BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS,

DE ROMA TRIVMPHANTE

LIB. X. PRISCORVM SCRIPTORVM LECTORIbus utiliſsimi, ad totiusq; Romanæ antiquitatis cognitionem perneceſſarij.

ROMAE inſtauratæ LIBRI III.

DE ORIGINE ac geſtis Venetorum liber.

ITALIA Illuſtrata, ſiue Luſtrata (nam uterq; titulus doctis placet) in regiones ſeu prouincias diuiſa XVIII.

HISTORIARVM ab inclinato Ro. imperio, Decades III.

Additis tribus pro argumentorum ratione Indicibus nouis.

NAPOLI

BASILEAE M. D. LIX.

REBVM AC VOCVM IN FLAVII BLONDI ROMAE TRIVMPHANTIS AC ILLVSTRATAE libris memorabilium index, iuxta alphabeti ordinem conſcriptus: Inſtaurata enim Roma ſuum ſingularem habet elenchum, iuxta libri marginales autoris annotationes compoſitum

A

Abacus folio 183 litera d
abbatia 355.c. 363.b
abbiagraſſum 365.b
abduæ ortus 361.d
abduæ oſtia 362.h
abella 404.f
abellinum ibid.
abolla 195.b
aborigines 294.c
abrahæ peregrinationis incõmoda 201. d.202.c.f.g
abſidæ 190.g
nec Abſoluiſſe nec cõdemnaſſe quoſdam ex iudicibus 105.d
acabrium 365.d
acarnania 289.d
acca Larentia 22.h
accenſi 86.h.131.c
acceptilatio 100.h
acer mons 343.c
acerra 15.c
acerræ 418.g
achamum 15.c
achelaus copiarũ Mithridatis dux 146.f
aciei ſtructæ uerba 134.c
acies qualiter inſtruẽdæ 156.c
accipenſer 172.c
actiones litium 91.c
accumulum 341.c
acus 134.c.196.g
accuſationum duo genera 102.e
de Accuſationib. 93.b
accuſator duas horas ad dicẽdũ, reus tres habebat 103.c
de Accuſatoribus 93.c
accurſius iureconſultus 304.g
acutum 321.a
adminiſtratio 54.f
admonitiones 137.d
Adoardi Columnę oppidum 320.e
adolendi modus per primitiarũ oblationẽ quando inuentus 4.g
ador 14.f
adorare 14.f
adorationis animaliũ cauſa 5.b
adoratiõis origo 14.f
adria 355.b
adriæ prouinciæ ducum origo 341.b
adriani imperatoris commendatio 14.c ſepulcrum 415.d
adrianus V. põt. 289.d
adrianus imperator ubi obierit 191.c
adriatici maris nominis ratio 372.f. finis 422.f
adriatici maris cura cur Venetis cõmiſſa 289.c
adriatico mari nauigãtibus uectigalia impoſita 289.a
adrienſes Venetorum fines uaſtando ab eis ſuperãtur 277.d
adrienſiũ clades 372.f
aduenæ à Scythis, Dianæ immolantur 9.d
aduerſus Artes magicas 28.c
aduerſa 411.d
aduocatus fiſci 87.d
aduocati 93.d
ædes 187.b
de Aedificijs 187.a
ædiles 59.a
ædiles etiã in oppidis 59.c
ægyptij primi ſolem & lunã deos putarunt 4.f
ægyptij animaliũ interitu afficiuntur 5.c
ægyptiorum ſacerdotes omnes cur Priapi myſterijs initientur 5.c
æmilius Macer 376.h
æmilius Marcellus miſſus contra Gallos 136.e
P. Aemilij triumphus & cõmendatio 208. g.209.a.b.c
æneas caſtra ubi primũ cõſtituerit 313.c
æneæ cadauer ubi repertum 315.c. arma 401.b
æquicoli 321.d
in Aerario non ſolum pecuniam ſolitã ſeruari ſed & alias res 110.h. locus ſecretior 111.a
ex Aerario ad utilitatẽ po. Romani deprõpta 113.a
ærarium in æde Saturni 110.g
ærarius 63.d
æris ſignati prima nota pecus 111.d
ęs quãdo ſignatũ 60.h
æſculanus 12.g
æſculapij ortus 7.a
afile 323.c
agapitus pont. 277.c
agellum 342.h
ager 187.a
ageriæ uallis 30.e
ageronia 12.f
agger 131.c
agillina 302.h
agnati 162.c
Agnellus dux 371.a
agnomen 163.c
agonalia 34.h
agrippinæ libi. 186.h
agriculturæ dignitas 168.h. partes 169.b
agrippæ nominis ratio 12.e
agrippæ 163.b
agris quæ proſint 169.c
ab Agris faſcinatio quomodo repellebatur 13.b
ahenum 183.c
aij Locutij tẽplũ 19.d
aimanum 369.c
aimum 365.d
airola 419.a
alabaſtrus 188.e
alandum 395.d
alatrum 321.a
alba euerſa 311.b
alba 319.b.323.a.360.f
alba fl. 397.a
albanus lacus 325.c
albani reges 319.b
albani patres fabulas pro miraculis quomõ acceperint 13 c
albaretum 342.h
S. Albertus 289.b
albertus Berengarij imp. fil. Venetos multis afficit incõmodis 277.c
albertus Minoriſta 308.g
albianum 359.c
albinga 297.a
albinus 150.e
albintimilium 296.h
albiolæ conditores 369.c
albiſſola 297.c
albogalerus 14.h
alboinus long. rex 364.h.383.c
albona 387.d
alboni mors 377.d
albricus Comes Cunij 349.b.350.c.f
albula fl. 394.h
albunea 321.c
albus fl. 378.f
albutius orator 365.c
album 102.f
albumingaunũ 297.a
aldegiſius 377.d
alæ 134.c
alemannorum cædes 393.b.c
alexãder Seuerus 71. g.99.c.114.g
alexander 150.e
alexãder Macedo Scythas ubi incluſerit 275.a
alexãder 2. põt. 303.b 367.c.390.g

alexander 3.pont. Ve-
netias quando iue/
rit 279.d.391.d
alexander 4. pontifex
286.f. 307.d. 392.h
alexãder v.põt 367.b
alexander theologus
337.b
Alexãdri Mammea ge
niti commendatio
293.a
alexandri Seueri inſti
tutum 87.d
alexandria 360.c
alexiani à Guiſcardo
ſuperati 278.e
alexius imperator
278.e.391.a
alexius Conſtantino-
polim reductũ 281.d
alexius imperatoris fi
lius 280.h.281.a
alexij imperatoris
mors 282.f
alexij Murtili horren/
dum ſcelus 282.e.f
algidum 320.c
algretia 359.b
allia fl. 334.g.335.a
allienſis dies 335.a
aliphæ 403.c
alpes Bardonis 358.e
alpes Iuliæ 384.f
alphonſus rex 393.d
alptum 378.h
alpium iuga 368.h
alpium maritimarum
natiões in ius Latij
à quo trãslatę 67.d
alſa fl. 384.f
altanilla 304.f. 405.c
altare 19.b
alticherius pictor
377.d
altina 399.b
altinates 369.c
alunũ à quo ſolo ęqua
tum 273.c
altuſpaſſus 303.c
alnetum 401.b
alueus luſorius è dua-
bus gemmis pedes
tres latus, quatuor
longus 209.d
alunda 364.h
alys amnis 8.g
amalaſuntha 310.f
amandum 405.b
ameria 332.g
amaſenus fl. 319.a
amatrix 341.c.394.h
ambroſius exul 366.g
ambro. 346.e.367.b
ambroſius Vgnaten/
ſis 363.a
ambroſius Camaldu-
lenſis 348.f
ambroſij patria 348.f
amita 165.c
amita magna 165.c
amiternum 396.c
amola 336.h
amondula 340.g
amoriacum 369.c
amphionis fabula 13.c
amphitapæ 195.c
amphitrite 13.b
amphora 183.a
amyclæ deleti 316.g
anacletus pont. 391.c
anagnania 320.f
anaxanum 398.h
anaxum fl. 383.d
ancatanum 394.g
ancillæ ædem Matutæ
nõ ingrediebantũ 21.c
ancile 20.f
anclabra 15.c
anclabris 15.c
ancona 338.h
anconitanorum cum
Venetis bellũ 289.
d. fraus ibi.querelę,
289.b. cum Vene/
tis pax 290.f
ancus Marcius 313.b
andoria 297.a
andreas Vngariæ rex
284.h
andreas Floccus 305.a
andreas Dãdulus 298.
f.373.a
andreas Bilius 367.d
andreas Maurocenus
373.d
andreas Iulianus
374.e
andrus 279.e
andurnum 368.e
S. Angeli monaſteriũ
372.g
S. Angeli op. 336.h
angelus Acciæolus
305.a
angeronia 23.a
anglarium 310.c
angleria 365.b
angli quãdo primũ li/
teras latinas ſciue-
rint 2.f
anglicorũ Chriſtiana
expeditio 390.h.391.a
angloria 399.d
angoſcnium 361. d
anguillariæ Comitum
familia 312.h
anguillarum uectigal
353.d
anienſis tribus 60.f
animabus ut ſupplicetũ
unde ortum 44.f
animalium adorando
rũ initium 5.b
animus à quo ingene
ratus 3.c
animi diuini qui 11.a
animis bonorũ & ma/
lorũ tam uiuorum
quã mortuorũ quæ
contingerent 43.c
In animos teneros
quid facile influat
46.e
anio fl. 326.h
annales maximi 98.f
anni Iubilei inſtitutio
320.h
anni primũ diem, læ-
tis precatiõibus in/
uicẽ fauſtũ omina/
ri unde traditũ 28.g
annibal incluſus 409
annibalis in italiã iter
368.e.animi ubi refri
xerint 409.d.410.f
anniuerſaria cur cele/
brentur 44.f
annomo fl. 348.f
annulus ſpõſæ ferreus
& ſine gẽma 198.g
annuli 196.g
annulorũ uſus 198.g
annulos à quib. Roma
ni acceperint 300.f
anſancti ualles 332.e.f
anſer 26.f
anſeris iecur 178.e.pe-
dũ palmæ in cõuiuijs
178.e.f.alimẽta 58.h
anſur 317.a
antæ columnæ 188.e
antæus 13.c
antiatũ urbs nunc nul
la 314.f
antica 24.h
anticardinales 337.d
anticulum 321.a. 323.
antij portus 313.c
antinous urbs cur ſic
appellata 6.e
antipapa 337.d
antium 314.e
antoninus 177.c
antoninus Pius 67.d.
68.h.154.f.149.c
antoninus Philoſo/
phus 149.c
antonius Bentiuolius
352.h
L. Antonius 309.c.d
antõius Caracalla 5.d
antonius Cermoſinus
382.h
antõius Luſcus 379.b
M. Ant. Philoſophus
imperator 114.f
antonius Pius 51.a.114
antonius Raudenſis
367.d
M. Antonius ubi ſu/
peratus 353.a. de
M Antonio 177.a
antonij Columnæ arx
315.c
M. Antonij effrenis li/
bido 186.e. liber de
ſua ebrietate 175.a.
luxuria 185.c
S. Antonij monaſteri
um 368.g
antracinus color
anubis 5.b (195.d
anxur 316.f.g
anxur fons 316.h
anxurus 316.h
apparitor 87.c
apelium 365.d
apellandi uſus 101.d
apẽnini grumus 341.
c. origo & finis 294
f.g. ortus 360.g
S. Apetitus caſtella 323
aphri fraudulẽti 165.d
aphrica literis Latinis
quãdo primũ flore
re cœperit & quan/
diu 2. f. à Saracenis
quãdo capta 277.b
aphricanus poſterior
116.h
aphrodiſium 315.b
apicium 405.a
appia uia 319.b
appium 296.h
appius Claudius 147
apollinaris 345.d
apollinares ludi 47.c
apollo 4.b. admeti re/
gis armẽta pauit 7.
b. eburneus 56.f

apollinis

apollinis reſpōſa, quæ arte ficta 8.f. templū 413.a
apollonius Tyaneus
aponus 380.g (27.a
apri effigies cur in ſignis 135.a
APRVTIVM 389.a
aprutij à Brutijs dictā ta 394.e
apuani 295.d
APVLIA 389.a.421.a
apulia Græcis prius quā Romanis ſubdita 2.f
apuli 421.a.b
de Apū paſtione 171.a
aquafundata 402.g
aqualanea 336.f
aqua quæ temulentos uini modo facit 412
aqualonga 357.a
aquamalorum 420.e
aquapendens 310.f
aquauiua 341.b
aquæ 360.f. profundiſſimæ 415.b
aquæ aſperſio 35.b
aquæ ductus fl. 347.c
aquæ fœtidæ 318. Martiæ 323.a. Saluię 325.c
aquarū ductus 319.b
aquarū uectigal 169.d
aquila 5.b.396.e
aquileia 385.a.b.273.c
aquileię obſidio quandiu durauerit 274.e
aquileienſes 371.a
aquilonia 399.d
aquiminaria 183.a.d
aquinum 402.e
aquorium 383.d
ara prima Romę 19.b. Iani 405.b. maxima 22.f
arancia 339.d
aratra 180.g
arbianum 299.d
arcades 333.c
arce 401.c
arcella 378.f
arceolum 322.e
arcera 199.d
archadius 152.f
archagatus Lyſaniæ filius 186.g
archias poeta 72.g
archus 361.c
arcirina 199.d
arcinium 364.f
arda 358.f
ardea 315.b
ardeolæ 26.f
area 187.a
arelatum Saraceni fœdant 283.d
aretini noui & ueteris cur à Plinio dicti 308.g.h
aretium 308.g. quādo exinanitum ibi.h
argei 18.f
argenta 353.c.354.f
argētarius mōs 302.f
argentinus 12.g
argentū Romæ quādo ſignatū 61.a. ex publico proficiſcēti in prouinciam 87.d
argenti uſus Romanis prior quā auri 112.e
argilla 336.e
argirippa 421.a
argonaſtum 359.b
argumentari 104.e
arianum 311.d.405.b
ariellum 398.g
aries 132.e
ariminum 343.a
ariſtomenes 9.d
aritia 319.c.325.c
arma unde 134.f
arma Romanos priuatim nō tenuiſſe 134.h
armorū uocabula 134
armaria 183.a
armenia utraq; quādo & per quē Romano imperio adiecta 148
armeniacum 377.c
armenſis tribus 60.f
armillæ 141.a.196.g
arni oſtia 301.e
arni uallis 305.d
arnonū 409.d.410 e
arnulphus 376.e
arnus 305.c
aronacrum 398.g
arpos 421.a
arpinum 401.c
arquata 341.c.358.f
arquatum 382.h
arſineum 196.h
arta 289.d
artes duæ quibus magni poſsimus reddi 101.d.102.e
artis babilonicæ quæ ſint dicta 813.d
aruales fratres 22.h
arum 398.g
aruſpices ex Etruria 26.h
aruſpicum diuinationes à dæmonib. 15.a
arx Gorga 319.a
arx Sicca 319.a
as 112.f
aſcona 366.e
aſculanuſportus 341
aſculi 341.d
aſculum 394.g
aſia Romanorū literis quandiu ornata & ditioni ſubiecta 2.g
ex Aſia uiri pręſtantes qui in Romanā rēp. tranſierint 72.g
in Aſia colonia Romana 70.g
aſinella fl. 399.d
aſinius Pollio 293.a
aſinus 339.d
aſola 361.d.383.b
aſparagus 347.c
aſſarigi 354.f
aſſerulum 399.d
aſsianum 302.e
aſsipondium 112.g
aſsiſia 329.b
āſta 360.f
aſtures 315.c
atella 411.c
athellanarum laſciuia
aternus 397.a (411
aternus fl. 395.d
athenienſes vij. mares totidēq; fœminas in Cretā ſacrificandos mittebant 9.d
ateſium 307.a
atheſis 355.c.368.h. 375.c.376.f.378.h
atheſis oſtia 368.h
athila 366.h.369.a. ſexcentorū armatorum milibus ſtipatus 273.c. ubi deceſſitus ſit 360.h
athilæ mors 274.e
athletas non poſſe diu uiuere 178.h
atlas 6.g
atina 401.b
atiſſa 399.d
atlantides 7.c
atlātij populi 7.b
atropalus 404.g
atrium 183.f
attalicæ ueſtes 198.f
Babilonicæ ibi.
attilus Regulus 116.g
auantius Lauagnolus 377.a
auantus 359.b
aueclanum 323.b
auela 345.a
auellana 174.e
auellinum 404.f
auēnus fl. 398.h. eius origo 399.a
auernus lacus 414.g
aueſa 351.d
aufens fl. 316.g
auſentum 316.f
aufida 341.d
aufidena 399.d
aufidus fl. 405.a
augum 363.b
augur nūquā ſacerdotio multatur 26.e
augures quinq; ſigna obſeruabant 25.c.d
augurum ſumma poteſtas 24.f. diſciplina ad quos pertineat 25.a. diuinatiōes à dæmonibus 25.a. impar numerus 25. a. poteſtas 25.b
augurandi mos 24.g
augurium 25.a
augurium bonū 25.d
auguria unde 24.e
in augurijs captandis luminaria accēſa 25.d
ab Augurijs particulares effectus 27.b
auguſtinus de Berea cynthiæ ſacris 21.e
aurelius Auguſtinus 69.a.322.h.346.e. librum de Trinitate ubi ſcripſerit 302.h ad fidem cōuerſus 367.b
auguſtini de fato opinio 8.e. oſſa 365.a
auguſtum 24.e
auguſia prætoria 368
auguſtus 99.b
auguſti de ſenatu cogendo ſtatutū 82.f munera 113.b. trophæa 296.h
auis ſuperuacanea 25
aues funebres 25.d
aues præpetes 26.f
auiaria 170.g
auiariorū primus inſtituto

tutor 170.g
auiliana 368.g
auinionũ Saraceni fo-
dant 283.d
aulea 195.b
aulus Albinus 293.a
aurei 61.a
aurelianus imperator
Dalmata 70.e
aurelianus imperator
71.c. 114.g. 150.g
aureliani imperatoris
literę 27.a. triũphus
211. currus quatuor
ceruis iũctus 204.f
M. Aurelius 147.d
aureolũ 348.h. 354.f
auriganum 381.a
aurum 196.g
aurũ Dardaniũ 196.g
aurunca 407.c
auſones 316.e.f. 406.f
eorũ calamitas ibi.
auſpicium 25.a.d
auſpiciũ ſiniſtrũ 134.f
auſpicia ciuila 26.e. ca
duca 26.e. pedeſtria
26.c. peſtifera. 26.f
piacularia 26.f
auſtrenſe oppidũ à Sa
racenis ſpoliatum
auũculus 165.c (276
auunculus magnus
auxeris fl. 301.b (615.c
auxilium 131.d
auximum 339.a
ayclæ 317.b
aylonum 403.c
azo Eſtenſis 286.e
azzo Marchio Eſtẽſis
B (377.a
BAbuchum 321.a
bacchanalia 37.a
bacchanæ 312.g
bacchæ 13.a
bacchi cognomina 7.a
bachilia 378.h
bagantianus 358.e
bagelardus 390.e
bagnacauallũ 348.g
bagnodum 400.e
bagnonus 301.a
baiæ 413.c.d
baianus ſinus 414.f.
415.a
balbus mons 376.g
balduinus ſecundus
rex 278.g. comes
Flandriæ 280. Flan
drẽſis Imperator eli
gitur 282.h. corona
tur 283.c
balduini calamitas
baldus 309.d (287.d
baliſta 132.f
balneũaquatũ 306.h
balneumregiũ 310.g
in Balneo Neronis
uxorem lacte aſina-
rum lauaſſe 184.h
balnea agri Senenſis
307.b
balnea apud rus Euga
neum 382.h
balinea uallis 344.g
balneolum 405.a.
baltheus 134.g
bambo mulier 9.b
banchaleſium 299.a
bandereſii 393.b
baptiſta albertus 305
baranellum 421.c
barbari 273.d
barbatanum 312.h
barberinum 306.h
barbianum 295.b
barcanum 379.b
barcha 303.b
barcetũ monaſteriũ
358.e
bargatium 361.d
bargum 358.e
barilotum 338.f
barnacidæ 195.c
barnacides 195.c
barnabas Pauli cõdi-
ſcipulus 367.b
bartholomæus Facius
299.d. Cornetanus
bartolus 309.d (302.g
barutum à Soldano
quãdo captũ 290.f
baſilia 7.b
baſilia deificata 7.b
baſilica 400.e
baſilius imp. Conſtan
tinopolitanus 276.h
baſsianus 149.d
baſsianum 383.a
baſsignana 360.e
baſtanium 360.f
bauli 415.a
baſanum 353.b
beatrix Eſtenſis 382.h
beatus Venetorũ dux
bebæ 285.d (275.c
beda 346.e
bedulum 368.e
bela Vngariæ rex 280
belaſium 364.e
belbi 51.e
belgermanum 415.c
belgioſium 363.e
belgradum 384.h
belforte 339.d
quæ Bella eodem tem-
pore 147.c
bella quinq; ciuilia
per Auguſtum ge-
ſta 149.a
beliaria 175.d
bellegerium 368.g
bellerophontis fabula
13.c
bellica inſtrumẽta 132
bellona 12.g
bellũ quodcũq; iuſtũ
deos habere fauto-
res 153.d
belreguardum 354.e
belunum 384.c
benacus 361.b
benedictus Aretinus
309.a
benedictus Bargius
309.d
benedictus 331.a
benedictus Reguarda
tus 331.b
benedicti VI. pont. pa-
tria 325.b
S. Benedicti op. 368.f.
monaſterium 323.c
357.a. 402.e. ſpiri-
tus profeticus 402
beneficia quid Chriſti
ani uocent 31.d
beneficiarij 126.f
beneficiorum duo ge-
nera 31.d
beneuentum 404.g.
405.a. 421.a
beneuenutus 351.b
benna 199.d
de Benignitate 121.d
bentina 303.d
berardinus Vbaldi-
nus 297.b
ante Berecynthiæ lecti
cam turpiſsima de-
cantabatur 21.c
berengarius 298.c.
364.h. imp. Ro. ab
Vngaris fugat 277.a
bergolium 360.e
bergomũ 291.d. 363.c
bernabouis Vicecomi
tis ædes 189.d
S. Bernardinus 308.c
bernardus 346.e.
Iuſtinianus 374.e.
Campanus 377.a
S. Bernardi ſacellum
365.d. monaſteriũ
368.f. obitus 396.h
beſenum 378.g.
beſsi à quo ſubacti
beſsis 112.h (148.f
beſtia 422.e
betta cui dicabat 173.b
bettonium 329.b
betilus 6.g
beuanus 345.a
bibiena 306.g
bibliotheca 344.e
bibliothecam Aſinius
Pollio uatum libris
conſeruandis pri-
mus dedicauit 98.g
bica 398.h
bidentes 280.g
bientina 303.d
bifurcus 349.a
bilium 343.a
biordus Michelottus
biocolus 361.d (309.d
birous 216.e
biſamnis 298.g
biſentum 395.d
biſsignum 395.a
biſſarion cardinalis
biſſuda 359.d (325.b
blaſianus 353.c
bleda 312.g
blõdus ciuis uenetus
273.b
blondus Eugenij 4.
pont. ſecretarius 339
blondus ubi hæc ſcri-
pſerit 342.h
blondus Brutũ de Cla
ris Oratoribus reper
tũ tranſcripſit 346.h
blondi 5. nati 348.e
blondi uilla 353.c
bobium 359.b
boemundus 390.h
boblionus Gothifre-
dus 278.g
boguinum 365.d
boij 344.g.h
boiorum Tribus & in-
teritus 344.e
boionia 344.g. 352.e
bolgianum 378.h
bollanum 363.b
bologneſium 350.h
bolſena 310.f
bombarda 132.g
bomia 399.e

bom-

bomportus 356.f
bonanox 399.b.
boncōuentus 302.e
bondenum 356.f
bonetum 405.b.
boni Bragadini interitus 371.a
bonicium 306.h
boniſacius March. Mōſerrati 280.f. 283.a
boniſacius IX. 417.d
S. Boniſacij comites. 377.a
boniſacij V. patria 322
bononia 344.g. 351.d 352.e. eius potentia ibid. f. g. ſtudiorum mater 353.a
bononiæ regiones uicinæ Latinas literas quādo primum uiderint 2.f
bononiēſes à Venetis ſuperati 289.a.b
bononienſium factiones 352.g
Bonoſus 68.h
bonoſus imp. bibaciſſimus 178.g.h
bonuſalbergus 405.b
boratum 362.f
borbus 360.g
bos ænea 22.f
bos furuus 17.d
bos cur minus quàm equus immolaretur 18.e
bouis inquirēdi mos. 5.d
boucm Aegyptij cur adorauerint 5.b
boues domiti 180.g
boues candidæ 312.e
boum cornua in Auētino cur affixa 28.h
boſcnaſcum 359.b
boſphorus 288.f
boſus 365.d
bouianū 399.d. 400.f
bouillæ 321.a
bracciusBalionus 310
braccius 329.c
braccianorum factio. 329.c
brancha 328.h
branduli 347.d
braſgella 349.a
braſticaria 336.h
bræſium 357.a
brembus 363.b
brembum ibi.c
bremide 367.d
brendulæ 378.h
brentellæ 379.c
brenum 361.d
bretenorium 345.b
bricariaſium 368.g
bricolanum 359.b
brigantinus 355.d
brinta fl. 380.e
britum 345.b
brippium 363.b
briſagum 366.e
britanni quando primum Latinas literas ſciuerint 2.f
brittonum 351.d
brixia 291.d. 362.e. 364.f. quando diruta 273.c
brixillum 357.b
broccium 362.f
broccus 362.f
bromius 13.a
brotinus 13.a
brotium 358.e
Brutij 389.a
brutiani 94.h
brutij Gręcis priuſquā Roma ſubditi 2.f
D.Brutus 99.b
buarnum 361.d
bubo 26.f
bucca Abduæ 362.h
buccellatum 139.d
buchianicum 398.f
buccinianum 334.e
buenum 361.d
buffarium 394.g
buffoletum 384.f
bugianum 303.d
bulea 387.d
buliaſcum 298.g
burdinum 399.d
burdones 200.g
burghettus 310.h
burgus 368.e
burguſdodonius 358.
burgusfortis 361.c
burianum 369.e
buris 173.d
burinum 363.c
burmida fl. 360.f
buſchetum 358.f
buſonius 296.g
buſſum 424.c
buſtum 42.g
butrius 343.d
buirium 351.d
buxum 369.e

C

CAbinianū 334.e
cacabus 183.c
cadarciolū 361.
cadenium 378.e
cadmus 5.a. ex Phœnicia profectus 6.h
Cæcilianum prædium 308.h. 323.c
cęcilius Metellus 147.
cæcilius 363.d
cæleſtia qui primi admirati 4.f
Cæleſtinus IIII po. 367
cæli ortus 6.f
cælij 101.b
cælius 6.f
cellarius 181.a
cælus 7.b
cære 302.h
cæremoniæ dijs ſingulis à quo ſtatutæ 5.a
cæremoniæ 13.d
cæremoniarū cauſa 14
cæcianus 302.h
cæritibus pax & induciæ cur in cētum annos datæ 14.e
Cæſar 394.f
C. Cæſar 99.b. 293.a
cæſar Auguſtus 148.h
cæſaris ad populū munera 113.b
cæſaris in Italiam deſcenſus 296.g
Cl. Cæſaris in ſeruos humanitas 96.e. uilla 325.c. triumphi 210.c.f. Aug. progenitorū origo 318.h
C. Iulij Cæſaris ſorer. 358.h
caianellum 407.d
caieia 317.h
cæſares 163.c. duodecim 149.b
caia 160.h
caius 160.h
calabri Græcis priuſq̄ Roma. ſubditi 2.f
Calabria 389.a
calabriæ ducatus 390.
calami Bononienſes. 352.h
calamitoſi ex magnisq́ ſint effecti 95.b
calantica 195.b
calanticæ 196.g
calceus 195.b
calcei mullei 197.a
calcinaria 306.h
caldogium 379.c
caldonacium 383.a
calebium 362.e
calencranum 303.d
calentinus 334.e
calenum 407.c
caleſtanum 358.e
caligula 137.d
caligula & Vitellius guloſi 177.c
caligula omnium profuſiſsimus 197.c
caligulæ luxuria 185.d
calixtus II. pōt. 391.a
callimachus 329.d
calinarium 401.b
callium 336.f
celor 405.a
calor fl. 332.e
calorius 384.e
calpar 174.c
calphurnius Piſo 117.a
calrula 195.d
calumniari 93.c
caluatum 361.d
cambaſsium 306.h
camelus 49.b
camerinū 330.f. 340.e
camianum 360.e
camilla 319.a
camilli triūphus 206.
camulium 298.g
campanæ primum in Græcia 276.h
cāpani ſuperbi 165.d
campania 313.a. Græcis quando fuerit ſubdita 2.f
campaniæ limes 321.c
campagnaticū 307.b
campagnanum 312.g
Campania 389.a. 406.e
cāpaniæ initiū 406.e
cāpani ſuperbi 410.h
campus 336.h. 364.f
cāpusbaſſus 421.c.d
campus S.Petri 383.b
campuslaius 401.c
cāpus leborinus 411.
cāpus marinus 421.b
campus ſtellaies à Cæſare ciuibus diuiſus 193.a
campuspetræ 421.d
campusioſtus 395.b
cannaria 328.h
canachium 360.g
canalis magnus ferrea

catena clauſus 277.
canalis Oriani nominis ratio 275.c
canapicium 368.g
cancelli 182.h
cãcellum 51.d. 419.b
candelabrum 19.b
candelabrum aureum tabernaculi in triũpho Veſpaſiani Romæ portatum 211.c
eius formæ deſcriptio ibid.
cãdelabra 183.a.184.c
candianum 336.g
candianus fl. 336.f
candianus Bolanus. 374.e
cãdiani portus 344.h
candida 405.a
candidati 76.g
caneria 12.g
caniſgrandis Scaliger 377.b
canis ab Herculis ſacris cur amoueatur 22.f. ſacris locis cur arcetur 20.h
canem Aegyptij cur adorauerint 5.b
canes ad currum iuncti 201.b
canium 173.c
canobium 366.e
canoſsium 364.f
canoſſa 357.b
cantalupũ 322.e.397.
cantarus 183.c
canterium 199.d
canturium 363.d
capagatum 395.d
capiſtranum 396.e
capital 91.d
capitalis punitio 92.h
de Capitali pœna nullum à paucis iudicibus cõdemnari potuiſſe 91.d
capitanei Romani à Normannis domiti 390.f
capitia 195.c
capitis periculũ quid 92.e
capranica 323.b
capræ nõ immolantur Mineruæ 17.d
capraria 387.a
caprenum 351.d
capreſsia 353.d
capriana 361.c
caprinum 422.e
capracotta 399.c.d
caprotinæ 35.d
captulæ 369.c. 371. b. 384.g
capſæ 183.a
capſellæ 180.h
de Captiuis bello ſtante quid faciẽdũ 158.
capua 410.f
capua à Saracenis quãdo capta 277. d. deſtructa 411.a
caputaluei 302.f
caputmquæ 330.f
caput aquæductus flu. 395.d
caputdraconis 407.a
caputſarfari 333.c
caputmontis 310.f
caputſilicis 351.b
caputurſi 420.g
carbaſus 195.c
caramanicum 397.b
carapellum 396.e
carapolis 394.h
C. Carbo quomodo occiſus 147.b
carcellum 405.e
carcer 94.h
carchabotatiũ 400.f
carchianum 306.g
cardinales Ro. 217.b.c
cardo 13.b
cardola 366.e
carfagnana 303. b
carium 360.f
cariacum 368.g
carinula 407.c
carinus 151.a
cariſtia 35.d
cariſium 358.f
carmagnola 360.g
carmelus 27.c
carmentes 21.d
carmentis ædem mulieres ędificaſſe 199.
carminium 358.f
carmon 308.f
carna 18.e
carnarium 387.b
carnes crudas qui comederint 9.b
carnium 366.e
carnium uſu priſci cur abſtinuerint 17. b
carola 336.h
carolus Siciliæ R. 393.
carolus rex 289.
carolus rex H. 290.h
carolus Aretinus 309.
carolus Caluus ab Hebræo medico ueneno ſublatus 361.a
carolus Ludouici Fr. reg. filius 393.a
carolus Malateſta 343.
carolus Martellus 393.
carolus M. 298.e.370. h. 375.b
caroli imperat. obitus 275.d
carolus Malleus 307.c
carolus Mediceus 304
carolus Zenus 373.a
carpegnum 342.h
carpentum 200.f
carpinionum 400.e
carponetum 357.a
carpum 357.a
carra 71.a
carræorum ciuium de luna opinio 5.d
carrucæ 200.e
carrutius 22.g
carſeoli 322.f
caruilius Pollio 184.h
carus imperator 70.e
catus fulmine interfectus 72. c
carus 151.a
caſacalanda 421.c
caſacandidella 398.g
caſacaſtalda 329.a
caſacorba 383.d
caſacorbola 323.c
caſalangra 399.d
caſale 360.e. 399.b.d. riparandi 400.f. Ioannis 405.c
caſale maius 362.f
caſale albulum 405.b
caſaliuerum 401.b
caſcanus mons 409.a
caſatium 364.f
caſentina regio 304.g
caſentinum 305.c
caſerta 419.b
caſilinum 405.a
caſinenſe monaſteriũ. 402.c
caſiopa inſula 278.f
caſium 353.a
caſperia 333.b
caſsia 312.f.330.h.331
caſsianum 304.g.348 f. 363.b. 405.a
caſsſentum 395.d
caſsiodorus 345.d
caſsius poeta 357.d
caſsium 359.c.d
caſtagnarium 355.c
caſtaldio 300.g
caſtella 349.a
caſtellana 319.h.371.a
caſtellanus fl. 341.d. eius oſtium 394.g
caſtellatia 342.b
caſtellatiũ 359.d.360.f
caſtelletũ 365.d.384.h
caſtellina 309.b
caſtellonum 318.c
caſtellumlineũ 421.c
caſtellumplebis 309.b
caſtellutium 400.c. 409.c
caſteria 144.f
caſtignanum 341.a
caſtilio 309.b
caſtilionum 349.a. 362.h 395.d
caſtine 360.f
caſtimoniæ uſus 17.b
caſtoris & Pollucis tẽplum 314.f
caſtrẽſis corona 140.
caſtris quæ loca deligenda 154.g
caſtrum 310.f. 321.c
caſtrorum forma & diſpoſitio apud Romanos 132.h
caſtrumalbum 378.h
caſtrumbaldum 378.f
caſtrumcatum 304.g 348.f
caſtrumbarchũ 378.e
caſtrumuetus 405.a.c
caſtrũdurãtis 336.g.h
caſtrumſangri 399.d
caſtrumfranchũ 306.f 383.b.405.b
caſtrumiudicis 398.f
caſtrummediũ 342.g
caſtrummenale 398.f
caſtrumnouum 285.b 301.a. 303.b. 306.g 311.d. 342.h. 355.d 359.d.394.h. Luciani 398.h
caſtrũpotonis 403.d
caſulus 306.h
caburatium 351.d
cataſcopium 144.f
L. Catilinæ ſepulcrum 43.b. luxuria 185.c
catilinæ exercitus ubi fuerit ſuperatus. 303.d

Catho-

Catholica 342.g
M. Cato Cenſorinus. 99.a
M.Cato Vticẽſis 99.a
cato Saccus 365. b
M. Catonis autoritas. 62.h. ſenioris au/
rea ſententia 165.d
dictum 178.g.ex Hi
ſpania triumphus. 207.b. iocus 18.c
catræ 144.f
catullus 147.b.376.h
caua 420.f
caualcaboum cædes. 362. h
cauarum 323.b
caudicariæ 144.f
caudina uallis 403.d
caudium 403.d
cauæ 320.c. 325.a
cauea à Genuenſibus capta 288.h
caupulica 144.f
in Cauſis ſententiæ ua
riæ 101.a.b
cauteriæ 182.c
cautianum 395.b
Cecanum 321.c
cecinna 301.d
cecolinus Michelot/
tus 309.d
cecubum 318.f
celanum 323.b
celelates 359.c
celeres 127.a. 131.a
celinum 395.c
celoces 144.f
cella 180.g
cellæ 297.c
cellarius 182.e
cellentia 422.h
celtæ 322.f
cenotaphium 43.a
cenunium 362.e
cenſores unde 61.c.
puniebantur 63. b
à Cenſore melius eſſe
quàm à poeta nota
ri 100.e
cenſoria nota 63.a
cenſura maximæ reue
rentiæ ac poteſtatis.
61.c. 62.e.f.g.h
de Cenſuræ petitione
63. a
cenſus 60.h
centa fl. 297.a
centauri 13 c
centuum 352.e
cẽtũcellæ 295.b.302.g
cẽtumcellas Saraceni
quando ſpoliarint.
275. d
cẽturia Veturia 78.f
centuriæ 63.b
centuriatores 78.c
à Centurijs cæteros or
dines natos 129.b
centuſsis 112.g
ceparanum 318.f
ceperanum 321.a
cepio dux 146.h
cephi 49.b
ceraſa 174.c
cerberus 13.c
cercuri 144.c
cereda 378.f
cerei 180. g
ceres 23.d. Romæ cul/
ta 9.b
cereris ſacris uinũ nõ
libatur 17. b. cele/
bratio 23.d.ſacra ib.
cereri ieiunium inſti/
tutum 17.b
cereta 375.c
ceretani petitores 330
g.h (331.c
ceretum 323.c. 330.g.
cerona 308.g
certaldũ 306.h.342.h
cerua 337.b
cerueterre 302.h
cerui ad currum iun/
cti 201.b
ceruia 344.e
ceruiſia 173.c
ceruiſiæ inuẽtor 6.h
ceruorũ cornua in Di
anæ templis 28.h
ceruum 297. a
ceſanus 337.a
ceſena 344.e
ceſitium 159.b
cetra 134.g
ceua 360.f
ceucdonum 378.g
chaſiar 361.d
chaldarola 340.e
chaldæorum prouin/
cia quanto itineris
ſpacio à Paleſtina ſe
parata eſt 201. d.
202.e.f.g
charariamaſſa 301.a
Charilaus & Archila-
us 8.f
charractenſes 360. f
charrarienſes, rerũ in
Patauio quãdo po-
titi 381. c
charrarium 364. f
chartæ epiſtolares, ra/
tiunculæ 180.g
chanazium 378.g
chaus calliraphius
49. b
chaſta 358.e
cheruſa 297.c. 398.g
chiancanum 308.f
chieſius fl. 283. h
chiluones 315.a
chirographa 90.g
chium 279.c
chrochiſundia 196.g
choretium 306.g
chorium 362.f
d. Chryſoſtomi ad Sta
giriũ à dæmone cor
reptum adhortatio
201. c. d
chriſtianorum princi-
pum cum Venetis
fœdera 280.h
chriſtianorũ Ptolemai
de diſcordia 291.a
chromatius 385.d
Ciceon genus potio/
nis 9.b
ciceria 53.a
ciceriæ 215.c
cicero deos ſuos dam
nat 23. d. auguria
deridet 24.g. pro/
prætor in Aſiã miſ/
ſus 72.c. decemuir
57. b
cicero 99.a. ad litera/
rũ ſtudia cur ſe cõ-
tulerit 322.h. Mar/
co fratre opibus te/
nuior 192.c
ciceronis præclara ſen
tentia 27. d. ciuitas
401.c.patria ibi.c.d
ſentẽtiæ graues 165
d. filius ebrietati de
ditus 175. a. tempe
rantia 175. c. uillæ
191.c.d.ad Atticũ e-
piſtolæ 346.g. libri
reperti 346.h
ciconiaria 343.a
ciconiæ 327.b
cidarum 144.f
cifræ pro literis 374.h
cilicia 136.f
cimbri 375.d. 376.c
cimbulum 339.b
cimera 338.g
cimina ſylua 312.f
ciminæ ſyluæ ſitus 2.e
ciminus mons 312.e
L. Cincinnatus 116.f
cinctius 194.h
cineas 146. c
cineæ iocus 174. f.g
cingulum 194.h
cinthianũ colũnę car/
dinalis oppidũ 30.e
cinthianum 325.d
cinxia Iuno ibid.b
circe 315. d. 316.e
circeius mons 315. d
circerus 144.f
circeum oppidũ 316.e
circium 368.h
ciſiarius 199.d
ciſinum 383.a
ciſium 199.d
ciſta tabellis plena à ui
atore circunferreba
tur 105.d
ciſterna 310.e
citatella 383.a
citatorum mons 78.g
citium 358.e
ciuica corona 140.h
circuſmaior 421.d
ciſanus fl. 386.g
ciuidale 386.e
ciuile bellum nouum
à quibus ſuſcitatũ.
147. e
ciuilis corona 140. h
ciuiolonum 384.f
ciuitale 361.d
ciuitas bucelli 399.c
ciuitas indiuina 318.g
ciuitas luparella 399.b
ciuitas noua ab Vnga
ris capta 277.a
ciuitas noua 271. a.
387. b. 400.e
ciuitas fregalis 331.c
ciuitas uetus 302.g
in Ciuitatem Romanã
qui accepti 65. a.b
ciuitates ab Athila de-
ſtructę 284.f
ciuitella 323. e. 394.
h. 399.d
cœna 175.d
clari & boni ex prauis
qui euaſerint 166.f
claromontenſe conci-
lium 278.f
claſsis centum milium
æris 61.a.b

claſsis

claſsis procincta 133.d
claſses quinq; 60.h. 61.b
claſtidium 359.b
claterna 351.c
clauarum 298.h
clauata 196.h
Claudianus poeta. 304.g
claudius 113.d.150.g
claudius pretor 147.d
claudij Neronis triumphus & Liuij Salinatoris 20.6.g
clauenna 364.f
claui æneí 326.g
clauius fl. 411.d
clauſura 378.g
Cleſis rex 274.g
Clemens pont. 279.d III pōt. 391.d.IIII pont. 288.h
cleonymi in Italiā deſceſſus 379.d.380.e
clepſydra 282.g
cleſius fl. 361.c
clitumnus fl. 330.g
cliuus Capitolinus. 212.h
Clodius Albinus 69.a
clodij Aeſopi hiſtrionis cœna 178.d
cluere 35.b
clugia 369.c. ab Vngaris depopulata. 277.a
cluſa 378.g
cluſiola fl. 368.g
cluſium 307.a.308 f
cluſinum 309.b
clypeus 134.g
Coctionis ex aqua & ordeo conficiendæ inuentor 6.h
codeghorium 354.e
coderonchum 351.b
codiceria 171.b
cœminum 401.b
coffianum 405.c
cognationis gradus. 162.e
cognatum 422.e
cognitor 94.g
cognomina à pecore. 154.e. ab arboribus 164.f. à piſcibus ibid. ab oleribus ibid.
cohors 131.a
coium 462.f
coldroitum 384.h
colina 306.h
collatia 12.h
collegium quid 31.c
collis 306.h
collis floridus 330.f
collis medius 399.c
collis padi 321.a
collis tortus 421.d
collis uectus 234.c. 395.b
colodus fl. 303.c
colonia 378.h
coloniæ 64.e. Romanæ in Aphrica 68.h
coloniarum deducendarum origo 64.e
coloni Romani 65.d
colonorū prēmia 64.f
color albus decorus Deo 15.a
color impluuiatus, cærinus, croceatus, oſtrinus 195.d
colpia 6.e
coloſſū Saraceni quādo ſint demoliti. 274.h
columbæ unde miſcellæ 170.g
columbarum duo genera 170.f.g
columbanium 358.f
S.columbanus 364.e
columella 394.g
columna 42.g. Antoniana 36.e
columna 319.d
columna coclea Antonij 78.e
colūnæ ad impluuiū, numis quadragenis milib: ſingulę 185.a
columnæ Proſperi oppidum 314.g
columnas marmoreas qui primus in domo habuerit 187.b.c
colūnenſis familiæ regio 324.h. origo 320.e
colungum 363.b
colutius Salutatus. 304.g
comaclenſis 353.d
comaclum à Venetis captum, & naues incenſæ 277.c
cōbennones 199.d
comburendi corpora uſus quandiu fuerit 40.e.f
condemnati bona in manu ſectorum à prætore ponebantur 106.f
comœdiæ 98.e
comenſis fons 363.d
comi lacus 363.b
comitia cēturiata 73.c curiata ibid. tributa eadem quæ curiata. 74.f
comitia quo tempore haberentur 74.g
ad Comitialem morbum ſanguis gladiatorū bibebatur cæſorum 28.g
in Comitio ſacra per ſacrificulum 73.b
de Comitiorum actu. 73.b
comitiorū ordo 79.d. tempus 73.a. tempus declarare in poteſtate Tribunorū fuiſse 74.h
comitium 73.a
à Comeſsatione tibicines prohibiti 33.c
comminium 401.b
Commodus imperator 5.c
commodus Antonius 51.a
cōmodus 114.f.149.d
cōmodi libido 186.h
communalia Aſculania 341.a
cōperendinatio 104.e
complanum 358.e
comprecatio 11.c
compulicria 403.a
comum 363.d
conceptiuæ feriæ 38.f
concha 342.g
concilium Lateranenſe 278.g
concilium ætate Hieronymi Arimini celebratum 343.b. Cōſtant. 346.g. Ferrariæ 354.h
conciliū Mantuæ 361.a. Senenſe 307.d. Lugduni celebratum 392.f
concilium 362.f
conclamare 39.a
cōcordia diruta 273.c
concordia 356.h
condulmarij 373.e
confeſsio peccatorum apud Chriſtianos, cur cæteros rei diuinæ actus præcedat. 18.g
confluentia 348.h
congij 180.g
congiarium 113.e
conilianum 384.f
coniſſa 331.b
conius 558.e
Conradus imp. 392.g
conſecrare 14.h
conſitiones 325.d
conſtans 151.c
conſtantia Rogerij filia 392.e
conſtātiæ mors 392.g
conſtantiacum 369.c
conſtantinopolis à peregrinis expugnatur 281.b.c. per Venetos liberata 285.c.d. à Græcis impp. oppugnatur 285.c
Conſtantinus imperator 67.d
conſtātinus 70.e.151.c
cōſtantius Cæſar 67.d
conſtantius 70.e
cōſtātius comes 151.c
conſtantium 399.a
conſualia 46.g
cōſulatum petentium conſuetudo 77.a
conſules 55.d. dictatori parebant 56.e. quandoq; factos ſine comitijs ab Interrege 74.g. potuiſſe in carcerem à tribuno duci 58.e
cōſuli ius dicere de capite ciuis Romani non licebat 58.g
à Conſulibus ad decēuiros regimē urbis delatum 86.g
de Continētia 119.a.b
contraguerra 394.g
conuallis fl. 349.a
conuiuarum numerus 175.c
conuiuiū 175.c.176.e
de Conuiuijs 175.b
conus 134.f

copæ

copæ 359.b
de Copijs educendis 155.c
cor ueneno tactum igni non comburi. 40.e.f
Cora,Bora 318.h
corallum 302.f
corbes 180.g
corbitæ 144.e
corbula 355.a
corbulo 71.a
corcenum 363.b
cordeuallum 384.g
cordiciates 359.c
cordonalus fl. 384.e
corfinium 397.b
coria 136.f
corianum 342.h
corilus 174.e
corinaltum 337.b
Cornelius Balbus 68.g. Scipio 117.b. Nepos 293.a
S. Cornelij eccleſia. 371.d
cornetum 302.f
cornices 26.f
cornua 134.g
coruus fl. 330.h
corolla 161.b
corona triumphalis. 140.h. conceſſa ne quis indigne abuteretur cautum fuit. 141.a. impp. ferrea. 364.e
ſub Corona ſerui uendebantur 94.h
coronus 359.c
Corraria gens 373.c
corrigia 357.a
corrigienſes 358.c
Corſica per Genuēſes recepta 298.c
corſignanum 308.f
corſolana 306.g
cortona 304.g.309.b
corua 384.f
corui 26.f
coruignanum 395.d
coruinus collis 395.d
cornus 358.f
Coſandala 353.c
C.Coſconius 101.c
G.Coſconius 147.d
Coſmus Mediceus. 304.h
coſsignanum 341.a
coſtaciarium 328.h
cotanellum 334.e
cothurni 98.f
cotulum 310.e
coturnices quam ob cauſam damnatæ. 170.g.h
coturnices 314.h
cozola 365.d
crapalica 312.g
M.Craſsi dictū 192.f
P.Craſſus 99.a.b
Crechium 398.g
Crema 291.d. 362.h
Cremera 311.b
cremona 362.g
crepacorius 405.b
crepacorum 365.d
creppi 22.e
creſcentinum 368.e
creſcentius 334.e
creta Venetorū colonia 284.f
creta 288.e. Saraceni potiuntur 276.e
cretenſes 134.e 281.b
creticū bellum 148.g
creualcorium 353.a
cricium 360.g
cripta 416.c
Criſpinus 349.a
criſpinum 355.a
Criſtophorus Caſtilioneus 367.c.d
crœſus templum Apollini erexit 8.g
crocohumus ſparſa. 184.g
crocodili 5.c
cromona 386.f
crotalia 196.g
cruceſignati 278.f
ad Cruces ſacellum. 305.b
crucis ſignaculū 28.h
crucis ſignaculo ſalutifero adoraturi Chriſtiani cur ſe communiant 18.g
cruſtumij 334.h
cruſtumina tribus. 60.f
cruſtumium fl. 342.g
cruſtulus 357.a
cryſtallum 188.e
cuccionum 365.b
cuchagna 384.h
culcitra 183.a 195.c
culleus 94.h
cuma 146.g
cumæ 412.h
cumera 161.b
cumina 12.f
cuniculus 171.b
cunium 295.b 349.a
cupido 6.e
cuppæ 180.h
curetes 7.c
curiæ triginta 59.d
in Curiam à C. Cæſare recepti 67.b
curiona ſacra 13.d
curis 161.a
M. Curius 117.a
curſanus 405.b
currus 200.e
currus triumphales à quibus Romani acceperint 300.f
curtiſmilium 360.f
cuſtodia 379.a
cuſtodia uomani 395.
cuſtogia 379.c
cuſanum 397.b 403.d. 405.a
cutignola 349.a
Cybele 7.b.21.a
cyclades 274.h
cyclopas Apollo cur interfecerit 7.a
S. Cypriani eccleſia. 371.d. monaſterium 372.h
cypri rex 290.g
cypri regis ignauia. 291.a. fuga ibid.c
cytherea 285.b

D

DAedali & Icari fabula 13.c
Dæmones 3.d
dęmones maligni 4.e
boni 4.e
dæmonum lacus 341.a.b
Dagon 6.g
Dalmatæ 278.f
dalmatiæ urbes 280.h
dalmatia 284.h. à Saracenis uexata. 276.h
Danaſium 368.f
damaſsium 364.f
damianium 360.g
damiata 286.f
dānari maiores quos uoluerint 18.g
dana 307.e
S. Danielis eccleſia. 371.b
Daniel Victorius 373.c
danubius 387.a
Dantes Aldegherius. 304.f
Dauid propheta 322.
daunia 421.a
dea Peruerſa & Proſa. 12.e
dea Virginenſis 11.d
decempeda 173.d
decemuiri 87.a. alij ad lites cognoſcendas 87.b
decemuiros nouē per dies decem accenſos fuiſſe non collegas 86.h
deceptiones uatum. 8.g
Decius 150.f
decius Decij fil. 337.b
decuriæ decem 55.b
decuriones 131.a.c
decuſsis 112.g
dedicatio 16.e
defunctos Itali quomodo honorent. 45.d
defrutum 173.b.c
degnus 361.d
deificatio imperatorum 44.h. 45.a.b.c.d
Delphini portus 298.
delubra 19.a
demetrij Pompeij apparatus 192.g
Deuſdedit dux 370.g
deus proprio honore quomodo priuatus ſit 3.d. 4.e. domitius 11.d. iugatinus ibid. domiducus ibid. tutelaris 25.h
deum ſe hominem facere qui intentarint 44.g
dij boni 11.a. ex Samothracia in Phrygiam, ex Phrygia in Italiam delati 11.b. ſelecti & plebeij 11.c mali 11.c. à Romanis an.clxx. quomodo culti 11.c. à Romanis primum culti 13.b. Sabinorum 16.f.g
dij penates caninis pellibus contecti 19.c

an

an ſordidi 27.d.
deorum miniſtri 4.f. qui primus apud Aegyptios regnarit 4.h. cultum Romani à quibus acceperint 7.d ritus Romani à quibus habuerint 9.a. dearumque matrimonialis coniunctio quid fuerit 11.c. in ſingulis hominum actibus præſentia, eorumque nomina 12. e.f.g.h. ineptæ adinuentiones 13. b. effigies laudatiſsimæ 15.a. magna mater 21.a
deorum commentitiorum origo 23.c.d
deorum in oppugnationibus inuocatio 28. h
deos mortales, qui aſſeruerint 4.h
deos Romani quanti fecerint 10.h. in animis collato ſan omnes habeant 11.a
deos fruge colere quis inſtituerit 14.f
dijs templa attributa. 19.a
de Dijs placandis ſententia 27.d
denarij 61.a
deportati 92.h
deſentianum 361.c
deſertor 135.g
deuerrinus 12.e
deunx 112.g
dextans ibid.
dextra 24.h
dextrocherium 198.h
Diana 12 h
dianæ ſimulacra cur iuuenilia ſint ficta. 14.g
dianę ſpeculum 325.d
dianum 297.a
dicere 104.c
dixi 106.e
dixerunt 106.c
dictator unde 56.h
dictator quomodo creatur 57.a
dictator cauſa feriarũ 57.b
dictatores ad peſtem ſedandam 57.a
Didij Iuliani amentia. 28.e
dies nefaſtus 38.e
dieſpiter 12.e
dies præliares 134.e
digentia 334.f
dignitates petentium difficultas 75.c
dimidia ſextula 112.h
dimiſſanei 126.f
Diocletianus 151.b
Diogenes Archelai filius 146.g
diomedis inſula 422.f
diomedi homo quomodo immolabatur 9.c
Dionyſius 6.h.
dionyſius Siculus 8.g
dionyſij celebrationes 5.a
diploma 90.
dipondius 112.g
diremptio 163.a
diremptores 77.d
diruta 332.g
dithargus 316.f
diuinatio 102.h
diuinationes eſſe inutiles qua ratiõe probatum ſit 9.a
diuiſio totius operis 10.g
diuitiæ ex agricultura iucundiſsimæ 168.f
diuites Romæ qui fuerint 192.f
diuortium 183.a
diuorum iræ quomodo præuidẽdæ 29.a
diuus Mugellanus. 305.b
dodrans 112.h
dogrium 356.f
dolia 180.g
Dominicus Moncegarius dux 370.g
dominicus Torcellanus 374.f
dominicus Vricolus dux 372.g
dominici Michaelis res geſtæ 279.a.b.c.d.
Domitianus Adrianus 114.e
domitiãi patria 331.d
L.Domitius 147.c
Domoduſula 365.d
domus 187.b
domuſnoua 378.h
domuſſula 365.d
domus uniuſcuiuſque religioſa 18.c
donadeum 334 g
donadula 304.g. 348.f
donatellus 305.a
donationes 32.h
dorſumdurum 369.c
doſiolum 362.f
de Dotibus 162.f
dracones in uexillis. 135.a
dragma 112.f
drenna 361.c
drepani portus 288.g
druentum 368.g
L.Druſus 99.a
Ducaria 305.c
ducati 61.a
ducatus dignitas 328.e
ducatus Spoletanus. 328.e
ducentium 419.a
ducia 351.c
dugonia 384.h
duinum 386.g
dulcinus 365.c
duraganum 419.b
duria fl. 368.e
dyrrachium à Roberto Guiſcardo oppugnatum 277.d
dyrrachium Thomas Maurocenus recipit 283.c
dyrrachinis mare apertum redditur 278.c

E

ECelinus 377.b Ecelinus tyrannus 286.e
ecelini in Patauinos inaudita crudelitas 381.c
ecrocolum 197.b
Ederum 361.d
edolium 362.e
edulica 12.f
eleemoſina 17.a
eleemoſinæ 32.f
elephantes 49.a
elephanti ad currus triũphantiũ 204 f.
de Eligendo imperatore & patriarcha. 282.h
C.Elius 116.h
Elſa fl. 305.h
elyſij campi 34.e
eloquentię ſtudia quãdo in Italiam reducta 346.e.f.g.h. 347.a.b
Emanuel imperator. 281.a
emanuel Chryſolora, 346.f
emanſor 136.g
emonia 387.b
emporium 306.h
encimbomata 195.e
entella fl. 298.h
ephaſilatus exercitus, 139.c
ephippium 135.b.c
Epiſanius 365.a
epirus 284.g
epiſtola Adriani 8.h
epiſtomia argentea. 185.d
eporedia 368.e
epulonum ſeptemuiri 33.b.c
epulonum ſeptemuiri quantæ fuerint autoritatis 33.d
epulonum ſepulcrum 33.d. legata 33.a
epulonum ad ſepulcrum 33.b. 44.e.f
equi caput panibus redimiri ſolitum 18.e
equorum uſus 199.b
equilium 275.b.c. 375.b.c. 383.d. Vngari depopulantur 277.a
equipares 134.e
equiti equus de publico 139.c
equitucium 421.a
equuria uia 36.e
era fl. 306.h
eraclea 370.c. deſtructa 370.h
eraclia 275.b
Eraſmi martyris reliquiæ 317.b
ergaſtulum 94.h
eridanus 360.g
erro 136.g
Eſernia 403.a
eſſedum argenteum. 200.g
eſinioſtia 337.c
eſis 337.c
Etruria 299.d

etruria

etruria quando & à quibus partita. 300.g.h
etruriæ nominis ratio 300.e. Romanis quandiu paruerit. 300.g. appellatio. 295.b fines 299.d
etruriæ oræ maritimæ uſq; ad Tyberim deſcriptio 301.b. mutilatæ finium limes. 302.f
etruriam Vngari quãdo ſpoliarint 300.h & utrunq; ſexum in Vngariam aſportarint ibid.
etruſcæ Plinij uillæ deſcriptio 190.e.f
etruſci Romanorum commercio quãdo ſint uſi 2.e Romanis quando ſubacti 300.f
etruſcorum potentiæ argumentum 300.f urbes ibid. dignitas ibid.
etruſcos Vngari cædibus affligunt 277.b
Euganei colles 382.h
Eugenius III. pontif. 301.d. 391.c
eugenius IIII. pontif. 373.c
eugenius tyrannus. 152.f
eugubium 328.h
eupilus 364.c
eupilum 363.c
euripi 182.f
euſebius 362.g. 368.e
euãder Herculi curaram dicauerit 22.f
euerricator 39.a
eutichianus pont. Lunæ genitus 300.h
exercitus Dionyſij 6.h
exercitus unde 130.g
exercitus quomodo duci debeat 153.d
exercitus ut armis fulgentibus ſit 157.a
in Exercitũ uates habendos 155.c
exilij genus 92.g
exilium triplex 92.f
exiſtimatio 92.h
exodia 47.b
exomides 197.a
exorcizo 17.a
in Exploratores captos quali animaduerſione utendum 155.a
extiſpices 27.b
exules 92.f

F

Faba parentando cur abſumebatur 44.g
Fabaris 334.f
faber 180.h. 181.a
fabiana tribus 60.g
Fabij Maximi inſtitutum 74.h
fabiorum cædes 311.b 312.g
fabius pictor 293.a
fabri tignarij 188.f
fabrianum 337.c
C. Fabritius 116.g
fabritius Luſcinus. 117.a
fabularum ineptæ adinuentiones 13.c
fabulas Romani pró miraculis quomodo acceperint 13.c
facinus Canis 360.c
fæſpergum 378.g
falarica 132.f
falaſcuſium 399.b
falces putatoriæ, meſſoriç, fœnariç 180.g
falchachium 384.c
falcones 315.a
falcum 329.d
faleras à quibus Romani acceperint. 300.f
faleria 312.c
fallum 399.b
familiæ publicæ & priuatç circa muros urbis diſpoſitæ 85.c
fananum 356.f
fanaticum 387.b
fanaticum oſtiũ 289.a
fanum fortunæ 336.e
Fantinus Paduanus. 374.f
far 180.g
fara 334.f 398.g
farfarus fl. 333.c
farfari oſtium 334.f
farinã flamini Diali curnon licebat attingere 31.b
farinatæ Vbertini uirtus 304.e
farnazanum 335.d
farnetrum 405.c
faſagna 386.e
faſces conſulares nõ licuiſſe ingredi Alexandriam 71.d
faſces à quib. Romani acceperint 300.d
faſcellus 144 f
fatales libri 26.h
fati opinio quæ mala pietati & iuſtitiæ inuehat 7.d. 8.c
fatua dea 163.b
fauentia 12.f. 348.g
fauiculum 403.d
fauiſſæ 20.h
faunus 13.c
fauni 44.f
Fauſta Milonis uxor. 191.d
Fauſtinianæ puellæ 32
Fauſtinus 345.d
Febris 13.c
februa 35.a.d
Februarij nominis ratio 35.d
fecialis 86.g
Federicus II. imp. Romano põt. infeſtus 284.h
Federicus Barbaroſſa 279.d
Federici bellum cũ Venetis ridiculũ 285.d geſta 392.f. mors g.
Felectinum 321.a
feles 5.b
Felicianum 360.f
Felix Rauennas 383.c
Felix Cornicula 370.g
Felſinia 352.e
Feltrinus fl. 398.h
Feltrum 383.d
Feneſtella quando obierit 184.h
Fenium 364.e
Ferentarij 131.c
Ferentile monaſteriũ. 331.c
Ferentinum 320.h
Feretrum 200.g
Feriæ unde 38.e. familiarium ibi.f. ſementinæ 38.g
Feriarum quatuor genera 38.e.f. uarietas 38.e
Feriſanus fl. 298.g
Feritor amnis 298.g
Ferramula 299.a
Ferraria 354.f
Ferrugo 195.d
Ferula 7.a
Feſcenini uerſus 161. b
Feſſona 12.f
Feſti error 73.c
Feſulana 305.a
Fiaſtrum 340.e
Fibrenus fl. 401.c
fibulæ aureæ 196.g
Ficarellum 339.a
fichinum 306.f
Fidena 311.a
fidenas à Tullo recepta 311.b
Fidenatium cum Romulo bellũ 311.a.b
fidenæ 327.b. 335.a
Fidẽtiola 348.g. 358 f
filatera 301.a
Filus 353.c
fimbria 197.a
Finale 356 f
finarium op. 297.b
Finitores 173 d
finus portus 298.h
Finus fl. 395.c
firmana 340.g
Firmus 72.h
fiſcorum proſapiæ origo 298 h
fiſcus 111.b
Fiuizanum 301.a
Flaccus poeta 382.f
Flamen 14.h. 30.h
Flamen Dialis iurare in leges nõ poterat 16.h. Vulcanalis 18 e. Pomonalis 31.a. Palatualis 31.b
Flamini Diali annulũ geſtare nefas 31. a non licuiſſe uidere ferijs opus fieri. 35.a. b
Flamines XV 31.a
Flamines à pontifice creabantur 30.h
Flaminia 14.h
Flaminia 342.e
Flaminiæ fines 342. f
Flaminicam faba non ueſci 44.g
Flaminium 342.e
Q. Flaminius 101.c
Flammeũ 161.b. 195.c
Flettum 398.g

ſ Fle.

flexumines 131.a
Flomarium 405.b
Flora 12.h. 36.g
Floræ campus 36.g
Floralia 36.g. 38.f
Floreni 61.a
Florentia 303.d. quãdo initium habuerit 304.e. nunquã deſtructa ibid. duobus incendijs quãdo arſerit ibi.f. gloria quando ſit aucta ibi. quas ſibi urbes ſubegerit 304.g
Florentiæ Carolus M. bis paſcha celebrauit 304.e. turris marmorea quando excitata 304.f. S. Marci bibliotheca ibi.h. Fornices marmoreæ colũnæ 305.a. cõcilium celeberrimum 304.h
Florentinorum calamitas 303.c. à Senẽſibus cædes 307.d
Florentiola 342.g. 351.b
Florentinum 306.h
Florianus 150.h
L. Florus 295.d
Fluentia 304.e
flutæ 172.e
Flumicellus 395.a
Fluuianeum 394.h
Fœdus 65.b.c.90.h
fœminę, propinquis oſculũ ut darẽt cur ſit inſtitutum 74.g
fœminæ, Brutorũ domum cur obſederint 199.a
fœminis Romæ uinũ bibere nefas 174.g
fœnus 115.a
Focaria 342.g
fodinæ 379.a
Folia fl. 335.b.c
Folia in lapides dureſcere 419.e
Fons aquæ acidulæ. 412.f
Fons magnus 326.g
Fons exundans 311.c
Fõtes copioſiſs. 419.e
Fontana 401.e
foratia 182.e
Forcella 395.b
Forculus 13.b
Forinum 419.b
Formelum 409.b
Formigarium 378.e
Formigo 356.f.g
Formigoſa 360.h
Formium 316.e
Fornacalia ſacra 13.d
Fornacalia quis inſtituerit 14.f
Fornariolum 395.b
Fornellum 402.h
de Fornicibus 189.a
Fornouum 358.e
Forte 341.a
Fortorius fl. 421.d
Fortuna 314.f
Fortuna ex auro alata 216.f. barbata 12.g. 205.b
Fortuna primogenia & maſcula 8.e
Fortunæ uirilis templum 36.e
Fortunæ templũ 323. d. 8.f
Fortunatus patriarcha Venet. 370.h
Fortunatus patriarcha Gradenſis 275.b
Fortunatus 385.d
Foruli 333.b
Forulum 336.f. 402.h
Forũ Auguſti 36.e
forum boarium 22.f
Forum appij 319.d
Forum brintanorum. 345.b
Forum caſsij 312.f
Forum Cornelij 351.a
foroiulij limes 384.g
Forumiulium ibid.
Forumliuij 347.c
Forumfuluij 360.e
Forumpõpilij 345.a
Forũſempronij 336.e
Forus fl. 398.f
Foſſa 317.b. 353.c
Foſſacæca 398.h. 400.
Foſſaclodia 369.c
Foſſanoua 301.a. 319.
Foſſapeloſſella 355.a
Foſſatara 357.a
Foſſatum 328.h
Foſsiones 378.e
Fracta 329.c
Fracte 318.f
Framula 299.a
franchauilla 398.e
francilio 364.e
Franciſcus Aretinus. 309.a
Franciſcus Barbadicus 373.b
franciſcus Barbarus. 179.b. 373.d
franciſcus Carmagnola 370.g
franciſcus Gonzaga. 361.a
franciſcus Fianus 311.
frãc. Foſcharus 373.d
franciſcus Patritius. 308.e
franciſcus Petrarcha. 304.f. 346.e. 347.d
franciſcus Philelphus. 339.d. 347.b
franciſcus Picininus 309.d. 329.c
franciſcus Sfortia 367.
franciſcus Zabarella iuriſc. 382.g
S. Franciſci eccleſia. 372.h
franciſci fratrum locus 338.g
B. Franciſci obſeruantiæ regula 308.e
frãciſci Petrarchæ prædiolum 382.h. ſepulcrum ibid.
francolinus 355.c
francorũ clades 361.c
francum 353.a
fraſcatum 325.a
fraſsineium 360.c
fraticelli 337.d. 338.e. eorum ſcelus horrendum ibid.e.f.g
fratta 355.b
fraus pro pœna 92.h
fraxanorium 357.h
fraxum 334.g
fregellæ 402.g
fretium 299.a
frentana 398.e
fretealæ 406.h
fructolæ 414.f.g
frigidolfum 361.d
friſium 398.h
fructeſta 12.h
frumentũ flamini Diali cur non licebat attingere 31.b
frumentũ populo donatum ab Annio Martio 113.a
fruſinona 320.h
frux 174.e
fucinus fl. 320.h
fucinus lacus 322.f. 323.a
fugalia 37.d
fulgineum 329.a
M. Fuluij triumphus. 207.d
fumone 321.a
fundani 317.e
fundarum uis 156.f
fundi 319.d
fundi inſtrumẽta 180.
fundus 187.a
funebria 38.g
funebrium apud Romanos magnificentia 45.a.b.c.d
funerariæ laudationes 40.g
funeris Romanorum pontificũ cura 45.d
In Funeribus florum honos & odoramẽtorum 42.b
In Funeribus gladiatorum munus 40.g
furanum 334.e
furca 399.a
furcifer 95.d
furconium 396.f
furculæ 341.c
furiarum umbrę 44.e
C. Furius Creſinus 169.c
M. Furius 362.g
fuſignanum 349.a
M. Fuſius Milonis familiaris 191.d

G

GAbij 320.e. 326.h
Gabianũ 360.e
Gabitiæ 342.g
Gagium 355.c. 375
Gaianum 323.b
Galbæ imper. patria. 317.d
Galenus 150.f
Galeotus Malateſta 343.b
galea 134.g
Galeata 347.c
Ioannes Galeatius uicecomes primus Mediolan. dux. 358.h
Galeotus Robertus 343.c
Galeria 312.h. 352.e
Galerius 151.c

Galie-

Galienorũ duorũ principũ pompa 53.c.d
galli caſtrati 21.c
galli cur molles dicti, 21.b.c
galli gallinacei 26.f.g
galli Saluij 295.d
galli apud Aniené trucidati 327.a
galli in Sicilia quandiu regnarint 393.d
Gallicanus mõs 409.
gallia Ciſalpina 356.e
galliæ brachatæ terminus 296.g
galliæ Ciſalpinæ & Italiæ termini 343.d
gallicanum 295.b. 320.c. 326.h. 327.d
gallicorum principũ Chriſtiana expeditio 390.h. 391.a
gallienſium 311.d
gallina cum lauri ramuſculo in ſinũ Liuiæ decidit 27.b
gallinæ nigræ 26.f
gallinarium 401.b
gallipolim Marcus Dãdalus capit 283.d
gallumbri 130.e
gallus Hoſtiliãus 150.f
gallus poeta 4.h. 347.c
gallorum in Sicilia calamitas 393.c
Gambara 379.a
gambatarum 399.b
gardæ lacus 361.b
gargani deſcriptio. 421.d. 422.e
gargnanum 361.c
garibaldum 299.a
Gaſparinus Bergomẽſis 346.g
Gelaſij II. pont. patria 318.f
geldonum 421.d
gelinum 400.e
gellum 306.g
gemanum 342.h
gemmæ 196.g
gemula monaſterium 382.h
gauardum 361.d
gaudentium 305.c
gauignanum 321.c
gauli 144.e
gaurianum fl. 317.d
gaurianus fl. 400.g
gaurinus 377.c.d
gaurus mons 406.h
geminianum 306.h
S. Geminiani templũ. 369.c
contra Gellium 83.d
genialis lectus 161.b
genibus religionẽ ineſſe 18.h
genius 161.a.b
Genſericus Vandalorum rex 274 c
gentes barbaræ an deum eſſe crediderint. 3.c
gẽtilis medicus 329.b
gentilis pictor 337.c
genua à Saracenis quãdo capta 277.b à Magone Hamilcaris filio oppugnata 296.f. 297.c. à Magone Pœno deſtructa ibid.d. à Saracenis quando ſpoliata 298.e.f. 372.e
genuæ portus 297.c
genuæ incrementum. 298.f
genuã Romanis quis abſtulerit 298.e
genuenſis claſsis à Veneta ſuperatur 288.f.g. reip. maximum incommodum 288 g. populi finium terminus 299.c
genuenſes Ptolemaida expulſi 287.b.c. à Venetis uicti 288.h. 373.a
genuenſium cum Venetis pax 285.a. naues incẽdio abſumptæ 287.a. imperij terminus 296.h
genuenſes inter & Venetos bellum innouatum 289.c
genuenſes Turcos in Europam quando primum traduxerint 291.c (377.c
Georgius Caballus.
georgius Præneſtinus 298.f. 298.g
georgius Trapezuntius 347.b
S. Georgij de Alga monaſterium 307.c
S. Georgij monaſterium 372.f
gerardus Florentinus 307.d
gerardus Sablonetius 362.g
germani à quibus primum Latinas literas docti 2.f
germani cuiuſdam puſillanimitas 52.e
germani in Sicilia quã diu regnarint 393.d
germanorum ab Italis diuiſio 386.f
germanorum principum Chriſtiana expeditio 399.h. 391.
germania Romano imperio quando cœperit eſſe ſubiecta. 69.d
in Germaniam ex Italia acceſſus 378 h
geruaſius 345.d
geleoretæ 144.e
geſtationes 190.f
Ghiſalbagum 362.h
ghorum 354.e
gilecta 296.g
gipium 399.b. 400.e
giranum 323.c
giſulphus 389.d
gladiatores 40.h
gladiatorum primus editor 41.b
de gladiatoribus. 41.a.b.c.d
gladius 134.g
glarea Abduæ 363.c
glaucus color 195.d
glemona 386.e
gloria quid 118.e.f.g
glomerum 197.b
gõzaga familia 377.b
gordianus 51.a. 150.e
gorgonis fabula 13.c
gorgontiola 363.b
goricia 386.g
gogna 367.d
goidum 351.c
gondiberta 365.a
gothfredus 389.d
gouernum 360.h
gradaria 342.g
gradus inſula 369.c
gradus deſtructa 372.f
gradum Saraceni oppugnant 276.h
Græcorũ thelogia 6.h peſte laborantiũ ſacrificium 18.g. accũbendi modus 42.f in Latinos coniuratio 287.d. cum occidentali eccleſia unio 385.f
gręcis fabulę pro miraculis cõmunes 13.c
gragnola 301.a
graiæ Alpium fores. 368.e
gramen longiſsimum 332.f
granariolũ 342.g. 353
granarium 180.g
grapetum 365.b
graſsium 360.e
gratianus 151.d
de Gratitudine 122.h
grattaria 349.a
graualonus 365.b
graucia 298.h
grauidona 364.f
S. Gregorius 323.c. 346.e
Gregorius IIII. pont. 275.d
gregorius VII. pont. 310.e 390.h
gregorius IX. pont. 285.a. 392.f
gregorius X. põ. 358.h
gregorius XII. pont. 373.c
gregorij IX. pont. cum Venetis fœdus 285
S. Gregorij ſocietas, 350.e
grignanum 303.b
grigni fl. origo 383.a
grignum ibid.
grimoaldus 345.b
grinia 361.d
gripta 325.a
griptæ 310.f. 341.b
griſana 387.d
groſſetum 302.e
grues 314.h
guadagnolum 323.c
guaimari geſta 389.c mors ibid.d
gualdum 328.h
guardaſionum 357.d
guardaſtallum 357.b
guardia alferi 400.f
guardiagalli 398.h
guarnaciæ 195.c
guarene 360.f
guaſtalla 357.b

Guidantonius Vrbini comes 303.c
guidi comites 306.g
guido Rauēnas 295.a
Guido Petramalenſis 306.g
guido epiſcopus 308.
guido muſicus 308.h
guido Bonactus 347.
guilelmonaſterium. 405.c
GuilelmusGuiſcardus 390.f
Guilelmus Francigena à MichaelePalęologo ſuperatus 287
guilelmusBonus 391.
guillimacum 400.f
guiniſiorum calamitas 303.b.c
gundum 364.f
Gypſum 342.h.357.b
grypta mamardi 405.

H

HAdria 395.b
Hadrianus imperator religiōi Chriſtianæ procliuis 8.h
Hadrianus imperator 8.h. 68.h. 149.c
hadrianus 99.c.293.b
hadrianus V. Genuenſis 298.f
hadrianus imp. Centumcellas cur ædificarit 302.h
hadrianus IIII. pont. 391.d
hadriani modeſtia in conuiuijs 176.g
hadriani imp. patria. 395.
hæreſis crudeliſsima. 338.e.f.g
hamæ 413.a.b
hami 182.f
Hānibal uideAnnibal
Hannibal in Ligures quando conceſſerit 296.f
Hannibal ubi oculū amiſerit 305.d.306.
Hannibal 394.f
Hannibalis uia 327.b
hara 173.d
Harpadium 403.d
harpagones 182.f
Haſdrubal ubi uictus fuerit 336.g
haſta 134.f
haſtati 131.c
hecatombe 18.f
hederam flamini Diali cur non licebat attingere 31.b
Heliogabalus 150.c
Heliogabali conuiuia 177.d. libido 186.h
HeliusPertinax 114.g
helius Spartianus 67.
helij Pertinacis patriæ locus 296.h
Henricus Dandulus dux 280.e. 283.a
henricus imp. 283.a
henricus primus imp. 304.f
henricus II. imp. 388.d
henricus III. imp. Germanus 390.g.h
henricus ſextus imp. 391.d
hēricus comes S.Pauli 280.f
Heraclea reædificata. heraclea 383.d (371
Heracleus imp. 383.d
herba lōgiſsima 332.f
herculanea uia 318.e
Herculis ortus 7.a
herculis ſacris mulieribus non licebat intereſſe 13.d
herculis inſtitutū 10.e
herculi ſacrificādi mos 22.f
Germagoras 385.d
Hermolaus Barbarus 374.f. 383.c
hernici 320.f
Heſiodus quot deos in terra fuiſſe commemorat 7.d
heſperia 294.c
Hieronymus Barbadicus 374.e
hieronymi patria 387.d. 388.e
S.Hilarij ciuitas 285.d
hippagines 144.e
hippodromos 190.f
Hippolyti fabula 319.c
hircus 5.b
Hirpiæ familiæ 312.c
hirpinum 403.d
hirundines 314.g 315.a
Hiſpania à Saracenis fœdata 283.d
hiſpania ulterioris diuiſio 68.f
ex Hiſpania, urbe Roma qui donati fuerint 68.f.g
Hiſpani quando primum Latinas literas ſcieuerint 2.f
hiſpanorum Chriſtiana expeditio 390.h 391.a
hiſtoria quando extincta 293.b
hiſtorię quomodo ſcriptæ delectant 97.a
hiſtoriæ commendatio 293.a
hiſtorium 399.d
hiſtriones 47.b
hiſtrionum merces diurna 47.c
hominis uiui ſimulacra in Tyberim cur fuerint deiecta 10.e
hominis uitæ quinq; utiliſsima 178.h
honoratum 318.e
honorinus 12.g. 152.f
honorius II. pontifex 351.c. 391.b
honorius III. pont. 392.e
honorius IIII. pont. 284.f.g
Horatij uilla 324.h
horatius 334.g.h
horiæ 144.c
Hormiſdæ pōt. patria 321.a
horologium 182.g
horreum 180.g
hoſpitio publicè & priuatim Itali quando accepti 47.a
hoſpitalarij 290.g
hoſtia 35.a
hoſtia uehemētius reluctata nō ſacrificatur 17.c
hoſtia maxima 17.c
hoſtiæ 17.c. maiores cornib. auratis immolantur 17.d. deteſtabiles 18.c
hoſtiarum duo genera 17.b.c
hoſtiarij dij 13.b
ab Hoſtibus ablata reperedi formula 86.f
Humana 353.c
humagum 387.b
Hunfredi geſta 389.d
Hymenæus 160.h
hyperion 7.b
hypotheca 100.h

I

IAcobus Acciæolus 305.b.c
Iacobus Alegretus 347.d
iacobusBracellus 296 h. 298.g
iacobus Gontarenus dux 289.e
iacobus Forliulenſis. 308.e
iac.Lauagnolus 377.a
iac.Perulinus 309.b
iac.Picciminus 309.d
iacobus theologus Gēnuenſis 278.h. 279.a
iaco. de Turre 347.
iacobus Teupulus. 285.a
iacobus Teupulus dux Candiæ primus 284.f
iacobus Zenus 374.f. 383.d
iacobi Caudolæ patria 399.c
iacobi columnæ oppidum 315.c
iaculum 134.f
Iadera à Venetis capitur 280.h
iadera quintum à Venetis deficit 280.g
iaderēſes piraticam exercent 281.a. à Venetis pacem impetrant ibi.
Ianectus Manectus. 305.a
ianipetrus Lucenſis. 303.c
ianus bifrons, quadrifrons 11.c
ianusFregoſius 298.g
Iapidia 387.a
iapygia 422.g
iapygium 405.a
ibis 5.b
idaſpis 335.d
idex fl. 351.d
iera 364.f
Iginius 295.a
ignatum 378.e
ignis perpetuus in tēplis

plis ſeruabatur 4.g
igni cremari ex patricijs qui primus uoluerit 39.d
ignem ex domo Flaminia quando efferre licuerit 18.h
Ilex 299.c
Illiricum 69.a
in Illirico xij. populos ius Latij habuiſſe. 69.b
Immamolinus Saracenos in Europam ira ijcit 283.d
imela fl. 333.c
imculi fons 384.f
immolatio humanorum corporũ apud uarios populos 9.b
immolationis origo. 14.f
imola 351.a
immolare 14.f
imperatiuæ feriæ 38.f
imperator qualis eligi debeat 153.a.b.c
imperatoris Roma. animam de terris in cęlos qui uehere credebatur 45.c
imperatoris ſecreta nemini communicanda 155.b.c
de Imperatore optimo Onexandri præcepta 152.g.h
imperatores externi Romanorum 67.d
imperatorum deificatio 44.h. ordo poſt Traianum 649.c
imperij Rom. inclinationis hiſtoriæ tituli initium 345.c
imperij Romani ruina ſub quo imperatore inceperit 68.h
impiorum pœnæ & furiæ 43.c.d
impluuium 191.a
inarculum 15.c
inaugurandi locus in curia ueteri 24.f
inaures 196.g
inciſa 305.c
incubi 44.f
indiuinia ciuitas 13.a
induſium 195.b
inferorũ aditus 332.c
inſulæ 15.c
Innocentius II. pont. 391.b
innocentius IIII. pont. 392.f
innocentius IIII. pont. Genuenſis 298.f
Innocentij III. pont. patria 320.f
ino 21.d
inſtitutionum oratoriarum Quintiliani libri 346.e
inſtrumentum 181.b
inſubres 366.e.f.g
inſula 387.b. 401.c
inſula comãtina 364.c
inſuletta 401.c
interamnia 331.d. 332.g. 401.c
interamniæ 402.g
intercido 12.e
interdictio aquæ & ignis 92.e
interregnum 55.b
Ioanna regina 393.d
ioannes abbas patriarcha Ven. 369.d
ioãnes Baliſtarius Blõdi præceptor 362.g
ioãnes Boccatius 306.
ioannes dux creatur. 276.e. eius frater exul in patriam reuocatur 276.e
ioannes Capiſtraneus 48.e. 396.e
ioannes cardinalis Tarentinus 322.f
ioãnes Caruaial 48.e
ioãnes Colũna 284.g
ioannes Cornarius. 374.e
ioannes Fabriciacus. 370.g
ioãnes Galeacius 367.
ioannes grammaticus 346.e
ioannes Horologius. 382.g
ioannes Huniad 48.e
ioannes Huniad Vayuoda 150.h
ioannes Macincollus. 332.g
ioãnes Madius 376.h
ioãnes Mediceus 304.
ioannes Particiacus dux 371.b.d
ioan. Petrucius 309.d
ioan. Rauennas 346.f
ioan. Tortellius 309.a
ioan. Trũdonicus dux 371.c
ioannes Vataris 285.a
ioan. Vitellenſis 302.g
ioan. XXIII. põt. 418.
ioannis Brennij imp. mors 285.a
S. Ioannis op. 359.b
S. Ioãnis templũ 369.d
ioannis X. pont. patria 325.b
ioannis XVII. põt. patria 345.d
S. Ioannis monaſterium 398.h
ioannis Tornarici interitus 371.a
ionium mare 288.e
ionij maris initiũ 42.f
iope ciuitas 289.a
iordanus Conſtantinopolitanus 295.d
ioſeph Bripius 367.d
ioſephus Iudæus 29.a
ioueniſcum 421.e
iouianus 151.d. 330.h
iouis uxores 7.c
iouis optimi maximi templum 19.d. ſacerdos cane & capra abſtinet 20.h. ſacerdotes lictore & ſella curruli utebantur. 20.h. colũna 368.f
epulones 20.f
iouem pudicitiæ corruptorem in ludis Scenicis hiſtriones cur cecinerint 20.f
iouenum 359.b
Iſaac impera. interitus 281.d
iſabelis Burgundię ducisſa 117.d
iſauricus 147.d
iſaurus fl. 335.b.c
iſchia 302.e
iſclerus fl. 419.a
iſei op. 361.d
iſei lacus 361.c
iſera 368.f
iſis 4.f.h
Iſtria 386
iſtriæ caput 386.g
iſtriæ latitudo 386.h. urbium poſtrema. 387.c. clades 388.g
Italia trãſpadana 374.f
italia clades ſentit inauditas 277.b. olim quot hominum milia ſola armarit. 295.a. illuſtrata. 350.h. reges Italos quando habuerit. 371.d
italiæ regiões quæ Gallis priuſquam Romanis fuerint ſubditæ 2.f. medium 54.g. gẽs antiquiſſima 328.f. umbilicus 331.d. 332.c.f. urbes olim ſeptungentæ, nunc 264. 295.a. latitudo. 388.g.h
italiæ regiones ſeu prouinciæ 293.c.d. nominis ratio 294.e. diuiſio 295.b.c. calamitates 349.b.c.d longitudo, latitudo ambitus 294.f. ſumeri 332.f
italiæ & Romæ prælij infeliciſsimi locus. 345.b. annus infeliciſsimus 371.d. 372.e. antiquus terminus 386.g. ultima oppida 387.d. campeſtre ſolum amœniſsimũ 407.d
in Italiam illuſtratam præfatio 293.a
italorum calamitas. 276.g
itinerum ſecuritatem nuncupari 28.h
itum 317.d
iube dominę benè dicere 28.g
iudæa in xij. tetrarchias diuiſa 71.a
iudæi præſtigiorũ pœnas quomodo dederint 29.a
iudæi Romanis exoſi 72.f
iudæorum lex in triũpho Veſpaſiani Romæ portata 211.c
iudicia publica 91.a. capitalia ibid. b. non capitalia ibid.
iudicia centumuiralia ibid.

iudicia communicata inter ſenatores equites & tribunos ærarios 103 b
in iudicijs corruptelæ. 93.d
de iudicibus 103.a
iudicum reiectio 103. d. numerus uariatus 104.f. conſeſſus ubi 104.h
iugarinus 12.h
iugerum 64.g.173.d
iuglans 174.c
iuanum 383.a. 398 g
Iulia 385.b
iulianus 70.f. 151.d
iulianus Ceparius. 370.g
iulianus Didius 149.d
iuliani imperatoris cõmendatio 17.b
iulius Baſſus 101.c
S. Iulij lacus 365.b
S. Iulij reliquiæ 365 d
iumentis ſoleas ex auro quis induerit. 184.h
iuno unde 23.c
iunonis templum in Auentino 20.e
iunonis Lucinæ templum 23.b
iunoni conſules ſacrificabant 23.c
iunculum 405.b
iuo 309.d
iupiter Ithometes 9.d
ius 88.h
ius ciuile 89.a. honorarium ibid. prætorium ibid. proprium ibid.
ius honorarium 57.b
ius publicũ 88 h. primariũ ibi. naturale ib. gentium ibid.
iuriſiurandi mos 16.f
iuris petendi prætextu cautũ ne abſciſsi tribunalia aſcenderẽt 96.h
iuſtinæ uirginis templum 381.d
iuſtinianus Patritius dux 276.e
Iuſtinopolis 387.a
iuuantinus fl. 395.a
iuuenalis patria 402.c
iuuencus fl. 323.a

L

LAbarum 135.a
labona fl. 298.h
lacedæmonij 134
lacerna 197.a
lacturcus 12.h
Ladislaus rex 393 d. 418.c
læna 195.c. 197.a
lælia gens 395.a
lætitiæ dea 18.g. lacrum ibid.
lætus mortuus fl. 340.h
lætus uiuus fl. 340.e f
lagiſium 361.b
lama 399.a
lamium 378.e
lamentationum diminutio 38.g. h
lapilli 196.g
lapirus 339.b
lapis Comenſis 363.d
lapidibus quãdo pluerit 29.b
lancea Chriſti & ſpongia 285.c
lanceam & ſpongiam Ludouicus Frã. rex redimit 286.e.f
lancianum 398.h
lancitum 368.g
landi 373.c
landigrum 379.b
lanifices 181.a
lanerum 197.a
lanunium 318.g
lararium 19.c
larda 358.f
lares 3.d
lares unde aducti 19.
larẽtia nobiliſsima meretrix 22 g
larentia meretrix pro dea culta ibi.h
T. Largius primus dictator 56.g
larinum 421.b
larium 364.f
larius 363.d
laruæ 3.d
Ladislaus rex Neap. 309.b
laſsimira 278.f
Latina regio 313.a
latina loquutio in uulgarem Italicã à quibus cõuerſa 374.h
latini 313.a
latinorum mos, quo die primum guſtarent muſtũ 174.e f
latinorum apud Conſtãtinopolim uictoria 284.e.f. in Cõſtantinopolim imperij per annos 58 finis 288.c. fines 313.b
latium 63.d. 313.a
latrinæ publicæ 190.h
latrones in Aegyptum cur natare non audeant 5.c
latumiæ 94.h
lauania fl. 298 h
lauanium ibid.
lauci lacus 363.b
lauda 362.h. 363 a
laudatores ut rei poſſent in ſui commendationem producere 105.b
lauicanum 321.a
lauinium 314.g
laumelum 365.b
S. Laurentia 371.a
Laurentius Teupulus dux 289.a
laurẽtius Valla 347.b
laurentius Caſtellanus 374.f
S. Laurentij burgus. 305. c
laurentij Columnæ oppidum 326.h
laurẽtini Plinij uillæ deſcriptio 190.e.f
lauretum 369.a.395.d
laurus triumphis dicata 205.a
laurus Quirinus 374.
lauro imperatores cur ſint laureati 27 b
laurum polluí nefas. 28.h
lecti 183.a
lecti toti argento operti 184 h
lecticæ forma 200 g
lectiſternium 46.h
legatio libera 92.f
legatorum externorũ nomina à præfectis ærarij notabantur. 110.h
legio unde 129.a.b
legiõis numerus 130.f
legionarij 126.f
lembus 144 f
lemniſcatum 41.a
lemonia tribus 68.f
lemures 3.d. 43.d
lemurnæ 317.d
lendenaria 355.e
lentia fl. 357.d
lenunculus 144.f
lentus fl. 398.e
lentulus Cornel. Sura 37.e
leo Baptiſta Albertus. 326. e
leo Ganala 285.b
leo Ganala ſe & Rhodum inſulam Venetis ſubijcit 285.d
leo I. pontifex 274 e
leo pont. à Normannis ſuperatus capitur 390.e
leonis II. pont. patria, 315 c
leonardus Aretinus. 300.e. 308.h. 309.a
leonardus Iuſtinianus 373.a. b
leones ad currum iuncti 201.b
leonum pugna 49.b
leoneſſa 331.c
leonicum 378.h
leoninum 387.a
lepidus 147 b
leporaria 171.b
lernium 363.b
leſina 421.d
leſina à Piſanis capta. 280.e
leſenium 346.e
leſſus 38.h
letaniæ 52.f
leuana 12.e
leuantum 299.a
leuci 26.f
leucum 363 b
lex 55.a. 89 b
lex ne quiſquam petendi cauſa album ueſtimentum indueret 76.g.h
lex agraria 90. h. Curij 91.a. Licinij Stolonis ibi.
lex ne ſenatores mercaturæ eſſent nimium intenti 120.f.g
lex Laurentum 173 d
pagana 174.c
lex Iudæorum in triumpho Veſpaſiani Romæ portata 211.c

lex

lex lata 289.a
leges ſanctæ unde dictæ 14.e
leges Iouis ſacerdoti impoſitæ 20.h
leges tabellariæ 79.e
leges ſcriptas Romani unde acceperint 87.a
legum capita 10.h
de Legibus 88.e
liba 17.d
liber pater 11.d
libera dea 11.d
liberalitas Romanorũ publica 166.f.g. priuata 167.a
de Liberalitate Romanorum publica 122.h
S. Liberatoris monaſterium 398.e
libero patri ſacra quo modo facta 13.a.b
libertini in ſenatum allecti per commodũ 81.d
libra. 111.d
libra Italica 112.f
librafacta 303.b
librarij 80.e
librata fl. 394.h
libri elephantini 60.g.h.84.h.110.g
libri ſecundi diuiſio 30.f
libri lintei 98.g
libri rituales 97.d
liburnæ 144.f
liburnicę gẽmatis puppibus de cedris fabricatæ 185.d
liburnium 301.e
licena 378.g
L. Licinius 147.d
licinius Murena 171.d
licubium 359.e
lictores prætoris 57.b
lictores à quibus Romani acceperint 300.f
lignum 188.f
ligones 180.g
Liguria regio prima 295.d
liguria maiore ſui parte in Apẽnino 296.f
liguriæ longitudo 295.d
ligurię ab Etruria diuiſio 299.d
ligures tranſalpini à quo primum domiti 295.d
ligures quo tempore Romanis ſubiecti fuerint 395.d. corũ regio, à quo exarmati 296.e
ligures fallaces 296.f
liguſtici pelagi nominis ratio 295.d
liguſtici pelagi inſulæ 299.d
lilibæum 288.g
limbus 195.e
limentinus 13.b
limina 383.d
limina ex ære 187.e
liminus fl. 384.f.g
linarium 306.h
linguis omnes fauere 28.g
liniacum 375.d
linternum 412.f
lintres 144.f
linum Lameliũ 365.e
linum quod igni non abſumitur 40.e
liquentia fl. 384.e
liris fl. 317.d.400.g 406.e
liſontius fl. 386.e
liſpinetum 400.f
litare 14.g
literæ Latinæ quomodo inuentæ 21.d
de Literarũ laudibus 96.h
literarum amore qui flagrauerint 99.a
literarum ludi 164.h
ex Literis fructus 99.d
lithoſtrata 323.d
lituus 24.h
liuentia fl. 384.e
liuius 24.h
liuius Salinator 109.e
liuius cuius adiumento & tempore ſcripſerit 294.g
liuij Patauini commẽdatio 294.g
T. Liuij oſſa 381.d
T. Liuij ſepulcra 382.e.f. commẽdatio ibi.
loarium 362.e
lobruttulum 400.h
locium 379.a
loco uili nati ob uirtutem inter primores qui ſint electi 124.e
locupletes 170.e
lodrium 362.f
loianum 351.d
loium 403.d
Lombardia 356.e
lombardia 274.g
lombardiæ fines 356.f
lombardi 356.e
lonatus Iuriſc. 382.g
longaſtrinus 353.e
longianum 343.d
longobardi 374.h
lora 173.b.183.b. 357.a
lorica 134.g
lotharius 364.h
lotharius Theotonicus imp. 391.e
lotus pictor 304.g
luca 295.d.303.b.e
lucania 389.a
lucania Græcis quando fuerit ſubdita 2.f
lucanus 68.h
lucar 109.d
luceolus 316.g
lucernæ 183.a
luchinus Vermes 377
lucia fuſina 381.a
lucina 12.e
lucinianum 308.f
luciolum 299.d
lucionium 361.e
lucrum 400.f
lucius 2. pont 352.h 395.e
lucius 3. pont. 303.b. 391.d
lucrinus locus 414.d
luctus diminutio 38.d
L. Lucullus diuiſsimus 192.g.293.a
L. Luculli domus 413.d
luculli uilla 415.d
lucullanum 325.a
lucumones 300.f
lucus 397.b
ludi ſcenici 37.d
ludi funebres 41.d
ludi Troiani 46.g
ludi à quo primũ introducti 46.g
ludi Capitolini 46.h
ludi ſeculares 48.f
ludi plebeij 48.g
ludi Circenſes 48.g
ludi Romani 48.g
ludorum deteſtatio 52.e
de Ludis 46.e
de Ludis ſaltatorijs 178.f
ludiones 47.a
ludouicus 393.d
ludouicus comes Sabaudiæ 280.g
ludouicus Fregoſius 298.g
ludouicus Foſcharenus 374.e
ludouicus Iureconſultus 330.h
ludouicus marchio 361.b
ludronium 361.d
lugani lacus 365.b
lugdunenſe cõcilium 289.e
lugi familia 295.b
lumenicus 303.e
lumeſanum 400.f
luna dea 5.d
lunæ portus 299.b eius Longitudo ac latitudo ibi. e. deſolatio 300.h
lunatum 361.d
lunatula 419.a
lunenſis regio 300.h
lunulæ in calceis 198.f
lunus deus 5.d
luparia 400.f
lupercal 10.g
lupercalia ſacra 21.d
in Lupercalibus mares & fœminæ nudi 22.e
luperci 22.e
lupi 5.e
lupus 172.f. 337.e
luſitaniæ diuiſio 68.f
luſtratio agrorum 172.g
luſtria 36.h.163.e
luſtrum 63.b
luthprandus Longobardorum rex 365.a
lutũ ex ſiccitate 333.a
luxianum 379.b
luxuriæ origo 181.e.f.g.h.185.a.b.c.d
lychni 184.e
lydij 215.e

M

MAcedoniæ tributũ impoſitium 69.b
macerata 339.d.342
machaſtorma 362.h
machia 421.d
machum 363.b
macra fl. 299.c
macra & Tyberis amnes quantum inter ſe diſtent 299.d
macrinus 149.d
macrobius 357.d
macula 394.g
madernum 351.c
maditium 383.d
madruſium 361 c
magainum 366.e
magdalonum 419.b
magicæ uanitates 28 e
magicam artem homines qui docuerint 4. f
magiſter æquitũ 56.h
de Magiſtro pecoris 169.d
magiſtri 55.a
magiſtrare 55.a
magiſtratus in leges iurat 16.h
magiſtratus 55.a
magiſtratus minores 59.d
magiſtratum petentibus maximum adiumentum compectiorum paucitatẽ fuiſſe 76.e
in magiſtratuum petitionibus humilitatẽ ſupplicãdi profuiſſe 76.f
in Magiſtratuum petitionibus corruptelæ 80.g
in magiſtratibus declarandis modus 80.f
magiſtratibus nocentium pœna 88.f
magnauaca 353.d
magnetis uſus inuentio 420.g
magorum miracula à dæmonibus 25.a
maia 18.e
maiella 397.a
maientia 319.a
maiolum 343.a
maior lacus 365.b
maiores 165.c
maiorbum 369.c
mala unde 174.e
malateſta Catancus 328.g
malateſtarum patria 343.c
malcõnſeglium 281.a
Meldula 347.c
maleuenium 404.g
malgraium 301.a
malſeſinum 361.b
mallianum 307.b. 323.b.333.d
maluaſiæ caſtrũ 288.e
mammæ 376.h
mammea 327.a
mamolus pons 327.a
mamurius 20.e
manarola 299.b
C.Mancinus 17.a
mancipes 108 g
mandela 334.f
mandellum 363.b
manduci effigies 53.b
manduci laruati 215.c
manes 3.d
manfredus rex 392.b. 393 a
mangones 110.g
manipulus 131.b
manlius Torquatus 327.a
C. Manlius primus dictator è plebe 56.g
G. Manlij de Gallis triumphus 208.e.f
mantua 360.h
mantua quando diruta 273.c
mantuæ calamitates 361.a
manturna 11.d
manubiæ 142.g
manũ porrigere 83.d
manumiſsio 96.h
manuplellum 397.a
mapheus Veggius 363 a
maranũ 378.h.384.h
M. Marcello ouatio 203.a
marcharia 361.a
Marchia Taruiſina 374.f
marchia Firmana 335
marchia Anconitana 335.b
Marchiæ Taruiſinæ limites 355.d
marchiæ Taruiſinæ fines 374.g
marchiæ Anconitanæ fines 341.b
marchio Borſius 355
marchionis nominis ratio 375.a
marcus Lippomannus 373.b
S.Marcus euangelium ubi ſcripſerit 385.c
marci Antonij inſania 22.e.f
marci Barbi Veneti cõmendatio 44.g.h
marci euangeliſtæ corpus Venetias delatũ 276.e. eius eccleſia Venetijs quãdo ædificari cœpta 276 e. ubi poſitum 371. b.381.d
S.Marci manu euãgelium ſcriptum uenetijs ſeruat 385.d
marcomama 353.c
marconum 405.c
maremortuũ 413.b
marennum 356.f
margaritæ 183.a
S. Margaritæ eccleſia 371.c
S. Maria in Laureto 339.c
S. Maria à Balneis 344.f
S. Maria in rotundo 345.c
S.Maria 358.e
marica 406.e.f
marida fl. 343.a
marilianum 419.b
marina 303.d
marinũ 318.g.325.a
marius 146.g
marius faber 72.g
C.Marius 184.g.324
marius filius 146.h
marij filij Preneſte obſeſsi interitus 147.a
marij oſſa diſperſa 146
Marlianum 418.g
marmor Luculeium, Tiberiacũ 187.c.d
marmora Liguſtina 301.a.b
marmora 303.a
maroſtica 383.a
marplacidæ 144.f
marrate 349.a
matrucini 322.h.395
marſi 322.f
martha 310.f
martha fl. 302.f
martialis poeta 351.a
martiales Latini 32.f
martianus 348.h
martianus Conſtantinop. imperator 274.c
martinengum 362.h
martini 3.pont. patria 332.h
S.Martini op. 357 a
S.Martini op. 368.f
S.Martini tẽplũ 369.d
S.Martini monaſteriũ 399.a
martius cãpus 23.b
martius campus ad tironum exercitationem electus 128.h
maſſa 307.b.354 e. 355.d
maſſa trabaria 336.h
maſſentia 354.e
maſsicus mons 408.f
maſsilia 295.d
maſsionum 395.b
maſtinus Pãdulphus 343.b
maſtinus Scaliger dominio Italiæ quãdo deturbatus 291.d
maſtratum 403.a
matalana 295.a
materfamilias 162.
materiera 165 c
materiera magna 165
mathaeus Biſſarius 379.c
matthęus Blõdus 345
mathelica 338.g
mathematici à Tyberio expulſi 28.e
matheſium 403 b
mathia tribus 60.f
mathiæ apoſtoli corpus 381.d
mathildis 361.à 354
matildis terræ quã in Petri patrimonium Gregorio pont. dedit terminus 302.f
matrimonia plebi cũ patribus permiſſa 162
matrimonio uno contentæ cum corona efferebantur 162.h
matrimonium 160.f

matris

matris deorum ſacra 9.b
matuſcum 299.a
matuta 12.h
matutæ ædem quibus licebat ingredi 21.c.d
matutæ matris templũ 19.d
apud Matutam bona matres nõ filijs ſed nepotibus optant 21.d
mauri in Siciliam delati 276.c
in Mauritania coloniæ Romanæ 68.h
mauritius portus 297
mauritius dux 370.g
mauritius dux in Frãciam cur ſe receperit 275.b
maurocent 373.c
maxentius 70.f.151.c
maximianus 151.b
maximinus 150.e. imp. 70.e
maximinus imperator uaſtæ magnitudinis 198.h
maximini & Felicitatis corpora 381.d
maximus 152.e
mazadium 368.f
mecœnas 308.h
medelana 354.c
mediceorum uillæ 305.b
medicina 351.d
medicinæ externæ 186.f.g
mediolanẽſis dux primus 367.a
mediolanum quando dirutum 237.c
mediolanum 366.e.f
mediolanum qui principes inhabitarint 366.g
mediolanum à quo dirutum 366.h. ſolo æquatum ibi. reædificatum 367.a
mediolani conditores 273.c
mediolani felicitas 366.f g.moleſtiæ ibi.g.h
mediolani tyrannide Vicecomites quando ſint potiti 367.a
mediolani ſalubritas 367.b.Lacus ibi.flumina ibi.deditio ibi.
meditrinalia 174.f
mediusfidius 16.g
meduacus fl.379.a.d. 380.e
meduaci oſtia 368.h
meduna 384.f
megiulla 364.f
melaria 355.d
melegnanum 364.c
melſa 401.b
meliſſus 330.e
mella 362.c.f
melphis ædificatio 389.c
mena 11.d
menachus 355.c
menenius Agrippa ob paupertatem publicè elatus 116.f
meniana ædificia 188
menium 363.b
menſa 15.c
menſa non tollebatur uacua 177.a
menſa aurea in Veſpaſiani triumpho Romæ portata 211.c. eius pondus ibi.
menſæ 183.a
mentonum 296.h
meon rex 7.b
mera fl. 301.b
mercatellum 336.h
mercatorũ ſocietates reip.uſui fuiſſe 110.f
mercatumranchi 343
mercatura 110.e
merculina factio 310.g
mercuriale 404.f
mercurij aqua 35.c.d
mercurij templũ 19.d
mercurius 6.f.12.f
merelainum 418.g
mergotij lacus 365.d
meronida 419.b
merouëus Frãcorum rex 274.c
merula fl. 297.a
merulum 321.c
merx 110.e
meſappia 421.a
meſappum 421.a
meſembria direpta 287.a
meſſanium 348.f
meſulus 384.f
meſtre 383.a
metare 132.g
metari caſtra 132.g
metellus Creticus 148.g
Q.Metellus 147.c
metellum 342.h
methamaucẽſiſq; ciuitas inundatione & incendio uaſtata 372.g
methamauchi cõditores 369.c
methaurus fl. 336.c.g
metia tribus 60.f
metius Suffetius rex Albanus,cur in quatuor fruſta corporis laceratus 311.b
meuania 329.d
mianum 395.b
micarolum 355.c
michael Cominos 284.f
michael Ethiriachis 389.d
michael imperator 276.e
michael Palæologus 287.c. Conſtantinopoli potitur 287.d
michael Sauoranola 382.a
michaelis Palæologi cum Venetis induciæ 288.g.h
mignanum 407.d
miletum 405.b
milianicum 398.f
miliare 354.e
miliarinum 354.d
militaris ſacramenti adactio unde orta 16.h
rei Militaris fundamẽtum 152.g
de Militaribus priuilegijs 138.g
miliarium uocabulorum expoſitio 131.a
militia unde 126.e
militia duplex 126.g
militiæ laus 126.h
militiæ adoleſcẽtes qui ſe nõ obtinuiſſent dãnatos fuiſſe 127.d
à Militia qui arcẽdi uel non 128.g.h
miles 126.e
miles ſtipẽdiũ quãdo primũ accepit 316.h
militis delinquẽtis pœna 137.b
militis unius anni ſtipendium 139.b.c
milites in caſtris eſſe exercendos 154.h
milites pro re geſta afficiendos 157.d
milites laureati ſequebant triũphãtes 205
de Militũ ornamentis C.Cæſaris 135.c.d
militum cõmune delictum 137.b
de Militum legibus & diſciplina 136.f.g
militũ caſtigatio 137
militum pœnæ uariæ 137.c
militum honos in ſpectaculis 138.h
militum inſignia & ornamenta 135.b
militum carmen lædorium in triumphantem 205.b
militibus teſtamẽta faciẽdi libertas 138.h
militibus frumentum & ueſtes 139.b
militibus ex quibus prouentibus reip. ſtipendia darentur 140.e
militibus dona & honores ob rem bene geſtã exhibiti 140.f. ſtatuæ etiam datæ 141.d. agri dati 141
minianum 387.d
mina 112.f
minerua 12.f
mineruium 361.e
S. Miniatis eccleſia quando Florentiæ ædificata 304.f
minio 302.f
minores officioſi inſenes 122.d
minotauri 13.c
minotauri effigies cur in ſignis 135.a
minotraſsiniũ 394.g
mintius fl. 360.h
minturnæ 406.g
minturnenſium palus 406.g.h
mioparo 144.f
mirabella 405.a

mirandu-

mirandula 557.a
mirardella 336.h
miriola 173.c
mirmillones 50.h
mirrina 173.c
miſa fl. 337.a
miſenus mons 413.b
miſſeratum 399.b
miſsio 142.h
miſsionū genera 142
miſſon 6.f
mitra 7.a
mitræ 196.g
mithridates à Lucullo fugatus 148.e
mithridatis cum Romanis bellū 146.f
mocolanum 386 g
modoetia 364.e
de Modeſtia 121.d
mola 14.f
molendina 173.d
molinaria 405.c
molitores 181.a
mollicina 195.c
molo Ciceronis præceptor 98.h
monaſium 364.f
monaſteriolum 353.d
monbrunus 359.b
moncalerium 360.e
mondainum 342.h
mondauium 337.a
mondoſum 337.a
monetæ Iunonis ædes 19.d
monetarum, numerorum, põderum uocabula 111.d.112.e
monferatus 359.d
monicus portus nunc Monachus 296.h
monile 196.h
monilia 299.a
moniouettus 368.e
monœcus portus 296
monpianum 362.f
monſabbatis 335.d
monſaluinus 307.b
monſaltus 302.f.341.a
monſanconæ 338.g
monſamita 310.e
mons aureus quadratus 209.d
monsbarocius 336.e
monsbellus 378.h
mons Bobius 368.g
monsboddij 337.b
monsbonus 333.c
mōsbrādonus 341.b
monsbrigādius 363.b
monſcaluus 334.e. 342.g 405.b
monſcarolus 303.d
monſcaſtellus 360.e
monſcaunus 303.d
monſcaſuarius 339.d
mōſcerognonus 342
monſclarus 361.d
monſcopiolus 342.h
monsdolius 328.g
monsdoriſius 400.e
monsdraconis 407.b
mons excifus 336.f
monsfalco 336.f.340.h.386.e.422 h
monsfalconus 405.a
monsfabrorum 335.d
monsfaliſcorū 310.g
monsferrādus 399.c
monsfloræ 340.h
monsflorum 342.h
monsfortunus 321.c. 340.g
monsfredunus 404.f
monsfuſculus 405.a
monſgarganus à Saracenis occupatus 277.b
monſgridolfus 342.h
mōsgrimānus 342.h
monſgualchus 395.b
monslapianus 399.b
monsleo 331.c
monslupus 303.d. 305.c.306.h
monslurus 342.g
monſmaius 342.h
monſmalus 405.b
mōsmonachus 340.h
monſniger 301.d.333.c.399.b.400.e. 402.h
monſnouem 341.a
monſpaganus 394.h
monſpartolus 306.h
monſpontighinus 309.b
monſrapolus 306.h
monſrotundus 335.a
monſruber 299.b
monſrubianus 340.h
monſſanctus 339.c
monſſanganus 421.c
monſſaticulus 403.d
monſſcutulus 342.h
monsſiccus 395.d
mons S.Ioannis 333.c
mons S.Mariæ 341.a
mōſſyluanus 395.d
monſtaxorum 342.h
monſtauelij 342.h
monſtopulus 306.h
monſtrum 29.c
monſuelius 353.b
mons uictor 341.c
monſuiridis 395.b
monſulini 339.d
monſzardinus 342.h
montagnana 379.a
montaquilum 402.h
montella 405.a
montēſilicem quis diruerit 273.c
monticellum 360.f
monticulum 339.c. 362.e
monticulenſes 377.a
montionum 301.a
montironum 343.a
montiſauret oſtium 378.f
montona 387.d
montonium 329.c
montonus fl. 347.c
montopolis 334.f
mōtoriū 394.h.395.b
monumentum 42.g. quid.h
morbengum 363.b
morcinum 341.a
de Moribus ſingulorū urbium & gentium Ciceronis opinio 165.d
morlupus 295.b
morma 362.f
morronum 421.c
morrum 339.d.394.g 395.b
mortaria 365.b
mortui aqua cur lauētur 39.a
in Mortuorū foribus cupreſſus 39.b
mortuorū laudes 40
mortuorū animab. & uiuētiū animis quid gentiles accidere crediderint 44.f
mortuis oculi clauderentur 39.a
mortuos lugentes pelles inſidebant 39.c
mortuos in urbibus non licuiſſe ſepeliri 40.f
in Mortuis mulieribus lugendis ueſtes albæ 39.c
morum 360.f.361.d
morus fl. 398.g
moſanum 394.h
moſcuſum 395.d
moſtarda 347.d
mothonicum qui occupauerit 279.c
motulla 395.b
moyſis de Romanis ſcriptum 55.c
S.Moyſis eccleſia 370
mozanica 363.c
muffaia factio 310.g
mugellum 305.b
muger 17.d
mulatium 299.d
muleta 359.d
mulgēſes à Veneris domiti 280.h
mulieri nihil decentius pudicitia 193 c
mulieres capite coopertio ſacrificāt 14.g
mulieres cōcipere nequeuntes ad tēplū Iunonis Lucinæ ueniebant 23.b
mulieres ne aperto eſſent capite 197.d
mulieres quaternæ ad pimpillum iunctæ. 201.b
de Mulierum ornatu 196.f
mulieribus honores pro uirtute 193.d
in Mulieres ueſanas punitio habita 194
mulinum 298.h
mulio 181.a
mulis uſos antiquos ad uehicula non equis 201.a
mullus 172.e.303.d
multa 94.g
mundum gentiles ter in anno patere quomodo putarint 43.d.44.e
munera perſonalia 66.f
municipales 66.f
municipes 66.f
municipium 66.e
municipium unumquodq; uectigalia habuiſſe 107.d
munio 303.d
muralis corona 140.h
munio fl. 305.b

munus quid ſit 66.g
murcea 12.g
murænarum patritiorum origo 318.g
murænatū familia unde oriunda 191.c. 314.g
murex 195.d
murgum 364.f
murmilionica ſcuta 134.g
muros in aquis 336.f
muſatus poeta 380.g
muſattus Iuriſc. 382.g
muſcarius fl. 405.b
muſculi 132.e
muſio fl. 383.a
muſtricula 197.b
mutegus 384.e.f
mutilana 348.h
mutiliana 304.g
mutilinæ 345.c
mutilum 345.c
mutina 356.g
mutinæ regiones uicinæ, literas Latinas quãdo primum uiderint 2.f
Q. Mutius Scæuola augur interfectus 24.f
mylopotanum 285.b
mutronum 301.b
myrrhia 183.d
mytilenæ 279.c

N

NAr fl. 331.b.c
nar 332.h
narbonẽſis Gallia cur Romana prouincia ſit appellata 67.d
narniẽſis tribus 60.g
narnia 332.h.333.a
narſes Italiam quãdo ingreſſus ſit 274.f
narſes 369.c
naſturtium 173.b
contra Naturam qui egerint & uixerint 186.e
naualis corona 140.h
naualeprælium in mõte Cælio 49.d
nauis mirè fabricata 326.e.f
naues decem milium amphorarum 145.a
naues auro & ebore diſtinctæ 185.d
nauem ſubmerſam attrahendi ratio 326.e
nauiũ uocabula 144
de Nauium præfectis 145.b
naulium 297.b
nauporti fl. oſtia 387
nazzanum 359.c
neapolis 416.f.g.h. 417.a.b.c
necare 163.b
nefaſti dies 134.e
nefium 364.e
nemberium 362.h
nemorenſis lacus 30.e 325.c
nemus 325.c.d
nenia 12.g.39.c
nepeſum 311.d
neptunium 314.f
neretium 394.h
nero 113.d
nero materna ſpecie agitatus 44.e
neronis flagitia nefanda 186.h
neronis impia crudelitas 415.a
nerua 149.b
neruium 298.g
nerula 334.g
neruoſiæ abbas 289.c
nexi 100.h
nicea 296.g
niceforum imp. inter & Pipinum pax cõſtituitur 275.d
nicephorus imp. 277
nicetæ patritij cum Pipino induciæ 275.c
nicolaium 305.c
S Nicolaus 339.d
nicolaus 2. põt. 307.d
nicolaus 3. põt. 341.d
nicolaus Vrſinus 3. pont. 290.e
nicolaus Albergatus 352.h
nicolaus Aſteus 339.b
nicolaus Barbus 374.e
nicolaus Canalis 374.c
nicolaus Ceba 298.g
nicolaus Eſtenſis 354.h
nicolaus Faba 353.a
nicolaus Furcenſis 399.a
nicolaus Haſteus 347.d
nicolaus Matrucius 339.b
nicolaus Nicoli 304.g
nicolaus Perottus 337.b
nicolaus Piccininus 309.d.329.c
nicolaus Piccininus ubi fuerit ſuperatus 309.a.310.e
nicolaus Vitellius 328.g
S. Nicolai monaſteriũ 372.g
magni Nicolai corpus 278.g
nicolai põt. crucẽſignatorum in Aſiam expeditio 290.g
nicolai de Cuſa commendatio 24.f
nili 182.f
nili aqua dulcis 175.b
nodatus 12.h
nola 419.c
nomentum 333.d
nomenclator 122.c
norbanus 146.h
normanni Siciliæ reges 391.c
normanni in Sicilia quandiu regnarint 393.d
normannorũ prudentia 390.e
normannorum in Apuliam aduentus 389.c
normannorũ de Cõſt. imperatore uictoria 389.d
normannorum geſta 390.f.g
normannorum modeſtia 391.b
normannorum gubernationis ſedes 397
nouale 383.c
nouantula 353.b
nouum flumen 378.h
nouaria 365.c
nox 6.e
noxia 94.g
noxa 94.g
nuceria 329.a.426.e
nuces 174.e
nuces ſpargunt 11.d
nucetum 358.f
nugarolum 375.c
numa Pompilius religionis artifex 10.g
numæ lex 174.f
numæ opinio de deo 11.b
numentanus pons 327.a
numeria 12.f
numerianus 160.151
numicus fl. 315.c.323
in Numidia prouincia coloniæ Romanæ 68.h
numus 112.f
numus denarij aurei pars decima 167.e
numi argentei quo tẽpore primũ cuſi 60
nundinæ 38.e
poſt Nuptias quid fieri ſolitum ſit 162.g
in Nuptijs conſuetudines 160.h
in Nuptijs quinq; faces 161.c
nuræ 358.f
nuria 395.d
nurſia 331.a
nurſini 331.a.b
nuſcus 405.a
nuuolaria 336.e.357
nymphæus fl. 319.d

O

OBelerius dux 376.h
obertus de Orto 367.c
oblationes 32.f
obnubatores 102.h
obolus 112.f
obſeruatio 28.g
obſeruatio publica 28
obſeruationes aliæ 28
obſidium 131.d
obſidionalis corona 140.h
occlinum 351.d
ocha 358.f
ochetta 400.f
ocrea 134.d
ocriculum 333.a
octauius Auguſtus 293.b
octophorum 199.d
octunum 359.b
oculus domini impinguat agrum 169.d
oddo Burgundiæ dux 280.e
odoardi Columnę oppidum 325.a
odoacer

odoacer 363.b.364.g 376.e
œdipi fabula 13.c
œnetria 333.b
olea 398.f
oleã pollui nefas 28.h
olei petronici fõs perennis 397.b
olibanum 323.c
oliueti montis fratres 382.h
oliuetum 353.a
oliuolenſis inſula 275.d
oliuolenſe caſtrum à quibus conditum 369.d
olli ollus fato functus 39.b
ollijinitium 361.d
ollius fl. 361.c
olo 298.h
omagnum 365.d
omen 18.h
omnebonus 378.h
onager 132.f
onyces 887.d
ophion 6.h
ophites 187.d
opifices fabri ferrarij 399.d
opitergium 384.f
opitergium quando dirutum 370.e
ops 7.b.18.g
optiones 131.c.d
opum 399.d
ora nouem 380.f
oracula quando deſinere cœperint 8.h
oræ ædes ſemper aperta 19.c
oralia 183.a
oraria 183.d
orandum, cur ſacerdos ab altari ad populũ conuerſus dicat 18.h
orare 94.e
oratio an ſola poſsit litare 19.b
orationes ab oratoribus aliter in iudicijs dictas, quàm nunc habeamus 94.f
oratores 94.e
orbem qui uicerunt à luxu quomodo uicti 184.f
orbitellus olim Apri-
lis 302.c
orchanum 355.a
orcheſtra 50.h
orchia lex 176.f
orcus fl. 368.f
orgia 9.a
ormiſda 310.h
ormuſcum 197.a
ornamentum 181.b.c
ornamenta muliebria 196.g
ornamentorũ religionis origo 14.h
ornithones 170.f
orpheus 9.a
orſarium 387.c
orſogna 398.g
orta 310.g.397.b
orti quando primum inſtituti 173.a.b
ortona 398.g
ortuſnouus 301.a
officij diuini autor 388.f
oſcines 25.d
oſci 316.f
oſiris 4.f.h
oſtentum 29.b
oſtia 313.b
oſtia à Saracenis deſtructa 313.d
oſtiæ prima calamitas 313.d
oſtiarius 181.a
oſtilia 356.h.375.b
oſtilina 12.h
oſtrogothi 374.h
oto 364.h
otto Vrſeolus dux 277.d
otonis imp. maiorum origo 320.h
ouem Aegyptij curauerint 5.b
ouidij patria 397.c
ouidius aquæ aſperſionem damnat 35.b
ouilia 77.d

P

AD Pabulum apros & capreas ad buccinam inflatam certo tempore conueniſſe 171.b
paculla 37.b
padua 291.d
padua igni ferroq́ quãdo uaſtata 381.b. inſtaurata ibi.
paduæ ædificia 381.b
paduanis ius Latij datum quando fuerit 381.b
padule 405.b
padi ortus 360.g
padi oſtiorum cuſtodia cur Venetis relicta 289.b
padus 360.g.367.d
paduſa 348.f
paganicũ 307.b.336
τὰ παιδαγώγια 182.e
palla 195.b
palla Strozza 305.a
palæmon 379.b
palantia 366.e
palantium 364.c
palatij uenetorum fundatio 275.d
palatiolũ 351.a.362.e
palatium 21.d
palatium ducale Venetorum 371.a
palatuar 14.g
palauicini 358.c
palazolum 384.h
palenum 399.a
paleſtrinæ conditores 369.c
paleſtrum 367.d
palia 310.g
palia fl. 308.e.310.g
pallianũ 321.a.325.a
palietticaſtrum 399.c
palmarũ rami 296.h
palmira 71.b
paludamentum 195.b
paludamentum aureo textili 196.h
paludamenta 135.b
palumbaria 335.a
palumbarium 398.h
palũbæ 314.h.315.a
palus 303.a.357.b
panarium 180.f
panarius fl. 356.f
panchalerium 368.g
pandana 318.e
pandora 7.b
pandulfi geſta 389.b
panes & Satyri uenerãtur 5.e
panicale 309.b
panonum 360.e
pantomimi 51.a
pantheon 322.f
papia 364.g.365.a
papia quando diruta 273.c
papirij Curſoris dictatoris de Samnitibus triumphus 206.e. conſulis ibi.f
papirius Carbo 146
papirius & Semproni us primi cenſores 61.b
paraſiti uiolis & floribus oppreſsi 187.a
parclaſium 378.g
parentalia 44.f
parentes 165.e
parentium 387.e
parma 134.f.357.d. 358.e
parmenſis ager 358.e
parones 144.f
paſana 368.h
paſcalis 1. pont. patria 312.g
paſsigninum 309.b
paſsionibus templa à quibus erecta 19.d
paſtillum 18.e
patagiũ 195.b.197.b
patauinus ager 382.h
patauini Romanis amiciſsimi 381.a.perhumani ibi.
patauinæ epiſcopalis ſedes in Methamau cum trãslata 370.e
patauium ſolo æquatum 273.c
patauium igni ferroq́ abſumptum 369.d
patauiũ quis primus ſibi ſubegerit 381.c
patauium triplici Mœnium circuitu communitum 381.c
patauij palatium in Italicis primarium 381.c
patauij areæ 381.d. 382.e. gymnaſium ibidem
patauinorum crudelis cædes 377.b
patelena 12.h
patella grandis 15.c
patenæ 15.c
patera 15.c
pater patratus 86.e
patres 55.b
patres allecti 55.c
patres conſcripti 55.c
patres minorum gentium 55.b

patras

patras 288.f
patria 320.f
patrimonialia 66.g
patrica 321.c
patritij 55.b
patritiorum Venetorum origo 275.c
patroni 93.d
de Patronis in cauſa habendis 102.g
patruus 165.c
patruus magnus 165
de Pauimentis 188.f
pauire 25.d
paula Gonzagæ 361.b
paulinus dux Venet. 370.f
paulus Barbus 374.e
paulus Iureconſultus 310.g.382.f
paulus Ciuranus, Venetis cum claſſe ſub uenit 275.d
paulus Venetus 373.b
S. Pauli eccleſia 371.b
pauonem quis primũ conuiuijs appoſuerit 177.c
pauor 13.c
pauum 405.c
pecora ſtercorãdi cauſa 180.g
pectoranum 397.d
pecuarij 109.c
peculium 109.d
pecunia 12.g
pecunia unde 109.d
pecunia publica in ludos 113.a
pecunia traiectitia 110.c
pecuniæ uſus quando primum Romanis 111.b
peculatus 109.c
pecuria 170.e
pecus fundamentum pecuniæ 109.d
pedaſum 340.h
pedemontij initium 359.d
pedes trans mare aduectorum creta notari ſolitos 95.a
pegaſus 182.f
pegmata 182.g.214.f
peluſium 378.f
pelues 183.a
peligni 398.e
pelignum 399.a
pelix fl. 368.g
pelles 183.b
pellis lanea 161.c
pellium ſuffultura nõ uſos fuiſſe Romanos 197.c
pellium 329.b
pellona 12.f
pelopõneſus nũc Morea 284.f
peloſella uallis 378.g
pelia 134.g
peninæ Alpium fores 368.c
penna 398.g.h.399.d. 340.g.343.a.404.f
penne fl. 395.d
pennenſium 395.d
pentinia 397.c
pennahominis 399.b
penula 51.b.195.b
penus 180.g
peragum rus 381.a
peregrini Conſtantinopolim ingrediũtur 282.h
peregrinum 357.a
pergula 337.a
peretulum 352.e
peretum 322.f
perga 303.a
perlum 336.h
perſæ à Saracenis infeſtati 274.h. 275.a
perſarum de deorum templis prudens opinio 19.c
perſephone Cereris et Iouis filia 7.d
perſicetum 353.a
perſiceti comitum familia 362.f
perſius Satyricus 307
pertharis Long. rex 364.h
pertinax 149.d
pertunda 11.d
peruerſa 163.b
peruſia 309.b.c.
peruſia Auguſta 309
peruſiæ direptiõis cauſa 309.d
peruſini clades 349.d
peruſinorum calamitas 309.c
peruſinus lacus 309.b
peſa fl. 306.g.
peſacium 362.f
peſcampi 342.g
peſcenij imperatoris cenſura in milites 175.a.b
peſcenini Nigri imp. patria 402.e
peſcenius imperator 5.d
peſchõ 399.a.400.h
peſculum 399.d
peſolia 403.d
peſtulum 405.c
petij 35.b
petiolum 306.h
petoritum 200.e
petra op. 297.b
petraacutula 342.h. 343.a
petracratelli 421.d
petranicum 395.d
petraanſuria 399.b
petraferracina 399.c
petrapiloſa 387.d
petrapulſina 405.c
petraroia 403.d
petrarubia 342.h
petraſancta 301.b
petreia 53.b
petreiæ mulieres 215
petrella 421.c
petrioli 307.b
petronius eques 71.b
petroſa 368.g
petrus Altiſiodorenſis 284.f.g
petrus Aragonum rex 393.d
petrus de Abano 382.g
petrus Barbus 373.d
petrus Cãdianus dux 371.d.372.e
petrus Cãdianus dux 277.c. in exilium actus ibi.
petrus Aemilius 373
petrus Lauredanus 373.c
petrus Mediceus 304
petruſpaulus Vergerius 346.g.373.b. 387.a
petrus Odus 334.f
petrus Perleo 347.b
petrus Teupuſus à Federico occiſus 284.h
petrus Thomaſius 374.f
petrus Tribunus dux 277.a.371.d
petrus Trodonicus dux 371.b
petrus Vrſeolus dux 372.f
petrus Zijanus dux 283.d
S. Petri op. 351.c
peucetia 421.a
phalæ 134.g
phanaticæ in pompa 215.d
phantaſma 29.c
phanum 19.a
pharea turris 301.c
pharea turris omniũ maxima 345.a
phenne 331.d
philippus Arabs imperator 51.b
philippus Arabs 150.e
philippus dux Burgũdiæ 117.d
philippus Rom. principũ primus Chriſtianus 274.f
philippus rex Franciæ 279.d
philippus Monteforatis Gallicus 286.h
S. Philippi balneum 310.c
philippi regis legatorum ſacrificium 14.g
philiſtina 369.c
phœnices primi literarum inuentores 6.e
phœnices de proſtitutione filiarum donum Veneri dabãt 22.h
phœnicum theologia 6.d
phormiæ 317.b
phormio fl. 386.g
phrixus 13.c
phryges Cybele Atydaq; pro dijs colũt 7
phrygij matris deorũ ſacra quomodo celabrarint 9.b
phrygum thelogia 7.c
piaculum 15.d
Picenum 335.b
piceni fines 335.b.341
piceni laus 294.h
picigitonum 362.h
picineſtum 401.b

picus 13.c
picus martius 27.b
pigmentium 387.d
pignanum 395.d
pignus 100.h
pij 2.pont.commenda tio 1.b.c
pilani 131.c
pilentum 200.c
pileus de prata 382.g
pilicornum 399.d
pillium 321.a.325.a
pilum 134.g
pilunnus 12.c
pimontium 387.d
pinnarolum 368.g
piolum 357.a
pipinus rex Italiæ 275 b.298.c.370.h.397
pipini exercitus clades 275.c
piranum 387.b
piſa 303.c
piſæ 295.d.301.c.d. 304.g
piſana claſsis terræ ſanctæ opitulat 280.c
piſani pacem cum Venetis cōponunt 280
piſani fauentes Federico 286.e
piſanorū perfidia 278
piſanorū claſsis à Venetis incenſa 280.f
piſanorum cum Venetis fœdus renouatū 289.d
piſanorum agri fines 299.c
piſanorum cædes 306
piſanus pictor 377.d
piſaurum 335.d
piſcaria 361.b.395.d. 397.a
piſcationes in uillis 180.f
piſcianum 323.c
piſcina mirabilis 413
piſcinis unguento nobili & croco infectis quis natauerit 187
de Piſcinis 171.d
piſcis è mari ad pedes Auguſti exiliuit 27.b
piſognum 361.d
piſo 101.b
L.Piſonis pater 358.h
piſſatellum 343.d
piſsia 302.f
piſsium 387.d
piſtores 173.d. 180.h
piſtores in exercitu 139.d
piſtoria 303.d
placētia regina Cypri 286.h
placentia 358.
placentia quando Pallauicinis ſubdita, 358.h
placētia Venetis quando ſe dediderit 359.a
placentia inhumanè direpta 359.a.b
placentiæ calamitates 358.h
plaga 401.b
plagæ 195.b
planumcaſtelli 342.h
planumioānis 342.h
planummeleti 342.h
planummontis 342.g
planellum 395.d
planorium 351.d
plaſticæ quàm funden di ars antiquior, 15.a
platani in delicijs 174.e
plaua 363.b
platina 361.d
plato de Ideis libros ubi ſcripſerit 400.f
platonicorum de anima opinio 3.c.d
plautus comicus 344.f
plauti patria 348.f
plebeium 352.e
plebiſcitum 89.c
plinius 363.d
plinius quando ſcripſerit 294.g.h
plinius Veronenſis 294.g
plinij mortis locus 418.f
plinij oratoris in Quintilianum rhetorem liberalitas 167.c
pluinatium 353.b
plumba fl. 395.b
plumbinum 302.e
pluſa fl. 343.d
plutei 132.e
poccium 342.g
podagræ morbus peregrinus 186.f
podentianum 299.d
podium 352.e
pœnarum loca 34.f
de Pœnarum uarietate 93.a
pœnas pendere 92.g
poſe 321.a
poggius 306.g
poggiū mirretū 334.e
poggium 334.g
poggiūmorelli 394.h
poggiumumbræchi 395.e
pola ut capta 280.e. 387.c
pola uaſtata 286.e
polenta 345.b
polentum 360.f
pollicella uallis 376.g. 378.g
polimartium 312.g
polimita 198.f
polium 323.c
politianum 308.f
pollinctores 39.b
poliſtephanum 323.d
polutrum 399.d
pomaria in ſummis turribus ſata 186.e
pomatum 360.e
pometia 407.c
pompæ ordo 53.c
Cn.Pompeius 99.a. 117.b
Gn.Pompeius ditiſsimus 192.g
Gn. Pōpeius Magnus de Africa triūphat 147.b
pompeius Lucullo ſuffectus 148.f
L.Pomponius 352.h
pōpeij triumphi 209. c.210.e
pompeij Magni geſta 148.g
pompeiopolis 70.f
de Pompis 53.a
pōponius Mela 294
pompoſiæ monaſterium 354.e
pondera Romanorū minora 112.f
pondo 111.d
pons 336.g.361.d
pons ad Seuam 305.c
pons triū miliū 414.h
ponſebruus 318.f.327 e.402.g
pons ſturiæ 360.a
pontes 90.e.378.e
ponſſachi 306.h
ponslādulphi 405.d
pontani 330.h
pontia tribus 60.f
pontia 318.e
pontianum 311.a
pontifex maximus 30
pontifici omnia ſacra publica priuataque ſubiecta 20.e
pontificū dignitas 10. h.duo genera 30.f
pontificū & flaminum cooptatio 31.b.c
pōtificū comitia 31.c
pontificū Romanorū origo & ſeries 117.a
pontina palus 316.f
pontionum 361.c
ponto 378.e
pontones 144.f
pontremulum 301.a
popilia tribus 60.f
popilius 99.a
populium 397.b
populonia deleta 301. d.302.
populi qui in loca in quibus nūc eſt Veneta cōfugerint 273
porcaria 355.c
porcaritia 375.c
porcella 322.e
porcelletum 379.c
porcenum 310.e
porcilæ 378.f
porcilianum 321.a
porcina 421.d
porclanū 306.g.384
porcus Troianus 177
porphyreticum marmor 187.d
porſennæ regis monumentum 308.f
porta aurea 345.c
porta principalis 132. g.decumana ibi. prętoria 132.g.quintana (132.g
portentū 25.c
portia Bruti 194.e
portię gētis patria 325
porticus 304.g.348.f
porticus quadrata 188.g
portifera 297.c
portilium 384.f
portitores 209.b
portius 99.a

portoncum

portoneum 384.f
portoria 109.b
portulæ 387.d
portuenſis 303.a
portus 378.f
portus Ceſenas 344.e
portusgruarius 384.g
portusfirmanus 340
portus Foreſius 302.e
portus Herculis 296.g.302.f
portus Italiæ celeberrimus 344.h
portus profundiſsimus 379.c
portum Romanū qui fecerit 313.c
poſclauinum 363.c
poſta 400.h
poſtica 24.h
poſtaleſium 363.c
poſtmurium 24.f
potentia fl. 339.c
potina 12.f
pragellatum 368.g
prandium 175.d
pranorium 362.e
prata 384.f
prata Interamniæ 332.g
pratellus fl. 403.b
pratolinum 328.g
pratula 397.c
pratum 303.d.403.a
pratumuetus 306.g
prædia urbana 180.e
pręfectus annonæ 85.e
præfectus fabrorum 131.a
præfectus prætorio 85.d
præfectus uigilū 85.c
præfectus urbis 85.c
præfecti uigilum officium 85.d
præfericum 15.c
præficæ 39.c
prælium cùm conferitur, qui ſimul ſint locandi 156.h
prælij ſimilitudo, quo rex Turcorū ad Belogradum fuſus fuit 48.e
prælij gerendi modus 143.a.b.c.d
præliorum ſimulacra 214.g
præneſte 323.b.295.b
præneſte ſolo æquatū 320.h
præneſtinorum cædes 324.e
prænomen 163.c
præpetere 26.f
prærogatiua 78.f
præs 101.a
pręſidium 131.d
præſtæ 341.c
præſtigia 29.a
præſulum pineatarij 399.c
prætellæ 375.c
prætexta 195.b
prætexta pulla 39.c
prætextæ origo 198.e
pręțextā à quib. Romani acceperint 300.f
prætextatus ſermo 164.a
prætor quare creatus 57.b
prætor peregrinus 57
prætor tutelaris 87.d
prætor urbanus 57.b
prætores totidē quot prouinciæ 57.c
prætoria cohors 131.a
prætorium 132.g.398.f
prætorium Patauinū 381.d
præuaricari 93.c
præuaricatores 103.a
precarium 100.h
precatio 28.g
precutini fines 395.b
prema 11.d
priapo matrona honeſtiſsima in publico coronam cur imponat 13.b
priapus apud Græcos colitur 5.b
primitiæ prius à ſacerdotibus libantur 17.a.b
primogenij ortus 6.f
principes 131.c
principum uitijs ciuitates infici, continētia autem corrigi 119.c
priſtis 144.f
priuilegia 89.c.90.e
priuernum 319.a
probus 150.h
probus Auguſtus 70.e
probus imperator 71
probi triumphus 212 e.f.
probum 18.e
proceſsiones 52.f
procubitores 133.d
procurationes 29.d
procurator 94.g
procurator conſulum 56.f
proculus imp. 297.a
proletarij 126.f
prodigium 29.c
prodigia 29.a
prona 363.b
propertius Aurelius 329.d
prophanum 19.a
propinquorum gradus 165.c
proſa 163.b
proſdocimi corpus 381.d
proſerpina 12.h.23.d
proſonaſium 299.a
proſperi columnæ oppida 325.a
proſperi Columnæ caſtellum 325.d
proſperium 352.e
proſumia 144.f
proteruia 18.e
proteruiā facere quid ſit 18.e
prothaſius 345.d
prouinciæ continentes 67.b
pſaltriæ in pompa 215
ptolemæus 294.h
ptolemaida 286.g.h
ptolemaidæ excidium cur minetur Soldanus 290.h.291.a
ptolemaidæ excidium 291.a.b.
ptolemaidarum deſperatio 291.a
publia tribus 60.f
publicani 107.d
pubolenta 379.c
de Pudicitia 193.e
de Puerorū educatione 165.a
de Puerorum indole 164.g
pueros per Herculem ſub tecto iurare prohibitos 164.h
pueros nimio cibo & ſomno fieri hebetioris ingenij 165.a
pueros duobus tēporibus in publicum ductos 165.b
præter Pueros foris neminē cenaſſe 165.
in Pueris erudiendis Romanorū diligentia 164.h
puerperium 163.b
pugnę cum beſtijs deſcripto 51.d
pugnæ ad Regillum origo 324.g
pugnādum magis cōſultè quam audacter 157.c
puianellum 403.d
pullanum 325.a
pullaria 387.a
pullum 325.a
pulmentaria 173.c.d
puls 25.d
puls primus in Latio cibus 173.c
puluinar 197.b
puluinus 197.b
puluis eximbre 333.a
punicum 18.e
pupienus 150.e
pupinia tribus 60.f
puppium 306.g
purpuræ origo 196.e
putei mirandæ altitudinis 322.e
puteoli 415.d
putula 353.e
pyrgi 302.h
pyrrho propter theſauros Proſerpinæ à ſe tactos quid acciderit 15.d.16.e
pyrrhus quando à Romanis uictus fuerit 146.e

Q

Quadrans 112.h
qualeæ 314.h
quali 181.d
quali uindemiatorij exceptorij 180.g.h
quarata 306.f
quatrum 399.b
quatuoruiri præerant uijs 87.b
quæſtores 58.g
quæſtores primi ſub Tullo Hoſtilio 59.a
quæſtores prouinciales 59.a

quieti fl. oſtia 387.b
de Quiete animi quã præſtant ſtudia 168
quincunx 112.h
quinqueuiri 115.d
quinq; uiri feciales 86
quintilianus 68.h
quintilianus repertus 346.g
quintilius 150.g.362.
L. Quintij de Philippo triũphus 207.c
Q. Attilius Calatinus 101.b
quintus Sertorius 331
Quirina tribus 60.f
quirinalia 38.g
quirites 131.a

R

RAbanus Veronenſis 283.b
radicofanũ 308
raguſiũ Thomas Maurocenus recipit 283
raianum 396.e
rainaldus 376.h
rainerius Arſendus 347.d
rainerius Zenus dux 287.a
raino 325.b
ralla 195.b
rapæ Nurſinæ 331.b
rapallifinus 298.h
raphanus cui dicabatur 173.a
rapinum 395.b.398.g
raſinus 399.b
raſinus fl. 409.b
raſonegum 364.f
raſpagata 336.h
raſponum 387.d
ratariæ 144.f
ratinum 421.c
rauengonum 358.f
rauenna 328.f.345.c
reate 331.d
rebechum 361.d
rebecha 166.h
recanetum 339.b
rechum 298.g
recinium 195.c
ex Redditibus rei frumentariæ uicecſima Romano populo dabatur 107.b
redhibere 101.a
regilla 195.b
regillus lacus 320.e
regiolum 357.a
regiũ lepidum 357.a
regnanum 405.c
reiectio iudicũ 104.e
relegationes 91.b
religionis inſtrumenta & uaſa 15.c
religio 3.a
religionis modeſtia 15.a.b
in Religionibus ſuſcipiendis, quid caput Cicero exiſtimauerit 10.h
religioſa delubra 3.a
religioſum quid ſit 3.b
renatus 393.d
repudium 162 h
de Repudijs 162.h
de Repulſis 81.a
reticula 196.g
reuellum 368.h
reuerum 356.h
reum fieri 102.f
rheda 201.a
rhedæ 183.b
rhedæ argenteę 200.e
rhenus Bononienſis 351.d
rhetia 364.f
rhetinium 285.b
rhodus inſula à Saracenis capta 274.h
rhodus ſpoliatur 279
rhodi hoſpitalis magiſter 288.f
rhodij Saturno quid ſacrificarint 9.b.c
ricca 195.b
ricæ 197.b
ricardus rex Angliæ 280.e
ricinetum 339.b
ricinum 197.b
richum 299.d
ripa 358.f.364.e
ripæ 321.a
ripamontorij 395.b
riparoſa 298.h
ripatraſonum 341.a
ripaſerrauallæ 355.d
ripatoni 394.h
ripolum 368.g
ritus 20.e
ritus Gabinus 15.b
riua 361.c
riuate 323.c
riuoltella 361.c
riuuſaltus 275.d 371.a
riuuſaltus à quibus cõditus 369.c
riuialti pons ſublicius 372.h
riuusfrigidus 402.h
riuuſmaior 299.b
riuuſonuius 399.a
riuuſſolis 334.e
roberia 357.a
robertus rex 416.h
robertus tertius 393.d
robertus Guiſcardus 277.d.390.e
roberti Guiſcardi interitus 278.e.f
roboraria 171.b
rocca 325.a
roccaſicca 402.e
rhoca 323.b.334.e.337.b.360.f.399.d
rochabruna 296.h
rocha Cauarũ 324.e
rocha liricis 323 c
rocha Mutiorũ 323.c
rochamõtiſplani 398
rochamontiſii 397.b
rochaquinque miliũ 399.b
rocharaſini 399.b.e
rocha S. Ioãnis 398.h
rochaſcanola 399.b
rochataia 298.h
rochauiuara 400.e
rocheta 296.g.421.c 394.h
rodigium 355.c
rodium 422.e
rodoria fl. 296.h
rogerius 390.h
rogerij proſperi ſucceſſus 391.b
rogatio 89.c
rogatio quomodo fieret 89.d
rogationes 89.c
romagnum 367.d
romandiola 342.e
romandiola 375.b
romandiolæ nominis ratio 342.f
romandiolæ 289.b
roma inſtaurata 350
roma omniũ gẽtiũ arx cur ſit appellata 1.d
romæ ruinæ 192.g.h
romæ ædificandæ cauſa 54.f
romana clades 359.b
romana curia quãdiu Auinioni fuerit 350.h
romanæ eccleſiæ collegium unde confectũ 31.c.d
romanæ reip. adminiſtratio 54.f
romanæ reip. gubernatio 54.h
romani in facienda re diuina quos obſeruarint 18.g
romani imperatores quomodo cõſecrarint 44.h.45.a.b
romani reges quot, & quãdiu urbis imperiũ tenuerint 54.h
romani ſacerdotes urbem quomodo luſtrarint 9.b
romani quandiu ſine medicina uixerint 186.g
romani imperij diuiſio 275.b. augmenti cauſa 2.e. inclinatio quando inchoauerit 300.g
romanorum progenitores qui fuerint 7.d
romanorum in condẽdis deorũ tẽplis cura ſuperflua 19.d
romanorum Lupercalia unde exorta 21
romanorum gentiliũ religionis origo omnis ac cauſa 31.d
romanorum in ſubditos liberalitas 71.c
romanorum priſcorũ cõtinentia 116.g
romanorum priſcorũ pudicitia 120.f
de Romanorũ dignitatis retinẽtia 120.g
de Romanorum concordia 121.a
romanorũ modeſtia 121.c
romanorũ ſigna 134
romanorum cum Tarentinis bellum 145.d
romanorũ cædes per Syllam 147.a
romanorum liberalitas publica 166.f.g
romanorum uigilantia in perdiſcendis literis 167

romano-

romanorum ex ſtatu/
is. & ſignis delecta/
tio 168.c
romanorum priſcorũ
ex agricultura dele-
ctatio 168.f
romanorum in Tybe-
ri luxuria 185.c
romanorum indumẽ
ta 197.c
romanorum cum Ve/
ientibus bellum
311.a.b.c
romanorum clades
maxima 325.b
romanorũ origo 333
romanorum clades
358.g
romanus portus 303
romanos Cicero cur
reliquis gentibus
prætulerit 10.f
romanos ſimul cũ ſan
ctè uiuendi artibus
labi cœpiſſe 116.c
romanos proprijs
ſumpubus per du/
centos annos mili/
taſſe 139.a
romena 306.g
romulia tribus 60.f
romulus 15.c
romulus quę ſacra pri
mũ ceperit 22.f
romuli nutrix 22.h
S.Romuli caſtellũ 296
romuli cum Tito Ta/
tio fœdus 333.b
roncilionum 312.g
roncouerum 358.f
ronta 305.c
rontana 349.a
rorarij 131.c
roſcius 332.g.h
roſanum 395.d
roſmunda 377.d
roſſana 357.d
roſſenum 395.b.422
roſsi 358.e
roſtra unde dicta 314
roſtra templum fuiſſe
19.d
rouceredũ 378.g.379.a
rubicon 343.d
rubigalia 38.f
rubigo 12.h
runchuuerum 359.b
rucon 343.d
rudis 41.b
rugnanum 395.a
ruſcus 397.b
ruffinus 385.d
rufus 352.h
ruffi monumẽtũ 43.a
rumina 12.f
ruminengum 362.h
rumum 358.f
runchfridum 344.e
runcina 12.h
ruuignum 387.c
rupſa 299.a
rupta 353.c
ruſellanæ 307.b.c
ruſellarũ balneũ 307.c
ruſina 12.h
ruſtica uita urbana an
tiquior 168.g
ruſticą diſciplina 172
ruſticæ rei uocabula
173.d
C.Ruſticellus 352.h
rutili centuriones 130
rutuba fl. 296.h

S

SAbatina tribus
60.f
ſabas Saracenus
Tarentum obſidio-
ne premit 276.f.
Chriſtianos, maxi/
mè Venetos, ma/
gna clade afficit
276.f.g
ſabbathiũ 297.b.404
ſabbatia ibi.
ſabellum 319.b
ſabinæ regionis finis
334.h
ſabiniani pont. patria
312.g
ſabinorum ſitus 2.e
ſabloneta 362.f
ſacci 136.f
ſacer locus 13.d
ſacerdotes equo non
uehebantur 15.b
ſacerdotes Galli eunu
chi 21.a.b.unde 31.b
à quibus conſueue/
rint coronari 35.d
ad Sacerdotes damna
torum bona perue-
niebant 33.d
ſacerdotum duo gene
ra 25.b
ſacerdotum prouen/
tus 31.d
ad Sacerdotium qui
promouerent 20.h
ſacerdotiorum duo ge
nera 31.d
de Sacerdotijs Cn.Do
mitij lex 31.c
ſachetta 375.b
ſaculum 384.f
ſacra 13.c.d.32.e
ſacra facturus reum ſe
primo fatebatᷣ 18.g
ſacra à Numa inſtitu/
ta 11.b
ſacra celebritas quid
13.d.14.e
ſacrarium 13.d
ſacrorũ prima uox 18
ſacrorum quàm magi
ſtratuum ius poten
tius 30.g
ſacramentum 16.g
ſacrani 315.b
ſacrificandi mos Oſiri
& Iſidi 4.g
ſacrificandi mos qua/
lis olim fuerit 17.c
ſacrificantibus unum
ueſtimẽti genus 15
ſacrificare 14.g
ſacrificaturi ſuperis &
inferis mos 35.c
ſacrificiũ arcanũ 14.g
ſacrificij genus maxi/
mum 18.f
ſacrificia extraordina-
ria 28.f
ſaggia 306.h
ſagittæ è calamis 134.f
ſagmina 13.d
ſagum 136.f.195.b
ſalatia 13.b
ſalcinium 357.a
ſalcitum 400.c
Salentini 389.a
ſalernum 420.g
ſalij 14.h.xij.53.a
ſalij 215.a. eorum ue/
ſtes ibi.
ſalis uectigal 109.b
ſalinę 344.e
ſalinus fl. 394.h.395.c
ſalixanum 334.g
ſalodi promõt. 387.b
ſalodium 361.c
ſalſubium 348.f
ſaltat nemo ſobrius
178.g
de Saltatione qui notã
ti 178.g
ſaltuarius 180.g
ſaltuarij 182.e
ſaluditium 342.h
ſalugiæ 368.e
ſaluia 340.f
ſaluius 296.g
ſaluij 367.d
ſaluſtius 309.d
ſaluſtij Criſpi patria
396.f
ſalutatio capite aperto
197.d
ſalutia 360.e
ſalutis ædes 19.d
ſamarinum 343.c
ſambuca 306.h.323.c
ſaminiatum 306.h
Samnium 389.a
ſamnites 394.e
ſamnitium regionis fi
nis 405.d
ſamnitũ cædes 408.e
ſamũ qui ſpoliauerit
279.c
ſancta 13.d
ſanctalbertus 353.c
ſanctacrux 405.c
ſanctaflora 310.e
ſanctamaria 361.c.
405.c
ſanctamaria de quinq;
milibus 399.b
ſanctaiuſtina 343.c
ſanctangelus 395.e
ſanctanotoria 330.f
ſanctaſophia 347.c
ſanctauictoria 340.h.
360.f
ſanctiones 90.e
ſanctomerus 394.h
ſanctum 13.d
uir Sanctus unde di/
ctus 14.e
ſanctuſambroſius op/
pidum 368.g
ſanctuſangelus 363.d
ſanctuſapollinaris
398.h
ſanctuſarchangelus
343.c
ſanctusbenedictus
341.b
ſanctusbonifacius
378.f
ſanctuſclemens 342.h
ſanctuſdaniel 384.h
ſanctuſdonatus 306.h
ſanctuſegidius 394.h
ſanctusfidius 16.g
ſanctuſgermanus 402
ſanctuſgregorius
405.c
ſanctuſioannes 363.b.
342.h

ſanctuſiulianus 421.d
ſanctuslaurentius 310 f.337.a.387.d.405
ſanctusleo 343.a
ſanctuslupus 405.d
ſanctuſmarcus 422.h
ſanctuſmarinus 342
ſanctuſmartinus 336.h.398.g.404.f
ſanctuſnicāder 421.d
ſanctuſperegrinus 363.b
ſanctuſpetrus 334.e.363.b
ſanctuſquiricus 308.f
ſanctuſraphael 360.e
ſanctuſſebaſtianus 362.h
ſanctuſſeuerinus 339.d.420.e
ſanctuſſeuerus 421.d
ſanctuſuicentinus 301.d
ſanctuſuitus Lanciani 398.h
ſanctuſuitus 323.c 384.h.394.d
ſandapila 39.b
ſangoni oſtia 368.g
ſanguis Chriſti 361.a
M. Sanutus 283.b 385
ſapa 173.b
ſapellum 358.c
ſapis fl. 344.e
ſapor rex 150.f
ſaraceni Aſiam quando occuparint 274
ſaraceni quatuor Admiratos quādo primum habere cœperint 275.d
ſaraceni Venetę claſsis mortales in ſinu Tergeſtino ad unum occidunt 276.g
ſaraceni à Venetis fugati & ſupero mari expulſi 276.h
ſaraceni in Italiam ingreſsi 277.d
ſaraceni Italiam quando occuparint 372
ſaraceni Sicilia deturbati 389.c
ſaraceni à Normannis uicti 390.g
ſaracenorum in Genueſes maxima ſæuitia 277.b
ſaracenorum maxima cædes 406.h
ſaracenos Italia pulſos eſſe quibus acceptū debeatur 273.d
in Saracenos à Cruce ſignatis quādiu pugnatum 291.c
ſaracenumuicus 344.f
ſarra 160.h
ſarræ columnenſis oppidum 320.h
ſarracineſcum 323.c
Sarcha 357.b. 361.b
ſarcula 280.g
ſariſſæ 134.g
ſarmineta 318.h
ſarnagum 362.e
ſaruus 367.d.419.c
ſarthianum 308.g
ſarus fl. 398.
ſarzana 300.h
ſarzanellum 300.h
ſaſsina 344.f
ſatellites 32.g
ſatura 316.h
ſaturnalia 37.a
ſaturnia 294.f
ſaturnus 6.f
ſaturnus ex ſe nata deuorat 12.h
ſaturni ſimulacrum 6.g
ſaturno & Serapi templa qui cōſtituerint 4.g
ſaturno capite aperto cur immolaretur 197.d
ſauignanum 343.c
ſaulium 298.g
ſauona 297.b
ſaxolum 357.a
ſaxum 342.h
ſaxumcorbarium 342.g
ſaxumferratum 337.b
ſaxumhonorij 405.c
ſaxumperforatum 336.f
ſcafati 420.e
ſcaligerum 375.d
ſcaligeri 377.b
ſcamna 183.a
ſcandrilia 334.g
ſcaphæ 144.g
ſcaptenſis tribus 60.g
ſcaptia tribus 60.f
ſcarampi 360.f
ſcarlinum 302.e
ſcarcalacinum 351.d
ſcargia 358.f
ſcarparia 305.b
ſcatia tribus 60.f
ſcaulinum 343.a
ſcena 50.g
ſchigia 328.h
ſciranum 395.c
ſcirmia 359.d
ſchizinum 331.c
ſcipio Lepidi filius occiditur 147.c
ſcipionis Naſicæ de Boijs triumphus 207.d
ſcipionis triumphus 206.h
ſcipionis monumentum 412.g
ſclauones nunc Boemi 388.f
ſclauonicæ literæ 388.f
ſcontronum 399.c
ſcoparij 180.h
G. Scribonius 147.d
ſcriptores Romæ per quæ tēpora eſſe cæperint 97.d
ſcrypulus 112.f
ſcucula 321.c.322.f
ſcultenna fl. 356.f
ſcurmina 404.f
ſcutum 134.g
ſcyphi duo cælati centum pondo 184.h
ſdrigna 387.d
S. Sebaſtiani paſsionis locus 36.e
ſebuinus lacus 361.c
ſeca 398.h
ſecconzanum 378.g
ſeceſpita 15.c
ſector 104.g
ſeculi ortus 6.e.f
ſecuſa 368.g
ſegetes rubigo quādo occupet 38.f
ſegetia 12.h
ſeia 12.h
ſella 200.g
ſellata 356.h
ſellam currulem à quibus Romani acceperint 300.f
ſellularia 183.b
ſellularij 127.e
ſemel ab ignoto compreſſa 5.a
ſemis 112.g
ſemimitre 196.g
ſemipater 16.g
ſemiuncia 112.h
ſena 307.c.337.a
ſenator quis 83.d
ſenatores 55.b
ſenatores ad numerū priſtinū per Auguſtum reducti 81.c.d
ſenatores ut e ſummatibus ſolum crearētur Alexander Mămea genitus Chriſtiana, inſtituit 82.e
ſenatores currules curru in curiam uehebantur 82.f
ſenatores pedarij 83.b
ſenatorum numerus per C. Cæſarem auctus 81.c
ſenatorum ordo per Veſpaſianum ſuppletus 81.d
de Senatorum officio 83.a
ſenatorum cenſus per Auguſtum ampliatus 85.a
ſenatores duabus tantum de cauſis cogi non potuiſſe 82.g
in Senatores rarò animaduerſum 82.h
ſenatorij muneris partes 81.c
ſenatus mulierum ab Heliogabalo factus 82.c
ſenatus autoritas 82.f
ſenatus princeps 84.g
ſenatus in populū caritas 115.d
ſenatum haberi ante Calendas Februarias nequiuiſſe 83.a
de Senatu uaria 82.h
in Senatu ſententiam qui prius rogaretur 84.e
ſenatuſcōſultum 89.c
ſenatuſconſulta cōcluſa corā quibus ſcriberentur 84.h
ſeneca Camertinus 347.b
ſenecæ de fato opinio 8.e

Senecæ de Saturnalibus ſcripta 37.a
ſenibus honores habiti 166.e
ſennius fl. 349.a. 350.h
ſennobium 364.f
ſenogalliæ litora 289.
Senogallia 337.a
ſenolegum 364.f
ſententia quomodo rogaretur 83.d per diſceſsionē 84.f
in Sententiam pedib. ire qui dicebantur. 83.b.c.d
ſentina 337.b
ſentinus 12.e. flu. 337.b
ſentus fl. 399.d
ſepeliendi corpora duplex mos 39.d
ſepinum 405.c
ſeptemfratres 401.b
ſeptempeda 339.d
ſeptunx 112.h
ſeptem maria 369.a 380.g
S. Sepulcri burgus. 328.g
de Sepulcris 42.g
ſepulcrorum ſanctitas 42.h
Sepulti publicè, ob paupertatē qui fuerint 38.h
ſepulturæ locus apud Athenienſes 40 f
ſeraphici Franciſci reliquiæ 329.b
Seraphinus iuriſconſultus 336.e
ſerapim qui coluerint 8.h
ſeraualle 303.d.342.h. 384.f
ſerauallis 330.f.340.e. 359.d. 375.b
ſerclus fl. 301.b.303.b
ſerenum 404.g
ſeretium 362.f
ſergia tribus 60.f
L. Sergius Catilina. 148.h
Sergius Orata 171.d
ſeria 364.f
ſeriacum 362.h
ſeriana uallis 362.h
ſerium 363.c
ſerius fl. 362.h
ſeritella fl. 403.d
ſermedum 356.h
ſermionum 361.c
ſernium 399.d
ſerpentes apud Phœnices colebantur. 6.g.h
ſerpentum naturā Phœnices cur diuinam eſſe dixerint 6.g
incantatio 322.g
ſerpitum 405.a
ſerra 335.g. 395.d
ſerracapriola 421.d
ſerronum 321.a
ſertorius 147.c
ſeruana 340.f
ſeruile bellum 147.d
ſeruilianum 340.h
G.Seruilius 147.d
ſerui quomodo liberi fierent 96.e
ſerui à M. Craſſo delecti 148.e. atrienſes 180.h. topiarij 181.d
ſeruorum dies feſtus. 95.c. fides in dominos 95.c. cognomina à dominis 164.f.
in Patauinos fidelitas 381.a.b
ex Seruis periculoſi in dominos qui fuerint 95.d. ditiſsimi qui ſint effecti 95.a
in Seruos proteruos animaduertendum 95.d
ſeruos priuatim & publicè periculoſos. 96.e
ſeſanna 368.g
ſeſſa 400.h
ſeſtertium Atticū 112.
ſetia 318.h
ſeua fl. 305.b
ſeueræ monaſterium. 302.h
Seuerus 149.d
ſeuerus mons 333.c
ſeuerus Apher 114.g
ſeuerus imp. 69.a
S.Seueri eccleſia 371.a
ſextans 112.h
ſextini monaſterium. 342.h
ſextium 365.b
ſextula 112.h
Sfortiorum familiæ origo 349.a
Sibyllæ cauerna 341.a
ſicida 367.d
ſicilia à Saracenis & à Mauris uaſtata 274 h. 276.e
ſiciliæ regnum quando primo conſtitutum 277.d
ſicilicus 112.h
ſicinij Dentati uirtutis militaris præmia 140.h
ſicla fl. 357.a
ſideribus ſacra loca à quibus erecta 19.d
ſidonē Soldanus quādo ceperit 290.f
ſigeſta Tiguliorum. 299.a
ſigeſtrum ibid.
ſigillum Peruſinorum 328.h
ſigna bellica 134.h militaria 135.a
ſignia 305.c. 321.c
ſilenus 7.a
ſiler 351.c. 420.g
ſiliqua 112.f
ſilus fl. 383.b. orator 365.c
Simon Lælius 395.a
Simplicij pont. patria. 321.d
ſimpludearia 41.d
ſimpulatrices 15.d
ſimpulum ibid.
ſimulacra in Tyberim cur olim fuerint iacta 18.f. ſimulacrorum origo 5.a. reſponſa qua arte facta 8.f
ſiniſtra 24.h
ſinope 407.a
ſinueſſa 313.b. 407.a
ſinus Tergeſtinus 276
ſirentium 378.h
ſiriolum 339.a
ſitella 422.e
ſiti qui dicti 40.e
ſmirna à Turcis diruta 278.f
ſoana 310.e
ſocci aurati 197.a
ſocietates ſecularium 32.
ſodales 32.g
ſoldani aſtutia 290.f cū Chriſtianis induciarum fœdera ibi.
ſolignanum 358.e
ſolidatus 139.c
ſolitaurilia quid 17.c
ſolutiones 32.h
ſomminum 319.a
ſoncinum 361.d
ſophilici 382.g
ſoram 400.h. diruta 401.a
ſoracte 311.c. 342.e
ſorbedullum 336.h
ſoregium 364.f
ſoricis occentus 24.h
ſortitio iudicum 103.c
ſortis genus antiquiſſimum 29.d
ſortes attenuatæ 29.d
Virgilianæ 29.c. duo genera 29.c
ſoſenana 351.a
ſoſimbergum 386.f
ſpalatum ui captum. 279.c
ſpectacula unde 48.h
ſpectacula Domitiani 49.g. Caligulę 50.e Titi Veſpaſiani 50.f Claudij 50.e.f. Adriani 51.a
ſpectaculorum genera ex Caſsiodoro ſumpta 51.c
de Spectaculis à Cæſare dictatore editis. 49.c. ab Auguſto editis 49.d
ſpecularia 182.e
ad Speculum à Romanis quæ facta ſint. 28.e
ſpedia 299.c
ſpelium 329.b
ſpelunca 317.d
ſpeninum 318.f
ſpilinbergū 356.f.384
ſpina 328.f.353.b
ſpinenſis 12.h
ſpinter 197.a
ſpoletum 329.d
ſpoltorium 395.d
ſponſa 160.g
ſponſalia ibid.
ſponſio 90.h
ſponſus 160.g
ſpurij 164.f
ſtaffola 359.e
ſtalagmium 197.b
ſtaphilum 339.b

ſtationa 353.b
ſtatiuæ feriæ 38.f
Statius Cæcilius 366.f
ſtella 303.d. 359.b
poeta 382.f
ſtellates cāpus 408.c
ſtellatina tribus 60.f
ſtellionatus 110.g
Stemiliana 334.c
Stephani colūnæ op. 324.c
S. Stephani monaſte-rium 399.d
ſtia 306.g
ſtimula 12.f
ſtips 139.b
ſtipes 32.f
ſtipendiū unde 139.a
ſtipulari 139.b
ſtiuæ 173.d
ſtola 195.b
ſtoparinum 358.f
ſtorax 319.d
ſtrata 381.a
Strabo 294.h. Cretē-ſis 313.b.
ſtragula 183.d
ſtragula ueſtis 196.f
ſtrenua 12.f
ſtronconum 334.c
ſtrophium 15.b
ſtrozza Flor. nobilis uexillifer 304.f
ſtrozzæ 355.a
ſtrupi 15.d
ſtudia liberalia 98.g
ſtudia bonarū artium animo quietem prę ſtant 168.
ſtultorum feriæ 38.g
ſturni 315.a
ſturla 298.h
Subigus 11.d
ſublaqum 323.c
ſublaqueum ibi.
ſubſcriptores 102.h
ſubſellia 183.a
ſubſidium 131.c
ſubucula 195.c
ſuccenturiatores 77.d
ſuccinum 188.c
ſueſſa 394.c
ſueſſapometia 400.h
ſueſſula 418.h
ſuſſibulum 15.d
ſuffimenta 18.c
ſuffragia per pontem. 78.f
ad Suffragiorum cu-ſtodiam non cincti deputati 78.g
ſuffragiorum dando-rum mos 79.b
uas 89.c
ſulmo 397.c
Sulpitius Gallus 100.
ſummanalia 18.c
ſummanum 303.d
ſupellex 182.h
ſuperſtitio 15.d
in Superſtitioſos Senē cæ dictum 20.g
ſupinum 321.c
ſupplicationes 52.f
ſupplicatores pro reo ante ſententiā 105.c
ſupplicium de facino-roſis Romæ ubi ſu-matur 20.g. ſum-mum 92.h
ſupparus 197.b. 195.
ſurianum 312.f
ſus prægnans cui im-molabatur 18.e
ſutrium 312.e.f
Sibillæ antrium 413.a
Sylla & Cotta cum u-nico teſticulo nati. 128.f
ſylla primum crema-tus 40.e
ſylla Græciam Acha-iamq; recepit 146.f
cur primus crema-tus fuerit 146.h.
priuatus uitā in uil la agit 147.b
Syllæ, læta exta caſtra ad urbē contra Ma-rium mouenti 27.c
perfidia 147.a
ſylua 395.b. in tectis 186.e
Syluanus 12.c
ſyluani 44.f
Syluius Aenea 308.c
Sylucrij pont. patria. 321.a
Symmachus 34.g
ſympoſia 175.b.c
ſyngraphæ 90.g
ſyrinx 7.b
S.Syrus 385.d

T

TAbellæ laureatæ 80.f
Tabellarum ori go 80.e
tabellarij 80.c
Tabia 297.a
tabor 419.a
tabulæ publicæ 110.g
tabulium 384.e
taburnus 419.a
taciturnitas archano-rum 84.g
Tacitus 150.h. impe-rator 99.d. 115.a
talaſsio ibid.c
talaſsius 160.h
talentorū genera 112.e
taliacotium 322.f
taliauentum fl. 384.g
talliolum 359.b
tamarus fl. 405.b
tamugola 358.f
tanarus 359.d
tanari ortus 360.f
Tancredus ex concu-bina genitus 391.d
tancredi Normāni ge ſta 389.b
Tametum 344.g. 357
tapete 195.c
tarantum 399.a
tarquinia 302.g
tarquiniæ lacus 312.g
tarquiniorum regum origo 302.g
tartarus 355.c
taruiſina Venetorum in ſolo Italiæ ciuitas prima 291.d
taruiſium 383.c. ab Vngaris expugna-tum 277.a
tarus fl. 358.e
T. Tatius primus triu-mphauit 203.d
tauletum 342.h
taurafum 405.a
ad Tauri Aegyptij ſa-cra qui fuerint ad-miſsi 6.e
tauri Italiæ maximi. 330.g
taurinum 368.f
tauus fl. 395.d
taxignanum 351.b
tecta farcta 115.a
tegmen 195.b
tegola 381.a
telamoroſa 302.f
teleſia 403.a. 405.c
telamonis portus 302
telonarij 109.b
templum 19.a. 24.g
templum Lupercal ap pellatum 22.c. Ro-mæ ſanctius 24.f
templum Martis 36.e
templa Saturni & Se-rapis extra urbes 42 g. aurea ſingulis dijs ab Oſiride ere-cta 5.a
templa nomine caren-tia cur Adriani di-cātur 8.h. dijs cur non ſint condenda. 19.c
templarij 290.e g
Tennius 329.b
tenitæ deæ 129.e
teranum 333.c. 395.a
terdona 359.d
Terentia Ciceroni in patriam reuocato: cum curribus ſex-decim Brunduſium uſq; obuia 191.d
terentina tribus 60.f
tergeſtini à Venetis dō miti 280.h
tergeſtum 386.g
tergiuerſari 93.e
terminalia 35.d
termino ſacra fiebant. 24.e
terminus 19.d
terra 6.f. Laboris 411.
terracina 319.a. 316.g
terranoua 306.g. 387.
terrentum 19.b
terripaulum 25.d
teſca uel teſqua 24.f
teſega 384.e
teſina fl. 379.b
teſsuinum 394.g
teſtes ne falſa dicerent, aut uera tacerent ad-dactos 105.b
teſtium mos 105.a
teſtudo 132.e
tetrice rupes 333.c
teutana 388.g
textrinum in quaquē domo 191.a
theatina 397.a
theatrum 50.h. & mu-ſica Dionyſij inuen tum 7.a
theatro uela ſuperin-ducta 49.c
thebæ ciuitas C. porta rum 4.h
thebarum conditor. 273.b.c
Theleſius 324.e
themis 12.g

thenia

thenſa 52.g
Theodatus rex 376.g
Theodorus Lælius 395.a
S. Theodori corpus. 279.c.templũ 369.c
theodori Vatari mors 287.c
theodoricus rex 375. a. 382.h
theodoſius 68.h. 152.
theologia quadripartita 4.e
theodoſij imp. Conſt. claſsis præfecti calamitas 276.f.g
theophraſtus 316.f
theopompus ibid.
theſſaloniceſis ſinus 288.f
theudelinda 364.h. 377.d
theutonici 290.g
Thomas Fregoſus 297 c. Maurocenus patriarcha Conſtantinopolitanus 282.h
Morronus 331.d
Pontanus 347.b
thor 6.f
thot 6.f
thracia à Chriſtianis capitur 283.a
thracibus orgia quis adinuenerit 9.a
thuribulum 15.c
thuſci uici nominis ratio 319.d
thuſcum pelagus 300. thuſcorũ gentis origo 300.e. imperium ibid.
thyſia 4.g
Tiberius Caligula 113.
tibiæ funebres 39.c
tici oſtia 364.f
ticinum 364.g
tifernum 328.g
tifernus fl. 400.e
tigna 188.e
tignia fl. 340.f
tignium 340.f.g
tigris mãſuefacta 49.
tigurini 376.e
tigulia 299.c
timauus fl. 380.f.g 383.a
timaui origo 383.a oſtia 368.h. 380.h
T. Tinca orator 358.g
in Tingitana prouincia colonia Romana 68.h
tinius fl. 328.h
tiphata 419.b
tiranum 363.b
tiro 126.h
tirones ex agricolis deligendi 128.e.f
tirones caros Romanis fuiſſe 128.f
tiro Ciceronis libertus 96.f
tiſana 384.h
tiſatia 173.b
Titus Betutius Barrus 341.d
T. Veſpaſianus pontificatum cur acceperit 30.h
T. Veſpaſianus 117.c
Titi patria 331.d
tituli 126.f
tochum 397.b
toga 194.h
toga raſa 198.e. Phrygiana ibi.
togas pictas à quibus Romani acceperint 300.f
toletum 283.d
tollentium 339.d
tonſa 365.d
tonſor 180.h
tonſores quando primum Romæ 198.g
tophanus fons 320.h
tophia 334.g
topiarij 180.h
topinus flu. 328.h. 329.a.b
torbia 296.h
torcellum 369.c.382.b
torcularia 180.g
tordinus fl. 394.h
torilia 359.d
toranum 343.a
tormẽtina tribus 60.f
tornaquiſium 400.f
tornatium 399.d
torniamen 46.h
torſanum 329.b
torturetum 394.h
totila 274.f.g.402.e
totilæ pater 383.c. patria ibid.
touerus 361.d
trabeæ origo 198.e
trabeas à quib. acceperint Romani 300.f
tragœdia 98.f
tragula 134.g
tragurtiũ ui captũ 279
Traianus 114.c. 149.b. imperator ex Hiſpania 68.g
traiani imago triumphauit 204.g
traianum 149.c
traiectum 318.f
tranſenna 191.a
de Transfugis 155.b
tranſmundum 395.b
tranſpadana 353.b. Italia 360.h
tranſpadani 384.g
trapiata 403.a
trappæ 183.a
traſumenus lacus 309
trauerſaria 348.g
trebula 329.c
treſsis 112.g
trebia flu. 342.f 358.f
treſuiri monetales 87.
treuia 329.c
treuum 321.a
triarij 131.c
tribus XXXV. 60.e
tribus & curiæ 60.e unde dictæ 60.e urbanæ IIII. 74.h
de Tribus pœna largitione corrumpentium 80.h
in Tribubus ordines uirorum tres 78.e
tribunus in ius nõ uocabatur 58.f
tribuni domus ianua non clauditur 57.d
tribuno ab urbe unũ diem abeſſe non licebat 58.f
tribuni 108.g. 139.b
tribuni celerum 56.h pleb. 57.c. unde 57.d. militares 130.h
tribunorum numerus 58.e. militariũ duo genera 130.h
tributum unde 108.g
tributa in ſtipẽdia militum collata 108.h
tributorum dilucidatio 61.a
triceſsis 112.g
triclinium 42.f
triclinia argentea 184.
triclinia ex ære facta ib. 185.a. roſis ſtrata 186.h
tridentum à quo conditum 273.c
tridentum 378.g
triduum 368.e
triennium 361.c
triens 112.h
triſanum 407.a
S. Trinitatis eccleſia. 342.h
trinitica tribus 60.g
trinius fl. 400.e
tripalum 400.e
tripergula 415.b
triphorum 134.g
tripolis quãdo in Soldani poteſtatem ſit facta 290.f
tripontium 331.a
tripudium 25.d
triremes ſexaginta 280.h
triremes 25. diebus 15. armatæ 289.d
Venetorum altiſsimis montibus traductæ 361.c
tritola 414.g.415.a.b
tritonia 12.f
triuentum 400.e
triuerium 365.d
triuia 325.d
triuilium 363.c
triumphale territoriũ 212.g
triumphalis uia 212.g
triũphantis corona & annulus 205.a. uerba rem diuinam facientis 214.h. oratio ad deos, perfecto triũpho 216.g
triumphantium lex altera 204.e. currus qualis 204.e.f. filios curru eodem ſollitos duci 204.g
de Triũphãtib. lex 203
triũphare 203.c. quibus liceret 203.d
triũphaturi de ueritate ſcripta iurãt 203.d. in Vaticano expectabant 205.c
triũphus cur pop. Ro. gratus 204.h. Camilli 206.e. Papirij Curſoris ib. Q. Fabij. ib.f Papirij Curſ. Cõſ. ibi.

Claudij

C. Neronis ibid.g. Liuij Salinatoris ib. Scipionis ibi.h. M. Porcij Catonis 207. b. L. Quintij de Philippo 207.c. Scipionis Naſicæ ibi.d. M. Fuluij ibid. C. Manlij Volſonis 208.e. P. Aemilij ibi.g. Pōpeij 209.c. Cæſaris e. Veſpaſiani & Titi 210.g. Aureliani 211.d. Probi 212.c.f
triumphi deſcriptio. 214.h. cccxx. 205.c
triumuiri ad colonias ducendas 64.h
triumuiri menſarij 85.b. nocturni ibid. c capitales 85.b
triumuiratus ſceleſtiſſimus 348.b. 148.h
triuilianum 321.a
triuium 329.c
trochoneum 359.c
troetus fl. 341.d. 394.
trogus Pōpeius 295.d
Troia 394.h. 395.b
troiani defunctorum in prælio corpora, quomodo ſepulturæ mandarint 45.c
tropoaltus 405.b
trophæum 203.b
troſſuli 131.a
truentum 394.g
trulla 182.e. 183.a
tubas Romani à quib. acceperint 300.f
Q. Tubero 117.a
tuberonū familia pauperrima 208.g.h
tudertum 332.h
tuesca 19.a
Tullus rex 8.e
tulli regis mors 27.d
tullum 398.g
tumba 342.g. 42.g.
tunica 194.h
tunus 359.b
tumbagaiaeni 342.h
tumultus 145.c.d
tumultus Romæ ſub Valentiniano 34.g
turbolum 361.b
turci quomodo accubent 42.f
turcorum origo 275.a
turci Aſiam primum quando inuaſerint. 274.h
turdi 315.a
Turinum 399.d
turma 131.b
turricella 399.b
turricium 384.e
turris 132.f. 357.a. 359.c. 361.b. 397. b. 401.c
turris magna Ptolemaidæ 287.b
turris S. Marci campanaria 372.h
turres 333.d
turriſantonelli 395.d
turris foſſati 336.h
turriſnoua 378.f
turrita 308.f
turritium 321.a
turunda 173.c
tuſcanella 310.g
tuſculana 325.a
tuſculani 325.b. primi accepti in ciuitatem 65.a
tuſculum 325.a
tuſopum 383.a
tutellina 12.h
tutulum 14.h
Tyberiacum 348.g
tyberinus 13.c
tyberis roſis denſatus 185.c. ubi nauigabilis 328.h
tybur 318.h. 321.c. 323.b
tygranes à quo ſuperatus 148.f
tygres ad currum quis iunxerit 201.b
typhon 4.h
in Tyrannos coniuratio 396.g
tyrrhenia 300.e
tyrrhenum pelagus. 300.e
tyrum à Soldano captum 290.f
tyrus Venetorum ſanguine capta 279.a

V

VBaldini 336.h
Vaciæ uilla 412
Vacunna 333.d
uada Volaterrana 301
uadimonis lacus 312.
uadimonium 101.a
uadorum Sabbatiorum portus 297.b
uagitinus 12.e
ualegium 361.b
ualens 151.d
ualentia 360.e
Valentinianus 151.d. ſecundus 152.e. iunior 274.e
Valētinuspons 405.a
ualentium 360.e
ualeria 322.f
ualerianus 150.f. iunior. 367.c. Publicola 56.c. Valentinus 101.c
P. Valerius ob paupertatem publicè elatus 116.f
contra Valerium Maximum 41.b
ualeſium 378.g
uallidum 328.h
uallis obſcura 397.d
uallis regia 399.d
uallis rotunda 402.g
uallis umbroſæ monaſterium 306.g
uallona 12.h
ualmontone 321.b
ualmontonum 320.e
ualua 384.h
ualuæ ex ære 187.c
ualuenſis uallis 398.e
ualuianum 395.d
uapochum 385.f
uaragnana 351.d
uarrani lacus 422.e
uarena 363.b
uareſium 365.b
uarianus fl. 384.e
Varimundus patriarcha 278.h
uarro 99.a
M. Varronis commendatio 11.a.b. de dijs grauis ſentētia 24. g. de Bacchanalib. ſententia 37.b. in deos contumelioſa ſententia 27.c.d
uaronis fl. ad Macre oſtia lōgitudo 299.
uas 101.a
uaſa ænea 183.a
uaſa culturæ utilia 180 g. coquinaria ex argento quando fieri cœpta 184.h
uaſa imperialia 183.a
uaſorum fictilium nobilitas 309.a.b
uaſtum aimonis 399.
uatallum 364.f
uates oraculorum cur ſupplicio affecti 8.h
uatum diuinationes à dæmonibus 25.a
uatrenus fl. 351.a
uauarium 363.b
Vbolerius Venetorū dux 275.c
ucciationis modi 199.
uectigales perpetui. 107.c
uectigal certum 67.b. ex agris Siciliæ 107
uectigalia Cal. Marij locari ſolita 106.h
uectigalia ibid.
uectigalia quātum inter ſe differāt 107.a
uectigalia equites cōducebant 108.e
uecturiæ 144.f
ueſentina tribus 60.f
ugianum 303.d
ugo 376.e. Arelatenſis 298.e. Senenſis 307.d
ugolinus Vrbeuetanus 347.d
uehicula 200.e. ad portas meritoria 201.b.c
uehicula gemmata & aurata 201.b
uehiculorū uſus 199. c. uocabula ibid. d
ueij 311.a
ueientana urbs capta. 311.c
ueientes 334.h
ueientina tribus 60.g
uelinus lacus 331.d fl. 331.c
uelini caſus 332.e.f
uelini colles 333.e. fonitus 331.d
uelitatio 131.d
uelites 131.c
uelitræ 318.h
uelunum 384.e
Vētidius Baſſus 341.d
uenilia 13.b
uēda monaſteriū 382.
uenafrani cāpi 407.d
uenafrum 402.h
uenalitiarij 110.g
uenantrum 352.e
ex Venatione priſcorū delectatio 171.c

uena-

uenationes 48.h. in uillis 180.f
Venetiæ 368.b. 369.a
uenetiæ quid 370.e
uenetijs magiſter militum primus quis fuerit 370.f
uenetiarum initium. 274.e. urbs à quo muro cincta 277.a
uenetiarum maxima laus 292.c. ciuitas ex quibus urbibus ſit condita 369 b. ducatus termini 369.a. latitudo ibid. inſulæ ibid.
uenetiarum ſecunda conditio 371.a. incendium 372.f
uenetijs fames ualida 289.a. incendia bina 372.g
ueneta claſsis terræ ſanctæ opitulatur 280.
uenetæ urbis condendæ cauſa 273.c. ædificatio altera 274.g
uenetium 355.c.383.d
ueneti Conſtantinop. imperium quomodo ſint reueriti 275.a. cur ſuis legibus uiuant 275.b. cur in difficultates maximas inciderint 275 à Methamauco in Riuumaltum migrãt. 275.d. Saracenos Italia expellunt 276 à Guiſcardo fugati 278.e
ueneti Cõſtantinopolitanæ urbis imperio quando potiti. 372.h
uenetorũ clades 363.c familia unde cõfluxit 275.c cum Carolo M. fœdera 275 c. calamitas 276.g magnificẽtia 278.f
uenetorum cum Balduino fœdera 278. g.h. priuilegium, 279.b. imperio qui ſe primum ſubiecerint 379.c. & Piſanorum cũ Genuenſib. nauale prælium 287.b. oratorũ à duce, Roma cur reuocati 290.c. labores, 370.f.g.h. potentia, 372.e. tumultus 372
de Venetorum origine & geſtis 273.a
uenetis mare liberum quomodo ceſſerit, 289.c
uenetis inter & Genuenſes induciæ 289.c
uenetus populus in tumultum cõcitus arma quando ceperit 372.h
uenia uallis 297.a
uenilia 12.f
uentionum 386.e
ueneris Erycinæ templũ ubi fuerit 22.h. 23.a. ſacrificiũ 23.a
ueneris ſacra obſcœna 23.a. portus 299 c. templum 398.h
ueneres tres 22.h
uenereorum uſu priſci quãdo abſtinuerint 17.b
uenus 4.h. 11.d
uerbo conſentire 83 d
uercellæ 367.d
uergorita 365.d
uernatia 299.b
uerona 291.d. 376.e.f g. quando diruta, 273.c
ueronæ cõditores 273 c. theatrum 377.d geſta ibi.a.b.c.d ager 376.f. calamitas 377.b
uerris luxuries 185.a
uerreſtis fl. 324.g
uerſuram 115.a
uerſus longi 42.h
uertorium 362.h
uerucula 301.a. 303.c. 308.e. 360.c
ueruculum 342.h 343.c
uerulæ 321.a
ueſcuus 418.g
Veſpaſianus fouit ingenia 99.c
ueſpaſiani patria 331.
ueſpaſiani & Titi triumphus 210.g 211.a.b.c
ueſperna 175.d
ueſpilones 39.b
ueſta cur Venus ſit appellata 22.h
ueſtæ ignis 18.h
ueſtiarium 180.h
ueſtibulum 188.f
ueſtis quid 194.f
ueſtis candida 197.a
ueſtes pictæ 198.e
ueſtium colores 195.c mutatio 198.h. origo 198.c
de Veſtibus 194.f
ueſtice 422.e
ueſtimẽtum 194.f
ueſtimenta uirilia, puerilia, muliebria, cõmunia, familiaria, 194.f.g.h
ueſtini 400.h. 406.f
ueſulus mons 360.g
uetianum 299.d
uetoritum 396.e
uetorium 384.e
uetralla 312.f
T. Veturius 100.h
uibona 301.d
uia Aemylia 342.e.f
uiæ triumphalis ornatus 213 a
uiæ tegebantur uelis, 53.b
uicalium 401.b
uicarellum 312.h
uicecomitum familiæ origo 365.b. potentia 349.d
S. Vicentij monaſteriũ 402.g
uiceſsis 112.g
uiciola 395.a
uictima 35.a
uictimę 17.c
uictimarij 17.d
uictolæ 196.g
uictolinum 303.d
uictoria 12.g. 364.f
uictorina 194.e
Victorinus Fettenſis, 378.h
uicus 321.a. 405.b
uicus lacus 312.e
uicuſuarronis 322.e
uigiuenum 365.b
uignola 356.f
uignolum 299.a
uillabartholomęa 375
uillafrãcha 296.g. 301. a. 368.g
uillamaina 398.f
uillanoua 378.f. 383.b
uilla publica 167.a
uillæ ut ſint bene locatæ 179.d
uillanum 394.b
de Villis 191.b
uillicæ officia 172.h
uillici monitores 180.
uillici officium 172.h
uinalia 38.f. 174.e
Vincentia quando diruta 273.c
uincentia à quo ædificata 379.b
uincentiæ conditores, 273.c
uinculatorium 421.c
uindicta 96.e.f
uinea 132.e
uintimillium 296.h
uinũ accinaticũ 376.g
Arquatinum 358.f.
Caſsianum 363.b.
Ceſenaticum 344.f
Liuienſe 347.c.d.
Patauinum 382.h
Setinum 319.a.
Signinum 321.c.
Spoletinum 330.e
Tabianum, muſcatum 297.a. Veronenſe 376.f
uini uſum Græcos qui docuerit 6.h
uini uſus Romæ 174.f
uini Græci gratia 174
uino grauatum Rhodij Saturno immolabant 9.c
uina Fundana 317.d
uina Lunenſia 299.b
uirago 297.c
uirgæ ſecuribus alligatæ 57.c
uirego 301.b
uiridis 398.h
Virgilius 11.b. 360.h Georgica ubi ſcripſerit 416.h
uirginis Dei genitricis icona 282.f. à Balduino capta ibi. de caritate monaſteriũ 372
uirgines nudę inſpiciebantur à ſacerdote, 30.e. feſtis dieb. cur nõ locent quũ ecõtra uiduæ 162 e
uirginibus omnes de uia ceſsiſſe 160.f

uirgi-

uirginitas in uiris lege prohibita 160.f
uirginitatis uſus 17.b
uirgo ſuper priapum ſedet 11.d
uiſanum 351.d
uiſentius fl. 303.d
uiſceratio 42.e
uiſsium 331.b
uiſundus fons 360.g
uiſum 378.g
uitalis 345.d
uitalis Landus 374.e
Michael dux 372.h
Falero 278.e
uitalenſes 358.e
uitaliani pō. patria 321
Viterbium 288.h.311.
uitis fl. 347.e
uittæ Cereris 9.b
uittæ 196.g
uitelliana 362.f
uitula dea 18.g
uitulari ibid.
uitulatio ibid.
uituli marini pellis. 28.h
uitumnus 12.e
uiturulum 311.d
uiuaria 171.b
uiuaria ferarū 171.b
uiuantij flum. origo. 394.h
umbo 134.g. 303.d
Vmbria 328.e
umbriæ fines 328.f
umbro fl. 307.e
umbronis oſtia 302.e 363.c
umbrorum uires 328.
uncia 112.f. unde dicta 112.h
uncinum 360.g. 362.f
ungari 364.h. Italiam quando ſint ingreſſi 276.h. Venetias fruſtra oppugnant. 277.b
unguenta exotica quā do uendi prohibita 186.f
uniones 196.g
uocianum 361.c
uogheria 359.c
Volaterra 307.a
uolaterras Florētinus quando ceperit. 307.a.b
uolupia 12.f
uolutina 12.h
uolienſes 301.d
uolitina tribus 60.g
uolognum 357.a
uolta 361.c
uoltinea tribus 60.g
contra Voluptates illicitas dictum Plinij 100.f
Voluſius poeta 382.f
uomanus 395.a
uopiſcus 163.b
uorcum 359.c
uotū pro bobus 172.
uoti gladiatores 192.e
uota 30.e
upaium 365.d
Vrbanus II. pōt. 390.h III. pont. 391. 367.c. 391. d
urbs Italiæ uetuſtiſsima 381.a
urbs expugnari quomodo debeat 159.a
urſuetus 310.g
Vrbinum 335.d
Cn. Vrbitius 184.g
urcinus 345.d
urſus 312.h
urſus Particiacus dux 371.c. ſecūdus dux 372.c
urſi com. patria 397.a
urſus Particiacus Venetorum dux 276.
ab Vſuris quibus pauperes tutabātur cautiones 115.b
utinum 386.e
uuæ Lauicanæ 321.b
Vulcani ædes extra urbem 19.c
uulnetia 299.b
uulſinenſis ager 310.f
uulſinenſiū lacus 311.
uulturaria 405.a.421
uultur 26.e
uulturnus 402.g
uulturum 297.c.409.
uultures fœminæ Zephyro imprægnantur 26.e
uxor an ducēda 160.g
uxorem menſe Maio non duci 161.d

X

XErxes togatus. 416.e
Xundrū 363.c
Xyſtus 190.f

Z

ZAcharias Taruiſanus 373.b. 374.e
zagonaria 349.a
zagarolum 295.b
zanchatum 321.e
zaniolum 351.a
Zenobia 194.e
zeno 376.h
zeta 189.b
zeuedum 375.d
Zianus dux 279.d
zinzanum 320.e
zitum 173.c
Zoſimus Plinij libertus 96.f

FINIS.

A # AD SANCTISS. PATREM ET DOMINVM, PIVM II. PONT. MAX. BLONDI FLAVII FORLIuienſis in triumphantis Romæ Libros, epiſtola dedicatoria.

QVotquot hactenus ſcriptores & uates opera ſua principibus inſcripſere: id ſolum Beatiſſime pater quæſiuere: ut ab illorum potẽtatu & magnitudine laboribus ſuis apud omnes autoritatem: & ab inuidis tutellam munimenq́; pararent: prudenter id quidem: quando ita ueteri cõſuetudine fieri uidemus: ut in omni re: ſed in literaria in primis minus
B uulgo cognita: quod princeps probat, gratum habet, cæteri etiam laudent, cupiant, tueantur. Ego autem & ſi meæ Triumphanti Romæ multarum lucubrationum operi, tuo nomini dicato, tibi inſcripto, autoritatem à tuo pontificatu: à tuoq́; potentatu protectionẽ non renuo: aliud tamen & quæro & expecto, quod plurimi ſum facturus. Eo pater ſanctiſſime poſt Leonem utrumq́;, primum & ſecundum pontifices Romanos dicendi & ſcribendi ornatu polles, ut quales poſt illorum tempora nõ uidit eccleſia, apoſtolicas denuo literas Romano principatu Romana dignitate dignas iam tandẽ orbis Chriſtianus accipiat: quiq́; ad tuũ ueniunt conſpectũ oratores & omnium gentium, nationum, urbium uiri præſtantiores: ſedere in Petri ſede uicarium Ieſu Chriſti intelligant, orationis uerborum & ſententiarum dignitate ac grauitate oſtẽdentem, ſe unum eſſe cuius eloquentia, omnium maximam æquet muneris pontificij amplitudinem. Si itaq́; meum opus accipis, & probaſſe uideris: abeſſe non poterit, quin à tam eloquente laudatũ ſummo pontifice, laudandum quoq́; cæteri omnes exiſtiment. Qua fre-
C tus confidẽtia nõ uerebor facere editionem: multis hoc tẽpore, ut mea fert opinio, profuturam. Exciti enim à te ingẽtes Italiæ, Galliarũ, Hiſpaniarum, & Germaniæ populi in magnã præclaramq́; expeditionẽ, quam paras in Turcos, Græciam, Cõſtantinopolim, Meſiaſq́; dura & crudeli tyrannide premẽtes, nonnulla in ipſo opere edocebuntur, aliquando aliàs ſimili in rerum difficultate geſta, ut ipſa priſcorum uirtutis imitatio generoſis quibuſq́; animis ſit ad rem capeſſendam ſtimulos aditura. Tuq́; interea dum priſcę urbis Romę triumphos lectitabis: clariſſimũ quẽ Pio tibi optimus pientiſſimuſq́; Deus noſter ex deletis, inanitis Turcorũ opibus, ex liberataq́; primum omnium Europa, poſt Hieroſolyma & terra illi adiacente ſancta daturus eſt triumphũ expectabis breui, ut auguror & confido, cum ſummo applauſu ſumma omnium gloria ducendum. Vale.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS IN ROMAE TRIVMPHANTIS LIBROS PROOEMIVM.

D ARDENTI uirtute pręſtantiq́; ingenio fermè omnes, quos de geſtis rebus, deq́; cæteris mortalium uitæ partibus Latinè ſcribẽdi libido cœpit: ut ad urbem ſeſe uerterint, gentemq́; Romanam factum uidemus, probabili id certe ac neceſſaria ratione. ea enim fuit ciuitas, ut Cicero inquit, ex nationum conuentu inſtituta, quę propter uirtutem omnibus nationibus imperauit: peculiaris cuius fuit dignitatis, ut reges, ut nationes exteræ, ut gentes ultimæ non minus eam amauerint quàm timuerint: quæ firmiſſimum uel ea ratione habuit imperium, quòd eo obedientes gauiſi ſunt, Romanis magiſtratibus ſua conſilia, ſua ſtudia in id maiori ex parte conferentibus, ut hi, qui in eorum imperio erant quàm beatiſſimi eſſent. Qua ratione Cicero ipſe non indignè eam urbem terrarum orbis, atque omnium gẽtium arcem appellauit: & Plinius propriè ſcripſit, Romam terrarum commercio patentem undique: & tanquam ad mortales adiuuandos natam eſſe, quòd imperij maieſtati orbi terrarum communicata ſocietas feſtæ pacis: omniumq́; etiam quæ prius occulta fuerant promiſcuus uſus ſit effecta. Romani enim maximam orbis partem ſuæ

ſubactam ditioni ita pacauerunt, cultamq; bonis morib. & artibus reddiderũt, ut diſiun- E
ctæ mari montibusq; & fluminibus ſeparatæ gentes, ac linguis literaturaq; differentes
populi: per Latinæ linguæ communionem, perq; communes omnibus Romanos magi
ſtratus una eademq; ciuitas ſint effecti. quod quidem maximum humani generis bene-
ficium Dei potius quàm hominũ opus fuiſſe uidetur: licetq; dicere & Cicero de reſpon-
ſis differens, inquit, debere qui deos eſſe intellexerint etiam intelligere: eorum numine
hoc tantum imperium eſſe natum & auctum & retentũ. Nam ut ab Italia incipiam: Ro-
ma annis iam trecentis condita Hetruſci Romaniq; ſilua intercedẽte Cimina nunc Vi-
terbio imminente, paulo plus minus triginta milibus ab urbe diſtante, nullum inter ſe
cõmercium habuerunt. Liuius enim Patauinus ſic habet in nono. Silua erat Cimina ma
gis tum inuia atq; horrenda quàm nuper fuere Germanici ſaltus. nullus ad eam diem ne
mercatorũ quidem abdita ea intrare aut ferre quicquam præter ducem ipſum audebat.
Et proximos Romæ ad tertium lapidem Sabinos lingua, moribus & inſtitutis differen-
tes à Romanis fuiſſe, eodem docente cõſtat: qui pariter oſtendit: circa Mutinam Bono- F
niamq; & proxima loca nunc totius Italiæ amœniſſima ſiluas omnia obtinuiſſe. remo-
tiores uerò ab urbe regiones Campaniã, Lucaniam, Appuliã, Calabros & Brutios, ma-
iori ex parte Græcis ſubditas, nec Latinis nec Sabinis: neq; etiã Etruſcis per linguarum
diuerſitatẽ ſatis cõmunicaſſe nulli dubium uideri credimus: cum cæterę omnes præſen-
tis Italiæ regiones, quę ultra Bononiã & Mutinam ſunt, Roma ab initio creſcente Gal-
lorũ fuerint: quam gentẽ autor eſt in cõmentarijs C. Cęſar priuſq̃ Romano ſubijcerẽtur
imperio, nullas ſciuiſſe aut uidiſſe literas: niſi quas Græci aduenæ pro miraculo habiti
uel pauculas oſtendiſſent: pariter hęc de Hiſpanis: pariter de Britãnis nũc Anglis, pari-
ter de omnib. Germanis: licet aſſerere. Eas uerò omnes maximas pręclariſſimasq; totius
Europæ gẽtes: Romani literis moribusq; & omni uirtutũ munere: ita cultas reddidere,
ut nullis poſt Italiã dignitate & gloria nunq̃ poſtea ceſſerint. Et omnis Aphrica Roma
no ſubdita populo, per quingentos fermè annos literis moribusq; Romanis effloruit,
adeo ut per tẽpora beati Aurelij Auguſtini gẽte Aphri, cõcilia eccleſiæ ibi habita ab o- G
ctingentis epiſcopis literas edoctis Latinas celebrata fuerint. Nec minus Aſia q̃ Aphri
ca Romanis literis morib. inſtitutiſq; ornata atq; pacata fuit: adeo ut plures in ea uiros
uirtutũ fama celebres quingẽti Romanorũ ditionis anni genuerint: ijs omnibus, quos
prius à cõdito orbe, aut poſtea à mille iam & centũ annis, natos in ipſa aut nutritos fuiſ-
ſe poſſet oſtendere. Romanæ igit̃ gentis & urbis laudes, Romanorũ inſtituta & uitæ e-
xempla: nõ Italę magis q̃ externæ gẽtes literis utentes Latinis haud ſecus q̃ parentũ &
progenitorũ geſta & legũt auidè, & attentiſſima exaudiũt diligentia: ut idoneos ad ſcri-
bendum inuitare: ac impellere uideantur. Qua nos adducti ratione: Romanorũ inclina
tionis Imperij hiſtoria: duobus iam & triginta libris digeſta: urbis Romę ædificia, tertio
uolumine reddidimus inſtaurata: Italiamq; facta priſcorũ nouis urbiũ & locorũ omni-
um nominibus collationę, quantũ octo libris fieri potuit illuſtrauimus: & demum ſene-
ctutis noſtrę inertis grato atq; honeſto munere, cũ ipſo Cicerone in Legib. fungi uolui-
mus, neq; paſſi ſumus: ſicut Varro De agricultura ſcripturus, ſeſe nõ paſſurũ eſt profeſ- H
ſus: Sibyllam ſolam ea quę ſe uiua & ſe demum mortua prodeſſent hominib. cecinisse. &
quando uidemus Ciceronẽ Planciũ defendentẽ dicere: Marcũ Catonem in Originibus
ſcripſiſſe: ſemper ſe pręclarũ ac magnificũ putauiſſe: clarorum uirorum atq; magnorum
non minus otij quàm negotij rationẽ extare oportere, operã hanc noſtrę ſenectutis ma
gnæ illi & gratæ hominib. laudi præſtabimus: quam ideo Cicero Murenã itẽ defendens
eſſe dixit, Vnum hominẽ elaborare in ea ſcientia, quæ ſit multis profutura. Itaq; cœpi-
mus tentare, ſi ſpeculũ, exemplar, imaginem, doctrinã omnis uirtutis & benè, ſanctè ac
fœliciter uiuẽdi rationis, Vrbem Romã florentem ac qualem beatus Aurelius Auguſti
nus triumphantẽ uidere deſiderauit: noſtrorũ hominũ ingenio & doctrina ualentium,
oculis & menti ſubijcere ac proponere poterimus. Idq; immenſum opus quinq; partita
diſtributiõe tractabimus: ut quæ ad religionẽ ſpectauere primũ, quæ reip. adminiſtratio
nis fuerunt ſecundum, tertium militiæ diſciplina: mores uerò ac uitæ inſtituta quartũ, &
triumphi ipſius ratio, quintum obtineant locũ. Pręfari tamen hoc initio libet: nos de Ro
manorũ gentiliumq; aliorũ religione, ea ratione ac intentione dicturos: ut deorũ appel

A lationes, cum templorum, ædium, phanorumq; uocabulis edocentes, ſimul loca urbis Romę, in quibus ea fuere oſtendamus: inde rituum quos dij gẽtium, ſicut Propheta inquit, dæmonia ſuis ſacrificijs adhiberi iuſſerint, ſpurcitia, impietate atq; etiam maxima leuitate oſtenſa, Chriſtianæ religionis ſanctimoniam bonæ uoluntatis hominibus, gratiorem eſſe faciamus. Sed iam noſtræ diuiſionis executioni partium incumbamus.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER PRIMVS.

REligionem deorum culturam eſſe, Nonius Marcellus ſcribit. Eandem diuinarum rerum ſcientiam à Philoſophis maioribuſq; cæteris appellatam fuiſſe; Plutarchus in Pauli Æmilij uita eſt autor: & Aulus Gellius M. Ciceronem dicit in Oratione de accuſatore conſtituendo aſſerere, religioſa dici delubra maieſtatis uenerationiſq; plena: & Maſſurium Sabinum *Religio.*
B uelle religioſum eſſe, id quod propter ſanctitatem aliquam remotum ac ſepoſitum ſit à nobis, à relinquendo dictum. Seruiuſq; Sulpicius religioſum eſſe uoluit, propter ſanctitatem aliquam à relegando appellatum, & Pompeius Feſtus religioſos dicit, qui facienda & uitanda diſcernunt. Qualis uerò fuerit religio Romanorum, ſi hoc initio paſſis, ut aiunt, uelis narrare pergemus, eorum pótius fatuitatem notare, quàm celebris famę populi uirtutes, ſicut profitemur, laudare uoluiſſe uidebimur: hinc duximus paululum à propoſito digrediendum, & gentium fama notiſſimarum, quæ ante conditam urbem Romam fuerint, religio qualis erat oſtendendum: quo pateat, prudentiſſimos tantæ urbis ac reip. fundatores ſi traditos in tam neceſſaria re mores ſecuti ſunt, magis quòd nullam habuerint meliorem propoſitam miſeratione proſequendos, quàm quòd talem acceperint religionem, culpandos eſſe. Ne etiam ignominiæ quã à Romanis auertere cupimus notam, cæteris inuramus gentium populis, quorum pleroſq; conſtat ingenio, doctrina & bonis uitæ ac morum inſtitutis excelluiſſe, nonnulla religionis & Theologiæ
C gentilium rudimẽta, partim ab ipſis gẽtibus, partim à doctiſſimo Chriſtianæ religionis Theologo, Euſebio Pãphili relata altiuſculè repetemus. Ex quibus id in primis multiſa ciendũ apparebit, nullas fuiſſe Barbaras etiã gẽtes nullos uel moribus & uita efferatiſſimos populos, ꝗ de deo nũ bene ſenſerint, & quod fuit cõſequẽs, immortalitatẽ nõ crediderint animarũ. Cui ſentẽtiæ Cicero in Legibus cõcordat, animũ eſſe ingeneratũ à deo aſſerẽs, ex quo uel agnatio nobis cũ cœleſtibus uel genus uel ſtirps appellari poteſt. nullam em̃ gentẽ eſſe dicit, neq; tam immanſuetã, neq; tam ferã, quæ etiamſi ignoret qualiter habere deum deceat, tamen habendũ nõ ſciat. Vnde idem De aruſpicũ reſpõſis orationem habens ſic inquit. Quis autem cum ſuſpexerit in cœlum deos eſſe nõ ſentiat, & eà quæ tanta mente fiunt, ut uix quiſquam arte ulla ordinẽ rerũ ac uiciſſitudinem perſequi poſſit, caſu fieri putet. tribuitq; eã uim Cicero in Legib. huic opinioni, ut dicat illud bene dictũ à Pythagora doctiſſimo uiro, quia maximè & pietas & religio uerſentur in animis, ideo nos rebus diuinis operã dare. Auguſtinus autẽ in Dei ciuitate, Platonicos
D dicit affirmare animas hominũ dęmones eſſe, & ex hominibus fieri putare, Lares, ſi meriti boni ſunt, Lemures, ſi mali ſeu Laruas. Manes aũt incertũ utrũ boni uel mali. Diuinitus itaq; inſitum eſſe inquit Euſebius, non ſolũ utile atq; cõducibile quid dei nomine ſignificatum, uerum etiam rerum omnium creatorem ſic appellari. cum tamen uerbo ita omnes natura duce cõueniant, re autem creaturas pro creatore coluerunt, prę̃ter populum unum aut admodũ paucos, ſicut ueriſſimis Hebræorũ literis oſtẽditur: qui à rebus uiſibilibus ad intelligibilia oculos mentis ſanctè reducentes nũ creaturæ alicui, ſed ipſi rerum omniũ creatori, cunctorumq; largitori bonorũ, dei appellationem attribuerunt: cęteri autẽ omnes tenebris animos inuoluti, ad tantam impietatẽ deducti ſunt, ut pecudum more honeſtũ & cõducibile bonorumq; omniũ ſupremũ, uoluptate corporis terminarent. Qua ratione eos qui genera uoluptatũ uel adinuenerunt, uel auxerunt amplificaueruntq;, & hos quidem maleficos ac mortales uiros, quaſi bonorũ largitores, ſaluatores ac deos ſuos appellauerunt, piam huius nominis notionẽ, natura eis inſitã ad eos transferẽtes quos bonorum inuentores putabant. Tantumq; ea mẽtis inſania ualuit, ut nec peccare ſe arbitrarentur, nec erubeſcerẽt diuinis honoribus maleficos atq; potẽtes

propter regna tunc primum cōſtituta colere & admirari. Cumq; mores hominum legi- E
bus ſtabiliti non eſſent, nec ſupplicia peccatoribus imminerēt, adulteria, nefanda matri
monia, maribus ereptam pudicitiā, homicidia, paricidia, confecta ſcelere bella, quaſi res
pulcherrimè geſtas, dijs ſuis attribuebāt. Et earum rerum memoriam poſteris ſuis quaſi
perutilem relinquere ſtudebant. Alij poſtea ſenſim uirorum mulierumq; mēbris, & in-
expertæ rationis ferarum natura, ſanctiſſimā dei appellationem inquinarūt. deoq; talia
attribuerunt, quæ ſi de hominum aliquo dicantur, legibus & cōſuetudine ciuitatū, gra-
uiſſimo ſupplicio punirentur. Alij argutiores doctrina habiti Theologiā excogitarunt

Theologia quadripartita.

quadripartitā: qua Deum patrē omnium atq; regē in primis locandū putarunt, deinde
aliorū deorū multitudinē, tertio loco dæmones, quarto heroas deputātes, quos omnes
lucem eſſe dicunt præter malignos dæmones, qui tenebræ appellātur. Dæmones enim
alios bonos, alios prauos arbitrati ſunt. & bonis quidē regionem lunæ atq; aeris, prauis
uero infernæ habitationis locum attribuerūt: quos Empedocles pœnas peccatorū dare
cōfirmat, quoniam ęther eos & pontus expellat, terra nullo modo ſuſcipiat, ſicq; ab alio F
in aliud depulſi elementū atrociter uexentur. Bonos uero dæmones nō deos, ſed deorū
miniſtros ea ratione dixerunt: quod oraculis præſint, & Magicā homines artem docue-
rint, per quā à maleficis hominibus ita illigentur, ut neq; recedere quidem poſſint cum
uoluerint: quorū aliquos Pythagoras dixit nō ſpōte inuitatos, ſed neceſſitate quadā car
minum impulſos accedere, alios quadā accedendi cōſuetudine, & maximè ſi natura bo
ni ſunt facilius accedere. alios ſi negligentius quiſpiā in ea re ſe habuerit, cum inuiti ad-
uenerint, ut noceāt adniti. His pręmiſſis ex quibus apparet, cupiuiſſe, & ꝓ uiribus quæ-
ſiuiſſe Barbaras etiā gentes aliquā dei creatoris ſui notitiam habere, ad particularē ſin-

Aegypti primi ſolē & lunam deos putarunt.

gulorū ex ipſis Theologiæ & religiōis hiſtoriā ueniamus. Eruntq; primi Ægyptij, quos
cōſtat omnium primos cum in cœlum oculos ſuſtuliſſent, motum ordinem & quātita-
tem cœleſtiū admiratos, ſolem & lunam deos putaſſe: ſoli uero Oſiris, id eſt, multioculi,

Mos ſacrificandi Oſiri et Iſidi

lunę Iſidis tanquā priſcæ, quoniam ſempiterna priſcaq; ſit, nomina indidiſſe. Ritus uero
qui his adhibebatur colēdis, caſtus primo puruſq; fuiſſe uidetur, nullam habens admix- G
tam crudelitatem, quod nulla tunc ſicut poſtea factitatū eſt, cædebantur animalia, nul-
lus effundebatur in ſacrificio ſanguis innoxius, ſed fruges terræ, quibus ipſi ueſcerētur,
offerebant. herbas enim integras quaſdā cum radicibus & folijs ac fructibus ſumentes
ſimul concremabant. ex qua fumigatione exalationeq;, antè dictis cœleſtibus litabant.

Templa Saturni & Serapis.

Vnde aſſerit Macrobius: Ægyptios Saturno & Serapi ampla extra urbes cōſtituiſſe tē-
pla, in quibus ſolis pecudū ſanguine immolabant, cum cæteris in ciuitate thure & pre-
cibus. In templis uerò ignem perpetuum tanquam dijs ſimillimū ſeruabant. Ab eaq; ex-

Ignis perpetuus in templis.

halatiōe, quā Græci thymiaſin appellabāt, thyſia quoq; eſt dicta, quod Latine ſacrificiū
appellamus. Paruo deinde poſt tempore alius adolendi modus per myrrhæ, caſiæ, cro-
ci, primitiarum oblationem inuentus eſt: cui fœdiſſimus & crudelitatis plenus ſubrepſit
modus, occiſis animalibus eorum ſanguine deorum aras cruentādi. Huiuſmodi autem
primos & antiquiſſimos hominū conſtat, nec templorū extruendis molibus, nec ſimu-
lacrorum dedicationibus operam dediſſe. quippe qui nec pingere, nec fingere aut cęla- H
re, ſed nec ędificare ſcirēt. Qui uerò in Ægypto procedēte tempore coaluerunt, doctri-
na & literis cultiores, cum Theologiam, id eſt diuinarū rerum ſcientiam & ſermonē tra-
ctare cœpiſſent, maioribus homines erroribus intricare cœperunt, deos aſſerētes ſuos,
mortales homines fuiſſe, ſed uirtute ac beneficijs, quibus uitam cōmunem excoluerūt,
immortalitatem cōſecutos: quorum nonnulli reges fuerint, nominaq; habuerint, alij no
ua quædam, alij à cœleſtibus translata. Solem enim dixerunt primū omnium apud Æ-
gyptum regnaſſe, ſolis cœleſtis cognomine, deinde Saturnum qui ſorore Cybile in uxo
rem ducta Oſirim & Iſiden, aut ut plurimi dixerunt, Iouem & Iunonem genuerit, eoſq;
uniuerſum orbē imperio ſubiugaſſe, ac quinq; deos procreaſſe, Oſirim, Iſiden, Typho-
na, Apollinem, & Venerem. Iſidemq; Cererē eſſe, quæ Oſiri, id eſt Dionyſio coniuncta
eſt: qui cum regno ſucceſſiſſent, plurimum humano generi cōtulerint. Condidiſſe enim
in tractu Thebaico centum portarum urbem, quā alij Iouis urbem, alij Thebas dixerūt.
Fuit uero hæc Thebana centum portarū ciuitas, de qua Ammianus Marcellinus ſcribit
Gallum poetam, in patria noſtra Foroliuio genitum, prætorē Ægypti ab Auguſto Cę-
ſare

A ſare conſtitutũ, abſtuliſſe obeliſcos cõcaſq; peregrini marmoris, quibus etiã nunc urbs Roma & Italia eſt ornata. Proſequituŕq; Euſebius ex Porphyrio, erexiſſe Oſirim dijs omnibus aurea tẽpla, quorũ ſingulis certas ſtatuerit cæremonias, & proprios qui earũ curam haberẽt, conſecrauerit ſacerdotes: unde profectũ ſit, ut diuerſis diſtincti honoribus, homines alij colerẽt, alij colerentur. Paulopoſt Oſiride inſidijs laniato, alij quidẽ eius mẽbra, ab Iſide uxore nõ mediocri labore inuẽta, diuinis honoribus ſepulta. Penis uerò uirilis mẽbri in Nilum ab inſidiatoribus proiecti, cõſtituto idolo ſacra ac cęremonias maioris aliquãto cultus ſtatuta fuiſſe. Vnde Græci primũ, pòſt Romani acceperint, ut Dionyſij Orgia & dies feſti cum honore uirilis membri fierent, cuius ſimulacrũ in myſterijs ferentes Phallum Græci, Priapũ noſtri appellauerũt. Multa hic omittimus ſuperflua de aliorum deorum origine. Simulacrorum autem originem hãc Ægyptij fuiſſe perhibẽt. Cadmum enim ferunt, ex Thebis Ægyptijs in Bœotiã profectũ, Semelen alioſq; filios procreaſſe. Semelenq; ab ignoto cõpreſſam ſeptimo menſe puerũ peperiſſe: hunc mor-

Templa aurea ſingulis dijs creata ab Oſiride.

Dionyſij celebrationes.

Simulacrorum origo.

B tuum à Cadmo deauratum, & quaſi deum ingenti cultu & ſacrificijs decoratũ fuiſſe, parentemq; eius prędicatum Iouem, ut ſtuprum Semeles leniretur. Adorationis uero animalium, quã fecerũt Ægyptij, cauſam hanc afferunt. effigies animaliũ ab Ægyptijs imperatoribus ducibuſq; in galeis ſculptas ferri ſolitas in pręlio, quibus principes inſigniores forent: parta deinde uictoria, ea animalia, quorũ imaginem duces geſtaſſent, quaſi offenſionẽ belli ipſa ad hoſtes repuliſſent, in deos relata fuiſſe. Alia quoq; afferũt cultus animaliũ cauſa. Bouem enim adorari ferunt, quod partu & arandi opera conducat. Ouẽ quod pariat & tegumẽtorum materiam præbeat, ac lacte & caſeo nutriat. Canem quia unà cum hominibus uenetur, & ad cuſtodiẽdos homines ſit natus: quapropter deus qui apud eos Anubis uocatur, caninũ habet caput. Feles apud eos colitur, quia ad ſcuta facienda cõducit. Ex auibus Ibis apud eos utilis dicitur ad ſerpentũ, locuſtarum, & erucarũ interitum. Aquila quia eſt regia: Hircuſq; eadẽ ratione, in diuinis ſuſcipitur, qua & Priapus apud Græcos, quia per genitalis membri inſtrumentũ, ſpecies animalium cõſerua-

Initium adorãdorum animalium.

C tur. Quapropter ſacerdotes omnes Ægyptiorũ huius dei myſterijs initiantur. Vnde Panas aiunt & Satyros huius rei cauſa cunctis hominibus eſſe uenerãdos, quià ſimulacra eorum in templis, mẽbra in morem hircorũ habent, quod animal ſua tentigine perpetua ſemper ad coniunctionem eſt promptũ. Lupi etiam apud eos ſunt ſacri, quia canibus ſunt ſimillimi. Crocodili Ægyptijs honori ſunt, quia eorum terrore ab Arabia atq; Libya latrones in Ægyptum natare non audeãt. Prædicta autem animalia quãdo obierunt, Ægyptij linteamine contegentes plangenteſq;, & pectora cum gemitu tundentes in ſacrarijs ſepeliunt, condiuntq; loculis. quorũ ſi quis ſponte aliquod interfecerit, morte mulctatur. Felem autem, & Ibidem ſeu ſponte, ſeu inuitus quiſquam necauerit, morte punitur. In quacunq; autem domo canis mortuus fuerit, omnes qui eam inhabitãt, uniuerſo capite raſo luctu maximo afficiunt, nec uino aut tritico, cæteriſq; ad uictũ neceſſarijs, quæ in ea domo recondita fuerant, uti amplius licet. Vnde Helius Lampridius ſcripſit Commodum Antoninum Imp. Romanũ, Iſidis ſacra Romę raſo capite coluiſſe. Et

D Helius Spartianus dicit, in Commodianis ortis in porticu Peſcenium Nigrum Imperatorem Romanum cum turba, pictum fuiſſe, ſacra Iſidis ferentem. quibus Commodus adeò deditus fuerit, ut & caput raderet, & Anubim portaret. & Antonium Caracallam Imperatorem Romanum idem ſcribit Helius Spartianus cum habitaret Edeſſę, atq; inde Carras Luni dei gratia ueniſſet, interfectũ fuiſſe: per cuius Imperatoris narrãdæ mortis occaſionẽ, idem Spartianus ridiculam rem narrat. Carręis ciuibus inoleuiſſe opinionem, fœmineo nomine Lunã qui nũcupaſſent addictos mulieribus ſemper ſeruire. Qui uerò marẽ deum eſſe crediderit, eum uxori ſemper dominari, neq; ullas muliebres inſidias pati. Proſequitur uerò Euſebius. Iſide deo boue albo naturaliter mortuo, & magnificè ſepulto, Ægyptij quouſq; aliũ inuenerint ſimilẽ, in perpetuo luctu ſunt, quẽ ſimul ac inuenerint, ad urbem Nili ſtatim adducũt. quo ſolo tẽpore mulieribus ipſum uidere cõceditur. obuiã nanq; prodeuntes ſublatis ueſtibus, genitales partes ei oſtendũt, nec unquam poſtea hunc deũ mulieribus uidere licet. Cuius bouis adorãdi inſania Romanos etiam tenuit. Nam ſcribit Lampridius, Titum Veſpaſianũ Imp. optimum, in conſecrando apud Memphim boue api, & diadema geſtaſſe, de more priſcæ religionis. & glorio-

Mos inquirẽdi bouis.

ſus eccleſiæ doctor Hieronymus ad Siluinā ſcribens, Ad Tauri inquit Ægyptij ſacra ſemel maritum admitti. & idem doctor ad Pammachiū exclamat: ut ſciremus quales deos ſemper Ægyius recepiſſet, nuper ab Adriani amaſio urbs eorum Antinous appellata eſt. Sed iam Phœnicum, quos primos literas inueniſſe conſtat Theologiā uideamus. Hi chaos neſcio quid turbidū principio rerum fuiſſe aſſerentes, ſpiritū dicunt ſua principia cōcupiſcentē feciſſe connexionē, qui Cupido eſt appellatus: & ex aquoſæ mixtura putredinis ſemina creaturarū omnium generatione cuiq; prodijſſe: ac in primis animalia ſenſu carētia, ex qbus facta ſint animalia intellectualia, quę nominētur Theophaniſmi, id eſt cœli cōſpectores. pòſt effulſiſſe moth, id eſt ſolē, & ſtellas, & cœli aſtra. Mūdo talibus inchoato principijs dicunt, aerem igneum emiſiſſe fulgorē, ex quo mare, terra, uēti, nubeſq; prodierint. paulopoſt ſole omīa ſuo calore ſeparāte, ex cōflictu qui factus ſit in aere tonitrua & fulgura emanaſſe: quo ſonitu animalia ex limo quaſi ex ſomno, tā ex terra, quàm ex mari mares & fœminæ eruperūt. & uētos cum per nomina eſſent diſcreti atq; recogniti, deos ſuiſſe habitos, quibus adorationes infuſionibus atq; fumigationibus factę fuerint. ex uētoq; Colpia & Nocte muliere Seculū & Primogeniū uiros fuiſſe progenitos. quorum primus alimēta ex arboribus primū docuerit homines, ex ijſq; natos uirum item & mulierem, genus & generationē dictos, Phœnicem habitaſſe. cum uerò ęſtus eſſet factus, Phœnices palmam ad ſolem extendiſſe, quē nomine Beelſemō, id eſt cœli dominū & deum uocant. Iſq; ſit quem Græci Iouem poſtea appellarūt. Et cum poſt hæc multa habeat Phœnicū Theologia parui nunc faciunda: additur in illa Miſſonem tantū elemēta literarum primū omnium conſcripſiſſe, eſſeq; illum quem Ægyptij Thor, Alexādrenſes Thot, Gręci Mercuriū uocāt. Et ab Cælio muliereq; Beruth uocata, Bibli habitantibus, natū eſſe Terrenium aut Indigenam, cui Cœlus poſtea cognomē fuerit: à cuius nomine ſupremum corpus mira uarietate formoſiſſimū, Cœlum fuerit appellatū, cuius ſoror fuerit Terra. Hicq; patri ſuo altiſſimo à beſtijs deuorato, ſacra & cęremonias inſtituerunt. Cœluſq; patris regnum poſſidens Terrā ſororem duxit uxorem, quæ ei tres peperit filios. Betillum quem & Saturnum dicunt, Dagona qui & Frumētarius appellatur, ac poſtremò Atlāta. Saturno autē in ſidus cœleſte mutato ſimulacrum Ægypti facientes, quatuor oculos, in poſterioribus duos, & alios in anterioribus poſuerunt, qui uiciſſim cōtracti quieſcebāt: alas quoq; quatuor in humeris fixerunt, duas extenſas quaſi uolaret, duas remiſſas, quaſi ſtaret: ſignificabturq;, ipſum dormientem uigilare, & uigilantem dormire. Pariter per alas quieſcentem uolare, & uolantē quieſcere. Cæteris etiā dijs Phœnices duas fecerunt alas in humeris, quaſi Saturno conuolarēt. Vanam uerò atq; ridiculam Phœnicum Theologiam fuiſſe, unica arguit leuitate, quod ſerpentum illi, diuinam eſſe naturam dixerūt: quoniā abſq; manuū ac pedum, ac omnino alicuius organi exterioris adiumento, eximiam celeritem exequantur, uariaſq; figuras & formas gradientes inuoluto reuolutoq; ad quam uelint celeritatē greſſu facillimè præſtent. longęui etiam ſint, nec ſolum ſenectam cum pelle deponentes reuireſcant, ſed creſcant etiam in adoleſcentiam redeuntes: ita niſi percuſſi pereāt, uix naturali nece cōfici. Vnde felicem dæmona appellant ſerpentem, cui diuiniſſimo, ut dicunt animali Ophioni appellato, ſicut cæteris dijs immolabant. Quam admiratus inſaniam beatus eccleſiæ doctor Ambroſius, ut ſacratiſſimam Dei noſtri Ieſu Chriſti religionem Chriſtianis hominibus redderet gratiorem: hunc Ophionem qui & Latinè ſerpēs dicitur, qualis à gentilibus Italicis Phœnices imitatis colebatur, in ſua Mediolanēſi eccleſia cōſeruari uoluit, qui etiam nunc integer conſpicitur. Græcorum uerò facile omnium ſapientiſſimorum doctiſſimorumq; Theologia, nō minores prædictis habuit fatuitates. Cadmum ferunt Agenoris filium ex Phœnicia ad quærendum Europam, quæ fuerat à Ioue rapta, à rege miſſum fuiſſe: nec inuenientem, in Bœotiam tandē perueniſſe, ac Thebas ibi ædificaſſe. cumq; Hermionem Veneris filiam uxorem duxiſſet, Semelen & ſorores eius ex ea genuiſſe. Poſtea ex Ioue & Semele natū eſſe Dionyſiū, qui uitis & uini uſum homines docuerit. Atq; inuenerit coctionē ex aqua & ordeo cōfectam, quā appellauerit ceruiſiam: huncq; cum exercitu non ſolum uirorum, ſed mulierum quoq; orbem luſtraſſe, iniquis iniuſtiſq; hominibus ubique punitis. Eius uerò exercitus mulieres haſtis thyrſo ornatis armatæ fuerūt. Et muſæ omnes deum hunc ſecutæ, uirginitate atq; omni

genere

Margin notes: *Phœnicum theologia.* — *Cœli ortus.* — *Serpētes apud Phœnices colebantur.* — *Græcorū theologia.* — E — F — G — H

A genere doctrinæ florentes, tripudijs & cantu eum permulcebant. Pędagogum is habuit
Silenum, cuius uirtutem fuit conſecutus. Mitra huic deo ligabatur caput, propter dolo-
res, qui effumante uino caput aggrediuntur ferula ei in manibus eſt, quia cum non per-
mixtum aqua uinum bibunt homines, in furorem uerſi alter alterum baculis cæderent,
unde aliqui moriebantur. itaq; pro lignis ferula uti perſuaſit. Bacchus à Bacchis mulieri
bus eſt uocatus: Leneus quia Gręcè lenus, torcular Latinè appellatur. Bromius à bromo
id eſt, ignis ſonitu, qui cum ille abortu ederetur inſonuit. Satyri cum ſecuti ſunt, qui ſal-
tando & tragicè canendo uoluptatem ei afferebant. Ab hoc ferunt theatrum primò &
Muſicam fuiſſe inuentam. Herculem Gręci aſſerunt Ioue & Alcimena genitum, qui du-
os dracones à Iunone ad necem immiſſos puer gutture illiſo peremerit. Æſculapium A-
pollinis & Coronidos filium adeo in medicina excelluiſſe, ut ab incurabili morbo mul-
tos liberauerit. ea re Iouem commotũ eum interemiſſe, cuius morte irritatus Apollo Cy
clopas, qui fulmen illud Ioui ſumminiſtrauerãt, interfecerit. Vnde iratus Iuppiter Apol
B linem ad ſeruitium Admeti regis impulerit. Alia quoq; fuit Græcorũ Theologia, quam
ab Atlantijs populis acceperint. Atlantij enim, inquiunt, Cœlum apud ſe primũ regnaſ-
ſe, qui filios quinq; & quadraginta habuerit: quorum duodeuiginti Ops caſtiſſima mu-
lier ei genuerit, ob quod meritum Ops quę & terra in dearum numerum ſit relata. Filias
quoq; Atlantem habuiſſe Baſilian & Cybelen quam & Pandorem uocant: Baſiliã poſt
Cæli mortem Hyperioni fratri nuptam, duos peperiſſe liberos, Solem & Lunam: Cybe-
len autem Hyperiona interemiſſe. Solemq; ad fluuium Eridanum præcipitaſſe: Lunãq;
cum hæc ſic facta percepiſſet, de alto ſeſe loco deieciſſe. Mater uerò furore concita cri-
nibus ſolutis, tympanis & ululatibus Bacchans circumuagabatur. Demum poſtquàm
nullibi poterat inueniri, deificata fuit: & aræ templaq; illi conſtructa ſunt. Cuius ſacta cũ
cymbalis & tympanis fiunt. Sol uero atq; Luna ad luminaria ſunt tranſlati. à Phrygum
quoq; Theologia acceperunt Græci, Phrygesq; dicũt Meona antiquiſſimum apud eos
fuiſſe regem. A quo nata Cybele fiſtulam, quam ſyringam dixerũt inuenerit, & Monta-
C na mater appellata eſt. Cybelen Atydi adulterio iunctam. cũ uero cognita res eſſet inter
fecto Atyde ac ſocijs eius à patre, commotam furore per uniuerſam regionẽ, magnis ulu
latibus uagatam fuiſſe, tympanis dolorem ſuum conſolantem. cumq; Apollo Cybelen
adamaſſet, Atidis corpus ab ea ſepultũ, quę diuinos honores conſequuta erat: unde ado
leſcentis mortem Phryges plangunt, & aris ſtructis Atyda Cybelenq; ut deos colũt. Pro
ſequitur Phrygum Theologia, ex Atlante Aſtrologo natas filias ſeptem Atlantidas ap-
pellati, quibus plures dij & Heroes ſint nati. à ſeniore quarũ Maia Ioui coniuncta, Mer-
curius fuerit procreatus: Saturnumq; filium Atlantis auaricia & impietate præditũ, ſoro
rem Cybelen duxiſſe uxorem, à qua Iouem ſuſcepit: quamuis aliũ Iouem Cæli fratrem
Cretę regem contendunt fuiſſe. qui decem filios procreauerit, quos Curetas appellarũt.
Saturnum uero in Sicilia Italiaq; regnaſſe, à quo natus Iuppiter oppoſitam patri uitã du-
xit. alios etiam habuiſſe duos Saturnum ex Rhea filios Iouem & Iunonẽ: ipſum Iouem
tres uxores Iunonem, Cererem & Daphnem duxiſſe. à quarum prima Curetes genuerit,
D ab alia Perſephonen, à tertia Mineruam. Multa pręter hæc de dijs, quos ſuſceperit Græ-
cia dici poſſent, cum unicus poeta Heſiodus, triginta deorum milia in terris fuiſſe com-
memorat, quod quidem illi faciliter concedere poterunt, qui ſtatuas ęneas, marmoreas-
que & ligneas ſicut & ipſe pro dijs habendas eſſe crediderint. Satis multa dixiſſe uide-
mur de dijs, quos ante urbem conditam diuerſæ orbis prouinciæ coluerunt. quos quidẽ
deos Romani, condita urbe non colere non potuerunt, præſertim cum Troianos eorũ
progenitores, huiuſmodi deorum ſuperſtitionibus plenos ſicut oſtendemus habuerint
autores: quanquam & ipſa re conſtat, & nonnullos ex Græcis ſenſiſſe uidemus, Roma-
nos in deorũ ſuſceptione, multas Ægyptiorũ Phœnicumq; & Græcorũ ineptias impie-
tatesq; omiſiſſe. Sed pręter deos deasq; alia nequaq; meliora, à gentibus Barbaris ad Ro
manos reducta fuiſſe uidemus: fatorũ & fortunę neceſſitatẽ, oraculorũ reſponſa, augu-
ria, ſomniorũ uanas interpretatiões, uaticinatiões, Necromãtiã, & quęſita cũ dæmonib.
mortuiſq; colloquia: cũ tamen ex Gręcis nõnulli, fatorũ & fortunę neceſſitatẽ tollere ꝑ
uirib. ſint adnixi: oſtendẽtes, q̃d & ueriſſimũ eſt, ea ſtante, oẽm auerti tolliq; philoſophiã
iacere pietatem iuſtitiãq; interire, nullã fore uirtutis laudẽ, aut uitiorũ uituperationem;

Bacchi cognomina. Dionyſi inuenta. Herculis ortus.

Aeſculapij ortus.

Atlãtij populi.

Phrygum theologia

nullumq; expectãdum eſſe laborum & benè geſtorum fructum, nullam malefactorum E
punitionem extimeſcẽdam. beatus autem Aurelius Auguſtinus dum ciuitatem Dei ædificat,ſic habet. Prorſus diuina prouidentia, regna conſtituuntur humana, quæ ſi propterea fato quiſquam tribuit,quia ipſam dei uoluntatem fati nomine appellant,ſententiam teneat,linguam corrigat:ut ei uideatur adhæſiſſe ſentẽtiæ Senecæ. Duc me ſumme pater, altiq; dominator poli, nulla parẽdi mora eſt,adſum impiger: fac nolle comitabor gemens,maluſq; patiar facere quod licuit bono: ducunt uolentem fata, nolentẽ trahũt. Et Cicero in libris De fato ex Homero,Tales ſunt hominũ mẽtes,qualis pater ipſe Iuppiter auctiferas luſtrauit numine terras.Et tamen de unico ex diuæ Fortunæ cultoribus Tullo rege,quid Plutarchus in Problematibus habeat,oſtendemus: qui ſcribit illũ oẽs actus ſuos fortunæ aſcripſiſſe: à qua ſublatus fuerat ab ancilla matre ad regnũ ,puectus: hincq; regem Fortunę primogeniæ & maſculæ templa erexiſſe,aliud cõuertentis,aliud bene ſperantis,aliud Fortunæ uidentis,quaſi ab eo nos procul capiamur,& negocijs ac rebus inhęreamus.Cõſtruxit etiam Fortunæ paruæ templũ,quaſi docens homines dili- F
genter attendere:nec ea quæ accidũt quamuis parua contemnere.reſponſa uero ſimulacrorum,quod Ægyptiorum Phœnicumq; inuentum fuit, conſtat hominum malitia arteq; malefica fuiſſe facta, ad opes mendacio ac multorum pernicie cumulandas. Charilao enim & Archelao Lacedæmoniorum regibus reſpondit Apollo melius fore,ſi agri quem bello quæſiuerant,dimidiam Apollini partem darent.Itaq; aſtuti & cauti homines animũ ad id applicantes,ex adytis,penetralibus & profundiſſimis plerunq; ſpeluncis reſponſa dantes,ea ab oraculis prodijſſe mentiebãtur.Hi em̃ diſpoſitos habuere per ciuitatem miniſtros inueſtigantes, cuius rei egentes eſſent uel aduenæ, uel ciues, ut reſponſa excogitare poſſent. Habita autem indigẽtiæ illorum notitia, & neceſſarijs ad id interrogatiunculis blandè factis,ſi aliquid futurum coniecturis aſſequebãtur apertè reſpondebãt Sin uerò dubia res coniecturis percipi nequiſſet, reſponſionis ambiguitate fallebant:ut redargutionem effugere uiderentur.Crœſus imperium Lydię ſperãs augere,templum Apollini Delphico omniũ orbis ditiſſimum erexit, & deus ab eo cõſultus G
ſua reſponſa ambiguitatate deſtruxit:ſic em̃ uates oraculum dixiſſe mẽtitus eſt. Intrepidus ſi Crœſus Alym tranſmiſerit amnem,Imperiũ perdet magnũ, regnumq; ſuperbum. Quandoq; etiam cantando,& uerba quędã inaudita reſponſionibus immiſcendo multos decipiebant.Nec parum fidei faciebant huiuſmodi adytorũ tẽplorumq; cuſtodibus uerborum elegantia,& orationis grauitas,ſiue futuris à caſu ueris adhibita,ſiue in ambiguitatibus reſponſorum.Cum autem caſu aliquid dictum,euentu cõprobaretur, id marmoreis inciſum literis mandabatur,ad fidem à cæteris comparandã: quæ autẽ falſa fuiſſent penè innumerabilia nullus cõmemorabat. Vt nõ ignauè iocatus fuiſſe uideat̃ Dionyſius ille Siculus,qui cum Apollinis Delphici templũ donis aureis argenteiſq; refertũ fuiſſet,quæ illi affixerant,qui per dei inuocationẽ aliquo periculo liberati,aut aliter beneficio affecti fuiſſent dixit:multo plura & propè infinita fore,ſi quis promiſſa deo munera haberet,quæ quia exauditi nõ fuerãt,agitati confectiq; periculis & calamitatibus nõ dediſſent. Argumẽto quoq; certiſſimo prædicta ab hominibus facta fuiſſe illud erit, H
quod Hadriani Imp.temporibus,quando maximè oracula deſinere cœperunt, licet is Chriſtianus non eſſet, ſubiecti quæſtionibus prædicti oraculorum uates, uniuerſam rem ſuis inuentionibus ad turpes quęſtus excogitatam edidere. Modoſq; de quibus ſuprà diximus patefecere,qui tanquam ſeductores & malefici ultimo ſupplicio ſecũdum leges affecti ſunt. Vnde poſtea procliuis fuit, ad cultũ Chriſtianæ religionis & fidei ſuſcipiendum,quod in uita Alexandri Seueri Helius innuit Spartianus: his uerbis. Iudęis priuilegia reſeruauit,Chriſtianos paſſus eſt eſſe.Chriſto templũ facere uoluit,eumq; inter deos recipere:quod Hadrianus cogitaſſe fertur,qui tẽpla in omnibus ciuitatib. iuſſit fieri ſine ſimulacris,quæ hodie quoq;,quia nõ habuerũt nomina,Hadriani dicunt: etiã illa ad hoc paraſſe dicebat,ſed prohibitus eſt ab his q̃ cõſulẽtes ſacra repererũt,oẽs Chriſtianos futuros,ſi id feciſſet.Et Flauius Vopiſcus in Saturnini geſtis rebus, hanc inſerit Hadriani epiſtolã,ad ſuprà dicta faciẽtẽ.Hadrianus Auguſtus Seruiāo cõſuli ſalutẽ.Ad Ægyptũ quã mihi laudabas ueni totã leuẽ pendulã,&ad om̃ia famę momẽta uolitantẽ. Illi q̃ Serapim colũt Chriſtiani ſunt,& deuoti ſunt Serapi,q̃ ſe Chriſti epiſcopos dicunt.

Deceptiones uatum.

Epiſtola Hadriani.

Nemo

A Nemo illic Archiſynagogus Iudæorũ,nemo Samarites,nemo Mathematicus,nõ Aru-
ſpex,nõ Aliptes. Vnus illis Deus eſt, hunc Chriſtiani,hũc Iudæi, hũc omnes uenerãtur
gentes. Diuinationes uerò proximum ſupradictis malum nonnullę gentes attentiſſimè
ſecutæ ſunt,ſed minus id nocuit malum,quia multi ex eorum philoſophis diuinationem
nullo modo utilem eſſe ea probauerunt ratione, quod ſequi præuidebant omnia eſſe fa
ta:& quænam utilitas fuiſſet, ſi futura omnino mala præuideas, quæ nullo modo ualeas
euitare?nulla eñ omnino utilitas,ſed mœror potius fuiſſet ſecutus:qui hominũ animos
potius perturbaſſet. & nõ tantum homines ex bonorũ expectatione gaudent, quãtum
timore impendentium malorũ conſueuerunt torqueri:nõ enim ſatis multum infortunij
Romanis fuit deos deasq; & fatorum oraculorum auguriorumq; & cæterorũ quæ dixi-
mus malorum initia à gẽtibus Barbaris accepiſſe, niſi ritus quoq; ſacrorum infandos ab
ijs pariter habuiſſent,quib.tamen populus Romanus pro ſua prudentia minus flagitio-
ſè quàm traditi erant eſt uſus.Siquidẽ Orgia Orpheus adinuenit Trhacibus, quę Diony
B ſio à Bacchis mulieribus celebrãtur: & hæ carnes crudas comedentes ſacro furori initia
bantur, & furẽtes ac Bacchantes uiros ſimul atq; fœminas in templis deorũ noctu per-
noctare cogebant Cererem Romani ut caſtiſſimam coluerunt,adeo ut periculũ caſtita
tis facturæ uittas eius matronæ palàm in templo tãgerent. Vnde poeta:paucæ adeò uit-
tas Cereris cõtingere dignæ:ſed uideamus quę fuerint merita,propter quę deificata eſt.
Eam ferunt filiæ luctu mœſtam cum à Bambone nobili Coribantũ muliere hoſpitio ſu-
ſcepta potionẽ multis cõfectam ex rebus,quã ciceona appellãt ſumere recuſaſſet,indo-
luiſſe Bambonem,atq; ſublata ueſte genitalia mẽbra Cereri oſtendiſſe, quæ hoc ſpecta-
culo delectata ciceona ſuſceperit,atq; biberit,unde dea meruerit appellari. Matris uerò
deorum ſacra Phrygij quotannis crudeliſſimis certaminib.faciebant, ſed Romani ſacer
dotes utriuſq; ſexus uirum & fœminã ex Phrygia conſecrantes urbem ſolenni pompa
tympanorum ſonitu perluſtrabant. Maiora ſunt quæ ſequũtur, & quorũ pauca Roma-
ni uel modeſtiſſimè duxerint imitanda.Rhodij hominem Saturno ſacrificabant. Quam
C crudelitatẽ cum poſtea duxerint mitigandam, aliquẽ mortis ſupplicio damnatũ ad Sa-
turnalia uſq; ſeruabant,quem ipſo in feſto grauatũ uino immolabant. In Salamine inſu-
la Diomedi homo immolabatur,qui ab adoleſcentib.ter circũ aram ductus, tandẽ à ſa-
cerdote haſta percuſſus & rogo impoſitus cremebatur. Dionyſio Omaſti apud Chios
homo crudeliter diſcerptus ſacrificabatur. Lacedæmonijq; hominẽ Marti ſacrificare ſo
liti fuerunt. Et Phœnices in bellorũ aut peſtilentiæ calamitatibus,amiciſſimos homines
Saturno ſolebãt immolare. Et in Creta Curetes Saturno pueros ſacrificabant. In Laodi-
cea Syriæ Palladi uirgo immolabãt. Arabeſq; ſingulis annis puerũ immolãtes ſub ara ſe
peliebãt. Oẽsq; Græci priuſquã in ſuſcepta prodirent bella,hominẽ immolabant,quod
de Iphigenia bello Troiano factum prædicãt:Phœnices in magnis calamitatib.atq; pe-
riculis ſui principijs,dilectiſſimũ ex filijs in redẽptionis præmiũ iugulabant. Vnde Sa-
turnus rex regionis,qui poſteaquã hominem exuit, in Saturni ſtellam translatus eſt, cũ
unicũ filium ex Anobret nympha haberet, Leud dictũ,quia maximo & periculoſo bel-
D lo ciuitas premebatur,regio indutum ornatu, ſuper conſtructam ad hoc præparatamq;
aram immolauit. Ariſtomenes Meſſenius Ioui,quem appellant Ithometem trecentos ſi
mul ſacrificauit homines,in quibus Theopompus Lacedæmonius fuit. Cũ fame Athe-
nienſes propter Androgei cædem angerentur, & ad auxilia deorũ cõfugiſſent: Apollo
iuſſit ut ſingulis annis ſeptẽ mares totidemq; fœminas in Cretã ſacrificandos mitterent,
quod & diligentiſſimè multis ſeculis obſeruatum fuiſſe traditur. Schytæ quoſcunq; ad-
uenas ceperint (capiant autem multos, qui fluctibus & tempeſtate ad eos depellũtur)
Dianæ ſtatim immolant:In Pella ciuitate Theſſaliæ hominẽ Pelęo & Chironi ſingulis
immolãt annis. Dionyſius Alicarnaſſeus in primo de Antiquitate Italica refert, Iunonẽ
& Apollinẽ,quoniã decima hominũ eis immolata nõ fuerat, magnas Italis calamitates
induxiſſe,ut nullus in arboribus fructus ad maturitatẽ uſq; primã permanſerit:nec ſpicę
ſemine implebantur:nec herbæ pecori ſufficientes germinabant:Fontes deficiebãt,mu
lieres abortu periclitabãt,aut nati filij mãci & diſtorti erãt, cęteraq; hominũ multitudo
crebrius q̃ ſolebant uexabãtur. Cũq; reſponſo accepto nollent dij immolationẽ anima
liũ hoſtijs faciendã,magna omnes ambiguitate tenebãtur. Tuncq; ciuitatum primates,

Imolatio humanorum corporum apud uarios populos.

poſt

poſt reliqua multitudo,Italia migrare cœperũt:& quaſi amentes furentesq́; pellebãt ui- E
ciſſim,ac pro certamine pellebantur,& multis Italię ciuitatib.derelictis Græcia & Bar-
baria Italis eſt repleta.Herculemq́; ferunt ara primũ in Saturnio ædificata, intemeratas

Herculis inſtitutum.

hoſtias immolaſſe,& ne quaſi primo ritu neglecto ſuperſtitione inani incolæ turbarentur,ſimulacra uiui hominis in Tyberim fluuiũ deijciebãt hoſtiarũ ornata modo.idq́; poſtea Idibus Maijs à populo Romano factitatũ eſt.Ea enim die pontifices,uirgineſq́; Veſtales,prætores,alijq́; ciues,quos ſacris adeſſe fas eſt,animalibus de iure põtificio immolatis triginta hominũ ſimulacra,quos appellant argeos,à ponte ſublicio in Tyberim dimittebant.Gentiliũ externorũ religione quantũ ad Romanorũ honeſtandã rem oportere uiſum eſt oſtenſa,ad noſtrũ redibimus propoſitũ.Inter multa uerò,quę Romana ſuperſtitio nobis dicenda exhibet,nihil nõ reſpuendũ,ac omnino abominabile eſt,pręter unũ,quod uiro Chriſtiano in meliorẽ partem amplectendũ,conuertendumq́; exiſtimo, ſacris ſcilicet ut appellarunt, ac religioni Romanã gentem accuratiſſime intentã fuiſſe.
Vnde præclariſſima eſt illa Ciceronis de Aruſpicũ reſpõſis ſententia. Quàm uolumus F
patres cõſcripti,licet ipſi nos amemus,tamẽ nec numero Hiſpanos, nec robore Gallos, nec caliditate Pœnos,nec artib.Græcos, nec deniq́; hoc ipſo huius gentis, ac terræ domeſtico natiuoq́; ſenſu Italos ipſos,ac Latinos,ſed pietate & religione atq́; hac una ſapientia ꝙ deorũ immortaliũ numine omnia regi,gubernariq́; proſpeximus omnes gentes nationeſq́; ſuperauimus,Et Liuius xlvij.Gn.Cornelio prætori multa indicta,ꝙ cum M. Aemilio Lepido põtifice maximo iniurioſè cõtenderet,ſacrorumq́; quàm magiſtratuũ ius potẽtius fuit.Sed quid beatus Aurelius ſcribit Auguſtinus?dum illæ à Romanis cõmitterentur ſuorũ ſacrorũ inſaniæ,dum tanta fierent mala, calebant aræ numinũ Sabeo thure ſertiſq́; recentib. halabant,clarebant ſacerdotia,phana renitebãt,& uno eodemq́; tempore ſacrificabatur,ludebat̃,furebatur in templis.Igitur de religione Romanorũ tractaturi,partes primũ ꝓponemus,in quas eam diuidi oportere iudicemus. Tribuſq́; multarum,& diuerſarum rerũ aciebus armata religionis prædictę cognitio nobis tractanda

Diuiſio totius operis.

occurrit. Nam prima in parte deos eorumq́; originẽ,ſacra, cæremonias,ritus,adoratio- G
nes,libationes & hoſtias:ipſarum poſtea rerum cauſa à gentibus inſtituta erectaq́; templa,ædes,ſacella,phana,aras,delubra,ſimul oſtendemus.Deinde ſecundo loco quęrendæ utilitatis,opulentiæ & amplitudinis artes ſub religionis,& deorum numinis integumẽto cõfictas,põtifices,Flamines,ſacerdotes,Salios, Veſtales,ſodales,phanaticos,Bacchides,& maximã eiuſmodi hominũ turbam docebimus.Tertiã dehinc aciem,ludi, ſpectacula,lectiſternia,ſupplicationes, & multa huiuſmodi ad populorũ delectationem luxumq́; & ad ſeditionũ,tumultuationumq́; cõcitationem, auerſione excogitata ſub religioniſq́; & deorũ prætextu populo data cõplebunt.

Numa Pompilius religionis artifex.

Deos & ſi Romulus coluit,qui Lupercal in Palatio monte inſtituit,ſacra dijs alijs Albano ritu,Gręco Herculi,ut ab Euandro inſtituta erãt,ſicut Liuius docet fecit, tamen Numa Põpilius artifex religionis induſtrius fuiſſe uidetur,quem Liuius dicit ne luxuriarentur ocio animi,omniũ primum rem ad multitudinẽ imperitam,& illis ſeculis rudem, efficaciſſimam, deorum metum incutiẽdum ratum eſſe:ſimulaſſeq́; ſe cum Ægeria colloqui & monitũ quæ acceptiſſima dijs H
eſſent ſacra inſtituere,ſacerdotes ſuos cuiq́; deorum cultui præfeciſſe.Vnde Cicero pro Domo ſua ad pontifices.Equidem ſic accepi pontifices in religionib.ſuſcipiendis caput eſſe,interpretari quę uoluntas ſit deorum immortalium.& in eadem oratione:Cum multa diuinitùs pontifices à maioribus noſtris inuẽta atq́; inſtituta ſunt,tum nihil pręclarius quàm quod uos,& religionibus deorũ immortalium & ſummę reip.pręeſſe uoluerunt, ut ampliſſimi & clariſſimi ciues reip.bene gerendo, pontifices, religiones ſapienter interpretando remp.cõſeruarent.Quanti etiam deos fecerint Romani Cicero in uetuſtiſſimis põtificij iuris Legibus oſtendit,quarũ capita nonnullarũ hic ponemus.Ad diuos adeunto. caſtè pietatẽ adhibento, opes amouento. qui ſecus faxit deus ipſe uindex erit. Separatim nemo habeſſit deos:ne ue nouos,ſed ne aduenas niſi publicè aduectos priuatim colũto.cõſtituta à patrib.delubra habẽto.Lucos in agris habẽto,& larũ ſedes.diuos & eos qui cœleſtes ſemper habiti colũto.& illos quos in cœlũ merita uocauerũt. Herculem,Liberũ,Aeſculapiũ,Caſtorẽ, Pollucẽ,Quirinũ. Aſt illa propter quæ datur homini aſcenſus in cœlũ:mentẽ,uirtutem,pietatẽ,fidem,earumq́; laudũ delubra ſunto, nec ullo

uitiorum

A uitiorum ſacra ſolennia obeunto. Quod autem ex hominũ genere cõſecratos ſicut Her
culem & cæteros coli lex iubet, indicat quidẽ omniũ animos immortales eſſe, ſed fortiũ
bonorũq; diuinos. Bene uerò quod Mens, Pietas, Virtus, Fides cõſecrãtur manu, quarũ
omniũ Romę dedicata publicè templa ſunt, ut illa qui habent (habẽt autẽ omnes boni)
deos ipſos in animis ſuis collocatos putent. & idem Cicero in Verrem actione ſeptima.
Tuq; Ceres, & Libera quarum ſacra ſicut opiniones hominũ ac religiones ferũt longe
maximis atq; occultiſſimis ceremonijs cõtinentur, à quibus initia uitæ, atq; uictos, legũ,
morum, manſuetudinis, humanitatis exempla hominibus & ciuitatibus data, ac diſper-
ſa eſſe dicuntur. Preterea ipſe Cicero pro Murena. Cum omnis deorũ immortaliũ pote-
ſtas aut tranſlata ſit ad nos, aut certe cõmunicata nobiſcum. Satis itaq; hoc initio primę
diuiſionis noſtrę partis fundamẽta iecimus: qui per Ciceronẽ & Iuris põtificij documẽ-
ta deorũ uenerationis, & locorũ in quibus adorarẽtur principiũ cauſamq; oſtendimus.
Sed plura ad eam rem à M. Varrone afferemus. Is uir ſanctorũ religionis noſtræ doctiſſi
B morum Hieronymi & Auguſtini iudicio doctiſſimus, eſt autor deos ex Samothracia in
Phrygiã aduectos Æneã ex Phrygia in Italiã detuliſſe: dictoſq; q per eos ſpiremus: &
corpus mentẽ ac rationẽ habeamus: quos fuiſſe uult Apollinẽ: & Neptunũ. unde Virgi
lius cũ ſocijs natoq; Penatibus & magnis dijs: & Iã pater Æneas ſacra & ſacra altera pa
trẽ afferet: Iliacos excipe Veſta deos. Plutarchus in uita Numę Põpilij. Ea quæ de deorũ
ſacris Numa Põpilius ſtatuit q̃ ſimilia ſunt prorſus Pythagoræ documẽtis. Nã primum — *Opinio Numæ de deo.*
principiũ ille neq; ſenſui, neq; perturbationi ſubiectũ: ſed mentẽ inuiſibilẽ, & increatam
eſſe cenſuit. Hic aũt Romanos prohibuit exiſtimare imaginẽ dei, aut hominis ſpeciem,
aut animalis habere formam: neq; fuit apud eos picta neq; ficta dei prius ſpecies. Sed in
priorib. clxx. annis tẽpla quidẽ ædificabãt: ſacraq; tuguria erigebãt: ſimulacrũ uero nul-
lũ corporeũ faciebãt. perinde atq; nefas eſſet deterioribus meliora aſſimulare, neq; ali-
ter atq; intelligẽtia percipi deus poſſit. ſacra quoq; à Numa inſtituta ritũ, ſanctimoniãq; — *Sacra instituta à Numa.*
Pythagorę uehementer attingũt. Erant eñ ſine ſanguine, eorũq; plurima ex farina & li
D bo, rebuſq; uiliſſimis cõpoſita. Affirmat etiã Varro, deos ab antiquis Romanis plus an-
nos clxx. ſine ſimulacris fuiſſe cultos, eorumq; xx. ſelectos, cęteros appellauit plebeios,
ſuntq; ſelecti xij. mares, octo fœminę Ianus Iupiter, Saturnus, Genius, Mercurius, Apol
lo, Mars, Vulcanus, Neptunus, Sol, Orcus, Liber pater, Tellus, Ceres, Iuno, Luna, Dia-
na, Minerua, Venus, Veſta. Et pręter hos utriuſq; ſexus deos, alia fuit deorũ dearũq; tãq̃
matrimonialis cõiunctio, q̃ cõprecationem appellauerũt: ut qui ſcilicet rem diuinã uni
feciſſet, alteri quoq; ſupplicaſſe uideret: & Latiã Saturnus, Salatiã Neptunus, Horã Qui
rinus, Mariã Vulcanus, Miricen Quiritius, Nerienẽ Mars, cõprecationẽ ſuam habuit.
Attulit tamẽ aliam deorũ diuiſionẽ Varro à Labeone ſumptã, qui aſſeruit deorũ partẽ
eſſe bonã, partem malã, qui cultus diuerſitate internoſcãtur, cum mali cædibus hominũ
& triſtibus ſupplicationibus, boni obſequijs lætis atq; iucundis qualia ſunt lectiſternia,
atq; ludi, & cõuiuia placarent. Et cum deos, ut diximus, ſelectos à Iano cõmẽdare ince-
piſſet: quẽ tu bifrontẽ, tum quadrifrõtem tanquã geminũ faciebant: de alijs minoribus
E tractauit, quorũ ſeriẽ à conceptione ad decrepiti hominis ſepulturã perduxit, in hũc ma
ximè modũ noſtris hominibus perridiculum. Quũ mas & fœmina cõiunguntur, adhi-
betur deus Iugatinus, cum domũ eſt ducẽda quæ nupſit officiũ id exhibet Domiducus.
Vt aũt in domo ſit deus Domitius, ut maneat cũ uiro dea Mãturna præſtat. perductaq;
in mariti domũ uirgo ſuper Priapũ, nimirũ maſculinũ immaniſſimũ & turpiſſimum fa-
ſcinum more honeſtiſſimo matronarũ ſedere iubetur: nec prius mariti cubiculũ ingredi
permittitur, q̃ aula & cæteræ domus partes cubiculo cõtinentes nucibus ſpargant, qui
bus à multitudine cõculcatis, cõpreſſę uirginis eiulatus, inter ſtrepitũ nequeat exaudiri,
dumq; fuerint peragẽda ſecreta, ut ſine difficultate uirginitas auferatur dea Virginẽſis,
& deus pater Subigus, & dea mater Prema, deaq; Pertũda, & Venus Priapo & ipſi deo
præſtãt obſequiũ. Subſequiturq; illico dea Mena Iouis priuigna, cruori mẽſtruo præſi-
dens: & Liber accurrit pater, quẽ ſic uocatũ eſſe uolũt, q mares in coeundo per eius be-
neficium emiſſis ſeminibus liberẽtur. nec tardius pręſtat officiũ dea Libera & Venus di
cta, illud idẽ mulieribus q̃d Liber uiris pręſtans auxiliũ. Vnde credit à Labeone doctus
Varro, duobus ijs mari & fœminæ numinibus, honores in tẽplis marmore aut ære Libe

ro uirilis

ro uirilis corporis pudendã partem, fœminini Liberæ, exciſos adornatoſq; fuiſſe. Malũ E
uerò fuit obſcuriſſimos à Romanis deos eſſe habitos Vitumnũ & Sentinũ, quorũ alter uitam in embrione, alter ſenſum puerperio largiebatur. Vt aũt nulla pars hominũ præſidio numinũ careret, dei per ſingulos aderãt actus, tanquã opifices in uico argentario, ubi unum uaſculũ ut perfectũ exeat, per multos artifices tranſit. Mulieri em̃ fœtæ partu tres dei cuſtodes adhibebantur ne Siluanus deus illam uexaturus ingrederet. Intercido Pilumnus & Deuerrinus: eorũq; ſignificandorũ cauſa, tres homines noctu domus limina circuibãt: Primus Intercidoni ſubminiſtraturus ſecuri limen cædebat. Pilo ſecundus pro Pilũno feriebat, & ſcopis tertius deuerrebat. tandẽ Lucina quã parturiẽs inuocauerat: Ops quoq; dicta opẽ afferebat. Et ne agrippæ eſſent qui naſcerẽtur, quos ſic dictos fuiſſe cõſtat, quia peruerſo ordine pedibus primum uentre egrederentur, deæ Peruerſa & Proſa aduocabant: poſt quas Vagitinus deus os puerperij aperiẽs ſuccedebat: & partum ad lucẽ Dieſpiter perducebat: præſtoq; aderat Leuana, quæ partũ de terra leuabat
expoſitũ. ſed & Rumina ueniebat mãmis præfecta mulierũ quas priſci rumas appella- F
uere, ut lac copioſiſſime preberetur, quouſq; adueniente tempore Potina dea potionẽ: Edulica eſcam prębere poſſent. Nec paruũ erat Cuninæ deæ opus: quæ & ſi cunas ipſa nõ agitabat, ut leuiter mouerent curabat. Maiora deinceps dicẽda ſunt numinũ collata hominibus beneficia. Mercurius inde quaſi medio inter homines currẽs Hermes Græcè ab herminia, id eſt ſermone appellatus, loqui præſtabat: quẽ effigiabãt alas in capite & pedibus habentẽ: ꝙ ſermo hominũ per aera uolitet. Et Minerua quã dixerũt tẽporibus Ogygi regis ad lacũ Tritonis uirginali primũ apparuiſſe habitu: unde Tritonia ſit dicta, artes quarũ fuit inuẽtrix puerũ edocebat. Pauoribus hominũ ut arcerẽtur Pauentia: ſpei eorum quæ fortaſſis euenirẽt Venilia: uoluptatibus quibus fruerentur Volupia: actibus quibus ſe immiſcerẽt Ageronia, ſtimulis quibus agerẽtur Stimula, ſtrenue geſtis quæ cõtingerẽt Strenua, deæ præerãt. Feſſis dea Feſſona, ut quieſcerẽt. Hoſtibuſq; pellendis dea Pellona præbebat auxilium. Numeria quoq; dea quibuſdã bene numerare: G
Caneria bene canere: Mars & Bellona ut bene belligerarẽt, Victoria ut uincerẽt: Honorinus deus ut honorarẽtur, Pecunia ut pecunioſi eſſent, Æſculanus & filius eius Argẽtinus dei ut haberent æneam argenteamq; pecuniam præſtabant. & ut ſuum quoq; deum improbi ſegneſq; haberent dea erãt Murcea: quæ præter modũ non moueret, ac faceret hominẽ, ut inquit Põpeius, murcidũ, ac nimis deſidioſum & inactuoſum. Paruæ etiam exiſtimatiõis neq; inter malos aut bonos deos poſita fuit Fortuna barbata, quæ cultoribus ſuis malas ſpecioſius ueſtiẽs, ſe ſpernẽtes male barbatos glabroſq; reddebat. Cũ cõtrà maiori deæ Fortunæ quã omnipotentẽ appellauerunt, & deabus fatis multo maiorem quam oportuerit uim potentiamq; ſicut ſuprà oſtẽdimus tribuerint. Themin uerò parũ coluerint, quã Feſtus deam fuiſſe dicit, quæ præciperet hominibus id petere quod fas eſſet, eamq; id eſſe exiſtimabãt quod & fas eſt. Et ne plures quàm expediat perquiramus deos uitæ hominũ fortuniſq; adhibitos, Nęniam gentiles uoluerũt deam mortuos
homines in funere comitari, unde & modulationes inter eiulandũ plangẽdumq; adhibi- H
tas, nęnias uocauere. Sed & ſuam fata ſegeteſq; & cætera hominibus uſui futura deorũ habuerũt turbam. Saturnumq; deum in primis maximũ Iouis genitorem prædicãt nata ex ſeſe deuorate, quod ſemina unde naſcantur reuertant. Vnde propter agriculturã falcem manu tenet effigiatus, & ne ſolus tanto munere fatigetur: deã Seiam ferũt ſatis frumentis quàm diu ſub terra ſunt: cum uerò ſuper terrã herbeſcentes ſegetẽ faciunt, deam Segetiam, frumentiſq; collectis atq; reconditis ut tuto ſeruentur deam Tutellinam eſſe præpoſitã: Proſerpinam pariter frumẽtis germinãtibus, deum Nodatum geniculis nodiſq; culmorum inuolutis, folliculorũ deam Volutinã, & cum folliculi pateſcunt ut ſpica exeat, deam Patelenã. Cumq; ſegetes nouis æquentur ariſtis, deam Oſtilinã, & deam Floram frumẽtis florẽtibus, lacteſcentibuſq; deum lacturcũ, Matutam matureſcẽtibus, & cũ runcãtur, id eſt à terra auferunt, deam Runcinã pręfecerunt. Et ne inculta agrorũ uiderent à dijs ſpreta: Diana ſyluarũ: rurum dea Ruſina: iugorũ montiũ deus Iugatinus, collium dea Collatia, uallium dea Vallona curã habuit. Nec deus Spinẽſis ut ſpinas ex agris eradicaret, nec dea Rubigo ut nõ accederet ſpernebatur. Quin potius deæ Fructeſtæ: ut fructus uberrimos daret ſupplicabant. Quia uero Romanis à principio urbis cõ-

Deorum in ſingulis hominum actibus præſentia, eorumq; nomina.

A ditę & multo tẽpore poſtea parciſſimus fuit uini uſus, parua ac omnino minima deorũ
turba uineis uiniſq; præfecta eſt, quandoquidẽ ſolus Bacchus tanti muneris curam ha- *Bacchi cognomina*
buit: qui multinomius Liber pater appellatus: cum bellaſſet in India & multas ſecũ ha-
buiſſet fœminas: quæ Bacchæ dicebant̃ nõ tamen uirtute nobiles: poſtea Bacchus: quã
doq; Priapus, quãdoq; Bromius, quandoq; Brotinus fuit dictus. Et quia cuſtodiæ huiu-
ſmodi ſolus erat præfectus: omni ſpreta uinearum cura: unicæ uindemiæ cum iam uuæ
matureſcerent intendebat: tantaq; id actum eſt turpitudine, ut modum pigeat pudeatq;
referre: quẽ omnino fuimus ſuppreſſuri: niſi quia noſtris conducere Chriſtianis arbitra
mur talia ſcire: quo noſtræ religionis grauitatẽ & ſanctã mũdiciem lætiorib. animis am
plectant̃: eruntq; uerba per beatum Aurelium Auguſtinum à Marco Varrone Labeo-
neq; paululũ immutata. Quum fierent Libero patri ſacra in Italię cõpitis pudẽda uirilia
cum honore plauſtellis impoſita, primo rure trãsferuntur in compita, poſt in urbem. In
oppido aũt Lanuuino, quod nũc ciuitas Indiuinia uocatũ, uiro ſummo Proſpero ſubeſt
B Cardinali Colũnenſi, uni Libero totus menſis tribuebat̃: cuius diebus omnes uerbis fla
gitioſiſſimis utebant̃, donec illud membrum per forum tranſuectum eſſet, atq; in loco
ſuo quieſceret. Cui membro inhoneſto matremfamilias honeſtiſſimã imponere publi-
co in loco coronã neceſſe erat. Sic ab agris faſcinatio repellebat̃, & matrona facere co-
gebat̃ in publico, quod nec meretrici ſi matronæ ſpectarent permitti debuit in theatro.
Ne domos etiã ſuas Romani ſpernere uiderent̃ tres illis deos dederunt hoſtiarios, For-
culum forib. Cardinem cardini, Limentinũ limini. Et ne maris cura eſſet abiecta, præter
Neptunum Iouis fratrem uniuerſo prefectum mari, præterq; Amphytritem quam deã *Dij Hoſtiarij*
Placidus grammaticus fuiſſe uult deam maris Neptuni matronam, Veniliam dixerunt
deam undæ maris quando uenit ad littus, Salatiamq; item deam eidem quando redit in
ſalum eſſe præpoſitam. Romani tamen duce Romulo in aſylo agentes, eos primũ colẽ-
dos acceperunt ex ſupradictis dijs, quos Troia auectos Albani primũ, poſtea Laurẽtes
per trecentos annos coluerant: qui uident̃ illi fuiſſe, quos ſupra ſelectos diximus appel
C lari. & Tyberinũ paulopoſt Romulus, deinde Faunũ & Picũ, Pauorẽ & Febrẽ ipſumq;
Romulũ Titus Tacius rex, & alias ſenſim turbas ſupradictas, demũq; ſuos Cæſares Ro
mani in deorum numerũ retulerunt. Quin etiam Albani patres primum, poſt Romani
urbis conditores fabulas pro miraculis acceperunt, quæ ante bellũ Troianum Græcis
Troianiſq; fuerunt cõmunes: Minotaurum beſtiam fuiſſe incluſam labyrintho, quem
cum intraſſent homines, inextricabili errore exire nõ poterant. Centauros equorũ ho-
minumq; natura cõiunctos. Cerberum tricipitẽ inferni canem, Phrixum & Hellen eius
ſororem ariete uectos, mare tranaſſe, Gorgonem ſerpentibus crinitã ſe aſpicientes in la
pidem cõuertiſſe. Bellerophontem equo pegaſo pennis uolãte uectum fuiſſe, Amphio
nem citharæ ſuauitate lapides attraxiſſe. Dædalum & Icarũ filium coaptatis ſibi pennis
Creta in Italiã aduolaſſe, Oedipum in ſphinga monſtrum quadrupes indiſſolubilia ho-
minibus cum uitæ periculo propoſuiſſe. Antæum qui terræ cõtactu fortior reſurgeret
ab Hercule fuiſſe proſtratum. Sed iam ſatis multa de ineptis deorum fabularumq; adin
uętionibus: ad ſacra cęremoniaſq; ueniamus, plurima ſimul edocturi minutiora, quę in
D gentilium religione nõ minima habebantur. Vlpianus De uerborũ ſignificatiõe dicit, *Sacer locus*
ſacrum locum eſſe locum conſecratum. Sacrarium in quo ſacra reponuntur. & idem in
fra: ſancta proprie dici quæ nec ſacra nec prophana ſunt, ſed ſanctione quadã ſunt con-
firmata: ut ſanctæ leges. Martianus uerò ſanctum eſſe uult quod ab iniuria hominũ eſt *Sanctum*
defenſum: diciq; à ſagminibus herbis, quas legati populi Romani ferre ſolebãt, ne quis
eos uiolaret. Cicero in Legibus, ſacrum ſacro úe cõmendatum qui depreſſerit raſeritq;
patricida eſto. idemq; De aruſpicum reſponſis. nego unq; poſt ſacra cõſtituta quorũ ea
dem eſt antiquitas, quæ ipſius urbis. Feſtus Põpeius. Curiona ſacra quæ in curijs fiebãt.
& infra: Fornacalia ſacra erãt, cum far in fornaculis torrebãt, quod ad fornacem quæ in
piſtrinis erat ſacrificiũ fieri ſolebat. Plutarchus in Pauli Aemilij uita. Sacra faciẽte Aemi
lio, fulmen aram percuſſit, ſacraq; cõbuſſit. Macrobius in Saturnalibus: Herculis ſacris
non licet mulieribus intereſſe, quia Herculi per Italiã tranſeunti mulier uinum petenti,
ſe aquã dixit nõ poſſe præbere. Et Macrobius in Saturnalibus dixit: ſacra celebritas eſt
cum ſacrificia dijs offerũtur: uel cum dies diuinis epulationibus celebrãtur, uel cum lu-

di in honorem agunť deorum, uel cum feriæ obſeruantur. & infra idem: ſacrum eſt quic quid deorum habeť. Virgilius. Sacra dioneæ matri diuiſq; ferebã. ſacra Ioui ſtygio quæ ritè incepta paraui: tibi enim tibi maxima Iuno mactat ſacra ferens. Et ſanctum uult Trebatius idem quod religioſum: interdum neutrum id eſt incorruptũ. Virgilius ſancta ad uos anima atq; iſtius inſcia culpæ deſcendam. hinc ſanctæ leges, & ſanctum uirum integrum moribus. Nominaq; ſacrorum locorum ſub cõgrua proprietate proferre pontificalis obſeruatio eſt. Helius Spartianus Adrianum cõmendat imperatorem, ꝙ ſacra Romana diligentiſſime curauit, peregrina cõtempſit. poſt eãq; cognitionem ſacrorum de cęremonijs eſt dicendũ, quas ſupra diximus Trebatium uoluiſſe idem eſſe qđ ſacra. Sed Liuius libro 5. dicit: Lucium Albinum de plebe unũ uirgines, ſacerdotes, ſacraq;, plauſtro Cęre inuexiſſe, unde cęremonijs enatũ ſit nomẽ. & in ſeptimo, Cęretibus quod Tarquinienſibus in populatione agri Romani cõſenſerant, ob memoriã ſeruatorũ ſacrorũ pax & induciæ in centum annos datæ. Feſtus Põpeius. cęremoniarũ cauſam, alij ab oppido Cęre dictam exiſtimant, alij à caritate putant. Adorationis et immolatiõis originẽ Plinius in naturali hiſtoria ſic ponit. Numa inſtituit deos fruge colere, & mola ſalſa ſupplicare, atq;, ut autor eſt Cecinna, far torrere, quoniã toſtum cibo ſalubrius. Is Fornacalia inſtituit farris torrendi ferias, & æque religioſas terminis agrorum. Nonius aũt Marcellus, ador frumenti genus quod epulis, & immolationib. ſacris putatur piũ, unde adorare propiciare religiones. Feſtus Põpeius, Ador farris genus edor quod appellabatur, & fiebat toſtũ: unde in ſacrificio mola ſalſa efficitur: unde adorare. Feſtus itẽ, Immolare eſt mola, id eſt farre molito & ſale hoſtiam perſperſam ſacrare: & idem infra. Mola uocatur far toſtum, ſale aſperſum, quod eo molito hoſtiæ aſpergunť. Macrobius Saturnaliũ. Cum hoſtia cæditur fari non eſt fas. interciſa & porrecta licet: rurſus cum adoletur nõ licet. plurima item nunc minutiora religionis gentilium uocabula unico doceamus cõtextu: uidelicet, ſacrificium, cõſecratio, ornamentorũ, uaſorumq; uocabula: dehinc ſuperſtitio, ſacrilegium, dedicatio, piaculum, iuſiurãdum, eleemoſina, abſtinentia, uirginitas, ieiunium, geſtus inter faciendum rem diuinã, & demum hoſtiæ, quid ſibi uoluerint. Nonius Marcellus inter ſacrificare & litare hoc dicit intereſſe. Sacrificare eſt ueniã dari petere. Litare eſt ꝓpiciare. Et Macrobius litare ſignificat ſacrificio facto placauiſſe deos. Litare eſt ſacrificium ritè facere. Cic. in Legibus. Nocturna mulierũ ſacrificia nõ ſunto, præter illa quæ pro populo ritè fiẽr. Et Varro De lingua Latina. Romano ritu ſacrificiũ mulieres quum facient capite ſunto coopertæ. Feſtus Põpeius: arcanũ ſacrificij genus, quod in arce fit ab auguribus, adeo remotum à noticia uulgari, ut ne literis quidem mãdaretur, ſed per memoriã ſucceſſorũ relinquebatur: & infra. Iuuenilia fingebantur Dianæ ſimulacra, quia ea ætas fortis eſt ad tolerandã uiam. Diana enim putabať dea uiarũ. Item ſtata dicuntur ſacrificia, quę certis diebus fiebant: Itẽ ſacrificiũ quod fiebat in monte Palatino Palatuar dicebatur. Liuius in xxx. Philippi regis legati in ſenatũ introducti ſunt, gratulãtes de uictoria: his petentibus ut ſacrificare in Capitolio, donaq; ex auro liceret ponere in æde Iouis optimi maximi, permiſſum ab ſenatu: centũ põdo coronã aureã poſuerunt. Iam cõſecratio qua fieret ratione Cicero pro domo ſua ad pontifices ſic docet. Video eſſe legem ueterem tribunitiã, quæ uetat iniuſſu plæbis ædes, terrã, aram conſecrare. Ornamẽtorum religionis uaſorumq; modus fuit priſcis caſtiſſimus. Sed ornamenta unde habuerunt originem, Liuius in Numæ geſtis rebus ſic docet. Flaminem Ioui aſſiduum ſacerdotem creauit, inſigniq; eũ ueſte & curruli regia ſella adornauit. Salios inde xij. Marti Gradiuo legit, tunicæq; pictæ inſigne decreuit, & ſuper tunicã æneũ pectori tegmen: quali ſacerdotes Chriſtiani, ſed aureo & argenteo & iaſpidibus ornato, pectorali appellato utuntur. Et Feſtus: Albogalerus à galea nominatus. Eſt enim pileus capitis, quo Diales Flamines: id eſt Iouis ſacerdotes utebanť, & Flaminio ueſtimẽto Flaminia utebať, Dialis uxor & Iouis ſacerdos. tutulũ Flaminiæ eodẽ erat colore. Itẽ mortuæ pecudis corio calceos fieri Flaminibus nephas habebatur, quoniam ſua morte extincta omnia funeſta exiſtimabantur. Item tutulum dicebãt Flaminiarum capitis ornamẽtum, uitta purpurea innexa crinib. & in altitudine extractum. Item Flaminias ſacerdotiſſas, Diali addictas, ſcalas ultra tres gradus aſcendere nõ licet. non comit caput, neq; capillum depectit, Flamẽ ſolus habet galerum, qđ maximus eſt, Cic. in Legibus: in delubris

Ceremoniæ

Adorationis & immolationis origo.

Sacrificare

Litare

Mulieres capite cooperto ſacrificant.

Arcanum ſacrificium

Conſecrare

A delubris omnibus textile nec operoſius ꝙ mulieris opus menſtruum, color autẽ albus
præcipue decorus deo eſt, cum in cæteris, tũ maxime in textili. Tincta uerò abſint, niſi à
Color albus decorus deo
bellicis inſignibus. Plin. in Naturali hiſtoria: antiquior fuit plaſtice ꝙ fundendi æris ars.
ex ea enim dij fiebant: & domus ciuium ornabãtur, & dij fictiles erant. hæ enim tũc deo
rum effigies erant laudatiſſimæ, nec pœnitet nos illorum, qui tales eos coluere. in ſacris
quidẽ tum non myrrhinis, ut hodie criſtallinis úe, ſed fictilibus libabãt. Seneca epiſtola
xxxi. ex Virgilio. Exurge modo & te quoq; dignũ finge deo: finges autẽ non auro nec
argẽto: nõ poteſt in hac materia imago dei exprimi: quin cogita illos cùm propicij fuiſ-
ſent fictiles fuiſſe. Perſius Satyricus: Dicite pontifices in templo quid facit aurum: Nem
pe hoc quod Veneri donatæ à uirgine puppæ. Cic. in Legibus: Aurum & argentum in
urbibus, & priuatum in fanis inuidioſa res eſt: tum ebur corpore contractũ. Iam æs atq;
ferrum duelli inſtrumenta non fani. Feſtus Pompeius de hac modeſtia religionis taliter
ſcribit, ut noſtræ ætatis ſacerdotib. ingentem inurat notam, qui ne dum equo uehuntur:
B ſed equitum turmas cum parui famulatu alunt: inquit enim. Sacerdotis proprium eſt, ut
nec equo uehatur, nec plus ꝙ tribus noctib. ab urbe abſit, nec pileum deponat: ex quo
Sacerdotes equo non uehebantur.
flamen dictus. & idem dicit pura ſacerdotes ueſtimenta ad ſacrificia habuiſſe: id eſt non
oblita, non fulgurita, non funeſta, non maculam habentia. Fuit etiam unum ſacrificanti
Sacrificantib. unum ueſtimenti genus.
bus ueſtimenti genus, quo ſacerdotes cuiuſq; ritus, & tẽpli, & dei pariter utebãtur. qua-
le eſt camiſium lineum albũ, quo Chriſtiani utunt̃ ſacerdotes. & cum eſſet latũ adeoq;
oblongum, ut diſcinctum per ſolum traheretur, poſtea cinctũ pendentem ſupra cingu-
lum faciebat undiq; ſinum, qui ritus fuiſſe perhibetur Gabinus. Liuius in quinto, C. Fa-
bius ritu Gabino ſuccinctus à Capitolio obſeſſo in Quirinalẽ collem ſacra ferẽs iuit &
redijt. & Virgilius. Ritu ſuccincta Gabino. & Cic. De aruſpicum reſponſis: Strophium
quod Græce ophiũ dicitur, pro inſigni poſitum fuiſſe dicit: quod ponebatur in capitib.
ſacerdotum: & alij coronam fuiſſe dixerunt: quod ornamẽtum noſtri Ioãni Baptiſtæ in
hymno attribuunt ueſpertino: Strophium bidentes. Sed iam inſtrumẽta & uaſa religio
C nis è Feſto incipiamus oſtendere: Præfericulũ uas æneum ſine anſa patens ad ſummum
uelut peluis, quo ad ſacrificia utebantur. Patenæ, uaſcula paruula ſacrificijs faciendis a-
Religionis inſtrumenta & uaſa
pta: Infulæ ſunt fulcimẽta lanea, quibus ſacerdotes & hoſtia templaq; uelãtur. Inarculũ
uirga erat ex malo punico inaurata, quã regina ſacrificans in capite geſtabat, Acerra ar
cula thuraria in ſacrificijs. Achamũ poculi fictilis genus, quo in ſacrificijs utebant̃. Nó-
nius Marcellus: Anclabris menſa miniſterijs apta diuinis: uaſa quoq; ea quibus ſacerdó
tes utuntur anclabra appellabantur. Feſtus: Seceſpita cultrum ferreum, oblongum, ma-
nubrio eburneo, rotundo ſolido, uincto ad capulum argẽto & auro, fixum clauis æneis
ære Cyprio, quo Flamines Flaminiæ uirgines pontificeſq; ad ſacra utebant̃: dictũ autẽ
eſt ſeceſpita à ſecando. Cic. in Verrem actione tertia. Credo tum quum Sicilia florebat
opibus & copijs, magna artificia fuiſſe in ea inſula. Nam domus erat ante iſtũ Prętorem
nulla paulo locupletior, qua in domo hæc nõ eſſent, etiam ſi præterea nihil eſſet argẽti.
Patella grandis cum ſigillis ſimulacri deorum: Patera qua mulieres ad res diuinas uterẽ
tur. Thuribulum: hæc autem omnia antiquo opere & ſummo artificio facta. Feſtus Põ-
D peius. Simpulum uas paruulum nõ diſſimile cyatho, quo uinum in ſacrificijs libabatur,
unde mulieres rebus diuinis deditæ ſimpulatrices dictæ. Struppi uocantur in puluinari
bus faſciculi de uerbenis facti, qui pro deorum capitibus ponebantur. Suffibulum ueſti
mentum album, prætextum quadrangulum, oblongũ, quod in capite ueſtales uirgines
ſacrificantes habebant, idq; fibula compræhendebatur. Damnarũt & ipſi etiã Romani
gentiles ſacrilegia, per ſe ipſa à uerbo nota, & ſuperſtitiones: cuius uerbi uim originẽ ha
buiſſe uult Aulus Gellius ab ijs, qui filios ſuperſtites eſſe nimis importunè à dijs efflagi-
tarẽt, cùm tamen omnis importuna ineptaq; religio poſſit ſuperſtitio appellari. Liuius
in quarto. in ea rerũ afflictione multiplex religio, & plæraq; externa inuaſit: nouos ritus
ſacrificãdi, uaticinando inferentib. in domos quibus quæſtui fierent capti religione ani
mi: donec publicus iam pudor ad primores ciuitatis peruenit, cernentes in omnib. uicis
ſacelliſq; peregrina atq; inſolita piacula pacis deũ expoſcendæ. Datũ tamen negocium
Piaculum
Ædilibus ut animaduerterẽt, nt ne qui niſi Romani dij, neu quo alio more ꝙ patrio co-
lerent̃. Idẽ Liuius xxix. Pyrrhus Locros claſſe præteruectus theſauros Proſerpinæ inta

ctos ad eam diem ſpoliauit. claſſis poſtera die fœdiſſima tẽpeſtate lacerata, omneſq; na- E
ues, quæ ſacrã pecuniam habuerant, in littora noſtra eiectę ſunt: pecuniam omnem cõ-
quiſitam in theſauros Proſerpinæ referri iuſſit: nec tamẽ ei poſtea aliquid proſperè eue
Dedicatio nit, pulſuſq; Italia, ignobili atq; inhoneſta morte, Argos ingreſſus occubuit. Dedicatio
quid fuerit Cic. pro Domo ſua ad pontifices ſic oſtendit: poſtem teneri in dedicatione
tẽpli oportere uideor audiſſe: ubi enim poſtis eſt, ibi aditus eſt. Liuius ix. C. Flauius ſcri-
ba Libertino patre genitus Ædilis ædẽ Concordiæ, in area Vulcani, ſumma nobiliũ in-
uidia dicauit. C.q; Barbatus pont. coactus cõſenſu populi uerba præiuit. Itaq; ex aucto-
ritate Senatus lata lex: ne quis templũ aram ue iniuſſu S. aut tri. pl. partis maioris dedica
ret. C. Iunius Bubulcus Dictator ædem Salutis, quam Conſul uouerat, Cẽſor locauerat,
dictator dedicauit: Idẽ xxiij. Duũuiri creati ſunt: Fabius Maximus, T. Octacilius Craſſ.
ædibus dedicandis, Mẽti Attilius, Fabius Veneri Erycinæ: utraq; in Capitolio eſt. & in
frà. Gn. Domitius prætor urbanus dedicauit ædẽ Fortunæ primogeniæ in colle Quiri-
nali: & in inſula Iouis ædẽ dedicauit G. Seruilius duumuir. Valeriuſq; ſic habet. Oratius F
Puluillus cum in Capitolio Ioui opt. max. ædem dedicaret: interq; nuncupationẽ ſolen
nium uerborum poſtem tenens mortuũ eſſe filium audiſſet, neq; manum à poſte remo-
Mos iuriſiurandi uit. Iuriſiurãdi & ſacramẽti religio apud Romanos magni fuit momẽti. Et quidẽ iuriſiu
rãdi religio duplex fuit: una cũ quis requiſitus aliquid dijs in teſtes uocatis ſpopõdiſſet
aut firmaſſet. ceu Marcus Attilius Regulus ſeſe Carthaginẽ niſi captiuorum permuta-
tio fieret rediturum iureiurando ſpopondit. formaq; huius iuriſiurãdi erat talis. Lapidẽ
ſilicem tenebãt iuraturi per Iouem, hęc uerba dicentes: ſi ſciens fallo: tum me Dieſpiter
ſalua urbe arceq;, bonis eijciat: ut ego hunc lapidem. De quo Cic. Legum primo: Periu-
rij pœna diuina exitium, humana dedecus. & infrà: pœna uiolati iuriſiurãdi eſto. Altera
iuriſiurãdi religio erat, cùm uerbo inter loquendum per deorum numina ſpõte quis iu-
raſſet: quale erat cùm ædepol: me Hercules, & mediusfidius dicebant: duorumq; primo
poſitorum loco facilis erat expoſitio: Cum per Apollinis ædẽ primus: alter per Herculẽ
ſe mentientẽ periurio obligaſſet. Tertij expoſitio altiorem habet indaginem. Sanctus G
Dij Sabinorũ Fidius & Semipater dij fuerunt Sabinorũ, quos domo demigrãtes in collem Quirinalẽ
cum cætera ſuppellectile detulerunt, idq; numen uerbis trinum, re unicum eſſe dixerũt.
unde licet tribus ipſis tẽplum eſſet in Quirinali colle dicatum, unius tamen Sãcti uoca-
bulo appellabatur: obtinuitq; eiuſmodi nominis opinio, ſanctitatis magnã uim habere
iuſiurandũ, quo in trino & unico numine medium eſſe quis fidium affirmaret. Sacramẽ
tum autem eſſe dixerunt, quo milites ſcribendi à ſacerdotibus adigebãtur, nec prius mi
litare, aut poſtq; eo abſoluti eſſent in hoſtẽ pugnare poterãt: unde eſt illud Catonis: qui
filium militia per ſacramenti relaxationem dimiſſum, cum hoſte manũ cõſerere uetuit.
Sacramentum Sacramenti ætimologiam originemq; ſic refert Varro De lingua Latina. Sacramentũ à
ſacro, qui petebat et qui inficiabatur uterq; quingenta æris ad Põtificem deponebat: de
alijs item rebus alio certo numero, qui iudicio uicerat ſuum ſacramentũ à ſacro aufere-
bat, uicti ad ærarium redibant. poſuimus mixta inter ſe ſuperius quæ de iureiurãdo & ſa
cramento dicenda erant: ut ratio conſtet qua ducti opinamur: ſacramentũ fuiſſe in qui-
bus rebus alia q; dei inuocationis, quæ per iuſiurãdum fit obligatio rerum erat: ſicut ex H
Varrone ſuprà oſtendimus. & hinc orta eſt ſacramẽti militaris adactio: in qua præter in
uocatos iureiurãdo deos in fidei ſuæ teſtes, alia item erat occulta obligatio ſtipendiorũ
& patriæ rerumq; amiſſionis, quam fidem fallẽs incurrebat. Vnde in uita beati Martini
Turonenſis eſt, ſacramentis militarib. implicitus: qui autẽ iureiurando aliquid affirmat,
ſolum deũ, ſi fefelliſſet habebat ultorem. & tamen Romani aliquãdo ut ſua dignitas ſer
uaretur pœnam ipſi & incommoda periurio adiunxerunt. Liuius xxij. poſt prælium Cã
nenſe, cũ egreſſi caſtris eſſent, unus ex his minimè Romani ingenij homo, uelut aliquid
oblitus, iuriſiurãdi ſoluendi cauſa cũ in caſtra rediſſet ante noctem comites aſſequitur,
Flamen Dialis iurare in leg. non poterat qui poſtea reductus, ſenatu iubente. Item Liuius xxxi. C. Valerius Flaccus quem præfe
ctum creauerant: quia Flamen Dialis erat, iurare in leges non poterat. magiſtratus autẽ
plus quinq; dies niſi qui iuraſſet in leges non licebat gerere. datus eſt qui iuraret pro fra
tre L. Valer. Prætor, plebſq; ſciuit, ut perinde eſſet ac ſi ipſe iuraſſet: Cõtra Numãtinos
rebelles miſſus Q. Põpeius eſt ſuperatus, & pacem cũ illis factam iureiurãdo ſanxerat:
quam

A quam Senatus cum accepiſſet,ad iuſiurandum reſoluendum idem remiſſus eſt. Miſſus
item C.Mancinus iterum peiorem pacem fecit.quam S.P.Q.R.quum nõ approbaret:
Mancinus eſt Numantinis deditus.qui nudus ante portam ad iuſiurandi obſeruationẽ
expoſitus deridebatur,nec ab hoſtibus nec ab ſuis recipiebatur.Suetonius de Veſpaſia
no.Equiti Romano iuriſiurandi gratiam fecit,ut uxorem in ſtupro graui compertã di-
mitteret,quoniã ſe nunꝗ repudiaturũ iurauerat.Cicero pro Roſcio Comœdo.At quid
intereſt inter periurum & mendacem:qui mentiri ſolet peierare cõſueuit. Vnico apud
gẽtiles in loco eleemoſina uerbum inuenimus,quod apud Chriſtianos frequentiſſimũ
habetur.Helius enim Spartianus de Antonio Caracalla ſcribit. Nõ tenax in largitionẽ
non lentus in eleemoſinam.& pariter unico in loco eſt exorcizatio. Vlp. De extraordi
narijs cognitionibus.Medicus fortaſſe ſi,ut uulgari uerbo in poſterum utar,ſe exorciza *Exorcizo*
uit.Plinius abſtinentiam commendans Romanorum inquit.Non deguſtaſſe eos uina, *Primitiæ*
B aut nouas fruges,priuſꝗ ſacerdotes primitias libaſſent:quod quidem diximus, quia & *Sacris Cereris*
hoc eodem primitiarum uocabulo,noſtros ſacerdotes uti uidemus.& omnib.ſacris Ce *uinum non li-*
reris libationẽ uini eſſe prohibitam Macrobius ſcribit.Ieiunij & uirginitatis ac caſtimo *batur*
niæ,ob religionem priſcis uſus fuit:Liuius in Primo.Amulius Rheã Siluiã neptem Ve
ſtalem legit,ut ſpem partus adimeret.Hieronymus ad Siluiã:Flamẽ unius uxoris ad ſa-
cerdotium admittit.Flaminia quoꝗ unius mariti uxor eligitur.Ad tauri Ægyptij ſacra
ſemel maritus aſſumitur:ut omittam uirgines Veſtæ,& Apollinis,Iunoniſꝗ Argiuę,&
Dianæ,& Mineruæ,quæ perpetua ſacerdotij uirginitate marceſcunt.Liuius xxxv. pro
digiorum cauſa libros Sibillinos ex S.C.Decemuiri cum adijſſent, renũciarunt ieiuniũ *Ieiunium inſti-*
inſtituendum Cereri eſſe,& id quinto quoꝗ anno ſeruandum. Et Ouidius in Faſtis di- *tutum Cereri*
cit,Numam Pompilium quando orationem fecit pro frugibus, uſu Venereorum, car-
niũꝗ eſu abſtinuiſſe.Helius Spartianus de diuo Iuliano imperatore.Sępe autẽ nulla exi
ſtente religione oleribus leguminibuſꝗ contentus ſine carnibus cœnauit. Et Hierony
mus celeber eccleſiæ doctor cõtra Iouinianũ De ieiunio tractãs,quaſi nõ & ſuperſtitio
C gentilium caſtum matris deum obſeruet & Iſidis.Sed iam uideamus hoſtias.quarũ duo *Hoſtiarum*
genera eſſe inquit Trebatius:unum quo uoluntas numinum per exta requiritur: alterũ *duo genera*
in quo ſola eius hoſtiæ anima deo ſacratur. Virgilius de Priamo:Mactat lectas de more
bidentes,pecorumꝗ recluſis pectoribus inhians ſpirantia conſulit exta:de altero uerò
quum fecit Entellum uictorem Eryci mactare taurum. Hanc tibi Eryx meliorẽ animã
pro morte Daretis perſoluo.hoſtias Placidus Grammaticus inquit ab hoſtimẽto,id eſt
æquamento,& quandoꝗ uictimas dici ꝙ ictæ ui cadãt: uel quia uinctæ ad aram produ *Hoſtiæ*
cuntur:cũ Gellius dicat,hoſtiam pro cæſis hoſtibus à quolibet ſacerdote, Victimã eius *Victimæ*
qui uicerit manibus debere immolari:et Feſtus Pompeius maximam hoſtiam eſſe dicit
ouilli pecoris non ab amplitudine corporis,ſed ab animo placidiore.Et infrà:ſolitauri-
lia,hoſtiarũ triũ diuerſi generis immolationẽ ſignificant,tauri,arietis,uerris, q̃d omnes
ſolidi integriꝗ ſunt corporis.Plinius: obſeruatũ à ſacrificantibus, ſi hoſtia quæ ad aras
ducitur fuiſſet uehementius reluctata,oſtẽdiſſetꝗ ſe inuitã altaribus admoueri, nõ eſſe
admouendam,quia inuito deo eam offerri putabant:quæ autem ſtetiſſet oblata,hãc uo
D lenti numini dari.Virgilius.Et ductus cornu ſtabit ſacer hircus ad arã. Vnde uictimarij
poſtea ſunt introducti manſuefaciendis beſtijs. Virgilius.Et ſtatuã ante aras aurata frõ-
te iuuencum.Et Plinius item. Vituli ad aram humeris hominũ allati non litant,nec clau
dicantes,nec tractæ beſtiæ ad aras.& infrà.Suis fœtus ſacrificio die quinto aptus,peco-
ris die octauo,bouis trigeſimo:capræ nõ immolantur Mineruæ,quia oliuas rodũt. deo
rum honori auratis cornibus hoſtiæ maiores duntaxat immolant.Perbellè,ut erant me
riti,eluſit C.Caligula imperator:quem ſcribit Suetonius admota altaribus uictima, ſuc
cinctum habitu poparum,elato alte malleo cultrariũ mactaſſe. Cic. oratione in legem *Hoſtiæ ma-*
Agrariã Rulli prima.Erant hoſtiæ maiores in foro conſtitutæ,quæ ab ijs Prętoribus de *iores*
tribunali ſicut à nobis Conſulibus de conſilij ſentẽtia probatis,ad præconem & ad tibi *Liba*
cinem immolabant.Nonius Marcellus,furuũ bouem,id eſt nigrum immolabant Auer
no.Quædam item deguſtationes quas liba appellabant in hoſtiæ locum offerebantur.
Feſtus Pomp.Muger mucoſum ſal in pila tonſum & in ollã fictilem coniectũ & in fur-
no percoctũ:quo dehinc in aquã miſſo Veſtales uirgines utebant in ſacrificio.& infrà:

Punicum genus libi translatum à Pœnis, id etiam appellãt probũ, quia erat cæteris ſua E
uiſſimũ. Paſtillum in ſacris genus fuit libi rotundi. & ſuffimenta uocabant quæ faciebãt
ex faba milioq; molito, mulſo aſperſo: ea dijs eo tẽpore dabantur quo uuæ calẽte prælo
premebant. Summanalia liba farinacea, in modũ rotæ facta. Feſtusq; dicit panibus redi
miri caput equi immolati Idibus Octob. in cãpo Martio, quia ſacrificiũ fiebat ob frugũ
euentũ. & equus potius ꝙ bos immolabat, q̃d bos frugibus pariendis eſt aptus. & Ma-
crobius deã Carnã eſſe dicit, cui menſe Iunio ſacrificat, petiturq; ab ea ut inteſtina faciat
ſalua. huic ſacrificat pulte fabacea & lardo, quia his rebus uires corporis roborent. & in
frà, In ſacrificio quod Proteruia dicitur, ſiquid ſuperfuerat igne cõburebat. Vnde iocus
ille Catonis in eum qui omnia bona ſimul cum domus incendio amiſerat, proteruiã eũ
feciſſe. & Flamẽ Vulcanalis Calend. Maijs rem diuinã facit Maiæ Vulcani uxori, & ſus
prægnans immolatur. Herculi, & Cereri xij. Calend. Ianuarias faciunt ſue prægnante
Hoſtiæ deteſtabiles
& panib. & mulſo. Sed aliæ fuerunt hoſtiæ deteſtabiles. Feſtus enim ſcribit uer ſacrũ uo
uendi mos fuit Italis. magnis enim periculis adducti uouebant quæcũq; proximo uere F
nata eſſent apud ſe animalia immolaturos. ſed cũ crudele uideret pueros & puellas im-
meritos interficere, perductos in ætatẽ adultã uelabãt atq; ita extra fines ſuos exigebãt:
& Plutar. in Problematibus. Menſe Maio circa plenilunium de ponte ſublicio ſimula-
Argei
cra in Tyberim iaciunt. quæ appellant Argeos q̃d antiquis temporib. Barbari ea inco-
lentes loca Græcos quos ceperant eo pacto interfecerũt. Herculẽ poſtea admirati Græ
cũ hominẽ ab huiuſmodi cæde abſtinuerũt: docti ab eodẽ ut ueterẽ ſuperſtitionẽ obmit
tẽtes, ſimulacra in fluuiũ iacerent. idem in Pauli Æmilij uita aliud refert ſacrificiũ, mul-
Genus ſacrificij maximum
titudine hoſtiariũ cæteris maximũ. Vt religioſus ſacrorũ cultor, ubi lunã deductã, ꝓſpe-
xit, undecim tauros ei mactauit. Inde prima luce Herculi ſacra faciẽs litauit, aduſq; uigin
ti hoſtias. Sacro igitur centũ boũ, et ludis deo uotis aciẽ per priores ſtrui iuſſit: de quo ſa
crificio hecatõbe appellato Iulius Capitolinus in Puppieni uita ſic habet: tantũ ſanè læ
ticiæ in Balbino qui plus timuerat ut hecatõbem faceret, quod tale ſacrificiũ eſt. Centũ
aræ uno loco ex ceſpite conſtruunt, & ad eas centũ ſues, centũ oues mactantur: iã ſi im- G
peratorum ſacrificiũ ſit, centũ leones, centũ aquilæ, & cætera huiuſmodi animalia cẽte-
na feriuntur: quod quidẽ Græci feciſſe dicuntur cũ peſtilentia laborarẽt, & à multis im-
peratorib. frequentatum eſt. Oſtendemus etiã aliquos ex multis uarijsq; moribus, quos
Romani in facienda re diuina obſeruauerunt. Macrobius ex Pauliniano aſſerit, eũ, qui
Facturus ſacra reum ſe primo fatebatur
ſacra facturus ſit, ſe in primis reum fateri. Nam reum dicit primã uocẽ eſſe ſacrorũ: ſicut
& apud nos confeſſio peccatorũ, cæteros diuinæ rei actus præcedere debet. & ſubinde
uoluiſſe maiores dãnari qui promiſſa uota non ſoluit. Plinius in Hiſtoria naturali dicit.
In adorando dexterã ad oſculum referri cõſueuiſſe, totumq; ea corpus circũagi, ſicut ſa-
lutifero crucis ſignaculo adoraturi ſe cõmuniũt Chriſtiani. Macrob. in Saturnalib. Vi-
Vitulari
tulari in ſacris eſt uoce lætari. Varro: põtifex in ſacris quibuſdã Vitulari ſolet. Virgilius
Lætũq; choro pæana canẽtes. & Hyllus De dijs, Vitulam dicit putari deã, quæ læticiæ
præeſt. Vnde uitulatio ſacrũ læticiæ eſt poſt uictoriam. Virgilius. Cũ faciam uitula pro
frugibus, ipſe uenito. & item Macrobius. Terram dicũt Opem, cuius ope humanæ uitæ
adiumenta quæruntur: huic deæ ſedentes uota concipiunt terrãq; de induſtria tangũt, H
Feſtus Pompeius dicit: mos erat Romæ in omnib. ſacrificijs precibusq; populo Roma
De igni Veſtæ
no Quiritibusq;, quod eſt à Curibus, quæ ciuitas Sabinienſiũ potẽtiſſima fuit. Ignis Ve
ſtæ ſi quando interſtinctus eſſet, uirgines uerberib. afficiebãtur à pontifice: quibus mos
erat tabulam felicis materiæ tandiu terebrare, quouſq; exceptum ignem cribro æneo
in ædem ferret. & ignem ex domo Flaminia efferri non licet niſi diuinæ rei cauſa. Omẽ
uotum eſt mentis & uocis. Vnde à ſacrificantib. bona habentur omina, id eſt ut circum
ſtantes & bona mente uelint, & mera oribus proferãt: quale eſt apud Chriſtianos, cùm
Genibus religionem ineſſe
ſacerdos ab altari ad populũ cõuerſus ſummiſſa uoce pro eo dicit orandũ. Plinius dicit
quandam Genibus ineſſe religionem obſeruantia gentium: hæc enim & ſupplices attin
gunt, ad hæc manus tendunt, hæc aras adorãt. Sed iam nimis diu huiuſmodi ineptijs im
moramur. Templa itaq; & cætera, quæ illi ſacra dixerunt loca præſertim notiora, diſtri-
butionis noſtræ ſuperius factæ partem alteram deſcripturi, eorum uocabula & ritus pri
mo oſtendamus, in ipſorum uerò uarietate uocabulorum templum, ædes, delubrum,

A phanum,tueſca,ara ſunt notiora.de templo ſic habet Varro De lingua Latina:omne tẽ *Templorum nomina.*
plum debet eſſe continuo ſeptum,nec pluſq; unum introitum habere.& præter id, tem
pla eſſe dicunt ſingulis attributa dijs.Delubra uerò multarum ædium ſub uno tecto ſa-
cra ſunt loca. Vnde curia Hoſtilia tẽplum eſt,ſanctum non eſt:& in urbe Roma pleręq;
ſunt ædes ſacræ.templa eadem ſancta.phani ſignificatio magis ab oppoſito q̃ proprio
& attributo uocabulo eſt nota:prophanũ enim inquit Macrobius,eſt quod extra pha-
naticã cauſam ſit,quaſi porrò à phano,id eſt religione remotũ. Virgilius procul ô pro-
cul eſte prophani. Trebatiusq; ait prophanum quod ex religioſo uel ſacro in uſum ho-
minum eſt conuerſum. Virgilius. Faune precor miſerere inquit,tuq; optima ferrũ Ter-
ra tene,colui ueſtros ſi ſemper honores, Quos cõtra Æneadæ bello fecere prophanos.
Aliquotq; loca q̃d ædificia alicuius dei ſunt dicuntur tueſca quod ibi myſteria fiunt, ut
tueãtur tueſca dicta. Macrobius in Saturnalib. Delubrum Varro inquit, locum eſſe in
quo(præter ædẽ)ſit area aſſumpta deûm cauſa: ut eſt in Circo Flaminio: uel in quo dei
B ſimulacrum ſit affixum & dedicatum.ſicut candelabrum ubi candela:ita delubrum ubi
deus. Virgilius. At gemini lapſu delubra ad ſumma dracones effugiunt, ſæuæq; petunt
Tritonidis arcem,Sub pedibusq; deæ clipeiq; ſub orbe tegũtur.Item: Nos delubra deũ
miſeri quibus ultimus eſſet ille dies. Altare Feſtus Põpeius ab altitudine dici uult,q; an-
tiqui dijs ſuperis in ædificijs à terra exaltatis ſacra faciebant:dijs terreſtrib.in terra: dijs
inferiorib.in terra defoſſa.& infrà:Terrentũ locus in cãpo Martio dictus q; eo loco Ara
Ditis patris in terra occultaret̃.primam aram Romæ fuiſſe quam Herculi Euãder in fo *Prima ara Romæ*
ro Boario extruxit,Ouid.ſic dicit. Cacus Auentinæ timor atq; infamia ſiluæ. noti ſunt
uerſus:& infrà.Inſtituitq; tibi quæ maxima dicitur arã.Et Varro aras primitus fuiſſe ap-
pellatas exiſtimauit,q̃d eas qui ſacrificent teneant. Vnde Macrobius dicit ſolã non poſ
ſe orationem litare,niſi is qui deos precatur etiam manibus aram apprehendat. Virgi-
lius. Talibus orantem dictis arasq; tenentem Audijt omnipotens:item. Tango aras me
dios ignes,ac numina teſtor.fuerũt & aræ apertis in locis: Plutarchus in Problematib.
C Ædem oræ maiores perpetuo apertam eſſe uoluerunt:quæ & ora eſt appellata,quia cir *Aedes oræ ſemper aperta eſt*
cumſpecta eſt cum rebus humanis præſit prouida dea,quam res humanas curantem &
conſeruantem ſecordem & negligentem minimè putant eſſe debere. Ædemq; Vulcani
Romulus extra urbem poſuit.nam cum incendijs urbs eſſet expoſita, Vulcanum qui-
dem colendum,ſed tamen urbe excludendum exiſtimarũt. Laribus etiam locum ſacrũ
attribuerunt,quod dixere Larariũ:eosq; Æneã Troia aduexiſſe ſatis conſtat. Virgilius.
Cum penatibus & magnis dijs. Cicero pro Domo ſua ad pontifices. Quid eſt ſanctius,
quid omni religione munitius q̃ domus uniuſcuiuſq; ciuiũ:hic aræ ſunt,hic foci,hic dij *Domus uniuſcuiuſq; religioſa.*
Penates,hic ſacra & religiones continent̃.Eos autẽ deos Penates in Larario domus cu
ſtodes,canẽ ſemper appoſitũ habuiſſe,& inde caninis fuiſſe pellibus contectos Plinius
aſſerit:Seruiumq; regem eos boum ouiumq; effigie ſignaſſe:ut in prædicta locorum ſa
crorum inſtitutione prudentius cæteris gentilibus egiſſe uideantur Perſæ: quos Aſco-
nius Pedianus ſecũda in Verrem actione affirmat credidiſſe,nulla dijs tẽpla eſſe cõden
da,cum uni deo Soli quem adorarẽt,uix mundus ipſe ſufficiat.Ecõtra uerò Romani ea
D in re eximiam curam uel potius ſuperfluam ſuſceperunt, quos non ſolum ſideribus,ſed
quibuſcũq; etiã hominum paſſionibus,templa & loca ſacra erexiſſe uidemus: quorum
partẽ ordine ex Liuio afferemus. Tarq. Superbus Iouis opt. maximi templum ex pręda *Templa*
Sueſſæ Pometiæ ædificauit. Exinde ædes Mercurij dedicata.poſt ob Veturiæ matris &
uxoris Coriolani factum Fortunę muliebri templum eſt ædificatum. Camillusq; dicta-
tor templum in Auentino Matutæ matri dedicauit. expiandæ etiam uocis nocturnæ,
quæ nuncia cladis ante bellum Gallicũ audita neglecta eſſet, iuſſum templum in noua
uia Aio Locutio. Et terminus in Capitolio inuẽtus moueri ſe non paſſus,templũ ibi ha
buit,ædesq; monetæ Iunonis in area quæ ædium Manlij fuerat ædificata. Ædes paulo-
poſt Salutis à C.Iunio Cẽſore locata eſt. Caruilius ſubinde conſul ædem fortis Fortunæ
de manubijs faciendam locauit,& templum fuiſſe roſtra Cicero in oratione in Vatiniũ *Terminus*
teſtem ſic indicat:Produxeris iudicem in roſtris,illo inquam inaugurato templo. Nunc *Aedes*
ad ritus tranſeundum eſt. Feſtus Pompeius. Ritus,mos,conſuetudo. Ritè autem bene
& rectè. Liuius in primo: Pontificem deinde Numa M. Furium ex patribus legit, eiq;

Pontifici omnia publica priuataq; ſacra ſubiecta. ſancta omnia exſcripta ſignataq; attribuit, quibus hoſtijs, quibus diebus ad quę tēpla ſacra fierent: atq; unde in eos ſumptus pecuniæ erogarentur: cætera omnia publica priuataq; ſacra pontificis ſcitis ſubiecit, ut eſſet quò cōſultum plebs ueniret, nequid diuini iuris negligendo patrios ritus peregrinosq; adſciſcēdo turbaretur. Cic. in Legibus: Ritus familiæ patriæq; ſeruanto: itaq; ut cadat in cunctis anfractibus deſcriptum eſto. certasq; fruges certasq; baccas ſacerdotes publicè libanto: quæ cuiq; diuo gratæ ſint hoſtiæ prouidento: quo quæq; priuatim & publicè modo rituq; fiāt diſcūto, ignari à publicis ſacerdotibus: ex patrijs ritibus optima colūto. Ritibusq; aſcribēda ſunt ea, quæ à Liuio tradita ſunt. lacu Albano emittendā fuiſſe aquam ſi Vehijs potiri uellent uates prædixiſſe: & pariter à Delphis legatos attuliſſe. & Iunonem interrogatā nunquid uellet Romam ire: cum affirmaſſet, fuiſſe aducctam, templumq; illi dicatū in Auentino. Et ancilia cœlo demiſſa cum fuiſſent, iuſſu Numæ ſeruata: illis Salios inde ſolennib. uſos eſſe: de qua re ſic habet Feſtus: Mamurij hetruſci nomen frequenter cantu Romani frequentabāt hac de cauſa. Numæ Pōpilio è cœlo decidiſſe fertur ancile, id eſt ſcutum breue: quod ideo ſic appellatur, quia ex utroq; latere erat reciſum, ut ſummum infimumq; eius latus medio pateret: unaq; edita uox, omnium potentiſſimam fore ciuitatē quādiu id in ea māſiſſet. Itaq; facta eiuſdem generis plura ideo miſcerētur, ne internoſci cœleſte poſſet. probatū opus eſt maximè Mamurri etruſci: primo loco petijt, ut ſuum nomen intra carmina Salij canerent: de quo ancili ſic habet Cic. in Philippicis. qui ita conſeruandus eſt, ut id ſignum quod cœlo delapſum Veſtæ cuſtodijs continetur. his ad maiorem rerū intelligētiam præmiſſis, loca ſimul cum ipſis ritib. oſtēdere pergamus: nec erit abre multa repetere, quę in Romæ à nobis inſtauratæ deſcriptione poſuimus. Erit enim à Ioue principiū quem omnia in omnib. eſſe uoluerunt: ut dicat Virgilius: Deū nanq; ire per omnes terrasq; tractusq; maris cœlumq; profundum. Id tamen tantum numē à paricidio, adulterio, ſtuprisq; ſuam magnitudinem eſſe nactum confitent: adeo ut in ludis ſcenicis deorum uenerationi inſtitutis, corruptorē pudicitiæ Iouem turpiſſimi hiſtriones canerent, agerentq;, ut populo placerent: & Adoleſcens ille Terentianus ſuum laudat adulteriū Iouis dei exemplo, qui per auri impluuium Danaen Acriſij filiam corruperit. ſed eius ritus ſacra & ſacerdotes diſcutiamus. in æde ipſius Iouis opt. maximi q̄ in Capitolio fuit, ubi nūc de facinoroſis ſupplicium ſumitur: & ad quam triumphi tantis ducebātur apparatibus, ſacerdotes fuerunt perpetui epulones Iouis appellati: quos aſſerit Auguſtinus

Epulones Iouis menſæ ad auream eius ſtatuam poſitæ, perpetuos fuiſſe conuiuas: ut mimorū ibi potius & paraſitorum contubernia, quàm dei ſacra celebrarentur: fuitq; moris eo in contubernio ſermones & confabulationes quotquot inciderent, non minus cum Iouis ſtatua, q̄ ipſos inter ſe ipſos epulones deblaterare. Vnde Seneca Cordubēſis in ſuperſtitioſos inuehens, In Capitoliū inquit perueni: puduit publicatæ dementiæ. quid nō ſibi uanus furor attribuit officij: alius munera deo ſubijcit, alius horas Ioui nūciat. Alius lictor, alius unctor, qui uano motu brachiorum imitetur ungentem. ſunt qui ad uadimonia ſua deū aduocant. ſunt qui libellos offerant, & illum cauſam ſuam doceāt. Doctus archimimus ſenex iā decrepitus quotidie in Capitolio mimū agebat, quaſi dij libēter ſpectarēt, quē turba deſierat. omne illic artificum genus operantium dijs immortalibus deſidet. ſedēt quædā in Capitolio, quæ ſe à Ioue amari putant. antedictiq; epulones & ſubditi eis ædi tui ciſternas & ſpecus in Capitolio habuerūt ſubterraneas, quę appellatæ ſunt Fauiſſæ, in quib. ſiqua collapſa & æs aurumue ſacrorum reponebant. libet uerò quaſdam de legibus Iouis ſacerdoti impoſitis à Plutarcho ſumere, Sacerdotem Iouis cane & capra abſti

Sacerdos Iouis cane & capra abſtinet nere adeo uoluerunt, ut nec tangere, nec nominare debeat: quia capra fœdū & libidinoſum ſit animal & comitiali addictum. Canis uerò tumultuoſum animal, quod omnib. ſacris locis arcetur: & in primis Iouis templo: ne ſacerdoti ad ianuam ſedēti, & profugos in templum reos excipienti, ſit latrando infeſtus, ſedentes enim ibi quicunq; mane adibant, eo die ab omni uerberatione & uiolatione tuti reddebantur. & cōfugientes ad eū locum conſeruabantur, etiam ſi ligati erant ſoluebantur, loraq; non per ianuam ſed per tectum abijciebātur. & infrà. Sacerdotibus Iouis nec magiſtratū capere nec petere permittebatur, & tamē lictore utebantur ac ſella curruli, quia regię poteſtati par ſacerdotij dignitas habebat. Vnde nō uulgares nec ignobiles homines ad ſacerdotiū ꝓmouebāt.

At

A At de matre magna deûm uideamus, quæ cũ Berecynthia, Cybele, Veſta, Ops, & Proſerpina ſit dicta, cellam habuit prope templum Veſtæ apud Tyberim, & prope pōtem nunc ſanctæ Mariæ: prout in Roma oſtẽdimus inſtaurata. fuitq; magna deûm mater: de qua Liuius xxix. Oratores Romani Pergamum ad regem uenerunt. Is legatos comiter acceptos Peſſinontem in Phrygiam deduxit, ſacrumq; ijs lapidem quem matrem deûm eſſe incolæ dicebant tradidit, & deportare Romam iuſſit: quem Tybri aduectũ Scipio Naſſica optimus uir à Senatu iudicatus per portã Capenam duxit in urbem, & quum Naſſica templum ei uouiſſet: Metellus incepit: Auguſtus perfecit. Ouidius. Illa ſedens plauſtro porta eſt inuecta Capena: ſparguntur iunctæ flore recẽte boues. Naſſica excepit, templi non extitit autor: Auguſtus nunc eſt, ante Metellus erat. Eius deæ, quam uirginem & matrem fuiſſe mentiti ſunt: ſimulacrum manu geſtabat timpanũ: turres habebat in capite. Vnde Virgilius, qualis Berecynthia mater Inuehitur curru Phrygias turrita per urbes. & contra eam poſita erat ſedes, ſeruiebãtq; illi ſacerdotes Galli molles turpiſſime eunuchati: quos Plinius Samia teſta uirilitatẽ amputare affirmat. & Feſtus Pōpeius dicit eos appellari à flumine Gallo q̃d accolunt. Et Liuius in 36. Liuius L. Scipionis legatus claſſem in Europam ad Seſton oppugnandam traiecit. Iamq; ſubeuntibus muros phanatici Galli primum cum ſolenni habitu ante portam occurrerunt: iuſſu ſe matris deûm uenire memorant ad deprecandum Romanos, ut parcerent ciuib. urbiq;. nemo eorum uiolatus eſt: mox uniuerſus Senatus cum magiſtratibus ad dedendam urbem progreſſus. & idem in xxviij. Conſul M. Fuluius Sangariũ amnem tranſgreſſus pōte perfecto. præter ripam euntibus Galli matris magnæ à Peſſinonte occurrere, cum in ſignibus ſuis uaticinantes phanatico carmine, deam Romanis uiam belli & uictoriam dare, imperiumq; eius regionis. Hi itaq; Galli ſacerdotes eunuchi molles apud deã ſe iactantes faciebant cimbalorum æramentorumq; iactorum ac manuum ſonitũ. leoq; adiungebatur ſolutus & manſuetus. Molles uerò dicit beatus Aurelius Auguſtinus cõtrà omnem uirorum mulierumq; uerecundiã conſecratos madidis unguento capillis, facie

Cybele

Sacerdotes Galli eunuchi

C dealbata, fluentibus membris, inceſſu fœmineo, per plateas uicosq; à populis unde turpiter uiuerent quęritaſſe. nec immeritò queriť & deflet ipſe ſanctus uir, hoc crimen, hoc dedecus habere inter illa ſacra profeſſionem, quod in uitioſis hominum morib. uix habet inter tormenta confeſſionem. Caſtrati autem ſunt ob memoriam Atys, quẽ formoſiſſimum adoleſcentem quũ illa procax & impudica perditè & efflictim amaſſet, ob zelum muliebremq; animi impotentiam eunuchauit. idemq; Auguſtinus de ſeipſo dicẽs ſic Berecynthiæ ſacra commendat. Veniebamus nos etiam aliquando adoleſcentes ad ſpectacula, ludibriaq; ſacrilegiorum: ſpectabamus arrepticios, audiebamus ſymphoniacos, ludis turpiſſimis, qui dijs deabusq; exhibebãtur, oblectabamur cœleſti uirgini Berecynthiæ matri omnium: ante cuius lecticã, die ſolenni laudationis eius, talia per publicum cantabantur à nequiſſimis ſcenicis, qualia non dico matrem deorum, immo uerò qualia nec matrem ipſorum ſcenicorum deceret audire. Melius uerò & prudẽtius q̃ uiri in Ioue ſuo, mulieres in Matuta dea egerunt: refert nanq; Plutarchus in Problematibus, Ancillis ædem Matutæ ingredi fas non eſſe, unamq; tantum mulieres introducere,

Caſtrati Galli

D quã alapis cædunt, hancq; unã ita pulſant, ut ſeruas ſignificent aditu prohiberi: Apudq; eam deam filijs ſuis mulieres bona nō optant ſed nepotib. tribuũt, quod Ino, quę & Matuta, miti quodã & humano ingenio fuiſſe, & ſororis filio mammã prębuiſſe: in filijs uerò infœlix fuiſſe uideť. Sed & uetuſtiora hoc principio tractemus. Euãder Carmẽtẽ matrem quæ Latinas literas primo dicitur inueniſſe ex Arcadia in Italiã ducẽs, attulit ſecũ ſacra, quæ ſunt Lupercalia. Vnde Ouidius. Nam iuuenis nimium uera cum matre fugatus: Deſerit Arcadiam Parraſiumq; larem. & alio loco. Quis uetat Arcadio dictos è mōte Lupercos. Faunus in Arcadia tẽpla Lycęus habet. Liuius in primo. Romulus in Palatino monte Lupercal fecit ludicrum, & à Palantia urbe palatiũ appellat. Vnde nudi iuuenes Lycæum Pana uenerantes, per luxum atq; laſciuiam currerẽt. Et beatus Auguſtinus his uerbis hoc exponit. Varro aſſeruit Circẽ ſocios Vlixis mutaſſe in beſtias, & Arcades, qui ſorte ducti tranſnatabant quoddã ſtagnũ, cõuerſos fuiſſe in lupos. Vnde Romanorũ Lupercalia ex illorũ ſemine ſunt exorta. Ouidius tamen aliã affert Lupercorũ originẽ, qui diffuſe narrata Romuli et Remi in Tyberim expoſitorũ hiſtoria, Romanos

Lupercalia ſacra

Palatium

Lupercalium origo

dicit

dicit beneficij memores quod lupa nutriendis infantib. præſtitit, templum illi ad ficum E
Templum Lupercal ruminalem extruxiſſe: quod Lupercal ſit appellatũ. Venit ad expoſitos mirum lupa fœta gemellos: Illa loco nomẽ fecit: locus ipſe Lupercal: Magna dati nutrix præmia lactis habet. & nos eius tẽpli locum fuiſſe oſtendimus: ubi ad ſuperiorem Circi maximi partẽ Cælius mons deſinit, in ſancti Gregorij ædibus: in uiam Appiam uergentib. ſed ad rem.
Luperci eius templi ſacerdotes, Luperci ſicut uult Varro appellati: diuinam rem ſuam nudi agebant. nec in templo ſolum ſed per uicos urbis ac compita diſcurrentes: quin etiam præter ſacerdotes quicunq; mares & fœminæ ſacrificio uolebant cõmunicare, nudi per tẽplum, urbemq; cateruatim Lycæũ neſcio quod carmen canentes procedebãt. & Feſtus Pomp. Creppos dicit Lupercos eſſe dictos à crepitu pellicularum, quem faciunt uerbe-
Creppi rãtes. Mos enim erat Romæ in Lupercalibus nudos diſcurrere, & pellib. obuias quaſq; fœminas ferire: Vnde notum eſt Marcum Antoniũ: cuius immitti ingenio inſaniam addiderat C. Cæſaris uictoria, ut Pani Lycæo Lupercalia celebraret nudũ nudatis omnia mẽbra matronis & uirginib. ſociatũ: curru per urbem fuiſſe uectum: quẽ puellæ pariter F nudæ traherent: quo die Cæſari coronã regni imponere eſt adnixus. Hercules quoq; cũ Euandrum Caci timore liberaſſet: ob memoriam uaccarum quas eo mactato ceperat,
Bos ænea bouẽ æneam in foro obtinuit, quod inde boariũ appellarunt. fuitq; ad id forum ab ipſo deo templum ædificatum ara maxima appellatum: eo in loco uel prope cõtiguo ubi ec-
Ara maxima cleſiam ſancti Gregorij ad Velabrum eſſe uidemus. Liuius in ſecũdo. Ara maxima Herculi ab Euandro dicata. hæc ſacra Romulus prima ex omnibus peregrina cepit. Herculi uerò rem diuinã faciẽtes, ſcribit Plutarchus alium neminẽ ex dijs nominare. quia ſemideus ſit habitus: uel quòd ſoli dum ageret in humanis, ara ab Euãdro dicata eſt. Canem
Mos ſacrificandi Herculi amoueri uolũt: quia Cerberus Herculi fuit infeſtus: uel quia Licinio puero cane occiſo ab Ipothematibus prælio decernere coactus, multos ea pugna ex amicis, fratrẽ quoq; perdidit. & Ouidius de Hercule. Immolat atq; illic taurũ tibi Iuppiter unum. Victor & Euandrũ ruricolasq; uocat. Cõſtituitq; ſibi quæ maxima dicitur arã. Hic ubi pars urbis de boue nomen habet. Auguſtinus autẽ de hoc templo habet infra ſcripta: eius dei quẽ G ſolum uirtus in æthera ſuſtulit indigna: quæ tamen uel ideo toleranda erunt, quia deam uobis nunc primum notam efficiũt Larẽtiam: perpetui meretricij infamia nobiliſſimã. Herculis æditituus ocioſus atq; feriatus luſit teſſeris ſecum utraq; manu alternãte: in una conſtituens Herculem, in altera ſeipſum: ſub ea conditione ut ſi ipſe uiciſſet, de ſtipẽdio templi cœnam ſibi pararet amicãq; conduceret: Si autem uictoria Herculis fieret, hoc idem de pecunia ſua uoluptati Herculis exhiberet. deinde cũ à ſeipſo tanq; ab Hercule uictus eſſet, debitam cœnam & nobiliſſimam meretricem Larentiam deo Herculi dedit. at illa cum dormiſſet in templo, uidit in ſomnis Herculem ſibi eſſe cõmixtum ſibiq; dixiſſe: q̃d inde diſcedẽs cui primũ iuueni obuia fieret apud illum eſſet inuentura mercedem, quam ſibi illa credere deberet ab Hercule perſolutam. ac ſic accidit: eunti quũ primus iuuenis ditiſſimus Carrutius occurreret, eamq; dilectã ſecum diutius habuiſſet, illa hærede defunctus eſt. quæ ampliſſimam adepta pecuniã, ne diuinæ mercedi uideretur ingrata, quod acceptiſſimũ putauit numinibus, populũ Romanũ etiam ipſa ſcripſit hæredem. atq; illa non cõparente inuentũ eſt teſtamentum, quibus meritis illam ferũt hono- H res meruiſſe diuinos. Sed Feſtus dicit Larentia eſſe feſta Accæ Larẽtiæ: quã Aulus Gellius ſcribit Romuli nutricẽ fuiſſe: quæ ex duodecim filijs unũ morte cũ amiſiſſet: Romulus in eius locum ſeſe Accæ Larẽtiæ filiũ dedit, ſeq; & cæteros eius filios fratres Aruales
Fratres Aruales appellauit. & exinde mãſit collegiũ fratrũ Arualiũ numero duodecim, cuius ſacerdotij inſigne eſt ſpicea corona & alba infula. & Varro ſcribit fratres Aruales dictos q̃d ſacra publica faciũt ut fruges ferãt arua. Et Valerius tradit Accã Larentiã fuiſſe ſepultã in Velabro celeberrimo urbis loco. Venerẽ minus miraremur obſcœnos habuiſſe in ſacrificijs ritus: niſi diceret Auguſtinus, Romanos nõ erubuiſſe aliquãdo Veſtam Venerẽ ap-
Tres Vene. pellare, forſan ea ratiõe q; tres fuerũt Veneres. Vna uirginũ quæ etiã Veſta: cui pupas
Phœnices de proſtitutiõe filiarum donum Veneri dabant donaſſe uirgines Perſius poeta innuit: alia cõiugatarum, in cuius ſacris Adonis amicus eius apri dẽte extinctus deplorabaẽ. Alia meretricũ: cui Phœnices donũ dabãt de proſtitutione filiarũ anteq; eas iungerẽt maritis, alias fuit uerò templum Veneris Erycinæ dictũ, extra portam Collinã nũc Salariam: ubi ingentia in uinetis fundamẽta cernũtur:

De

A De quo Ouidius. Templa frequentari collinæ proxima portæ Nunc decet. Et Veneris *Templum Veneris Erycinæ*
illius primæ uirginis Auguſtinus tale refert uidiſſe ſacrificium. Ante illud delubrũ ubi
ſimulacrum illud locatum conſpiciebamus, uniuerſi undiq; cõfluentes, & ubi quiſq; po
terat, ſtantes, ludos qui agerentur intentiſſimi ſpectabamus: intuẽtes alternato conſpe
ctu, hinc meretricum pompam, illinc uirginũ: deam illam ſuppliciter adorari, ante illã
turpia celebrari. Num ibi pudibundos mimos, num uerecundiorem ſcenam uidimus? *Sacra*
cuncta obſcœnitatis implebantur officia, ſciebat̃ uirginali numini quid placeret, & ex-
hibebatur, quod de templo domũ matrona doctior reportaret. nonnullæ prudentiores
auertebant faciem ab impuris moribus ſcenicorum, & artẽ flagitij furtiua intentione
diſcebant. At poſt impudicæ & turpis deæ obſcœnitates, deæ unius rituum prudẽtiam
oſtendamus. Romæ coli dicit Plinius in æde Voluppiæ deam Angeronã ore obſigna *Angeronia*
to: & Macrobius addit. id à principio ſic inſtitutũ fuiſſe. quod qui angores ſuos diſſimu
B lando ſupprimant, perueniant deæ beneficio ad maximã uoluptatẽ. Ad turpes ritus re
deamus. Templum fuit ante urbem conditã Iunonis Lucinæ à luco dictum in quo erat, *Templũ Iunonis Lucinæ*
qui ab exquilijs ad ripas Tyberis pertinebat: eoq; luco Tarquinij reges in noualia pur-
gato agrũ ibi ſeminariũ habuere: cuius ſegetem meſſi maturã populus Romanus pulſo
Tarquinio Superbo, & regno illi abrogato in Tyberim furcis abiecit. unde inſula urbi
incluſa fieri cœpit. Iſq; cãpus Marti conſecratus poſtea dictus eſt cãpus Martius, ut non *Campus Martius*
ſit dubitandum id Iunonis Lucinæ templum fuiſſe, ubi nunc eſt ſancti Laurẽtij in Luci
na eccleſia. Refert uero Ouidius ei templo ſacerdotẽ ex Lupercalibus præfuiſſe. ad quẽ
quũ irent mulieres concipere nequeuntes, is ante ſe denudatas proſtratasq; flagello uer
berans hircinis confecto pellibus ut cõciperent efficiebat. Mõte ſub exquilio multis in
ciduus annis Iunonis magnæ nomine Lucus erat: & infra. Gratia Lucinę, dedit hęc tibi
nomina lucus. Aut quia principium tu dea lucis habes. Augur erat nomen longis inter
cidit annis. Ille caprum mactat: iuſſæ ſua terga puellæ Pellibus exſectis percutienda da-
bãt. Eiuſq; moris meminit Iuuenalis: Cõdita in pyxide Lyde. Nec prodeſt agili palmas
C pręberc Luperco. Eadẽq; Iuno Iouis ſoror & coniũx maiorẽ primariamq; habuit ædem
Ioui Tarpeio proximam. Ouidius. Si thorus in pretio eſt, dicor matrona potentis. Iun-
ctaq; Tarpeio ſunt mea templa Ioui. in qua idem fiebat qui & Ioui cultus, cum dicat Se-
neca cõtra ſuperſtitiones ſcribẽs: pręter alios actus inſanos fuiſſe per ſingulos dies quaſ
dam mulieres, quę Iunonis & pariter Mineruæ ſuam ibi cellam habentis ſimulacris pro
pius accedentes, & digitos ornantiũ modo mouentes, capillos earum diſponere ſimula
bant, cũ aliæ eſſent quæ tunc ſpeculũ tenentes, dearum oculis illud ſupponerent inſpi-
ciendũ. Et Varro De lingua Latina dicit. Iunonem quod unà cum Ioue iuuat terrã eſſe: *Vnde Iuno*
Iunonemq; Lucinã inuocari, quod partus à principio ab ea in lucem editur. Cicero aũt *Conſules Iunoni ſacrificabãt.*
pro Murena Iunoni ſacra feciſſe conſules ſic oſtẽdit. Nolite à ſacris Iunonis ſoſpitæ, cui
omnes conſules facere neceſſe eſt, domeſticum & ſuum conſulem auellere. Operoſum
fuerit ſingulos deorũ ritus ſicut in aliquibus ſupra fecimus diſtinctè ſcribere, præſertim
quum tales fuerint quos non niſi erubeſcentes poſſumus ſcribere. ſicut M. Ciceronem
uel hac una re diuino uirum ingenio erubuiſſe, & ſuis qui extant libris ſe uiuo per urbẽ
D Romam diſſeminatis indignitatem rei dãnaſſe uidemus. Nam in libro, quẽ De natura
deorum accuratiſſimè ſcripſit, hæc per Q. Lucilium Balbũ dialogo reſpondentẽ dicit.
Vides ne igitur ut à phyſicis rebus, benè ac utiliter inuentis, ratio ſit tracta ad commẽti *Cicero deos ſuos damnat*
tios deos: quæ res genuit falſas opiniones erroresq; turbulentos & ſuperſtitiones penè
aniles. & formæ enim deorũ & ætates, ueſtitus ornatusq; noteſcũt genera: præterea co-
gnationes, coniugia, omniaq; traducta ad cõſuetudinem imbecillitatis humanæ. Nam
& perturbatis animis inducuntur. Accipimusq; deorum cupiditates, ægritudines, iracũ
dias. Quare ad ritus alios ueniemus, qui totam ciuitatem multis diebus feriatam tene-
bant. ſacra fuerũt Cereris quando Proſerpina eius filia ab Orco fuit rapta, & paulopoſt *Cereris ſacra*
inuẽta: quarũ dearũ nominis interpretationẽ hãc Varro De lingua Latina ponit. Ceres
quod egerit fruges: Proſerpina Luna, ꝗd ut ſerpẽs modo ſit à dextris, modo à ſiniſtris. ea *Proſerpina*
rũq; dearũ ſacra licet ab Athenieñſibus Eleuſinia à loco dicta maiore celebrarent̃ appa-
ratu: Romani tamẽ in lunæ defectu & Romæ & ubicũq; agerẽt maximo æneorũ tinni-
tu ea celebrauere, ad cuius moris ſtrepitũ perpulchrè Iuuenalis alluſit, quũ mulierẽ no-
tare

tare uolens garrulam atq; contentioſam dixit. Vna laborãti poterit ſuccurrere lunæ. ſeruatum autem á Romanis extra urbem eum morem Plutarchus in uita Aemilij ſic oſtendit. Luna obſcurari cœpit ac deficiente lumine multisq; colorib. mutatis, tãdem nuſquã apparuit. Romanis ut moris eſt tinnitu æris lumen eius reuocãtibus, & ignes multis facibus ad cœlum tollentibus nihil ſimile á Macedonibus factum. *Termino ſacra fiebant* Termino ſacra fiebant quod in eius tutela fines agrorũ eſſe putabãt: deniq; Numa Põpilius ſtatuit, eum qui terminum exaraſſet, & ipſum & boues ſacros eſſe. Terminusq; quo loco colebat̃ ſuper eũ foramen patebat in tecto, quod nefas eſſe ducebãt terminum intra tectum cõſiſtere. *Auguſtum* At uero ædes ipſi gentiles tẽplaq; ſicut & noſtri rite cõſecrantes Auguſta appellauere, unde uult Ouidius Auguſtum fuiſſe dictum quaſi rite á populo ſacerdotibusq; dicatũ: *Auguria unde* eadeq; ab origine auguria ſunt dicta, quaſi ea Iupiter manu ſua dare & augere ſit iuſſus. Is uero augurãdi mos latam in urbe Romana habuit prouinciã, ut Augures tãto præficiẽdi ſacerdotio ex maioribus præſtantioribusq; urbis eligi conſueuerint. Vnde gloriatur in Bruto Marcus Cicero ſe á Q. Hortenſio uiro clariſſimo in collegium Augurũ fuiſſe cooptatũ: & Q. Mutium Scæuolã Augurem uidemus inter primarios omnium ætatũ uiros connumerari, quẽ in templo Veſtæ quo nihil in urbe Roma habitum eſt ſanctius aram ipſam amplexãtem Syllæ carnifices interfecerunt. Cuius ſanguine ignis ille uirginũ cura perpetuus, pene fuit extinctus. Eratq; ſicut Paulus Aemilius ſolitus fuit dicere, *Summa augurum poteſtas* ſumma eius ſacerdotij poteſtas, quod nec Senatus cogi, nec cõueniendi locum poterat habere, niſi quãdo & ubi Augures præſcripſiſſent. *Locus inaugurandi in curia ueteri* locum uero inaugurãdi oſtendimus fuiſſe in curia ueteri, ubi nũc ſancti Petri ad uincula eſt eccleſia: quã titulo cardinalatus nunc obtinet uir ſummus Nicolaus de Cuſa, Germania oriũdus, Philoſophia Theologiaq; egregie & Mathematicis eloquẽtiaq; eximie ornatus, licet aliquãdo alibi inaugurarent. Nã Feſtus Põpeius teſca uel teſqua dicit eſſe loca augurio deſignata, & poſtmurium eſſe põtificale pomœrium ubi pontifices auſpicabant̃. artem uero inaugurãdi ab ipſis ſeruatam facile oſtendere poſſemus, niſi fomentum addere uereremur quorũdam ex noſtris inſaniæ, qui nimium augurijs credere uident̃: Vt muſtelæ occurſum beſtiolæ omnium mundiſſimæ & homini amiciſſimæ, ut corui crocitatũ, noctuæ ac bubonis cãtum territi expaueſcant. Melius Cicero qui Nonio optimã ſpem habere licere dicenti quod ſeptẽ aquilæ in caſtris Põpei eſſent captæ: inquit, recte moneres, ſi aduerſus picas nobis pugnandũ foret. & nõ inſulſe cõſul ille, qui pullarios nunciãtes pullos non addicentes ſacris paſci nolle, iuſſit illos ut biberẽt proijci in profluentẽ. et Labieno in caſtris Põpeij diuinationibus augurijsq; innixo dicenti, Pompeium ſuperaturum, deridens re- *Augurandi mos* ſpõdit Cicero, eos hac ſpe ductos caſtra nuper amiſiſſe. ſed omniũ maxime grauiter & uere ſenſit doctiſſimus Varro, qui deos dixit otioſos & feriatos fore ſi ſua cõſilia corniculæ crederent, aut coruo hominibus indicãda. & tamen ut leuitatem eorũ arguamus, qui ſe auium uolatui aut occentui cõmittunt, augurandi particulam ex Varrone docebimus. Augures cum ſe in ſupremã curiæ ueteris partẽ recepiſſent, ueſtem induti ſacerdotalem, Lituum quæ uirga erat, manu tenẽtes eleuata, ſpaciũ in cœlo ambitu quẽ proſpicerent deſignabãt. Idq; templum appellauere, ꝙ tribus modis dicitur, á natura, ab auſpicando, á ſimilitudine in cœlo quia tuemur templũ. id quatuor modis ſiniſtra ab oriẽte, dextra ab occaſu, antica ad meridiem, poſtica ad ſeptentrionem. In terris dictum tẽplum locus augurij intra fines qua oculi cõſpiciunt, id eſt tuentur, á quo templum. Et de lituo ſic habet Liuius in Primo: Numa Põpilius Augurio creatus rex: inde ab Augure, cui deinde honoris gratia publicũ id ſacerdotiũ perpetuũ fuit deductus in arcem, in lapide ad meridiem uerſus cõſedit. Augur ad lęuã eius capite uelato ſedere cœpit, dextra manu baculum ſine nodo aduncũ tenens, quẽ Lituum appellauerunt, regiones ab oriẽte ad occaſum determinauit: dextras ad meridiem partes, læuas ad ſeptentrionẽ. oculis enim intentiſſimis aues augurium facientes (nam aliquæ nullius erãt Augurij) ſiniſtrorſum an dextrorſum, & canentes ne an tacitæ aduolarent diligenter obſeruabãt, bonum inde aut malum futuræ quã animo meditarentur rei ex eorum diſciplina uel potius inſipientia elicientes. *Occentus ſoricis* Nec mouere debebit quenquã quod multi ſcripſerunt occentum ſoricis Fabio Maximo dictaturam abſtuliſſe, quum id potius augurum inuidia ſit factum, dictaturã alteri cupientiũ demandari: aut quod Liuius in primo refert, ſi Actius Nauius

quia

A quia cotem nouacula diſcidit Augurijs ſacerdotioq; tantus honor acceſſit,ut nihil belli domiq; poſtea inauſpicato fieret:cōſilia populi, exercitus uocari, ſumma rerū, ubi aues non addixiſſent,dirimebantur.profecto eñ id fuit,quod Auguſtinus in Ciuitate dei dixit ſcripſiſſe Porphyriū,à dæmonibus fuiſſe diuinationes Augurū, Aruſpicū, uatū, atq; ſomniorū,& miracula Magorum.multa igitur de Augurum diſciplina & Augurijs iterato dicturi ab eo incipiemus,quod noſtris omnibus ne hanc extimeſcāt uanitatem plurimum prodeſſe debebit.Pliniū ſcilicet ſcribere,in Augurū diſciplina fuiſſe:nulla Auſpicia pertinere ad eos qui ingredietes obſeruare ea neglexerint.& ne in primario eiuſmodi rerum uerbo erretur,Nonius Marcellus docet,Auſpicium eſſe auium inſpectionem, Augurium rerum omniū coniecturā.Liuius in decimo:Rogatio promulgata,ut quum quatuor Augures,quatuor pontifices tunc eſſent, placeret augeri ſacerdotū numerum, & quatuor pontifices,quinq; ſacerdotes de plebe omnes legerentur. Inter Augures eñ conſtat imparē numerum debere eſſe.uocatę tribus,ingenti conſenſu accepta eſt roga-

Auſpicium.
Augurium.

B tio.Ita octo pontificū, nouem Augurum numerus factus.& xxvij.Liuius:in locum M. Marcelli L.Aquilius Pætus Augur creatus inauguratuſq;. Cicero in Legib, Sacerdotū genera duo eſſe dicit,unum quod præſit cæremonijs & ſacris. Alterū quod interpretet̃ fatidicorū & uatum effata incognitaq;,quorū cauſa S. P. Q. R.aſciuerit.Interpretes autem Iouis opt.maximi publici augures ſignis & Auſpicijs poſtea uidento,diſciplinā tenento. ſacerdoteſq; uineta uirgeta,& ſalicta publica auguranto:quiq; agent rem duelli, quiq; populare Auſpiciū pręmonento,olliq; obtemperanto,diuorumq; iras prouidento:hiſq; parento,cęliq; fulgura religionibus ratis denotāto,urbemq; & templa,& agros liberata & effata habento. Quæq; Augures iniuſta,nefaſta,uitioſa,dira,defixerint irrita infectaq; ſunto,quiq; nō paruerit capitale eſto. Quid uerò maius,ſi de iure quærimus q̃ poſſe à ſummis imperijs, à ſummis poteſtatibus comitia tollere, cōſilia uel inſtituta dimittere,uel habita repudiare? quid grauius q̃ rem ſuſceptā dirimi, ſi unus Augur aliter dixerit? quid magnificētius quàm poſſe decernere, ut magiſtratu ſe abdicent conſules?

Sacerdotū duo genera.

Augurum poteſtas.

C quid religioſius quàm cum populo,cum plebe,agendi ius dare:aut non dare? quid legē ſi nō iure rogata ſit tollere? Iam uerò permultorum exemplorum & noſtra eſt plena res publica & omnia regna,omnes populi,cunctæq; gētes, Augurū prædictis multa incredibiliter uera cecidiſſe uiderunt.Omnes magiſtratus Auſpicium iudiciumq; habēto,ex hiſq; ſenatus eſto:eius decreta rata ſunto.omnibus magiſtratibus Auſpicia dantur & iudicia,ut eſſet populi poteſtas ad quē prouocat̃:Auſpicia ut multos inutiles conatus impedirent mora.ſæpe eñ populi impetū iniuſtum,auſpicijs dij immortales repreſſerunt. Auſpicia ſeruanto,Augurijs parēto. Eſt autem boni Auguris meminiſſe maximis reip. temporibus præſto eſſe debere : Iouiq; optimo maximo ſe conſiliariū atq; adminiſtrum datū.Et M. Varro:Augur cōſuli,id eſt,tum quū exercitus imperatur,ac præit quid eum dicere oporteat.Cicero Philippicarum ſecūdo.quod enim ipſe me Augurē à toto collegio expetitum Cn.Pompeius & Q.Hortenſius,neq; enim licebat à pluribus nominari. Feſtus Pōpeius ſcribit quinq; genera ſignorū obſeruaſſe Augures. ex cœlo, ex auibus,

Signa quinque quæ Augures obſeruabant.

D ex bipedibus,ex quadrupedibus,ex diris.Auſpiciū ab aſpiciēdis auibus dictū eſt.Ex auibus illæ appellabant̃ funebres,quę in Augurijs aliquid fieri ꝓhibebāt.Oſcinū Auguriū à cantu auium.Oſcines aues,Auſpicium ore faciēte.Superuacanea dicebat̃ ab Auguribus auis,quæ ex ſummo acumine uocē emiſiſſet, dicta ita quod oñia ſupra uagatur aut canit.Puls potiſſimū dabat̃ pullis in Auſpicijs, quia ex ea neceſſe erat aliquid decidere quod tripudiū faceret, id eſt terripauiū. pauire enim ferire eſt. bonū enim Auguriū eſſe putabant,ſi pulli per quos auſpicabantur,comediſſent:præſertim ſi eis edētibus aliquid ab ore decidiſſet.ſin autem omnino nō ediſſent,arbitrabantur periculū imminere. Plutarchus in Problematibus. Metellus pontifex maximus prudēs & ciuilis poſt ſextilem menſem Auguſtū uetuit auſpicari, quod adultis & perfectis auibus auſpicādo antequā æſtas aduenerit,ſit prudētiæ. Autumno aūt aues partim inutiles ſunt, partim morbidæ, partim pulli imperfecti,& aliquæ propter anni tempus aliò deuolāt. & idem : qui prius auſpices,nunc Augures in captādis Augurijs luminaria ſemper accēſa etiā interdiu habere uoluerunt,ut ſcilicet an uentus eſſet intelligerēt, quo prohibēte aues dubiè & perplexè uolant,nec aliquid certi curſus oſtendere poſſunt:ſed cum flāma cernitur recta &

Vultures fœminæ zephyro imprægnantur.

conſtans de auium quieto uolatu iudicant.& infrà. In Augurijs uulture plurimũ utũtᷓ: E
quia Romulo in cõdẽda urbe xij.apparuerũt:uel quia ut Herodotus,uultur nemini no-
cet animali,quæ niſi cadauera comedit,nec aues mortuas attingit.& uultures omẽs fœ-
minæ Zephyro,ut arbores imprægnantᷓ. Vnde purior cæteris auibus.Itẽ Augures ſi ul-
cus haberẽt augurãdi cauſa ſedere prohibebãtur:quia integros & ſanos corpore & mẽ-
te eos eſſe oportet,q̃ ſacra peragũt.Cęteris ſacerdotibus ſimulac ad iudiciũ ducti ac dã-

Augur nunquã ſacerdotio multatur.

nati ſunt,aliũ ſubſtituũt.Augurẽ uerò donec uita ſuppetat, licet maximorũ criminũ cõ-
uictum, ſacerdotio nõ multant: quia nõ honoris nec magiſtratus,ſed ſcientiæ atq; artis
cuiuſdam potius nomẽ eſt Augur:quę nõ poteſt auferri,ſicut nec medico medicina ars,
nec muſico cantandi peritia.alium uerò nõ inſtituunt,quod ſacerdotũ numerum ab ini-

Auſpicia.

tio conſtitutũ meritò tuentur. Caduca Auſpicia dicunt, cum aliquid in templo excidit,
Cliuia auſpicia dicebãt,quæ aliquid fieri prohibebant.Omnia enim difficila cliuia. Vn-
de & cliui loca ardua.Pedeſtria auſpicia arbitrabantᷓ,quę dabãtur à uulpe,lupo,ſerpen-
te,equo,cæteriſq; animalibus quadrupedibus. Piacularia auſpicia arbitrabantur,quæ ſa F
crificantibus triſtia portendebãt:cum aut hoſtia ab ara effugiſſet,aut percuſſa mugitum
dediſſet,aut in aliam partem corporis quàm oporteret,cecidiſſet. Peſtifera auſpicia eſſe
dicebãt,cum cor in extis,aut caput in iecinore nõ fuiſſet. Præpetes aues dicũtur, quæ ſe
ante auſpicantẽ ferũt:nam præpetere dicebant antè ire. & Plinius aues edòcet auſpicijs
adhibendas.cornices ſunt inauſpicatę garrulitatis.corui in auſpicijs ſoli uidẽtur intelle-
ctum habere ſignificationũ ſuarum.peſſima eorum ſignificatio,cùm glutiũt uocem ue-
lut ſtrangulati.Bubo funebris & maximè abhorrẽs publicis præcipuè auſpicijs, deſerta
incolit.Itaq; in urbibus aut omnino in luce uiſus dirum oſtentum eſt.priuatorum domi-
bus inſidere ſcio nõ fuiſſe feralem. Capitolij cellam intrauit,propter quod urbs luſtrata.
Anſer peruigil Capitolium ſeruauit à Gallis.Gallinæ nigræ digitis imparibus ad rẽ diui
nam idoneæ.Eſt inter aues ardeolarũ genus,quod leucos uocãt.altero oculo carere tra-
dunt,optimi augurij cum ad Auſtrum uolãt:ſolui em̃ pericula metuſq; Nigidius ait.Gal
li gallinacei:horũ ſũt tripudia ſoliſtima.hi magiſtratus noſtros quotidie regũt, domoſq; G
ipſis ſuas claudũt,ac reſerãt. hi faſces Romanos impellũt aut retinẽt, iubẽt acies ac prò-
hibent,uictoriarũ toto orbe partarũ auſpices:hi maximo terrarum imperio imperitant.
Similem uerò huic uerborũ leuitatẽ, prior Plinio Liuius in quinto dixit. auſpicijs hanc
urbem conditã eſſe:auſpicijs bello ac pace,domi,militiæ,omnia geri, quis eſt qui igno-
ret? Quid em̃ eſt ſi pulli nõ paſcãtur? ſi ex cauis tardius exierint? ſi occinuerit auis? par-
ua ſunt hæc, ſed parua iſta non contemnendo maiores noſtri maximam rem hanc fece-
runt.Et nono libro L.Papirius dictator à pullario monitus ad auſpicium repetendum
Romam profectus.Item decimo.Papirius Curſor Cõſul pullarium in Auſpiciũ immit-
tit:& cum pulli non paſcerentur,pullarius Auſpicia mentiri auſus, tripudiũ ſoliſtimum
Cõſuli nunciauit.locatus in prima acie qui mentitus fuerat interfectus eſt. Conſul dij in
prælio ſunt inquit.habet pœnam noxiũ caput ante Cõſulem.hoc dicente Cõſule, cor-
uus clara uoce occinuit. Vnde & ipſe Cicero oratione in Catilinam tertia, hanc fatuita-

Aruſpices ex Etruria.

tum diſciplinam laudibus effert. Aruſpices ex Etruria ijdem iuſſerunt ſimulacrũ Iouis H
facere maximum,& in excelſum contra atq; fuerat ad orientem collocare: ac ſe ſperare
dixerunt,ſi illud ſignum quod uidetis, ſolis ortum & forum curiamq; conſpiceret: fore
ut ea conſilia quæ clam eſſent patefierent.Et de Aruſpicũ reſponſis idem Cicero.Quan
ta maiorum noſtrorum fuerit ſapientia perſpicere poſſunt,qui ſtatas ſolẽneſq; cęremo-
nias pontificum rerum bene gerendarum autoritate,Augurũ fatorum, ueteri prædica-
tione Apollinis,uatum libris,& portentorum explanationis Etruſcorum diſciplina cõ
tineri putarunt. Vnde Ciceronis ſententiã ſecuti ſunt poſteri, quod Flauius Vopiſcus
in Aureliani principis rebus geſtis ſic oſtẽdit. Die tertia Iduũ Ianuarij Fuluius Sabinus
prætor urbanus dixit. Referimus ad uos p. c. pontificum ſuggeſtionem & Aureliani

Fatales libri.

principis literas,quibus iubet ut inſpiciantur fatales libri, quibus ſpes belli terminandi
ſacrato deorũ animo continetur. Scitis enim ipſi quotieſcunq; grauior extitit aliquis
motus,eos ſemper inſpectos,neque prius mala publicè eſſe finita,quàm ex ijs ſacrificio
rum proceſſit autoritas.Tunc ſurrexit primę ſententię Vlpius Syllanus,atq; ita locutus
eſt.Sero nimis de repu. Pontifices retulerunt:qui puri, qui mundi,qui ſancti,qui ueſtitu

A animiſq́; ſanctis ſunt, Commodi templũ aſcendite: ſubſellia laureata conſternite. Veteranis manibus libros euoluite. Varia r. p. quæ ſunt æterna perquirite, patrimis matrimiſq́; pueris carmen indicite, Nos ſumptum ſacris, nos apparatum ſacrificijs, nos aris tumultuarias indicemus hoſtias hæc interrogati plerıq́; Senatores ſententias dixerunt. Itũ eſt deinde ad templũ, inſpecti libri, proditi uerſus, luſtrata urbs: cantata carmina, amburbiũ celebratum, amburbialia promiſſa, atq́; ita ſolennitas quo iubebatur modo expleta eſt. literæ autem quas ſupra Flauius Aurelianũ ſcripſiſſe dicit, fuerũt hæ. Aurelianus Auguſtus Senatui ampliſſimo ſalutem. Miror uos p. c. tandiu de aperiendis libris Sibyllinis dubitaſſe, perinde quaſi in Chriſtianorũ eccleſia, non in templo deorũ omniũ tractetis, Agite igitur & caſtimonia pontificũ cæremonijſq́; ſolennibus, iuuate principẽ neceſſitate publica laborantem. Inſpiciant libri, quæ facienda ſunt celebrentur. profuit tñ multis in rebus Romanũ hunc principem religionis cultũ ſeruantem deos timuiſſe. Nam cũ uerus Apollonius Tyaneus philoſophus, ipſi Aureliano deſolationem Tyanę meditanti ſic dixiſſet: Aureliane ſi uis uincere, nihil eſt quod de ciuiuum meorũ nece cogites. Aureliane ſi uis imperare à cruore innocentũ abſtine. Aureliane clementer te ages, ſi uis uincere. urbem ille liquit intactã. Sed iam aliquos particulares uideamus effectus, quos ab Augurijs proueniſſe dixerũt. Plinius. Siculo bello ambulante in littore Auguſto, piſcis è mari ad pedes eius exilijt: quo argumento uates reſpondêre, Neptunũ patrem adoptãtem eum ſibi, Sextum Pompeiũ repudiaſſe. Et infrà. Picus Martius in capite Prætoris urbani L. Tuberonis in foro iura pro tribunali ferentis, ſedit ita placidè, ut manu prehẽderetur. Reſpondêre uates. Exitiũ imperio portendi ſi occideretur, at ſi dimitteret, Prętori. dimiſſa eſt: & prætor breui mortuus prodigium impleuit. gallinã cum lauri ramuſculo cecidiſſe in ſinum Liuiæ Druſillę, quę fuit imperatrix: & hucuſq́; ſeruatum, ut ex ea lauro imperatores fuerint laureati. Fuerunt quoq́; minores Auguribus ſubditi ſacerdotes Extiſpices, quos ab inſpiciendis extis dixerũt. omẽtis enim extiſq́; & fibris animaliũ ſua inſpectis diſciplina, futura hominibus prędicebant, eoſq́; ſic deſcripſiſſe Virgiliũ ſuprà

Literæ Aureliani imperatoris.

C oſtendimus: pecorumq́; recluſis pectoribus inhians ſpirantia conſulit exta. cuius inſanię ab hiſtoricis poetiſq́; infinita ſumi poſſent exempla, ex quibus nonnulla ponemus. Syllę cuius tempora ſicut inquit Auguſtinus talia fuerunt, ut ſuperiora quorum uindex eſſe uidebatur, illius cõparatione quærerentur: cum primũ ad urbem contra Marium caſtra mouiſſet, adeo læta exta immolãti fuiſſe ſcribit Liuius, ut cuſtodiri ſe Poſthumius Aruſpex uoluerit capitis ſuppliciũ ſubiturus, niſi ea quę in animo Sylla haberet dijs iuuãtib. impleuiſſet. & Suetonius de Cæſare dixit, cum ſomniaſſet ſe matri ſtuprum intuliſſe, cõiectores eum ad ampliſſimam ſpem incitauiſſe. ſed & Cornelius Tacitus de Veſpaſiano ſcribit. Iudęam inter Syriãq́; Carmelus eſt, ita montẽ uocant: ſacrificanti in eo Veſpaſiano, cum ſpes occultas animo uerſaret, Baſilides ſacerdos inſpectis extis quicquid eſt, inquit, Veſpaſiane quod paras, ſiue domũ extruere, ſiue prolatare agros, ſiue ampliare ſeruitia, datur tibi magna ſedes ingentis termini. quod ad imperium euectus impleuit. Sed unica M. Varronis quam præmiſimus reſpondeat ſententia, nõ ſolum otioſos ſed ſordi-

D diſſimos fuiſſe deos, ſi in iecorum & uiſcerum ſterquilinio ſua occuluerunt cõſilia, hominibus ab inſanis ſacerdotib. manifeſtanda: ut optabilius fuerit ualuiſſe apud maiores Ciceronis ꝓ A. Cluentio ſententiam: pietate & religione & iuſtis precibus, deorum mẽtes non contaminata ſuperſtitione, neq́; ad ſcelus perficiendum cæſis hoſtijs poſſe placari. Vbi enim fuiſſe deos alibi: quàm in ſtercore exiſtimabimus, quando ea acciderunt, q̃ Plinius enumerat, ijs qui quęſiuerunt oſtenſa. M enim Marcello cum perijt ab Annibale caput iecoris defuit. defuit & C. Mario cũ immolaret Vticæ. Itẽ Caio principi Calendis Ianuarijs cũ iniret Cõſulatũ quo anno interfectus eſt. Claudioq́; ſucceſſori eius, quo mẽſe interẽptus eſt ueneno. Pyrrho regi quo die perijt, pręciſa hoſtiarũ capita repẽrerũt. Sed & prębẽdis quoq́; lętis & proſperis, dij in ſtercore iacuerũt. diuo nanq́; Auguſto Spoleti ſacrificãti primo poteſtatis ſuę die, uictimarũ iecinora replicata intrinſecus ab una fibra repetta ſunt. reſponſumq́; duplicaturum intra annum imperium. Gemina item diuo Auguſto apparuere iecinora, quo die apud Actium uicit. Sed & Magici fuerunt & Mathematici, quos accuratiſſimè Cicero & Plinius impugnãt. quibus & Liuius cõſentire uidet: cum regẽ Tullum, quia Iouem mala religione, ſollicitabat, fulmine cum tota domo fla-

Sententia de dijs placandis.

Aduerſus artes Magicas. graſſe dicit. Et Auguſtinus in Ciuitate dei dicit aduerſus Magicas artes Romanorũ eſſe leges præſertim duodecim tabularũ. Et Aſclepiadẽ in primis dicit Plinius adimere Magicę uanitates, ut abrogaret herbis fidẽ: eũꝗ ꝓbare bonis argumẽtis dicit, ſi Magia fuiſſet uera potuiſſe Romanos contra Cimbros & Theutonas, contra Aphros, contra Gallos, & cæteros prouidiſſe, ſi herbarũ arte Magica ſames tolleret, & portę urbiũ reſerarentur. Et Helius Spartianus de Didio Iuliano imperatore ſcribit: fuiſſe illi eam amentiã, ut per Magos plæraꝗ faceret, quibus putaret odium populi deliniri. quaſdam eñ nõ conuenientes Romanis ſacris hoſtias immolauerunt, carmina prophana cantauerunt, & ea quæ dicunt ad ſpeculum fieri, in quo puer præligatis oculis, incantato uertice, qua reſpicere dicit. *Mathematici à Tyberio expulſi.* Mathematicos uerò Suetonius aſſerit à Tyberio imperatore expulſos fuiſſe, ſed deprecantibus, & ſe artem deſerturos promittentib. ueniam dediſſe. Cornelius autẽ Tacitus Mathematicos dicit genus hominum potentibus infidum, ſperantibus fallax, quod in ciuitate Romana & uetitum ſemper & retentum fuit, quos poſtea Vitelliũ imperatorem aſſerit expuliſſe. Sed & alios habuerunt priſci ſacrificulorum præſtigiorũ & F
precationum ac uariarum obſeruationum mores, à quib. partim in urbe Roma uetitis, partim à ſuperſtitioſis in uſu habitis, plurimæ oriebantur inſaniæ. Liuius xxij. interim ex fatalibus libris ſacrificia aliquot extraordinaria facta, inter quę Gallus & Galla: Gręcus & Græca in foro Boario ſub terrã demiſſi ſunt uiui, & item infrà. Liuius xxv. Tanta religio & ea maxima ex parte externa ciuitatem inceſſit, ut homines aut dij alij uiderentur effecti: nec iam in ſecreto modo, ſed in publico etiam ac foro capitolioꝗ mulierum turba erat, nec ſacrificantium nec precantium deos more patrio. Sacrificuli ac uates ceperant hominum mentes: quorum numerũ auxit ruſtica plebs ex incultis diutino bello, infeſtiſꝗ agris egeſtate & metu in urbem compulſa, & queſtus ex alieno errore facilis quẽ uelut ex conceſſæ artis uſu exercebant. M Æmilius prætor edixit, ut quicunꝗ libros uaticinos, precationisúe, aut artis ſacrificandi haberet, eos libros omnes literasꝗ ad ſe ferret: *Precatio.* Maioremꝗ in prædictis autoritatẽ habuit precatio. cui faciendæ ex ſcripto, ſicut ſcribit Plinius, præibat aliquis, & alius adhibebatur cuſtos, ne erraretur in uerbis: alius item G
præponebatur qui linguis faueri à circũſtantibus iuberet: quemadmodum apud nos ſeruatur, cùm ſacram lecturus in eccleſia lectionem alta dicit uoce, iube domine benedicere: cui boni ominis ſit reſponſio, ut digna in eius corde & labijs ſacrorum dogmatum ſit *Fauere linguis omnes.* enuntiatio. dicebant enim Gentiles, fauere linguis omnes, & tu tibicen cane ne aliud interea exaudiatur; Veſtalem itaꝗ precationem fuiſſe aſſerit Plinius, qua aquã illa cribro attulit: Et parietes ab incendijs precationibus fuiſſe circunſcriptos, & Veſtales creditũ mancipia fugitiua nondum urbem egreſſa retinuiſſe in loco, precationibus. Vnde & traditum more dicit primum anni diem, lætis precationibus inuicem fauſtum ominari. *Obſeruatio.* obſeruationes cum fuerint propemodum infinitę: nonnullas ponemus. Sanguinem gladiatorum ex uulnere morientium bibebant, ut procul à comitiali eſſent, quod tamen ſcribit Plinius cum ſpectaret aut fieret in arena horrorem attuliſſe. Et obſeruatio illa erat, qua Auguſtũ ſcribit Suetonius adeo tonitrua & fulgura expauiſſe, ut ſemper & ubiꝗ pellẽ uituli marini circunferret pro remedio. & qua Cæſar poſt unum ancipitem uehiculi ca- H
ſum ſemper domum egrediens carmine ter repetito ſecuritatem itinerum nuncupabat, ſicut nos domus limitum tranſgreſſuri ſignaculo crucis pręmiſſo diuinã ab aduerſis tuitionẽ imprecamur. publicaꝗ illa fuit obſeruatio cũ in oppugnationib. ante omnia euocabantur à Romanis ſacerdotibus dij: ſub quorũ tutela urbs aut oppidum id erat, ꝓmittebantꝗ illi uel illis dijs, eundẽ aut ampliorẽ locũ Romæ alibiꝗ. ideoꝗ Romæ deus Tu*Tutelaris deus*telaris ignorabatur, ne poſſet ab hoſte aliquo euocari. publica etiam obſeruatio illa erat, de qua Cicero in Vatiniũ. Ioue fulgurãte cũ populo agi nefas eſſe. & laurũ in ſinu Iouis poni, quoties lætitiã nouã uictoria attulerit. in prophanis uſibus pollui laurũ & oleam fas non eſſe, & ne ꝓpiciandis quidem numinibus accendi ex his altare, aramúe debere, *Aliæ obſeruationes.* Et Plutarchus in Problematib. ſcribit, cùm in cæteris Dianæ templis, ceruorum cornua affigere mos eſſet, in ea tantũmodo ꝙ erat in Auentino boum affixa fuiſſe: quod Antronius Horatius in Sabinis bouẽ inſigni ſpecie & magnitudine natã, à diuino quodã monitus ſi quis immolaſſet, totius Italiæ imperio eius ciuitatẽ potiturã: Cornelius ſacerdos eo ad Tyberim lauãdi ſpecie miſſo immolauerit, & Romæ imperiũ Italiæ pepererit. Et

A præſtigia damnãs Suetonius de Veſpaſiano dicit. Nunciata fuiſſe ex urbe præſtigia:Né ronem diebus ultimis monitũ per quietẽ ut thenſam Iouis optimi ex ſacrario in domũ, & in circum deduceret: quorum etiam præſtigiorũ Iudæos ſcribit pœnas dediſſe, cum in oriente percrebuiſſet uetus & cõſtans opinio, eſſe in factis, ut eo tẽpore Iudęæ profecti rerum potiretur. Iudæiq; id ad ſe trahentes rebellarũt, & urbe amiſſa ad exterminium ſunt adducti. quorũ tamen præſtigiorum aliquid certioris euentus habuiſſe eſt uiſus Ioſephus nobilis Iudæus, qui cum Veſpaſiani iuſſu cõijceretur in uincula, cõſtãtiſſime aſſeuerauit: fore ut ab eodem abſolueretur, uerum iam Imperatore: quod & poſtea factũ fuit. Quód autẽ ſuprà Cicero in Legum libris, Diuorum iras prouidẽto, hiſq; parẽto, dixit: ad prodigia ſpectat. de quibus eodẽ libro, Prodigia & portenta ad Etruſcos & Aruſpices ſi ſenatus iuſſit deferunto, Etruriæq; principes diſciplinam diſcunto, quibus diuis decreuerint, procuranto, iiſdemq; fulgura & oſtenta pianto. prodigia autẽ Nonius Marcellus dicta uult quod porrò ſint adigẽda. & infrà. prodigia ſemper eſſe peſſima, q deo- *Præſtigia.* *Prodigia.*

B rum ſint iræ uel minæ. Liuius viij. M. Rutilio tertium & Manlio torquato tertium coſſ. prodigium lapidibus pluit. & libro xxij. quod autẽ in Piceno lapidibus pluiſſet nouendiale ſacrum editum eſt, urbs luſtrata, hoſtiæ maiores quibus edictũ eſt dijs, donum ex auro põdo xl. ad Lanuuinũ Iouem portatũ, & ſignum æneum auratum Iunoni in Auentino: lectiſterniũ Cære & Romę: à iuuentute ſupplicatũ fortunæ in Algido: & inde Romæ omibus dijs & genio maiores hoſtiæ. Attilius Seranus prætor uota ſuſcipere iuſſus, ſi in decem annos r.p. eodem ſtetiſſet ſtatu. & infrà Liuius xxiij. prodigia eo anno multa nunciata ſunt, quoq; magis credebãt ſimplices ac religioſi homines, eo plura nunciabãtur. Et xxiiij. uerũ ex ingenio fateri coactus, ſic habet: prodigia procurarũt, quæ nunciata erãt: & alia ludibria oculorũ auriũq; credita pueris. oſtẽtaq; proximo loco Romanis fuerũt. quæ Vlpianus De uerborũ ſignificat. dicit Labeonẽ definiſſe, cum cõtra naturã alicuius rei genitũ factũmue eſt aliquid. duoq; eorũ genera eſſe, cum quis cõtra naturam naſcitur tribus manibus aut pedibus homo: alterũ cum quid prodigioſum uidetur, *Oſtentum.*

C quæ Greci phãtaſmata dicunt. Plinius: Subſedit in Cumano arbor, graui oſtento, paulò ante Põpeij Magni bella ciuilia, paucis ramis eius eminẽtibus. Oſtentumq; eſt, cum arbores in capitibus ſtatuarũ, uel in atrijs enaſcuntur, uel in arboribus ipſis alienis. In capitolio bello Perſei enata palma uictoriã triumphoſq; portendit, quæ tempeſtatibus proſtrata, eodemq; loco ficus enata eſt in Meſſalæ & C. Caſſij Cenſorum luſtro. à quo tẽpore pudicitiam proſtratam, Piſo grauis autor eſt. Monſtra ſubſequũtur: Nonius dicit deorum monita eſſe. Et Feſtus mõſtrum dictũ, uelut moneſtrũ, quod moneat aliquid futurum: prodigium uelut prædicium quod prædicat. portentũ quod portendat. Oſtenſum eſt quod oſtendit. Tenitas eſſe inquit Feſtus deas ſortiũ: dictas, quod tenẽdi habeãt poteſtatẽ. Videmuſq; bina fuiſſe ſortiũ genera. Vnum quas ſortes Virgilianas appellauere: cũ aperto Virgilij codice deſtinati in ordine & numero uerſus qui ſorte occurriſſent: in Augurium accipiebantur. De quo Helius Spartianus in Adriani uita. Quo quidẽ tẽpore, cũ ſolicitus de Imperatoris erga ſe iudicio, Virgilianas cõſuleret ſortes: in hos inci- *Phantaſma.* *Monſtrum.* *Prodigium.* *Portentum.* *Duo genera ſortium.*

D dit uerſus. Quis procul ille autẽ ramis inſignis oliuę Sacra ferens, noſco crines incanaq; menta Romani regis, primam qui legibus urbem Fundabit, Curibus paruis & paupere terra. Alterum fuit ſortium genus uetuſtiſſimum, à ſacerdotibus confictum, reſponſiſq; oraculorum adſimile, quod inſcripta folijs arborũ, tabelliſq; diuerſorum euentuum eulogia, ad deorũ puluinaria erant à ſacerdotibus ita diſpoſita, ut cum illi aut orati uoluiſſent, aut ſpõte cõſtituiſſent, certo decuſſa artificio: in id ſpei aut timoris populos & principes uiros inducerent, quod ſibi conducibile aut delectabile exiſtimarent. hinc illud eſt apud Liuium libro xxij. prodigij à ſacerdotibus procurandi loco habitum, ſortes attenuatas, id eſt ſpõte ſua in altare tanquã è cœlo delapſas: unamq; excidiſſe ita ſcriptam, Mauors telum ſuum concutit. Cernere autem ex Liuio quales adhibitæ fuerunt procurationes, ex quibus omni ſacerdotio maxima acceſſit delectatio, & utilitas iucundiſſimum eſt. Decembri enim menſe quærendis uoluptatibus ſummè idoneo, huius procurandæ ſortis gratia, ad ædem Saturni Romæ immolatum eſt, lectiſterniumq; imperatũ, & eum lectum ſenatores ſtrauerũt: & conuiuium fuit publicum, ac per urbem Saturnalia die ac nocte clamata. populuſq; eum diem feſtũ perpetuum habere ac ſeruare iuſſus *Procurationes.*

Vota quoq; priſci impetrandis à deo cõcupitis emiſere, quę ut implerent cõſtantiſſime E
ſunt adnixi. Liuius in Tulli regis rebus geſtis: In re trepida duodecim uouit Salios. pha-
naq; Pallori & Pauori. & libro v. dictator M. Furius Camillus Vehios capturus deci-
mam Ioui Pythio uouit, & Iunoni hoſpitium promiſit. & Annibalem Liuius bellũ me-
ditantem Romanũ, facit ſecundis ſe uotis obligaſſe. Qua de re plura dicere omittemus,
quia apud priſcos pariter & apud noſtros & pari forma eſt acta. Multa ſuperius à nobis
ſunt oſtenſa, per quæ priſci futura ſcire, prouidere & auertere conabantur: unum hoc lo
co libet oſtẽdere, per quod certiora & oculis ſubiecta, ſacrorum auxilio occultari poſſe
credebant. Ad uallem Ægeriæ, quam fuiſſe tenemus ad ſextumdecimum ab urbe lapi-
dem, ubi Cinthianum eſt ſummi uiri Proſperi Cardinalis Columnæ oppidum: lacus illi.
ſubiectus, ſicut ſemper alias nunc nemorenſis eſt dictus, quo in loco templum erat For
tunæ uirilis. Eius ſacerdotem uirgines quam primum uiri potentes eſſe inciperent, à pa-
rentibus ductæ adibant. Iſq; eas omnino nudatas undiq; inſpiciens, uitia corporis appa
rentia indicabant. Et admonitæ uirgines cum Fortunæ thura immolaſſent: uicium illud F
maritum qui contingebat perpetuo celari impetraſſe tenebant.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER SECVNDVS.

Conſectas iam & ſub religionis uelamine à priſcis gẽtilibus ad luxum,
faſtum, opeſq;, quærendas uario excogitatas modo artes, pontificum
ſcilicet Flaminumq; & ſacerdotum inſtitutiones primum, poſt cætera
quæ religionis fuere ſecundo hoc uolumine oſtendemus. Pontifices
Varro De lingua Latina ſcribit dictos eſſe à ponte ſublicio, quem ſæ-
Pontifex maximus. pe fecerunt. additq; Feſtus, maximum eſſe dictum Pontificem quod
maximarum rerum, quæ ad ſacra & religionem pertinent, iudex ſit, uindexq; contuma-
ciæ priuatorum magiſtratuum. Pontifices uerò alij duorum fuerunt generum: ex pa-
Põtificum duo genera. tricijs maiores, & minores ex plebe. Quantæ autem dignitatis fuerit pontifex maxi- G
mus Liuius libro xlvij. oſtẽdit, quod Gn. Cornelio prætori multa indicta eſt: quia cum
M. Æmilio Lepido pontifice maximo iniurioſe contenderat. ſacrorum enim quàm ma
giſtratuũ ius potentius fuit. Eademq; pontificis maximi dignitas ab eius modo creandi
apparet. Liuius enim xxv. ſcribit: Comitia pontifici maximo creando ſunt habita. Res
ingenti certamine acta. creatus eſt Licinius Craſſus, qui ædilitatem curulem petiturus
erat. ante hunc intra cxx. annos nemo præter P. Cornelium pontifex maximus creatus
fuerat, qui ſella curruli non ſediſſet. Cicero autem Oratione in legem agrariam Rulli ſe-
cunda dicit. comitijs pontificum non niſi decem & ſeptem tribus fuiſſe uocatas. Et Sue
tonius Tranquillus de C. Cæſare: Pontificatum maximum petijt, non ſine profuſiſſima
largitione: in qua reputans magnitudinem æris alieni, cum mane ad comitia deſcende-
ret prædixiſſe matri oſculãti fertur, domum ſe niſi pontificem, non reuerſurum. Atq; ita
potentiſſimos duos competitores, multumq; ætate & dignitate antecedẽtes ſuperauit,
ut plura ipſe in eorum tribubus ſuffragia quàm uterq; in omnibus tulerit. Vnicum ta- H
Flamen. men uideo Romanorum Imperatorẽ non ad luxum & faſtum, ſed ad clementiæ & pie-
tatis inſtrumentum quæſiuiſſe pontificatum: Suetonius enim ſcribit, Titum Veſpaſia-
num qui iure optimo appellatus eſt deliciæ humani generis, pontificatum maximum
ideo ſe profeſſum accipere, ut puras ſeruaret manus. fidemq; prę̃ſtitiſſe, quod nunquam
poſthac autor fuit cuiuſquam necis, nec conſcius, quamuis interdum ulciſcẽdi cauſa nõ
deeſſet. qua in re intelligi poteſt, primas fuiſſe pontificis maximi partes, manus ab effu-
ſione humani ſanguinis continere: quo poſthabito reſpectu, alij omnes Romani Impe-
ratores uoluerunt pontificatu maximo exornari. Flamines Varro dicit dictos, quod ca
put uinctum habent filo: & cognomen accipiunt ab eo deo, cui ſacra faciunt. ſed partim
ſunt aperta: ut Martialis, Volcanalis. obſcuriora partim, ut Dialis à Ioue, Furialis à Furi-
da cuius in Faſtis feriæ erant Furinales. Et Liuius dicit. Numa Pompilius Flaminẽ Ioui
aſſiduũ ſacerdotẽ creauit: inſigniq; eum ueſte & curruli regia ſella adornauit: huic duos
Flamines adiecit, Marti unum, alterũ Quirino. quod autẽ Flamines etiã à pontifice ma-
ximo crearentur, Liuius xxvi. oſtẽdit. C. Flaminius Flamen captus à P. Licinio põtifice

A maximo. ut animum eius cura ſacrorum & cæremoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo in tota iuuentute patrum primoribus probatior haberetur. Creatos etiam fuiſſe Flamines à Dictatore urbium & oppidorũ oſtendit Cicero in Miloniana oratione: Milo Lanuuiũ, ex quo erat municipio, & ubi tum Dictator, ꝓfectus eſt ad Flaminem prodendum. item infrà: interim cum ſciret Clodius iter ſolenne, legitimum, neceſſarium Miloni eſſe Lanuuium ad Flaminẽ prodendũ, quod erat Dictator Lanuuij Milo. Maximũ Flaminem fuiſſe Dialem inter XV. Flamines dicit Feſtus: & cum cæteri diſcrimina maieſtatis ſuæ haberent pro minimo habitum Pomonalem, quod Pomona dea leuiſſimo fructu agrorum pomis prȩſideret. Et Flamini Diali annulum quidẽ gerere non licebat ſolidum, aut aliquem in ſe habere nodum: & Flamini iurare Diali fas non erat, quod parua in re ei fidem non habere abſurdum eſſet, cui diuina ſumma credita eſſent: Flamenq́; Dialis cum Flaminicam haberet uxorẽ, ea mortua ſacerdotio ſe abdicabat. quia cum uno & eodem tempore uxor cum eo ſacraretur, multa eſſent in ſacris, quȩ

B illa mortua agi nequirent, & ſtatim alteram ſuperducere, cùm difficile tum iniquum atque imperium uidebatur. Palatualẽ Flaminem ad ſacrificandũ ei deæ conſtitutũ fuiſſe, in cuius tutela palatium eſſe putabatur Feſtus aſſerit. quum Plutarchus in problematibus affirmet, Iouis ſacerdoti, quem Flaminem Dialem uocare farinam frumentúmue tangere non licuiſſe. quia frumentum res corrupta, ac pené putrida: farina ex frumento cõtrita, & nondũ in panem redacta, res ſit imperfecta. Hederã Flamẽ Dialis ſi attigiſſet piaculum ei erat: nec iter facere poterat ubi umbracula ab ea arbore deſuper imminerent: quia arbor ſterilis, & hominibus omnino inutilis, quȩ propter fragilitatem ſemper alteri inhæret, ſolaq́; uiriditate & umbra delectat. Vnde non temerè in domibus naſci prohibetur. De Pontificum Flaminumq́; uerbo & officio ſatis multa ſunt dicta. Sacerdotes Varro inquit, uniuerſos à ſacris dictos eſſe. Fuerunt eñ Pontifices, Flamines, & ceteri omnes rebus præfecti ſacris appellati pariter Sacerdotes. per ea autẽ quæ Cicero Oratione in legem agrariã Rulli ſecũda habet, uidemus, & ſi Põtifices populi ſuffragijs,

Palatualis flamen.

Sacerdotes unde.

C Flamines uerò à populo, uel à principe, uel Dictatore, uel Põtificibus creabãt, neutros tamen potuiſſe ſacerdotium ità populi ſuffragijs habere, quin ipſos oportuerit à collegio Pontificum cooptari. Comitijs Pontificum non niſi XVII. tribus uocabantur, atq́; hoc idem de ſacerdotijs Cn. Domitius tr. pl. uir clariſſimus tulit. quod populus per religionem ſacerdotia mandare non poterat, ut minor pars populi uocaretur: ab ea parte qui eſſet factus, is à collegio cooptabatur. Vnde tractus mos apud nos uidetur, eos qui à principibus ſiue populo & aliquo collegio ad dignitates eligũtur, oportere nihilominus à Romano pont. & eius collegio cardinaliũ confirmari. collegium uerò quid fuerit appellatũ in Oratione de Aruſpicũ reſponſis idem Cicero ſic oſtẽdit. At uero domum meã P. Lentulus cõſul Pontifex maximus, L. Lẽtulus Flamẽ Martialis, L. Claudius rex ſacrorum, Sex. Cæſar Flamen Quirinalis, L. Cornelius, Q. Albinouanus, Q. Terentius põtifices minores, omnes liberauerũt. ſicq́; & quinq́; ſacerdotijs maioribus collegiũ cõſtabat. Ad quam, ut uidetur, imitationem collegium Romanæ eccleſiæ cardinaliũ ex tri

Pontificum & Flaminum cooptatio.

Collegiũ quid.

D bus maioribus ſacerdotijs eſt cõfectũ. Epiſcopis uidelicet ſeptẽ urbi Romæ ꝓpinquioribus, presbyteriſq́; parrochias urbis principales, & diaconis parrochias item alias minores adminiſtrare ſolitis. Sed unum prȩterire hoc loco nolumus, à quo omnis gentiliũ Romanorũ religio cauſam uidetur originẽq́; habuiſſe. Sacerdotes ipſos utriuſq́; ſexus à maximo ad minimũ ſacerdotia habuiſſe, quorũ prouẽtus erãt tanti & tales, ꝙ ex illis nedum rem ſuſtentabãt familiarẽ, ſed fomẽta inde ad faſtũ eis luxumq́; proueniebãt: cum tamen ſacerdotes ipſi uxorẽ filioſq́; & familias ex ſacerdotio æquè ac patrimonio alentes, publicis omnibus prȩter admodũ pauca muneribus fungerentur, & militiæ ac mercaturæ, aut opificio prout cuiq́; cõtigerat liberatq́;, uacarẽt: eaq́; ſacerdotia fuerũt qualia nos Chriſtiani ꝓ priore uocabulo bñficia appellamus. Sacerdotiorũ aũt ſicut & beneficiorũ duo fuiſſe gñã uidemus: unũ quod ſacris eſſet addictũ locis, quȩ reip. aut principum, aut pontificũ collegij collatiõis eſſent: alterũ quod ædis aut ſacelli iuris eſſet à patreſamiliâs ea ratiõe erecti dedicatiq́;, ut & ſacrorũ cura, & fructuũ ipſius ſacerdotij perceptio ad ſolã gentẽ familiãq́; ſuã perpetuis ſucceſſionibus deuolueret: quæ ſacerdotia priſcis gentilitia, beneficia noſtris iuris patronatus ſunt. Liuius IX. gens Potitia cuius

Sacerdotiorũ duo genera.

Gẽtilitia ſacerdotia.

ad aram Herculis familiare ſacerdotium erat. Et Cicero Legum primo De ſacris hæc ſit E
una ſentētia, ut conſeruentur ſemper & deinceps familijs prodantur, & perpetua ſint ſacra: ut ne patrisfamilias morte ſacrorum memoria occideret, ut eſſet ea adiūcta ad quos eiuſdem morte pecunia uenerit. Et Cicero de Aruſpicum reſponſis. Multi ſunt etiam in hoc ordine, q̄ ſacrificia gētilitia illo ipſo in ſacello, ſtatuto anniuerſali factitarūt. Et Cornelius Tacitus de Othone. At recēs ab exilio reuerſos adoleſcētes auitis & paternis ſacerdotijs in ſolatiū repoſuit, idēq; Tacitus de Vitellio. extructis in cāpo Martio aris, in ferias Neroni inceſſit. cæſæ publicè uictimæ, coronatiq; facem Auguſtales ſubdidêre: quod ſacerdotiū ut Romulus Tatio regi, ita Cæſar Tiberius Iuliæ genti ſacrauit. primi generis ſacerdotiorum publicè inſtitutorum quincuplex fuit prouentus. ſacra enim cōſtruentes fundanteſq; loca, uarias fundorum poſſeſſiones ſtipendiaq; adiungebant, à quibus ſacerdotum alimonia proueniret. Vnde Liuius Numam Pompilium facit cum Flamines & Veſtales inſtituiſſet, de quibus ſuprà eſt dictum ſtipēdia eis de publico ſtatuiſſe, quod quidem alios omnes ſacrorū fundatores locorum imitatos fuiſſe nullus ad- F
dubitabit. Alioquin magni & ampliſſimi ciues Romani nunquā aut ſacerdotia cumulare ſtuduiſſent, aut pro ipſis ſacerdotijs tantopere contendiſſent. Et Liuius trigeſimo, cum Fabium Maximum filium in locum patris mortui pōtificem creatum dixiſſet, duo ipſum ſacerdotia habuiſſe addit. De Cæſare autem Suetonium dicere uidemus: Anno XVII. ætatis, Flamen dialis deſignatus à L. Sylla ſacerdotio multatus. Sylla enim qui animos Cæſaris & eloquentiam ſuſpicioni maximæ duceret, haberiq; oportere palam prædicaret, neruos illi adimere in ſacerdotij multa perrexit, à quibus fomenta potētiæ & amplitudinis accepiſſet. Stipes ſecunda prouētus ſacerdotiorū pars dicta erat, quod noſtri oblationes eleemoſynaſq; appellant. De hiſq; Cicero Legum primo: præter Ideæ matris familias, eoſq; iuſtis diebus, ne quis ſtipem cogito. quod autem Cicero familias dicit, aliud à prædictis tribus generibus, Pontificum, Flaminum & ſacerdotum ſingulorum dei alicuius cultui dedicatorum, genus indicat, quod procedente tempore multiplicatum eſt. Multi enim utriuſque ſexus in eandem familiam ad alicuius dei cultum G
conuenientes ex unis eiſdemq; ſacerdotijs ac ſtipum & legatorū redditibus conuiuebant: uarijſq; uocabulis & cognominibus cenſebantur. Cicero pro A. Cluentio Habito. Martiales quidam Latini appellabātur miniſtri publici Martis. atq; ei deo ueteribus inſtitutis, religionibuſq; Latinarum conſecrati: quorum cum ſatis magnus numerus eſſet, cumq; item in Sicilia permulti Venerei ſint. Helius Spartianus ſcribit Adriano Imp. in numerum deorum relato Flamines & Sodales ſenatum conſtituiſſe. Et Suetonius de Galba ob res in Aphrica geſtas, & in Germania ornamenta triumphalia accepit, & ſacerdotium triplex, inter XV. uiros Sodales inter Auguſtales cooptatus. Helius Spartianus: clipeū Adriano magnificentiſſimū poſuit, & ſacerdotes inſtituit. puellas alimentarias in honorē Fauſtinæ Fauſtinianas conſtituit. Meruit Flamines & Circenſes: templū & ſodales Antonianos Fauſtinæ uxori, in radicibus Tauri mōtis nouas puellas Fauſtinianas inſtituit. Dati Sodales & Satellites, & Flamines ipſi mortuo. Sodales aūt fuerūt, quales noſtri appellāt ſocietates ſeculariū: Satellites quales multos per orbē habemus, H
ſanctæ Mariæ Teutonicorū in Germania, & S. Iacobi de Spata in Hiſpania. Flamines noti ſunt: & infrà Cicero. Stipē ſuſtulimus, niſi eam, quā apud paucos dies propriā Ideæ matris excipimus: implet enim animos ſuperſtitione, & exhaurit domos: Vnde conſtat priuſquam ea lex ferretur conſueuiſſe omnes, qui ſacerdotia haberēt, illa quæſtu per ſtipem petitā facto pinguiora reddidiſſe. Tertia ſacerdotiorum opulentia à ſolutionibus proueniebat, quas inferiora impetraturi ſuperioribus impendebāt: quale apud nos eſt, cū pōtifici Romano fructus primos antiſtites, & his minores ac ſubditi ſacerdotes pro habitorum modo beneficiorū pecuniam diſſoluunt. Suetonius enim de Claudio Imp. ſic dicit, eum ſeſtertiū octogies pro introitu noui ſacerdotij impendere coactū. Quarta iam pars ad ſacerdotiorū exuberantiā prouentuū donationes & legata fuere: Nam uiuentes, ut deos haberēt propicios multa ſacerdotibus largiebant: felicitati aūt, ut appellabant animarū cōſulturi, & ſi multa alia teſtamēto legabant, epulū raro, aut ferè nunq̄ pretermittebāt. Qđ qua fieret ratiōe in multis quę p̄ Italiā extāt marmoreis ſepulcris apparet. Rauēnę em̄ apđ ſacrā Petri apoſt. ędē, quæ ſeraphici Franciſci uocabulo & fratrū

Quincuplex ſacerdotiorum prouentus.

Stipes.

Solutiones.

Donationes.

A eius ordinis habitatione notior eſt: marmoreo in ſepulcro à Claſſenſi oppido trib. diſtā te paſſuum milibus pridē aucto, hæc legati in epulum eſt inſcriptio. Dijs manibus Flauiæ Quinti filiæ ſalutari coniugi cariſſimę: Lucius publicius Italicus decurio, ornamentum ſibi uiuens poſuit. hic collegio fabrum militiæ Rauennatis ſeſtertia triginta uiuens dedit, ex quo redditu quotannis decurionibus collegij fabrum militię Rauennatis in æde Neptuni, quā ipſe extruxit die Neptunaliorum pręſentibus ſportulę numi bini diuiderentur, & decurionibus uigintiocto centeni quinquaginta quotannis darentur, ut ex ea ſumma ſicuti ſoliti ſunt, arcam Publiciorū Flauiani & Italici filiorū, & arcā in qua poſita eſt Flauia ſalutaris uxor eius roſis exornent, de numis XXV. ſacrificentq́ ex XXII. & de reliquis ibi epulētur. ob quam liberalitatem collegium fabrum militiæ Rauēnatis inter benemeritos quotannis roſas ſupra ſe & Flauiam ſalutarem uxorem eius mittēdas ex XXXV. ſacrificiumq́ faciendum de XXII. per magiſtros decreuit. P. Helius Ciſſus ſibi & Ligariæ Artimialdi uiuens poſuit in agro pedes XV. infra pedes XXV. hic locus

B hęredem non ſequitur. Aliaq́ ſepulcra Macerati & alibi in Piceno extare uidemus, quibus ſimilia epulorum legata elegantibus literis inſcripta ſunt. Vnde quod à pluribus factum eſſe conſtat, omnes tenemus teſtamento legaſſe epulum quotannis ad ſepulcrum roſis & uarijs reſperſum odoribus pro hęreditatum facultatibus exhibendū: cui quidem epulo non magis cognatos affineſq́ quàm magiſtratuum quos geſſerāt, opificiorumq́ quæ exercuerant collegia, ut legionis in qua militaſſent ordinum ductores & cōmilitones, intereſſe iubebant. idq́ & ſi ſacerdotibus pro diuina re facienda conuocatis & commodo & delectationi multis cedebat modis, maiorē breui poſt offerebat utilitatē. cum enim cōtigeret aut hęrede abſq́ legitimis ſucceſſoribus defuncto, aut uetuſtate ipſa epulum abſoleri, in obliuionemq́ deduci, hæreditatis portio pecuniā legato ſubminiſtrare ſolita per Septemuirum diligentiā redigebatur in pōtificum collegij poteſtatē: ex hiſq́ ſacerdotia quæ à noſtris appellari diximus beneficia collegio pontificum diſtribuēte fomenta nouaſq́ inſtitutiones habuerūt. Septemuiri em̄ epulorū apud priſcos haud ſecus

Epulum ad ſepulcrum.

C quàm noſtræ religionis epiſcopi legatorū ad pias cauſas exequutionis curam habebāt, cum tamē omnia templa præſertim maiora ſuos particulares epulones habuerint. Sicut de Iouis templo ſuprà oſtendimus, in quo Aurelium Auguſtinū diximus affirmare, epulones perpetuos fuiſſe, qui ad auream Iouis menſam ſtatuæ appoſitā perpetui erant conuiuæ. ut mimorum ibi potius & paraſitorum contubernia quàm dei ſacra celebrarentur. Feſtus autem ſcribit epolones dixiſſe maiores eos, qui poſtea epulones appellati ſint. datumq́ fuiſſe nomen his quod epulas Ioui, ceteriſq́ dijs inſtituendi poteſtatem haberent. Fueruntq́ epulones à quibus ſcribit in nono Liuius Tibicines fuiſſe à cōmeſſatione ſolita prohibitos, unde Tibur conceſſerūt. & nemo erat qui ſacris præcineret: ſed Tiburtini ſopitos remiſerūt curru, & ius ueſcendi illis reſtitutū eſt. Eundē uerò morem epulādi in ſacris locis ad legatorum executionem fuiſſe etiam à Chriſtianis per multa tempora ſeruatum Auguſtinus in Dei ciuitate his uerbis oſtendit. Quæcunq́ igitur adhibentur religioſorum obſonia in mortuorum locis, ornamenta ſunt ad memoriam, non ſacra, uel

Septemuiri epulonum.

D ſacrificia mortuorum tanquam deorum. Quicunq́ epulas ſuas eo deferunt (quod quidem à Chriſtianis melioribus non fit) & in pleriſq́ terrarum nullatenus eſt conſuetudo, cum appoſuerint orant. Septemuiri autem epulonum quantæ fuerint autoritatis, ex uerbis Auli Gellij licet cognoſcere, q eos facit maioribus ſacerdotibus pares: Flaminibus, Auguribus Quindecimuiris ſacrorū, his uerbis: Virgines Veſtales XX. fuerūt, quas pōtifex maximus ex omni ciuitate capiebat, quæ nō eſſent filię Flaminis Auguris Quindecimuiri ſacrorum, aut Septemuiri epulonum. fuiſſe autē ditiſſimos Septemuiros epulonum, quod plerunq́ uidemus illis accidere, qui multas etiam alienas tractant pecunias, unum extat argumentum: quod eius collegij unus ſepulcrum habuit Romæ extans, quod inſigne uidemus, pene integrum & falſo, ab imperitiſq́ Remi appellatum, portæ urbis olim Trigeminæ, poſt Oſtienſi & nunc ſancti Pauli proximum. id enim monumentum in Pyramidem ſupra urbis mœnia, quibus eſt incluſum ſurgens, literas inſcriptum eſt ſemicubitales, Septemuirum epulonum eius autorem noſtro etiam ſeculo conſeruantes. Quinta Sacerdotiorum opulentiæ pars, fuerunt damnatorum & ui, aut iure patria pulſorum bona, quæ ipſis in patriam aliquando reuerſis,

aut

aut populus aut magiſtratus nunquam poſſe reſtitui cupiebant. Idq; facile intelliget qui uitam & orationem Ciceronis perleget. in qua domum ſuam à pontificibus compellēte Clodio tribuno plæbis in templū libertatis conſecratā, ab eiſdem obtinuit liberari. Partibus quinq; emolumenti & redditiū prouentuumq; Sacerdotiorū ſiue beneficiorū generaliter explicatis, unicam legatorum replicare & diffuſius tractare libet: ex qua apparebit, priſcos gentiles felicitatē beatitudinemq;, ut appellabant animarū in campis Elyſijs ducendam, per temporaliū bonorum in legata poſt mortē dandorum diſtributionē diligentius, quàm noſtros uitam per dei contemplationē æternam quæſiuiſſe. Sed prius quod de campis Elyſijs diximus aliqua ex parte oſtēdamus. Tibullus in Elegis. Ipſa Venus campos ducet in Elyſios. Hic choreæ cantusq; uigent paſſimq; uagantes Dulce ſonant tenui gutture carmen aues. Fert caſiā non culta ſeges, totosq; per agros Floret odoratis terra benigna roſis. At iuuenum ſeries teneris immixta puellis Ludit, & aſſiduè prælia miſcet amor. Illic eſt cuicūq; rapax mors uenit amanti. Et gerit inſigni myrtea ſerta coma. Econtra autem quia in ferna etiā ſicut nos pœnarum loca crediderunt, Tibullus de eis ſic habet. At ſcelerata iacet ſedes in nocte profunda Abdita, quā circum flumina nigra ſonant. Tiſiphoneq; impexa fero pro crinibus angue Sæuit, & huc illuc impia turba fugit. Tum niger in porta ſerpentum Cerberus ore Stridet, & æratas excubat ante fores. Virgilius autem de Elyſijs campis. Deuenere locos lætos & amœna uireta Fortunatorum nemorū, ſedesq; beatas. Largior hic campos æther & lumine ueſtit Purpureo, ſolēq; ſuum ſua ſidera norunt: Pars in gramineis exercent membra palæſtris: Contendunt ludo, & fulua luctantur arena. Pars pedibus plaudunt choreas, & carmina dicunt: Nec nō threicius lōga cum ueſte ſacerdos Obloquitur numeris ſeptem diſcrimina uocū, Iamq; eadem digitis, iam pectine pulſat eburno. & infrà. Nulli certa domus lucis habitamus opacis. Riparumq; thoros, & prata recentia riuis Incolimus. De inferis uerò eadē & multò maiora, quàm Tibullus habet Virgilius. ſed iam ad legata reuertamur. Valentiniano ſecundo Imperatore Romano eius nominis ſecundo apud Mediolanum agente, tumultus in urbe Roma ingens fuit inter Chriſtianos Gentilesq; ex huiuſmodi cauſa cōcitus. Erant per id temporis Chriſtiani in urbe adeo aucti, ut Gentilium ſectam opibus & numero æquarent, enitebaturq; unaquæq; pars & quotidie uarijs quærebat modis & artibus alteram ſuperare. Accidit aūt Chriſtianos aram quæ in curia ueteri ubi nunc ſancti Petri ad uincula celebris eſt eccleſia, Gentiliū ſuperſtitionis erat, ſuo cultui dedicare. Qđ cùm audiuere Pagani ad arma tumultumq; eſt concurſum. noſtris quod intentauerant conſeruare: illis impugnare ac in ſuam redigere idolatriam adnitentibus. ſed quod erat propinqui & imperium obtinentis tunc etiam integrum imperatoris metus ingens, obtinuerunt utriuſq; partis graues uiri rem ad principis iudicium ferendā. Miſſusq; eſt Mediolanū à Gentib. uir nobilitate eloquētia ac dignitate inſignis Symmachus patricius, ex cuius oratione quam habuit extante iſta ſumimus. Isq; inter cætera quæ diffuſè dixit alio tempore & loco diligentius narranda à Valentiniano poſtulauit: Veſtalibus reddi legatorum ius percipiendorū quod paulo prius quàm ea dedicaretur de qua diximus à Chriſtianis ara eiſdē Veſtalibus iuſſu imperatoris ſublatū erat. Symmachusq; inter orādum pluries dictū ſæpe repetiuit, Tanti iam pridem fuiſſe urbi Romæ legata Veſtales potuiſſe capere ac diſtribuere: ut neminem illæ in populo in urbe ipſa ſinerēt mēdicare. Cōſtansq; & perſeuerans in fide catholica Valentinianus, quā beatus Ambroſius eccleſiæ doctor in illo roborabat, ita in ſententia perſtitit: ut nec aram nec legata Veſtaliū Symmachus ꝓ Gentiliū ſecta obtinere potuerit. Sed iam ſatis Pontifices, Flamines, Sacerdotes eorumq; ad laſciuiā, ad opes, ad amplitudinē fomentum, Sacerdotia, quid apud priſcos Gentiles fuerint docuimus: cætera nunc oſtendere pergamus, quæ eorundē ſuperſtitio habuit. Agonalia Iani ſacra ad nonam diem Ianuarij feſta erant, quorum nominis origo quincuplex reddebatur. quod miniſter ſacrorū hoſtiam feriturus, ne iniuſſus ageret, cultrum tenens eleuatum continuo Sacerdotes agēdi tempus rogabat, una: & quod pecudes non uenirent, ſed agerentur alia: tertia ꝙ pro agnalibus ab agnis qui immolabantur corruptè Agonalia appellarentur: & quarta quod pecudes uiſa in aquis cultri quo feriendæ erant umbra animis angerentur. quintā meliorem Ouidius in Faſtis exiſtimauit, Agonalia ſcilicet uerbo Græco à ludis ſimilibus appellari, obſeruatumq; eſſe eo in

Campi Elyſij.

Tumultus Romæ ſub Valentiniano.

Agonalia.

E F G H

A in ſacrorum ritu hoſtiã non uictimã immolari, cum hoſtia ſicut docuimus pro cæſis ho Hoſtia
ſtibus à q̃libet ſacerdote, uictima eius q hoſtes uicerit manib. debeat immolari. fiebant Victima
huiuſmodi ſacra ad templum Iani, quod penè integrũ ad ſanctũ Gregoriũ in Velabro
patentibus quadrifariã portis Romam inſtaurantes extare docuimus. Februa à Roma Februa
nis triplici ratione piacula ſunt appellata: aut uetere uocabulo à lana, quã regẽ ſacrificu
lũ aut Flaminẽ Dialẽ immolaturi peterent Sacerdotes: aut pari uetuſtate uocabuli à far
re frugibus mixto: aut à ramis de pura arbore cæſis, quibus Sacerdotes cõſueuerint co-
ronari. Ouidius in faſtis. Februa Romani dixere piacula patres. Põtifices ab rege petũt
& Flamine lanas: Quæ ueterũ lingua Februa nomẽ habent. Quæq́ꝫ capit lictor domib.
purgamina certis, Torrida cũ mica farra uocantur idẽ. Nomen idem ramo qui cæſus ab
arbore pura, Caſta ſacerdotũ tẽpora fronde tegit. Macrobius in Saturnalibus: pœnas à
nocente Saturnalib. expoſcere piaculare eſt. & infra. Regi ſacrificulo flamini nõ licet ui
dere ferijs opus fieri: & ideo per prçconẽ nũciabatur, ne quid ageretur. quanquã Feſtus
B Petios dicit appellatos, qui taliter Flamines prçcedebant, & prçcepti negligens multa
batur: præter pœnã opus qui feciſſet, porcũ pro piaculo dabat. Plutarchus in Problema
tib. Eos quos in agro externo obijſſe falſo nunciatũ eſſet, cũ poſtea reuerſi fuiſſent, non
ianua in domum recipiebant, ſed tegulis dimittebant, quod piacula omnia ſub diuo fie
ri cõſueuerũt. Plinius in Naturali hiſtoria. Myrtea uerbena Romani Sabiniq́ꝫ cũ propter
raptas uirgines dimicare uoluiſſent, depoſitis armis purgati ſunt, q̃ in loco Veneris Clua
cinæ ſigna ſunt. pugnare. n. cluere priſci dixere. & uulgata priſcis tẽporibus opinio obti
nuit, Februa eſſe omnia quibus malefactorũ conſcientia purgaretur, delerenturq́ꝫ pecca
ta, aut manes animabus defunctorum placidi redderentur. Vnde inter Februa fuit habi
ta aquæ aſperſio, qua ſicut & nos gentiles utebantur. quanquã mos ipſe prius à Græcis
quàm à Romanis originẽ habuit: Vnde Peleus traditur abſoluiſſe Patroclũ, & ab Aca-
ſto abſolutũ fuiſſe Peleũ à cçde Phoci fratris ſui, cũ interim Ægeus Medeam aquç aſper
ſione luſtrauerit: quam opinionẽ Ouidius damnat his uerſibus. Ah faciles nimiũ qui tri
C ſtia crimina cædis Fluminea tolli poſſe putatis aqua. Virgilius tamen facit Æneã cum
iuſta Miſſeno ſoluiſſet, ſparſiſſe eum rore leui, dixiſſeq́ꝫ nouiſſima uerba. Cicero Legum
primo. Caſtè iubet lex ad deos ire, animo uidelicet, in quo ſunt omnia: nec tollit caſtimo
niam corporis, ſed cum obſeruetur ut caſto corpore, multo etiam animis id obſeruandũ
magis. Nam illud uel aſperſione aquæ, uel dierum numero tollitur. Animæ labes ne diu
turnitate uaneſcere, ne manibus ullis elui poteſt. Et Macrobius in Saturnalibus. Cõſtat
dijs ſuperis ſacra facturum corporis ablutione purgari: cum uerò inferis litandũ eſt, ſatis *Mos ſacrificaturi ſuperis & inferis.*
actũ uidetur ſi aſperſio ſola attingat: Æneas Virgilianus, donec, inquit, me flumine uiuo
abluero, & infrà. Annam cara mihi nutrix huc ſiſte ſororẽ. Dic corpus properet fluuiali
ſpargere lympha. & alibi. Sparſerat & latices ſimulatos fontis Auerni: nec non cũ Miſſe
num ſepulturæ dari refert: Idem ter ſocios pura circuntulit unda, Spargens rore leui. Et
cum Æneam facit apud inferos ramum Proſerpinæ cõſecrantem. Occupat Æneas adi-
tum, corpusq́ꝫ recenti ſpargit aqua. Fuit etiam propè portã Capenã nunc Appiam aqua
D Mercurij appellata, ad quam cũ cõueniſſet populus Romanus, unuſquiſq́ꝫ lauri ramo al
terius caput ea aſpergebat aqua, Mercuriũ inuocans: ut aſperſi peccata præſertim periu
ria mendaciaq́ꝫ diluerent. Maiora autem certioraq́ꝫ fuerunt Februa per duodecim dies
cõtinuos Februarij celebrata: unde menſem illum nomen inde nactũ fuiſſe multi exiſti
mauerunt. hiſq́ꝫ diebus cum pro impetranda mortuorum animab. quiete, omnis popu-
lus piaculis, ſacrificijsq́ꝫ circa ſepulcra accenſis facibus cereisq́ꝫ eſſet intentus, interdi-
ctũ erat uirginum uiduarumq́ꝫ matrimonijs, & ueſtem induti atram omnes cõſuetũ do-
mi dimittebãt ornatũ. Sed paulo poſt q̃ꝫ horrida ceſſauerunt Februa, dies ſuccedebãt læ
tiſſimi Chariſtia appellati, qb. dieb. agnati affinesq́ꝫ alternato cõuenĩẽtes officio, primũ
defunctos enumerabant, quos ab anteactis Chariſtijs amiſiſſent. exinde ſuperſtitib. pa-
riter enumeratis finẽ eiulatib. defunctorũq́ꝫ cõplorationi imponẽdũ cõſtituebãt, & ge-
nio in comeſſationib. cõuiuijs cæteroq́ꝫ applauſu ꝓ uiribus ſupraq́ꝫ indulgebãt. Romuli
cædis caſus, feriatã una die tenebat urbẽ, per calendas q̃ inde Caprotinç ſunt appellatç,
q ea die ad paludẽ capreæ in Roma inſtaurata deſcriptam, fuerit à patribus diſcerptus.
Sed & Terminalia dies ſuos habuerũt feſtos, inde dicta q̃d deo Termino ſexto ab urbe

Roma

Roma miliario uia Laurentina, fermè ubi S. Sebaſtiani paſſionis eſt locus, magno po- E
puli concurſu celebrantur. eſtq; is terminus, quē cum dedicaretur Capitoliū ferunt, cæ-
teris dijs Ioui cedentibus remanſiſſe. Idq; M. Varro ſcribit optimū fuiſſe uiſum Roma-
nis Augurium, quaſi uerò intelligi potuerit: Romani imperij terminos quocūq; produ-
Equuria uia. centur inde remoueri repelliq; nequire. Diximus Romam inſtaurātes Equuriam fuiſſe
uiam, qua rhedis à monumēto Auguſti nūc Auguſta appellato, ad Circū Flaminiū nūc
Agonē currebatur, quæ quidē uia eccleſiæ cōtinens eſſet ſanctæ Mariæ nunc in Equu-
ria appellatæ: Sed quantum attinet ad præſens opus, Equuria diebus quoq; duobus ulti
mis Februarij nomen fuit. In quibus Marti deo is agitādi rhedas & equos ritus, in ſacri-
ficium tribuebatur. Pulchrum uero fuerit loca per quę is rhedarum equorumq; à Marte
ſicut illi prædicabant impulſorū, curſus fiebat mente ingenioq; inſpicere. campi Martij
proprium, in quo deligendis magiſtratibus comitia haberentur, locū fuiſſe oſtēdimus,
cui columna Cocleis Antoniana fuit appoſita: eoq; cōtinebat campo Auguſti forū tem
plo Martis contiguum: quod ipſe princeps quo tempore arma in Brutū Caſſiumq; ce- F
pit uotum, poſteaquā Auguſti nomē accepit opere ſumptuoſiſſimo exædificauit, cuius
quidē tēpli columnationes adeò fuere ſublimes, ut dicat Ouidius. Digna giganteis ſunt
hæc delubra triumphis. Vnde uidemus eas quæ extant colūnas ſtabulo ſummi uiri Do-
minici Capranicenſis cardinalis Firmani ſupereminētes, multis fruſtis eſſe cōpactas, φ
nullus ditiſſimus potētiſſimuſq; princeps habere potuerit integras tam ſublimes. ut au-
tem demus indicia eius templi reliquiarū cum dictis colūnis extantia, ſunt plateæ preſ-
byterorum appellatæ continentes, quibus eccleſia imminet S. Stephani parua, ſed mar-
moribus picturiſq; ornata, & à columna Antoniana, qua in occidentē ſolem uergit par-
uis paucisq; ciuiū ædibus ſeparata. hisq; in ciuiū domibus, & presbyterorū plateæ præ-
ter columnarū aliæ tanti templi reliquiæ nunc uiſuntur. ſed ad rem: ſcribit Plinius fuiſſe
Apollo eburneus. in foribus templi illius Martis: Apollinē eburneum ingentis magnitudinis. & Ouidius
quem Auguſto adulari oportuit, dicit, in ſummo eius faſtigio diuerſa fuiſſe ſigna ex ære
eximij operis: hinc Æneam qui Anchiſen genitorē Troiæ excidio humeris aſportaret, G
& alios gentis Iuliæ ac Cæſarum progenitores: inde ipſum Cæſarem Auguſtū de patris
ſui interfectoribus ſuperatis occiſiſq; triumphantem: ut iam mente & animo perſpicere
liceat per ornatiſſimū undiq; campū Martium, & poſt per forum Auguſti omnium ur-
bis præter magnū Romanum ſpecioſius, deinde ad fores tēpli Martis, ut diximus orna-
tiſſimas, uiā fuiſſe equos agentibus & ſpectātibus pulcherrimā. Nec ſoli deo Marti op-
Flora. timè de Romano populo merenti, ſed infami quoq; mulieri Floræ habiti ſunt honores.
eam nobiliſſimū ſui temporis ſcortū & amaſſe Pompeium, & ab ea fuiſſe dilectū Plutar
chus eſt autor: quæ ſicut & Larentia cum pecuniæ ingentis meretricio quæſitæ populū
Romanū inſtituiſſet hæredem, in dearum numerum eſt relata: illiq; ludorū honores da-
Floralia. ti, Floralia appellati, ad cliuum Capitolinū menſe Maio celebrabantur. quos quidē lu-
dos meretrices egiſſe nudatas cùm alicubi, tum maximè cōſtat apud Senecā, ubi epiſto
la XCVIII. ſcribit. Catone ſedente populum Romanū negaſſe permiſſum ſibi poſtu-
lare Florales ludos nudatarum meretricum: ut iam æquiore ſit tolerādum animo, noſtri H
tēporis proſtitutas eo propemodū loco tabernas habere & caſas, ubi Floræ meretricis
dedecus quotannis ludorū gloria honeſtabatur. Quia uerò domū Flora apud Pompeij
theatrū habuerat, non indecenter aut accidit, aut de induſtria factū uidetur, ut qui amo-
re iuncti fuerant, honorū quoq; monumenta habuerint cōiuncta. campuſq; ex deiectis
domibus meretricis in eius memoriam decuſq; Floræ appellatus, nūc etiā id retinet no-
men. eſtq; omnium præſentis Romanæ urbis camporū arearumq; publicarum comer-
cijs, & populi frequentia celebratiſſimus: præſertim poſteaquā in Pōpeij theatro pridē
ſicut Romam inſtaurantes diximus collapſo, ſpecioſiſſimas ornatiſſimaſq; ædes quidā
Flora & eius ſodalitio dignus, ſed nec noſtris, nec cuiuſpiā literis per famam quam ſem-
Luſtria. per ſimul cum uirtutibus ſpreuit conſeruādus, magno, ſed in ſolo alieno extruxit impen
dio, benemerēti Vrſinæ gēti cōmodū allaturo. Luſtria fuerūt dies feſti Martis dei ritib.
cōſecrati, in quibus ad ſeptimū Kalendas Maij tubæ, aquilæ aliaq; Romana ſigna mili-
taria luſtrabantur: ut originem inde potuerit habuiſſe mos per ætatem quoq; noſtram
ſeruatus, cum per diem natalē martyris Georgij, uexilla & omnē pompam caſtrenſem
ex urbi-

A ex urbibus deſerētes in nemora noſtri milites etiā ipſi luſtrare uidentur. Saturnaliaq́ & *Saturnalia.*
ipſa fuerunt dies feſti Saturno dicati, quorum feriationem omnium longiſſimā & luxu-
riem maximam, Senecæ uerbis libet ex epiſtolis deſcribere. December eſt menſis cum
maximè ciuitas ſudat: Ius luxuriæ publicæ datū eſt. ingenti apparatu ſonant omnia, tan-
quam quicquam inter Saturnalia interſit & dies rerū agendarum: adeo nihil intereſt, ut
mihi uideatur non erraſſe qui dixit, olim menſem fuiſſe Decembrem, nunc annū. Nec ta
men parum ſimilia eſſe uidenť quæ eodē menſe per Chriſti dei noſtri Natalitia cōmittū
tur à noſtris: Et Bacchanalia Libero patri Baccho dicata temporis longitudine, per au- *Bacchanalia.*
tumnū Saturnalib. paria, maiore luxu celebrata ſunt. Nudi enī uiri, cū nudatis omnia mē
bra mulieribus, matronis, uiduis & uirginibus, ad ſacra conueniebant, quæ non niſi no-
cturna erāt: caput omnes pariter femoraliq́ pampinis & uuarū racemis cincti, alios itē
uuarum racemos manu tenebant: & tumultuario inuicem cōmixti cœtu, in ſublime ſal-
B tantes, uariaq́ geſticulatione brachia, ceruicē, caputq́ mouentes, carmen Baccho in cō
ditum decantabant: nec prius erat ſaltationis modus, quàm defatigati & toto corpore uacil
lantes, partim reſupinarentur proximioribus inhęrentes, partim in pauimentum phana
tici amentesq́ procumberēt: ut rectè ſenſerit M. Varro talia niſi ab amentibus fieri non
potuiſſe. Quid uerò inceſtuum conſtuprationumq́ in huiuſmodi nocturnis conuentib.
ſit commiſſum, Liuius LX. libro his uerbis ſcribit. Hiſpala originē Bacchorū expromit.
primo ſacrarium id fœminarū fuiſſe. Pacullam ſacerdotem omnia tanquam deûm moni
tu immutaſſe: nocturnū ſacrum ex diurno, quinos ſingulis mēſibus dies initiorū fuiſſe:
ex quo inde promiſcua ſacra ſint, & permixti uiri fœminis & noctis licentia acceſſerit,
nihil ibi flagitij, nihil facinoris prætermiſſum: plura uirorū inter ſeſe quàm fœminarum
ſtupra: ſi qui minus patiētes dedecoris ſint, & pigriores ad facinus, pro uictimis immolari
nihil nefas ducere. uiros uelut mente capta, cum iactatione phanatica corporis uaticina
ri: matronas Baccharū habitu crinibus paſſis, cum ardentib. facibus decurrere ad Tybe-
rim, dimiſſasq́ in aquā faces, quia uiuū ſulphur cum calce inſit, integra flamma efferri.
C Proſequiturq́ Liuius paulo infra: inſtitutū fuiſſe, ne quis maior uiginti annis initiaretur,
captatas ætates & erroris & ſtupri patientes. Conſules in roſtra aſcenderūt & concione
aduocata, cum ſolenne carmen precationis, quod fari priûs quàm populum alloquanť
magiſtratus cōſueuerūt, peregiſſent, ita cœperūt: Bacchanalia tota iam pridem Italia &
nunc per urbem etiam multis locis eſſe, nō fama modo accepiſſe uos, ſed crepitibus etiā
ululatibusq́ nocturnis, qui perſonent tota urbe, certum habeo. Primùm igitur mulierū
magna pars eſt, & is fons mali huiuſce fuit: deinde ſimillimi fœminis mares, ſtuprati &
conſtupratores, phanatici uigiles, uino ſtrepitibusq́ nocturnis attoniti. Maiores noſtri
ne nos quidem niſi cùm aut uexillo in arce poſito comitiorum cauſa, aut exercitus edu-
ctus eſſet, aut plebi concilium tribuni edixiſſent, aut aliqui ex magiſtratibus ad cōcionē
uocaſſent, fortè temerè coire uoluerunt. Et ubicunq́ multitudo eſſet, ibi & legitimū re-
ctorē multitudinis cenſebant debere eſſe. Senatuſconſulto cautum nequa Bacchanalia
in urbe neq́ in Italia eſſent. nec paruū ad ea tollenda momentū habuiſſe uidetur Lentuli
Cornelij Suræ factum, quē conſtat ad urbis incendium cędemq́ ciuium primam Satur-
D nalium noctem cum coniuratis deſtinauiſſe. Ludos etiā Scenicos & Theatrales flagitio
ſiſſimos ad deorum cultum inſtitutos, & ea ratione ipſum itē Theatrū à principio ędifi-
catum fuiſſe, ſcripſit Aurelius Auguſtinus dicens, ludos Scenicos ſpectacula turpitudi-
num, & licentiā uanitatis, nō hominū uitijs ſed deorum iuſſis Romę inſtitutos: cùm pro
pter ſedandā peſtem corporum dij eos ſibi iuſſerint exhiberi. quos poſtea aſſerit obſcœ-
nis uocibus & motibus hiſtrionū fuiſſe actos. præſertim cum Fugalia celebrarētur, uerè *Fugalia.*
taliter appellata, quod pudor inde & honeſtas dedita opera fugarenť. ut meritò ipſe Au
guſtinus exclamet: quanto iuſtius & honeſtius in Platonis templo, libri eius legerentur,
quàm in templis molles abſcinderenť dęmonū, conſecrarenť ſecarenturq́ inſani, & quicqd
aliud uel turpe turpiter, uel crudele crudeliter in theatris & deorum ſacris celebrari ſo-
let. Qualiter autē omnes ludi fierent Scenici difficile fuerit docere, quod ſingulis penè *Ludi Scenici.*
uicibus, ex hiſtrionum ingenio ac induſtria uariarentur: & ſatis conſtat omnes fabulas à
Plauto Terentioq́ & alijs comicis cōfictas in Scenā & Theatro ab hiſtrionib. eorūq́ mi
niſtris perſonatis deorum cultui ſpectante populo fuiſſe actas. Vnde ſcribit in uita Ci-

téronis Plutarchus, Æſopū cū in Theatro repræſentaſſet Atreum cōſultantē de iudicio E
Thyeſtis, ex ingenti dolore mentis impotē, quendā ex miniſtris, quòd ipſe nō obſerua-
to tēpore celerius aduentaſſet, ſceptro percuſſiſſe ac interfeciſſe. Cætera quæ his Scenæ
actionibus cōpetant, in Roma docuimus inſtaurata. Faciet aūt ludorū mentio propter
Scenicos ſuborta; ut cætera de ipſis dicturi, ferias prius in quib. fiebant doceamus: quan
quā nō ſolum ludos, ſed & funebria & ſpectacula & pompas eodem penè contextu di-
Feriarum uarietas. cere oportebit, quæ omnia ſuos dies feriatos habere ut rite fierent oportebat. Feriarū Fe-
ſtus Pompeius inquit, alias ſine feſto fuiſſe, ut nūdinas, alias cū feſto ut Saturnalia: quib.
adiungebant epulationes ex prouētu fœtus pecorū frugūq;: quanq; & idē Feſtus alio lo
co uim uerbi exprimens dicit, ferias à feriendis uictimis eſſe dictas. Nundinas aliqui Ro
mulum, aliqui Tacium inſtituiſſe dicūt: quas Hortenſius lege ſanxit nephaſtas eſſe, ut ru
ſtici qui nundinandi cauſa in urbem ueniebant, lites cōponerent, legesq; acciperēt. Ne-
phaſto enim die prætorē loqui nō licebat. Feriarum publicarū quatuor eſſe genera uo-
luit Varro: aut enim ſtatiuæ ſunt, aut conceptiuę, aut imperatiuę, aut de quibus diximus F
Feriarum quatuor genera. nundinæ. Statiuæ omnis populi cōmunes certis & cōſuetis diebus ac menſib. & in fe-
ſtis obſeruationib. annotatæ, in quibus ſunt Agonalia & Lupercalia ſuperius à nobis de
ſcripta. cōceptiuę, q̃ quotannis à magiſtratib. uel à ſacerdotibus accipiunt in dies uel cer
tos uel incertos: ut ſunt, Latinę, Sementinę, Paganalia, Cōpitalia. Imperatiuę ſunt quas
Cōſules uel Prętores ꝑ arbitrio indicūt. Erant præterea feriæ propriæ familiarū, ut Clau
diæ, Æmiliæ, Iuliæ, Corneliæ, & aliarū. Erant ſingulorum, ut nataliū, funerum, & expia-
tionum, atq; frugum ſuſceptiones: quæ feriarum pars latius patebat, quod tribus tempo
ribus feriæ & dies feſti erant, propter fructus, quibus metuebāt: Rubigalia primo à Nu-
ma inſtituta anno regni ſui undecimo, ad ſeptimū Calendas Maij, quia tunc ſegetes ru-
bigo occupat: Floralia quarto Calēdas Maias anno urbis quingenteſimo ſextodecimo
ex oraculis Sibyllæ, ut omnia benè defloreſcerēt. Vinalia priora in Calēdis Martij degu
ſtādis uinis. Vinalia altera ad XIII. Calendas Septēbris quod feſtū tempeſtatib. lenien-
dis inſtitutū eſt. Sementinæ fuerunt feriæ à ſementibus faciendis, Paganicæ agriculturæ G
cauſa. Et demum feriæ ſtultorum appellatæ ſunt Quirinalia, quod eo die ſacrificabant ab
his, qui ſolenni die, aut nō potuerāt rem diuinā facere, aut ignorauerāt: quibus omnib. in
diebus feriatis nihil omnino q̃d nō eius diei religio expoſceret fieri licebat. quanq; Scæ-
uola ſicut & Hebræorū conſuetudo habet, licere uoluit ferijs ea fieri, quæ neglecta noce
rent: utputa qui bouem foſſa extraxiſſet, tignum domus ruinoſum tibijs ſuſtētaſſet. poſt
ferias uerò & nundinas quoad expediens fore uiſum eſt deſcriptas, funebria nobis ideo
ſunt dicenda, ut in eis, qui exhibebantur oſtenſis ludis, alios cū ſpectaculis pompiſq; de-
ſcribēdos ordine afferamus. Funebria mortuis primū à Numa Pōpilio inſtituta fuiſſe, Li
Funebria. uius ſic oſtendit. Nec cœleſtes modo cæremonias, ſed iuſta quoq; funebria, placandoſq;
manes, ut idem pontifex doceret. ipſa uerò funebria quàm parce haberi deceret, Cicero
Legum primo ſic dicit: Deorū manium iura ſancta ſunto: hos leto dato, diuos habento,
ſumptum in illis luctumq; minuunto. Et infrà: minuendi ſunt ſumptus lamentationesq;
funeris. Quibus autem modis & cauſis minuerentur lamentiones, ipſe Nonius Marcel-
lus ſic oſtendit. Minuebatur populo luctus, ædis dedicatione, cùm à Cenſoribus luſtrū H
condebatur, cum uotum publicè ſuſceptum ſoluebatur. priuatis autē cùm liberi naſce-
rent, cū honos in familiā ueniret, cùm pater, aut liberi, aut uir, aut frater ab hoſte captus
domum rediret, cùm puella deſponſaretur, cùm propiore quis cognatione q̃ is qui lu-
gebatur naſceretur, cùm in feſto cæteris conſenſiſſent. Sequitur Cicero in Legibus. Mu-
Leſſus. lieres genas ne radunto, néue leſſum funeris ergo habento. Erat enim leſſus lugubris eiu
latio. ſequiturq; Cicero hæc laudabilia & locupletibus fuiſſe cum plebe cōmunia, quod
quidem maximè rectum eſſet tolli fortunæ diſcrimen in morte. Coronam tamen uirtu-
te partam, & ei qui peperiſſet, & eius parenti ſine fraude eſſe, lex repoſitam iubet. hinc
Qui ob paupertatem publice ſepulti fuerint. refert Liuius: Valerio publicolæ poſt tres conſulatus defuncto ob paupertatem funus
publicè duci oportuiſſe: pariter Menenio Agrippæ conciliatori plebis cum patribus, &
Q. Fabio Maximo in funus æra fuiſſe collata. quadrageſimoq; octauo Liuius pariter
M. Portium Catonem filij in prętura mortui funus, tenuiſſimo ut potuit (erat. n. pauper)
ſumptu feciſſe. Et M. Æmilium Lepidum, qui princeps ſenatus, ſextis iam Cenſoribus
lectus

A lectus erat, anteꝗ expiraret præcepiſſe filijs, lecto ſe ſtrato ſine linteis ſine purpura ef-
ferrent, in reliquum funus ne plus ꝗ æris denos conſumerent. ſed poſt hanc priſcorum
moderationem tam multa funeribus ſepulcriſq; ornamenta, tam ingentes ſumptus po-
ſteri adhibuere, ut cæteram omnem priuatæ impenſæ inſaniam ſuperauerint. de quibus
omnib. ordine eſt dicendũ. prius tamẽ mores parandi cadaueris, poſt funeris ſepulcriq;
impenſam oſtendemus. Qui cõiunctiores erant, uxor filij, aut fratres pater úe, aut geni- *Oculi claude-*
trix, defuncto oculos claudebãt: & poſt parũ patefacto undiq; cubiculo, introductis ex *bantur mor-*
familia uiciniaq; qui inſpicere uoluiſſent, terni quaterniq; mortuũ altiſſimis uocibus no *tuis*
mine ter inclamitabant. quo tacente, qui aduenerant, conclamatũ eſſe in publicum effe
rebant. quod autem nonnulli aliquando pro mortuis poſt conclamationẽ habiti, in ro- *Conclamare*
gumq; elati, ad flammæ contactũ palpitantes liberari nequiſſent: aqua omnes feruẽti la
uare mos fuit, qua tanquã expergefacti ſe uiuere oſtenderent. Exinde Euerricator, quẽ
B Feſtus inquit, iure accepta hęreditate, iuſta facere defuncto debuiſſe, certo ſcoparũ ge-
nere adhibito, domũ purgabat, cupreſſi ramo domus hoſtio in funeris indiciũ ſuperpo *Cupreſſus in fo*
ſito. quod eam arborem diti ſacrã conſtat ſucciſam nequaquam à radicibus pullulare. Si *rib. mortuorũ*
autem defunctus uir fuerat alicuius uel minimę dignitatis, pręco ciues ad funus cõuoca
bat. Erãtq; uerba ut inqt Varro: Olli ollus fato functus eſt. Pollinctores exinde cadaue
rum curatores, & Veſpillones urendi humandi úe periti, ſuum & ipſi pręſtabãt officiũ.
Nam quod Plutar. in Problematibus habet, in æde Libitinæ quæ & Venus, omnia ad
funus pertinẽtia publicè parata erant, Qua ex re homines frugalitatis admonitos intel-
ligere uoluerunt: Venerẽ ſicut aduenientibus uiam, ita decedentibus ſepulturæ inſtru-
menta præbere. Veſpillones aũt ſic appellauere maiores, quòd pauperũ maximus in ci
uitate numerus, cũ mane ſolẽni & ſumptuoſo funere efferri nequirẽt, ueſperè ab illis ob
ſcuriore per umbrã modo deportarentur: appellabaturq; id populare pheretrum Sãda-
pila, ꝗd Suetonius in Domitiani geſtis rebus ſic edocet: Cadauer eius populari Sãdapi- *Lugentes mor*
la per Veſpillones aſportatũ. Sed cum mortui in domo fieret comploratio lugẽtes pel- *tuos pelles inſi*
C les inſidebant: mulieresq;, quem nunc Romæ ſeruant morẽ, genas olim unguib. laceraſ *debant*
ſe hinc cõſtat, quod lege id prohibitum fuiſſe ſcribit Cic. Funebres interea tibiæ carmẽ
ferale decãtabant, aderantq; mulieres precio cõductæ Præficæ appellatæ, & flẽdo for-
tia defuncti facta, miris in cœlum & confictis & falſis ſæpius ꝗ ueris laudationib. extol
lentes: quarum & aliarũ id genus muliercularum ineptæ eiulationes & uoces Nęnia ap
pellatæ ſunt. quę ſic diffinit Feſtus. Nęnia carmen quod in funere laudandi gratia canĩť
ad tibiã. Sunt qui eò uerbo finẽ ſignificari putant: quia uolũt Nęniã ideo dici quod uo-
ci ſimilior quærimonia flentium ſit: quidam autem Nęnia dictum nomẽ ab extremi in-
teſtini uocabulo. ꝗd Græcè extremũ ſignificat. Prætexta uerò pulla uti, quod genus ue-
ſtimenti eſt oblongũ talare & atrũ, illi à quo funus fieret, & nulli licuiſſe alij, Feſtus eſt
autor: Mulieres uerò defuncti propinquas, in luctu albis ueſtib. indutas, ſicut & ipſum
mortui corpus, fuiſſe, Plutarchus in Problematib. aſſerit: redditq; cauſam primo cadaue
ris, quod iam quaſi emeritum & graui certamine liberatum, ad ſepulcrum deduci ſplen
didũ oportuerit. Et propinquos decuiſſe dicit, defuncti corpus indumẽti colore & ſpe-
D cie imitari. infectæ enim coloribus ueſtes ſuperfluitatẽ præ ſe uiſæ ſunt ferre ac ſumptũ:
nec ſatis decuiſſe atro aut purpureo colorib. doloſis, ſed potius alio amiciri coniunctos,
exẽplo defuncti qui purus & omni commixtione uacuus, tinctorio corporis ueneno li
beratus eſſet. Sepeliendi corpora duplicẽ fuiſſe morem uidemus: Cic. enim legum pri- *Sepeliendi cor*
mo, antiquiſſimũ dicit fuiſſe genus ſepulturæ illud, quo apud Xenophontẽ Cyrus uti- *pora duplex*
tur, quo corpus terræ redditur, & ita locato & ſito operimentum matris obducitur: gen *mos*
temq; Corneliam uſq; ad memoriã ſuam hac ſepultura fuiſſe humatam. & Liuius in pri-
mo dicit, Æneæ ultimũ operum mortalium fuiſſe, apud Numicũ amnem ubi ſitus ſit, Io
uemq; indigetem appellari. Et libro CXIX. Liuius dicit, uictum ab Hircio & Cæſare
Antoniũ in Gallias confugiſſe: ac Hirciũ qui poſt uictoriã ex uulnere ceciderit, & Pan-
ſam ex uulnere defunctum, in cãpo Martio ſepultos eſſe. In Legibus item Cic. Caij Ma
rij reliquias apud Anienẽ diſſipari iuſſiſſe Syllã uictorem, acerbiore odio incitatũ ꝗ ſi
tam ſapiens fuiſſet, ꝗ uehemens: quod ſuo corpori cum timeret accidere, primus è Patri
cijs Cornelijs igni uoluit cremari. & tamen ſequitur Cic. declarare Ennium de Aphrica

no:hic eſt ille Situs uerè.Sitoſq; dici illos qui cõditi ſint,eũq; morẽ ius pontificale cõfir- E
mare.Et Plin.quin defunctos ſeſe multi fictilibus ſolijs condi maluere. Nonius Marcel
lus.membrũ abſcidi mortuo dicebatur;cum digitus eius decidebatur,ad quod ſeruatũ iu-
ſta fierent,reliquo corpore cõbuſto.Et item Plin.hominẽ fulgure examinatum cremari
fas nõ eſt,cõdi terra religio tradit.Et infrà.cremare corpus nõ fuit ueteris inſtituti.Ter-
ra condebãtur.Ante Syllã dictatorẽ nemo crematus eſt.Is quia Marij cadauer ludibrio
fuit extractũ,cremari uoluit.Quod autẽ Plin.dicit,Syllam primũ fuiſſe crematũ, de Pa-
tricijs uerum fuit,ſed prius cõſueuiſſe corpora mortuorũ cremari, infrà ex Virgilij uerſi
bus undecimi libri oſtendemus,& Terentius in Andria oſtendit.Addítq; Plin. linũ in-
uẽtum eſt,q̃d igni nõ abſumitur.In rogis funebribus eius lini tunica corpori obducta fa
uillam ab reliquo ſeparat cinere:naſciturq; in deſertis aduſtiſq; ſole Indiæ,ubi nõ cadũt
imbres aſſueſcitq; uiuere ardendo:rarũ inuenit,difficile textu propter breuitatẽ,æquat
prætia ingentiũ margaritarũ.Et Suet.in Calig.uita.Cor inquit, ueneno tactum igni nõ
comburi.uſum autẽ cõburendi corpora nõ diu duraſſe Macrob.innuit, qui ſcribit uren F
di corpora mortuorũ uſum ſuo ſeculo non fuiſſe,quẽ Adriani principis temporibus ſa-
tis conſtat floruiſſe.Additq; quo tempore igni corpora dare fuit honor, ſi quãdo ueniſ-

Non licuiſſe mortuos in urbibus ſepeliri

ſet ut plura ſimul cremarentur,ſolitos fuiſſe funerũ miniſtros,denis uirorũ corporũ, ad-
dere ſingula muliebria.Itaq; citius & facilius arſiſſe. Nõ licuiſſe aũt mortuos in urbibus
ſepeliri,Cic.ſic oſtendit in Legibus ciuilibus caueri:Hominẽ mortuum in urbe nõ ſepe
li,ne ue urito:credo propter ignis periculũ.in urbe tamen ſepulti ſunt clari uiri,quib. an
te hanc legẽ habitus eſt honor,ut Publicolæ aut C.Fabritio:Heliuſq; Spartianus,Anto
niũ Piũ inquit,intra urbes ſepeliri mortuos uetuiſſe.idq; obſtinatius ſeruaſſe Athenien-
ſes,ſcribit Ser.Sulpitius ad Cic.de morte Marci Marcelli his uerbis. Ab Athenienſibus
locum ſepulturæ,intra urbem impetrare non potui,quod religione ſe impediri diceret,
neq; tamen id antè conceſſerant.Et Plut.in Problematibus dicit,eius qui triumphaſſet,
demum combuſtus eſſet,licebat oſſa capere, & in urbẽ deferre ac locare mortui hono-
ris cauſa:quorum poſteris in forum delatis facẽ ſubijciebãt,ut ſtatim ſublati inuidia ho- G
nore ſine inuidia uterent.ſed iam ſatis ea ſunt dicta,quæ circa corpus fiebãt:cætera ſunt
dicenda,quæ honori corporis,uel potius ſuorũ in eo adhibebãtur.primæq; erunt lauda

Laudationes funerariæ

tiones funerariæ de quibus Cic.in legibus.Honoratorũ uirorum laudes in cõcione me
moranto,eaſq; ad cantus,ad tibicinem proſequuntor:Liuius XXVII. Marcellus filius
M.Marcellum patrem conſulẽ interfectum laudauit.Et Suet.Tranquillus C. Cæſarem
ſcribit,annos natum duodecim auiam,& poſtea Tiberiũ,annos agentẽ nouem,patrem
defunctũ pro roſtris laudaſſe.Pliniuſq; orator ad Romanũ de Virginio Rufo defuncto
ſcribens.triginta annis gloriæ ſuæ ipſum ſuperuixiſſe, & poſteritati ſuæ interfuiſſe ſcri-
bit,qui laudatus fuerit à conſule Cor.Tacito,ut ſupremus felicitati ſuę cumulus acceſſe
rit laudator eloquentiſſimus.quod aũt ſuprà in Legibus ſcribit Cic.ad Tibicinẽ & can-
tũ,mortuorũ laudes proſequendas eſſe,ſeruat in plærisq; locis,urbi Romę propinquis,

Gladiatorũ munus in funeribus

noſtræ ætatis cõſuetudo.Secũdus mortuo honor nõ uerbis ut ſuperior, ſed re & multa
grandiq; impenſa adhibitus fuit:gladiatorũ munus, quod quale fuerit, poſtremus ferè
ſcriptorũ ex priſcis,quorũ ſcripta ad nos peruenerũt,Helius Spartianus in Maximi ſiue H
Pupieni & Albini geſtis rebus,ad aliud tamẽ ꝓpoſitũ ſic habet:Vnde tractũ ſit,ut pro-
ficiſcentes ad bellũ imperatores,gladiatorũ munus & uenatus darẽt,breui dicendũ eſt:
multi dicunt apud ueteres,hanc deuotionẽ factã cõtra hoſtes,ut cũ ſanguine litato, ſpe
cie pugnatorũ,uim quandã fortunæ ſatiarent.ituros quoq; ad bellũ Romanos debuiſſe
pugnas uidere & uulnera & ferrũ & ruentes inter ſe cohortes,ne in bello intuentes ho-
ſtes timerent,aut ſanguinẽ horrerent.Sed quod Spartianus dicit ueteres cõſueuiſſe,Li-
uius XXVIII ſic oſtendit.Scipio Carthaginẽ ad uota ſoluenda dijs,munuſq; gladiato
rum,quod mortis cauſa patris patruiq; parauerat edendum redijt. Gladiatorum ſpecta
culũ fuit,nõ ex eo genere hominũ,ex quo laniſtas cõparare mos eſt,ſeruorũ qui ſangui
nem uenalẽ habent.Voluntaria omnis & gratuita opera pugnantiũ fuit: Nam alij iuſſi
ab regulis ſuis,ad ſpecimẽ inſitæ genti uirtutis oſtendendũ,Alij profeſſi ſe pugnaturos
in gratiã ducis:Alios æmulatio & certamẽ,ut prouocarẽt,prouocati ue haud abnuerẽt
traxit:quidam qui diſceptando,cõtrouerſias finire nequiuerãt aut noluerãt, pacti inter

ſe ut

A ſe ut uictorē res ſequeret, ferro decreuerunt: neq; obſcuri generis homines, ſed clari illuſtresq;. patet itaq; ex ſuperiorib Liuij uerbis, gladiatores ex laniſtis & ſeruis redimi conſueuiſſe, & magno quidē pretio. cū infrà oſteſuri ſimus huiuſmodi perditiſſimorū hominū uitā, in certiſſimū ſe diſcrimē pretio exponentiū, dū nudi acutis mucronib. decertāt, rarò quēpiam ultra ſextā uictoriæ palmam reportaſſe: quā quidē palmā Feſtus Lemniſcatum appellari ſolitam dicit: niſi forte credemus, miſeratum eoſdē pop. Romanum cū bini & nudi, quandoq; quaterni & multa ſimul paria, unico concurſu digladiarentur, à cæde & uulnerib. reuocaſſe: cū ſcribat Cic. in Legibus, Etenim ſi in gladiatorijs pugnis & infimi generis hominum, conditione atq; fortuna timidos, & ſupplices, et ut uiuere liceat obſecrantes etiam odiſſe ſolemus: fortes & animoſos, & ſe acriter ipſi morti offerētes ſeruare cupimus: eorumq; nos magis miſeret, qui noſtram miſericordiam non requirunt, q̃ qui illam efflagitant. & infrà patebit, multa eorum paria ad dictam ex carnificationem ſæpenumero fuiſſe exhibita. Sed ad rem: ſcribit XVII Liuius, Decimū Iunium Brutum fuiſſe primum, qui munus gladiatorium in honorē defuncti patris dedit. unde mirari ſoleo, qua ductus ignoratione Val. Maximus ſcripſerit, gladiatorum munus primum in foro Boario Appium Claud. Fuluiumq; conſules dediſſe. Et Plin. Caio principi XX paria gladiatorum fuere in ludo. in his duo, qui contra cōminationes aliquas nō conniuerent, ob id inuicti. & infrà: C. Terent. Luctatius primus triginta paria gladiatorum in foro per triduum dedit. Macrobiusq; in Saturnalibus ſcribit, lapidandum Vatinium teſtē gladiatorum munus dediſſe, eodē quo lapidabatur tempore. ut populo moriens & dijs ſimul Erebi placeret. Suetoniusq; ſcribit: Auguſtum Cæſarē gladiatores ſine intermiſſione edi uetuiſſe. & Tiberius munus gladiatorum, in memoriā patris & aui Druſi, diuerſis temporib. ac locis, primùm in foro, ſecundū in amphitheatro, Rudiarijs quoq; quibuſdā reuocatis autoramentum centenū milium dedit. Rudē uerò uirgā fuiſſe conſtat, qua Prętor gladiatores ſexagenarios ab eo munere eximebat: quos, cum probi fuiſſent, qui multa reportaſſent lēniſcata, Tib. ad maiorē ludorum ſuorum magnificētiā, reuocatos centenis numum milib. donauit. Caligula uerò munera gladiatoria, partim in amphitheatro Tauri, partim in ſeptis aliquot edidit: quibus inſeruit cateruas Aphrorum Campanorumq; pugilum ex utraq; regione lectiſſimorum. cumq; pop. ad ea ſpectacula frequentiſſimus cōueniſſet, ſeptaq; qui locus ſemper tecto caruit & pariter theatrū per æſtatem frequentiſſimā lineis & quandoq; biſſinis intecta eſſent uelis: Caligula ipſe pernicioſus ſordidiſſimusq; princeps reductis eiuſmodi uelis, æſtuantē in ſpectaculo populum ui contineri iuſſit. Claud. uerò, princeps & ipſe ineptus, poſt munera gladiatoria multipliciter data, cū aliud requirenti populo daturus auaritia diſtineretur, quæſtorib. uim attulit, ut pecuniam ſternendis uijs paratam, in id munus impenderent. ſcribitq; Suet. Claudium quocunq; gladiatorio munere, uel ſuo uel alieno, gladiatores etiā forte prolapſos iugulari iuſſiſſe. Cūq; par quoddā mutuis ictib. cōcidiſſet, cultellos ſibi paruulos ex utroq; ferro in uſum ſuū fieri ſine mora iuſſiſſe. Helius Spart. ſcribit, Adrianum per ſex cōtinuos dies gladiatoriū munus exhibuiſſe. Et Antoninū Piū ex publico ſumptū gladiatorijs munerib. inſtituiſſe: pariterq; Iulius Capitol. Marcum Antonium philoſophū gladiatoria ſpectacula omnifariam temperaſſe: quod quidem optimi principis temperamentū adeo ualuiſſe uidemus, ut poſt Maximū ſiue Pupienū & Balbinum, de quib. ſupra diximus, nemo id funeſtiſſimū horridumq; munus ediderit. Vnde q̃d ſcribit Caſſiodorus facile credimus: Theodericum regē Gothorū, ſecta Arianum & tamen Chriſtianū idipſum munus Romanis optantib. ita denegaſſe, ut nunquam poſtea editū fuerit uel petitum. Tria nunc ſimul dicenda nobis occurrūt, funebrium apparatib. ſolita adhiberi. Nam ludi funebres ſimul cū gladiatorio munere fuerunt quādoq; editi: quæ funera ſcribit Feſtus, ſimpludearia maiores appellaūiſſe: hisq; ludis & uiſceratio quandoq;, & epulum addita fuere. quos quidem ludos illis ſimiles fuiſſe tenemus, de quib. paulo inferius cum ſpectaculis dicturi ſumus. ſcribit XXIII Liuius M. Æmilij Lepidi, qui bis cōſul augurq; fuerat, filij tres Lucius, Marcus, Quintus ludos funebres per triduum, & gladiatorū paria duo & uiginti per triduum in foro dederunt. Et XXXI Liuius: ludi funebres eo anno per quadriduū in foro matris cauſa Valerij Leuini & Publij à Publio & Marco filio eius facti: & munus gladiatorium datum ab his, paria XXV

Lemniſcatum

Rudis

Ludi funebres

Simpludearia

pugnarunt.Et XL ac XLI Liuius:Pub.Licinij funeris cauſa,uiſceratione data gladiato E
res CXX pugnauerunt.& ludi funebres per triduum facti,poſt ludos epulum:quo cum
toto foro ſtrata triclinia eſſent,tēpeſtas cum magnis procellis coorta,coegit pleroſq; ta
bernacula ſtatuere in foro.Eadem paulò pòſt ꝙ diſſerenaſſet ſublata.Quid autem inter
uiſcerationem datam & epulum interfuerit & ſi infrà in morum partib.diffuſe certiusq;
dicturi ſumus,tamen paucis hic docebimus.cum Publij Licinij præſtantis ditiſſimiq; ci
uis curatores funeris,præter ludos,& gladiatores oculis tantummodo pop.Rom.ſatiſ-
facturos,cibum quoq; intenderent præbere,honoratiorib.epulo opiparè.& lautè dato
gratificaturi,plebem prius & multitudinem inuerecundam quę ad ſtipem facilè cōflue
rer uiſceratione pauerunt.quæ uiſceratio etſi ab initio uerbi originem habuit, quando
animalib.cæſis rem diuinam facturi,uiſcera ijs qui ſacrificio intererant diſpartiebantur:
Viſceratio tamen poſtea in conſuetudinē tractum eſt,uiſcerationē quoq; appellari, cum carnes ſi-
ue crudæ,ſiue coctæ,quandoq; panis,uinumq; cum illis domum perferentibus ſingulis
Epulum præbebantur.Epulum fuit eſtq; quod & conuiuium,appellatus ciborū etiā uariorū lau F
Triclinium tus decensq; apparatus.Sed triclinium hic ueteri Latinoq; more, aliter ꝙ multis retro
ſeculis, ſicut & noſtro per abuſionem factum uidemus, à Liuio poſitum eſt.non enim
pars aliqua domus,ſicut nunc utimur,tricliniū fuit:ſed coacta in locum unum,parandæ
paucorum cœnæ ſuppellex neceſſaria.Et quidē triclinij uerbum,habuiſſe originem cō
ſtat à tribus lectis,qui contigui ſternerentur,ſuper quibus conuenientes ad conuiuiū,ſi
cut Turci nunc & Græci faciunt accubarent.hinc Horat.Sæpe tribus lectis uideas cœ-
nare quaternos.E quibus unus auet,qua uis aſpergere cunctos:Præter eum qui præbet
aquam.Et Iuuenalis.Ergo duos poſt Si libuit menſes,neglectum adhibere clientē, Ter
tia ne uacuo ceſſaret culcitra lecto, Vna ſimus ait.Et Virgil.Inde thoro pater Æneas ſic
orſus ab alto.Sed poſtea ſicut in multis factum eſſe uidemus,triclinium mutatæ rei for-
mæ,uerbum remanſit,& apparatus ad menſam factus,triclinium eſt dictus.ꝗd auleis ta
petisq; quoſdā,alios uelis purpureis aut byſſinis,argenteis nonnullos eburneis ue crati
bus & laminis obduxiſſe,infrà in partib.morum,allatis ſingulorum qui uſi ſunt nomini G
bus oſtenſuri ſumus.qua in clauſura poculorū,patinarum,craterarum,uinariorū,aqua-
riorū & uaſorū ex argento auro ue, & cryſtallinorū myrrhinorumq; abacus omnis cō-
tinebat.ubi igitur toto foro ſtrata erāt triclinia,quę multa tanto in ſpacio eſſe oportuit,
Sepulcris tempeſtas cū procellis coorta coegit plæroſq; tabernacula ſtatuere. Sepulcra deinceps
dicenda ſunt,de quibus Cic.Legum primo. Iam tanta religio eſt ſepulcrorum, ut extra
ſacra & gentem inferri fas neget lex eſſe.idq; apud maiores noſtros Tarquinius in gēte
popilia iudicauit.et infrà:decretū à pontificū collegio,nō eſſe ius in loco publico fieri ſe
pulcrum.Itē in Legibus:duæ præterea leges ſunt de ſepulcris,quarum altera priuatorū
ædificijs,altera ipſis ſepulcris cauet. Nam quod rogum buſtum ue nouū uetat propius
ſexaginta pedes adduci ædes alienas inuito domino, incendium ueretur acerbū. quod
aūt ueſtibulū ſepulcris buſtum ue uſu capi uetat,tuetur ius ſepulcrorum.hæc in XII ta-
bulis ſecundū naturā,quę norma legis eſt,reliqua ſunt in more:& infrà,Pœna eſt ſi quis
buſtum,etiā id credo appellari tumbam,aut monumentū inquit, aut columnam uiola-
uerit,iecerit,fregerit.In primis ſepulcrorū magnificentiā eſſe minuendā,quā legem eiſ- H
dem penè uerbis noſtri Decēuiri in decimam tabulam coniecerunt. Vetat etiam lex ex
agro culto,eo ue qui coli poſſit ullā partē ſumi ſepulcro,extruiq; uetat altius ꝙ ꝗd quin
que diebus abſolueret:nec è lapide extrui plus ue poni,ꝙ ꝗd capiat laudem mortui in-
ciſam quatuor heroicis uerſib.quos lōgos appellat Ennius.Cic.etiā Philippicarū octa-
uo:Maiores quidē noſtri ſtatuas multis decreuerūt,ſepulcra paucis. ſed ſtatuæ intereūt
tēpeſtate,ui,uetuſtate: Sepulcrorū autē ſanctitas in ipſo ſolo eſt, quod nulla ui moueri
neq; deleri poteſt:atq; ut cætera extinguuntur,ſic ſepulcra fiunt ſanctiora uetuſtate.No
nius Marcellus.Monumētū ad memoriā poſteritatis,& infrà.Monumentū eſt quod et mor
tui cauſa ædificatū eſt,& quicquid ob memoriā alicuius factum eſt,ut phana, porticus,
ſcripta,& carmina.ſed monumentū quāuis cauſa mortui ſit factum,nō tamen ſignificat
ibi ſepultum.Mart.in Digeſtis.Monumentū ſepulcri id eſſe diuus Adrianus reſcripſit,
quod munimenti cauſa,id eſt muniendi eius loci cauſa factum.Florentinus De religio-
ne,& ſumptu funeris. Monumentū generaliter res in poſterū memoriæ cauſa prodita:

A in qua ſi corpus uel reliquiæ inſerantur fiet ſepulcrum: ſi uerò nihil eorum inſeratur, erit
monumentũ memoriæ cauſa factum, quod Græci cenotaphiũ appellant. Cic. Attico. *Cenotaphium*
phanum fieri uolo, neq; mihi hoc æui poteſt ſepulcri ſimilitudinẽ effugere. Plin. Corne
lio Tacito de uilla Virginij Ruffi & eius ſepulcro. Libuit etiã monumentũ eius uidere:
& uidiſſe pœnituit. eſt enim adhuc imperfectũ: nec difficultas operis in cauſa, modici ac
potius exigui. At ille mandauerat caueratq;, ut diuinum illud etiam immortale factum
uerſib. inſcriberetur. Hic ſitus eſt Ruffus pulſo qui Vindice quondã, Imperium aſſeruit
non ſibi, ſed patriæ. Et Montano Plin. eſt uia Tiburtina intra primũ lapidẽ monumen-
tum Palantis, ita inſcriptum: huic ſenatus ob fidẽ pietatemq; erga patronos ornamenta
prætoria decreuit. & ſeſtertium centies quinquageſies: cuius honore cõtentus fuit: Ser-
uius Sulp. Ciceroni, de obitu M. Marcelli. Nos in nobiliſſimo orbis terrarũ gymnaſio
Academiæ locum delegimus. ibiq; eum cõbuſſimus: poſteaq; curauimus ut eidẽ Athe-
nienſes in eodem loco monumentũ marmoreum faciendum curarent. ſepulcra autẽ &
B funeralib. expletis, & quandoq; poſtea floribus odoramentiſq; fuiſſe ſparſa multis legi-
mus in locis. Plin. in Hiſtoria naturali. Scipioni florum honos à pop. Romano, funus ei
è publico ſtipe collata, & ſparſi flores quacunq; delatus. Cic. oratione pro L. Plancio in- *Florum honos & odoramentorum in funeribus.*
dignabundus. Sepulcrum L. Catilinæ floribus ornatum, hominum audaciſſimorum ac
domeſticorum hoſtium conuentu epuliſq; celebratum eſt. hinc Virgilius Octauio Au
guſto & eius ſorori in Marcello adulatus. Heu miſerande puer, ſi qua fata aſpera rũpes
Tu Marcellus eris: manibus date lilia plenis, Purpureos ſpargã flores, animamq; nepo-
tis, His ſaltem accumulẽ donis, & fungar inani Munere. idemq; mos cũ in pleriſq; regio
nib. Italiæ, tum maximè in ſubiectis Apennino collib. Romãdiolæ alicubi ætate noſtra
ſeruatur. Adhibita etiã ſunt poſt funeralia, in templis & publicis in locis ornamẽta. Pli-
nius. Cæſar pòſt Dictator, in Ædilitate in munere patris funebri omni apparatu arenæ
argẽteo uſus eſt: feraſq; etiã argenteis uaſis inceſſere, tunc primò uiſum. Et Macrob. tẽ-
plorum ornamenta, clipei, coronæ, et huiuſmodi donaria: quod noſtra quoq; ætas in no
C bilib. & honoratis uiris ſeruat. Iulius autem Capitol. de M. Antonio philoſopho. iuſſit
ut filij ſeptẽnis mortui, qui erat Cęſar, imago aurea à Circenſibus per Pompã ferretur: &
ut Salij carmini inſererent. Quid gentiles noſtri circa mortuorum corpora egerint, ſatis
hactenus & abundè uidemur dixiſſe. pauca nunc dicenda ſunt nobis de his, quæ bono- *Quæ bonorũ & malorum animis tam uiuorum quam mortuorum contingerent*
rum ſiue malorum animis, tam defunctorum q; uiuorum contingere exiſtimabant. Cic.
legum primo cùm multa de pœnis diſſeruiſſet, tranſgreſſoribus legum inferendis hæc
habet. Sed nimis aliquos ſæpe uidemus pœnas euadere. Non enim rectè exiſtimamus
quæ pœna diuina ſit, & opinionibus uulgi rapimur in errorẽ, nec uera cernimus. Mor-
te aut dolore corporis, aut luctu animi, aut offenſione iudicij, hominũ miſerias pondera
mus, quæ fateor humana eſſe & multis bonis uiris accidiſſe. Sceleris eſt pœna triſtis, &
præter eos euentus qui ſequuntur, per ſeipſam maxima eſt. tantũ dixerim duplicem pœ
nam eſſe diuinã, quod conſtat ex uexandis uiuorum animis & ex fama mortuorũ, ut eo
rum exitium & uiuorum iudicio & gaudio comprobetur. idemq; Cic. oratione in Piſõ-
nẽ. Deinceps poſt mortem de tranquillitate bonorum, pœnis impiorum habetis expli-
D catis. nolite enim putare patres conſcripti, ut in ſcena uidetis homines cõſceleratos, im
pulſu deorum terreri furiarũ tædis ardentib. ſua quemq; fraus, ſuum facinus, ſuum ſcelus,
ſua audacia de ſanitate & mente deturbat: hæ ſunt impiorũ furiæ, hæ flammæ, hæ faces.
Et Philippicarũ XIII. Illi igitur impij, quos cecidiſtis, etiam ad inferos pœnas paricidij
luent. Vos uerò, qui extremũ ſpiritũ in uictoria effudiſtis, piorũ eſtis ſedem & locũ cõſe
cuti. Breuis aũt à natura uita nobis data eſt. At memoria benè redditæ uitæ ſempiterna.
Cic. item in oratione pro Roſcio Amerino. Nolite enim putare, quemadmodũ in fabu
lis ſæpenumero uidetis, eos, qui aliquid impiè ſceleratéq; cõmiſerint, agitari & perterre
ri furiarũ tædis ardentib. ſua quenq; fraus, & ſuus terror maximè uexat: ſuũ quẽq; ſcelus
agitat, amentiaq; afficit, ſuæ malæ cogitationes anĩẽtiæq; animi terrent. Hæ ſunt impijs
aſſiduæ domeſticæq; furiæ. Et in Vatiniũ teſtem Cic. cùm enim audita et nefaria ſcele-
ra ſuſceperis, cùm inferorũ animas elicere, cũ puerorũ extis deos manes ad te citare ſole
res. Noniuſq; Marcell. Lemures dicit ſunt laruæ nocturnæ, terrificatiões imaginũ & be *Lemures*
ſtiarũ. Feſtus aũt quẽ Chriſtianũ fuiſſe uidemus, ſic ſcribit. Mundũ gẽtiles ter in anno pa

tere putabāt diebus his:poſtridie Vulcanalia,& ante diem tertium nonas Octob.& an B
te diē ſextam Idus Nouēb.inferiorem enim eius partem conſecratam dijs manibus arbi
trantes,clauſum omni tempore præter hos dies, qui ſuprà ſcripti ſunt,credebant. quos
dies etiā religioſos iudicauerūt,ea de cauſa,quòd his diebus ea quę occulta & abdita re
ligionis deorum manium eſſent,in lucem adducerentur & patefierent: nihil eo tēpore
in rep.geri uoluerunt.Itaq; per hos dies,non cum hoſte manus conſerebatur,non exer-
citus ſcribebatur,non comitia habebantur, nō aliud quicquam in rep.niſi quod ultima
neceſſitas exegiſſet adminiſtrabatur.Suet.de C.Calligula.Satis conſtat prius quā mor-
tuus transferretur ortorum cuſtodes umbris inquietatos. In ea quoq; domo in qua oc-
cubuerat,nullam noctem ſine aliquo horrore tranſactam: donec ipſa domus incendio
conſumpta ſit.Et de Nerone.ſæpe confeſſus eſt agitari ſe materna ſpecie umbriſq; furia
rum accedentibus.Quin & facto per Magos ſacro,euocare manes & exorare tentauit.
peregrinatione quidē Græciæ Eleuſinis ſacris,quorum initiatione,impij & ſcelerati uo
ce præconis ſummouent:intereſſe nō auſus eſt.ut ſupradictis omnib.addere non uerea F
mur,quod beatus Aur.Auguſt.in Ciuitate dei ſic ſcribit.Et quoniā creberrima fama eſt,
multiq; ſe expertos,uel ab eis,qui experti ſunt,de quorum fide dubitandum nō eſſet,au
diſſe confirmant,Siluanos & Faunos,quos uulgò incubos uocāt, improbos ſemper ex
titiſſe mulierib.& earum appetiſſe ac peregiſſe concubitus: & quoſdā dæmones,quos
duo galli aſſiduè hanc immundiciā & tentare & efficere,plures taleſq; aſſeuerāt,ut hoc
Parentalia negare impudentiæ uideatur,non audeo diffinire.Sed ad Gentiles redeūdum eſt. Cùm
ſupradicta ſuorum animis uiuentium:ac mortuorum animabus accedere crederent, eis
poſt ſepulturæ & funebrium munera parentabant: non diſſimiliter noſtris quādo ad ſe
ptimum diem,aut anniuerſarium,diuina in animarum ſuffragia celebrāt officia. Cic. in
Philippicis. Vt parentalia cum ſupplicationib. miſcerentur: & infrà, ut cuius ſepulcrū
nuſquam exteţ ubi parentetur,ei publicè ſupplicetur.Plutarchus in Problematib.Cum
cæteri Romani Februario,mortuis inferias mittere & parentare conſueuiſſent, Decius
& Brutus,ut Cic.ſcribit,id Decembri faciebant:quia Saturno is menſis conſecratus eſt, G
quē in inferorum deorum numero habent.Et cum Saturnalibus & uoluptati ac genio,
omnes nimium indulgeant:hi nōnullas dijs etiam inferis & mortuis uoluptates impar-
tiebantur:& infrà,Plutar.Faba parentando abſumitur:quia in ea animas mortuorū Py-
thagorici eſſe dixerunt.Flaminicāq; ob id ea non ueſci Varro tradit,quando in flore,li-
teræ lugubres reperiantur.Satis iam ſuperq; oſtendimus, quid uirorum cuiuſcunq; ſta-
tus funebrib.ſepulturis & animarum ſtatui curandū Gentiles opinati ſunt. maiora nūc
Cæſaribus ſuis imperatoribus à pop.Romano excogitata & tributa oſtendemus. quid
enim maius ne dixerim dementius,q̄ homines id quærere,ut hominem & plerunq; ſor
didiſſimum,ſeſe deum facere exiſtiment,& intentent:notum eſſe non dubitamus, atq;
adeò uulgatum,ut à nobis particulariter ſcribi non oporteat:principum Roman.pluri-
mos in numerum deorum fuiſſe relatos.ſed quo id fieret modo, quis adhiberetur in re
ordo:apud Latinos nondū inuenimus.Nuper uerò Marcus Barbus Patriciæ gētis Ve-
netus,eccleſiæ Taruiſinæ antiſtes uenerādus, à noſtro Omnibono Brēdulenſi Vincēti
no Græcis Latiniſq; literis apprimè erudito,munus nobis attulit,quale bonarū artium H
ſtudijs innutritos,& qui detulit,& qui miſit,in naſcentē Romam Triumphantem con-
ferre decuit.Ea eſt traducta ex Herodiano ſcriptore Græco,Seueri imperatoris deifica
Deificatio imperatorum. tio,quam ipſius Omniboni uerbis penè totam inſerimus.Mos eſt Romanis conſecrare
imperatores,qui ſuperſtitibus filijs uel ſucceſſoribus moriuntur. Et eiuſmodi honorem
deificationem appellant:luctus quidem per omnem urbem oſtenditur, feſta celebrita-
te permixtus.corpus enim defuncti,pro ritu hominum ſumptuoſo funere ſepeliunt.ſed
ceream imaginem defuncto ſimillimam fingunt: quam ſub ueſtibulo Prætorij propo-
nunt in eburneo lecto magno atq; ſublimi,ueſtibus aureis inſtrato.& imago illa ſub æ-
grotantis ſpecie pallida percumbit:& ab utraq; lecti parte ad multum diei ſedent: læua
quidem Senatus omnis ueſtibus atris indutus: dextra uerò mulieres, quæ uirorum uel
parentum dignitate honorem & gloriam ſortitæ ſunt. earum autem quælibet conſpici-
tur,neq; aurum geſtans neq; monilibus ornata,ſed ueſtibus albis exilibus induta, mœrē
tium ſpeciem præbens.Atq; ſeptem dies hæc,quæ dicta ſunt,continuè geruntur:& in-

troeun-

A troeuntes medici paſſim ad lectum accedunt, & ægrotum diu contẽplati, grauius utiq;
habere pronunciãt. poſtquam uerò diẽ obijſſe uiſus eſt, lectum humeris tollẽtes Eque-
ſtris ac Senatorij ordinis nobiliſſimi delecti iuuenes, per ſacram uiam deferunt, et ad ue
tus forum magnũ proponunt: ubi magiſtratus Romani imperiũ deponũt. utrinq; uerò
gradus quidã in ſcalarum modum conſtructi ſunt, & in altera parte, puerorum chorus
ex nobiliſſimis atq; patricijs cõſiſtit: in altera, mulierum ex his quæ digniores eſſe uideri
tur, & utriq; hymnos in defunctũ canunt & laudes uerẽdo & lamentabili carmine con-
ditas. poſt hæc lectum ſuſcipientes, per urbem deferunt in cãpum Martium; ubi forma
quædã quadrangula, æquis lateribus quà latiſſimè campus patet, ædificata eſt in taber-
naculi modum, quod materia fixum eſt alia quidẽ nulla, præterquàm lignorum ingen-
tium. Id quidem interius totum eſt aridis fomitibus plenum, exterius aureis ueſtibus &
eburneis ſignis tabuliſq; pictis ornatum. Infrà uerò alterum breuius poſitũ eſt forma &
ornatu ſimile. tertium autem & quartum perficitur, & ſub ultimo q̃d eſt minimũ aquila
B iacet. ædificij formã turribus quiſpiam comparet, quæ in portubus eminẽtes noctu per
ignem naues in tutas ſtationes dirigunt. pharos eas uulgo appellant. Ad ſecundum igi-
tur tabernaculum deferunt lectum: ibiq; & aromata & omne ſuaue olentium genus, ſi-
ue fructus ſint, ſiue herbæ ſucciq; imponunt, ac coaceruatum fundunt. Nam neq; gẽs ul
la neq; ciuitas, neq; cum dignitate quiſquam uel honore, qui non ſuprema hæc munera
in honorem pietatis ambitioſè mittat. Vbi uerò aromatũ aceruus ingens aggeſtus fue-
rit & locus omnis expletus, equitatio fit circa ædificium illud, & omnis Equeſter ordo
circumuehitur, moderatione quadã & curſus replicatione, uerſus interea Pirrhichios de
cantando. currus etiam circumuehuntur, perſonatis quibuſdam purpura amictis onera
ti, quibus ſimilitudo quædã ſuperinducta eſt Romanorũ ducum aut imperatorum, ex
his quorum fama nominiſq; celebritas integrior extat. His itaq; confectis, qui ad impe-
rium ſucceſſurus eſt facem tabernaculo admouet, & reliqui deinceps ignem undiq; cir-
cumponunt: omniaq; illicò, utpote arido fomite, & aromatum congerie plena, igni uali
C do corripiuntur. Ex tabernaculo autẽ ultimo atq; breuiſſimo uelut à pinnaculo quodã:
Aquila ſimul cum ſubiecto igne dimittit̃ ætherem petitura, quæ à Romanis de terris in
cœlos imperatoris animã uehere creditur, cum alijs dijs perpetuo manſuram. hoc hono
re filij patrem conſecrantes ad Prætorium deducunt̃. Hanc uerò funebrium magnificẽ
tiam aliqua ex parte Virgilius imitatos fuiſſe Troianos facit, Æneidos undecimo: cum
mandarentur ſepulturæ corpora in prælio defunctorum. Aurora interea miſeris morta
libus almã Extulerat lucem, referens opera atq; labores. Iam pater Æneas, iam curuo in
littore Tarchon, Cõſtituere pyras: huc corpora quiſq; ſuorum More tulere patrum, ſub
iectiſq; ignibus atris, Conditur in tenebras, altum caligine cœlum. Ter circum accẽſos
cincti fulgẽtibus armis Decurrere rogos: ter mœſtũ funeris ignem Luſtrauere in equis
ululatuſq; ore dederũt. Spargitur & tellus lacrymis: ſpargunt̃ & arma. It cœlo clamorq;
uirum clãgorq; tubarum. Hinc alij ſpolia, occiſis direpta Latinis cõijciunt igni: galeaſq;
enſeſq; decoros, Frenaq; feruẽteſq; rotas: pars munera nota, Ipſorũ clypeos & non feli-
cia tela. Multa boum circa mactantur corpora morti, Setigeroſq; ſues, raptaſq; ex omni
D bus agris, In flãmam iugulant pecudes: tum littore toto Ardentes ſpectãt ſocios: ſemiu-
ſtaq; ſeruant Buſta: neq; auelli poſſunt, nox humida donec Inuertit cœlũ ſtellis ardẽtib.
aptum. Superiorem quoq; referendi in numerum deorum morẽ, aliqua ex parte imitari
uidemus, funeris Romanorũ pontificũ curatores. ædificata enim forma tabernaculi in
turris Phariæ formã (caſtrum doloris noſtri appellant) ſericinis undiq; pendentibus or
natur: & ſedet ad ſiniſtrã longus atra ueſte indutorũ ordo: lectuſq; ſub tabernaculo am
pliſſimus aureis cõtegitur: ſuper quem uideri uolunt mortuũ iacere põtificem. non aũt
medici, ſicut in ſuperiori, per ſeptẽ dies ad ſimulacrũ hic conueniunt, ſed ſtantes hinc in
de ad lectum ſerui & ipſi atrati, uentilabrũ perinde muſcis abigendis frequẽter agitant:
ac ſi in lecto iaceret, uel ægrotans uel defunctus pontifex, quẽ multis ante diebus cõdi-
derant ſepulturæ. Sumpſiſſe etiã uidemus noſtros, & multorũ ſupra ſeculorum nobiles
& honoratos morem ornãdi defunctorũ ſuorum: præſertim arma tractare, aut magiſtra
tus amplos adminiſtrare ſolitorum funebria: equitib. nonnullis atra ipſis & ſimul equis
ueſte intectis, circa ducẽdum funus obequitare iuſſis: qui & ipſi cum Virgilianis luſtra

uere

uere in equis ululatusq; ore dederũt. Reliquum eſt nobis in religionis partibus, ludos, ſpectacula, & Pompam ſicut ſupra polliciti fuimus oſtẽdere. ludi qua cauſa fuerint inſtituti, Cic. Legum primo etiam Platonis autoritate oſtẽdit: ſuntq; hæc legis uerba. Ludis publicis, quod ſine curriculo & ſine corporum certatione fiat, popularem lætitiam cantu & fidibus & tibijs moderanto. Eaq; cum diuino honore iungunto. & infrà: iam ludi publici cùm ſint, cauea circoq; concluſi ſint corporum concertationes curſu & pugillatione luctantum: curriculisq; equorum uſq; ad certam uictoriam in circo conſtitutis, cauea cantu uoce & fidibus: dũmodo ea moderata ſint, ut lege præſcribit. Aſſentiorq; Platoni: nil tam facile in animos teneros atq; molles influere: q̃ uarios canendi ſonos: quorum uix dici poſſet quanta ſit uis in utranq; partem. nanq; & incitat languentes, & languefacit excitatos: & tum retrahit animos, tum contrahit. De ludorũ ueteri ornamẽto, Q. Aſconius Pedianus: Olim cũ in foro ludi populo darent, ſignis ac tabulis pictis, partim ab amicis, partim è Græcia accõmodatis utebant ad ſcenæ ſpeciẽ, quia adhuc theatra non erant nec amphitheatra. De ludorũq; laudibus Cic. pro Murena hæc habet. Nã quid ego dicam populum ac uulgus imperitũ, ludis magnopere delectari minus eſt mirandum. Quãquam huic ſatis eſt: ſunt enim populi ac multitudinis comitia: quare ſi populo ludorum magnificentia uoluptati eſt, non eſt mirandum eam L. Murenæ apud populum profuiſſe. Quid tu admiraris de multitudine indocta? Lucius Otho uir fortis Equeſtri ordini reſtituit, non ſolum dignitatem ſed etiam uoluptatem. Itaq; lex hæc, quæ ad ludos pertinet, eſt omnium gratiſſima, quod honeſtiſſimo ordini cum ſplendore fructus quoq; iucunditatis eſt reſtitutus. Quo modo autem ludi fieri poſſint, quos dijs nõ placere crederetur, de aruſpicum reſponſis Cic. docet. At ſi ludus conſtitit, aut tibicẽ repentè conticuit, aut puer ille patrimus & matrimus, ſi tela non tenuit, aut thenſam, ſi lorum emiſit: aut ſi ædilis uerbo, aut ſi nutu aberrauit, ludi ſunt non recte facti. eaq; errata expiantur, & mentes deorum immortalium ludorum inſtauratione placantur. quomodo autem funeſti, & pernitioſi eſſe poſſent ludi, eodem loco infrà ſic oſtenditur. Si ludi ab lætitia ad metum traducti ſunt, ſi non intermiſſi, ſed perempti atq; ſublati ſunt, ſi ciuitati uniuerſæ, ſcelere eius qui ludos ad ludũ cõferre uoluit, funeſti extiterũt: dies illi pro feſti penè funeſti. ludosq; à Romulo rege primũ fuiſſe introductos, Liuius in primo ſic oſtẽdit. cũ de Romulo multa dixiſſet ſic ſequit: Ludos ex induſtria parat Neptuno equeſtri ſolennes, conſualia uocant. quibus quidẽ cõſualib. ſcribit Plutarchus in Problematibus conſueuiſſe aſinos & equos coronis exornari, quia cum Neptuno Equeſtri dies feſtus ageretur, & cum inſtituta nauigatione multa nauibus aduehere ntur, otium & remiſſio illis animalibus data erat. Tullusq; Hoſtilius ſecundo loco, ludos dedit nouẽdiale ſacrum feriatis nouem diebus, quia lapidib. pluiſſe nunciatum erat. Et Tarquinius Priſcus rex tertio loco, ludos inſtituit Troianos, de quibus in Roma inſtaurata diffuſè deſcripſimus. Virgilius: Troiaq; nunc pueri Troianum ducitur agmẽ. de quo ludo Suetonius in Cæſaris rebus geſtis: Troiam luſit turma duplex maiorum minorumq; puerorũ, quem ludum retinere ætatem noſtram pueri nos ipſi uidimus Arimini: munus à Carolo Malateſta præſtanti doctoq; principe datum. non autem pueri ſed uiri luſerũt nobiles: qui ad nuptias Galeoti Malateſtæ, ex omni Italia inuitati erant: numero ad triginta in equis deſultorib. uelociſſimisq;, ſinguli arma induti ex corio fabrefacta perpulchrè uarijs ornata coloribus, ferreum enſem nequaquã acutum manu geſtabant: decurrentesq; in circuitum galeas, in id tumentiores factas & humeros cæſim inuicẽ cædebãt. & proximum priſco ludus nomen retinet, pro Troiano agmine torniamẽ. primiq; libera iam Roma ludi fuerũt Capitolini, quos Liuius in quinto, datos fuiſſe dicit, q̃d Iuppiter opt. max. ſuam ædem ſeruaſſet. Anno poſtea in urbe peſtilẽtiſſimo, ſcribit Liuius in quinto, ex libris Sybillinis Duũuiri ſacris faciendis, lectiſternium in urbe Roma primum fecerunt per dies octo: Apollinem, Latonam, Dianam, Herculem, Mercurium, Neptunum tribus q̃ ampliſſimis tum parari poterãt ſtratis lectis placarunt. priuatim quoq; ſacrum celebratum: tota urbe patẽtibus ianuis, promiſcuoq; uſu rerum omnium in propatulo poſito, notos ignotosq; paſſim aduenas, in hoſpitiũ ductos ferunt, & cũ inimicis quoq; benignè ac comiter ſermones habitos: iurgijs & litibus temperatum, uinctis quoq; dempta in eos dies uincula. Simile nos pueri uidimus accidiſſe, ad annũ unde quaterdecies

à Chriſti

Marginalia: De ludis (beside "publicis, quod ſine curriculo"); Conſualia (beside "ſtri ſolennes"); section letters E, F, G, H in right margin.

A à Chriſti dei natalibus centenum, cum ingenti laborantes peſte ſingularũ pene urbium & oppidorũ Italiæ populi albam & lineam induti ueſtem, cateruatim uicinas adirent ciuitates: ubi publice & priuatim hoſpitio accepti, diuinam carminibus in id compoſitis miſericordiam implorabant. nullum tunc litigiũ, nullæ fuerunt priuatæ diſſenſiones, ſimultates & inimicitię, quas non populi publico gaudio compoſuerint. Supradicto etiã quinto lib. ſcribit Liuius. Ludiones ex Etruria acciti ad tibicinem modos ſaltãtes haud indecoros more Etruſco dabant: imitati deinde eos iuuentus ſimul inconditis uerſibus inter ſe iocularia fundentes cœpere. Et paulo poſt Liuius: hiſtriones impletis modis, Satyras ſcripto iam ad tibicinem cantu, motuq́; congruẽti egiſſe: Liuiumq́;, qui ab Satyris auſus eſt primus argumento fabulam inſtruere, carminũ autorem puerum ad canẽdum ante tibicinẽ ſtatuiſſe. inde ad manũ cantari hiſtrionibus cœptũ, diuerbiaq́; tantũ ipſorum uoci relicta. Poſtquam ludos in artem uerterat, iuuentus fabellarum actu relicto hiſtrionibus, ipſa inter ſe more antiquo ridicula intexta uerſibus recitare cœpit: quæ Ex- *Ludiones*

B odia poſtea appellata, inſertaq́; fabellis potiſſimũ Attellanis ſunt: quod genus ludorum ab Oſcis acceptũ tenuit iuuentus, nec ab hiſtrionib. pollui paſſa: & inſtitutũ eſt, ut actores Attellanarum nec tribu mouerentur, & ſtipendia tanquã expertes artis accipiant. paulò pòſt ſequitur Liuius. A ſano res initio, ad hanc uix opulentis regnis tolerabilem inſaniam uenit. Continuauimus ſupra tribus in rebus Liuij textum in ludionib. hiſtrionibus & Attellanis: ut eorum uocabulorum originẽ doceremus. de primis duobus ſic habet Valerius Maximus. Ludij Etruſcorum diſciplina qui apud eos hiſtriones, turpes & leuiſſimi hiſtriones meliore inſtituto ad ſcenica & mutationes: ſolusq́; inter Latinos Feſtus dicit hiſtriones dictos, quòd primùm ab Hiſtria uenerunt. Macrobius autẽ in Saturnalibus. Recitabãtur ultra comœdias mimijambi à mimis & hiſtrionibus. Vnde Laberius uir Senatorius à Cæſare coactus, quos fecerat ipſe homo ſexagenarius Mimiiambos recitauit, & tamen in procœmio ſuum deplorauit infortunium. Is tamen libertate ingenij multa in Cæſarem dixit lœdoria: quale eſt in Syri ſerui perſona, porrò Quirites li- *Exodia* *Hiſtriones*

C bertatem perdidimus. dixit etiam: decceperũt ſe multi: frugalitas miſeria eſt rumoris boni. quæ cantabant hiſtriones & ſaltabãt. hinc Ilas Palladis diſcipulus cum iam magiſtrũ ſuperaret, id quod eleganter cantauerat à populo coactus eſt ſaltare: hiſtrionesq́; inter turpes uiros non habitos fuiſſe, oſtendit Roſcij Amerini cum Cicerone amicitia & Oratio: in qua populum Romanum reprehendit Cicero, quod Roſcio cantãte tumultuatus ſit: qui ſcripſit librum, in quo hiſtrioniam Oratorię comparauit. Habebant autem hiſtriones mercedem ex publico diurnam mille denarios: ſine pregalibus. Vnde Æſopus ex hoc quæſtu filio ducenties ſeſtertium reliquit. ludorum & eorum à quibus maiori ex parte edebantur origine dicta, uarias ipſorum aut partis maximę ſpecies breuiter cõplectemur. Fuerunt nanq́; de quibus eſt dictum Troiani & Capitolini, fuerunt ſcenici, quos Liuius in xxiiij. primum ab ædilibus currulibus factos, eo anno memoriæ proditum dicit. Fuerunt Apollinares de quibus Liuius xxv. cẽſuerunt patres Apollini ludos uouendos faciendosq́;: & quando ludi eſſent facti, duodecim milia æris Prætori ad rem diuinam & duas hoſtias maiores dandas. Alterum Senatuſconſultum: ut Decemuiri ſa- *Merces hiſtrionum diurna.* *Ludi*

D crum Græco ritu facerent, hisq́; hoſtijs: Apollini boue aurato, & capris duabus albis auratis. Latonæ boue fœmina aurata. ludos Prætor in Circo maximo cum facturus eſſet edixit, ut populus, qui eos ludos ſpectaret ſtipem Apollini quantum commodum eſſet conferret. hæc eſt origo ludorum Apollinarium: uictoriæ non ualitudinis ergò factos populus ſpectauit coronatus. matronæ ſupplicauerunt: uulgo apertis ianuis in propatulo epulati ſunt, celeberq́; dies omni cæremoniarũ genere fuit. Ludi Apollinares Senatus decreuit ut in perpetuũ uouerent: quos ad noſtram quoq́; ætatem perueniſſe cõſtat. ſiquidẽ hi ſunt quos per extremos Carniſpriuij dies, in Circo Flaminio ubi nũc Agonis eſt appellatio, fieri quotãnis uidemus. principio eñ mutationis prudenter factæ à Gẽtiliũ ſuperſtitione ad ritus Chriſtianos: ut aliquid Apollinariũ appellatiõis ipſi ludo remaneret, ꝓpe ſancti Apollinaris eccleſiã, ea etiã ratione inſtitutis locus ludis eſt retentus: nec multũ uariat tempus, quando hi ſicut & illi ad finem Februarij ut plurimũ eduntur: & qñ hoſtiæ illorum, ſicut decuit ſunt omiſſę: retinet conſuetudo aliquod uictorię ſimulacrũ faciendi, ſicut eos uictoriæ ergò inchoatos Liuius aſſeruit: quale ꝓximis diebus

Prelij ſimilitudo, qua rex Turcorum ad Bellogradum fuſus fuit.

fuit ſpectaculum omnib. nobis gratiſſimũ, qui eccleſiaſticæ Romanæ reipublicæ membra curiã ſequimur Romanã, cum in eodem Circi Flaminij agone prelij ſimilitudo quędam fuit, quod præclariſſimũ æternaq; dignum memoria, æſtate proxima geſtũ eſt: ad Danubium qua fluuius influit Sauus. cum Maumeth Turcorũ imperator, ſupra cetum milia in exercitu habens, ad Bellogradum oppidum aliquãdiu oppugnatũ: machiniſq; & bombardis prope ſolo æquatum fuſus, et ſuis quibuſq; melioribus ad ſexdecim milia occiſis fugatus, bombardas & uim pene infinitã machinamentorum ac armorum amni terraq; amiſit. Lætum quippe nobis & dulciſſimum fuit inſpicere perſonatũ quendam Ioannem Caruaial Hiſpanũ Cardinalem ſancti Angeli indumento & ornamentis referentem: Chriſtianorum & Romani Põtificis exercitui in illam ducẽdo Barbariem præ eſſe. ſed lætius erat uidere alia in perſona Ioannem Capiſtraneũ ordinis ſancti Franciſci fratrem: qui multis cõtinuata annis opinione ſanctitatis tãto impleta miraculo, milites adduxerit Ieſu Chriſti uexilla ſequutos: qui celeberrimo Ioãne Huniat Vayuoda trãſyluano duce, pauca hominũ milia ſupradictam in Barbaris cædem edidere: fueruntq; ad id Circi agonis ſpectaculũ ex noſtratibus, ingenio, & doctrina cultiores nõnulli, quib. ea die Romanam rem lacertos adhuc mouere, Romanũ celebrari nomen apparuit: Cũ tantas adhuc res aduerſus Scythas Tanais olim & Ripheorũ montiũ accolas Turcos: maximæ partis Aſiæ & Europę dominatores, ſub Romanis ſignis Romaniſq; legati nomine geri, non magis ob ſpectaculi quod ante oculos erat oſtenſionem: quàm ob recẽtis uictoriæ refricatam memoriã uideretur. Equidẽ his in ludis Apollinaribus ſuffectis etiã quod habet Liuius propemodum ſeruatur, ut uulgò apertis ianuis epulent. Nanq; die illa urbaniores quiq; Romani aut cõuiuia celebrant: aut cibaria id in cõſuetudine introducta, uicinis amiciſq; miſſitant: cũ tamẽ plebs infima, ad tabernas uinarias in propatulo comedant. Iſq; cibus eſt pulte caſto aromatib. confectus: Ludi etiam fuerũt ſeculares, quos Feſtus dicit centeſimo quoq; anno fieri ſolitos. Vnde miror Pliniũ dicere Stephanionẽ primũ togatum ſaltare in illis inſtituiſſe, & utriſq; ſui temporis ſaltauiſſe. Et Suetonius ſcribit Domitianũ feciſſe ludos ſeculares, cõputata ratione temporũ ab ijs quos Auguſtus dederat. Fuerunt & ludi Romani de quibus Liuius decimo. Coronati primũ ob res bene geſtas bello, ludos Romanos ſpectauerunt, palmæq; tunc primũ translato ex Græcia more uictorib. datæ. Et lib. xxv. Ludi Romani pro temporis illius copijs magnifice facti, & diẽ unum inſtaurati, & cõgij olei in uicos ſingulos dati. Ludos plebeios ſcribit Quintus Aſconius Pedianus, ſecũda actione in Verrẽ, exactis regib. ꝑ plebis libertate datos fuiſſe: aut pro recõciliatione plebis poſt ſeceſſionẽ in Auentinũ: quos poſtea L. Sylla poſt uictoriã inſtituerit. Et Liuius in xxvij. Ædiles plebis ex mulctatitio argento ſigna ænea ad ædem Cereris dedére, & ludos pro temporis eius copia magnifici apparatus fecerunt. Circenſes ludos deſcribere aggreſſum ſubijt animum recordatio: ipſos & alios quoſdam cõmodius oſtendi poſſe: ſi ludos, ſimul & ſpectacula prout ſępe numero dabantur oſtendemus. Specum autem Plutarchus in Problematib. dicit locũ eſſe unde deſpicitur, & inde ſpectacula eſſe dicta. Vt itaq; à promiſcuis incipiamus, Cicero Caluiſio: Circenſes erãt, q̃ genere ſpectaculi ne leuiſſimè quidẽ teneor. nihil nouũ, nihil uariũ, nihil q̃d non ſemel ſpectaſſe ſufficiat: quo magis miror hoc, milia uirorũ currentes equos inſiſtẽtes curribus homines uidere. Et ad Marcũ Mariũ Cicero: omnino ſi quęris ludi apparatiſſimi, ſed nõ tui ſtomachi. Delicię uerò tui noſter Æſopus, eiuſmodi fuit, ut ei deſinere per oẽs homines liceret. Is iurare cũ cepiſſet, uox eum defecit in illo loco: ſi ſciens fallo. Nec id quidẽ leporis habuerunt, quod ſolent mediocres ioci. Apparatus enĩ ſpectatio tollebat omnẽ hilaritatẽ. quid enim delectationis habẽt ſexcenti muli in Clitẽneſtra: aut in equo Troiano craterarũ tria milia: aut armatura uaria peditatus, & equitatus in aliqua pugna? quæ popularem admirationem habuerunt, delectationẽ tibi nullam attuliſſent. nõ enim te credo Gręcos & Oſcos ludos deſiderare. reliquę ſunt uenatiões binę per ſingulos dies magnificę, nemo negat: ſed quę poteſt eſſe homini politico delectatio? cum aut homo imbecillus à ualentiſſima beſtia laniaẽ, aut præclara beſtia uenabulo tranſuerberatur? Extremus elephãtorũ dies fuit: in quo admiratio magna uulgi atq; turbæ, delectatio nulla extitit: quin etiam miſericordia quædam conſequuta eſt, atque opinio huiuſmodi, eſſe quandam illi beluæ cum genere humano ſocietatem.

Ludi. *Spectacula unde.* *Venationes.*

Siue

A Siue aūt Plinius ab hac Ciceronis epiſtola, ſiue aliunde ſumpſit: de elephātis hęc diffuſi
us ſcribit, quæ ſimul cū plurimis ab eo efferemus. Elephātes in Circo pugnarūt Claudij *Elephantes*
pulchri Ædilitate curruli, aduerſus tauros: Pompeij altero Cōſulatu, dedicatione tēpli
Veneris uictricis in Circo uiginti Getulis ex aduerſo iaculantibus, mirabili unius dimi
catione, qui pedibus cōfoſſis repſit genibus in cateruas, abrepta ſcuta iaciēs in ſublime.
Vniuerſi eruptionē tentauere, nō ſine uexatione populi, circunductis clauſtris ferreis.
Qua de cauſa Cæſar dictator ſimile edens ſpectaculum, euripis Arenā circundedit. Ne
ro aūt equitatū diſpoſuit. Sed Pōpeiani amiſſa ſpe eruptionis, ſupplicauere populo in-
enarrabili habitu oris, ſeſe quadā lamentatione cōplorantes: tāto populi dolore, ut ob-
litus imperatoris ac munificentię honori ſuo exquiſitæ, flēs uniuerſus conſurgeret, di-
raſꝗ denegāti Pompeio pœnas quas breui habuit imprecaretur. pugnauere & Cæſari
Dictatori tertio Conſulatu uiginti cōtra pedites quingentos. Iterumꝗ totidē turriti cū
ſexagenis propugnatoribus, eodē quo priore numero peditum, & pari equitum ex ad-
B uerſo dimicante. Leonū ſimul pugnam Romæ primus dedit Scęuola præfectus in cur- *Leonum*
uli Ædilitate: Pōpeius magnus in Circo iubatos CCCXV. Cæſar dictator CCCC. Se- *pugna*
natuſconſultū fuit uetus, ne liceret Aphricanas pantheras in Italiam traducere. Contra
hoc tulit ad plebē Gn. Aufidius tribunus plebis, permiſitꝗ Circenſium gratia importa
ri. Scaurus Ædilitate ſua primus uarias miſit. Cn. Pōpeius deinde CCCCX. Auguſtus
CCCCXX. Idē poſtea in Theatro Romæ oſtēdit tigrin manſuefactam in cauea. Clau-
dius Nero quatuor pariter mā ſuefactas. camelū equo ſimilē collo, pedibus & cruribus
boui, camelo capite, albis maculis, rutilum colorē diſtinguentibus: Cæſar ludis Circēſi
bus primùm dedit. Pompeius ludis oſtendit primus chaum callirapiiū quem uocant:
effigie lupi, pardorum maculis. Idem cephos ex Æthiopia, quorū pedes poſteriores hu
manis cruribus, priores manibus fuere ſimiles. hippopotamum & crocodilos quatuor
M. Scaurus Ædilitate ſua tēporario theatro dedit. Domitius Ænobarbus Ædilis curru
lis urſos Numidicos centū & totidē uenatores Æthiopes in Circo. Fuerūt quoꝗ in ſpe
C ctaculis ludiſꝗ plurima, quæ infinitū & ſimul ſuperfluum fuerit hic referre: ſed pauca
quædā nō ſolum ſpectacula, ſed ob ipſa diuerſis edita temporibus prædictis addere nō
piget. Lentulus Spinter primus in Theatro uela ſuperinduxit Apollinaribus ludis. Cæ *Vela thea-*
ſar etiā dictator totū forum Romanū & uiam ſacram intexit, & Cliuum Capitolinum in *tro ſuper-*
munere gladiatorio. Marcellus ſorore Auguſti Octauia natus, pariter in auunculi Ædi *inducta*
litate Calēdis Auguſti, ut litigātes in umbra eſſent. Cæſar poſtea dictator in Ædilitatis
munere patris funebri omni apparatu Arenæ argenteo uſus eſt. Nero Pōpeij theatrum
operuit auro in unū diem, quo Tyridati regi Armeniorū oſtenderet. Claudius Pulcher
ſcenā prius uarietate colorum adornauit: C. Antonius argento: Petreius auro: Catulus
ebore & auro. De Cæſare aūt in Dictatura ſcribit Suetonius. Edidit ſpectacula uarij ge- *De ſpecta-*
neris. Munus gladiatoriū: Ludos etiam regionatim urbe tota, & quidem per omnium *culis*
linguarū hiſtriones. Item Circenſes, Athletas. Naumachiam in foro depugnauit Furius
Leptinus ſtirpe prætoria, & Q. Calperius Senator quondā actorꝗ cauſarum. Pirrhichā
D ſaltauerūt Aſiæ Bithyniæꝗ principum liberi cum ludijs. Venationes editæ per quinꝗ
dies, ac nouiſſimè pugna diuiſa in duas acies, quinquagenis peditib. elephātis uicenis,
trecentis equitibus, hinc & inde immiſſis. Nā quo latius dimicaretur ſublatæ metæ, inꝗ
earū locū bina ex aduerſo cōſtituta erāt repagula. Athletæ ſtadio ad tēpus extructo in
regione cāpi Martij cucurrerūt per triduū. nauali prælio in monte Cælio defoſſo lacu,
biremes ac triremes quatriremeſꝗ Tyriæ & Ægyptiæ claſſis, magno pugnantiū nume
ro cōflixerunt. ad quæ ſpectacula tantū undiꝗ cōfluxit hominū, ut pleriꝗ aduenæ in-
ter uias tabernaculis poſitis manerent, ac ſæpe præ turba eliſi exanimatiꝗ ſint plurimi.
Et in his duo Senatores. De Auguſto aūt Suetonius. Spectaculorum aſſiduitate & ma-
gnificentia oēs anteceſſit, fecit nonnunꝗ uicatim. Athletas quoꝗ, extructis in campo
ſedib. ligneis. Nauale pręliū circa Tyberim. Ad ſcenicas quoꝗ & gladiatorias operas,
& Equitibus Romanis aliquando uſus eſt. Spectandi cōfuſiorē morē correxit, ut quo
ties quid ſpectaculi ubiꝗ ederet, primus ſubſelliorum ordo uacaret ſenatoribus. Romę
legatos liberarū ſociarumꝗ gentium uetuit in orcheſtra cōſidere, cùm quoſdam etiam
libertini generis inibi deprehendiſſet. Militē ſecreuit à populo, multis è plebe prius or-

dinem aſſignauit, prætextatis cuneũ ſuũ & proximũ pædagogis: fœminis uero gladia- B
tores quidẽ quos promiſcuè ſpectare ſollenne fuerat, niſi ex ſuperiore loco ſpectare cõ
ceſſit: ſolis uirginibus Veſtalibus locũ in theatro ſeparatũ, contra Prætoris tribunal de-
dit. Athletarum ſpectaculis muliebrem ſexum omnẽ ſemouit. ipſe cum ſpectaret nihil
agebat, Cæſaris reprehẽſionẽ timens. qui ſolitus fuerit epiſtolas lectitare & ſcribere &
reſcribere. Spectauit ſtudioſiſſimè pugiles, & maxime Latinos, nõ legitimos atq; ordi-
narios, nõ quos etiã cõmiſcere cũ Græcis ſolebar, ſed & cateruarios oppidanos inter an
guſtias uiarũ pugnãtes temere ac ſine arte. Athletis cõfirmauit priuilegia, & ampliauit:
hiſtrionũ licentiã adeo cõpeſcuit, ut Stephanionẽ legatarium cum in puerilẽ habitum
Spectacula ei circumtõſam matronã miniſtraſſe cõperiſſet, per trina theatra uirgis cæſum relegaue
rit. Et de Caligula Suetonius. ſcenicos ludos & aſſiduè & uarij generis ac multifariã fe-
cit, quoſdã nocturnos, accenſis tota urbe luminibus. Mirmillonem è ludo rudibus ſecũ
batuentẽ & ſponte proſtratum confodit ferrea ſica, ac more uictorũ cum palma diſcur-
rit. Et Claudius Circo maximo marmoreis carceribus auratiſq; metis, quæ utraq; & to- F
phea & lignea fuerãt exculto, propria Senatoribus cõſtituit loca promiſcuè ſpectare ſo
litis, ac ſupra quadrigarium certamen Troiæ luſit. Exibuit Theſſalos equites, qui feros
tauros per ſpacia Circi agebãt, inſiliebãtq; defeſſos, & ad terrã cornib. detrahebãt. Ger
manorũ legatis in Orcheſtra ſedere permiſit, ſimplicitate eorũ & fiducia cõmotus: q in
populari deducti cũ animaduertiſſent Parthos & Armenios ſedẽtes in Senatu ad eadẽ
loca ſpõte tranſierunt, nihilo deteriorẽ uirtutẽ aut cõditionẽ ſuã prædicãtes. Ad Ath-
letarũ ſpectaculũ inuitauit & uirgines Veſtales, quia olympia quoq; Cereris ſacerdoti
bus ſpectare licet. Titus Veſpaſianus princeps optimus Amphiteatro quod nũc colo-
ſeum appellãt dedicato, Thermiſq; iuxta celebriter extructis, in quibus nũc ſunt uineæ
fratrũ ſanctæ Mariæ nouæ, munus edidit apparatiſsimũ largiſſimũq;: & nauale præliũ
in Naumachia ueteri, quã fuiſſe docuimus prope eccleſiã ſancti Petri, ubi depreſſus eſt
locus poſt ſancti Michaelis eccleſiã. Et gladiatores, atq; uno die quinq; milia omnis ge
neris ferarũ. Domitianus & eius frater ſpectacula magnifica aſſiduè & ſumptuoſa edi- G
dit, nõ in Amphitheatro modo, uerũ & in Circo. ubi præter ſollennes bigarũ & quadri
garũ curſus, pręliũ etiã duplex equeſtre & pedeſtre cõmiſit, ac in Amphitheatro nauale
quoq;, uenationes gladiatoreſq; & noctibus ad lycnos: nec uirorum modo pugnas, ſed
& fœminarũ. Naualis pugna penè iuſtarũ claſſiũ effoſſo & circũſtructo circa Tyberim
lacu, ubi nũc circa ſancti Syluestri monaſteriũ, & uiã Flaminiã depreſſo in loco uineas
eſſe ortoſq; uidemus. Nũc qa Helius Spartianus Hadrianũ ſcribit fabulas omis generis
more antiquo in theatro dediſſe, uerba libet aliqua apponere, quod ſuprà à nobis deſi-
deratũ fuiſſe nõ dubitamus, Scenã, Orcheſtrã, Mirmillones, Pantomimos declarat Pla-
cidus grãmaticus nõ incelebris. Scenã eſſe dicit camerã hinc inde cõpoſitã: quæ in um
bræ locũ in theatro erat, in quo ludi actitabanť. Itẽ ſcenã dici arborũ in ſe incubantium
quaſi cõcameratã denſationẽ, ut ſubterpoſitos tegere poſſit. Itẽ ſcenã uocari cõpoſitio
nẽ alicuius criminis, quæ digna ſit agi in theatro exclamationib. tragicis. Vlpianus au-
tẽ Iureſcõſultus titulo De his q notenť infamia ſcribit. Scena eſt ut Labeo diffinit, quæ H
ludorũ faciendorũ cauſa quolibet loco, ubi quis cõſiſtat moueaturq; ſpectaculũ ſui prę
biturus, poſita ſit in publico priuatoq; uel in uico, quo tamẽ loco paſſim homines ſpe-
Theatrum ctandi cauſa admittanť. Noſq; è Caſſiodoro in Roma oſtendimus inſtaurata: theatrũ
Græca appellatione uiſorium interpretari, ꝙ turba cõueniens eminus uideať & uideat,
Et ſcenã theatri frontẽ binis plurimiſue cõtignationibus cõſtratam, in quibus hiſtri-
ones recitabãt. Mimiq; Mirmillones & cæteri ludij, uarios, de quibus ſupra eſt dictũ, lu
dos geſticulationeſq; edebãt. in ſcena aũt cũ hemicycli formã haberet, gradus ſediliaq;
fuere: de quibus primarij magiſtaratus honoratioreſq; ſpectarẽt, eorũq; ſediliũ pars in-
Orcheſtra tima Orcheſtra eſt dicta. quãdo aũt theatra primum facta ſint, in prædicta diximus in-
Mirmillones ſtauratione urbis: & infrà in reip. partbibus dicturi ſumus. Mirmillones erãt pugiles ſe
ad duellũ ſed ſemiludicrũ prouocantes. Quos quid fuerint Feſtus Põpeius ſic edocet.
Retiario pugnanti aduerſus Mirmillone cãtatur: Non te peto, piſcem peto, quid me fu
gis Galle. Quia Mirmillonũ genus armaturę Gallicũ eſt, ipſiq; Mirmillões ante Galli
appellabanť, in quorum galeis piſcis effigies inerat, quod genus pugnæ inſtitutũ eſt à
Pitaco

A Pitaco uno ex ſapientibus ſeptẽ Gręcię. Pãtomimi autem ab omniũ uarietate ludorum
in quos ſe gerebant appellati. Nam ſcenæ ſeruientes omnes edocti ludos erant. Sed ad
principẽ Hadrianũ reuertamur: Is cum doctiſſimus eſſet, fabularum recitationẽ omnis
generis in theatro ad ſcenã ſcilicet & Orcheſtram dedit, hiſtriones aulicos publicauit. Spectacula
In Circo multas feras & ſæpe centũ leones interfecit. Antonius aũt Pius, & ſi modeſtiſſi
mus fuit princeps, munera dedit: in quib. elephãti crocutæ rhinocerotes, crocodili atq́;
hippopotami, & omnia ex omni orbe terrarum animalia etiã tigres fuere. Centum etiã
boues una miſſione dati. Tẽperauit autẽ ſcenicas donationes, ut quinos aureos ſcenici
acciperẽt. Ita tñ ꝙ nullus editor decem aureos ſupergrederet̃. Spectacula mirifica fecit,
in munere autẽ publico tã magnanimus fuit, ut centum leones una miſſiõe ſimul exhi-
beret ſagittis interfectos. Cõmodus Antonius qui propriè eſt appellatus omnibus in-
cõmodus: huiuſmodi ſpectaculorum infamiã per habitus geſtationem, melius ꝙ̃ cęteri
oẽs ante ſe principes declarauit, qui penulatos iuſſit ſpectatores nõ togatos ad munus
B cõuenire: qđ funeribus ſolebat: funebris enim ueſtis eſt penula: ipſe pariter in pullis ue-
ſtimentis præſidens. Gordianus uerò cũ eſſet ditiſſimus, clauſam indigẽtibus probis ui-
ris per ſummã ſordidãq́; auariciã, liberalitatẽ ſuam exhibẽdis ferarum muneribus pate-
fecit. Ædilitatis em̃ ſuæ tempore, duodecim populo Romano ſpectàcula per ſingulos
duodecim dies dedit: ita ut gladiatorũ nõnunq́; quingẽtą paria. & nunq́; minus centum
quinquaginta, feras Libycas uno die quãdoq́; mille ediderit. Erat ei ſilua, in qua habuit
ceruos ducẽtos: Britãnos equos feros triginta: oues feras mille albas: decẽ aureas capre
as, quas ſcilicet ipſe inaurari fecerat: ſtrutiones Mauros miniatos trecẽtos: onagros tri-
ginta: apros centũ quinquaginta; ibices ducentas: damas ducentas. Hæc omnia populo
diripienda cõceſſit, die muneris quod ſextũ edebat. Et Philippus ipſe arabs primus Ro
manorũ principũ, cui deſuper ingens datum eſt munus ut fieret Chriſtianus, cum mille
ſimus annus ab urbe cõdita, ſuo & filij Conſulatu incidiſſet, ſeculares ludos & munera
edidit Circẽſia. In quibus feræ ſunt datæ: quas Cordianus in triumphũ Perſicũ paraue-
C rat: elephãti duo & triginta: tigres uiginti: leones mãſueti ſexaginta: Leopardi manſue
ti triginta: belbi, id eſt hyenæ decẽ: gladiatores fiſcales paria mille: Rhinoceros unus:
archoleontes decẽ: Camelopardali decẽ: equi feri quadraginta. Quãdo aũt ludos om̃es
& ſpectacula quo fierẽt modo magis particulariter ꝙ̃ ſupra eſt factũ deſcribere, nec poſ
ſibile eſt, neq́; etiã expedit, aliqua de utriſq́; ex Caſſiodoro afferemus: cui ultimo omniũ
uati cõtigit, ut ea inſpiceret, & ſcriberet. Is deteſtabile actũ certamenq́; infelix, ſicut de-
buit deteſtatus, ꝙ homines cũ feris uellent contendere, quas fortiores ſe non dubitarẽt
inuenire, ſolã habuiſſe eos in præſumptione ſpẽ dicit, & unicum in deceptione ſolatiũ:
qui ferã ſi nõ effugiſſent, nec ſepulturam interdũ poterant inuenire, cũ adhuc ſuperſtite
homine periret corpus, & anteq́; cadauer efficeret̃ truculẽtiſſimè abſumeretur. Ex pau Spectaculorum Genera
ciſq́; huiuſmodi ſpectaculis, quibus referendis contentus fuit, hoc primũ eſt. Expoſitus
in Theatrũ Amphitheatrumue ſanguinẽ habẽs uenalem infeliciſſimè auarus quiſpiã,
unica qua cũ redemptoribus erat pactus, flexibili pertica armabat̃: dumq́; populus ple-
D nis deſuper ſpectãs ſedilibus, qua temeritate infelix ille leonẽ aut urſum fame in id ma-
ceratũ, pertica à ſe abigere cõfideret, inuicẽ diſputãt, emiſſa derepente fera in eum præ-
ceps fert̃: qui cum pari curſu in illam delatus eſſet, hianti ore imminentem non quidem
pertica, prout ſpectantes credebant aut cæſim aut punctim ferire aggrediebat̃: ſed flexi
bili adminiculo ligni innixus, ſaltu beſtiã tranſuolabat, quæ tanq́; pudore quodã ſupe-
rata, uictorẽ ſuũ ultra impetere negligebat: iſq́; parietibus adhærens theatri, mœſtũ &
ſuæ indolentẽ ſaluti populũ ut educeret̃ orabat. Alius pugnæ cũ beſtijs committendæ
ſcutum fragile cannis contextum deferre pactus, in ſpectaculum lætus prodijt, Sed ca-
uea emiſſam uoracẽ beſtiam cùm prope mordicus apprehẽſuram expectaſſet, illico in
terrã proſtratus, cannarumq́; inuolucro tectus deterruit, quæ & ultra contingere nõ eſt
auſa: ſicq́; qđ ait Caſſiodorus, haud ſecus ꝙ̃ ſpinæ ericium in orbẽ collectũ, debilis can-
narum munitio hunc ſeruabat. Tertium ſcripturi ſpectaculum, uerbi expoſitionẽ præ-
mittere cogimur: qđ licet Romana plebs nunc paſſim utatur: paucis alibi etiam doctiſ
ſimis notũ eſſe uidemus. Cancellum id eſt, crates rarior lineolis cõpacta ligneis, altrinſe
cus ſuperpoſitis: inter quas ſemipedalia ut plurimũ foramina relinquant̃: ſeruatq́; uſus

eiuſmodi clauſtra uincis ꝓ ualuis foribusq; apponi. itaq; cãcello oblõgiore trinis aper- E
to portis pariter inter ſe diſtãtibus, in patẽti area Amphitheatri poſito, erãt qui conſtitu
ta mercede urſum ibi leonemue expectarent: quẽ irruentem euaſurus, ab uno ad aliud
hoſtiolum ſe uertebat, ſicq; cãcellosis ut ait Caſſiodorus ſe poſtibus occulens, modoq;
faciem modo terga beſtijs mõſtrans, inter leonum dentes unguesq; uolitabat. Alius la-
benti rota feris occurrẽs, illas irruẽtes motus celeritate fallebat. ſunt uerò hæc ſpectacu
la ex his, quæ Marcus Cicero ad Marcum Marium, qđ ſuprà diximus ſcribit. Sed quæ
poteſt eſſe homini politico delectatio, cũ aut homo imbecillus, à ualentiſſima beſtia la
Deteſtatiõ ludorum niaẽ, aut præclara beſtia uenabulo trãſuerberaẽ? Quã Ciceronis ſententiã ſecutus Sene
ca, eaq; ſpectacula deteſtatus ſic ſubiungit. Nuper in ludo beſtiariorum unus è Germa-
nis cum ad matutina ſpectacula pararẽ, ſeceſſit ad exonerandum uentrem, nullum eñi
aliud illi dabaẽ ſine cuſtode ſecretum: ibi lignum illud quod ad emundandum obſcœ-
na, adhærens ſpõgiæ poſitum eſt, totum in gulã farſit, & ibi præcluſis faucibus ſpiritum
eliſit. Et infrà: cum aduehereẽ nuper quidã inter cuſtodias, ad matutinum ſpectaculum F
miſſus, tanq; ſomno premente nutaret caput, eousq; dimiſit donec radijs inſereret, &
tandiu in ſedili ſe tenuit. donec ceruicem circumactu rotæ frangeret. ſecundo nauma-
chiæ ſpectaculo unus è Barbaris lanceam, quã in aduerſarios acceperat totã iugulo ſuo
Supplicationes merſit. Satis iã ſupraq; ludis & ſpectaculis oſtendẽdis immorati ſumus. Supplicatiões,
thenſas, põpãq;, ultimas religionis partes ſimul explicemus, ſicut eas ſæpenumero ſi-
mul habitas fuiſſe uidemus. Fueruntq; his ſimiles, quas nos letanias proceſſionesq; ap-
pellamus. Supplicationes uerò referẽdis geſta re aliqua gratijs, ad deorum templa & ſa
cra omnia loca inſtitutas, priusq; põpas inchoaſſe cõſtat. Liuius quinto: captis Vehijs à
Camillo ſenatus in quadriduum, quot dierum nullo ante bello, ſupplicationẽ decreuit.
Forma aũt ſupplicationis quæ fuerit Liuij uerbis ex XXVI apparet. Poſt uictoriam de
Haſdrubale nunciatã, diſcurſum inde ab alijs circa templa, ut dijs gratias agerent. Sena-
tus q; M. Liuius, C. Claudius incolumi exercitu, ducẽ hoſtiumq; legiones cecidiſſent:
ſupplicationem in triduum decreuit omnia templa per totum triduum æqualem turbã G
habuere, matronæ cũ ampliſſima ueſte, cum liberis perinde ac ſi debellatum foret omni
ſolutæ metu, dijs immortalibus gratias egerũt. & infra libro XXX. Prætor extẽplo edi
xit, ut æditui ædes ſacras tota urbe aperirent, circumeundi ſalutãdiq; deos agendiq; gra
tias, per totũ diem populo poteſtas fieret: decretumq; ut quinq; dies circa omnia puluî-
naria ſupplicareẽ, uictimæq; maiores immolarenẽ centum uiginti. poſteris uerò floren
tis reipub. temporibus, eam uim habuit ſupplicatio; ut cui ea decerneret rem bellicam
adminiſtrãti: is breui poſt imperator appellareẽ. Cicero philippicarum XIII. Et enim
cui his uiginti annis ſupplicatio decreta eſt, ut nõ imperator appellareẽ aut minimis re-
bus geſtis, aut plærunq; nullis. & ad triumphum facilius obtinendũ ualuiſſe impetratã
ſupplicationẽ, Cicero M. Catoni ſcribens ſic innuit. q; ſi triumphi prærogatiuam putas
ſupplicationẽ. quo in præſtantiſſimo ſenatus & populi Romani uiris clariſſimis decre-
to honore, idẽ Cicero ſummum nactus eſt decus, cui priuato uiginti dierum ꝓ ſua redu
ctione ſupplicatio, præter cõſuetudinem decreta fuit: de qua idẽ tertia oratione in Luci H
um Catilinã ſic dicit: q; meo nomine ſupplicationem decreuiſtis, q honos togato habi
tus eſt ante me nemini: & ad Marcũ Catonem. Tu idem mihi ſupplicationẽ decreuiſti
togato. ſed ad thenſam ueniendũ eſt, quã Feſtus Pompeius eſſe dicit uehiculum argen-
teum, quo exuuiæ deorũ ludis Circenſibus in circum ad puluinar uehebanẽ. Et Aſconi
Thenſa us Pedianus actione in Verrẽ ſecunda. Thenſę ſunt ſacra uehicula: põpa ordinũ et offi
ciorum. Thenſas alij à diuinitate dici putant: alij q; ante eas lintea tenduneẽ, quæ gaudẽt
manu tenere & tangere qui deducunt. & tertia in Verrem Cicero: quã tu nunc thenſa-
rum atq; põpæ eiuſmodi curã egiſti. & quinta Actione. qui religiones deorum immor-
talium retinere uult, eisq; phana ſpoliare omnia, qui ex thenſarum orbitis prædari ſit au
ſus. Et ſeptima: omnesq; dij q uehiculis thenſarum, ſolẽnes cœtus ludorum ire iuſſiſtis.
Et de Aruſpicum reſponſis oratione Cicero Lentulum appellans pontificem maximũ:
te appello Lentule, cuius ſacerdotij ſunt thenſæ, curricula, præcentio, ludi, libationes.
quod itaq; hic Cicero dicit ſacerdotij eſſe pontificis maximi, thenſas & ludos, cauſam
præbet nobis oſtendendi, quod ſuprà diximus, ſupplicationes, põpam & thenſas & in

ſuper

A ſuper ludos uno eodēq; actu fuiſſe coniunctos. primum eñ quantum ad thēſarum orna
mētum ſpectat Liuius nono: Triumpho Lucij Papirij dictatoris de Samnitibus longè
maximā ſpeciem captiua arma præbuere. tantum magnificentiæ in his, ut aurata ſcuta
dominis argentariorum ad forum ornādum diuiderentur: unde natum initium fori or-
nandi ab ædilibus cùm thenſæ ducerent̄: quas inter alios ſacerdotes Salij in primis prę Salij xij.
cedebāt, eosq; à Numa inſtitutos duodenario numero ſcribit Liuius: quibus tunicas pi
ctas inſigne decreuit, & ſuper tunicā æneū pectori tegmē, cœleſtiaq; arma quæ, ancilia
uocant̄ deferre ac per urbem ire, cantantes carmina cum tripudijs ſolenniq; ſaltu iuſſit.
Et Marcus Varro Salios à ſaltando appellatos dicit. Macrobiusq; ſcribit Appiū Clau-
dium, q inter Salios uir triumphalis conſenuit, pro gloria dicere ſolitum, ꝙ collegas ſal-
tādo excelleret. Hæc de ſupplicationibus thenſisq;, pauca de pōpis dicēda ſunt, quæ ta De pompis
mē ſupradictis duobus aliquādo fuere cōmunia. Feſtus Pōpeius: Ciceria dicit appella-
ta fuiſſe effigiem quandā argutā & loquacem ridiculi gratia, quæ in pōpa uehi ſolita ſit.
B Cato in Marcum Cęcilium: quid ego cum illo diſceptem amplius, quem ego deniq; cre
do in pōpa luſitatum ire ludis pro Ciceria atq; cum ſpectatoribus ſermocinatum? Et in-
frà Feſtus. Māduci effigies in pōpa antiquorum inter cæteras ridiculas formidoloſas i- Manduci
re ſolebat, magnis malis, ac latè dehiſcens, & ingentē dentibus ſonitum faciens: de qua effigies
Plautus ait. quid ſi ad ludos me pro manduco locem, qua propter dire crepito dētibus.
Petreia autem appellabatur, quę pompam pręcedens imitabatur anum ebriam, ab agri
uitio ſcilicet petra abundantis appellata. fuit autem ducendæ pompæ grauitas ſeruata.
Nam cum Circenſium die pompa duceretur, ad placandum propter peſtem deos, puer
ſupernè ſpectans ſacrorum ritus uidit & patri narrauit, quare conſtitutū, ut uiæ tegeren
tur uelis, per quas pōpa eſſet ducenda. Vnde Cæſarem dicit Suetonius uoluiſſe inpri- Vię tegeban
mis ſtatuā inter regias, ſuggeſtū in Orcheſtra, thenſam & ferculum Circenſi pompa. Et tur uelis
Auguſtū cum accidiſſet uotiuis Circēſibus ut correptus ualetudine lectica cubaret, thē
ſas manu dedicaſſe. pompam unam Liuius XXVII. talē ſcribit: tacta de cœlo ædes in
C Auentino Iunonis reginę, prodigiumq; id ad matronas pertinere Aruſpices cum reſpō
diſſent, donoq; diuā placandam eſſe: Ædilium curulium edicto in Capitolium cōuoca
tæ, quibus in urbe Roma intraq; decimum lapidem ab urbe domicilia eſſent: ipſæ inter
ſe quinq; & uiginti delegerunt, ad quas ex dotibus ſtipē cōferrent. Inde donum, peluis
aurea facta. Lataq; in Auentinum pureq; & caſtè à Matronis ſacrificatum: cōfeſtim ad
aliud ſacrificiū eidē diuæ à Decemuiris edicta dies, cuius talis ordo fuit. Ab æde Apol-
linis boues fœminę albæ duę, porta Carmētali in urbē ductæ. poſt eas duo ſigna cupreſ
ſea Iunonis reginæ portabant̄. Tum ſeptem & uiginti uirgines, longam indutę ueſtem, Ordo pompę
carmen in Iunonem reginā canentes ibant, illa tēpeſtate forſan laudabile rudibus inge-
nijs, nunc abhorrens & inconditum ſi referatur. uirginum ordinem ſequebant̄ Decem-
uiri coronati laurea, prætextatiq;: à porta Iugario uico in forum iuerunt: In foro pompa
cōſtitit, & per manus reſte data, uirgines ſonum uocis pulſu pedum modulātes inceſſe-
runt. Elegantiorem uerò pompā Galienos duos principes duxiſſe Iulius refert Capito-
D linus: Cōuocatis patribus decendia celebrauit, magno genere ludorū, noua ſpecie pō-
parum, exquiſito genere uoluptatum: iā primum inter togatos patres & equeſtrem or
dinem, & albatos milites, omni populo præeunte, ſeruis etiā propè omnium & mulieri
bus cum cereis, faſcibus etiā præcedētibus Capitolium petijt. præceſſerunt etiā altrinſe
cus cētum albi boues, cornibus auro iugatis, & dorſualibus ſericeis diſcoloribus pręful
gentes. Agnæ cādentes ab utraq; parte ducentæ præceſſerunt, & decē elephāti qui tūc
erāt Romæ. Mille ducenti gladiatores pōpaliter ornati, cū auratis ueſtibus matronarū,
māſuetæ feræ diuerſi generis ducentę, ornatuq; maximè affectę, carpenta cū mimis &
omni genere hiſtrionū, pugiles faculis nō ueritate pugnātes. Cyclopea etiā luſerūt oēs
apenarij, ita ut mirāda quædā & ſtupēda mōſtrarēt. Omnes uiæ ludis ſtrepituq; & plau
ſibus reſonabāt: ipſe medius cū picta toga & tunica palmata inter patres, ut diximus o-
mnib. ſacerdotib. prætextatis, Capitoliū petijt. haſtæ auratę altrinſecus quingētę, uex-
illa cētena præter illa quæ collegiorū erāt, dracones, & ſigna tēplorū omniūq; legionū
ibāt. Ibāt prętereà Gētes ſimulatę, ut Getę, Sarmatę, Thraces, Perſę, ut nō minus ꝙ du-
centi globis ſingulis ducerent̄. ſed iam de religione ſatis multa: ad alia tranſeundum eſt.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS RO- E
mæ Tertius Liber. Qui & adminiſtrationis reipublicæ
PRIMVS.

ADMINISTRATIONEM reipub. Romanorum oſtenſuri, opus ſupra
uires humanas aggreſſi uidemur, qui præpotentis omnium populi at-
que ſapientiſſimi, mille & amplius annorum conſilia, cogitationes, &
demum gubernationem ꝓpe diuinã, totidem penè iam quot ab origi-
ne in finem ſuum habita & conſeruata fuit, annis deſtitutã collapſam
& obliuioni magna ex parte datam, paucis enitamur libellis in noticiã
lucemq; educere. Sed fore neminem arbitror tam iniquum exiſtimatorem, qui non po
tius intẽtatos etiam ſupra uires conatus laudet: ꝙ infinitæ rei impoſſibilem à nobis ex-
plicationem deſideret, exigatq; abſolutam. Illud autem polliceri auſim, ſcriptam à me
rei pub. Romanæ adminiſtrationem tanti futuram, tam multis abundaturam uel inſtitu F
tis uel exemplis: ut quæcunq; à Græcis & aliarum gentium nationumq́; ac ipſius urbis
Romæ doctiſſimis, ſapientiſſimis, eloquentiſſimis uiris, ſiue, ut appellant, politica ſiue
de republica, ſiue de principum principatuumq́; regimine ſcripta ſunt, minora atq; infe
riora duci poſſint, his quæ nõ diſputata à nobis & edocta quod neſciremus: ſed pruden
ter excogitata à maioribus probè geſta, & cõſtanter cõſeruata tantum, tam amplum tã
Adminiſtratio glorioſum peperiſſe & auxiſſe imperium oſtendemus. Adminiſtrationem uerò eſſe di-
cimus ciuilem gubernationem, in qua nec rei militaris, nec morum & cõſuetudinis ſin-
gulorum, neq; honoris & præmiorum publicè tributorũ, triumphi, ouationis, trophei,
partim ratio aliqua habeatur. Sed premittendam fortaſſe quis dixerit, & cauſam & ra-
tionem condendæ urbis, & ipſam ædificationem ab initio ad culmen, atq; etiam incli-
nantis Imperij principia, breui narratione perductam. Cui parti uidemur ſatisfeciſſe in
Cauſa Romæ ædificandæ Roma, quã deſcripſimus inſtaurata: ædificandæ autẽ ipſius urbis cauſam, regis Romuli
& cõfluentis ad eum multitudinis tutionem quæſitam, nõ abſurdè dici poſſe uidemus. G
rationemq́; ſi cauſam & ſuperceleſtẽ, quã ſingularem fuiſſe ab effectu cõſtat, diſpoſitio-
nem poſtponere uolumus, hanc dicere poſſumus: quam apud Titum Liuium Camillus
libro quinto, militibus Romã à Gallis captam linquere meditãtibus, in diſſuaſionẽ ad-
ducit: ſaluberrimos eſſe in quibus ſit ædificata colles, flumen opportunũ, quo ex medi-
terraneis locis fruges aduehantr, quo maritimi cõmeatus accipiantur: mare uicinum ad
cõmoditates, nec expoſitũ nimia ꝓpinquitate, ad pericula claſſium externarũ nationũ.
Italiæ mediũ ad incrementũ urbis. nactã bonũ locum argumentũ fuiſſe, ipſam magnitu
dinem tã nouæ urbis: trecenteſimus nãq; ſexageſimus quintus annus urbis tunc ageba-
tur. cõtrarium tñ dixiſſe uidemus milites Romanos apud eundem Liuium in ſeptimo.
Qui em̃ in præſidio Sueſſulæ & Campanorum mãſerant, illecti dulcedine agri agitarũt
cõſilia, eodẽ ſcelere adimendã eſſe cãpanis Capuam, per quod illi eam antiquis culto-
ribus ademiſſent. An em̃ æquũ eſſe dicebãt, dedititios ſuos illa fertilitate atq; amœnitate
perfrui, ſe militãdo feſſos in peſtilenti atq; arido circa urbẽ ſolo luctari. Et quidẽ Roma H
næ urbis aerẽ Autumno ſemper grauẽ, ac ꝓpe peſtilẽtẽ fuiſſe multi ex priſcis ſcripſere.
Sed unico Iulij Frõtini teſtimonio cõtenti erimus, qui de aquæ ductibus tractans ſic di
cit, de aquis in urbẽ à Traiano principe optimo introductis: nec pereuntes quidẽ aquæ
otioſæ ſunt. alia munditiarũ facies: purior ſpiritus, & cauſæ grauioris cœli, quibus apud
ueteres aer urbis infamis erat, remotæ ſunt. Sed ad gubernationem: ea bipartitè à nobis
tractãda erit, ut Vrbis ipſius & illi cõtinentiũ primo intrinſecũ, poſt Italiæ & ꝓuinciarũ
imperio ſubditarũ, externũ regimẽ oſtendamus: intrinſeciq́; regiminis tot erũt partes,
quot magiſtratus ab urbe fuiſſe duxerimus oſtendendũ, à quibus etiã naſcetr ratio exter
ni regiminis deſcribẽdi. & oẽs has partes ſub maiori alia diuiſiõe tractari oportebit, ut
regũ primo, deinde ſtãtis & integræ reipub. poſt principũ ſiue imperatorũ tẽpora, ſeor
ſũ ſingulas ſuas habuiſſe gubernatiõis formas doceamus. Quãq; de ipſa qua primo po-
ſuimus loco, regũ tẽporis adminiſtratiõe, pauca ſunt quę ad noſtrã facere intẽtionẽ iudi
cemus. Satis em̃ cõſtat omnibus uel mediocriter eruditis: ſeptẽ fuiſſe reges, q ꝑ quatuor
& quadraginta ac ducentos annos, urbis Romæ imperiũ tenuerũt. apudq; eos magna
fuit

A fuit Senatorũ & quorundã ex magiſtratibus auctoritas,à quibus & alijs poſtea additis
magiſtratibus,liberæ urbis Romę reſcribere magiſtratus aggreſſuri,rei ipſius nomẽ dif
finiamus.Magiſtrare,inquit Feſtus,eſt moderari.unde magiſtri, non ſolũ doctores arti *Magiſtrare*
um,ſed etiam pagorũ,ſocietatum,uicorũ,collegiorum,equitũ dicuntur: quia omnes hi *Magiſtri*
cæteris magis poſſunt.Vnde & magiſtratus,qui per imperia potẽtiores ſunt quàm pri-
uati,quæ uox duabus ſignificationibus notatur:nã aut ipſam perſonam demonſtrat, ut
dicimus,magiſtratus iuſſit:aut honorẽ,ut cum dicitur,Titio magiſtratus eſt datus.Et Ci
cero Legũ ſecundo,Dicam de magiſtratibus,id eſt enim profecto,quod cõſtituta reli-
gione rempublicã cõtineat maximè.Magiſtratus habet hãc uim,ut præſit,præſcribatq; *De Magiſtratibus*
recta & utilia & coniuncta cum legibus:ut enim magiſtratib.leges,ita populo præſunt
magiſtratus.Vereq; dicit,magiſtratũ legem eſſe loquentem:legẽ aũt mutum magiſtra-
tum.Quod cum dico,legem à me intelligi nihil aliud uolo ꝗ imperiũ,ſine quo nec do-
mus ulla,nec ciuitas,nec gens,nec humanũ uniuerſum genus ſtare,nec rerũ natura Om
B nis,nec mundus ipſe poteſt,Igitur à Senatoribus incipiamus, quos cẽtum numero Ro
mulum creaſſe Liuius in primo ſcribit,Patresq; ab honore,& Patricios eorum progeni
es,& ſenatores ob ætatẽ eſſe dictos. De quibus quid regũ tẽporibus egerint, quantũq;
eorum auctoritas ualuerit,pauca ſunt dicenda. Mortuo enim Romulo centũ patres in
decẽ decurias diuiſi ſunt:& uiginti ſingulis quinq; diebus regebant:fuitq; anno uno id
interregnũ.Ita patres centũ gratiã inierũt,ſumma poteſtate populo facta: decreuerũtq;
ut cum regẽ populus iuſſiſſet,id ſic ratum eſſet ſi patres auctores fierẽt:quod quidẽ bo- *Interregnum*
num graueq; initium uſq; adeo ualuit,ut ſemper poſtea quãdiu reſpublica ſtetit, in legi
bus magiſtratibusq; rogandis fuerit obſeruatũ.Tullus rex poſtea allegit in ſenatũ Alba
norũ patres:& Tarquinius Priſcus centum alios patres addidit,qui deinde minorũ gen *Minorum*
tiũ appellati ſunt.Ciuitate autẽ poſt creatos cõſules libera,quot numero ſenatores uſq; *gentium*
ad C.Cæſaris tẽpora per ſingulas ętates fuerint:ſatis fuerit nunc oſtendere,ut aliorũ ma
giſtratuum origine pariter oſtenſa,ad ſingulorũ officia & geſtas res gerendarumúe fa-
C cultatem ac poteſtatẽ redeamus.Secundo libro Liuius de primis Conſulibus tractans
dicit,Deinde quo plus uiriũ in Senatu frequẽtia etiã ordinis faceret,cædib. regis dimi-
nutum patrũ numerum,primoribus equeſtris gradus electis, ad trecentorũ ſummã ex-
pleuit:traditumq; fertur,ut in Senatũ uocarentur,qui patres quiq; conſcripti erant: cui
ſententiæ cõcordat quod Moyſes primo Machabæorũ de Romanis ſcribit in hæc uer-
ba,Et quia curiã fecerunt ſibi,& quotidie conſultant trecenti uiri conſiliũ agentes.Itaq;
quod inquit eodẽ loco Liuius, Dũ nullũ faſtiditur genus,in quo eniteret uirtus, creuit
imperiũ Romanũ Feſtusq; Pompeius differentiã ponit,quę in Senatorũ nominatione
ſequuta eſt: Allectos fuiſſe dictos,qui propter inopiam ſenatorũ, ex Equeſtri ordine in *Allecti*
Senatorũ ſunt numerũ allecti.Nam patres dicebantur,qui erant Patricij generis:cõſcri
ptiq;,qui in ſenatu erant ſcriptis annotati.Libro aũt XXII Liuius ea narrans quæ poſt *Patres*
cladẽ ad Cannas acceptam prouiſa ſunt,ſcribit,Octuaginta Senatores,aut qui eos ma- *conſcripti*
giſtratus geſſerant,unde in Senatũ legi deberent,cum ſua uoluntate milites in legioni-
D bus facti eſſent,fuiſſe allectos.Et infrà XXIII,C.Terentius cos.ex Appulia accerſitus,
M.Fabiũ Buteonẽ Dictatorẽ in ſex menſes dixit,qui & Cenſor tum fuit:tum legit, qui
Ædiles,Tribuni plebis,Quæſtoresúe fuerãt:tũ ex his qui magiſtratũ cepiſſent, qui ſpo
lia ex hoſte fixa domi haberẽt,aut ciuicã coronã accepiſſent.Ita CLXXVII cum ingẽ-
ti approbatione hominũ in Senatũ lectis,extemplò magiſtratu ſe abdicauit. Quo autẽ
modo Senatores aut in demortui locũ,aut amoti ſubrogarentũ, infrà in Cenſorũ magi-
ſtratus deſcriptione oſtẽdemus.Ad Cõſules ueniendũ eſt,quorũ primos fuiſſe conſtat, *Conſules*
qui regibus electis creati ſunt,Iuniũ Brutũ & Tarquiniũ Collatinũ.Conſulẽ aũt nomi-
natũ eſſe inquit M.Varro De lingua Latina, quod populũ & ſenatũ cõſuleret. Et No-
nius Marcellus,quod cõſulat Senatũ.Cõſideraſſe eñ exiſtimo Noniũ conſueuiſſe à tri
bunis potius ꝗ à Cõſule populũ cõſuli.Cicero aũt legũ II,Conſules regio præſunto im
perio:hisq; præeũto,iudicãdo,cõſulendo Prætores,iudices apparẽto:militiæ ſummum
ius habẽto:nemini parẽto:iuſſa ijs populi ſuprema lex eſto:eũdẽ magiſtratũ ni interfue
rint decẽ an.ne qs capito:ciuitatẽ annali lege ſeruãto:duella iuſta iuſtè gerũto:ſocijs par
cẽto:ſe & ſeruos cõtinento:populiq; ſui gloriã augẽto:domũ cũ laude redeũto.Magnã

 Conſu-

Conſulis officij & auctoritatis partem Cicero in ſuperiori lege expoſuit.Idemq; oratio E
ne pro Rabirio perduellione ad Quirites habita inquit,Summū in conſulibus imperiū
ſummū in ſenatu conſilium.Et pro Plancio,Honorū populi finis eſt Cōſulatus,quē ma
giſtratū octingenti ferè conſecuti ſunt.Sicut aūt Conſules exactis regibus, primi regiū
magiſtratum in populum cœperunt,ita P.Valerius moderatione ſua Publicolę cogno
men aſſecutus,imperij quidem regij poteſtatem, & inſignia omnia ſub cōſulum titulo
cum collega retinuit,modeſtia tamē uſus faſces ſecuribus uacuefecit, & numerū faſciū
pro dimidia diminuit:legem tulit de prouocatione ad populū,qua interpoſita ciuis nec
uerberari nec necari poterat:ædes ſuas ex ſumma Velia ad fori infima trāſtulit.Licet ue

Conſules Dictatori parebant

rò ſuprà Cicero in Legib. dixerit,nemini Conſules debere parere,eos Dictatori paruiſ
ſe cōſtat:quandoquidē Liuius octauo dicit, Cōſulibus iuſſis ante tempus abdicare ſe
magiſtratu,quo maturius noui Cōſules aduerſus tantā belli molē crearent,M. Valeriū
Coruinū,M.Attilium Regulū Conſules fuiſſe:cū aūt Conſules principio conditæ cre-
ſcētisq; reipublicæ ex Patricijs creari ſolitos,plebs ex ſuo quoq; corpore creari magnis F
obtinuiſſet contentionibus:alia propè durior conditio ipſis creandis iniecta eſt,ut non
niſi ex præclara ſtirpe oriundi Couſules fieri poſſent:& licet id nulla eſſet lege præſcri-
ptū,difficultates tñ interpoſitæ erant,ut petituri Conſulatū, Quæſturā, & Aedilitatem
prius geſſiſſent,ludosq; & alia magnæ impenſæ munera populo edidiſſent,de quib.in-
frà ſuo loco dicendum erit:primusq; Cicero ſicut oratione pro Murena dicit,clauſtra il
la nobilitatis effregit,ut aditus ad Conſulatū poſtea ſicut apud maiores fuerat,non ma-
gis nobilitati,q̄ uirtuti pateret,Vnde in Cōſulatu ſuo orationem habens ſecundā in le-
gem Agrariam Rulli nō indignè gloriatus eſt,ſe fuiſſe unū ex omnibus nouis homini-
bus,de quibus tunc meminiſſe poſſent,qui Conſulatū petierit quàmprimū licitū fuerit,
Conſul factus ſit cùm primū petierit.Quo in conſulatu procuratorē cùm Conſules ha-
berent perpetuū,Cicero fecit annuum . non enim Conſulibus multa uel publicè uel pri

Procurator Conſulum

uatim gerere & adminiſtrare minutiora per ſeipſos licebat, quæ huic procuratori exe-
quenda cōmittebantur.Et quia Conſules ut Senatū cōſulerent creatos ſupra fuiſſe oſtē G
dimus,ſumma eis ſolis cōtingebat auctoritas,cumSenatus permitteret iuberetúe,ut cu
rarent ne quid reſpublica acciperet detrimenti:ſicut Plutarchus in Pauli Aemylij uita,
Senatuſconſulto ſumma rerū Cōſulibus datur,ne quid detrimenti reſpublica accipiat:
quod non crebrius à Senatu agi ſolitū q̄ cū ingentis metus & grauis periculi diſcrimē,
reip.immineret.Et Cicero in Miloniana oratione,Quanquā quis hoc credat,Cn. Pom
peius cùm ſenatus ei cōmiſerit ut uideret, ne quid detrimenti reſpublica caperet. Quo
uno uerſiculo ſatis armati ſemper cōſules fuerūt.& idem Cicero oratione in legē Agra
riā Rulli prima,Omnes qui ſe ſaluos uolunt,ſequentur auctoritatē Cōſulis, ſoluti à cu-
piditatibus,liberi à delictis,cauti in periculis,non timidi in cōtentionibus.Dictatorem
Romæ primū fuiſſe T.Largiū,Liuius ſecūdo libro dicit,cui auctoritas ſumma ſine pro
uocatione eſſet. Et cū is multiq; poſt eū Patricij generis fuerint, tandē primū de plebe
Dictatorē fuiſſe C.Manilium,Liuius libro ſeptimo oſtendit.Dictatorē diffinit M.Var
ro qđ à Conſule dicebatur,cuius dicto audientes eſſent oēs. Et Plutarchus in Pompeij H
uita,Dictatorē ſcribit cæteras poteſtates diſſoluere pręter tribunitiā.Pompeiusq; de iu

Dictator unde

ris origine,Proditi ſunt Dictatores à quibus nec prouocandi ius fuit,& quibus etiā cà-
pitis animaduerſio data eſt.Nā cū populo Romano aucto,crebra bella orirenť,& quæ
dam acriora à finitimis inferrentur,interdum re exigente,placuit maioris dignitatis ma
giſtratū conſtitui.Hunc magiſtratū quoniam ſummā poteſtatē habebat,non erat fas ul
tra ſextū menſem retineri, & his Dictatoribus Magiſtri equitū adiungebanť ſic, quo-
modo regibus tribuni celerū.Cicero De finibus bonorum & malorum,Dictatorē dicit
à maioribus Magiſtrū populi appellatū fuiſſe. Senecaq; epiſtola nona centeſima, cum
quem nos dictatorē dicimus & in hiſtorijs ita nominari legimus, apud antiquos Magi
ſtrū populi uocatū.Hodieq; id extat in Auguralibus libris, & teſtimoniū eſt, quod qui
ab illo nominatur, Magiſter equitū eſt. quod aūt Pompeius hic & Seneca dixerunt de
Magiſtro equitū,Varro ſic affirmat, Magiſter equitū, quod ſumma poteſtas eius in e-
quites & accenſos.Hinc Liuius libro tertio,Dictator L.Quintius Cincinnatus,Magi-
ſter equitū Seruilius Hala,qui Meliū interfecit, domus diruta Aequimeliū appellatū.

Et libro

A Et libro XXII, Q. Fabius Maximus dictator, M. Minutiũ Magiſtrũ equitũ tunc primũ
dixit. Sed à quibus & quomodo crearetur Dictator, Liuius lib. XXVII, Decreuit ſena-
tus ut Conſul M. Valerius ex Sicilia uocatus, priuſquàm ex urbe diſcederet populũ ro-
garet, quẽ Dictatorẽ dici placeret: eumq́; quẽ populus iuſſiſſet, diceret Dictatorẽ. ſi Cõ-
ſul noluiſſet, Prætor urbanus populũ rogaret. Si nec is quidẽ uellet, tum Tribuni ad ple-
bẽ ferrent. Cum Conſul ſe populũ rogaturũ negaſſet quod ſuæ poteſtatis eſſet, Præto-
remq́; uetuiſſet rogare. Tribuni pl. rogarũt plebsq́; ſciuit, ut Q. Fuluius qui tũ ad Capuã
erat Dictator diceretur. Sed quo die id plebis conciliũ futurũ erat, Conſul nocte clã in
Siciliã abijt, deſtituitq́; patres, literas ad M. Claudiũ mittendas cenſuerunt, ut deſertæ à
collega reip. ſubueniret, diceretq́; quẽ populus iuſſiſſet Dictatorem: ita à Claudio coſ.
Fuluius Dictator dictus. Fuerunt enim & alij ſolo penè nomine Dictatores, claui ob ſe-
dandã peſtẽ figendi cauſa unus ſicut Liuius VII. Dictator figendi claui cauſa ad ſedan-
dã peſtẽ: & alter de quo idẽ Liuius VIII. Dictator feriarũ cauſa dictus, tribus omĩs ſup-
B plicatũ ire placuit. Prætor tertius in urbe magiſtratus dignitate fuit à præeſſendo, quod
Liuius innuit dictus. Et tamen Varro De lingua Latina, Prætor dictus quod præiret ex-
ercitũ. Et Cicero legũ II, Iuris diſceptator qui priuata iudicet iudicari'ue iubeat, prætor
eſto: iuris ciuilis cuſtos eſto: huic poteſtati parẽto: quotcũq́; ſenatus creuerit, populuſúe
iuſſerit tot ſunto. Et Liuius V. dicit, primũ Prætorem ex patribus qui ius in urbe diceret
creatũ fuiſſe, penes quẽ magiſtratũ omnis publici priuatiq́; iuris poteſtas, ut & nouum
ius condere, & uetera abrogare facultas eſſet. Idq́; ob magiſtratus honorẽ, ius honora-
rium appellatũ eſt. Cũ tamen regia illi eſſent inſignia, ut apparatu Cõſulibus penè par ui-
deretur, lictores non amplius ſex habuit. Pomponius aũt De origine iuris, Prætor crea-
tus eſt cũ Cõſules auocarẽtur à bellis finitimis, neq́; eſſet qui in urbe ius reddere poſſet.
Hic primo urbanus appellatus eſt, qđ in urbe ius redderet. Poſt aliquot deinde annos
non ſufficiẽte eo Prætore, q multa turba etiã peregrinorũ in ciuitate ueniret, creatus eſt
& alius Prætor, q peregrinus appellatus eſt. Capta deinde Sardinia, mox Sicilia & Hi-
C ſpania, deinde Narbonẽſi ꝓuincia, totidẽ Prætores, quot ꝓuinciæ in ditionẽ uenerant,
creati ſunt; quorũ uni Paulo Aemylio ad Iberos eũti, duodecim cõceſſi ſunt lictores, &
equo uectus albo trabeáq́; indutus albã miniſtros oẽs albis indutos duxit. Ad qđ Iuue-
nalis alluſit, Niueiq́; ad frena Quirites. Plutarchus in Bruti uita inqt, Prætorũ uirgas ſe-
curib. fuiſſe alligatas: q ſignificarẽt nõ oportere magiſtratus irã promptã & diſſolutã eſ-
ſe, ut uirgarũ ſolutionis mora & tarditas irã frãgeret, & impetũ moderaretᷣ. Tribuni pl.
etſi magiſtratus dignitatem nõ haberent, maximi tñ momẽti in rep. fuerũt. Nã Plutar. in
Problematib. Tribunus pl. ſicut cæteri magiſtratus purpura nõ utiť, q̃a tribunatus ma-
giſtratus nõ eſt. Nã nec lictores habet, nec in ſella curruli ſedet ius dicturus, nec creato
Dictatore ius dimittit, ſicut cæteri magiſtratus: ſed tribunatus magiſtratui & imperio
potius obijciť ꝙ ipſe ſit magiſtratus. Magnitudo ac faſtus cõſulẽ decet & imp. tribunũ
uerò abiectũ eſſe oportet, nec aſpectu grauẽ, nec aditu difficilẽ, ſed facilẽ ac multitudini
cõmodũ, ac tractabilẽ: unde nec domus tribuni ianuã claudere moris erat: ſed noctu &
D interdiu ſemper patere, tanq́; portus quidã ac profugiũ quib. opitulãdũ eſſet. Tribuno-
rũ nominis etymologiã M. Varro De lingua Latina hãc affert. Tribuni militũ q terni ẽ
trib. tribubus Rãnenſi, Lucera, & Tatiẽſi ad exercitũ mitterenť. Tribuni pl. q facti ex il-
lis q plebẽ defenderẽt in ſeceſſione. Sed nos de militarib. tribunis dicere, in partib. mili-
taris diſciplinæ differemus. Cicero Legũ II, plebs q̃s pro ſe cõtra uim auxilij ergo decẽ
creauerit, Tribuni eius ſunto: quodq́; hi ꝓhibuiſſent, quodq́; hi plebẽ rogaſſent, ratũ e-
ſto, ſanctiq́; ſunto: néue plebẽ orbã tribunis relinquũto. Cũq́; in eo dialogo Q. Cic. fra-
ter multa queſtus eſſet de ui tribunitia, ac multorũ ex eis inſolẽtiã narraſſet, M. Cicero re-
ſpõdẽs, Ego, inqt, frater in iſta poteſtate ineſſe qddã mali aſſentior, ſed bonũ quoddã eſ-
ſe quęſitũ, modo in ea nõ aberremus. Nimia poteſtas eſt Tribuni pl. q̃s negat: ſed uis po-
puli multo ſeuerior, multoq́; uehemẽtior, quę ducẽ q habet interdũ lenior eſt, ꝗ̃ ſi nullũ
haberet. Dux em̃ ſuo piculo ꝓgredi cogitat, populi impetus periculi rationẽ ſui nõ ha-
bet, atq́; aliquãdo incendiť, & quidẽ ſæpe ſedať. qđ em̃ eſt tã deſperatũ collegiũ, in quo
nemo ex eis ſana mente ſit? Inuentũ eſt id temperamentũ, quo tenuiores cum principi-
bus æquari ſe putarent. In quo uno fuit ciuitatis ſalus: quamobrẽ aut exigẽdi reges non

fuerunt,

Quomodo Dictator crearetur

Prætor

Tribuni pleb.

Tribuni unde

fuerunt, aut plebi re non uerbo danda libertas. Cauſam creandorum Tribunorũ omitte- E mus à Liuio & à multis diffuſè narratã: quando autem creati fuerint, & quot, Liuius ſe-

Tribunorum numerus cundo, In ſacro mõte creati Tribuni plebis duo. Sed Aſconius Pedianus qui Liuio pe nè par ætate fuit, in expoſitione orationis M. Ciceronis pro Cornelio de maieſtate, di- cit, In monte Sacro quinq; Tribuni plebis creati, ut eſſent ſinguli ex ſingulis claſſib. Et Liuius tertio, Q. Minutio, M. Horatio Puluillo cõſulibus uigeſimoſexto anno à primis Tribunis plebis creati ſunt decẽ, duo ex ſingulis claſſibus. Et infrà, Creari Tribunos pl. conſulari poteſtate conceſſum promiſcuè ex utriſq;. Plutarchus in Gracchorũ uita ſcri bit, moris fuiſſe Tribunorũ plebis, ut uno intercedẽte nil alij poſſent efficere, conſulẽq; à tribuno plebis in carcerẽ duci potuiſſe. Vnde Scipio Naſica, Quando, inquit, Conſul ciuitatẽ prodit, qui leges ſaluas eſſe cupiunt, me ſequantur. Tribuniq; plebis ſenatũ nõ intrabant, ſed ad fores curiæ ſedentes Senatuſconſulta inſpiciebant, ut poſſent ſiqua di-

T, litera ſplicuiſſent intercedere: & ijs quæ placebant, T literam ipſi ſubſcribebãt. ſi quando aũt accideret Tribunũ plebis cogi ad aliqua facienda oportere, id munus collegæ præſta- F bant. Nã cũ L. Cotta Tribunus plebis æs alienũ ſoluere recuſaret, quia in ius uocari ne- quiret, ſocij & collegæ illũ coegerunt, cõminati ſe creditoribus eũ cõceſſuros ſi poſtu- laſſent. Nec ſolũ æs alienũ Tribuni à collegarũ aliquo diſſolui curabant, ſed errata inul- cem moderabant̃ corrigebantq;. Memmius enim Tribunus plebis accuſatũ A. Gabini- um condẽnari obtinuerat, lictoresq; iam manũ accuſato inijciebant, cũ filius Gabinij Si ſenna ad pedes Memmij procidẽs, ueniã patri orabat: quẽ ille humi iacentẽ, cum diu ſic eſſe permitteret, collegæ duodecim indignati inſolentiã, Gabiniũ abſoluerunt. Tribu- noq; unũ diẽ ab urbe abeſſe non licebat. A. Gellius ex Atteio Capitone narrat: Labeo- nem Antiſtium iureconſultiſſimũ uiatori cum ad Tribunos plebis uocãti reſpondiſſe, Tribunos uocationem in ius non habere, ſed ſolã prehenſionẽ eſſe permiſſam. Pariterq; Varronẽ ſenſiſſe Gellius aſſerit. Vnde interceſſionẽ & plebiſcitorũ lationẽ, tribunis pri-

Quæſtores mariũ fuiſſe munus, & prædicti aſſerunt uetuſtiſſimi, & nos infrà oſtendemus. Quæſto G rum aliquos urbanis præfuiſſe rebus, quoſdã per prouincias cum maiores gerentib. ma giſtratus, exigendis uectigalibus fuiſſe miſſos cõſtat. Et urbanos quidẽ Quæſtores par tim ærarij pecuniarum curã geſſiſſe, partim exercẽdis quæſtionibus, partim legendis in ſenatu epiſtolis præfuiſſe uidemus. Nominiſq; diffinitionẽ M. Varro hanc affert: Quæ ſtores à quærendo, quia cõquirerent publicas pecunias, & maleficia, quæ Triumuiri ca pitales conquirũt. Ab his poſtea qui quæſtionũ iudicia exercẽt, Quæſtores dicti. Aſco nius Pedianus in ſecunda actione Ciceronis in Verrẽ dicit, Quęſtores urbani ærarium curabant, eiuſq; pecunias expẽſas & acceptas in tabulas publicas referebãt. Põponius De origine iuris, Quæſtores cõſtituti ſunt, cum ærariũ populi auctius eſſe cœpiſſet, ut eſſent qui illi præeſſent: dicti ſunt ab eo quod inquirendæ & cõſeruãdæ pecuniæ cauſa creati erant. & quia de capite ciuis Romani iniuſſu populi, nõ erat permiſſum conſuli- bus ius dicere: propterea Quæſtores cõſtituebant̃ à populo, qui capitalibus rebus præ eſſent. Vlpianuſq; De officio Quæſtoris, Quæſtoribus creandis origo antiquiſſima & H penè ante oẽs magiſtratus. Granius deniq; iurecõſultus etiã ipſum Romulũ & Numã Pompiliũ binos Quæſtores habuiſſe, quos ipſi nõ ſua uoce, ſed & populi ſuffragio crea rent refert. Sed Plutarchus in Problematibus, uanũ Quæſtorib. attribuit officiũ, q̃s di- cit magiſtratũ ineuntes nihil prius curaſſe, q̃ ut ſacrarũ anſerũ alimenta locarent, quia Galli anſerũ clãgore prohibiti ſunt Capitolio potiri: & addit, fuiſſe eas rubrica tinctas, quã inprimis renouandã Quæſtores curabãt. Cicero De adminiſtratiõe Aſiæ ad Quin tum fratrẽ docet, quod ſupra diximus, alios Quæſtores cũ ſingulis magiſtratib. procõ- ſule præſertim & Prætore cõquirendis uectigalibus fuiſſe miſſos: Quæſtorẽ habes non tuo iudicio delectum, ſed eum quẽ ſors dedit. Et ad M. Cæliũ ædilẽ idem Cicero, Ego de prouincia decedens Quæſtorẽ Cæliũ præpoſui prouinciæ. Puerũ, inquis. at nobilẽ adoleſcentem, & omnium ferè exemplo. Et Aſconius Pedianus in diuinatione, oratio ne prima Ciceronis in Verrẽ, Siciliã dicit duos olim habuiſſe Quæſtores, Lilybitanum unum, alterũ Syracuſanum. de tertio autẽ quod prædictis attribuimus officio legendi in ſenatu epiſtolas, & de prædicta in prouincijs attributa eis cura, apud Vlpianum præ- dicto loco ſic habetur. Sed ſicut dubium eſt an Romulo & Numa regnãtibus Quæſto-

A res fuerint:ita etiā Tullo Hoſtilio rege Quæſtores fuiſſe certū eſt:& ſane crebrior apud
uetuſtos opinio eſt Tullum Hoſtilium primum in rempublicā induxiſſe Quæſtores,&
à genere quærendi quęſtores dictos.Iunius & Trebatius & Feneſtella ſcribūt:Ex Quæ
ſtoribus quidam ſolebant prouincias ſortiri,ex ſenatuſcōſulto,quod factū eſt Decimo
Bruto & Cecinna Conſulibus.ſane non omnes Quæſtores prouincias ſortiebant,ue- *Quæſtores*
rum excepti erāt candidati principis.Hi etenim ſolis literis in ſenatu legendis uacabāt.
Hodieꝗ obtinuit indifferēter Quæſtores creari tam patricios ꝙ plebeios.Ingreſſus eſt
enim & quaſi primordium gerendorum honorū ſententiæꝗ in ſenatu dicendæ.De Æ- *Aediles*
dilibus dehinc dicendum,quos alterum fuiſſe gradum conſtat illis,qui conſulatū pręturam'ue petere inſtituiſſent. Vnde Cicero ſcribens Furnio præturā ambiēti. Non eſt an
nus hic tibi deſignatus,ut ſi Ædilis fuiſſes,poſt bienniū tuus annus eſſet,ut oīa te me-
tiri dignitate malim ꝙ ambitione, maioremꝗ fructum ponere in perpetuitate laudis,
ꝙ in celeritate præturæ. Ad quid uerò Ædiles crearentur, idem Cicero legum ſecūdo:
B Suntoꝗ Ædiles curatores urbis,annonæ, ludorumꝗ ſolenniū.Olliſꝗ ad honoris am-
plioris gradū prius acceſſus eſto.& Liuius in quinto,quando creati fuerint, eodem an-
no Conſul alter ex plebe prætor unus Ædiles currules. Et in libro nono,C.Flauius ſcri
ba patre libertino Ædilis currulis fuit:cum peteret neꝗ eius nomen à tribubus accipe-
ret, quia ſcriptū faceret,tabulā poſuiſſet, & iuraſſet ſe ſcriptum non facturū. Decimo
aūt Liuius,quid aliquando Aediles egerint.Aediles currules fœneratoribus mulctatis
ex eo quod in publicū redactū eſt,ænea in Capitolio limina & trium menſarū argentea
uaſa in cella Iouis,Iouemꝗ in culmine cū quadrigis,& ad ficū ruminalē ſimulacra infan
tium conditorū urbis ſub uberibus lupæ poſuerunt,ſemitamꝗ lapide quadrato à Cape
na porta ad arcē ſtrauerūt.Et infrà Liuius,Ab Aedilibus mulctatitia pecunia pecuarijs
damnatis ludi facti,pateræꝗ aureæ ad ædem Cereris poſitæ.Eodemꝗ anno ab Aedili-
bus currulibus qui ludos fecerunt,damnatis aliquot pecuarijs,uia à Martis ſilice ad Bo
uillas perſtrata eſt.Et trigeſimotertio,Aedilitas inſignis eo anno fuit,multos pecuarios
C damnarunt, & ex ea pecunia clypea inaurata in faſtigio Iouis ædis poſuerūt. Vt aūt lu
dis faciendis abſꝗ ærarij onere poſſent ſufficere, Aediles feras ludis ſpectaculiſꝗ eden
das ex prouincijs aduehi prouincialium incōmodo curabant. Vnde gloriatus eſt Cice-
ro ad Quintū fratrē proprætorē Aſiæ ſcribens,Aſiam eo onere ſua ipſorū fratrū uirtute
liberatam eſſe,his uerbis. Quantū uero illud eſt beneficiū tuum, quod iniquo & graui
uectigali Aedilitiorum magnis noſtris ſimultatibus Aſiam liberaſti.etenim ſi unus ho-
mo nobilis queritur palàm,te quod edixeris ne ad ludos pecuniæ decernerent, talenta
ſibi ducenta eripuiſſe,quanta tandē pecunia penderet,ſi omniū nomine quicunꝗ Ro-
mæ ludos facerēt,quod erat iā inſtitutū,erogaret. Hinc prius ſcripſerat ipſe Cicero M.
Cælio Aedili,De pantheris per eos qui uenari ſolent agetur:mandatū diligēter,ſed mi-
ra paucitas eſt.Oppida etiam præter ipſam urbē Romā,Aediles habuiſſe, indicat Cice
ro ad Brutū.Nam cōſtituendi municipij cauſa hoc anno Aedilem filiū meū fieri uolui,
& fratris filiū,& M.Cæſiū.Is enim magiſtratus in noſtro municipio,nec alius ullus crea
D ri ſolet.Fuerunt alij minores magiſtratus,præfectus urbis,Triumuiri multiplices, alijꝗ *Magiſtratus*
qui & ſi ſtante republica originē habuerunt,maximè tamen ſub principibus ſunt muta *minores*
ti.Quibus ad perpetuorum imperatorē tempora reſeruatis,de cenſoribus dicere aggre
diemur,cum tamen prius multa ſub eum cadentia magiſtratū & regimen urbis Romæ
in primis declarantia ordine docuerimus.Erūtꝗ hæc uocabula,curiæ,tribus,claſſis,cē-
ſus,luſtrum,& ab his diuerſimodè dependentia.Titus Liuius urbis cōditæ initia deſcri
pturus,ab eiſdem rebus ita orditur,ut rem ſibi & omnibus ſui ſeculi notiſſimam minus
apertè,quàm noſtra exigeret intentio narret:incipitꝗ Romulū fœdere cum Sabinis ad
lacum Curtium icto,& ex duobus populis facto uno, in curias triginta populū diuiſiſ- *Curiæ tri-*
ſe,quibus nomen à Sabinis eſt inditum:& paulopoſt eodem tempore, tres equitū cen- *ginta*
turias fuiſſe additas,Ramnenſem à Romulo,à Tito Tatio Tarienſem, & Lucerem, cu-
ius nominis cauſam ſibi aſſerit fuiſſe incertam.Sed Aſconius tria ipſa nomina fuiſſe He
truſca dicit,& Lucerē à Lucumonibus qui eſſent duodecim magiſtratus. Feſtuſꝗ cum
illud idem affirmet,addit exiſtimaſſe etiam quoſdā non magis à Lucumonibus Lucerē
dicit,ꝙ à Luco,in quo urbs Roma,aut eius prima pars, aſylum fuit conditum. Sed ubi
triginta

triginta curias fuiſſe Liuium diximus ſcripſiſſe, erratum in numero, librariorũ uitio nõ E
Tribus & curiæ dubitamus, quod ipſa tribuum trigintaquinq; ſupputatio oſtendet. Nam tribus idẽ fuiſſe quod Liuius primo curias appellauit cum alias conſtat: tum Aſconius Pedianus ſe-
Tribus xxxv cunda in Verrem actione ſic oſtẽdit, Tribus quinq; & triginta in principio fuerũt, tres, Tatienſis à Tatio, Ramnenſis à Romulo, Luceres à Lucumone ſiue à Luco, quẽ Aſylũ uocauit Romulus. Poſt de nominibus Sabinarum multæ ſunt dictæ, quibus precatrici-
Tribus unde dictæ bus parentũ bellũ maritorumq; eſt finitũ: dictæ à tributo dando, aut quia primo fuerunt tres. Igitur ut ſupputationem continuemus à Marco Varrone incipiamus, qui ſeptẽ ſimul ſic oſtendit. Ager Romanus primũ diuiſus in partes tres, à quo tribus appellantur, Tatienſium à Tito Tatio, Ramnium à Romulo, Lucerum à Lucumone. Sunt enim uocabula Thuſca, & ab hac diuiſione partes urbis quatuor tribus dictæ: Suburrana, Palatina, Exquilina, Collina. & octauam Liuius in ſecũdo ſic oſtendit additã. Appius Clauſus cui poſtea Appio Claudio fuit nomen, cùm pacis ipſe auctor, à pacis turbatorib. premeretur, magna clientum comitatus manu Romam transfugit. His ciuitas data, tribus F addita nouis tribubus: uetus Claudia appellata, Appius inter patres lectus. ultra has tribus VIII. Feſtus Põpeius decem nobis enumerat his nominibus. Cruſtumina tribus, à Cruſtumina Hetruſcorũ urbe. Lemonia tribus, à pago Lemonia appellata, qui eſt à porta Capena uia Latina. Metia tribus à quodã caſtro ſic appellatur: Vffentia tribus, ab Vffente fluuio dicta, qui apud Terracinam labitur. Pupinia tribus, ab agro Pupinio prope Tybur. Popilia tribus, à Popilio traxit originem. Romulia tribus dicta, q; ex eo agro cẽſebanť quẽ Romulus ceperat ex Vehientibus. Scaptia tribus à nomine urbis Scaptiæ appellať. Sabatina à lacu Sabate dicta. Tormentina tribus à campo Tormento appellata. Vt reliquũ ſit ſeptẽ tantũ & decẽ fuiſſe quibus nomen Romulus impoſuerit curiarũ, mulierũ ſcilicet Sabinarũ: cuius regionis primariũ fuit oppidũ Cures, à quibus originẽ Numa Põpilius duxit. Vnde Virgilius: Curibusq; Sabinis. Fueruntq; hæc nomina Stellatina, Armenſis, Pontia, Publia, Mathia, Scatia, Anienſis, Terentina, Sergia, Quirina, Triniticа, Volitina, Veientina, Fabiana, Scaptenſis, Voltinea, Narniẽſis. Scribit aũt Li- G uius libro octogeſimo: aucta iam ciuitate libertinos in trigeſimam quintam tribũ fuiſſe diſtributos. M. Cicero prima oratione in legem Rulli agrariam reſpõdit à Romulia tribu ſe initium eſſe facturũ. nam uſq; ad Armenſem nomen habere properat. Et oratione pro Plancio. nõ enim tribũ Terentinam Triniticam credo, ac Volitinã: quid Planco cũ Lemonia, cum Vientina, quid cũ Cruſtuminia: teſtis de Volitina. Hæc aũt à Cicerone attulimus ut neceſſariũ fuiſſe doceamus, tribuũ nomina hoc noſtro dicendi regimẽ urbis initio oſtendi: quod multoties ipſa occurrent: quanq; id etiam diſtinctè ſciri oportuit: cùm infrà demonſtraturi ſumus, uniuerſosq; ex omni imperio ſiue urbes totæ fuerint ſiue ſinguli præſtãtes uiri in ciues Romanos aſciti ſunt, oportuiſſe in dictarũ tribuũ aliqua conſcriptos addictosq; eſſe, de quibus tam in ciuilibus, q̃ in militarib. quibusq; rebus eorum ratio ſumi poſſet: erantq; libri trigintaquinq;, in quibus tam multa ſcribebanť hominũ milia apud cenſores: adeo ingentes & forma magni, ut elephantini à beluæ ſimilitudine dicerenť, q̃s libros ſingulo luſtro, ob mutationes hominũ morientib. H ſuffectorum, aut aliter additorum, oportuit innouari: quanq; & ſimiles libros elephantinos, Senatuſconſulta apud eoſdem cenſores habuiſſe patebit. Curiarum ſiue tribuum nominibus expoſitis de cenſu claſſibusq; ſimul dicendum eſt: quas pro noſtra intentione imprimis neceſſarias Liuius eleganter ſed noſtro iudicio obſcurè deſcribit. De Ser-
Cenſus uio enim Tullio dicit. Cenſum inſtituit, rem ſaluberrimã tanto futuro imperio. ex quo pacis belliq; munera non uiritim ut ante, ſed pro habitu pecuniarũ fierent. Et quidẽ ſaluberrimã eſſe hanc inſtitutionẽ ætate noſtra uidemus, apud Venetos, Genuenſes, & Florentinos: quas ſolas in toto orbe ciuitates eam ſequi conſtat. Itaq; Seruius rex ut cen-
Claſſes quinq; ſum declararet, claſſes prius diſtinxit numero quinq;, quas priusq; ipſius Liuij uerbis afferamus, de pecuniæ ſingularũ ſumma, ad quam referebantur fortaſſe nõ impertinẽter aliqua diſſeremus. Qui centum milium æris, inquit Liuius, aut maiorẽ cenſum haberet: hoc exponentes dicimus: æs per ea tempora nondum fuiſſe ſignatũ: Liuius enim in primi belli Punici deſcriptione dicit. Poſt claſſem naualẽ à Fuluio conſule acceptã Romę ſtatim ducentas naues fuiſſe refectas, quo tempore numi primum argentei ſunt cuſi, &

numus

A numus decima pars denarij aurei fuerit: à qua temporum ſupputatione Plinius parum differre uidetur, qui argentũ dicit ſignatũ fuiſſe anno urbis quinto octogeſimo quingẽteſimo Q. Fabio Cõſule, anno quinto ante bellum primũ Punicũ. placuiſſeq́ denarium pro decem libris æris. Hanc nos difficillimam numerorum ſiue põderum uetuſtiſſimã cõſuetudinem, ad noſtri temporis collationem inuiti hoc loco tractamus, quã infrà ſuo loco tractare cõſtituimus: ſed quantũ ad præſentẽ facit claſſium cenſus & tributorũ dilucidationem, dicimus denarios ſemper aureos appellatos põdere noſtris fuiſſe ſimillimos, quibus magna ex parte orbis penè totus nũc utitur. Quãdoquidẽ Venetus, Florẽtinus, Senenſis, Lucẽſis, Mediolanẽſis, Ferrariẽſis, Mãtuanus: & extra Italiã Germanicus: Hungaricus, Polonicus: ex Gallis quoq; & Hiſpanis maior pars, necnõ apud Barbaros reges & nationes cuſi denarij aurei, quos ducatos ſiue florenos uulgò appellãt: ita Romano ſunt ſimiles, ut apud Romanũ pont. maximum, caput orbis Chriſtiani habitũ, unicam obtineat ducatus cameræ appellationẽ. Si itaq; Seruij regis temporibus, centũ Aurei.

B milia æris, primam conſtituebãt claſſem, decem libræ ipſius æris denario attributæ aureo, ita cumulari ſupputariq́ debebunt, ut decẽ milia ducati noſtri temporis, diuitiæ fuerint: quibus poſſeſſor, ſub claſſis primæ titulo, inter urbis primarios numeraretũ. Ad Liuium iam redeundũ eſt, qui centũ miliũ æris, aut maiorẽ cenſum haberent, primæ claſſis erant. Intra centum & ſeptuagintaquinq; milia cenſus ſecunda claſſis. Tertia claſſis, à ſeptuagintaquinq; ad quinquaginta milia cẽſus. In quarta claſſe, à quinquaginta ad uigintiquinq; miliũ æris cenſus. Quinta claſſis, inferiorem ſuperiori cenſum habebat. Sed Liuius prædictis quinq; claſſibus, cẽturias & arma attribuit, de quibus in parte rei militaris cùm dicturi ſimus: nihil ultrà nũc ſcribendũ duximus. Ad cẽſoreſq́ redibimus: quorum primi fuerunt Papirius & Sẽpronius, Marco Geganio Macrino: & Quintio Capitolino conſulibus creati, ut cenſum prædictũ ex inſtituto Tullij regis ritè haberẽt: à qua re cum laude executioni data, cenſorum nomen eis eſt inditũ: conſtitutumq́ ut is magiſtratus poſſet quinquẽnio retineri: de quorũ magiſtratus officio, Cicero Legũ ſecundo.

C Cenſores populi ſobolis familias pecuniaſq́ cenſento, urbis templa, uias, aquas, ærariũ, uectigalia tuẽtor, populiq́ partes in tribus diſtribuunto, & pecunias in ciuitatis ordines partiunto. Equitũ peditúmue prolem diſtribuunto. Cœlibes eſſe prohibẽto. Mores populi regunto. probrũ in ſenatu ne relinquũto. Bini ſunto: magiſtratũ quinquennẽ habẽto. Reliqui magiſtratus annui ſunto, eaq́ poteſtas ſemper eſto. Ordo uitio careto, cæteris ſpecimẽ eſto: ut uitio careat ordo, & ut cenſorẽ quærãt interpretẽ. Varro Agriculturæ ſecũdo. Cenſor dictus ad cuius cenſionẽ, id eſt arbitriũ populus cenſeretur. Põpeius De origine iuris: Cenſores cõſtituti ſunt, cum ſenſus iam maiori tempore agẽdus eſſet, Conſules nõ ſufficerẽt. Plutarchus in Pauli Æmilij uita. Cenſura maximæ omniũ magiſtratuũ reuerẽtiæ eſt, plurimæq́ poteſtatis: tũ in alijs rebus, tum maximè ad morũ emẽdationẽ. Nam è ſenatu remouere poteſt, equitibus auferre equos: notare infamia: cẽſum agere: luſtrũ condere. & idem in Problematibus: Altero ex Cẽſoribus mortuo, alterũ ſe magiſtratu abdicare oportebat. Mortuo em̃ Liuio Druſo, collega eius Scaurus magi-

D ſtratu ſe abdicare minimè uolebat: donec Tribuni ple. iuſſu in carcerẽ ductus eſt. Aſconius Pedianus actione in Verrẽ prima. Cenſores quinto quoq; anno creari ſolebant. Hi ꝓrſus ciues ſic notabant: ut q̃ Senator eſſet, eijceret ſenatu: q̃ eques Romanus equũ publicũ ꝑderet: q̃ plebeius ne in tabulas referret, & eſſet ærarius, ac per hoc nõ eſſet in albo centuriæ ſuæ, ſed adhuc nõ eſſet ciuis: tantũmodo ut pro capite ſuo, tributi nomine æra præberet. Et Aulus Gellius De noctibus Atticis, notas cẽſorias nõnullas ſic colligit. Si quis agrũ paſſus fuerit ſordeſcere. Si q̃s equũ habuit graciliorẽ, aut parũ nitidũ. Si quis imtẽpeſtiuè uſus eſſet ioco. Eumq́ qui in auditorio Cenſorũ ſonorè nimis oſcitaſſet, nota cenſoria correctũ fuiſſe. Eumq́ etiã, qui cum eſſet obeſo uentre ꝑpinguis, & equum traduceret ſtrigoſiſſimũ, cauſam interrogatus: uentrẽ ſuũ reſpondit & corpus à ſeipſo, equũ à Statio ſeruo ſuo curari: multa graui indicta equũ amiſiſſe. Scribit Liuius XIIII. Fabricium Cenſorẽ mouiſſe Senatu P. Corneliũ Ruffinum Conſularẽ, q̃ is decem pondo argẽti facti haberet. Sed maiora ac meliora licet longiuſcula, de Cenſoribus nõ duximus poſtponenda, ex quibus maximè ſapiẽtiſſimi Romanorũ forma regiminis, de qua agimus nota fiet. Liuius XIIII. Cẽſores uacui ab operũ locãdorũ cura, propter inopiã

ærarij,ad mores hominū regendos animū aduerterūt,caſtigandaq́ꝫ uitia,quæ uelut diutinis morbis ægra corpora ex ſeſe gignūt, nata bello erant. Primū eos notarūt, qui poſt Cannenſem pugnā remp. deſeruiſſe, Italiaq́ꝫ exceſſiſſe uelle dicebātur. Princeps eorum M. Cecilius Metellus, qui Quęſtor tum fortè erat. Iuſſo deinde eo, cęteriſq́ꝫ eiuſdē noxę cauſam dicere, cum purgari nequiſſent, pronunciauerūt uerba orationemq́ꝫ eos habuiſſe aduerſus remp. quo coniuratio deſerendæ Italię cauſa fieret. Secundum eos citati nimis callidi exſoluēdi iuriſiurādi interpretes, qui captiuorū ex itinere regreſſi clam in caſtra Annibalis ſoluti, q̄d iurauerāt, impleſſe rebāt. His ſuperioribusq́ꝫ illis equi adēpti, qui publicū equū habebāt, tribuq́ꝫ moti ærarij omnes facti. neq́ꝫ ſenatu modò, aut equeſtri ordine regendo cura ſe Cenſorū tenuit: nomina omniū ex iuniorū tabulis excerpſerunt, qui quadriennio nō militaſſent, quibus neq́ꝫ uacatio iuſta militię, neq́ꝫ morbus cauſa fuiſſet. Ea ſupra duo millia hominum in ærarios relata, tribuq́ꝫ omes moti, additumq́ꝫ cenſoriæ notæ triſte Senatus cōſultum, ut ei omes, quos cēſores notaſſent, pedibus mererent: mitterenturq́ꝫ in Siciliā ad Cānenſis exercitus reliquias. Et libro XXVI. Liuius: M. Liuius Salinator erat multis annis ante ex conſulatu populi iudicio damnatus: quā ignominiā adeò ęgrè tulerat, ut rus migraret, & per multos annos & urbe & omni cœtu careret hominum. Octauo poſt damnationē anno M. Claudius Marcellus & M. Valerius Leuinus Cōſules reduxerūt eum in urbem: ſed erat ueſte capilloq́ꝫ & barba promiſſa: L. Veturius & P. Licinius Cēſores eum tonderi & ſqualorē deponere, & in ſenatum uenire, fungiq́ꝫ alijs publicis muneribus coegerūt. ſed tum quoq́ꝫ aut uerbo aſſentiebat, aut pedibus in ſententiā ibat. Item Liuius XXIX. Cēſores interim Romæ M. Liuius & C. Claudius ſenatū recitauerunt: princeps eorum delectus M. Fabius Maximus. notati ſeptem, nemo tamē qui ſella curruli ſediſſet. Equitum deinde cenſus acceptus eſt, & ambo fortè Cenſores equum publicum habebāt: cum ad tribum Polliam uentū eſt, in qua M. Liuij nomē erat, & pręco cūctaret citare ipſum Cenſorē: cita inquit Nero M. Liuiū: & ſiue ex reſidua ſimultate, ſiue intēpeſtiua iactatiōe ſeueritatis inflatus. M. Liuiū quia publico iudicio eſſet damnatus, equum uendere iuſſit: item M. Liuius cum ad tribum Narnienſem & nomen collegę uentum eſt: uendere equum C. Claudium iuſſit, duarum rerum cauſa: unius quod falſum aduerſus ſe teſtimonium dixiſſet: alterius quod nō ſincera fide ſecum in gratiam redijſſet: æque ibi fœdum certamen inquinandi famam alterius nō ſine damno ſuæ factū eſt. Exitu cenſuræ cùm in leges iuraſſet C. Claudius, & in ęrariū redijſſet, inter nomina eorū quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomē. Deinde M. Liuius in ærariū uenit, & præter Metiam tribum, quæ ſe neq́ꝫ condemnaſſet, neq́ꝫ cōdemnatum, aut conſulem, aut cenſorem feciſſet: populum omnē trigintaquatuor tribuum ærarios reliquit, quod & innocentem cōdemnaſſent, & cōdemnatum Conſulem Cenſoremq́ꝫ feciſſent, neq́ꝫ inficiari poſſent, aut iudicio ſemel, aut comitio bis à ſe peccatum eſſe. Duos prædictis cōtrarios moribus cenſores Liuius XXXII. ſic ſcribit. Creati cenſores P. Cornelius Scipio Aphricanus C. Ælius Pætus in magna inter ſe concordia & ſenatum ſine alicuius nota regebant, & portoria uectigalium Capuę Puteoliſq́ꝫ item caſtrum Vulturnum, quo in loco oppidum eſt, ad frumētum locarūt, colonoſq́ꝫ eo trecentos: is enim numerus à Senatu finitus erat. & ſub haſtis Capuæ agrum uendiderūt. & infrà XXXVI. Liuius, Cenſuram multi & clari uiri petierunt, M. Portius Cato, M. Atilius Glabrio, qui Anthiochū ad Thermopylas Ætoloſq́ꝫ deuicerat. in hunc maximè, q̄ multa Conſul fecerat, quibus magnam partem hominū obligarat, fauor populi ſe inclinabat. Publius Sempronius Gracchus, & C. Sempronius Rutilius diē eidem dixerunt, quòd pecuniæ regiæ prædæq́ꝫ aliquātum captæ in Antiochi caſtris, neq́ꝫ in triūpho tuliſſet, neq́ꝫ in ærarium detuliſſet. uaria teſtimonia legatorum tribunorumq́ꝫ militarium erant: M. Cato ante alios teſtes aſpiciebat, cuius autoritatē perpetuo tenore uitæ partā, toga candida eleuabat. Is teſtis quæ uaſa aurea atq́ꝫ argētea, captis caſtris inter aliam regiam prædam uidiſſet, ea ſe in triumpho negabat uidiſſe. Cenſores T. Quintius Flaminius M. Claudius Marcellus creati. Liuius etiam primo quadrageſimo. Cenſores M. Portius, & L. Valerius Senatum legerunt, ſeptem mouerunt Senatu. unum inſignem L. Quintium Flaminium Conſularem: quod ſcortum puerum, aut ſcortum mulierē habuerit: quorum alterius ſuaſione hominem Placentinū ſecuri percuſſiſſet. & tertio ſexageſimo

A xageſimo Liuius: L. Domitius Metellus, Cn. Domitius Enobarbus Cēſores duo & tri-
ginta ſenatu mouerūt. & libro duodecēteſimo. Cn. Lentulus & L. Gellius Cēſores aſpe
ram cenſurā egerunt, quatuor & ſexaginta ſenatu amotis. Notam uerò cenſoriā exter- *Nota cenſoria.*
minio ciuibus non fuiſſe, Cicero in oratione pro A. Cluentio ſic oſtēdit. G. Retam cùm
à L. Metello & Gn. Domitio cēſoribus ex ſenatu eiectus eſſet, cēſorē poſtea ipſum eſſe
factum: & cuius mores à cenſoribus erant reprehēſi, hunc poſtea & populi Romani, &
eorum qui in ipſum animaduerterāt moribus præfuiſſe. De modeſtia uerò & grauitate, *De petitione*
quā in petendo cenſurā ſeruari oportuerit, Plutarchus in Pauli Æmilij uita ſic habet. cū *Cenſuræ.*
Appius Claudius & Scipio patre genitus Æmilio Paulo cenſurā peterēt, Appius nobi-
litati innitebatur, Scipio populi fauores adhibuit. Deſcendētem igitur in forū ſtipatum
hominibus ingeneroſis quidē & ſeruilibus, ac maximè turbulētis popularibusq́;, q am-
biendo & clamando cuncta uiolenter exequebātur, ut cōſpexit Appius magna uoce, ò
Paule inquit Æmili, nonne etiam apud inferos, ſi quis illic noſtrarum rerum ſenſus eſſet
B indignareris: ꝙ filium tuum Iulius tonſor, & Licinius declamator ad cenſurā perducūt:
Non etiam fuiſſe impunitam nimiam cenſorum ſeueritatē ex Valerio habetur. C. Grac-
chus, Q. Claudius ob nimis ſeuerè geſtam cenſurā ad populū die dicta à tribuno plebis
perducti ſunt: Claudium primæ claſſis centuriæ condemnabāt: Gracchus abſolutus al-
ta uoce dixit, ſe parem cum illo ſubiturū conditionē, cum quo omnia cōcorditer geſſe-
rit. Poſt cenſorū magiſtratus deſcriptionē ab eo dependēs Luſtrum eſt edocēdū, quod
uerbū quid ſignificet, & unde habuerit originem Liuius in ſecundo ſic oſtēdit. Omnes
centuriæ & equites in cāpum Martiū cōuocati: Sue, Oue, Tauro cęſis immolarūt: quod
Luſtrum eſt dictū, ſicq́; à ſacrificio illo cenſus obtinuit nomē Luſtri. quia uerò cēſus ipſę *Luſtrum.*
ſiue Luſtrū ſingulis habebatᷣ cēſorū magiſtratus quinq́; annis, maluit cōſuetudo Luſtri
appellatione annorū quinq́; ſpatia quæq́; appellari: Luſtraq́; plurima Liuius deſcribit
per cēſores habita, quę non duximus peculiariter referenda. ſed unū in ipſis attentè cō- *Centuriæ.*
ſiderandū, ingēs eorum & notabile incrementū intra trecentos, & ſucceſſiuè maius in-
C tra quadringētos & quingētos annos factum eſſe: quādoquidē centuriæ omnes claſſiū
à Seruio Tullo rege inſtitutarū triginta ſupra ducētas fuerint, & alię equitū ex primori-
bus duodecim, uiros ad ſummā quingētos & tria ac uiginti milia in ſe habētes: cū anno
abinde uix quadringēteſimo, Tito Quintio Flaminio M. Claudio Marcello cēſoribus,
ducenta & quinquaginta octo milia, octoq́; trecenta hominū capita Luſtro cōdito ſint
inuēta. Fueruntq́; horum cenſorum, ſicut & Seruij regis temporibus, iuniores à decimo
ſeptimo in quintum quadrageſimū ætatis annum, qui militarēt cenſi, cum alij ſupra eam
ętatem urbis cuſtodię ſuffecturi, pro ſenioribus numerarētur. Qui tamē omnes utriuſq́;
ętatis in centurias redigebātur, ex quibus iudicia comitiaq́; haberētur. & pariter factum
fuiſſe, quando ciuitas in duplum triplúmue aucta eſt, ſuo loco docebimus, ut mirā fuiſſe
cōſtet formā, qua tanti populi uota creandis conſulibus, alijs'ue magiſtratibus, & à cun-
ctis ſingulariter data, & paucarum horarū ſpatio declarata ſunt. Luſtro & cēturijs quā-
tum expedit oſtenſis ad maiora ſenſim uenire poſſumus, ſi prius ſatis oſtendere ſciueri-
D mus: oportuiſſe eos qui pro ciuibus haberi ac muneribus publicis fungi uellēt, in aliqua
tribuum cenſos eſſe. cuius quidē cenſus ratione multi à muneribus excludebātur, quos
nō ſatis eſſet uni tribui aſcriptos eſſe, ſi paupertate premente, aut iudicio excludēte pro
ærarijs haberentur. Ea enim uerbi ipſius ſæpe tacti ſuperius uis erat: ut qui aut nullū, aut *Aerarius.*
quintæ claſſis uiginti quinq́; milium æris minorem haberet cēſum: aut qui iudicio in id
dānatus eſſet: ærarius redditus à reipub. corpore, & à ciuitate ipſa omnino alienus eſſet.
Hinc de Italię & prouinciarum orbis Romani ciuibus Romanis: qui ciuitatē modò di-
gnitatemq́; adipiſcerentur ac retinerēt: altius repetendum eſt. Italiæ quantū ad noſtram
hanc attinet intentionē, diuiſio multiplex facienda eſt: cum pars ipſius urbi proxima, &
in qua urbs ipſa eſt, Latiū appellata: certo modo ius Romanę ciuitatis adepta ſit, quo a- *Latium.*
lię urbes aliquādo ſunt donatæ: & aliquæ in ipſa Italia urbes, & oppida coloniæ fuerint
alia fuerint municipia, nōnullę ciuitates liberę, nōnullę ſtipēdiarię, quouſq́; eò peruen-
tum eſt, ut Romani ciuis ipſam inhabitātis urbem, & Italici cuiuſq́; imparitas, à ſola uir-
tute diſcerneretᷣ. Sed prius de colonijs dicendū eſt: quarū deducendarū cauſam & utili-
tatem Cicero in oratione in legem Agrariā Rulli prima ſic oſtendit. & operępreciū di-

Coloniæ. ligentiam maiorum recordari, qui colonias ſic in locis idoneis cōtra ſuſpicionē pericu- B
li collocarunt,ut eſſe nō oppida Italiæ,ſed propugnacula Imperij uiderentur. Qua autē
ratione nos adducti prius de colonijs tractare cœperimus, quā de municipijs aut Latij
iure, Aulus Gellius edocet:coloniarum aliam fuiſſe docens, quam municipiorum Ro-
manis neceſſitudinē. Ex ciuitate enim propagabantur coloniæ,& iura habebāt inſtitu-
taq; populi Romani,ut eſſent quaſi effigies populi Romani.Et quia qui ex urbe in colo-
nias deducebantur,cenſum ſimul cum re familiari transferre cogebātur,quo in tributo-
rum collatione urbs Roma caruiſſet:cautum erat,ut omnes coloniæ penſionē pro qua-
litate darent,quæ tamē leuiſſima erat.Hinc eſt quod Plutarchus in Gracchorū uita ſcri-
bit,Liuiū Druſum Tribunū plebis duodecim decreuiſſe colonias, & tria milia hominū
Origo deducendarum coloniarum. in ſingulis quas ſine penſione cōtra ac cōſueuerat eſſe uoluit. Vetuſtiſſimāq; coloniarū
deducendarū fuiſſe originē Liuius oſtendit, qui primam coloniā à Lauinia dixit uxore
Æneæ,Albam longam habitatoribus Troianis fuiſſe deductā. Poſtea Tullū Hoſtilium
regem Fidenas, & Segnias Tarquinium regem deduxiſſe. dehinc Velitras & Norbā in F
Pontino ex primis fuiſſe colonijs.Operoſum uerò ac omnino ſuperfluū fuerit colonias
referre ſingulas,quæ in Italia à nobis illuſtrata,pro magna parte oſtenſæ ſunt.Fuiſſe au-
tem à Lauinia ad Cæſarē Auguſtū quatuor ſupra octuaginta deductas numerauimus,
nec alias poſtea additas opinamur. quarum deducendarū ratio parumper diuerſa fuit,
q̃d aliquæ ex Romanis ciuibus Roma ſumptis:aliquæ partim Romanis ueteribus,par-
tim ex Latini nominis ciuibus Romanis,nōnullæ ex ſolis Latinis deducebātur, aliquæ
milites ſimul & equites,aliquæ utroſq; ſolos habuerint.Placentiā enim ſcribit Aſconius
Pedianus equites ſolos ſex milia, Latinos tamen nō Romanos fuiſſe deductos. cauſam
deducēdi fuiſſe,ut opponerentur Gallis,ea tum loca,quæ circūſtāt obtinētibus.Aliqua
etiā loca pro colonijs habita fuiſſe uidemus,in quę manentibus colonis ueteribus,noui
Colonorum præmia. ex urbe coloni fuēre deducti.Accipiebāt uerò coloni cùm deducerētur pro uaria tēpo-
rum reip.cōditione:uaria quoq; præmia, quibus duo,quādoq; quatuor, ſex aut ſeptem
Iugerum. iugera agri aſſignabātur.Iugerumq; cōſtat fuiſſe,& nunc etiam haberi : quantum unius G
diei labore duo boues arare poſſēt. Sed poſtea rebus auctis ampliora colonis data ſunt
prædia,quādo uidemus Lucium Valeriū Tapponem, Lucium Valerium Flaccū:Mar-
cū Attiliū Serranū Triumuiros,milibus hominū tribus, q̃ Bononiā coloni ſunt deducti
dediſſe,equiti ſeptuaginta,cæteris L.ager em̃ captus fuerat de Gallis, q̃ Hetruſcos inde
expulerāt. Et aliā itē deducendarū coloniarū rationē fuiſſe uidemus, quas nō credimus
in quatuor octuaginta numerū fuiſſe cōprehēſas,cū ius Latij urbibus uel oppidis cōce-
deretur.Sicut Aſconium Pedianū dicere uidemus factū eſſe à Pōpeio Strabone G.Ma-
gni Pōpeij patre:qui Tranſpadanas colonias deduxit iure Latij permiſſo, ut ſine feren-
di ſuffragij iure ciuitatē adipiſcerentur Romanam. Is enim erat honor,quo ſolo ea tunc
loca ornabātur,cùm tamē aliæ accederēt utilitates,poſſe ſcilicet eiuſmodi colonos reip.
militare & Romanorū ciuium hæreditates,teſtamento accipere. Vnde Cicero pro Ce-
cinna. Iubet eodē iure eſſe,quo fuerunt Ariminenſes : quos quis ignorat duodecim co-
loniarū fuiſſe,& à ciuibus Romanis hæreditates capere potuiſſe? Quanq; uerò prius,ut H
diximus,colonias deduci,quàm ciuitate Romana multos donari, & municipia cōſtitui
ſit cœptum:tamen deduci colonias impoſſibile fuiſſet,niſi illa hominū exuberātia,quæ
colonos ſuadebat emittēdos:ab acceptis in ciuitatem alienigenis prouenyſſet. Quū em̃
in urbe Roma multos ex ueterib.nouiſq; incolis paupertate premi, adeò ut cēſui ſoluē-
do non ſufficerent intellectū erat, Triumuiri deducēdis colonijs à ſenatu creabātur,qui
locis primum cōſideratis, in quibus reip. expediret propugnaculum conſtitui nouum,
edicta proponebāt,danda eſſe nomina ab illis,qui in nouam coloniā deduci uellēt: pro
ponebāturq; quandoq; loca(ſicut ſuprà diximus)Romanis ueteribus incolis, quādoq;
nouis,quandoq; utriſq; ſimul.Sic quod urbs pauperibus exonerabatur,& rei familiaris
pondere grauati, ad nouas quibus indigerēt diuitias gratis datas, cū familia accedebāt:
nullum enim deductum fuiſſe conſtat,qui nō uxorem & filios ſecum traheret.quamuis
em̃ agri dati mentionē tantummodo factam eſſe uideamus,domos tamē in loco inuen-
tas,aut ipſis facile cōſtruendis locum & adiumenta à Triumuiris accipiebāt: qui tandiu
aderāt,quouſq; paruam ibi remp. ad magnæ Romanæ ſimilitudinem legibus & mori-

bus

A bus eiſdem uidebāt cōſtitutam. & procedente per Imperatorum tempora reip. & imperij amplitudine factū uidemus, ut turmæ & cohortes, ac legiones quandoq; integræ, nō quidem edicto ex urbe Roma deducerētur, ſed ipſis in prouincijs, in quibus militabant, à principibus colonias acciperēt. Sed ad modos nobis redeundū eſt, quibus populi in ciuitatem Romanā accepti ſunt, qui multiplices uarijq; fuerunt, à Liuioq; initium eſt ſumendū: à quo non ſolum qui populi & quando, ſed quo etiam iure accepti ſunt, facile eſt intelligere. primos enim ponit Tuſculanos, qui pacem à ſenatu & ciuitatem impetrauerint. Vnde Cicero in oratiōe pro Cornelio Balbo, cùm hāc de Tuſculanis cōfirmat opinionem, tum uetuſtiora huius Romanorū moris fundamenta, his uerbis oſtendit. Id enim ſine ulla dubitatione maximè noſtrū fundauit imperium, & populi Romani nomē auxit, quod princeps ille creator huius urbis Romulus, fœdere Sabino docuit, etiā hoſtibus recipiendis augeri hanc ciuitatem oportere, cuius autoritate & exemplo, nunquam eſt intermiſſa à maioribus noſtris largitio & communicatio ciuitatis. Itaq; ex Latio multi & Tuſculani Lauiniq;, & ex cæteris generibus gentes uniuerſæ, in ciuitatē ſunt receptæ: ut Sabinorū, Volſcorum, Hernicorū. Liuius octauo Lanuuinis ciuitas data: Aricini, Nomētini, & Pedani eodē iure quo Lanuuini in ciuitatē accepti. Campanis equitibus, Fūdanis, Formianis, ciuitas ſine ſuffragio data. Acerranis ciuitas data ſine ſuffragio. Qđ uerò ſuperius & alibi à Liuio & alijs dicit̃, aliquos in ciuitatē eſſe receptos, id ſignificat tales populos cū ſuffragio ciues fuiſſe Romanos: Nā Cicero pro Cornelio Balbo: Q. M. Scæuola pont. legē tulit de regēdis in ſuas ciuitates ſocijs, cum ſumma cupiditate ciuitatis Romę Italici populi tenerent̃, & ob id magna pars eorū ꝓ ciuibus Romanis ſe gereret. uerū ea lege ita alienati animi ſunt principū Italicorū, ut ea uel maxima cauſa belli Italici, ꝗd poſt cruentū exortū eſt, fuerit. de quo ꝗdē bello Cicero in Philippicarum undecimo. Non em̄ ut eriperent nobis ſocij ciuitatem, ſed ut in eam reciperentur orabāt. & alio loco eiuſdem orationis pro Cornelio idem Cicero. Acerbiſſima lege Seruilia principes uiri grauiſſimi, & ſapiētiſſimi ciues hāc Latinis, id eſt fœderatis uiam C ad ciuitatem populi iuſſu patere paſſi ſunt. Liuius octauo: Lucani atq; Appuli in fidem uenerunt, qui fœdere in ciuitatē accepti ſunt. Quid autem fœdus eſſet cuiuſq; momēti, Liuius duodeuigeſimo libro ſic oſtendit: Mos erat uetuſtus Romanis cum quibus nec fœdere, nec ęquis legibus iungerent̃ amicitia, nō prius imperio in eos pacato uti, quàm omnia diuina humanaq; dediſſent, obſides accepti, arma adempta, pręſidia urbibus impoſita eſſent. Qui uerò ſine ſuffragio ciuitatem habere deberēt, ijs Liuius ſine ſuffragio datā apertè dicit. ſicut ſuprà Acerranis & Campanis equitibus: Fundanis, Formianiſq;, quibus tamen Liuius duodequadrageſimo libro ſuffragij lationem redditā oſtēdit. De Formianis, Fūdanis & Arpinatibus G. Vallerius Tappo tribunus plebis promulgauit: ut ijs ſuffragij latio (nā ante ſine ſuffragio habuerant ciuitatē) eſſet. Ad prædictorumq; ſummam conſtare uidemus, eos ex Latinis aut propinquis urbi locis, qui in ciuitatē accepti aut ipſa donati fuiſſe dicuntur, habiles fuiſſe redditos, qui ſuffragiū in comitijs ferre, militiæ in delectibus aſcribi, & Romanorū ciuium legata hæreditateſq; teſtamēto ac D cipere poſſent. & cum legibus proprijs inſtitutiſq; maiorū ueteribus nō Romanis domi uiuerent à cenſu Romano liberati: penſionem ſiue ſtipendium Romano populo quot annos perſoluebāt. Eiſdemq; conceſſionibus: ſiue (ut appellant) muneribus participabant populi alij, quibus Latij ius erat datū. Coloni autē Romani, eo uno ab illis differebant, quod Romanis legibus & inſtitutis uiuere cogebātur: leueſq; habebāt penſiones, principioq; obſeruatū eſt ſingulis in colonijs, aliquos eſſe præſtātiores uiros, qui ciuitate Romana donati, ius petēdi gerendiq; magiſtratus retinerēt. Hinc eſt apud Ciceronē oratiōe pro Cornelio Balbo. Spoletinus Titus Macrinus unus ex his, quos Marius ciuitate donauit, dixit cauſam ex colonia Latina in primis firma & illuſtri. & infrà: lege Apuleia C. Marius tulit, ut in ſingulas colonias ternos ciues Romanos facere poſſet. eadem uerò Romanorū liberalitas, ad alios quoq; donatos ciuitate breui manauit. Nā in prædicta Ciceronis oratione G. Pompeius Magni pater rebus Italico bello maximis geſtis P. Cæſium ciuem Romanū uirum bonū, Q. Iunium Rauennatem fœderato ex populo ciuitate donauit, & cohortes duas Camertium. Municipes quid à pręd ictis ſiue donatis ciuitate, ſiue fœderatis, ſiue colonis differrent, impeditioris negocij, magis quàm diffi-

Tuſculani primi accepti in ciuitatem.

Fœdus.

Coloni Romani.

ciſis aut magnæ utilitatis fuerit deſcribere. Aulus em̄ Gellius, qui poſt Liuiū Ciceronē E & Iurecōſultos ſcripſit, paucis uerbis quid municipes eſſent, diffiniuit. *Municipium.* Municipia dicta quod cum omnino ſuis uiribus & legibus uiuerent, munera cū populo Romano habebant cōmunia, id eſt tanquam Romani reputabantur. Sicq; idem fuiſſe uident̄ cum fœdere in ciuitatem acceptis. Vnde Cicero in oratione pro Aulo Cluentio habita ſic de eo dicit. Equitē Romanū in municipio ſuo nobilē. Et Feſtus Pompeius ſic habet. Municipes erant, qui ex alijs ciuitatibus Romā ueniſſent, quibus nō licebat magiſtratū capere, ſed tantum muneris partē, ut fuerunt Cumani, Acerrani, Atellani, qui & ciues Romani erant, & legione merebant, ſed dignitates nō cupiebāt. Et infrà: Municipiū id genus hominum dicunt, qui cum Romam ueniſſent, neq; ciues Romani eſſent: participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendū una cum Romanis ciuibus: præterquā de ſuffragio ferendo, aut magiſtratu capiēdo: ſicut fuerūt Fundani, Formiani, Cumani, Lauini, Tuſculani, qui poſt aliq̄t annos ciues Romani effecti ſunt. Alio modo municipiū id genus hominū diffinitur, quorū ciuitas uniuerſa in ciuitatē Romanā uenit. ut Areti- F ni, Anagnini. Tertio id genus hominū diffinitur, qui ad ciuitatē Romanā ita uenerunt, uti municipia eſſent ſuæ quiſq; ciuitatis, ut Tiburtes, Prǽneſtini, Piſani, Vrbinates, Nolani, Bononienſes, Placētini, Nepeſini, Sutrini, Lucenſes. Vlpianus aūt Iureconſultus ad municipales: propriè quidē municipales appellant̄, muneris participes recepti in ciuita- *Municipes.* tē, ut munera nobiſcum facerēt. Sed nunc abuſiuè municipes dicimus, ſuę cuiuſq; ciuitatis ciues. utputa Campanos, Puteolanos. propriè aūt iureconſultū dixiſſe uidemus abuſiuè: nam conſuetudo poſtea obtinuit, ut municipis uerbū ſolam ciuis Romani differētiā indicaret. cùm. n. omnibus in orbis Romani ciuitatibus & oppidis ciues Romani ueteribus incolis indigeniſq; immixti uiuerent, qui urbanū hominem ex indigenis nominare uoluiſſet, ut Romani ęquiuocationē per uerbum ciuis euitaret, municipē eius loci dicebat. Munera quid propriè appellant̄, de quibus ſuprà ſæpenumero diximus, & Hermogenianus de munere & honore, & Martianus eodē titulo in legibus peritè dixerūt: munera ad ſummā facientes perſonalia eſſe quędam, quæ corporibus cum labore & ſo- G licitudine animi, ac uigilātia darent̄, patrimonialiaq; alia in quibus maxime ſumptus poſtularet̄, & alia mixta quibus utrunq; fieret. Hinc breuiter & ſimul plenè diffiniuit Martianus, & ipſe Iureconſultus. *Munus quid ſit.* Munus propriè dici q̄d neceſſario ſubimus lege, more, imperiòue eius, q̄ iubēdi habet poteſtatē. Multa à nobis ſuprà ſunt dicta, dū conati ſumus oſtēdere quibus modis & artibus & populus Romanus & ſimul Romanū creuit imperiū: qua in re unica ſatisfacere potuit Ciceronis in prædicta pro Cornelio Balbo oratione particula, ubi hæc ſunt uerba. Itaq; & ciues undiq; fortiſſimos aſciuerunt, & hominū ignobiliū uirtutem, perſæpe nobilitatis inertiæ prætulerunt: cuius particulæ cauſa omiſſis Italiæ rebus ad externa ueniendū eſt. Qua in parte primus idem Cicero in eadē pro Cornelio oratione occurrit. Sylla Maſſiliēſem Ariſtonē, & nouem Gaditanos ciuitatē donauit. Etenim cum cęteris pręmijs digni ſunt, qui ſuo labore & periculo noſtrā remp. defendunt, tum certè digniſſimi ſunt, qui ciuitate ea donantur, pro qua pericula ac tela ſubierūt. Cornelius uerò Tacitus in oratione, quā indigniſſimo attribuit Claudio imp. H inepto ſemperq; ſopito, quibus artibus Romanum creuit imperium elegātiſſimè ſic oſtendit. Maiores mei, quorum antiquiſſimus Clauſus origine Sabina ſimul in ciuitatem Romanam, & in familias patriciorū accitus eſt, hortant̄ uti paribus cōſilijs remp. capeſſam transferendo huc quod uſq; egregiū fuerit. Neq; em̄ ignoro. Iulios Alba, Coruncanos Camerio, Porcios Tuſculo, & ne uetera ſcrutemur, Hetruria, Lucania & om̄i Italia in ſenatū accitos: poſtremò ipſam ad Alpes promotā, ut nō modò ſinguli uiritim, ſed totæ gentes in nomē noſtrum coaleſcerent. Tunc ſolida domi quies, & aduerſus externa floruimus, cum Tranſpadani in ciuitatē recepti, cum ſpecie deductarū per orbem terræ coloniarū, additis ꝓuinciarū quibuſq; munitionibus ualidiſſimis, feſſo imperio ſubuentum eſt. Nec pœnitet Balbos ex Hiſpania, nec minus inſignes Piros è Gallia Narbonēſi tranſiuiſſe. Manēt eorū poſteri, nec amore in hanc patriā nobis cōcedūt. Quid aliud exitio Lacedęmonijs ac Atheniēſibus fuit, quāquā armis pollerēt, niſi q̨ uictos pro alienigenis arcebāt? at cōditor noſter Romulus tātū ſapiētia ualuit, ut pleroſq; populos eodē die hoſtes, dein ciues habuerit. Aduenę in nos regnauerūt, libertinorū filijs magiſtratus

mandare

A mandare non ut pleriq; falluntur recẽs,ſed priori populo factitatum eſt.at cum Senonibus pugnauimus,ſcilicet Volſci &Æqui nũquã aduerſam nobis aciem ſtruxere:uel capti à Gallis ſumus,ſed &Thuſcis obſides dedimus,&Samnitũ iugũ ſubiuimus. attamen ſi cũcta bella recenſeas, nullũ breuiore ſpacio ꝙ aduerſus Gallos cõfectũ: cõtinua inde ac fida pax.Iam moribus,artibus,affinitatibus mixti noſtris aurum & opes ſuas inferant,potius quàm ſeparati habeãt.omnia Patres cõſcripti,quę nunc uetuſtiſſima credũtur,noua fuere:plebei magiſtratus poſt Patricios,Latini poſt plebeios,cęterarum Italiæ gentiũ poſt Latinos.inueteraſcet,hoc quoq;,&q̃d hodie exẽplis tuemur,inter exempla erit.Qđ aũt Tacitũ peritiſſimè uidemus dixiſſe,Romanos ueteres illos imperij fundatores ſpecie deductarũ per orbẽ terræ coloniarũ,additis prouinciarũ quibuſq; munitionibus ualidiſſimis feſſo imperio ſubueniſſe:libet oſtenſis colonijs ante oculos ponere, poſteaq; ipſarũ coloniarum ſimul cum prouincijs gubernationẽ edocere:ut quod Tacitus ſupradictis cõtinuat,cõſtare poſſit,nõ pœnituiſſe maiores ex Hiſpania Balbos,& alios

B ex diuerſis prouincijs præſtãtes uiros, in ſenatum equeſtremq; ordinẽ & Romanã ciuitatem fuiſſe aſcitos, qua ratione nõnullos etiam ex præſtãtioribus ipſis uiris prouincialibus oſtendimus. Inchoandũ uerò eſt à prouincijs Italiæ continentibus, de quibus VLpianus De uerborũ ſignificatione. Continentes prouincias accipere debemus,eas quæ Italiæ iunctę ſunt,utputa Galliã & Prouinciam:Siciliamq; magis inter cõtinentes accipere nos oportet,quæ modico freto ab Italia diuiditur.Qua in prouincia cum duæ tantummodo fuerint coloniæ,eius gubernationẽ dicemus.Cicero quinta in Verrem actione. Inter Siciliã cæteraſq; prouincias in agrorũ uectigalium ratione hoc intereſt, quod cæteris aut impoſitũ uectigal certum quod ſtipendiarium dicitur, ut Hiſpanis cæteriſq; Pœnorum quaſi uictoriæ præmium, ac pœna belli, aut cenſoria locatio cõſtituta eſt,ut in Aſiæ lege Sempronia: Sicilię ciuitates ſic in amicitiam fidemq; accepimus,ut eodem iure eſſent,quo fuiſſent,eadem cõditione populo parerent Romano,qua ſuis antea paruiſſent.Perpaucæ Siciliæ ciuitates ſunt bello à maioribus noſtris ſubactæ. Quarũ ager *Prouinciæ continentes.*

C cum eſſet publicus populi Romani factus,tamẽ illis eſt redditus.Is ager à Cẽſoribus locari ſolet.fœderatæ ciuitates duæ ſunt,quarum decimæ uenire nõ ſolent, Mamertina & Taurominitana : quinq; præterea ſine fœdere immunes ciuitates ac liberæ, præterea omnis ager Sicilię ciuitatum decumanus eſt:itemq; ante imperiũ populi Romani ipſorũ Siculorũ uoluntate,& inſtitutis fuit.Et quarta actione in Verrem Cicero.Nos uerò experti ſumus Italico maximè bello,Siciliam nobis nõ pro penaria cella,ſed pro ærario illo maiorum uetere & referto fuiſſe, frumẽtoq; ſuppeditato maximos exercitus noſtros ueſtiuit, aluit, armauit. Sicilia breuiter expedita ad Gallias prouinciamq; pariter Italiæ continentes ueniamus. Cicero pro Cornelio Balbo ſcribit quædam fœdera fuiſſe cum nõnullis Barbaris, præſertim ex Gallia, ne quis ſuorum à Romanis reciperetur in ciuẽ. Suetonius uerò C.Cæſarem dicit quoſdam è ſemibarbis in curiam recepiſſe, & demum Galliam cui præfuerat Tranſalpinam à ſaltu Pyrenęo Alpibuſq;, & monte Gebenna, fluminibuſq; Rheno & Rodano. Neronemq; primum ſcribit idem Suetonius Alpes

D defuncto Cotio regę,in prouinciæ formã redegiſſe. Et Cornelius Tacitus ſcribit Claudium Imperatorem nationes Alpium maritimarũ in ius Latij tranſtuliſſe. Et Plinius aſſerit, Narbonenſem Galliam uerius Italiam, quàm prouinciam unam fuiſſe habitam, quæ hinc appellata ſit inter omnes orbis terrarum nationes ac regiones Romana prouincia. In qua Titus Liuius ſcribit C.Sextium Proconſulem uicta Salluuiorum gente, coloniam aquas Sextias condidiſſe, ob aquarum copiam ex calidis frigidiſque fontibus. Et Cicero in oratione pro Cornelio Balbo dicit, Syllam donaſſe ciuitate Ariſtonem Maſſilienſem. Factum autem uidemus, ut nedum ex Gallijs ciues, qui fuerunt propemodum infiniti, ſed quoſdam quoque Imperatores habuerimus, quorum tamen primus fuit Antoninus Pius, quem Helius Spartianus traxiſſe genus ſcribit ex Gallia Tranſalpina Nemauſenſe,auumq; ſuum Titum Aurelium Flauium per honores diuerſos ad ſecundum Conſulatum ex Præfectura urbis perueniſſe : patrem Aurelium Fuluium fuiſſe Conſulem hominem caſtum & integrum. Et Conſtantius Cæſar Magni Conſtantini pater cum ex Gallijs traxiſſe dicatur originem, eam gloriam Gallis dabit, ut ipſum Conſtantinũ Imperatorem præſtantiſſimũ, licet in Britannia nunc Anglia ex *Imperatores externi Romanorum.*

Helena natus fuerit,ciuē habuiſſe gloriari poſſint. Colonias in Gallijs paucas fuiſſe ui- E
demus:nec ſine euidēti utilitatis ratione.Cum em̄ omnis ulterior Gallia à C.Cęſare,qui
eam ſubegerat(ſicut oſtendimus)ſtipendiaria eſſet cōſtituta,detrimento reip.uectigali
bus acceſſurū eſt uiſum, quicquid agri colonis in ea aſſignādū libertate donatū eſt, quā
à grauiore ſtipendio coloniæ habebāt,& tamē poſtea Neronē Claudiū Narbonē,& A-
relatū in Gallias deduxiſſe colonias Suetōius ſcribit:Corneliuſq; Tacitus de Agrippina
prædicti Neronis genitrice dicit,eam quo uim ſuā ſocijs nationibus oſtentaret,in oppi-
dum Vbiorū,in quo genita erat,ueteranorū coloniam deduxiſſe,cui nomē ex uocabu-
lo ipſius inditū fuerit.Fortè em̄ acciderat,ut gentē ipſam Rheno in Galliā tranſgreſſam
Agrippa in fidem accepiſſet,qui fuit dictę Agrippinæ pater.in qua deducenda colonia
ſcribit Tacitus,nō ut olim uniuerſas legiones cū tribunis & cēturionibus, & ſui cuiuſq;
ordinis militib.fuiſſe deductas,quę cōſenſum & caritatē reip.efficerēt,ſed ignotos inter
ſe diuerſos manipulos ſine rectore,ſine affectibus mutuis,numerū magis ꝗ coloniā eſſe
ciſſe.quocūq; aūt modo id acciderit, ea priſci nominis colonia Agrippina inter cęteras F
Germaniæ cui eſt aſcripta,urbes floretiſſima, potētiſſima, atq; etiā ornatiſſima nūc ha-
bet.In Hiſpania ulteriore ſcribit Plinius noue fuiſſe colonias, municipia centū,oppida
Latio antiquitus donata,unde triginta,libertate ſex,fœdere tria,ſtipēdiaria centū uigin
ti.In Hiſpania citeriori coloniæ fuerunt duodecim, oppida ciuiū Romanorū tredecim,
Latinorū ueterū duódeuiginti,fœderatū unum, ſtipēdiaria centū trigintaquinq;: colo-
niaq; Valētia,colonia Taracon.Scipionū opus fuere,& colonia Calaguritana. aliud tñ
eiuſdē familiæ opus minimè gratum in Hiſpania fuit,cū Scipio Numantia funditus ex-
ciſa multas urbes reddiderit tributarias. At Luſitania ultima Hiſpaniarū pars, ad Ocea-
num uergēs uniuerſa diuidit in cōuētus tres, Emeritēſem,Pacēſem,Scalabitanum,tota
populorū XLVI.In quibus coloniæ ſunt quinq;. municipia ciuiū Romanorū Latij an-
tiqui tria,ſtipēdiaria triginta ſex,colonia Auguſta Emerita Anę fluuio appoſita.Sed ad
extremū rep. uarijs iactata procellis, Veſpaſianus Imp. uniuerſæ Hiſpaniæ ius Latij tri-
buit. Viros ex Hiſpania pręſtantiſſimos Romana habuit reſp.quos omnes undiq; con- G
quirere fuerit operoſiſſimū,ſed notiores nō paucos afferemus. primus omniū Hiſpano
rū ciuitate Romana donatus fuit Cornelius Balbus Gaditanus ciuis: niſi fortè uelimus
attendere,quod Cicero in Corneliana oratione ſcribit,Syllā priorem Pōpeio nouē Ga-
ditanos ciuitate donaſſe. Corneliū aūt M. C.oratione prædicta G.à Pōpeio ciuiate do-
natum aſſerit. In qua oratione Cicero donationis huiuſce hanc rationem affert plurimi
faciendā.Cęterum cum pro ſua patria pauci poſt genus hominū natum reperti ſint, qui
nullis præmijs propoſitis uitam ſuam hoſtium telis obiecerint:pro rep.aliena,quenquā
eſſe putatis,qui ſe opponat periculis, non modò nullo propoſito præmio,ſed etiam in-
terdicto:unde Tacitum ſuprà dixiſſe uidemus, non pœnituiſſe Romanos ex Hiſpanijs
Balbos in ciuitatē aſcitos eſſe,ne dum uerò nos poſtea pœnituiſſe debuit, Traianū prin
cipem ex Hiſpanijs habuiſſe.Sed cum gratiſſima ſemper & iucundiſſima ſit eius memo
ria,tum maximè moleſtiſſimū eſt interijſſe culpa temporum ſcriptas de tanto principe
hiſtorias Cuius ſucceſſor Hadrianus etſi apud Hadriam Samnitum olim, nunc Aprutij H
ciuitatē in Italia natus eſt,progenitores habuit Hiſpanos. Cuius item ſucceſſoris Marci
Antonini Pij originem Iulius Capitolinus ab Hiſpanis fuiſſe oſtendit, cum paternum
proauum Anium Verū prætoriū uirum dicit ex Succubitano Hiſpaniæ municipio fa-
ctum fuiſſe Romanū ſenatorē.Et lōgè poſt eum Bonoſus pariter Imp.Romanus,quod
Flauius Vopiſcus hiſtoricus tradit,fuit Hiſpanus,deinde alterū Traiano uirtutum pręſ-
ſtantia ſimilem,ſed religione Chriſtiana meliorem Theodoſium Magnum Imp. habui-
mus, qui ultimus omnium fuit, ſub quo Romanum Imperium floruit integrum, quan-
doquidem ſub Archadio & Honorio filijs eius Romani Imperij ruina incepit,quā duo-
bus & triginta libris defleuimus potius ꝗ; deſcripſimus.Senecam,Lucanū eius nepotē,
& Quintilianū ex Hiſpania originem duxiſſe magis cōſtat,ꝗ; ut noſtro indigeant teſti-
monio.Sed ad Aphricam tranſeundum eſt paruo freto à Luſitanis Beticaq;, quam Hi-
ſpaniarū partē unicā Barbari occupāt,diuiſam.In prouincia Mauritania quinq; fuerunt
Romanę colonię.Tingitana prouincia colonias habuit quatuor,in queis una cohortis
prætoriæ à D.Claudio inſtituta. Numidia duas habuit colonias,Aphrica ſeptē,oppida
ciuium

Luſitaniæ diuiſio.

Qui ex Hiſpanis urbe Romana donati fuerint.

Coloniæ Romanæ in Aphrica.

A ciuium Romanorū quindecim.in Libya nulla fuit colonia.Seuerum Imp.ſcribit Helius Spartianus ex Lepti Aphricanum fuiſſe,patre Romano equite, qui priuſquam ciuitate donaretur,Græcè & Latinè erat erudítiſſimus.Seuerusq; Imp.optimus, rei frumētariæ, quam minimam repetit, ita conſuluit, ut excedens uita ſeptem annorum canonem populo Romano reliquerit reliquitq; olei tantum,ut per quinquennium non urbis ſolum uſibus,ſed & totius Italiæ,quæ oleo eget, ſufficeret. Clodium etiam Albinum Imp.ſcribit Iulius Capitolinus ex familia nobili Adrumentana Aphricanū fuiſſe: ſed paulopoſt ex Tagaſtenſi Aphricæ pręclara urbe Aurelius Auguſtinus uir ſanctus,& adeò doctus fuit,ut cætera ſuperet,quæ afferre poſſimus Aphricæ ornamenta.Illirico nunc Italiæ ad Iſtriam contiguo,manus eſt apponenda. Et ſi uerò eam regionem quibuſdam uiſum eſt id ſolum complecti,quod & Dalmatia appellatur, fuere tamen nōnulli quibus placuit, quicquid hinc à Sinu Phanatico nunc Carnario Iſtriæ & Polę urbi contiguo,ſecundum maris Hadriatici oram ad Achaiam nunc Moream, & inde Danubij ſiue Iſtri ortu ad
B Sauum fluuium continetur, Illirici uocabulo fuiſſe comprehēſum. Vt ipſa Macedonia cum Epiro & Pannonia cum Dalmatia intra Illiricum cenſerentur.Nos uerò ſubiectione populorum & prouinciarum à principio facta Romano populo oſtendenda, ſicut ſummatim ſuprà fecimus,& Illiricum ampliore,de qua diximus, appellatione, & Græciam ſimul, Germaniā quoq; omnē amplectemur, ut ipſarum certè ampliſſimarū prouinciarum colonias, & uiros præſtantes in ciuitatem Romanā acceptos ſimul percurramus. Paulus Æmilius Macedonia & Illirico receptis tributum impoſuit, medium illius quod regibus ſoluere conſueuiſſent,ne ob auaritiā pugnare Romani uiderentur.Et Plinius ſcribit Macedoniæ Paulum Æmiliū uictorem, una die XXLII.ciuitates direptas uēdidiſſe.Et Q.Flaminium conſulē poſtea omnem Græciam liberā eſſe dixiſſe. Idemq; aſſerit Plinius in Illirico populos duodecim ius Italicum habuiſſe, cęteros in curias diuiſos ſtipendiarios fuiſſe,præter colonias quæ fuerint multæ.additq; Domitium Enobarbum uniuerſæ Achaiæ libertatē dediſſe. Cicero autem qui cum Q.Flaminio, & Domi- *In Illirico xij. populos ius Latij habuiſſe.*
C tio Enobarbo in repub. uerſatus eſt ad Quintum fratrem certo modo ſcribens,ſic dicit. At Græcis quòd uectigales ſunt nō ita acerbum uideri debet. Liuiuſq; piorum temporum geſta apud Græcos & Macedonas ſcribens,duodequadrageſimo libro: in cōditionibus pacis Aetolorum permiſit conſul M.Fuluius, ut pro argento in penſiones uarias imperato aurum dare poſſent,dum pro argenteis decem,aureus unus ualeret.Gubernationi autē Macedoniæ Cicero accuratè uidetur proſpexiſſe in oratione,quā paulo ante bellum ciuile Cęſaris & Pompeij habuit De prouincijs conſularibus.cum eñ multa dixiſſet de negligentia conſulū illius temporis,quod uiam illam,quę per Macedoniā erat uſq; ad Helleſpontū militaribus excurſionibus Barbarorum ſinerent eſſe infeſtam, hæc uerba ſubiungit. Pacatam ipſam per ſe & quietā tenui pręſidio atq; exigua manu, etiam ſine imperio per legatos nomine ipſo populi Romani tenebamus,quæ nūc cōſulari imperio atq; exercitu ita uexata eſt, ut uix ſe poſſit diuturna pace recreare. & ad orationis cōcluſionē ſic habet:ijs qui deſignati erunt cōſules Syriā Macedoniāq; decerno:decer-
D nam eas prætorias,ut & prętores annuas prouincias habeāt. Sed poſtea ſub Imperatoribus multæ ex prædictis regionibus cōditiōes mutarūt. Scribit nāq; Suetonius Achaiā, Lyciam,Rhodum,Byzantium,Samum,libertate adempta in prouinciarum formam redactas fuiſſe.De Germania habent ueteres ſcriptores pauca,quæ ad præſens propoſitū adducere poſſimus.cum enim ea prouincia per Cæſaris Auguſti tempora cœperit Romano imperio eſſe ſubiecta, partim in ea contigit pauca fieri ſtantis reip.temporum rebus geſtis ſimilia:partim quæ gerebantur ſcriptores nominum barbariem abhorrentes mandare literis non ſunt auſi, quod Pomponium Mellam excuſaſſe uidemus: partim quæ ſcripta fuerunt,ut Plinij & Samonici,interierunt.Cornelius Tacitus de Germanorum legatis Romam miſſis,hæc habet. Intrauere Pompeij theatrum,quo magnitudinē populi uiſerent.illic per ocium,neq; enim ludicris ignari oblectabantur,dum cōſeſſum caueæ,diſcrimina ordinū,quis eques,ubi ſenatus percontantur,aduertere quoſdā cultu extraneo in ſedibus ſenatorū:& quinam forēt rogitantes poſtquā audierūt,earū gentiū legatis id honoris datū, quæ uirtute & amicitia Romana præcellerent, nullos mortaliū armis & fide ante Germanos eſſe exclamant,digrediunturq;, & inter patres conſidunt:
quod

quod comiter uiſentibus exceptũ. Viros iam qui prædictis ex prouincijs Romanæ accreuerunt reipub. dicamus. Flauius Vopiſcus dicit Aurelianum Imp. ex prouincia Dalmatia originem duxiſſe, aut ortum Sirmij in Pannonia ſuperiore familia obſcuriori, uel Dacia Ripenſi, uel Mœſia. Et probum Auguſtum pariter ex Pannonia, Sirmienſi urbe, nobiliorem matre quàm patre: Iulius uerò Capitolinus Maximinum Imp. ex Thracia, Gothis & Halanis parentibus originem habuiſſe dicit: Firmiuſq; Saturninus ſcribit, Carum Imp. Illiricianis parentibus fuiſſe Romanum uel Mediolanẽſem, auo Aquileienſe. Domicianum autem ſcripſere multi, & inter eos Paulus diaconus, in Dalmatia natum fuiſſe. Conſtantinum ſuprà diximus patre Gallico natum fuiſſe in Britannia, nunc Anglia. Sed hoc in loco facti ſui utinam ita felicis ſicut eximij habenda eſt ratio: perierunt uerò quę de Conſtantino ab Amiano Marcellino eleganter ſcripta erant. Primuſq; omnium ex Chriſtianis, qui hiſtorias attigerit, Paulus diaconus Aquileienſis de Conſtantio ſic habet. Conſtãtius uir bonus, ſuos omnes uoluit diuites eſſe modicè indutos, cum amicis comedebat, obijt in Britannia Conſtantino filio ſucceſſore relicto, quem ex Helena cõcubina ſuſceperat. Hic fuit ſecundus Imperator Chriſtianus poſt Philippũ. Milites contra eum creauerunt Imperatorem Maxentium filium Maximini Herculij, qui in Lucania morabatur. fuerunt tunc quatuor Imperatores, ſed Conſtantinus ſuperato ad pontem Miluium Maxentio & Licinio in Pannonia, ſolus Imperator Cõſtãtinopolim anno à condita urbe Roma undecies centeno ex Byzãtio fecit, poſt triginta annos obijt Nicomediæ, filijs diffidentibus. Iulianus factus Cæſar ſuperauit Alemanos, Conſtantio in Perſis occupato, qui audiens Iulianum inuaſiſſe imperium, in eum ueniens apud Ciliciã obijt. Aſia nunc reliqua nobis eſt, quæ ſicut alijs duabus orbis partibus par amplitudine eſt, ita huiuſmodi rerum, de quibus nunc apud nos agitur, copia eaſdem ęquat. Aſiæ adminiſtrationi duo ex Romanis uiri optimi talia iecere fundamẽta, ut cito multumq; in ea populus profecerit Romanus. Quintus enim Scæuola, qui in cõſulatu M. Craſſo collega fuit, Aſiam prouinciam minorem dictã, adeò fortiter & integrè adminiſtrauit, ut ſenatus ituris poſt eum magiſtratibus pro norma & exẽplari decreto propoſuerit. Et Ptolemęus rex cum populum Romanum filio reliquiſſet tutorẽ, miſſus M. Æmilius Lepidus pont. Maximus, patrem ſe potius quàm tutorem geſſit. ſed colonias poſtea multas breui per omnem Aſiam habuere Romani, primuſq; Pompeius primam in Cilicia Pompeiopolim ædificauit, qui & Euphratinã à Mithridate conditam à ſe uictam, coloniamq; conſtitutam Pompeiopolim appellauit. Idemq; in Meſopotamia Hebetam ſiue Meram Romani imperij terminum cõſtituit. Secundus C. Cæſar fuit, à quo Beritus colonia eſt deducta, & felix Iulia appellata, & Pharus inſula ad Nili hoſtiũ Canopeiũ deducta, & dicta eſt colonia Cęſaris dictatoris. In Cappadociaq; Cęlaudij Cſaris fuit colonia. Archelaus qui princeps & in Armenia ſuperiore ad Iberiã de Tigranis regnis captas tetrarchias barbaris nominibus inſtituit. à quo ſcriptũ fuiſſe refert Plinius à Cimmerico Boſphoro ad Caſpium mare, centum eſſe & quinquaginta paſſuum milia, quæ excogitauerit perfodere Nicanor Seleucus, quo in tempore a Ptolemęo Cerauno ſit occiſus. Veſpaſianuſq; Imp. coloniam in finibus Palęſtinæ deduxit, quę dicta eſt Flauia. Anazarbeum in Palæſtina oppidum pręſtãs poſtea dictum eſt turris Stratonis, quę à conditore Cæſare Auguſta primum, pòſt Cæſarea ſicut & nunc dicta eſt, cuius meminit beatus Hieronymus eccleſiæ doctor. aliæ fuerũt per Aſiam Romanæ coloniæ, quarum obſcurior eſt fama: in Troade Alexandria ab Alexandro Macedone prius condita. In Paphlagonia Sinope. Vltimamq; reſeruauimus Aconen à Ptolemæo conditam Ægyptio rege, quam Claudius Imp. coloniam Romanorũ deductam Ptolemaidis nomen retinere permiſit: quæ urbs proauorum noſtrorum ætate in Chriſtianorum poteſtate cum multis annis glorioſiſſima fuerit, ultima omnium Aſiæ ciuitatũ à Chriſtianis amiſſa, & tum immunita, ſoloq; æquata ſicut & manet, remanſit. Vlpianus autẽ iurecõſultus De cenſibus tractãs, aliam nos edocuit in Aſia coloniã his uerbis. Phœnice ſplendidiſſima Tyriorum colonia eſt in Syria, unde mihi origo eſt, nobilis in regionibus Syrię Siculorũ antiquitiſſima armipotẽs, fœderis quod cum Romanis percuſſit tenaciſſima. Huic diuus Seuerus Imperator, ob gratiam in remp. imperiumq; Romanũ ob inſignem fidem ius Italicum dedit. Nec parua fuit omnibus conſeruãdis colonijs Romanorum

Coloniæ Rom. in Aſia.

E F G H

rum

A rum principũ diligẽtia. Suetonius.n.ſcribit C. Cęſarẽ octuaginta ciuiũ Romanorũ millia in tranſmarinas colonias diſtribuiſſe: Et ne urbi exhauſtæ ciuiũ frequẽtia deeſſet, ſanxit ne quis ciuis maior annis uiginti, minórue decem qui ſacramẽto nõ teneretur, plus triennio cõtinuo Italia abeſſet, neu q́s Senatoris filius, niſi cõtubernalis aut comes magiſtratus peræ gre proficiſceretur. In Aſiaq́ multis ab Italia diſtãtibus prouincijs refertiſſima, cum ad tuitionẽ colonias cõſtitui parum uideretur, aliam Romani duces inire gubernationis formã, magiſtratibus regionatim noua appellatione inſtitutis, à quibus populi in fide & obediẽtia continerentur. In Cœleſyria.n.tetrarchiæ duæ Zinderona & Gabena inſtitutę ſunt. Et Iudęa in duodecim tetrarchias diuiſa eſt, q magiſtratus à Romanis mittebãtur. In Meſopotamia pręfectura fuit prope Calliroen, quæ & Carra eſt dicta morte Craſſi notiſſima. Armenia uerò præfecturam habuit, Corbuloq́ dux ad portas uſq́ Caſpias domuit gentes, quas quidẽ portas, ne Parthorũ gentes indomitæ Perſarum regna inuaderent, Alexander Macedo poſuerat: interq́ ea duo Parthorum & Perſarum regna *Iudæa in xij. tetrachias diuiſa.*

B fuit Palmira urbs nobilis, diuitijs ſolo & aquis amœniſſima, quæ arenis ab om̃ibus terris diuiſa & exempta quadam ſorte in die fuit. Sed & ſinum maris rubri Æthiopicũ primo intrauere milites miſſi à Nerone principe id bellum cogitãte. Petronius nãq́ eques Romanus Auguſti tẽporibus, cum ea loca primus armis penetraſſet, Romanis id bellũ ſuſcipi poſſe edocuit. At poſtq́ inacceſſibilium penè locorũ ſuborta mẽtio, ad principũ Romanorũ cogitationes potius quàm geſta traxit, certiora de illis afferamus. Auguſtus ipſe Octauius Ægyptum in prouinciæ formã redactam, ut feraciorem uberioremq́ annona urbẽ redderet, foſſas omnes in quas Nilus exonerat, oblimatas lõga uetuſtate, militari opere detexit. Veſpaſianuſq́ Cappadocię propter aſſiduos Barbarorũ incurſus legiones addidit, cõſularem rectoremq́ impoſuit. Et M. Antonius Philoſophus prouincias & procõſularibus cõſulares, ac ex cõſularibus procõſulares, aut prætorias pro belli neceſſitate fecit. per legatos bellũ Parthicum fecit, ita ut Babylonẽ inde mediam perueniret, & Armeniam uindicauit. Alexander autẽ Seuerus terram quæ de hoſtibus capta

C eſt, limitaneis ducibus & militibus donauit, ita ut eorum eſſet, ſi hæredes eorũ militarẽt, nec unquam ad priuatos pertineret: dicẽs eos attentius militaturos, ſi etiam ſua iura defenderent: addiditq́ ijs & animalia & ſeruos, ut poſſent colere q́d acceperãt. Iulius Capitolinus ſcribit Gordianũ iuniorem per hæc uerba gloriatum fuiſſe: ab Athenienſiũ ciuitatibus & reges Perſarum & leges amouimus: Carras deinde, cęteraſq́ urbes imperio Romano reddidimus, Niſibin uſq́ peruenimus. Tãta autẽ fuit Romanorum in prouinciarũ gubernatione, cùm iuſtitia, tum maximè comitas, liberalitaſq́, ut principes & populi eorũ dulce iugum libenter ferrent, quod quidem Valeriani Imp. temporibus declaratum eſt. Eo.n.apud Perſas Sapori ſeruiente, quẽ in equũ humeris attollebat, Bactriani, Iberi, & Albani, & Tauroſcythæ Saporis literas nõ receperunt, ſed ad Romanos duces ſcripſerũt auxilia pollicẽtes. Immiſitq́ Galienus dicti Aureliani filius Odenatũ ducẽ ſuũ, qui Perſas cum uaſtaſſet, Niſibin, Carras, & omnẽ Meſopotamiã in poteſtatẽ Romanam recepit, Cteſiphõtemq́ peruenit, fugatuſq́ Sapor rex cum ſuis ſatrapis. Quare *Liberalitas Romanorum in ſubditos.*

D Galienus participato imperio Odenatũ uocauit Auguſtum, & monetam eius, qua Perſas captos trahebat, cudi iuſſit. Scribit Cicero in oratione cõtra Gabiniũ habita, nõ licuiſſe faſces ſingulares ingredi Alexandriã, & eius facti rationẽ Trebellius Pollio in Alexandri ex triginta unius uita hanc affert. Apud Memphiticos uates in aurea colũna Ægytijs literis ſcriptum fuiſſe, Ægyptũ liberã fore, cum in eam ueniſſent Romani faſces, & prætexta conſulare indumentũ. Et tamen uidemus Romanos principes cum Alexãdriam imperio tenerent, ab ingreſſuq́ abſtinerent, magna in omnẽ prouinciam beneficia cõtuliſſe. Probũ enĩ Imperatorẽ ſcribit Flauius Vopiſcus milites in Ægyto nunquã ocioſos eſſe pmiſiſſe, Extareq́ apd' Ægyptũ eius opera, quæ per milites ſtruxerit, in plurimis ciuitatibus, pontes, tẽpla, porticus, baſilicas, qui ora fluminũ multa patefecerit, paludes pleraſq́ ſiccauerit, atq́ inibi agros ortoſq́ conſtituerit. Ideóq́ Probus per Iſauriã latrocinijs ſemper infamẽ loca quæ anguſtè adeũt priuatis donauit, addẽs ut eorũ filij ad annũ ætatis duodeuigeſimũ in militiã mitterẽtur, ne latrocinari diſceret. Ideóq́ facta pace cũ Perſis ad Thracias redijt, & cẽtũ milia Baſtarnarũ ſeptẽtrionaliũ, Scythis cõterminorum in ſolo Romano cõſtituit, qui omnes fidem ſeruarũt. Carus etiam Imperator cũ *Non licuiſſe faſces conſulares ingredi Alexãdriam.*

Carras

Carras rebelles in Meſopotamia recepiſſet,ad Cteſiphontē & ipſe ſicut Odenatus per- E
uenit:ſed cum fulmine ictus interiſſet fama ſerri cœptum eſt,fatis prohibitū eſſe,ne Cte
ſiphōtem Romanum transeat imperium.præclara proculdubio fuerunt geſta,quæ Ro
mani principes ſubigendis Aſię & alijs orbis prouincijs patrarūt,ſed memoratu dulces
ac iucundę ſunt artes bonæ,quibus illis adminiſtrādis & in fide cōſeruandis utebantur.
M.Cicero in Aſiam quæ minor dicta eſt nunc Turcis ſubditam pro prætore miſſus,mul
ta ad Atticum ſcribens notanda dicit,quorum partē hic ſubijciemus, optamuſq; noſtris
exemplar eſſe propoſita,qui ad prouincias Romanæ eccleſiæ à Romano pōtifice ſena-
tuq; cardinalium mittuntur.Nos Aſia accepit mirabiliter, aduētus noſter ne in minimo
quidem fuit ſumptui.Scito non modò nos fœnū,aut quod de lege Iulia dari ſolet nō ac-
cipere,ſed ne ligna quidē: nec præter quatuor lectos & tectū quicquā, multis locis nec
tectum quidē, & in tabernaculo manere plerunq;. Sic in prouincia nos gerimus, quod
ad abſtinentiam attinet, ut nullus terror inſumatur in quēquam. Id fit etiam & legatorū
& tribunorum & præfectorum diligentia. Nam omnes mirificè ſtudent gloriæ noſtræ. F
Aditus etiam ad me nimius,prouinciales nihil per cubicularium.ante lucem inambulo
Iudæi Romanis exoſi. domi.Vnicā hactenus in deſcriptione prouinciarū Aſiæ omiſimus Iudæam,ut eius po-
puli peruicaciam duritiemq; Romanis ueteribus cultui etiam idolorū ſeruientibus, nō
aliter q̄ noſtris Chriſtianis exoſam fuiſſe deteſtabilemq; oſtendamus.M.Cicero in ora-
tione pro Lucio Flacco:cum aurum Iudæorum nomine quotannis ex Italia & ex omni
bus noſtris prouincijs Hieroſolymā exportari ſoleret, id decreto ne fieret prohibitum
eſt.quis eſt,iudices,qui hoc laudare nō poſſit,exportari aurū nō oportere?at Cneus Pō
peius captis Hieroſolymis uictor ex illo phano nihil attigit. In primis hoc ut multa alia
ſapiēter in tam ſuſpicioſa & maledica ciuitate locum ſermoni obtrectatorū nō reliquit.
Non enim credo religionem & Iudæorum & hoſtium impedimento pręſtātiſſimo Im-
peratori,ſed pudorem fuiſſe. ſua cuiq; ciuitati religio eſt,noſtra nobis. ſtantibus Hiero-
ſolymis pacatiſq; Iudæis, tamen iſtorū religio ſacrorum à ſplendore huius imperij, gra-
uitate nominis noſtri, maiorumq; inſtitutis abhorrebat. Nūc uerò hoc magis quod illa G
gens quid de imperio noſtro ſentiret oſtendit armis, quàm cara dijs eſſet immortalibus
Viri preſtātes qui ex Aſia in Romanā rēp. tranſierunt. docuit,quod eſt uicta,quod locata,quod ſeruata. Viros nobis ex Aſia,uel principes,uel
præſtantes,qui in Romanæ reipub.decus utilitatemq; tranſierint oſtendere reliquū eſt,
qui tamē parū multi fuerūt:primuſq; tempore occurrit Aulus Archia poeta,de quo ori-
gine Antiocheno M. Cicero oratione pro eo habita. cum ex Sicilia cum eodē Lucullo
decederet,uenit Heracleā: quæ cum eſſet ciuitas æquiſſimo iure ac fœdere,aſcribi ſe in
eam ciuitatem uoluit: ad ſummamq; nihil aliud Cicero in ea oratione oſtēdere conatus
eſt,quod & fecit,quàm hunc Archiam ciuē fuiſſe Romanū. Secūdumq; ex Aſia ciuē &
Imperatorē Roma habuit Alexandrū Seuerū Mammea genitū Chriſtiana muliere, ui-
rum Imperatoremq; optimū, quem Helius Spartianus ex arena Aſſyriæ oriūdū fuiſſe
dicit. Alium Trebellius Pollio magis innuit quàm affirmat ex Aſia fuiſſe:Mariū fabrū,
qui inter triginta tyrannos numeratus eſt imperij per Galieni tempora inuaſores, cuius
fuit illa pręſtans argutaq; de ſe ipſo ad ignobilitatis purgationem oratio.Scio commili- H
litones mihi obijci poſſe artem priſtinam,cuius mihi omnes eſtis teſtes: ſed dicat quiſq;
quod uult,ut ferrum ſemper exerceā, non uino,non floribus, non mulierculis, non po-
pinis(ut facit Galienus indignus patre ſuo & ſui generis nobilitate)deperеam.ars mihi
obijciatur ferraria,dum exerceā gentes.ferrūq; illi tractaſſe me ſuis cladib.recognoſcāt.
Italiaq; & omnis Alemania,omniſq; Germania cū cæteris quæ adiacēt gētibus,Roma-
nam primum ferratam putent gentem,ſpecialiter in nobis ferrū timeāt.Et Flauius Vo-
piſcus Firmum Imp. è Seleucia Aſiaticum fuiſſe dicit. Qui primus ex Romanis, Sarra-
cenos mercatores ad Indiam nauigare curauit. Multa ſuperius lōgiuſculo tractatu à no
bis dicta de urbis Romæ ciuium incremento:quod omnibus iam ſicut & nobis conſta-
re credimus,à data non minus prudenter q̄ liberaliter ciuitate Latinis, & ipſam circun-
ſtantibus urbem primo,poſt alijs Italiæ ciuitatibus & uiris demum externis proueniſſe,
ut nunc accōmodè liceat repetere,quod ſuprà ex Tito Liuio ſumptū ſcripſimus, dū nul
lum faſtiditur genus,in quo uirtus eluceſceret, Romanum creuiſſe imperiū. Ad noſtrū
itaq; ordinē redibimus,ut oſtenſis ſuperiore loco magiſtratibus rēpub. gubernantibus,

&

A & ciuium ac populi multitudinis origine propoſita, cuius multitudinis cura guberna-
tionis ipſis erat magiſtratib. demandata, formã edoceamus, qua freti tam multi ac ꝓpe
infiniti populũ cõſtituentes Romanum ciues Romani ipſos deligebant Cõſules, Præ-
tores & alios magiſtratus. Appellarũt uerò maiores comitia, deligendi magiſtratus pre
dictos formã, de qua M. Varro ſic habet. Comitium quod ibi coibant comitijs curiatis,
& litiũ cauſa. Vnde patet qđ infrà dicturi ſumus in hoc comitij loco nõ Cõſules, Præto
res, Ædiles, Cenſores, & Tribunos, ſed in cãpo Martio fuiſſe delectos. & Aulus Gellius
De noctibus Atticis locũ coeũdi tempusq; & actũ, ipſo eodẽ comitij uerbo ſignificari
dicit. Locus aũt ita nunc euanuit, ut poſt diruta iampridẽ, quæ ſolo ſupereminebãt ædi-
ficia, effodiendis fundamentorũ lapidibus in calcẽ concoquendis, inter ſanctorũ Adria
ni & Laurentij mirandas baſilicas, inter quę fora magnũ & Neruæ tranſitoriũ, decimo
inſudatũ eſſe anno inſpexerimus. Tempus comitiorũ habendorũ id erat, quod Augu-
res deſignabant: quanquã obſeruatio diu tenuit, Calendis Ianuarijs Cõſulũ Prætorum
B Ædiliũ, Cẽſorum, & Tribunorũ comitia haberi. Sed de loco quod ſuprà diximus comi
tij litium cauſa inſtituto, Liuius in tertiodetrigeſimo ſic habet. Eo anno comitiũ primo
tectũ eſſe rumore proditũ. & tamen poſtea trigeſimo libro ſibi ſic cõtradicit, Sępe comi
tia indicta perfici tempeſtates prohibuerũt. quo in comitij loco ſacra per regem ſacrifi-
culũ fuiſſe facta, Plutarchus ſic in Problematibus oſtẽdit. Regi ſacrificulo, qui ſacris om
nibus præeſt: nec magiſtratum gerere: nec concionẽ habere licet, propter nomẽ regiũ
ſuſpectum, ut ſolum in templis poteſtatẽ habeant, & regnũ per deos ſuſtineant. Hinc in
ſacrificio quod fit in comitio, ubi rex peregit, ſtatim ex foro ſe proripit. Actum comitij
deſcribere aggrediamur, qui longa & altiſſima ſed omniũ gratiſſima oratione indiget.
Comitia ſcribit Aſconius Pedianus prima in Verrẽ actiõe, fuiſſe Ædilitia, Prętoria, Tri
bunitia, & Conſularia. Sed Aulus Gellius magis neceſſariã affert diuiſionẽ, quæ multa
& magna indiget expoſitione. Dicit enim: cum de generibus omniũ fertur ſuffragiũ cu
riata comitia, cum ex cenſu & ætate centuriata, cum ex regionibus & locis tributa. Fe-
C ſtus autẽ Pompeius, ſcribit. Centuriata comitia itẽ curiata dicebãtur, quia populus Ro
manus per centenas turmas diuiſus eſt. In quo Feſtus & ſi uerum dicit, populum Roma
num in centurias fuiſſe diuiſum, errori nequaquã paruo fomentum dediſſe uidetᷓ, quaſi
uerò centuriata & curiata comitia inferat, eadem fuiſſe: quæ & Gellius ſuprà, & alij lon
gè diuerſa fuiſſe uoluerũt. Curiata nanq; comitia erant, quæ ex curijs, id eſt, tribub. abſq;
aliquo cenſus & ætatum reſpectu fiebant. unaquæq; eñ tribus ſeparatim centuriata, ſuf-
fragium per ipſas centurias prout à caſu acciderat ſegregatas ferebat, ad finemq; magi-
ſtratus uota attendebant, in qua maior ipſarũ tribuum pars cõueniſſet. In centuriatis ue
rò comitijs claſſium ſeparatio fiebat, & primã dehinc ſecundam & poſt tertiam, quar-
tam & quintã ſeorſum centuriabant, pariterq; ætatũ facta ſæpe ratione iuniores primò
milites, pòſt ſeniores ſeorſum centuriabantur: Quibus omnib. centurijs in ſuffragia miſ
ſis maior centuriarũ pars præualebat. Hæcq; comitia ſemper grauiora, & illa magis po-
pularia fuerunt habita. In his nanq; centuriatis ſenatorij ordinis & equeſtris uiri præſtã-
D tiores in prima, & ſecunda claſſe erant, quorum iudicia & uoluntatẽ aliæ minorum cen
ſuum claſſes ſemper ferè ſequebantur. Hinc uidemus Liuium quinto dicere. Camillũ q
exul ſolus uidebatur rempublicam ſicut fecit poſſe reſtituere, comitijs curiatis reuoca-
tũ de exilio: populare enim hoc beneficiũ fuit, ad quod uniuerſus populus tanta cõflue
bat auiditate, ut nullã grauiorẽ formam per claſſes aut ætates quæri oportuerit. pariter
M. Cicero in oratione de Aruſpicũ reſponſis dicit, domũ ſuã populum Romanũ, cuius
eſt ſumma poteſtas omnium rerum, comitijs curiatis omnium ætatum ordinũq; ſuffra-
gijs, eidẽ iuri cuius fuerat reſtituiſſe. In Scipione etiam ſimiliter cõtigit. De quo Liuius
XXV. P. Cornelio Scipioni cui poſt Aphricano fuit cognomen petenti ædilitatẽ, cum
obſiſterent tr. pl. negantes rationẽ eius habendam eſſe, quod nondum ad petendum le-
gitima ætas eſſet: Si me inquit, omnes Quirites Ædilẽ facere uolũt, ſatis annorũ habeo.
tanto enim fauore ad ſuffragiũ in tribubus diſcurſum eſt, ut Tribuni repente incepto de
ſiſterent: Et infrà Liuius XXVI. Cum ſubitò P. Cornelius illius qui in Hiſpania cecide-
rat filius quatuor & uiginti fermè annos natus, profeſſus ſe petere in ſuperiore unde cõ
ſpici poſſet loco conſtitit. in quem poſtquã omnium ora conuerſa ſunt clamore & fa-

Comitium

Comitiorum Tempus

Sacra per ſacrificulum in Comitio

De Comitiorum actu

uore ominati extemplo ſunt felix fauſtumq́ imperium. iuſſi deinde inire ſuffragiū omnes ad unum non centuriæ modo ſed & tribus omnes P. Scipioni imperiū eſſe in Hiſpania iuſſerunt. Et infrà XXVIII. Centuriæ omnes ingenti fauore P. Scipionē Conſulem dixerunt: comitia maiore ꝙ ulla per id bellū celebrata frequentia. Sed pro maxima parte comitia deligendorum ordine conſulū & aliorum magiſtratuū fuere centuriata. Vnde Liuius. exactis regibus duo conſules comitijs centuriatis creati, à præfecto urbis ex comētarijs Seruij Tullij L. Iunius Brutus L. Tarquinius Collatinus. & infrà, Brutus collegam ſibi comitijs centuriatis creauit P. Valerium. Cicero autem Lucium Murenā defendens ambitus in petitione cōſulatus accuſatū, inter alia argumēta hoc uno uſus eſt. Murenam forma omniū grauiore delectū fuiſſe illo die, quo auſpicato comitijs cēturiatis L. Murenam conſulē renunciaui. Vnicoq́ in loco magiſquā in cæteris omnibus oſtendit Liuius, quid tributa à centuriatis comitijs differebāt: à Volerone tr. pl. lex lata, ut crearentur plebei magiſtratus tributis comitijs, quod cum denegaſſent patres, irata plebs intereſſe Cōſularibus comitijs noluit. per patres clienteſq́ patrum Conſules creati ſunt P. Quintius C. Seruilius. Itaq́ licet plebs non interfuerit, patres cū clientib. ex prima ſecunda, & tertia claſſibus centurias cōfecerunt, declarandis Cōſulibus neceſſarias. F

Tributa comitia Tributa comitia, quæ Aulus Gellius tertio diuiſionis ſuæ loco poſuit, eadē fuerūt, quę & curiata: ſed ipſe q multa & quandoq́ nimia breuitate res attigit cognitu digniſſimas, tria ibi poſuit uocabula, quæ diuerſis temporibus, ſed nunquam eodē ſimul in uſu fuerunt. ſi autem erunt qui cōtendant ſuas eū cuiq́ ex ipſis uocabulis dediſſe diffinitiones, reſpondemus nullū eſſe Liuij aut Ciceronis aut M. Varronis locum, in quo ea uocabula ſimul in uſu fuiſſe & rem ipſam appareat. Etenim uidemus Ciceronē in epiſt. ad Lentulum ſic ſcribere. In campo certè non fuiſti, cum hora ſecunda comitijs quæſtorijs inſtitutis ſella. Q. Maximi quē illi Conſulē eſſe dicebant poſita eſſet: quo mortuo nunciato, ſella ſublata eſt. Ille aūt qui comitijs tributis eſſet auſpicatus cēturiata habuit. quæ itaq́ in libris Liuij, quos habemus, geſta narrantibus à Ciceronis ætate plurimū diſtantia, dici uidemus curiata comitia, Cicero ipſe hic tributa uerbo proprio expreſſit. quandoquidem ſuprà oſtendimus à curijs mulieribus appellatas fuiſſe primo tribus: Vnde curiata primo comitia poſtea fuere tributa. Fiebant tamē aliquando Cōſules etiā ſine comitijs per interregem, ad id à populo creatū. Liuius libro tertio, Per interregē creati cū,puocatione L. Valerius M. Horatius, actaq́ res in Flaminijs pratis, qui nūc circus Flaminius. Et Aſconius Pedianus orationē Ciceronis Milonianā exponens: fiebāt interim alij ex alijs interreges, qui comitia Cōſularia propter eorū candidatorum tumultus, & eorundem manus armatorū, habere non poterant. Pompeiusq́ ſine collega factus eſt: de quare Plutarchus in Pompeij uita. Pompeius à Senatu ſolus Cōſul creatus per Sulpiciū interregē, collegæq́ aſſumendi poteſtas attributa, Catone omnia ſuadente ob remp. ut dixit. Comitia quando fierent non ſatis certū habebat̃. Nam etſi Calēdis Ianuarijs, ut plurimum fiebant, in aliud tamen tempus quandoq́ differebantur. Macrobius ſcribit Calēdis Martij comitia auſpicant̃. Et Plinius: Nundinis ruſtici urbem reuiſebāt, & ideo comitia habere nundinis non licebat, ne plebs ruſtica auocaretur. Et Cicero ad Quintum fratrem. Comitia in menſem Septembrē reiecta ſunt. Et aliquando in Tribunorum plebis poteſtate fuit, comitia quando haberi deberēt declarare. Liuius libro V: C. Licinius & L. Sextius tr. pl. tulerunt, ne Tribunorum militarium comitia fierent, ſed Conſulum. & libro XXIII Q. Fabius in eum quē poſtea comitialem habuit diem comitia edixit. Et infrà XXV: Dictator primo comitiali die creauit Conſules. Et XXVI diemq́ comitijs à C. Calfurnio Prætore urbano petijt. Vnde uidetur Augures qđ ſuprà ſcribit Plinius quàm multos dies in anno Calendis Martij inauguraſſe, quorum uno ſiue Prætor, ſiue Conſules, ſiue Tribuni plebis comitia habebant. Vnde prudenter à Fabio Maximo Cenſore inſtitutum eſt, ut poſtquàm comitia ad multorum libidinem habebantur, & ſimul multi atq́ omnes pariter in eis poterāt, aliqua pars ciuitatis eſſet, quæ ſua grauitate rem ipſam moderaretur. ex omnibus enim ciuibus forū exercitio & uſu frequentantibus, quatuor inſtituit tribus, quas appellauit urbanas: unde Maximi cognomē nactus eſt, quatuor enim illæ aliarū temeritatem tribuum moderabantur: Vnde in petitione ipſa, Vrbanā tribū ſemper plurimi fuiſſe habitā. Aſconius Pedianus pro Milone, inter

Tribus urbanæ quatuor

cæteras

A cæteras leges P. Clodij tr. pl. quas forte propoſuerat, eam quoq; qua Libertini, qui non pluſquã in tribus tribub. ſuffragiũ ferebant, poſſent quoq; in urbanis tribubus, quæ propriæ ingenuorũ ſunt ferre: qua in petitione quid obſeruatũ fuerit dicendũ duximus. eſt uerò apud multos tritũ quid Cicero de hac re Quintũ fratrem admonet in hanc formã, Valde elaborandũ eſt tibi ut tribules, ut uicini, & clientes, ut deniq; liberi, poſtremo etiam ſeruitus: nam fermè omnis ſermo ad forenſem famam à domeſticis manat autorib. & infrà: eximiè magnam gloriam & dignitatem, & rerum geſtarum magnitudinem eſſe oportet in eo, quẽ homines ignoti nullis ſuffragantibus meritis, honore afficiant. itẽ infrà: Senatores, equites Romanos, cæterorum omnium gratos homines, & gratioſos cõplectere. multi homines urbani induſtrij multi Libertini in foro gratioſi gnauiq; uerſantur, cura ut ſint cupidi. deinde habe oratores urbis, collegia omniũ pagorum uicinorũ. Ex his principes ſi ad amicitiam tuam adiunxeris, per eos reliquã multitudinẽ facilè tenebis. poſtea totã Italiã fac ut in animo & memoria tibi diſtributam cõprehenſamq;
B habeas, ne quod municipium, colonia, præfectura, nec locus eſſe poſſit: nec quẽ in Italia poſſe patiaris, in quo non habeas firmamenti quod ſatis eſſe poſſet. Perquiras etiã, inueſtiges homines ex omni regione, eosq; cognoſcas, appetas, confirmes, cures ut in ciuitatibus ſuis aliquot petant, & tua cauſa quaſi candidati ſint. bene homines noſſe, comiter appellare, aſſiduè ac diligenter petere, benignũ ac liberalẽ eſſe oportet. Vnde Cicero ipſe poſtea Octauio ſcribens inquit. Nos in omni munere cãdidatorio fungẽdo ſummam adhibemus diligentiã: & fortaſſe quoniam uidetur in ſuffragijs multũ poſſe Gallia cũ Romæ à iudicijs forũ refrixerit, excurremus mẽſe Septembri. Et item ad fratrẽ de petitione: Tota petitio procura ut pompæ plena ſit, ut illuſtris, ut ſplendida, ut popularis, ut habeat ſummã ſpem ac dignitatẽ. Sed hæc tibi retinẽda, ut ſenatus te exiſtimet ex eo quod ita uixeris defenſorem autoritatis ſuæ fore. Equites Romani boni & locupletes, ex uita acta te ſtudioſum otij ac rerum tranquillarũ, multitudo ex eo dũtaxat, quod oratione in concionibus atq; iudicio popularis fuiſti, te à ſuis cõmodis alienũ non futu-
C rum. petitionis formandæ artes & inſtituta Cicero multas ac difficillimas ſuprà oſtẽdit, ſed poſtquàm uentũ erat ad ipſum petitionis actum, resq; uarijs modis, quos infrà docebimus, in campũ actumq; deducta erat, maiores prædictis in dies ſuboriebantur candidatis petitoribus difficultates: de quibus itẽ Cicero pro Murena ſic dicit. Quod ſi illa ſolennis precatio comitiorum à conſularibus auſpicijs cõſecrata, tantã habet in ſe uim & religionem, quantum reſp. poſtulat. & infrà: quod enim fretum quẽ Euripũ tot motus, tantas, tam uarias habere putetis agitationes fluctuum, quantas perturbationes & quantos æſtus habet ratio comitiorum. nihil eſt incertius uulgo, nihil obſcurius uolũtate hominum, nihil fallacius ratione tota comitiorum. Nam & tempeſtates aliquo certo cœli ſigno cõmouentur, ſæpe improuiſo nulla ex certa ratione, obſcura aliqua ex cauſa excitantur: ſic in hac comitiorum tempeſtate populari, ſæpe intelligas quo ſigno commota ſit, ſæpe ita obſcura eſt, ut caſu excitata eſſe uideatur. Et infrà. Petitorẽ ego præſertim cõſulatus, magna ſpe, magno animo, magnis copijs, & in forum & in cãpum deduci uolo:
D præſertim cum hoc iam nouo more, omnes ferè domus omnium concurſant, & ex uultu candidatorũ coniecturam faciunt, quantũ quiſq; animi & facultatis habere uideatur. Vides tu ne illum triſtẽ, demiſſum? iacet. diffidit. abiecit haſtã. ſerpit hic rumor. Magna aũt eſt comitijs conſularibus repentina uoluntatũ inclinatio, præſertim cum incubuit ad uirum bonũ, & multis alijs adiumẽtis petitionis ornatũ. huiuſmodi etiam petitionis difficultates & candidatorũ Cicero in oratione pro Plancio ſic oſtendit. Non enim comitijs iudicat ſemper populus, ſed mouetur plerũq; gratia, cedit precibus. Facit eos à quibus maximè eſt ambitus, deniq; ſi iudicat non delectu aliquo aut ſapiẽtia ducitẽ ad iudicandũ, ſed impetu nonnunquã, & quadã etiam temeritate. non eſt enim conſiliũ in uulgo. non ratio. non diſcrimen. nõ diligentia. ſemperq; ſapientes ea, quæ populus feciſſet ferenda, nõ ſemper laudanda dixerũt. primũ illud debes putare comitijs præſertim ædilitijs ſtudiũ eſſe populi non iudicium. eblandita illa nõ enucleata ſuffragia, eosq; qui ſuffragium ferant, quid deniq; ipſi debeant conſiderare ſæpius, quàm quid cuiq; à rep. uideatur deberi: Noſtrũ eſt autem qui in hac tẽpeſtate populi iactamur ac fluctibus, ferre moderatè populi uoluntates, allicere alienas, retinere partas, placare turbatas: honores

De difficultatibus petentium dignitates

ſi magni non putamus,non ſeruire populo:ſin eos expetimus,non defatigari ſupplicā-do.Sunt item dictis difficultatum ſententijs ſimillima,quæ idem Cicero in epiſtola Curioni ſcribit.Habemus hæc omnia,bonorum ſtudium conciliatū ex tribunatu, propter noſtram,ut ſpero te intelligere,cauſam.Vulgi & multitudinis propter magnificentiam munerum liberalitatemq; naturæ:iuuẽtutis & gratioſorum in ſuffragijs ſtudiū, propter eius excellentẽ in eo genere uel gratiā uel diligentiā:noſtrā ſuffragationẽ ſi minus potẽtem,at probatam tamen & iuſtam & debitam. Erat autem petentibus maximum adiumentum,paucitas competitorum. Vnde Cicero Attico.Luceium ſcito conſulatum habere in animo ſtatim petere.Duo enim ſoli dicuntur petituri. Non ſolum autem libera ciuitate artes in petitione ſunt adhibitæ,de quibus tam multa ſuperius ſunt dicta, ſed à principibus etiam ſe gratos populo reddere adnitentibus.hinc ſcribit de Octauio Auguſto Suetonius.Quoties magiſtratuum comitijs intereſſet,tribus cum candidatis ſuis circuibat ſupplicabatq; more ſolenni:ferebat & ipſe ſuffragiū in tribubus,ut unus è populo.& magnæ ſpei ac confidentiæ fuit petitio uarijs ex adiumentis prius prudentia cōparatis.Cicero pro Murena.Nos quoq; ſcenam habuimus competitricem. quod ſi ego qui trinos ludos Ædilis feceram, tamen Antonij ludis commouebar. Habuit proficiſcens delectum in Vmbria.dedit ei facultatem reſpub. liberalitatis,qua uſus multas ſibi tribus,quæ municipijs Vmbriæ conficiuntur,adiunxit.Et pro Plancio idem Cicero humilitatem ſupplicādi omnibus plurimum in petitionibus magiſtratuum ualuiſſe ſic oſtendit.Quo quidem tempore ſi id Lateranēſis facere uoluiſſes, aut ſi grauitatis eſſe putaſſes tuæ,quod multi nobiles ſæpe fecerunt,ut cum minus ualuiſſent ſuffragijs proſternerent ſe populo, fracto animo atq; humili ſupplicarent,non dubito quin omnis ad te conuerſura fuerit multitudo.nunquam enim nobilitas integra præſertim atq; innocēs, à populo Romano ſupplex repudiata fuit.Et contracta undiq; ſtudio & diligentia multitudo plurimū in petitione adiuuabat.Hinc Plutarchus in Pompeij uita.Cæſar in Gallijs agēs ad ſuffragia frequentes milites ire iuſſit, ut ſibi aliud quinquenniū decerneret.

> Petentibus magiſtratum maximum adiumẽtum competitorum paucitatem fuiſſe

Nunc de candidatis,quorum ſupra frequens eſt mentio,dicendum.Eos ab indumento quod ipſum indicat uerbum appellatos conſtat, de eaq; re Plutarchus in Problematibus ſic habet.Candidatis erat moris in tunica abſq; toga eſſe,ne argentum ſinu ferentes ipſi alios corrumperent ciues: uel quod imperio dignos nō genere, non diuitijs nō gloria, ſed uulneribus & cicatricibus cōmendari oportere iudicabant,quæ quidem uulnera,ut ab ijs quos ambiendo prenſabant conſpicerentur,ſine toga ad petendum deſcēdebant.Idemq; Plutarchus in M.Æmilij uita dicit M.Æmilium uirum Cōſularem, qui tricies ſingulari certamine pugnauerat,& ſemper hoſtem trucidauerat,contra Galbam in umbra nutritum contendentem,cum cicatrices populo oſtendiſſet, ſtatim omnes trib. triumphum ei dediſſe. Veterem uerò fuiſſe candidatorum in petitione morem, Liuius quarto libro oſtendit,qui dicit à Tribuno plebis tunc latam legem,ne cui liceret album ueſtimentū induere petendi cauſa.Et tamen infrà ſcribit.Tribunis militum Cōſulari poteſtate creatis C.Iulio Tullo C.Seruilio Hala.Cn.Cornelio Coſſo artē adhibitam à patricijs cuius eos Icilij tunc quoq; inſimulabant, quod turbis indignorum candidatorū intermiſcendo dignos,tædio ſordium in quibuſdam inſignium populum à plebeijs diuertiſſent.Ratio nunc à nobis,autoritas ac tempus eam deferendi candidam ueſtem dicetur.Rationemq; ſolam fuiſſe conſtat,ut petituros inſignes magiſtratus oſtenderet alba ueſtis.Tempus deferendi,autoritas oſtenſa docebit.Nam iubentibus Tribunis militaribus conſulari poteſtate ſuprà uidemus cādidatos dignis indignos fuiſſe immixtos, & pariter aliquando factū eſt à Dictatore aut patribus. Nam idem Liuius quarto libro: Dictatore Publio Cornelio,& Hala Seruilio Magiſtro militū,ſicut priore anno per indigniſſimos ex plebeijs candidatos,omnium etiam dignorum tædiū fuerat, ſic tum primoribus Patrum ſplendore gratiaq; ad petendum præparatis omnia loca obtinuere: quos quidem candidatos ad petendum,ut præfertur impulſos,per diē ſolummodo petitionis albam detuliſſe ueſtem non dubitamus.alia autem fuit,de qua paulo poſt dicemus,petendi iure & ordine Cōſulatū forma,cum quis Quæſtura & Ædilitate functus, petere ad ſuū libitum inſtituiſſet.Hiq; anno uno à creatis ſcilicet Cōſulibus ad aliorum creandorū comitia,ueſte alba utebantur. Vnde uidemus Ciceronē pro Murena orantē

> Candidati

> Lex ne quiſquam petendi cauſa album ueſtimentum indueret

dicere,

A dicere, cum quam cepiſſet in Aſia albam ueſtem Romam uſq; uenientē detuliſſe. Multi obuiam prodierunt de prouincia decedenti, Conſulatū petenti ſolet fieri, & cui autē non proditur reuertenti. Quid habet admirationis tali uiro aduenienti candidato conſulari obuiam iuiſſe multos? Catonem quoq; ſuperiorem in alba ueſte dum cenſurā peteret dixiſſe teſtimonium in Marcum Attiliū Glabrionem competitorem ſuum Liuius in XXXIII ſcribit. Quæcunq; hactenus à nobis de comitijs, candidatis, & petitione dicta ſunt, generalia fuerunt: ad ipſam rem nunc ante oculos ponendā particulariter deſcendamus. Qui Cōſulatum petituri in campum Martium candidati deſcendebant, deductores ſuffragatoresq; ſuos circa ſe habebant: ſicut Liuius XXXIIII habet, Potentes petebant patricij plebeijue: P. Cornelius Cn. F. Scipio q ex Hiſpania prouincia nuper receſſerat magnis geſtis rebus. Et L. Quintius Flaminius q claſſi in Græcia præfuerat, & Cn. Manlius Volſo: hi patricij, plebeij autē Cn. Lelius Cn. Domitius Cn. Liuius Salinator L. Attilius. ante omnia certamen accendebant fratres candidatorū, duo claB riſſimi ſuę ętatis imperatores. maior gloria Scipionis & quo maior eo propior inuidię. Quintij recentior, ut qui eo anno triumphaſſet, quòd alter decimum iam annū aſſiduus in oculis hominum fuerat, quæ res minus uerēdos magnificos homines ipſa ſatietate facit. In Quintio noua & recentia omnia ad gratiā erant. Is obtinuit ut præferretur candidato quē Aphricanus frater ducebat, quem Cornelia gens Cornelio Cōſule comitia habente cōmendabat. L. Quintius & Domitius Aenobarbus Conſules facti. Adeo ne in plebeio conſule, cum pro C. Lælio niteretur Aphricanus ualuit. Et XLI Liuius: Claudius unus ex omnibus nobilis candidatus erat, opinione omnium haud dubiè deſtinabātur. Quintus Fabius Labeo & L. Porcius Licinius. Sed Claudius Conſul ſine lictoribus toto foro uolitando, clamantibus aduerſarijs & maiore parte ſenatus, meminiſſe eū debere ſe prius Conſulē populi Romani, q fratrem P. Claudij eſſe, quin ille ſedens pro tribunali aut arbitrum aut comitiorum tantum ſpectatorem ſe prębere: coerceri tamē ab effuſo ſtudio nequiuit, quin magnis cōtentionibus Tribunorū quoq; plebis, qui aut cōC tra Conſulē, aut pro ſtudio eius pugnabant, comitia aliquoties turbaret: donec peruicit Appius, ut deiecto Fabio fratrē traheret. Eam petitionis animi anxietatē Seneca epiſtola CXVIIII ſic deridet: Quàm putas eſſe iucundum tribubus uocatis cum candidati in templis ſuis pendent? & alius numos promittit, alius per ſequeſtrē agit, alius eorum manus oculis contexit, quibus deſignatus contingendam manū negaturus eſt: omnes attoniti uocem præconis expectant. Durauitq; aliqua ex parte petitionis magiſtratuum umbra ſub principibus. Suetonius de Cæſare. Comitia cum populo partitus eſt, ut exceptis cōſulatus cōpetitoribus, de cætero numero candidatorū pro parte dimidia, quos populus uellet pronunciaret: pro parte altera quos ipſe dediſſet. Et edebat per libellos circum tributim miſſos ſcriptū breui: Cęſar dictator illi tribui, cōmendo uobis illum & illum, ut ueſtro ſuffragio ſuam dignitatem obtineant. comitia nulla habuit præter Tribunorū & Ædiliū. & Plinius orator: Anxium me & inquietū habet petitio Sexti Erucij. Itaq; prehendo amicos, ſupplico, ambio, domus ſtationesq; circumeo, quantū D uel autoritate, uel gratia ualeā precibus experior. Locū ubi hæc comitia haberentur ſuprà diximus campū fuiſſe Martium, ſæpenumero à nobis deſcriptū. In eo quæ erant cōtra quæ aqua uirgo in urbem nunc etiam currens finitur, ut inter columnam Antonini cocleam extantem, & dictam aquam ipſa fuerint Septa ad inſtar clauſurarum, quæ armentis in campeſtribus fiunt ſic appellata. erantq; è materia & tabulatis, de quibus M. Cicero ad Atticū ſcribens. Efficiemus rem glorioſam: Nam in campo Martio tribus comitijs marmorea ſumus & ſepta facturi, eaq; cingemus excelſa porticu, ut mille paſſuū conficiatur: ſimul adiungetur huic operi uilla publica. quod tamen nec Cicero ipſe, neque alius poſtea fecit, bello prohibente ciuili, quod breui poſt hanc epiſtolā eſt ſubortum: ad ipſaq; ſepta totidem fuere Ouilia minoris ambitus loca, in quib. centuriæ à tota tribu ſeparatæ de agendis prius q citarentur conſultabant. Et ſuos quæq; tribus habuit Diremptores, multitudinem in centurias diuidentes, Succenturiatoresq;, quos dicit. Feſtus explendæ centuriæ cauſa aliquos, qui forte non adeſſent ſuppleuiſſe. Vnde cōijcimus centurias non ſingulis comitijs fieri conſueuiſſe, ſed potius cū factæ eſſent diu permanſiſſe: nam extat nūc lapis centurias, ut apparet, aliquas inciſas habēs, uix dimidius,

Conſulatū petentium conſuetudo

in ſanctæ Luciæ nūc eccleſia ubi Orphei templū erat, uetuſta cuius ornamenta à nouis E
mutationibus dignoſcuntur, eccleſiaq; Orphei retinet cognomentum: alijq; erant Cen
turiatores appellati, quibus eſſet cura dictas centurias colligere. Erāt item unaquaq; in
tribu Diuiſores. diuidendis æqualiter omnibus, quę tribui darentur, obuenirentq; emo
lumentis præfecti, quos largitionū corruptulæ autores ſæpenumero fuiſſe docebimus
Iam in campum & ad ſepta ouiliaq; ipſasq; tribus & centurias uſq; peruenimus, candi-
Tres ordines uirorum in tribubus
datos ad petitionē à ſuis deductoribus ſuffragatoribusq; deduci uidere uidemur. Malo
re igitur conatu deligendi formam ducimus explicandam. tenenda uerò quæ ſuprà di-
ximus, fuiſſe in tribubus trium ordinum uiros, patricij, equeſtris & plebeij, fuiſſe etiam
claſſes quinq; à cenſu plurimum differentes: de centurijsq; prærogatiuis ſortitione &
Veturia, quæq; in ipſis tribubus fiebant, & Conſules Prætoresq; cum alijs magiſtrati-
bus ad pontem conſediſſe, qui in campo eſſet Martio ubi cocleam columnam Antonij
extare uidemus, quæ dicemus attentè conſideranda ſunt primum de Conſule. Liuius
Suffragia per pontem
XXXI. Conſul in campo Martio comitijs priuſquam centurias in ſuffragium mitteret. F
Et Nonius Marcellus ſcribit ſexagenarios per pontem non mittendos quod ſuffragiū
non ferant, quod pro ponte fiebat. Suetoniuſq; de ponte apertius ſic habet. De Cæſare
enim & coniuratis in ſuam mortem ſic inquit. Illum in campo per comitia tribus ad ſuf-
fragia uocantem partibus diuerſis ex ponte ut deijcerent, atq; exceptum trucidarēt, co
gitaſſe. Centurias Diribitores quorum id officij erat in tribubus diuidebant. Prærogati
Prærogatiua
ua quid eſſet, uerbum ſignificat: ex omnibus enim qui militarent iunioribus, & pariter
ex ueteranis militia per ætatem dimiſſis deligebantur centuriæ, prærogatiua iuniorum
ſiue ueteranorum appellatæ: ex ipſiſq; prærogatiuæ centurijs facto iterum delectu, pri
ma ſelectorum quorumcunq; præſtantiorum centuria dicta eſt tanquam ab ætate &
Veturia centuria
dignitate uenerabiliorum, Veturia. Et ne fraus aut corruptela poſſet fieri, non cincti ad
cuſtodiam ſuffragiorum deputabantur, de quibus quid fuerit Plinius ſic habet. Decu-
riæ pluribus nominibus diſtinctæ Tribunorum iudicum, propter hoc non cincti uoca
bantur ex omnibus ſelecti, ad cuſtodienda ſuffragiorum ſita in comitijs: alius ſe non cin G
ctum, alius fractum, alius tribunum appellabat: Tiberij principatu equeſter ordo mo-
tus, in id conſtitutumq; ne quis non cinctus eſſet, niſi ciuis ingenuo patre auoq;, quibus
ſeſtertia quadringenta cenſus fuiſſent à lege Iulia theatrali quatuordecim ordines ſedē
di. Sortiebatur Conſul, quæ pro unoquoq; candidato prærogatiua iuniorū prius in ſuf-
fragium mitteret, quam & præco citabat: cumq; acceptum eſſet ad Cōſulis cæterorūq;
magiſtratuum præſentiam in ponte ſuffragium, ea centuria in montem inde citatorum
appellatum dimiſſa, præco quid egiſſet renunciabat, citabanturq; poſt prærogatiuas tri
bus eiuſdem prima, deinde aliæ claſſes in centurias diſtributæ. Eratq; arbitrij candida-
torum, tribuum in quibus magis uiderent prærogatiuarum ſortitionem fieri, easq; quas
ſorte contigiſſet exire, & deinde alias centurias à conſule uocari. Nam plerunq; accide
bat eos in petitione præualere, quibus prærogatiuæ præſertim iuniorum fauiſſent. Vn-
de Cicero pro Murena. Et enim, ſi tanta illis comitijs religio eſt, ut adhuc ſuper omnem
ualuerit prærogatiuam. Vnde uidemus Helium Spartianum, de Alexandro Seuero di- H
cere. Ipſas deinde tribus & eos qui militaribus niterentur prærogatiuis purgauit. Hæc
autē omnia facillimè intelligere poterit, qui dicta Ciceronis de Lucio Piſano Philippi-
carum ſecundo, in hæc uerba conſiderabit. Ecce Dolabellæ comitiorum dies, ſortitio
prærogatiuæ exit, renunciatur, tacet, prima claſſis uocatur. Renunciatur, deinde ut aſ-
ſolet ſuffragia, tum ſecūda claſſis uocatur: quæ omnia celerius ſunt facta quàm dixi. ſed
ad rem multo copioſus faciunt, quæ à Cicerone in oratione pro Planco ſcripta ſubieci-
mus. Neq; ego nunc conſilium repræhendo tuum, quod eas tribus quibus hic maximè
notus erat non edideris. & infrà: Vocatæ tribus, latum ſuffragium, deſcriptæ, renuncia-
tæ, longe plurimum ualuit Plancus. At tandem una centuria prærogatiuæ tantum ha-
bet autoritatis, ut nemo unquam prior eam tulerit, quin renunciatus ſit aut ipſis comi-
tijs Conſul, aut certe in illum annum. Et infra de Planco ſic habet: cuius in honore non
unius tribus pars, ſed comitia tota comitijs fuerunt prærogatiua. & ubi Cicero in præ-
dictis nō ſatis edoceat ſupplebit Liuius infra ſcripta libro quinto: Haud inuitis patrib.
Publiū Liciniū Caluum, prærogatiua tribunum militum nō petentem creauit. & infrà.

A populus nihilominus ſuffragia inibat. & ut quæq; intrò uocata erat centuria, Cõſulem haud dubie Fabium dicebat. Centuriæ quæ ſupererãt Q. Fabium & P. Decium dixere. & infrà. Tumq; prærogatiua & primo uocatæ oẽs centuriæ cõſulem eum dicebãt. Item infrà: eo die cum ſors prærogatiuæ exiſſet, eaq; T. Attiliũ. Et libro XXIII. Liuius: interea prærogatiua ſuffragium inijt. Creatiq; in ea Cõſules Q. Fabius Maximus quartũ M. Marcellus tertium: eoſdem Cõſules cæteræ centuriæ ſine uariatione ulla dixerunt. & libro XXVI noſtræ intentioni in plurimis ſatisfacit Liuius: Fuluius cùm comitia Coſs. haberet, prærogatiua Veturia iuniorũ T. Manliũ Torquatũ dixit: qui ad tribunal conſulis uenit, petijtq; ut ſua pauca uerba audiret, centuriãq; quæ tuliſſet ſuffragium reuocari iuberet. oculorum eñ ualetudinem excuſauit. poſt hęc cùm centuria frequens ſuccla maſſet, ſe nihil mutare, tũ Torquatus, Neq; ego ueſtros mores Cõſul ferre potero, neq; uos imperium meum: redite in ſuffragiũ. Tum centuria mota autoritate uiri petijt à Cõſule, ut Veturiã ſeniorũ citaret, uelle ſe cum maioribus natu colloqui: citata ſeniorũ Veturia, datũ ſecreto in ouili cum his colloquẽdi tempus. ita cõſultatione data, ſenioribus dimiſſis iuniores ſuffragiũ ineuntes M. Marcellũ, M. Valerium Cõſules dixerunt: autoritatem prærogatiuæ oẽs centuriæ ſecutæ ſunt. Reliquum eſt nobis hac comitiorũ parte, qualia centuriæ aut tribus ipſæ aliter ſuffragia ferrent oſtendere: Duobus eñ modis ſed diuerſis temporibus id factitatũ fuit. Nã uocibus primò & ſententijs palàm ab uno quoq; dictis, poſt tabellis ſuffragia dari mos fuit, de qua re elegãtiſſimã diſputationẽ Cicero Legũ ſecundo cum Quinto fratre ſic habet. In ea ſum ſentẽtia, qua te fuiſſe ſemper ſcio, nihil ut fuerit in ſuffragijs uoce melius. quis aũt nõ ſentit omnẽ autoritatẽ optimatũ tabellariã legẽ abſtuliſſe? quã populus liber nunquã deſiderauit, id oppreſſus dominatu & potẽtia principũ flagitauit. Itaq; grauiora iudicia de potẽtiſſimis hominibus erãt uoces q̃ tabellæ: quãobrem ſuffragãdi nimia libido, in nõ bonis cauſis eripiẽda fuit potentibus, nõ latebra dãda populo, in qua bonis ignorãtibus quid quiſq; ſentiat tabella uitioſum occultaret ſuffragiũ. Itaq; iſti rationi neq; lator quiſquã eſt inuentus neq; autor unquã bonus. Sunt eñ quatuor leges tabellariæ, quarũ prima de magiſtratibus mandãdis. Ea eſt Gabinia lata ab homine ignoto & ſordido. ſequuta biẽnio poſt Caſſia eſt: de populi iudicio. iſta ab homine nobili lata L. Caſſio. Carbonis eſt tertia de iubendis legibus ac uetandis: ſeditioſi atq; improbi ciuis. Vno in genere relinqui uidebaẽ, qđ ipſe Caſſius exciperet perduelliones. dedit huic quoq; iudicio Cælius tabellã. Eãq; optimã remp. eſſe dico, quã hic cõſul cõſtituerit: quæ ſit in poteſtate optimatũ. Sic eñ recitata eſt: de ſuffragijs optimatũ quæ plebi libera ſunto. quæ lex hanc ſententiã, cõtinet: ut omnes leges tolleret, quæ poſtea latæ ſunt, quando tegunt omni ratione ſuffragiũ: ne quis inſpiciat tabellã, ne roget, ne appellet, deinde hoc optimo cuiq; & grauiſſimo ciui oſtẽdaẽ ultroq; offeraẽ. Eoq; nunc fit illud quod à te nuperrimè dictum eſt, ut minus multos tabella cõdemnet q̃ ſolebat uox, quia populo licere ſatis eſt. Hoc retẽto reliqua uoluntas autoritati & gratiæ tradiẽ. Itaq; ut omittã largitione corrupta ſuffragia, non uides ſi quando ambitus ſileat: quæri in ſuffragijs quid optimi uiri ſentiant. quãobrem lege hac D libertatis ſpecies datur, autoritas bonorum retinetur, cõtentionis cauſa tolliẽ. Vnde cũ uocem Cicero tabellæ præponeret, ſic oratione in Piſonẽ habita gloriatus eſt. Me cuncta Italia, me oẽs ordines, me uniuerſa ciuitas nõ prius tabella q̃ uoce Cõſulem declarauit. Similemq; ſupradictæ Ciceronis diſputationem Plinius orator Meſio Maximo ſcribit. Meminiſti ne te ſæpe legiſſe quantas cõtentiones excitauit lex tabellaria At nũc in ſenatu ſine ulla diſſenſione hoc uelut optimum placuit. Omnes comitiorũ die tabellas poſtularunt. Superſunt ſenes, ex quibus audire ſoleo hunc ordinem comitiorum. Citato nomine candidati ſilentium ſummum. dicebat ipſe pro ſe, explicabat uitã ſuã, teſtes & laudatores dabat uel cum quo militauerat, ſiue ſub quo quæſtor fuerat, uel utrunq; ſi poterat: adhibebat quoſdã ex ſuffragatoribus. illi grauiter & pauca loquebanẽ, plus hoc q̃ preces ꝓderat. Nonunquã cãdidatus aut natales cõpetitoris, aut annos, aut etiã mores arguebat. Audiebat ſenatus grauitate cenſoria. Ita ſæpius digni q̃ gratioſi præualebant. Inualuit tñ & diutius ſeruatus eſt mos tabellarum. De quo Cicero in legẽ Agrariã Rulli ſecundam, in ſuamq; ſui ipſius gloriã ſic habet. Sed tamen magnificentius atq; ornatius eſſe illo nihil poteſt, quod meis comitijs nõ tabellam indicem tantæ libertatis

Mos dandorũ ſuffragiorum

Leges tabellariæ

Comitiorum ordo

ſed uocem unam ꝓ uobis indicem ueſtrarum in me uoluntatum ac ſtudiorum tuliſtis, B
Itaq; me nõ extrema tribus ſuffragiorum,ſed primus concurſus populi Romani conſulem declarauit.Quale autem uas fuerit in quod ſuffragia mitterent,Aſconius Pedianus ꝓ Cornelio de maieſtate ſic habet. Dum ſitella defertur, dum ſortitio fit. Et Cornelius Tacitus de Veſpaſiano.Sorte &urna mores nõ diſcerni:ſuffragia ad æſtimationẽ ſenatus reperta,ut cuiuſq; uitã famamq; penetrarent.Et tabellas ipſas fuiſſe cera delinitas,in quibus ſtilo faciliter ſcriberet cuiuſq; uotum,infrà in accuſationũ partibus, dum ſententias iudices ferrent oſtendemus. uetuſtã uerò huius uerbi uim beatus Hieronymus ad Niceã Hypodiaconũ eleganter ſic ſcribit.Rudes illi Italiæ homines,quos Caſcos Ennius appellat:q ſibi,ut in Rhetoricis Cicero ait,ferro uictũ quæritabãt,ante cartæ &membranarũ uſum:aut dedolatis ex ligno codicillis,aut in corticibus arborũ mutua epiſtolarũ colloquia miſſitabãt.Vnde & portatores earũ,tabellarios: & ſcriptores à libris arborũ librarios uocauere.ad quarũ tabellarum imitationẽ hæ quoq; & factæ & dictæ ſunt, in quibus ſenatorum & iudicum in ſententijs uota ſcribebant.De cæteris uerò quod dixi infrà dicto loco patebit. Scriptas autem fuiſſe tabellas, Plinius Meſio Maximo ſcribens ſic indicat. Scripſerã tibi uerendũ eſſe, ne ex tãtis ſuffragijs in quibuſdam tabellis multa eſſent iocularia atq; etiã fœda dictu,in una uerò pro nominibus candidatorũ,ſuffragatorũ nomina ſunt inuenta.Excãduit ſenatus, magnoq; clamore, qui ſcripſiſſet iratum principẽ eſt comprecatus:tantum licentiæ prauis negocijs adijcit illa fiducia, quis eñ ſciet?Et tabellæ pro epiſtolis cum uictoriã cõtinerẽt laureatæ mittebant. Cicero in Piſonem:Ne tu quidem Paule noſter tabellas Romã cum laurea mittere audebas.Hiſq; ſupra tãto ut oſtendimus ſtudio peractis: cõſul in põte reſidens eum cuius ſuffragia ſuperauerant cõſulem futuri anni declarabat,præcoq; palàm enunciabat,pariterq; in deligendis,Prætore,Cenſore,Ædilibus,& Tribunis factũ fuit,declaratiq; in Cõſules candidati,cum ſenatui uſq; ad tempus ineundi cõſulatum intereſſent, maximæ erãt autoritatis.declarãdi in comitijs Cõſules & alios magiſtratus formã moresq; ſatis ſuprà docuimus,qđ quidẽ & ſi ſuapte rei natura integrè & abſq; uitio & corruptela fieri potuit, malis tñ artibus ſæpenumero factitatũ eſt:quibus artibus primariũ largitio fomentũ dedit, unde & repulſas à petitione nõnulli quãdoq; immeritas retulere:ob idq; Cicero Quintum fratrẽ ad petitionẽ cõſulatus inſtruẽs ſic admonet.Et quoniã in hoc uel maxime uitioſa eſt ciuitas, ꝙ largitione interpoſita uirtutis ac dignitatis obliuiſci ſolet,fac ut ſe abs te cuſtodiri atq; obſeruari ſciãt.& ad Atticũ idẽ Cicero. Cõſules flagrãt inuidia, ꝙ Memius cãdidatorũ pactionẽ in ſenatu recitauit,quã ipſe ſuus cõpetitor Domitius cũ Cõſulibus feciſſet,ut ambo talẽta quadraginta cõſulibus darẽt,ſi eſſent ipſi cõſules facti.& idẽ Cicero largitionis factæ inſimulatũ Plãcũ defendẽs dũ purgare nitit,quo fieret modo corruptela & largitio ſic docet.Sed tu doce ſequeſtrẽ fuiſſe,largitũ fuiſſe,cõſcripſiſſe,tribules decuriaſſe.Vnã tribũ delige,tũ doce qđ debes,ꝑ quẽ ſequeſtrẽ,quo diuiſore corrupta ſit.Deinde habere cœpit ſubito præter opinionẽ hominum:ut ne ſi cogitaſſet quidẽ quiſpiã largiri,daret ſpatiũ cõparãdi tribus.Latum ſuffragiũ,deſcriptę,renunciatæ:lõge plurimũ ualuit Plancus.nulla largitionis nec fuit,nec eſſe potuit ſuſpicio. Erat H aũt grauiſſima pœna his, qui largitione tribus ac centurias corrupiſſent per legẽ de ambitu cõſtitutã,cuius legis metu diuerſis & occultis artibus largitionẽ ipſam fieri oportuit.Vnde dixerũt Plãci aduerſariorũ oratores, ipſum quoſdã mimorũ habitu ſubornaſſe,q ad tribus & cẽturias per ludi ſimulationẽ penetrãtes, pecunias in largitionẽ detulerãt:quã diluere calumniã Cicero cum adniteretur, his uerbis ĩ. prædicta oratione eſt uſus.Illud uerò crimen de mimis,quos in circo Flaminio deprehẽſos eſſe dixiſtis,tũc caluit,recentiq; nunc in cauſa refrixit:neq; eñ qui illi mimi fuerint,nec quæ tribus, nec q diuiſor oſtenditis.Aſconius Pedianus in Ciceronis orationẽ pro Milone. Annius Milo & P.Plautius Hypſeus & Q.Metellus Scipio Cõſulatũ petierunt,nõ ſolũ largitione palã effuſa,ſed etiã factiõibus armatorũ ſuccincti.& Cicero ipſe in Verrẽ actione ſecunda,Comitia haberi cœpta ſunt. Curſare iſte homo potẽs cũ filio blãdo & gratioſo circũ tribus,paternos amicos hoc eſt diuiſores appellare. Hinc uidemus Octauiũ Auguſtũ, populi gratiã aucupantem tollendis largitionibus curam adhibuiſſe. Suetonius enim de eo ſic ſcribit.Comitiorũ quoq; ius priſtinũ reduxit;ac multiplici pœna coercito ambitu,

Vas in quod ſuffragia mittebantur

Tabellarum origo

Qui modus in magiſtratibus declarandis

De pœna tribus largitiõe corrũpentiũ

A bitu,Fabianus & Scaptienſibus tribubus ſuis die comitiorum,nequid à quoquā candidato deſiderarent,ſingula milia numûm aſſe diuidebat.ſatis multa de largitione,repulſarum aliquas dicamus. Nullā indigniorem repulſam Populum Romanū unquā uidiſſe creditum eſt ea:de qua ſic Plinius ſcribit. Vir optimus à ſenatu iurato iudicatus Scipio Naſſica,bis cādidatus repulſam habuit:cui exuli in patria mori nō licuit.Sed ultimæ repulſæ cauſa afferē,oſtendens quod ſuprà diximus neceſſariam fuiſſe petituro Conſulatum,& alios inſignes magiſtratus,humilitatē,& omnē uniuerſo populo ſubiectionem. *De repulſis* Cum eñ is Scipio poſt Iugurthæ bellum matremꝗ Ideā in urbem aduectā, & ſeditiōes ciuium aliquādo cōpoſitas,ædilitatem peteret, & inter ſupplicandum ſolenni more ut fiebat calloſam ſtringeret manum unius quem rogabat, per iocum interrogauit: Nunquid manibus ambulare ſolitus eſſet? qđ tribus ruſticæ adeo ægrè tulerunt, ut repulſa illi data fuerit.Paruaꝗ pariter fuit cauſa,quæ.Q.Ælio Tuberoni repulſam præturæ dedit,quē L.Paulus auus & P.Aphricanus auunculus deducebāt.In epulo eñ Aphrica-

B ni patrui ſuo nomine dato,tricliniū poſuit Punicanis pellibus hædinis ſtratū, & figlinū menſæ apparatū omnem fuiſſe ſuprà oſtendimus, infraꝗ diffuſius in moribus & cœnis dicemus.Erat autem(ut diximus)in petitione neceſſaria ſubiectio abiectiſſima, quā aliquando generoſi animi quoſdā erubuiſſe uidemus. M.enim Craſſus conſulatū petens, & more cādidatorum cāpum circuiens ſingulos rogabat,qui Scæuolā ſocerum ſuū deductorē erubeſcēs,eum,ut abiret,rogauit. Meliusꝗ feciſſe uidetur Cicereius ſcriba,qui cum Aphricano ſuperioris filio temerè cādidatus,poſtquā ſe in cōſulatus petitione ſuperare aduertit,abiecta ueſte candida ſe ꝓ cōpetitore ſuffragatorem exhibuit. nec fuerunt oēs repulſæ ad perniciē notatorū.Q.enim Cecilius Metellus conſulatus repulſam habuit,& paulo poſt duas ꝓuincias cōſuli ſibi demādatas Achaiā & Macedoniā populo Romano ſubiecit.Lucius quoꝗ Sylla aliquādo priuſꝗ eo dignitatis quo euectus eſt aſcēderet,prętulę repulſam habuerat.pariter M.Portius Cato poſt repulſā dignitatē in rep.maximā eſt adeptus. at cętera iā in quartū uolumē ꝙ hoc ſatis creuerit differamus.

C

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE liber quartus,qui adminiſtrationis reip.ſecundus.

COMMVNICATA orbi ciuitate Romana,comitijs magiſtratuum petitione,largitione,& repulſis quantum oportuit expeditis, ad alias reip. adminiſtratiōis partes ſummatim ſuprà inchoatas reuertamur. Senatores unde originem & prima habuerunt incremēta,quotꝗ numero uſꝗ ad C.Cæſaris tempora fuerunt, ſuperius tertij libri initio diximus. reliquas nunc Senatorij muneris partes diſcutere aggrediamur. C. Cæſarē *Senatorij muneris partes* ſcribit Macrobius tā multos in ſenatu admiſiſſe,ut quatuordecim gradus eos non tenerent.Et Suetonius addit,ipſum decem prætorijs uiris conſularia ornamenta præbuiſſe. De Auguſtoꝗ idem Suetonius habet.Senatorum affluentem numerum deformi & incōdita turba(Erant eñ ſupra mille & quidā indigniſſimi,quos abortiuos uulgus uoca-

D bat)ad modum priſtinum,& ſplendorem reduxit:duabus lectionibus, prima ipſorum arbitratu,quo uir uirum legit, ſecunda ſuo & Agrippæ, quo tēpore in ſenatu lorica ſub ueſte munitus,ferroꝗ cinctus præſedit.quoſdā ad excuſandi ſe uerecundiā cōpulit,ſeruauitꝗ etiā excuſantibus inſignia ueſtis, & ſpectandi in Orcheſtra epulandiꝗ publicè ius. Veſpaſianum uerò dicit Suetonius ampliſſimos ordines & exhauſtos cæde uaria et cōtaminatos,ueteri negligentia purgaſſe,ſuppleſſeꝗ recenſito ſenatu & equite,ſubmotis indigniſſimis,& honeſtiſſimo quoꝗ Italicorum & prouincialium allecto.quem Veſpaſianum Cornelius Tacitus dicit multos præfecturis & procurationibus,plæroſꝗ ſenatorij ordinis honore præcoluiſſe.& Helius Spartianus Hadrianum dicit ſenatus faſtigium tātum extuliſſe,difficile faciens ſenatores,ut cum Arcenium ex præfecto pretorij,ornamentis cōſularibus præditū,faceret Senatorē, nihil ſe amplius habere quod in eum cōferret oſtenderit.Iuliusꝗ Capitolinus habet Marcū Antoninū philoſophū multos ex amicis in ſenatū allegiſſe,cū ędilitijs aut pretorijs dignitatibus.Qui princeps etiā lege cauit,ut Senatores peregrini quartā partem bonorū in Italia poſſiderēt. Et Helius Lāpridius dicit Cōmodum Antonium qui uerè dictus eſt omnibus incōmodus: Liber

tinos

tinos in patricios atq; in Senatũ allegiſſe. Iulius uerò Capitolinus ſcribit de Helio Per- E
tinace, qui poſtea fuit imperator, eum adiutorem uexillis regendis Claudio Põpeiano
datum, cum in eo munere approbatus eſſet, lectum fuiſſe in Senatũ. Cęteris autẽ omni-
bus Romanis imperatoribus præclarius egiſſe uidetur Heliogabalus: quem Helius Lam
pridius ſcribit, matrẽ ſuã in ſenatu rogari feciſſe: quæ cum ueniſſet rogata à Cõſule ſub-
Senatus mulierum ab Heliogabalo factus
ſellium ſcribendo affuit, id eſt Senatuſconſulti faciendi teſtis. Fecit autem idem ſpurciſ-
ſimus uir in colle Quirinali ſenatulũ, id eſt mulierũ ſenatũ, & Semiramiana facta ſunt cõ
ſulta ſenatus, de legibus matronalibus: quæ quo ueſtitu incederet, quæ cui cederet, quæ
ad cuius oſculum ueniret, quæ pilẽto, quæ equo, quæ ſaginario, quæ aſino ueheretur, quæ
carpento mulari, quæ boum, quæ ſella ueheretur, & cui eborata eſſet aut argẽtata. Et quæ
aurũ uel gemmã in calciamẽtis haberet. cõtrario aũt modo & forma in hac re, ſicut in cę
teris magna uſus eſt modeſtia & grauitate Alexander Mãmea genitus Chriſtiana, quẽ
Helius Spartianus ſcribit: Senatores nõ niſi ex ſummorũ in palatio uirorũ ſuffragijs fe-
ciſſe, dicẽs magnũ uirũ oportere eſſe q faceret Senatorẽ. Nec indigne ſic dixit Alexan- F
der, cùm magna fuerit dignitas autoritasq; ſenatus. Cicero Philippicarũ ſexto, Siquidẽ
autoritas Senatus, decus, honeſtatẽ, laudẽ, dignitatẽ deſiderat. & idẽ oratione pro Ra-
Senatus autoritas
birio, ſummum in Senatu cõſilium. Vnde Helius Spartianus Antonium Piũ dicit ſena
tui tãtum detuliſſe imperatorem, quantum etiam ſi priuatus eſſet deferri ſibi uel ab alio
principe optauit. & Iulius Capitolinus de Antonino philoſopho. nec quiſquã principũ
ſenatui amplius detulit: quẽ Spartianus dicit Alexandrum ſupradictum claui qualitate
ab equitibus Romanis diſcreuiſſe. Alias etiã Senatores habuere cõſuetudines, quibus
à cæteris ordinibus ſeparabantur. nam Aulus Gellius ſcribit: Senatores qui currulem ma
giſtratum geſſerãt, curru honoris gratia in curiã uehi cõſueſuiſſe: in quo ſedes erat ſuper
qua cõſidebant. & plurimi ex ipſis Senatoribus põtifices erant. Vnde Cicero ad Atti-
cum, adhibebantur omnes põtifices, qui eſſent Senatores. Auguſtus autem ut lecti in Se
natores religioſius & minore moleſtia ſenatorio munere fungerentur, ſanxit, ut priuſq;
cõſideret quiſq; thure ac mero ſupplicaret apud arã eius dei, in cuius templo coiretur. & G
ne pluſquã in menſe bis ſenatus legitimus cogeretur: Calendis & Idibus: néue Septembri
& Octobri menſe ullos adeſſe alios neceſſe eſſet, quã ſorte ductos, per quorum numerũ
decreta cõfici poſſent. duobus autem in caſibus Senatores nullis pignoribus aut alia ui
adhibita cogi oportuit: aut cum de triumpho alicui cõcedẽdo: aut cum ſupplicatio de-
cernenda eſſet. magnis enim uiris tunc mos gerendus erat, quod ambitioſè Senatores aut
cõcedebant: aut ſummo conatu prohibere adnitebantur. Cicero Philippicarum primo. De
ſupplicationibus referebatur, quo in genere Senatores deeſſe nõ ſolent. Coguntur enim non
pignoribus, ſed eorum, quorum de honore agitur gratia: quod idem fit cum de triumpho
refertur. Ita ſine cura Cõſules ſunt, ut penè liberum ſit Senatori nõ adeſſe. In neceſſitatib.
autem ciuitatis adeſſe cogebantur. Liuius XXV. Adeoq; in apparatum eius belli ciuitas
intẽta erat, ut P. Cornelius Cõſul ediceret: qui Senatores eſſent, quibusq; in Senatu ſen-
tentiã dicere liceret, quiq; in magiſtratu eſſent, ne quis eorum lõgius ab urbe Roma abi
ret, q; unde eo die redire poſſet. Et mores ciuitatis nõnullos Senatos ob dignitatem nõ H
ſeruabant. Cicero oratione ad Senatum habita in ſuo reditu: Noſtra memoria Senato-
res ne in ſuis quidem periculis mutare ueſtem ſolebant: in meo periculo Senatus muta-
ta ueſte fuit. Sed quod plurimi fuit aliquando obſeruatum eſt in Senatorem raro ani-
maduerti. Helius Spartianus Hadrianum dicit iuraſſe in Senatu, ſe nunquam Senatorẽ
niſi ex Senatus ſententia puniturum. quibus tñ multum detulerat Auguſtus, quem Sue
tonius ſcribit, die Senatus nunquã patres niſi in curia ſalutaſſe: & quidem ſedentes ac
nominatim ſingulos, nullo ſe mouente: etiam diſcedens eo modo ſedentibus uale dice-
bat. Claudius uerò de maiore negotio acturus, in curia medius inter Cõſulum ſellas tri-
bunitio ſubſellio ſedebat. Et M. Antonius philoſophus ſemper cum potuit Senatui in-
terfuit: etiam ſi nihil eſſet referendum: ſi Romæ fuit. Si iſq; aliquid referre uoluit, etiam
Varia de Senatu
de Cãpania ipſe uenit. Varia etiam de Senatu diuerſi autores habent. Quorum nõnulla
ſic ut ſunt diſperſa collegimus. Aulus Gellius dicit præfectũ urbi Latinarũ cauſa, Sena-
tũ habere poſſe, licet per ętatem nõdum ſit Senator. Et Plinius Senatum ſub diuo fuiſſe
habitũ, cum eſſet nunciatum bouẽ loquutum fuiſſe: Valeriusq; Senatum apud Senacu

lum

A lum habitare conſueuiſſe:ut cum à curia uocaret̃ præſtò adeſſet. Cicero Attico. Senatus & de ꝓuincijs prætorum, & de legationibus, & de cæteris rebus decernebat, ut antequã rogatio lata eſſet, ne quid ageret̃. & idem Lentulo: Idibus Ianuarijs in Senatu nihil eſt factum, quod dies magna ex parte cõſumptus altercatione cõſulis & Caninij. Itẽ: Cõſules neq; cõcedebãt, neq; ualde repugnabant: diem cõſumi uolebant. & infra: Senatus haberi ante Calendas Februarias per legẽ Papiã, id quod ſcis, nõ poteſt: neq; menſe Februario toto, niſi perfectis aut reiectis legationibus. & Cicero Plãco. Flagitare Senatus inſtitit Cornutũ, ut referret ſtatim de tuis literis. Ille ſe cõſiderare uelle. Cũ ei magnũ cõuitiũ à Senatu cuncto fieret: quinq; Tribuni plebis retulerũt. De Senatoribus in genere multa ſunt dicta. Nunc de eorũ officio ſcribere incipiamus. Primum duobus modis Senatores in re poſita conſulebant: quidã enim ſententiã uerbo & oratione dicebãt, quidã pedibus in ſententiã ibant: & uarias de utroq; modo ſententias eſſe uidemus. De illis em̃, qui ſententiã oratione dicerẽt, Vlpianus de Senatoribus tractans ſic habet. Se *De ſenatorũ officio*

B natores ſic accipiendũ eſt, eos qui à Patricijs & conſularibus uſq; ad oẽs illuſtres uiros deſcẽderũt. Quia & hi ſoli ſententiã in Senatu dicere poſſunt. Et Plutarchus in Problematibus cõtraria penitus opinione dicit: Senatores alios patres uocãt, alios Patres conſcriptos: quia primi Romulo, alij additi & cõſcripti. uel quia qui ſententiã dicũt, cõſcripti: qui nõ, ſolũ Patres uocati. De ijs etiam, qui pedibus in ſententiam irent, uaria eſt opinio. Nã Senatuſconſulta quandoq; per diſceſſionẽ fiebãt, ſicut breui infrà oſtendemus, & qui locũ deſerentes in quo Senatum ingreſſi conſederant, ad loca accedebant, in quibus erant illi quorũ ſententiæ adhærebãt, pedibus in ſententiã ire dicebãtur: quos inde pedarios Senatores appellari nõ abſurdũ fuit. Sed Aulus Gellius aliam habet opinionẽ qui dicit: Senatores, qui currulẽ magiſtratũ geſſerãt, curru honoris gratia in curiã uehebant̃, in quo ſedes erat, ſuper qua cõſidebant. Cæteri pedibus in curiam ueniebãt. Inde pedarij Senatores dicti. Et infrà idẽ: Functi currulibus magiſtratibus, qui nõdum à Cenſoribus in Senatũ erant lecti, Senatores nõ erant licet aſſiderent. Sed in ſentẽtias princi *Pedarij Senatores*

C pum diſcedebant. Vnde Liuius de euntibus in ſententiã libro quinto ſic habet. Extemplo nouos tribunos militares creatos eſſe, q̃ Calendis Octobris magiſtratũ acciperent. In quam ſententiã cum pedibus iretur: & infrà, cum omnes laudibus modo proſequentes eorũ in ſententiã pedibus irent. Item poſt prælium Cannenſe, & iuramentum à Scipione extortum, nõ relinquendã eſſe Italiã ſic eſt in Liuio. Cum in hanc ſententiã pedibus omnes iſſent. Et Liuius libro XXIIII. Cõſules edixerũt, quoties inde Senatũ uocaſſent, Senatores, quibus in Senatu dicere ſententiã licet, ad portã Capenã cõuenirẽt. Et Cicero ipſe querimoniã iniuriæ ſibi illatæ in Oratione, quã in Senatu poſt ſuũ reditũ habuit, ſic exponit. Cum præclarũ caput recitaret̃, ne quis ad uos referret, ne quis decerneret, ne diſputaret, ne loqueret̃: ne pedibus in ſententiã iret, ne ſcribẽdo adeſſet. Et idẽ Cicero ad Atticũ de rogatione ad populũ in Clodiũ lata ſcribens. Et em̃ illud Senatuſconſultũ ſumma pedariorũ uoluntate, nullius munerũ autoritate factum. & infrà: inde in ſententiã pedarij cucurrerunt. Vnde adducor, ut credã Auli Gellij ſententiam de pe

D darijs nõ ſatis uerã eſſe: ſed potius cum rogati ſententiam pauci grauiores dixiſſent, alios multitudinẽ maximã, quoſdam unius, quoſdam alterius ſententiam fuiſſe ſecutos, q̃ ab actu tranſeundi pedibus in aliena ſedilia, pedarij ſunt appellati. Quam opinionem nobis cõfirmat Suetonius, qui de Tiberio imperatore ſic habet. Cum Senatuſconſultũ per diſceſſionem fieret, trãſeuntẽ eum in alteram partẽ, in qua pauciores erãt, ſequutus eſt nemo. Et Flauius Vopiſcus de Aureliano principe. Deinde alijs manum porrigenti bus, alijs pedibus in ſentẽtiã euntibus, pleriſq; uerbo cõſentiẽtibus, cõditũ eſt Senatuſcõſultũ. Sentẽtia nunc quo rogaret̃ modo dicẽdũ eſt. Cicero Legũ ſecundo ſic habet. Grauis & ut arbitror præclara lex ſequit̃, quæq; cum patribus agunt̃ modica ſunto, id eſt modeſta atq; ſedata. Actor em̃ moderat̃ ea: fingit non mentẽ ac uolũtates, ſed penè uultus eorũ apud quos agit, qđ in Senatu difficile non eſt. Eſt em̃ Senator ipſe is, cuius nõ ad actorem refert̃ animus, ſed quid per ſe ipſe expectari uelit. Hinc iuſſa ſunt tria, Vt adſit: nã grauitatẽ res habet quando frequens ordo eſt: Vt loco dicat, id eſt rogatus: Vt modo, ne ſit infinitus. Nã breuitas nõ modo Senatoris, ſed etiã Oratoris magna laus eſt in ſententia. Nec eſt unq̃ lõga oratione utendũ niſi ſpectãte ſenatu, quod fit ambitione *Quo modo ſententia rogaretur*

ſæpiſſimè.In ea autẽ lege ſtatutum eſſe uidemus ut nemo niſi rogatus diceret.Vnde Liuius XXII.Senatus ſemotis arbitris cõſuli cœptus.ibi cum ſententijs uariaret̃,T. Manlius Torquatus interrogatus ſententiã. De ijs autem qui rogarentur Aulus Gellius ſic habet:ante legẽ,quæ de Senatu habendo poſtea fuit, prius rogabatur qui à Cenſoribus princeps in Senatu lectus fuerat:alias qui cõſules deſignati erãt: quidã à Cõſulibus extra ordinem rogabant̃ & Senatoribus. C. Cæſar in Cõſulatu ſuo cũ Bibulo quatuor rogauit: M.Craſſum,& poſt Põpeium, & poſt Catonem: quem cum nimis dicendo tereret diem,quia res ſibi nõ placebat,Cęſar capi & in Carcerẽ duci iuſſit.Sed cum Senatus eum in carcerem proſequeret̃ deſtitit Cæſar. Suetonius in Cæſaris uita. Erat qꝫ conſuetudo ut quem ordinem interrogandi ſententiã Cõſul calendis Ianuarij inſtituiſſet, eum toto anno cõſeruaret.Et Aſconius Pedianus in oratione pro Milone.Cum aliquis in dicenda ſententia duas plures'ue res cõplectitur,& ſi nõ omnes comprobantur, poſtulat ut diuidant̃: id eſt de ſingulis rebus referatur.Cui ſententiæ concordat Seneca,epiſtola XXI Quod fieri in Senatu ſolet, faciendum in philoſophia quoqꝫ exiſtimo. Cũ cenſuit aliquis quod mihi ex parte placuit:iubeo illum diuidere ſententiã,& ſequor.Cicero Lẽtulo. Cũ ſententia Bibuli pronunciata eſſet, ut tres legati regem reducerent, Hortenſij ut tu ſine exercitu reduceres:tertia Volcatij ut Põpeius reduceret,poſtulatum eſt,ut Bibuli ſententia diuideret̃.quod autem ſuprà pro parte diximus & infrà dicere polliciti ſumus,ſententiã per diſceſſionẽ dici, uel potius ab aliquo dictam approbari conſueuiſſe, Sic oſtendit Cicero in Oratione,Qui cũ gratia effeciſſet,ut ſua ſententia prima pronuntiaret̃,frequens eum Senatus reliquit, & in alia omnia diſceſſit: meæqꝫ ſententiæ, quæ ſecunda pronũciata erat, cũ frequens aſſentiret̃ Senatus. & Lentulo idem Cicero. Nemo eſt eñ qui neſciat quo minus diſceſſio fieret per aduerſarios tuos eſſe factum.Legibus ſupradictis,quas ſuprà à Cicerone attulimus de frequentia & breuitate: aliã quoqꝫ impoſitã habuerũt Senatores omniũ quæ excogitari potuerint, maiorem melioremqꝫ, quã idem Cicero ad prædictarum expoſitionem infrà ſupradictum locũ poſuit in hæc uerba. Cauſam populi teneto. Et Senatori neceſſariũ noſſe remp. idqꝫ late patet. Quid habeat militũ,quid ualeat ærario:quos ſocios reſp.habeat,quos amicos,quos ſtipendiarios,qua quiſqꝫ ſit lege,conditione, fœdere: tenere conſuetudinem decernendi, noſſe exempla maiorũ. Principem in ſenatu qui ſcilicet primus à Conſule ſententiam rogaretur Cẽſores creabant.De quo Liuius XXXVIII. Cenſores T. Quintius Flaminius & M.Claudius Marcellus Senatum perlegerunt:princeps in Senatu tertium lectus P.Scipio Aphricanus.Plinius. Vna Fabiorũ familia, in qua tres continui principes Senatus fuere.M.Fabius Ambuſtus, Fabius Rutilianus filius Q. Fabius Gurges nepos. & Flauius Vopiſcus in Aureliani geſtis rebus.Tunc ſurrexit primæ ſententiæ, Vlpianus Syllanus. Taciturnitatẽ arcanorum Senatuſconſultorum fuiſſe cuſtodem Valerius ſic dicit.Arcana conſilia Patrum nemo enunciauit.Q.Fabius Maximus de tertio bello Punico indicendo cum P.Craſſo Senatori extra ſenatum dixiſſet, à Conſule obiurgatus eſt. Taciturnitas eñ optimum uinculum adminiſtrandæ reip.Cum Eumenes rex reip.nunciaſſet bellum à Perſe,illud prius profligatum eſt,quàm inchoatum eſſe, in urbe eſt reſcitum.Et Iulius Capitolinus in trium Gordianorum geſtis rebus.Exemplum Senatuſcõſulti taciti non aliud eſt hodie, quàm quod conuocatis maioribus,ea diſponuntur,quæ non ſunt omnibus publicãda.Cõſulta Senatus,de quibus tam multa diximus, cũ eſſent cõcluſa coram ipſis,qui decreuerant,ſcribebantur,& cum ſedens ad loci in quo ſenatus habebat̃ fores Tribunus plebis, prout in illius partibus breui infrà dicemus T. literam ſubſcripſiſſet,deferebant̃ ad ærariũ,ubi in libris elephãtinis ad id inſtitutis ſcripta cõſeruabant̃.de qua cõſeruatiõe Cicero in epiſtola ad Q.Metellũ Celerẽ. Iã illud Senatuſcõſultũ,quod eo die factũ eſt,ea perſcriptiõe eſt,ut dum id extabit,officiũ meũ in te obſcurũ eſſe nõ poſſit.Ex quo Cicerõis textu intelligi poteſt, in ſcribẽdis Senatuſcõſultis appoſita etiã fuiſſe eorũ ex Senatoribus, qui autores fuerãt,nomina.Et tertia in Catilinam oratiõe Cicero: dictæ ſunt à principibus acerrimæ ac fortiſſimæ ſentẽtiæ, quas Senatus ſine ulla mora eſt cõſequutus:& quoniã nõdũ eſt perſcriptũ Senatuſconſultũ.De libris aũt Flauius Vopiſcus Syracuſanus in Taciti imperatoris uita:habet bibliotheca Vlpia in armario ſexto librũ elephantinũ,in q̃ hoc Senatuſcõſultũ ſcriptũ eſt, cui Tacitus ipſe manu

Marginalia: *Qui in Senatu prius ſententiã rogaretur* — *Sentẽtia per diſceſsionem* — *Princeps Senatus* — *T. literã*

Margin section letters: E, F, G, H

A manu ſua ſubſcripſit. Nam iam diu hæc ſenatuſcõſulta, quæ ad principes pertinebãt, in libris elephantinis ſcribebantur. Petijt aliquando à nobis uir ſummus, & eiuſmodi rerũ Romanarum diligentiſſimus inquiſitor Proſper Columna cardinalis, qualẽ mercedem ſenatores ad uitæ ſuſtentationem habuerint: cui quod reſpondimus & ſcribere nõ recuſamus, uideri nobis primos illos integræ & nondum oppreſſæ reip. ſenatores patrimonio contentos gratuitam patriæ operã impendiſſe, cuius rei maximo nobis argumento eſt paupertas, multorũ ex eo collegio in morte oſtenſa, quos publico ſumptu, uel collatis in capita numis efferri oportuiſſe infrà oſtẽdemus. erãt tamẽ ex ipſo ſenatu nonnulli Oratores, qui nõ abundè diuites eſſe non poterãt. Et multi ex eo collegio, imperia prouinciarumq; adminiſtrationes facilius cęteris obtinebãt, quibus in muneribus opes augere facillimũ fuit. A principibus uerò multos ex ſenatu adiutos opibus & cenſu uidemus. Nam Suetonius de Auguſto. Senatorum cenſum ampliauit, ac pro octingentorũ milium ſumma duodecies ſeſtertium taxauit, ſuppleuitq; nõ habẽtibus. & de Veſpaſiano.
B Expleuit cenſum ſenatorum, conſulares inopes quingenis ſeſtertijs annuis ſuſtẽtauit. Magna hactenus oſtendendæ reip. adminiſtrationis formæ iecimus fundamẽta, qui Magiſtratuum urbis primariorum deligendi modum, & ſenatuſconſulti formam conficiendi oſtendimus. Ad alia nunc ueniamus pariter magna, magiſtratuſq; alios & magnos, & minores tam ueteres quàm nouiſſimos, etiã à principibus inſtitutos edoceamus, ut alias partes reip. adminiſtrationis, in quibus horum magiſtratuum ſæpe incidit mentio, apertius declarare poſſimus. Triũuiri triplices fuêre. Liuius XI. Triumuiri capitales tũc temporis creati: de quibus ſic habet Pomponius De origine iuris. Triũuiri capitales cõſtituti ſunt, qui carceris cuſtodiã haberent, ut cum animaduerti oporteret interuẽtu eorum fieret. Alij fuêre Triumuiri: de quibus in XXIII. Liuius: Triumuiri menſarij creati ſunt. iiq; numularijs & monetæ omnis generis & formæ cuſoribus præerant. tertij fuere Triumuiri nocturni: de quibus ſic habet Cornelius Tacitus. M. Miluius, Cn. Iulius, L. Sextius Triumuiri nocturni, quod ad incendium in ſacra uia ortum tardè uenerãt, à tri- *Triumuiri triplices.*
C buno plebis die dicta dãnati ſunt. & infrà Tacitus. P. Biblius Triũuir nocturnus à P. Aquilone prętore accuſatus, populi iudicio cõcidit, qa uigilias negligẽtius obierat. Quadruplices autẽ fuêre præfecti. Pomponius De origine iuris. Præfectus urbis uocatur is, quoties reip. magiſtratus proficiſcuntur, & unus relinquitur qui ius dicat: qui pręfectus olim conſtituebatur, poſtea uerò Latinarum feriarum cauſa introductus eſt, & quotannis obſeruatur. idemq; Põponius de ſecundis præfectis ſic habet: præfectus annonæ & uigilum nõ ſunt magiſtratus, ſed extra ordinem utilitatis cauſa cõſtituti ſunt. Et paulo poſt idem Põponius de tertio præfecto multa ſic dicit. Præfectus uigilum cognoſcit de incẽdiarijs & de fractoribus, furibus, receptatoribus. Apud uetuſtiores incẽdijs arcẽdis Triumuiri præerãt, qui de eo quod excubias agebant nocturni ſunt dicti. Interueniebãt uerò nõnunquàm Ædiles & Tribuni plebis. Erãt autẽ familię publicę circa portã & muros diſpoſitę: unde ſi opus eſſet euocabantur. Fuerunt & priuatæ familiæ, quæ incendia uel mercede, uel gratia extinguerẽt. deinde diuus Auguſtus maluit per ſe huic rei cõſulere, *Præfectus.*
D pluribus incendijs uno die exortis. Nam ſalutem reip. tueri nulli magis credidit conuenire, neq; alium ſufficere ei rei quàm Cęſarẽ. Itaq; ſeptem cohortes opportunis locis conſtituit, ut binas regiones urbis, unaquęq; cohors tuereť, præpoſitis ei tribunis, & ſuper omnes ſpectabili uiro præpoſito, qui præfectus uigilũ appellabatur. Sciendũ eſt autẽ præfectum uigilum per totam noctẽ uigilare debere, & currere calciatũ cum armis & dolabris, ut curam adhibeant omnes inquilinos admonere, ne per negligẽtiã aliquã incendij caſus oriatur: præterea ut aquã unuſquiſq; inquilinus in cœnaculo ſuo haberet, iubetur admonere. Quartũ præfectũ ſic diffinit Modeſtinus de officio Præfecti prętorio. cũ apud ueteres dictatoribus ad tẽpus ſumma poteſtas traderetur, & Magiſtri equitũ ſibi adiungerẽtur, q aſſociati principali curiæ militiæ gratia, ſecundã poſt eos poteſtatẽ gererent, regimentis reip. ad Imperatores perpetuos translatis, ad ſimilitudinem magiſtri equitũ: Pręfecti prætorio à principibus electi ſunt, data eis pleniore licentia ad diſciplinæ publicæ emendationẽ. His cunabulis Pręfectorum autoritas initiata in tantum meruit augeri, ut appellari à Pręfectis prętorio nõ poſſit. Et Cornelius Tacitus in Neronis rebus geſtis. Nã Auguſtus pmiſit Senatui, deinde habitu ſuffragiorũ ſuſpecto, Pręfecti

prætorio ſorte ducebãtur ex numero prætorũ. Alium magiſtrũ XXV. Liuius ſic oſten- B
Quinque uiri. dit. Creati ſunt quinq; uiri muris reficiẽdis. Et magiſtratũ appellari poſſe dicemus, Feria
Feriales. les, quos M. Varro De lingua Latina feciales dictos uult, ꝙ fidei publicæ inter populos
præerant. Cicero autẽ Legũ primo: fœderũ, pacis, belli, induciarũ oratorũ, feciales iudi-
ces ſunto. & Liuius in ſecũdo. Tullius Hoſtilius rex, Feciales, Paterpatratus, interuene-
runt in fœdere trigeminorũ, ut utri ex Romanis Albaniſq; uiciſſent, ſuum populũ alteri
dominũ facerẽt, q̃bus in Liuij uerbis de alio magiſtratu fit mẽtio, Patrepatrato ſcilicet:
de quibus Plutarchus in Problematibus. Fecialibus ſacerdotibus, qui fœderibus facien
Paterpatratus. dis præſunt: Paterpatratus præeſt, inde dictus ꝙ ipſe pater patrẽ haberet, ſicq; filijs pro-
uideret, & patrẽ cõſuleret: cuius officij magiſtratus formã Liuius ſic diffuſè narrat. Crea
uit autẽ M. Valerius primus fecialis. Spurium Fuſium primum Patrempatratũ, eo bello
quod Tullius Hoſtilius cũ priſcis Latinis geſſit: uerbenis caput capilloſq; tangens. alias
præterea p artes, ablata ſcilicet ab hoſtibus repetẽdi Patripatrato dedit. Formulaq; hæc
fuit: legatus itidemq; Paterpatratus ubi ad fines hoſtiũ uenit, unde res repetũtur, capite F
uelato (filũ autẽ lanæ uelamẽ erat) Audi Iuppiter inquit: audite fines (cuiuſcũq; ſint gen
tis nominat) audiat fas. Ego ſum publicus nuncius Romani populi. iuſtè pieq; uenio le-
gatus, meis uerbis fides ſit. peragit deinde poſtulata, inde Iouẽ teſtẽ facit. Si ego iniuſtè
impieq; illos homines illas res dedi populo Romano, mihiq; expoſco: tũ tu patriæ me
cõpotem nunq̃ ſinas eſſe: hæc dicit cũ fines ſupra ſcãdit: hæc quicunq; ei primus obuius
fuerit: hæc portã ingrediens: hæc forum ingreſſus. Si nõ deduntur quæ expoſcit, diebus
tribus & triginta (tot ẽm ſolẽnes ſunt) peractis: bellũ ita indicit: Audi Iuppiter & tu Iu-
no: Quirine dijq; oẽs cœleſtes: uoſq; terreſtres: uoſq; infimi audite: ego uos teſtor popu
lum illum (quicunq; eſt nominat) iniuſtum eſſe, neq; ius perſoluere. Sed de iſtis rebus in
patria maiores natu cõſulemus, quo pacto ius noſtrũ cõſequamur & adipiſcamur. cũ is
nuncius Romã ad cõſulendum uenit, cõfeſtim Rex, Dictator. Cõſul, ſiue quiuis alius ſe
natum habuerit: ex his fermè uerbis ſenatum cõſulit. Quarũ rerum, litiũ, cauſarũ, condi-
xit Paterpatratus populi Romani Quiritũ Patripatrato priſcorũ Latinorũ, hominibuſq; G
priſcis Latinis: quas res nec dederũt, nec fecerunt, nec ſoluerunt, quas res dari, ſolui fieri
oportuit: dic, inquit, ei qui primã ſententiam rogabatur quid cenſes? tum ille puro pioq;
duello quærẽdas cenſeo: itaq; cõſentio conſciſcoq;. Inde cæteri ordine rogãtur: quando
pars maior eorũ, qui aderãt, in eadem ſententiã ibant, erat conſenſu fieri ſolitũ, ut Fecia-
lis haſtæ iactu, ut dictũ, bellum indiceret. Sed ad Fecialem redeundũ eſt. De quo Liuius
XXV. Conſul deinde M. Attilius ex ſenatuſconſulto ad collegiũ Fecialiũ retulit, ipſi ne
utiq; regi indiceretur bellũ: an ſatis eſſet ad prẹſidium eius aliquod nũciare. Feciales re-
ſponderunt. Iam ante ſeſe cũ de Philippo cõſuleretur hoc reſpõdiſſe, nihil intereſſe ipſi
coràm, an præſidio nunciarẽt. Decemuiratũ in hac magiſtratuũ parte tractãda, poſituri
nõ fuimus, niſi originem legum decem tabularũ narrare libuiſſet, quarũ legum mentio-
nem crebram à nobis infrà fieri oportebit. Eſt autẽ apud Liuiũ libro tertio. Anno urbis
conditæ CCCL. mutata urbis forma regiminis à Cõſulibus ad Decẽuiros. Vnicus de-
cem diebus ſummã habuit rerũ, alij nouẽ accenſi: de quo uerbo prius q̃ ulterius ad De- H
cemuiratũ progrediamur dicere uolumus: prout tamẽ in partibus militiæ copioſius di-
cemus. Accenſi fuerũt principaliter ad rem militarẽ animũ applicantes, qui conſcriptis
legionibus cùm in illis tribunatũ, prẹfecturam, quẹſturã, aut alium officij locũ obtinere
nequiuiſſent, à ſenatu & Imperatore belli delecto & à cenſoribus impetrabãt mitti cum
eiſdem legionibus, ſine ſacramẽto militiæ, ac ſine ſtipendij alicuius ſpe. qui etiã nulli in
bello muneri aliàs q̃ uellẽt, obligabãtur: nec ſine ſacramẽto, ſi uoluiſſent, pugnare in ho
ſtem poterant, aut ipſi etiã uolebãt, armis omnino carẽtes. ſed cũ caſtra milites metaren-
tur, cũ acies in prẹliũ directa eſſet, cũ res cõmunis armis gererẽt, arma, inſtrumẽta, com-
meatum, ad Imperatoris nutũ accenſi ſubminiſtrabãt, uulneratos retrahebãt curabãtq;.
q̃s Imperator ſi officioſos & bene meritos iudicaſſet, in cadentiũ locũ ſuccedere iuſſos,
arma mortui aut letaliter uulnerati induere, & ſacramẽto adigi permittebat. quo exem-
plo dixit Liuius nouẽ Decẽuiros decimo nõ collegas ꝑ dies decẽ, ſed Accẽſos, id eſt ob
ſequioſos fuiſſe. q̃d exemplũ etiã in magiſtratibus ſeruatũ fuiſſe uidemus, ut qui cũ pro-
cõſule aut prẹtore ut mitterẽt, obtinere nequiuerãt, ad magiſtratus demerẽdi ſpẽ pro

Accenſis

A Accenſis accederēt. Vnde Cicero de adminiſtratione Aſiæ ad Quintum fratrē. Accenſus ſit eo numero, quo eum maiores noſtri eſſe uoluerunt, qui hoc nō beneficij loco, ſed laboris ac muneris nō temerè niſi libertis ſuis deferebant, qui illis quidem nō multo ſecus ac ſeruis imperitabāt. Sed ad Decemuiros: Plebe Romana quādoq; ob creandos de plebe magiſtratus, quādoq; ob ferendā legē de ſoluendo nexos à fœneratoribus, quandoq; de cōnubio patrū, quādoq; ob legem agrariā, omnia tumultu inuoluēte, leges extraneas cū domeſticæ nō ſatisfacerēt, accerſiri placuit. Iuerūtq; tres Athenas, qui tertio redeūtes anno leges ſcriptas retulerūt, comitijſq; centuriatis Decemuiri dictis promulgādis legibus creati ſunt, à quibus nullā eſſe prouocationē temerè cōceſſum eſt. Qui cū abſtinere à patribus cœpiſſent, libidine in minores debacchati ſunt, & tandē primis decem tabulis comitijs centuriatis promulgatis & acceptis, alias decē retinendi decemuiratum auiditate promulgare parabāt: effeciſſentq;, niſi nunciatū à Sabinis Æquiſue bellum interpellaſſet. Nā delectu habito Decemuiri in bellū prodierūt: quod dum geritur, *Decemuiri.*

B Appius Claudius Decemuirū unus Virginiā Lucij Virginij filiā diuerſis artibus ſtuprare aggreſſus eſt: eoq; res proceſſit, ut Appius tumultū in populo cōcitum timens obuoluto capite effugerit, plebſq; in Auentinū ſecedens, tribunos plebis, de quibus ſuprà eſt dictū, creauit. Reditumq; eſt ad Cōſules, alioſq; inſuetos adminiſtrandæ reip. magiſtratus. Alij quoq; Decemuiri quietis Romæ rebus, fuere litibus cognoſcēdis deputati. Nā cùm bellorū munera cæteris magiſtratibus nō ſufficiētibus, ad Prætores deferrent, quorum adminiſtratio iuris munus præcipuū fuit, creati Decemuiri ſunt, qui ius in urbe dicerent, prætorumq; partes eo tēpore gererent: quos Decemuiros litiū adiudicandarū appellarunt. Ex quibus Decemuiris fuiſſe credimus Ciceronē dum in Bruto in hæc uerba ſcribit. Nāq; idē Segulius Veteranus quod tu & Cæſar in Decemuiris nō eſſetis: utinam ne ego quidē eſſem. per quod id tempus Quatuoruiri creati ſunt, qui uiarum curam haberent: ac etiā Treſuiri monetales auri argentiq; cōflatores, ad quorū quidem officium curare pertinuit numiſmata probo auro argentoq; & iuſto pōdere cudi. Quod autē ſu- *Quatuoruiri* *Treſuiri.*

C prà de Accenſo eſt dictū: de Apparitore dicamus ſuadet, quē magiſtratib. comitē datū fuiſſe cōſtat: in eoq; ſolum inter ſe differebāt, q Accenſus nullū, Apparitor aliquod (licet paruū) à rep. ſalarium percipiebat. Cicero in Verrē actione quinta. Tuus Apparitor parua mercede populi cōductus. Et ad Quintum fratrem Aſiæ proprætorem ſcribēs Cicero. Atq; inter hos eos quos tibi comites & adiutores negociorū publicorū dedit reſp. duntaxat finibus his præſtabis, quos ante perſcripſi: quos uerò aut ex domeſticis cōiunctionibus, aut ex neceſſarijs Apparitoribus tecū eſſe uoluiſti, qui quaſi ex cohorte Prætoria appellari ſolent, horū nō modò facta, ſed dicta præſtāda ſunt. quādo autē his minutioribus manum appoſuimus, multa quæ ſub principibus addita & innouata ſunt, dicemus. Suetonius aſſerit Auguſtū Cæſarē noua officia excogitaſſe: Cura operū publicorū, uicorū, aquarū, aluei Tyberis: frumēti populo diuidēdi, præfectura urbis, Triūuiratu, legēdi Senatum, & recognoſcendi turmas equitū officio nouis magiſtratibus demādato. Domitianus autē magiſtratibus urbicis, prouinciarūq; præſidibus coercendis, tantū *Apparitor.*

D curæ adhibuit, ut neq; modeſtiores unq̄, neq; iuſtiores extiterint. Hadrianus aūt fiſci aduocatum primus inſtituit. Et Antonius Pius Philoſophus prætorē tutellarē primus fecit: cùm ante tutores à cōſulibus poſcerentur. Et ne Alexandri Seueri uirtus in obſcuro poſt prædictas principū laudes lateat, unū de eo præclarū dicere libet, q̄d noſtris tēporibus ſeruari optandū eſſe. Helius eñ Spartianus ipſum inquit iudices cū promoueret, exemplo ueterū & argēto & neceſſarijs inſtruxiſſe: ita ut præſides prouinciarū acciperent argenti pōdo uicena: ſellas ſenas: mulas binas: ueſtes forēſes binas, Domeſticas binas: balneares ſingulas: coquos ſingulos: aureos cētenos. Et ſi uxores nō haberēt ſingulas cōcubinas, q ſine his eſſe nō poſſint: reddituri poſita adminiſtratione mulas, equos & muliones & coquos: cætera ſibi habituri, ſi bene geſſerāt: in quadruplo redituri, ſi malè, præter cōdemnationē aut peculatus, aut repetundarū. Et de imitatione ueterū, de qua ſuperius dicitur, ſic habet Cicero quinta in Verrē actione. Neminem qui cum poteſtate ex legatione in prouinciā eſſet profectus tam amētem fore putarūt, ut emeret argentū: dabatur eñ de publico (ut noſcis) præbebatur etiā legibus mancipiū. Legū originē præſertim XII. tabularū paulo ſuprà dicere cœpimus, quæ materia omni ex parte cognitu *Aduocatus fiſci.* *Prætor tutelaris.*

digniſſima, maximè illa ratiõe hoc in opere diligẽtius tractãda eſt, ꝙ iudicia & publica E
& priuata quo haberẽtur modo cùm dicere inſtituerimus, leges, plebiſcita, rogationes,
& alia inde naſcentia prius declarari oportere intelligimus. De ipſis aũt legibus hoc in
loco nõ eſt animus ita dicere tanquã ſi nunc ederẽtur, aut à legũ latoribus quæ ſunt ſcri-
ptæ ſumerẽtur: nam id eſſet infinitũ. Sed ipſæ rerum ſummæ, & de his rebus, quæ maiori
ex parte iam pridẽ obſoluerunt, à uetuſtiſſimis ſcriptoribus ſumentur: prima tamen no-
bis diligentia erit à quibus, & quo tempore, & quem in finem latæ fuerint indicare: à Li-
De legibus. uioq́ incipiemus, qui lib. primo. Romulus iura dedit, quibus populi in unũ corpus coa-
leſcerent: & lib. ſecundo de Valerio Publicola: Leges tulit de prouocatione ad populũ
aduerſus magiſtratus: de ſacrãdo cum bonis capite eius, qui regni occupãdi cõſilia iniſſ
ſet. & infrà. T. Tremelio. C. Veturio conſulibus miſſi legati Athenas, iuſſiq́ inclitas le-
ges Solonis deſcribere, & aliarũ Græciæ ciuitatũ inſtituta moreſq́ iuraq́ noſcere. Item
infrà: centuriatis comitijs leges decẽ tabularũ ſunt latæ. Duæ tabulæ primis additę. Lex
cẽturiatis comitijs prima à populo lata eſt, ut q̃d Tribunus plebis iuſſiſſet, populus tene F
ret. Aliã deinde de prouocatione cõmuniunt, ſanciẽdo ne quis ullũ magiſtratũ ſine pro
Pœna nocentium magiſtratibus. uocatione crearet, quiſquis creaſſet ius faſq́ eũ eſſet occidi. néue ea cædes capitalis no-
xæ haberetur: ſacroſanctã Tribuni fecerunt: ſanciẽdo, ut qui Tribunis plebis, Ædilibus,
iudicibus nocuiſſet: eius caput Ioui ſacrũ eſſet, familia ad ædem Cereris Liberi Liberęq́
uenum irẽt. Et de ambitu à C. Petilio Tribuno plebis autoribus Patribus: tum primũ ad
populum latum eſt, eaq́ rogatione nouorum hominum ambitionem, qui nundinas &
conciliabula obire ſoliti erant, cõpreſſam credebant. P. Philo dictator tres leges aduer-
ſas nobilitati, plebi ſecundiſſimas tulit: tulit ut plebiſcita omnes Quirites tenerẽt, Legũ
quæ comitijs centuriatis ferrentur, ante initũ ſuffragium Patres autores fierẽt. Alter ex
plebe Cẽſor crearẽt. Et Liuius decimo. Lex de prouocatione tertio facta. Porcia lex ſo
la pro tergo ciuium lata, quæ grauẽ pœnã ſi quis uerberaſſet necaſſẽtue ciuem Roma-
num ſanxit. Ad quid autẽ leges prædictæ & aliæ, de quibus quandoq́ dicendũ erit, fue-
rint cõditæ, ſimul cum iuris & iuſtitię partium declaratione dicendũ eſt. Cicero Legum G
ſecundo. Reip. leges, iuſta imperia ſunto. Hiſq́ ciues modeſtè & ſine recuſatione paren
to. Liuius nono. Vbi duæ leges ſunt ſemper antiquæ abrogat noua. Et Cicero in Legib.
omnium quæ in omniũ doctorũ diſputatione uerſantur, nihil eſt profecto pręſtabilius,
q́ planè intelligi nos ad iuſtitiam eſſe natos. Cui ſentẽtiæ alia eiuſdẽ Ciceronis decimo
Philippicarũ concordat. Eſt eñ lex nihil aliud, niſi recta & à numine deorũ tracta ratio,
imperãs honeſta: prohibens contraria. & magis magiſq́ congruit: quod idem Cicero in
oratione pro Aulo Cluentio habita ſic dicit: Vt corpora noſtra ſine mẽte: ſic ciuitas ſine
lege, ſuis partibus & neruis, ac ſanguine, & membris uti nõ poteſt. Legũ miniſtri magi-
ſtratus: legum interpretes iudices: legum deniq́ idcirco oẽs ſerui ſumus, ut liberi eſſe
poſſimus. Et quando à legibus ius ciuile ortũ habet, Cicero pro Aulo Cecinna, Qui ius
ciuile cõtemnendũ putat: is uincula reuellit nõ modò iudiciorũ, ſed etiã utilitatis uitæq́
cõmunis. Eſt eñ ius ciuile, quod neq́ inflecti gratia, neq́ perfringi potẽtia, neq́ adulte-
rari pecunia poſſit: quod ſi nõ modò oppreſſum, ſed etiã deſertũ, aut negligẽtius aſſerua H
tũ erit, nihil eſt ꝙ quiſquã ſeſe habere certũ aut à patre acceptũ, aut relictũ liberis arbi
Ius. tretur. Sed Vlpianus De iuſtitia & iure. Ius à iuſtitia appellatũ eſt. Nam & elegãter Cel-
ſus diffinit. Ius eſt ars æqui & boni, cuius merito quis nos ſacerdotes appellat. Iuſtitiam
nanq́ colimus: & boni & æqui notitiã profitemur, æquum ab iniquo ſeparãtes: licitum
ab illicito diſcernentes: bonos nõ ſolum metu pœnarũ, uerum etiã pręmiorũ quoq́ ex-
hortatione efficere cupientes: ueram, ni fallor, philoſophiã non ſimulatam affectantes.
Publicum ius in ſacris & ſacerdotibus, & in magiſtratibus cõſiſtit. Primarium ius tripar
titum eſt: collectũ eſt eñ ex naturalibus præceptis aut gentiũ, aut ciuilibus. Ius naturale
eſt, quod natura omnia animalia docuit: nam ius iſtud nõ ſolũ humani generis propriũ
eſt, ſed omnium animalium, quę in terra mariq́ naſcuntur: auium quoq́ cõmune eſt. Ius
gentiũ eſt, quo gẽtes humanæ utunẽ: quod à naturali procedere facile intelligere licuit:
quia illud omnibus animalibus, hoc ſolis hominibus inter ſe cõuenit: Velut erga deũ re
ligio: ut parentibus & patriæ pareamus: ut uim atq́ iniuriã propulſemus. Nam iure hoc
conuenit; ut quod quiſq́ ob tutelam corporis ſui fecerit: iure feciſſe exiſtimetur. & cum
inter

A inter eos coniunctionem quãdam natura conſtituerit,cõſequens eſt hominem homini inſidiari nefas eſſe iure gẽtium. Hermogenius De iure item & iuſtitia. Iure gentium introducta ſunt bella:diſcretæ gẽtes:regna cõdita:dominia diſtincta:agris termini poſiti: ædificia collata,cõmercia,emptiones,uẽditiones,locatiões,cõductiones,obligationes inſtitutæ,exceptis quibuſdam,quę à iure ciuili introducta ſunt. Vlpianus:Ius ciuile eſt, quod ex legibus,plebiſcitis,ſenatuſconſultis,decretis principũ, autoritate prudentium uenit.Ius prætorium autem,quod prætores introduxerunt,adiuuãdi, uel ſupplendi,uel corrigẽdi iuris gratia,propter utilitatem publicã, quod & honorariũ dicitur ab honore prætoris ſic nominatum.Nam & ipſum ius honoratũ,quaſi uiua uox iuris ciuilis eſt.Ne autem omnia hic cumulemus,quæ iuris ciuilis codices habẽt,hoc ſolum ex Pomponio addemus.Ius autẽ proprium eſt quod dicitur ciuile,aut ſine ſcripto,quod cõſiſtit in ſola prudentium interpretatione:ut ſunt legis actiones,quæ formam agẽdi continẽt:ut plebiſcitum,quod ſine autoritate partum eſt conſtitutum, aut mãgiſtratuum edictũ, unde

B ius honorarium naſcitur:aut ſenatuſconſulta, quod ſolum ſenatu cõſentiente inducitur ſine lege:aut eſt principalis cõſtitutio,ut quod ipſe princeps cõſtituit,pro lege ſeruetur. Et Martianus legumlator elegantiſſimus hanc legum commendationẽ à Gręcis affert, quæ plurimi faciẽda eſt.Lex ut Demoſthenes orator diffinit,eſt cui omnes homines decet obedire propter multa & uaria: & maximè quia in omnes lex eſt,inuentio quidẽ ac donum Dei:dogma autem omniũ ſapientium,correctio omnium uoluntariorũ & non uoluntariorum peccatorũ, ciuitatis compoſitio cõmunis,ſecũdum quam omnes decet uiuere qui in ciuitate ſunt.Et philoſophus ſummę ſtoicę ſapiẽtiæ Chryſippus ſic incipit librum ſuum quem fecit. Lex eſt diuinarũ & humanarum rerum notitia:oportet autem eam præeſſe & bonis & malis:& principem & ducem eſſe:& ſecundũ hoc regula eſt iuſtorum & iniuſtorum,& eorum quæ natura licita ſunt,præceptorũ quidem faciendorũ, & prohibitorum nõ faciendorũ.Sed iam plebiſcita oſtendamus:rogationes & ſanctiones, & quę legum ſpecies extiterunt, Aulus Gellius.Lex eſt generale iuſſum populi aut *Lex.*

C plebis rogante magiſtratu.Plebiſcitũ lex,quam plebs nõ populus accipit: & dictæ ſunt rogationes,quia niſi populus aut plebs rogeẽ,nõ fieret.Priuilegia priuatæ perſonæ cõceſſa.Põponius De origine iuris de plebiſcitis ſic habet.Cum eſſet in ciuitate lex duodecim tabularũ, & ius ciuile eſſet, & leges & actiones, euenit ut plebs in diſcordiam cum patribus perueniret & ſecederet, ſibiq́ iura conſtitueret, quæ iura plebiſcita uocantur. Mox cum reuocata eſt plebs, quia multę diſcordię naſcebãtur de his plebiſcitis,placuit ea obſeruari lege Hortenſia:& ita factum eſt,ut inter plebiſcita & legem ſpecies cõficiendi intereſſet,poteſtas autẽ eadẽ eſſet. Deinde quia difficile plebs cõuenire cœpit,populus certè difficilius, præ tãta turba hominum, neceſſitas ipſa curam reip. ad ſenatum deduxit. Ita cœpit ſenatus ſe interponere:& quicquid conſtituiſſet,obſeruabaẽ.Idq́ ius appellabatur Senatuſconſultũ.Rogationẽ eſſe dicit Feſtus Põpeius cum populus conſulitur de uno pluribuſue hominibus,quod non ad omẽs pertinet. & de una pluribúſue rebus:de quibus non de omnibus ſanciatur.Nã quod in omnes homines réſue populus *Plebiſcitum.* *Rogationes.* *Priuilegia.* *Senatuſconſultum.* *Rogatio.*

D ſancit,lex appellatur. Liuius VII. in ſequẽti anno C.Martio,C.Manlio cõſulibus de unciario fœnore à M.Duellio, L.Veturio tribunis plebis rogatio eſt perlata, & plebs aliquãto eam cupidius ſciuit accepitq́.Plutarchus in Pompeij uita.Catulo uiro clariſſimo de Põpeio rogationi ne mari præficeretur aduerſante:primũ tacuit plebs.ſed poſtea dicenti parcendũ eſſe huic uiro,& ſi eũ amiſiſſent,in quo ſpem repoſuiſſent ſuã:reſpondit, in te.Et poſt adeò indignatione cõmota clamauit plebs Pompeiũ præfici, ut coruus ſuperuolans ceciderit.Cicero Lentulo:cũq́ Metellũ unius tribuni plebis rogatio:me uniuerſa reſp. duce ſenatu,comitente Italia, reuocaſſet. Et item Cicero ad Quintũ fratrem. Sed magna manus Piceno & Gallia expectaẽ: ut etiã Catonis rogationibus de Milone & Lẽtulo reſiſtamus. Quo aũt modo plebiſcita,& rogationes,& ſanctiones,de quibus breui pòſt dicemus, in tanta populi multitudine ſuã haberẽt conficiẽdi formã, pulchrũ atq́ etiã neceſſariũ eſt noſſe. Nouiſſimè enim credimus multos,qui ſuprà legerint,plebem ita clamaſſe uno conſtãtiq́ tenore,ut coruus ſuperuolãs ceciderit: licet uerò id tũc & aliquando aliàs ob nimiam populi affectionẽ acciderit:tamẽ in cęteris ordo hic erat: q populũ rogaturi erãt cõſules aut tribuni ſedilia in locũ ordine locãda afferri curabãt,

Pontes. inter quorum ordines maiora quædã fuerũt tabulata,põtes appellata, per quæ uiatores E
& apparitores publicè deputati euntes redeũteſq́,tabellas perferebãt ſingulis dãdas ex ijs qui conſederãt.quas cum ſignatas recepiſſent, ad Tribunoſq́ in ſuggeſtũ retuliſſent, quid maior ſciuiſſet pars attendebatur.Idq́ Cicero ad Atticũ ſcribens,ſic indicat.Tribunus plebis Fuſius in cõcionẽ produxit Põpeium.Res agebatur in foro Flaminio,&erat in eo ipſo loco illo die nundinarũ celebritas.Piſo autẽ cõſul, lator rogationis idem erat diſſuaſor.Operæ Clodianæ pontes occuparãt,tabellæ miniſtrabãtur, ita ut nulla daret̃, niſi ſpondenti:hic tibi in roſtra Cato aduolat,conuicium Piſoni conſuli mirificum facit (ſi id eſt conuicium) uox plena grauitatis,plena autoritatis, plena deniq; ſalutis. Accedit eodem noſter etiam Hortenſius. Multi præterea boni. Inſignis uerò opera Fauonij fuit.hoc cõcurſu optimatũ comitia dirimuntur: ſenatus uocatur. cùm decerneretur frequentiſſimo ſenatu cõtrà pugnãte Piſone, ad pedes omniũ ſigillatim accedẽte Clodio,
Sanctiones. ut cõſules populum adhortarentur ad rogationem accipiendã. De ſanctione ſic habet
Priuilegia. Cicero in oratiõe pro Cornelio Balbo.primũ ſacroſanctũ nihil eſſe poteſt:niſi ꝙ popu- F
lus plebſue ſanxiſſet:deinde ſanctiones ſacrandæ ſunt aut genere ipſo, aut obteſtatione & cõſecratione legis aut pœnæ:cũ caput eius qui cõtrà fecerit,cõſecratur.Et priuilegia priuatorũ leges fuiſſe uidẽtur:quæ XII.tabularũ leges ſuſtuliſſe ſic Cicero Legũ ſecundo innuit.De promulgatione de ſingulis rebus agẽdis tum leges pręclariſſimæ XII.tabularũ duæ : quarũ altera priuilegia tolli: altera de capite ciuis rogari cum maximo cõmodo uetat.In priuatos homines ferri leges noluerũt. Id eſt enim priuilegiũ : ferri enim ac ſingulis centuriatis comitijs noluerũt. Hinc tractũ uidetur, ut principes poſtea cõceſ-
Diploma. ſerint Diplomata,quæ ſingulariũ uirorũ & uicorũ priuilegia fuiſſe tenemus,Cicero:dictaturæ Cæſaris perpetuæ temporibus Cornelio Balbo Diploma ſtatim nõ eſt datum: quod mirifica eſt improbitas in quibuſdã, qui tuliſſent acerbius. Panſa quidẽ mihi gratus homo & certus nõ ſolũ cõfirmauit, uerum etiã recepit perceleriter ſe allaturum diploma.& Cicero Attico.Et quia à pueris diploma ſumpſeris.Suetonius de Auguſto: in diplomatibus libelliſq́ & epiſtolis ſignandis initio ſphinge uſus eſt. Mox imagine ma- G
gni Alexãdri.nouiſſimè ſua,Dioſcoridis manu ſculpta,qua ſignare cęteri principes cõſueuerũt.&de Othone Imperatore:Diplomatibus primiſq́ epiſtolis ſuis ad quoſdã pręſides Neronis cognomẽ adiecit.Cornelius Tacitus in Vitellij rebus geſtis.Cauſa fingẽdi fuit,ut diplomata Othonis,quæ negligebantur,lætiore nuncio reualeſcerẽt.Et Cicero item pro Cornelio Balbo.Mitto diplomata tota in prouincia paſſim data. Aſconius Pedianus proxima prædicta uocabula duo ſic diffinit actione ſecũda in Verrem. Inter
Syngraphæ. ſyngraphas & alia chirographia hoc intereſt,ꝙ in cæteris tantũ quæ geſta ſunt,ſcribi ſo-
Chirographa. lent:in ſyngraphis etiã cõtra fidem ueritatis pactio uenit,& non numerata quoq; pecunia,aut nõ integrè numerata,pro tẽporaria uoluntate hominũ ſcribi ſolent.Et duo item alia prędictis aliqua ex parte ſimilia uocabula Liuius octauo exhibet exponẽda,fœdus ſcilicet & ſponſionẽ:præſertim in populis Romano populo ſubigendis:nõ fœdere pax caudina,ſed per ſponſionem facta eſt. Spoponderunt cõſules,legati,quæſtores,tribuni militũ:ubi ſi ex fœdere res acta eſſet, præterq̃ duorũ fecialiũ nomina nõ extarẽt: & pro- H
pter neceſſariã fœderis dilationẽ, obſides etiã DC.equites imperati, qui capite luerẽt,ſi
Fœdus. pacto nõ ſtaret̃.Fœdus itaq; erat,q̃d Liuij principio deſcriptũ porca cæſa per duos po-
Sponſio. puli Romani feciales alicui populo fiebat.Spõſio autẽ cum petenti accipientiq́ aduerſario aliquid ſolẽniter eſt promiſſum: unde quod lõgè ſuprà oſtẽdimus, ciuitates fuerũt multæ Romanis fœderatæ,& multæ per ſponſionẽ in amicitiam acceptę. Vnde Cicero pro Cornelio Balbo.In fœdere Gaditano nil erat,niſi ut pia &ęterna pax ſit.de legib.& eis ſimilibus multa diximus:quas leges abrogari cõſtat potuiſſe,nec ullũ ne id fieri poſſet remediũ adhiberi.Cicero Attico.Scis ẽm Clodiũ ſãxiſſe,ut uix aut omino nõ poſſit, nec per ſenatũ,nec per populũ infirmari ſua lex:ſed uides nũq̃ eſſe obſeruatas ſanctiões earũ legũ quæ abrogarẽtur:nã ſi id eſſet,nulla ferè abrogari poſſet. neq; ẽm ulla eſt,quæ nõ ipſa ſe ſepiat difficultatibus abrogatiõis. Sed cũ lex abrogatur, illud ipſum abrogat̃.
Lex agraria. Legẽ agrariã ultimo ſeruauimus loco,quia de ea multi pleni ſunt libri,& incẽdiũ magis urbi Romæ ꝙ lex fuiſſe uidetur : cuius originẽ ꝙ remotiſſimam ſic libro ſecũdo Liuius oſtẽdit:Spurio Caſſio,Publio Virginio cõſulib.agrũ Hernicis ademptũ:tum primũ lex

agraria

A agraria lata.&tamẽ libro duodeſexageſimo Liuius Tiberij Gracchi perniciem ob eam legem latam oſtẽdit. cùm enim Tiberius Numantiã acceſſurus per Thuſciam tranſiret, ſolitudine liberorum & ſeruorũ inductione uiſa à diuitibus facta, eam ferre legẽ animũ induxit. cuius rei cauſa id dedecus Roma incidit, ut Aphricanus Scipio Æmylianus lumen decuſq; gloria Romani nominis, quia plebis rabiẽ minus fouere ſit uiſus, noctu in cubiculo credatur occiſus: hanc uerò agrariam fieri non oportuiſſe, ſi primæ leges duæ, M.Curij prima, & Licinij ſecunda ſeruatæ fuiſſent. Curius eñ poſt triumphos & terras imperio additas, cẽſuit pniciosũm intelligi ciuẽ, cui ſeptẽ iugera agri ſatis nõ eſſent, quę menſura plebi primũ poſt reges exactos aſſignata fuit. Et Licinij Stolonis lex quingenta iugera excedi uetuit, quia ipſe prior fuit reus, quia filio ſubornato plus habuit. Iudicia poſt leges, à quibus oriuntur ordine poni debent, quę quantum ad noſtrã attinet intentionem Vlpianus ſic abundè nobis accumulat. Publica iudicia nõ omnia ſunt, in quibus crimen uertitur, ſed ea tantum quæ ex legibus publicorũ iudiciorũ ueniunt, ut Iulia maieſtatis, Iulia de adulterijs, Cornelia de ſicarijs & ueneficijs. Põpeia de parricidijs, Cornelia de teſtamẽtis, Iulia de ui priuata, Iulia de ui publica, Iulia ambitus, Iulia repetundarũ, Iulia de annona. & Paulus item iurecõſultus: Publicorum iudiciorũ quædam capitalia ſunt, quædam non capitalia. Capitalia ſunt, ex quibus pœna mortis aut exilium eſt: hæc eſt, aqua & igni interdictio. Per has enim pœnas eximitur caput de ciuitate. Nã cætera nõ exilia, ſed relegationes propriè dicũtur: tunc eñ ciuitas retinetur. Nõ capitalia ſunt, ex quibus pecuniaria, aut in corpus aliqua coerctio pœna eſt. Hęc aũt iudicia maiori ex parte apud cẽtumuiros habita fuiſſe uidemus, de quo iudicio Feſtus Põpeius ſic habet, Cẽtumuiralia iudicia à centũuiris dicta ſunt. Nam cùm eſſent Romæ trigintaquinq; tribus, quæ & curiæ dictæ ſunt, terni ex ſingulis tribubus ſunt electi ad iudicandũ, qui Cẽtumuiri appellati ſunt, licet quinq; plures q̃ centum eſſent, quo facilius nominarẽt. Iudiciorũ tamen ſummã Cicero pro Domo ſua ad põtifices breuiter ſic exponit. Hoc eſt deniq; propriũ liberę ciuitatis, ut nihil de capite ciuis, aut de bonis ſine iudicio ſenatus, aut

Lex Curij. *Lex Licinij Stolonis.* *Iudicia.*

B (margin letter beside "maieſtatis")

C populi, aut eorũ qui de quaq; re cõſtituti iudices ſint, detrahi poſſit: & infrà, Moderata iudicia populi ſunt à maioribus cõſtituta, primũ ut ne pœna capitis cum pecunia cõiungatur, deinde ne indicta die quis accuſet: ut ter ante magiſtratus accuſet intermiſſa die, qua multam irrogat aut iudicet: quarta ſit accuſatio, trinundinũ pro dicta die iudiciũ ſit futurũ. Et cum iudicijs litigiũ eſt coniunctũ, de quo Cicero in Verrem actione quinta, Eiuſmodi reſpublica debet eſſe, & erit ueritate iudiciorum conſtituta, ut inimicus neq; nocenti deeſſe poſſit, neq; obeſſe innocẽti. Quarũ litium actiones fuiſſe cõſtitutas cùm alibi legũlatores, tum Cicero habet oratione pro Roſcio Amerino in hęc uerba, Sũt iura, ſunt formæ de omnib. rebus cõſtitutæ, ne quis aut in genere iniuriæ, aut ratione actionis errare poſſit. Expreſſę ſunt eñ ex uniuſcuiuſq; damno, dolore, incõmodo, calamitate, iniuria publica hæ à prætore formulæ, ad aquas priuata lis accõmodaẽ, de qua actiõe idẽ Cicero pro Aulo Cecinna. At eñ ſi prætor is quis iudicia dat, nunquã petitori præſcribit qua actiõe illũ uti uelit. Vera aũt fuit uirtus Romana, in qua nullus à iudicijs eximi potuit.

Actiones litiũ.

D Liuius undequadrageſimo, Duo Petilij diẽ Scipiõi Aphricano dixerũt. Duæ maximæ orbis terrarũ urbes ingratæ uno tempore inuentæ ſunt, Romana ingratior: ſiquidem uicta Carthago, uictũ Hannibalẽ in exiliũ expulit, ſed Roma uictrix uictorem Aphricanum expulit. Alij dicebãt ciues, neminẽ unum tãtum meruiſſe ciuem, ut debuerit legibus interrogari nõ poſſe. Nihil tam æquandæ libertati eſſe quàm potentiſſimum quemq; poſſe dicere cauſam: & infrà, Nõ alius antea quiſq;, nec ille ipſe Scipio cõſul cẽſórue maiore omnis generis hominũ frequẽtia, q̃ reus illo die in forũ eſt deductus. Plutarchus in Gracchorũ uita, Si quis capitali iudicio accerſebaẽ, & nõ ueniret ad ſe defendendũ, tum eũ domi ante ianuã conſiſtẽs præco tuba citabat. Tãtaq; fuit Romanæ ciuitatis grauitas, ut licet iudicio, ſicut diximus, ſubijci poſſent omes quãtũuis maximi: nullus tamẽ à paucis iudicibus etiã centũuiris in exterminiũ, niſi per uniuerſam ciuitatẽ, id eſt, comitijs adduci poterat. Cicero ꝓ P. Sextio, Satis legibus & duodecim tabulis ſanctũ eſt, ut de capite niſi cẽturiatis comitijs rogari nõ poſſit: & infrà, Nõ poſſe quẽq̃ de ciuitate tolli ſine iudicio: de capite nõ modò fieri, ſed ne iudicare quẽq̃ poſſe, niſi cẽturiatis comitijs. Noniuſq; Marcellus ſcribit, Capital dici iudiciũ periculũq; capitis. Et Cicero ꝓ

Capital.

Capitis periculum quid. domo ſua ad pōtifices,quid eſſet id capitis periculum ſic edocet.Qui erant rerum capi- B
talium cōdemnati,nō prius hanc ciuitatem amittebant,quàm erant in eam recepti,quò
uertendi,hoc eſt,mutandi ſoli cauſa uenerāt: id autē cùm eſſet faciendum,nō ademptio
ne ciuitatis,ſed tecti & aquæ & ignis interdictione faciebāt. quid uerò fuerit hæc inter-
dictio,de qua etiā ſupra legumlatores dixerunt,FeſtusPōpeius per ſimilitudinē uetuſti
moris nuptiarum,de quo infrà dicemus, oſtendit. Nouæ enim nuptæ ꝙ primum mariti
Interdictio aquæ & ignis. domum ingrediebatur,aqua & ignis à ſponſo per manus tradebatur,ſignificante omnē
uitam de cætero utriꝗ futuram communem, quod duobus illis elementis maximè hu-
mana indigeat uita: pariter ei quē Romana ciuitate pellebāt, aqua & igni interdicebāt,
eum communione omni ciuitatis priuatum ſignificātes. Cicero Philippicarum primo,
Et qui de ui,item de maieſtate damnatus ſit,aqua & igni interdicebat.Plinius ad Corne
lium Minutianum ſcribēs,dicit eos quibus aqua & igni interdictum erat,caruiſſe omni
togæ iure. Quid autem inter prædictā aquæ & ignis interdictionem, omnium maximā
animaduerſionem,& in exilium deportationē, & alias pœnas intereſſet aliqua ex parte F
dicendum eſt. Exules Nonius Marcellus ſic diffinit, Exules dicuntur extra ſolum. Sed
Exiliū triplex. Martianus,Exilium triplex eſt,ut certorū locorum interdictio:aut lata fuga,ut omnium
locorum habitatio interdicatur pręter certum locum:aut inſulę uinculum,id eſt,relega-
tio in inſulam. Et tamen aliquādo cōiunctum fuiſſe uidetur exiliū aquę & ignis interdi-
ctioni.Liuius XXV.plebiſcitū in Poſthumiū Pyrgenſem publicanū. M.Poſthumius ſi
ante Calend.Iunias non prodiiſſet,citatuſꝗ eo die nō reſpondiſſet,neꝗ excuſatus eſſet,
uideri eum in exilio eſſe, bonaꝗ eius uenire, ipſi aqua & igni interdici. fuit etiā quoddā
Legatio libera. quaſi uoluntariū exiliū legatio libera, quæ nō niſi Iuriſconſultoribus atꝗ Prætoriis cō-
cedebatur:ut ſcilicet ad aliquas euntes prouincias eis diffinitas,partē deferrent in ſignū
quibus magiſtratus utebātur:ſicꝗ cum proprias curarent res,& interea ab æmulorū ho
ſtiúmue in rep. ſuorum conſpectu parumper ſe ſubtraherēt, in honore apud prouincia-
les ac reuerētia erant.Cicero Quinto fratri Aſiæ proprætori:illud autē quod cupit Clau
dius eſt legatio aliqua,ſi minus per ſenatū,per populū libera,aut Belatiū, aut Broicarū, G
aut utrūꝗ.Item Cicero Attico,Dedi literas,legatiōe mihi opus eſt,honeſtior eſt uotiua.
& habent liberæ legationes diffinitū tēpus lege Iulia:nec facile addi poteſt. Brutus Bru
to ſuo & Caſſio: Cū in his anguſtiis uerſarer,placitū eſt mihi,ut poſtularē legationē libe
ram mihi reliquiſꝗ noſtris,ut aliqua cauſa proficiſcēdi honeſta quæreretur: tamē paulo
poſt futurū puto,ut hoſtes iudicemur, aut aqua & igni interdicatur. Cicero Cornificio.
C.Anicius negociorū ſuorū cauſa legatus in Africā legatione libera.Tertiū item genus
exilii & quidem iuſtiſſimum fuit,de quo Suetonius in Tiberii uita ſic habet,Fœminę fa
moſæ, ut ad euitādas legum pœnas iure ac dignitate matronali exoluerētur, lenociniū
profiteri cœperāt.Et ex iuuētute utriuſꝗ ordinis profligatiſſimus quiſꝗ, quo minus in
opera ſcenæ arenęꝗ edenda S.C.teneretur,famoſam iudicii notam ſponte ſubibat. Eos
Pœnas pēdere. eaſꝗ omnes ne quod refugiū in tali fraude ſupereſſet,exilio affecit. Pœnas pendere qui
pecunias cōdemnati ſoluebāt,Feſtus Pompeius inquit:quia ob delictum pecuniā pēſo
ære pendebāt.Sed ob capitalia facinora,quæ eſſent punitiones Vlpianus De ædili edi- H
cto. Capitalē fraudē admittere, eſt tale aliquid delinquere,propter ꝙd capite puniēdus
ſit. Veteres enim fraudem pro pœna ponere ſolebāt.Capitalem fraudem admiſiſſe acce
pimus,dolo malo & per nequitiā:cæterum ſi quis errore,ſi quis caſu fecerit,ceſſabit deli
ctum. Vnde Pomponius ait,neꝗ puerū,neꝗ furioſum capitalem fraudem uideri admi-
ſiſſe.Et Caliſtratus De pœnis: capitalium pœnarū ferè iſti gradus ſummum ſupplicium
uidetur eſſe,ad furcā damnatio,uiui crematio, item capitis amputatio: deinde proxima
morti pœna metalli coerctio,poſt deinde in inſulā deportatio: cæteræ pœnæ ad exiſti-
mationem,nō ad capitis periculū pertinēt:ueluti relegatio ad tēpus, uel in perpetuum,
uel in inſulam, uel cùm in opus quis publicum datur ad tempus, uel cum fuſtium cæſui
ſubiicitur. Modeſtinus autem De uerborū ſignificatione duo ex uerbis ſupradictis ſic
corrigit. Capitalis licet Latinè loquentibus omnis cauſa exiſtimationis uideatur, tamē
appellatio capitalis,mortis,uel amiſſionis ciuitatis intelligēda eſt.Et deportatos,id eſt,
quibus aqua & igni interdictum eſt,fidei cōmiſſum relinquere non poſſe, Vlpianus in-
Exiſtimatio. quit.Et ꝙd ſupradictū eſt de exiſtimatione ſic Paulus exponit,Exiſtimatio eſt dignitatis

læſæ

A leſæ ſtatus, legibus ac moribus cõprobatus. Qui ex delicto noſtro autoritate legum aut minuitur, aut conſumitur, circa ſtatum dignitatis pœna plectitur. Sicuti cum relegatur quis, uel cum ordine mouetur, uel cum prohibetur honoribus publicis fungi, uel cũ plebeij fuſtibus cæduntur: pœnæ tamẽ præter ſupradictas à principibus uariatæ fuerũt. Galbam eñ ſcribit Suetonius Numulario pecunias non fide uerſanti, manus amputauiſſe, menſæq; eius affixiſſe. Et tutorẽ, qui pupillum cui ſubſtitutus hæres erat, uenenis necaſſet, cruci affixiſſe. Pœnas facinoroſorum Cęſarẽ auxiſſe ſic ſcribit Suetonius. Cũcta collegia pręter antiquitus inſtituta diſtraxit. Pœnas facinoroſorũ auxit: & cũ locupletes eò facilius ſcelere ſe obligarent, quia cum magnis patrimonijs exularẽt, parricidas, ut Cicero ait, bonis omnibus, reliquos dimidia parte multauit. Quia uerò delatores pœnis infligendis cauſam ſæpenumero fomentumq; addiderant, eos Titus Veſpaſianus princeps optimus acerrimè inſecutus eſt, de quo ſic ſcribit Suetonius, Inter aduerſa temporũ & delatores erãt ex licẽtia ueteri: hos aſſiduè in foro etiã flagellis ac fuſtibus cæſos, ac no-
B uiſſimè traductos per amphitheatri arenã: partim ſubigi ac uenire iuſſit, partim in aſperrimas inſulas deuehi: & poſt eum Domitianus frater Fiſcales calũnias magna calũniantium pœna repreſſit. Ferebatũq; uox eius, princeps qui delatores nõ caſtigat, irritat. Antonius uerò Pius, Delatores ſi nõ probarent, capite affecit: ſi probarent, delato pecuniæ præmio dimiſit infames. Accuſationes autẽ, quæ iure rectè & ordine in iudicijs fierent: & ſi minorem defenſione gratiã habuerunt, ſua tamen laude non caruerunt, dummodo nimijs accuſatoris uiribus nõ initerentur. Cicero pro Murena, Sępe hoc maiores natu dicere audiui, hãc accuſatoris eximiã uim & dignitatẽ plurimum Lucio Cottæ profuiſſe. Noluerunt ſapientiſſimi homines, qui tum rem illam iudicabãt: ita quẽquam cadere in iudicio, ut nimijs aduerſarij uiribus uidereř abiectus. Sẽper in hac ciuitate nimis magnis accuſatorũ opibus & populus uniuerſus, & ſapientes in poſterum proſpiciẽtes iudices reſtiterunt. De accuſatione igitur & defenſione, quæ in iudicijs capitalibus fierẽt, dicturi, multa & uaria prius diſcurrere pergemus, quæ in ipſis iudicijs frequẽtia, rarò ali-
C bi, quàm in Ciceronis orationibus inueniunř. Primũq; qualiter accuſatores internoſcãtur. Marcianus ad S.C. Turpilianum ſic docet: accuſatorũ temeritas tribus modis detegitur, & tribus pœnis ſubijcitur: aut eñ calumniãtur, aut præuaricantur, aut tergiuerſantur. Calumniari eſt falſa crimina intẽdere. Præuaricari eſt uera crimina abſcõdere. Tergiuerſari in uniuerſum ab accuſatione deſiſtere. Qui accuſati dicta die cauſam dicturi corã populo erant, accuſatoribus reſpõſuri in forũ uenientes, ſub roſtris rei ſtabant: nec erat tam bonus, tam integer, & magnæ famæ uir, quin ſub ipſum cauſæ initiũ, multitudinis ad audiendũ cõuenientis, pręſertim adoleſcẽtium cõuicijs laceraretur. Liuius undequadrageſimo. Tribunus plebis eo tẽpore T. Sẽpronius Gracchus erat, cui minimè cũ Scipione cõueniebat. Is cum uetuiſſet nomẽ ſuũ decreto collegarũ aſcribi, triſtioremq; omnes ſententiã expectarẽt, ita decreuit. Cum L. Scipio excuſet morbũ eſſe cauſę fratri, ſatis id ſibi uideri: ſe P. Scipionẽ prius q̃ Romã ueniſſet, accuſari nõ paſſurũ: tum quoq; ſi ſe appellaſſet auxilio ei ſe futurũ ne cauſam dicat. ad id faſtigium rebus geſtis, honori-
D bus pop. Romani P. Scipionẽ deorũ hominũq; cõſenſu perueniſſe, ut ſub roſtris reũ ſtare, & præbere aures adoleſcentiũ cõuicijs populo Ro. magis deforme q̃ ſibi ſit. Obſtat autẽ multũ integritati iudiciorũ corruptelæ cõtra legẽ De donis & muneribus nõ accipiendis factæ. Vnde Plutarchus in Põpeij uita: largitiones ſemper plurimum obfuerũt. Et Seneca duodecẽteſima ironicè, Credat aliquis pecuniã fuiſſe uerſatã in eo iudicio, in quo reus erat Clodius ob id adulteriũ, quod cũ Cęſaris uxore cõmiſerat, uiolatis religionibus eius ſacrificij, quod pro populo fieri dicit: ſic ſubmotis extra cõſpectum omibus uiris, ut picturæ quoq; animaliũ maſculorũ cõtegant. Cicero pro Aulo Cluẽtio, Si tale ius ille biẽnio anteq̃ cauſam bonorũ Staphinei attollere recepiſſet, ſexcẽtis milibus nummum ſe iudiciũ corrupturũ eſſe dixerat. & infrà: in cõſilium erãt ituri iudices XXXIII. ſentẽtijs decẽ & ſex abſolutio cõfici poterat, XL. mil. numũ in ſingulos iudices diſtributa ſunt. In cauſis aũt ſiue accuſatio intentãda eſſet, ſiue defenſio quęrẽda, patrono & aduocato opus fuit. Feſtus autẽ dicit patrocinia appellari cœpta ſunt, cum plebs diſtributa eſt inter patres, ut eorũ opibus tuta eſſet. Et Põpeius De uerborũ ſignificatiõe. Aduocatos accipere debemus oẽs omnino, q cauſis agẽdis quoquo ſtudio operantur: nõ tamen

De pœnarum uarietate.

De accuſationibus.

De accuſatoribus.

Corruptela in iudicijs.

Patroni & aduocati.

men qui pro tractu nō affuturi cauſis accipere quid ſolēt, in aduocatorū numero erunt. E
Et Cicero pro A. Cluentio, Erat enim Romæ ſumma copia patronorū, hominum eloquentiſſimorum atq; ampliſſimorum, qui patroni, cum cauſas agerent, oratores ſunt di
Orare. cti. Feſtus enim inquit, Orare, antiqui dixerunt agere. Vnde & oratores, cauſarū acto-
Oratores. res. & oratores, qui nunc legati populi Romani mandata peragerēt. Vnamq; familiam Romę dicit fuiſſe Plinius Curionum, in qua tres continui fuēre oratores. Vim autē eloquentiæ oratorum fuiſſe in ciuitate libera maximam, nō eſt noſtrum nunc diſſerere: ſed uidemus eam principum temporibus dignitatē ſuam, parua ex parte retinuiſſe. Plinius ēm orator Hiſtorici nepos Romano ſcribēs, Diſtringor Cētumuiralibus cauſis, quę me exercent magis quàm delectant: ſunt ēm pleræq; paruæ & exiles: rarò incidit uel perſonarum claritate, uel ingenij magnitudine inſignis: ad hoc perpauci cū quibus iuuet dicere: cæteri audaces, atq; etiā magna ex parte adoleſcentuli obſcuri, ad declamandum huc tranſierūt tam irreuerēter & temerè, ut mihi Attilius noſter expreſſè dixiſſe uideatur: ſic in foro pueros à Cētumuiralibus cauſis auſpicari, ut ab Homero in ſcholis. At mehercu- F
les ante memoriā meā ita maiores natu ſolebāt dicere, ne nobiliſſimis quidē adoleſcētibus locus erat, niſi ab aliquo cōſulari producerentur: tanta ueneratione pulcherrimum opus colebatur. Facit uerò Plinius, quem nunc in manibus habemus, ut unum dicamus ad oratorū orationumq; materiam plurimum ſpectās. Orationes ſcilicet à Cicerone & multo magis à cæteris oratoribus, aliter habitas dictaſq; fuiſſe, ꝙ nunc ſcriptas habeamus. Ipſe enim Plinius Cornelio Tacito ſcribens, oratori item ſuæ ætatis præſtātiſſimo ſic dicit, Et Ciceronis orationes, pro Murena, ꝓ Vareno, in quibus breuis & nuda quaſi ſubſcriptio quorundam criminum ſolis titulis indicatur: ex his apparet, illū multa dixiſſe, cum ederet omiſiſſe. idem pro Cluentio, ait ſe totā cauſam ueteri inſtituto ſolum peroraſſe, pro Cornelio quatriduo egiſſe. Ne dubitare poſſimus, quę per plures dies, ut neceſſe erat, latius dixerit: poſtea reciſa & purgata in unum librum grandem quidē, unum tamen coarctaſſe. Et idem Cicero ſic bruto ſuo accidiſſe cōmemorat, qui concionem à ſe habitam nō prius ediderit, quàm ab ipſo Cicerone correcta fuerit, Dolobellæ ēm ſic G
ſcribit: Brutus uerò miſit ad me orationē ſuam in concione Capitolina habitā, petiuitq; à me, ut eam corrigerem antequā ederet: eſt autē cùm ſcripta elegantiſſimè, tum ſententijs uerbiſq;, ut nihil melius potuerit. Et duo uerba Feſtus exponit, aliquando nobis in
Cognitor. hac cauſarum materia uſui futura: Cognitorem eſſe dicens, qui litem alterius coram eo,
Procurator. cui datus eſt, tractat. procuratorem autē abſentis nomine actorē fieri. Nonius uerò no-
Noxa. xam eſſe leuem culpā: noxia, nocentia. Et Cicero Legū ſecūdo, De capite, pecunijs, de
Noxia. ambitu legis, quæ nō magis iudicijs quàm uerbis ſancienda ſunt, adiungitur noxæ pœna par eſto: ut in ſęuitia quiſq; plectat̃ capite, auaritia multa, honoris cupiditas ignominia ſanciatur. Et multam Varro De agricultura, ex uetere inſtituto bobus & ouibus fuiſſe dicit. cum tamen Plinius dicat, in decernenda multa bouem prius quàm ouem fuiſſe acceptū. Liuius in quinto ſcribit, Cōſules L. Papyrium Craſſum, L. Iulium, tuliſſe legem de multarum æſtimatione. Poſt prędicta carcer & alia puniēdis facinoroſis inſtituta loca ſequūtur. De carcere Cicero oratione in Catilinā ſecunda: ſentiet eſſe carcerem, quē H
uindicem nefariorum ac manifeſtorum ſcelerum maiores noſtri uoluerūt. Et latumias, quæ carceris loco Romę fuerunt, Aſconius ſecunda actione in Verrē, inquit, carcerem Syracuſis fuiſſe: quod lingua Siculorum, loca ex quibus lapides excauabātur ſic dicunt̃. Ergaſtulū uerò dicit Placidus Grāmaticus dici à Gręco, ubi damnātur noxij ad aliquod opus faciendū, ut ſolent gladiatores, & qui exules marmora ſecant. Culleumq; dicit Placiades genere maſculino dici, ſaccum ex corio factū, in quo parricidæ cum ſimia & gallo & ſerpēte incluſi in mare proijciuntur. Nonius autem Marcellus uerba hæc numerat facinoroſis in poteſtate cum eorum incommodo continendis, numellas, ligneas cōpedes, pedicas, boias, neruos, catenas. Et Feſtus Pōpeius, magiſq; diffuſè A. Gellius, Brutianos dicūt olim fuiſſe, qui ſeruilia omnia apud magiſtratus exercētes ſontes uerberabant. quod enim Brutij & Romanis pro Hannibale rebellauerūt, & diutiſſimè in rebellione perſeuerauerūt, Romani eis in poteſtatē receptis hanc iuuſſerunt notā, ut à nemine alio quàm Brutiano homine prędicta exerceri facerēt magiſtratus. Sub corona dicit A. Gellius dici conſueuiſſe uendi captiuos in ſeruitutē, quia cōſueuerint uenundari coronati,

A ronati,in ſignum expoſitionis ſuæ in uenditionẽ. Plinius uerò alium in prædicta re morem ſeruatum fuiſſe commemorat: arenam inquit, eſſe uiliſſimam & albam, qua pedes trans mare aduectorũ,qui uenales exponerentur,denotarentur. Additq; P.Liciniũ Satyrę Scriptorẽ,conſobrinum eius Manlium aſtrologum,& Antonium Grammaticum, Tiberiũq; Oretẽ ea arena pedes habuiſſe notatos. Sed maiori nobis miraculo eſt,quod idem Plinius de alijs ſeruis dicit,qui nullo ſicut prędicti ingenio freti, ſed quadã debacchãtis fortunæ iniuria,proſcriptorum pulſorum patria ciuium Romanorũ ſanguine,& opibus ditiſſimi à magnatibus ſuis fuerunt effecti. Suntq; hi Cryſogonus Syllę,qui Roſcium Amerinũ impetijt,Amphion Q.Catuli,Hilarus Antonij,Menas & Menogenes Sex.Pompeij:hi nanq; Quiritum proſcriptorũ ſanguine ditati,prętoria dignitate ornati fuerũt, niſi tantũ de laureatis faſcibus fortuna permiſit his, qui cretatis pedibus adueniſſent. Ad hanc fortunæ inſolentiã alluſit Iuuenalis, Nuper in hanc urbem pedibus qui uenerat albis. Sed cõtrà licet inſpicere & mirari eos,qui à nobilitate,diuitijs,doctrina & *Qui ex ſeruis ditiſsimi ſint effecti.*

B faſtu ad calamitatem maximã deciderũt. Seneca epiſtola quarta, De Pompeij capite,inquit,pupillus & ſpado tulẽre ſententiã:de Craſſo,crudelis & inſolẽs Parthus. Cęſar iuſſit Lepidum Dextro tribuno præbere ceruicẽ,ipſe coactus pręſtitit. Et Opimius qui primus in cõſulatu dictatoris ius obtinuit,miſſus ad Iugurthã pecunia corruptus & cõdem natus infamis cõſenuit. Q.Cepio prętorius,triumphalis,pont.maximus,ſenatus patronus appellatus in publicis uinculis obijt,cuius cadauer in ſcalis Gemonijs diu iacuit populo inſpiciendũ. L.Scipio poſt ſpecioſiſſimũ triumphũ de rege Antiocho ductũ, perinde ac ab eo pecuniã accepiſſet, damnatus eſt. Sed iam nimis uariorũ fortunæ morum mutatio ad impertinẽtia huic loco traxit:ad uerba redeamus licet ſparſim corrigẽda, quorum ignoratio cauſarũ ſiue accuſationis, ſiue defenſionis declarationẽ,cui nos accingimus, impedire poſſet. Seruos primũ, de quibus aliqua ſuperius ſunt inchoata, & ab eis depẽdẽtia attingamus, Florianus iurecõſultus ſeruos ex eo appellatos dicit, q̃d Imperatores captiuos uendere iubent:& per hoc ſeruare,nec occidere ſolẽt. & Venuleius dixit *Qui ex magnis,calamitoſi effecti.* *Seruus.*

C ſeruum tam ueteratorẽ,quàm nouitium dici poſſe: ſed & ueteratorẽ nõ ſpacio ſeruiendi,ſed genere & cauſa ęſtimandũ. nam quicunq; ex uenalitio nouitiorum emptus,alicui miniſterio præpoſitus ſit,ſtatim eũ ueteratorũ numero eſſe. Et A.Gellius ſcribit, Pileati ſerui cum uenderẽtur, dominum nihil præſtare debere. Et ſeruorum diem feſtum fuiſſe uult Feſtus Pompeius Idib. Auguſti:quia eo die rex Tullius filius ancillæ,ædem Dianę dedicauit. De qua Plutarchus in Problematibus ſic habet, Idibus Sextilibus diem feſtũ agunt ſerui & ſeruæ,uxores autem capita purgare & lauare conſueuerunt propter Seruium regem, quem eo die ſerua natum ferunt: capitis uerò lauatio ab ancillis cœpta ad liberas quoq; peruenit. Quorundam ex ſeruis magnam fuiſſe fidei conſtantiam traditũ eſt: Antonium enim oratorem ſtupri accuſatũ,ſeruus acerrimè tortus nõ prodidit, licet conſcius. Antiſtius Reſtio ſeruum uehemẽtius punierat,& tamẽ is à Triumuiris proſcriptus fugiens,à ſeruo liberatus eſt:qui ſene forte quodã obuio interfecto,in rogumq; poſito & cremato:ſuperuenientibus perſecutoribus Reſtionẽ ibi crematũ oſtendit. Fuere

D tamẽ ex ſeruis nõnulli magnæ periculoſæq; dominis proteruię. L.Craſſus tribunus plebis,C.Carbonẽ accuſauerat ad populum, ſeruus Carbonis ſcrinium ad Tribunũ detulit,in quo multa inueniri poterãt accuſationẽ adiutura. Craſſus ſeruum catenis ligatum cũ ſcrinio intacto remiſit. Cicero pro Deiotaro: C.Domitius tribunus plebis,M.Scaurũ accuſare inſtituerat: Seruus Scauri ad illũ acceſſit,multa accuſatiõi ſubminiſtraturus, quẽ ille legatũ ad Scaurũ miſit. unde prudenter egiſſe uidetur Auguſtus, quẽ Suetonius ſcribit,aduertiſſe ne unquã ſeruus uinctus tortúſue ullo libertatis gñe ciuitatẽ adipiſcerẽt. animaduertendũ autẽ eſſe in ſeruos proteruos Cicero pro Deiotaro orans,ſic dicit, Nam iſta corruptela ſerui ſi nõ modò impunita fuerit, ſed ecõtra autoritate approbata, nulli parietes noſtrã ſalutẽ,nullę leges,nulla iura cuſtodiẽt. Vbi eñ illud quod intus eſt atq; noſtrũ impunè euolare poteſt:cõtraq; nos pugnare,fit in dñatu ſeruitus: in ſeruitute dñatus. & puniẽdorũ ſeruorũ modũ Plutar. in Problematib. ſic tradit: Cur in furto,aut alio flagitio deprehẽſos furciferos appellãt? an maiorũ diligẽtiæ hoc quoq; certiſſimũ ſignũ eſt? quia ſeruos in tali errato deprehẽſos,lignũ quod currui ſubeſt (furcã appellãt) collo per uiciniã deferre curabãt,ut ab omibus euitarẽt tanq; flagitioſus? fuerũt aũt nõ *Furcifer.*

ſolum

Seruos priuatim & publice periculoſos. ſolum pernicioſi priuatim,ſed & publicè periculoſi. Nam Liuius lib.tertio tradit, Exu- E
les ſeruoſq; ad quatuor milia & quingētos duce Ap.Herdonio Sabino nocte Capitoliū
atq; arcem occupauiſſe,cōfeſtimq; factam in arce cędem eorum.& bella ſerui excitaue-
re ſeruilia:de quibus dicendi aliud tempus erit. Et tamē humanitate in ſeruos utendum
eſſe alij principes uoluerunt.Claudium enim refert Suetonius, cum quidã ægra & affe-
cta mancipia in inſulã Æſculapij tædio metendi exponerēt, omnes qui exponerētur li-
beros eſſe ſanxiſſe,nec redire in ditionē domini ſi conualuiſſent,& ſi quis necare mallet
quàm exponere cædis crimine teneri.Hadrianuſq; ſeruos à dominis occidi uetuit,eoſq;
iuſſit damnari per iudices, ſi digni eſſent. de his uerò, qui liberi fierēt multa ſunt ſcripta:
quorum pauca colligemus.Nonius Marcellus ſcribit,Eos qui liberi fiebãt caluos fuiſſe
raſo capite,Quorū liberationis modū Liuius in ſecundo ſic docet.Præmiū indici prodi
toris,pecunia ex ærario libertaſq; & ciuitas data.Ille primum dicitur uindicta liberatus:
Vindicta. quidã uindictæ quoq; nomē tractum ab illo putãt, Vinditio ipſi nomen fuiſſe. poſt illū
obſeruatū,ut qui ita liberarentur,in ciuitatē accepti uiderētur.& libertos multos domi- F
nis fuiſſe cariſſimos uidemus, in queis ſemper primus eſt numerãdus Tiro Tullij Cice-
ronis libertus uir elegãtiſſimè doctus,qui dignus ingenio Ciceronis miniſter adiutorq;
fuit,adeò ut multa eius auxilio uel aucta & correcta,uiuo Cicerone:uel eo defuncto col
lecta & ordinata ſint habita,quæ perijſſent. Vnde ad Atticū Cicero ipſe ſcribēs,De Ti-
rone uideo tibi curæ eſſe, quem quidē ego etſi mirabiles utilitates mihi præbet cū ualet
in omni genere uel negociorū,uel ſtudiorum meorū: tamē propter humanitatē & mo-
deſtiam malo ſaluum,quàm propter uſum meū. Et Plinius orator unum habuiſſe liber-
tum,quē dilexit Paulino ſcribēs ſic indicat, Eſt mihi ſemper in animo hoc nomē patriſ-
familiæ,quod ſi eſſem nūc aſperior & durior, frãgeret me infirmitas liberti mei Zoſimi.
eſt homo ꝓbus & officioſus,literatus,ars cuius & quaſi inſcriptio comœdus:utit̃ citha-
ra parua, ultra quã comœdo neceſſe eſt. Et Vatinius Imp. Aſiæ proconſul Ciceroni ſic
ſcribit, Dicitur mihi tuus ſeruus Anagnoſtes fugitiuus cum Nardacenis eſſe, de quo tu
nihil mihi mandaſti,ego tamen terra mariq; ut conquireretur,mandaui,&profecto tibi G
eum reperiam.Et ipſe Cicero ad Quintum fratrem Aſiæ proprætorem, Æſopi tragœdi
familiaris ſeruus tibi notus aufugit.Plato quidã Sardianus hominem comprehendit,&
in cuſtodiam Epheſi tradidit.ſed in publicam cuſtodiam,an in piſtrinum non ſatis ex e-
ius literis intelligere potuimus. Meliore autem loco ſeruos aliquãdo fuiſſe habitos Li-
uius in nono ſic oſtēdit:Gracchus Volonibus,qui militauerãt,libertatē ijs qui caput ho
ſtis retuliſsēt:ſupplicium ſeruile his qui loco ceſſiſſent,ꝓmiſit. Liberatos poſtea Beneuē-
tum perduxit,ubi à ciuibus epulo per ſingulorum domos parato,epulati ſunt.Volones
oēs capite lana alba tecto,partim accubãtes qui probè egerãt, partim ſtãtes q̃ per igna-
uiam ſeceſſerãt,epulati ſunt.Tradit Suetonius Tiberium Cęſarem libertinos,qui ſe pro
ciuibus Romanis agerent publicaſſe:ingratos,& de quibus patroni quererentur, reuo-
caſſe in ſeruitutē:aduocatiſq; eorum negauit ſe aduerſus libertos ipſorū ius dicturum.&
Cornelius Tacitus ſcribit, Nerone imperante de manumiſſis in ſeruitutem propter in-
Manumiſsio. gratitudinem reuocãdis in Senatu actū.& manumiſſionis formam Feſtus talem tradit; H
Manumitti ſeruus dicebatur,cum dominus eius, aut caput eiuſdē ſerui, aut aliud mem-
brum tenens,dicebat,hunc hominē liberum eſſe uolo,& emittebat eum è manu.proxi-
mi uerò abiectione & utilitate ſeruis,ex his qui naſcebant̃ liberi,abſciſſi,lenoneſq; ſunt
habiti. Nam M.Æmilius Lepidus Genutio Matris magnæ deûm Gallo hæreditatē re-
lictam abſtulit:indignū ducens,ut qui ſponte abſciſſus,neq; uir eſſet,neq; mulier, hære-
ditatē ſubiret alienã:prohibitumq; ſenatuſconſulto,ne abſciſſi ſua pręſentia petendi iu-
ris pretextu,tribunalia inquinarent.Quintuſq; Metellus prætor urbanus Vetilium Le-
nonem in cauſa teſtamentaria ſuccumbere fecit, nulla ratione alia, quàm quia eum pro
uiro habendū nō cenſuit. Viliora quæq; ſuperius in omni ciuium corpore,ſeruos,liber-
tos,abſciſſos,lenoneſq; attigimus:digniori conditioni & eius origini doctrinarū & lite
De literarum laudibus. rarū, quę omnis uirtutis fomites ſemper fuerūt,cultoribus manū apponere libet.eritq; à
Cicerone principium,quē tanti literæ ac doctrinæ eſſe fecerunt, ut Plinius, & eum imi-
tatus Aurelius Auguſtinus, affirmēt ſolum in rebus humanis fuiſſe, cuius ingeniū Ro-
mano imperio ſua magnitudine & excellentia par ſit habitū. Is enim pro Aulo Archia
poeta

A poeta orãs ſic habet,Ego multos homines excellẽti animo ac uirtute,ſine doctrina na-
turæ,ipſius habitu ꝓpe diuino,per ſeipſos & moderatos & graues extitiſſe fateor:etiã il
lud adiungo, ſæpius ad laudẽ atq; uirtutem naturã ſine doctrina, ꝙ ſine natura ualuiſſe
doctrinã. Atq; idem ego cõtendo, cum ad naturã eximiã atq; illuſtrem acceſſerit ratio
quædã cõfirmatioq; doctrinæ,tum illud neſcio quid præclarũ atq; ſingulare ſolere ex-
iſtere.Literas autẽ poſteritatis cauſa repertas fuiſſe,quę ſubſidio obliuioni eſſe poſſint:
idẽ Cicero pro Publio Sylla ad iudices dixit, Et in prædicta pro Archia oratione, Ple-
ni ſunt libri,plenæ ſapientium uoces,plena exemplorum uetuſtas,ꝙ iacerẽt in tenebris
omnia,niſi literarũ lumen accederet. hinc maximo ſemper in precio cùm alia uatũ ſcri-
pta,tũ in primis hiſtoria fuit:unde Plinius Capitoni, Diebus & noctibus cogito ſi qua
me quoq; poſſim tollere humo:id eñ uoto meo ſufficit: illud ſupra uotũ, uictorq; uirũ
uolitare per ora. Sed ſatis eſt qđ propè ſola pollicet̃ hiſtoria, orationi enim & carmini
parua gratia niſi eloquentia eſt ſumma.Hiſtoria quoquo modo ſcripta delectat.Sũt eñ
B homines natura curioſi,& quãlibet nuda rerum cognitione capiuntur.Cicero autẽ ipſe

Hiſtoriæ quoquo modo ſcriptæ delectant

& ſi in libris De oratore De legibus,hiſtoriã ſummis extollit laudibus, quanti ipſam fe-
cerit ad Luciũ Luceiũ ſcribẽs,ſic oſtendit:Ardeo cupiditate incredibili,neq; ut ego ar-
bitror reprehendenda,nomẽ ut noſtrum ſcriptis celebretur tuis.& infrà, Neq; enim me
ſolum cõmendatio poſteritatis rapit,ſed etiã illa cupiditas, ut uel autoritate uel iudicio
beneuolentiæ tuę uel ſuauitate ingenij uiui perfruamur.& itẽ infrà: Vnus enim Xeno-
phõtis libellus in Ageſilao rege laudãdo,facilè omnes imagines hominum ſtatuasq; ſu
perauit.Placet eñ Hector ille mihi Neuianus,qui nõ tantum ſe laudari lætatur, ſed ad-
dit etiã à laudato uiro.& Plinius orator Ciceronis imitator, ad Maximum, Quid enim
publicè lætius,ꝙ clariſſimos iuuenes nomen,& famã ex ſtudijs petere?Et ad Corneliũ
Tacitum,Equidem beatos puto quibus deorum munere datum eſt,aut facere ſcribẽda,
aut ſcribere legenda.Beatiſſimos quibus utrunq; horum. Et Caninio Ruffo, Hoc quic
quid eſt temporis futilis & caduci, ſi non dat̃ factis (nam horum materia in aliena ma-
C nu)certe ſtudijs ꝓferamus.Et quatenus nobis denegat̃ diu uiuere,relinquamus aliquid
quo nos uixiſſe teſtemur.Scribens uerò Plinius ad Cornelium Tacitũ de eius perpetui-
tate hiſtoriarũ uaticinatus,id à Tacito ipſo poſtulat, qđ Cicero petijt à Luceio: Augu-
ror,nec me fallit auguriũ,hiſtorias tuas immortales futuras,quo magis illis inſeri cupio.
Nã ſi eſſe nobis curæ ſolet,ut facies noſtra ab optimo quoq; artifice exprimatur,nónne
debeamus optare,ut operibus tui ſimilis ſcriptor prędicatorq; cõtingat? Sed quod ad
Corneliũ Priſcum ſcribens,inquit ipſe Plinius,ita ab eo tempore fieri deſiit, ut nullos à
mille annis,aut paucos ætate noſtra ſcriptores præſertim hiſtoriarũ fuiſſe cõſtet.Inquit
eñ:fuit moris antiquitus eos uel qui ſingulorum laudes,uel urbium ſcripſerunt, aut ho
noribus,aut pecunia ornare:tametſi quid haberi poteſt dariq; maius,ꝙ gloria & laus &
æternitas?Et certe licet pecunia rarò donati ſint ſcriptores,gloria tñ & laude nunquam
caruerunt.De qua re aliqua hic colligemus,ſiue doctrinã & literas,ſiue ornatos ob illas
uiros cõtingentia.Plutarchus in Problematibus,inquit, Herculi & Muſis communem
D ſtatutum fuiſſe ſacrorum cultum, quia Hercules Euandrum literas docuiſſe perhibet̃,
bono quidem exemplo ut hoſpites amicos doceant & propinquos. Per quæ autẽ tem-

Per quæ tempora ſcriptores Romæ eſſe cœperint

pora ſcriptores Romæ eſſe cœperint,Aulus Gellius ſic edocet:Anno urbis cõditę qua-
dringenteſimo nonageſimo bellum primum Punicũ indictũ:annis inde uiginti pax fa-
cta,quo anno Liuius poeta fabulas primũ Romę dedit.Et paulo poſt Ennius poeta fu-
it,qui anno ætatis ſexageſimoſeptimo duodecimũ annalẽ ſcripſit.Anno quingẽteſimo
urbis Neuius poeta fabulas apud populũ dedit,qui ſtipendia fecit in primo bello Puni
co.annis inde quindecim ſecundũ bellum Punicũ.paulo poſt M. Cato orator & Plau-
tus floruerunt,Diogenesq; Stoicus,Carneades & Critolaus Romã uenerũt.Vetuſtior
tñ prædictis notitia literarum fuiſſe uidetur in libris Etruſcorum,quos rituales appella-
tos,Feſtus continuiſſe dicit,quo ritu urbes condant̃,aræ ædesq; ſacrent̃,curiæ,tribus et
centuriæ diſtribuant̃.Fuerũt autem diu ante apud Græcos literæ ſcriptoresq; maximo
in honore.Nã multi tradidere & Aulus Gellius enucleatè colligit,Homerum & Heſio
dum annis CLX ante urbem conditam fuiſſe Syluijs Albæ regnantibus, anno poſt bel
lum Troianum CLX. Solonq; leges ſcripſit Athenienſibus Tarquinio Priſco regnãte,

anno regni XXXIII. Pythagoras Samius in Italiã uenit Tarquinij Priſci filio regnan- B
te. Archilochus poeta fuit Tullio Hoſtilio regnãte. Eſchilus Tragœdus inſignis, quo tẽ
pore plebs per ſeceſſionẽ Tribunos ſibi creauit. Empedocles Agrigẽtinus quo tẽpore
Fabij trecẽti apud Cremerã interfecti ſunt. Tũc bellũ fuit Peloponẽſiacũ quod Thucy-
dides ſcripſit anno urbis CCCXXIII. Interim Sophocles & Eurypides tragici, Demo-
critus philoſophus & paulò pòſt Socrates, anno urbis CCCC. Philippus Amyntæ fili-
us, Alexãdri pater, Macedoniæ regnat. paucis poſt annis Plato ad Dionyſiũ Siciliæ re-
gẽ ſe cõfert: paulo poſt Demoſthenes orator. tũc Alexãder regnat. Ariſtoteles fuit. pau
lò pòſt alter Alexãder Moloſſus q & Acarnanus in Italiã uenit cõtra Romanos: anno
deinde CCCCLXX. Pyrrhus cum Romanis bellum gerit. Itaq; prius in Italia floruerũt
Græca, cum pars Italiæ Calabria, magna tunc Græcia appellaret. Vnde Cicero pro Ar
chia, Erat Italia plena Græcarũ artiũ, ac diſciplinarũ, ſtudiaq; hæc in Latio uehemẽtius
Comœdiæ tunc colebant, quæ nunc iiſdem in oppidis & hic Romæ propter tranquillitatem reip.
nõ negligebant. Fabulę autẽ, quas ſupra eſt dictum dediſſe Liuium, à comœdis ſcriptę, F
& recitatæ ſunt. Nã comœdias Feſtus appellari dicit, ex eo quod initio in uicis iuuenes
cantare ſoliti eſſent crebrò cõuenientes, Vnde Comœdia res priuatorũ & humiliũ per-
Tragœdia ſonarũ cõprehendit, nõ tã alto, ut tragœdia, ſed mediocri & dulci ſtilo. Tragœdia enim
eſt genus carminis, quo à poeta regũ caſus duriſſimi & ſcelera inaudita, uel deorũ reſo-
lutio deſcribunt. Cothurniq; ſunt tragica calciamenta, quibus calciant tragœdi, qui in
theatro dicturi ſunt alta, & intonanti uoce. Eſt autẽ calciamenti genus, humile quidem,
in modũ crepidarum: ſed tale eſt ut dextro & leuo pedi cõueniat. Fuit tamen maior ho-
Annales maximi nor annalium q̃ comœdiarũ, aut tragœdiarum ſcriptoribus: primũ enim maximi an-
nales geſta publica cõtinentes non niſi à pontifice maximo ſcribebantur, qui & cogno
men inde habuerunt. & Scipionẽ Africanũ ſuperiorem, uidemus Ennium annaliũ ſcri-
ptorẽ dilexiſſe, ut ipſum in contubernio habuerit, & poſtea mortuũ ſepulcro ſuo infer-
ri, ac eius ſtatuã ipſi ſepulcro cũ ſuis imponi uoluerit. Et Plinius ſcribit Scipione Æmy-
liano res in Africa gerente, Polybius annaliũ cõditor ab eo accepta claſſe ſcrutãdi orbis G
Aphri gratia circũuectus multa prodidit. Poſt hos maiori itẽ in precio fuerũt, hinc phi-
Liberalia ſtudia loſophiæ, inde liberaliũ artiũ ſtudia: quę quidem liberalia ſtudia Vlpianus legumlator
diffinit appellata à Græcis, quibus Rhetores Grãmatici Geometræ & Arithmetici ope
rã darent: ſed ad ſummã florẽte repub. literis omnib. honor maximus fuit. Aſiniusq; Pol
lio primus bibliothecã certã dedicauit uatũ libris cõſeruandis, quorum librorum appel
lationẽ ſic diffinit Vlpianus De legatis, ut omnia uolumina ſiue in charta, ſiue in mẽbra
na, ſiue filica (ut ipſe appellat) quæ eſt & biblus herba, aut alio in corio librorũ appella-
tione contineant. Plinius tñ dicit palmarum folijs primo ſcriptitatum, inde quarũdam
arborum libris. Poſtea publica monumenta plumbeis monumentis: mox priuata linte-
is confici cœpta aut ceris. Chartasq; pergamum dediſſe, & papyrum à ciuitate eius no-
minis circa Babylonẽ habitum: librorum autem linteorũ, in quibus annalia eſſent nota
ta, Liuius ſæpe mentionẽ habet: & de libris ſcripſit, quos M. Terẽtius in Ianiculo repe-
rit repaſtinans agrũ, fuerantq; defoſſi annis quindecim ſupra quingentos & durauerãt. H
Qui arcula marmorea erãt ceris delibuta intus, ut nec aer, nec humor penetraret. Roma
no autẽ creſcente imperio honor linguæ Latinę eſt habitus, à quo orbis terrarum Lati-
nã locutionem perdiſcere coactus eſt. Siquidem maiores nulli gentiũ niſi Latinè reſpõ
derunt, nec eos dicentes aliter audierunt. Primusq; Molo Rhetor Ciceronis præceptor
in Senatu Græce auditus eſt. Et Claudiũ imperatorẽ ſcribit Suetonius ſplendidum ui-
rum, Græcæq; prouinciæ principẽ, Latini ſermonis ignarum, non modo albo iudicum
eraſiſſe, ſed in peregrinatum redegiſſe. Quãtam uerò operam uiri prẹſtantiores Romæ
literis dederint, quanta eas delectatione didicerint, & coli curauerint, q intelliget & cõſi
derabit, nihil maius in ea urbe nihil optabilius literis & doctrina fuiſſe cognoſcet. Cice
ro M. Varroni ſcribit, Scito me poſteaq; in urbẽ ueni, rediiſſe cũ ueteribus amicis, id eſt,
cũ libris noſtris in gratiam. modo ſtet nobis illud una uiuere in ſtudijs noſtris, à quibus
antea delectationẽ petebamus. & infrà: tñ poterimus & ſcribere & legere politias, & ſi
minus in curia atq; in foro, at in literis & libris ut doctiſſimi ueteres fecerũt. Quis enim
hoc nõ dederit nobis, ut cũ opera noſtra patria ſiue nõ poſſit uti, ſiue nolit, ad eã uitã re-

uertamur

A ue rtamur quã multi docti fortaſſe nõ recte,ſed tñ multi etiã reipub. præponendam pu-
ta uerunt:Et Cicero ipſe de ſe ipſo cum ruſticaret, ſic Dolobellæ genero ſuo & tunc cõ- *Qui amore li-*
ſuli ſcribit,Nihil eſt mihi crede uirtute formoſius,nihil pulchrius,nihil amabilius:& in- *terarum fla-*
frà, Vbi ſalutatio defluxit literis me inuoluo,aut ſcribo,aut lego, Inde corpori omne tẽ- *grauerint*
pus dat.Et Terentiũ Varronem ſatis cõſtat annos ſeculi ſupergreſſum ſcribendo inte-
rijſſe.Cn.Põpeius & ſi nõ multũ doctus fuit,cõfecto Mithridatico bello domum Poſſi-
donij philoſophi intraturus,fores percuti à lictore uetuit. Scipio ſuperior,qđ ſuprà dixi
mus, Ennij ſtatuam ſepulcro ſuo imponi iuſſit, & Africæ titulus poeticè eſt æquatus.
M.Cato Cẽſorius anno ætatis octogeſimoſexto,cauſam pro ſe egit aduerſus temerariã
iuuentutẽ.Literas Græcas didicit.Defendit Galbam oratorem accuſatum.Ius ciuile ſe-
nex didicit.Alterq; Cato Vticẽſis libros Grçcos in Senatu lectitabat ne uacaret.L.Dru
ſus ſenio cõfectus & cæcus Ius ciuile docuit & dixit. Popilius Senator & Lupus Porci-
us eques Romanus celebres oratores forũ frequentabant ſenio cõfecti & cæci.P.Craſ-
B ſus in Aſiã ad Ariſtonicũ regem debellandum miſſus, Græcã linguã in quinq; diuiſam
idiomata omnem didicit.Decimus Brutus nocte quã dies ſecuta eſt,ſibi omnium extre
ma ac infeliciſſima:& ſi hoſtibus circũdatum ſe & quidem iam uictoribus cernebat, Li
bros De immortalitate animorũ nunquã lectitare ceſſauit.C.Cæſar prædictos oẽs non
magis potẽtatu,q̃ literarũ amore atq; ingenti peritia,aut æquat,aut ſuperat, qui præter
multa,quę in hoc genere laudum de eo ſcribi poſſent,primus omniũ inſtituit,ut tã ſena
tus,q̃ populi diurna acta conficerent & publicarent. Omnes medicinam profeſſos &
liberalium artium doctores quo libentius & ipſi urbem frequentarent, & cæteri appe-
terent,ciuitate donauit.Auguſtus unica in re pro cæteris quanti faceret literas oſtendit,
cum Vergilij poemata cremari prohibuit:quem Suetonius dicit tradidiſſe uiro Cõſula
ri legato ſucceſſorem ut rudi & indocto:in euoluendisq; linguę utriuſq; autoribus nihil
æque ſecutum fuiſſe,q̃ præcepta & exempla publicè & priuatim ſalubria:eaq; ad uerbũ
excerpta, aut ad domeſticos,aut ad exercituum prouinciarumq; rectores, aut ad urbis
C magiſtratus,plerũq; miſiſſe,prout quiq; monitione indigebant. Etiam Senatui totos li-
bros legiſſe & populo per edictum notos ſæpe feciſſe. Veſpaſianus imperator ingenia
& artes maxime fouit, primusq; ex fiſco Latinis Græcisq; Rhetoribus annua centena
cõſtituit,præſtãtes poetas nec nõ & artifices ornauit, bibliothecas incẽdio abſumptas
impenſiſſimè reparauit.Helius Spartianus ſcribit Hadrianum Traiani familiaritate cre
uiſſe,cauſa pręcipue orationũ,quas pro imperio dictauerat.Nã duodecimum annũ in-
greſſus habitum philoſophiæ accepit,cui cũ ſtuderet,in pallio, & humi cubauit.Peripa
teticæ ſtudioſus,audiuit Iuniũ Ruſticũ,quem & reueritus eſt & ſectatus,qui domi mili-
tiæq; pollebat.De Alexandro autẽ Seuero Mammeæ Chriſtianæ filio dicit idem Spar-
tianus,Quoties de magnis tractaret,ſolos doctos ac diſertos adhibuit. Cũ de re milita-
ri,ueteranos & oẽs literatos præſertim hiſtoriarũ peritos. Vitas principum bonorum
uerſibus ſcripſit.Cũ inter ſuos cõuiuaretur,aut Vlpianum, aut doctos uiros adhibebat
ut haberet fabulas literatas,quibus ſe recreari dicebat,& paſci:habebat cũ priuatim cõ-
D uiuaret librum in mẽſa & legebat.Rhetoribus, Grãmaticis,Medicis,Aruſpicibus, Ma
thematicis,Mechanicis,Architectis ſalaria inſtituit,& auditores decreuit,& diſcipulos
cũ annonis,pauperũ filios,tñ ingenuos dari iuſſit. Et Gordianum ſecundum ſcribit Iu-
lius Capitolinus,oẽs libros Samonici Sereni ſcriptoris ſui,qui cenſebant LXIIM.quæ
ei reliquit,habuiſſe. Vopiſcus autem Flauius de Aureliano principe ſcribit. Ephimeri-
das illius uiri ſcriptas habemus, etiã bella charactere hiſtorico digeſta, Quæ omnia ex
libris linteis,in quib. ipſe quotidiana ſua ſcribi pręceperat,ꝓ tua ſedulitate ediſces.Cu-
rabo aũt ut ex bibliotheca Vlpia libri lintei proferantur. Tu uelim Aurelianum in lite-
ras mittas.& idẽ Flauius de Tacito imperatore:Cornelium Tacitũ ſcriptorem hiſtoriæ
Auguſtæ,qui parentẽ ſuũ eundem diceret,in omnibus bibliothecis locari iuſſit:ne ne-
glectus incuria deperiret,librũ per annos ſingulos decies ſcribi publicis in encoſarchis
iuſſit & in bibliothecis poni.Idẽ uerò Flauius Vopiſcus geſta Probi Auguſti, & quidẽ
benè merentis ſcripturus,fructũ monumentorũ,quę præbentur à literis,propriè ſic ex- *Fructus ex*
preſſit.Cn.Põpeium tribus fulgentibus triũphis,belli Piratici,belli Sertoriani,belli Mi *literis*
thridatici,multarum rerũ maieſtate ſublimem quis tandẽ noſſet,niſi eum M. Tullius &

T.Liuius in literas retuliſſent? Publium Scipionē Aphricanū, Scipiones omnes ſeu Lu E
cios ſeu Naſicas, nónne umbræ poſſiderent ac tegerent, niſi cōmendatores eorū hiſto-
rici nobiles atq; ignobiles extitiſſent? Quid quod Flauius item Numerianum impera-
torē dicit, maluiſſe ſibi ſtatuā Senatuſconſulto in bibliotheca Vlpia tanquam oratori,
ꝙ alibi quaſi Cæſari: fuitq; hæc ſtatuæ inſcriptio: Numeriano Cæſari oratori potentiſſi-
mo. Laudes uerò à literarum monumentis proficiſcentes beatus Aurelius Auguſtinus
ſi ex Chriſtianæ religionis inſtitutis nō curauit cōmendare, uituperationes tn̄ euitādas
in Dei ciuitate ſic innuit: Cicero in libris De rep. Scipione diſputante: à Cēſore, inquit,
melius eſt ꝙ à poeta notari. noſtræ duodecim tabulæ cum perpaucas res capite ſanxiſ-
ſent, in his quoq; hanc ſanciendā putauerunt, ſi quis occentauiſſet, ſiue carmen cōdidiſ-
ſet, quod infamiā faceret flagitium'ue alteri: pręclarè. Iudicijs em̄ magiſtratum, diſcepta
tionibus legitimis, propoſitam uitā non poetarum ingenijs habere debemus: nec pro-
brum audire niſi ea lege, ut reſpondere liceat, & iudicio defendere. Sed præter ſupradi-
ctos literarū fructus, qui maximi erant, nonnullas quoq; utilitates minores delectatio- F
nesq; Romani à literis & doctrinarum artibus accipiebāt. Sulpitius Gallus, quē in Offi
cijs Cicero nimis aſſiduā mathematicis operā dediſſe carpit, in L. Pauli exercitu contra
Perſem oſtēdit lunæ defectū naturalem, & nihil poſſe prælio officere: pugnatum eſt, &
Paulus uicit, unde maximū duxit omniumq; celeberrimum triumphū: pariterq; feciſſe
tradit̄ Periclem Athenienſibus. Et Plinius orator Valeriano ſcribens ſic cōtra uolupta
tes illicitas grauiter eſt inuectus. Qui uoluptatibus dediti, quaſi in diē uiuūt, uiuēdi cau
ſas quotidie finiunt, qui uerò poſteritatē cogitant & memoriā ſui, operibus extendunt,
his nulla mors nō repentina eſt. Et tn̄ ipſe Ariſtoni ſcribēs de ſuis uoluptatibus à litera-
rum adiumento honeſtè quæſitis ſic dicit: facio nonnunquā uerſiculos parum ſeueros,
facio & comœdias, rideo, ludo, iocor: utq; om̄ia remiſſionis genera breuiter amplectar,
homo ſum. nec uerò moleſtè fero hāc eſſe de moribus meis exiſtimationem, ut qui ne-
ſciunt talia doctiſſimos, grauiſſimos, ſanctiſſimos homines ſcriptitaſſe, me ſcribere mi-
rent̄. ab illis aūt, quibus notū eſt, quos quantosq; auctores ſequar, facile impetrari poſſe G
confido, ut errare me ſed cum illis ſinant, quorum non ſeria modo, uerum luſus etiā ex-
primere laudabile eſt. An ego uerear: neminē uiuentium, ne quā in ſpeciem adulatiōis
incidam nominabo: ſed ego uerear ne me nō ſatis deceat, quod ſatis decuit M. Tulliū,
Cn. Caluum, Aſinium Pollionem, M. Meſſallā & Hortenſium, M. Brutum, Syllum, Q.
Catulum, Q. Scæuolam, C. Sulpitium, Varronem, Torquatos, C. Næuium, Lentulum
Getulicum, Anneum Senecā. Et proxime diuum Auguſtum, Diuum Neruam, Ti. Cæ-
ſarem? Virgiliū Corneliū nepotē, Ennios Actiosq;: nō quidē hi ſenatores, ſed ſanctita-
tis nomen non diſtat ab ordinibus. Et idem Plinius Minutiano Fundano. In Laurētino
meo aut lego aliquid, aut ſcribo, aut etiā corpori uaco, cuius fulcturis animus ſuſtinet̄:
nihil audio quod audiſſe, nihil dico quod dixiſſe pœniteat. Nemo apud me quenq; ſini
ſtris ſermonibus carpit, neminem ipſe reprehendo. Vnde nō iniuria idē Socio Senecio
ni ſcribens ſic exultat. Magnū prouentū poetarū annus hic attulit, toto mēſe Aprili nul
lus ferè dies fuit, quo nō recitaret aliquis. Iuuat me quod uigēt ſtudia, ꝓferūt ſe ingenia H
hominū & oſtentāt. Claudiū Cæſarē ferūt cū in palatio ſpaciaret̄, audiſſetq; clamorem,
cauſam requiſiuiſſe: cūq; dictum eſſet, recitare Nonianū, ſubitū recitanti, inopinatumq;
ueniſſe. Sed iā uſq; adeo nos traxit, & nuper cū Plinio, & ſupra cum alijs diuinis ueteri-
bus literarum cōmemorationis delectatio, ut uerba paulum perquirere omiſerimus de-
Nexi clarādis accuſationibus & defenſionibus neceſſaria, Varro De lingua Latina, Nexi, in-
quit, ſunt liberi, qui ſuas operas in ſeruitutē pro pecunia, quam debebāt dum ſoluerēt,
Acceptilatio locant. Et Modeſtinus Iurecōſultus ait acceptilationē eſſe liberationem per mutuā in-
terrogationem, qua utriſq; contingit ab eodē nexu abſolutio. Tollendi uerò nexus cau
Precarium ſa fuit T. Veturius, qui nexus ob æs alienum datus, cùm pati turpia nollet, uerberatus
ab inceſtuoſo querelā patribus detulit, qui illum in carcerem duci iuſſerunt. Precarium
eſſe diffinit Vlpianus qđ precibus petenti utendum cōcedit̄, tandiu, quandiu is, ꝗ con
ceſſit, patit̄. Et Martianus, pignus inter & hypothecā tātum nominis ſonus differt. Sed
Pignus Vlpianus aliter ſic dicit, Pignus propriè dicimus quod ad creditorem tranſit. Hypothe
Hypotheca ca cū non tranſit poſſeſſio ad creditorem. & Caius dicit pignus propriè rei mobilis con
ſtituitur.

A ſtituitur. Vlpianusq́; ſcribit, Redhibere eſt facere ut rurſus habeat uẽditor quod habuerat. Præs, inquit Feſtus, eſt qui populo ſe obligat, interrogaturq́; à magiſtratu ſi præs ſit: ille reſpondet, præs. & Aſconius ſecunda in Verrem actione, Prædes dicunt̃ ſatiſdatores locupletes pro re, de qua apud iudicẽ lis eſt, ne qui tenet diffidens cauſę poſſeſſionẽ deteriorem faciat, tecta diſſipet, excidat arbores, & culta deſerat. Et Placidus Grammaticus, Vadem dicit ſponſorem ſignificare datum in re capitali. Cicero Vadimonium eſſe in iudicijs obligationem bonorũ cum promiſſione aliquid faciendi, quo nõ impleto bona haſtæ exponi licebat: ſic in oratione ꝓ P. Quintio oſtendit, Ad Vadimonium nõ uenit quis ſocius, etiam grauius aliquid propinquis, ſi res iſta grauiſſima. Et infrà: ad uadimoniũ non uenit quis ſocius, etiã grauius aliquid ei debemus concedere, qui cum te aut uoluntas cõgregaſſet, aut fortuna coniunxiſſet. & infrà, ad uadimonium non uenit quis qui tibi præſto ſemper fuit. Nõ dubitaui, inquit, cum uadimoniũ deſertum eſt, bona proſcribere. Sententiæ in cauſis non ſolum uariæ, ſed uarijs & quandoq; inopina B tis cauſis factæ ſunt. Plutarchus in Ciceronis uita, Licinius Macer uir & potentia ſua & fauoribus Craſſi potens peculatus à Cicerone poſtulat̃, ſtudijs magnitudinis ſuæ fiſus, & quia iudices inter ſe diſſentire cõpererat domum ſe recepit, & confeſtim mentũ abradit, atq; uelut ſuperior in cauſa euaſiſſet nitida ſtola amictus redit in forum. Inter hæc apud prętorium occurrit ei Craſſus ac nunciat ut ille ſententijs omnium iudicum damnatus eſſet, quo dolore elanguit & diem obijt. Econtra uerò L. Piſo, à L. Claudio Pulcro accuſatus, quod graues & intolerabiles iniurias ſocijs intuliſſet iam ꝓ condemnato habebatur, cũ ſuborto nimbo ipſe iudicum pedes exoſculans os cœno impleuit, & miſericordia liberatus eſt tanquam ſatis pœnarum læſis dediſſet. Cælij ſplẽdido Terracinæ loco nati, cum pater in cubiculo inuentus eſſet occiſus in quo filij ipſi altero cubauerãt lecto, liberati ſunt ſuſpicione, quod hoſtiũ cubiculi inuẽtum eſt apertum, ipſis poſt patris mortem dormientibus. Q. Attilius Calatinus Soranorum oppidi proditione reus, ꝓ damnato habebat̃ in foro. Tum Q. Maximus ſocer paucis uerbis dixit, ſi eum ſontẽ com- C periſſet, affinitatem dirempturũ, & ſic Attilius euaſit. C. Coſconiũ propter multa enormia Valerius Valentinus cõdemnari obtinuerat: cum in iudicio recitatũ eſt ipſius Valerij carmen, quo per iocum poeticum affirmabat ſe puerum prætextatum & uirginem ingenuã corrupiſſe. Ea indignitate iudices Coſconio abſoluto Valerium flagitij ignominia notandum cenſuerunt. Q. Flaminius à Q. Valerio Ædili apud populũ accuſatus, à quatuordecim tribubus iam cõdemnatus erat, cum ipſe alta inclamauit uoce, ſe inſontem opprimi. Et Valerius inſolenter reſpõdit, Satis ſibi eſſe ſi periret ſiue inſons, ſiue nocens, qua uoce audita cæteræ tribus eum abſoluerunt. Plinius orator in epiſtola ad Vrſum, Iulius Baſſus homo laborioſus, & aduerſis ſuis clarus accuſatus eſt ſub Veſpaſiano à priuatis duobus, ad Senatum remiſſus diu pependit, tandem abſolutus uindicatusq́; eſt. hoc illum onerabat quod homo ſimplex & incautus quædam à prouincialibus, ut amicis acceperat. Nã fuerat in eadem prouincia Quæſtor. Hæc accuſatores furta & rapinas, ipſe munera uocabat. Appellationum quæ poſt ſententias ſequuntur naturã Vl- D pianus breuiter ſic diffinit, Appellandi uſus q́; ſit frequens quamq; neceſſarius, qui neſciat nemo eſt, quippe cum iniquitatem iudicantium uel imperitiã corrigat. Licet nonnunquam bene latas ſententias in peius reformet: neq; enim utiq; melius pronunciat q̃ nouiſſimus ſententiam laturus eſt. Tempus iam admonere uidetur ut de orationibus in accuſatione, ac defenſione habitis toties promiſſa exſoluamus. Quo in loco de oratoria facultate multa & poſſe & fortaſſe aliquorum iudicio debuiſſe dici, non ignoramus, ſed pleni redundantesq́; de ea re M. Ciceronis, Quintiliani, & Ariſtotelis extant libri. Et nos nec eam neq; alias artes bonas docere, aut laudibus longe repetitis ornare, hoc in opere intendimus: ſatisq́; & ſuper fuerit de arte, id quod apud doctos ſcriptores aut non extat, aut obſcurum & inuolutum eſt, modum & formã habendi orationes ita aperire, ac inſpiciẽdam proponere, ut quo modo in ſuſpicionem criminis adducti, ſi ſontes eſſent, accuſarentur dãnarenturq́;, aut perperam accuſati defenderentur, maximum adminiſtranda uel potius conſeruãda republica, adiumentum docere poſſimus. Vnicaq́; oratoris laude à M. Cicerone & ex Oratione pro L. Murena defendendo habita cõtenti erimus. Duæ ẽm, inquit, ſunt artes quæ poſſunt locare homines in ampliſſimo gradu

Redhibere *Præs* *Vas* *Vadimonium* *Sententiæ uariæ in cauſis* *Appellandi uſus*

dignitatis. Vna imperatoris, altera oratoris boni. magnũ nanq; ſuprà dixerat Cicero eſſe B dicendi laborẽ, magnã rem, magnam dignitatem, ſummam autem gratiam. Vnde multos fuiſſe dixit, qui cũ initio hoc maluiſſent, poſt id aſſequi non ualuiſſent, ad militiã delapſi fuerint. Accuſationes duorum erant generum: aut enim ciuis magiſtratum gerere idoneus, ſui ſimilem accuſabat ciuem: aut prouinciales ciuem Romanum repetundarũ; de ui, aut aliter iniuriarum, accuſari ab idoneis quæſiuerunt. quorum utroſq; id à prætore oportuit impetrare, ſed potuit ciui quod petitum erat ex officio Prætor concedere; prouincialium uerò querelã à Senatu primum audiri, & ad Prætorem demandari oportuiſſe Aſconius Pedianus eſt auctor. Cuius rei formam primum ab ipſo in Verris accuſatione ſumemus. Cum Siculi expilationibus coacti Verris, quem rapaciſſimum prætorem anno uno habuerant, eum accuſari repetundarum ab amiciſſimo eis M. Cicerone magna quæſiſſent inſtantia, is ad Senatum eos perduxit, & ipſo ſuadente Senatuſcõſultum facilè impetratum eſt: quod Prætor ad ſe delatum in albo ſuo ex forma & de cõſuetudine palàm legẽdum propoſuit, illicq; ſubiecit, decretã eſſe in Cn. Verrem pro Siculis F

Album accuſationem. quod autem de albo dictum eſt, non ſolum apud Prætorem, ſed apud omnia collegia, apud omnes magiſtratus ſeruatum fuit, ut ad primos ueſtibuli parietes album eſſet ſpacium, in quo à collegio magiſtratu'ue publicanda ſcripto proponerentur: hinc ſuperius aliquando dictum uidemus quoſdã de albo centuriæ abraſos fuiſſe. Accuſatione igitͣ Verris in albo Prætoris propoſita, reus iam habebatur accuſandus, quod

Reum fieri quidem uerbum Aſconius ſic exponit, Reum fieri eſt apud Prætorẽ legibus interrogari. Cumq; in ius uentum eſſet dicebat accuſator apud Prætorem reo, aio te Siculos ſpoliaſſe: ſi tacuiſſet, lis ei æſtimabatur ut uicto: ſi negaſſet, petebat accuſator à magiſtratu dies inquirendorũ eius criminũ, & inſtituebatͬ accuſatio. tunc moris fuiſſe dicit Aſconius, ut accuſator obſignaret domum & clauſa omnia eius, quem accuſaturus erat, ne furtorum indicia aut in uaſis, aut in ſignis, aut literis conſtituta ab eo remouerentur. Ciceronemq; dicit Aſconius, accuſatione à prætore ad ſe delata, tempus inquiſitionis Siciliam dies CX ſumpſiſſe colligendis literis à populis, & denunciandis teſtimonĳs. Cicerone & Quinto fratre, qui ſecum iuerat ex Sicilia reuerſis, petĳt utraq; pars à Prætore G patronos: nã plures aliquando, & pauciores uariantibus legibus dati ſunt, quod Aſco-

De patronis in cauſa habendis nius Pedianus orationem Ciceronis pro M. Scauro exponens ſic oſtendit, Orationem Cicero habuit pro M. Scauro, L. Domitio Ænobarbo, Appio Claudio Pulchro conſulibus. Defenderunt Scaurum ſex patroni, cum ad id temporis rarò quiſquam pluribus quàm quatuor uteretur, ac poſt bella ciuilia ante legem Iuliam ad duodenos patronos eſt peruentum. Et licet Prætor maiorẽ aduocatorum partem ex animi ſui ſententia daret: petentibus tamẽ partibus quoſdam denegare Prætor nequibat. Et tamen quis eorum cauſam ſuſciperet principaliter pertractandã, quis'ue principalis eſſe deberet accuſator, ſuo reſeruare iudicio admittebatur. Hinc ſeruata fuit cõſuetudo ut ante inchoatã accuſationem, accuſator ille, quem primũ fore cuperet peteretq; pars, orationẽ ad Prætorem, ac iudices haberet, qua referendam ſibi cauſæ dictionem, tenderet perſuadere. Eaq; oratio appellata eſt diuinatio, de qua Aſconius Ciceronis oratione in Verrẽ pri- H ma: Diuinatio dicta Cn. Pompeio & M. Craſſo cõſulibus. Diuinatio hæc dicta oratio, quia nõ de facto quæritur, ſed de futuro: uel quod iniurati iudices in hac cauſa ſedeant: alĳ ꝙ res agatur ſine teſtibus & ſine tabellis, & his remotis argumenta ſola ſequantur iudices, ut quaſi diuinent. & ipſe Cicero ad Quintum fratrem proprætorem Aſiæ ſcribẽs de ipſa diuinatione, & numero aduocatorum ſic habet, Apud Catonem Prætorem erat diuinatio in Gabinium futura inter Menenium, & T. Neronem, & C. Antonium: ſperabamus fore, ut Menenio daretur. Ex eo autem numero aduocatorum, quos à Prætore ſolitos dari diximus, poſt primum qui in dicta diuinatione dicẽda obtinuiſſet, alĳ & diuerſis appellabantur nominibus & diuerſis fungebantur officĳs. Nam obnubatores, præuaricatores, & ſubſcriptores erant. Obnubatores Aſconis in prima in Verrem actione, fuiſſe dicit quoſdam ſordidos cauſidicos, qui adhibebantur ad moram faciendã, dum meliores aduocati citarentur, & ſe denuò compararent ad dicendum. Subſcriptoresq; dictos fuiſſe cauſidicos, qui adiuuare accuſatorem ſolerent, quos oportebat ſummiſſè dicere, datosq; etiam eoſdem fuiſſe, ut actores difficilius corrumperentur. Præ-

A uaricatorem Martianus fuiſſe dicit eum, qui colluderet cum reo, & tranſlatitio munere accuſandi defungeretur: eo quod proprias quidē probationes diſſimularet: falſas uerò excuſationes admitteret. unde uidetur Feſtus propriè præuaricatorē diffiniſſe, à prętergrediendo appellatum. Et Cicero Philippicarum ſecundo. Iam uereor patres cõſcripti, ne quod turpiſſimum eſt, præuaricatorem mihi appoſuiſſe uidear, qui me non ſolū meis laudibus ornaret, ſed oneraret alienis. Et pro Aulo Cluentio: An ut præuaricarēt. Iam id quoq; ad corrumpendum iudicium pertinet. Et Aſconius ſecunda in Verrem. Multi ita fuerunt ſubtiles pręuaricatores, ut in tota actione fideles actores ſint uiſi: & in prima actione uult oſtendere etiam præmia præuaricationis ſibi oſtendiſſe Verrem. Et Cicero item in Diuinatione. Vide ne inimicum te fingas, ut præuaricari poſſis. Sed iam ad iudicij ordinem ueniendum eſt. Aduocatis, & prædictis adminiſtris à prætore datis, *De iudicibus* iudices à ſenatu petebantur, qui ſimul cum prætore auditis partibus iudicarent. Refert Aſconius diuinationem Ciceronis in Verrem exponens: Tiberium Gracchum legē tu-

B liſſe, ut equites Romani iudicarent, & iudicaſſe per decem annos turpiter: & tunc Aureliū tuliſſe: ut ſenatores, equites, & tribuni ærarij ſimul iudicarent. Et ſecunda in Verrem Cicero dicit. quinquaginta annis equeſter ordo iudicauit lege Sempronia ſublata poteſtate populo, ſcilicet ſublata prouocatione, id eſt tribunatu plebis. Et Aſconius item in Ciceronis orationem: pro Cornelio de maieſtate: Aurelia lege cõmunicata ſunt iudicia inter ſenatores, & equeſtrem ordinem, & tribunos ærarios. Et infrà: memoria teneo cum primum ſenatores cum equitibus Rōmanis lege Plocia iudicarent. Et idem Aſconius in orationem Ciceronis prædictam pro Cornelio de Maieſtate. M. Plautius Syllanus tribunus plebis. C. Pompeio Strabone. L. Portio Catone conſulibus ſecundo anno belli Italici, cum equeſter ordo in iudicijs dominaretur, legem tulit adiuuātibus nobilibus: quæ lex eam uim habuit, ut tribus ſingulæ quinos denos ſuffragio crearent, qui eo anno iudicabant, qui numerus ſexcentos quinq;, & uiginti iudices cõficiebat. Ex eoq; factum eſt, ut ſenatores quoq; in eo numero eſſent. Et quidam etiā ex ipſa plebe, quos

C à dignitate tribunos ærarios uocauerunt: idemq; Aſconius refert in orationem Ciceronis in L. Piſonem, Pompeium conſulem legem tuliſſe: ut ex tribus ordinibus maximi cēſus iudices legerentur. Hi autem omnes ſexcenti uigintiquinq; iudices ſchedulis inſcripti erāt ſingulis, quæ ſchedulæ cereis inuolutæ pilis in urnā cõijciebant: & cū prętor iudices in deſtinata iam accuſatiōe à ſenatu petijſſet, ſortitio ex urna petentibus patribus *Sortitio iudicum* manu pueri fiebat unius & octuaginta pilarum: ea tamen (ut uidetur) adhibita diligentia, ut pari numero ex unoquoq; trium ordinum iudices haberentur. Sed priuſquam apertis pilis cauſa agitaretur, teſtes utriuſq; partis à prætore per triduum audiebantur, dicta eorum iudices poſtea publicabant. quarta die adeſſe omnes in diem poſterum iubebantur: quo die cum prætor adſtantibus utriuſq; partis aduocatis, atq; etiam ipſis partibus, ſi uolebant, pilis apertis una octogeſima eductos iudices ad ſe conuenire iubebat, eo animo, & intentione, ut eadem hora conſiderent omnes: & cū accuſator duas horas ad dicendum, reus tres haberet, illo die iudicaretur. Prius tamē quàm ſeorſum iretur, ex

D iudicibus pila eductis cerea, quinos ex ſingulis ordinibus accuſator, totidē reus reijciebat, quos ducerent ſuſpectiores: ſicq; unus & quinquaginta iudices remanebāt, qui ſententiam ſimul cum prætore ferrent. hæc omnia ab Aſconio non magis ex Verrinarum *Reiectio iudicum* quam Milonianæ orationis expoſitione ſumpta diximus, & tamen ne dum eo die, quo actio inchoaretur ſententia ferebatur, ſed tredecim uidemus Verrinæ accuſationis fuiſſe actiones, quæ propter dies feriatos, & propter cōperendinationes, multis menſib. ꝓtractæ ſunt, & tempus agendi in ipſis actionibus ſingulis ſupradicto amplius datum acceptumq; fuiſſe oſtendemus. primùm tamē fatemur, de duabus horis accuſatori, tribus reo datis, in Miloniana cauſa fuiſſe ſeruatum, quod Pompeius tunc ſine collega cõſul, ſic obſeruari lege lata cõſtituit. ſed Plinium Vrſo uidemus ſcripſiſſe: egeram trib. horis & dimidia, ſupererat ſeſquihora. Nam cum accuſator ex lege ſex horas, nouem reus acceptiſſet. Et idem Valeriæ Paulinæ: ſola uelatus toga perſtitit, & quidē horis ſeptem, nā tam diu dixit: & Cicero ipſe pro Plancio. Reciteturq; oratio, quæ propter eius magnitudinem dicta deſcriptio eſt. Secunda tamen in Verrem actione cauſam prædictæ dubitationis noſtræ Aſconius ſic tollere uidetur. Dicit enim Ciceronem non uſum fuiſſe.

in ea actione perpetua oratione: ſed breuiter crimina proponendo ad ſingula teſtes de diſſe: infraq́ ſeipſum ſic exponit. Argumentari eſt argumentis uti ad rem probandam: Dicere amplificatione uti ad commouendum auditorẽ oratione perpetua. Itaq́ credimus agendi tempus fuiſſe, id quod prætor datiq́ iudices liti expediendæ uoluerunt impendere, niſi ſenatus cõſul esúe aliquo reſpectu aliter iuſſiſſent: ſicut Pompeium in Miloniana feciſſe diximus. Cõperendinationes quid fuerint Aſconius ſecunda actione ſic oſtendit. Comperendinatio eſt, ab utriſq́ litigatoribus inuicem ſibi denunciatio in perendinum diem: Nanq́ cum in rem aliquam agerent litigatores & pœna ſe ſacramenti peterent, poſcebant iudicem, qui dabatur poſt XXX dies: quo dato inter ſe perendinũ diem, ut ad iudicium uenirent denunciabant. hoc idem uerò Cicero ipſe melius & diffuſius tertia actione ſic oſtendit: Vt his ludorum dieb. interpoſitis, nemo iſtum comperẽdinatum iudicaret: adimo enim comperendinatum, quod habet lex in ſe moleſtiſſimũ bis ut cauſa dicatur. Verum, ut opinor: Glaucia primus tulit, ut comperẽdinaretur reus. Antea uel iudicari primo poterant, uel amplius pronunciari. Reiectio iudicum, de qua ſuperius dictum eſt à uerbi ſignificatione nota eſt: De qua Cicero pro Plancio. Au uerò nuper clariſſimi ciues nomen editi iudices non tulerunt? Cum ex CXXV iudicib. principibus equeſtris ordinis V & LXX reus reijceret, quinquaginta referret. Omniaq́ potius permiſcuerũt, quàm ei legi cõditioniq́ parerent. Nos neq́ ex delectis iudicib. ſed ex omni populo editos ad reiciẽdum, ſed ab accuſatore inſtitutos iudices ita feremus, ut neminem reijciamus. Cicero item Attico. Nam ut reiectio iudicũ facta eſt, maximis clamoribus tum accuſator, tanquam cẽſor bonus, homines nequiſſimos reijceret, reus tanquam demens laniſta frugaliſſimum quemq́ ſecerneret. Nõ enim turpior unquam in ludo talario conſeſſus fuit: Maculoſi ſenatores, nudi equites, tribuni non tam ærarij quàm ut appellantur ærati. Iudicum uerò delectus, & numerus præter prędictos ſtantis reipublicæ tẽporibus factos ſæpenumero uariauit. Suetonius enim de Cæſare ſcribit. Iudicia ad duo genera iudicum redegit, equeſtris ordinis, & ſenatorij: tribunos ęrarios, quod erat tertium ſuſtulit. Et de Auguſto. Ad tres iudicum decurias quartã addidit ex inferiore cẽſu, quæ ducenariorum diceretur, iudicaretq́ de leuioribus ſummis: iudices, à trigeſimo ætatis anno collegit, id eſt quinquennio maturius q̃ ſolebat: ac plæriſq́ iudicandi munus detrectantibus uix conceſſit, ut ſingulis decurijs per uices annua uacatio eſſet. Et Galba iudicibus ſextam decuriam adijci precantibus non modo negauit, ſed et conceſſum à Claudio beneficium ut hyeme initioq́ iam ad iudicandum euocarentur eripuit. Iudices autem, ut profertur deputatos, maiores conſilium appellauere. Cicero pro P. Quintio. Quæſo C. Aquili uosq́ qui eſtis in conſilio. Et pro Roſcio. Qui ex ciuitate in ſenatum propter dignitatem: ex ſenatu in hoc conſilium delecti eſtis propter ſecuritatem. Et infrà. Dij prohibeant iudices, ut hoc, quod maiores conſilium publicũ uocari uoluerunt, præſidium ſectorum exiſtimetur. Idq́ nos etiam uerbum per hanc occaſionem exponemus. Aſconius ſecunda in Verrem: Sectorem dicit æſtimatorem redẽptoremq́ bonorum damnati atq́ proſcripti, qui ſpem ſectatus lucri ſui, id eſt ſpem ſecutus exiſtimationis ſuæ bona omnia in auctione uendit, & infert pecuniam in ærarium: & infrà. Si conuictus ſit reus atq́ damnatus, pecuniam reddit æſtimata lite, hoc eſt in pretium reductis omnibus furtis: quam ſummam pecuniæ proſcriptis eius bonis ſectores curabant. Litiſq́ æſtimatio non ſolum fit ex titulo propoſiti criminis, ſed etiam ex alijs probationibus, quæ ex anteactis rebus iudices conſtituerunt. Redeundum uerò eſt ad ea, quæ de iudicandi ordine inchoata, ob uarias uerborum expoſitiones ſæpe interrupimus. diximus ſuprà ex Aſconio, ex iudicibus uno octogeſimo pila eductis: quinos ex ſingulis ordinibus accuſatorem, totidẽ rerũ reieciſſe. Sed uidetᷣ Cicero in oratione pro Aulo Cluentio habita uoluiſſe, in arbitrio partium fuiſſe unum & quinquaginta iudices: qui ex reiectione manſerunt, tandiu mutatos fuiſſe quouſq́ partes concordes remanſiſſent: ſuntq́ hæc uerba. Neminem uoluerunt maiores noſtri non modo de exiſtimatione cuiuſquam, ſed ne pecuniaria quidem de re minima eſſe iudicem, niſi qui inter aduerſarios conueniſſet. deinde prætores urbani, qui iurati debent quemque optimum in ſelectos iudices referre, iudicibus ea de qua diximus diligentia pręparatis, & teſtibus à prætore clàm auditis, ad ſedendum conſtituta die ibant. Eratq́ ut plurimum in foro

Margin notes: *Reiectio iudicum* (beside "Antea uel iudicari…", F); *Iudicum numerus uariatus* (beside "quàm ut appellantur ærati…"); *Sector* (beside "ſionem exponemus…"); *Conſeſſus iudicum ubi* (beside "mum in ſelectos iudices…"). Right-margin section letters: E, F, G, H.

A in foro ſub roſtris ipſe conſeſſus, ſuggeſto ex tabulatis, tam longo tamq́ eminente parato, ut recto ad lineam ordine ſedentes, non ſolũ cauſæ actoribus, ſed populo frequenti conuenturo cõſpicui eſſent. & ſubſellia dicturis aduocatis teſtibusq́ ac ipſis partib. eorumq́ actoribus data fuiſſe: tum indicat Aſconius: tum apertius dicit Plinius, ut inferius apparebit. Dumq́ diceret accuſans orator: & pariter poſtea dum reſpõderet defendẽs: teſtes (quod ſupra diximus) à prætore prius examinati, ſuo loco ſinguli, à prætore interrogabantur: qui palàm, & alta uoce ut à cunctis exaudirentur, ſuum aperiebãt cõfirmabantq́ teſtimonium. Nam refert Aſconius in Milonianam Ciceronis orationẽ, C. Aſinium Stolam teſtem, qui erat cum P. Clodio quando occiſus fuit, & atrocitatem rei factæ, q̃ maximè potuit auxit: cum interrogaretur à prætore, tanto tumultu Milonianæ multitudinis circumſtantis exterritum fuiſſe, ut uim ultimam timens in tribunali à Domitio prætore reciperetur. Pompeius igitur poſtera die cum præſidio uenit: qua re territi Clodiani ſilentio uerba teſtium per biduum audiri paſſi ſunt. Vnde accidit, ut multi ex par-

Teſtium mos

B tis utriuſq́ teſtibus, cum citati ad dicendum palàm ea, quæ prætori depoſuerant, ob metum, & timorem non auderent comparere, damnati fuerint: quorum tamen maiorẽ partem Clodianorum fuiſſe refert Aſconius. Et teſtes dicit Aſconius iuratos productosq́ ſolere, non ſolum ne falſa dicerent, uerum etiam ne quæ uera eſſent tacerẽt adigi: Vnde Cicero ipſe quarta in Verrem actione. Nunc quoq́ unà ſunt teſtes: cum interrogabunẽ obligentur non ſolum de iuriſiurandi atq́ exiſtimationis periculo etiam de communi: ſed inter ſe conſcientia admonebuntur. poſtq́ aduocati utrinq́ dixerant, teſtesq́ auditi erant, permittebatur accuſato, & eius aduocatis, ut laudatores uiros urbis grauiſſimos præſtantiſſimosq́ prout poterant in ſuam commendationem producerent: quibus licebat, ſi coràm ipſi dicere, & intereſſe nolebant, aut ſi abſentes eſſent, per tabellas ſuffragari. Cicero tertia in Verrem actione. Vt in iudicijs, qui decẽ laudatores dare non poteſt, honeſtius eſt ei nullum dare: q̃ illum quaſi legitimum numerũ conſuetudinis nõ explere. Aſconius in orationem pro M. Scauro: Laudauerunt Scaurum conſulares nouẽ, qui

C aberant per tabellas: unus præterea adoleſcens laudauit, frater eius Cornelius Fauſtus. is in laudatione multa humiliter & cum lacrymis locutus, non minus audientes permouit q̃ Scaurus ipſe permouerat. Quem laudandi morem in abuſum breui defluxiſſe Plinius in hunc modum deflet. Sequuntur auditores actoribus ſimiles: conuenitur à cõductis, & redemptis: in media baſilica, tam palàm ſportulæ, q̃ in triclinio dãtur: ex iudicio in iudicium pari mercede tranſitur. ijſdem Latinum nomen eſt, Laudiceni. heri duo nomenclatores mei, habent ſanè ætatem eorum, qui nuper togas ſumpſerunt, ternis denarijs ad laudandum trahebantur. Nec ſoli laudatores ad accuſati defenſionẽ coram prætore & conſilio ante ſententiam: ſed & ſupplicatores quoq́ propinqui & affines admittebantur. Aſconius Pedianus in orationem pro M. Scauro: Ad genua iudicum cum ſententiæ ferrentur ab uno latere Scaurus ipſe, & M. Glabrio ſororis filius, & Paulus, & P. Lentulus Lentuli Nigri Flaminis filij, & L. Aemilius Bucca filius, & C. Menius Fauſta natus ſupplicauerunt: ex altera parte Sylla Fauſtus frater Scauri & C. Antonius Licini-

Supplicatores pro reo ante ſententiam

D us: cui Fauſta ante paucos menſes nupſerat, dimiſſa à Menio: & P. Peducæus & C. Cato & M. Olena Scortianus. Quod aũt diximus prædictos ante ſentẽtiam, & Aſconius ſcribit, cum ſententiæ ferrentur ſupplicaſſe, pariter uerum fuit. Nam poſt auditos laudatores, aut eorum tabellis palàm lectis: prætor per uiatorem ciſtam circumferri iuſſit tabellis plenam, noua & pura cera delibutis: quo præcunte uiator ſubſecutus, è familia prętoris dignior quiſpiam à ſuperiore cõſeſſu incipiens, ſingulis iudicibus tabellã ita dabat, ut ab uniuerſo populo inſpiceretur. Intereaq́ tenentem manu ſtilum ſupplices illi orabant, ſignabatq́ e ueſtigio iudex cũ prælo quid ſui eſſet iudicij, quod quidẽ à nemine dũ fieret, licet tabella præluniq́ uiderentur, intelligi poterat. Nam qui abſoluebat. A. qui condemnabat. C. literas ſcribebat unicas: reuerſiq́ illico prætoris nuncij, tabellas in eandem recipiebant ciſtam. Et omnes duas & quinquaginta ad prætoris pedes in ſuggeſto effundebant: quibus ſeparatis ab inuicem tabellis, facile erat diſcernere, condemnatuſne, an abſolutus erat accuſatus. Videmus tamẽ in duab. ab Aſconio factis enumerationibus, aliquos ex iudicibus non abſoluiſſe, neq́ condemnaſſe, quorum litera, quæ fuerit, traditum non inuenimus. In Miloniana enim ſic tradit Aſconius. Condemnauerũt

Ciſta

A C

ſenatores

Senatores decem,abſoluerunt ſeptem.Cōdemnauerunt Equites Romani nouē,abſol- E
uerunt ſeptem:ſed ex Tribunis ærarijs abſoluerunt decem,ſex damnauerunt,quo in cō
puto tres iudicum tabellæ quid habuerint,non eſt traditum.De Scauri autē abſolutiōe
ſic tradit Aſconius:ut ſimilis prædicto computus fieri nequeat:Nam dicit:ſententias tu
lerunt Senatores duo & uiginti:Equites tres & uiginti:Tribuni ærarij ſex.Ex quib.dam
nauerunt Senatores quatuor:equites duo:tribuni duo.Ad extremū dicit Aſconius mo
ris ueterū fuiſſe:cum ſatis uiſum eſſe fluxiſſe uerborum,oratores hanc ſibi neceſſitatē fi-
Dixi niendæ orationis imponere,ut dicerent Dixi:Et ab utraq; parte oratione cōſumpta,ut
Dixerunt conſilium dimitteretur:Prætor ſoleret pronunciare, dixerunt. De tabellis præter id qđ
longe ſupra diximus,ſic habet Cicero ad Quintum fratrem.Quid plura de iudicib.duo
prætorij ſederunt,Domitius & Caluinus.is aperte abſoluit ut omnes uiderent: & Cato
diruptis tabellis de circulo ſe ſubduxit:& Pompeio prius nunciauit.& pro C. Rabirio
Poſthumio. Vbi eſt igitur ſapientia iudicis in hoc:ut non ſolum quid poſſit, ſed etiam
quid debeat pōderet:datur tibi tabella iudicij.De ſubſellijs præter illa quæ diximus ab F
Aſconio ſumpta:ſic indicat Plinius orator in ſuis iudicijs:quæ tamē à ſuperioribus ſtan
tis reipublicæ plurimum differunt:ſcribit enim epiſtolā Romano. Attia Viriola fœmi-
na ſplendidè nata,nupta prætorio uiro:exhæreditata ab octogenario parente, intra un
decim dies ꝗ illi nouercam amore captus induxerat:quadruplici iudicio bona paterna
repetebat.Sedebant iudices CLXXX.tot enim quatuor iudicijs conſcribuntur:ingens
utrinq; aduocatorum numerus & numeroſa ſubſellia,præſtantium corona latiſſimū iu-
dicium publici circulo ambibat.Ad hoc ſtipatum tribunal, atq; etiam ex ſuperiore baſi
licæ parte,qua fœminæ,& uiri,& quod difficile,& uiſendi ſtudio imminebant.His quę
ſuprà tam uariè ſunt dicta expeditis,bona condemnati omnia in manus ſectorum à Prę
tore ponebantur,contractæq; inde pecuniæ partim læſis & damna paſſis, ex legis repe
tundarum forma dabantur:partim in ærarium referebantur.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE Liber Quintus.Qui & adminiſtrationis Reipub.Tertius G

MAGNAM Reipublicæ adminiſtrationis partem ſuperiores duo libri
indicant potius quàm oſtendunt:cæteras partes pari inquiſitionis la-
bore:ſed neſcio an pari utilitate, tertius hic abſoluet: quanq; ipſe om-
nes inter ſe adminiſtrationis partes pares non magis utilitatem ꝗ ne-
ceſſitatem habere uidētur.Nam ſi pulchrum, & glorioſum fuit orbem
Romanum tam latè patentem, in unam rempub.conglutinare:ſi magi
ſtratibus deligendis:ſi poſtea iudicijs faciendis ea adhibita eſt forma,ut tres ordines po
pulum conſtituentes Romanum,ex omni gentium nationumq; colluuione cōflatum,
ſuam publicè & priuatim retinerent dignitatem auctoritatemq;, & quod in republica
plurimi faciendum eſt,pro fortunarum,& uirtutum modo æqualitatem:ſi inquam præ-
dicta magnæ,ut fuerunt,republica adminiſtranda utilitatis fuiſſe quis iudicabit: idem H
intelligere poterit,uectigalia,publicanos,tributa,redemptores,portoria, ſal, pecuaria,
aquarum diſtributionem,mercatores,fœneratores,actiones,haſtas, annonam & huiuſ
modi multa,ex quibus pecunia reipub.neruus,& omnis uitæ adminicula publicè & pri
uatim conficiuntur,non minora ſuperius dictis,reipub.commoda emolumentaq; attu
Vectigalia liſſe. Vectigalia quæ ſunt publica cum oſtendere pergit Vlpianus in Verborum ſigni-
ficationibus,uerbi etiam uim ſatis exprimere uidetur:hanc ſcilicet,ꝗ præmium reſpub.
capit,ex his,quæ diuerſis modis conuehi contingit. publica inter habentur, non ſacra,
nec religioſa,nec quę publicis uſibus deſtinata ſunt:ſed ſi qua ſunt ciuitatum ueluti bo-
na,ceu peculia ſeruorū,ciuitatū proculdubio publica habentur.publica uectigalia intel
ligere debemus:ex quibus uectigalia fiſcus accipit,quale eſt uectigal portus,uel uenali
um rerū.Item ſalinarū,& metallorū,& piſcariorum.Feſtus Pompeius ſcribit: Lacus Lu
crinus in uectigalibus publicis primus locatur emendus,ominis boni gratia,ut in dele-
ctu cenſuúe primi nominentᷣ.Cicero in legē Agrariā Rulli primā.Cenſorib. uectigalia
locare nuſquā licet,niſi in cōſpectu pop.Ro. Et infrà. Vectigalia locare nuſq; licet niſi
in hac urbe.& Macrobius in Saturnalib. dicit. Kl. Martij conſueuiſſe uectigalia locari.

Quantum

A Quantum uerò uectigalia inter ſe differant, Cicero in ſuperiori oratione ſic oſtēdit. An obliti eſtis Italico bello amiſſis cæteris uectigalibus, quantos agri Cāpani fructib. exercitus alueritis? An ignoratis cætera illa magnifica populi Romani uectigalia, perleui ſępe momento fortunæ inclinatione temporis pendere? Quid nos Aſiæ portus: quid Syriæ rura: quid omnia tranſmarina uectigalia iuuabunt: tenuiſſima ſuſpicione prædonū aut hoſtiū iniecta? At uerò hoc agri Campani uectigal cū eiuſmodi ſit, ut cum domi ſit, & omnibus præſidijs oppidorū regatur, tum neq; bellis infeſtum, nec fructibus uariū, nec cœlo aut loco calamitoſum eſſe ſoleat: maiores noſtri non ſolum id quod Campanis ceperant non imminuerunt, uerum etiam quod & tenebant à quibus adimi de iure nō poterat coemerūt. De eodē uectigali Cicero ad Atticū ſcribit: Portorijs Italiæ ſublatis: agro Cāpano diuiſo: quod uectigal ſupereſt domeſticū, præter uiceſimā, quæ uidetur una conciuncula clamore pediſſequorū noſtrorū eſſe peritura. quod aūt Cicero de uiceſima timere eſt uiſus, ne parua conciuncula eam tolleret, breui eueniſſe uidetur: qđ cùm B paulo prius fuiſſet inſtituta, nunq; poſtea fuit cōtinuata: eratq; id onus Italiæ additū, ut omniū rei frumentariæ reddituum uiceſima pars populo Romano accederet. Vectigalibus aūt publicis pro poſſe defendendis ampliandiſq; Cicero magnū ſemper ſtudium impendit. Vnde in Verris accuſatione actione ſecunda: In hac cauſa frumētaria cognoſcenda hoc uobis proponite iudices, uos de rebus fortuniſq; Siculorum omniū, de ciuium Romanorum, qui erāt in Sicilia bonis, de uectigalibus à maioribus traditis, de uita uictuq; populi Romani cognituros. Erat uerò id uectigal dignum, de quo Cicero diceret uitā uictumq; populi Romani pendere. Nam ſubacta à M. Marcello Sicilia, agros omnes, qui ampliſſimi in ea inſula feraciſſimiq; ſunt: ſicut ab Hierone, & alijs regib. fieri conſueuerat, pro reipublicæ uectigalibus retinuerunt: quos poſtea moris fuit aratoribus locare, decimā inde reddentibus: idq; uectigal Prætor cum locare cōſueuiſſet, & recuperatores, id eſt fideiuſſores accipere: qui tamen curā inſpiciendi quid arator ageret & ſimul decimandi haberent: Verres in faciēda huiuſmodi locatione, recuperatores ex C ſuis miniſtris accepit homines furaciſſimos. Hinc eſt ꝙ Cicero in prædicta actione ſæpe ſic replicat. Illi uiri optimi de cohorte iſtius recuperatores. Et infrà: Si me Hercules ex omni copia conuentus Syracuſani ſplendidiſſimorum hominū honeſtiſſimorūq; faceres poteſtatē aratori, non modo reijciendi ſed etiā ſumendi recuperatores: tamē hoc nouum genus iniuriæ nemo ferre poſſet. & itē infrà: Omniū cōtrouerſiarum quæ eſſent inter aratorem & decumanū edicit ſe recuperatorem daturū. Paulus Iureconſultus. Vectigales alij dicuntur agri ciuitatum, alij non. Vectigales ſunt qui in perpetuum locantur, id eſt hac lege ut quandiu pro his uectigal pendatur, tam diu neq; ipſis qui conduxerunt, neq; his qui in locum ſuccedūt ipſorum, auferri eos liceat. quantum aūt non magis reipublicæ uſui ꝙ prouincijs utilitati ceſſerit uectigaliū inſtitutio, Cicero ad Quintum fratrem Aſiæ proprætorem ſic oſtendit. Simul & illud Aſia cogitet, nullā ab ſe neq; belli externi, neq; diſcordiarum domeſticarū calamitatem abfuturam fuiſſe, ſi hoc imperio non teneretur. Id autem imperiū cum retineri ſine uectigalibus nullo modo poſſit: D æquo animo parte aliqua ſuorum fructuū pacem ſibi ſempiternam redimat. unde non iniuria de laudibus Pompeij diſſerens Cicero ſic dicit. Agunt̄ certiſſima & maxima populi Romani uectigalia, quibus amiſſis, & pacis ornamenta, & ſubſidia belli requiretis. Cæterarum prouinciarum uectigalia tanta ſunt, ut his ad ipſas prouincias tutandas uix contenti eſſe poſſimus: Aſia uero tam opima eſt, & fertilis, ut & ubertate agrorū, & uarietate fructuū, & magnitudine penſionis, & multitudine earum rerum, quę exportūtur, facile omnibus terris antecellat. Et uectigalia ſua non ſolum reſp. Romana, ſed unumquodq; habuit municipium, quæ aliquando extra ipſius oppidi ſolum remotiſſima erant. nam Atellani, quod oppidum nūc eſt Auerſa urbs prope Neapolim, in Gallia Ciſalpina nunc Longobardia, unius oppidi pretio cōparati uectigalia habuerunt. Cicero Cluuio. Locutus ſum de agro uectigali municipij Atellani, qui eſſet in Gallia. & Cicero Bruto. Pro Arpinatibus, quorum quidem omnia cōmoda omneſq; facultates, quib. & ſacra conficere, & ſarta tecta ædium ſacrarum locorumq; cōmunium tueri poſſint: conſiſtunt in his uectigalib. quæ habent in prouincia Gallia. Ad ea uiſenda pecuniaſq; quæ à colonis debentur exigendas equites Romanos miſimus. Publicanos appellarūt maiores

Vectigalia

Publicani

maiores eos qui uectigalia & alios populi Romani reditus exigendos certo cõſtituto precio redimebãt, quorum ordinem, & numero ampliſſimũ, & perſonarũ dignitate potentiſſimum fuiſſe conſtat. Nam & equites Romani pro maxima parte erant, qui cõducebãt, & illis ſenatus cæteriq; reipub. curã adminiſtrationis gerentes, libẽtius, q̃ aliis loquebant, quod equites ipſi eo cõſeruando proprij quæſtus, & emolumenti cõmodo pacem potius uectigaliũ amiciſſimã ſuadebãt q̃ bellum, optabãtq;, & prouincias in quib. militabant attentiori cura à motibus & hoſtiũ incurſionibus defenſabant. Hinc cũ is ordo plurimũ in comitijs iudicijsq; ſicut oſtẽdimus ualeret, eorũ amicitiã magnates quiq; præſertim Cicero ipſe quærebat. Cicero in oratione pro Plancio. Qui publicanorũ ordo quanto adiumento ſit in honore quis neſcit? Flos enim equitũ Romanorũ ornamentum ciuitati, firmamentũ reipub. publicanorum ordine continetur. Cicero item Quinto fratri Aſiæ proprætori. Potes etiam tu id facere, quod & feciſti egregiè & facis: ut cõmemores quãta ſit in publicanis dignitas, quantũ nos illi ordini debeamus. Vt remoto imperio ac ui poteſtatis, & faſcium, publicanos tamẽ Græcis gratia & auctoritate cõiũgas. Et Lentulo ſcribens Cicero homini amiciſſimo, & quem in periculo conſtitutũ cõſilio adiuuabat. Noſti cõſuetudinem publicanorũ. ſcis: q̃ grauiter inimici ipſi illi Quinto Scæuolæ fuerunt: tibi tamen ſuadeo: ut ſi quibus rebus poſſis, eum tibi ordinẽ aut reconcilies, aut mitiges. Et Craſſipedi item. Me uniuerſo ordini publicanorũ ſemper libẽtiſſimè tribuerim. Et de prouincijs cõſularibus decernẽdis orans Cicero, in maximo Aſiæ prouinciæ periculo, ut Pompeius illi præficeretur ſuadens. Iam uerò publicanos miſeros me etiã miſerũ illorũ ita de me meritorum miſerijs ac dolore. Et pro Domo ſua ad pontifices. Proximus eſt huic dignitati ordo equeſter: omnes omnium publicanorũ ſocietates de meo conſulatu, ac de rebus meis geſtis ampliſſima decreta fecerunt. Et Caiũ Rabirium Poſthumium, pro quo orabat Cicero laudãs: huius pater Caius Curius princeps ordinis equeſtris fortiſſimus, & maximus publicanus. Nec tamen exigendis uectigalibus alijsq; redditib. ipſi equites Romani militiæ addicti operã dabant, ſed alios habebant miniſtros ciues Romanos ad id idoneos: qui mancipes appellati ſunt: quos Aſconius in diuinatione, prima in Verrẽ actione ſic diffinit. Mancipes ſunt publicanorũ principes, Romani homines, q quæſtus ſui cauſa decimas redimũt. & Cicero ipſe quinta in Verrẽ actione. Quid eſt Verres, ne illã quidẽ tibi defenſionẽ reliquã feciſti? Mancipes in iſtis rebus eſſe uerſatos: mancipes frumentũ improbaſſe: mancipes precio cũ ciuitatibus decidiſſe. Et alios equitibus Romanis ad id fuiſſe miniſtros, Cicero ad Atticũ ſic innuit. Tu autẽ literas ſæpe dare tabellarijs publicanorum poteris per magiſtros ſcripturæ & Ponti & noſtrarũ dioceſum. Tributũ unde ſit dictum, & quomodo originem habuit, M. Varro De lingua Latina ſic oſtendit. Tributũ dictum à tribubus, q̃ ea pecunia, quæ populo imperata erat, tributim à ſingulis exigebatur. Vnde per hanc occaſionem tribuni uerbũ ſic idem Varro exponit. Vt militi redderent æs militare tribuni ſunt dicti. quod aũt tributũ conferrent ciues, cuiuſcunq; ordinis ſtatus, & gradus, pro modo facultatũ, facta diſtributione per centenas partes: ſicut ætate noſtra Veneti obſeruant: Cicero ad Brutum ſcribens, cuius imperatoris exercitus apud Mutinã rei pecuniariæ indigentia laborabat ſic innuit. Maximus aũt (niſi fortè me fallit) nodus eſt in republica inopia rei pecuniariæ. obdureſcũt enim magis quotidie boni uiri ad uocem tributi: qđ centeſima collatum impudenti cenſu locupletum uiduarum legionũ præmijs omne cõſumitur. Impendent autem infiniti ſumptus: cùm in hos exercitus quibus nũc defendimur tũ uerò in tuũ. Et tributi ſoluendi uetuſtiſſimũ fuiſſe more, Liuius ſecundo ſic oſtẽdit. Tributũ inde indictum, patres cõferre ipſi primi: Et quia nondũ argentũ ſignatũ erat: æs graue plauſtris quidã ad ærariũ cõuehentes ſpecioſam etiã collationẽ faciebant. cùm ſenatus ſumma fide ex cenſu cõtuliſſet, primores plebis nobiliũ amici ex cõpoſito cõferre incipiunt: quos cum à patribus collaudari, & à militari ætate tanq̃ bonos ciues cõſpici uulgus hominum uidit, repentè ſpreto tribunitio auxilio certamẽ cõferendi eſt orrum. Et libro poſtea ſeptimo Liuius, leuatas fuiſſe dicit duas maximas res, quia tributo & delectu ſuperſeſſum. Quo autem tempore tributa poſtmodũ in ſtipendia militum fuerint collata: Liuius decimo oſtendit. Nam poſt triumphũ à Papirio Curſore de Samnitibus ductũ ipſe nihil militi dederat: ſed prædam omnem in ærarium contulerat. Tributum

Equites uectigalia conducebãt

Mancipes

Tributum unde

Tribuni

Tributa in ſtipendia militum collata

A butum tunc in ſtipendium militum fuit collatum. Et libro primo & trigeſimo Liuius dicit. Cum Carthaginenſes argentum in ſtipendium impoſitum adduxiſſent, quia probũ non eſſe Quęſtores renunciarũt, experientibusq; pars quarta decocta erat, pecunia mutua Romæ ſumpta detrimentũ argenti expleuerunt. Et ne mirum cui ſit, quod de argento eſt dictum, Plin. affirmat pop. Romanum uictis Gentibus argentũ imperaſſe non aurum. Nec uerò ſola urbs Romana, ſed & multæ prouinciæ & urbes quod ſuprà oſtendimus, tributa ſoluerũt. de Paulo enim Æmilio ſuprà eſt dictum, quod Macedonia, & Illirio receptis tributum impoſuerit, mediũ tamẽ illius, quod regibus ſoluere cõſueuiſſent. Et Scipio Numantia funditus exciſa, multas Hiſpaniæ urbes tributarias effecit. Pomp. bello piratico confecto Ponti urbes, & circũſtantes tributarias effecit. Berodẽ regẽ Albanorum tributarium dimiſit. ne autẽ prouinciales tributis indecenter grauarentur, nonnulli principes prouiderũt. Nam Suet. de Tib. ſcribit. præſidibus onerandas tributo pro

B uincias ſuadentibus reſcripſit. Boni paſtoris eſſe tondere pecus non deglubere. Et Helius Spart. de Hadriano dicit, eum tributa multis remiſiſſe. Fuerũt prædictis ſimilia emolumenta reip. portoria, de quorum miniſtris ſic habet Nonius Marcellus: Portitores telonarij, qui portum obſidentes omnia ſciſcitantur, ut ex eo uectigal accipiant. Et Aſconius ſecunda in Verrem actione: Portorij, qui portoria redimunt. Liuius autẽ ſecundo dicit, portorijs quoq; & tributo plebs liberata, ut diuites conferrent, qui oneri ferendo eſſent. Pauperes ſatis ſtipendij pendere ſi liberos educarent. Et diligentiã quæ exigẽdis portorijs adhiberetur, Cic. ſecunda in Verrem actione ſic oſtendit. Inuenio duos ſolos libellos à Lucio Canul. miſſos ſocijs ex portu Syracuſis, in quibus erat ratio ſcripta menſium: cõplurimarum rerũ exportatarũ iſtius nomine ſine portorio. Salis item aliud fuit Romanis maximum uectigal. Liuius in quinto. Ancum Marcium regẽ primo inſtituiſſe ſalinas & populo ſalis modia ſex in congiarium dediſſe dicit. ſed poſtea undetrigeſimo Liuius ſcribit, Vectigal etiam nouum ex ſalaria annona ſtatuerunt: Sextante ſal & Romæ, & per totam Italiam erat. & ſextantem docebimus ſextam fuiſſe unciæ partem

C æris: ſcilicet ut ſi ad noſtrã referremus ætatẽ, duobus quatrinis ſalis libra uenderetur: Romæ pretio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi pretio præbendum locauerunt. Id Vectigal cõmentum alterius ex Cenſoribus ſatis credebant, q̃d iniquo populi iudicio dãnatus eſſet. Id pretio ſalis maximè oneratis tribubus, quarũ opera dãnatus erat, credebant: Inde Salinator Liuio cognomen. Et non paruũ ex pecuarijs emolumentũ publicè ſimul & priuatim Rom. perceperũt. Pecuarios aũt Aſconius ſuper diuinationem Verrinarũ exponit, eſſe qui pecora publica redimunt. Videmus uero tradi à uetuſtiorib. Romanos & urbis & imperij fundatores, nihil in bonis aliud præter pecudes habuiſſe. Vnde uult Feſtus uerbum peculatus pro furto publico poni. quia ſic à principio dici cœperit, tunc cum Romani præter pecudes nihil habebãt. Et Varro ſuis tẽporibus ſeruatum fuiſſe dicit, quod pariter & noſtra ætate ſeruatur: Vt greges ouium longe abigantur in Samnium ex Apulia æſtiuatũ. fuitq; ſemper maxima hominũ multitudo, quæ gregibus cuſtodiendis in Apulia eſt obuerſata. Vnde Cic. tertia in Catilinã. In M. Cepa rium cui ad ſollicitãdos paſtores Apulia eſt attributa. & ſyluas lucoſq; publicos Roma

D ni uectigales habuere: Vnde Lucar appellatũ eſſe, q̃d ex lucis caperetur Feſtus ſcribit. Et Cic. pro Milone orans de Clodio. Seruos agreſtes, & barbaros, quibus ſyluas publicas depopulatus erat Etruriamq; uexauerat ex Apẽnino. Vult autẽ M. Varro omnis pecuniæ pecus fuiſſe fundamentũ. nec tamen quod aliqui crediderũt: uult Varro pecuniã prædicta ratione dictam eſſe à pecude. ſed potius quia quod infrà oſtẽdemus antiquiſſimum æs quod eſt conflatũ, pecore eſt notatum. Celſus aũt Iureconſultus ſcribit, peculiũ appellatur, quod præſidij cauſa reponeretur, ut Paulus agit quibuſdã bellis ciuilibus factitatũ, & audiſſe ſe ſenes ruſticos ita dicẽtes, pecuniã ſine peculio fragilẽ eſſe. Primogenius tamen in Verborũ ſignificationib. uult pecuniæ nomine non ſolum pecuniam, ſed omnes res: tam ſolidas, q̃ mobiles, & tam corpora, q̃ iura contineri. Magnum quoq; uectigal dediſſe reip. aquas per formas in urbem introductas, Frontinus De aquæductib. tractans oſtendit. Et nos caſtella lacuſq; & cæteras aquæductuum partes, in Roma deſcribentes inſtaurata, particularia indicauimus uectigalia. Mercatura, & ſi priuatorum fuerit exercitiũ, ex quo uectigalia plurimum acciperent incrementi: aliquid tamẽ cum

Portoria

Telonarij

Salis uectigal

Pecuarij

Peculatus

Pecunia unde

Peculium

Aquarum uectigal

publica ſalute ex eo coniunctū habuit, quod pecunia, quæ diuerſis modis trās mare trajj ciebatur, eā quæ erat Romę uel augebat prout ſucceſſerat, uel imminuebat. De uerbi autem ui, ſic habet Nonius, Merx ſpecies ipſa. Mercatura actus. Et traiectitiā pecuniā eſſe dicit Modeſtinus Iureconſult. quæ trans mare uehitur. cæterum ſi eodem loco conſumitur: nō erit traiectitia. Sed uidendū an merces ex ea pecunia cōparatæ in ea cauſa habeātur. Et intereſt utrum ipſæ periculo creditoris nauigēt, tunc enim pecunia traiectitia ſit. Et de ipſarū utilitate uel damno, de laudibus Pompeij orans Cic. ſic habet. Deinde cæteris ex ordinibus homines gnaui & induſtrij: partim in Aſia negotiantur, quibus uos abſentib. conſulere debetis: partim eorū in ea prouincia pecunias magnas collatas habēt. Et infrà: Nā cū in Aſia res magnas permulti amiſerant, ſcimus Romæ ſolutione impedita fidem cōcidiſſe: hæc fides atq; ratio pecuniarū, quæ Romæ, quæ in foro uerſatur, implicita eſt cum illis pecunijs Aſiaticis & cohæret. Vnde Cic. pro Plancio orans, cum ex bono loco uiſus eſt laudare: cum patrē eius equitem Romanū dixit maximarum ſocietatum autorē: plurimarū fuiſſe magiſtrum. Et ad Craſſipedē ſcribens idem de Bithynijs mercatorib. ſic habet. Quanq; tibi præſens commendaui, ut potui diligentiſſimè ſocios Bithyniæ, quę ſocietas ordine ipſo hominū genere pars eſt maxima ciuitatis. Iuuerūt autem difficillimis temporibus remp. ſocietates mercatorum. Liuius XXIII: cum Scipiones in Hiſpaniā frumentū ueſtimentaq; exercitui ſupplenda poſtulaſſent, nec unde darent ſenatus populusq; haberent: Fuluius Prætor in concione exhortatus eſt eos, qui redēpturis auxiſſent patrimonia: ut reip. ex qua creuiſſent, ad tēpus cōmodarent. Tres ſocietates XIX hominū effecerunt, pacti ut quæ in naues impoſuiſſent, ab hoſtium tēpeſtatisq; ui, publico periculo eſſent: exoluitq; poſtea ſenatus. et XXIIII. Cum Cenſores ob inopiam ærarij, ſe iam locationibus abſtinerent ædium ſacrarum tuendarū, ciuiliūq; equorum præbendorum, ac ſimilium his rerum, conueniunt ad eos frequentes, qui haſtæ huius generis aſſueuerant: hortanturq; Cenſores, uti omnia perinde agerent, locarent, ac ſi pecunia in ærario eſſet: neminem niſi bello confecto: pecuniam ab ærario petiturum eſſe. Fuerunt autem mercatorib. inferiores Mangones. Affranius Iureconſultus non mercatores, ſed uenalitiarios appellari ait. Et malis mercatoribus pœnam Vlp. Iureconſ. decernit, Stellionatum dicens maxime in his locum habere: ſi quis pro re fortè alij obligata, diſſimiliter obligatam per calliditatē alij diſtraxerit, uel permutauerit, uel inſolutū dederit, & ſi quis merces ſuppoſuerit, uel obligatas auertit, uel corrupit: ſi quis impoſturam fecerit, uel colluſionem in mercem alterius. multa collegimus reip. neruos pecuniam facientia: quæ omnis pecunia cum in ærarium inferretur, de eo altius multa repetere libet quæ pro alteris Romæ, & reip. incunabulis haberi poterunt. ærarium fuiſſe dicit Plut. in Saturni æde, quia nullum eius dei tempore furtum fuerit cōmiſſum, uel quia Valer. Publicola ibi conſtituerit: utputa in loco tuto, & munito natura: tabulasq; publicas in eo fuiſſe ſeruatas ſcribit. quanquam ſuprà à nobis oſtenſum eſt, non modo tabulas, ſed libros quoq; elephantinos ibi fuiſſe ſeruatos, in quibus XXXV eſſent conſcriptæ tribus, & pariter alios in quibus, & Senatuſconſulta conſcriberentur. Nec dubitamus quin eo in loco omnes publicarum rationum libri conſeruarentur: Sueto. in Cæſaris rebus geſtis. Tabulas ueteres ærarij debitorum, uel præcipuam calumniandi materiam exuſſit. Plutarchus prædictis addit. Legatos undecunq; Romam uenientes ædem Saturni primo adijſſe, deinde à præfectis ærarij ubi edidiſſent nomina fuiſſe deſcriptos, quia Quæſtores legatis munera mittebant, & ægrotos curabant, qui ſi morbo interijſſent, ſumptu publico ſepeliēdos curabant. Et poſteà propter multitudinem legatorum ſumptus fuiſſe ſublatos, manſiſſeq; ut Præfectos ærarij adirent, quib. nomina ſua edant ac ſcribi faciant. inferebantur uero in ærarium non modo æra, à quibus dictum ærarium aſſerit M. Varro, ſed res quoq; utilitatem reip. allaturæ: Liuius enim dicit M. Pinarium Prætorē in acie ad duo milia Corſorum cecidiſſe, qua clade compulſi obſides dederūt & ceræ centum milia pondo. Quanq; aūt huiuſmodi, aut præda, aut præmia à uictis habita inprimis ærariū locupletaſſe uidet, ut ſupradicta à nobis diligenter enumerata, uectigalia, portoria, ſal, ſtipendia, ſicut ordine percipiebantur, ſic ordinarijs ſumptibus ſatisfeciſſe uideātur: habita tamen de hoſtibus uictis ſpolia ærariū melius compleuerunt: adeo ut Plinius Plutarchusq; in Pauli Æmilij uita, concordi referant ſenſu: tantum auri &

Margin notes: *Mercatura* (beside "dicit Modeſtinus"); *Mangones*, *Venalitiarij*, *Stellionatus* (beside "turum eſſe… reconſ. decernit"); *Aerarium* (beside "repetere libet"). Section letters in right margin: E, F, G, H.

A & argenti in ærarium retuliſſe Æmilium Paulum Perſe deuicto, ut nullum poſtea tributum a ciuibus perſolui oportuerit: uſq; ad Hircij & Panſæ Cōſulatū, qui circa primū Cæſaris Auguſti, & M. Antonij ciuile bellum conſules fuerunt. De eoq; defectu pecuniæ, quem reſp. etiā prius per belli ſcilicet Cæſaris & Pompeij ciuilis initia habere cœpit: Cicero Attico ſic ſcribit. Sumus imparati à pecunia, quam quidem omnē non modo priuatam, quæ in urbe eſt, ſed etiā publicam, quę in ærario eſt, illi relinquimus. Et uerè ſcripſit tunc Cic. Nam Cæſar repertam in ærario grandem uim pecuniæ abſtulit: Vnde ad annū inde quintum eo mortuo prędictis Hircio & Panſa Conſulibus, ciues grauari oportuit. In ærario autem principaliter æra, unde locus eſt dictus, reponebantur. eratq; eius pars quædam ſecretior, in qua omnium reip. introituum pars uiceſima ſeruabatur, tam obſtinatè clauſa: ut niſi difficillimis rebus premeretur reſp. inde pecunia ſumi non poſſet. Liuius XXVII. Cætera expedientibus quæ ad bellum opus erant conſulibus aurum uiceſimarium quod in ſanctiore ærario ad ultimos caſus ſeruabatur, promi placuit: prompta

Locus in ærario ſecretior

B ad quatuor milia pondo auri. Sed & locum & actum ærarij conſeruandi, fiſcum maiores: ſicut & nos nunc, appellauere: cuius uerbi & originem & cauſam Aſcon. ſecūda in Verrem actione ſic exponit. Sportæ unde ſportulæ numorum ſunt receptacula, ut ſacci, ſaccelli, ſacculi, crumenæ, uellæ, ſcorticæ, & manticæ, & marſupia. Fiſci uerò fiſcinæ, fiſcellæ, ſpartea ſunt utenſilia ad maioris ſummæ pecunias. Vnde quia maior ſumma eſt pecuniæ publicæ q̃ priuatæ, ærarium dicitur loculus, & arca theſauri pro ſacello fiſcus pecunia publica: à quo & confiſcari ſolet dici: in publicum ius ærarij redigere. Quando autem primum pecunię Romanis fuerit uſus, à Plin. ſic habetur: Pop. Rom. ante Pyrrhū regem deuictum ne quidem argento ſignato uſus eſt: libralis ante; unde & libella nunc dicitur, & dipondius appendebatur aſſis: Vnde & expenſa in rationibus dicunt: Quin & militum ſtipendium, hoc eſt ſtipes ponderata. argentum ſignatum eſt anno urbis D. LXXXV. Q. Fabio Conſule, anno quinto ante bellum primum Punicum: placuit denarius pro decem libris æris, quinarius pro quinq;, ſeſtertium pro dipondio ac ſemiſſe. Li-

Fiſcus

Quando primum Romanis pecuniæ uſus

C bræ autem pondus æris imminutum bello primo Punico cum impenſis reſp. non ſufficeret Hannibale urgente, & Q. Fabio Dictatore aſſes unciarij facti: placuitq; denarium ſexdecim aſſibus permutari, quinarium octonis, ſeſtertium quaternis. Ita reſp. dimidiū lucrata. Lucius Brutus in Tribunatu plebis octauam partem æris argento miſcuit, qui nunc uictoriatus appellatur. Eſt autem ſignatus uictoria, unde nomen. Hæc quæ ſupra ut apud Plinium Liuiumq; ſunt tradita poſuimus, principia quidem habent, ad id quod quærimus. ſed fuſius apertiusq; quoad poterimus declaranda ſunt. Traditum eſt ex Liuio poſt cladem naualem, primo bello Punico à Fuluio Seruio Conſule in Aphrica acceptam, Romæ ſtatim ducentas naues refectas, quo tempore numi primi argentei fuerint cuſi, & numus decima pars denarij aurei fuerit: Et paulò infrà in eodē bello ſcriptū eſt, petitam fuiſſe ab Aphris pacem & à Luctatio Conſule datam. dediſſeq; Aphros ex fœdere omnes Romanorum captiuos, & tributum ſpopondiſſe in uiginti annos tria milia talent. talentumq; id fuiſſe quinquaginta libras argenti ſingulum. ſed alia quoq; fuerunt diuerſiſſimi ab hoc ponderis talenta. de quibus cùm à nobis ſit dicendū, alia quoq;

D monetarum numerorum & ponderum uocabula afferemus. Quæ omnia qualia per ſingulas ætates fuerint, examuſſim oſtendere nō magis difficile, quàm impoſſibile fuerit, non ſolum, quia obſcuris, & noſtra ætate ignotis uerbis ſunt à maiorib. tradita, ſed quia omnis ferè ætas, ſuam habuit cudendi uarietatem & formam. Videmus enim multos ex Conſulibus priſcis ſui uultus cuſiſſe numos, ſemper menſura & pondere uariatos, quod maiore poſtea ſtudio ſinguli principes factitarunt. & tamen interea nunquam eſt ceſſatum, uictoriatos, bigatos, & quadrigatos cudi. Quæ igitur uerba exponere audeamus ea proponemus ratione, ut ab infinita aliorū turba, ſupra uires exponenda liberi maneamus: erunt enim pecunia, libra, pondo, aſſes, numus, denarius, talentum, ſeſtertium, & quæ his connexa obligataq; aut ab eis dependentia incident. Prima ſignati æris, & argēti nota fuit pecus. Vnde pecunia eſt dicta. pondo & libram idem fuiſſe, Feſtus Pomp. innuit, cum dicit: duo aſſes ſinguli libram, & pondo efficiebant: quare autē unicæ rei duæ fuerint appellationes, quid dicamus nihil aliud eſt, q̃ nobis uideri libram ab unciarū diuerſitate aliquādo uariaſſe. pondo ſemper idē fuiſſe quo omnes uſi fuerint: qui libræ no-

Monetarum numerorum, ponderum uocabula

men ſi poſuiſſent,dubium quod pondere deſignabant fore credebant.Talentũ uerò pō B
Talentorum genera. dus fuiſſe conſtat multipliciter uariatum: Nam præter ſupradictum ab Aphrica habitũ
quod fuiſſe diximus librarũ quinquaginta:fuit Ægyptium:q̃d Plin.quindecim cõtinuiſ
ſe pōdo dicit.Duo item alia fuere talenta:Atticũ:Euboicũ:rurſusq; Atticũ fuit duplex:
maius & minus.Liuiusq; libro XXXVI.ſcribit magnũ talentum Atticũ LXXX libras
& paulo plus habuiſſe,qui & paulo prius lib.XXXIIII.dixerat talentũ illud magnum
LXXXIII habere libras,& quatuor uncias.Priſcian.uerò Grãmaticus talenti eius At-
tici maioris cõputum ad Rom.uſus cõſuetudinẽ hanc reducit:ut ſex milia Roman. de-
nariorũ impleat.Conſtat uerò ad prædictorum intelligentiã,quoties in prædictis fit pō
deris mẽtio,argentũ id pondus non æs aut aurum fuiſſe:niſi ea auri & æris uocabula ſint
adiuncta.Romanis enim prior,& crebrior argenti uſus fuit,q̃ auri,& argentum ipſi nõ
aurum uictis gentibus imperauere:ſicq; ubi talentũ octuaginta trium librarum, uncia-
rum quatuor fuiſſe diximus,id ad argẽti ualorem erit referendũ.Quod aũt dicit Priſcia-
nus ſex milia denariorum Roman.impleuiſſe talentum,ad aureos denarios non eſt refe F
rendum,qui aucta & florente rep. ſunt ſic appellati.Sed ad primos denarios: quos ſex-
decim aſſibus æris permutari placuiſſe Fabio dictatori ſupra eſt dictum.Sed his omiſſis
Minora Romanorum pondera. minora Roman.pondera dicemus,ex quibus maiora illa quo modo conficerent intelli
gi poteſt.Siliqua fuit primũ minimumq;,quod eſſe conſtat granum thecæ incluſum fru
ctus arbuſti:inde ſiliqua pariter appellat̃: quo abundat Apulia:uarioq; uocabulo apud
Italicos appellatur.Thecaq; oblõga & plana ſaporis dulcedinẽ habet. Poſt ſiliquã erat
ſcrypulus Græce,& obolus Latine dictus:qui ſex ſiliquis conficiebatur.Dragma dein-
de tribus conſtabat ſcrypulis decẽ & octo ſiliquas cõplexa. Numus dehinc argenteus
quatuor ſcrypulos:hoc eſt dragmã & tertiam continebat:Et uncia ſequebatur ex octo
dragmis confecta.Libram dehinc Italicã duodecim unciæ conficiebant, dragmas in ſe
nonaginta ſex habentes.hæcq; libra as apud Rom.apud Græcos mna eſt dicta,quã po-
ſtea minã dici cõſuetudo obtinuit.Vtrum uerò libræ noſtri tẽporis par ea & correſpon
dens fuerit dediti Arithmeticæ faciliter poterunt iudicare.Et libras uiginti quatuor ſe- G
ſtertium Atticum paruum habuiſſe Seneca ad Nouatũ ſcribit.Vnde cum dicat M.Var
ro uiginti quatuor ſeſtertia libras ſexaginta cõficere: Apparet ſeſtertiũ duabus libris &
dimidia fuiſſe conflatum.Nam proſequitur idem Varro.Dipōdius & ſemis antiquũ eſt
ſeſtertium.fuit aũt maiorib. conſuetudo ut æra in uocabuli cõpoſitione poſtponerent.
Sicq; ſemiſquintus,ſemiſquartus,ſemiſtertius pronunciabãt.Dixerunt etiã dipondium
à duobus ponderib.& unum pondus fuit aſſipondiũ,quaſi libræ unius pōdus. Reliqua
deinceps à numero dicebant̃ uſq; ad cẽtuſſis.& à tribus aſſibus treſſis,& pariter uſq; ad
decem computabatur.Abinde ſumebatur à decem cõpoſitio. Decuſſiſq; à decem aſſi-
bus.& à duobus decuſſib.uiceſſis,deinde triceſſis uſq; ad centuſſis.Sicq; Perſius. Et cẽ-
Unciarum diverſæ ſupputationes. tum Græcos uno centuſſe licetur:id eſt centum libris uendit per auctionem,quæ per in
crementũ precij ſicut ſub haſta fiebat.Fuerunt pariter diuerſæ unciarũ ſupputationes,di
uerſis appellatę nominibus.Et cum libra uel as duodecim eſſet unciarũ:Deũx undecim
unciarũ dicebatur,quod uncia una demeretur à libra. Dextans unciæ decẽ quaſi dẽpto
ſextante ex aſſe.Dodrans unciæ nouem,quaſi dempto quadrante ex aſſe. Beſſis unciæ H
octo quaſi binus triens.Septunx unciæ ſeptem.Semis uncię ſex:quaſi ſemis as uel libra
media.Quincunx unciæ quinq;.Triens unciæ quatuor,id eſt tertia pars aſſis. Quadrãs
unciæ tres quaſi quarta pars aſſis.Sextãs unciæ duæ:quaſi ſexta pars aſſis. deinde uncia
ab uno dicta eſt.Semiuncia ſemis eſt unciæ:duæ ſextulę ſunt tertia pars uncię id eſt ſcry
puli octo.Sicilicus ſcrypuli ſex.Sextula ſcrypuli quatuor.dimidia ſextula:ſcrypuli duo.
Ad eoſq; numeros cum hæreditates diuiderentur ſic habet in oratione pro Aulo Cecin
na M.Cic.facit hæredem ex deuncia,& ſemiuncia Cecinnã,Ex duabus ſextulis M.Ful-
cinium libertum ſuperioris uiri:Ebutio ſextulã aſpergit. Satis per numeros ponderaq;
balbutiſſe uidemur.Et tamen maximam eius rei partem,qui à nobis deſiderent multos
non dubitamus futuros.Sed ne res ipſa aliter aperiri,& abſolutè à nobis tractari potue-
rit multa obſtãt:q̃d per omnes(ut diximus)ætates,ab urbe cõdita in dies noſtros uaria
ti numi,mutata cum ponderib.formiſq; nomina, adeò ut pauciſſima ac fermè nulla ue-
ram à ui uerborum notitiam nunc habeant.Nec potuimus in hac (ſicut in multis feciſſe
uide-

A uidemur)rei difficultatem ingenio,& induſtria ſuperare,quod nulla extāt priſcorū uolumina,in quib.aperta dictorū uerborū mentio fiat.Characteribus enim,& ſignis ubiq; talenta,ſeſtertia, pondo,libra,numus,denarius,ſcrypulus, & uetuſta uerborum ſuprà à nobis poſitorū turba,ſunt per libros notata. quæ ſigna nullus ætate noſtra recognoſcit & quæ fortaſſis cognoſci poſſent librariorum uitio deprauata ſunt.ſicq; nulla potuit lectionis diligētia q̄d nō intelligebamus ut diſceremus efficere.Itaq; ærarij partib. abſolutis ad alias reip.adminiſtrationis partes redeamus.Eaq; primū attingamus: quæ ex ipſo ærario aut horreis à præfectis ærario primum inſtitutis:ad pop.Rom.utilitatē bonamq; gubernationem deprompta fuere.Scribit Plin. pop.Rom.cœpiſſe ſtipem ſpargere Sp. Poſthumio Q.Martio cōſulibus. tantamq; pecuniam in ærario fuiſſe,ut eam conferrēt L.Scipioni:ex qua is ludos fecit.Annium quoq; Martium idem dicit Ædilē plebis primum frumentū populo in modios aſſibus donaſſe.Heliumq; pariter in ædilitate frumētum pop. aſſibus præſtitiſſe,qua ex re ſtatuæ illi in Capitolio, & palatio poſitæ fuerint, & ſupremo die humeris à populo in rogum delatus ſit.ſed huiuſmodi munera pop. Romanus ſub principibus ampliora,ac frequentiora accepit De Cæſare enim Sueton. ſcribit:populo præter frumenti duos modios, ac totidem olei libras, trecentos quoq; numos,quos pollicitus olim erat uiritim diuiſit. Et munus populo epulumq; cū daret:quāuis macellarij oblocata darent,etiam ipſe domeſticum apparauit. Item dedit epulū populo ac uiſcerationē.Et poſt Hiſpanienſem uictoriā duo prandia. Nam cū prius parcè neq; pro liberalitate ſua præbitū iudicaret:quinto poſt die aliud largiſſimū præbuit.Dederunt uerò principes Romani uariatis pro rerum opulentia modis quandoq; partem: ſicut Cæſarem ſuprà de duobus modis feciſſe diximus:quandoq; totam ſummam familijs neceſſariam,prout infrà docebimus.unde Auguſtum dicit Suetonius non ſolū ſummā toto ſuffecturam anno dediſſe:ſed cum ſingulis dari menſibus cōſueuiſſet,ter in anno diſtribui uoluiſſe.Suntq; hæc Suetonij uerba.Ac ne plures frumentationis cauſa frequentius à negocijs auocarentur,ter in annum quaternorum menſium teſſaras dare cōſtituit:ſed deſideranti ueterem conſuetudinem conceſſit rurſus,ut ſui quiſq; menſis acciperet.Idemq; princeps,ut mercatorib.induſtria ualentibus,ſed à rei tenuitate laborantibus opem ferret, quoties ex dānatorum bonis pecunia ſuperflueret uſum eius gratuitum eis,qui cauere in duplum poſſent,ad certum tempus indulſit.Sequitur Sueton.Auguſtum frequenter dediſſe congiarium:quod quidem uerbum ſola conſuetudine notū, & nullam habens priſcæ Latinitatis originē,eam uim habuit, ut quandoq; res quādoq; & ſæpius pecuniam populo uiritim datam fuiſſe ſignificet. Is itaq; congiarium populo frequenter dedit.ſed diuerſæ fuerunt ſummæ,modo quadraginta, modo triginta, nonnunquam quinquaginta & ducentos numos.Ac ne minores quidem pueros præterijt, quamuis non niſi ab undecimo ætatis anno accipere conſueuiſſent. Idemq; frumētum in annonæ difficultatib.ſæpe leuiſſimo,interdum nullo pretio:uiritim admenſus eſt. Et teſtamento quod ultimum fecit ingenti uſus eſt liberalitate:legauit pop. Rom.quadringenties,tribubus tricies quinquies ſeſtertium.prætorianis militib. ſingula milia numorum:cohortibus urbanis quingentos:Legionarijs trecentos numos:quam ſummam repræſentari iuſſit. Nam confiſcatam ſemper repoſitamq; habuerat. Tiberius uerò princeps congiariū populo trecentos numos uiritim dedit,& prandium mille mēſis. Et Caligula congiarium populo bis dedit tricenis ſeſtertijs, totieſq; abundatiſſimum epulū ſenatui equeſtriq; ordini,etiam coniugibus & liberis utriuſq; ſexus: poſteriori epulo forenſia inſuper uiris,fœminis ac pueris faſcias purpuræ ac conchilij diſtribuit. Et ne ſordidus fœtiduſq; imperator eam conſuetudinis priſcorum liberalitatis gloriā conſeruaret,ineunte anno dixit ſe per Cal.Ian.ſtrenas recepturum, ſtetitq; in ueſtibulo ædiū Calendarū die,ad captandas ſtipes,quas plenis ante eum manibus ac ſinu omnis turba ferebat.Claudius congiaria populo ſæpiſſime dedit.Et annona deficiente negotiatorib. certa lucra propoſuit,ſuſcepto in ſe damno,ſi cui quid per tempeſtatem accidiſſet,& naues mercaturæ cauſa fabricantib. magna commoda conſtituit: pro conditione cuiuſq; ciuis.Neronem dicit Suetonius deductum in forum,populo congiarium,militi donatiuum propoſuiſſe, diuiſiſſeq; populo uiritim quadragenos numos. Senatorumq; nobiliſſimo cuiq;,ſed à re familiari deſtituto, annua ſalaria & quibuſdam quingena conſti-

Ex ærario ad pop.Rom.utilitatem deprompta.

Congiarium.

tuiſſe. Deq; eodem Nerone Cor. Tacitus: plebi congiarium quadraginta numi uiritim B
dati, & ſeſtertium ærario quadringenties illatum. Quin diſſimulandis rerum externarū
curis, Nero frumentum plebis uetuſtate corruptum in Tyberim iecit, quo ſecuritatē an
nonæ ſuſtentaret: cuius pretio nihil additum eſt, quamuis ducentas fermè naues portu
in ipſo uiolentia tēpeſtatis, & cētum alias in Tyberim ſubuectas fortuitus ignis abſum-
pſiſſet. Et Domitianū ſcribit Suet. Congiarium populo numorū trecentorū ter dediſſe.
Hadrianumq; pariter dicit Helius Spart. Congiarium duplex præſentem populo dediſ
ſe, ternis ſingulis aureis diuiſis. infinitāq; pecuniam, quę fiſco debebatur priuatis debito
ribus in urbe, ac in Italia, in prouincijs etiam reliquis ingētes ſummas reliquiſſe, ſyngra-
phis & chirographis in foro diui Traiani, quo magis ſecuritas omnib. roboraretur incē
ſis. Traianum principem optimum, geſtorum cuius ſcripta indigniſſimè perierūt, refert
in Panegyrico Plin. orator: inter cæteras, liberalitate una uſum fuiſſe ſummis laudib. ex
tollenda, qui pueros quinq; milia ex omni imperio ſelectæ indolis, ita ali & à præcepto
ribus erudiri curauerit: ut ea in facultate eo in genere inſtitutionis uitæ erudiri uoluerit, F
in quod natura procliuiores ſunt uiſi. quā liberalitatē imitatum fuiſſe Hadrianū ſcribit
Spart. & ſenatoribus, qui non uitio ſuo decoxerant patrimonium pro modo ſenatoriæ
profeſſionis expleuiſſe, & poſt cæteras immenſas uoluptates in honorē ſocrus ſuæ aro-
mata populo dediſſe. in honoremq; etiam Traiani balſama & crocum per gradus thea-
tri fluere iuſſiſſe. atq; in adoptione Ælij Veri Ceionij dediſſe populo cōgiariū, & militi
bus ſeſtertium milies. Ab Anton. item Pio imp. optimo ſcribit Spart. Cōgiarium & po-
pulo & militibus de proprio datum. & item aliàs eundem Antoninum dediſſe populo
congiarium, & militibus donatiuum addidiſſe. Viniq; olei & tritici penuriā per ærarij
ſui damna gratis populo dando ſedauiſſe. Marcum Anton. philoſophum imperatorem
pariter ſcribit Iulius Capitol. filio ante tempus cōſule facto, dediſſe populo congiariū:
quod iterato uxore eidem filio data & tertio item poſt triumphum ſimul cum filio de
Marcomannis actum dederit. Quin & Commodus imperator in prætexta puerili con-
giarium dediſſe in Lampridio refertur, quod poſtea imperator denarios ſingulis ſeptin G
genos uicenos fuerit impartitus. Scribit etiam Capitolinus Helium Pertinacem impe-
ratorem congiarium dediſſe populo centenos denarios: promiſiſſeq; prætorianis duo-
dena milium: ſed dediſſe ſena. Seuerus autem Apher princeps bonus, & ſi congiariū po
pulo prius non dederit q; ad bellum parthicum eſſet profecturus, rei frumentariæ curā
habuit diligentiſſimam: ita ut poſt datum abundè ſemper in uita frumentum uita quoq;
excedens canonem annorum ſeptem reliquerit: adeò ut uiginti quinq; modiorum mi-
lia ſingulis diebus expendi poſſent. Alexandrum etiam Seuerum ſcribit Spartianus cū
eſſet imperator optimus congiarium populo ter dediſſe, donatiuum militibus ter: & ſu
per cōgiarij pecunias carnē populo diſtribuiſſe. qui & pauperes honoratos iuuit, quos
pauperes uerè non per luxuriam, aut ſimulationem uidit. Quanta autem fuerit per im-
peratorum liberalitatem pop. Romano rerum omnium abundantia, facile intelliget, &
mirari poterit, qui Flauij Vopiſci de Aureliano principe geſta leget, ex quibus hęc du-
ximus excerpenda. Non prætereundum uidetur, quod & memoria tenet publica & fi-
des hiſtorica. Aurelianum eo tempore, quo proficiſcebatur ad bellum oriētale bilibres H
coronas populo promiſiſſe, ſi uinceret: & cum aureas populus ſperaret, neq; Aurelia-
nus aut poſſet dare, aut uellet, coronas eum feciſſe de panibus, qui nunc ſiliginei uocan
tur, & ſingulas quibuſcūq; donaſſe, ita ut ſiligineū ſuum quotidie toto æuo ſuo, & unuſ-
quiſq; reciperet, & poſteris ſuis dimitteret. Nam idem Aurelianus etiā porcinā carnem
pop. Romano diſtribuit, quæ hodie quoq; diuiditur. Qui panibus urbis Romę unciam
de Ægyptio uectigali auxit, dicens: neq; enim pop. Romano ſaturo poteſt quicq; eſſe
lætius. Statuerat uinum gratuitum pop. Romano dare, ut quemadmodum oleum & pa
nis, & porcina gratuita præberentur, ſic etiam uinum daretur, quod perpetuum hac di-
ſpoſitione conceperat. Hetruriæ per Aureliam uſq; ad Alpes maritimas ingentes agri
ſunt hiq; fertiles & ſyluoſi: Statuerat igitur à dominis locorum incultorū, qui tamē uel-
lent gratis dare, coemere atq; illuc familias captiuas conſtituere: Vitibus montes cōſe-
rere: atq; exinde uinum dare, ut nihil reddituum fiſcus acciperet. Hicq; imperator cōgia
riū populo ter dedit. Et in ſex imperij ſui annis pop. Romano tunicas albas manicatas

A ex uniuerſis prouincijs:& lineas Afras,& Ægyptias puras donauit. Tacitum uerò ſcribit idem Flauius poſſeſſiões,quas in Mauritania habuerit ſarctis tectis Capitolij deputaſſe,argentum uerò menſale,quod habebat miniſterijs conuiuiorũ,quæ in tẽplis fierẽt dedicaſſe.Quid autem ſibi uelint ſarcta tecta Feſtus ſic docet:ſarctè ponebant,pro integrè,ob quam cauſam opera publica,quæ locantur,ut integra præſtentur,ſarcta tecta locantur:& enim ſarcire eſt integrum facere.Nec ſolum largitione,donatione,& uaria liberalitate pop.Romanum conſulares triumphaleſq; uiri,& poſtea principes, benè lætum opulentumq; reddere ſunt adnixi: ſed ab uſuræ & fœnoris uoragine defenderunt. Idq; ut melius oſtendamus,uocabula ipſa primũ diffiniemus.Fœnus,inquit Nonius, à fœtura dictum,quod pariat aliam ex ſe pecuniã.Et infrà: Verſuram facere mutuam pecuniã ſumere,ex eo dictum eſt,quod initio,qui mutuabantur ab alijs, non ut domũ ferrent,ſed ut alijs ſoluerent,uelut uerterent creditorem.Quanta autem fuerit cura patrib: creſcente repub.pauperes ab uſuræ damnis tutari,Liuius multis oſtendit in locis. Nam

Tecta ſarcta

B quinto Cn.Licinius & L. Sextius tribuni plebis legem tulerunt de ære alieno,ut deducto eo de capite,quod uſuris pernumeratũ eſſet,id quod ſupereſſet termino æquis portionib.ſolueret.& in ſeptimo T.Manlio Torquato iterũ C.Plautio conſulib.ſemiunciariũ tantum ex unciario fœnus factum:& in penſiones æquas triẽnij;ita ut quarta pars eſſet ſolutio æris alieni.Infraq;.Iudicia populi eo anno in fœneratores fuere,quib.ab ædilib.dicta dies eſt.ligari nexi deſierunt,ob unius fœneratoris libidinẽ.Cõſules tulerũt ad populum,ne quis,niſi qui noxã meruiſſet, donec pœnam lueret in compedibus aut in neruo teneretur:pecuniæ debitę bona debitoris,non corpus,obnoxium eſſet.Ita ſoluti nerui,cautũq; in poſterũ ne necterentur.Et XXIII Marcus Porcius Cato Prætor Siciliam obtinebat ſanctus & innocens:aſperior tamen in fœnore coercẽdo habitus. Fugatiq; ex inſula fœneratores: & ſumptus quos in cultũ Prætorum ſocij facere ſoliti erant, circũciſi,aut ſublati.& XXXIIII.ciuitas fœnore laborabat, & cum multis fœneralib: legibus conſtricta auaritia eſſet,uia fraudis inita erat,ut in ſocios,qui non tenerẽtur his

Cautiones quibus pauperes ab uſuris tutabantur.

C legibus,nomina tranſcriberent:Tribuni plebis ex autoritate patrum plebem rogarunt: quæ ſciuit,ut cũ ſocijs,& nomine Latino creditæ pecunię ius idem quod cum ciuib.Romanis eſſet.Et infrà.Iudicia in fœneratores eo anno multa ſunt facta. de multa dãnatorũ quadrigæ inauratæ in Capitolio,& in cella Iouis ſupra faſtigium ædiculæ duodecim clypea inaurata.Sed M.Cato De re ruſtica expreſſius innuit,quanto Romani odio uſuram perſecuti ſunt.Maiores noſtri hoc habuerunt,& ita in legibus poſuerunt:furem dupli condemnari:Fœneratorem quadrupli.Ciceroq; quid in uſuris ætas ſua ſeruauerit ſic oſtendit ad Atticum ſcribens.Salaminij cum uſuram facere uellent,nõ poterant, quod lex Gabinia uetabat:tum Bruti familiares,freti gratia Bruti,dari pollicẽtur,ſi ſibi Senatuſconſulto caueretur:fit gratia Bruti Senatuſc.ut nè ue Salaminijs,nè ue qui eis dediſſet,fraudi eſſet:pecuniam numerauerũt.Et infrà:Nam aut bono nomine centeſimis cõtentus erat,aut non bono quaternas centeſimas ſperabat,ut ſolueret centeſimam ſexennij cum renouatione ſingulorum annorum.At Scaptius quaternas poſtulabat:metui ſi impetraſſet,ne tu ipſe me amare delineres. Imperatorũ uerò primus Alexãder Seuerus

D Mammea genitus Chriſtiana,& uir optimus uſuras fœneratorum contraxit ad trientis penſionem,etiam pauperibus conſulens.Senatores ſi fœnerarentur uſuras accipere primò uetuit,ut nihil niſi muneris cauſa acciperent.Poſtea tamen iuſſit, ut ſemiſſes acciperent.Maior etiam prædicta fuit Senatus in populũ caritas atq; liberalitas,cum P.Valerius Publicola è patribus & C.Martius Rutilius è plebe,Cõſules, q̃d Liuius in ſeptimo tradit,ſolutionem alieni æris in publicã curam uerterunt.Quinq; enim uiri creati, quos menſarios à diſpenſatione pecuniæ appellarunt,rem,difficillimam tractatu, & plerũq; parti utriq;,ſemper certe alteri grauem,cum alia moderatione,tum impendio magis publico,q̃ iactura ſuſtinuerunt.Multa & magna ſuperius à nobis ſcripta ſunt adminiſtrationem reipub.oſtendentibus,ex quibus Romana res à parua opibuſq; tenui in amplitudinem peruenerit admirandam:ſed una nobis eſt reliqua ipſius adminiſtratiõis pars, quam ſummos ac ſapientiſſimos uiros exiſtimaſſe uidemus, præ cæteris ipſam auxiſſe, & conſeruaſſe rempublicam:quæ quidem pars licet multiplex uocabulis,& partium diſtinctionibus uideatur,duorũ ad ſummã trium ùe uerborum appellatione continetur,

Senatus caritas in populũ.

Quinque uiri.

integritate ſcilicet,modeſtia,& frugalitate:quæ & his ſimilia cũ oſtenderimus,facile ap E
parebit,nec cõmunicatam orbi terrarum ciuitatem, nec armorum uim maximam inde cõparatam,nec alios adminiſtrandæ intus foriſq; rei mores,ſine prædictis tantum, aut cõſtituere,aut cõſeruare imperium potuiſſe.Quin hanc aſſertionem noſtrã id certius argumentum probabit,quod ſimul cum ipſis ſanctè uiuendi artibus labi ac ruere, ac penitus inaniri Romana res cœpit.M.Cato apud Saluſtium Criſpum. Nolite inquit, exiſtimare maiores noſtros armis remp. ex parua magnã feciſſe: ſi ita eſſet, multo pulcerrimã nos haberemus,quippe ſociorum, atq; ciuium præterea armorum & equorũ maior copia nobis q̃ illis eſt.ſed alia fuere,quæ illos uiros magnos fecerunt, quæ nobis nulla ſunt:domi induſtria,foris iuſtum imperium, animus in conſulendo liber, neq; libidini, neq; delicto obnoxius:pro his nos habemus luxuriam,atq; auaritiam,publicè egeſtatẽ, domi opulentiam:Laudamus diuitias,ſequimur inertiam,inter bonos, & malos diſcrimen nullum,omnia uirtutis præmia ambitus poſſidet.Id autem q̃ uerè Cato uir doctiſſimus & æquè ſanctus dixerit,ex Liuio alijſq; magnę autoritatis uatibus libet particulariter oſtendere.Publium Valerium refert in ſecundo Liuius poſt liberatã patriã,& Conſulatus quatuor morientem gloria ingenti,copijs familiaribus adeo exiguis fuiſſe,ut funeri ſumptus deeſſet,de publicoq; fuerit elatus: & pariter Menenium Agrippã plebis cum patribus conciliatorem,quod ſumptus funeri deeſſet, elatum à plebe ſextantib. in capita collatis:Et in tertio habet Liuius Valerium Publicolã Conſulem in recuperatione Capitolij occiſum,in eiuſq; domum plebem quadrantes,ut funere ampliore efferretẽ iactaſſe.quo in libro Lucium Quintium Cincinnatũ quatuor iugera agri colentem cõtra naualia,quę prata Quintia fuerũt:Dictatorem fuiſſe creatum refert,qui Dictator L. Tarquinium dixerit Magiſtrũ equitum,ſtipendia pedibus propter paupertatẽ tunc facientem.Et C.Fabricium refert Aulus Gellius magnã uim pecuniæ offerentib.Samnitibus reſpondiſſe,dum omnib.membris corpus conſiſteret atq; imperare poſſet,nunquã quicquam defuturum: propterea pecuniã non accipere, qua non indigeret. Vnde eſt quod Liuius in XIIII ſcribit:eundem Fabricium Publium Cornelium Rufinum cõſularem ſenatu mouiſſe,quod is decẽ pondo argenti facti haberet. Quantæ etiam diuitiæ G
fuerint M.Attilio uiro clariſſimo imperium in Aphrica habenti Liuius XVI ſic oſtendit.Attilius regulus Cõſul ſucceſſorẽ ſibi dari in Aphricã cum non obtineret,inter cauſas ſcripſit,quod agellus ſuus à mercenarijs relictus erat.Continentiæ uerò Roman.priſci tẽporis,& auerſionis ab auaritia animorũ,nullum uidemus argumentum certius, q̃ quod ex ſecunda Liuij decade mutilatum habemus. Miſiſſe Pyrrhum regẽ Epirotharũ Cineam oratorem petiturum ea conditione pacem, ut retineret, quæ de Italia occupa-rat.Cineamq; admirandæ uirtutis,& memoriæ,qui nomina,& cognomina Roman. ciuium inſuper uxorum,& filiorum ſciret:poſtquam omnia pertentauerat,nullam domũ ſuis muneribus patentem inueniſſe: unde ad Pyrrhum reuerſus non impropriè dicitur interroganti reſpondiſſe,urbem ſe regum uidiſſe.quodq; in legibus Cic. præſcribit: nihil præter laudem bonis & innocentibus,neq; à ſocijs, neq; ex hoſtibus reportandum: idem Cic.tertia in Verrem actione,à multis præſtantibus uiris factitatum fuiſſe ſic oſtẽdit.M.Marcellus Syracuſas,L.Scipio Antiochum in Aſia, Flaminius regem Philippũ H
& Macedoniam,L.Mumius Corinthum pleniſſimã rerum omnium, urbeſq; Achaiæ, & Bœotiæ multas ſub imperium Romanum ditionemq; redegit: quorum domus cum honore,& uirtute florerent,ſignis,& tabulis pictis erant uacuæ. At uerò urbem totam templa deorum omneſq; Italiæ partes illorum donis ac monumentis exornatas uidemus.C.Elium multi ſcripſerunt,cum legati Ætolorum in Conſulatu prandentem in fictilibus adijſſent, uaſa argentea obtuliſſe,quæ ille nõ acceperit:nec aliud habuiſſe argẽti ad ſupremum uitæ diem quàm pocula duo quæ L. Paulus ſocer ei ob uirtutem deuicto Perſe donauit.Aphricanuſq; poſterior libras XXXVI argenti facti reliquit hæredi,quem de pœnis triumphantem quatuor milia & quadringentas libras argenti tranſtuliſſe conſtabat:idq; argentum totam tunc habuiſſe Aphricam conſtitit, quod poſtea aliquando Romæ in menſarum conuiuij unius apparatu parum eſt uiſum. Qui autem ea diuitiarum paucitate contentus fuerat, idem Scipio modicis pariter apparatibus priuatim in omni uita eſt uſus. Nam officio legationis fratris ſui functus in Aſia poſt

Romanos ſimul cum ſanctè uiuendi artibus labi cœpiſſe.

Continentia Romanorum priſcorum.

A Carthaginem Numantiāq; deuictas,poſt duos inſignes triumphos,ſeptē tantummodò ſeruis ſequentib.ad dictam legationē acceſſit:nec plures eo bello ſecum habuit.M.Curij notiſſima omnib.modeſtia & integritas à nobis quoq; ſupprimi non debet.Is oblatā ſedenti ad focum in ſcamno ruſtico,& ueſcenti catino ligneo auri ſummam renuit,ſe dicens diuitib.imperare,non diuitem fieri cupere. Idemq; poſtea pulſo à ſe Italia Pyrrho nihil præter decretorum publicè ſeptem iugerum munus accipere uoluit. Q. Tubero Ælius Conſul oblata ab Ætolis omnis uſus argētea uaſa remiſit,& fictilibus ſuis uti maluit.Fabricius Luſcinus oblatū à Samnitibus auri,& argenti pondus ſpreuit: oſtenditq; mors quantas ſuis ſobriè, & integrè uiuendi artibus diuitias cumulauerat; cum patellā deorum tantum argenteā Iuris pontificij lege habuerit,ſed quod licuit pede corneo ſuſtentatam: idemq; ad Pyrrhum legatus cum audiſſet philoſophum Cyneam Theſſalum uoluptatem omnib.bonis præferre,eam ſapientiam Pyrrho & Samnitib.imprecatus eſt.Calphurnius Piſo Conſul uictis in Sicilia fugitiuis filium qui multoties benè pu-
B gnauerat corona aurea trium librarum donare debebat; ſed id permutauit in legatum quod teſtamentum ſibi facere promiſit. Publicè etiam fuit aliquando quam in priuatis tantopere laudamus ſobrietas & integritas:Marij enim,& Syllæ bello ciuili proſcriptorum ciuium,qui erant multi,bona populus oblata renuit:nec inuentus eſt, qui partē illorum minimā emeret.Et Aſiam minorem bello captam pop. Rom. Attalo regi poſſidendā donauit.Donauit etiam Lucius Paulus ſi non regno Perſem, cum illi uicto ad ſe perducto obuius procedens,pro tribunaliq; ſedens,illū apud ſe uoluit conſidere, & cœna dignatus eſt:maior tamen Gn.Pompeij liberalitas fuit,qui cum Tygranē Armeniorum regem Ponto pepuliſſet,uiribusq; protriuiſſet,diadema poſtmodū,quod ille abiecerat,capiti eius impoſuit,& tam afflictum in priſtinæ fortunæ ſtatum reſtituit.nec parua P.Corn.Scipion.primo bello Punico benignitas fuit,qui cū Albiā oppidum cœpiſſet,pro quo defenſando dux Carthagínienſiū Hāno pugnās occubuerat,exequias eius ducis funere publico,& ſua præſentia honeſtauit. Tranſiuerunt aūt paucæ ad imperato-
C rum tēpora priſcæ illius continentiæ & humanitatis liberalitatiſq; reliquiæ, ut unicū ſit pradictis caſtorū tēporū uiris æquare libeat, Titū Veſpaſianū delicias humani generis appellatum: cuius animi affectus,uel ex eo patere poſſunt,quod dicere ſolitus fuerit,nō oportere quenq; à ſermone principis triſtē diſcedere:quē tradit Sueton. recordatum ſuper cœnā,quod nihil cuiq; toto die præſtitiſſet,memorabilē illam edidiſſe uocem. Amici diem perdidi. Scio fuiſſe nōnullos atq; etiam pleroſq; nobiſcum uiuere,qui ſolis philoſophantes uerbis,cū reipſa longè à uera abſint philoſophia,eos de quib. dictū eſt Romanorū mores,ſtrictis(ut aiūt)buccis laudāt:quaſi uitio dantes,q̄d nō magis ob ipſarū, quibus uterentur,uirtutū amorē,q̄ ob gloriā & famæ appetentiā eas ſecuti ſint:idq; nos ingenuè fatemur,addimuſq; eū ſemper ſtimulū ad uirtutes plurimū ualuiſſe, quo utinā noſtri ſeculi homines moueri uideamus.Nec hoc dicimus, quia non meminerimus animæ ſalutē ijs,qui ſub gratia nati ſunt,inprimis quęrendā,aut quia ignoremus multos ex priſcis uirtutē propter ſeipſam fuiſſe ſecutos:uerū glorię appetētia eas ſemper habuit uires,ut cū animæ ſalutē quærentib.& cū uirtutē propter ſeipſam amantib. ſocietatē non
D aſpernandam conſeruauerit.Quamobrem ipſo in loco ubi præſtantiſſimorū ex priſcis Roman.laudis & gloriæ appetentiā,quæ uirtutib.operam dari faceret laudamus, geſtā proximis temporib.rem libet narrare:quæ & noſtris cenſoriæ grauitatis,& maiorū,qui gloriæ inſeruierunt honori,poterit ſatisfacere,adeo ut noſtro iudicio omnib. ad imitationē proponi poſſit.Iſabelis Burgundiæ duciſſa,quā ſummus uir Iacobus Portugal. regię ſtirpis cardinalis germanus frater ſororē: & Philippus Burgun.dux maritus uxorē, ſicut debent,plurimi faciunt, religioni Chriſtianæ impenſiſſimè fauet, adeò ut Turcos Conſtantinop.inuaſores,omni conatu à Chriſticolis perſequendos eſſe,& hortetur, & data enixè opera pro uiribus adiuuet:Quibus in adhortationibus,dum apud uirū paucis Chriſtianorū principibus potentatu ſecundum,apud alios principes,& potentes uiros agit,aliquādo dixit,ſeſe nō paruo teneri deſiderio,eam expeditionē cū uiro, & ſuis magnatib.ac populis ineundi,munera ut dicebat multa pro poſſe nō inutiliter obitura, Sed cū ſola in cœtibus eſſe uiderer,quę id ex animo loqueretur, nōnulli ut à propoſito auerterent callidè reſponderūt,gloriæ id ſibi ab omnib.& laudis appetētiæ,parui Chri-

ſtianis-

ſtianis meriti, potius ꝙ religioſæ intentioni attributum iri. quas per iocũ, ut ſimulabãt, B
prolatas uoces reſponſione compeſcuit, quæ præpoſitæ ſuperiori loco priſcorum purgationi accõmodari poterit. Vt diſcant noſtri poſſe Chriſtianum uirum cum animę merito ac ingenti lucro ita gloriæ ſtimulum ſuis operib. admittere, ut uirtutis operibus inſiſtat. Nõ diſſimile enim, inquit, erit ea mulier ſapientiſſima quod ego & appeto, & ſi dabitũ agere intendo, uiatoris quẽ peregrinũ uocamus intentioni: cui facile poſſet accidere, ut beati Apoſtoli Iacobi limina apud Galliciã inuiſurus currũ mercede cõducat, quo cum ueſte & leui ſuppellectile itineraria perferatur. Is ſi gemmã neceſſitati forte ingruẽti præſidio futurã deferret, & pluris in gallitia (ſic ut aliquando cõtingit) uendat ꝙ domi emerit: lucellum quidem domum præter intentionem ſimul cum animæ lucro reportaſſe non iniuria gaudebit. Sed ipſos audiamus priſcos de facti ſui ratione copioſius diſſerẽtes. Ipſaqꝫ ſit prima glorię diffinitio, quam in oratione pro M. Marcello ſic affert M.

Gloria quid

Cic. Gloria eſt illuſtris, ac peruagata magnorum uel in ſuos ciues uel in patriam uel in omne genus humanum fama meritorum. & pro Plancio. Eſt enim in uirtute multis aſcẽſus, ut is gloria maxime excellat, qui uirtute plurimũ præſtat. Et infra, neqꝫ quiſquã noſtrum in reip. periculis cum laude ac uirtute uerſatur, qui nõ ſpe poſteritatis fructuqꝫ ducatur. Itaqꝫ cum multis alijs de cauſis uirorum bonorum mentes diuinæ mihi atqꝫ æternę uidentur eſſe, tum maxime quod optimi & ſapientiſſimi cuiuſqꝫ animus ita pręſentit in poſterum, ut nihil niſi ſempiternũ ſpectare uideatur. Et enim Quirites exiguũ nobis uitæ curriculum natura circunſcripſit, immenſum gloria. Et pro Archia Cic. Trahimur omnes ſtudio laudis, & optimus quiſqꝫ maxime gloria ducitur. nullam enim aliã uirtus mercedem laborum periculorum deſiderat, præter hanc laudis, & gloriæ. qua quidẽ detracta iudices, quid eſt quod in hoc tam exiguo uitæ curriculo, & tam breui, tantis nos laborib. exerceamus? certe ſi nihil animus præſentiret in poſterum, & ſi quibus regionibus uitæ ſpatium circũſcriptum eſt, ijſdem omnes cogitationes determinaret ſuas: nec tantis ſe laborib. frangeret: nec tot curis uigilijſqꝫ angeretur: nec toties de ipſa uita dimicaret. Nunc reſidet quædam in optimo quoqꝫ uirtus, quæ noctes, ac dies, animum gloriæ ſtudijs concitat atqꝫ admonet, non cum uitæ tempore eſſe dimittendã commemorationem nominis noſtri, ſed cum omni poſteritate adæquãdam. Ego uero omnia, quę gerebam, iam tum in gerẽdo ſpargere me, ac diſſeminare arbitrabar, in orbis terrę memoriam ſempiternã. Hæc uero ſiue a meo ſenſu poſt mortem abſutura eſt, ſiue ut ſapientiſſimi homines putauerunt ad aliquam animi mei partẽ pertinebit, nunc quidẽ certe cogitatione quadam ſpeqꝫ delector. Plin. etiam Orator quid de hac re ſentiat uideamus. is ad Paulinum: Ego beatiſſimum exiſtimo eum, qui bonæ & manſuræ famę præſumptione perfruitur, certuſqꝫ poſteritatis cum futura gloria uiuit. & Cor. Tacito ſcribẽs, ut paucos in lucem fama prouexit, ita multos & tenebris, & ſilentio inuoluit. Item Rufoni. Omnes ego, qui magnum aliquid memorandumqꝫ fecere, non modo uenia uerumetiam laude digniſſimos iudico, ſi immortalitatem, quam meruere, ſectantur, uictoriqꝫ nominis famam ſupremis etiam titulis prorogare nituntur. Vnde de ſeipſo idem Plin. ad Maximum ſic ſcribit. Nunquam maiorem cepi uoluptatem, ꝙ nuper ex ſermone Corn. Taciti. Narrabat ſediſſe Circenſibus proximis Equitem Romanum: hunc poſt uarios eruditoſqꝫ ſermones quæſiſſe, Italicus es an prouincialis? ad hoc illum Tacitus an Plinius? Ego celebritate nominis mei gaudere non debeo. Ego uero, & gaudeo, & gaudere me dico, neqꝫ enim uereor ne iactantior uidear cum de me aliorum iudicium non meũ profero. ad Cic. redeũdum eſt. Is oratione habita pro Milone, addit hic quæ certe uera ſunt: fortes & ſapientes uiros non tam pręmia ſequi ſolere recte factorum, ꝙ ipſa recte facta. Sed ex omnibus præmijs uirtutis ſi eſſet habenda ratio præmiorum ampliſſimum eſſet præmium gloria. eſſe hanc unam quæ breuitatem uitæ, poſteritatis memoria conſoletur, quæ efficiat, ut abſentes adeſſemus, mortui uiueremus: hanc deniqꝫ eſſe, cuius gradibus etiam homines in cœlum uideantur aſcendere. Et pro Archia. Nam niſi multorum præceptis multiſqꝫ literis ſuaſiſſem mihi, nihil eſſe in uita magnopere expetendum niſi laudem atqꝫ honeſtatem. Et infra: Quare ſi res hæ quas geſſimus orbis terrę regionibus diffiniuntur, cupere debemus, quo minus manuum noſtrarum tela peruenerunt, eodẽ gloriam famamqꝫ penetrare: quod cum ipſis populis de quorum rebus ſcribitur hæc

ampla

A ampla ſunt:tum his certe qui de uita gloriæ cauſa dimicant,hoc maximum & periculorum incitamẽtum eſt,& laborum.Quibus etiam amplectendis uirtutibus gloriæ appetentia ſtimulus fuerit,oſtendent moderatio in omni uita,& continentia: quibus ſiue ut boni eſſent,ſiue ut tanquã boni & integri laude & gloria digni eſſent haberenturq;, priſci adnitebantur: confirmandamq; inprimis hanc ſententiã duximus à beato Aurelio Auguſt.cuius uitæ ſanctitas doctrinæ addita ingenti,facit teſtimonium locupletius eſſe.Is dei ciuitatẽ ædificans ſcribit.Romani laudis auidi,pecuniæ liberales erãt: gloriam magnã,diuitias honeſtas uolebant:hanc ardentiſſime dilexerunt,propter hanc & mori non dubitarunt.Sed uideamus in publicis,qui creſcere in rep.& maiores magna ſpernẽdo fieri quærebant,qualibus quanq; bonis uſi ſint artibus.M.Fabium conſulem ſcribit in ſecundo Liuius,oblatũ deuictis Veijs triumphũ ſpreuiſſe ob fratris,& collegæ mortem,reſpondens ſe conſule altero , & fratre mortuo publico priuatoq; deformem luctu lauream non accepturum.Et Liuius item XXVI.cum de recuſato à T.Manlio conſula B tu & creatis conſulib.non petentibus,prærogatiuarum modeſtiam laudibus extollendam duceret,ſic habet.Eludant nunc antiqua mirantes, non equidẽ ſi qua ſit ſapiẽtum ciuitas,quã docti fingunt magis q̃ norunt,aut principes grauiores tẽperatioresq; à cupidine imperij,aut multitudinẽ melius moratam cenſeant fieri poſſe. Centuriam iuniorum ſeniores conſulere uoluiſſe,quibus imperium ſuffragijs mandaret.A quibus autem cauſis factum ſit ut ea moderatio & temperantia in Romanis poſtea ceſſauerit, Liuius XXXIII per M.Porcij Cat.legẽ Opiã defendere conati uerba ſic oſtẽdit. In Matronas enim Cato inuehens dicit:ut auro purpuraq; fulgeatis,ut carpentis feſtis profeſtiſq; diebus uelut triumphãtes de lege uicta per urbẽ uectemini.& infrà.Hinc ergo quo melior lætiorq; in dies fortuna reip.eſt,imperiumq; creſcit,& iam in Græciam Aſiamq; tranſcẽdimus, omnibus libidinum illecebris repletas, & iam regias attrectatis gazas:eo plus horreo ne illæ magis res nos ceperint,q̃ nos illas. Infeſta mihi credite ſigna à Syracuſis illata ſunt huic urbi.Iam nimis multos audio Corinthi & Athenarum ornamenta laudà C re,mirariq;.Alia etiam ratione in eandem continentiæ ſententiam Scipio Maſiniſſæ diſſuaſurus Sophonisbæ nuptias apud Liuium libro XXX dicit. Atqui nulla earũ uirtus eſt, propter quam tibi ſim appetendus uiſus,in qua ego ac temperantia,& cõtinentia libidinum gloriatus fuerim:hanc te quoq; ad cæteras eximias uirtutes tuas Maſiniſſa adiunxiſſe uelim:Nam non eſt crede mihi tantum ab hoſtibus armatis ætati noſtrę periculum,quantũ à circumfuſis undiq; uoluptatibus. Vnde Scipion.ſententiæ Cic.legum ſecundo non parua ex parte,licet diuerſa ratiõe,ſimilẽ de moderatione,& tẽperãtia principũ uirorũ à cupiditatib.ſic habet:Vt enim cupiditatib.principũ,& uitijs infici ſolet tota ciuitas,ſic emẽdari & corrigi cõtinẽtia.Vir magnus,& nobis amicus L.Lucullus, cũ eſſet obiecta magnificẽtia uillę Tuſculanę,duos ſe habere dixit uicinos:ſuperiorẽ Equitẽ Rom.inferiorẽ Libertinũ.quorũ cũ eſſent magnificæ uillæ,cõcedi ſibi oportere,q̃ ijs tenuioris ordinis qui eſſent liceret.Nõ uides à te Luculle id ipſum natũ,ut illi cuperent? quib.id ſi tu nõ faceres nõ liceret.Quis enĩ ferret iſtos,qui modo uideret eorũ uillas ſignis & tabulis refertas partim publicis partim & ſacris & religioſis?quis nõ frãgeret eo D rũ libidines?Nec enĩ tãti mali eſt peccare principes(quanq; eſt hoc magnũ per ſe ipſum malũ)quantũ illud,q̃d permulti imitatores principũ exiſtunt. Ego nobiliũ uita uictuq; mutato,mores mutari ciuitatũ puto:plures exẽplo,q̃ peccato nocent. Quãuis aũt Cic. dictis in legibus moderationem in ciuibus & laudet & præcipere uelle uideatur, habenas tamen eiſdem laxare nititur, Lucium Murenam elegantiſſima oratione illa defendens.Suntq; uerba in Marcũ Catonẽ dicta, omnis ſeueritatis & auſteritatis uitæ potius q̃ moderationis autorẽ.Horribilis oratio tua Cato,ſed eã,uſus, uita, mores, ciuitas ipſa reſpuit.Neq; enim Lacedæmonij autores iſtius uitæ atq; orationis,qui quotidianis epulis in robore accumbunt:neq; Cretes, quorum nemo guſtauit unquam cubans, melius q̃ Romani homines,qui tempora uoluptatis laboriſq; diſpertiunt,res publicas ſuas retinuerunt:quorum alteri uno aduentu noſtri exercitus deleti ſunt, alteri noſtri imperij præſidio diſciplinã ſuam legeſq; conſeruant. Et poſtq̃ aliquantulum progreſſus eſt Cicero Stoicorum philoſophorum auſteritates damnans, ſic proſequitur. Fuit eodem ex ſtudio uir eruditus apud patres noſtros,& honeſtus homo,& nobilis Q. Tubero. Is cũ epulum

De cõtinentia

Vitijs principum ciuitates infici continentia autem corrigi

epulum Q. Maximus Aphricani patrui ſui nomine pop. Romano daret, rogatus eſt à Maximo, ut tricliniũ ſterneret, cum eſſet Tubero eiuſdem Aphricani ſororis filius. atq; ille homo eruditiſſimus, & Stoicus ſtrauit pelliculis hœdinis lectulos Punicanos, & ex poſuit uaſa Samia: quaſi uerò eſſet Diogenes Cynicus mortuus, & nõ diuini Aphricani mors honeſtaretur: quem cum ſupremo eius die Maximus laudaret, gratias egit dijs immortalibus, quod ille uir in hac rep. potiſſimum natus eſſet. Neceſſe enim fuiſſe ibi eſſe terrarum imperium, ubi ille eſſet. Et tamen Cic. paulò pòſt probatiſſimam eius rei ſententiam affert. Odit reſp. priuatam luxuriam, publicam magnificẽtiam diligit. Si quis uerò fuerit qui miretur, in hac ultima parte adminiſtrationis reſp. moderationẽ, integritatem continentiam tantopere à nobis laudari, ut eas uirtutes par pondus habuiſſe credamus, cæteris primi, & ſecũdi eiuſdem adminiſtrationis librorũ partibus, ſuprà declaratis: nobiſcum conſiderare debebit, quæ & qualia ſunt argumenta, quibus innititur in libro nono Titus Liuius, cum diſputat, quid futurum fuerit, ſi Alexãder Macedo magnus in Itãliam traieciſſet. Inter cætera enim argumenta, quibus Alexandrũ ſpe potiũdi deijcit, illa ſunt potiſſima, quæ à morum diuerſitate ſumuntur, quod cum uiris grauibus res fuiſſet, ſuperbam ueſtis mutationem, & humi iacentium adulationes deſideranti. fuiſſetq; pariter cum ſobrijs & abſtinentiſſimis, uiro fœdis ſuorum ſupplicijs per ebrietatẽ ſolito debacchari. & ſobrietatẽ in re militari Romana commendatiſſimam fuiſſe, infrà ſuo loco oſtendemus, & non minus ea pudicitiam, cuius unicum hic à Cicerone afferemus exemplum. Is enim pro Milone orans inquit. Pudicitiam cum eriperet militi Tribunus militaris in exercitu Caij Marij, propinquus eius imperatoris, interfectus ab eo eſt, cui uim afferebat. Facere eñ probus adoleſcens periculoſe, q̃ perpeti turpiter maluit. Hæ enim quas tam attente laudamus benè uiuendi artes, uix ſolis philoſophis per ætatẽ noſtram relictæ, quid reip. adminiſtrationi attulerint adiumenti, Cic. pro Lucio Flacco orans ſic oſtendit. Hæc enim ratio à magnitudine animorũ in maiorib. noſtris fuit, ut cum in priuatis rebus ſuisq; ſumptibus minimo contenti, tenuiſſimo ſumptu uiuerent, in imperio atq; in publica dignitate, omnia ad gloriam ſplendoremq; reuocarẽt. Hinc publicè cautum fuit, ne per auaritiam ſenatorij ordinis ciues à dignitate, ad rem importunè quærendam diuitiasq; cumulandas auerſi, uel ipſi mercaturæ nimium ſe dederent. Liuius enim XXII: Q. Claudius Tribunus pleb. aduerſus Senatũ atq; uno patrum adiuuante C. Flaminio tulerat, ne quis Senator qui ue Senatoris pater fuiſſet, maritimam nauẽ, quę plus trecentarum amphorarũ eſſet haberet. Id ſatis habitum ad fructus ex agris uectandos, quæſtus omnis patribus indecorus uiſus. & cũ tenuitati opum, ſiue publica, ſiue priuata uniuſcuiuſq; inſtitutione ſtudere decorum eſſet, dignitatem etiã cum elationis ſuſpicione retinentes, laudibus digni ducebantur. hinc habet Liuius in nono. Caius Flauius ſcriba libertino patre Ædilis curulis, cum ad uiſitandum collegam ægrũ acceſſiſſet, nõ aſſurrexerunt nobiles. Is ſellam afferri iuſſit, & aſſedit honoratior. Et XXIIII Liuius. Cõſules in Lucanos Sempronius, Fabius in Apuliam, pater filio legatus ad Sueſſulã in caſtra uenit. cũ obuiã filius progrederetur, lictoresq; uerecundia maieſtatis eius taciti anteirent: præter undecim faſces equo uectus, ut Cõſul aduertere proximum lictorem iuſſit, & is ut deſcenderet ex equo inclamauit, tum demum deſiliens Experiri inquit, uolui fili, ſatin ſcires te Conſulẽ eſſe. Faciebant uerò eam in priuatis moderationem temperãtiã, & animorum generoſitatem præbita publicè exempla. Liuius XXXV à duobus regibus Philippo, & Ptolemæo Ægypti rege legati Romam uenerunt, pollicẽtes ad bellum auxilia, & pecuniã, & frumentũ, & à Ptolemæo mille pondo auri, XX mil. põdo argenti. nil acceptum, gratiæ actæ. Item à Carthaginẽſibus, & rege Maſiniſſa legati uenerunt. Carthaginẽſes tritici modios mille, ordei quinquaginta milia, ſe et claſſem ſuorum ſumptu cõparaturos, & ſtipendium, quod pluribus penſionibus in multos annos debe retur, præſens omne daturos. Maſiniſſæ legati tritici trecenta milia, ducẽta quinquaginta ordei, equites quingentos, elephãtos uiginti, ad M. Attiliũ Conſulem miſſurum. De frumento utriſq; reſponſum, ita uſurum pop. Romanum ſi pretium acciperent: de claſſe Carthaginenſibus remiſſum: de pecunia reſponſum, nullam ante diem accepturos. Ab eaq; animorum magnitudine publica, uiri prodierũt quales Liuius XXXVI ſic deſcribit. Philippus rex Aphricanum, & Lucium fratrem Conſulem regio accepit apparatũ

Pudicitia priſcorum Romanorum

Lex ne ſenatores mercaturæ eſſent nimium intenti

De retinentia dignitatis Romanorum

E

F

G

H

&

A & proſecutus eſt.multa in eo dexteritas, & humanitas uiſa, quæ commendabilia apud Aphricanum erant,uirum ſicut ad cætera egregiũ,ita à comitate, quę ſine luxuria eſſet, non auerſum.Nec tamẽ auſim diffinire,utrũ publica uirtus priuatæ eſſet origini:an è cõtra publicam priuata gigneret.Hinc libet partim concordiam,& animorum coniũctionem,partim modeſtiam integritatemq́ inſignes non priuatorũ magis præſtantiſſimorũ uirorũ,ꝙ ipſius reip.ita proponere: ut quod nos declinamus alij iudiciũ elicere poſſint:quæ prædictarum partiũ alteri fomentum dediſſe ſit uiſa.Seneca Cordubenſis epiſtola quintadecenteſima ſcribit.Agrippa uir ingentis animi:qui ſolus ex his,quos ciuilia bella claros potentesq́ fecerunt,felix in publicum fuit:dicere ſolebat : multũ ſe huic debere ſententiæ.Concordia paruæ res creſcunt:diſcordia maximẽ dilabunť. De hacq́ omnium re pulcherrima:quæ dum affuit rem Romanam ſeruauit,adauxit:& qua ſublata res ipſa corruit,ac penitus eſt extincta : diuini Ciceronis libri ſex de rep. referti fuiſſe uidentur:quorum particulam ex ſecundo beatus Aurelius Auguſtinus ſic excerpſit:in

De Romanorum concordia

B Ciuitate dei nobis cõſeruatam.Eo quippe tempore diſputatur, quo iam unus Gracchorum occiſus ſit:à quo ſcribit ſeditiones graues cœpiſſe Saluſtius.Cum autẽ Scipio in ſecundi libri fine dixiſſet:ut in fidibus & tibijs atq́ cantu ipſo, ac uocibus concentus eſt quidam tenendus ex diſtinctis ſonis,quem immutatum, & diſcrepantem aures eruditæ ferre non poſſunt:isq́ concentus,& diſſimillimarum uocum moderatione concors cantũ efficit,& cõgruens:ſic ex ſummis,& infimis & medijs interiectis ordinibus,ut ſonis moderatam ratione ciuitatem conſenſu diſſimillimorum concinere,Et quę armonia à multis dicitur in cantu,eam eſſe in ciuitate cõcordiam,arctiſſimum atq́ optimũ omni in rep.uinculũ incolumitatis:Eamq́ ſine iuſtitia nullo pacto eſſe poſſe : Scipio tunc ad intermiſſa reuertitur,repetitq́ ſuam atq́ cõmendat breuem reip.diffinitionem: qua dixerat,eam eſſe rem populi:populum autẽ nõ omnẽ cœtum multitudinis, ſed cœtum iuris conſenſu,& utilitatis cõmunione ſociatum eſſe determinat.Ipſe uerò Tullius non Scipionis nec cuiuſq́ alterius,ſed ſuo ſermone in principio quinti libri cõmemorato Ennij

C uerſu:Moribus antiquis res ſtat Romana uirisq́:Noſtra dixit ætate cũ reſp. ſicut picturam accepiſſet egregiam,ſed euaneſcentem uetuſtate,non modo coloribus ijſdem quibus fuerat renouare neglexit:ſed ne id quidem curauit,ut formã certè,& extrema tanq́ lineamenta ſeruaret.Hinc laudat Cicero ipſe de prouincijs conſularibus orans Marcũ Lepidum bis conſulem:& põtificem maximum:quod cum M. Fuluio collega quo die cenſor eſt factus homine inimiciſſimo in campo ſtatim redijt in gratiam,ut cõmune officium cenſuræ cõmuni animo,& uoluntate defenderent,Nec minus laudata eſt publica pop. Romani modeſtia quã Liuius in ſecũdo ſic refert.Apij Claudij Decẽuiri in carcere morbo mortui collaudationem cum Tribuni plebis impedire conarenť,plebs fraudari honore ſolenni ſupremum diem tanti uiri noluit:& laudationem tam æquis aurib. mortui audiuit,ꝙ uiui accuſationem audierat,& exequias frequens celebrauit.Laudanda etiã ſenatus modeſtia:& è cõtra eſt damnanda populi rapacitas : de qua ſic Liuius in tertio ſcribit. Cum Aricini Ardeatesq́ de finibus cõtenderent:populumq́ Romanũ iu

Modeſtia Romanorum

D dicem feciſſent,Scaptio ſuadente uiro de plebeis,uocatæ trib.cenſuerũt eſſe populi Romani pridem habitum uictis Coriolanis:Senatu cõtra adnitente.& illa prætoris urbani laudatior æquitas:de qua undequadrageſimo Liuius.L.Minutius Vertillus, & L. Mattilius,ꝙ legatos Carthaginenſium pulſaſſe dicebãtur,M. Claudij prætoris urbani iuſſu, per fecialem traditi ſunt legatis : & Carthaginem aduecti.Sed omnium laudatiſſimã eſſe ducimus benignitatẽ:de qua Cicero pro Murena ſic habet. Omnes enim ad pericula propulſanda cõcurrimus:& qui non apertè inimici ſumus etiam alieniſſimis in capitis periculis amiciſſimorum officia & ſtudia præſtamus.Ex eodemq́ fonte manauit quod Plutarchus in Põpeij uita ſcribit.Craſſum & Pompeiũ in gratiã à ſimultate redijſſe, qđ admoniti eſſent à C.Aurelio,qui per quietem id à dijs poſci uiderat:tuncq́ Craſſum dixiſſe ad populũ:nihil ô ciues turpe mihi puto:nihil me ipſo indignũ, quod priorem me Pompeio ingero:quẽ uixdum pubeſcentem uos Magnũ appellaſtis:cui nondum in ſenatũ admiſſo binos decreuiſtis triumphos.Extollitq́ laudibus eodẽ in loco Plutarchus Pompeij modeſtiã,ꝙ rege Hyberorum ſpondam, menſam ſedemq́, quæ ex auro erant ad Pompeium mittente,ut uſui ſuo ſumeret,in ærarium eas deferri iuſſit. Sed & in Pro-

De benignitate

De modeſtia

blematibus idem Plutarchus modeſtiſſimum Romanæ gentis inſtitutum commẽdat, E
dicens ex omnibus, quæ dijs immortalibus offeruntur ſola negligi ſpolia: nec uetuſtate
conſumpta reſarciri, neq; refici, quia cum inimicitiæ aduerſus hoſtes tempore delinien
dæ ſint atq; obſcurandæ: earum ſigna renouari inuidioſum & acerbum cenſent. Contra
quod inſtitutũ primos apud Græcos malè cõſtat feciſſe eos, qui æneum aut lapideũ tro
phæum ſtatuerunt. Sed nunquid non laudanda fuit C. Cæſaris in tanto uictoriæ appeti
tu modeſtia, cũ capta apud Pharſaliã Pompeij ſcrinia epiſtolarum: & apud Tapſum Sci
pionis, non legit, ſed cremari iuſſit. intendebat enim iuxta Plutarchi ſuperiorem ſenten
tiam inimicitias cum hoſtibus proceſſu temporis, quod & fecit delinire. Alterius gene-
ris, ſed non abſimilis moderatio fuit Catonis ſuperioris, qui tranſmarinã petens prouin
ciam ſtragulis hædinis tribus ſeruis comitatus: eodem uſus eſt cibo, & uino quo & nau
tæ. Nec minore alterius item generis moderatione uſus eſt Fabius Maximus: cũ promiſ
ſam pro redemptione captiuorũ pecuniã ſenatus non mitteret: fundo ipſe quem habe-
bat unicum uendito ſuppleuit. Quamuis uerò modeſtia, cõtinentia æquitate & alijs uir F
tutibus: de quibus ſuprà diximus, Romani ueteres reip. & tanti imperij fundatores ſpõ
te ſua & ipſius amore uirtutis ſint uſi: non paucos tamen ex ipſis credendum eſt honò-
re & præmijs allectos fuiſſe, quæ probis & honeſtis uiris benè merẽtibus publicè & pri
uatim conſtituta erant. Vnde & ſancta manabat, quam cõmendare pergimus, reip. ad-
miniſtratio: colligemusq; ad hæc multa pariter, ſed diuerſis aliquando rationibus faciẽ
da. Eſt in Liuij tertio: Indicibus eorum qui urbem incendere uoluerant à ſenatu decem
milia grauis æris: quæ tum diuitiæ habebantur: ex ærario numerata: præmiumq; liberta
tem fuiſſe. Et Liuij item quinto. Cùm legati pateram auream Apollini Delphos ferrent
naui longa, exceptos à piratis Liparẽſibus, à Timaſitheo liberatos fuiſſe eorũ principe:
qui cum legatos Romam reduxiſſet hoſpitiũ cum eo ſenatuſconſulto eſt factũ: donaq;
publicè data. Et Camillus pariter cõmune cum Ceretibus hoſpitiũ publicè fecit: quod
ſacra populi Romani ac ſacerdotes ſeruaſſent. Nec uerò uiris ſolum, ſed & mulieribus
benè merentibus grata fuit reſp. Matronis enim gratiæ à ſenatu actæ propter aurum ſe- G
natui datum Gallis pendendum, conceſſumq; ut earum ſicut uirorum poſt mortẽ lauda
tio ſolennis eſſet. Magna etiam principis uiri M. Marcelli demonſtratio fuit, quanti fa-
ceret uiri unius doctiſſimi uirtutem. Scribit enim XXV Liuius: Captis Syracuſis cum
multa iræ, multa auariciæ fœda exempla ederẽtur: Archimeden memoriæ proditũ eſſe,
in tanto tumultu quãtum capta urbs in diſcurſu diripientium militum ciere poterat: in-
tentum formis quas in puluere deſcripſerat: ab ignaro milite quis eſſet, interfectũ. ægrè
id Marcellum tuliſſe, ſepulturæq; curam habitam: & propinquis etiã inquiſitis honori
præſidioq; nomen memoriæ eius fuiſſe. Rarior uerò & eo præſtantior fuit P. Scipionis
generoſitas in tribuendo optimè meriti unius uirtuti honore, ut uel hoc unico conſtet
exemplo, quod inquit Marcus Cicero, alienæ uirtuti non inuidere, niſi qui ſuæ diffide-
ret: quod enim Liuius in XXVI habet, Scipio annos natus quatuor & uiginti in Hiſpa
niam miſſus, Martium, qui fractas diſſipatasq; exercituum patris & patrui reliquias nul
la fretus publica auctoritate collegerat, prouinciamq; reip. cõſeruauerat, ſecũ habebat H
cum tanto honore, ut facile appareret, nihil minus q̃ uereri, nè quis obſtaret gloriæ ſuę.
Idemq; Scipio breui poſt Maſſiuam puerum regij generis captiuum liberans, redituro
ad parentes annulum aureum, tunicam laticlauiam cũ Hiſpano ſagulo & aurea fibula,
equũ & ornatum donauit, iuſſisq; proſequi quoad uellet equitibus dimiſit. Nec erat mi
De liberalitate publica Romanorum
nor publica in promerendo reges & principes liberalitas. Senatus enim legatis Sipha-
cis ad regẽ reuerſuris legatos cum donis addidit. Donaq; fuerunt toga & tunica purpu-
rea, ſella eburnea, patera XV pondo auri facta. Iidemq; oratores ad alios Aphricę reges
ire iuſſi dona portarũt danda. Togæ erãt prætextæ, & pateræ aureæ, pondo ternæ. Ale-
xandriã aũt eũtes ad Ptolemæũ & Cleopatrã: regi togã & tunicã purpureã cũ ſella ebur
nea: reginæ pallã pictã cum amiculo purpureo detulerũt. Nec ſolũ fuit in promerendis
alliciendisq; nondum bello laceſſitis aut amicitia cõiunctis principibus conſpicua Ro
De gratitudine
manorum liberalitas comitasq;: ſed hoſtibus quoq; apertis gratitudine ſicut & armis ſu
perandis enituit. Quod enim Liuius XXXVII oſtendit, Antiochi caſtra circa Thiatirã
erant: ubi cum audiſſet rex Publium Scipionem ægrum Elæam urbem delatũ, legatos

A qui filium ad eum reducerent miſit.non animo ſolum patrio gratum munus, ſed corpori quoq; ſalubre gaudiũ fuit,ſatiatusq; tandem complexu filij:renunciate, inquit, gratias regi me agere,referre nunc gratiam aliam non poſſe,q̃ ut ſuadeam, antè in aciẽ non deſcendat:q̃ ut in caſtra rediſſe me audierit. Quam Romanorum gratitudinem cũ intelligeret Pruſias rex Bithinię Nicomedem filium ſuũ ſenatui populoq; Romano commendauit:Qui plenus adulatione libertum ſe populi Romani dicebat.Et cum L.Æmilius Paulus conſul uiciſſet & occidiſſet uiginti mille uiros:captus eſt Perſeus:quem procidentem ad pedes Æmilius ſubleuatum apud ſe tanq̃ ſocium ſedere fecit. Hæc autẽ à Romanis publicè & priuatim non niſi uirtutis inſtinctu, & ad bonorũ præmia ſpemq; facta fuiſſe docet:quod à Liuio ad quinquageſimum librũ fuit ſcriptũ de Viriato Hiſpano paſtore qui cum per annos quatuordecim tres cõſules ſuperaſſet, à ſuis per proditionem occiſus eſt,ſuiq; milites qui eum interfecerant,præmium cædis à populo Romano petierunt.ſed reſponſum eſt:Romanis nunq̃ placuiſſe ut milites ſuum imperatorem

B occiderent. Sed nunquid nõ pulcerrima & optima adminiſtrandæ reip. ars fuit, cùm uiri illius primarij ſocios fœderatos & in amicitiam ſubiectionemúe receptos orbis terrarũ uiros ita fouebant protegebantq;:ut nihil in uita illi iucundius,dulcius, tutiusúe q̃ Romano ſubeſſe imperio ducerent. Vnde Cicero prima actione in Verrem. Clariſſimi uiri noſtræ ciuitatis temporibus optimis hoc ſibi per ampliſſimum pulcerrimumq; ducebant,ab hoſpitibus cliẽtibusq; ſuis,ab exteris nationibus,quæ in amicitia populi Romani ditioneq; eſſent,iniurias propulſare,eorum fortunas defendere.M. Catonẽ illũ ſapientem,clariſſimum & prudentiſſimum cum multis graues inimicitias geſſiſſe accepimus,propter Hiſpanorum,apud quos cõſul fuerat, iniurias.Nuper C. Domitiũ ſcimus Decimo Syllano diem dixiſſe,propter unius hominis paterni amici atq; hoſpitis iniurias. Vſq; aũt adeo oſtenſa à magnis uiris in minores beneuolentia & comitas magni Romæ fiebat,ut uirorũ illuſtriũ cæteras uirtutes earum carentia obſcuraret. hinc carpit ſic notatq; ſuperbiæ & ignauiæ M.Catonem Cicero Lucium Murenã defendens.Quid q̃

C habes nomenclatorẽ.In eo quidẽ fallis & decipis: nam ſi nomine appellari abs te ciues tuos honeſtum eſt:turpe eſt eos notiores eſſe ſeruo tuo q̃ tibi ſi etiã noris,tamẽ per monitorem appellandi nõ ſunt.Qua ratione Cicero item Roſciũ defendens nõ minus Metellos,Seruilios & Scipiones q̃ ipſum Roſcium laudare eſt uiſus,cũ dicit:Nam cũ Metellis,Seruilijs & Scipionibus erat Roſcio nõ modo hoſpitium,uerum etiã domeſticus uſus & conſuetudo:Ex hocq; fonte exortum eſt illud præclarum reipub. adminiſtrationis fundamentũ,à quo urbs Romana orbis terrarum reſp.& patria fuit:ſicut Cicero Aulum defendens Cluentiũ.Nego uſquã fructus unq̃ fuiſſe maiores, ubi ſi quis ignobili loco natus ita uiuit,ut nobilitatis dignitatem uirtute tueri poſſe uideatur,uſq; eo peruenit,quoad eum induſtria cum innocentia proſequuta eſt.Vnde item Cicero petulantię reſpondens Saluſtij uerborum de ſeipſo uerè prædicat.An ullũ exiſtimas poſſe fieri ciuem egregium,qui non his artibus & diſciplinis ſit eruditus.An ulla alia putas eſſe rudimẽta & incunabula q̃ uirtutis,quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur. Fuit tamẽ *Nomenclator*

D uiciſſitudo adhibita gubernationem reddens ſolidiorem: quando maioribus minores grati officioſiq; fuerunt:ſicut Cicero pro P.Sextio ſcribit.Omnes boni ſemper nobilitati fauemus,& quia utile eſt reip.nobiles eſſe homines dignos maioribus ſuis, & quia uiget apud nos clarorũ hominũ & ſuorũ de rep.meritorum memoria etiam mortuorum, nec magis apud Romanos ualuit nobilitatis q̃ ætatis ſuperioritas: ad cultũ fauores reuerentiãq; cõparandã. Eſt nanq; apud Aulũ Gelliũ in noctibus Atticis apud antiquos Romanorũ neq; generi neq; pecuniæ maior quã ætati honor eſt habitus. Maioresq; natu à minoribus colebant:ad deũm prope & parentũ uicem:equidem in omni loco inq; omni ſpecie honoris primores potioresq; habiti. A cõuiuio maiores à minorib.deduci ſolitos, eũq; morẽ Romanos à Lacædemonijs accepiſſe: apud quos id fieret Licurgi legibus.Sed poſtq̃ proles ciuitati neceſſaria eſt uiſa,antelati qui uxorẽ quiq; liberos haberent ſeniorib.nõ habẽtibus.Ita collegæ in magiſtratibus. Et quãdo id de ætatis officio attingimus:binas ordinis officiorũ ſentẽtias,utranq; grauem afferre libet: quarũ prima prædicti Auli Gellij fuit: primũ ſcilicet iuxta parentes locũ habere pupillos noſtræ fidei & tutelæ cõmiſſos,pòſt cliẽtes,pòſt hoſpites,pòſt cognatos,pòſt affines. Sed Maſ- *Minores officioſi in ſenes*

ſurius Sabinus primũ locum tutelæ,ſecundũ hoſpiti,tertium clienti tribuit:poſt cognato,deinde affini.Sed ut ad certius ſolidiusq́ reip.adminiſtrationis fomentũ redeamus, nonnullos ex propè infinitis uiros afferemus,quos ſub alio cœlo & obſcuro natos loco Virtus inter primores Romanorum euexit. Ventidius Baſſus Aſculanus mulos fricare ſolitus de Parthis triumphauit,cũ prius ipſe à Syllano C.Pompeij legato in triumphum ductus fuiſſet:quanquã ſcripſerunt aliqui bis eum in triumphum fuiſſe ductum. Cornelius Balbus ſuperior Gadibus Hiſpaniarum oriundus,fuit cõſul.Lucius Fuluius Tuſculanus,quo anno eiectus eſt è conſulatu patriæ:fuit Romæ conſul:& triumphauit ex ijs, qui eum eiecerant. Vnde non indigne Marcus Cicero Appio Pulchro ab ipſo generis ſui faſtu tumido,ſolidã uirtutis laudẽ ante oculos in hæc uerba ponit. Vllã Appietatem aut Lentulitatem ualere apud me plus q̃ ornamẽta uirtutis exiſtimas? Neq; tamen minorem uirtus extollendis ciuibus q̃ alienigenis (quod ſuperius ſæpe diximus) uim habuit,quæ ſola per uiros quos inſtruxit optimã reip.adminiſtrationẽ dediſſe uidetur. Vnde Cicero Marcũ Celiũ defendens. Ego ſi quis hoc robore animi atq; hac indole uirtutis & continentiæ ſit:ut reſpuat omnes uoluptates,omnemq́ ſuæ uitæ curſum in labore corporis atq; animi contentione conficeret:quem non quies,non remiſſio,nõ æqualiũ ſtudia,non ludi,non conuiuia delectarent:nihil in uita expetendũ putaret,niſi quod eſſet cũ laude & honore coniunctum:hunc mea ſententia diuinis quibuſdam bonis inſtitutũ atq; ornatũ puto.Ex hoc genere illos fuiſſe arbitror Camillos, Curios, Fabricios, omnesq́ qui ex minimis hæc tanta fecerunt. Et profecto maximus uirtuti honos ſemper eſt habitus. Caium Mariũ patrẽ refert in LXXVII. Liuius cum in palude Minturnenſium lateret extractũ fuiſſe ab oppidanis:& cum miſſus ad eum occidendũ ſeruus natiõe Gallus maieſtate uirtutis tanti uiri perterritus receſſiſſet, impoſitum publicæ naui delatum in Aphricã. Cicero aũt de prouincijs cõſularib. decernendis orans: Tiberius Gracchus Tribunus plebis ſolus ex toto collegio Lucio Scipioni auxilio fuit inimiciſſimus illius & fratris Aphricani:iurauit in cõcione ſe in gratiã nõ redijſſe,ſed alienũ ſibi uideri dignitate imperij,quò duces eſſent hoſtiũ Scipiõe triũphãte ducti,eodẽ ipſum duci qui triumphaſſet. Sed omniũ quas legendo unquã inciderimus uirtutis laudũ, ampla fuit illa, de qua Plinius in Naturali hiſtoria habet:cũ Marcũ dicit Ciceronẽ M. Catoni ſuſpirantẽ dixiſſe.ô te beatum M.Porci,à quo rem improbã petere nemo audet. Non enim huic uirtutis laudi M.Catonis pares facimus alias ciuium Romanorũ laudes,quæ in potentatum & gloriã bello partam referuntur:qualis illa fuit Metelli Fœlicis de Scipione Æmiliano:cum is quatuor dixit filijs:à quorum uno prætore, tribus cõſularib. duobus triumphalibus,uno cenſorio poſtea in rogũ illatus eſt.Ite filij celebrate exequias, nunquã ciuis maioris funus uidebitis.Nec adſimilis eſt Æmilij Pauli honos gloriç habitus, cuius feretrũ ad funus elati oratores Macedonũ ſuccollarunt.Neq; Publij Rutilij in exilium publicanorũ perſecutione acti:cui Aſiæ populi obuiam prodierũt.Neq; Caij Marij, quem cum L.Sylla uictor fugatũ hoſtem patriæ iudicare curaret,ſolus Q.Scæuola Augur reſtitit,nec ſententiam dicere uoluit:præfatus qui Italiam & urbem ſeruauerat,eum ſe nolle patriæ hoſtem iudicare.Neq; item prætereundus eſt honos eidẽ M. Catoni habitus:cum ipſi ex Cypro cum pecunia regia uenienti S.P.Q.R. ad ripã Tyberis occurrit,nõ propter pecuniæ uim,ſed quia tãtus ciuis redierat ſaluus.Sicq́ Catoni,de quo anhelans Cicero ſuſpiransq́,tantum tamq́ glorioſum fecit uirtutis iudiciũ:licet in Cyprũ ad ſupradictã legationẽ ſex comitatus ſeruis iuerit, nõ erit par in gloria Cornelia Gracchorum mater,ad quam poſt illorum mortẽ Miſeni ſe continentẽ reges & omnes principes ſalutatum mittebant.Quamuis autẽ uirtus ipſa in urbe Roma bonam reip. adminiſtrationem multum iuuerit:plurimum tñ cõſeruando augendoq́ imperio extra à magiſtratibus cuſtodita profuit. Vnde quæſiti delectiq́ ſunt ſtante rep.uiri graues boni & integri,à quibus imperia magiſtratusq́ gererentur: quorũ aliquos ad ipſorum & ſuarũ ætatum laudem noſtrorumq́ imitationẽ afferemus. Gracchũ refert Aulus Gellius cùm ex Sardinia redijt in concione dixiſſe: Verſatus ſum in prouincia quomõ ex uſu noſtro exiſtimabã eſſe:non quõ ambitioni meæ conducere arbitrabar. Nulla apud me fuit popina,neq; pueri eximia facie ſtabãt in cõuiuio, ſed liberi mei. Ita uerſatus ſum ut nemo poſſet dicere, aſſem aut eo plus in munerib. me accepiſſe, aut mea opera quemq́ ſum-

ptum

Qui uili loco nati,ob uirtutem inter primores ſint euecti

B F G H

A ptum feciſſe.biennium fui in prouincia:ſi ulla meretrix in domum meã introiuit, aut cu iuſquã ſeruulus,me omniũ mortaliũ poſtremiſſimũ iniquiſſimũ habetote: zonas quas argẽto plenas extuli eas ex prouincia inanes retuli.Alij uini amphoras, quas plenas tulerunt,argenti plenas domum reportarũt.Et Plutarchus in Pauli Æmilij uita refert, eũ multum auri,multumq; argenti ex regia gaza coactum ne aſpicere quidẽ uoluiſſe, ſed negociũ quæſtoribus dediſſe,ut in publicũ referrent,librosq; duntaxat regios natis literarum ſtudioſis dirigi cõſenſiſſe.Et Cicero quarta in Verrẽ actione ſcribit.cũ ab Aphricano quidã uetus aſſentator ex numero amicorũ nõ impetraret,ut ſe præfectũ in Aphricam duceret & id ferret moleſtè:Noli inquit mirari,ſi tu à me hoc non impetras.Ego iã pridem ab eo , cui meã exiſtimationẽ caram fore arbitror peto , ut mecum præfectus ꝓficiſcatur,& adhuc impetrare non poſſum.Quapropter Ciceronẽ crediderim ad prædictorum aliorumq; reip.fundatorũ imitationem inſtruxiſſe Quintũ fratrẽ Aſiæ proprætorem ubi ſic ſcribit.Quid eſt enim negocij continere eos,quibus pręſis,ſi te ipſe conti-
B neas?Et infrà.curandum tibi erit nõ itineribus tuis perterreri homines,non ſumptu exhauriri,non aduentu cõmoueri:eſſe quo cunq; ueneris, & publicè & priuatim maximã læticiam,cũ urbs cuſtodẽ,non tyrannũ,domus hoſpitẽ,non expilatorẽ recepiſſe uideatur.Quare ſint hæc fundamẽta dignitatis tuæ:tua primũ integritas & cõtinẽtia, deindè omniũ qui tecũ ſunt pudor.Conſtantia eſt adhibenda & grauitas, quæ reſiſtat non ſolũ gratiæ,uerũ etiã ſuſpicioni.Adiungenda etiam eſt facilitas in audiendo,lenitas in decernendo,in ſatisfaciendo ac diſceptando diligẽtia.Ac mihi quidẽ uidẽt huc omnia eſſe referẽda,ijs qui præſunt alijs,ut ij qui erunt in eorũ imperio ſint ꝙ beatiſſimi. Vnde nõ iniuria queſtus eſt idem Cicero de laudibus Pompeij orans.Difficile dictu quirites quãto in odio ſimus apud exteras nationes ꝓpter eorũ,q̃s ad eos hoc anno cũ imperio miſimus iniurias ac libidines.Profuiſſe aũt plurimũ uidetur ad ſeruandã uirtutũ,de quib.dictum eſt,normam pœnas quæ ad flagitia ſequebanť à magiſtratibus inflictas.Sempronius enim Muſca C.Gallũ in adulterio in prouincia deprehenſum flagellis cecidit, Ca-
C iusq; Marius imperator Cluuium ſororis ſuæ filium pronunciauit à tribuno militũ iure cæſum,quia illũ ſtupri appellauerat. C. Feſceninus triumuir Corneliũ militem fortiſſimum,ꝙ cum ingenua ſtupri cõmerciũ habuiſſet in carcerem cõiecit, qui in carcere mori coactus eſt.Et quid aliud intonare ac fulminare uoluiſſe uidemus Ciceronem in præclariſſimis Verrinarũ actionibus, ꝙ ut Verrẽ prouincialiũ Siculorũ prædatorẽ damnari puniriq; faceret:quæ eadem fuit intentio , eorũ omniũ, qui male functos magiſtratib. repetundarum poſtulabant.Sed iam ſatis multa dixiſſe uidemur de optima,prudentiſſima,ſanctiſſima Romanorũ reip.adminiſtratione,per quã factũ eſt,ut maximæ præ cæterisq; pulcerrimæ orbis terrarũ parti diutiſſimè imperauerint. Ad alia trãſeundum eſt.

BLONDI FLAVII FOR. ROMAE TRIVMPHANTIS, LIBER VI.

MILITIAE ROMAE Inſtituta ad oſtenſam Reip.adminiſtrationem ſequi decet.nam ſicut dubium non eſt inchoatam auctamq; eſſe armis
D & militum fortitudine,ac induſtria reip.amplitudinem:ita conſtat inanes & ſuperfluas fuiſſe legionum cohortiumq; & turmarum ac imperatorum,à quibus ducebantur uires,niſi quas adijſſent,expugnaſſent,cepiſſent ciuitates & prouincias,S.P.Q.R.& ſapientiſſimi,de quibus diximus,uiri graues & in magiſtratibus conſtituti iuſtè,prudenter,& perhumanè gubernando conſeruaſſent,ac in melius reformaſſent: quanquam ijdem maiori ex parte fuerunt,qui remp.intus ſine armis,& foris armati præſertim ordinibus præfecti rem militarem adminiſtrarunt:ut tribus libris ſuperius tractata inermis:hæc alia cui manum apponimus armata reip.adminiſtratio dici poſſit. Nec minoribus, paucioribus, laxioribus hæc quàm illa legibus inſtitutis, & benè uiuendi artibus acta eſt, adeò ut affirmare audeamus,ſeruandarum legum,cuſtodiendæq; diſciplinæ ſeueritatem bello magis extrà, quàm pace domi fuiſſe retentam.Si enim domi & in urbe à paucis aliquando ſiue à pluribus in remp.eſt peccatũ,animaduerſio ſæpiſſimè aut leuis aut nulla eſt habita:ſed rarò conſul,Imperator,& ipſæ legiones graue inciderunt erratum , quibus ab hoſte pœna non ſit,punitioq; inflicta.nec tamen hoc ideo dicimus , ut noſtri patris rei militaris

diſciplinã tradere inani conatu intendamus:ſed grauat nos exponẽdæ oſtendẽdæq; rei E
militaris Romanorũ diſciplinæ pridẽ ſciri deſitæ, addita difficultas uerborũ ætatis no-
ſtræ ſuperioris militiæ uerbis nullatenus reſpõdentiũ, quib. aliquãdo uelimus nolimus
ad rei propoſitæ declaratione utendũ erit. Sed iã rei nõ minus uariæ & amplæ q̃ digniſ
ſimæ pro uirib. oſtendendæ incumbamus, ab ipſaq; uocabuli expoſitione ſumamus ex-
Militia unde. ordiũ. Militia à milite dicta: isq; ut Feſtus Pompeius uult, ab eo dictus eſt q nihil molle,
Miles. ſed potius aſperũ gerat: ſicut ludũ per antiphraſim dicimus, in quo minimè ludi debet.
Et Vlpianus Iureconſultus militẽ appellari uult: uel à militia, id eſt duritia, quã pro rep.
ſuſtinet: aut à multitudine: aut à malo quod arcere milites ſolẽt: aut à numero mile homi
nũ: à Græco uerbo chilia. Sed meliorẽ expoſitionẽ cæteris eſſe tenemus M. Varronis,
qui milites appellatos eſſe uult q triũ miliũ prius legio fiebat, ac ſingulæ tribus quæ tres
erant mile mittebãt. Militis uerbũ generali prolatũ appellatione oẽs cõplectebat̃, q ali
quando adacti ſacramẽto arma aut tractarẽt, aut etiã dimiſſi & exautorati tractaſſent:
& multæ ac uariæ fuerunt eorũ ſpecies quæ diligentiore indigent expoſitione. Equites F
nãq; erant, & tituli, & dimiſſanei, & legionarij, & claſſici, & proletarij, beneficiarij, & li-
mitanei, & cõducti quoq; ſtipendio & mercede quãdiu ex cõdicto pro militib. reip ha-
bebant̃. De equeſtri ordine multa diffuſè inferius narranda ſunt. Tituli (quos & aliq di-
xere tutulos) iuxta Vlpianũ De teſtamẽto militari ſunt appellati, q patriã in qua perma
nebant tutarent̃. ſed eos uult Seneca ad Lucillũ ignominiæ cauſa ſic dictos eſſe: q cum
inuenti eſſent rei inutiles militari extra exercendæ, in patria dimitterentur. Vnde à pro
letarijs pariter militib. in hoc differebãt, q hi nullo eorũ habito uirtutis experimẽto ad
id ſolũ delecti ſunt, ut retẽto ad autoritatẽ militari titulo cæteris eius nominis & ordi-
nis extra militãtib. ipſi in patria ad prolẽ ꝓcreandã remanerẽt. Beneficiarios ſcribit eos
Feſtus fuiſſe dictos, qui uacabãt muneris beneficio. Dimiſſanei aũt fuerũt q poſt actã cũ
laude aliquãdiu militiã à magiſtratu dimittebant̃. Ex quib. aliquando in militiã reuoca
tis exercitus in neceſſitate reparatos fuiſſe oſtẽdemus. Legionarij milites appellati ſũt,
qui alicuius legionis pars cũ eſſent, nũq; aut pace aut bello ab ea diſcedebãt. ui & finitio G
ne uerbi militis expoſita, quãti habita fuerit militia paucis primò, & poſt diffuſius ſum-
mæ rei militaris partes, in quas diſtributa fuit, dicemus. Et quia duplex fuit militia, terre
ſtris, & naualis, de prima taliter dicemus, ut multa quoq; futura ſecũdæ cõmunia tracte-
mus. Nã delectus primo legionib. cõtrahẽdis adhibitus: deinde tyronũ alter delectus et
eruditio: poſt legionis partiũ deſcriptio: & Italię copiarũ in legiões Romanas cõſcripta
rũ quãtitas, de hinc legiones ipſius militũ numerus & equitatus oſtẽdet̃. Verba poſt hęc
uaria quib. in bello, & prælijs utebant̃: necnon caſtrorũ & ſtructę aciei: Armorũ quoq;,
ſignorũ & inſigniũ militariũ, & diſciplinã militarẽ, prælijq; gerẽdi formã, inſuper hono
res, dignitatẽ, ſtipendia, dona, ornamẽta, autoritatẽ & demũ formã miſſionis militũ do
cebimus. Militię laudes, & ſi multis ac ꝓpè inifinitis ex locis ſumere & afferre poſſumus,
à ſolo Cicerone dicemus, q L. Murenã à M. Catone, Seruio Sulpitio, & Q. Hortẽſio ſum
mis, eloquẽtiſſimis grauiſſimisq; uiris, ambitus & maieſtatis accuſatũ defendens: ſic in
Laus militiæ. oratione habet. At nimirũ (dicendũ eſt enĩ qđ ſentio) rei militaris uirtus præſtat cęteris H
oĩbus: hæc pop. Ro. hæc huic urbi æternã gloriã peperit: hęc orbẽ terrarũ parere huic
imperio coegit: oẽs urbanæ res, oĩa noſtra pręclara ſtudia, & hęc forenſis laus & indu
ſtria latẽt in tutela ac præſidio bellicæ uirtutis: ſimul atq; increpuit ſuſpicio tumultus ar
tes illico noſtrę cõticeſcũt. Et infrà. Quaꝓpter nõ ſolũ illa gloria militaris ueſtris formu
lis atq; actionib. anteponẽda eſt, uerũ etiã dicẽdi cõſuetudini, quę lõge & multũ iſti ue-
ſtræ exercitationi ad honorẽ antecellit. Itaq; mihi uident̃ plæriq; initio multo hoc malu
iſſe. poſt cũ id aſſeq nõ ualuiſſent, ad militiã potiſſimũ ſunt delapſi. q̃d ſi ita eſt cedat opi
nor Sulpitij forũ caſtris, otiũ militię, ſtilus gladio, umbra ſoli. Vnde eſt q Vegetiũ De re
militari tractaturũ uidemus ex Saluſtio ſumpſiſſe. Nulla re alia pop. Ro. orbẽ ſubegiſſe,
niſi armorũ exercitatiõe, diſciplina militari, uſuq; militię. Ad tirones nũc ueniẽdũ eſt, q̃s
uidemus quoſdã credere à uerbo Gręco dictos, tãq; domãdos: cũ noſtra ſit opinio, Tiro
nis uerbũ ab Etruſcis ſicut hiſtriõis: aut à Sabinis, ſicut Neronis, ad Latinã cõſuetudinẽ
tranſiuiſſe. Eos aũt cõſtat neq; à principio, neq; ſemper poſtea in inſtituendis legionib.
fuiſſe delectos, cũ legiones ipſas raptim & tumultuariè a Romulo primũ, poſt à qbuſdã
regibus

A regibus, cõſulibus & principibus, quãdoq; factas fuiſſe legamus. Romulum eum, à quo
urbis & militiæ ſimul origo fuit, ſcribit primo Liuius libro, Trecentos armatos ad custo
diã corporis acceptos celeres appellaſſe, & nõ in bello ſolum, ſed in pace habuiſſe. & de Celeres
Seruio rege, Equitũ decẽ turmas ex Albanis legiſſe, legiones etiã ueteres eodẽ ſupple-
mento expleuiſſe, & nouas ſcripſiſſe. Et libro ſecundo Liuius, dictatore Valerio Voleſi
filio decẽ legiones ſcriptas, ternasq; cõſulib. quatuor dictatori datas. & infrà quinto ſic
habet. Tertius exercitus ex cauſarijs ſenioribus à T. Quintio ſcribatur, q urbi mœnibusq;
præſidio ſit. Et ſeptimo dicit, Camillũ quatuor legiones quaternũ milium ſcripſiſſe: Sed
lib. Liuij XXIII uidemus maiores copias ſine delectu tironum fuiſſe cõſcriptas: Cum
deeſſent nautæ, cõſules ex ſenatuſcõſulto edixerunt, ut q L. Æmylio, C. Flaminio cõſu
libus, milibus æris quinquaginta ipſe aut pater eius cẽſus fuiſſet uſq; ad cẽtum milia, aut
cui poſtea tãtum eſſet factum, nautã unum cũ ſex mẽſium ſtipẽdio daret. Qui ſupra cen
tum milia uſq; ad ducẽta milia, tres nautas cum ſtipẽdio annuo: q ſupra CCC uſq; ad de-
B cies cẽtũ æris quinq; nautas, qui ſupra decies octo nautas, cũ annuo ſtipẽdio darẽt. Ex
hoc edicto dati nautæ armati inſtructiq; à dominis triginta dierum coctis cibarijs na-
ues cõſcenderunt. Tum primum eſt factum ut claſſis Romana ſocijs naualibus priuata
impẽſa paratis cõpleretur. Et XXIX Liuius, Scipio poſtquã in Siciliã traiecit uoluntari
os milites ſeptem mille ordinauit centuriauitq;. Et lib. LXXIIII. uidemus bello ſociali,
cum Põpeius Strabo Picentes prælio ſuperaſſet, Libertinos tunc primum militare cœ-
piſſe. Quẽ milites deligendi & exercitus cõparãdi modum in neceſſitatibus imitatos fu
iſſe principes cõſtat. Suetonius enim de Auguſto, Libertino milite, præterquã Romę in-
cendiorum cauſa, & ſi tumultus in grauitate annonæ timeretur, bis uſus eſt, ſemel ad prę
ſidium coloniarum Illyricũ cõtingentium, iterũ ad tutelã ripæ Rhodani. & itẽ uiginti mi
lia ſeruorum manumiſit, & ad remũ dedit bello Siculo. Et Iulius Capitolinus de M. An-
tonino philoſopho: ſeruos quẽadmodum bello Punico factũ fuerat ad militiã parauit,
quos uoluntarios exẽplo Volonũ appellauit. Et Cicero ad Atticũ: Parthi Eufratẽ trãſi-
C uerunt, duce Pacoro Horodis Parthorũ regis filio cũctis referto copijs. nos in Cappa-
docia ad Taurũ, delectus habebatur ciuiũ Ro. Et ſicut ſupradictę quaſi oẽs copiæ in ſum
mis difficultatibus ſic alias ſæpenumero pares, & maiores nulla cogẽte neceſſitate à cõ
ſulibus imperatoribusq; nullo tironum delectus ſeruato ordine ſunt contractæ. Liuius
enim tertio, Cum ad ea bella Cõſules delectũ edixiſſent, fauore plebis nõ iuniores modo,
ſed emeritis etiã ſtipẽdijs, pars magna uoluntariorũ ad nomina dãda præſto fuere. Eoq;
nõ copia modo, ſed etiã genere militũ ueteranis admixtis firmior exercitus fuit. & quar
to. Dũ in Lauicanos & Æquos Q. Seruilius tribunus ple. conſulũ poteſtate ducturus eſ
ſet, delectũ haberi nõ ex toto populo placuit. decẽ trib. ſorte ductæ ſunt, ex his ſcriptos
iuniores duo tribuni ad hoſtes duxerũt: & quinto, Dictator Camillus, cũ mag. equ. Serui
lio Hala iuſtitio indicto, delectũ iuniorũ habuit, ita ut ſeniores quoq; quib. aliquid robo
ris ſupereſſet in ſua uerba iuratos cẽturiaret. Et ſeptimo: cõſulibus Appio Claudio Craſ
ſo & L. Furio Camillo bello Gallico, Græco, & Latino ad Albã orto, Senatus nõ urba
D na tãtum, ſed etiã agreſti iuuentute decẽ legiones ſcripſit quinum milium & ducẽtorũ,
equitumq; trecẽtorum. Et octauo, Mamercus Cõſul cui Gallicum euenerat bellum ſcri
bere exercitum ſine ulla uacationis uenia, quin opificũ quoq; uulgus, & ſellularij mini-
mè militię idoneum genus exciti dicuntur. & decimo. Bello Etruſco nũciato Senatus iu-
ſtitiũ indici, delectũ omnis generis hominum haberi iuſſit: nec ingenui modo, aut mino-
res ſacramento adacti ſunt, ſed ſeniorũ etiã cohortes factæ, Libertiniq; cẽturiati: ut affir
mare audeamus multo ſæpius ſine tironum delectu, quàm per illos legiones coactas inſtru
ctasq; fuiſſe. Quin uidetur eũ morẽ tironis accipiẽdi inſtruẽdiq;, quietis & florẽtibus Ro
manis reb. fuiſſe ſeruatũ, ut adoleſcẽtes alioquin otio marceſcẽres diſciplina imbuerentur
militari, quibus poſtea reſp. uteretur. De quibus Liuius XXII: Magiſter equitũ delectu
edicto minores ab annis decẽ & ſeptẽ, & quoſdã prætextatos ſcribit, quatuor ex his le-
giones & mile equites cõfecti. Item XXIIII: Et Statorius ex multa iuuentute pedites Adoleſcentes
cõſcripſit, ordinatosq; proxime morem Romanũ decurrendo ſigna ſequi, & cõſeruare qui militiæ ſe
ordines docuit, & operi alijsq; inſtitutis militaribus aſſuefecit. Nedũ uerò petitos à ma nõ obtuliſſent
giſtratu adoleſcentes cõſentire oportuit, ſed aliquando ſi ſe militaturos nõ obtulerunt dãnatos fuiſſe

damnati ſunt. Liuius XXVII: atq; ex ijs, qui principio eius belli decẽ & ſeptem annos E
natos fuerant, neq; militauerãt, omnes ærarios fecerunt. Et libro quadrageſimo, Poſtq̃
cõperta ſunt bacchanalia in Auentino occulta, in quibus per flagitia adoleſcẽtes corru
pti erãt, inquit, ad ſenatum, & populum cõſul: hoc ſacramẽto initiatos iuuenes milites
faciendos cẽſetis Quirites, his ex obſcœno ſacrario eductis arma cõmittẽda? Vnde Ci
cero, Difficillimis reip. belli ciuilis Pompeiani temporibus, Tirones parãdos ſic in Phi
lippicarum decimo ſuadet: ego autem non tam ueteranos nutriendos uobis arbitror, q̃
quid tirones milites flos Italię, q̃d nouę legiones ad liberandã patriã paratiſſimæ, quid
cuncta Italia de ueſtra grauitate ſentiat tentandum: nihil em̃ ſemper floret, ętas ſuccedit
ætati. Quibus uerò modis tirones diſciplinam edocerẽtur militarem, & ſi aliqua ex par
te in ſupradictis apparet, tamen aliter oſtendemus. Nã quod ſupra Liuium octauo ſcri-
Sellularij
pſiſſe uidemus: ſellularios, id eſt, opifices ſedẽdo opus faciẽtes, minimè aptos militię fu-
iſſe: M. Cato De re ruſtica affirmat, ex agricolis dicens uiros fortiſſimos, & milites ſtre-
Ex agricolis tirones deligendi
nuiſſimos gigni. Et Seneca epiſtola duodeuigeſima, Fortior miles ex fragoſo uenit, ſe- F
gnis eſt urbanus uerna: nullũ laborẽ excuſant manus, quę ad arma ab aratro trãsferunt:
quin etiã nõ originis & exercitij magis, q̃ integritatis corporis tironũ habendã eſſe ra-
tionem maiores uoluerunt. Vnde Martianus Iurecõſultus De teſtamento militari. Mi-
litabit uerò q cum uno teſticulo natus eſt, qui'ue amiſit, ſecundum diui Traiani reſcri-
ptum. Nã & duces Sylla, & Cotta memorant eo habitu fuiſſe naturæ. Suetonius de Cę-
ſare dicit, Tirones neq; in ludo, neq; per laniſtras, ſed in domib. per equites Romanos,
atq; etiã per ſenatores armorum peritos erudiebat. Et Plutarchus in uita Pauli Æmylij
ſcribit, eum cõſueuiſſe filios domi diſciplina militari imbuere. Et Iulius Capitolinus de
Maximinis duob. Tertia die cùm proceſſiſſet Seuerus ad cãpum in turba exultantẽ mo
re barbarico Maximinũ uidit, iuſſitq; ſtatim tribuno militum ut coerceret ad Romanã
diſciplinã & imbueret. Nec tñ in neceſſitatibus aſpernabant, quin caros Romani tiro-
nes habebãt. Plancus Ciceroni, In caſtris noſtris legiones ſunt ueteranæ tres, tironũ uel
luculentiſſima ex omnibus una. In caſtris Bruti una ueterana legio, altera bimana, octo G
tironum. Vegetius autem & ſi ætatis ſuæ diſciplinã militarem potius, q̃ uetuſtã docuit,
multa habet à maioribus, præſertim à Saluſtio ſumpta. Ex quibus eſt aptiorem ruſticã
eſſe plebem, quæ diurno labore nutrit, ſolis patiens, umbrę negligens, balnearũ neſcia,
deliciarum ignara, paruo cõtenta cibo, durata habens per omnium laborum tolerantiã
membra. Si uerò neceſſitas cogat urbanos ad arma cõpelli, primùm laborare, decurre-
re, portare põdus, & ſolem & puluerem ferre diſcãt, paruo uictu utant & ruſtico, inter-
dum ſub diuo, interdum ſub papilionibus cõmorent. Tirones uerò incipiente puberta
te deligendos, omnesq; geſtus docendos, ne locum deſerãt, ne ordines turbent, foſſam
Qui à militia arcendi et in militiam recipiendi
ducere gaudeant, Adoleſcentesq; Martio deputãdos operi debere eſſe uigilãtibus ocu
lis, erecta ceruice, lato pectore, humeris muſculoſis, ualentibus digitis, lõgioribus bra-
chijs, uentre modico, exilioribus cruribus & pedibus, nõ ſuperflua carne diſtentos, ſed
neruorum duricia collectos. piſcatores, aucupes, ſellularios, aleones, & oẽs, qui aliquid
tractaſſe uident id generis, lõge caſtris pellendos: fabros, macellarios, ferrarios, & cer- H
uorũ aprorumq; uenatores militiæ aſcribendos. idẽ ſcribit honeſtatẽ idoneum militem
reddere, & uerecundiã dũ prohibet fugere, uictorẽ facere. à magnis peritiſſimisq; bello
rũ uiris, delectũ tironũ eſſe habendũ. Ad Saluſtiũq; reuerſus dicit Vegetius eum ſcribe
re, Põpeiũ adoleſcentẽ aſſueuiſſe, cũ agilibus ſaltu, cũ uelocibus curſu, cũ ualidis lucta
certare. Nec aliter illi de Sertorio uictoriã cõtingere potuiſſe: ab ipſoq; Saluſtio tradi,
Rom. ueteres ad omnẽ rei militaris eruditionẽ cãpum Martiũ Tyberi uicinũ elegiſſe, in
quo iuuẽtus poſt exercitiũ armorũ ſudorẽ puluerẽq; dilueret. Iuuentutẽq; pro exercitio
cõſueuiſſe crates rotũdas ex iunco cõtexere, quib. in duplo põderãtibus q̃ ſcutũ, & cla-
ua lignea pergraui ad palũ ſexipedalẽ in terrã fixum ſe exercebãt, pũctimq; & cæſim fe-
rire diſcebãt. A Saluſtioq; itẽ tradit Vegetius, Exerceri ſolitos hyeme ſub tectis tirones,
ut equos inſtratos ligneos armati ſaltu inſilirẽt, quãdoq; faſces, & pondera librarũ ſexa
ginta tuliſſe gradu militari, ut diſcerent arma & cõmeatũ deferre cũ neceſſitas cogeret.
Vergilius, Nõ ſecus ac patrijs ſæuus Romanus in armis Iniuſto ſub faſce uiã cũ carpit,
& hoſtẽ Ante expectatum poſitis ſtat in agmine caſtris. De eaq; Tironum, & militum

nouorum

A nouorum etiam ſeruorũ ad militiã eruditione Flauius Ioſephus De captiuitate Iudaica ſic habet, Qua quidẽ in re nimis admirandam quis exiſtimauerit Romanorum pruden tiã, ita ſeruos inſtruentium, ut non ſolum uitæ miniſterio, ſed etiam neceſſitatibus utiles ſint. quod ſi quis eorum aliã quoq; reſpexerit militiæ diſciplinã, profecto cognoſcet tãtum eos imperium nõ fortunæ munere, ſed propria uirtute quęſiſſe. Armis eñ uti nõ ex bello cœperunt, neq; ſolũ, ſi neceſſe ſit, manus mouent, ſed ueluti armis naturã coercen tes, nullas capiunt exercitationis inducias, nec tẽpora pręſtolant̃. Meditationes autem eorũ nihil à uera cõtẽtione diſcrepãt, ſed in dies ſingulos militũ quiſq; omnibus armis, tanq; in ꝓcinctu poſitus exercet̃, quo etiã prælia facillimè tolerant. Nec enim uel ordo neglectus eos à conſueta diſpoſitione diſpergit, neq; metus aut ſumptus remouet aut laſſitudo. Vnde ſequit̃, quod ſemper ſuperent hoſtes, quos nõ itidẽ cõfirmatos inuene runt: nec errauerit ſi quis eorũ meditationes cõflictus eſſe dixerit ſine ſanguine, cõtraq; prælia meditationes eſſe cũ ſanguine. Legio quibus ex partibus, quóue inſtrueret̃ para

B returq; modo cum dixerimus, Tirones etiã quomodo in ordinibus locarentur intelligi tur. Igitur legio inde dicta, ut inquit Varro, ꝙ legunt̃ milites in delectu, ex centurijs eñ maxime cõficiebat̃. Centurię uerò eã uim habuere, ut ab ipſis cęteri ordines naſcerent̃. De quib. dicturi eadẽ licet diuerſa ratione repetere cogimur, quę in comitijs ſupra ſunt dicta. Liuius in regis Tullij Seruij rebus geſtis ſcribit, cenſum ab eo inſtitutũ fuiſſe, rẽ ſa luberrimã tãto futuro imperio, quo pacis belliq; munera nõ uiritim, ut antea, ſed ꝓ habi tu pecuniarũ fierent. Tum claſſes cẽturiasq;, hunc q; ordinẽ ex cẽſu deſcripſit. Qui cen tum miliũ æris aut maiorẽ cenſum haberent octuaginta fecit centurias, X L ſenũ X L iu uenum: ſeniores ad urbis cuſtodiã: iuniores, ut foris bellum gererẽt. Arma his, galea, cly peus, ocreæ, lorica, omnia ex ære: haſtæ, & gladius. Additæ his duæ fabrũ cẽturię ſine ar mis, ut machinas in bello ferrent. Intra centũ & ſeptuaginta quinq; milia cẽſus ſecunda claſſis. Ex his uiginti cẽturię ſeniorũ, uiginti iuniorũ, arma ut in ſuperiore præter loricã. Tertia claſſis à L X X V ad quinquaginta milia cẽſus, cẽturiæ uiginti ſenũ, uiginti iuue-

C nũ, arma ut in ſuperiore præter ocreas. In quarta claſſe à quinquaginta ad X X V milium cẽſus. Cẽturię X X ſeniorũ X X iuniorũ, arma mutata, nihil præter haſtã & ueruũ datũ. Quinta claſſis cẽturias triginta habuit, fundas, lapideſq; miſſiles gerebãt. In his accenſi, cornicines, tibicines in tres cẽturias. ex X I poſtea milibus una cẽturia, & fuit hęc immu nis militia. Equitũ ex primorib. ciuitatis duodecim ſcripſit cẽturias, additis ſex alijs, pri mis ſex Romuli. Cũ itaq; haberet̃ delectus ordo ſumebat̃ ex ſupradictis cenſibus, & ex eadẽ diuiſione quinq; cẽſuũ fiebãt delectorũ militũ cẽturiæ, ut unaquæq; cẽturia ſuã cu iuſlibet cẽſus ordinis & ætatis haberet partẽ. Qua in re prudẽter inſtitutũ fuit qđ Vege tius à Saluſtio tradit, ut quaſi in orbẽ quẽdã per diuerſos ordines promouerent̃ milites: ut ab inferiore ſi ꝓmereret̃ ad ſupremum quiſq; aſcẽderet: & ita ad primũ, ſed in maiori digniorig; loco rediret. Ex hacq; formula copię urbis Romę cõtrahebant̃. Sed maiores multo copias Romani ꝑ omia ſtãtis Romanæ dignitatis tẽpora à Latino nomine & Ita lis acceperũt. Quæ oẽs copiæ ſimul mixtæ Romanos exercitus cõficiẽtes, Romanum

D nomẽ ubiq; locorum formidoloſum glorioſumq; reddebãt. Liuius enim pręlium apud Trebiã lib. X X I I. deſcribens, Duodeuiginti milia Romanorum erãt, ſociorũ nominis Latini uiginti milia, auxilia præterea Gallũbrorũ X X V. Et cõſules delectũ cũ ægrè cõ ficerẽt inopia iuniorũ, ſenatus triũuiros binos creari iuſſit, alteros ꝗ citra, alteros ꝗ ultra quinquageſimũ lapidẽ in plateis foriſq; & cõciliabulis omnẽ copiã ingenuorũ inſpice rẽt, & ſi ꝗ roboris ſatis ad ferẽda arma habere uiderent̃, etiãſi nõdũ militari ętate eſſent, milites facerẽt. Tribuni plebis ſi eis uideret̃ ad populum ferrẽt, ut ꝗ minores ſe ſeptẽ & decẽ annis ſacramẽto addixiſſent, his perinde ſtipẽdia ꝓcederẽt, ac ſi ſeptẽ, & decem an norũ aut maiores milites eſſent. Et X X X V. Liuius: decretũ ut nouorũ militũ tria milia duceret & trecẽtos eqtes: ita ut in his duæ partes ſociũ Latini nominis, tertia ciuiũ Ro manorũ eſſet. Idẽ ſupplemẽti ad Caiũ Flaminiũ, cui imperiũ cõtra Antiochũ ꝓrogabat̃. Et X X X V Liuius: L. Scipio cõſul cui ꝓuincia Græcia decreta erat: in ſupplemẽtũ ad dita peditum ciuium Rom. tria milia, equitum cẽtum: & ſociũm Latini nominis quinq; milia, equites ducenti. Alteri cõſuli Lelio nouus exercitus decretus, duę legiões Roma nę, & ſociũ Latini nominis X V mille pedites, equites C C. Cicero Appio Pulchro. Sed

uniuerſo

Legio unde. A centurijs cæteros or dines natos.

uniuerſo ſenatui uenerat in mentē præſidio firmiori opus eſſe ad iſtā prouinciam: cenſe E bant enim omnes fore, ut in Italia ſupplemētum meis & Bibuli legionibus ſcriberetur. *Gallumbri* Quod autē ſupra de auxilijs Gallumbrorū ad Trebiā miſſis eſt dictū, alias copias ab Italis quādoq; ab externis acceptas fuiſſe, leuioris armaturæ, nulliusq; ſtipēdij, ſed breuiori tēpore in exercitu moraturas edocet Liuius. Quāuis enim Romani ad exercitum cōtra Hannibalē Placentiā miſſum milites miſiſſent ex Italia ſimul & Roma acceptos: tamen alias copias à Gallumbris qui nunc Romandiolani ſunt in caſtra euocauerūt, quę fuerūt auxilia leuiter armatorū. hinc ſcribit Liuius XXII de Hierone Siculo rege, cuius oratorū hæc fuerūt uerba, Milite atq; equite ſcire niſi Romano Latiniq; nominis nō uti populū Romanū, leuiū armatorū auxilia etiā externa uidiſſe in caſtris Romanis. Itaque miſiſſe mile ſagittariorū ac funditorum. Et XXXIIII Liuius. ſi tumultus in Hiſpania eſſet, placere ut tumultuarij milites extra Italiam legerētur L. Paulo in Hiſpaniā. Et XXXVI. in bello ſociali. Auxilia inde Latini nominis & exterarū gentiū miſſa populo Ro. Plācus imperator cōſul deſignatus ſcribens cōſulibus, prætoribus, tribunis plebis, F ſenatui populoq; Rom. Legiones habeo quinq; ſub ſignis, & ſua fide uirtuteq; populo Rom. cōiunctiſſimas, & noſtra liberalitate nobis obſequētes. prouinciā omniū ciuitatum cōſenſu paratiſſimā, & ſumma cōtentione ad officiū certantē. Equitē auxiliorūq; tantas copias, quantas hæ gentes ad defendendū ſuā ſalutem libertatemq; conferre poſſunt. Cicero Bruto: Romæ delectus habeť totaq; Italia: ſi hic delectus appellandus eſt, *Legionis numerus* cum ultrò ſe offerūt oēs. Numerū quem legio habuerit omniū militum oſtendit Liuius in ſeptimo. Cōſulibus Appio Claudio Craſſo, & L. Furio Camillo, bello Gallico Græco & Latino ad Albā orto, ſenatus nō urbana tantū, ſed etiā agreſti iuuētute decē legiones cōſcripſit, quinū miliū & ducentorum militum, equitumq; trecentorum. Et XXII prælio Cānenſi. Numero quoq; peditū equitūq; legiones auctæ. mille peditibus & centenis equitibus in ſingulas additis, ut quina milia peditū, trecēti equites eſſent. Et XXIX. Liuius, Suppleuitq; ita eas legiones, ut ſingulæ ſena milia & ducētos pedites: equites haberent CCC. & Aulus Gellius ſcribit, in legione ſunt cēturiæ ſexaginta, manipuli trigin G ta, cohortes decē. Quarū copiarum ut diſtributio, quæ fiebat, notior habeať, magiſtratuum & eorū qui ducebāt ordines, & ſingularū partiū nomina exponemus. Nec repetere expedit, quæ ſuperius expoſita ac prope omnibus nota ſunt. Imperatoris, Cōſulis, Prætoris, à quibus ducebanť uocabula. Exercitusq; expoſitio nominis primo ponať loco, dehinc tribuni militares, ruffuli, centuriones, decuriones, equites, troſſuli, cohortes, manipuli, turma, haſtati, pilani, principes, triarij, ſubſidionarij, accēſi, ferētarij, uelites, auxilia, præſidia, obſidiū quid fuerint doceamus. Exercitū tradit Vlpianus Iureconſultus De militari teſtamento, traxiſſe nomē ab exercitatione. Ideq; uult exercitū nō unam co *Exercitus unde* horrē, neq; unam alā dici, ſed numeros multos militū. Nam exercitui pręeſſe dicitur ille, qui legionē uel legiones cū ſuis auxilijs cōmiſſas adminiſtrat, de cuius officio ſic ſcribit Marcellus De re militari. Officiū regentis exercitū nō tantū in danda, ſed etiam in obſeruanda diſciplina conſiſtit. Paternus quoq; ſcribit, debere eū qui ſe meminerit armato præeſſe parciſſimè cōmeatum dare, equum militarem extra prouinciam ſuam duci non H permittere, ad opus priuatum, piſcatum, uenatum militem nō permittere. Nam in diſciplina Auguſti ita caueť: & ſi ſcio fabrilibus operibus exerceri milites nō eſſe alienū, uereor tñ ſi quicquā permiſero, quod in uſum meū aut tuū fiat, ne modus in ea re adhibea- *Tribuni militares* tur, qui mihi ſit tolerandus. Tribuni militares ad eorum exemplar facti ſunt, qui populo Ro. præſunt. De quorū officio ſic habet Cicero Legū ſecūdo. Milites quib. iuſſi erūt parento, eorūq; tribuni ſunto. Marcellus De re militari, Tribuni officiū eſt uel eorū, qui exercitui præſunt, milites in caſtris cōtinere, ad exercitationes producere, claues portarum ſuſcipere, uigilias interdum circuire, frumentationibus cōmilitonum intereſſe, frumentum probare, menſuræ fraudē coercere, delicta ſecundum autoritatem ſuam caſtigare, principijs frequēter intereſſe, querelas cōmilitonum audire, ualetudinarios inſpicere. Tribunorūq; militariū Aſconius Pedianus ſecūda in Verrē duo fuiſſe genera ſcribit, primū eorū qui ruffuli dicuntur, hiq; qui in exercitu creari ſolent: alij ſunt comitiati, q comitijs deſignabanť. Et Feſtus Pōpeius addit eos aliquando dictos eſſe rutilos, quia Rutilius Ruffus legē primo de eorū iure ab exercitu creandorū tulerit. Centuriones & decuriones

A decuriones ab eorũ numero, quibus præſunt, dictos Varro Feſtusq́ tradũt. Habuit pręterea legio præfectũ fabrũ, qui fabros lignarios, ſtructores carpentarios, ferrarios ad fabricã, ad hibernorũ ædificia, ad machinas, turres ligneas, ad arma, ad uehicula tormentaq́ dirigeret. Equeſtris ordinis nomẽ ſæpe mutatum fuiſſe Plinius in Naturali hiſtoria tradit. Nã eos qui ad equitatũ trahebanť celeres Romulus regesq́ appellarunt, deinde flexumines, poſtea Troſſulos, cũ oppidũ in Thuſcis citra Volſinios eo nomine ſoli ſine peditatu cepiſſent: durauitq́ id nomẽ ultra Gracchũ, poſtea Quirites appellati. Cohortis uocabulũ Varro ſic exponit, quod ut in uilla ex pluribus tectis cõiungitur ac quiddã fit unum, ſic ex pluribus manipulis copulatur cohors: cohorsq́ in uilla quod circum eum locũ pecus coerceref. Fuit & præterea cohors prętoria dicta qđ à prętore nõ diſcederet. Scipio em̃ Aphricanus primus fortiſſimum quemq́ delegit, qui ab eo in bello nõ diſcedebat, & cætero munere militiæ uacabant, & ſeſquiplex ſtipendiũ accipiebant. ea uerò cohorte primus Romanorũ principũ Tiberius Auguſtus eſt abuſus, qui ædificato munitiore in uia Appia loco prope nũc ſanctũ Sebaſtianũ ubi Caput bouis appellant, Baptiſtæ Lenis Romani ciuis uillã, cohortem ibi ſuam tanquã in arce cõtinuit: q̃ mos cõtinuatus effecit, ut poſt Tiberiũ reip. & libertatis ſtatus à cupienti ciuitate reſumi nequiuerit. Sicq́ Claudius, ſic Galba, ſic Otho, ſic Pertinax, ſic Didius Iulianus prætorianum militũ uiolentia imperatores ſunt facti. Liberq́ unicũ Iulij Capitolini teſtimonium afferre. Interea Romæ iterũ ſeditiones inter populum & milites ortæ, ut nec tum maxime in edicto Balbinus cũ proponeret audireť. Veterani ſe in caſtra prætoria contulerunt, cum pręrorianis ipſis, quos cœpit populus obſidere, nec unquam ad amicitiã eſſent reducti, niſi fiſtulas aquarias populus incidiſſet. Manipulũq; Varro exercitus minimã manum eſſe uult, quæ unum ſequitur ſignum. de quo uerbo Ouidius: Illa quidem fœno (ſed erat reuerentia fœno, Quantã nunc aquilas cernis habere tuas). Pertica ſuſpẽſos portabat lõga maniplos. Vnde maniplaris nomina miles habet. Turmã uult Varro dictã eſſe mutata e in u, quaſi in ternã, quod terdeni milites ex tribus tribubus. Lucerũ, C Ramniũ, & Tatienſium fiebant. Itaq́ primi ſingularũ decuriarũ decuriones dicti. hiq́ decuriones primo adminiſtri turmę, a turma adoptabanť, unde optiones dicti, quos poſtea tribuni ob ambitionẽ faciebãt. Haſtatos dicit Varro appellatos, quod haſtis pugnabant, pilanos qui pilis. Principes q à principio gladijs pugnabant. poſt mutata re militari magis illuſtres ſunt pilani. Triarios quoq́ dictos quod in acie tertio ordine extremis ſubſidio ponebanť. Et quod hi ſubſideãt ſubſidium dictum: Plautus, Subſidite hic, quaſi ſolent triarij. Vnde cũ ad extremam ſit uentum neceſſitatem: in prouerbio eſt, Res redijt ad triarios. Rorarios dictos Varro ſcribit eos, qui prius in præliũ prodibãt, ſicut ros prius inchoat q̃ pluuia. Et accenſos miniſtratores a Catone appellatos, de quibus ſuperiore loco multa à nobis ſunt dicta. Velites ſcribit Feſtus appellatos eſſe ueicitos & inermes, qui exercitum ſequebantur, quiq́ in mortuorum militum loco ſubſtituebantur ipſosq́ fuiſſe & ferentarios, qui fundis & lapidibus pugnabant, quia tela feruntť non tenenť. Catonemq́ eos ferẽtarios dixiſſe, qui tela ac potiones militibus præliantibus mi-D niſtrabant. Auxilium dicit Varro ab auctu eſſe dictum, cũ acceſſerint hi, qui adiumento eſſent alienigenæ: præſidiũ uerò qđ extra caſtra præſideãt in loco aliquo quo tutior hoſtilis regio eſſet. Obſidiũ ab obſidẽdo quo minus egredi poſſit. Ad hæc quæ expoſita ſunt uocabula ſequiť aliorũ militiæ uerborum, quibus in acie & bello uſus fuit expoſitio. Velitationẽ, Nonius inquit, dicit leuẽ contentionẽ ex congreſſione militũ. Cui cũ prius inuenta fuiſſet Fuluius Flaccus cõſul bello Capuano addidit, ut milites leuis armaturæ pluribus armati iaculis equitibus immixti militarẽt. Optiones in cohortibus dicti ſunt tanquã optati, qui in defectu militibus ſubrogantur, ut plenæ ſint legiones: ſecundumq́ has expoſitiones armorum & bellicorum inſtrumentorũ, quibus priſci utebantur uocabula & rem pro parte dicemus. Ad offenſionẽ arma fuerunt à lõge ferientia, ſagitta, tragulæ quod mittanť dictæ. Anſatæ quod anſis colligẽtur haſtæ & manu mittantur, quæ & iacula: ſundæ loruli, funiculisq́ manu contortæ: manubaliſtæ, quas baliſtas minores aliquãdo ſcorpiones priſci dixere: quæ tela nõ ſolũ ſingulis ætatibus & ſeculis, ſed per unã quanq; ætatem bis terq́ nomina & formam mutauere, ſicut & arma, quibus corpora ueſtiuntur. Inſtrumenta bellica oppugnationbus adhibenda hæc ferme erant.

Vocabulorũ militarum expoſitio

i Teſtudo

Inſtrumenta bellica

Teſtudo de materia & tabulatis contexta,corijs,cilicinis & alijs quæ difficulter combu E
ri poſſent cōtecta.hæc intrinſecus habebat arietē trabē, quæ unico præfigebatur ferro
& falx uocabat̃,ab eo qđ incuruata eſſet,& de muro extraheret lapides: uel dicta aries
ad ſimilitudinē animalis.Retro em̄ ducebatur trabs funiculis ſuſpenſa,ut reducta impe
tuoſius feriret.Ideoq; & teſtudo dicta à ſimilitudine reptilis, quod caput nūc exerat nūc
reducat.Vinea aliud inſtrumētum è lignis cōpacta:lata pedes octo, alta pedes ſeptem,
longa ſexdecim,tectum duplici ligno cratibuſq; cōtexitur. Latera quoq; cōtexunt̃, ne
ſaxorū telorumq; impetu perfringantur. Extrinſecus ne crementur crudis & recētibus
corijs integunt̃.Cum plures fuerint iunguntur ordine, ſub quibus oppugnantes tutius
ad muros ſubruendos pugnant.Plutei dicebant̃ ad ſimilitudinē loci ſtudentium, mino
res teſtudine, ſed eadē facti defenſioq; ratione: ſed tribus ducti rotis ad quæcūq; expedit
loca perducunt̃.Agger ex terra ligniſq; extollitur contra murum, de quo tela iactātur,
Muſculos dixerūt minores machinas quibus protecti bellatores foſſatū ciuitatis appor
tatis lapidibus,lignis,& terra nō ſolum cōplent,ſed etiā ſolidant,ut turres ambulatoriæ F
ſine impedimēto uehant̃ ad murum:ſunt minores uineis ſubductioreſq; & maiores fir-
mioreſq; pluteis.Turris aliquādo lata pedibus tricenis in quadro,quādoq; quinquagin
ta,& proceritas,quæ muros urbis turreſq; ſuperet,rotis agit̃ pluribus,& ſubtus arietem
habet,materia tabulatiſq; cōpacta eſt, corijs cōtra ignes & centonibus ciliciniſq; aqua
infuſis contecta:pontē habet,qui in mœnia dimittit̃,& ſagittarij pugnatoreſq; deſcen-
dunt.Baliſtā maiores dixere priſci,trabem ualidā ita libratam,ut cum pars denſior pon
deribus attracta deſcēderet,eleuata proceritas ſua funiculis,quos haberet alligatos fun
da ſaxū maximi ponderis lōge emitteret. Eiq; maximæ nunc machinæ brichollæ eſt ap
pellatio:quanquā onagrū maiorem ipſa machinam dixere,quo nullum maius tormen-
tum fuiſſe uult Vegetius,nec eſt etiā apud noſtros.Falaricam diffinit Vegetius,quæ ad
modū haſtę ualido præfigit̃ ferro, Inter cuius tubā & haſtile ſulphur, reſina, bitumen,
ſtuppa cōuoluuntur infuſa oleo,quod incendiarium uocant: quæ falarica baliſtæ impe G
tu deſtinata perrupto munimine ardens figit̃ ligno, turritamq; machinā frequenter in-
cendit.Fuerunt & alia priſcis ad offenſionē defenſionemq; inſtrumēta,quæ ferè omnia
deſiere in precio haberi,poſtquā bombardæ uſus fuit, machinæ omnium impetuoſiſſi-
mæ,quā anno nondum centeſimo inuentam fuiſſe docuimus,Teutonicū munus Vene
tis delatum,quando Genuenſes in Clugia clauſi à Venetis obſidebant̃. Metare, inquit

Caſtrorum forma & diſpoſitio apud Ro.

Nonius,eſt ponere, Vnde metari caſtra & metatores. & Feſtus metari caſtra dicunt̃, ꝙ
metis dirigant̃,Caſtraq; ut plurimum quatuor habuerunt portas, quarum prætoria ap-
pellabat̃,qua exercitus in prælīū educebatur:quia initio prætores erant,qui poſtea con
ſules,& illi bella demonſtrabāt, quorū tabernaculū quoq; dicebatur prętorium. Quin
tana porta appellata poſt prætorium, ubi rerū utēſilium forum fiebat, Alia principalis
dicta,quod eo eſſet in loco, ad quē principales ordines tendebant.Decumana quarta à
decimis primo in caſtra illatis,per quam cōmeatus inferri & cōmeare animalia conſue
uerant. Caſtrorū uerò formā & diſpoſitionem Flauius Ioſephus De bello Iudaico ele-
gantiſſimè ſic edocet.Romani quocunq; in hoſtilem terrā irruperint ante caſtrorū mu- H
nitionē nunquam prælium ſumunt: quæ quidē non leui opere neq; iniquo loco erigūt,
nec omnes inordinatè deſcribunt: ſiquidē inæquale ſolum fuerit contemplantur: qua-
tuor uerò angulis dimenſio eorū deſignatur.Nam & fabrorum multitudo, & ferramen
torum copia,quæ uſus extructionis popoſcerit ſequit̃ exercitum. Et interior quidē ca-
ſtrorum pars tabernaculis diſtribuitur.Ambitus autem eorum extrinſecus muri faciem
profert, ordinatis etiā turribus pari ſpacio diſpoſitis, quarū interualla telis atq; baliſtis
alijſq; machinis ſaxa intorquentibus omnibus inſtrumentis miſſiliū cōplent,ut cuncta
ſcilicet iaculorum genera in promptu ſint.Ex omni aūt muri parte quatuor portas ædi-
ficant,tā imminente aditu faciles,ꝙ ipſis ſi quid urgeat introcurrentibus latas.Intus aūt
caſtra uicorum ſpacijs interpoſitis dirimunt̃. Mediaq; rectorum tabernacula collocāt.
Et inter hæc ducis maximi domum templo prorſus ſimillimam, ut quaſi quædā ciuitas
repentina exiſtat. Forum quoq; & opificum ſtationes & ſedes militū primatibus ordi-
numq; principibus, ubi ſi qua ſit inter alios ambiguitas iudicent. Ipſe uerò ambitus &
omnia, quę in eo ſunt, multitudine ſimul & ſciētia fabricātiū opinione citius cōmunit̃.

Qui ſi

A Qui ſi res urgeat, foſſa extrinſecus depreſſa cubitis quatuor, pariq; ſpatio lata cingitur. Armis autē ſepti per cōtubernia cum decore abſq; otio in tentorijs degunt, omniaq; ab his ordinatè etiam alia cauteq; per cōtubernia expediunt: ueluti ſi ligno aquáue aut frumento opus ſit. Nec ēm cœna uel prandium in poteſtate eſt cuiuſcunq; cum uoluerit. Simul autem omnibus ſomnus eſt. Excubias & euigilandi tempora buccinæ ſignant: neq; omnino quicquā eſt quod ſine edicto geratˀ. Manè autem milites ad centuriones, illi uerò ad chiliarchum cōueniunt ſalutatum, cum quibus ad ſummum omnium ducem uniuerſi ordinum principes. Ille autem his ſignum aliaq; dat ex more proferenda præcepta ſubiectis: quæ quidem cum in acie ſunt agentes citius parent, ut ſi res exigat incurſibus eius itemq; reuocationibus uniuerſi pariter obſecundent. Cum autem caſtris egrediendum eſt tuba indicium facit, nemoq; ocioſus eſt, ſed uel ſolo nutu moniti tabernacula colligunt, omniaq; ad profectionē inſtruūt, deinde iterum tuba ſignat ut ſint parati. Illi autem cū mulos & iumēta ſarcinis onerauerint, uelut in curruli certamine ſignū expe-
B ctant. Caſtra uerò incēdunt, & quod ſibi alia munire ſit facile, & ne quādo hoſtibus eadem uſui ſint. Et cū tertio quoq; tubæ indicant ut exeant, urgent aliqua ex cauſa morantes ne quis ordinem deſerat: dextraq; duci præco adſtans, ſi ad bellum parati ſint uoce primum percunctatur. Illiq; ocius alacri & magna uoce paratos ſe eſſe reſpondent, interrogantēq; præueniunt: & Martio quidem ſpiritu repleti cū clamore dextras erigunt: deinde otioſè & cum omni decore uelut in bello progredientes ambulant, ſuum quiſq; ordinē uelut in bello cuſtodiens: pedites autem, thoracibus quidem & galeis ſepti, ex utroq; latere ſicas ferentes: Læuus autem gladius eſt multo longior, cum dexter menſuram palmæ nō excedat. Qui uerò ducem ſtipant lecti pedites ſcuta & lanceas portant: cætera manus haſtas & clypeos lōgos, triduiq; uiaticū, ut parum interſit inter onuſta iumenta & pedites. Equitibus autem ad dexteram gladius eſt longior, & contus in manu, tranſuerſuſq; ad equi latus clypeus, ternaq; ſuper pharetrā, uel amplius lata cuſpide dependent iacula, nihil ad haſtarum magnitudinem differentia. Caſſides uerò & thoracas
C peditibus ſimiles habent, nulloq; armorū genere à militum alijs diſcrepant lecti qui circa ducem moranˀ. Agmen autem ſemper cui ſorte id obtigerit antecedit. Talia quidem ſunt Romanorum itinera & māſiones itēq; armorum uarietates. Nihil uerò nec in prælijs incōſultum aut ſubitum agunt, ſed omnia ſemper ſequuntur facta ſententia, opuſq; non adhibeˀ niſi ante decretum. Vnde aut minimè peccāt aut ſi peccauerint facilius eſt peccati correctio, fortunæ autem ſucceſſibus meliores. Cōſiliorum etiā ſi aliter ſucceſſerint arbitranˀ euentus quaſi bonum quiddā fortuitum, ne diuina prouidentia non eſſe credatˀ. Quæ uerò ante cogitata fuerint, etiāſi aduerſus caſus exceperit, benè iā meditantes ad cauendum exhibeant, ne idem rurſus eueniat. Et bonorum quidem fortuitorū non is autor ſit, cui contigerint, triſtium uerò quæ innoxijs acciderint, ſaltem quæ rectum cōſilium ceperunt uideatur eſſe ſolatio. Armorum quidem exercitationem cōparant: ut nō modo corpora ſed animi quoq; militum fortiores ſint. Maior illis eſt ex timo-
D re diligentia: Nanq; leges apud eos nō diſcretionis ſolum, uerū & crimine negligentiæ capitales ſunt: duceſq; magis ꝙ leges ipſæ terribiles. Nanq; bonos honorādo redimūr, ſed in coercendis noxijs ſunt crudeles. Tanto autem obſequio rectoribus parent ut & in pace ornamento ſint, & in acie corpus unum, totus conſpiciatur exercitus: ſic eorū copulati ſunt ordines, ita circūducti ſunt mobiles, & acutis auribus ad præcepta, oculiſq; ad ſigna, & ad opera manibus. Vnde facere quidē ſtrenui ſunt, pati uerò tardiſſimi. Nec etiā ubi præliantes ſunt, aut multitudinem hoſtium, aut conſilia ſpernere ducum, aut difficultatem regionum. Quorum igiˀ actis & conſilijs incipiunt deliberantes adeò extremus patet exercitus. Quid mirū ſi Euphrates ab oriēte, & Oceanus ab occidente, itemq; à meridiano tractu Libyæ fortiſſima regio, & à ſeptētrione Rhenus, & Iſter ſunt imperij limites? cū minorē eſſe poſſidentibus poſſeſſionē rectè quis dixerit? Hæc ergo proſecutus ſum, non tam propoſito laudandi Romanos, ꝙ ſolatio deuictorum, utq; nouarum rerum cupidos detinerē: fortaſſe autem ad experientiam bonarum artium proderunt ſtudioſis Romanæ inſtituta militiæ neſcientibus. Procubitores dicunˀ, qui nocte cuſtodiæ cauſa ante caſtra excubāt, cum in propinquo caſtra hoſtium ſunt. Procinctā claſſem dici mos fuit quando exercitus ad pugnā paratus erat: horumq; uerborum *Procubitores* *Claſsis procincta*

primo poſitorum loco, cauſam hãc Feſtus ponit, quod pugnaturi ritu prius cingerētur Gabino, & quod claſſem uetuſtius fuerit hominum dici q̃ nauium multitudinem: paribus equis etiam aliquãdo ſcriptum eſſe inuenimus, quia duobus equis utebant̃ in prælio Romani, ut altero ſudante & feſſo in ſecundum tranſirent. Præliares dies appellati ſunt, quibus fas erat hoſtem laceſſere: Erant enim & nefaſti dies & feriæ quibus id facere nõ liceret. Scribit Aulus Gellius, Thucydidem dicere Lacedemonios bellatores nõ tubarum cornuumq́ ſignis, ſed tibiarũ modulatiõibus in prælijs uſos, Cretẽſesq́ ſolitos inire prælia præcinente ac præmoderãte cithara greſſus militum: cõtra Romanos milites hoſtem clamoribus territauiſſe. Ad uerba ueniamus ſtructæ aciei. Acum inquit Feſtus dictam priorem aciei partem, quod ea pars militum uehementiſſima eſſet ad hoſtem telorum acumine uulnerandum. Et uerba ſtructæ aciei hæc ponit Gellius, à rerum ſimilitudine introducta, frons, ſubſidia, cuneus, orbis, globus, forfices, ſerra, turres, alæ: quas alas fuiſſe cõſtat equitum ordines, circum legiones dextra leuaq́ tanquã alæ ſunt in uolucrũ corporibus: & Plutarchus in Problematibus ſcribit, auſpiciorum quod ſiniſtrum dicit̃ proſperum ac ſecundum fuiſſe: & ſiniſtro cornu ſemper principatus attribu tos, quia orientẽ aſpicientibus in ſiniſtra parte Boreas eſt, quã dexteram mundi partem eſſe & ſuperiorem faciunt. Sed & armorum uocabula ſunt dicenda. Arma Varro dicta inquit, quod his arcemus hoſtem. Et Feſtus arma propriè dicũtur ab armis id eſt, humeris dependentia, ut ſcutum, gladius, pugio, ſica, & ea quibus procul præliamur tela. Et Vlpianus Iureconſultus De ui Armata: Arma inquit, ſunt omĩa tela: hoc eſt, fuſtes & lapides, nõ ſolũ gladij haſtæ & frameæ, quod affirmat Caius De uerborũ ſignificatione. Armorum uocabula Aulus Gellius multa ſine expoſitione ſic ponit, haſta, pilũ, phalarica, lingula: Et quando ſagittarum uſus erat cannas habuerunt: Vnde Plinius: Sagittæ è calamis quorum ferax fuit Rhenus Bononienſis, utputa multum ramoſus, & grauis uento reſiſtens. Sed ad Varronis expoſitiones redeamus. Parma quod è medio in omĩs partes par. Conum qđ tegit̃ in cacumen: haſta quod à ſtante ſolet ferri. Iaculum ut iacia tur fit. Tragula à traijciendo. Scutum à ſectura quod è minutis cõſectum ſit tabulis. Vm bo à Græco quod ambonis. Gladius à clade, quod ſit ad hoſtiũ cladem: pilum ab homine qui hoſtem ferit, quod per illũ. lorica qđ è loris de corio crudo pectoralia fiebãt: poſtea fecerunt ex annulis ferreã tunicam: balteumq́ è corio cingulum erat bullatũ, ocrea quod opponuntur ob crus. Galea à galero, quo multi uſi ſunt antiqui. Cornua quod ea quæ nunc ſunt ex ære tunc fiebant bubulo cornu. Nonius: Cetra ſcutum rotundũ, phalæ turres ligneæ. Et Feſtus, clypeum antiqui ob rotunditatẽ appellauerunt. Liuius octa uo. Latini clypeis antea Romanis uſi ſunt, deinde poſtquã ſtipẽdiarij facti ſunt ſcuta ꝓ clypeis accepere. Et lib. XXXVII prælongas haſtas Macedones ſariſſas uocant. Et Feſtus Murmilionica ſcuta dicebãt cũ quibus de muro pugnabant, erãt ſiquidem ad hoc ſolum idonea. Et Spara minimi generis iacula à ſpargendo dicta. Triphorumq́ telũ longitudine trium cubitorum, quod catapulta mittit̃. Ennius: Haud permaneret paries per cuſſus triphoro. Pelta ſicuti genus in modũ lunæ ſemis uel ternę, uel quartæ, quibus Amazones ſunt uſæ. Arma aũt ciues Romanos priuatim non tenuiſſe, ſed in reditu legionũ exercituũq́ in Tarpeiam rupẽ, aut in armiluſtriũ fuiſſe condita ſatis cõſtat. Nam uidemus quoties exercitus educi oportuit, arma inde fuiſſe accepta. Vnde Cæſar Lucano. Iã rupes Tarpeia ſonat. & Spartianus dicit, Veſpaſianũ ex armiluſtrio arma legionibus permiſiſſe. Et Plinius ſcribit in fœdere, quod expulſis regib. populo Romano dedit Porſenna nominatim cõprehenſum, ne ferro niſi in agricultura uterentur: & magni Põpeij tertij cõſulatus extare edictum in tumultu necis Clodianæ, prohibens ne telum eſſet in urbe. ſigna iã, inſignia, indumenta, & ornamenta militaria dicamus, tam publica q̃ priuata. Signũ militare primũ Romanis ſi nimis uetera repetere uolumus fuere manipuli, quales ex fœno ſupra Ouidij carmina deſcribunt. Sed alia poſt parũ fuerũt ſigna quæ in ærario pacis tẽporibus ſeruabant̃, de quibus Liuius ſeptimo: ſigna eo die à quæſtoribus ex ærario prõpta. quæ autẽ fuerint ipſa Romanorum in bello ſigna, & quando primũ haberi cœpta, Plinius in Naturali hiſtoria ſic oſtẽdit: aquilã Rom. legionibus C. Marius in ſecundo cõſulatu ſuo propriè dicauit. Erat & antea prima cum quatuor alijs Lupis, minotauris, equis, apris, q̃ ſingulos ordines anteibãt: paucis ante ãnis ſola aq̃la in acie

Verba ſtructæ aciei. — *Arma unde.* — *Armorum uocabula* — *Arma Romanos priuatim non tenuiſſe* — *Signa Romanorum*

B F G H

A acie portari cœperat,reliqua in caſtris relinquebant̃:Marius in totũ ea abdicauit. Ex eo notatum nõ ferè unquã apud legiones hybernatum eſſe in caſtris ubi aquilarum nõ ſit ſignum. Aquilam autẽ fuiſſe argẽteam:Cicero prima in Catilinam oſtendit. Scio pactã & conſtitutam cum Manlio diem,atq; etiam aquilam illam argenteam, quã tibi ac tuis omnibus pernicioſam fore confido, & funeſtam futuram, ſcio eſſe præmiſſam. Et item Plinius. Argentum militaribus ſignis,quàm aurum familiarius,quo longius fulget. Minotauri effigiem inter ſigna militaria ideo ſcribit fuiſſe Feſtus,quod non minus occulta eſſe debeant cõſilia ducum quàm fuerit domicilium Minotauri labyrinthus. Idemq; aſſerit porci effigiẽ inter militaria ſigna quartum habuiſſe locum, quia cõfecto bello inter quos pax fieret,cæſa porca fœdus firmare ſolebat. Alia itẽ ſigna militaria per diuerſa tempora fuerunt. Nam erat labarum quod ſignum in hiſtorijs frequentatum,Romæ etiã nunc in monumentis principum marmore uidemus inciſum,labans quadratum uexillum cordula haſtæ appenſum. erant & draconũ & aliæ uariorum animalium figuræ, *Signa militaria.*

B prout unicuiq; principi & duci placuit. Inſignia uerò & ornamenta militũ in bello militaria hæc fuerunt,paludamenta primo,de quibus Varro ſic habet. Paludamẽta inſignia atq; ornamenta militaria. Ideo ad bellum cum exit imperator & lictores mutarũt ueſtẽ & litua incinuerunt,dicit̃ paludatus proficiſci,quia tunc fiunt palã,ut conſpiciantur. Et Feſtus Paludati,armati,ornati, omnia eñ militaria ornamenta paludamenta dicebant. Liuius uigeſimoſecũdo. Conſul Fabius paludatus egrediens cõtra Vehios cum omni gente ſua ſex & trecentos milites omnes patricij. Et trigeſimoprimo. P. Sulpitius cõſul, ſecundum uota in Capitolio nuncupata,paludatis lictoribus profectus ab urbe. Quanquã uerò Liuius in nono expoſitis ornamentis Samnitiũ legionis ſubiungat. Romanos milites doctos fuiſſe,horridũ militẽ eſſe debere,non cælatum auro & argento, ſed ferro & armis fretũ. Tamen uigeſimoſecundo dicit Cãnenſi prælio captis minoribus caſtris, propter equos uiroſq;,& ſi quid argenti quod plurimum in phaleris equorum erat. Nã ad ueſcendum facto perexiguo milites utebant̃ omnes. Et Nonius ephippium tegmen *Inſignia & ornamenta militum.*

C equi ad mollẽ uecturam paratum. Feſtuſq; ephaſilatum exercitũ dicit quod ſcilicet omnes exerto brachio ſint: cùm M. Cicero in Philippicarũ decimo innuat chirothecis ferreis ſiue ut appellabãt manicis milites uti conſueuiſſe,cùm dicit de M. Antonio. Solet eñ citò ipſe accipere manicas:nec diutius obſidionis metũ ſuſtinere. Plutarchus in Bruti uita,Bruti exercitus in Philippicis multo auro & argento ſplendebat, licet in cæteris ex ſingulari quadã modeſtia ductoris ſui exercitus parcè, & modicè aſſuetos cõtinuiſſet. Cenſum uerò circa manus, & reliquum corpus exiſtimabat, in uiris honore cupidis quiddã dignitatis afferre. Pliniuſq; Sthrutionũ pennis galeas,& comas in bellicis adornabãt. & infrà:Capuli enſium & in faſtigio cælantur auro:uaginæ & balthei laminis ornant̃. Fabricium uerò dicit ipſe Plinius bellicum imperatorem pluſquam pateram & ſalinum ex argento habere militẽ uetuiſſe. Helius Spartianus de Hadriano:ueſtẽ humillimã frequẽter ſine auro bullata ſine gemmis fibula ſtrinxit,capulo uix eburneo ſpathã clauſit. Fuerunt uerò principum uariæ opiniones de militum ornamentis. Suetonius e-

D nim de Cæſare,poſt magnã pugnam atq; uictoriam remiſſo officiorum munere, licentiam omnem paſſim laſciuiendi permittebat: Iactare ſolitus milites ſuos etiam unguentatos bene pugnare poſſe:nec milites eos pro concione ſed cõmilitones appellabat, habebatq; tã cultos,ut argento & auro politis armis ornaret, ſimul & ad ſpeciem, & quo tenaciores eorum in prælio eſſent metu dãni. Helius Spartianus de Peſcenio Nigro cõtrarium opinioni Cæſaris habet. Idẽ uetuit, ne zonam milites ad bellum, itẽ aureos uel argenteos numos portarent,ne ad hoſtem aliquid prædæ perueniret:ſed liberis,& uxoribus ſeruaret̃. Idẽq; Helius de Alexandro Seuero,Inijt Parthicã expeditionem, quam tanta diſciplina,tãta reuerentia ſui egit,ut nõ milites,ſed ſenatores trãſire dicerent, quocunq; iter legiones faceret̃. Milites ueſtiti honeſtè,calciati ad decorẽ, armati nobiliter, equis etiã inſtructi,& ephippijs,& frenis decentibus,prorſus ut Romanã remp. intelligerent,quicunq; Alexandri uiderunt exercitum. Capitolinuſq; de Maximino iuniore: Vſus eſt aurea lorica exemplo Ptolemęorum:uſus eſt & argentea,& clypeo gemmato inaurato,& haſta inaurata:fecit & ſpathas argẽteas,fecit etiam aureas,fecit galeas gemmatas & bucculas. Vltimaq; militum ornamenta Plinius ponit clypeos, cum templis

poſt finitã militiam affigerentur. primus Appius Claudius qui cõſul cum Seruilio fuit F
anno urbis cõditæ CCLXX poſuit in Bellonæ æde ſcutũ. Virtutes ſuas placuit in excel
ſo ſpectari, & titulos honorum legi: poſt eum Marcus Æmilius collega in cõſulatu Q.
Luctatij nõ in baſilica mõ Æmilia, uerum & domi ſuæ poſuit. Id quoq; antiquo exem-
plo, ſcutis eñ qualiter apud Troiam pugnatum eſt continebantur imagines. Vnde &
nomen habuere, clypeorum origo plena uirtutis, faciẽ reddi in ſcuto cuiuſq; qui fuerit
uſus illo: Pœni ex auro factitauere & clypeos, & imagines, ſecumq; in caſtris tulere: cer
te captis eis, talẽ Aſdrubalis inuenit Q. Martius Scipionũ in Hiſpania ultor. Iſq; clype-
us ſupra fores capitolinæ ædis uſq; ad incendium primum fuit. Quo exemplo baltheos
ſuos Galli in capitolio affigere cogitarũt. Qui impulſore Ariouiſto bellũ cõtra Roma-
nos ſuſcipientes iurarunt, ſeſe baltheos niſi in Capitolio nõ ſoluturos, & Ioui ac Marti
eos oblaturos. Æmilius Marcellus cõſul contra illos miſſus ſuperauit cœpitq; multos,
quos Romã ductos in Capitoliũ, ibi baltheos ſoluere fecit, baltheos ipſe Ioui obtulit. In
ea pugna Marcellus interclusus, & capi timens Viridomarũ Gallorum regulũ occidit: E
inde Mediolanũ expugnauit, & cum ingenti præda Romam ueniens baltheum collo
detulit in uictoriæ ſignum. Ad hanc ornamentorum militarium partẽ addere nõ incon
uenit, Sagum fuiſſe ueſtẽ, qua in bello Romani cum armis uterent. Vnde eſt apud Ci-
ceronẽ in Philippicis, & Liuium libro cẽteſimo duodeuigeſimo: cũ Marcus Antonius
Decimum Brutum Mutinæ obſediſſet: & cum miſſi ad eum de pace legati parum pro-
feciſſent, ſaga populũ ſumpſiſſe Romanum. Aſconius uerò Pedianus ſecunda in Verrẽ
Ciceronis actione alias enumerat ueſtes, coria, ſaccos, cilicia, pilis contexta, quibus mi-
lites in caſtris utebant. Ad ea quæ ſuperius de militia Romana, & legionibus ſunt dicta,
conſequens eſſe uidetur de diſciplina, legibus, & inſtitutis militaribus ſcribere. Cuiuſ-
quidem diſciplinę lex & inſtitutio prima fuit, ſicut Plutarchus in Problematibus habet:
De legibus & diſciplina militum. ne qui ſacramento militiæ nõ teneretur, in hoſtẽ pugnaret: Vnde Catonis affert epiſto-
lã, qua ſcribit filio militia exautorato, & tamen in caſtris moram facturo, ne pugnet in
hoſtẽ, & eius imperatori, ne illum pugnare permittat. Et Aulus Gellius, cum delectus G
fieret, & milites ſcriberent, tribunus militaris adigebat in uerba, quorum ſumma erat:
ſe nõ furaturos quicquam intra decem milia paſſuum ad caſtra. Item adigebantur ſacra
mento, ſe affuturos ad diem niſi aliquid cauſæ funeris paterni, ſacrificij gentilis, & feria
rum, id præciſè excipientium accideret: Si id non ſeruaſſent infrequentes habebant, cu
ius delicti pœna apud maiores ſemper maxima fuit, cũ tamen pariter emanſores & de-
ſertores erronei punirent. Emanſoremq; Modeſtinus De re militari eſſe dicit, qui uaga
tus ad caſtra regredit. Deſertorem uerò, qui per longum tempus uagatus reduceretur.
Erronemq; Vlpianus De ædili edicto ita à Labeone diffiniri dicit, puſillum fugitiuum
eſſe, ut ex diuerſo fugitiuũ magnum erronẽ eſſe oſtendat. Sed propriè erronẽ ſic diffini
mus, qui non quidem fugit, ſed frequenter ſine cauſa uagatur, & temporibus in res nu-
gatorias conſumptis, ſerius ad dominum redit. Sed de diſciplina militari apud ſenatum
Liuius octauo: L. Papirius dictator ad auſpicium repetendum Romã profectus magi-
ſtro equitũ Fabio Maximo Rutiliano denunciauit, ut ſe loco teneret: qui hoſtes bis in- H
genti prælio uicit, & ſpolia de hoſte capta cremauit: quẽ dum dictator punire niteretur,
ſic in ſenatu inquit. Soluta militari diſciplina nõ miles cẽturionis, nõ centurio tribuni,
nõ tribunus legati, nõ legatus conſulis, non magiſter equitum dictatoris pareat impe-
rio: nemo hominum, nemo deorum uerecundiã habeat: nõ edicta imperatoris, non au-
ſpicia obſeruent ſine commeatu uagi milites in pacato in hoſtico errent: immemores
ſacramenti, licentia ſola ſe ubi uolent exautorent. Infrequentia deſerant ſigna, neq; con
ueniat ad edictum: non diſcernatur, interdiu, nocte, æquo, iniquo loco, iuſſu, iniuſſune
imperatoris pugnent: nõ ſigna non ordines ſeruentur. Latrocinij modo cæca & fortui-
ta pro ſolenni, & ſacrata militia ſit. Et libro uigeſimoſecundo Liuius: tum quod nunquã
antea factum erat iureiurando à tribuno militari adacti milites iuſſu cõſulum conuẽtu-
ros, neq; iniuſſu abituros. Nam ad eam diem nihil præter ſacramentum fuerat, & ubi ad
decuriatum, aut centuriatũ cõueniſſent, ſua uoluntate ipſi inter ſe equites decuriati cen
turiatiq; pedites cõiurabant, ſeſe fuga atq; formidinis ergò non abituros, neq; ex ordi-
ne receſſuros niſi teli ſumendi, & petendi, & aut hoſtis feriendi, aut ciuis ſeruandi cauſa,

Id ex-

A Id ex uoluntario inter ipſos fœdere à tribunis ad legitimã iuriſiurandi actionem tranſlatũ. Et XLII. Liuius, In Hiſpania ulteriore, quia diu æger eſſet prætor luxuria & otio ſolutã diſciplinam militarem eſſe, ob ea nouos exercitus cõſcribi placuit. Acerrimam uerò militaris diſciplinæ correctionẽ Liuius LVII ſic oſtẽdit. Scipio Aphricanus Numãtiã obſedit, & corruptum licentia luxuriaq́ exercitum, ad ſeueriſſimam militiæ diſciplinã reuocauit: omnia deliciarum inſtrumenta remouit, duo milia ſcortorum à caſtris eiecit, militem quotidie in opere habuit: triginta dierũ frumentum ac ſeptenos uallos ferre cogebat. propter onus tarde incedenti dicebat, cùm gladio te uallare ſcieris, uallũ ferre deſinito. alij ſcutum parum habiliter ferenti amplius iuſto ſcutum ferre iuſſit, neq́ id ſe facturum quando melius gladio, ꝙ ſcuto uteretᷓ. Quem militem extra ordinem deprehendit ſi Romanus eſſet uitibus, ſi extraneus uirgis cecidit. Iumenta omnia ne exonerarent militẽ uendidit. Ex omnibus uerò diſciplinę militaris coertionibus nulla æquior moderatiorq́ fuit ea, quã Cicero pro Aulo Cluentio orans ſic edocet. Statuerunt enim

B ita maiores noſtri, ut ſi à multis eſſet flagitiũ rei militaris admiſſum, ſortitione in quoſdã animaduerteretᷓ, ut metus uidelicet ad omnes, pœnas ad paucos perueniret. Martianus autẽ De re militari: Militum delicta ſiue admiſſa, aut propria ſunt, aut cum cæteris communia: Vnde & perſecutio, aut propria, aut cõmunis eſt: propriũ militiæ eſt, quod quis uti miles admittit, & augetᷓ ut in cæteris delictis dignitate, gradu, ſpecie militiæ. Militis cõmune delictum eſt, quod aliter, ꝙ diſciplina cõmunis exigit, committitᷓ, uelut ſegnitiæ crimen, uel contumaciæ, uel deſidię. Qui manus intulit præpoſito, capite puniẽdus eſt. Augetur autem petulantiæ crimen dignitate præpoſiti. Contumacia omnis aduerſus præſidẽ uel ducem militis capite punienda eſt. Qui in acie fugam fecit ſpectantibus militibus, propter exemplum capite puniendus eſt. Militum pœna eiuſmodi eſt: caſtigatio, pecuniaria multa, munerũ interdictio, militiæ mutatio, gradus deiectio, ignominioſa miſſio. Nã in metallũ, aut in opus metalli nõ dabunᷓ: nec torquebunᷓ. Et quamuis leges puniendorum militarium delictorum hæ fuerint, de quibus eſt dictum, uariantibus

Delictũ commune militũ.
Pœna.
Caſtigatio.

C bus delictis uariaſſe pœnas, & prædictas quandoq́ alias, quandoq́ aſperiores inflictas fuiſſe libet oſtẽdere. Liuius XXXV de P. Cornelio Naſſica, poſt triũphũ de Bois actũ. Poſt hæc cõcione aduocata, de rebus à ſe geſtis, & de iniuria tribuni bello aliena ſe illigantis, ut ſuæ uictoriæ fructu ſe fraudaret cùm diſſeruiſſet, milites exautoratos dimiſit. Cornelius Tacitus. Stationes, uigiliæ, diurna nocturnaq́ munia in armis agitabanᷓ. Feruntq́ militẽ, quia uallum nõ accinctus, atq́ aliũ, quia pugione tantum accinctus foderet morte punitos. Bello Pyrrhi Epirotæ captiui, quos ipſe ad ſenatũ remiſit, equites pedibus, pedites in funditoribus & auxilijs militauere, nec in caſtris, ſed extra tendebant: quem locum uallo & foſſa non cõmuniebant, facta eis poteſtate reſtitutionis, ſi bina ex hoſtibus ſpolia referrent: exiſtimauit eñ ſenatus, eos ob nõ ſeruatam militarem diſciplinam in manus hoſtiũ incidiſſe. Superior Aphricanus deuicta Carthagine, omnes tranſfugas Romanos cruci affixit, Italicos capite honeſtiori ſupplicio puniuit. Et poſterior Aphricanus captos transfugas beſtijs obtulit. Et Paulus Æmilius Perſe deuicto eoſdẽ

Pœnę militũ uariatæ.

D elephantis proterendos proſtrauit. Cæſar Auguſtus decimã legionem cõtumacius parentem, totã cum ignominia dimiſit. Cohortes ſi quæ loco ceſſiſſent, decimatas ordeo pauit. Centuriones ſtatione deſerta, itidẽ ut manipulares capitali animaduerſione puniuit: ꝓ certo delictorum genere uarijs ignominijs affecit, ut ſtare per totam diem iuberet ante prætorium, interdum tunicatos diſcinctosq́, nõnunquã ceſpitem portantes. Idem Auguſtus impetratis à ſenatu decem adiutoribus, unumquenq́ equitẽ rationẽ uitæ reddere coegit, atq́ exprobratos alios pœna, alios ignominia notauit. Plures admonitiones fuerunt ſed uariæ: Leuiſſimũ genus admonitionis fuit, traditio coràm pugillarium, quos taciti & ibidẽ ſtatim legerẽt. Notauit & quoſdã ꝙ pecunias leuioribus uſuris mutuati grauiore fœnore collocaſſent. Caligula & ſi per oĩa flagitioſus fuit, Quirites Romanos ſerioſè curioſeq́ nec ſine moderatione recognouit, palàm adempto equo quib. aut probri aliquid aut ignominiæ ineſſet. Sed Claudius taquã adulteros Meſſalinę uxoris ſuæ crediderit defuturos, mollius in puniendis militũ adulterijs ſe egit. Recognitione equitum, corruptelis adulterijsq́ famoſum nihil amplius monuit, ꝙ ut aut parcius ætatulæ indulgeret, aut certe cautius. Galba ſeuerius; militi eñ q in expeditiõe arctiſſima

ma annona reſidua cibariorũ tritici modium centum denarijs uendidiſſe arguebaẽ, uetuit ſimul ac cibo indigere cœpiſſet, à quoquã opem ferri, & is fame extabuit. Auidius Caſſius multis deſertoribus manus abſcidit & pedes, dicẽs maius exemplũ eſſe uiuentis miſerabiliter criminoſi ꝗ occiſi. Et Peſcenius Niger ob unius gallinacei direptionẽ, decẽ cõmanipulares, qui raptum ab uno comederant, ſecuri percuti iuſſit. Alexander aũt Seuerus, Mammea genitus Chriſtiana, ſi quis de itinere in alienã uillam flexiſſet, ꝓ qualitate loci aut fuſtibus ſubijciebat, aut cõdemnabat, aut grauiſſimis afficiebat cõtumelijs, dicẽs, uelles ne hoc in agro tuo fieri? Inclamabatq́ ſæpius quod à quibuſdã Chriſtianis audiuerat, & tenebat: idq́ per præconẽ ſignificabat, cũ aliquẽ emendaret. Quod tibi fieri nõ uis alteri ne feceris. Quam ſententiã adeo dilexit, ut in palatio & in publicis operibus perſcribi iuberet. Vnicã uerò Aureliani à Flauio Vopiſco epiſtolam libet hic ponere, ad uicarium ſuum ſcriptam, quæ diſciplinam militarem maiorum cumulatiſſimè ante oculos ponet. Si uis tribunus eſſe, imò ſi uis uiuere, manus militum cõtine: nemo pullum alienum rapiat, ouem nemo cõtingat, uuam nullus auferat, ſegetẽ nemo atterat, oleum, ſalem, lignum, nemo exigat, annona ſua contentus ſit, de præda hoſtis non de lacrymis prouincialium habeat. Arma terſa ſint, ferramenta ferruminata, calciamẽta fortia, ueſtis noua ueterẽ excludat, ſtipendium in baltheo nõ in pompa habeat, equum ſaginarium ſuum defricet, captum animal nõ uendat, mulum centuriatũ cõmuniter fricet, alter alteri quaſi ſeruus obſequaẽ, à medicis gratis curentur. Aruſpicibus nihil dent. In hoſpitijs caſtè ſe agãt, qui litem fecerit uapulet. Plinius orator ad Cornelianũ de Centumcellenſi uilla Hadriani ſcribens: Sequenti die audita eſt Gallica adulterij rea, nupta hæc tribuno militũ honores petituro, & ſuã & mariti dignitatẽ cẽturionis amore maculauerat. Maritus legato cõſulari, ille Cæſari ſcripſerat. Cæſar excuſſit probationes. Cẽturionẽ exautorauit atq́ etiam relegauit. Mulier dãnata & Iuliæ legis pœnis relicta. Aſinius Pollio Ciceroni: Finibus meæ prouinciæ nuſquã exceſſi, militẽ nõ modo legionarium, ſed ne auxiliarium quidẽ ullum quoꝗ miſi, & ſi quos equites decedentes nactus ſum ſupplicio affeci. Tanto diſciplinę rigori quãto milites obſtrictos fuiſſe diximus priuilegiorũ, honorũ, autoritatis, dignitatis, donorũ & utilitatis magnitudo reſpondebat, quæ & ipſos reddere lętos & alios ad militandum allicere poſſet: priuilegiaq́ honores, & dignitates militum ſimul oſtendi poſſunt, quorum initium & fundamentũ Liuius in ſecundo ſic ponit: edictũ ne quis ciuẽ Romanum uinctum aut clauſum teneret, quominus ei nomẽ edẽdi apud cõſules poteſtas fieret, ne quis militis donec in caſtris eſſet bona poſſideret, uenderet, liberos aut nepotes moraretẽ. quanquã nihil maius aut dignius de milite dici poteſt ꝗ ut ſupra in reip. adminiſtratione oſtenſum eſt: Militibus ſolis diu permiſſum fuiſſe, ut populum ipſi Romanum iudicarẽt, aut in ferendis ſuffragijs in comitio prærogatiua militum, & ipſi milites ſiue iuniores ſiue ueterani conſules & alios magiſtratus maiores deligerẽt, aut tota comitia in ſuã ducerent uoluntatem. Et nihil unquã accurratius feciſſe uidemus præſtantiores illos ciues Romanos, Scipiones Maximos & Metellos, ꝗ ut milites præmijs & honoribus affectos bene contentos redderẽt, hinc ſcribit de Hadriano Helius Spartianus. Exemplo poſtea Scipionum & Metelli & autoris ſui Traiani milites præmijs & honoribus donans, ut ferre poſſent ea, quæ aſpera iubebat. Et Alexandrum Seuerum ſcribit idem Spartianus ſolitum dicere, Miles nõ timet imperatorem niſi ueſtitus, armatus, calciatus & ſatur & habens aliquid in zonula. Id circo quod mendicitas militaris, ad omnẽ deſperationẽ uocaret exercitum. Sed unica in re poteſt militum dignitas inde intelligi, quod ex ipſis ſemper imperatores ſiue annuos ſtante rep. ſiue perpetuos poſtea habuit res Romana: ut uerum eſſe conſtet quod Seneca XLIII epiſtola ſcribit. Ex militibus reges ſæpiſſimè factos eſſe. Nec paruus fuit militię honor habitus, cũ in ſpectaculis quatuordecim theatri gradus ſuperiores digniores q́ apud Orcheſtrã cõſulum imperatorũq́ locũ, ſolis militibus attributi ſunt. Et ultimus militi honor fuit ampla & libera factio teſtamẽti: de qua Vlpianus De teſtamẽto militari, Militibus liberã teſtamẽti factionẽ primus quidẽ diuus Iulius Cæſar cõceſſit: ſed ea cõceſſio tẽporalis erat, poſtea uerò diuus Titus dedit, pòſt Domitianus, poſtea diuus Nerua pleniſſimã indulgẽtiã in milites: Eã inde Traianus ſecutus eſt. Et exinde mandatis inſeri cœpit caput tale: Cũ in notitiã meã perlatũ ſit, ſubinde teſtamẽta à cõmilitonib. relicta

De priuilegijs militaribus.

Honos militum in ſpectaculis.

Libertas faciendi teſtamẽta militibus.

E F G H

A relicta proferri,quæ poſſunt in cõtrouerſiã duci,ſi ad diligentiam legum reuocenẽ & obſeruantiam,ſecutus animi mei integritudinem erga optimos fideliſſimosq; cõmilitones,ſimplicitati eorũ conſulendũ putaui, ut quoquo modo teſtati fuiſſent rata eſſet eorũ uoluntas,faciant ſibi teſtamentũ quo modo uolent:faciant quo modo poterũt ſufficiatq; ad bonorũ ſuorum diuiſionẽ faciendã nuda uoluntas teſtatoris. Stipendia uerò minor pars fortunarum Romanis militibus fuere.primùm eñ uidemus Liuiũ in quarto affirmare populum Romanum ſupra ducentos annos proprijs ſumptibus ſine ullo ſtipendio militaſſe Publio Cornelio Coſſo:Caio Fabio Ambuſto:L. Valerio Potito tribunis militũ cõſulari poteſtate:Anxure,quæ poſtea fuit Terracina capto & direpto, decreuiſſe patres ut ſtipẽdiũ miles acciperet:cum ante id tempus de ſuo quiſq; functus eo munere fuiſſet.Nihilq; acceptum unquam à plebe tanto gaudio:& tributum inde indictum.Stipendij uerbum unde habuerit originẽ Varro ſic edocet: Stipendium à ſtipe quod æs quoq; ſtipẽ dicebant,qui acceperant ſua neceſſitate maiorẽ non in arca pone- *Stipendium.*

B bant.Plinius militum ſtipendium dicit appellari quaſi ſtipẽ ponderatam. Nam ſuprà dixerat æs prius quã ſignatum eſſet conſueuiſſe ponderari. Et ſtipem eſſe numum Feſtus quoq; affirmat his uerbis.Stipem eſſe numum eſt teſtimonium q́ datur ſtipendium militi.Et cum ſpondeẽ pecunia ſtipulari dicitur.Et Vlpianus De uerborum ſignificatiõe. Stipendium à ſtipe appellatũ eſt:quod per ſtipes id eſt modica æra colligitur.Tribuebatur uerò à tribunis militaribus:unde eos uult Varro appellatos eſſe. Et quanquã Romani ſtipendium id appellarint ſolum,qđ in pecunia numerabatur ſicut in noſtra ætate fieri uidemus:alijs tamen duobus modis militum illi neceſſitatib.ſubueniebant, ut minus ſit mirum paucas eos pecunias in ſtipendiũ dediſſe militibus. Frumentum enim & ueſtem ultra pecunias dabant,fueruntq; ſtipẽdia terna ſingulis annis data:quod datas tertiæ partis anni pecunias unum ſtipendium appellarunt,quod trium aureorũ fuiſſe uidemus,ut nouem tantum aureos miles in anno acciperet.Nã Suetonius de C.Cęſare:Addidit & quartũ ſtipendium militi ternos aureos.& nos ſatis ſupra oſtendimus, aureos il- *Stips.* *Tribuni.*

C lius temporis ualorem numorum,quibus nunc eſt cõmuniter uſus propemodũ æquaſſe:maius tamen ſtipẽdium equiti dabatur propter equum, quem ultra ueſtem & frumẽtum de publico accipiebat.Vnde quod habet Liuius in quinto, poſt pacificatam militum ſeditionem per Valerium Coruinum dictatorem, impotens poſtulatum militum fuit,ut de ſtipendio(merebant enim triplex ea tempeſtate)æs demeretur: militi enim tunc duplex dabatur ſtipendium:Sed erat id militi equitiq; perpetuum, ut quo uſq; exautoraretur dimininueretur ue,(de quibus uerbis breui infrà dicemus) id ſtipendiũ ſoli dè daretur. Vnde tractum uidemus,ut poſt ſecunda imperij adhuc ſtantis (licet cadere incipientis)tempora cœperit dici,ſicut & noſtra ætate fit, eum militem ad ſoldũ cõduci,cui promitteretur ſtipẽdium licet annuum.Caſſiodorusq; Vegetius & Frontinus, ſolidatum fuiſſe in militia ſcribunt eũ,cui ſtipendia ab imperatore promiſſa erant.De frumento aũt militantibus dato,& ſi multis ac propè omnibus in hiſtorijs haberẽ,Liuius in octauo.Extemplò exercitus Romanus eductus,annuo ſtipẽdio & triũ mẽſiũ frumẽ- *Solidatus.*

D to accepto.& de frumento & ueſte ſimul Liuius XXXIX.Hiſpaniæ populis data pax, ſtipendium eius anni duplex,& frumentũ ſex menſium imperatũ, ſagaq; & togæ exercitui,& infrà eodẽ Liuius.ueſtimenta exercitui deerant.Id mandatũ Octauio ut cũ Prætore ageret ſi quid ex ea prouincia cõparari ac mitti poſſet. Ab eo quoq; haud ſegniter curata res eſt.Mille ducentę togæ breui ſpacio, & duodecim milia tunicarum miſſa:cõſuetudinemq; ueterem ſtipendij frumenti & ueſtis ſub principibus mutatam uidemus. Suetonius enim de Cæſare: legionibus ſtipendium in perpetuum duplicauit frumentum quoties copia eſſet & ſine modo menſuraq; præbuit.Et Helius Spartianus de Alexandro Mammæ:Milites expeditionis tempore ſic diſpoſuit,ut in manſionib.annonas acciperent,nec portarẽt cibaria XVII.dierum ut ſolent.unde licet intelligere,quod ſuprà eſt & multum dubiũ feciſſe uidemus de frumento:non detuliſſe milites frumentum ſed coctum panem,nomine buccellatũ,cuius nunc in Italia alicubi eſt uſus: retortũ eñ in coronulæ formam cõmodè perfertur. Sequebāturq; ut plurimũ piſtores exercitum: quibus erat curæ ex frumento legionibus publicè dato conficere ſingulis buccellatũ. Peſceniumq; imperatorẽ Nigrũ ſcribit Helius Spartianus, ꝓhibuiſſe piſtores exercitũ

Ex quibus prouentibus reip. ſtipendia darentur militibus.

ſequi,& iuſſiſſe milites omnes buccellato in locis pacatis accepto eſſe cõtentos.Ex qui E
bus autem reip.prouentibus ſolutiones ſtipendiorum militum fierent, ſatis ſuprà de ue
ctigalibus tractantes oſtendimus:aliquando enim à ſtipendiarijs ciuitatibus & oppidis
aliquando ex ærario quãdoq; ex tributo Romę impoſito pecuniæ dabant̃.Liuius quin
to:omnibus his uoluntariam profeſſis operã æra procedunt. & equiti certus numerus
æris aſſignatus.Faliſci dedita patribus urbe,ſtipendiũ eius anni militibus in pecunia ſol
uerunt.Et quod à Liuio ſumptũ eſt,Beatus Aurelius Auguſtinus De ciuitate dei ſic re-
fert.Tum etiam ſtipendijs ſufficiendis cum defeciſſet ęrariũ,in uſus publicos opes ueni
unt priuatæ,adeò uno quoq; id quod habuit cõferente,ut præter ſingulos aureos annu
los, ſingulaſq; bullas, quaſi miſerabilia dignitatis inſignia, nihil ſibi auri ſenatus ipſe,
quanto magis cæteri ordineſq; tribuſq; relinquerẽt.Cicero Attico: cõfectæ publicano
rum pactiones,poſtremò ſeditio militũ ſedata ab Appio, ſtipendiumq; eis uſq; ad Idus
Quintiles perſolutũ.Et Aſinius Pollio Ciceroni.Balbus quæſtor magna numerata pe-
cunia,magno pondere auri,maiore argenti coacto de publicis exactionib.ut ſtipendio F
quidẽ militib.reddito.Cicero Cornificio:Et optimè meritis militibus ꝓmiſſa ſoluantur,
qđ quidẽ fieri ſine tributo poſſe non arbitror.Poſt ſtipẽdia ad honores tranſeundũ eſt,
qui poſt confecta prælia probis donabant̃ militibus.Idq; dupliciter tractabimus,ut ho-
nores primò dicamus,qui ob rem particulariter bene geſtã ſiue uni ſiue pluribus ſimul

De donis & honore exhibitis militibus ob bene rem geſtam.

dabantur:deinde ut ſolidioris utilitatis ſimul & honoris datos agros,datas diuitias & ad
inhabitandũ urbes oſtẽdamus.Ad honores enim ſolos ſpectaſſe uidetur,cùm ab impe-
ratore conſule & duce miles,corona,armillis,clypeo,ſtatua donabat̃:quod certius pro
poſita exempla oſtendent:itaq; dandæ coronæ conſuetudinem oſtendamus, de qua re
Plinius:Antiquitus nullę niſi deo coronę dabant̃.primus omniũ Liber pater ex hedera
habuit,poſtea ſacrificãtes cœpere etiã uictimas coronare.Et in ſacris certaminib. coro-
næ dabant̃ tanquã patriæ.Et infrà:coronas dicit deorũ fuiſſe honorẽ, & laurũ publico-
rum priuatorumq; ac ſepulcrorũ & maniũ. Sed breui pòſt mos inoleuit coronas uarijs
de cauſis hominibus dari,quæ & uariæ fuerũt materiei. Scribitq; Plinius primũ Aulum G
Poſthumiũ dictatorẽ apud lacum regillũ caſtris Latinorũ expugnatis ei cuius opera ca
pta eſſent coronã aureã dediſſe.Liuius tertio.Exercitus liberatus & eius conſul coronã
aureã Cincinnato dictatori dedit libræ pondo.& ſeptimo Liuius.Samnitibus ſuperatis
cõſul Aulus Cornelius Coſſus aduocata concione Publij Decij tribuni militaris laudes
peragit, præter militaria dona aurea corona eum donat. Ex libro decimo, L. Papirius
Curſor conſul Papiriũ filiũ & quatuor centuriones,manipulumq; haſtatorũ armillis au
reiſq; coronis donauit.Et libro XXX.Liuius.Scipio concionẽ aduocari iuſſit.Ibi Maſi
niſſam regẽ primũ appellatũ eximijſq; ornatũ laudibus aurea corona donat.Et libro un
decenteſimo uigeſimo Liuius.primus M.Agrippa,M.Lepido apud Siciliã ſuperato co
rona nauali à Cæſare Octauio donatus eſt. Aliaſq; multiplices fuiſſe coronas Aulus
Gellius ſic oſtẽdit.Triũphalis corona aurea imperatori ad honorẽ triumphi,id eſt,aurũ
coronariũ antiquitus laurea fuerat.Obſidionalis ex gramine,quã qui obſeſſi fuerãt libe
ratori dabãt.Ciuica querna,quã is qui liberatus fuerat hoſte occiſo & loco non relicto H
liberatori dabat.Fuit ex ilice ſimili arbore.Muralis aurea quæ illi dabatur, qui prior mu
rũ conſcendiſſet.Caſtrenſis quæ ei dabat̃,qui prius caſtra hoſtiũ intraſſet,ex auro habe-
bat inſignia ualli.Naualis ex auro,qua donabat̃ qui prius hoſtiũ naues ingreſſus eſt,ro-
ſtra habet inſigne.Ciuilis myrtea qua ouantes utebant̃.Et myrtea corona Papiriũ fuiſſe
uſum ſcribit Plinius,ꝙ Sardos in cãpis myrteis ſuperaſſet.Et Aulus Gellius,itẽq; magis
amplè Plinius ſcribũt:L.Siciniũ Dentatũ cẽties uicies prælio uictorẽ quadragintaquin
que cicatrices aduerſo corpore,nullã in tergo habuiſſe, eũdemq; ſpolia cepiſſe triginta
quatuor,donatũ haſtis puris XVIII.phaleris XXV.Torquib. tribus & octuaginta:Ar
millis cẽtũ ſexaginta.Coronis XXVI.uidelicet ciuicis XIIII.aureis octo,muralib.tri-
bus,obſidionali una:à fiſco,ęris XXX.M.à captiuis XX M.æris.Corona graminea Fa
bio impatori ab exercitu liberato data, & ſenatus decreuit cura belli liberatus. Dataq;
eſt à ſenatu populoq; Romano, qua claritate nihil in rebus humanis ſublimius: Fabio
Maximo q cunctãdo reſtituit remp.qui cùm magiſtrũ equitũ ſeruaſſet, ab exercitu ap-
pellatus eſt pater,& pariter ab Italicis Annibale Italia pulſo.eademq; graminea data eſt

M.Flam-

A M.Flammæ tribuno militũ in Sicilia,& Gn.Petreio Attinati bello Cimbrico.Is primipilũ capeſſens dubitantẽ per caſtra hoſtiũ erumpere interfecit, legionẽq; eduxit:cui cõceſſum prĕter coronã gramineam,ut prætextatus immolaret ad tibicinẽ foculo poſito: qua coronarum dignitate conceſſa, ne quis indignè abuterẽt ſenatus prouidit. Scribit nanq; Plinius L.Furium argẽtarium bello Punico ſecundo cũ corona roſacea interdiu pergula ſua in forum proſpexiſſe,qui autoritate ſenatus in carcerẽ ductus fuerit, nec ante finẽ belli emiſſum.Refert Plinius Syllã in uilla ſua Tuſculana,quæ poſtea fuit L.Syllæ,ſcripſiſſe & pingi feciſſe:ſe bello Marſico donatũ corona graminea apud Nolẽ.Æmiliusq; Scipio obſidionali donatus apud Aphricã à ciuibus ſeruatis. Cæſar in expugnatione Mitilenĕ corona ciuica donatus.M.Cicerone filio cõſule Idibus Septembris Auguſtus obſidionali,& ciuica à ſenatu donatus. & Aurelianum Auguſtũ apud Bizãtiũ à Valeriano ſcribit Flauius Vopiſcus donatũ fuiſſe coronis muralibus quatuor, coronis uallaribus quinq;,coronis naualib.duabus,coronis ciuicis duabus. Alia inſuper fuerũt B ornamenta,quibus milites ſinguli ob rem geſtã ornabantur. Armillæ ab armo dictæ, ſuprema brachij parte in humeros collumq; uergente, quam partem argenteis aureiſue tegminibus fabrefactis milites ornabantur.quod in ſtatuis nunc marmoreis & alijs ueterum ſculpturis apparet:Liuius decimo.Papirius curſor conſul Papirium filium, quatuor centuriones,manipulumq; haſtatorum armillis aureiſq; coronis donauit.Lucium Sicinium diximus ſuprà armillis CLX.donatum fuiſſe. Sed maiora iam utilioraq; militum donaria ſimul oſtendamus.primùm à Romanis uirtuti militari prĕmium Liuius in ſecundo datum oſtendit,Horatio Coclíti quantum agri uno die circum arare potuit.Et Mutio Scĕuolæ prata ſunt dono data trans Tyberim,quæ Mutia ſunt prata.L. Quintius Cincinnatus Dictator prædã ſuo militi dedit. Captis Veijs Senatus decreuit ut agri Veientani ſeptena iugera plebi diuiderentur.nec patribus familiæ tantũ, ſed ut omniũ in domo liberorũ capitum ratio haberẽt,uellentq; in eam ſpem liberos tollere. Et octauo Liuius: Latinus Capuaq; agro multati. Latinus ager Priuernati additus: & Falerno C nus,qui populi Campani fuerat uſq; ad Vulturnũ amnem plebi Romanæ diuidiẽ: bina in Latio iugera,terna in Falerno militi data. Et Caruilius conſul collega Papirij militib. ex præda centenos binos aſſes,& alterũ tantũ centurionib.& equitibus dedit. Cũ de agris militũ eſſet relatum,qui ductu atq; auſpicio proconſulis Scipionis in Aphrica bellũ perfeciſſent,decreuerũt patres,ut M.Iunius Brutus prætor urbanus ſi ei uiderẽt Decemuiros agro Samniti qui populi Romani eſſet metiendo diuidendoq; crearet. quod aũt in quinta Liuij decade ſcriptũ extat,cepit Paulus Æmilius ſeptuaginta Epiri ciuitates,quæ hoſti conſenſerant,& prædã inde factam militi cõceſſit.maioraq; multo fuerũt dona,quibus Romani principes ſuos milites ditauerũt.ſcribit Spartianus de Alexãdro Seuero.Fuſo fugatoq; Artaxerxe potentiſſimo rege, qui cum ſeptingentis elephantis, falcatiſq; curribus mille,& octingentis ad bellũ uenerat, equitũ multis milib.ſtatim Antiochiã redijt,& de prĕda,quã Perſis abſtulit,ſuũ ditauit exercitũ,cũ & tribunos ea quĕ per uicos diripuerãt & duces & ipſos milites habere iuſſiſſet.tumq; primũ ſerui Perſĕ a D pud Romanos fuerunt, quos quidẽ quia indignè ferunt Perſarũ reges, quanquã ſuorũ alicubi ſeruire,acceptis pretijs reddidit,pretiũq; uel illis qui manu ceperant dedit,uel in ærarium contulit.Reliquũ eſt ut ultimum militaribus uiris datũ ornamentum ſtatuas dicamus,quib.& alij ob uirtutum merita uariarum poſtea ornari cõſueuerũt. De quib.Cicero quarta in Verrẽ ſic habet.Idcirco Scipio exiſtimabat ſtatuas non ad hominũ luxutiẽ,ſed ad ornatũ phanorum atq; oppidorum eſſe factas, ut poſteris noſtris monumenta religioſa eſſe uideanẽ.Et tamen idẽ Cicero Philippicarum octauo, ſic dicit. His enim maiores noſtri qui ob remp.obierant pro breui uita diuturnã memoriam reddiderunt. Et infrà: Vita mortuorum in uiuorũ memoria eſt poſita: & ad concluſionẽ ſic cenſet. Senatui placere Seruio Sulpicio ſtatuã pedeſtrem æneam in roſtris,ex huius ordinis ſentẽtia ſtatui, circumq; eam ſtatuam locum gladiatorib. ludiſq;,liberis poſteriſq; eius quaqua uerſum pedes quinq;.poſterior aũt Cicerone Plinius, ſic de ſtatuis habet. Romæ ſimulacrum ex ære factum primũ ex peculio Spurij Caſſii,quẽ regnum affectãtem pater ipſius interemerat:tranſiit à dijs ad homines ſtatuas fieri multis modis. Antiqui pingebant eas bitumine & inaurabant. Athenĩẽſes neſcio an primi omniũ Harmodio & Ariſtogitoni

Agri dati militibus.

Statuæ etiã datæ militibus.

ſtogitoni tyrãnicidis publicè poſuerint ſtatuas.Hoc actũ eſt eodẽ anno, quo reges Ro- B
ma exacti ſunt:excepta deinde res eſt toto orbe terrarũ humaniſſima ambitiõe,& iã om
niũ municipiorũ & fori ſtatuæ ornamentũ eſſe cœperunt, prorogariq́ memoria homi-
nũ & honores legi,& in baſibus ſcribit, ne in ſepulcris tãtũ legerent̃.Mox forũ in domi
bus priuatorũ factũ atq́ in atrijs.Honos clientũ inſtituit ſic colere patronos. Togata ef
figie antiquitus dicabant̃.placuere & nudæ tenẽtes haſtã ab ephebορũ gymnicis exem
plarib.quas achilleas uocãt.Græca res eſt nihil uelare:At è cõtra Romana ac militaris,
thoracas addere.Cæſar quidẽ loricatã ſibi in foro ſuo paſſus poni: Nã Lupercorũ habi-
tu factæ tã nouitiæ ſunt,q̃ quę nuper ꝓdiere penulis indutæ.Mãcinus eo habitu ſibi ſta
tuit quo deditus eſt.Accius poeta in Camœnarũ æde maxima forma ſtatuã ſibi poſuit:
cũ breui ipſe eſſet forma.Equeſtres uerò ſtatuæ modo Romanã celebrationẽ habẽt:or-
to à Gręcis exẽplo.Sed illi celetas tñ dicabãt in ſacris uictores. Poſtea uerò & q bigis
uel quadrigis uiciſſent:unde & noſtri currus nati in ijs q triũphauiſſent. Serũ hoc ijs nõ
niſi à diuo Auguſto ſeiuges:ſicut elephanti.Regũ quoq́ erãt in Capitolio ſtatuæ: ut in- F
de uideant̃ inchoaſſe.Ex his Romuli eſt ſine tunica:ſicut & Camilli in roſtris. & ante ę-
dẽ Caſtoris fuit M.Tremellij equeſtris togata, q Sãnites bis deuicerat:captaq́ Anagnia
populũ ſtipẽdio liberauerat.Antè cautũ ut ſtatuæ in foro tripedales ſtatuerent̃. hęc mẽ
ſura honorata tunc fuit.Colũnæ prius dicabant̃, ſtatuis proximæ:quarũ ratio, ut ſupra
mortales tolli uiderent̃.Qđ & arcus ſignificatũ eſt,nouitio inuento. Extant Catonis in
cenſura uociferationes,mulierib.Romanis in prouincijs ſtatuas poni:nec tñ potuit inhi
bere quin Romæ quoq́ ponerẽt̃:ſicut Corneliæ Gracchorũ matri, quæ fuit Aphricani
prioris filia, ſedens paſſim poſtea omnib.poſitæ,adeo ut tres Annibalis ſtatuæ in ea ur-
be uideãtur,quã ad portas uſq́ uexauerit.Fuiſſe in Italia ſtatuarios Herculis ab Euãdro
habitu triũphali ſtatua in foro boario poſita, oſtẽdit.Et Ianus geminus à Numa rege di-
catus.Mirumq́ mihi uidet̃ cũ ſtatuarũ in Italia tam uetus origo ſit, deorũ ſimulacra fuiſ
ſe lignea uſq́ ad deuictã Aſiam.in M.Scauri ædilitate tria milia ſignorũ in ſcena tñ fue- G
re temporario theatro.Scipio ſuperior in cella Iouis imaginẽ habet,quę ad decora fami
liæ circunfert̃.Superioris Catonis imago in curia à ſenatu impoſita, ne eius conſpectu
unquã carerent.refert Suetonius Tranquillus, Auguſtũ Octauiũ proximũ dijs immor-
talibus honorẽ memoriæ ducũ præſtitiſſe, qui imperiũ Romanũ ex minimo maximum
reddidiſſent,ſtatuasq́ omniũ triũphali effigie in utraq́ fori ſui porticu dedicaſſe. Et Fla
uius Vopiſcus ſcribit, Tacitũ imperatorẽ decreuiſſe Aureliano ſtatuas argenteas in Ca
pitolio,in curia,in templo ſolis,in foro Traiani.Et cũ Tacito ſexcuplex fuerit ſtatua, fra
ter eius qui duobus tantũmodo menſibus imperauit quincuplices habuit. Togatã,cla-
mydatam,palliatã,armatam,uenatorij habitus.nec tamen ſatis ſcio quid ſibi uoluerit,q̃
Marcus Cicero honoris cupiẽtiſſimus ad Atticum ſic ſcribit: Nullos honores mihi niſi
uerborũ decerni ſino,ſtatuas prohibeo.Fuit etiã alius honos ob rem bene geſtã ijs, qui
Manubiæ militauerant in templis poſitus, quas appellauere manubias: cum tamẽ poſita in tẽplis
potius ex manubijs cõparata dici cõſueuerit. Aulus Gellius:in faſtigijs fori Traiani ſi-
mulacra ſunt ſita, circũ undiq́ inaurata, equorũ atq́ ſignorũ militariũ,ſubſcriptũq́ eſt. H
Ex manubijs,manubiæq́ ſunt pecuniæ ex præda redactæ:Et præda ſunt rerũ ipſarũ ca-
ptarum corpora. Vnde Aſconius ſecunda in Verrẽ actione. Manubias ueteres dicebãt,
Miſſio & erat hæc imperatorũ præda,ex qua quid uellent facerẽt. Vltimus uerò honos militis
ultima & ſolidiſſima omnium gloria,& utilitas fuit,cum militia honeſtè dimiſſus,quie-
tã cum dignitate ſenectutẽ agere potuit.è contraq́ nulla fermè aſperior punitio fuit,q̃
cùm poſt uarios & quandoq́ diuturnos militiæ labores,aliquo delicti admiſſi caſu, cũ
Miſſionum genera ignominia dimiſſus aut pœna affectus fuit.Miſſionis itaq́ formulã oſtẽdamus.Marcel
lus Iurecõſultus De re militari:Miſſionũ generales cauſę ſunt tres:honeſta, cauſaria, i-
gnominioſa:Honeſta eſt quæ tẽpore militiæ impleto dat̃: Cauſaria cùm quis uitio ani-
mi uel corpore minus idoneus militię renunciat:Ignominioſa cauſa eſt cùm qs propter
delictũ ſacramento ſoluit̃.Et Vlpianus de his, q notant̃ infamia:Miſſionũ multa gene-
ra ſunt.Eſt honeſta quæ emeritis ſtipẽdijs uel antè ab imperatore indulget̃: Eſt & cauſa
ria quæ ꝓpter ualitudinẽ laborib.militiæ ſoluit.Eſt & ignominioſa toties quoties is qui
mittit addit nominatim ignominiæ cauſa ſe mittere: ſemper eñ addere debet cur miles

A mittatur.ſed ſi exautorauit eũ, id eſt inſignia militaria detraxit, inter infames effecit li-
cet non adieciſſet ignominiæ cauſa ſe eum exautoraſſe. eſt & quartũ genus miſſionis ſi
quis euitandorũ munerũ cauſa militiam ſubiſſet:hęc autẽ miſſio exiſtimationem nõ lędit,ut eſt ſæpiſſimè reſcriptum.Iam ipſum prælij gerendi modum oſtendamus. Qua in
re ſicut & in pluribus Cæſar Auguſtus ſapienter ſenſiſſe uidetur,prælium quidem ſuſci *Modus gerendi prælij*
piendum omnino eſſe negans,niſi cùm maior emolumenti ſpes,ꝗ damni metus oſten-
derẽt.Nam licet quod Cicero pro M.Marcello orãs ſcribit,certè in armis militũ uirtus,
locorum opportunitas,auxilia ſociorũ,claſſes,cõmeatus multum iuuent:maximam ta-
men partem,quaſi ſuo iure fortuna ſibi uendicat.Ordinẽ uerò prælij gerendi nullo in lo
co certius ſcire ꝗ ex Liuij octauo licet:qui quidẽ ordo licet à Liuio perſpicuè ſit deſcri-
ptus,niſi ab attento & cupientiſſimo facile intelligi nequit:Sicq; eſt.Et quod antea pha
langis ſimilis Macedonicæ,hoc poſtea manipulatim ſtructa acies cœpit eſſe:poſtremò
in plures ordines inſtruebant.Ordo enim ſexagenos milites,duos centuriones,uexillũ
B unũ habebat.prima acies haſtati erant:manipuli quindecim diſtãtes inter ſe modicũ ſpa
tium.Manipulus leues uicenos milites:aliam turbã ſcutatorũ habebat.Leues aũt qui ha
ſtam tantum geſſaq; gererent uocabant.hæc prima frons in acie florẽ iuuenũ pubeſcen
tium militũ habebat.Robuſtior inde ætas totidẽ manipulorũ: quib. principibus eſt no
men hos ſequebantur ſcutati omnes inſignibus armis:hoc triginta manipulorũ agmen
antepilanos appellabant,quia ſub ſignis alij quindecim ordines locabantur, ex quibus
ordo unuſquiſq; tres partes habebat.Earumq; unamquamq; primipilũ uocabant: trib.
ex uexillis conſtabat:uexillũ CXXXVI.homines erant.Primum uexillum triarios du-
cebat,ueteranũ militem ſpectatæ uirtutis.Secundum rorarios, minus roboris ętate fa-
ctisq;.Tertiũ accenſos minimæ fiduciæ manum.Eo in poſtremam aciem reijciebantur.
Vbi his ordinibus exercitus inſtructus eſſet,haſtati omniũ primi pugnã inibant:ſi haſta
ti profligare hoſtem non poſſent,pede preſſo eos recedentes in interualla ordinũ prin-
cipes recipiebant,tum principũ pugna erat,haſtati ſequebantur.Triarij ſub uexillis cõ-
C ſidebant ſiniſtro crure porrecto,ſcuta innixa humeris,haſtas ſurrecta cuſpide in terra fi
xas,haud ſecus,ꝗ uallo ſeptæ inhęrent acies tenentes.Si apud principes quoq; haud ſa
tis proſperè eſſet pugnatum,à prima acie ad triarios ſenſim referebantur. Vnde rem ad
triarios rediſſe cum laboraretur prouerbio increbuit.Triarij cõſurgentes,ubi interual-
la ordinum ſuorũ principes & haſtatos recepiſſent,extemplo compreſſis ordinib. clau
debant uiam:unoq; continenti agmine,iam nulla ſpe pòſt relicta,in hoſtem incidebãt.
Id erat formidoloſiſſimum hoſti,cum uelut uictos inſecuti nouam repente aciem exur-
gentem auctam numero cernebant.Et huiuſmodi ſeruatum fuiſſe ordinem prælio Can
nenſi Liuius XXII.oſtendit:pariterq; in trigeſimo,ubi commiſſam Scipionis cum An
nibale pugnam accuratiſſimè ſcripſit.Quibus in duobus prælijs,quod hic deeſt equita
tus alarumq; eius opera qualis erat oſtenditur. & ipſis de rebus infrà iterum dicturi ſu-
mus.Nec fuit minor Romanorum exercitus mouentis loco,incedentiſq;, ſiue in hoſtẽ
duceret,ſiue mutaret regiones continentiæ & militaris diſciplinæ obſeruantia.Satis no
D tum eſt ꝙ ſuprà oſtendimus de Scipione Aphricano Numantiã obſidente, qui præter
aliã militũ emendationẽ eos loco mouentes triginta dierũ frumentũ ac ſeptenos uallos
ferre cogebat:ægre propter onus incedenti dicebat:cum gladio te uallare ſcieris uallũ
ferre deſinito.alio ſcutum parũ habiliter ferente,amplius eum ſcutum iuſto ferre iuſſit,
neq; id ſe facturum quando melius gladio quàm ſcuto uterer.quem militem extra ordi
nem deprehendit ſi Romanus eſſet,uitibus:ſi extraneus,uirgis cecidit. Iumenta omnia
ne exonerarent militem uendidit.Et paulo ſuperiore loco diximus de Alexandro Mã-
meæ imperatore,qui ſiquis de itinere in alienam uillam flexiſſet, pro qualitate loci aut
fuſtibus ſubijciebat,aut condemnabat,aut grauiſſimis contumelijs afficiebat.Vnde Ci
cero Pompeium laudans,ſic eum commendat:cuius legiones ſic in Aſiam peruenerũt,
ut non modo nouus exercitus,ſed ne ueſtigium quidem eius cuiquam pacato nocuiſſe
dicatur.Et Aurelianũ iuſſiſſe oſtendimus, ne quis militum aut pullum aut ouem rape-
ret alienam,ne & oleum lignumúe quis peteret. Omnium tamen & à celeritate admirã
da,& ab ordine laudanda fuit Claudij Neronis ad Salinatorem Liuiũ profectio,de qua
XXVII Liuius.Claudius præmiſſis per agrũ Larinatẽ,Marrucinũ,Frentanũ,Præcutia

num

num qua exercitum ducturus erat nuncijs, ut omnes in agris urbibusq; cõmeatus paratos militi ad uescendum in uia deferrent, equos iumentaq; & alia produceret, ut uehiculorũ feſſis copia eſſet: ipſe ex toto exercitu ciuiũ ſociorumq; quod roboris erat delegit, ſex mille pedites, mille equites. Et hercle per inſtructa omnia ordinibus uirorum mulierumq; undiq; ex agris effuſorum inter uota & preces, & laudes ibant. Modeſtia certare milites nequid niſi neceſſarium ſumerent, nihil morari, nec à ſignis ſubſiſtere, cibum capiẽtes, diem ac noctẽ ire: uix quod ſatis ad naturale deſideriũ corpori eſſet, quieti dare. Silentio caſtra Salinatoris ingreſſi, à ſui quiſq; ordinis hominibus in tẽtoria adducti, cum ſumma omniũ lætitia hoſpitaliter excipiuntur. Nero poſt uictoriã ſexto die ad ſtatiua ſua atq; ad hoſtẽ peruenit: & iam impleſſe uidemur, quæ huius libri initio, de militiæ terreſtris partibus ſingulis dicere polliciti fuimus. De nauali bello aliqua dicere B

Nauium uocabula aggrediamur. Nauium uocabula hæc ponit Aulus Gellius: Gauli, corbitæ, caudicariæ, longæ, hippagines, cercuri, celoces, lembi, horiæ, lenunculi, actuariæ, proſumiæ, geſeoretæ, horiolæ, cattæ, ſcaphæ, pontones, uectoriæ, medię, phaſelli, parones, mioparones, F lintres, caupulica, marplacidæ, cidarũ, ratariæ, cataſcopium. Et Nonius Marcellus partim eadẽ ponit, partim alia, quorum nonnulla exponit. Celox nauigium breue dictum à celeritudine. corbita tardũ, & graue: circerus nauis Aſiana pergrandis. Lembus nauis breuis piſcatoria. Mioparo nauicula piratarum: faſellus nauigium campanum: lenunculus nauigium piſcatoriũ. Actuariæ nauiculæ celeres dictæ quod cito agi poſſint: lintres naues fluuiatiles. Scaphæ nauiculæ, quæ maiores naues conſequunt: caudicariæ quæ in fluminibus uſui ſunt. Priſtis oblonga & ſtricta à forma priſtis. Oneraria de oneribus tarda. Proſumia nauigij genus. Et caſteriam locum eſſe uult Nonius: ubi cum nauigatio cõquieſcit remi & gubernacula cõquieſcunt. Vegetius autem liburnam eſſe dicit à patria Andectina appellatum, quibus fretus Auguſtus ſuperauit Antoniũ, & ipſis poſtea ſemper ipſe & alij principes in bellis ſunt uſi, ut poſtea omnes bellicæ liburnæ ſint dictæ. Liburnasq; dicit, cypreſſo, pino ſilueſtri, lauro, & abiete contexi conſueuiſſe. & clauis configi æneis, utputa perpetuis. cum ferreos rubigo conſumat. cædiq; conſueuiſſe eas arbores à XV. ad XXII. lunam poſt ſolſtitium æſtiuũ & autumnale uſq; ad Cal. Ianuarij. Minimæ liburnæ remorum habebant ſingulos ordines, paulo maiores binos, idoneæ mẽſuræ ternos uel quaternos, interdũ quinos: additq; Vegetius in Acciaco prælio Auguſti & Cleopatræ ſenorũ octonorumq; remigij ordinũ fuiſſe liburnicas. Scaphæ maioribus liburnis aſſociantur, quæ uicenos remiges à ſingulis partibus habẽt, quas Britannici piraticas uocant. per has & ſuis afferri, & aduerſariorum nauibus aliquando intercipi cõmeatus ſolent, quæ & ſpeculandi quandoq; præſtant officium. quarũ ne candeãt uela colore maritimis fluctibus ſimillimo tingunt, & funes cera etiã qua inungi ſolent naues inficiuntur. nautæq;, & milites tinctam eo colore ueſtẽ induũt, ut non ſolum per noctem ſed etiam per diem facilius lateant exploratores: Quantũ uerò naualibus bellis ſiue maritimis Romana res profecerit: pauca de multis allata oſtendent geſta mari nauibusq; Liuius nono. Duumuiri naualis claſſis ornandæ reficiendæq; eo anno creati. Et XXIII quod ſuprà quoq; eſt, cum deeſſent nautæ conſules ex ſenatuſconſulto edixerunt: H ut qui Lucio Æmilio G. Flaminio cenſoribus milib. ęris quinquaginta ipſe aut pater eius cenſus fuiſſet uſq; ad centũ milia, nautã unum cum ſex menſiũ ſtipendio daret. Qui ſupra centum milia, uſq; ad trecentum milia, tres nautas cum ſtipendio annuo: qui ſupra trecẽtũ uſq; ad decies centũ æris, quinq; nautas. Qui ſupra decies, ſeptẽ: ſenatores octo nautas, cũ annuo ſtipendio darent. Ex hoc edicto dati nautæ armati inſtructiq; à dominis, triginta dierum coctis cibarijs naues cõſcenderũt. Tum primum eſt factum, ut claſſis Romana ſocijs naualibus priuata impenſa paratis compleret. Et libro trigeſimo ſcribit Liuius: centum ſexaginta nauibus longis res Romana eo anno geſta. Et trigeſimo ſexto L. Cornelius Scipio conſul edixit, ut quinq; milia in Brutijs ſcripta Brunduſium cõuenirent: tres legatos nominauit, Sextum Digitiũ L. Apuſtium G. Fabricium Luſcinũ, qui ex ora maritima undiq; naues Brunduſium contraherent. Et XXVI. Liuius capta Carthagine noua in Hiſpania ubi oppugnatio in aquis & mari fuit, naues dicit onerarias ſexaginta tres in portu expugnatas captasq;, & quaſdã cum ſuis oneribus, frumento, armis, ęre, prętерea ferro & lintheis & ſpartho, & nauali alia materie ad claſſem ędificandam

Caſteria

Liburnæ

Scaphæ

A ficandā, Caſſius procōſul Ciceroni. Nos ex ora maritima à prouincia & ex inſulis, quas potuimus, naues deduximus: delectū remigium magna cōtumacia ciuitatū, tamen ſatis celeriter habuimus. Et G. Lentulus proquæſtor cōſulibus, tribunis plebis & ſenatui, populoq́ꝫ Romano. Idcirco etiā naues onerarias, quarū minor nulla erat decē milium amphorarū cōtractas in Licia: quo in loco licet coniĳcere, aut amphoras tunc fuiſſe minores ætatis noſtræ amphoris, aut naues illorū noſtris multo maiores. Nā miraculi loco habitæ ſunt, quas Alphonſus Aragonū rex apud Neapolim, & Veneta reſp. Veneĳs, quatuor milium amphorarū proximis temporibus cōſtruxerunt, & ex ĳs quę agūtur remis maiores omniū ætatis noſtrę licet triremes dictæ ſint, duos tantūmodo ordines remorū ſingulis in lateribus habēt, quas à Liburnis originē habuiſſe crediderim, uel eo maximè quia in Liburnis & propinquo Venetiarū loco triremes omniū ætatis noſtræ inprimis agiles & idoneæ fabricari dicūtur. Mutata itaq́ꝫ nauigia, mutata ſunt uocabula, & quod maius eſt, mutata ſunt claſſiū loca. Duas eñ diuerſis in locis claſſes maximas Octauius

Naues decem miliū amphorarum.

B Cæſar Auguſtus inſtituit, in locis nūc penitus derelictis: Rauennæ unā, ubi clauſum in littore hoſtiū canale habet priſci præſentiſq́ꝫ nominis Candianū: alterā Miſeni cōtra Puteolanūo|ppidū, cuius claſſis locū in ſtagno ſemiſiccato, à mari omnino derelictum uidimus immutatum: quibus de claſſibus ſic habet Vegetius. Apud Miſenū & Rauennā ſingulę legiones cum claſſibus ſtabant, ne legiones à tutela urbis abſcederēt, & cum ratio poſtulaſſet ſine mora, ſine circuitu, ad omnes mūdi partes nauigio peruenirēt. Nam Miſenatium claſſis Galliā, Hiſpaniam, Mauritanias, Aphricā, Ægyptum, Sardiniā atq́ꝫ Siciliam habebat in promptu. Claſſis autē Rauennatiū, Epirū, Macedoniā, Achaiam, Propōtidem, Pontum, Orientem, Cretam, Cyprum penè directa nauigatione petèbat, quia in rebus bellicis celeritas amplius ſolet prodeſſe quàm uirtus. Liburnis autē quę in Campania ſtabant, præfectus claſſis Miſenatiū præerat. Eas uerò quæ Ionio mari datæ fuerāt, præfectus claſſis Rauennatiū retinebat, ſub quibus erant deni tribuni per cohortes ſingulas conſtituti: ſingulæ autē Liburnæ ſingulos Nauarcos habebant. Sed iam ſa-

De præfectis nauium.

C tis multa ſextus liber habet, cætera ad militiam facientia in ſeptimum congeramus.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER SEPTIMVS.

MVLTA ſuperius uariaq́ꝫ diximus ad utriuſq́ꝫ belli, terra mariq́ꝫ gerendi militiā facientia. Vnde cum ea ut plurimū à Tito Liuio Patauino ſumpſerimus, operumq́ꝫ eius pars maxima temporū malignitate perierit: non indecens hoc loco iudicamus, bellorum & aliorum terra mariq́ꝫ à Romanis geſtorum, quæ ſecūda & aliæ decem Liuĳ ipſius ſupra quartam Decades continebant, ſummas ſtrictiſſima breuitate complecti. Quo in labore id conſequi ſperamus, ut ſingulas bellorum militiæ & eius diſciplinæ partes, de quibus ſuprà tractauimus, lector attentus inſpiciat. Quinetiā non ſolum bella uidebit geſta, ſed tumultus inſuper, quos maiores à bellis plurimum differre uolue-

Tumultus.

D runt. nam Cicero in Philippicarum ſeptimo, Poteſt enim bellum eſſe ſine tumultu, tumultus ſine bello eſſe non poteſt. itaq́ꝫ maiores noſtri tumultum Italicum, quòd erat domeſticum, tumultum Gallicum, quòd erat Italiæ finitimum. Præterea nullum tumultum nominabant: grauius autem tumultum eſſe, quàm bellum hinc intelligi licet, quod à bello Gallico uacationes ualeant, tumultu nō ualeāt. A ſecundaq́ꝫ Decade incipimus, quando prima, tertia & quarta integræ nobis extant. Cum uiolaſſent Tarentini miſſos ad ſe oratores, bellum in eos Romani mouerunt, petituſq́ꝫ à Tarentinis Pyrrhus rex Epirotarum præſidium eis attulit. Leuinus conſul Romanus ei præfectus bello, miſſos exploratores interceptos per caſtra, ut inſpicerent ex confidentia ductos remitti ad Pyrrhum curauit. Commiſſa eſt inter præſtantiſſimos duces pugna, primuſq́ꝫ Pyrrhus in fugam erat conuerſus, cum obuius elephantis factus parumper conſtitit, & immiſſis in hoſtem elephantis prælium reaſſumpſit. Romaniq́ꝫ ad primum beluæ nunquam aliàs uiſum conſpectum territi, fœdam commiſerunt fugam. In qua cædes Romanorum fuit magna & mille octingēti uenêre in hoſtium poteſtatē, quos Pyrrhus liberaliter dimiſit, cæſoſq́ꝫ curauit honeſtiſſimè ſepeliri. Feruntq́ꝫ nōnulli Pyrrhum uiſis Romanis uerſa in

** Bellum Romanorum cum Tarentinis.*

ſuas facies acie iacentibus dixiſſe,ſi tales habuiſſet milites,totũ ſe orbẽ facilè ſubacturũ, E
factumq́; eſt eius uictoriæ fama,ut Sãnites,Brutij & Lucani, Romano iam tum nomini
inuidentes,ſeſe Pyrrho Tarentiniſq; coniunxerint,cũ quibus uſq; Preneſte omnia uren
Cineas. do peruenit. Miſit paulo pòſt Pyrrhus Cineam oratorem Romã ea cõditione pacẽ pe-
titurum,ut capta de Italia retineret. Iſq; uir omniũ de quibus ſcriptũ ſit memoriæ excel-
lentioris,ciuiũ Romanorũ & cõiugum,filiorumq; nomina ac domos cum noſſet,mune
ribus ſingulos pertẽtauit,nemineq; qui acciperet inueniſſe retulit.qua in relatione per-
cũctãti de Romanis rebus Pyrrho, urbem plenã regibus uidiſſe reſpõdit. De pace cum
Romanis non conuenit, Appio Cæco quod Cicero ab Ennio ſumptũ ſcribit his uerbis
diſſuadẽte,Quo uobis acies mentis,quæ ſtare ſolebat antehac,demẽti tendit ſe flectere
paci.Interim redditi à Pyrrho captiui,quod ſuprà diximus,tam diu iuſto honore militię
caruerũt,quouſq; ſpolia de ſuperato hoſte in patriã retulerũt.Deinde P.Sulpitio &De-
cio Mure cõſulibus pugna cũ Pyrrho cõmiſſa,capti ſũt elephãti quatuor, occiſa uiginti
hoſtiũ,& quinq; Romanorũ milia,Pyrrhuſq; Tarentũ cõceſſit. Fabricioq; dehinc alteri F
cõſulum ſuffecto cum medicus Pyrrhi mortẽ per uenenũ accepto precio polliceretur,
uinctum ille proditorẽ regi remiſit,armis dicens Romanos nõ fraude ſolitos cum hoſti
Hic multa bus depugnare. Pyrrhus paulo poſt oblata Syracuſarũ proditione, in Siciliã traiecit, &
deſunt. re infecta in Italiam redijt.Commiſitq; cum C.Curio cõſule nouo prælium,in quo dein-
de Epheſum ueniens, per totam Aſiam maiorẽ literas miſit, ut Romani ciues ubicunq;
eſſent inuenti,occiderentur:quod & factum eſt. Quam cladem acceptã,& ſimul ſocio-
rum populoq; Romano amicorum regum eiectionem, M.Cicero Põpeium ad id bellũ
deligi Imperatorẽ ſuadens,luculenta oratione deplorat.Methonem exinde Achaię ci-
uitatẽ Ariſton Athenienſis Mithridati tradidit,per cuius occaſionẽ ueniens Archelaus
copiarũ Mithridatis dux, Achaiam & Græciam totam occupauit. Quietioribus iam in
urbe Roma rebus,Sylla in Græciam duxit. Qui Archelao apud Pyręum cõgreſſus, illũ
prælio ſuperatũ,omniq; ſpoliatũ exercitu repulit,& Græciam Achaiamq; recepit. Qua
in Romanorum uictoria uiginti milia hoſtiũ cæſa ſunt, cum uix trecentos Sylla deſide- G
rauerit.Inſtauratus tamẽ eſt Archelai exercitus,nouis ſeptuaginta miliũ copijs à Mithri
date miſſis.Cõgreſſiq; ſunt duces prelio accuratiſſimè geſto,in quo Archelaus inferior
filium Diogenem cum quindecim milibus cæſis amiſit. Tentauit tamẽ iterũ fortunam
Archelaus:& ſecundo prelio maiore conatu cõmiſſo,omnibus copijs ſuis partim cęſis,
partim captis fugiens,tribus diebus in palude delituit. Petijt tũc pacẽ Mithridates, quã
Sylla niſi quas ceperat ꝓuincijs & urbibus redditis, dare recuſauit. Quare Mithridates
ſuis diffidens uiribus,ad petitũ impetratumq; Syllæ colloquium uenit,paxq; conſtituta
eſt,per quã Sylla quicqd de Aſia populus amiſerat Romanus,recepit.Et ad Dardanos,
Scordiſcos &Dalmatas cõuerſo uictore exercitu rebelles ſubegit.Marius interim Cin-
na Cornelio ſibi fœderato in urbem reuerſus eſt,à quibus multi cõſulares &ſenatorij,ac
equeſtris ordinis de nobilitate Romana partiũ Syllanarũ occiſi,domus Syllæ euerſa,&
uxor filijq; fugati ſunt.Maximaq; pars ſenatus urbe,in Græciã profuga ad Syllam con-
fugit. Reuerſus eſt tunc in Italiã Sylla, & apud Capuam Norbano & Cepioni ducibus H
Marianis cõgreſſus,ſex milia de eorum exercitu occidit, totidem cepit. Sed paulo pòſt
totus is Marianarũ partium exercitus apud Calenum Cepionis perfidia Syllano paca-
tus eſt immixtuſq; exercitui.Conſules inde creati ſunt,Marius filius,& Papirius Carbo,
cõtra quos duxit urbem uerſus Sylla,congreſſiſq; ad Sacriportũ Prænestinæ urbis ſub-
urbium utrorumq; copijs,cædes utrinq; magna,ſed in Marianis maior cõmiſſa.Ex cõſu
lum em̃ exercitu quindecim milia,ex Syllano uix dimidia pars cecidere. De quo prælio
Lucanus,Iam quot apud ſacri cecidere cadauera portum.Contraxerat interim Sylla ex
Cãpanis Samnitibuſq; auxilia, quibus cum ſuis legionibus coniunctis inuadẽdi urbem
& reliqua irrumpendi cõſilium inijt:obierat nãq; per id tẽporis Marius pater, ad Anie-
nemq; extructo ſepulcro humatus erat. Venit itaq; Salaria uia ad portã Collinam Sylla,
quo iubente Marij ſepulcro funditus diruto, eius oſſa diſſipata & in Anienem proiecta
ſunt. Vnde q̃d ſuprà diximus,factũ eſt, ut Sylla ipſe id in ſuo cadauere timens exemplũ,
primus de gẽte Cornelia moriens cremari uoluerit. prodierũt uerò in aciem cõſules, &
cunctis populi Romani copijs,quæ ad urbem & longè in circuitu erãt prelio ingẽti cõ-

A curſum eſt,in quo ſcripſerunt nonnulli octuaginta milia cecidiſſe. Vnde Lucanus, Aut Collina tulit ſtratas quot porta cateruas. Superior aūt Sylla urbē ingreſſus tria milia ciuium, qui in uillā publicā cāpo imminentē Martio inermes ſe receperāt, interfici iuſſit. Q.Catulo eius partium duce primario contrà adnitente,& paſſim dum ea cōmitteretur cædes clamāte,fruſtra uicturū Syllam,ſi inermibus & quietis ſimul cum armatis & reſiſtētibus interfectis,nulli ſuperſint,quibus dominet̄. Marius filius poſt eam acceptā cladem in urbē reuerſus,ærario penitus exhauſto,theſauros inde eduxit ingentes,quindecim milia pondo auri,argenti ad triginta milia,de quibus ſuprà à nobis eſt dictū,& Pręneſte ſe cōtulit.qua in urbe obſeſſus,cū reſiſtere nequiret,mutuis cū uno ex cōmilitonibus uulneribus cōcurrens,occubuit. Vrbē Præneſtinā cū Sylla uiribus capi poſſe diffideret,ad ingeniū conuerſus ciues fide euocauit, è quibus immaniſſimè deceptis quinq; milia occidi,lacerari,& per cāpos diſpergi curauit.quatuor mille ſeptingētos ꝓſcripſit, eorumq; mulieres maiori ex parte occidit, & demū urbem Præneſtinā Syllanus deleuit

B exercitus,C.Carbo fugit Ariminū,ubi ſuperatus occiſusq; eſt.Interea G.Pompeius, cui poſtea magno fuit cognomētū,Syllanis partibus quarū & ipſe erat ubiq; pręualētibus, aduerſę partis duces in Aphrica ſuperauit,& ea ſubijci paratiſſima,reip.nomine in Syllanā ditionē recepta,annū agens quartū & uigeſimū,nec conſul,nec procōſul,nec prætor,neq; etiā ætatis legitimæ triumphauit. protracta ſunt ſociale & prædictū ciuile primum infeliciſſima reip.& urbi Romæ bella, annis ad ſexdecim. In quibus cētum quinquaginta milia referuntur cæſa, inter quæ cōſulares tres & uiginti, prætorij ſeptē,ſenatores ducenti,occubuiſſe dicuntur. Ad quorū finem Sylla in priuatā ſecedēs uitā,quandoq; paucis,quādoq; nullis comitantibus ſeruis aut libertis, aliquot annis (mirū dictu) poſt tātas ciuiū cędes,in urbe uixit ſecurus:eum tamē pediculis,quos ſola caro humana gignit uermiculis uiuentē diu afflictū,& demū ab ipſis occiſum fuiſſe nōnulli tradidēre. Eius autē dimiſſæ dictaturæ factum damnās C. Cæſar & ipſe dictator perpetuus dicere ſolitus eſt, Syllā literas neſciuiſſe. Mortuo ſubinde Sylla, Lepidus Marianarū, & Catu-

C lus Syllanarū partium duces,nouum ciuile bellum ſuſcitarūt, bis cōflixerunt, in quibus prælijs multi perierūt. Alba in quā Scipio Lepidi filius confugerat expugnata, qui fugiens apud Regiū ſuperatus & occiſus eſt. Quatuor eodē tēpore bella ſunt orta. In Hiſpania, in Pāphilia & Cilicia, in Macedonia,in Dalmatia. primū geſſit Sertorius Nurſinus Marianarū partiū,in Hiſpania,& Luſitania:cōtra quē Cæcilius Metellus,& L.Domitius cōſules,paratiſſimū duxerunt exercitū.Sertorij duce Herculeo, L.Domitius pugna cōmiſſa occiſus eſt, Cæcilius uerò Metellus eius filius, qui Iugurthā uicerat,& ipſe prælio decertās,hoſtē mora fatigabat,donec Pompeij caſtris cōſociatus eſt.Multa ſunt eo Sertorij bello pręclara geſta, quæ hac noſtra aſcriptione explicari nequeūt.nāq; annis duodeuiginti Sertorius in Hiſpanijs fuit,quorū rebellionis octauo cū duces clariſſimi Gn.Pōpeius & Q. Metellus adoleſcēs in eū duxiſſēt,bellūq; acerrimū gereret,Sertorio à ſuis occiſo, res Hiſpaniæ quietē ſunt nactæ. Secundū in Macedonia bellū Appius Claudius breui pacauit,q ea ꝓuincia recepta & Rhodope ditiōi Romanæ addita obijt.

D Tertiū maioris negocij in Dalmatia fuit,ad q̄d G.Scribonius cum duxiſſet,trium annorum bello ea omni recepta prouincia ad Danubiū uſq; uincendo peruenit. Suſcitatū autem in Cilicia & Pāphilia quartū bellum cōpoſuit G.Seruilius uir nobiliſſimus,qui illis receptis prouincijs, Liciā, Olympum & Coricū urbes addidit. Primuſq; Romanorum ducū Iſauriā attigit prouinciā, qua populo ſubacta Romano dictus eſt Iſauricus. Quæ dum à Seruilio geruntur,miſſus eſt in Illyricū G.Coſconius, qui duorum annorū bello, cum regionibus illis pacatis Salonas imperio addidiſſet, Romā redijt. Mithridates interim pace rupta,quā à Sylla habuerat,Bithyniā & Aſiam capere eſt adnixus, contra quē L.Licinius,& M.Aurelius cōſules duxerūt,eumq; repulerūt.Qui tamen dum fugam ſimulat, Cizicum urbem ampliſſimam obſedit.Creatus inde cōſul L.Lucullus ad Cizicū peruenit,eamq; belli rationē inijt,ut hinc Mithridates à Romano exercitu inde à Cizicenis infeſtaretur. Quæ dum protrahitur obſidio bellum ſeruile in Italia excitatum eſt. Sparthaco Orixo & Oenomao ducibus,qui à Capua pręlio pertētata acerrimo, cū potiri nequiſſent,ad Veſuuium delati, caſtra in eo mōte cōmuniunt. Duxit uerò ad Veſuuium Claudius prætor, & clauſi obſidione ſerui erūpentes prætorē cum ignominia re-

Romanorum cædes per Syllam.

Nouum ciuile bellū à quibus ſuſcitatum.

pulerunt. Et ingēti præda potiti per Lucanos ad Cōſentiam peruenerſit, tāto progreſſi E
furore, tanta uſi immanitate, ut omnē ferarum rabiem ſuperarint: quacunq; enim duxe-
runt ferro omnia igniq; uaſtantes, cædem quoq; nullo ætatis habito diſcrimine cōmiſe-
Serui à M. Craſſo deleti. runt. & cum parum ducerent libidinē in matronis uirginibuſq; explere, multas ludibrio
habitas, ut necem ſibi indignitate conſcirent, adegerunt. In quos M. Licinius Craſſus
proconſul cum duxiſſet, eos in Apulia decernere prælio coactos ſuperauit, ad interne-
cionemq; deleuit. Lucullus interim Mithridatē in Cizico cōcluſum, tam arcta preſſerat
obſidione, ut fuga ſibi cōſulere ſit cōpulſus: perſecutuſq; eum Lucullus Papblagoniā de
itinere Bithyniamq; recepit. Cōſtuit uerò ad Gazeram de fuga Mithridates. Vbi cōuo-
catus undiq; ſuus ad diem cōuenerat exercitus. Commiſſumq; eſt ſummo utriuſq; ducis
niſu prælium: in quo Mithridates cum triginta milia amiſiſſet, in minorē Armeniam de
fuga ſe contulit, qua prouincia Lucullus illo fugato potitus eſt. cōfugit uerò in ſuperio-
rem Armeniam Mithridates à Tygrane eius prouinciæ domino protectus. Et Lucullus
utroq; rege per arma pulſo, maiorē cū minore Armenia Romano adiecit imperio. Re- F
cuperauit autem breui Tygranes ſagittariorū decē, aliorū militū nonaginta milia in ex-
ercitū, cui Lucullus cum tribus legionibus prelio eſt cōgreſſus. Tygraneſq; ſuperatus,
magnā ſui exercitus partem amiſit, & fugit: continuerat autem ſe in munitiſſima ditiſſi-
maq; ſuperioris Armeniæ ciuitate Tygranis frater, quē ſimul cum ciuitate cum cepiſſet
Lucullus, ingēti preda potitus eſt. Diſpoſuerat interim Lucullus circa Aſiæ littora claſ-
ſem, ne reuerſus in eam prouinciā Mithridates bellū innouaret, ſed milites claſſiarij mili
tibus terreſtris exercitus factā, de qua eſt dictū prædā inuidentes, neglecto Luculli im-
perio, maris cuſtodiā deſeruerunt, Mithridateſq; minorē Aſiā ingreſſus, maximos con-
ciuit motus: quorū occaſione fretus G. Pompeius, quā pridē ambiebat Lucullo gloriā
præripuit. Quod enim oratio Ciceronis luculentiſſima de laudibus Pōpeij & Imperato
re deligēdo habita edocet, ſuffectus Lucullo Pōpeius, ad paratā eius belli uictoriam ſe
cōtulit. Alterq; Lucullus interea ad Macedoniā miſſus, Romanorū primus Beſſos atti-
git & ſubegit. Et feras Rhodopeiorū montiū gentes, quas fama eſſet humanis carnibus G
ueſci, ui decuſſas domuit attriuitq;. Cepit deſtruxitq; Apolloniā, cepit Galatiā & Parthe
nopolim. Qua itē tēpeſtate exortum eſt bellū Creticū. Cęciliuſq; Metellus cōſul ea omni
Bellum Creticum. inſula triennio capta & pacata, poſt triumphū de ea Romæ actū, Cretici cognomine eſt
honeſtatus. Longū eſſet Gn. Pōpeij horum temporū geſta fuſius deſcribere: nanq; poſt
res Mithridatis & Tygranis afflictas poſt Beronicē, quæ & Baruth, Ptolomaidē, quę &
Accō, & Cirenas in poteſtatē redactas, poſt bellum Piraticū breui confectum, Pōti ur-
bibus ac circunſtātibus tributarijs effectis, Horodem quoq; Albanorū regē ſuperatū fe
cit tributariū, Hiberiam ſubdidit, Ituriam, Arabiam, & minorē Armeniā Deiotharo Ga
lathę, qui cōtra Tygranē ſibi fauerat regi appellato dedit. Paphlagoniā reddidit Attalo.
Obſides Antiochenis reddidit, Hieroſolymā obſedit & cepit, in cuius urbis obſidiōe tri
bus protracta menſibus, duodecim milia Iudæorū pugnādo ſunt cæſa. Inde Hircanū in
ſacerdotiū reſtituit. Ariſtobolū captiuū Romā perduxit, ad ſummamq; de triginta regi-
bus triumphū egit, in quo Ariſtobolus & Tygranis Mithridatiſq; filij ante currū ſunt du H
cti. Argētiq; uis ingens in ærariū eſt relata: pauloq; pòſt L. Sergius Catilina in patriam
molitus eſt, & Ciceronis conſulis uirtute oppreſſus, q̄d lucul ētiſſima Criſpi hiſtoria ex-
tans edocet. Caius Iulius Cæſar ad Gallias Illyricumq; cōſul creatus cū decē legionibus
acceſſit, cuius præſtātiſſimi eloquētiſſimiq; principis geſta, ſuis cōmentarijs elegātiſſi-
mè ſcriptis, & penè infinitorū hiſtorijs ſunt notiſſima. nec ſatis ſcimus, neq; etiā noſtri ꝓ
poſiti eſt diſcernere plus ne boni an mali rebus attulerit Romanis ſua, ſicut Cicero inq̄t,
quā ſibi cōſtituerit opinio principatus. Sed quod cōſtat in eo bello, quod cōtra G. Pom
peium geſſit ciuiliū maximo, cōſularis, triumphalis, ſenatorij, pretorij, equeſtris ordinis
& plebeij, tanta Romanorū cædes facta, ut infinitū recenſere, horrēdumq; ſit, nedū me-
morare, ſed etiā cogitare. Nec minora fuerūt, melioraq; ab eius nepote Octauio Cæſare
Auguſto geſta. Nā (ne eius facinora altius repetamus) ſummū & impijſſimū in Roma-
Triumuiratus. no imperio cōmiſſum ſcelus fuit, triūuiratus Octauij ipſius, Marci Antonij, & Marci Le
pidi, circa Mutinenſem urbē, in paruula quadā inſula Labinij fluminis, & aperta, in qua
duces ipſi orbē Romanū æquis portionibus partiti ſunt. & ne ciues per eam ætatē pru-

dentia

A dentia, ingenio & animis ualentes, tantã impietatẽ prohibere poſſent, cõmiſſis illorum cædibus prouiderunt. Qua de re Liuius undeuigeſimo libro cẽteſimo ſic habet. In triũuiratu proſcriptio facta eſt. In qua plurimi equites, ſenatores CXXX. uiciſſim conceſſi. Lepidus enim L. Paulum fratrẽ, Antonius L. Cęſarẽ auunculũ, Octauianus M. Ciceronem, qui à Popilio legionario milite cũ haberet annos LXIIII. occiſus, caputq; cũ dextera manu in roſtris poſita, ubi multos defẽderat. Geſſit poſtmodũ quinq; bella ciuilia idem Auguſtus, Mutinẽſe, Philippẽſe, Peruſinũ, Siculũ, Acciacũ. Quibus in bellis præter aliã multiplicẽ ciuium cædem, Auguſtus uiginti milia Romanorũ militum exauctorauit, triginta milia ſeruorum, qui militauerãt, dominis reſtituit, ſex milia quorũ domini nõ extabãt in crucẽ, ſuſtulit. Tandem Cantabrico bello confecto, Cęſar Auguſtus Ianũ primo & ſecundo à cõdita urbe ante memoriã ſuã clauſum, anno urbis primo quinquageſimo ſeptingẽteſimo, orbe ubiq; pacato tertio clauſit. perq; pacis tẽpora ſaluator noſter Ieſus Chriſtus naſci uoluit. paruã hactenus, ſed uel ideo nõ ingratã (quia aliqua eſt)

Bella quinque ciuilia per Auguſtum geſta.

B notitiam dedimus eorũ, quæ duo & centum Titi Liuij Patauini hiſtoriarum libri nõ extãtes cõtinebãt, ſatiſq; cõſtat, geſta eum Octauij Auguſti à quo in honore habitus & diuitijs auctus fuit (nõ tamen ad uſq; illius uitæ finem) ſcripſiſſe. Ea autẽ, quæ in ætatẽ noſtram Romani imperatores geſſere, uarios & quãdoq; nullos ſcriptores habuerunt. De quibus quàm poterimus breuiore ſumma dicemus. Suetonius Tranquillus à C. Iulio Cęſare incipiẽs, duodecim principũ cõfecit hiſtoriã toto orbe notiſſimã: eorundẽq;, & ut conijcimus aliorũ uel perpaucorũ geſta, elegãtiore ſtilo cõplexus fuerat Cornelius Tacitus, quę ſcripta maiori ex parte perierũt. Suntq; hi duodecim C. Iulius Cęſar, Octauius eius nepos Cæſar Auguſtus. Tiberius, C. Calligula, Claudius, Nero, Galba, Otho, Vitellius, Veſpaſianus, Titus Veſpaſianus, Domitianus. Succeſſerunt Domitiano, Nerua & Traianus, quorũ geſta ordine ſcripta nõ extãt. Et Nerua quidẽ anni unius, quo Romanam tenuit monarchiã, id habuit decoris, q̃d Traianum recto ingẽtis uirtutis iudicio ductus adoptauit. Qui Hiſpanis maioribus Romę natus optimos quoſq; principes rerum

Duodecim Cæſares.

C geſtarũ magnificẽtia & omnimoda uirtute, gloria & laude, uel ſuperat, uel ęquat. Annorum uerò triũ & ſexaginta, quibus uixit, duodeuigeſimo & dimidio imperauit: cuius ꝓbitatis morumq; & ſi perierunt ſcripta in hiſtoriã digeſta, nõ tamen adeò obliterata eſt memoria, quin multa & alibi & in hoc opere à nobis fuerint celebrata. Hadrianus poſt eũ, & alij tres & uiginti ſecuti ſũt principes Auguſti, & plurimi Cęſares & tyrãni, quorũ geſta à ſeptẽ referunt ſcriptoribus in unicum codicem (neſcimus à quo) ordine digeſta, ſuntq; hi ſcriptores, Helius Spartianus, Iulius Capitolinus, Flauius Eutropius, Flauius Vopiſcus Syracuſanus, Trebelius Pollio, Helius Lãpridius & Vulcatius Gallicanus. Imperatorũ uerò pręter tyrãnos, qui inciderũt, & à dictis ſeptẽ ſcriptoribus celebrãtur, hic eſt ordo. Hadrianus maioribus & ipſe Hiſpanis patre Italico apud Hatriã Sãnitium urbem natus, uno & uiginti annis adminiſtrauit imperiũ. Succeſſor eius & gener, ac per adoptionẽ filius Antoninus Pius uir optimus, tribus & uiginti annis in impio uixit. Antoninus uerò cognomento Philoſophus Pio gener & ſucceſſor, nulla in re maius dedit

Imperatorum ordo poſt Traianum.

D philoſophiæ experimẽtum, q̃ quod Lucium fratrẽ Beſtium hominẽ collegã aſſumptũ undecim annis, & Fauſtinã uxorem adulterijs infamem, patientiſſimè tolerauit. Tertio quoq; infelix incõmodo, quod Cõmodum filium & ſucceſſorẽ habuit, cuius uita annis duodeuiginti Romano imperio feliciſſima fuit. Antoninum antedictũ cognomine Cõmodum, quẽ omnibus incõmodum uulgò appellarunt, cum annis tredecim ſola uirtutis paternę gratia tolerari feciſſet, mors uiolẽta ſuſtulit. Pertinacẽ Libertino patre ſatum & præſtãtem uirum populus cum diligeret, milites ob auaritiæ opinionẽ oderãt, quem ſecundo imperij menſe nõ ſatis expleto interfecerunt. Iulianum Didium Mediolanenſibus ortum maioribus, uera laborãtem auaritiæ & tenacitatis infamia, poſt quintã diem & ſecũdum imperij mẽſem autoritate ſenatus priuatum, populus in palatio occidit. Seuerum inde in Aphrica oriundũ inter bonos principes numerandũ, annis duodeuiginti imperatorẽ frugi Romana res habuit. Baſſianum Seuerus filium, & ſucceſſorẽ habuit, cui Antonino Caracallæ fuit appellatio. Iſq; genitori parũ uirtute ſimilis, ſexto imperij anno nõdum ſatis finito, apud Carras Meſopotamiæ, à militibus eſt occiſus. Qui cædis ſuæ autorẽ Macrinum habuit ſucceſſorẽ, uirum nõ magis origine ſordidiſſimũ, q̃ flagi-

tijs omnibus inquinatiſſimū, quē apud Antiochiā anno imperij nō ſatis exacto, Helio- E
gabalus interfici curauit. Et is uarius etiā appellatus, cū id dei unius Heliogabali cogno
men accepiſſet, uir omniū qui antè & poſt ſe fuerūt ſordidiſſimus ſceleſtiſſimuſq;, annis
tribus Romani imperij titulum inquinauit. Tātas principū ſordes, tantā Romani impe-
rij calamitatem, ſucceſſor reſtituit Alexāder Aſſyrijs parentibus Romæ Mammea geni
tus Chriſtiana. Eum tamē ſummę & rariſſimę probitatis principē, tertiodecimo imperij
anno in Gallijs agentē ſceleſtiſſimi milites Maximini Thracis inſtigatiōe curaq; interfe
cerunt. Iſq; Maximinus utroq; parenre Barbaro, apud Barbaros natus, & ad pubertatis
annos nutritus, cùm tribus annis unà cū filio ſuo imperaſſet, apud Aquileiā ſimul cū eo-
dem occiſus eſt. Tres eo deturbando imperij turbine imperatores ſenatus declarauerat,
quorū Pupienus & Albinus, poſt ſecundū principatus annū à militibus interfecti ſunt.
Tertiuſq; qui cum eis ſenatus autoritate pariter fuerat Imperator Gordianus adoleſcēs
Auguſtus ſex om̄ino annis tenuit principatū. Philippus exinde Arabs, cuius dolo Gor
dianus ille adoleſcēs occubuerat imperiū adeptus, Philippū filiū cōſortē principatus aſ F
ſumpſit, primus Romanorū principū Chriſtianus. Quē Decij Pannonis perfidia cōciti
milites primò, & paulo pòſt filiū ad anni ſeptimi eorū imperij finē occiderunt. Deciuſq;
cum filio Cæſare declarato ad tertij quo imperauerat anni finē, dum cōtra Æmilianū in
Mœſia rebellē parat exercitū, à Barbaris eſt occiſus. Galluſq; Hoſtilianus ſucceſſor ad
imperiū aſſumptus, Voluſianū filiū cōſortē habuit. Qui anno imperij ſecūdo, peſte ſuo
rum tēporum, aliarū omniū de quibus tradit maxima, apud Meuaniā, ſiue uicinā Fori
Flaminij urbē interierunt. Valerianus inde uir nobilitate, doctrina & eloquētia clarus,
ſummo ſenatus populiq; Romani cōſenſu, primus, ut uidet, principū Cęſar & Auguſtus
fuit declaratus, cuius probè geſta cum tātæ fortunæ uiderentur reſpōdere, in maximum
omniū incidit infortuniū: à Sapore em̄ Perſarū rege ſexto imperij anno captus, & cate-
na tanquā canis, quacunq; barbarus rex iter faceret ductus, illū in equū aſcenſurū hume
ris ſuſtētauit. Galenus filius, qui annis undecim & uiuo & mortuo genitore Romanum
fœdauit imperiū, Caligula, Cōmodo, ac ipſo penè Heliogabalo flagitioſior fuit, per cu- G
ius tēpora orbis Romanus à triginta tyrānis extitit preſſus. poſt quē Claudius eius no-
minis ſecundus, tanquā contrarium antea ſuo oppoſitum cōtrario, non minus optimo
cuiq; Traianis, Pijs, Alexādris, q̄ ille peſſimis fuit adſimilis. qui Gothis magna clade af-
flictis, & intra ſolum Barbaricū redire cōpulſis, dum maiora meditatur & parat, anno
imperij ſecundo nōdum finito obijt. Quintiliuſq; frater, & imperio ſucceſſor ſextodeci-
mo imperij die interfectus eſt. Ad Barbarū tunc Romana res redijt: Aurelianus em̄ Bar
baro obſcuri nominis parēte apd' Barbaros genitus, Romanā in qua à pueritia nutritus
erat diſciplinā adeò redoleuit, ut ſi ſæuitia abfuiſſet, quæ ſola eū Barbarū prodebat, bo-
nis probiſq; imperatoribus æquari potuerit, plura in oriēte ꝗ alibi geſſit. Romę ambitū
iuſq; extra muros eius priſcos diffiniuit. Vltimuſq; (ut nobis hucuſq; uidet) Romanorū
principum duxit priſco more triumphum, Zenobia muliere orientis dominatrice, ante
currū catenis aureis circūdata potius ꝗ uincta, inter captiuos ducta, quē anno imperij ſe
xto nōdum finito, notarij ſui perfidia milites interfecerūt. Tacitū deinde uirū conſularē H
& ſenē, qui à Cornelio Tacito ſcriptore elegātiſſimo originē ſuā cenſeri gloriæ nō im-
merito duxerit. S.P.Q.R. & milites ſumma delegerūt cōcordia & grauitate: expectatio
niq;, ut uidebat, ſatisfeciſſet, niſi mors eū importuna ad ſextū imperij mēſem abſtuliſſet.
Florianūq; fratrē & ſucceſſorē ſecūdo principatus mēſe milites uulneribus cōfecerunt.
Probū exinde Pannonē Sirmio urbe oriundū, annis quinq; Romanū imperiū uerè ꝓbū
habuit principē, cuius multa, dum alijs imperatorib. dux fuit, & quādiu ipſe imperauit,
pręclarè geſta à ſcriptorib. referunt, eūq; molles & luxu ꝑditi milites dura iubentē & dif
ficilia interfecerūt. De eo grāde qd ſcribit Flauius Vopiſcus, ꝙ nos pridē in magnā ad-
duxit expectationē. genitrici em̄ eius nobiliori ꝗ eſſet genitor, ſępius attētiuſq; petēti re
ſpōderūt Mathematici fore, ut à Probo lōga mille annorū ſucceſſiōe ꝓgeniti, Romanū
imperiū nō magis tenerēt, ꝗ redderēt amplificatū. Dum itaq; Ioānes Huniad Vayuoda
trāſyluanus & ipſe Pānō cēſendus, uictorias ſuper uictorias, & quidē crebrò in Turcos
cumulat, ſubijt animū noſtrū cogitatio, milleſimū à Probi imperio annū agi, ꝙd & ipſa
ſupputatio oſtēdebat: ſpauimuſq; aliquādo fore, ut dicta de Probo uaticinia à Vayuoda
noſtro

A noſtro implerent,cùm ſubitò clades illa ingẽs,qua Vayuoda ipſe Ioãnis Capiſtrani ora
tionibus à domino adiutus Ieſu Chriſto:Machmet Turcorũ imperatorẽ apud Bellogra-
dum afflixit,in certioris ſpei ſententiã nos adduxit:ſed tantũ uirum optimis quibuſq; im
peratoribus priſcis gloria parẽ,importuna mors ſuſtulit. Carum Probo ſucceſſorẽ mili-
tes creauerũt, qui duobus annis Romanũ imperiũ haud improbè adminiſtrauit. Carris
ẽm Meſopotamiæ captis,progredi aggreſſum ſcribit Vopiſcus fato prohibitũ ictu ful-
minis interijſſe:q Romanis ultra Cizicũ progredi nõ liceret. Duorũ eius filiorũ Nume-
rianus poeſim callens & oratoriã,cum imperare cepiſſet, Apri ſoceri fraude à militibus
eſt occiſus. Alter Carinus nulla uirtutis umbra à uitijs, quibus undiq; ſcatebat redẽptus
à Diocletiano ſuperatus interfectuſq; eſt. Vltimus imperatorũ & principũ Auguſtorũ,
quos ſupradicti ſeptẽ hiſtorici ſuis ornarũt monumẽtis,eſt hic Carinus,poſt eum trede-
cim ſecuti ſunt Auguſti principes, quorũ geſta qui attigerũt ſcriptores partim pauci: &
quorundã omnino nulli fuerunt:partim qui ſcripſerunt trunci & mutilati ad noſtrã per-
B uenerunt ætatẽ. Diocletianus ẽm nullũ quod quidẽ ſciamus geſtorum à ſe ſcriptorẽ ha-
buit. Cõſtantij comitis,& Cõſtantini filij,ac Galerij,& Cõſtantis,& Cõſtãtij,Iuliani,ac
Iouiani geſta, Ammianus Marcellinus ſcriptor egregius,duobus & triginta libris eſt cõ
plexus. Quorum tredecim anteriores nobis deſunt:in quibus Conſtãtij Galerij,& Cõ-
ſtantini, ut cõijcimus ,geſta erãt. Diocletianus itaq; Salone nunc Spalatro in Dalmatia
oriundus:& ſenatus,& populi, & militũ cõſenſu, poſt Carinus imperator Auguſtus eſt
declaratus:q & prudẽs & ꝓbus imperator,cũ multa bella proſperè geſſiſſet,multis quę
ſuborta ſunt in imperio diſſidijs territus,Maximianũ Cęſarẽ primò poſt Auguſtum im-
perij cõſortem declarauit. alioſq; ſubinde adiutores cõparaturus, Galerium & Conſtã-
tium comitẽ,qui Cõſtantinum magnum genuit,Cęſares fecit. Et breui pòſt Salonas di-
miſſo imperio,in uitæ priuatæ quietẽ ſe recepit:quẽ Maximianus in priuatę uitę & quiẽ
tis propoſito apud Mediolanũ imitatus eſt. Diocletianuſq; poſtq̃ annis uiginti partim
in principatu,partim in uita fuerat priuata,uenenò interijt. Conſtãtius comes Eutropiò
C patre Gallijs oriũdo:& Galerius Cæſares primo ſimul:& pariter poſt Auguſti, imperiũ
inter ſe partiti ſunt:Galliamq; & Hiſpaniã Conſtãtius perhumanè cũ adminiſtraret,Cõ
ſtantinũ ex Helena in Britania nũc Anglia filiũ ſuſcepit:ubi anno principatus tertiode-
cimo obijt. poſt quẽ cũ Galerius imperiũ ſolus annis duob.adminiſtraſſet: ualetudinis
in quã inciderat impatiẽs manum ſibi cõſciuit. Cõſtantinus hunc ſequitur princeps in-
ſignis,qui poſt Germaniæ motus uarios maximoſq; diutino bello cõpoſitos, in Italiam
deſcendẽs Eporediã primò,pòſt Veronã tyrãnis hoſtibus ſuis cõſentientes afflixit. Ma
xentiũ tyrãnũ ad pontẽ ſupra Tyberim materia & nauibus fabricatũ ſuperauit, ut in Ty
berim merſus obierit. Chriſtianis fauit,& multa fecit,quę apđ noſtros celebrata,aſtricto
hoc in loco narrari nequeũt. Annos unũ & triginta plenos in principatu egit. Triũ Cõ-
ſtantini filiorũ,duo,Conſtãs & Conſtantius in Conſtantini fratris necem conſenſerunt.
Cõſtãſq; natu maior,poſt uictorias de Parthis multiplices habitas, à militibus eadẽ qua
in omnes ipſe debacchabatẽ crudelitate,anno imperij duodeuigeſimo laceratus eſt. Cõ-
D ſtantij uero fratris & in imperio ſucceſſoris infelicitas tulit, ut Iulianum ſibi affinẽ Cæſa
rem declaratũ in Gallias cũ exercitu miſerit. Qui uir ingẽtis ſpiritus,doctrinę & uirtutis
parata uirtutib.ſuis potius q̃ copiarũ apparatu & magnitudine uictoria elatus, in Italiã
rediens tyrannidẽ inuaſit. Conſtãtiuſq; interim Perſarum bello graui implicitus dum ad
Italiã properat,anno imperij ſexto obijt. Iuliano apoſtatæ ideo cognomentũ fuit,qa ſu-
ſceptam Chriſti fidẽ abnegãs:librũ eloquẽtia & pari impietate redundantem,in Chriſti
domini dogma euomuit. Is dũ in Perſis ingentia tractat bella, annò imperij ſecũdo nõ-
dum finito ſagitta incertũ miſſa,ſicut Ammianus refert brachiũ ſaucius interijt. Iouianũ
Pãnonẽ uixdũ adoleſcentiã ſupergreſſum uirtutibus ornatũ,Iuliani exercitus imperato
rẽ creauit, multa ut apparuit præclara geſturũ, niſi octauo imperij mẽſe repẽtina morte
ſubtractus fuiſſet. Valẽtinianũ quoq; & ipſum Pãnonẽ milites,ut uidebatẽ,inuitũ impe-
rio pręfecerũt. Qui princeps inter bonos numerãdus, Valẽtem germanũ fratrẽ,& Gra-
tianũ filiũ Cęſares primò,& mox creauit Auguſtos:obijt undecimo imperij anno. Eiuſq;
mors Romano imperio nõ immatura magis q̃ infauſta, Valentẽ eius fratrẽ ad imperiũ
euehi fecit. Cuius uiri auaritia, & ſimul imprudentia factum eſt, ut Gothis in Romani

imperij prouincias patuerit acceſſus, quos Chriſtianos fieri cupiẽtes petẽteſq́, ſua imprudẽtia effecit hæreticos Arianos. Is tamẽ Dei iudicio dum pari imprudẽtia cum Gothis pugnat, quarto imperij anno ſuperatus, & cũ caſa in quã ſe de fuga receperat, crematus eſt. Valẽti ſucceſſit imperio nepos Gratianus, uir cũ catholicè Chriſtianus, tũ aliàs probus. Qui Theodoſiũ fratrem ea cõditione in collegam aſſumpſit, ut ſolo in oriente princeps eſſet. Ipſe poſt ſuperatos pacatoſq́ Alemanos, & repreſſos Scythas ſiue Tartaros, anno imperij ſexto obijt. Valẽtinianuſq́ frater eius nominis ſecundus imperiũ occidẽtis accepit, Theodoſio ut cœperat oriẽtis imperiũ adminiſtrãte. Sed cum Maximus quidã tyrannus Valentinianũ Gallijs ui & armis expuliſſet: Theodoſius ſuppetijs allatis, & tyrãnum apud Aquileiã uicit, ac capite puniuit, & fratri imperiũ inſtaurauit. Sed cum is quietus apud Viennã deſidet, octauo imperij anno Arbogaſti comitis ſui fraude occubuit. Theodoſius itaq́ utriq́ fratrũ poſt quartum decimũ annũ ſucceſſor, uniuerſum orbis Romani imperium ſolus obtinuit. Princeps optimus præſtãtiſſimuſq́: & Traiano à cuius cõſanguinitate originẽ duxiſſet adſimilis, qui intra annos tres imperij quod ſolus adminiſtraret: Eugeniũ tyrãnum Galliarũ & partis Germaniæ inuaſorẽ ſuperauit, cepit, occidit, auxilio maximè fretus domini Ieſu Chriſti, in quo fideret. quod eius hiſtoriæ celebrator Claudianus poeta, & ipſe Hiſpanus genere, apud Florentiã Italiæ habitator his uerſibus indicat. O nimiũ dilecte Deo, cui militat æther, Et cõiurati ueniũt ad claſſica uẽti. Hunc principẽ duo ſancti eloquẽtiſſimiq́ eccleſiæ doctores, Ambroſius & Auguſtinus multis magniſq́ extollũt laudibus. Sed hiſtorico qui ad noſtras peruenerit manus, ſimul cũ alijs duodecim Auguſtis ſupradictis caret. Poſt Theodoſij ipſius apud Mediolanum mortem orbi Romano inuiſam ſimul & pernicioſiſſimã: duo eius filij Archadius & Honorius in imperio ſucceſſerũt. Quorum tẽporibus Viſigothi poſt multas clades Italiæ inflictas Romã obſederunt, ceperuntq́. Qua die Calend. Aprilis: anni ab incarnatiõe Saluatoris noſtri duodecimi quadringẽteſimi, Romanorũ imperij inclinatio cœpit, in duorũ & triginta librorũ hiſtoria à nobis hactenus celebrata. ex qua facilè fuerit imperatores, auguſtos, principes & tyrãnos, uel potius gentium, à quibus tantã rem, tantum imperium, tantam monarchiam euerti, deprimi, exinaniri contigit excerpere & intelligere: quamobrem omiſſis iam, in quo ſatis diu digreſſi ſumus, bellis geſtis in Romano imperio, à quibus rei militaris Romanæ magnitudo, dignitas & ſimul uarietas intelligi poſſit, ſuccincta, aſtricta & breuiaria narratione ad principis ſiue imperatoris unius qualis eſſe debeat deſcriptionẽ ueniendum eſt. Primũ enim & maximũ rei militaris diſciplinæ, & belli gerendi fundamentũ eſt, optimi imperatoris delectus. De quo ſatis eſſe poſſet, ſi ea paucis diceremus, quæ M. Cicero. Gn. Põpeij laudes in oratiõe tractans ſic habet. Ego eñ ſic exiſtimo, in ſummo imperatore quatuor has res ineſſe oportere. Scientiã rei militaris, uirtutem, autoritatẽ, felicitatem. Sed cum proximis temporibus uir doctiſſimus eloquentiſſimuſq́ Nicolaus Secundinus noſter Onexãdri ad Q. Verannium De optimo imperatore librum nobis è Græcia trãſtulerit in Latinũ, quem ſcriptorẽ per Auguſti, aut proxima illis tẽpora floruiſſe conijcimus: libet eius præcepta carptim colligere: in quibus in primis iucundũ utiliſſimũq́ erit inſpicere, ea quæ preſcribit faciẽda: duces Romanos imperij fundatores factitaſſe. Et nobis facilè fuerit, niſi amplitudo operis nimia deterreret: quicq̃d Onexãder ſingulis in partibus ſeruandũ iubet: qui cõſules, prætores, duces & imperatores ſeruarint, oſtẽdere. Sed iam Onexãdri præcepta uideamus, quæ is tãti facit, ut ſe felicẽ uel inde futurũ prædicet, ſi ea quæ Romani uirtute, prudẽtia & induſtria, fortiter & preclarè geſſerũt: idoneus ipſe exiſtimeť, q̃ oratione cõplectať. Ad opuſq́ ingreſſurus de eius utilitate maxima attẽtos lectores reddit, quibus ſe oſtẽſurũ polliceť, unde orta ſit gloria ingẽs Romanorũ, q̃ tale tantumq́ cõſtituerunt imperium, ut nullus rex, nulla ciuitas, nulla gens nõ modò maiorẽ imperij magnitudinem obtinere, ſed ne parem quidẽ attingere potuerit: affirmatq́ ſubinde nõ caſu id & fortuna, ſed uirtutibus factũ eſſe. Propitiam enim inquit, cœptiſq́ noſtris fauentem adipiſci fortunã optandum utiq́ eſt, non ideo tamen exiſtimandũ eam rebus præeſſe omnibus, atq́ penitus dominari. Vt enim inepti ac parum cõſiderati ſunt, qui ſingulas calamitates fortunæ attribuũt, nõ imperatorum deſidiæ & errori: ita qui res rectè & ordine geſtas fortunæ nõ imperatorum uirtuti impartire uidetur. Venienſq́ paulo pòſt ad rem

Onexandri De optimo imperatore præcepta.

E F G H

A ad rem: dicit imperatorē deligi oportere nō generis & maiorū, nec fortunarum & opū habita ratione, ſed qui temperās ſit, cōtinens, ſobrius, frugi, ac tenuis uictus, laborū patiens, acer ingenio, nō auarus, nō iuuenis, non ſenex. Si contingat quoque qui liberos habeat, qui ad dicēdum idoneus ſit, exiſtimationiſque præditus, temperās, ne uoluptate abductus, curam maximarū rerū abijciat. Sobrius ut rebus maximis inuigilare poſſit. Victu frugi & tenui, quia delicijs deditū, uiuendi cultus, & exquiſita ciborum cura fatigat, & mergit animū: laboris patiēs, quia ultimum eſſe oportet imperatorē, qui defatigetur atque laceſcat. Acer ingenio, quod celerē, & (ut inquit Homerus) uolucrē eum eſſe oportet, qui pernix cogitatione omnia percurrat, atque futura cōijciat animo, longeque proſpiciat. Non ſit auarus & lucri cupidus: plerique enim, & ſi fortitudine quadā, & robore aduerſus arma, & hoſtium copias interriti perſtare poſſunt, auro tamē illecti molleſcunt. Idque telum efficax eſt ad extorquēdam uictoriam accōmodatum. Nec iuuenem nimis, nec ſenem oportet eſſe imperatorē, quod alter incredulus nimis & audax, imbecillus alter & timi-

Qualis debeat eligi imperator.

B dus. Pater habēs liberos admittendus: non autem qui liberis careat, alioquin fortis probuſque repudiandus. filij enim adhuc tenellę ætatis animum parentum deuinctum patrię tenēt, tanque obſides dati patriæ. ætate iam adulta grandiuſculi armis, cōſilio, fide, opera, eum adiuuant. Eloquio prēditus imperator militē oratione cohortādo facilè perſuadebit pericula contēnere, claris inſeruire facinoribus, & ſtudio glorię ac uirtutis amore incendet. Exiſtimatione præditus ſi nō erit imperator, uulgus ægerrimè feret & ſequetur: cum nemo niſi inuitus ducem ſequatur: quem ſe deteriorem opinetur. Verum ut nemo propter ſolas opes imperator deligendus eſt, ita & inops repudiandus nō eſt, modò uir fortis & alioquin bonus ſit. Nō enim meliora efficacioraque ad tuendū erunt arma argento celata, atque auro exornata, illis quæ ferro ac calybe fabrefacta ornatu extrinſeco carebunt. Cauendus eſt uerò rei numariæ ſtudioſus quæſtui continuo inhians. Conſueuerunt enim huiuſmodi homines ſordidi ac puſilli animi eſſe, qui nullius honeſtate rei, nullius clari facinoris ſtudio poſſint allici. Maiorū & progenitorū ſplendor ſi adſit amplectendus:

C ctendus: ſin abſit, haud magnopere deſiderandus eſt. quemadmodū enim iumenta nō ſtratorū & ſellarū ornamēto, ſed ingenita, & ſuapte metimur fortitudine: ita maiorū in imperatore uirtutes ſi proprijs careat, fruſtra cōtemplabimur. Quinetiā res plerūque ſegnius adminiſtrāt, qui errata ſi qua admiſerint maiorū gloria honeſtari cōtegique poſſe cōfidūt. quibus uerò nulla parentū eſt gloria, ut maiorū obſcuritati ſuū afferant uirtutis lumen, res cautius ardentiuſque gerūt. Optādus itaque eſt imperator fortis, genere clarus, fortunatus, locuples: nō tamē improbandus repudiandúſue inops, modò uirtute polleat, quāuis parentibus haud illuſtribus ſit natus. Is poſteaque delectus inſtitutuſque eſt imperator, facilis eſto, comis, & ſe uolentibus adire pateat: nō tamē ea ſit facilitate atque comitate, ut contēptui fiat: nec tamē acerbus & durus, ut odiū in ſe cōcitet. Et ipſe deligat decuriones, cēturiones, reliquoſque copiarū & ordinū duces, quorū uirtus perſpicua ſit. Quo in delectu habēdo, locupletioribus & nobilitate prēſtātioribus, plerūque tenuiores poſtponendi ſunt: pecuniarū enim cōmoditas publica & priuata ſæpe deſideratur, cū elargiri

D quippiā, & militibus gratioſe impendere eſt neceſſe. Sperat enim quiſque ſe maiora cōſecuturū, ſi certauerit fortiter ubi tenuiore uictoria, quæ propoſita ſit, largitatē imperatoris ſuppleturā intelligit. Cooptet ſibi præterea imperator collegas & ſocios, quibus cū de incumbētibus deliberet. cogitationes enim atque cōſilia noſtra, quibus natura afficimur, niſi fidele foris per cōſultationē adhibitū ſit auxiliū, fallere nos facile poſſunt, & errorū plena ſępenumero cōperiri. è cōtrà quæ alieno iudicio atque ſentētia cōprobant, ſecuritatē cōparāt animo, & firmitatē in rebus tuētur. Et tamē nullus ſibi tātopere debet diffidere, ut ancipiti ſit ſemper & infirma ſentētia, nec uſque adeò arrogare, ut arbitretur nihil ſuis cōſilijs melius alios poſſe excogitare. Initia ipſa bellorū tēperāter cōſtituenda, & tanque rerū fundamēta prudēter iacienda. Bellū enim quodcunque iuſtū deos habet fautores, militeſque alacriores iuſſa capeſſunt, & rei gerēdę ſe exhibēt. Vnde priuſque educātur copię, omni publica & priuata labe expiabūtur expiationibus ſacriſque, quæ ius ſacrū religiōe dictauerit. Ducatur deinceps exercitus inſtructus, ex ordine, etiā ſi cū hoſtibus nōdū eſſet cōgrediēdū, etſi per regiōes lōge multorū dierū itinere eundū, quis per agrū pacatū. Milites enim hoc pacto ordines ſeruare aſſueſcēt, & loco quiſque manere. & duces præfectoſque ſequi diſcent.

Qualiter exercitus duci debeat.

Quod

Quod multo accuratius ſeruandum erit, ſi per agrum hoſtilē mouere neceſſe ſit, ne per E
repentinos impetus paruo temporis momēto miles paſſim tumultuari cogatur. Agmē
uerò per loca huiuſmodi ſi ducatur, ita cohibendum, ne prę anguſtia & ſui dilatādi diffi
cultate protendi in longitudinem nequeat, neq; nimis diſſolutū incedat. Sic enim facul
tas ad libitū incurrendi, & per occaſionem lædendi præſtaretur. Itaq; contracto ſemper
quadratoq; agmine moueri ſatius atq; melius eſt, quàm protenſiore atq; oblōgo. Com-
meatum uerò, impedimenta reliquumq; apparatū bellici inſtrumēti, in medio copiarū
locari oportet: pręterq̃ ſi loca, quæ poſt nos relinquūtur, ita pacata ſunt, ut citò poni du
ci cōuehiq; poſſint. Prętermitti quoq; debēt aliquot equites, qui diligēter ſcrutenť atq;
explorēt quacunq; tranſeundū eſt: pręſertim ſi per loca ſyluoſa, ſaltuoſaq;, perq; ſolitudi
nem uaſtam iter fuerit faciendū. Mouendum autem eſt interdiu quando ad iter non ad
prælium copiæ ſunt ducendæ: niſi fortè quippiam urgeat, quamobrem ut hoſtē præue-
nias tibi uideatur accelerandū eſſe. Hac enim ratione etiam noctu mouere potes, modò
id tutò fieri poſſe intelligas. Sanè ubi eò uentū eſt, ut mox neceſſe ſit cū hoſte congredi, F
& prælio decernere, ſenſim nō citatim ducantur copię, neq; magnum iter conficere co-
gantur. Porro ſi per agrū ſocialē moturus ſis, edicas militibus ne quid omnino attingāt
& uaſtent. Miles enim armis fretus, & quicquid libuerit faciēdi licentiā nactus, nulli rei
parcere ſciet. Hoſtilem autē agrū diripi, uaſtari, incendiue palàm permittes: frugū enim
atq; alimentorū inopia, & numariæ rei difficultate bella extenuari ſolent atq; extingui.
Verū priuſq̃ agrū hoſtilem uaſtari permittas, hoſtibus niſi ceſſerint, id te facturū pręnū-
cies. Ingruēs enim calamitatis diſcrimē, atq; expectatæ cladis timor, mortales ſæpe cō-
cedere cogit, quod antehac ut facerēt, nequaq̃ potuiſſent adduci. Vbi uerò calamitatē
acceperint, tanq̃ quos maiore dāno afficere nequeas, cætera cōtemnunt & paruiſaciūt.
Sin uerò tibi diutius in agro hoſtili caſtrametādū eſſe intelliges, ea tantū diripi uaſtariq;
permittes, quæ tibi nō admodū uſui futura cōſpexeris. Copijs tuis cōpletis expeditiſq;.
nec in tuo, nec in ſociali agro diu moraberis, ne cōſumptione rerū, tuis magis q̃ hoſtib.
detrimēto fias. Curandum deniq; tibi diligentiſſimè eſt, ut terra mariq; in exercitū com- G
meatus facilè cōportentur. Poſitis autem in terra hoſtili caſtris, foſſa confeſtim ualloq;
opus, tametſi eodem in loco tibi diu morandum nō conſtitueris: munitior enim, & pro-
inde tutior eris, ad repentinos hoſtiū impetus, & clandeſtinas, neq; expectatas irruptio
nes. Deligas quoq; milites, quibus id negocij detur, ut per ſtatiōes atq; excubias caſtris
Quæ loca caſtris ſint deligenda.
præſidio ſint, etiā ſi hoſtem procul inde abeſſe acceperis. Verum ſi hoſtibus nihil urgen
tibus, diuturnior tamen tibi uidetur ibidem caſtrametatio futura, ſiue populandi hoſti-
lis agri cauſa, ſiue oportunitatis commodius ſeruandę, occaſioniſq; hoſtem offendendi
captandę gratia, tū ea tibi delige loca, in quibus caſtra teneas, quę neq; limoſa, nec alio-
quin inſalubria ſunt: eiuſmodi enim locorū natura & ſitus exhalatione, corruptione, ac
fœtoris emiſſione uarios morbos ingenerare, peſteq; inijcere ſolet. proinde ſalubre eſt
atq; utile, caſtra nō diu in eodem tenere loco, præterq̃ ſi hyemandi cauſa duriciei, & ri-
goris cœli euitandi ibidem manere neceſſe ſit. tum uerò apprimè curandū eſt, ut cōſtru-
ctis ordine tabernaculis atq; tentorijs ſuis, locū oppidi inſtar incolere uideri poſſis. Sed H
in hybernaculis ipſis exercēdi ſunt milites, uarijſq; periculis ad pugnā apti reddendi, ne
Exercendos eſſe milites in caſtris.
locus uſquā otio & inertię detur. Exerceatur autē miles in hunc modū. deligātur aliqui,
quibus idonea dentur arma, aſſueſcātq; ordines ſeruare, nunq̃ deſerere locū, diſcāt prę-
terea cōtuitu mutuo, crebra appellatione, familiari cōſuetudine inuicē iungi ac deuin-
ciri: edoceatur pręterea miles ex imperato agmen tum producere, tum cōtrahere, & ſeu
dextrorſum ſeu ſiniſtrorſum inuertere. Poſtremò admonēdus eſt, ut ſigna quæ inter pu-
gnādū Imperatoris iuſſu darētur, attētè excipiat. ubi canať receptui, ſeſe in ordinē colli-
gat, & ſenſim referat pedē. hoc pacto inſtructus & ornatus exercitus diuidať. deinde ad
pugnā citra ferrū coeat, diſtributis leuibus pilis haſtiſq; fragilibus, & ſi fortè arua propè
ſint, iactų glebarū res geratur. Sin uerò colles & tumuli, & alioquin accliuia aderūt loca,
certi ad id deputati milites, hæc loca curſu occupēt. alij quoq; cōſtituanť, quibus id de-
mādetur negocij, ut illos deturbare cōtendāt, æqua ratione inſtituēdus eſt eques, decer
nantur ſpectāte Imperatore curſus certatim, inſecutiones, fugæ, cōgreſſiones, iaculatio
neſq; ꝑ loca pręſertim cāpeſtria. ſed ſub ipſis montiū radicibus, quo ꝑ aſpera & ſalebras
diſcas

A discas excurrere. Populationibus temperanter utendum eſt, nec militi permittendũ, ad rapinas & prædam temere ferri. plerunq; enim maximæ acciderunt calamitates, quãdo diſpalatos milites, hoſtis manu cõpoſita eſt aggreſſus. Cùm uerò ad prædã populabundum militem emittere cõſtitueris, ſtrenuos ex tuis pręſidio illis addes, qui reditum cum præda ratum pręſtẽt. Exploratores ſi quando comprehenduntur, nõ una in omnes ſententia & animaduerſione uti debes. Si enim tuas copias & apparatũ inferiorem hoſtilibus copijs eſſe intelliges, raptim illos extingui iube. Sin uero tuis cõfides rebus, exercitu ad oſtentationem cõpoſito illis inſpectandi facies poteſtatẽ, qui comiter habiti emittantur: renunciatus enim rerum tuarũ apparatus hoſti metum terroremq; inijciet. Vigilias obeuntes tam multi ſint, ut ſomnolẽtis uigilantiores inuicem ſuccedãt: idq; munus ſtantes præſtent, eorumq; pars extra uallũ ignes excitet, ut aduenientes eminus ipſi aſpiciant. Si cõtingat, ut Imperatorem hoſtilis exercitus conuenire neceſſe ſit, præſtãtiores ex tuo exercitu armiſq;, & omni apparatu ac corporis habitudine cõſpectiores tecũ adduces: plerunq; enim fit, ut ex ea parte, quã quis conſpexerit, de reliquo iudicet, magiſq;

De exploratorum animaduerſione.

De uigilijs.

B ijs quę uiderit, quàm auditis credat. transfugã multa, ut fit, pollicitum ita cuſtodiri iubeto, ut pro eorum quæ fuerit pollicitus euentu atq; ſucceſſu, præmium aut punitionẽ expectare cogatur. Caſtra hoſtiũ circularis figurę pro apparentis ualli breuitate ne deſpexeris. circularis nanq; minor re ipſa apparet: cum è contra longior uiſa. præſertim in mõtibus ſæpe fallit, q́ ſalebroſis cõuallibuſq; abundat, in quibus nemo cõſiſtere poteſt. Tu itaq; caſtra in breui comprimas ſpacio, hoſtibuſq; ad pugnam prouocãtibus conglobatum tenebis militem, tanquã tuæ paucitati diffidẽs: fit enim ut hoſtis ſolutior negligentiorq;: aut inuadẽs, aut expectãs, à te conſtipato exercitu perrumpẽte facilius opprimatur: quæ fallendi ratio, ne tale cõmittas erratum, te poterit admonere. Quæ alicuius momenti eſt intentaturus, nemini cõmunicabis, præterquam ſi quãdo tuis primoribus aliqua ſecreto credi oportere exiſtimabis. cauẽdum enim eſt accuratiſſime, ne cõſilijs tuis hoſti à perfuga, aut exploratore proditis: aut rei bene gerendæ occaſionem amittas, aut

De tranſfugis.

C clade aliqua afficiaris. Educere uerò copias, ſeu ad pugnã capeſſendã inſtruere neutiq; debes, niſi prius ſacra de more feceris: quare Aruſpices atq; uates habere oportet, qui ſe quantur exercitum: quanquã præſtiterit contemplandi exta, & ritè ſacra faciendi rationem tenere. Verum ſi pulcrè litaris, & ſacra uotis tuis ſuccedere inſpexeris, optimatibus ſacra ipſa oſtẽdes, remq; deinceps bono capeſſere animo perges. Copiarũ enim duces, qui ſacra portendãt reliquos cõmonefaciunt, eoſq; animis auctos in ſpem erigunt: mileſq; qui deorum immortalium monitu ad pugnã ſe duci credit, audentius & tanquam præſumpta uictoria pugnat. In educẽdis copijs illud maximè eſt obſeruandũ, ut qua ingrederis ea quoq; tibi reditus patere poſſit: quod quidem eo ualet nõ modò ut hoſtem cõſilio ſuperes, uerum etiam ne ab ipſo incautius opprimare. Pulcrum enim eſt ſcire hoſtem decipere, neceſſarium ne ipſe decipiaris cauere. Cõuenire te quemcunq; cupientẽ quocunq; loco, & tẽpore, admittere & audire debebis. Alioquin maximarum rerũ bene gerendarũ uel amittitur, uel cũ damno differt̃ occaſio. Si fortè caſtra tua hoſtiũ caſtris

De educendis copijs.

D ꝓpius cõferre: aut aliter ad hoſtẽ accedere cogeris atq; cõſtitues, priuſq; moueas, miles tuus cibũ capiat, ne fortè præuẽtus ieiunus, arma cogat̃ arripere, & pugnã inire. Qua re neglecta, malè ſæpius pugnatũ eſt, milite uirib. ob inediã deſtituto, pręſertim ubi pręliũ nõ leui certamine, ſed grauiter toto die peracto, uenit ad exitũ. Si quãdo trepitatione, ut fit, orta mœror aliquis militũ animos occupaſſe uideat̃, ſiue q̃a hoſti acceſſerũt auxilia: ſiue q̃ alia re potior illius conditio uideat̃: tũ maximè expedit Imperatori hilaritatẽ atq; lætitiam præ ſe ferre. Vultus eñ facieſq; Imperatoris conformes ſibi ſolet animos militum reddere, & ſimilitudine ſua eos afficere. pręſtatq; frõte & oris habitu, quàm oratione, & uerbis, ſolari: quia orationi fides quandoq; minor habetur: utrunq; tamen pro uiribus faciendum erit, & ſeſe uerbis ac uultu talem gerere, qualem tempora poſtulabũt. Et ſicut æger animus mœrore deiectus obtentu ſpei bonæ excitandus erigenduſq; eſt: ita laſciuus & inertia intemperans conterendus terrore caſtiganduſq; eſt. Idcirco utrique rei te debes aptè accommodare, & rationem habere rerum ac temporum, ut ubi opus ſit timentẽ te & futuri prouidũ, tum ratione, tum uultu oſtendas: aut impauidum & fidẽtem uti profuturum intelliges. Dum aciem ſtrues, equitatũ tuum nõ ut tu uoles, ſed

ut tempus

ut tempus & ſtatus rerū te coget, diſpones: equites enim tuos oppoſitè ad equitatū ho- E
Qualiter acies ſtruendæ. ſtilē ſtatues. Verū quoad fieri poteſt eo modo locabis, quo ſolēt inſtrui in cornua acies, ut & ad frontē & ex lateribus ſpacioſioris loci cōmoditate freti expeditius poſſint prodire, equeſtriꝗ; munere uti, nullis poſt ſe ordinatis, qui poſſint eſſe eis impedimēto. Velites autē iaculatores & ferentarios, ſagittarios demū & funditores primos in acie locabis: nam ſi pòſt ſequūtur, magis ſuos, ꝗ̄ hoſtes lædēt. Sin medij inter ipſos ſtatuētur, irritum erit eis peculiare pugnādi officium: quippe qui nec pedem referre commodè poſſint ad iaculorum pilorum ſurſum uerſus porrectionem, nec de curſu ipſo iaculari à pręcedentibus prępediti. multoꝗ; minus funditores poterūt in girum torquere fundas, atꝗ; tela amittere, circunquaꝗ; militibus obſiſtentibus, in quos circumlatio fundæ offendēs, his magis quàm hoſtibus dāno erit. Sagittarij quoꝗ; præcedētes cæteros: in ipſa hoſtiū corpora ueluti ad ſignū rectè immittent: ſin poſtremi, aut intermedij, ſurſum uerſus ſagittare cogentur: & uis ipſa telorum cōſumetur in caſſum. Si autem continget pugnam his in locis cōmitti, quorū pars humilis & plana ſit, pars collibus tumuliſꝗ; inſurgat, tum F
leuis armaturæ militem maximè in aſperis ac durioribus locis ſtatues: rurſus ſi cāpeſtribus locis abs te occupatis, hoſtis eminentiora obtineat: huc leuē armaturā adduces, quę
Fundarum uis. facilius & iaculatur, & ſimul pedem refert. Fundarum autem uis pernicioſiſſima omniū eſt: nam plūbi color aereo colori perꝗ; ſimilis eſt, & dum per aera fertur, latet: hoſtiumꝗ; corpora incauta petit, illationiſꝗ; ui atꝗ; agitatione prope ignitū uehementer ferit, penetuſꝗ; ingreditur, nec cōcerni poteſt, ꝗ labra uulneris eueſtigio claudūtur, & tanquā corruere uidētur. Ac ſi hoc genere teli & uelitum ope tu cares, hoſtis autē maximè pręſtat, primos aciei tuæ denſos conſertoſꝗ; prodire iubeas, geſtantes clypeos magnos, quibus poſſint toto corpore cōtegi, reliqui uerò, qui hos ſequunt̄, ordine ad ultimos uſꝗ;, ſublatis ſupra capita clypeis, hoc pacto tantiſper proficiſcantur, dum intra iactum telorū ueniant. Sin utriſꝗ; adeſt huiuſmodi uelitū auxilium, tui primi iaculentur in hoſtes. Solertis erit Imperatoris, ubi aduerſus multitudinē hoſtiū ſe cum paucioribus uiderit pugnaturum, eiuſmodi operā ſibi deligere, uel iuxta fluuij ripas, uel ſub mōtes & ſupercilia ubi G
acies inſtruere poſſit, & ipſa loci natura hoſtes arcere. Cæterū non erit inutile, ut inſtructa prius tanquā ad pugnā acie, deinde quaſi exterritus pedem referas, ordineꝗ; ſeruato ſimilem fugæ receſſum ſimules, rurſus ad inſequentes conuerſus manum cōferas: nonnunquā enim opinati hoſtes aduerſariorū exercitum paueſcentem fugere præ gaudio inſultant ſoluto ordine, & certatim incumbunt, ac alij alios pręuenire contendunt: contra quos conuerſum pugnare, citra periculū eſt, & ipſa ſiſtendi fiducia præter ſpem hoſtium eueniés, trepidantes hoſtes & diſpalatos in fugam uertere poterit, tametſi paulo ante inſolēter inſequebātur. Habeas itē oportet ſelectos aliquos milites, qui extra acies inſtructi, tanquam triarij laborantibus opem atꝗ; ſubſidiū præſtent, & de quibus auxilium ubi uſus ſit depromere facile poſſis: magnopere enim prodeſſe poſſunt, ſi feſſis accedant integri. Illud quoꝗ; non fuerit ab re, quin admodum utile, ſi quanto tibi uidebitur ſpacio, è copijs tuis elegeris aliquot, qui clàm hoſtibus ſeſe alicubi occultēt: quibus pręcipias ubi inſtructa acie pręlium inieris, dato à ſpeculatoribus ſigno excitati propere moueant. Quod tum maximè faciendum erit, cum auxilium expectatum uiſum eſt H
in tempore nō ueniſſe. Rati enim hoſtes eos eſſe milites, quos auxilio tibi futuros præſtolabare: fortè tuis adhuc mouentibus, & priuſquam in reliquum exercitum ſe immiſceant, ipſi uertentur in fugam. Repentina quoque in hoſtes poſt terga irruptio, formidoloſiſſima omnium eſt. Quamobrem ſi fieri poteſt, mittenda eſt noctu manus aliqua militum, qui tranſuerſo itinere prætereant hoſtes, ſeꝗ; per inſidias poſt eos locent, collatiſꝗ; iam ſignis, & inito prælio ipſi citatim ex inſidijs nouiſſimum agmen hoſtium adoriantur. Inualeſcente pugna, & cunctis utrinꝗ; rem ſtrenuè gerentibus obequitando tuos hortere, ſimúlque inclames ſi fortè in dextro cornu es, leuo cornu aciem uincere, hōſtemꝗ; profligatum. ſin in leuo es, dexteram aciem tuorum uincere dices, ſiue res ita habeat, ſiue non. & pariter de hoſtium Imperatoris occubitu falſum etiam uociferare proderit: hæc ratio plerunꝗ; profuit, id eſt, ut tuos ſimul & hoſtes fallas. Sapientis quoꝗ; Imperatoris eſt fratres cum fratribus, & cum amicis amicos ordine iuxta locare: fiet enī ut mutuo ſe inuicem amore animoſius defendētes, reliquam quoꝗ; aciei partem proxi-

mam

A mam,uel à fuga ſiſtant,uel impellãt in hoſtẽ. Iuſſa teſſeræ atq; ſigna præfectis copiarum principio dari debẽt:à quibus ad omnes quoq; milites manẽt.nec uoce edatur ſignũ,ne exaudiat̃ ab hoſtibus,ſed uel geſtu corporis,uel nutu capitis,uel manus motu,uel armorũ colliſione,uel haſtæ uerſione,uel enſis uibratiõe.Signũ eñ præterq̃ quod hoſti clàm datur,etiã maximè conducit ad cõditionem alienigenis,qui diuerſa lingua nobiſcũ militant.Mandabis quoq; militi tuo,ut tum inſecutiones,tum receſſus ordine faciat. Nam ſiue ſuperati repulſi'ue minus lædentur(quippe quos hoſtis nõ fuſos paſſim,neq; palãtes ſingulos opprimere quibit) ſiue uictores hoſtẽ fuſum fugatũq; inſequũtur,peſſimè eum afficient:turmatim confertimq; inſequẽdo.adde etiã tutius: plerunq; eñ ubi hoſtis fugiẽs aduerſarios poſt terga uidet paſſim & nullo ordine ferri, derepẽte redactus in aciem retroq; cõuerſus cladẽ acceptã reddit. Sit tibi curæ fulgentem atq; armis illuſtrem exercitum ducere:nitor enim ac fulgor armorum,formidoloſum reddit acierũ aſpectũ; & ingentem terrorẽ ingerit hoſtibus, atq; animos eorum conturbat. Producas inſuper *Vt exercitus armis fulgentibus ſit.*

B agmẽ,tum uociferatione, tum clamore quãdoq; & curſu. Eiuſmodi enim facies rerum, clamores militum,ſtrepituſq; armorum clangori tubarum immixtus, mirificè terrefacit hoſtium animos.Inſtructis apparatiſq; undiq; ad pugnã copijs nõ ſtatim mouere debes ſtudio ſcilicet præripiendæ pugnæ.Sæpe enim cogitur impreator cõſpecto hoſtium apparatu,ad armaturam eorum,ad gentes, ad mores hominũ,ſuas quoq; parare & inſtruere copias.Si hoſtis equitatu prȩualet,& tibi commoditas fortè datur,delige aſpera loca anguſta, ſummõtana, & per quæ eques facile uadere nequeat. Et quoties progrederis, dimittes intra munitiones,qui caſtris & impedimẽtis prȩſidio ſint,ne uiſa ſolitudine hoſtis mittat,qui caſtra deſerta occupẽt,& impedimenta diripiant.Illi maximè mihi uidentur errare, qui in hanc cõditionem pugnare uolunt, ut ſi uicerint,parũ hoſtibus ipſi noceant,ſin ſuperati ipſi uictiq; ſint, magnã accipiant cladem. In rebus difficillimis cõducet pro uiribus tuis perſuadere,mortem atq; perniciem incertam his eſſe,qui pugnando prȩſtant,& ſe tuentur:eos uerò qui fugiant,proculdubio perituros. calamitatem quoq;

C hos conſequi,qui deſerant locum,nõ eos qui ſeruent ordinem. Excogitata uerò in ipſo diſcrimine pugnæ cõſilia, & repugnãdi aduerſariorũ cõſilijs extempore adinuentæ rationes : ampliorem nimirum gloriam,maioremq; admirationẽ imperatoribus,diſciplinamq; rei militaris exactè tenẽtibus peperere:quàm ea quæ præſumptione & conjectura ante copiarum congreſſum exquiſita eſſe uidentur. Imperatorem ipſum cõſultè magis,& cautè q̃ audacter certare oportet,uel omnino potius abſtinere pugna.prudentia enim animi, quàm uiribus & robore corporis præſtare debet. Nanq; qui adeò cupidus atq; inſolens eſt, ut nihil dignũ patrari à ſe putet, niſi manum ipſe cum hoſtibus cõferat: is nõ modò non fortis,uerum audax quoq; & temerarius eſt.Ad imperatorem id in primis attinet,dum pugnatur obequitare aciem, pugnantibus ſe oſtẽdere, eos qui fortiter rem gerant,laudare: trepidantibus uerò minari,cohortari cunctãtes,laborãtibus opem ferre,ſupplere defectus.Si qua uſus eſt deducere copias,tempora obſeruare,occaſiones præripere, futura conijcere,cani iubere receptui. Reuocatis è pugna militibus,dijs im- *Conſultè magis pugnandum quàm audacter.*

D mortalibus ſacra faciat,ſupplicatiões decernat,põpas agat.ut pro tẽpore uti licebit,pollicitus grato animo reddat, quæ ritè poſt bellum cõfectum & partam uictoriam exolui fas ſit.deinde honoribus muneribuſq; eos donet,quos probè rẽ geſſiſſe acceperit.Ignauos aũt & inertes pœna ignominiaq; afficiat.honores uerò huiuſmodi fortibus habeat, qui patrijs moribus ſunt probati.Præterea quæ in ipſo debẽt proficiſci imperatore hæc ſunt:armaturæ,inſignia,ſpolia,decuriæ,præfecturæ, ducatus alij quoq; eiuſmodi magiſtratus. Verùm præſtãtioribus uiris & magiſtratus gerentibus, ampliores haberi debẽt honores:priuatis autem decernãtur minores.hæc etſi liberaliter & benignè pro meritis cuiuſq; dari cõſueuerunt:irritamenta præterea ad uirtutem ſunt cæteris, qui huiuſmodi honoris ſunt cupidi. Vbi uerò bonis præmia pro meritis rependuntur,malorum autem ſupplicia nequaquam diſſimulãtur, uniuerſum exercitum optima ſpe affici eſt neceſſe. Victoria uerò potitus aliqua, nõ modò ſingulis militibus uiritim dare præmia rei bene geſtæ debebis,uerum etiã uniuerſo exercitui laborum ſuorum fructum aliquem ex hoſtibus elargiri. Permittes quoq; militi caſtrorum impedimentorum,& oppidorũ,ſi qua iure belli in tuam uenerint poteſtatem direptiones. Vrbium deniq;,prȩterquam ſi fortè *Milites pro re geſta afficiendos.*

de eis quicquam foret deliberandum: hoc enim rebus omnibus uehementer conducet, B
præſertim ſi bellum nondũ confectum conſummatumq; eſt. eiuſmodi nanq; emolumẽ-
tis allectus miles promptiorẽ ſe animantioremq; cęteris præſtabit: niſi credamus uena-
ticos quidem canes ſanguine inteſtiniſq; captæ feræ illecebrari à uenatoribus utile eſſe:
uictori autẽ militi uictorum bonàm in prædam dari nõ expedire. Diripiendi autem po-
teſtatem militi tuo nec ſemper aduerſus omẽs paſſim cõcedas, corpora uerò minimè in
direptionem uenire permittes, quę abs te uenundẽtur. Siquidem pecunia publicè opus
eſt, & ingenti ſumptu: qua in re quæcunq; uel agi, uel ferri poſſunt, ad te conuehi palam
edices. optimè enim tu cenſere potueris temporũ atq; rerum habita ratione, an cunctam
prędam retinere, an partem, an deniq; nihil debeas. non enim in rem eſt in bello gerẽdo
ærarium publicè pecunia abũdare, & emolumẽtis indies obuenientibus militem frau-
dare, quãdo præſertim ob deuictorum opes, & locorum felicitatem, emolumenta militi
Quid de captiuis faciendum. largius & benignius impartiri poſſint. Captiuos uerò bello adhuc ſtante ne occidito,
prę ſertim eos aduerſus quos bellũ primò ſuſceptũ eſt. minimè autẽ omnium hos interi- F
mere debes, qui autoritate apud hoſtes præſtent, & illuſtres inſigneſq; gloria ſunt, recor
datus incertæ fortunæ atq; uariæ, & mutabilis ſortis, quæ plerunq; amat rebus feliciter
geſtis inuidere. hos enim cum alijs cõmutare poteris, aut aliquo potiri oppido. Exãtla-
tis deinde periculis extruantur militibus tuis epulæ, inſtituantur ludi, & laborum laxa-
menta atq; remiſſiones permittantur. Proſpiciendum deinceps erit tibi, ut deſideratis
exequiæ magnificè exoluãtur, nec tempus ullum aut horam, aut locum, aut periculum
cauſaberis ſiue uiceris ipſe, ſiue uictus ſuperatuſq; ſis. Nã ut pium eſt mortuis iuſta exe-
qui, & per religionẽ ritè inferias agere: ita magnoperè utile ſuperſtitibus & omnino ne-
ceſſaria res eſt, pietatẽ hanc erga defunctos tuam ad uiuos oſtẽdere. quiſq; enim maxi-
mè de ſe iudicat & uaticinatur, atq; rem ægerrimè fert tanquã ſepultura cariturus, ſi pu-
gnando ceciderit, ubi animaduertat ante oculos iacere cadauera, & propè per cõtume-
liam, & contemptũ imperatoris buſto & humatione priuari Si inducias pactus es, caue
interim in hoſtes irrumpas, nec propterea tu ipſe incautus ſis latẽt enim incertę'ue ſunt G
eorum, quibus cum fœdus percuſſeris ſententiæ. quam ob rem hinc honeſtum tibi erit
iuſiurandum, quo adactus eſt ſeruare, & tutum hoſtibus nõ credere ob perfidiam. ciui-
tatibus, quæ ſpõte tibi conceſſerint, & facta deditione in poteſtatem uenerint clemẽter
uſus, allicies reliquas. quiſq; enim maximè ubi uictorem inexorabilem fore & iracundũ
in uictos exploratum cõpertumq; habet, quęuis agere patiq; mauult, ꝙ ultro ſe dedere:
nihil enim tam animos generoſitatis implet, quàm timor impendẽtis mali. aduerſus au-
tem deſperantes periculoſa atq; difficilis eſt omnia experiundi cõtentio. Vnde impera
toribus ſtultis & efferatis diuturnæ urbium obſidiones efficiuntur, nonnullæ etiã irritæ
& infectæ. Iis qui tibi rem aliquã per proditionem narraſſent, promiſſa & fidem ſeruare
debes: non tam propter eos, quàm pro his qui futuri ſunt, & ut intelligant eis deberi gra
tiam, qui partes tuas amplecti maluerint. Ad irruptiones autẽ & proditionem, noctur-
nas hoſtium opprimendorũ occaſiones non omnino rudem & imperitum te eſſe opor-
tet, ut ad conſtitutam horam locumq; deſignatum peruenias. Verum ſi interdiu urbem H
ſeu oppidum aliquod per proditionem capturus, moueas neceſſe ſit, per ipſum tempus
profectionis aliquot præmittes equites: qui quotquot offenderint, in uia cõprehendãt,
ne quis ex agro curſu in urbẽ ueniens, copias tuas iamiã irrupturas enunciet. Tumq; re-
pentinus incautis improuiſiſq; hoſtibus ipſe ſtructa acie appareas. Fit enĩ ſemper, ut pri
mi impetus & rei gerendæ initia formidoloſiora uideantur, ꝙ ſi tardiuſculè & per mo-
ras progrediare. At in obſidendis urbibus imperatoris maximè uirtus deſiderat. Milita
ris quoq; aſtus, machinamentorũ apparatus. proſpicere autem tibi debes necubi incau-
tiorem te ipſi quos obſides opprimant: qui enim in periculo ſe putat coſtitutũ eſſe, occa
ſionem obſeruat, quam nactus preuenire contendit. Quamobrem oportet obſeſſorem
foſſa & uallo, ſtationibus & præſidijs caſtra ſua cõmunire: ꝓpterea quod quicquid ipſe
paret, quidue facturus ſit, hoſtis è multis uidet. cõtrarij quos tu obſides murorũ obtectu
tecti, ex improuiſo plerũq; effuſi explicatiq; per portas, uel opera, uel machinamẽta tua
incendũt, uel milites opprimunt tuos, uel aliquid magni afferunt incommodi. Maximè
autem ubi erit uſui, ſi quæcunq; tentare uoles noctu aggrediare; atrocior enim ſuſpicio

eſt

A eſt, maioremq; ingeret animis trepidationē inſultus, qui in umbra nō cernitur. quicquid enim noctu agas, tametſi paruū ſit, horrendū his uideri poteſt quos obſides. nullus em̄ dicit quod uidet, ſed quiſq; maximè q̄d timet, aut ſuſpicatur uidiſſe, affirmat. Si opus aliquod manu prępropere expediri uis, primus omnium tu manum affer: uulgus autē non tam minis compellitur quoduis agere, quàm uerecundia reuerētiaq; maiorū inducitur. Quoniā multa atq; uaria ſunt tormenta bellica, & ad quatiendas euertendaſq; urbes diuerſa machinamenta, tu non his omnibus, ſed quibus tu commodè poſſis, uteris. nō eſt in me nūc ſingula præcipiēdo referre, quibus ſit uſus. Arietibus uidelicet, teſtudinibus, uineis, turribus, baliſtis, alijſq; id genus operibus & machinamentis: ſed quod ad imperatoris prudētiam attinet, illud mihi uidetur eſſe, unam aliquam potiſſimam urbis partem deligere, cui opera & machinamenta admoueas, & partitis multifariam, & ordine diſpoſitis copijs, reliquas urbis partes oppugnare, & ad muros ſcalas afferri iubeas. fueritq; operępretium plures partes urbis præ ſe ferre aggredi uelle, ut diuerſo apparatu ua-

Qualiter expugnari debeat urbs.

B rioq; oppugnandi genere uires ciuium atq; cōſilia diſtrahantur. Interea facilius imperator illac ubi ſumma ope nixus intētuſq; erit, ciuitatē occupabit. Sin maturè aliquod oppidum, urbem, aut caſtra expugnare cōtēdes, tuoſq; uidebis defatigari milites, partiaris oportet tuas copias in ordine ſibi inuicem ſucceſſuras: dumq; una pugnatur acie, quietē alij agant, & corpora curent. Et quia ferreus imperator eſſe nō poteſt, qui ſine intermiſſione omnibus interſit, ſubſtitutis & ipſe exercitus ſui primoribus quietē agat interpolatam potius quàm diutiſſimè cōtinuatā. Si pars urbis, aut oppidi quod expugnare contēdis, rupem, aut prærupti aliquid in circuitu habebit, quod natura loci per ſe tutū nihil, ut aſſolet munimēti habeat, agiles audaciſſimoſq; ex tuis, ut ſcalis, uel aliter ſcandāt obrepantq; curabis: fueritq; plurimū in rem ſi tubicinē illi ſecum funiculo attrahere potuerint, qui illico in ſuperiora perductus canere occipiat: & qui erunt ingreſſi milites portā interea propinquiorem, aut murum alicubi aperiāt. Audita enim hoſtilis de muro tuba, pręſertim nocturno tempore ingentem ciuibus terrorē incutit: proinde trepidātes tan-

C quam urbe iam capta deſerēt ſtationes, & facile erit, nemine repugnāte effractis portis, muriſue conſcenſis loco potiri. Vrbem ſi cœperis aliquā, quæ & multitudine, & robore ciuium uigeat, ut tibi ſit timēdum, ne citius conglobatus crebris cōuerſionibus tuis oppoſitis repugnet, ſiue in arcem ſe recipiens, aut editiora urbis nouum redintegret bellū, edicto inermibus uel arma abijciētibus, ſalutē pollice beris. Nam celebrato paſſim edicto cuncti, aut pars maxima, in poteſtatem uenient tuam: qui enim hoſti adeò ſunt irati, ut armis omnia experiri cōtendant, illum in eam adducunt deſperationem, ut quod oblata ſalute ex animo facturi non erant, tamē malis quæ timent efferati repugnent, & cędem, aut cladem referant, aut nouis laboribus te fatigēt. Mors quæ militi certanti accidit, nulla prorſus indiget conſolatione aut miſericordia, quippe quæ uirtutis ſtudio, & uincēdi amore obtigerit. At poſt partā uictoriā urbe iam expugnata uictos paſſim occidere, uictoribus ipſis miſerrimū eſt: itaq; ſtultitiæ atq; immanitatis notam affert. Si urbem, quā obſides, poſſe ui & armis capere deſperabis, & proinde obſidio fuerit diutius

D protrahēda, quotquot per regionem & agrum ſtrenuitate & corporis robore ualentes potes capere conſerues, quibus ut tibi cōmodum erit, & rebus conducet tuis utare. Mulieres uerò & pueros, cæteroſq; qui uel cōfecti ſenecta ſint, uel alioquin imbelles & imbecilli, in urbem intrare compelles, utpote qui eorum, quæ pro urbe tuenda deſiderantur, nihil omnino efficere poſſint, & ad conſumendum citius alimenta reliquis ciuibus damnum afferant. Poſtea deniq; quàm imperio tuo res feliciter geſta conſumataq; eſt: ita ut bello cōfecto rebus omnibus adhibere finem tibi liberum ſit, noli te exhibere pro felicitate durum atq; acerbum, quin potius clementem & mitem, proinde benignum & cunctis amabilem: illa enim inuidiam pariunt, hæc æmulationem & ſtudium prouocāt. Siquidem inuidia eſt dolor ex aliorum bonis ſubortus: æmulatio uerò ſtudium imitandi uiciſſim aliorum uirtutem, quæ tam inter ſe differūt: ut inuidentis quidem ſit optare, ne cui bene quippiam ueniat, æmulantis autem cupere æquè ea potiri poſſe, quæ alij honeſtè ſibi comparauere. Vir ergo bonus non modò patriæ multitudiniſq; armatæ erit optimus dux, uerum etiam perpetuandæ propagandęue ſuę gloriæ citra periculum ſapiens imperator atq; cuſtos, & moderator diligentiſſimus.

Blondus.

LIBER OCTAVVS.

VNiuerſa Romanorum publica regiminis forma, tribus explicata, reli-
gionis, reipublicæ adminiſtrationis, & militiæ partibus, ea attinge-
mus, quæ ad ſingulorum regimen inſtitutionemq́ꝫ uitæ ſpectauerunt.
Eſſetq́ꝫ ab ipſis infantibus uentre exceptis materno inchoandum, niſi
matrimonia primum ſolidumq́ꝫ libertatis cuiuſcunque naſcentis ſe-
minarium anteponenda cenſeremus, quanquam uirgines cum quibus
matrimonia, ut plurimum ineuntur, primum de quibus dicatur, locum & ipſæ uidentur
expoſcere. Sed non eſt nobis nunc mera in manibus Chriſtianorum tractatio inſtitu-
tionum, in quibus multæ & maximæ uirginitatis laudationes habentur. Nam ut ſan-
ctos omittam alios Romanæ doctores eccleſiæ beatus Hieronymus contra Iouinia-
num uirgines diuerſarum ætatum & prouinciarum maximis extollit laudibus. Calido-
niam Atalantam, quæ ſemper in ſyluis errauerit: Harpalicen in Thracia. Camillã Vol- F
ſcorum reginam, in Chalcide Iphigeniam. Sibyllas decem & filiam Priami Caſſan-
dram. Et demum ad Romanas cõuerſus: uirginibus dicit omnes publico decreto de uia
ceſſiſſe. Claudiamq́ꝫ ut uirginitatem aſſereret, magnam matrem deûm manu traxiſſe,
quam multa boum iuga trahere nequibant. Etſi uerò uirginibus breui nupturis de uia
cederent: & paucas Veſtales uirginitatem uel inuitas ſeruare uellent Romani, eam ta-
men in uiris perpetuam eſſe legibus prohibuerunt, quandoquidẽ Camillus ac Poſthu-
Lex qua uirginitas in uiris prohibebatur. mius primò pòſt M. Valerius Maximus, & G. Iunius Brutus bubulcus cẽſores, eos qui
ad ſenectutẽ cælibes peruenerant, multauerunt. Lucium etiam Antonium Senatu mo-
uerunt, quia quam uirginem duxerat ſine amicorum cõſilio repudiaſſet. A matrimonio
itaq́ꝫ inchoandũ, cuius uerbi uim ſic exprimit Vlpianus De uerborũ ſignificatione tra-
Matrimonium. ctans: & in Iuris naturalis partibus: Hinc deſcendit maris & fœminę cõiugatio, quã nos
matrimonium appellamus, hinc librorũ procreatio, hinc educatio. Videmus enim cæ-
tera quoq́ꝫ animalia, feras etiam iſtius iuris peritia cenſeri. Idemq́ꝫ Iuris conſultus ſcribit. G
Sponſalia dicta ſunt à ſpondendo. Nam moris fuit ueterum ſtipulari & ſpondere ſibi fu-
turas uxores, unde & ſponſi & ſponſæ appellatio nata eſt. De matrimonio cum omnes
gentes bene, tum maximè Romani optimè ſenſerũt, quod infrà breui apparebit. Tamẽ
Aulus Gellius Metelli cenſoris uerba orationis, quam ad ſenatum habuit, hæc ponit. Si
An uxor ducenda. ſine uxoribus eſſe poſſemus, libẽter omnes ea moleſtia careremus: ſed quoniã a natura
ita comparatum eſt: ut nec cum illis ſatis cõmodè, nec ſine illis ullo modo uiui poſſit, ſa-
luti perpetuæ potius quàm uoluptati breui conſulendũ. Et Xantippem uxorem Socra-
tes cum haberet, ſe mores eius duros ferre dicebat: ut aſſueſceret iurgia & petulantiam
àliorum extrinſecorum ferre. Et Varro in Menippeis: uitium uxoris, aut tollendum, aut
ferendum. qui tollit uitium, uxorem cõmodiorem facit: qui patienter fert, ſeſe meliorem
reddit. Qua de re multa hic afferre poſſemus à beato Hieronymo ſumenda, quæ & ipſe
ab Aurelij Theophraſti libro De nuptijs ſumpſiſſe dicit: ubi diſputat an ſapiẽti ducẽda
ſit uxor: multaq́ꝫ in alterutram differit partem, quæ ideo omittenda duximus: quia feli- H
ciſſimũ nobis in Paula uxore matrimoniũ nos in diſceptatione ſuſpectum redderet. Ta
laſsij uocem nuptialẽ Liuius primo dicit, quia rapta Sabina pulcrior eo nomine fereba-
tur ad Romulũ. Et Plutarchus in uita Gn. Pompeij: Talaſſum nuptiale uerbũ à Talaſſe
Romuli uxore. & itẽ Plutarchus in Problematibus: in nuptijs Talaſsij nomẽ crebrò ia-
ctatur, ſicut Gręci Hymenęum, ita Latini thalaſum in bonũ omen habẽt. Meliuſq́ꝫ Chri-
ſtiani Sarrhæ & Rebechę fidẽ prudentiã ac ſapientiã ſuis ſponſis in uotis optant. Spon-
ſam uerò domũ introducentes Romani iubebãt dicere. ubi tu Caius, ego Caia, quaſi cũ
uiro depaciſcerẽt: ut om̃ia ſibi cũ uiro eſſent cõmunia, & pariter imperarẽt, uel propter
Caiam honeſtiſſimã mulierẽ ac bonã uni ex Tarquinijs collocatã: cuius in Sancti tem-
plo ſtatua ex ære poſita fuit. Qua de rè Feſtus ſic habet. Caia Cecilia appellata eſt, ut Ro
mam uenit, quæ antea Tanaquil uocitata eſt uxor Tarquinij Priſci, quæ tãtæ probitatis
fuit, ut id nomen ominis boni cauſa frequenter in nuptijs uocitaretur: quam ſummam
Conſuetudines in nuptijs. aſſerunt lanificam fuiſſe. Et nouam nuptam limen patris tranſcendere non permittebãt,
quod Sabinæ nuptæ in domũ alienã tranſmigrauere, non ipſæ inierunt: uel quod uideri

uolunt

A uolunt, mœſtæ ingredi domum, in qua pudicitiã amiſſuræ ſunt. Nuptiarũ initio, inquit
In agricultura Varro, antiqui reges ac ſublimes uiri in Etruria in coniunctione nuptiali
noua nupta, & nouus maritus primum porcã immolãt. Et Feſtus multas ponit cõſuetu-
dines, quas ordine ſubijciemus. Clauim cõſuetudo erat mulieribus donare ad ſignificã-
dum partus facilitatẽ exhiberi. Haſta caput nubẽtis comebatur, quæ in corpore gladia-
toris ſtetiſſet abiecti occiſiq;, ut quemadmodũ illa coniuncta fuerat cũ corpore gladia-
toris, ſic ipſa cũ uiro ſuo: uel quia matronæ in Iunonis Curitis tutela ſunt, quæ ita appel-
labatur à ferenda haſta, quę lingua Sabinorũ curis dicitur: uel quod fortes uiros genitu-
ras ominentur. uel quod nuptiali iure imperio uiri ſubijcitur, quia haſta ſumma armorũ
& imperium eſt: quam ob cauſam uiri fortes ea donantur, & captiui ſub eadem ueniunt.
Hunc autem uel proximum morem ætatis noſtrę Romani ſeruant. qui non quidem ha-
ſtã, ſed enſem ſponſæ capiti priuſquã domo egrediat̃ ad ipſum limen populo inſpiciẽte
ſuperponũt. Cingulo noua nupta præcingebatur, quod uir in lecto ſoluebat: factum ex
B lana ouis. ut ſicut illa in glomos ſublata coniuncta inter ſe ſit, ſic uir ſuus ſecum cinctus
uinctuſq; eſſet. hoc Herculaneo nodo uinctũ uir ſoluit ominis gratia, ut ſic ipſe felix ſit
in ſuſcipiẽdis liberis, ut fuit Hercules: ꝗ ſeptuaginta liberos reliquit. Cinxię Iunonis nu-
mẽ ſanctũ habebat̃ in nuptijs, q̃d initio cõiugij ſolutio erat cinguli, quo noua nupta e-
rat cincta. Cumerã uocabãt antiqui uas quoddã quod opertũ in nuptijs ferebãt, in quo
erant nubentis utenſilia. Corolla diminutiuũ eſt à corona: corollã noua nupta, de flori-
bus uerbenis, herbiſq; ſelectis ſub amiculo ferebat. Feſcenini uerſus qui canebãtur in nu
ptijs ex urbe Feſcenia dicuntur allati, ſiue ita dicti, quia faſcinum putabãtur arcere. facẽ
in nuptijs in honorem Cereris præferebant: aqua ſpargebatur noua nupta, ſiue ut caſta
puraq; ad uirum ueniret, ſiue ut ignem atq; aquam cum uiro cõmunicaret. Flãmeo ami-
citur nubens ominis boni cauſa, quod eo aſſidue utebat̃ Flaminia, id eſt Flaminis uxor.
cui non licebat facere diuortiũ. Genialis lectus, qui in nuptijs fit in honorẽ genij. Geniũ
appellabãt deum, qui uim obtinebat rerum omnium gignendarũ. Alij Genium eſſe pu-
C tant uniuſcuiuſq; loci deum. In pelle lanea noua nupta cõſidere ſolet, uel propter morẽ
uetuſtum, quia antiquitus pellibus homines ita induti, uel ut teſtetur lanificiũ. Patrimi
& matrimi tres pueri in nuptijs adhibentur. unus qui facem præferat ex ſpina alba, quia
noctu nubebãt: duo qui nubentem tenebãt. Rapi ſolet fax, qua prælucente noua nupta
deducta eſt ab utriuſq; amicis, ne aut uxor eã ſub lecto uiri ea nocte ponat, aut uir in ſe-
pulcro comburendam curet, quo utroque mors propinqua alterutrius captari putatur.
Talaſſionem in nuptijs Varro ait ſignum eſſe lanificij aptum: Plutarchus in Problemati
bus. Noua nupta cum in matrimonium datur, ignem & aquã tangere iubetur, ut ex ca-
lido & humido gignatur fœtus. Quinq; faſces in nuptijs accendũtur, nec plures aut pau *Quinq; faſces in nuptijs.*
ciores, quos cereos appellãt: accendũturq; ab ædilibus, quod mulier non plures poſſit
parere uno partu. uir ab uxore, uxor à marito quicquã dono accipere prohibetur, quo-
rum ſcilicet omnia debẽt eſſe cõmunia, & donatio poteſt eſſe ſuſpecta in hęreditate ſuc
ceſſuris. Plutarchus in Problematibus. Maritus primo ſponſę nõ in luce, ſed in tenebris
D iungitur, ut calumnia quædam ſit ueneris illicitæ, quãdo cum licitis & honeſtis connu-
bijs pudor adhibetur & uerecundia. Veteri more uxores nec molere, nec coquere per-
mittebantur, quia id in fœdere Sabinorũ ueteri cautũ eſt. Menſe Maio uxorem non du *Menſe Maio uxorem non duci.*
cunt, quia aut Aprili id faciunt ueneri dicato: aut Iunium expectãt Iunonis menſem. Et
quod mẽſe Maio homines prius, poſtea imagines de põte ſublicio pręcipitabãtur. Vn-
de Flaminicã Iunonis ſacerdotem eo tempore triſtem eſſe oportet, quæ nec eo mẽſe la-
uat, nec ullo cultu utitur. uel quod pleriq; Latinorũ eo menſe purgationibus utẽtes mor
tuis parentabãt. Eorum qui uxores ducunt, comam haſtæ cuſpide diſcernunt & diſcri-
minant, diuortiũ ea re ſignificantes, quod ſolo ferro nuptiæ dirimendæ ſint, id eſt, ui ad-
hibita. Plinius dicit nubẽtes uirgines comitari colum, comptam, & fuſum cum ſtamine,
& nouas nuptas lupino adipe poſtes ungere conſueuiſſe, ne quid mali medicamenti in-
ferretur. & poſt: diebus ſuis ſponſæ annulus ferreus mitti, iſq; ſine gemma cõſueuit. Ma-
crobiuſq; in Saturnalibus ſic habet: ferijs uim cuiquam fieri piaculare eſt, ideo uirgines
non ducuntur: ſed cum foſſas ueteres liceat purgare, uiduæ ducuntur feriatis diebus. Et
noua nupta poſtridie nuptiarũ libertatem in domo uiri accipit, & rem diuinã facit. Vir-

gines autẽ quare feſtis diebus non locentur, & econtra uiduæ deducantur, hanc Plutarchus affert cauſam, quia uirginibus decorũ, uiduis uerò multis præſentibus nubere fœdum. ideo dies feſtus eligitur in quo omẽs diſtrahũtur ad diuerſa, infrequẽtiorq́ eſt deducentium turba. Et inſuper dicit Plutarchus propinquis & agnatis non nubere mulieres, ut affinitatibus augeantur: uel mulieris ratione, quæ ſi ſuis nupſerit, & iniuriã patiatur neminem habitura eſt à quo iuuetur. Qui autem ſint agnati Paulus Iureconſultus docet. Agnati ſunt, qui per uirilis ſexus perſonas cognatione cõiuncti ſunt, quaſi patre cõgeniti, uelut frater eodẽ patre natus, filius fratris, nepóſue ex eo: item patruus & patrui filius nepóſue ex eo. & Caius iurecõſultus: Gradus cognationis alij ſuperiores ordines ſunt, alij inferiores, alij ex tranſuerſo ſiue à latere. ſuperiores ſunt parẽtes, inferiores liberi, ex tranſuerſo fratres, & ſorores liberiq́ eorũ. Aliæ item fuerunt cõnubiorum prohibitiones. Cicero pro Aulo Cluentio Habito: nubere genero ſocrus nullis auſpicijs poteſt. Sed prohibita etiã aliquãdo plebis cũ patribus cõnubia Liuius tertio lib. permiſſa fuiſſe oſtendit. Qui & XXXVIII. ſcribit: Campani impetrarũt, ut ciues Romanas uxores ducere liceret, & ſi qui prius duxiſſent, ut haberẽt eas, & ante eam diem nati, ut iuſti ſibi liberi hęredeſq́ eſſent. Quãta etiã publicè & priuatim in matrimonijs adhibita ſit diligẽtia à maioribus, oſtẽdit undequadrageſimo Liuius: Senatũ eo die ſortè cœnantẽ in Capitolio cõſurrexiſſe: & petijſſe, ut inter epulas Graccho filiam Aphricanus deſpõderet: quibus ita in publicũ ſpõſalijs ritè factis cum ſe domum recepiſſet, Scipionem Æmiliæ uxori dixiſſe, filiã ſe minorẽ deſpondiſſe. cumq; illa muliebriter indignabũda, nihil de cõmuni filia conſultatũ, adieciſſet non ſi Tiberio Graccho daret expertem cõſilij debuiſſe matrem eſſe: lætum Scipionẽ tam concordi iudicio, ei ipſi deſponſam reſpõdiſſe. Dotes uiris datas eſſe à mulieribus uetuſtiſſimũ eſt. Aulus Gellius: uxores diuites quãdoq; dabant dotes, & retinebãt ſibi pecunias: quas marito cùm mutuaſſent, ſi repetere uolebãt, id ſeruo cõmittebãt, quem ea cauſa proprium retinuerãt, quia alijs mariti ſeruis id impetrare nõ poterãt. Et ſecũdo bello Punico cum Gn. Scipio ex Hiſpania ſenatui ſcripſiſſet, petẽs ſibi ſucceſſorem dari, quia filiam uirginẽ adultæ iam ætatis haberet, neq; ei ſine ſe dos expediri poſſet, ſenatus ne reſp. duce careret, patris uicẽ geſſit, dotemq́ dedit, & cõſilio matris ſuorũq́ maritauit. dos quatuor milia æris fuere, ducatos ætate mea quadringentos facientia. quã dotem, & ea maiorem multis in Italię locis, cerdones ex fatuo noſtri temporis more filiabus dare uidemus. Ceſonis filia decem milia æris in dote dedit. Mugilia quia quinquaginta milib. nupſit, dotata eſt appellata. Fuerũt & alij poſt nuptias mores, quorũ nõnullos referemus. Repotia dicit Feſtus fuiſſe dicta, quãdo poſtridie nuptias apud nouum maritũ cœnabatur, quia quaſi reficeret̃ potatio. Et Plutarchus in Problematibus, ſiue ex agro, ſiue peregrè domũ redeant, qui uxores domi habẽt, aduẽtus ſui nũcios præmittũt, quod matres familiâs pluribus domi negotijs in adminiſtrãda re familiari abſentibus uiris occupãtur, ut uirũ paratiores lętioreſq́ excipiãt. matrẽ uerò familiâs Vlpianus accipi debere uult eam, quæ nõ inhoneſtè uixit. Matrẽ uerò familiâs à cęteris fœminis mores diſcernũt atq; ſeparãt: proinde nõ intererit, nupta ſit, an uidua, ingenua ſit an libertina: nã neq; nuptiæ, neq; natales faciunt matrẽ familias, ſed boni mores. Vltimuſq́ honor mulieris pudicitiã cõmendabat, quãdo ea quæ uno cõtentata matrimonio moriebat̃, cum corona pudicitiæ efferebat̃. Matrimonia tribus modis præter mortẽ ueteres finiebãt: nã repudia fiebãt, diuortia & direptiones. repudiũ Feſtus inquit, q̃d ob rẽ pudendã fieret. Et poſt annũ urbis, ut uult Aulus Gellius tertiũ uigeſimũ quingẽteſimũ M. Attilio P. Valerio cõſulibus fuit primũ repudiũ. Egnatius Metellus uxorẽ ꝙ uinũ biberat fuſte necauit. C. Sulpitius uxorẽ repudiauit, quia aperto capite foris uerſata erat. Q. Antiſtius Vetus uxorẽ cũ libertina loqui uiſam repudiauit, ut caueret ſtuprũ priuſq́ uindicaret. P. Sẽpronius ſophus uxorẽ repudiauit auſam ludos ſe inſcio ſpectare. Põpeius repudiata Antiſtia Proba, quę nuper ob ipſum Põpeiũ patre orbata fuerat, Æmiliã duxit Syllæ neptẽ & grauidã. Et C. Cęſar Põpeiã uxorẽ ob Clodij ſuſpicionẽ, q̃ habitu muliebri in deæ bonæ ſacro ab ipſa Cęſaris uxore celebrato inuẽtus fuerat, repudiauit. Poſt Cęſarẽ uerò tradit Plutarchus tẽpore principũ omniũ uſq; ad Traianũ, pręter q̃ Domitiãi repudiũ nemini fuiſſe ꝑmiſſũ. Quinimo princeps omniũ pręter paucos peſſimus Tiberius unũ è quęſtura remouit, ꝙ uxorẽ ductã poſtridie repudiaſſet. Et

Domitianus

Agnati. Gradus cognationis. De dotibus. De alijs moribus poſt nuptias.

A Domitianus equitẽ Romanũ ob reductã in matrimoniũ uxorẽ, cui dimiſſę adulterij cri
mẽ intẽderat, eraſit iudicũ albo. diuortiũ inquit Caius Iurecõſultus uel à diuerſitate mẽ- Diuortium.
tium eſſe dictũ, uel quia in diuerſas partes eant, qui diſtrahũt matrimoniũ: in repudijs, id
eſt, in renũciatione, approbata fuiſſe hæc uerba: tuas res tibi habeto. itẽ hęc, tuas res tibi
agito. In ſpõſalibus quoq; diſcutiendis placuiſſe renunciationẽ interuenire oportere. In
qua re uerba cõprobata ſũt, cõditiõe tua nõ utar. Et Paulus De matrimonijs. Diuortio,
morte, captiuitate, uel aliàs cõtingẽte utriuſq; eorũ ſeruitute dirimiť matrimoniũ. prędi-
ctaq; duo uerba cõfundere uideť Modeſtinus, cũ dicit: diuortiũ inter uirũ & uxorẽ fieri
diciť. Repudiũ uerò ſpõſę remitti uidetur, q̃d & in uxoris perſonã nõ abſurdè cadit. Di-
remptio nõ uniuſcuiuſq; arbitrio & uoluntate, ſicut antedictæ duæ finiendi matrimonij
formæ, ſed principis arbitrio fiebat. Cæſarẽ eñ ſcribit Suetonius diremiſſe nuptias præ-
torij, qui digreſſam à marito poſt biduũ ſtatim duxerat, quãuis ſine probri ſuſpitione. Et
Auguſtũ ſcribit itẽ Suetonius quod ſuprà à Plutarcho attulimus, diuortijs modũ impo-
B ſuiſſe. De matrimonijs iam ſatis multa diximus. Ad fœtũ fructumq; ipſorũ liberos ueni-
endũ eſt. Sitq; initiũ à puerperio, q̃d uerbũ utriuſq; ſexus editis primo infantibus aptari Puerperium.
poſſe uult in Saturnalib. Macrobius, q̃a antiqui pueras ſicut & pueros dicebãt. Ideq; au-
tor eſt infãtes primũ tacta terra uocẽ emittere, quæ fãdi poſtea det initiũ: unde rẽ diuinã
Maio mẽſe uult Fatuę deæ factã fuiſſe. Prima naſcentiũ pericula ſunt, cũ è gemellis alte-
ro mortuo ſupereſt unus, quẽ inde Vopiſcũ dicũt: & cũ genetrice partus difficultate &
doloribus mortua, uentre cęduntur, quos appellãt Cęſares, eóq; modo Scipionẽ Aphri-
canũ maiorẽ, Caiumq; Cæſarẽ, & Manliũ, qui primus Carthaginẽ cũ exercitu intrauit,
natos aſſerit Plinius. Agrippę aũt dicti ſunt, qui naſcẽdo pedibus primo ordine peruer-
ſo ſunt egreſſi uentre. Vnde Romæ Peruerſa & Proſa deę fuerũt, quibus ob hoc ſuppli-
cabať. Cõtingit uerò plerũq;, ut nõnulli ex infantibus adulterio inceſtũue cõceptis ne-
centur, aut exponãtur: unde Vlpianus iurecõſultus, necare uidetur nõ tantũ is, qui par-
tum pręfocat, ſed is qui abijcit, & qui alimoniã denegat, & qui publicis locis miſericor-
C diæ cauſa exponit, quã ipſe nõ habet. primus morũ q̃ alẽdis infantibus publicè adhibe-
retur, Luſtria fuere, in quibus nomina accipiebãt: eratq; puellarũ octauus dies, puerorũ Luſtria.
nonus, quod fœminæ uiris citius creſcãt & perficiantur. Sed parua in Romanis propter
multitudinẽ fuit nominis notitia. Vnde ſcribit Aſconius ſecunda in Verrẽ actione. Mo-
ris fuiſſe cũ aliquis Romanus ciuis oſtẽdẽdus eſſet: ſignificareť, aut prænomine ſuo, aut
nomine, aut cognomine, aut cognatiõe, aut à tribu in qua cenſereť, aut à curia, aut à cẽ-
ſura, aut ſi erat ſenator, uel eques. De q̃bus ultimis cũ ſatis ſuprà ſit dictũ, de prænomine,
nomine, cognomine, et agnomine dicamus. Primũq; agnomẽ ab agnatiõe, in qua quiſq; Agnomen.
natus eſt dictũ cõſtat. Prænomina uerò pauca & uariæ ſignificatiõis fuere. Lucius, ut in- Prænomen.
quit Feſtus, prænomẽ eſt eius, qui oriẽte luce natus eſt. Gneus à corporis effigie à gene-
rando dictũ à Græco. Prænominibus fœminas etiã eſſe appellatas teſtimonio ſunt Cæci-
lia & Terẽtia, quæ ambę Quintę ſint ſolitæ appellari. Pari modo Lucia & Titia. Cogno- Cognomen.
mina uariã habuere originẽ. Liuius in ſecũdo. Valerio mutatio ędificij à Velia infimũ in
D forũ & ſubmiſſio faſciũ & leges latę, cognomẽ Publicolę dederũt. Et lib. ſeptimo: Titũ
Mãlius Gallo ad Anienẽ occiſo torquẽ à mortuo accepit. Vnde Torquato illi cognomẽ
fuit. M. Valerius miles à Gallo prouocatus cũ pugnaret à coruo adiutus ſuperauit. Inde
Coruinus cognomine appellatus. Et lib. IX. Papyrio curſori p̃nicitas pedũ dedit cogno
mẽ: cũ Q. Fabius forenſem turbã excretã in quatuor urbanas tribus cõiecillet, Maximi
cognomẽ accepit. Itẽ XXX. Aphricani cognomen militaris primo fauor, an popularis
aura celebrauerit incertũ. Primus certè hic imperator nomine uictę à ſe gẽtis eſt nobili-
tatus. Et XXXVI. Lucius Scipio ad urbẽ uenit, q̃ ne cognomine fratri cederet, Aſiaticũ
ſe appellari uoluit. Cornelius Lẽtulus Sura cognomentũ id nactus, q̃a cũ rationẽ expo-
ſcereť male administratæ quęſturæ, rationẽ ſibi nõ eſſe reddẽdã, ſed tãtũ ſurã ſicut pueri
in ſpheræ ludo faciunt, præbendã reſpõdit. Et Scipiones nõnulli uolũt cognomine di-
ctos, q̃d Cornelius patrẽ pro baculo iuuit: Meſſala cognominatus, poſtq̃ Meſſanã uicit
urbem. Et ab Æmilio dictus eſt Æmilianus, à Seruilio Seruilianus. Corneliorũ familiæ
princeps cũ deſpõſa filia uades poſcereť, aſinã pecunia onuſtã duxit, unde & Aſina co-
gnomẽ habuit. Tremelius Scropha, quia porca abſcõſa ſub cẽtonibus, in quibus iaceret

uxor iurauit nullam aliam eſſe in domo porcã. Et Auguſtus in Troiano ludicro Noniũ B
Aſprenatẽ lapſu debilitatũ aureo torque donauit, paſſuſq; eſt ipſum & poſteros Torqua
ti ferre cognomen. Claudius imp. Gabinio ſecundo Chaucis gente Germanica ſupera-
tis, cognomẽ Chaucicus uſurpare cõceſſit. Idem tamẽ imperator peregrinæ cõditionis
homines uetuit uſurpare Romana nomina duntaxat Gentilia. Domitio rure reuertenti
iuuenes gemini auguſtiore forma ex occurſu imperaſſe traduntur, nunciaret Senatui ac
populo Romano uictoriam, de qua incertum adhuc erat, atq; in fidem maieſtatis adeò
permulſiſſe malas, ut ex nigro rutilũ æriq; aſſimilem capillum redderent. Et Antonius
imperator Caracalla cognomẽ nactus eſt à ueſtimẽto, q̃d populo dederat demiſſo uſq;
ad talos q̃d antè non fuerat: & Varro De agricultura ſcribit multa habuiſſe Romanos
cognomina à pecore maiore & minore, Porcios, Ouinios, Caprinos. Sic à maiore E-
quitios, Taureos cognomina. & infrà: Auus meus primo appellatus eſt Scropha, q quæ
ſtor cũ eſſet Licinij in Macedonia prouincia relictus exercitus, dum prætor rediret, ho-
ſtes arbitrati occaſionẽ ſe habere uictoriæ impreſſionẽ fecere. ceperũt arma atq; exierũt F
cõtra. dixit celeriter illos ſe ut ſcropha porcos diſiecturũ: id quod fuit. Nam noſtra ætas
leporarios ac piſcinas protulit ad mare. Et in eas greges piſciũ è pelagis reuocauit. Pro-
pterea appellati Sergius Orata, & Licinius Murena. & Plinius habet, Antiquis cogno-
mina ab arboribus multis fuiſſe: Frondicio illi qui cõtra Hannibalem tranato Vulturno
rem preclarè geſſit, quia frõdatione arborũ delectatus. Stoloni dedit pãpinatio inutilis:
Pilũno qui primus pilum inuenerit. Piſones à pinſendo. Fabij, Lentuli, Cicerones pro-
ut quiſq; optimè ſereret. Iuniorum familiæ Bubulcũ nóminauerũt, qui bene bobus ute-
retur. Lactucini qui multa uſi lactuca. Seruis autem multis nomẽ ſimul & cognomẽ da-
bat, dimidiatum patroni cum adiectione prænomen in hanc formã. Quintipor Quinti
ſeruus. Marcipor Marci: eos uerò ex liberis, qui patre incerto, aut ex patre certo, ſed nõ
legitima uxore geniti erant; Spurios dixerũt maiores, quod Sabinos aſſerit Plutarchus
mulierum pudenda ſporon appellaſſe, ideo qui legitimè natus nõ ſit, ſed ex concubina,
& ſcorto, contumeliæ cauſa ſpurius appellatur. Sed ad pueros redeundũ eſt. Eos moni- G
libus quas uocabant, bullas exornabant, propter Tarquinium Priſcũ, qui primus filium
ob ſuperatum hoſtem Etruſcum prætexta, bulla aurea, & annulo inſigniuit: uel ut eſt in
Plutarchi Problematibus, deferebãt pueri ingenui ſuper nudum pectus huiuſmodi bul
las, ut inceſtuoſi, & in pueris debacchãtes id in ſeruis quod minoris erat notæ, nõ in libe
ris ab illa recognitis cõmitterent flagitiũ. Et Macrobius addit fuiſſe eam bullam ad cor-
dis formam, ut ipſi etiã pueri intelligerent corde & uirtute uiuendũ. Feſtuſq; item addit
eam bullam à Græco ſermone βουλὴ, quod eſt conſilium dictam, quia eam partem cor-
poris bulla cõtegeret, id eſt, pectus in qua nauraliter eſt conſilium. Vnde cum Æmilius
Lepidus puer hoſtem cõgreſſus occidiſſet, & ciuẽ ſeruaſſet, ſtatua ei in Capitolio bulla-
ta & incincta prætexta fuit poſita. Et poſtquã ad preclara puerorũ facinora eſt uentum,
Marci Catonis magnã indolẽ ornemus, qui cum in domo M. Druſi auunculi educaret,
& ad eũ Latinorũ oratores pro ciuitate impetrãda miſſi eſſent, nec precibus nec minis
à Q. Popedio illatis adduci potuit, ut pro illis oraret: ideq; ad Syllã à pædagogo ductus H
cũ proſcriptorũ tabulã uidiſſet, interrogauit cur nemo eſſet, qui tyrannũ occideret, & ſe
id facturũ ſi gladiũ haberet, obtulit. Fuit uerò maioribus magna in erudiẽdis pueris dili
gentia, de quibus habet in octauo Liuius. Autores habeo, cõſueuiſſe tũc Romanos pue
ros ſicut nunc Græcis, ita tunc Etruſcis literis erudiri. Græcis autẽ poſtea omnes paſſim
fuiſſe imbutos, & ea ratione adoleſcẽtes Athenas mitti cõſueuiſſe magis cõſtat, q̃ ut te-
ſtimonijs indigere credamus, tamẽ librorũ Ciceronis De officijs initiũ legẽtes facilè id
poterũt noſſe. Nõ tamẽ deerãt ludi Romę, in quibus pueri & puellæ etiã erudiebant̃. Li
uius in tertio. Virgini ueniẽti in forũ (ibi nãq; in tabernis literarũ ludi erãt) miniſter de-
cemuiri manũ iniecit: nec maior fuit literis moribus erudiendis pueris diligẽtia, quibus
Feſtus ſcribit nefas fuiſſe obſcœno uti uerbo. Vnde pretextatus ſermo ſit dictus, qui ni-
hil obſcœnitatis haberet. Et Plutarchus dicit, pueros cũ iurarẽt Herculẽ, id ſub tecto fa-
cere ꝓhibitos, q̃d de induſtria ſit inſtitutũ, ut dũ pueri iurare Herculẽ uolẽtes domo exi
re iubent̃, per eam morã deierare deſueſcãt: ſiue quia Hercules nunq̃ niſi ſemel iuraſſe
perhibet̃, & Pythius Apollo hominibus propoſuit, melius eſſe ſi abſq; iuramẽto affir-
mare

De puerorum indole.

De diligentia Romanorum in erudiendis pueris.

A mare diſcerent. Vnde ſubijcit Plutarchus philoſophorũ Græciæ grauiſſimus. Nõ aliud
quicquam Græcis ſeruitutem, & mollitiem attuliſſe Romanos exiſtimaſſe, quàm gymnaſia
& paleſtram, quibus relangueſcerent puerorum & adoleſcentium animi. Inde puerorũ
amores gigni, inde ſomno & deambulationibus iuuenum corpora corrumpi, inde ſal-
tationibus & motui cõpoſito initium eſſe. cùm contrà dicat Aulus Gellius ſcholę pue-
ros uacaſſe Romanos, quod uerbum Græcè à uacatione dictũ ſignificet; cæteris rebus
omiſſis uacare liberalibus ſtudijs pueros debere. quos idem affirmat, ſi plurimo cibo ni
mioq; ſomno utanť fieri hebetioris ingenij. Et Plutarchus dicit. Nemo foris præter pue *De puerorum*
ros liberos cœnabat, ut uerecundè & pudenter uoluptates accipere pueri aſſueſcerent, *educatione.*
maiores natu & magiſtros ſpectatores habentes. Et parentes in liberorũ adoleſcentium
aſpectum ſe exhibebant, quia ſicut Plato ſcribit, ubi ſenes impudentes ſint, adoleſcẽtes
fieri turpiſſimos neceſſe eſt. Et Cornelius Tacitus. Mos habebatur principum liberos;
cum cæteris id ætatis pueris ſedẽtes ueſci in aſpectu propinquorum, propria & parcio-
B re mẽſa. Et Suetonius in Claudio imperatore. Adhibebat om̃i cœnæ & libertos ſuos cũ
pueris & puellis nobilibus, qui more ueteri ad fulcra lectorũ ſedentes ueſcerentur. pue-
riq; quos parentes domi & in ſcholis ſeuerè continebãt, duobus maximè tẽporibus in
publicũ ducebantur, uno cum ad ærarium anno ætatis decimo ibant profeſſuri, & in li-
bris elephantinis tribui ſuæ aſcribendi. Idq; Iulius Capitolinus Gordianũ imperatorem
feciſſe ſcribit. altero cum ad annum ſeptimũ decimum dimiſſa prætexta togam aſſume-
bant uirilem. Vnde eſt quod Plutarchus in Bruti uita ſcribit. Caſſium ad cędem Cęſaris
euntem multi ſunt proſecuti, quod filium tunc uirilem togam aſſumentem primũ duce-
ret in forum: & de puerorum inſtitutione pulcrum in Pauli Æmilij uita Plutarchus prę-
bet exemplũ. Docuit autem filios Romanam diſciplinã, quam ipſe doctus erat, & Grę-
cas inſuper artes. Nõ ſolũ enim grãmatici, ſophiſtæ, rhetores, uerum etiã fictores picto-
reſq;, & equorum canum, uenationumq; magiſtri circa adoleſcentes uerſabantur. Ipſe
uerò pater niſi quid publici muneris impediret, eorũ exercitationibus ſtudijſq; intere-
C rat. Quando autem ſæpiſſimè ſupra parentum facta eſt mentio, Vlpianũ audiamus iu- *De parentibus.*
reconſultũ qui ſint diffinientem: Parẽtes utriuſq; ſexus accipere debemus, ſed in infini-
tum quæritur: & quidam parentes ad tritauum appellari aiunt, ſuperiores maiores dici,
hoc ueteres exiſtimaſſe Pomponius refert. Sed C. Caſſius omnes in infinitum parentes *Propinquo-*
dicit, quod & honeſtius eſt, & meritò obtinuit. Paulus uerò gradus prædictorũ aliorũq; *rum gradus.*
propinquorum ſic ponit. Patruus patris frater. Auũculus frater matris. Amita patris ſo-
ror. Matertera matris ſoror. Patruus magnus, frater aui. Auunculus magnus, auię frater:
amita magna, aui ſoror. Matertera magna auiæ ſoror. Patruus maior, proaui frater. Et
multos alios gradus ponit Paulus, quos tãquam obſoletos duximus omittẽdos. De in-
fantibus puериſq; aduſq; prætextam ſatis dixiſſe uidemur. Ad natu maiores ueniamus.
Moreſq; & cõſutuedinem omnis uitæ illorum pro parte aliqua oſtendamus. Qua in re
à generalibus inchoãtes, ad particularia deſcẽdemus. Veteres, inquit in Problematibus
Plutarchus, feſtis nihil omnino negocij gerebant, aut curabãt, ſed rebus diuinis prorſus
D dediti erant. Et M. Cicero, quid de moribus ſingulariũ urbium & gentiũ ſentiat in ora-
tione legis Agrariæ cõtra Rullũ ſecunda ſic oſtendit. Non ingenerãtur hominibus mo-
res tam à ſtirpe generis ac ſeminibus, quàm ex his rebus, quæ ab ipſa natura, aut à conſuetu-
dine ſuppeditãtur, quibus alimur & uiuimus. Carthaginenſes fraudulenti, & mẽdaces
nõ genere, ſed natura loci, quod propter portus ſuos multis & uarijs mercatorũ ſermo-
nibus ad ſtudium fallendi ſtudio quæſtus uocabantur. Ligures montani duri atq; agre-
ſtes: docuit eos ager ipſe nihil ferẽdo, niſi è multa cultura ac multo labore quęſita. Cam-
pani ſemper ſuperbi bonitate agrorũ & fructuũ magnitudine, urbis ſalubritate pulcri-
tudine: & quod Cicero ad ſuum nõ faciens propoſitũ de Romanis omiſit M. Cato Cẽ-
ſorinus ſuppleuit in oratione, cuius hãc particulam Aulus Gellius habet: cogitate cum
animis ueſtris ſi quid uos per laborẽ rectè feceritis, labor ille à uobis cito recedet, bene-
factũ à uobis dum uiuetis nõ diſcedet: ſed ſi qua per uoluptatẽ nequiter feceritis, uolu-
ptas citò abibit, nequiter factũ illud apud uos ſemper manebit. Similes autem grauibus
huiuſmodi M. Catonis ſententijs Cicero ipſe diuerſis in locis habet. Ticio enim ſcri-
bens, inquit: homines nos eſſe meminerimus ea lege natos, ut omnibus telis fortunæ
propoſita

propoſita ſit uita noſtra, neq; eſſe recuſandum quo minus ea qua nati ſumus conditio- B
ne uiuamus, neq; tam grauiter eos caſus feramus, quos nullo modo uitare poſſimus. Et
Aulo Torquato. Cicero, ſimus igitur ea mente, quā ratio & ueritas præſcribit, ut nihil in
uita nobis præſtandum præter culpā putemus, eaq; cum careamus, omnia humana pla-
catè & moderatè feramus, atq; hæc eò pertinet oratio, ut perditis rebus omnibus, tamē
ipſa uirtus ſeſe ſuſtentare poſſe uideatur. Quam rectè factorum uiam imitata iuuentus

Honores habiti ſenibus.

Romana id in primis boni moris ſeruauit, ut ſenectuti honorē haberet. hinc ſingulos ſe-
nes ſinguli iuuenes deducebant. In conuiuijs iuuenes & loco cedebāt, & omni ſermone
præterquā uno caſu, de quo Aulus Gellius ex Tauri philoſophi ſententia dicit: patrem
ſcilicet filio ſuo in magiſtratu publico cū priuatè quid agit, præponi: & cōtrà in publicis.
Vnde eſt etiā apud Romanos Fabij Maximi factum, qui filio conſuli apud Ocriculum
obuius cum equo nō deſcenderet, à lictore iubente cōſule iuſſus deſcendit. Inquitq; Fa-
bius, experiri uolui fili, ſatin te conſulem eſſe intelligeres. Grandeſq; natu maiorum, &
ſua probè geſta tibijs & carmine celebrabāt, quo iuuentutem inſtruerent. Qua ex con- F
ſuetudine fiebat, ut aut probi & pueri & adoleſcētes eſſent Romani, aut ſi quid in tene-
riore peccaſſent ætate, per maiorum conuerſationem emendarēt. Notum eſt enim id in
uiris pleriſq; clariſſimis contigiſſe. Manlius nanq; Torquatus ab hebeti adoleſcente ad
imperioſum euaſit. Scipio ſuperior à luxurioſa iuuentute ad ſummā perfectamq; uirtu-
tem. C. Valerius poſt luxurioſam adoleſcentiā flamen factus à P. Licinio pontifice ma-
ximo ad frugalitatis ſanctitatiſq; ſpecimen mutatus eſt. Fabius maximus Allobrogus à
perdita adoleſcētia in uirum grauiſſimum, pariter Q. Catulus. Sylla Fœlix iuuentutem
uſq; ad ædilitatem egit flagitioſiſſimā, uino, luxui, ludicræ arti indulgens. pòſt uir fortiſ-
ſimus fuit: multa præclarè geſſit ante ciuile bellum breuiter ſuperius narrata. Et ſolido
erant urgentiſſimoq; iuuentuti ad imitationem exemplo uirtutes publico facto oſtēſæ:
perpulcrè enim ad rem Cicero ad Lentulum inquit, ſcripſiſſe Platonem, quales in rep.

De publica Romanorum liberalitate.

principes eſſent, tales reliquos ſolere ciues eſſe. Itaq; pauca de publica Romanorum li-
beralitate, cuius exemplo non liberalis creſcere iuuentus nequiret, dicenda ſunt. Liuius G
in quinto: cum anxios patres teneret cura auri inueniēdi, quo donū fieret Apollini pro
exoluendo Camilli uoto capiendis Vehijs emiſſo, matronę quicquid auri in ornamētis
habuerūt, cōtulere: unde crateta aureū Apollini mittendum eſſe factū. Et libro XIIII.
Liuius: conuenerunt domini eorum, quos T. Sempronius ad Beneuentū manumiſerat:
accerſitoſq; ſe à triumuiris menſarijs eſſe dixerunt, ut pretia ſeruorū acciperēt: cæterum
nō antequam bello confecto accepturos eſſe. cum hæc inclinatio animorum plebis ad
ſuſtinendum inopiam ærarij foret, pecuniæ pupillares primo, deinde uiduarum cœptæ
cōferri, nuſquā eas tutius ſanctiuſq; deponere cenſentibus qui deferebant, quàm in pu-
blica fide. Inde ſi quid emptū paratūq; pupillis ac uiduis foret à quæſtore perſcribebat.
Manauit ea priuatorū benignitas ex urbe etiam in caſtra, ut nō eques, non centurio ſti-
pendiū acciperet, mercenariumq; increpantes uocarent qui accepiſſet. Et XXVI. Liuij
Leuinus conſul in cōcione inquit. Magiſtratus ſenatui, & ſenatus populo ſicut honore
præſtāt, ita ad omnia quæ dura & aſpera eſſent ſubeunda ducem debere eſſe. Si quid in- H
iungere inferiori uelis id ſi prius in te ac tuos ipſe ſtatueris, facilius omnes obediētes ha
beas. Aurum argentum ſignatum omnes ſenatores craſtino die in publicū cōferamus,
ita ut annulos ſibi quiſq; & coniugi & liberis, filio bullā, & quibus uxor filięue ſunt ſin-
gulas uncias auri relinquant: cæterum omne aurum, & æs ſignatū ad triumuiros menſa-
rios extemplò deferamus, publica perdendo tua nequicquam ſerues. Quiſq; aurum ar-
gentumq; & æs in publicum conferunt, tanto certamine iniecto, ut prima ſinguli inter
primos nomi na ſua uellēt in publicis tabellis eſſe: ut nec triumuiri capiendo, nec ſcribæ
referendo ſufficerent. Hunc ſenatus conſenſum, equeſter ordo eſt ſecutus, equeſtrem
ordinem plebs: ita nec remige in ſupplementum, nec ſtipendio reſp. eguit. fuit etiā reip.
in alienos ſicut in ſe ipſam inſignis liberalitas. Liuius XXXI. de Ptolemæi regis Ægy-
ptij, qui Athenienſibus ſocijs Romanorum præſidia obtulerat, oratoribus. Deinde le-
gatis in ſingulos quina milia æris ſenatus conſulto miſſa. Largitionem, de qua ſuprà
libro tertio eſt dictum, non liberalitatem quis, ſed corruptelam iure appellauerit: ta-
men unicam, quia M. Catonis ſentētia fuit approbata pro liberalitate ponemus: de qua

in

A in uita Cæſaris ſic habet Suetonius. Cæſar è duobus conſulatus competitoribus L.Lu-
ceio, Marcoq; Bibulo, Luceium ſibi adiunxit, pactus ut is quoniã inferior gratia eſſet,
pecuniaq; polleret, numos de ſuo cõmuni nomine per cẽturias pronũciaret. qua cogni-
ta re optimates, quos metus cœperat nihil non auſurũ eum, autores Bibulo fuerunt tan
tundem pollicendi, ac pleriq; pecunias contulerunt, ne Catone quidem abnuente eam
largitionem, quæ pro rep. fieret. Sed particularem ciuium Romanorum inter ſe, & cum
alienigenis liberalitatem nõ quidem omnẽ quod eſſet infinitum, ſed aliqua ex parte di-
camus. Liuius libro quinto. Camillus cõmune cum Ceretibus hoſpitium publicè fecit,
quod ſacra populi Romani ac ſacerdotes ſeruaſſent: fuit enim Romæ in campo Martio
domus ampla reip. propria, quàm uillam publicam appellarunt, in qua Syllam uicto-
rem tria milia ciuium inermium interfeciſſe diximus. In hancq; domum qui cum rep. ho
ſpitium habebant Romam uenientes eos recipiebant: de publicoq; alebãtur. Et XXII.
Liuius, conuenerat inter duces Romanum Pœnumq; in permutandis captiuis, ut quæ
B pars plus reciperet, quàm daret, argenti pondo bina & ſemilibram in milites præſtaret.
CCXLVII. cum Romanus plures quàm Pœnus recepiſſet, argẽtumq; pro eis debitum
ſæpe iactatum in ſenatu, re quàm tunc conſuluiſſent patres tardius erogaretur, inuiola-
tum ab hoſte agrum Fabius miſſo Romam filio uendidit, fidemq; publicam impendio
priuato exoluit: ſicq; Fabius pro captiuorum CCXLVII. ſingulis ducatos noſtræ æta-
tis ad uigintiquinq; diſſoluens, ad ducẽtos propè & ſex milia ex agri uenditione ex pro
prio numerauit. Satis enim ſuprà oſtendiſſe uidemur pondo centũ, quæ & libra æris, du
catis decẽ ualuiſſe. Et quod Liuius XXVI. habet: nunquid non inſignis fuit liberalitas
Scipionis, qua uſus eſt noua Carthagine Hiſpana potitus. Reſtituit. ẽm captiuos: libera-
uit obſides. Mulieres enixè ſeruari intactas iuſſit, uirginẽ eximiæ formæ marito cũ dote
reſtituit, ſpõſusq; breui pòſt liberalitate Scipionis allectus ad eum uenit cum M.CCCC.
equitibus. Ne autem liberalitas in ſolis ducibus Romanis arma tractantibus uim ſuam
effudiſſe credatur, pręſtantiſſimũ unius docti & oratoriæ dediti ciuis Romani factũ af-
C feremus, æternis laudibus proſequẽdum. Plinius orator hiſtorici nepos Quintilianum
rhetorem nõ magis doctrinæ excellentia, quàm uitæ grauitate, & (ut illi ætati mos dicè
re fuit) ſanctitate cõſpicuum ſenem & pecunia carentẽ, dote & omni impenſa maritan-
dæ filię neceſſaria dono & liberalitate iuuit. Quintiliano ẽm ſcribens ipſe Plinius ſic di-
cit. Debet ſecundum conditiones mariti, ueſte, comitatu, quibus non quidem agitur di-
gnitas, ornatur tamen, inſtrui. Et tanquam parens alter puellæ nunc cõfero quinquagin
ta milia numûm. Satis uerò ſuprà oſtenſum eſt, numum decimam fuiſſe partem denarij
aurei nunc ducati. Vnde cõſtat quinq; milia ducatorũ dono ciuem doctum & diuitem,
docto & pauperi in filiæ dotem miſiſſe. Longum ac propè infinitum fuerit ſingulas pri-
ſcorum uirtutes etiam percurrendo oſtendere: nec id etiam noſtri eſt propoſiti, ne phi-
loſophari potius, quàm mores & inſtituta illorũ qualia præſtantis reip. tempora fuerint
quod intendimus, uelle oſtendere uideamur. Itaq; minutiora & ſparſam omnis uitæ &
morum conſuetudinem, quo meliori dabitur ordine afferemus. Nullam iucundiorem,
D utiliorem, meliorem priſcorum uitæ & morum conſuetudinem fuiſſe tenemus, quàm
quod bonis delectati artibus, literis perdiſcendis ab ipſa pueritia in decrepitã ætatẽ, uel
potius in ipſam mortis horã intentiſſimi erant. Qua in re duo in primis cõſideranda ui-
demus: labore id maximo ſummaq; ſimul induſtria factitatum eſſe, unum: alterũ, maio-
ra quàm quis inexpertus iudicare poſſit quietis & roboris animi adiumenta inde com-
parata fuiſſe. De labore autem quò breuior, eò ſuccoſior eſt Ciceronis ad Leptam ſen-
tentia: uirtuti ſudorem deos præpoſuiſſe: per multa nanq; tempora pueri adoleſcẽteſq;
Romani, aut in Etruriam, ſicut ſuprà oſtendimus, mittebantur: aut Athenas, procul à pa
rentum conſpectu bonis artibus imbuendi. quanquam Plinij oratoris temporibus, aut
quia Athenæ bellis afflictæ Romanorũ ciuibus gymnaſia intermiſiſſent, aut quia abun-
daret iam præceptoribus urbs Romana, fuit ea conſuetudo mutata. Cornelio enim
Tacito ſcribens Plinius ſic dicit: nam uehementer intererat ueſtra qui patres eſtis, libe-
ros ueſtros hic potiſſimum diſcere. Vbi enim, aut iucundius morantur, quàm in patria,
aut pudicius contineantur, quàm ſub oculis parentum, aut minore ſumptu, quàm do-
mi educentur, hic qui naſcuntur, ſtatimque ab infantia natale ſolum amare, ac fre-
quentare

Liberalitas priuata ciuiũ Romanorum.

Romanorum uigilantia in perdiſcendis literis.

quentare conſueſcant. Quantum uerò animi quietem prȩſtent bonarum artium ſtudia E
De quiete animi, quam præſtant ſtudia. Cicero ſcribens Cornificio ſic oſtendit, ut philoſophiæ magnam habeam gratiam, quæ me non modò ab ſolicitudine abducit, ſed etiam contra omnes fortunæ impetus armat. Et Seruio Sulpitio Cicero: Sed mihi ita perſuaſi: te quoq; in ijſdē uerſari rebus, quæ etiā ſi minus prodeſſent, animum tamen ab ſolicitudine abducerent. nec ſolum literis & bonarum artium ſtudijs, ſed alijs quoque delectati ſunt Romani cognationem quandam cum literis habētibus, ſignis ſcilicet, ſtatuis & ueterum operibus ſculptilibus: planè eñ oſtendit Liuius Romanos milites monumentis Capuæ pridē dirutæ altius perfodiēdis libentius inſudaſſe, quod aliquātum operū ueterum perſcrutātes inueniebāt. Et Plinius orator Seuero: Emi proximè Corinthium ſignum, modicum quidem, ſed feſtiuū & expreſſum. Eſt enim nudum: effingit ſenem ſtantem: oſſa, muſculi, nerui, uenæ, rugæ apparēt: Nunc iube baſim fieri ex quouis marmore. Itē Caninio Ruffo, de Silio Italico: Multum ubiq; librorum habebat, multum ſtatuarum, multum imaginum, quas nō habebat modò, uerū etiā uenerabatur. Et Iulio Seuero. Herenius Seuerus uir doctiſſimus magni F
exiſtimabat in Bibliotheca ſua ponere imagines municipum tuorū, Cornelij nepotis, & Titi Accij. Proximè ad literas & doctrinā acceſſit priſcorum delectatio agriculturæ, quā tamen primam poſuit Varro tātum ei tribuendo, ut longitudinem uitæ hominum maiorem fuiſſe dicat, quo tempore ex ſolo agriculturæ fructu uiuebatur, ea quam poſteræ habuerunt ætates delicijs uſæ. itaq; & nos agriculturam (licet præpoſteræ ad literas) nō laudabimus magis, quàm aliqua ex parte deſcribemus: quanquam & ipſe Varro literas primæ agricolarū inſtitutioni neceſſarias fuiſſe dicit in uillico, qui rationes pecoris magiſtro in ſcriptis referret. Intelligent uerò qui attentè legent ſicut uirtutis, dignitatis, amplitudinis priſcorum à literis & doctrina fuit, ita diuitiarū, ſine quibus nec priuatæ res, nec publicæ poſſunt ſubſiſtere, principium & quidem ſolidū laudatiſſimumq; ab agricultura fuiſſe. Quin unū nos maximi facimus: Sicut originem diuitijs inculpabilem dedit agricultura, ita ampliſſimorum ſtantis reip. uirorum & nonnullorum poſtea principum ingentes toto orbe diuitias poſſidentium, laudatiſſimam & ſimul iucundiſſimā G
fuiſſe opum partē illam, quæ ab agriculturæ partibus proueniret. Sit ergo nobis in hac pulcerrima noſtri operis parte à Marci Varronis, Marciq; ſimul Catonis agricultura
Vita ruſtica urbana antiquior. principium. Cum duæ uitæ, inquit Varro, traditæ ſint hominū, ruſtica & urbana, dubiū non eſt, quin hæ nō ſolum loco diſcretæ ſint, ſed etiam tempore diuerſam originem habeant. Antiquior enim multo ruſtica: nam fuit tempus cum rura colerēt homines, neq; urbes haberent. & infrà: urbanis agricolæ præſtāt: nec mirum, quod diuina natura dedit agros, ars humana ædificauit urbes: cum artes omnes dicantur in Grȩcia intra mille annos repertæ, agri nunquam non fuerunt in terris qui coli poſſint. Neq; ſolum antiquior cultura agri, ſed etiā melior: itaq; non ſine cauſa maiores noſtri ex urbe in agros redigebant ciues ſuos, quod & in pace à ruſticis Romanis alebātur, & in bello ab his defendebantur. Et Varro item. Notum eſt humanȩ uitæ ſummā minorem gradatim deſcendiſſe ad hanc ætatem, ut ſcribit Dicȩarchus, & ſummum gradum fuiſſe naturalem cum uiuerent homines ex his rebus, quas uiolata ferret terra. ex hac uita in ſecundā aſcendiſſe paſtoritiam, cum è feris atq; agreſtibus arboribus & uirgultis & decerpendo glandem, arbuſtum, mora, poma colligerent ad uſum. Sic ex animantibus propter eandē utilitatem quæ poſſent ſylueſtria caperent, & cōcluderent, & manſuefacerēt: inter quas primas nō ſine cauſa putat oues aſſumptas propter utilitatem, & propter humilitatem. maximè enim à natura quietȩ & aptiſſimæ ad uitam hominum. Ad cibum enim lac & caſeum adhibent, ad corporis ueſtitū pelles attulerunt. Ad uetuſtatē hæc ab Varrone ſumpta ſint. H
Agriculturæ dignitas. Dignitatē nunc idem Varro edoceat. Origo agriculturæ, quam dixi, dignitas quā dicā. de antiquis illuſtriſſimus quiſq; paſtor erat, ut oſtendit & Græca & Latina hiſtoria, & ueteres poetȩ, qui alios uocāt polyarnas, alios polymelas, alios polybutas, qui ipſas pecudes propter caritatem aurea fuiſſe pelle tradiderunt. Quis neſcit Fauſtulum fuiſſe paſtorem nutritiū, qui Remū & Romulum educauit. nec minor eſt dignitas agriculturæ, quā Marcus Cato affert. Virum bonum cùm laudabant, ita laudabant: bonum agricolam, bonumq; colonum. ampliſſimè laudari exiſtimabatur, qui ita laudabatur: maximè quod plus quæſtus ſtabiliſſimuſq; conſequitur: minimeq; inuidioſi, miniméque malè

cogitantes

A cogitantes ſunt, qui in eo ſtudio occupati ſunt. Nec paruæ ſunt laudes agriculturæ à M. Cicerone. is pro Roſcio Amerino orans. Qui ruri ſemper habitarunt, & in agro colẽdo uixerunt, quæ uita maximè diſiuncta à cupiditate, & cum officio coniuncta. Et infrà: At Herculè maiores noſtri longe aliter & de illo & de cæteris talibus uiris exiſtimabant: itaq; ex minima tenuiſſimaq; rep. maximam & florentiſſimam reliquerunt nobis. Suos enim agros ſtudioſè colebant, non alienos cupidè appetebãt. & item infrà. Vita autem hæc noſtra, quam tu agreſtem uocas, parſimoniæ, diligentiæ, iuſtitiæ magiſtra eſt. Columella quoq; in eiſdem laudibus eſt profuſus: cum enim temporum ſuorum negligentiã culturæ agri damnaſſet ſic addit. Sed noſtro potius uitio, qui rem ruſticã peſſimo cuiq; ſeruorum uelut carnifici noxæ dedimus: quam maiorum noſtrorum optimus quiſq; & optimè tractauerit. idq; ſpernitur genus amplificãdi relinquẽdiq; patrimonij quod omni crimine caret. Supereſt (ut dixi) unum genus liberale, & ingenuũ rei familiaris augendæ, quod ex agricultura contingit. Et item inferius: Cõplurimis monumentis ſcriptorũ
B admoneor, apud aliquos noſtros fuiſſe gloriæ curam ruſticationis. Ex qua Q. Cincinnatus obſeſſi conſulis & exercitus liberator, ab aratro uocatus ad dictaturam uenit, ac rurſus faſcibus depoſitis, quos feſtinantius uictor reddiderat, ꝙ ſumpſerat, ad eoſdem iuuẽcos, & quatuor iugerum auitum prædiolum redierit. item C. Fabritius, & Curius Dẽtatus: alter Pyrrho finibus Italiæ pulſo, domitis alter Sabinis accepta, quæ uiritim diuidebantur, captiui agri ſeptem iugera nõ minus induſtriè coluit, ꝙ fortiter armis quæſierat. Et Plinius: Ipſorum tunc manibus triumphatorum colebant̃ agri: ut fas ſit credere gaudentem tũc terram uomere laureato uberiorem dediſſe fructum. Illi enim eadẽ cura curabant ſemina, qua tractabãt bella. Sed iam culturæ agri uetuſtate & dignitate ſimul oſtenſis, eius inſtituta dicamus, quę tres in partes diuiſa ſunt. agri ſeminarij curæ, una. pecuariorũ & paſtionis ſecũda, & tertia uillarũ. Agri ſeminarij pars ideo breui à nobis expedietur: quia partim de ea nuper aliqua diximus: partim multa in duabus alijs partib. dicentur ad eam ſpectantia. nam nihil æquè agrum reddit feracem, ꝙ aratoris diligẽtia *Tres agriculturæ partes.*
C & aſſiduitas: qualem Cincinnatũ, Fabriciumq; & Curium paucis arandis iugeribus adhibuiſſe diximus: cum è contra uincti pedes, damnatæ manus, inſcriptiq; uultus, omnia in peius uertãt. Stercorationẽ uerò, de qua Marci duo Varro & Cato multa dicũt, agris plurimum prodeſſe nõ negauerim. In primis tamen agricolatoris diligentia plurimum ualere uidetur: ut non iniuria agrũ malè colere fuerit nota cenſoria. Et caſtigatio itẽ cenſoria fuerit, minus arare quàm uerrere. Et uera fuerint quæ templorum ſacerdotes prudenter à ſe dicta, oraculo Apollinis falſò attribuerunt, Nequam agricolã eſſe quiſquis emeret, quod præſtare ei fundus poſſet: malũ patremfamilias quiſquis interdiu faceret, quod noctu poſſet, niſi in tempeſtate cœli: peiorẽ, qui profeſtis diebus ageret, qđ feriatis liceret. peſſimũ, qui ſereno die ſub tecto potius operaret̃, ꝙ in agro. Potuitq; ad omnem huius agriculturæ partis inſtitutionem ſatis eſſe: quod Plinius de C. Furio Creſino habet. Cum enim in paruo admodũ agello, largiores multo fructus perciperet, ꝙ ex am *Quæ proſint agris.*
D pliſſimis uicini, inuidia magna erat, ceu fruges alienas pelliceret ueneficijs. Quam ob rem à Spurio Albino curruli die dicta metuens damnationem, cùm in ſuffragiũ tribus oporteret ire, inſtrumentum omne ruſticum in forũ attulit, & induxit filiam ualidã atq; benè curatam, ac ueſtitã, ferramẽta egregiè facta, graues ligones, uomeres ponderoſos, boues ſaturos: poſtea dixit, Veneficia mea Quirites hæc ſunt: nec poſſum uobis adducere in forum lucubrationes, uigilias, & ſudores: itaq; omnium ſententijs abſolutus eſt. Et quando non detur agriculturã, proprijs & filiorum manibus ſicut Creſino exercere, ꝓximũ eſt quod priſci in prouerbijs habuerunt attendere, optimum omniũ eſſe fimũ, qui ex frequenti ueſtigio domini in agrum cadit: & ad ſimilitudinem traducere, ſicut equũ ita agrũ impinguare domini oculũ. Ad alias agriculturæ partes duas pecuariæ paſtionumq; ſimul, & poſt uillarum ueniamus: quarum inter ſe diuiſarum, principes quoq;, q eis præponuntur diuiſos eſſe inquit Varro, ꝙ unus uillicus, alter uocat̃ magiſter pecoris. iſq; ut habeat ſcripta oportere dicit Varro, ꝙ ſine literis idoneus non eſſet, qui rationes dominicas pecuarias conficere poſſet. hãc uerò pecuariæ & paſtionũ partẽ ſecũdã, cũ uillarũ adiacẽtijs ſimul tractare cogimur, qđ licet Varro nomina principibus, ut adpellauit, earum diuiſa dederit: unã tamen & eandem ſimul curã eos habere oportuit: ut *De magiſtro pecoris.*

dum uillicus non ſolũ ædificia uillæ,ſed coniuncta illis uiuaria,ornithones,leporaria,et E
ferarũ clauſtra curat: magiſter uerò pecoris non magis ouium & boum aliorumq́ animalium,quàm cicurum & cluſorum ſiue animalium ſiue piſciũ paſtionis habet rationẽ, patrisfamiliàs res ruſtica benè ſuccedat.Et quidẽ in pecuaria, poſtquã Varro laudes ouis ſuprà dixerat:de bobus ſecundo loco ſcribit, quorũ autoritatẽ in pecuaria maximã eſſe uult oportere,præſertim in Italia:quæ à bobus nomen habere exiſtimat. potuimus hoc in loco quæ ſupra in uectigalium partibus ſunt à nobis dicta repetere,de ouiũ &paſcuorũ quæſtu,qui in Appulia & Samnitium mõtibus à Romanis fiebat:&de uaccarũ, equarũ,caprarumq́ gregibus alendis,ex quib. magna uillæ & patrifamilias accedit utilitas.Sed hæc & ſimilia prout à Varrone & Catone alijsq́ uel præpoſterè habẽtur referre oportet,primũq́ pecuaria appellaſſe maiores omnia,ex quib. populus Romanus haberet redditus:quia diu hoc ſolũ uectigal Romanis fuit,locupletesq́ loci,id eſt agri plenos.A diuiſione tamen rei ruſticę,quã Varro poſuit incipientes omnia præterquã uillę ædificia,in ipſas tres partes conferemus,etiã à cæteris ſcriptoribus excerpẽda. Ruſticæ F
Ornithones. diſciplinæ inquit Varro genera ſunt tria:ornithones,leporaria, piſcinæ:ornithones dico omniũ alitum,quæ inter parietes uillæ ſolẽt paſci.Ex qua quidem alitũ paſtione,maiores aliquando fructus captos eſſe affirmat Varro,q̃ ex toto fundo capi conſueuerint. Aliquãdo enim uidiſſe dicit greges magnos anſerum,gallinarũ, columbarum, gruum, pauonum,nec non glirium.Ex quibus rebus ſcriba librarius libertus eius, in annos ſingulos plus quinquaginta milia capere dicebat.Et in eodẽ dialogo Accius affirmat.Certe noſti materteræ meæ fundum in Sabinis,qui eſt ad XXIIII lapidẽ uia Salaria à Roma.In hac uilla qui eſt ornithon ex eo me quinq́ milia ſcio ueniſſe turdorũ denarijs ternis.Quid autẽ propriè ſint,& unde habuerint originẽ ornithones ſic habet Varro. Primus ille gradus maiorum noſtrorũ erat,in quo eſſent auiaria duntaxat,in plano,cohors in qua paſcebantˉ gallinæ,&earũ fructus erant oua & pulli. Alter ſublimis,in quo erant
Columbæ. columbę in turribus,aut ſumma uilla.Columbarũ duo genera: Vnum agreſte,qđ habetur in turribus ac culminibus uillæ,à quo appellatæ columbæ. Alterum genus columbarum eſt clementius,quod cibo domeſtico cõtentũ,intra limina ianuæ ſolet paſci. ex his G
duabus ſtirpibus fit miſcellum tertium genus fructus cauſa, atq́ cõcedunt in locũ unũ, quod alij uocantˉ periſterona,alij periſterotrophion, in quo uno ſæpe uel quinq́ milia ſunt incluſæ,Nihil celerius,fœcundius.cõtrà autẽ auiaria ſunt nomine mutato: qđ uocantˉ ornithones,in quib.ſtabulantˉ turdi & pauones.Auiaria ſcribit Plinius primũ inſtituiſſe,incluſis omnium generum auibus.M.Lelium Strabonẽ Brundiſii equeſtris ordinis,hæcq́ eadẽ ſunt auiaria,quæ dicit Varro nomine mutato uocata eſſe ornithones, in quibus ſtabulentˉ turdi & pauones.Et infrà:de ornithone qui fructus cauſa fit,nõ niſi pingues ſumuntur turdi.igitur teſtudo,aut periſtylium tueri debet uirgultis, aut reti ferreo,in qua milia aliquot turdorũ aut merularum includi poſſint,præterea aliæ quoq́ aues,quæ pingues ueneunt carè,ut turtures aut coturnices. Refert aũt Plinius Corneliũ
Quam ob cauſam coturnices damnatæ. Nepotẽ ſcripſiſſe,turdos paulò antè Auguſti ætatem impinguari cœpiſſe.Et ciconiam magis placuiſſe q̃ gruem: Et inſuper addit ipſe coturnicibus ueneni ſemen gratiſſimũ H
eſſe cibum,quam ob cauſam eas damnauerint menſæ,ſimulq́ comitialem propter morbum,quem ſolæ animaliũ ſentiunt præter hominem.Sequitur Varro,In hoc tectũ aquã uenire oportet per fiſtulam,& eam per canales anguſtos ſerpere,qui facile abſtergi poſſint.De pauonib.noſtra memoria,inquit,greges haberi cœpti &ueniere magno.Ex his M.Aufidius Lurco ſupra ſexaginta mil.numos in anno dicitˉ capere. Paulus iureconſultus De legatis.Auibus legatis,anſeres,phaſiani,gallinæ & auiaria debẽtur. phaſianarij autẽ & paſtores anſerum non cõtinentur.Alexandrum Seuerum imperatorẽ Mammea genitum Chriſtiana laudibus à nobis ſæpiſſimè celebratũ,hoc loco ſupra uires extollere geſtimus.de quo habet Helius Spartianus.habuit ſanè in palatio unũ genus uoluptatis quo maxime delectatus eſt: in quo ſolicitudines publicas ſubleuauit. Nã auiaria inſtituerat pauonum,phaſianorum,gallinarum,anatum,perdicum,maxime palũborum:quos habuiſſe ad uiginti mil. perhibetur:& ne earum paſtus grauaret annonã,ſeruos habuit uectigales,qui eos ex ouis & pulcenis & pipionib.alerent.Et noſter Cicero ad Papirium Petum.Plures enim pauones confeci quàm tu pullos columbinos.ꝓxima
fuit

A fuit alitum paſtioni alendarũ apum induſtria: de qua & ſi multa dici poſſent à Virgilio ſumenda: ſatis erit pauca ab eodem Varrone uel trunca accipere, uberrimos qui inde ꝓuenerunt fructus quæſtusq́; oſtendentia. Autorem, Varro inquit, habeo non ſolum qui aluearia ſua locata habet quotannis quinis milibus pondo mellis, ſed fratres ex agro Faliſco locupletes, quib. cũ à patre relicta eſſet parua uilla, & agellus nõ ſanè maior iugero uno, hos circum uillã totam aluearia feciſſe, qui nihilominus aut per[que] dicerẽt, dena milia ſeſtertia ex melle recipere ſe ſolitos. apes cum examen exiturũ eſt quod fieri ſolet cum educatæ proſperè ſunt multæ, ac progenitas in coloniã mittere uolunt: ut olim crebrè Sabini factitarunt, propter multitudinem liberorum. Sed iam ueniendum eſt ad ſecũdã proximæ diuiſionis noſtræ partem leporaria, cuius uerbi uim ſic ipſe exponit Varro: Leporaria te accipere uolo non ea, quę tritaui noſtri dicebãt, ubi ſoli lepores ſint: ſed omnia ſepta ac affixa uillæ, quæ ſunt: & habent incluſa animalia, quæ paſcũtur. & infrà: In leporario pater tuus Acci, præter[que] lepuſculum nihil uidit. ne[que] enim erat magnũ id

De apum paſtione.

Hic nonnulla deſunt.

B ſeptũ, quod ut nunc haberẽt multos apros ac capreas, cõplura iugera macerijs cõcluderentur. Aulus Gellius: Viuaria ueteres quando[que] leporaria dixere, in quibus om̃ia clauderent̃ animalia: quando[que] roboraria à modo claudendi roboribus: ſicut præclarũ uirũ Coſmã Medicum, in triuio Mugelli uilla habere uidemus. Et Plinius. Viuaria ferarũ primus Romæ inſtituit Fuluius Lupinus. nec diu imitatores defuere. L. Lucullus & Quintus Hortenſius. Varro aũt ſic habet. Quintus Fuluius Lupinus dicit̃ in Tarquinienſi habere ſepta iugera quadraginta: in quo ſint clauſa non ſolũ ea quæ dixi, ſed etiã oues. præterea in eodẽ conſepto feræ haberi ſolent codiceria ex arborũ corticibus, at[que] aluearia, at[que] etiam dolia ubi habeant concluſos glires. Tertium eſt genus quod in Gallia & Hiſpania naſcitur ſimile noſtro lepori, quem cuniculũ appellant. Apros poſtea habuere in leporario nec magno negocio ibi exceptiuos & cicures: nam[que] fundũ emit in Tuſculano hic Varro à M. Pippio Piſone. Vidiſti ad buccinam inflatã certo tẽpore apros & capreas conuenire ad pabulum: cùm è ſuperiore loco, è palæſtra apris effunderetur glans,

Viuaria.

C capreis uitia, aut quid aliud. Ego uerò, inquit ille, apud Q. Hortenſiũ cũ in agro Laurẽti eſſem, ibi iſtuc magis magnificũ uidi. Nã ſylua erat ut dicebat ſupra quinquaginta iugerum, maceria ſepta, quod non leporariũ, ſed theritrophion appellabãt. Ibi erat locus excelſus, ubi triclinio poſito cœnabamus, apud quod orphea uocari iuſſit: qui cum eò ueniſſet cũ ſtola & cithara, & canere eſſet iuſſus, buccinã inflauit, ubi tanta circunfluxerit mox ceruorum, aprorum, & cæterarũ quadrupedũ multitudo, ut non minus formoſum mihi uiſum ſit ſpectaculum, [quam] in circo maximo ædilium, ſine Aphricanis beſtijs cũ fiũt uenationes. Quando aũt cõtigiſſet cõmoditas uenationib. delectati ſunt priſci: Plinius orator Cornelio Tacito. Apros tres equidem pulcerrimos cepi. ipſe inquis? ipſe, non tamen ut omnino ab inertia mea & quiete diſcederem. Ad retia ſedebam: erant mihi ꝓxima, non uenabulum, aut lancea, ſed ſtilus & pugillares: meditabar aliquid enotabam[que], ut ſi manus uacuas, plenas tamẽ ceras reportarẽ. Et Macrobius in Saturnalibus ſcribit: uenatores aprorũ, ſi noctu apros deferebant, acutũ infigebant ahenũ, ut à putredine ſeruarent̃. Tertiæ tandẽ parti piſcinis intẽdamus: de quibus Varro. Similiter piſcinas dico eas, quæ in aqua dulci aut ſalſa incluſos habent piſces ad uillã, ad quas tres partes cõmode & utiliter habendas, parari oportere uult Varro tria artificũ genera: aucupes ſcilicet, uenatores, & piſcatores, à quib. emant̃ ea, quę ſeruorũ diligentia tuearis. Hiſ[que] tribus generibus priſcorũ frugalitatẽ benè, & poſteriorũ luxuriem malè uſam fuiſſe dicit. aquam

Priſcorum delectatio ex uenatione.

D enĩ niſi dulcẽ habuiſſe priſcorũ piſcinas ſcribit: in qua duntaxat ſcaros & mugiles piſces alerẽt. ſed breui poſt L. Philippus & Hortẽſius tam refertas piſcibus habuerũt piſcinas, ut Cicero eos piſcinarios appellauerit. M. Cato Vticẽſis hæres à Licinio relictus, piſces qui in eius piſcina erant XL milibus uendidit. ſed ſua ætate luxuriẽ propagaſſe, leporaria & piſcinas ꝓferendo ad mare, & in eas pelagios greges piſciũ reuocaſſe, ꝓpter quas appellati ſint Sergius Orata, & Licinius Murena. Nã uiuaria coclearũ ſcribit Plinius à Fuluio Hirpino inſtituta fuiſſe in Tarquinienſi, paulò ante bellũ Cæſaris & Pompeij, diſtinctis generibus, ut ſeparatim eſſent albæ quæ in Reatino agro naſcunt̃, ſeparatim Illyricæ, quib. magnitudo præcipua. Aphricanæ, quib. fœcũditas, Solitanæ, quibus nobilitas. Quin & ſaginã earũ cõmentus eſt ſapa & farre. C. quo[que] Hircius uno tẽpore Cæſari

De piſcinis.

ſex mil.muręnarum mutua dedit in pondus,& propter piſciũ multitudinẽ, quadrag?ſies B
ſeſtertio uilla eius uenijt.Et Pollio eques Romanus,ex amicis Auguſti uiuarijs muręna
rum immiſit damnata mancipia.Antonia uerò Druſi uxor,Muręnę quã diligebat inau
ris addidit,cuius fama multi baulos uidere cupiuerunt,in Baiano ſinu centũ ab urbe mi
libus ſemotos.Muręnas uerò à freto Siculo ſcribunt Gellius & Macrobius flutas fuiſſe
habitas:Sic dictas ꝙ fluitarent pinguedine, & à ſole torrefactæ. Fuerũt aũt apud maio-
res in pretio & delitijs piſces aliqui,quorũ aut immutata ſunt nomina,aut perijt ſpecies.
Scribit nanq; Plinius mullũ ſuis temporib. fuiſſe in honore, quorũ unus ſeptẽ milibus
fuerit emptus,cum tamen nullus unq̃; inuẽtus ſit,qui excederet pondo. Et Seneca quar
ta decenteſima epiſtola:Mullũ ingentis formæ Tiberius Cæſar miſſum ſibi, cum in ma-
cellũ deferri & uenire iuſſiſſet:amici,inquit,omnia me fallunt,niſi illum mullũ aut Api-
cius emerit,aut P.Octauius.quinq; ſeſterijs Apicius emit piſcẽ,quẽ Cæſar uendiderat.
Et accipẽſer, qui ſquama eſſet inuerſa,in magna pariter exiſtimatione erat.De quo Ma
crobius.Scipio Aphricanus cùm accipenſer piſcis & rarus & pretio carus ſibi eſſet alla F
tus,unũ & poſt aliũ ad cœnã(ut refert Cicero)inuitabat:Põtius quidã inquit:uide quid
agas,accipenſer iſte paucorum hominũ eſt. Lupum piſcẽ Plinius multi factũ eſſe dicit,
præſertim ſi inter duos pontes eſſet captus,ubi ſtercora lamberet: Vnde nõ magis pro-
priè tũc Caius Ticius,q̃ nos nunc ganeones & aleatores lupos inter duos pontes appel
lare poſſumus.Sed ætatis noſtræ docti,lectione Plinij delectati,cùm accipẽſeris & mul
li nullã aduenire poſſint inter noſtri temporis piſces ſimilitudinẽ, lupũ eſſe contendũt,
quẽ uulgo ſturionẽ appellant,qui in Tyberi & ad pontes nunc extantes optimus capit.
Quod aũt ex Plinio ſuprà diximus,Ciceronẽ Philippũ & Hortẽſium piſcinarios appel
laſſe,ſumptum eſt à Plinio ex epiſtola Ciceronis ad Atticũ,ubi ſic eſt.Mihi uerò ut inui-
deant Piſcinarij noſtri.Tribus ruſticæ diſciplinæ generibus explicatis alia ad agricultu
ram,ad ipſaq; eius diſciplinæ genera uarijs facietia modis dicemus. Eritq; à re diuina ini
Luſtratio tium.Agrũ ſi luſtraueris,inquit Cato,cures luſtrare Ianum Iunonemq; uino,præfaturus G
agrorum. ſic dicito.Mars pater te precor quæſoq;,ut ſciens uolens propicius mihi ſis,domui fami
liæq; noſtræ:Boues ferijs coniungere licet.hæc licet facere, aduehant ligna, fabalia,fru-
mentũ,quod non daturus eris mulis,equis,aſinis:feriæ nullæ niſi in familia ſint. partem
uerò hanc in pecuaria eſſe inquit Varro,quæ non parat,ut ex his capiatur fructus.ſed ꝓ
pterea ut fructus ex ea ſint.muli ſcilicet,canes,& paſtores.uotum pro bobus ut ualeant,
Cato,ſic docuit facere.Marti Syluano in ſylua interdiu in capita boũ ſingula uotũ faci-
to:farris pondo tria,laridi pondo quatuor & dimidiũ, & pulpæ idem in unũ licet conij-
Diſciplina cere.Eam rem diuinã ſeruus uel liber facito:mulier ne adſit. poſt rẽ diuinã, ruſticã diſci-
ruſtica. plinã ſic edocet Cato.Ager quãdo inſtruitur CCCL iugerum,uillicũ uillicã, operarios,
bubulcos tres,aſinariũ,bubulcum,opilionẽ, tredecim boues, trinos aſinos clitellarios,
molas aſinarias unas,truſatiles unas,Hiſpanienſes unas,abacum unum,lectum in cubi-
culo unũ,lectos loris ſubtentos quatuor.Et ſi erit centũ iugerum ager:aſinarios,ploſtra
rios duos,Aſinũ molarium unũ,abacũ unum,arcam ueſtiariam unam, armarium prom H
ptuarium unũ:ornamenta bobus,& aſinis inſtrata tria.Loram bibat familia mẽſes tres,
menſe quarto,quinto,ſexto,ſeptimo, octauo in dies ſextarium, id eſt in menſes cõgios
quinq;. Veſtimẽta familiæ tunicã pedes tres & ſemis. ſaga alternis annis. quoties cuiq;
tunicam,aut ſagum dabis prius ueterem accipito:unde centones fiant familiæ. cibaria,
qui opus faciunt,per hyemẽ tritici modios quatuor:per æſtatẽ modios quatuor & dimi
diũ.cõpeditis:per hyemẽ panis pondo quatuor. Vbi uineã fodere cœperint,panis pon
Villici officiũ. do quinq;:uſq; adeò dũ ficus eſſe cœperint,deinde ad pondo quatuor redito. Villici of
ficium,quæ emi parariq; oportet,quæ cibaria,quæ ueſtimenta familiæ dari oportet:ea-
dem uti curet,faciatq; moneo,dumq; dicto audiẽs ſit hoc amplius,uti ante aduentũ do-
mini quæ opus ſint parent,curentq; diligẽter. Villicæ quæ ſunt officia. Si eam tibi dñs
dederit uxorẽ,ea eſto cõtentus,ea te metuat facito,ne nimiũ luxurioſa ſiet. Vicinas ali-
aſq; mulieres q̃ minimũ utat,neúe domũ ad ſe recipiat. Ad arã nequò eat,neúe ambula
trix ſit. Rem diuinã ne faciat iniuſſu domini,aut dominę.Scito dominũ facere rẽ diuinã
pro tota familia.munda ſit,uillam conuerſẽ mũdeq; habeat.hãc uillicę diſciplinã noſtri
temporis nulli per Italiã proponi oportet,ꝙ nõ ſeruos,ſicut maiores noſtri,ſed ruſticos

A habemus ſemipatronos,uxores ſuas frugi mulieres,& ſibiịpſis utiliſſimas habẽtes.pars
tamen unica fortaſſis fuerit memoranda agricolatoribus Romam incolentibus:quorũ
uxores perpetuæ ſunt ambulatrices,ad araſq; urbis ſingulas,penè ſingulis ambulãt die
bus.Sequiturq; in uillicæ diſciplina Cato:Calẽdis Marijs feſtus dies cum erit, coronã in
focum ardeat:per eos deniq; dies Lari familiari pro copia ſupplicet.Cibum tibi & fami
liæ curet,uti coctũ habeat:pyra arida,ſorba,ficos,uuas paſſas ſeruet in ſapa,&pyra &nu
ces in dolijs & mala.Vuas in urceis & myrteis in terra obrutas,& nuces præneſtinas re
centes,in urceo in terra obrutas habeat.Mala ſcantiniana in dolijs.Hæc omnia quotan
nis diligenter ita condita habeat.Farinam bonam & furfur ſubtile ſciat facere. Vnũ aũt
hac in re M.Cato ut in cæteris ſapientiſſimè ſcripſit.Humaniſſimũ & utiliſſimũ fore,ut
diligant uicini nec familiæ tuæ ſint malæ.Traditq; Plinius in duodecim tabulis nuſq; di
ci uillã,ſed ortum,qui primùm Athenis ab Epicuro fuerit inſtitutus:uſq; enim ad Epicu *Quando primum orti inſtituti.*
rum ortos non fuerat moris haberi in oppidis.additq; Plinius Romæ quidem per ſe or-
B tũ pauperis agrum fuiſſe:qui & ſubiungit,per ætatẽ ſuã ortorum nomine ingentia in ur
be Roma fuiſſe palatia.Sed quantũ ſpectat ad ortos,qui ſecus uillas in re ruſtica haben-
tur:cõmendat Plinius herbas nõnullas his uerbis.Fertur in templo Apollinis Delphici
adeò cæteris herbis prælatus raphanus,ut ex auro dicaretur,beta ex argento,rapum ex
plumbo.Sic M.Curius rapũ torrens in foco aurũ à Samnitibus oblatũ repudiauit. Et al
liũ ac cæpas inter deos,& iuſiurandum habet Ægyptus. Braſſica in medicinã populus
Romanus ſexcentis annis eſt uſus.Refertq; Plinius Marcũ Catonẽ illum ſuperiorẽ om
nium bonarũ artiũ magiſtrum, diu duntaxat paucarum herbarũ notitiam attigiſſe.un-
de libet aliqua herbarũ & ſeminum uocabula afferre à Nonio Marcello ſumpta. aſpara
gus nunc etiam notiſſimus,tiſatiaq; & lepatia.naſturtiũ & ſinapi. portulaca & ocimum
ſemen uiciæ ſimillimũ.Sed & uocabula eodem loco Nonius exponit quorũdã ex agri
fructibus:quos ſupra Marcum Catonem à uillica parari debere oſtẽdimus uoluiſſe.Lo
ra eſt potio confecta ex ordeo.Sapa cuius & uerbũ & uſum retinemus, ſi obdurior de-
C frutũ,ſi liquida eſt miriola.de qua Feſtus:mirrina genus potionis, hanc mulieres mirio-
lam uocant,à genere uuæ dictã quidẽ putant.& Plinius:apud priſcos uina erãt miro o-
dore condita.qui & alibi addit quoſdam uinis unguẽta addidiſſe.Plautus in Perſa & ca
lamũ uino addi iubet,idq; uinum mirina appellat.quo item uocabulo dulcia melle cõ-
dita dicta ſunt.Vlpianus iureconſultus:Vinũ ſi quis legauerit omne cõtinetur,qđ ex ui
nea natũ eſt,uinumq; permanſit,ſed ſi mulſum factũ ſit uini appellatione non cõtinebi-
tur,niſi forte paterfamilias etiam de hoc ſentit.Certè zitum quod in quibuſdam prouin
cijs ex tritico,& ordeo uel ex pane cõficitur non cõtinebitur: ſimili modo nec canium;
nec ceruiſia continebitur:nec hydromeli quidẽ conditũ. Nec hoc pacto (niſi alia mens
teſtatoris fuerit)œnomeli(planè id eſt dulciſſimum uinũ) & paſſum, & defrutum non
continebitur.quod potius conditura loco fuit Accinaticum,cum planè uino contineť.
Paſſum uua decocta & ſole ſiccata. Turunda genus panis ex farre cũ dulcibus. Plinius
ſcribit primũ in Latio cibũ pultem fuiſſe nõ panem, argumẽtoq; ad id eſſe quod pulmẽ
D taria pro cibis,ſua etiã ætate dicerentur.& panem lautiſſimũ fieri è ſiligine. inde ſubdit
piſtores Romæ non fuiſſe ante Perſicum bellũ, annis urbe condita ſuper quingẽtos o-
ctoginta.ipſos Quirites panẽ feciſſe, & id opus mulierũ fuiſſe. piſtores uerò uult tantũ
dictos illos,qui far pinſebant.Exinde in piſturã delapſus modum narrat, quẽ in pinſen
do Etruſci tenuerunt,malè nunc intelligibilem:tamen affirmat maiorẽ Italiæ partẽ nu-
do uſam pilo,& quoſdam rotis quas aqua uerſaret: ſicut & omnes pridẽ in toto orbe fe
cerunt:quæ ædificia cum inſtrumento appellant molendina. priſcos aũt ſicut ipſe uult
Plinius,pilo uidemus uſos,& ſingulos patreſfamilias, ſingulas domos frumentũ ſibi in
farinam attriuiſſe:quod officiũ ſupra Plinius uillicæ attribuit, & molæ aſinariæ ſcilicet
ad piſtrinum cuius paſſim in urbe & uillis fuit uſus.Et quando uocabula attingimus rei *Rei ruſticæ*
ruſticæ,finitores eſſe uoluerũt,quos & agrimenſores appellant, decempedãq; uirgultũ *uocabula.*
uel haſtã quæ metiendis agris adhibetur,& iugerũ terræ quantũ duo iuncti boues uno
die arant,harã porcorũ ſtabulum,burim aratri extremam partẽ.Stiuam uerò manubria
quibus ſuſtẽtatur à bubulco aratrum.demum & legem dicemus Laurentũ, qua ſancitũ
eſt:ne pomum ex alieno legatur in armum,id eſt quod humeri onus ſit.& alia per Latiũ *Lex Laurentũ.*

lex pagana fuit,ne mulieres per itinera ambulãtes torquerẽt fuſum, aut om̃ino detecta E ferrent,quoniã aduerſetur omni frugũ ſpei. Arborem platanũ habuerunt in uillarũ delicijs maiores,quas uino irrigaſſe Hortenſiũ ſcribit Macrobius: noſtra non habet ætas, præſertim eo recognitas uocabulo, ſed frequentes alicubi habet Italia cedros, quib.eã caruiſſe ſcribit idẽ Macrobius. Feneſtella tradit nõ fuiſſe oleã in Hiſpania, Italia & Aphrica Tarquinio Priſco regnãte, anno urbis tertio octogeſimo centeſimo.ceraſa Lucullus in Italiã primũ anno urbis ſexcenteſimo octogeſimo è Põto tulit. nuces dictę,ꝙ foris duræ,ſicut iuglans nũc ſolo nucis uocabulo appellata,auellana quæ & corilus, caſtanea,amygdala,pinea:mala uerò dicta ſunt ꝙ mollia. Florentinus iurecõſultus, inqt, frugem pro redditu appellari,non ſolũ qđ frumẽtis aut leguminibus,uerũ etiã quod ex uino uel ſyluis cæduis,è fodinisq; lapidicinis capit. Calpar uult Feſtus Pompeius, uinũ

Mala unde. eſſe nouũ,quod ex dolio demit̃ ſacrificij cauſa anteꝗ̃ guſtetur:Ioui em̃ ſua uina libabãt, quæ appellabãt feſta uinalia. Mos fuit latinis quo die quis primo guſtaret muſtũ, dicere,ominis gratia. Vetus nouũ uinũ bibo,ueteri nouo morbo medeor. A quibus uerbis F Meditricæ deæ nomen conceptũ,cuius ſacra retro Meditrinalia appellata ſunt: Habet

Mos Latinorũ. aũt Plinius de uino multa,quæ diligenter duximus afferenda:primũ prorſus dici poſſe, inquit,neq; uiribus corporis utilius aliud, neq; aliud uoluptatib. pernicioſius ſi modus

Vini uſus Romæ. abſit. Vini uerò uſum Romæ & per Italiã,per regum & creſcentis reip.tempora fuiſſe rarum multis in locis inuenio.L.Papirius imperator aduerſus Samnites dimicaturus uotũ fecit,ſi uiciſſet Ioui poculũ uini.Et inter dona ſextarios lactis datos,nũꝗ̃ uini Plinius aſſerit.Et prolibare dijs uino nefaſtũ fuiſſe,præter imputatæ uitis, fulmine tactæ, quãꝗ̃ iuxta homo pepẽdiſſet laqueo,aut quæ uulneratis pedibus calcata eſſet.Et Romulus lacte nõ uino libauit.Vnde legẽ tulit Numa,uino rogũ ne quis ſpargeret, qđ ſanè feciſſe illũ uini inopia cõſtat.Eademq; lege ex imputata uite libari uina nephas indictum. Varroq; eſt autor Mezentiũ Etruriæ regẽ auxiliũ Rutulis cõtra Latinos tuliſſe,uini mercede, qđ iam in Latino agro haberi cœpiſſet. Vnde iocus ille prodijt uiri excellentiſſimi Cineæ regis Pyrrhi oratoris:cuius à Romana legatione ad regẽ ſuũ redeũtis, ſerui & fa G miliares cũ apud Ariciã urbẽ nunc funditus dirutã,uino immoderatius hauſto, ut ſolẽt ebrij capitis dolorẽ & nauſeã ab aeris grauitate cauſarentur:quin,inquit,ille,uini hoc eſt fecit auſteri inhumaniq; malignitas:unde iter agens inſpectas altiſſimis in ulmis (quod etiã nunc fert regionis natura) uites illis oſtendit,matremq; dixit uinorũ,à quibus tantũ acceperant incõmodũ,in tam alta cruce merito pendere.Non licebat etiã Romæ fœminis uinũ bibere,qđ quidẽ multis poſtea ſeculis ſeruatũ fuiſſe uidemus.Nã dotale nos inſtrumentũ legimus,ante annos paulo plus minus trecentos adſtipulatum.quo genitori ſponſæ maritus promitũt,quoties peperiſſet uinũ illi octo primis diebus quantũ deceret bibendũ dare,& pariter de conſilio medici,quandiu ægrotaſſet, inſuper feſto quoq; ſolenni die potu illã unico oblectare.Sed ad priſcos:Cato cenſor conſtituit,ut propinq fœminæ oſculũ darent,quo ſcirent illi an temetum oleret.Exemplo em̃ id factum uidetur Egnatij Metentini,quẽ conſtabat uxorem,ꝙ uinũ è dolio bibiſſet, fuſte occidiſſe,& fuiſſe à Romulo abſolutũ. Gneusq; Domitius iudex, poſt Catonis legem pronuntia- H uit mulierẽ uideri plus uini bibiſſe uiro inſcio,ꝗ̃ ualetudini expediret,& dote multauit. anno autem urbis conditæ tertio trigeſimo ſexcenteſimo, uina cœperunt in apothecis diu ſeruari. Vnde à conſulum nominibus cenſebantur,& tunc tranſmarina & Phalerna noſci cœpere. P.Licinius Craſſus & L. Cæſar cenſores anno urbis CCCCCCLXV. ſtatuerunt,nequis uinum Græcum plus octonis æris ſingula quadrantalia uenderet. Tãta autem uino Græco gratia erat,ut ſingulæ potiones in una cœna darent̃.L.Lucullus puer apud patrem nunquam lautum conuiuium uidit, in quo plus ſemel uinum Græcum daretur.ipſe cum redijt ex Aſia congiarium diuiſit amplius centum milia cadorum.Cæſar dictator in triumphi ſui cœna uini Phalerni amphoras cẽtum, Chijcados centum in cõuiuia diſtribuit.Idem Hiſpanienſi triumpho Chium & Phalernum dedit. Epulum uerò in tertio conſulatu Phalernum habuit,Chium,Lesbium,Cyprium, quo primum tempore genera quatuor uini cœpta apponi,poſtea omnia in nobilitatem uenere. Hæc anno urbis ſeptingenteſimo. Tiberio poſtea principe inſtitutum, ut ieiuni biberent, potusq; uini antecederet cibos. Externis id artibus & medicorum placitis ſeſe nouitate

aliqua

A aliqua cõmendantiũ.Pudet pigetq; referre,qđ Plinius poſt ſuprà dicta habet,M.Cice-
ronem filium ebrietati deditum,binos cõgios ſimul haurire ſolitum.Sed quod dicit Pli
nius:hanc gloriã nimirũ auferre uoluit interfectori patris ſui M. Antonio. Is enim ante
eũ auidiſſimè apprehenderat hanc ebrietatis palmã,edito etiã uolumine de ſua ebrieta
te,quo patrocinari ſibi eſt auſus.Exiguo tẽpore ante bellũ Acciacũ,id uolumẽ euomu-
it,quo facilè intelligatᷣ ebriũ iã ſanguinẽ ciuiũ ſitiuiſſe. Nã & hæc neceſſitas uitium co-
mitatur,ut bibendi cõſuetudo augeat auiditatem. Et Macrobius in ebrietatẽ procliues
fuerunt multi imitatione Platonis ut dicebãt inuitati,à quo ferebatᷣ dictum eſſe,fontem
& incitabulũ ingenij eſſe uirtutisq; ſi mens & corpus hominis uino flagrarent. Idemq;
eſt autor,Mulieres rarò inebriari,crebrò ſenes. Vnde Auguſtus Octauius prudenter re
ſpõdit,Qui quærentẽ de inopia uini populum Romanũ grauiſſima coercuit uoce,ſatis
dicẽs prouiſum à genero ſuo Agrippa,perductis in urbẽ plurimis aquis, ne populus ſi-
tiret.& de Peſcenio Nigro imperatore ſcribit Helius Spartianus,Hic erga milites tanta
B fuit cẽſura,ut cũ apud Ægyptũ limitanei uinũ peterẽt reſpõderit, Nilum habetis & ui-
num petitis,ſiquidẽ tanta eſt aquæ illius dulcedo, ut accolæ uinum nõ quærãt. Item tu-
multuantibus ijs,q̃ à Saracenis uicti fuerãt,& dicẽtibus uinũ nõ accepimus, & ideo pu
gnare nõ poſſumus,erubeſcite,inquit,illi,qui uos uicerunt,aqua utunᷣ,& iuſſit uinũ in
expeditione neminẽ bibere. Agrorũ cultura cum ijs, quæ uitæ hominum ſuſtentationi
atq; etiã delectationi ſiue gignunᷣ,in illis ſiue induſtria à patrefamilias diligentiore cõ-
paranᷣ oſtenſis,traxit nos quorundã ex priſcis ipſarum rerum,prẹſertim uini abuſus ad
ebrietatis eorum deſcriptionẽ:unde non indecens eſſe ducimus,conuiuiorum & cœna
rum,quæ caſtè & ſobriè fierent, & earũ quæ opiparè ac lautè pararenᷣ, exinde maiorũ De conuiuijs.
antedictis ebrietatum & habitarum effuſius comeſſationũ immoderatas cõſuetudines
oſtendere.Et ſicut ebrietati damnandę initium Cicero filius dedit,ita honeſtioris in cœ
nando uerbi rationẽ à genitore ſumemus, qui Papyrio Pæto ſcribens,inquit, Sapiẽtius
noſtri,q̃ Greci:illi ſympoſia,id eſt,cõpotationes,nos cõuiuia,quod tum maximè ſimul
C uiuitur appellamus. uides ut te philoſophando reuocare coner ad cœnas? Non multi
cibi hoſpitem accipies,multi ioci. Certumq; eſt quod tunc per iocum ſcripſit Cicero ue
rum fuiſſe,eum in cibo potuq; temperatiſſimũ fuiſſe.Trebatio eñ ſcribẽs,inquit: Cum
nõ probarem me nõ ualere, quia febrem nõ haberem, fugi in Tuſculanum,cùm quidẽ
biduo ita ieiunus fuiſſem,ut ne aquam quidem guſtarem.itaq; ego qui oſtreis & murę-
nis facile abſtinebã, à beta etiã & malua deceptus ſum. & Papyrio Pæto, Hircium ego
& Dolabellã habeo dicẽdi diſcipulos, cœnandi magiſtros:nec tñ eas cœnas quæro, ut
magnæ reliquiæ fiant:quod erit magnũ,ſit & lautũ.& infrà,Solẽbã enim antea delecta-
ri iocis & lactucis tuis. Ego tibi unũ ſumptũ afferã,qđ balneũ calefacias oportebit: ꝓ-
inde para,cũ homine edace tibi res eſt.ſed uide audaciã,etiã Hircio cœnam dedi ſine pa
uone.Nonius Marcellus accubationẽ dicit epularem amicorũ,quia uitæ coniunctionẽ
habeat conuiuiũ nominari: & Aulus Gellius conuiuarũ numerũ incipere à gratiarũ nu
mero ſcilicet trium,& conſiſtere in nouem muſarũ numero.Conſtare etiã ex quinq; bel
D lis hominibus,lecto loco,tempore,apparatu nõ neglecto, neq; loquacibus, neq; mutis
cõuiuis:ſermones habendos iucũdos,& bellaria pro ſecundis mẽſis.De quibus Macro
bius in Saturnalibus ſic habet,Bellaria & ſecũdæ mẽſæ idem,mellita placẽta, & ſimilia.
Cœnã Feſtus uult ab antiquis appellatã qđ poſtea fuit prandiũ. Veſpernam quæ nunc
cœna appellatᷣ.Et infrà, Prandiũ ex Græco eſt dictum:nam meridianũ cibum cœnã uo
cabãt.Et inferius, Veſperna apud Plautũ cœna appellatᷣ.& Nonius dapalem cœnã eſſe
uult diuerſis amplis dapibus plenã.ſobrior aũt & cœna & omis uictus inueniri nequiue-
rit ea, quã glorioſus eccleſiæ doctor Hieronymus cõtra Iouinianũ his uerbis deſcribit.
Dicæarchus in libro antiquitatũ & Græciæ deſcriptiõe refert, ſub Saturno, id eſt, in au
reo ſeculo cũ omnia humus funderet,nullũ comediſſe carnes,ſed uniuerſos uixiſſe fru-
gibus & pomis,quę terra ſpõte gignebat.ſed quãdo talia melius dici & laudari poſſunt,
q̃ ſeruari,Antonini Pij imperatoris cœnas imitari laudabile fuerit, de q̃ ſcribit Helius
Spartianus, Victũ eius talẽ fuiſſe ut & eſſet opulẽtia ſine reprehẽſione, parſimonia ſine
ſordibus,& mẽſa eius per ꝓprios ſeruos,aucupes, piſcatores, ac uenatores inſtituereᷣ,
Et Seuerũ Pertinacem ſcribit Capitolinus,nouem libras carnis per tres miſſus poſuiſſe.

Nec minus ſobriã cœnã Plinius orator Septitio Claro parauerat, cui in hæc uerba ſcri- E
pſit, Heus tu: promittis ad cœnã nec uenis. dicitur ius, ad aſſem impendium reddes, nec
id modicum. paratæ erãt lactucæ ſingulæ, cocleæ ternæ, oua bina, balnea cum mulſo &
niue. Hanc uerò aſtrictiorẽ in cœnis & uictu diſciplinam priſci legibus ſeruare iuſſerũt.
Leges de conuiuijs. Nam ſcribit Gellius: Parſimonia non domeſtica ſolum diſciplina, ſed legibus quoq; cu
ſtodita eſt. Gn. Fannio & M. Valerio Meſſala cõſulibus hæc fuit ſanctio: Principes qui
ludis Megalenſibus matris deûm mutua inter ſe cõuiuia agitarent centenos uicenosq;
æris in cœnã, excepto oleo farre & uino quod patriũ eſſet, & argenti ne plus põdo. lex
Fannia, ludis Romanis, plebeis & Circẽſibus & Saturnalibus cẽtenos æris in ſingulos
dies, cæteris diebus denos. lex Licinia, aut in prædictis & nuptijs ducẽtenos, & cæteris
triginta. Lucilius legẽ tulit, Calẽdis, Idibus, Nonis, diebus ludorũ, & ferijs quibuſdã in
cœnã ſeſtertios tricenos, Cæteris diebus nõ amplius XXX aſſes. Æmylia lex ciborum
modũ in uarietate correxit. Antia ne quis magiſtratus ad cœnã alicuius propinquorum
iret. Lex Iulia & Cæſaris Auguſti diebus profeſtis & feriatis trecentos, nuptijs ſeſtertiũ F
milies. Tiberius Neruaq; à trecentis ſeſtertijs uſq; duo milia in cœnas. Plinius uerò ſcri-
bit priſcos nõ habuiſſe coquos in ſeruitijs, eosq; ex macello cõduxiſſe. Et lege Gn. Fan-
nij cõſulis decimo ante bellum tertium Punicum, ne quid uolucrum proponeretũ præ-
ter gallinã unam, inuẽtumq; diuerticulum in lege, quod in fraudem earum gallinaceus
quoq; paſceretũ lacte. Idem quoq; ſcribit, Extant cenſoriæ leges gallinaria in cœnis gli-
resq; & alia delicatiora apponi uetantes, aliæq; ſubinde repetuntur leges. Orchia quam
tulit Orchius tribunus plebis de ſenatus ſentẽtia tertio, quo anno Cato cẽſor fuerat, iuſ-
ſeratq; apertis triclinijs & domo patente cœnari: præſcripſit lex numerũ quoq; conui-
uarũ. Fannia deinde poſt annos uiginti duos, anno urbis GCCCCLXXXVIII. pleriq;
eñ uino madidi in ſenatum & comitium ueniebant, quæ fecit modum ſumptibus dena
riorum centum. Lex Didia poſt XIX annis ſecuta, quæ Italicos eadem pœna cum Ro-
manis urbanis aſtrinxit, & pœnas addidit & prandia cœnis cõiunxit. Licinia lex à Lici
nio cõſule lata, quę ſuperiores innouauit, affirmauit: addiditq;, nõ licere niſi nouis Nun G
dinis Romanis cuique in dies XXX duntaxat aſſes cõſumere. Cæteris diebus carnis ari
dæ pondo tria, ſalſamentorum pondo, & ex terra, uite arbore nata. Lucius Sylla legem
tulit, nõ qua modum ſumptibus daret, ſed pretia minueret, ut pluribus luxurioſè uiuen
di facultas eſſet. Sylla mortuo Lepidus cõſul legem tulit cibariam prioribus ſimilem. Et
in eadem re principes poſtea laborauere: Caius enim Cæſar legem præcipuè ſumptua-
riam exercuit, diſpoſitis circa macellum cuſtodibus, qui obſonia ementium retinerent,
deportarẽtq; ad ſe, ſummiſſis aliquãdo lictoribus atq; militibus, q ſi qui cuſtodes feſelliſ
ſent iã appoſita à triclinio auferrẽt. Modeſtia uerò Hadriani ciuibus pro lege fuit, cõui-
uijs nanq; amicorũ interfuit. Ad cõuiuiũ ſuũ uenientes ſenatores ſtãs excepit, ſemperq;
aut pallio tectus diſcubuit, aut toga ſummiſſa: in cõuiuioq; ſemper tragœdias, comœdi
as, atellanas, ſambucas, lectores, poetas ꝓ re ſemper exhibuit. Ad quã bonorũ principũ
imitationẽ, ciues quoq; modeſtia in cœnis poſtea ſunt uſi. Plinius de Caluiſio Spurino,
Apponitũ cœna nõ minus nitida ꝙ frugi, in argento puro & antiquo, ſunt in uſu & Co- H
rinthia quibus delectatur: cœna diſtinguitũ, ut uoluptates quoq; ſtudijs cõdiantur. Inde
ille poſt ſeptimum & ſeptuageſimum annum aurium oculorumq; uigor, inde agile &
uiuidũ corpus. Et Macrobius in Saturnalibus, Saturnalium diebus Romanæ nobilita-
tis proceres cõgregantur, & tempus ſolenniter celebratum deputant colloquio libera
li, melioremq; diei partem ſerijs diſputationibus occupãtes, cœnæ tempus ſermonibus
cõuiuialibus, agitãt. Et de auũculo Plinius orator: ſtudebat in cœnæ tempus: ſuper hãc
legebatũ, adnotabatur & quidem curſim: cœna hyeme inter primam noctis. Et Catulo
Seuero ſcribens ipſe Plinius, Veniã ad cœnam, ſed iam paciſcor ſit expedita, ſit parca:
Socraticis tantum ſermonibus abundet, in his quoq; teneat modũ. qua in epiſtola, Ca-
tonis nota in cœnis ſcripta eſt. Caium eñ Cæſarem ita Catonem dicit reprehendiſſet in
Anticatonibus ut laudarit. Eos eñ quibus obuius fuerit cũ caput ebrij retexiſſent, eru-
buiſſe dicit: deinde adijcit, non ab illis Catonem, ſed illos à Catone deprehẽſos. Tamen
ſcripſerit quicquid uoluerit Cæſar, Catonem alij ſcripſerũt cùm in Hiſpaniã nauigaret,
unde cũ triumpho redijt, nõ aliud uinum bibiſſe ꝙ remiges, niſi forte hoc de ſuperiore
Catone

A Catone ſcriptum ſit. Et ut aliquid publicæ moderationis dicamus ſcribit in Problematibus Plutarchus, Menſam uacuã tolli non ſinebant priſci, ſed cum aliquid ſupereſſet. Interpretantes aliquid ſemper in futurũ ſeruandum, & propter ſeruos, & elegans putãtes abſtinere à cibis, nec omnes omnino cõſumere: parum uerò ualuiſſe uidentur tot leges, quot ſupra latas fuiſſe diximus, cohibenda multorũ à cœnis ebrietatibusq́; intemperantia, quorũ notas à Seneca Cordubẽſi ſumendi faciemus initiũ, qui epiſtola tertia octuageſima ſic habet. Marcũ Antoniũ magnũ uirum & ingenij nobilis, quẽ nõ alia res perdidit, & in externos mores ac uitia non Romana tranſiecit, quàm ebrietas, nec minor uino Cleopatræ amor. Hæc illum res hoſtem reipublicæ, hæc hoſtibus ſuis imparẽ reddidit, hæc crudelem fecit, cum capita principum ciuitatis cœnanti referrentur, cum inter apparatiſſimas epulas luxusq́; regales, ora ac manus proſcriptorũ recognoſceret, cùm uino grauis ſitiret ſanguinẽ: intolerabile erat quod faciebat ebrius; quãto intolerabilius, quod hoc in ipſa ebrietate faciebat. ferè ſemper uinolentiã crudelitas ſequiẽ, uitiaẽ exB aſperaturq́; ſanitas mẽtis. Difficiles oculos faciunt diuturni morbi, & ad minimã radiorum offenſionẽ hebetes, ita ebrietates cõtinuæ efferant animos: nam cum ſæpe apud ſe nõ ſunt, cõſuetudo inſaniæ durat, ac uitia uino cõcepta, etiã ſine illo ualent. idemq́; Marcus Antonius, quem Aſconius Pedianus ſecunda actione in Verrem ex Saluſtij ſententia perdẽdæ pecuniæ genitũ, & Macrobius in Saturnalibus omni luxu perditiſſimum fuiſſe dicit, edictũ propoſuit de ſumptibus: qui cum Cleopatrã ſumptu & apparatu cœnæ adniſus fuiſſet ſuperare, unionis illa omniũ, qui unquam uiſi fuerint maximi pretioſiſſimiq́; partẽ mediam aceto liquefactam dedit in cibum, alteram partem cõſumptura, niſi Numatius Plãcus ſequeſter reginã ſuperaſſe pronunciãs eam ſeruaſſet unionis partẽ, Veneri poſtmodum in Pantheo dicatam. fuiſſe autẽ uerum, quod ſupra ab Aſconio diximus de Antonio, Plutarchus in eius uita ſic oſtẽdit, Amico Antonius cũ ſeſtertium decies dari iuſſiſſet, & diſpẽſator proteruè Antonio reſpõdiſſet, pecuniæ paruitate ſpreta duplũ dari iuſſit. refert quoq; Macrobius, Quintum Hortenſium pauones primũ auC gurali cœna poſuiſſe, quem cito ſecuti ſunt multi, extulerunt pretia, ut eorum oua denarijs uenierint quinis, & pauones facile quinquagenis. Et qua die Lentulus Martialis flamen inauguratus eſt cœnã fuiſſe refertiorem, quàm ut ab eo deſcribi potuerit, cum nomina piſcium, altiliumq́; & cibariorum non recognita, ſed per multos miſſus uariata fuerint: quo tempore porcus Troianus cœnis inferri tũc primùm cœperit, utpote altilibus plenus, ſicut ille hominibus. Caium Caligulam Suetonius ſcribit totum Tiberij Cæſaris uicies ac ſepties millies ſeſtertium nõ toto uertente anno abſumpſiſſe, cùm maximam partem cœnis comeſſationibus ſimul cum ſcortis & lenonibus deuorauerit. Et ſingularem Vitellij uituperationẽ dicit, quem affirmet in ientacula, prandia, cœnas comeſſationes facile omnibus ſuffeciſſe, uomitandi cõſuetudine: nec inferiorẽ illo uitijs Lucium Antoninũ Verũ facit Iulius Capitolinus, de quo ſic ſcribit, Donauit calices ſingulis per ſingulas potiones myrrhinos, & cryſtallinos, & alexandrinos quoties libitum eſt. Dedit arD genteas, & aureas coronas cõuiuis, interpoſitis alieni tẽporis floribus: dedit & uaſa aurea & unguenta cum alabaſtris, dedit & uehicula cum mulionibus & mulabus cum iuncturis argenteis, ut ita à cõuiuio redirẽt: omne autem conuiuium æſtimatum dicitur ſexagies ſexcentum milibus ſeſtertiorum. hunc tñ perditiſſimum imperatorem ab Heliogabalo fuiſſe ſuperatum, ſic oſtendit Helius Lampridius: Conuiuis bene bibẽtibus dedit quadrigas, equos, ſtratos, mulos, baſternas, rhedas dedit & aureos millenos, & centena pondo argenti. Sortes cõuiuales ſcriptas in coclearibus habuit tales. Vt alius haberet decẽ Camelos, alius decẽ ſtruthiones, alius decẽ muſcas, alius decẽ libras auri, alius decem plumbi, alius decẽ oua gallinacea: item urſos decem, glires decem, decem lactucas, decẽ auri libras in ſorte habuit. Sed ad ſortem ſcenicos uocauit, cum & canes mortuos, & libram bubalæ carnis haberet in ſorte, & itẽ centum aureos & tot argenteos, & centum folles æris, & alia talia, quæ populus libẽter accepit, ut eũ poſtea imperare gratularenẽ. Fertur in euripis currẽtibus ſcilicet canalibus uino plenis, nauales pugnas exhibuiſſe. Idẽ nunq́; minus centũ ſeſtertijs cœnauit, hoc eſt, argẽti libris triginta: aliquando autem tribus milibus ſeſtertijs omnibus cõputatis. Omnes de theatro, de ſtadio, de circo, de omnibus locis & balneis meretrices collegit in publicas ædes, & apud eas concionabatur,

Cõuiuia Heliogabali.

cionabat,appellās eas cōmilitones: adhibuit poſtea incontinenti lenones exoletos un E
diq; collectos,dedit in donatiuū tres aureos ſingulis:de croco triclinia ſtrauit,cum ſummos uiros rogauit ad prandium.Sed ut minus ſit principes orbis terrarū dominos, tanta debacchatos eſſe luxuria Plinium audiamus,qui refert Clodium Æſopum tragicum hiſtrionem patina ſexcentis ſeſtertijs cœnā dediſſe,in qua poſuit aues cantu aliquo, aut humano ſermone uocales,numis ſex ſingulas coemptas, nulla alia inductus ſuauitate, quàm ut eas imitatrices hominū comederet:dignus filio à quo margaritæ maioris multo pretij deuoratæ fuerunt, ut etiam minus ſit mirum hiſtriones patrem & filium eò inſaniæ impenſarum fuiſſe adductos.Plinius etiam ironicè locutus ſic oſtendit.Noſtri ſapientiores anſerum iecoris bonitatem agnouere, fictilibus in magnā quantitatem lacte & mulſo plenis,quibus anſeres depaſtæ iecur amplum dulciusq; efficerēt. Nec ſine cauſa in quæſtione eſt, quis primus tantum bonum inuenerit. Scipio an Metellus uir conſularis an M. Sextius eques Romanus. Meſſalinus uerò Cotta, Meſſalæ oratoris filius, palmas pedum ex anſeribus torrere patinis, atq; cum gallinaceorū criſtis comedere incepit. Aliam quoq; non in cibis,ſed in ſupellectile impēdij inſaniam, ſic Plinius refert, F
Linum eſt inuentum iam quod ignibus non abſumeretur, ardentesq; in focis conuiuarum ex eo uidimus mappas ſordibus exuſtis ſplendeſcentes igni magis quàm poſſent aquis.Naſcitur in deſertis aduſtisq; ſole Indiæ,ubi non cadunt imbres, aſſueſcitq; uiuere ardendo.Rarum inuentu,difficile textu, propter breuitatem, æquat pretia ingentiū margaritarum.Solennibus cœnis adhibetur ad roſalia, ubi mero coronato roſis uel ab India petitis & folijs maxime è nardi folio,ac ueſte ſerica uerſicolori unguentis madida cœnatur:hunc habet exitum maximè luxuria fœminarum.Aliud quoq; fuit priſcis inſaniæ genus à cœnis comeſſationibusq;, & ſupellectilis caritudine ſemotum, quod ſic à Macrobio eſt relatum,Inter duo bella Punica filij ſenatorum in ludum ſaltatorium conueniebant,& crotala geſtantes ſaltare dicebant,Matronę ſaltationem non inhoneſtam ducebant.Scipio Aphricanus in oratione queritur,docentur præſtigias inhoneſtas, cū cinędulis & ſambuca & pſalterijs eunt in ludum hiſtrionum,diſcunt cantare,quæ maiores noſtri ingenuis probro datum uoluerunt:eunt,inquam, inter cinædos in ludum ſaltatorium uirgines puerìq; ingenui.hæc mihi uix credibilia uiderentur, ni ludum ſaltatorium ingreſſus plus mediusfidius uidi quinquaginta.Subinfertq; Plinius: ætate Ciceronis tres magni uiri de ſaltatione exquiſita notati ſunt, Gabinius quem Cicero inſectatus eſt.M.Celius quem Cicero defendit.Licinius Craſſus illius filius,qui à Parthis occiſus eſt. Cicero autem ipſe in oratione pro Murena, Nemo enim ferè ſaltat ſobrius, niſi idem inſaniat,neq; in ſolitudine,neq; in conuiuio moderato atq; honeſto.In tempeſtiui conuiuij,amœni loci,multarum deliciarum comes eſt extrema ſaltatio.Catonem etiam ſcribit Plinius dixiſſe, non eſſe hominis ſerij cantare.leuitatem unā publicè permiſſam, & ebrietatem, alteram ab utili fine laudabilem ad extremum dicere libet. G. Duellio q primo nauali triumpho de Pœnis inſignitus fuit, permiſſum eſt,ut à cœna redeunti ad funalem tubicines & fidicines præcinerent. Et Bonoſum imperatorem ſcribit Flauius Vopiſcus,bibiſſe quantum alius nemo,Et ſi quando legati Barbararū undecunq; gentium ueniſſent ipſis propinaſſe,ut eos inebriaret, atq; ab ijs per uinum omnia cognouiſſe.ſatis multa de cœnis,comeſſationibus,ebrietatibus, & alijs nōnullorum uitæ turpiſſimis moribus,dicta ſunt,quos oēs & his ſimiles admonitos uelim,ſcripſiſſe in hæc uerba Plinium:Ætate Pompeij Aſclepiades omnia medicamenta abdicauit, quinq; docēs uitæ hominis utiliſſima. Abſtinentiam à cibo & potu,fricationem corporis,ambulationem,geſtationesq; & balneas oēs ſuaſit.damnauit uomitiones,tunc frequentes & medicamentorū potus ſtomacho inimicos. Ad quam monitionem accommodatior alia eſt ſententia, quam glorioſus eccleſiæ doctor Hieronymus cōtra Iouinianum in hæc uerba ſcripſit:Galenus uel doctiſſimus Hippocratis interpres Athletas quorum uita & ars ſagina eſt,dicit in exhortatione medicinæ nec poſſe uiuere diu,nec ſanos eſſe,animasq; eorum ita nimio ſanguine & adipibus quaſi luto inuolutas, nihil tenue,nihil cœleſte, ſemperq; de carnibus & ructu uentris ingluuie cogitare. Conſuetudinum iam & morum ordo,cui intendimus ad uillarum ædificiorumq; cæterorum deſcriptionem nos trahit,quam in nonum ſequentem librum deſtinauimus.

De ludis ſaltatorijs. (margin, beside "ueniebant")

G (margin, beside "cinędulis")

H (margin, beside "Vopiſcus")

Quinq; hominis uitæ utiliſſima. (margin, beside "ba Plinium")

BLON-

A BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE, LIBER NONVS.

VENTVM eſt beatiſſime pater, ad eam operis noſtri uillarum ædificiorumq́ priſcæ urbis Romæ partē, quā diu in manibus habere deſideraui: hæc una enim me plus cæteris fatigare cōſueuit, dum uiris noſtri ſeculi doctioribus reſiſto, cōtendentibus eas, quæ alicubi in urbe præſertim in montibus cernunt, ruinas ædiū fuiſſe, quas priſci ſtantis reipub. & felicitatis Romanæ uiri omniū præſtantiſſimi inhabitauere. Oſtendunt enim ſinguli paſſim nullas in eis fuiſſe partes, aut ordine diſtinctas, aut ornatu aliquo expetendas, Vnde ſummorum excellentiumq́ & tantæ maieſtatis uirorum, habitandi imperitiam ſocordiamq́ uolunt arguere. Quin incidi in nonnullos qui ea fuerūt audacia, & temeritate, ut noſtram huius temporis habitādi in urbibus Italiæ ditioribus lautitiam, & ut dicunt, magnificentiam priſcæ Romanorum conſuetudini anteponāt:
B nec ſatis hactenus aliæ profuerunt quas ad defenſionem attuli rationes, nec illa ipſa notior. Eas quæ nunc cernuntur murorum pinnas & diruptas in montibus domos fuiſſe ducentorum & trecentorum ab hinc annorum habitationes, quas mutata ſummorum pontificum à Lateranenſi palatio in Vaticanum ſedes deſeri fecerit. fuerat aliquando Romæ orator Franciſcus Barbarus, tibi quod ſcio amicitia coniunctiſſimus, uir nō eloquentia magis, q̄ moribus humanitate & grauitate conſpicuus. is cum quo annis triginta ſolidam, & ueram animorum coniunctionem habuiſſe gaudeo, agētem Venetijs me cùm de cæteris Romanis priſcæ felicitatis rebus: tum etiam de hac una ædificiorū parte, uarijs per dies quæſtiunculis agitabat. Nec eſſe poterat non in eam procliuis opinionem quam perambulando, ut fit, præſentem Romam ab huiuſmodi rerum imperitis alioquin doctiſſimis uiris imbiberat: quem cum exquiſitis tunc rationibus, & argumentis in ſententiam ducere nequirem, precibus tacitum reddidi, ut tanq̄ per conſtitutas inter nos inducias tandiu quieſceret, quoad deſtinatum eius cōſilio, & ſuaſione hoc opus ab
C ſoluiſſem: & ne ambiguum eſſe poſſet, quid nobis in cōtentionē ueniſſet, ad hāc reſponſionis formulam me obligaui. Nec præſentis temporis Romam, nec Venetias, Genuā, Florentiam, Mediolanum, Neapolim, Senas, Bononiā, ditiores, noſtri ſeculi Italiæ urbes, ciuē quempiā habere, cuius ædiū ſupellectilis familiæ & apparatus omnis lautitia, ſplendor, mūditia, & quādo dicendū ſit luxuries & magnificentia æquiparari poſſit uiginti miliū priſci tēporis Romanorū ciuium apparatui: tot eīm Romæ atq́ etiam plures fuiſſe, ſelecto à ſe noſtri temporis ciue ditiores, lautius ſplendidiusq́ habitaſſe, cōſidebā me ſpondebāq́ oſtenſurum. præceſſit breui pòſt noſter Barbarus ſedem in cœlis meliorē habiturus, cuius famæ per ora uirum uolitantis amicos tot numero, quot eloquentiæ ſtudia delectāt, hac mea diuerſione à propoſito uelim admonitos eſſe, reſpōſionis, quā hoc in nono uolumine ſum facturus. Tu quoq́ pijſſime pōtifex nō magis omnium pater & dominus, q̄ eloquentiæ noſtri ſeculi princeps & patronus arbiter eris, nunquid cōmuni amico & cæteris in eo propoſitæ quæſtioni ſatis potuerim facere: ſed ad priſca
D præſertim uillarum quæ in manibus erant ædificia reuertamur.

Franciſcus Barbarus.

Ædificandi priſcā Romanorū conſuetudinem dicturū, diuerſam ædium urbanarū et uillarum rationē habere oportet: ſed cum multa in ornamento utriſq́ fuerint cōmunia & alia uillæ habuerint, plurimā utilitatē delectationēq́ ſimul afferentia, uillas ita deſcribemus, ut pars quæq́ nota fiat, quę particulari narratiōe ædibus attribui poſſit: ipſarūq́ uillarū prius ſitū & diſpoſitionem, deinde copiā rerū lautitiamq́ & luxuriem oſtendemus, quia deſcripta rerum opulentia, facilius ante oculos ponere poterimus, ædes ipſas & uillas, in quibus priſcos multa & admiranda habuiſſe cōſtabit. Varro De agricultura per dialogi uiciſſitudinē ſcribēs infra ſcripta habet, in quib. etiā tanq̄ per aliū de ſeipſo dicit: Permagni intereſt, ut benè ſint poſitæ uillæ, quātę ſint, quò ſpectēt, porticibus, oſtijs ac feneſtris. An nō ille Hippocrates medicus in magna peſtilentia, nō modo agrū, ſed multa oppida ſciētia ſeruauit? Et Varro noſter cū Corcyræ eſſet exercitus ac claſſis, & oēs domus repletæ eſſent ægrotis ac funeribus, admiſſo feneſtris nouis aquilone & obſeratis peſtilētibus, ianuaq́ permutata, cæteraq́ eius generis diligētia, ſuos comites ac familiā incolumes reduxit. & infrà: fructuoſior eſt certe fundus ꝓpter ædificia, ſi potius

Vt uillæ ſint bene locatæ.

tius ad antiquorũ diligentiã, quàm ad horum luxuriem dirigas ædificationem: illi *enim* B
faciebant ad fructuũ rationem, hi faciunt ad libidines indomitas. Et item infrà, Cũ enim
villã oẽs homines opere tectorio, & inteſtino, ac pauimẽtis nobilibus lithoſtrotis inſpe
ctandam parum putaſſent eſſe, ni intus quoq; literis exornati parietes eſſent. Cato autẽ
De re ruſtica, Villam urbanam propinquam ædificato in bono prædio. Si benè ædifi-
caueris, benè poſuerit: ſi rectè habitaueris, libẽtius, & ſæpius uenies, fundo melius erit,
minus peccabitˋ, fructi plus capies, frons occipitio prior. Vicinus bonus eſto, familiã ne
ſiueris peccare: ſi te libenter uicinitas uidebit facilius tua uẽdes, operas faciſius locabis.
Si ædificabis, operis, iumentis, materie adiuuabũt. Villã uerò, quod Cato dixit, urbanã
idẽ eſſe quod urbi propinquã, utpote in propinquis urbi Italiæ locis ſitam, non ultra ma
Prædia urbana. re & Alpes, prout multi tunc poſſidebãt, remotã. Vlpianus enim in Verborũ ſignifica-
tione ſic habet, Vrbana prædia omnia ædificia accipimus, nõ ſolũ ea, quæ ſunt in oppi-
dis, ſed etiã ſi fortè ſtabula ſunt, uel alia meritoria in uillis & in uicis: & ſi præter ea uolu
ptati tantum deſeruientia. Et itẽ Varro in ratione capiendi fructus, Si eſt ager ſecundũ F
uiã opportunus, ædificanda eſt taberna diuerſoria: uenationes etiã in aliquibus agris &
piſcationes eſſe poſſunt, præter delectationẽ afferẽtes utilitatẽ: quod Vlpianus De fun
do inſtructo innuit, Si in agro uenationes ſunt, puto uenatores quoq; & ueſtigatores ca
nes, & cætera quę ad uenationẽ ſunt neceſſaria inſtrumento cõtineri, maximè ſi ager ex
hoc reditũ habuerit. Et ſi ab aucupio reditus fuerit, aucupes & plagæ & huiuſmodi gra-
tia inſtrumentũ, inſtrumento cõtinebunt: nec mirũ cum & apes exemplo auium conti
neri Sabinus & Caſſius putauerint. Et Martianus inſtrumento piſcatorio cõtineri naui
cellas, quæ piſcium cauſa capiendorũ paratæ ſunt, ſed & piſcatores contineri uerius eſt.
Et Paulus in uerborũ ſignificationibus, Fundo legato uti optimus maximuſq́; eſt, retia
& cætera uenationis inſtrumenta cõtinebunt. Fuerunt item uaria in fundo uocabula lo
corũ & inſtrumentorum, quæ duximus exponenda. Varro De lingua Latina, Panariũ
ubi panẽ ſeruabant. Granariũ ubi granum. In quo aliqua cõduntur horreum. Far quod G
in piſtrino fiat. Pilũ quo far piſunt, ubi id fit piſtrinum. Cella à celando quod conditum
eſſe uolebant. Et Aulus Gellius penus appellatũ quod eſculentum aut poculentum eſt,
quod ipſius patrisfamilias aut liberorũ & familiæ, quæ circa eum aut liberos eſt, & quæ
longè uſionis ſunt recõdita: dictumq́; ex eo quod nõ in prõptu eſt, ſed intus & penitus
habeat. Pauluſq́; ſcribit penu non contineri inſtrumentum piſtrini: item uniuerſa uaſa
coquinaria. Et Vlpianus: Penori acetũ quoq; accedere nemo dubitabit: an ſi extinguen
di ignis cauſa fuerit paratum, cõtineat, quæritur. idem & cereos in domeſticũ uſum pa-
ratos cõtineri legato ſcribit, & unguentũ & chartas epiſtolares, & chartas ratiunculas.
Inſtrumenta fundi. Multa itẽ & uaria ſunt in fundo uocabula, quæ legumlatores fundi inſtructi uim legati
declarantes ſic oſtendunt. Vlpianus: Inſtrumenta fundi homines qui agrum colũt, & q
eum exercent, præpoſitiq́; ſunt ijs: ut uillici monitores, boues domiti, pecora ſtercorãdi
cauſa, uaſa quæ utilia culturæ ſunt, aratra, ligones, ſarcula, falces putatoriæ, bidẽtes & ſi-
milia: cõgij, torcularia, corbes, falceſq́; meſſorię, falces fœnarię, quali uindemiatorij ex-
ceptorijq́;, in quibus uuæ cõportant. Cõſeruandi cauſa dolia licet defoſſa nõ ſint, & cup H
pæ quibuſdã in regionibus accedũt inſtrumẽto. ſi uilla cultior eſt atrienſes ſerui, ſcopa
rij, ſed etiã ſi uiridaria ſunt topiarij. ſi fundus ſaltus paſtioneſq́; habet, greges porcorum,
paſtores ſaltuarij: inſtrumenta fructus cõſeruandi etiam, ueluti granaria, quia in his fru
ctus conſeruatur, urcei, capſellæ in quibus fructus cõponuntur. & quãdo de fructuum
conſeruatione incidit mentio, ſumendũ eſt à Plinio. Cados in quibus oleum ſit ponẽdũ
amurca deliniri iuſſiſſe Catonem ne ligna oleũ ebibant: itẽ areas terẽdis meſſibus ſubi-
gi, ne formicæ rimæq́; obſint. itẽ parietes, & tectoria & pauimenta horreorum frumẽti,
ueſtiariũ quoq; contra teredines & noxia animalia amurca aſpergi: lora & calciamenta
omnia atq; ornamenta contra eruginem & totam ſupellectilem ligneam ac uaſa ficti-
lia. Sequitur in legibus, Sed & ea quæ exportandorũ fructuũ cauſa parantur inſtrumen
ti eſſe cõſtat, ueluti iumenta, & uehicula, & naues, & cuppæ: cõſtatq́; eos ſeruos qui agri
cauſa ibi ſunt inſtrumento contineri. Saltuariũ etiã Labeo cõtineri putat, qui fructuum
ſeruandorũ gratia paratus ſit, nõ etiã qui finium cuſtodiendorum cauſa. Trebatius am-
plius etiã piſtorem & tonſorem, qui familiæ ruſticæ cauſa parati ſunt. Item fabrum, qui
uillæ

A uillæ conficiendæ cauſa paratus ſit,& mulieres quæ panem coquunt, quæq; uillam ſeruant. Item molitores, ſi qui ad uſum ruſticum parati ſunt, focariam & uillicã, ſi modo aliquo officio uirum adiuuant. Itẽ lanifices, qui familiam ruſticã ueſtiunt, & mulieres, quæ pulmentaria ruſticis coquunt. Cellarium quoq;, id eſt, qui ideo præpoſitus eſt, ut rationes ſaluæ ſint. Item oſtiarium mulionẽq; inſtrumẽti eſſe conſtat. & molas & machinas, fœnum, ſtipulas, aſinum machinarium, machinã frumentariam, uas æneum in quo ſapa coquitur, ut defrutum fiat, & aqua quæ ad bibendũ lauandumq; familiam parat̃, & cribra & plauſtra quibus ſtercus euehatur. Vlp. item: Si fundus ſit inſtructus legatus, & ſupellex continebitur, quæ illic fuit uſus ipſius gratia, & ueſtis non ſolũ ſtragula, ſed qua ibi uti ſolebant. Menſæ quoq; eboreæ, uel ſi quæ aliæ, item myrrhina, & aurum, & argẽtum, uitra quoq; ſi qua ibi fuerint. Item Celſus ait, Et ſupellectilicarios & cæteros hoc genus ſeruos contineri, id eſt, miniſteria quibus erat inſtructus in eo fundo, extra eos qui libertatẽ acceperant & rure morari ſolebant: ſi inſtrumẽta fundi legaſſet, τὰ παιδαγώγια, *Cellarius.*

B quæ ibi habebat cum ibi ueniſſet, præſto eſſent in triclinio, legato continentur: Contubernales quoq; ſeruorum, id eſt uxores & gnatos, & bibliothecã & libros, qui illic erãt, ut quoties ueniſſet uterer̃. Sed ſi quaſi apotheca librorum utebatur, cõtra erit dicendũ: imagines quoq; ſolæ legatæ uidentur, quæ in aliquo ornatu uillæ fuerunt. Et Paulus eodẽ titulo: Inſtrumento cauponiæ tabernæ legato, etiã inſtitores continen̄t, tabernæ inſtrumenta, doliaria uaſa, calices & trullæ, quæ circa cœnã ſolent trajci: Item urnę æneę, & congiaria, ſextaria & ſimilia. Alfenusq; eodem titulo: Inſtrumentũ uineæ palos, perticas, raſtros, ligones. & Martianus: Inſtrumento pictoris legato, ceræ, colores, ſimilia: itẽ peniculi & cauteriæ & conchæ. Et Iabolenus: Molas manuarias quidã nõ ſupellectilis, ſed potius inſtrumenti putant eſſe, quod uerũ puto. Sed ad Vlp. eſt redeundum: Inſtrumentum, inquit, domus ſi ſit legatum, id erit quod tempeſtatis arcendæ, aut incẽdij cauſa parat̃, nõ quod uoluptatis gratia: itaq; nec ſpecularia, neq; uela, quæ frigoris cauſa uel umbræ in domo ſunt, deberi Caſſius dicebat. Inter inſtrumentũ, & ornamentũ multũ in *Inſtrumentum.*

C tereſſe: inſtrumenti enim ea eſſe, quæ ad tutelã domus pertinẽt: ornamenti quæ ad uolũptatem, ſicuti tabulas pictas. Vela autem, & cilicia inſtrumenti eſſe Caſſius ait, quę ideo parantur ne ædificia uento uel puluere laborent. Acetum quoq; quod extinguẽdi incẽdij cauſa paratur. Item centones, funes, perticas quoq;, ſcalas, harpagones, & ſpõgias, hamos, & ſcopas, pleriq; & pegaſos aiunt. De uelis quæ in hypethris extendun̄t, itẽ de ijs quæ ſunt circa columnas: canales autem & harpagonas & hamos inſtrumento contineri conſtat. Item perticæ quibus araneæ deterguntur. Item ſpongiæ quibus colũnæ, pauimenta, podia exterguntur: ſcalæ quę ad luminaria admoueant̃, quia mundiorẽ domum reddunt. ſigilla & ſtatuæ affixæ inſtrumento domus, nõ cõtinentur, ſed ſupellectili, excepto horologio æreo, quod non eſt affixum. Fiſtulæ autem & crateres & canales, & ſi qua ſunt alia ad aquas ſalientes: item ſeræ & claues magis domus portio q̃ inſtrumentũ ſunt. Specularia quoq; affixa magis puto domus eſſe partem, & in emptione domus & ſpecularia & pegmata cedere: cancellos quoq; inſtrumento cõtineri puto. Deſtinatam hoc libro uillarum & aliorum ædificiorum deſcriptionem aliquãdo ſupra inchoare adniſi, ab oſtendenda prius rerum, quæ in ipſis uillis erãt copia tardati ſumus. Et multa ob *Ornamentum.*

D id à iureconſult. titulis fundi inſtructi, & penoris legati ſumpta attulimus non quidẽ iuris oſtendendi, quod longè nimis à noſtro abeſt propoſito intentione, ſed ut uerè ſolidoq; conſtet argumento, ea in uillis & domibus priſcorum fuiſſe, de quib. iurecõſulti in uim legũ diſſeruerint. Sed prius item q̃ ædificia attingamus, oportere exiſtimamus uocabula antedictorum iureconſ. exponi, quibus nunc partim omnino exoletis, partim multis noſtrorum hominum minus cognitis, leges ſupradictæ abundant. Aues exẽplo auium de quibus ſupra in aucupum inſtrumento dicit Vlp. auium cadauera ſunt, quib. euiſceratis ſtuppaq;, aut palea infarcinatis in area utuntur aucupes, ut uiuæ ad eas aduolantes auiculæ retibus inuoluantur. Quali quos uindemiatoribus exceptorios Vlpianus facit, paucis in Italia locis id aut proximum retinent uocabulum, ſed uaſa ſunt uiminibus cannis úe contexta, quibus ut plurimum ciſtis ciſtellis úe eſt appellatio. In ſeruis uerò enumerandis, qui uillæ præerant topiarios, ſi uiridaria ibi erunt cùm dicit, eos ſignificat, qui pedamentis palis perticiſq; ſeruandis, quibus arbores uiteſq; ſuſtententur

tētur deputati ſunt.Plurimis enim in Italiæ locis toppas appellant eiuſmodi arborū ful- B
cimenta.Et ſaltuarij ſuum per Romandiolā ſeruant nomē,quod agris ne inferantur dā-
na publicè præponuntur.In mulieribus uillæ iureconſ.foratiam ſimul cū uillica poſuit.
Ea enim mulier res fructuum uillæ uenales,poma,nuces,agnum,hædum, pullaſtros, pi
piones:defert in forum: Vnde & foratia appellatur.Idq; per Etruriam ſeruat nomē. Cel
larium ex eo quod cellæ & ſimul uillæ redditib. ſit præpoſitus ipſe Vlp. Iuriſc. infrà ex-
ponit.De ueſte ſtragula,inferius dicemus & de myrrhinis.τὰ παιδαγώγια,omnium tape
tum ſupellectilem intelligi debere exiſtimo.Trullę in uaſis uinarijs ſiue aquarijs magni
tudine alia ſuperant,ſicut in ædificijs quæ cætera ſuperant trullæ dicūtur. Cauteria in pi
ctorū inſtrumento ſunt quibus bituminationes,& fortiores quæque conglutinationes
concoquuntur.Specularia in domus ornamento fuerunt, quæ nunc per urbis eccleſias
præſertim ad umbonē ſiue pulpitum lectionarijs paratū uidemus,marmora diuerſi co-
loris ita expolita,ut ſpeculi uices reddant,quibus priſcorū domus & ipſis in fornicib.&
porticibus ornabantur.Hamos dixere maiores ſiue ex ære fuerint, ſiue ex ligno inſtru- F
menta in cubiculis,aulis & repoſitorijs quibus capitis tegmina,& uariæ res aliæ melius
appenſæ,quã iacentes ſeruarentur,uerbo a piſcatorij hami ſimilitudine trāslato. Pegaſus
diuerſa ab hamis forma,& propè à ſimili ratione,& cauſa in domibus erat, ſuper quo tā
quam iumento ueſtes,& ſimilia tenerentur ſuſpenſa,à pegaſo poetico equo traductió-
ne nominis excogitata,de qua duriore forſan translatione minus mirabitur, qui infrà ui
debit euripos, nilos à ſimilitudine dicta fuiſſe parua in domibus aquarum canalia. uela
quæ in hypethris Iuriſc. adhiberi ſolita dicit ea fuerunt,quæ ſoli in aperto opponeban-
tur,nec ſatis ſcimus utrum à ſole id uerbum habeat translationē.differebant enim à ue-
lis,quæ inter columnas aut ad feneſtras,& oſtia ſoli uentoq; opponebantur,quæ quidē
hypethrum uela ſi fuerint conſuta papilionis nomen obtinebunt.Canales noti ſunt,per
quos aqua deriuatur à fontibus aquis ue ſalientibus cadens, ſiue ænei ſint ſiue marmo-
rei.Et harpagones nota ſunt retinacula ſemper ferrea diuerſis uſibus,diuerſisq; in locis
in ædibus frequentia.Horologium,quod iuriſc. æreum dicit,nequaquã noſtris ſimile fuit G
ætatis noſtræ,quo priſci caruere:ſed hemicyclea erat concha lineis debita proportione
diſtincta,cui perlongus ex ære,aut ligno baculus ſoli oppoſitus ſupereminebat:& eius
umbra in lineas incidens horas oſtendebat.quanquam & alia habuerunt priſci horolo
gia,uaſa ſcilicet ænea aquis plena,quantumq; in aliud uas cecidiſſet aquarum,cū diſtin-
cta inſpexiſſent ſigna,quid temporis elapſum eſſet intelligebant, easq; à perforati uaſis
ſimilitudine clepſydras appellarūt,ut Plin.oratorem & Corn. Tacitum ſæpe uideamus
ſcribere,tribus aut quatuor clepſydris dicendi tempus præfixum oratorib.fuiſſe: hæcq;
duo horologiorum genera Cic. de Natura deorum ſecundo ſic indicat: Aut cum ſola-
rium uel deſcriptum,aut ex aqua contemplare intelligere declarari horas arte nō caſu.
Aquæ ſalientes quandoq;,ex uiuo fonte,quandoq; ex uaſis ſupernè pendentibus fiſtu-
lis deductæ,quo magis coarctantur eo feruentius prouolant in ſublime. Pegmata Fe-
ſtus eſſe uult aut ex ære aut marmore ornamenta,quæ ut plurimum in àtrijs, quandoq;
in porticibus auliſq; affiguntur maiorum aliorumq; fortium uirorum geſta certius quã pi
ctura,certè ſolidius oſtendentia:& tamen alterius generis pegmata inferius in triūphis H
oſtendemus.Cancelli apud priſcos ferè ſemper fuerunt ærei,quorum multi extāt,in ur-
be per baſilicas diſtributi,ad lignorum ſimilitudinem fabrefacti,quorum lineolæ altrin
ſecus in quincuncem ſuperpoſitæ foramina linquunt,quibus cum aer aſpectusq; admit
tatur in locum prohibetur acceſſus.Quando autem ornamenta uillarum attingere cœ-
pimus,ſupellectilem quoq; oſtendamus,cuius ſolidum maximumq; fundamentū, ſicut
in ſuperioribus à iureconſultis ſumemus.Celſus ſic habet iuriſconſ.Supellectilis origi-
nem fuiſſe Labeo ait,quod olim ijs, qui in legationem proficiſcerētur, ligari pellib.ſole
rent,quæ ſupellectilis uſui forent.Tubero hic demonſtrare ſupellectilē tentat,quodam
inſtrumēto patrisfamiliâs rerum ad quotidianū uſum paratarum, quod in aliā ſpeciem
nō caderet:uerbi gratia,pecuniam,argentum, ueſtem, ornamentum inſtrumentū agri,
aut domus:nec mirū eſt,cum moribus ciuitatis ex uſu rerum appellationem eius muta-
tam eſſe:Nam fictili,aut lignea,aut uitrea,aut ærea deniq; ſupellectili utuntur. Et Papi-
nianus.Supellectilis menſas eſſe cuiuſcunq; materia,ſcilicet uel argenteas,uel argēto in

clusas

A cluſas placet. Nam & argenteos lectos, itē argentea cādelabra ſupellectili cedere poſte
rior ætas recepit, cùm & Vlyxem ex auro & argento lectū inuentis arborū truncis ædi
ficatum ornaſſe, quē Penelope recognoſcendi uiri ſignum accepit, uoluerit Homerus.
Et Pōponius eodem titulo: Supellectili legata hæc continentur, menſæ, trappę, ampho
ra, Delphica, ſubſellia, ſcāna, lecti, etiā margaritæ, culcitra, & oralia: Imperialia uaſa, pe-
lues, aquiminaria, candelabra, lucernæ, & trulla: Item uaſa ænea uulgaria, id eſt, quæ nō
proprio eſſent loco attributa, præterea capſę, armaria. Sed ſunt qui rectè putāt capſas et
armaria ſi librorum, aut ueſtium, aut armorum gratia parata ſunt, nō eſſe in ſupellectili;
quia ne quidem ipſæ res, quib. attributæ eſſent ſupellectilis inſtrumēto cederent: uitrea
eſcaria & potoria, in ſupellectili ſunt ſicut fictilia, nec ſolū quæ in precio magno ſunt.
Nā & pelues argēteas & mēſas & lectos inargētatos, uel inauratos atq; gemmatos in ſu
pellectili eſſe non dubitat̄, uſq; adeò idem iuris ſit & ſi tota argentea uel aurea ſint. De
B myrrhinis & cryſtallinis dubitari poteſt, an debeāt adnumerari ſupellectili propter exi
mium uſum & pretium: ſed craterem argenteum hodie propter uſum nō eſſe in ſupelle
ctili, nec ullum uas argenteū ſecundum ſeculi ſeueritatē, nondum admittentis ſupelle-
ctilem argēteam, hodie propter uſum Imperatorū, ſi in argento relatum ſit candelabrū
argenteū, argenti eſſe uidetur, & error ius facit. Rhedæ ac ſellularia ſupellectili adnume
rari ſolent. de tapetis quæri poteſt, ſubſellia & cathedralia, quibus inſterni ſolēt, utrū in
ueſte ſint ſtragula, an in ſupellectili ſint, ſicut oralia, quæ propriè ſingulorū nō ſunt. De
tapetis autē & linteis, quibus inſternūtur uehicula dubitari poteſt, an ſint in ſupellecti-
li, ſed dicendum eſt potius inſtrumēti uiatorij ea eſſe, ſicut pelles, quibus inuoluūtur ue-
ſtimenta. Lora quoq;, quib. hæ pelles conſtringi ſolēt. Et Iabolenus: Supellectilis nō eſ-
ſe uaſa ænea ſalientis aquæ poſita: Item ſi quid aliud magis deliciarum, q̄ uſus cauſa pa-
ratum eſſet Labeo Trebatiuſq; putant. myrrhina aūt uaſa & uitrea, quæ ad uſum edēdi
& bibendi cauſa parata. Ad ea, quę ſuperius à iurecōſ. ſumpſimus, uillarum aliorūq; ædi
ficiorum ornamenta, ſupellectilemq; oſtendentia, addemus multa nō magis à iuriſcon-
C ſultis, q̄ ab alijs ſumpta, quibus oſtenſis & poſtea ubi expedire iudicemus declaratis, cō
ſuetudo apparebit magnificentiæ Romanorum, qua uillas & urbanas domos ditiſſima
ſplendidiſſimaq; rerum omnium copia refertas habuerunt. Pomponius iureconſultus:
Argento eſcario legato id ſolum debebitur, quod ad epulandum in miniſterio habuit;
id eſt, ad eſum & potum. Vnde de aquiminario dubitatum eſt, & puto cōtineri, nam &
hoc propter eſcam paratur. Certe ſi cacabos argenteos habebat uel miliariū argenteū,
uel ſartaginē, uel aliud uas ad coquendū, dubitari poteſt, an eſcario contineatur: & hæc
magis coquinatorij inſtrumenti ſunt. Et Paulus: Auro facto adnumerantur gēmę annu
lis incluſæ, quippe annulorum hęc ſunt: cimbra argentea cruſtis aureis illigata: margari
tæ quæ ita ornamētis muliebrib. cōtextæ ſunt, ut in his aſpectus auri potētior ſit: auro fa
cto annumerant̄ aurea emblemata, quæ in lapidib. aſſidibus argenteis eſſent, & replum
bari poſſent, & deberi Gallus ait. Idē iureconſultus in Verborū ſignificatione. Cacabos
inter & ahenū, quod ſupra focum pendet non multum intereſt: hic aqua ad potandū ca
leſit, in illis pulmentariū coquitur. & Vlp. cantaros eſſe dicit per quos aquæ ſaliunt: &
D Nonius cantarum uas eſſe dicit manu geſtabile, quo uinum fertur aut aqua. Sed obſcu-
riora iā è ſupradictis declaremus, à myrrhiniſq; incipientes quod ſupra polliciti ſumus
exoluamus. Plin. ſic habet. Oriens myrrhiam mittit, inuenitur ibi in plurib. locis Parthi
ci regni: humorem ſub terra putant calore denſari: amplitudine nunquam paruos exce
dunt abacos. In pretio eſt uarietas colorum, ſubinde circumagētibus ſe maculis in pur-
puram candorēq; & tertium ex utroq; igneſcente, ueluti per tranſitū coloris purpuræ,
aut rubeſcente lacteo, qualis in cœleſti arcu. Oraria ſunt quæ ori & genis & capiti ſup-
ponūt dormituri. Stragula ueſtis quę inſternit̄. Aquiminaria uaſa ſunt omnia aquis de-
ferēdis deputata. Et abaco qui paulò ſuprà à Plin. eſt, triplex ſignificatū fuiſſe uidemus:
quandoq; enim totam ſignificat uaſorum in apparatu cœnæ collectionem, cui à noſtris
credentiæ eſt appellatio. Sicq; eo uſus fuiſſe uidetur poeta de codro dicēs, Vrceoli tres,
ornamentum abaci: quandoq; uas unicum eſt cæteris in apparatu maius: quādoq; item
alia eſt uaſorū mēſaliū collectio, in uaſe portatili aliquo facta, quib. in domo cardinaliū
gabaſſis eſt appellatio: huncq; tenemus fuiſſe eū, cui ſuprà Plin. myrrhiæ magnitudinē

comparauit,dixitq; paruos ad maiorum cœnæ apparatuum credentiarū ſcilicet differē E
tiam.Candelabra ex Corinthijs fuiſſe dicit Plin.deorum tēplis primò, poſt inducta tri-
clinijs.Sed nullū maius pretioſiusq; habuit Roma cādelabrum,eo quod Cic. ſexta Ver
rinarum dicit actione, Verrem Antiocho regi Romā ituro in Sicilia per iniuriā abſtuliſ
ſe his uerbis:Candelabrum & gēmis clariſſimis & opere mirabili perfectum: candela-
brum factum ex gēmis, quod in Capitolium miſſurus erat. Habetq; item Plin. placuiſſe
& lychnos pēſiles arborum modo poma ferentium lucentes. Senſim uerò iam ab ædifi
ciorum ornamētis,ab ipſaq; penoris, & ſupellectilis copia & magnificentia ad luxuriā
rerum omnium oſtendendā uenire cœpimus.Quare libet dicere à Liuio tēpora, quib.
Romam non opulentia magis & abundantia earum rerum,q̄ luxuries immigrauit:pri
mumq; eſt à Liuio XXV.lib.Marcellus captis Syracuſis,cum cętera in Sicilia tanta fide
atq; integritate compoſuiſſet,ut nō modo ſuā gloriam ſed etiā maieſtatem pop.Roma-
ni auxiſſet,ornamenta urbis,ſigna tabulasq;, quibus abundāt Syracuſę,Romā deuexit;
hoſtium quidem illa ſpolia & parta belli iure: Cæterum inde primum initium mirandi F
Græcarum artium opera, licentiaq; ſacra prophana quoq; omnia uulgò ſpoliandi facta
Luxuriæ origo. eſt.Et Liuius item lib. XL.Luxuriæ em̄ peregrinæ origo,ab exercitu Aſiatico in urbem
inuecta eſt.Inde primum lectos æratos,ueſtem ſtragulā pretioſam:plagulas et alia texti
lia,& quæ tum magnificæ ſupellectilis habebant,Monopodia & abacos Romā addu-
xerunt.tum pſaltrię ſambuciſtriæq; & cōuiualia ludorum ornamenta addita epulis:epu
læ quoq; ipſæ & cura & ſumptu maiore apparari cœptæ.tum coquus uiliſſimum mācī-
pium antiquis,& æſtimatione & uſu in pretio eſſe,& quod miniſterium fuerat ars habe
ri cœpta:uix tamen illa,quæ tum conſpiciebantur,ſemina erāt futuræ luxuriæ. Ex Liuij
etiam decade tertiadecima eſt:Metellum ſuorum tēporum principē uirum,in Hiſp.ad-
uētus ſuos thure & aris excipi paſſum,parietes cōtegi ueſtiriq; auleis & attalicis: epulas
immanes in queis ludi interponerētur:palmata ueſte cōuiuia celebraſſe, coronasq; au-
reas laquearib.dimiſſas.& erat hoſtis Sertorius.fuerat Metelli adoleſcētiæ tēporib.fru-
galitas,ipſe ſenex inchoauit & uidit luxuriē. Macrobius autē in Saturnalibus, de eodē G
Metello hęc ex Saluſtio ſumpta ſcribit: Viri triumphales qui orbē uicerunt,à luxu ſunt
uicti.Metello in ulteriori Hiſpania quæſtor Cn. Vrbitius cognita eius uoluntate, illum
ad cœnā inuitans exornauit ædes per aulæa & inſignia,ſcenis ad oſtentationem hiſtrio
num fabricatis,ſicut croco ſparſa humus,& alia in modum tēpli celeberrimi:cum ſede-
ret in tranſenna edi iuſſum uictoriæ ſimulacrum cum machinato ſtrepitu coronā ei im-
ponebat:tum uenienti quaſi deo thure ſupplicabat,toga picta plęrūq; amiculo erat ac-
cumbenti.Sed præter Liuium & Saluſtium,Plin.de luxuria hæc addit. Aſia primo deui
cta luxuriam miſit in Italiam:Siquidem L.Scipio tranſtulit argenti cęlati pondo propē
infinita:pariter & luxuria nata eſt,& Carthago ſubacta congruentib.fatis ut liberet am
plecti uitia:hinc aliqui modum exceſſere.Et primus C. Marius poſt uictoriam Cimbri
cam,cātharis potauit liberi patris exemplo,ille arator Arpinas,& manipularis impera-
tor.poſt hæc luxuriæ in urbē inuectæ tēpora quo ſit modo in ea progreſſum, nulla à no
bis certior notitia afferri poteſt,q̄ ſi uillarum urbanarumq; ædium apparatus ingentes
lautiſſimosq;,qui ad illa erant,cum cætera uiuendi cōſuetudine,ut cœpimus dicere per H
gimus.Plin.ſcribit antiquis thorum de ſtramine fuiſſe, qualem in caſtris poſtea habue-
runt.Et teſtudinum marinarum putamina ſecari in laminas, lectosq; & repoſitoriū his
ueſtire,Caruiliū Pollionē inſtituiſſe prodigi & ſagacis ingenij luxuriæ inſtrumēta.dein
de uaſa ex argento uariaſſe inconſtantiā humanam:unde uaſa coquinaria ex argēto fie
ri Caluus orator ſit queſtus.Et lectos totos operiri argento:triclinia quoq;,quibus argē
tum addiderit Caruilius equeſtris ordinis:Corneliumq; nepotem tradere,ante Syllæ ui
ctoriā,duo tantum triclinia Romæ argentea fuiſſe, quæ poſtea fuerunt frequentiſſima.
Et repoſitorijs argentum fuiſſe additum, ſuis tēporibus tradidiſſe Feneſtellā, qui obijt
Tiberij tēpore nouiſſimo: Luciū quoq; Craſſum oratorē habuiſſe duos ſcyphos,manū
Mentoris artificis cælatos centum pondo.ut minus poſtea mirandū fuerit, Poppeā Ne
ronis principis uxorem,delicatioribus iumentis ſuis ſoleas ex auro induiſſe: quā & no-
tum eſt,quingentas quoq; aſinas,quocunq; iret ſecum duxiſſe, quarum lacte in balneo
lauaretur.Et reuerſus ad Craſſum oratorē Plinius,eum dicit multa triclinia uendidiſſe,

A ære facta,cum cortinis tripodum nomine. certiora uerò luxuriæ ſigna fuiſſe uidetur ea,
quæ Cic.coram prætore & iudicibus cauſam agens populo inſpectante,ita in Verrẽ di
cit,ut uana & conficta eſſe nequiuerint,cùm pœna mendacẽ,calumniatorẽq; maneret:
Quinta enim actione ſic habet: Oſtendam in ædibus priuatis Verrem longa difficiliq;
uectura columnas ſingulas ad impluuium,numis quadragenis milibus non minus ma-
gnas habuiſſe locatas.Et ſexta actione.De hoc uerũ dicit: habere eum per bona toreu
mata,in his pocula duo quædam,quæ Eraclea nominantur,Mẽtoris manu ſummo arti-
ficio facta.Duo pocula non magna ueruntamẽ cum emblematis:hic quaſi feſtiuũ acro-
ama,ne ſine corolario de conuiuio diſcederet,ibidem cõuiuis inſpectantib.emblemata
auellenda curauit.eademq; actione,ad ſummum Cic.tantum auri & argenti contrectaſ
ſe Verrem oſtendit,tantum abſtuliſſe emblematum,ut tribus ſeculi noſtri regib.ſatis ſu
perq; in apparatu facturum credamus. emblematis nanq; ex omni Sicilia uaſis ablatis,
Verres artifices omnes cælatores & uaſcularios conuocari iubet, & ipſe ſuos cõplures
B habebat.Eò conducunt magnam hominum multitudinẽ, menſes octo cõtinuos opus
his non defuit,cum uas nullum fuerit niſi aureũ.Tum illa ex patellis thuribulis quæ uel
lerat,ita ſcitè in aureis poculis illigabat,ita aptè in ſcyphis aureis includebat,ut ea ad il-
lã rem nata eſſe diceres.iſte cùm aliquot abacorum faceret uaſa non laborauit.Nã ut ſin
gula conclauia,quæ iſte nõ modo Romæ,ſed omnib.in uillis habet,triginta lectos opti
mè ſtratos,cum cæteris ornamentis conuiuij quęreret,nimia multa cõparare uideretur,
nulla domus in Sicilia locuples fuit, ubi iſte non textrinum inſtituerit. Iam uerò lectos
æratos & cãdelabra ænea,num pręter iſtum Syracuſis per triennium facta exiſtimatis?
Vtq; Verrem Cic.præter auri,argenti,iaſpidum,& ſupellectilis exuberantiã, in cætera
uita luxurioſum oſtenderet,ſic habet in ſeptima actione:nam ut mos fuit Bithyniæ regi
bus,lectica aperta foro ferebatẽ.In qua puluinus erat perlucidus, Miletenſi roſa farctus.
ipſe autem coronam unam habebat in capite,alteram in collo,reticulumq; ad nares ſibi
opponebat tenuiſſimo lino,minutis maculis,plenum roſæ. ut minus fuiſſe luxurioſum
C uideatur,quod idem Cic.Philippicarum ſecundo de M.Antonio ſic ſcribit.Vehebatur
in eſſedo tribunus plebis,lictores laureati antecedebãt, inter quos aperta lectica mima
portabatur.Sequebatur rheda cum lenonibus.Maior tamẽ prædictis luxuria fuit L. Ca
tilinæ,quam item Cic.ſecunda in illum inuectiua ſic ſcribit.Quod proprium eſt Catili-
næ de eius delectu,imò uerò de amplexu eius ac ſinu,quos pexo capillo nitidos,aut im
berbes,aut non benè barbatos uidetis,manicatis & talaribus & tritis tunicis,uelis ami-
ctos non togis,quorum omnis induſtria uitæ & uigilãdi labor,in antelucanis cœnis ex
primitur.in his gregibus omnes aleatores,omnes adulteri, oẽs impuri impudiciq; uer-
ſantur cinædi,ſaltatores,& pantomimi.Ne autem aliqua urbis pars uacaret luxuria, in-
nuit Seneca epiſtola prima & quinquageſima, Romanos in Tyberi cymbis uſos fuiſſe
ornatiſſimis,de quib.nauigantes proci in porticib.hincinde latiſſimis,cõcupitas inſpi-
cerent mulieres,cum tamen interim cymba per Tyberim roſis denſatũ lentior laberetẽ.
Sic enim habet Seneca:Habitaturũ tu unquam putas fuiſſe in ima ciuitate Catonem, ut
prænauigantes adulteros dinumeraret,& tot genera cymbarum,tot uarijs coloribus pi
cta,& fluitantẽ toto lacu roſam,ut audiret canentium nocturna uitia.Suetonius autem
D eſt autor, Caligulã principẽ fabricaſſe de cedris liburnicas gẽmatis puppib. uelis uerſi
coloribus.Et Cor.Tacitus dicit,Neroni in Achaiam nauigaturo,ut fidicinam artẽ oſtẽ
taret,naues auro & ebore diſtinctas fuiſſe. Aliaq; item plurima luxuriam notantia Ro-
manam Seneca habet,quæ duximus adnotanda. Cum enim uillam laudaſſet Scipionis
Aphricani ſuperioris,non magis quia pulcrè, q̃ quia modeſtiſſimè ædificata erat, alia-
rum è contra delicias ſic damnat:ſub hoc ille tecto tam ſordido ſtetit,hoc illum pauimẽ
tum tam uile ſuſtinuit.At nunc ſi quis eſt,qui ſic lauari ſuſtineat, pauper ſibi uideretur,
ac ſordidus,niſi parietes magnis,& pretioſis orbibus refulſerint,niſi Alexandrina mar-
mora,Numidicis cruſtis diſtincta ſint,niſi illis undiq; operoſa,& in modum picturæ ua-
riata circunlutio prætexitur,niſi uitro aſcenditur camera,niſi tophus lapis quõdam ra-
rus,in aliquo ſpectabili tẽplo piſcinas noſtras circundedit,in quas multa ſudatione cor
pora exinanita dimittimus:niſi aquã argẽtea epiſtomia fuderint:et adhuc plebeias fiſtu
las loquor.quid cum ad balnea libertinorum peruenero,quantum ſtatuarum,columna

rum eſt nihil ſuſtinentium,ſed in ornamentum poſitarum impenſæ cauſa,quãtum aqua E
rum per gradus cum fragore labentiũ.Eò deliciarũ peruenimus,ut nihil niſi gẽmas calcare nolimus.Et alio loco Seneca,non immeritò dixit,contra naturã uiuere qui hyemẽ concupiſcunt roſam,fomentoq́ aquarum calentium & calorum aperta mutatione brumalium,florẽ uernum exprimunt:& pariter contra naturam agere,qui pomaria in ſummis turrib. ſerunt,quorum ſyluæ in tectis. Subinde diuitis uicini ineptias ſtomachatus Seneca,eum nomine Pedonem Albinouanum fabulatorem elegantiſſimũ ſic deridet. Quæro circa octauam noctis,quid ſit ille ſonus rotarum,uelle geſtari dicitur.circa lucẽ diſcurritur,pueri inuocantur,cellarij,coquiq́ tumultuantẽ,quæro quid:dicitur mulſum & alicam popoſciſſe,à balneo exijſſe.nihil conſumebat niſi noctem. Sed effrenem Marci Antonij libidinem,à Plutarcho ex eius uita audiamus. Peragrabat inquit Italiam in lectica delatus,aureas pateras uelut in pompa circunferens.ducebãtur & leones ad rhedam ligati,& q̃d maxime homines turbabat,honeſtiſſimæ domus ſcortis, & mimis pro diuerſorijs dabantur:per lucos atq́ amnium ripas,prandia ſæpiſſime parabãtur: de qua F
item re ſic habet Plin.Leones iugatos primum Romæ ad currum iunxit M. Antonius, ciuili bello poſt pugnam Pharſalicam,ab illis uectus eſt cum mima Citheride. quo autẽ tempore luxuria cœpit in urbe Roma creſcere,remedia etiã adhiberi cœptum eſt. Anno enim urbis DLXVI,uicto Antiocho Aſiaq́, Licinius Craſſus, Lucius Iulius Cæſar cenſores,edixerunt ne quis uenderet unguenta exotica,id eſt,aliunde apportata. Vnde cum L.Plotius Planci bis conſulis cenſoriſq́ frater proſcriptus,à III uiris in ſalernitana latebra unguenti odore prodigo frueretur,eo dedecore factũ eſt,ut prius dãnata in populo ea proſcriptio,inde abſolueretur.Sed mirum publicè futurum,niſi ex uſu priuatim probaretur.Scribit Plin.podagræ uſum conſueuiſſe rariorem eſſe,non modo patrũ auorumq́ ſuorum memoria,uerum etiã ſua,qui quidem morbus uideretur eſſe peregrinus, quia ſi in Italia fuiſſet antiquitus,Latinum quo caret haberet nomẽ. quam ob rem facta morbi externi mentione Plin.medicinæ etiam,ut uidetur externę,quã externi primum inuexerint medici,ſic facit mentionem.Nonnullas gentium ſine medicis uiuere, nec tamen ſine medicina,ſicut pop.Rom.uſq́ ad ſexcẽteſimum annum.Caſſiuſq́ Hemina ex antiquis autor eſt,primùm è medicis ueniſſe Romam Peloponneſſo Archagathum Lyſaniæ filium L.Æmilio M.Liuio conſulibus,anno quingẽteſimo quinquageſimoquinto,eiq́ ius Quiritum datum & tabernam in compito Acilio emptam, mox à ſæuitia ſecandi urendiq́,tranſiiſſe nomẽ in carnificem, & in tædium artis omnes medicos. Vnde eſt illud Catonis ad filium.Dicam de his medicis ſuo loco M.Fili quid Athenis habeam exquiſitum,ut quid bonum ſit eorum habeas inſpicere non perdiſcere.Item addit.Quã docunq́ iſta gens ſuas literas dabit omnia corrumpet,tum etiam magis ſi medicos ſuos huc mittet.Iurarunt inter ſe Barbaros necare omnes medicina: ſed hoc ipſum mercede faciunt,ut fides eis ſit,& facilè deperdant.Interdixit ibi medicis Cato,atq́ id anno urbis quinto ſexcenteſimo, ſuæ ætatis quinto octuageſimo, ideo templum Æſculapij etiam cum reciperent,deo extra urbem & in inſula fecerunt.Poſt tam multa de luxu,& perditorum ciuium Rom.moribus,à nobis dicta,non ſunt oculo tranſeunda conniuente, aliqua ex infinitis,quæ flagitioſiſſimi ex principib.in uſu & cõſuetudine habuerũt. Eritq́ H
à Nerone principium,cuius minimam flagitiorum particulã afferemus, & unum inprimis,quod uix referre audemus.Genetricis ſuæ Agrippinæ,quæ eius concupiuerat quę ſiueratq́ aliquando concubitum,neci conſenſiſſe:& Sporum puerum, exectis teſticulis,etiam in muliebrem naturam transfigurare conatum:ut minus malum fuerit, cœnationes cum laqueatis habuiſſe tabulis eburneis,uerſatilibus ac fiſtulatis,ut flores & unguenta deſuper ſpargerentur:& cœnationum fuiſſe præcipuam rotundam,quæ perpetuo diebus ac noctibus uice mũdi circumageretur.Agrippinæ uerò genetricis id factũ, uſq́ adeò damnamus,ut Meſſalinæ Claudij item imperatoris libidinem, minus uituperandam ducamus,quæ ancillam meretricẽ in certamine concubitus ſuperauit XXV uicibus.Commodus uerò Antoninus cum trecentis cõcubinis,quas ex matrònarum meretricumq́ delectu ad formę ſpeciem conſtituerat,ac trecentis alijs puberibus exoletis, quos æquè ex plebe ac nobilitate collegerat in palatio,per conuiuia & balnea bacchabatur.Heliogabaluſq́ ſtrauit triclinia de roſis,& lectos & porticus, & ſic per ea deambula-

De medicinis externis.

G

A bulabat. Oppreſſitq́ aliquãdo in triclinijs uerſatilibus paraſitos ſuos uiolis & floribus, ſic ut animam aliqui efflauerint, cum emergere ad ſummum non poſſent. Qui non niſi unguento nobili aut croco, piſcinis infectis natauit. Nec cubuit in accubitis facile niſi in his, qui pilum leporinum habuerint, aut plumas perdicũ ſubalares, ſæpe culcitras mutans. Sed iam ſatis deſcribendo hæc ſtomachati ſumus, ad ædificia tãdem ueniamus. De qua re dicturi, à ui uerborum de noſtro more inchoabimus. Ædificiorum appellatione Iulianus iurecõſultus aut ſuperficiem ſignificari, inquit, aut ſolum quoq;, cui ædificium eſt ſuper impoſitum, eaq́; ædificij appellatione eſt uerborum Latinorum à faciẽda æde compoſitio. Florentinus uerò fundi appellatione omne ædificium & omnis ager continetur, ſed in uſu urbana ædificia, ædes: ruſtica, uillæ dicuntur: locus uerò ſine ædificio in urbe area, rure autem ager appellatur. Idemq́; ager cum ædificio fundus dicitur. Et Paulus, Fundus omne eſt quicquid ſolo tenetur, ager eſt ſpecies fundi ad uſum hominis cõparatus: poſſeſſio ab agro iuris proprietate diſtat, poſſeſſio enim uſus, ager proprietas De ædificijs.

B loci. Et Varro De lingua Latina, Domus inquit Grçcum, ædes ab aditu, quod plano pede adibant. In hac uerò ædificiorum deſcriptione, ratio temporis & locorum habenda eſt. Aliter enim primis conditæ urbis & naſcentis reipublicæ temporibus, aliter nata & aucta rerum opulentia ædificatũ eſt: aliter ruri, & aliter domi ædes fuiſſe extructas, nullus addubitabit. Quantum autem ad temporis uarietatem attinet, Romuli caſam, Capitolij humillima tecta, æternos Veſtæ focos, fictilibus cõtentos fuiſſe, multi ſcripſerunt, ædesq́; propter quas Valerius à ſumma Velia, in infimum forum tranſlatas Publicolæ cognomen ſit nactus, permodicas & tenuiſſimæ ſtructuræ conſtat fuiſſe. Quin ſcribit Suetonius, Octauium Auguſtum ſenem & morti appropinquantem ſolitum gloriari, urbem ſe, quam inueniſſet lateritiam, relicturum eſſe marmoream. De qua inſigni mutatione, quo cœperit perſeuraueritq́; modo, dicendũ eſt, præſertim cùm ea futura ſit ædificiorum, quæ deſcribemus pro maiori parte materia. L. Craſſum oratorem ſcribit Plin. primùm Romanorum columnas habuiſſe in atrio marmoreas hymetias peregrini mar-

C moris, unde Brutus in iurgio, Venerẽ Palatinam eum appellauerit. Syllamq́; ex Iouis tẽplo Athenis columnas inuexiſſe ædibus Capitolinis. primùm etiam Romæ cruſtauiſſe marmorib. totius domus parietes in Cælio monte Mamuram Phormijs natum, equitẽ Romanum, præfectum fabrorum C. Cæſaris in Gallijs. Contraria uerò ſibi ipſi uidetur ſcribere Plin. qui eadem penè in operis parte, dicit priſcos limina & ualuas ex ære factitaſſe, & Camillum ærata oſtia habuiſſe in domo. à conſulatuq́; Octauij, qui de Perſeo naualem duxit triumphum, factam eſſe porticum duplicem ad circum Flaminium ex ære, quæ Corinthia ſit appellata à capitibus æreis columnarũ. deinde inferius ſcribit: M. Lepidus Catuli, in conſulatu collega, primus omnium limina ex Numidico marmore poſuit, magna reprehenſione, anno urbis quinto ſexageſimo ſexcenteſimo. quam enim reprehenſionem meritus fuiſſe dicatur Lepidus, ſi limina ex Numidico marmore poſuit? quando Camillum prioris caſtiorisq́; ſeculi conciuẽ uideret, ærata Oſtia, & alios limina & ualuas ex ære habuiſſe? qui nomẽ Luculleio marmori dederit, q̃d uiride et luxurianti per Maium menſem prato ſimillimũ eſt, nuncq́; plurimis in locis Romæ conſpicit: Fuit Marmor.

D item poſt Auguſtũ Tiberiaçũ marmor, ex Ægypto Auguſti & Tiberij diligentia aduectum, nunc ignotum. Ex ophite dicit Plin. columnas eſſe paruas, quod marmor ſit nigricans uarium, dicaturq́; capitis dolores ſedare alligatum, & ſerpentium ictus: & quoſdã phreneticis lethargicis alligari iuſſiſſe. Sunt uerò nũc eiuſmodi colũnæ quãplures Romę, ad beati Petri cõfeſſionẽ, ad ſancti Gregorij, ad ſanctæ Crucis altaria, & Lateranẽſi in eccleſia, ubi uetus eſt ornatiſſimũq́; balneũ. Rubere item dicit Plin. Porphyreticũ ex Ægypto, interuenientib. candidis punctis, nunc ubiq; notiſſimũ, & priſcum retinẽs nomẽ. Vnde Seneca epiſt. CXVI. Delectãt nos ingentiũ maculæ colũnarũ, ſiue ex Aphricæ ſolitudinib. aduectæ, porticum aliquam uel capacem populi cœnationẽ ferunt, miramur parietes tenero marmore indutos. Ægyptũ quoq; miſiſſe ferrei coloris atq; duritiei marmor, quod etiã eſt notiſſimum. Subinfert Plin. onycẽ in Arabiæ mõtibus & in Carmania, ex quo pótoria uaſa primum facta, poſt pedes lectorum ſellarumq́;: colũnas quatuor in theatro ſuo Cor. Balbus poſuit. Nos ampliores uidimus in cœnatione Caliſti liberti Claudij Neronis. Et alio in loco Plin. Marci Scauri ædilitate CCCCLX. columnæ

fuerunt in tēporario theatro uix menſe manſuro. Vnde & Hieron. ad Demetriadē, Alij ædificent eccleſias, ueſtiant parietes marmorum cruſtis, columnarū moles aduehāt, earumq́ deaurent capita, precioſo ornatu, conſentiēte ebore argētoq́ ualuas, & gēmis aurata diſtinguāt altaria. præter rotundas uerò aliæ fuerunt columnæ quę dictę ſunt antę, quod antes quadraturā ſignificare Nonius affirmat. Fueruntq́ pariter alia ſiue marmora, ſiue quid aliud appellanda ſint: ornamentis Romanorū adhibita: Alabaſtrus, quē ſeruādis unguētis maxime idoneum naſci dicit Plin. circa Thebas Ægyptias & Damaſcū Syriæ, quo priſci Romani, ſicut aliqui magnates nunc Romæ, præſtādo per feneſtras lumine utebant̄. Et cryſtallū è gelu cōcreto, cuius trullā unā CL. milib. matronā unā emiſſe Plin. refert. Erat & ſuccinum, folia, paleas et ueſtium fimbrias raptās, unde uerticellos fœminæ faciebāt. Sed ædificia Meniana idē uult Nonius porrecta exterius eſſe dicta, q́ primo à Menio fuerunt approbata. Is enim primus fuit, qui ultra columnas extendit tigna, quo ampliarent̄ ſuperiora. Tignaq́ Vlp. à tegendo dicta ſcribit, hoc amplius & calcē & arenā tignorum appellatione cōtineri. Sed & in uineis uult idē tigni appellatiōe, omnia cōtineri uineis neceſſaria. Materiāq́ eſſe, quę ad ædificandum fulciendūq́ neceſſaria eſt. Lignū uerò quicquid cōburendi cauſa paratum eſt. Inſuper fabros tignarios dici, nō eos duntaxat, qui tigna dolarēt, ſed & oēs, qui ædificarēt. ædificiorum partes iā aggrediamur. Atrium ab Atriatibus Etruſcis dictū uult Varro, illinc enim primū exēplum fuiſſe ſumptū dicit. Atriūq́ uideri poſſe dictū, q̄d ſit anterius, idēq́ & ueſtibulū, de quo Aul. Gellius. Qui domos amplas faciebāt, locum ante ianuā relinquebant, qui inter fores domus & uiā relictus eſſet. In eo loco, qui dominū eius domus ſalutatū uenerāt, priuſquā admitterent̄ conſiſtebāt, & neq́ in uia ſtabāt, neq́ intra ædes, idq́ ueſtibulum appellabāt. Vnde Vergil. Veſtibulum ante ipſum primisq́ in faucibus orci. De qua ædiū parte Plin. Apud maiores in atrijs erant imagines, nō ſigna, quæ ſpectant̄ externorum artificum, nec æra aut marmora. Expreſſi cera uultus, ſingulis diſponebant̄ armarijs, ut eſſent imagines, quę comitarent̄ Gentilitia funera: ſemperq́ defuncto aliquo, totus aderat familiæ eius, qui unq́ fuerat populus. Stēmata uerò lineis diſcurrebāt ad imagines, parietis tabulina codicib. implebant̄, & monumētis rerū in magiſtratu geſtarū. aliæ foris et circa limina, animorū ingentiū imagines erāt. affixis hoſtiū ſpolijs, quę nec emptori refigere liceret, quæ etiā dominis mutatis domus ornamenta erāt. Eratq́ hæc ſtimulatio ſumma & ingēs, exprobrātib. tectis quotidie imbellē dominū intrare alienum triumphū. Pauimēta ſecundo uident̄ loco oſtendēda, quorū aliquot nomina ponit Plin. Scalpturatū poſt tertiū bellum Punicū primo eſt factū: Ante pauimēta atq́ emblemata uermiculata Subdialia à Græcis primo habita, quib. cōtegerent̄ domus, ex tūſa teſta & pedali craſſitudine fiſtucata. Lithoſtrota cœptauere iā ſub Sylla paruulis certè cruſtis. Et primæ quidē ſpeciei, teſſellis minutis diuerſicolorib. in quācunq́ picturā, multa nūc Romę & ubiq́, ubi Romanorū extāt ædificiorū ruinæ cernunt̄. Secundęq́ pariter, adeò ut eius nunc q̄q́ paſſim terratij appellatiōe ſit uſus. tertiæ pauciora Romæ uidemus. Laterculi. n. ſunt digiti breuitate, altrinſecus tenui calce cōpacti. atriū poſt oſtij æneū aut marmoreū limē habētis ingreſſū, unaquaq́ in domo bene diſpoſita, ſequit̄ porticus quadrata, colūnatis marmorib. ſuperiorē ſuſtētātib. porticū munita, cuius quidē porticus, infrà ſupraq́ & in circuitu magna & uaria fuerūt ornamēta. Pauimentum nāq́ inerat unū, ex trib. ſupradictis, ſed maiori ex parte ſcalpturatū teſſellis ex marmore uarij coloris aliquā in picturā uariatū, q̄d quidē nunc dirutarū Romæ, & extra ædiū ac uillarū fundamenta, per uineas & agros ab effodientib. reperta oſtēdunt. Parieteſq́ uarijs undiq́ marmorei cruſtamētis ueſtiti erāt, & ipſas inter colūnas, uela ſemper erāt uēto, frigori, ſoli, pulueribuſq́ arcēdis oppoſita, quę uarij coloris et pretij pro dierū & ſolēnitatū uarietate, haud ſecus quā ueſtimēta à dominis mutabant̄. fornices uerò porticib. ſuperinducti, et ipſi rotūdis marmorib. in ſpecula leuigatis uiſebant̄. ea ſpecularia nūc per eccleſias præſentis tēporis Romæ, aut in pauimētis, aut ad umbones uidemus adhibita, Ipſa autē quę inter quadraturā porticus relinquebatur area, fuerunt uaria pro ingeniorum diuerſitate oble ctamenta. quoſdā enim legimus prati uiriditate conſitis arborib. plena fuiſſe cōtentos: quoſdā ibi fontem ſalientium in ſublime aquarum, cuniculis aliunde deductarum habuiſſe: cùm riuulos aquarum inde per pratum defluētes, ſi paulo murmuratiores eſſent

euripos

Marginalia: E (beside line 1); F (beside "cē & arenā"); G (beside "erat familiæ"); De pauimētis. (beside "pturatū poſt tertiū"); H (beside "ta, colūnatis").

A euripos,& alios maiuſculos impropria nimis ſimilitudine nilos appellarent. Vnde Cic.
legū primo. Magnificaſq; uillas & pauimēta marmorea & laqueata tecta contēno. Du
ctus uerò aquarū, quos iſti nilos euripoſq; uocāt, quis cum uiderit nō irriſerit? Superior
uerò porticus, ad quā oblongo molli & accliui ſæpius ꝙ gradibus aſcēſus erat, eadem in
pauimento parietib. & columnato habuit ornamēta, ſed laqueato deſuper id tectum ſę
pius, ꝙ camera integebatur. quæ quidē laquearia, auro argēto & ebore diſtincta fuiſſe,
ſuperius uidimus, cùm in aliquib conſtet particulas fuiſſe ita libratas ſuſpēſaſq;, ut ſerui
impulſu in hoſpites deciderent. de quibus ſic habet Plin. laquearia, quæ nunc etiā in pri
uatis domibus auro teguntur, poſt Carthaginē euerſam, primo inaurata ſunt in Capito
lio, cenſura L. Mūmij: inde tranſiere in cameras: parietes quoq; iam & ipſi tanꝙ uaſa in-
aurātur, cum ſua ætas uariè de Catulo exiſtimauerit, ꝗd regulas æreas Capitolij inauraſ-
ſet primus. Quæ aūt partes aliæ, & domus officinæ ad inferiorē ſuperiorē ue porticū eſ- *De fornicibus.*
ſent, nō ſatis affirmari poteſt. Sub ipſa nāq; porticu prima, fornices erāt ampliſſimi, ædiū
B quas ſuſtentabāt magnitudini reſpōdentes, in quibus partim molę tenebanť et aſinarię
& manuales, & ei piſtrino ſerui perpetuo dedicati: partim ipſi & alij comedebāt & dor-
miebāt ſerui: partim diuerſarū rerum apothecæ, & uinaria, olearia, & rerum aliarū cellæ
erant. Quin etiā ipſorum fornicum ſubterraneorū pars una, zetis inſeruiebat parti ædiū *Zeta.*
nunc ignotæ, & cuius apud priſcos mentio ſæpe habetur: oblōgus enim is fornix, aqua
feruēte à ſeruis, in id opus addictis implebať: nullumq; aquæ uaporariū aliud erat, ꝙ ꝗd
in id ædificātes de induſtria & accuratiſſimè, in hāc maximè formā reliquiſſent. triginta
ut apparet pluribus ue in circuitū locis, fiſtulæ canales, quà fornix parieti hæret, linque-
banť, triplices quadruplices ue ſimul iunctæ, quarū ex lateritio unaquæq; ſummiſſi pu-
gni lōgitudine, & duorum digitorū craſſitudinis latitudine erat: quę forma efficit, ut ter
næ quaternæ, aut plures ſimul paruū occupent locū. perducebāturq; in primā, ſecundā,
& tertiā ſi domui aderat cōtignationē, & in quacunq; aula, cubiculo, porticu, & alia do
mus particula binæ ex ipſis quaternę, aut plures amoto, quod proprium ſemper adhibe
C bať, obturaculo uaporē exhalantes, ab imis feruentibus aquis prouenientem dabāt ca-
lorem: pulcrumq; eſt uiris ingenio præditis uidere, multis in Romæ ruinis fornicū mu-
rorumq; moles craſſiſſimas, eas habere cuniculares textulas canales, in tranſuerſum de
ductas. nulla enim erat pars ædium, à primis in ſublime perductis canalib. tam remota,
quin ædificantes per ingentes murorum craſſitudines, earū aliquam perduxiſſent. Cer-
nereq; hoc eſt nunc inprimis, in ædibus, quas Philippus Marerius apud ſanctū Stepha-
num pineæ ſiue (ut aiunt) Caci: ad meridionale ipſius eccleſię atrium poſſidet, quem ad
locum ſubterraneū, accenſo per diē mediā lumine, parua ſcala deſcēditur. Eccleſia uerò
ſanctæ Crucis nūc inſignis, doctos qui hæc legerint circunſpiciētes, quod hi fuerint ex
lateritio cuniculi facilè edocebit. Cùm enim in palatio Soſorij ciuis ampliſſimi, ea fuerit
eccleſiæ ædificatio, habuit ad calefactionē partiū ædis ſingularū id palatiū hoc, de quo
diximus adiumentū, uſq; ad primam contignationem, à tribus eccleſiæ lateribus extās.
Scribitq; Placidus grāmaticus in zetæ uerbi expoſitione, aquam frigidam per æſtatem,
ex formis in eum dimiſſam, ſubterraneum ſiue fundamētalem fornicem, omnes ædium
D particulas, per emiſſam lenis ſpiritus uaporationē, pari forma & ratione refrigeraſſe. ſu-
pra ipſos itaq; primos fundamentales (ut ita appellem) fornices, erant partes domus ad
primā porticum, ſoli paritate reſpōdentes, ſed pro dominorū ingenij uarietate, ſingulis
in ædibus diuerſæ: & pariter ad ſuperiorem porticum erat. Cubicula enim utrobiq;, au-
las, cœnationes & alia loca prout libuerat, ſinguli ædificabāt. Videmus uerò quibuſdā
in urbe ſummorū uirorum ædibus, & plurimis in mediocrium etiā libertini generis ho-
minū uillis, porticus ſuperioris formæ, inferiores binas ternaſq; fuiſſe, ad quas ſuperio-
res, alię totidē porticus reſpōdent: ꝗd quidē minori nobis eſt miraculo, qui Bernabouis
Vicecomitis ædem, trinā habentem quadratā inferiorē porticum, columnis marmoreis
& quidem ſublimib. ſuperiorem ſuſtentantib. porticum, munitā Mediolani uidimus: in
qua ſi pauimenta, cruſtamentaq; marmorea, & laquearia deerant aurea, & argentea, &
eburnea, elegās ſumptuoſiq; operis pictura, nequaꝙ inaurationib. carens, & parietes et
laquearia exornabat: Pariſq; penè operis et dignitatis ædes aliquādo fuere, quas magna
ex parte extātes, Scaligeri Veronæ, Carrarieſes Paduæ, ædificarūt. & ſancti Benedicti

or !inis monaſteria præſertim uetuſtiora,quorum partem principio,in Romanorũ pri- E
ſci temporis ciuium ædibus ædificata fuiſſe ſcimus, eam,de qua diximus,formã retinẽt.
Sed alias quoq; partes antedictis maiores nonnullæ urbis ædes,& pene omnes uillę ha
bent,dedicatas ſcilicet ſingulis dijs partes,in quib. & ſi res diuina debito tẽpore,cœna-
tiones tamen aliquãdo etiam fiebant. Vnde eſt illud Luculli,quem cum M.Craſſus Põ-
peius & Cic.improuiſum ad cœnam adoriri cuperent,cõſtituto ille pridem cum diſpẽ-
ſatore remedio obuiauit:in Apolline enim cœnandum eſſe admonens, abunde ſignifi-
cauit parandam eſſe cœnam,quæ ſummis tribus hoſpitibus ſatisfaceret.ſimiles enim ꝙ
plures habuit in æde cœnationes,quæ plurium pauciorumq; conuiuarum dignitatẽ,ac
cõmodum habituræ eſſent quantocius apparatum. Et præter hæc cum urbanis ædibus
communia uillæ alia habent magnitudinis eximiæ loca:idq; facile intelliget, qui binas
Plinij oratoris epiſtolas leget,in quibus Laurentinũ Etruſcamq; uillas ſuas accuratiſſi-
me deſcribit,& quidẽ in Laurentina has deſcribit partes,à nobis ſuperius dictas. In pri-
ma parte atriũ frugi,nec tamen ſordidũ.Deinde porticus in o literæ ſimilitudinem,qui- F
bus paruula,ſed feſtiua area concluditur:Poſtea Hippodromos ponit partẽ, ad equorũ
curſus agitationemq; factam,quæ breuior ſtadio uno eſſe non potuit.pariſq; longitudi
Geſtationes. nis fuiſſe oportuit geſtationes,in quibus deambulando defatigati,aut curru uecti, ad ſa
nitatem exercerentur.& orti inerant uineæq; ingentes,prata quoq;,ſiue ut appellant ui
ridaria,buxo lauroq; plurimo frequentata:quorum præſertim buxi,in omnem formam
ductilis,leonũ,urſorum & aliorum animaliũ formæ,ac literæ domini & opificis nomen
exprimẽtes inerant.Et zetas in utraq; uilla binas ternas ue fuiſſe uidemus:ædificio in id
ſeparato,quod cubicula,cœnationes & aulas habuerit hyemales.xyſti etiam inerant in
hemicyclum curui,& aliæ diuerſorum uocabulorũ partes,Græcæ ut credimus appella-
tionis,quas tamen huius tẽporis Græci ignorant. Sed & nos per uiam Appiã uillarum
uidimus ruinas,in quib.theatra extãt,tres mille homines in ſpectaculũ admiſſura.extãt
ferarum ſepta,& piſcinarũ muri.In Baianoq; pariter & Lucrino præter eadẽ adhuc ap-
parentia,abſidæ extant,celſi ſuperbiq; operis,quarum partẽ balnea,partem ſacella, par G
tem cubicula,& uillarum aulas,cœnationesq; fuiſſe non dubito:in quarum aliquib.fer-
ramenta ſemicorroſa,ſuperne adhuc pendent,ſpeculatib. quæ ſuſtentabãt ſpoliata.Hic
mihi ad tantas ædium uillarumq; magnificentias,nõnulli priſcorũ ineptias falſo arguen
tes inſultant:nec ſingulis ut nũc cubiculis caminos,nec latrinas fuiſſe. ſed de caminis &
neceſſario per hyemem calore,ſatis ſupraq; in zetis factum exiſtimo.Siq; erunt qui con
tendant,non potuiſſe tenuioris cenſus homines eas habere zetas, focũ reſpõdebo eos
media habuiſſe aula,ad quẽ tota familia cõſideret,ſicut plurimis nũc circa urbẽ;& partẽ
Italiæ Regnũ appellatã,in urbibus & oppidis ſeruari uidemus. quanq; Cic. ad Quintũ
fratrem Aſiæ tunc proprætorẽ de uilla,quam ſibi in arcano ædificabat ſic habet. Vapo-
rarium ex quo ignis erumpit. Et Trebatio idẽ Cic. Valde timeo ne frigeas in hybernis:
quamobrem camino luculento utendũ cenſeo.latrinarum uero iniuſtiorẽ ꝙ caminorũ
calumniam fuiſſe oſtendã.Multis unamquanq; etiam mediocris cẽſus ciuium ædem &
uillam ſeruis libertis ancillisq; abundaſſe conſtat; qui excepta in uaſis dominorum uen
tris pondera deportantes,in aquarũ decurſibus abijcientes,uaſculũ illico emundabant. H
non ſolum enim in ædibus ſed uicis, uijs, uinculisq; & andronis ferme in ſingulis aquæ
publico inſtituto,in id ad ſalubritatẽ ciuitatis adiumẽti decurrebãt. liberq; magnã in pu
denda re priſcorum prudentiam,liberius calamo ꝙ uerbo & famine fortaſſis auſuri fui-
mus,exprimere:Ne tanta ſeruorũ puerorũq; urbem incolentium turba, quantam fuiſſe
credendũ eſt,ne peregrina multitudo,quã refert hoſpitio carentẽ,per uias quãdoq; no-
ctes egiſſe,omnia quod neceſſariũ fuiſſet ſordib.& fœtore cõpleret: latrinæ primum in
Latrinæ publicæ. ipſis urbis mœnib. aliquot mille,& aliæ pariter certis in locis,publicæ inſtitutę ſunt.ꝙd
quidẽ ſexti Ruffi uiri cõſularis breue cõpendium oſtẽdit.& cum id parũ prodeſſe ſit ui-
ſum,aquarũ decurſus tota urbe (quod Frõtinus indicat) poſt angulos ita deriuati ſunt,
ut etiã interdiu ſine pudore,exonerandi in ipſis uentrẽ præbita ſit facultas.quibus in lo-
cis publica impenſa,ſpongiæ fuſticulis ibi catenæ firmatis alligatę erant,quibus obſcœ
na non ſolum abſtergere, ſed ſumpta bis terue aqua lauare liceret.teſtis ad id mihi nunc
unus,ſed locupletiſſimus ſit Anneus Seneca, qui ductum ut feris in amphitheatro pu-

gnatu-

A gnaturus obijceretur, captiuæ ſortis hominem, ſimulata exonerãdi uentris neceſſitate;
cum à perducente lictore permiſſus eſſet pauliſper ſecedere:ligno cui erat in id alligata
ſpongia in os ſuffarcinato enectum, ferarum ſæuitię ſe ſubtraxiſſe dicit. Feneſtras uerò,
quas tranſennas Feſtus uult appellatas fuiſſe, priſci ampliſſimas etiã ut uideẽ extra pro-
portionẽ fecerunt, ea (ut uult Plin.) ratione, quod agitatũ uento aut tenui aura aerẽ ſer-
uari in ædibus ſalubriorẽ exiſtiment. Fuit etiã unaquaq; in æde aut uilla impluuiũ: quẽ
Aſconius ſecunda actione in Verrẽ locum fuiſſe dicit ſine tecto, quà implueret imber in
domum poſſet. Vnde Cic. tertia in Verrem, oſtendam in ædibus priuatis lõga diffici-
liq; uectura columnas ſingulas, ad impluuium ſeſtertijs quadragenis milibus. Et textri-
num unaquæq; etiam ſplendidi uiri domus, in atrio habuit locatũ. Aſconius in Milonia
nam Cic orationem. Clodiani ad Milonis domum delati, telas quæ ex ueteri more in
atrio texebantur diruerunt. Et Cic. ipſe tertia in Verrẽ. Nulla domus in Sicilia locuples
fuit: ubi iſte non textrinum inſtituerit. Poſſemus ex his, quæ ſupra collegimus, lecticas
B in cubiculis aureas argenteas & eburneas: lectorum fulcra ex biſſo purpura lineiſq; au-
ro intertextis: ſtrata in cubiculis, tapeta & ueſtitos aulæis muros: poſſemus abacos cum
ſuppoſitis ad aquas excipiendas immundas conchis aureis & argenteis, cum uaſis uina
rijs aquarijſq;, item aureis & argenteis, cũ myrrhinis trullis & catharis: poſſemus biblio
thecas in uillis ſingulis integras repetere. Poſſemus pauonum turdorumq; auiaria, galli
narum columbarumq; milia, oſtrearia, piſcinas dicere. Sed cũ ea unuſquiſq; ex ſuperiori
bus ſumpta facile poſſit, ædium & uillarum partibus applicare, deſinemus: propoſitoq;
nihilominus uillarum magnificentiæ & priſcorum magnitudinis opum intendẽtes, mi
rum dicimus, omnium fuiſſe in ea re maximum, ciues Romanos etiam mediocris cẽſus;
nõ ternas modo aut quaternas huiuſmodi uillas, ſed multo plures habuiſſe. Verrem enĩ
ſatis innuit Cic. triginta habuiſſe uillas, in quas lectos, fulcra, ſupellectilem, & ornamen De uillis.
ta Siciliæ furtis & rapinis aduecta, perduxerit. Nec uerò emiſſe eas, poſt contractas tan
ta rapina diuitias, Verrem ſatis conſtare credimus, quando earum coemptionẽ uillarũ
C à Cic. obijci non uidemus. M. Cęlium cuius cauſam M. Cic. perorauit, paucarum diuitia
rum fuiſſe, qui eam perlegit orationem intelliget, & tamen Cic. in confutatione ſic ha-
bet. Sumptus unius generis obiectus eſt, habitationibus triginta milium dixiſtis habita
re. Et ipſum Cic. qui nunquam diues inter Romanos ciues ſit habitus (licet per calum-
niam Saluſtius id obijciat) duodeuiginti habuiſſe uillas, nos curis aliquãdo liberiores,
in epiſtolis ad Atticum collegiſſe meminimus, ſed eas quæ nunc memoriæ occurrerint Villæ Ciceronis.
referemus. Tuſculanam, in qua nunc decimo ab urbe miliario, cryptæ ferratæ Græcum
extat monaſterium. Lanuuinã cuius oppidi nunc ſummi uiri Proſperi cardinalis Colũ-
næ, et ſi publicum erat Romani populi municipiũ, agros Muręnarum familia inde oriũ
da, maiori ex parte poſſidebat. Habuit ad Aſturam nunc Antonij columnæ urbis præfe
cti arcem, uillam Aſturicenſem. Habuit ad idem inferi maris littus Phormianã, cuius ue
ſtigia apud Molas amœniſſimũ Gaietæ uicũ inſpexiſſe lætamur. Habuit puteolanã in
qua Adrianus imperator obijt. Habuit Alſienſem nobis incognitã. Fuitq; illi omnium
gratiſſima Arpinas paterna, cuius in Legum dialogo meminit. Fuit & Arcanũ nũc Ar-
D ce oppidũ Caſſinati propinquũ, in quo Quinto fratri cõmuni uiridaria, id eſt colles ar-
duos omnino ſteriles & ſola gratos uiriditate, fratri emiſſe alicubi in Epiſtolis ſcribit.
Fuit & Põpeianũ ubi nunc paulo plus minus duodecimo à Neapoli miliario, S. Mariæ
annũciatę uico eſt appellatio. ad ipſaſq; uillas, cùm ſæpe numero Cic. iuiſſe legamus, nũ
quam aliquid detulit ſupellectilis, aut librorum, ut quòd ſuprà iureconſulti indicãt, om
nes pariter bene inſtructas tenuiſſe uideatur. & nunquã pauciores triginta libertos ſer-
uoſq; Cic. iter faciens duxit, cùm aliquando uxorem & liberos trahens plurimos ipſe,
& leuis ſuperbaq; uxor Terentia ancillarum cohortem habuerit, quæ illi in patriam re-
uocato: cum curribus ſexdecim Brunduſium uſq; obuia fuit. In oratione etiam Milonia
na Cic. quem mediocris cenſus ciues comitatum in uillam ituri ducerẽt, ſatis ſic oſtẽdit.
Milo qui nunq;, tum caſu pueros ſymphoniacos uxoris duxerat, & ancillarũ greges, ille
qui ſemper ſecũ ſcorta, ſemper exoletos, ſemper lupas duceret, tum neminẽ. Aſconius
uerò Pedianus in eandẽ orationẽ, comitũ quos ciues Rom. in uillas ducerent numerũ
ſic indicat. Milo rheda uehebaẽ cũ uxore fauſta L. Syllę dictatoris filia, et M. Fuſio fami

liare

liare ſuo. Sequebatur eos magnum ſeruorũ agmen, inter quos gladiatores quoq; erant, E
ex quibus duo uoti. Vnde Cic. eodem loco. Cum hic Milo cum uxore ueheretur in rheda penulatus, magno cum impedimento, ac muliebri & delicato ancillarũ puerorumq; comitatu. Et Quintus Cic. frater Marco fratre opibus tenuior, qualem uillam ſibi parari fecerit in Arcano nunc Arce oppidulo Caſſinati propinquo, oſtendit ipſius M. Cic. epiſtola, cuius particulas hic excerpam. In Arcano ad quintũ Idus Sep. aquã, quam ibi ducebant, non longe à uilla belle ſane fluentem uidi: nihil ei reſtabat prçter balnearia & ambulationem & auiarium. Summã dignitatem pauimenta porticus habent, quod mihi deniq; apparuit, poſtquã & ipſa tota patent & columnæ politæ ſunt. cameras quaſdã non probaui, mutariq; iuſſi: quo loco te in porticu ſcribere, aiunt, ut atriolũ fiat. Equidẽ hoc quod melius intelligo affirmo, mirifica ſuauitate te uillã habiturũ, piſcina & ſalientib. aquis, additis palæſtra & ſylua uiridicata. Quanq; eã uilla quæ nunc eſt tanquã philoſophia uidetur eſſe, quæ obiurget cæterarum uillarum inſaniam. Habes de rebus ruſticis urbanã expoſitionem. Expolitiones utriuſq; noſtrum ſunt in manibus, ſed tua ad perfectum. F
Plin. autem orator homo, ex Como, uir Romç alienigena, quid uillarum habuerit ab ipſo audiamus. Cum enim uillam quæ ſibi erat in Thuſcis deſcripſiſſet Apollinari ſuo: ſic ad finẽ epiſtolæ habet. Habes cauſas cur ego Thuſcos meos Tuſculanis, Prænestinis, Tiburtinis præponã meis. & in alia epiſt. Romano. Ego ad Lariũ lacum. huius in littore plures uillæ meæ: ſed duç ut maxime delectant, ita exercent: altera impoſita ſaxis more Baiano lacum proſpicit, altera æque more Baiano lacum tãgit. Sed erunt qui Milonẽ Clodium Cic. ad Quintum fratrẽ, Plin. & Verrem inter opulentiſſimos, non inter mediocris cenſus ciues Rom. adnumerari uelint: ijſq; reſpondemus M. Craſſum dicere ſolitum fuiſſe, non eſſe diuitem qui exercitum ex proprio alere non poſſet, ſicut ipſum potuiſſe conſtabat. ut pariter diuites eſſe dicamus Dolabellã in cuius epiſtola ad Senatum P Q. R. ſcripta uidemus eum dicere, exercitum liberalitate ſua ſuſtentatũ bene habere. ſicut & Brutos & Caſſios aliquandiu ſuſtentaſſe conſtat. diuites etiã illi erant, per quorũ agros Anneus Seneca bina aut terna flumina à ſummo Apenino in mare ſcribit G
diſcuriſſe. Diuites & illi erant, quos Tyberius Gracchus in Hiſp. iturus, cum per Italiam iter faceret uidiſſe deplorat, ſena, ſeptena & plura ſeruorum milia in agris habere, quam obrem ſui exterminij legem Agrariã ferre conſtituit. Iam L. Lucullum & G. Pompeiũ ditiſſimos fuiſſe nullus addubitauerit, qui legerit Lucullum à Põpeio & Cic. Xerxẽ togatum fuiſſe appellatum, qui minimã ob delectatiunculam mõtes in Puteolano ad nũc Agnanũ perfoderet. & Demet. Pompeij libertum in Aſiam ad uillas, agros & cçteras diuitiarum ſuarum partes inſpiciendas euntẽ, tãtum in comitatu habuiſſe apparatũ, ut regib. noſtri temporis æquiparari potuerit. Cui omnes Aſiæ populi potiuſquã Catoni lõgo itinere obuij procedebant. Iam tandem priſcã ædificiorum urbis Romæ magnificẽtiam, ſplendorẽ, ornatum, quod in re exinanita fieri potuit, iam ciuium illa inhabitantiũ diuitias, lautitiã, ingentes exquiſitiſſimosq; apparatus, nõ parua ex parte credimus oſtẽdiſſe. uelim itaq; nunc mecũ ſint qui fornices & cameras qui antra, qui fundamenta, ſub uineis ſub ipſis eccleſiis, & ciuium noſtri temporis domibus ac caſis intra urbis mœnia, & ubiq; in circuitu extantia inſpiciant & contemplentur. Velim eſſe qui ad omnes uias H
conſulares, Aureliam in Etruriæ maritimis Piſas uerſus, Caſſiam ad Sutrium Vetrallã, Viterbiumq; & Vulſinenſes: Flaminiã per Narniam, Meuaniam, Fulgineum, Nuceriã, Callium, fanum Fortunæ, Piſaurum & Ariminum: Per Latinam ac Lauicanũ nunc Valmontonũ, & nunc Campaniam uſq; in Caſinatem ſancti Germani ſaltum: per Appiam Albæ Ariciæq; ruinas, & muros Pontinæ olim Plaudis põtes, à nimphis ad Terracinã, inde per fundos Itrum, Molas, Sueſſam, & medium Stellatem campum uſq; Brunduſium, inde tranſuerſo itinere per Atellam nunc Aduerſam, Puteolos, & circum Baianũ olim ſinum nunc Tripergule balneas uſq; Cumas, Velim itaq; eſſe qui ædificia alicubi ad dictas uias ſemijntegra: aut quod certius eſt ingentes ſtupendasq; eorum ruinas mecum inuiſat. pauimẽta inſpiciat: lithoſtrota uermiculata & ſcalpturata, piſcinas alicubi, oſtrearia, ferarum auiumq;, aut leporaria, aut clauſtra: ita inter rubos uepres & ſpinas apparentia, ut facile ſit futurum eã paruo negocio, paruaq; impenſa uſui priſco reddi. Iſq; diligens noſtræ huiuſmodi indagationis ſocius cum noſtra etiam hæc, quæ hoc colle-

gimus

A gimus libro legerit, negare audeat, illius ea populi fuiſſe Romani, in quo oẽs auro & ar-
gento, ac totius orbis præda quæſitis opibus abundauerint, adeò ut non ſolū patritij &
equeſtris ordinis uiri, non ſolum plebeij in tribubus centurijs cenſuq; aſcripti, domū in
urbe & uillas denas pluréſue habuerint ornatiſſimas, ac ſumptuoſiſſimè paratas, ſed li-
berti & libertini generis infiniti, ſimilibus in urbe in ſuburbaniſq;, & per Italiā omnẽ, ex-
traq; eam, ædibus ornati fuerint. Scribit Suetonius Trãquillus Cęſarẽ perpetuū dictato
rem, ut gratiā multis alijs largitionibus lenocinijſq; quæſitā, nouo itẽ modo aucuparet.
Viginti milibus Romanis ciuibus, quibus terni, aut plures eſſent nati, campū Stellatem
Campani agri maximā, melioremq; partẽ, ęquis portionibus diuiſiſſe: donum certè exi-
mium, in quo plurima & opulẽtiſſima ſint etiam nunc caſtella Ceanū, Talenum, & alia
prout in Italia oſtendimus illuſtrata: fecerũtq; tanti id munus, qui acceperãt Romani ci-
ues, ut tanquā una ſodalitas inde effecti, pro cõmuni omnibus elogio ac titulo, in monu
mẽtis ſe ſinguli Stellates inſcripſerint. Vidimuſq; noſtro indicante Octauiano Vbaldi-
B no, nõ minus optimo, quā nobilitate inſigni, quẽ pręclarus princeps Federicus Feretrẽ-
ſis unicum habet germanū fratrem, ad quatuor pyramides ſepulcrorū Vrbini eſſe mar-
moreas, in quibus ſingulis, diuerſi ciues Romani, ſuis functorum militię munerū titulis,
ſtellatem literis maiuſculis elegãtibus, quiſq; addiderat. Ex eo itaq; ingenti ciuiū nume-
ro, unde uiginti milia Stellatū, ternis aut pluribus aucti filijs ſelegi potuerunt totidẽ, aut
plura milia tribus pauciores, aut nullos habentium natos ſumi potuiſſent: & hęc uiginti
milia ex ciuiū corpore urbi incluſo ſumpta fuiſſe non dubitamus. Satiſq; ſuperius in rei-
publicæ adminiſtrationis partibus oſtendiſſe meminimus, plures Italiā, plurimos cæte-
ras imperij prouincias ipſa urbe ciues Romanos & milites habuiſſe. Digreſſi nuper fui-
mus à propoſito, ut ꝙd libri huius initio ꝓpoſuimus, & Franciſco noſtro Barbaro oſtẽ-
dendū nos diximus fuiſſe pollicitos, cū fœnore exoluamus. Non ſolū uiginti, ſed multo
plura ciuium milia fuiſſe priſcis tẽporibus Romæ, qui ædium ſupellectilis familiæ & ap
paratus omnis ſplẽdore, lautitia atq; luxuria, noſtros omnes huius tẽporis urbiū & op-
C pidorū ciues, lõgè ſuperauerint. ſed iam unde ab inſtituto abiuimus, reuertamur. multa
ſuperius uirorū cuiuslibet ætatis conſuetudines moreſq;, multa ædium & uillarum opu-
lentiam, magnificentiā & ſplendorem oſtendentia diximus, quæ mulieribus quoq; po-
tuerũt eſſe cõmunia. Nunc aliqua eis accommodata ſolis cùm attigerimus, alia etiā per
eam occaſionem ſcribemus, quæ uiris quoq; fuere cõmunia. Nihil uerò magis propriū,
nihil mulieri maius aut decẽtius quàm pudicitia, de qua, quid ſenſerint curauerintq; pri
ſci, primū à Liuio audiamus, is libro decimo, ſic habet. Certamẽ in ſacello Pudicitiæ pa-
tritiæ, quæ in foro boario eſt, inter matronas ortū. Virginiam Auli filiam, patre plebeio
nuptā L. Volumnio cõſuli matronæ ſacris arcuerũt: in uico longo ubi habitabat ex par
te ædiū, ꝙd ſatis eſſet loci modico ſacello extruxit, aramq; ibi poſuit Pudicitiæ plebeiæ.
Et Plinius, Pudiciſſima fœmina matronarū ſentẽtia Sulpicia Paterculi filia, uxor Fuluij
Flacci, electa ſenatuſcõſulto, quæ ſacrū Veneris ex Sibyllinis libris dedicaret. & ad pu-
dicitiam per moderationẽ uitæ cõſeruandā, ſcribit Plutarchus in Problematibus, quod
D ſuprà ſumptū à M. Catone retulimus, mulieres cognatos ore oſculatas fuiſſe, cū ijs uini
uſus eſſet interdictus, idcirco ne bibentes laterẽt, ſed domeſticorū congreſſu redargue-
rent. Et Aulus Gellius: Mulieres Romæ & in Latio abſtemiæ uixerũt, inſtitutūq; ut co-
gnatis oſculum ferrẽt reprehendendi cauſa, ut odor indiciū faceret ſi bibiſſent. honorq;
ſemper mulieribus pro uirtute eſt habitus, qui tamẽ maximus inchoauit in Veturia ma-
tre, & Volūnia uxore Coriolani: à quo cùm impetraſſent, ut rediret in Voſcos, Senatuſ-
cõſulto honores decreti mulieribus, ut cederẽt eis ſemita uiri, auroq; illæ uterent & pur-
pura: nec paruus eſt honor, quẽ mulieribus tributū tradit Vlpianus De ſenatoribus. Cla
riſſimarum enim, inquit, perſonarū appellatione cõtinentur fœminæ clariſſimis perſo-
nis: clariſſimarum quoq; fœminarum nomine ſenatorū filiæ, niſi quæ uiros clariſſimos
ſortitæ ſunt, non habentur. Fœminis enim dignitatem clariſſimam mariti tribuunt: tan-
diu igitur clariſſima fœmina erit, quā diu ſenatori nupta eſt, uel clariſſimo, uel ſeparata
ab eo alij inferioris dignitatis nõ nupſit. Sed nuptæ prius conſulari uiro impetrare ſolẽt
à principe (quamuis perrarò) ut nuptæ minoris dignitatis uiro, nihilominus in cõſulari
maneant dignitate, ut ſcio Antoninum Magnum Auguſtum Iuliæ magnę conſobrinæ

Campus Stellates diuiſus à Cæſare ciuib.

De pudicitia.

ſuæ indulſiſſe. Poſſem hoc loco, & multi fortaſſe faciendũ mihi fuiſſe exiſtimabant, multarum mulierum laudes attingere, ſed paucis breuitati cõſulturus ero contentus. Portia Bruti uxor, Catonis filia, cultro coxam uulnerauit: ut conſtãtiam fortitudinemq; experiretur. Zenobiam ſcribit Trebellius Pollio, Odenati Palmirenorũ principis uxorem, multorum ſententijs forti marito fortiorem fuiſſe, mulierẽ omnium nobiliſſimã & ſpecioſiſſimam. Victorinamq; dictam caſtrorum matrẽ, ubi filium & nepotem uidit occiſos: Poſthumium Lollianum & maritum hortatam fuiſſe, & iuuiſſe ad imperium, quod & ipſa in germanis geſſit. Nec fuit minor aliquando priſcis, mulierum ueſaniæ atq; impudicitię punitionis, quàm honoris uirtutibus habendi diligẽtia: Fabium Gurgitẽ ſcribit in decimo Liuius, aliquot matronas à populo ſtupri damnatas pecunia multaſſe: ex quo multatitio ære Veneris ædem, quæ prope Circũ eſt, faciendã curauit. Claudia cùm eius carpentũ frequenti populo uia progredi nequiret, ut frater reuiuiſceret optauit, & uerbo poſtulauit: qui claſſe apud Siciliam perdita, populum rarefecit, damnataq; graui multa eſt: Tiberius princeps matronas proſtratæ pudicitiæ, quibus accuſator publicus deeſſet: ut propinqui maiorũ more, de cõmuni ſententia cohercerent, autor fuit. Et Domitianus imperator probroſis fœminis lecticę uſum ademit, iuſq; capiendi legata hęreditateſq;. & Alexãder Seuerus imperator mulieres infames, quarum numerũ magnum reperit, puniri iuſſit. alia nunc in moribus & conſuetudinibus, reliqua eſt pars ueſtium, cuius uerbi multiplex ſignificatum eſſe uidemus. Feſtus enim ſic habet. Veſtis generaliter dicitur ſtragula, forenſis, muliebris. Veſtimentũ pars aliqua, ut pallium, tunica, penula. Sed Vlpianus De legatis tractãs latius exponit. Veſtimẽtorum ſunt omnia lanea, lineaq;, uel ſericea, uel bombicina, quæ induendi, præcingẽdi, amiciendi, inſternendi, accubandiq; cauſa parata ſunt, & quæ his acceſſionis iure cedũt: quæ ſunt, inſtitæ, picturę, clauiq;, qui ueſtibus inſuuntur. Veſtimẽta omnia, aut uirilia ſunt, aut puerilia, aut muliebria, aut cõmunia, aut familiaria. uirilia ſunt, quæ ipſius patrisfamilias cauſa parata ſunt, ueluti togæ & tunicæ. de quibus ſic habet Aſconius in oratione pro M. Scauro: Cato prætor iudiciũ, quia ætate grauabatur, ſine tunica exercuit, campeſtre ſub toga cinctus, in forum quoq; deſcendebat, iuſq; dicebat: idq; repererat uetere conſuetudine, quia ſtatuæ Romuli in foro, & in roſtris Camilli fuerunt togatę, ſine tunicis. palliola, ueſtimenta, ſtragula, amphicipe, & ſaga, & reliqua ſimilia, puerilia ſunt, quæ ad nullũ alium uſum pertinẽt niſi puerilem, ueluti togæ prętextæ, aliculæ, chlamydes, pallia, quæ filijs noſtris comparamus. Muliebria ſunt, quæ matrisfamilias cauſa comparata ſunt, quibus uir non facilè uti poteſt ſine uituperatione, ueluti ſtolæ, pallia, capitia, zonæ, mitra, quæ magis tegẽdi capitis, quàm ornandi cauſa eſt cõparata, plagulæ, penulæ, pallium, ueſtes, & reliqua huiuſmodi, quibus ſine reprehenſione, uel uir, uel uxor utat̃. Et de toga & ſtola ſic habet in Philippicarũ ſecundo Cicero, in Antonium dicens: Sumpſiſti uirilem togam, quã ſtatim muliebrẽ ſtolam reddidiſti. familiaria ſunt, ſicut ſaga, tunicæ, penulæ, lintea, ueſtimenta ſtragula, & cætera ſimilia. ueſtis etiam ex pellibus conſtabit, item pelles caprinæ & agninę ueſtis erunt, cùm & tunicas & ſtragulas pelliceas nõnulli habeant. Argumẽto ſunt etiam nationes quædã, ueluti Sarmatarum, quæ pellibus teguntur. Ariſto etiã coactilia ueſti cedere ait, & tegumenta ſubſelliorum uice margaritarũ. Tapeta ueſti cedunt, quæ aut ſterni, aut inniti ſolent: ſed ſtragulas & baſionica, quæ equis inſterni ſolent, nõ puto ueſtis eſſe. faſciæ cinctiles, paludeſq; & impilea ueſtis loco ſunt, quia partẽ corporis ueſtiunt. alia cauſa odonũ, quia uſum calciamentorũ pręſtãt. Ceruicalia quoq; ueſtis nomine cõtinent̃, & culcitrę etiã ueſtis erũt. Et Caliſtius ſcribit ueſtis appellatiõe tam uirilis, q; muliebris, & ſcenica etiã ſi tragica ueſtis, aut citharœdica ſit, contineт̃. Veſtiũ uerò uocabula particulariter exponi, ideo ſuperfluũ & ſimul impoſſibile dicimus, quia eorũ, quibus noſtra ętate, unaquęq; utit̃ ciuitas, uocabula ſatis ſciri nequeũt. Nã ſingulo fermè decẽnio, ſingulis in ciuitatib. mutatas fuiſſe cũ nominibus formas uidimus. Tamen ut priſcorum induendi morẽ, qui apud ſcriptores inuenitur, noſtri intelligãt, aliqua afferemus. M. Varro tunica à tuendo corpora, toga à tegẽdo: cinctus uirorum, cingulum mulierum. Aſconius Pedianus ſecunda actione in Verrem. Toga communis habitus fuit & marium & fœminarũ, ſed pretexta honeſtorum, toga uiliorum, quod etiam in mulieribus ſeruatur. Nonius. Tunica ueſtimentũ ſine manicis, ideo Virgilius exprobrans

De punitione in mulieres ueſanas habita.

De ueſtibus.

E F G H

A brans. Et tunicæ manicas. Et infrà toga nō ſolum uiri, ſed & mulieres utebantur, quanꝙ
uirorum etiam publicæ neceſſitatis indumētum fuit, Suetonius de Auguſto. Habitum
ueſtitumq; priſtinum reducere ſtuduit: ac uiſa quōdam pro concione penulatorum tur-
ba indignabūdus & clamitās. En, ait, Romanos rerum dominos, gentemq; togatā. Ne-
gotiū ædilibus dedit, ne quem poſthac paterētur in foro circoq;, nec niſi poſitis lacinijs
togatū cōſiſtere. Et Hadrianus ſenatores & equites Romanos, ſemper in publico toga-
tos eſſe iuſſit: niſi à cœna reuerterentur. Ipſe cum in Italia eſſet, ſemper togatos inceſſit.
M.q; Antoninus philoſophus ingreſſus per Brunduſiū Italiā, togam ſumpſit, & milites
ſumere iuſſit. nec unquam milites in Italia ſub eo non togati fuēre. Seuerum Aphrum
refert Capitolinus, cum togatus ad cœnam imperatoriā palliatus ueniſſet, qui togatus
uenire debuiſſet, togam præſidiariā ipſius imperatoris accepiſſe. apud eundem Capitō-
linum eſt epiſtola. Imperator Cōmodus Clodio Albino ſalutem & cętera, ut tibi inſigne
aliquod imperatoriæ maieſtatis accedat, habebis utēdi coccinei pallij facultatē, ſed pur-
B purā ſine auro. & Plinius orator Præſenti. Quouſq; calcei nuſquā, toga feriata. Calceiq;
uerbi expoſitionē alio tactam tangēdamq; loco, libet repetere, quia hic à Plinio melius
à ſuo cōtrario apparet. Sicut enim toga omnium fuit ueſtium lōgiſſima, ita calceus erat
breuiſſimus: unde milites in prælium ituri, cum ſaga & breuia ſumpſerāt indumēta, cal-
ceati dicebantur. penula ueſtis, quam ſupra tunicam accipimus. Stola quę omne corpus
tegeret, palla honeſtæ mulieris indumentum, hoc eſt, tunicæ pallium. paludamentū ue-
ſtis, quæ poſtea dicta eſt chlamys. pretexta inſigne Romanū, quod ſupra tunicas hono-
rati quiq; ſumunt. Calanticæ tegmen capitis muliebre. Aulęa genus ueſtis peregrinum,
plagæ grande linteum. Tegmen, quod poſtea dictum eſt, faſcia breuis, uirginalē horro-
rem cohibens papillarum. Abolla, ueſtis militaris. Sagum, militare ueſtimentū. Regilla,
diminutiua ueſtis. Ralla, dicta à raritate. Rica, quę & ſudarium. Cęſitium, linteolum pu-
rum & candidū. induſium, quod corpori magis adhæret ueſtimentū. Patagium, aureus
ornatus ueſti additus. Supparum, linteum femorale uſq; ad talos pendēs. Exoticum pe-
C regrinū. Mollicina ueſtis, à mollitie dicta. Amphitapę, ueſtes uillos utrinq; habētes. Lę-
na, ueſtimentum militare, quod ſuper omnia ueſtimenta ſumitur. Carbaſus, palliū quod
amiciuntur, aut ſericeum, aut lino tenui. Limbus muliebre ueſtimentū, quod purpuram
in imo habet. Flammeum, tegmē quo capita matronæ tegūt. Recinium, palliolū fœmi-
neum breue, quo mulieres in aduerſis ac luctibus utuntur. Nā cùm omnē ueſtitum de-
licatiorem & luxurioſum ponunt, recinia ſumunt. Tapete & culcitra ſunt notiſſima. Su-
bucula, ueſtis intermedia. Capitia, capitis tegmen. Encimbomata & parnacides, genera
ueſtium puellarium. Barnacidæ, quas nunc guarnacias dicūt. Diuerſitas uerò colorū in
ueſtibus fuit, diuerſis rationibus & temporibus. Cicero in Vatinium teſtem, Togā pul-
lam fuiſſe atram & nigram, & qua in funeribus eſſet uſus, ſic oſtendit. Atq; etiā illud à te
ſcire cupio, quo cōſilio, aut qua mēte feceris, ut in epulo Q. Arij familiaris mei cum to-
ga pulla accumberes? quem unquam uideris? quē audieris? quo exemplo, quo more fe-
ceris? Quis unquam cœnauit atratus? ita enim illud epulum fuiſſe funebre, ut munus ſit
D funeris, epulæ quidem ipſæ dignitatis. Sed omitto epulum P.R. feſtum diem argento &
ueſte omni apparatu ornatuq; uiſendo. Quis unquā in luctu domeſtico, quis in funere
familiari cœnauit cū toga pulla? Cui de balneis exeunti pręter te, toga pulla data eſt? cū
tot hominum milia accumberent, cùm ipſe epuli dominus Q. Arius albatus eſſet. Qua-
les uerò alij fuerint ueſtium colores, dicere ex ipſis ueteribus poſſem. ſed noſtri tēporis *Veſtium*
uocabulis, ſingula eorum reddere nō cōfiderem. cymatilem enim marinū cęruleumq; *colores.*
dixere, quod nos uiride. & Placidus ſic habet. Glaucus color interdum pro uiridi poni-
tur, eſt qui admixtū habet uirori alborem. Virgilius glaucas ſalices & oliuas dixit. Item
in hominibus & equis, glauci oculi, pro ſplēdidis ponūtur. legimus nōnunquā & ma-
ris colorem glaucum. ſed tunc quādo caneſcit fluctibus. Vnde Glaucus deus maris ſe-
nior fingitur. Impluuiatus color, quaſi fumato ſtillicidio. Caltula crocotuli à croco, nūc
giallo. Cerinum, à ceræ colore. Ferrugineum, à ferri colore. Oſtrineū ſubrubeū. Murex
fuit purpureus, rubeus, ſcarlatū. Croceata, crocei coloris ueſtis. uiolatia, ut nunc. Antra-
cinus niger: à carbone Grecū. Varro de uita patrū. Propinquę adoleſcētulę etiā antraci
nis proximo amiculo nigello, capillo dimiſſo ſequuntur luctū. Plinius: Colores in ueſte

tres à floribus. A cocco, qui roſis micat, nihil aſpectu gratius. Amethyſton, ut uiola, ꝓpè B
purpureum. Tertius uiolæ ſerotinæ. honor in nuptialibus flammeo fœminis conceſſo à
Gręcis, Italia illórum nomen uſurpante. Iam purpuram precioſiſſimum fuiſſe eleganter
rubentem conſtat. Eius originē ſic edocet Placidus grammaticus: Murex cóclea maris,
ex qua purpura magiſtratuum color, de qua Liuius XXX. poſt M. Catonis uerba con-
tra tribunū plebis, legem Oppiam abrogare conatū. Purpura uiri utemur prætextati in
magiſtratibus & ſacerdotijs, liberi noſtri prætextis purpura togis utenť. Magiſtratibus
in colonijs, in municipijs, togæ prætextæ habēdæ ius eſt. nec id ut uiui ſolum habeāt tā-
tum inſigne, ſed etiā ut cum eis crementur mortui. & cum tibi uiro liceat purpura in ue-
ſte ſtragula uti, matremfamilias tuam purpureum amictum habere non ſines: & equus
tuus ſpecioſius inſtratus erit, ꝙ̄ uxor ueſtita? Sed Vlpianus De legatis: Purpurę appella
tione omnis generis purpuram contineri puto, ſed coccum non cōtinebitur, ſuccinum
& accinum continebuntur. Purpuræ etiā appellatione ſubtegmen factum cōtineri ne-
mo dubitat. de ueſte autem ſtragula, quod habet ſuprà Liuius, aliunde etiā petendū eſt, F
quod id uerbū malè nunc à noſtris intelligi uidemus. De Tuberonis eñ facto, qui in fu-
neralibus Scipiōis ſtrauerit pelliculis hædinis lecticulos punicos, ſępe alibi legimus. Et
Seneca epiſtola quartadecētesima ſic habet. Tuberonis hædinos lectos, cū in publicū
ſternerentur, hædinaſq́ue pro ſtragulis pelles. & licet aliqua ſuperius ad id facientia dicta
ſunt, unico in loco abundè facit, in eius uerbi ſignificatione Vlpianus, Neq; enim dubiū
eſt, quin ſtragula ueſtis ſit omne pellium periſtroma: in uictum ergo ueſtem accipimus,
non ſtragulam, in ſtratum, omnem ſtragulam ueſtem. At redeundum eſt ad mulieres, à

De mulierum ornatu.

quibus de ueſte tractaturi incipimus. Liuius in ſuperiori oratiōe Catonis, pro lege Op-
pia cōſeruanda. Munditiæ ornatus & cultus hæc fœminarū inſignia ſunt, his gaudēt &
gloriantur, hunc mundum muliebrem appellarūt maiores noſtri. & Varro, Mūdus mu-
liebris dictus à munditia. Vlpianus de auro & argēto: Mūdus muliebris eſt, quo mulier
mundior ſit: continetur eo ſpeculum, matula, unguenta, uaſa unguentaria. Paulus uult
etiā argentum balneare mundo cōtineri. Et Pompònius: Ornamēta muliebria ſunt, qui G
bus mulier ornatur, ueluti inaures, armillæ, & uictolæ, annuli præter ſignatorios, au-
rum, gemmæ, lapilli, uittæ, mitræ, ſemimitræ, calanticæ, acus cum margarita, reticula,
chrochiſuntia. Multa & admiranda Plinius de mulierum & ſimul uirorum ornamentis
ponit, quorum partem dicemus. Vniones digitis ſuſpendere, & binos ac ternos auribus
fœminarū gloria eſt. Crotalia appellant, ceu ſono quoq; gaudeāt & colliſione ipſa mar-
garitarum. Affectantq́ue iam & pauperes fœminæ licitatorem, in publico unionē eſſe di-
ctitantes. Quin & pedibus, nec crepidarū tantum obſtragulis, ſed totis ſocculis addunt:
neq; enim geſtare iam margaritas niſi calcent, ac per uniones ambulēt, ſatis eſt. Et lōgè
infrà. Brutus in Philippis conqueſtus eſt, fibulas tribunis fuiſſe aureas, & tamen eodem
tempore mulieres aurum pedibus deferebāt, & uiri brachijs quod ab uſu Troianorū eſt
dictum Dardanium. habeāt fœminæ in armillis digitiſq́ue totis, collo, auribus, per has di-
ſcurrant catenæ circum latera, & in ſecreto margaritarum pondera, collo dominarū au-
reo pendeant, ut ſono quoq; unionum conſcientia adſit. Etiam ne pedibus induitur? ex H
eodemq́ue eſt Plinio: & India & Seres margaritas mittunt. pretij milies centena ſeſtertia
annis ſingulis. Tanto nobis matronarum deliciæ conſtāt. Lolliam Pollinam, quę fuit C.
Principis, ne ſerio quidē, aut ſolenni cæremoniarum aliquo apparatu, ſed mediocrium
etiam ſponſalium cœna, uidi ſmaragdis margaritiſq́ue coöpertam, alterno textu fulgēti-
bus toto capite. crinibus. ſpiris, auribus, collo monilibus digitiſq́ue: quæ ſumma quadrin-
genties ſeſtertiū colligebat. nec dona prodigi principis fuerunt, ſed auitæ opes prouin-
ciarum ſpolijs partæ. Margaritæ circa Syllana tempora cœperūt Romæ eſſe minutæ &
uiles. pòſt Alexandria uicta fuere in frequentem ac promiſcuum uſum. hæc tamē ad hę-
redem tranſeunt, ſed purpura & conchylia atteruntur, niſi uerò purpurarū inſania tole-
randa ſit, quia faſcibus Romanis & deum religioni accōmodantur, & in triumphali mi-
ſcentur auro. Nos uidimus Meſſalinā Claudij principis ſedente eo ad naualis prælij ſpe
ctaculum aſſidentem, indutam paludamento aureo textili, ſine alia materia. Arſineū di-
cit Feſtus eſſe ornamentū capitis mulieris: & clauata dici, aut ueſtimenta clauis intexta,
aut calciamenta clauis cōfixa. monile quandoq; mulierum ornamētum, quādoq; equo-

A rum præpendẽs. Et ſpinterem armillæ genus, quo mulieres utebantur brachio ſummo.
ſoliſq; fœminis decorã fuiſſe ueſtem lõgè lateq; diffuſam ad ulnas cruraq;, ab oculis de-
fendendas. mulieres autẽ candida ueſte & auratis ſoccis uſas fuiſſe beatus Hieronymus
ad Siluinam ſcribens, ſic indicat. Quæ pullam tunicã nigroſq; calceolos, candidæ ueſtis
& aurati ſocci depoſitione ſumpſiſti. Idemq; in Cãticis Canticorũ ſcribit. Ornamentum
quod ſolet uirginum pendere collo, nũcupari ormuſcũ, à quo item doctore ad Ruſticũ
monachum ſcribente eſt. In India naſci carbunculum & ſmaragdum, & margarita can-
dentia, unioneſq; quibus nobilium fœminarũ ardet ambitio. Alia nunc ſparſim collecta
afferemus, aliquid commune cum ueſtibus habentia: ſiquidẽ caput & pedes ſicut & re-
liquum corpus pariter ueſtiri propriè dicitur. Fimbria eſt, om̃is ueſtiũ extremitas. Exo-
mides erant, comicorũ ueſtitus exertis humeris. Læna, ueſtimenti genus habitus dupli-
cis. Lacerna, ueſtis pars infra capitium: lacinia, pars ueſtimẽti inferior. Lanerũ, ueſtimẽ-
ti genus ex lana ſuccida confectũ. Mullei fuerunt calcei Albanorũ regum, & poſt Patri-
B ciorũ, à mulãdo, id eſt ſuendo dicti. Muſtricula eſt machinula ex regulis, in qua calceus
nouus ſuitur. Ocrem montẽ confragoſum dicebant antiqui. hinc ocreæ dictæ inequali-
ter tuberatę. patagium eſt, quod ad ſummam tunicam adſui ſolet. Ricinum, omne ueſti-
mentum quadratum, unde riciniati mimi. Ricæ & Riculæ uocãtur parua ricinia, ut pal-
liola ad uſum capitis facta. Supparus, ueſtimẽtum puellarum lineum, quod & ſubucula,
id eſt, camiſia dicitur. Stalagmium, genus inauriũ. Excrocolũ, pallium tenue meretricũ
dictũ à croceo colore. Glomerũ, paſtorale pallium. Puluinus & puluini generis maſculi
in neutro puluinaria, puluinus priuati hominis ceruical, uel culcitra. puluinar uerò &
puluinaria principũ uel regũ, id eſt lectiſternia. Biſſinus, mulierũ delicijs auri pondere
uendebatur. inter hæc ueſtium totius corporis, & ab ipſis dependẽtium uocabula: alias
quoq; conſuetudines earum rerum uſus & inuentionũ, ſimul dicere cõſtitui. Demoſthe
nem, inquit Aulus Gellius, ueſtitu cæteroq; cultu corporis nitido uenuſtoq;, nimiſq; ac-
curato fuiſſe, & Hortenſium oratorẽ pręter Ciceronem clariſſimum, quem æmuli Dio-
C nyſiam ſaltatricẽ appellarũt, pręſertim Torquatus. & uiros, dicit Gellius, Romanos pri-
mo ſine tunicis toga ſola amictos fuiſſe, poſtea ſubſtrictas & breues tunicas circa hume
ros deſinẽtes habuiſſe. Certiſſimũq; uidemus pelliũ ſuffultura, nullos unquã uſos fuiſſe
Romanos, Auguſtũ enim ſcribit Suetonius, ueſte nõ temerè alia quàm domeſtica uſum
eſſe, à ſorore uxore filia, & neptibus confecta, togis neq; reſtrictis, neq; fuſis: clauo nec
lato, nec anguſto, calciamẽtis altiuſculis, ut procerior, quàm erat, uideretur: hyeme quater-
nis cũ pingui toga tunicis & ſubucula, thorace laneo & fœmoralibus & tibialibus mu-
niebatur. Caligula uerò omnium profuſiſſimus, pelle nunquam & ipſe uſus uidetur: de
quo ſic habet etiã Suetonius. Sæpe gemmatas depictaſq; penulas manuleatus & armil-
latus in publicum proceſſit. Aliquando ſericatus, & cycladatus. ac modò in crepidis &
cothurnis, modò in ſpeculatoria caliga. nonnunquã ſocco muliebri, plerũq; uerò aurea
barba, fulmen tenens aut fuſcinam, aut caduceũ deorum inſignia: atq; etiã Veneris cul-
tu uſus eſt. Triumphalem quidem ornatũ, etiam ante expeditionẽ Aſiæ geſtauit. Binas
D noſtri tẽporis cõſuetudines uariè intelligi ex priſcis uideo: ſalutationẽ quã dignioribus
capite detecto facimus unam: mulierum geſtaminis obtecti capitis alteram: de quarum *Salutatio*
utraq;, qd Plutarchus in Problematibus ſenſerit, ſimul audiemus. Deos ſalutãtes caput *capite a-*
operiunt: uiris autẽ dignitate pręditis, & honore dignis, ſi quo caſu obuiant, caput ape- *perto.*
riũt. In occurſu hoſtium caput uelamur, uel ad offenſionem. amicis & honeſtis uiris ob-
uiam facti, & caput & nos ipſos aperimus. Quod ad deos pertinet, ut deos adorãdo hu-
miliores reddamur, aut mente, ne quid ominoſum aut triſte, inter precandũ alicunde au
ribus acciderit, idcirco ueſtem ad aurem uſq; attollebãt. Saturno capite aperto immola
batur, tanquam ueritatis deo, quod ueritas occultari obſcurariq; nõ poteſt: Saturnuſq;
ideo ueritatis parens dictus eſt, quod tẽpus ſit, à quo ueritas noſcitur. Honori quoq; rem di-
uinã capite aperto faciunt, quia ſplendidum quiddam & apertũ eſt gloria. filij tecto ca-
pite parentes efferunt, filiæ aperto, paſſis crinibus, quod filij patres tanquàm deos colũt, filię lu-
ctu proſequuntur. Mulieribus ne aperto quidẽ capite, omnino eſſe licebat. Eſt em̃ pro-
ditum memorię, Spurium Carbilium primũ Romanorũ ſterilitatis cauſa uxorem repu-
diaſſe. hunc ſecutus Sulpitius Gallus, idcirco uxori nũcium remiſit, quod eam in caput ue-

ſtem deducere animaduertiſſet. Idē fecit P. Sēpronius, quod eius uxor ludos ſunebres, E
aperto capito, ſpectaſſet. Quē capitis aperiendi morē, Romanas mulieres ante centeſimum annū ſeruaſſe ſatis conſtat. Quod enim multis oſtendiſſe memini: Omnes mulierū picturæ ueteres, quas in ciuiū ædibus, aut per eccleſias, ſiue ex muſiuo, ſiue penicillo & coloribus factas uidemus: capite aperto ſūt. Is uerò albis ex lineis amictus, quo caput nunc ceruicem & totū contegūt corpus, ad funeralia olim inſtitutus fuit, quod ſuprà in principū deificatione oſtendimus. Vſum & conſuetudinē ueſtiū, ſatis dixiſſe uidemur, aliquarū nunc originem dicemus. Togas raſas, Phrygianaſq; diui Auguſti nouiſſimis temporibus cœpiſſe ſcribit, ex Feneſtella, Plinius, Suntq; quarū nūc etiam eſt uſus, raſæ uocabulū retinentes, & Phrygiæ à pœnis Phrygibus ſumptæ, quibus in ſolo ſacerdotali indumento utūtur. Prętextæ apud Etruſcos, teſte Liuio, originē habuere, & pariter trabeæ regium indumentum. pictas ueſtes apud Homerū fuiſſe dicit Plinius, à quibus triumphales ſint natę: nec dubitamus eas picturas acu fuiſſe factas, acuq; facere Phrygij etiam inuenerunt, quæ Phrygianæ appellantur, ſuperius dictæ. Aurum intexere primus F
in Aſia inuenit Attalus rex, unde nomen fuit Attalicis: nunc brochatis. colores diuerſos picturę intexere: Babylon maximè celebrauit, & nomē impoſuit Babylonicū, quod ab Attrebato Galliarū ciuitate, Aratium uulgare nomē nūc obtinet. plurimis uerò litijs intexere, quæ polymita appellant, Alexandria inſtituit: ſeruātq; nunc nomē etiā, & ſi multis in Italia ciuitatibus intexuntur. Aratiorū uerò, ſiue Babyloniorum mirabilem impēſam dicit Plinius, cùm ſic ait. Metellus Scipioni triclinaria Babylonica ſeſtertium octingentis milibus ueniſſe, iam tūc poſuit in capitalibus criminib. quę Neroni principi quadringentis milibus ſeſtertium nuper ſtetere. Et ut mores circa cultū proſequamur Plutarchus ſcribit, eos qui nobilitate uidebātur præſtare, lunulas in calceis tuliſſe: ſignū eſſe dicētes eius, quæ in luna eſſe dicitur habitationis, & quod poſt mortē animi rurſus lunā ſub pedibus habebūt: uel ſuperbos homines admonentes, rerū humanarū inſtabilitatis, cuius rei luna exemplo ſit, quæ ab obſcuro, in lumen, inde in obſcurū redit. & ad cultum

Tōſores quando primum Romæ.

eſt barbā radere, de quo uſu ſic habet Plinius. Tonſoribus Romæ tardior fuit uſus. In Italiam ex Sicilia uenere poſt Romam conditā, anno CCCCLIIII. adducente P. Ticinio Mena, teſte Varrone. primus omniū radi quotidie inſtituit Aphricanus, ſecūdus Auguſtus. Et Aulus Gellius barbā & genas raſitare uſos fuiſſe Romanos, ante quingētesimū annū tradit. P. Scipio Pauli filius cū dies ſibi dicta eſſet à Claudio Aſello tribuno plebis, cui cēſor equum ademerat, barbam more ſolito raſit, & ueſte nitida eſt uſus. inter mores cōſuetudineſq; priſcas fuiſſe uult Plinius aurū, ſiniſtra manu bellicæ uirtutis inſigne de- G

Annulorum uſus.

latum, qui & dicit longo tempore ſenatum non habuiſſe annulū, ſed ijs tantū, qui ad exteros ibant, fuiſſe datū, nec alijs poſtea licuiſſe: niſi ijs, qui ea cauſa habuiſſent. Et ſuis tēporibus fuiſſe moris, annulos ferreos ſponſę mitti ſine gēma. Annulos uerò poſtea promiſcui uſus fuiſſe indicat Cannēſis clades triū modiorū. Macrobius in Saturnalibus ſcribit. Veteres nō ornatus, ſed ſignandi cauſa Annulū tuliſſe, nec plures q̃ unum habere licuiſſe, nec niſi libero: in Quintiorūq; familia aurū, nec fœminas quidē habere moris fuiſſe. Annulus autē aliquādiu plebem à ſenatu diuiſit, ut medij equites eo uterent: & tunica ſenatū ab equitibus diuidebat. Cur autē in digito feratur, qui minimo eſt proximus, H
uoluiſſe dicit primos Ægyptios: quia uena à corde in eū cōtinuata ſit digitū. Et Atteius Capito exiſtimauit: quia manus illa & digitus ſint minus officioſi. Iulius Capitolinus eſt autor Maximinū imperatorē, uaſtę magnitudinis & feritatis hominē, uxoris dextrocherio uſum fuiſſe pro annulo. Erat enim dextrocherium, muliebre brachiorū ornamentū, quod ex auro in annuli lati formā gemmis pretioſiſſimis integebatur. Veſtiū quoq; & totius corporis ornamentorū partē claudat mutatio ueſtis, q̃ difficillimis, ſiue publicis,

Mutatio ueſtium.

ſiue priuatis rebus fieri mos fuit. Liuius quarto ſeptuageſimo. Gn. Pōpeius Strabo bello ſociali Picētes fudit: & Aſculū obſedit, propter quā uictoriā, Romæ prætexta & alia magiſtratuū ornamēta prius mutata ſunt reſumpta. Et Cicero oratione in Piſonē. Cum ſenatus frequens luctū & dolorem ſuum ueſtis mutatione declarandū cenſuiſſet. Item Cicero in oratione pro P. Sextio: Senatus frequens ueſtē pro mea ſalute mutandā cenſuit. Reliquū eſt nobis, in conſuetudinū morumq; priſci ſtantis imperij Romanorū obſeruantia, incedendi præſertim petito aliunde auxilio, per urbes & itinera formā oſtendere

A dere: quã uidemus nedum à noſtra præſentis ſeculi, ſed præteritorũ longè ſeculorũ conſuetudine, diuerſiſſimã fuiſſe, temporum tamen in primis habẽda eſt ratio. Aliter enim parua & exili, aliter aucta & opulenta, aliter libera & ſimul caſta, aliter principum faſtu & ſimul luxu diſſoluta re factitatum eſt. Mulieres eñ infrà uidebimus, uehiculis florente Romana re, uſas fuiſſe, etiã magis quàm homines, quæ ut prohiberentur ipſa uectatione, aliquando in ſenatu actum eſt. Vnde notũ eſt fœminas quaſq; urbis præſtãtiores, Brutorum domũ obſidere auſas, qui abrogationi legis Oppię intercedere uolebãt, quę lex prohibebat, nè mulieres ueſtẽ uarij coloris, ne plus ſemiunciam auri haberẽt, ne iuncto uehiculo propius urbem mille paſſus preterquã ſacrificij cauſa uterentur. Obtinueruntq; mulieres abrogari legem pernicioſo certè exemplo, quia in peius omnia ſunt delapſa. Scribitq; Plutarchus in Problematibus. Carmentis ædem mulieres ædificaſſe, & maximè coluiſſe, quia mulieres uehiculis ſenatus cõſulto prohibitæ, cùm poſtea eſſent reſtitutæ, id ædificauerũt: quæ Euandri mater fuit, Nicoſtrata prius appellata: & quia ce-

B deret oracula carminibus inde Carmẽta eſt dicta, ob quam & carmina dicta. Quanquã Marcum Catonem cenſorem ſcribit in XL. Liuius, non nihil tanto malo remedij adhibuiſſe. Ornamẽta enim & ueſtem muliebrem, & uehicula, quæ pluris quam quindecim milibus æris eſſent, in cenſum referri in rationes iuſſit. Sed ad rem: præter equos quorũ ſub regibus, poſt libera ciuitate, demũ principibus, præſertim florentiſſimis ſemper rarus, quãdoq; nullus in urbibus & itinere fuit uſus, ſexdecim uectationis modos fuiſſe inuenimus, forma inter ſe plurimum differentes. De quorum tamen uſu dicturi, memoramus non eſſe nobis ſeruatam in bellis conſuetudinẽ, ſexto dictam libro repetendã: cùm etiam negaturi non ſimus multos præſertim nobiles, in itinere equis quãdoq; uſos fuiſſe: uidemus enim ex Liuio Fabium maximũ, qui filio conſuli ad Ocriculum obuius fuit, in equo ſediſſe, quoſq; eum deſcẽdere filius per lictorem iuſſerit. Et de M. Catone ſuperiore ſcribit Seneca epiſtola tertia de nonageſima. O quãtũ erat ſeculi decus, imperatorium, triumphalem, cenſoriũ, quodq; ſuper omnia eſt, Catonẽ, uno caballo eſſe conten- *Equorum uſus.*

C tum, & ne toto quidem: partem enim ſarcinæ ab utroq; latere dependentes occupabãt. & de altero Catone ſcribit Plutarchus: Cum pedes per Aſiam obiret legationẽ, Demetrio Põpeij liberto obuiaſſe equitũ turma ſociato. Ciceroq; in libris De ſenectute ſcribit Maſiniſſam cum equo deſcendiſſet, ut iterũ aſcenderet, adduci non potuiſſe. Quem etiã Ciceronem Tironi ſuo ſcribere uidemus: Equum & mulum Brunduſij tibi reliqui. Et in Miloniana eiuſdem oratione eſt. Obuiam fit ei Clodius expeditus in equo Et tamẽ addit, nulla rheda, nullis impedimentis, nullis Græcis comitibus, ut ſolebat. Sed fuerit hic licet rarus equorum uſus uſq; ad primorum ex principibus tempora. Claudium imperatorem ſcribit Suetonius, uiatores ne per Italiæ oppida niſi pedibus, aut ſella, aut lectica tranſirent monuiſſe edicto. Et Iulius Capitolinus ſcribit M. Antoninũ Pium in ciuitatibus ſederi in equis, aut uehiculis prohibuiſſe edicto. Qua autem ratione uehiculorum conſuetudo, aut per ſe ipſam inoleuerit, aut de induſtria ſit introducta, Seneca epiſtola quinta decima ſic oſtendit. Geſtatio & corpus concutit, & ſtudio nõ officit: poſſis lege- *De uehiculorum uſu.*

D re, poſſis dictare, poſſis loqui, poſſis audire, quorũ nihil nõ ambulatio uetat. Vnde Cicero ad Atticum: Hanc epiſtolam dictaui ſedens in rheda: & infrà. Capuam proficiſcebar hæc ſcribens: & alia epiſtola ad eundem: hoc literarum exaraui egrediens è uilla ante lucem. Et Plinius orator Mario de auunculo ſuo. In itinere quaſi ſolutus curis cæteris huic uni uacabat. Ad latus notarius cum libro & pugillaribus, cuius manus hyeme manicis muniebantur, ut ne cœli quidẽ aſperitas ullum ſtudij tempus eriperet. Sed iam uideamus ipſa quindecim uehiculorum uocabula. Arceraq; ſit primum, de quo uehiculo Aſconius. Arcera, plauſtrum ruſticum tectum undiq; quaſi arca, quo ſenes & ęgroti uectari ſolent. Ciſium, uehiculi biroti genus. Vnde Vlpianus locati & conducti: Ciſiarius, id eſt, carrucarius. Arcirinam, Feſtus inquit, eſſe plauſtri modici genus, quo homo geſtari poſſit. Benna, lingua Gallica genus uehiculi appellatur. Vnde combennones in eadem benna ſedentes: canterium, aliud fuiſſe uehiculum Seneca epiſtola tertia de nonageſima ſic oſtendit: M. Cato cenſorinus, quẽ è republica tam fuit naſci, quàm Scipionẽ: alter eñ cum hoſtibus noſtris bellũ, alter cum moribus geſſit: cãterio uehebatur Æthiopico: octophorũ fuit octo rotarum uehiculũ, quo ſolus eſt uſus Caligula, de quo Suetonius: *Vehiculorum uocabula.*

interdum adeò ſegniter & delicatè inceſſit, ut octophoro ueheret, atq; appropinquãti in urbem uerri ſibi uias, & cõſpergi propter puluerem exigeret: currum paſſim per Latinos autores inuenimus, quo in ruſticis & alijs neceſſitatibus atq; alicubi in bello quandoq; fuit uſus. Tamen L. Metellus, qui Palladium incendio eripiens excœcatus eſt, id à ſenatu in honorem habuit, ut curru in ſenatũ portaretur. Et Plutarchus de Cæſare: cum per Italiam Cæſar curru ueheretur, ſemper Antonium unà ſecũ habuit: cuius ſimilitudinem ornatiores habuere carrucæ. Nã Helius Spartianus de Alexandro Seuero. Carrucas Romę & rhedas ſenatoribus omnibus, ut argenteas haberẽt, permiſit: intereſſe Romanæ dignitatis putãs, ut his tantæ urbis ſenatores uectarẽtur: ſed rheda quid fuerit, infrà dicemus: pilentũ, inquit Feſtus, uehiculi genus eſſe, quo matronæ uehũtur: ſed idem uidetur eſſe quod petoritum, quod uehiculi uerbum quatuor rotarũ ab Hiſpanis introductum, Varro De lingua Latina, in conſuetudinẽ ſua & Ciceronis ętate primũ ueniſſe dicit: eſtq; eius formæ, qua noſtri tẽporis principum Italiæ mulieres uectantur, ita libratum, ut cõſidentes in puluinis in aere ſuſpendi agitatæ uideãtur. de utroq; Feſtus, pilentum uehiculi genus, quo matronæ uehuntur. petoritũ uehiculum Gallicũ. Alij oſce putant dictum, quod hi petora quatuor appellant. quatuor enim habet rotas, hiſq; duobus parum differentem formã fuiſſe tenemus. Carpẽtum, de quo Cornelius Tacitus. Suum quoq; faſtigium Agrippina altius extollere: carpento Capitoliũ ingredi, qui mos ſacerdotibus & ſacris antiquis cõceſſus. uenerationem augebat fœminæ, quam imperatore genitam, ſororem eius qui rerum potitus ſit, & coniugem & matrem fuiſſe unicum ad hunc diem exemplum eſt. Morem uerò hunc, quem Tacitus ſacris & ſacerdotibus conceſſum fuiſſe dicit, Ammianus Marcellinus noſtros ſeruaſſe Chriſtianos ſacerdotes, ut multi q; ornatiſſimi unico ueherentur carpento, ſcribit. & tamẽ carpento uehebatᷣ Claudia, cùm turbæ eam progredi impedienti, ut frater reuiuiſceret, optauit: quãquam cauſa eſſe potuit, de qua in quinto Liuius ſic habet, Cum matronæ aurũ dediſſent pro corona aurea Apollini mittenda, quã uouerat Camillus, ſenatus gratitudine uſus matronis conceſſit, ut pilento ad ſacra & carpentis ad ludos feſto & profeſto die uterenᷣ. Sella magiſtratuum ædilis & pretorijs ſedes, qua per urbem ius dicentes comportabantur, quẽadmodũ aliquot ex noſtri temporis ſummis pontificibus podagra impeditis, humeris hominum eam uidimus deferri. Tamẽ Suetonius Auguſtum nouam cœpiſſe cõſuetudinẽ dicit: in cõſulatu pedibus ferè, extra ſæpe adoperta ſella per publicũ inceſſit. Burdones item aliud fuerunt uehiculi genus unico homini ferendo idoneũ. Et eſſedum breue uehiculum, rheda minus birotum, uno homine celeriter aduehendo fuit accommodatum. Cicero Trebatio in Britãnia agenti. Eſſedum aliquod rapias ſuadeo, & ad nos quamprimum recurras. quãquã & id etiã ſicut alia uehicula, luxuries Romana poſtmodũ habuit ornatiſſimum. Nam Suetonius de Claudio imp. Eſſedum argenteum ſumptuoſè fabricatum, ac uenale ad ſigillaria redimi cõcidiq; coràm imperauit. Lectica frequentiſſimũ apud priſcos uehiculi genus, nobilium uirorũ ſimul & fœminarũ fuit, cuius forma marmore inciſa Romę, in hanc maximè formã extat. Primum haud multum diſſimile eſt feretro huius temporis, quo à decem duodecimue hominibus mortuorum corpora in ſepulturã deferuntur. Sed pedes habuit tres ita ſubtus affixos, ut in itinere occulti ſuſpenderentur, & in lecticę fundum reſupinati dimiſſi, eam à terra altiuſculam ſuſtentarẽt: intectamq; fuiſſe apparet uelis, ab oculis, puluere & ſole, ac uento ſemper defendentibus, quorum aliqua denſiora frigoribus & pluuia arcendis idonea fuiſſe non dubitamus: & partem qui ferebatur, aut totam aperire cùm libuiſſet, facilè poterat. erat uerò duorum capax, qua tamen unici, ut plurimũ utebantur. Suetonius de Nerone: Matris ſæpe lectica per publicũ ſimul uectus eſt. Et ſuccolabãt deni duodeniq; ſerui, quibus longo in itinere, uicarium in laborem alij ſuccedebãt, conficiebanturq; eo uectationis modo & longa ſimul & inquieta, & cùm libuiſſet accelerata itinera: ſed illis per urbẽ agros & oppida frequẽtior uſus fuit: ſupra eos autem qui ſuccolabãt, lecticam fuiſſe delatam, Seneca epiſtola octuageſima ſic indicat. Idẽ quoq; de iſtis licet omnibus dicas, quos ſupra capita hominũ, ſupra quamq; turbã delicatos lectica ſuſpẽdit. Et idem epiſtola prima trigeſima. Nõ faciet te beatũ turba ſeruorũ, lecticã tuã per itinera urbana, aut peregrina portantium. Et itẽ Seneca. Quoties occurrit domus ſplẽdida, cohors culta ſeruorũ, lectica

Vehicula. *Lecticæ forma.*

B F G H

formoſis

A ſormoſis impoſita calonibus, cõtemno. Vlpianus de legatis tertio: Lecticarij qui ſolum
matremfamilias portabant, continentur legato rerum uxoris cauſa paratarum. Item iu-
menta, uel lectica, uel ſella, uel burdones. Domitianus imp. probroſis fœminis lecticæ
uſum ademit. Externos quoq; uiros alicuius dignitatis lectica ſicut & Romanos fuiſſe
uſos, Cicero ad Atticũ ſic indicat: hic Vedius uenit mihi obuiam cum duobus eſſedis &
rheda equis iuncta, & lectica: ſed iam de rheda uideamus, quod cõmunius cęteris uehi- Rhedæ.
culum fuit. erat uerò duarum ſemper rotarum, ſed multiplicium quãdoq; iugorum, qua
omnibus etiam abiectiſſimis uti licuit, ut ſolus ornatus quales ea uectarẽtur, oſtẽderet,
& multi ſimul ea commodè uehebantur, dummodo mularum & equorum iuga adhibe
rentur oneri ſuffectura. Cicero pro Milone. Cum hic Milo cum uxore ueheretur in rhe-
da penulatus, magno & impedimẽto ac muliebri, & delicato ancillarũ puerorumq; co-
mitatu. Mulis uerò uſos fuiſſe ad uehicula priſcos & nõ equis ubiq; inuenio, ꝙd ex par-
te ſic indicat Seneca tertia de nonageſima epiſtola. Vehiculũ, in quo poſitus ſum, ruſti-
B cum eſt: mulæ ſe uiuere ambulando teſtantur, mulio excalciatus non propter æſtatem.
Quid mulæ omnes ſaginatæ, omnes unius coloris. Et Helius Lampridius de Cõmodo
imperatore. Dedit & uaſa aurea, & cum unguentis alabaſtra, dedit & uehicula cũ mula-
bus, & mulionibus, & iuncturis argenteis, ut ita à conuiuio redirent: ſed alia ꝙ mulos &
equos animalia Heliogabalum rhedis & uehiculis iunxiſſe, ſic Lampridius habet. Ca-
nes ingentes quaternos iunxit ad currũ, & ſic uectatus eſt: quatuor ceruis iunctis ingen
tibus, proceſſit in publicum: iunxit & leones, matrem ſe magnam appellãs: iunxit & ty-
gres liberũ ſe uocans: habuit gemmata uehicula & aurata. Iunxit & quaternas mulieres,
& binas uel ternas ad pimpillũ, quod eſt temonis caput, & ſic uectatus eſt, & nudis nu-
dus trahentibus: fecit idem de pueris, cum tunc, ut ante Philippũ liceret. Rhedas autem
in primis, ſed & alia uehicula, publicè inſtitutũ fuiſſe in urbe Roma ad portas teneri pa-
rata, quæ indigentes dato pretio publicè etiã declarato, in promptu haberent, conſtat. Vehicula meritoria.
Suetonius de Caligula. In Gallia quoq; cùm damnatarum ſororũ ornamenta & ſupelle
C ctilem, & ſeruos, atq; etiã liberos immenſis pretijs uendidiſſet, inuitatus lucro: quicquid
inſtrumẽti ueteris aulæ erat ab urbe repetijt: cõprehenſis ad portandũ meritorijs quoq;
uehiculis & piſtrinenſibus iumentis, adeò ut panis Romæ ſæpe deficeret, & litigatorũ
pleriq;, quod occurrere abſentes ad uadimonium non poſſent, cauſa caderent. Et erant
rhedæ ac uehicula non in urbe ſolum, ut ſupra apparet meritoria omniũ neceſſitatibus
ſuffectura, ſed per uias conſulares ab urbe Roma undiq; in quaſcunq; orbis Romani
prouincias ducentes, pretio ſingulis prębfixo, ultra quod nihil pro uectura accipere poſ-
ſent. Capitolinus de M. Antonino philoſopho: Dedit præterea curatoribus regionũ ac
uiarum poteſtatẽ, ut uel punirent, uel puniendo ad præfectum urbis remitterẽt eos, qui
ultra uehicula quicquã ab aliquo exegiſſent. Quam quidẽ uehiculorum undiq; conſti-
tutorum conſuetudinem, ex parte nos edocet Ioannis Chryſoſtomi ad Stagiriũ mona-
chum opus. Chryſoſtomus nanq; uir ſanctiſſimus eloquentiſſimuſq; Stagirium mona-
chum, poſt actam in monaſterio multis annis laudabilem uitam, à dęmone correptũ, ut
D. conſolaretur, multis nititur rationibus exempliſq; uirorum item ſanctorum, qui multis
in hac uita laboribus difficultatibuſq; agitati ſunt. Inter quæ eſt de Abraam tam multa-
rum gentium patre, quem multi exiſtimarũt ætatem omnẽ proſperè & tranquillè uixiſ-
ſe. Et Chryſoſtomus præter alia incommoda, peregrinationem eius narrat difficillimã:
in qua quidem facilè apparet, quanta fuerit differentia regiminis & cõditionis prouin-
ciarum Palęſtinæ, Chaldęorum & Perſarum regni, quæ temporibus Abrahæ fuit, & ea-
rundem prouinciarum adminiſtrationis, quæ per Alexandri Mammeę & Iuliani Apo-
ſtatæ imperatorũ tempora erat, quãdo ipſe Chryſoſtomus hæc ſcribebat: quo ex Chry-
ſoſtomi teſtimonio, nõ magis uehiculorũ, de quibus nunc agitur, per Rom. imperij uias
diſpoſitio cernitur, ꝙ ipſarum prouinciarũ felix, de quo lõge ſuprà diximus, regimẽ in-
telligit. Sed iam ipſum audiamus Chryſoſtomũ, qui omiſſis laboribus & difficultatibus
maximis, quibus Abraam in Perſide agitatus eſt, ſic habet. Verum iſta quoq; modò o-
mittamus, atque à peregrinatione ſua ordiamur: illud primum inquirentes diligentius,
quanto itineris ſpatio Chaldæorum prouincia à Palæſtina ſeparata eſt, aut quæ nam
uiæ illius conditio fuerit, quo modo ſibi tunc miſceri illi homines potuerint: qui fuerit
uiuendi

uiuendi atq; cõuerſandi modus.non enim,quia facilè tunc iuſtus ille obediuit,res etiam
continuò facilis exiſtimetur. Nec quoniã citò ac breuiter Moyſes rei geſtæ digeſſit or- E
dinem,opus ipſum breuitatem putes imitatũ. Iſta enim dicere & enarrare facillimũ eſt,
agere autem laboris difficultatiſq; pleniſſimum eſt. Viæ igitur iſtius lõgitudinem loco-
rumq; intercapedinẽ, diligẽtius enarrare poſſent, qui inde ad nos progreſſi eſſent. Nos
hactenus illorũ quidẽ nemini congreſſi fuimus. Vnum uerò ex ijs,qui ex citeriore pro-
uincia adueniunt nacti,cùm tẽpus ab illo inquireremus, quo iter agere coactus eſſet,tri
ginta & quinq; dierum numerum audiuimus. Et Babylonem quidem ille ſe non uidiſſe
ait,audijſſe tamen ab his qui ibi fuerant,tantundem itineris reſtare conficiendum, ut eò
perueniretur,atq; huiuſmodi diſtantia locorum & tunc erat,& modò eſt: porrò itineris
conditio nõ ea nunc eſt,quæ tunc fuiſſe creditur. Nunc enim & manſionibus perpetuis
diſtinctum eſt,& urbibus ac uillis frequentibus ornatum, uiatoreſq; plurimos offendit,
qui illuc proficiſcuntur,quod non minus ad ſecuritatis rationẽ ualet, quàm manſiones,
urbes atq; uillæ:pręterea & ex prouincia ciuitatũ principes,uiros & corporis magnitu- F
dine & roboris cunctos excellentes,iaculoq; & funda tantum ualentes,quantum uel ſa
gittarij ſagittis,uel armati pilis, ſtatutis ducibus,quibus illi obtẽperent cõſtituẽtes, hoc
eis unicum iniungunt munus, ſolamq; itineris tuendi curam cuſtodiamq; permittunt.
Adhæc aliam longè his omnibus diligẽtiorem curã excogitauere: habitacula em̃ mille
paſſibus ab inuicem diſtincta,itinere toto fabricãtes, nocturnos illic ſtatuere cuſtodes:
per illorum labores & uigilias maximũ contra latronum impetus munimen uiatoribus
cõſtituentes. Tunc uerò nihil horum erat, nõ uillæ perpetuæ,nõ urbes,nõ diſcretæ die-
rum ſingulorum manſiones, non crebra diuerſoria, non cõmeantium ueſtigia, non ali-
quid deniq; huiuſmodi: licet nunc omittere ſemitæ aſperitatẽ,aeriſq; inæqualitatẽ,quæ
& ſi deſint alia, per ſe uiatoribus ſunt moleſtiſſima. Teſtes mihi ſunt, qui cum uehiculis
iumentiſq; inuehantur,ne ſic quidem cõſueta itinera audent incedere, niſi ea prius ſtra-
ta lapide uiderint,foueaſq; impleuerint, atq; cuncta complanauerint. Cæterum tunc in
habitabili nunc regione erat uia illa deſertior,ipſiſq; montibus & collibus aſperior,prę- G
ruptiſq; omnibus & pręcipitijs periculoſior. Nõdum id quod eſſe omniũ grauiſſimum
duxi: quo pacto barbaris feriſq; nationibus nouus ſemper hoſpes iungebat̃, intelligo.
Hoc em̃ maiora illi ac difficiliora in dies negotia prębebat,cùm oẽs tunc per gẽtes,imò
ut uerius loquar, per ciuitates diuiſi eſſent, atq; ſeparati: neq; em̃ ſicuti nunc in maxima
orbis parte fieri cernas,uni imperio,uniuſq; ditioni mortales omnes ſeruiebãt, eiſdẽ gu
bernabantur legibus: ſed ueluti corpus unum in multa membra conciſum, ita hominũ
genus diſperſum erat atq; diſſipatum:hoſteſq; ex hoſtibus iuſtus ille Abraam mutare in
dies cogebatur,& antequã priores fugeret,rurſus in alios incidere, cùm alibi quidẽ cõ-
fuſè plurimi dominarentur,alibi nullus dominationis ordo ſeruaretur. ſed iam ſatis mul
ta de moribus priſcorũ & cõſuetudinibus, ſeu publicis,ſeu priuatis, ſatis multa item ſu-
perius dicta ſunt de religione, & de reipublicæ adminiſtratione, atq; etiã de militia. Ad
decimam ultimamq; partem triumphos noſtri operis titulum decuſq; ueniendum eſt.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS TRIVMPHANTIS ROMAE LIBER DECIMVS. H

TRiumphos Romanorum deſcribere, ac unum in locum congere-
re aggreſſus,duo eorum tanquàm præludia minoris ſcilicet digni-
Ouatio unde. tatis & gloriæ alios honores,uictoribus datos prius referam,Oua-
tionem & trophęũ. Ouatioq; ordine prima uerbi uim ab ohe gau-
dentium interiectione originem habet, ut dicta ſit quaſi ohatio,
Iuuenalis de Horatio. Satur eſt cum dicit Horatius ohe. Et Feſtus
Põpeius ouantes dicit lætãtes,ab eo clamore dictos,quem faciunt
redeuntes ex pugna, geminata o o litera. Et Aulus Gellius ſic ha-
bet:Ouãdi ratio & cauſa cùm bella nõ ritè,neq; cum iuſto hoſte geſta ſunt, aut hoſtium
Corona oualis myrthea. nomen humile & nõ idoneum, ut ſeruorum,piratarũ: aut deditio ſolito citius facta,aut
incruenta uictoria: ingrediebantur urbem pedibus,ſequentibus eos,non militibus,ſed
uniuerſo ſenatu. & oualem coronam ſuprà oſtendimus fuiſſe myrteam, quam habebãt,

qui

A qui ouantes introibant, cùm bella non erant indicta, aut ſine ſanguine. Liuius XXVI.
Trib. plebis ex autoritate ſenatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello qua die urbem
ouans iniret, imperium eſſet: pridie quàm urbem iniret in monte Albano triumphauit,
inde ouans multā præ ſe prædā in urbem intulit: cum ſimulacro captarum Syracuſarum
catapultæ, baliſtæq; & alia omnia inſtrumenta belli lata, & pacis diuturnæ regiæq; opu-
lentiæ ornamenta, argenti ærisq; fabrefacta uaſa, alia ſupellex pretioſaq; ueſtis, & multa
nobilia ſigna, quibus inter primas Græciæ urbes Syracuſæ ornatæ fuerāt. Punicæ quoq;
uictoriæ ſignum octo ducti elephāti: & non minimum fuere ſpectaculum cum coronis
præcedentes Soſis Syracuſanus & Mericus Hiſpanus, quorū alter introitum in Syracu-
ſas, alter in arcem dederat. Et Suetonius de Auguſto: bis ouās ingreſſus eſt urbem, poſt
Philippēſe, & rurſus poſt Siculum bellū. Et de Tiberio idem: ob res bene geſtas in Gal-
lijs ouans, urbem curru ingreſſus eſt, primus ut ferūt triumphalibus ornamētis honora-
tus, nouo nec cuiquā alteri tributo genere honoris. Liuius in quarto. Quinto Capitolino
B filio Capitolini, Æquis fuſis triūphus negatus, ouās urbē ingreſſus eſt. & infrà: Publius
Valerius conſul arce Caruetana recuperata, urbē ouans introijt: & infrà Valerius Poti-
tus cōſul deuictis in Algido Æquis triūphauit, & lib. quinto Mālius Capitolinus cōſul
ouās ingreſſus eſt: & in libro ſeptimo Fabius repulſis à porta Collina Gallis & Tiburti-
bus uaſtatis, ouans urbē ingreſſus eſt. Tertio item & trigeſimo libro, Ælius ob rem faci-
liter in Hiſpania geſtam, ouans in urbem ingreſſus eſt: & quinto trigeſimo M. Fuluius
Nobilior, qui biēnio antè prętor in Hiſpaniā profectus eſt, ouās urbē ingreſſus eſt. Tro- *Tropheum.*
phæum Græcam habet originem à trope, quod conuerſionem Latinè ſignificat: primi
enim Græci eo uocabulo uſi, ſuos qui hoſtem nulla aut parua commiſſa cæde cōuertiſ-
ſent in fugā, in hunc maximè modum honorarunt. Arboris quę in loco eſſet ramis pau-
lulum ſupra ſtipitē ſucciſis, ſcuta, galeas, thoraces, loricas, & alia quæ fugiens reliquiſſet
hoſtis arma appendebāt, eratq; id paucorū dierū uicti dedecoris & uictoris gloriæ mo-
numentum, quod pace breui cōpoſita ſublatum, nullam notę uicinis, in ea uictoria inu-
C ſtæ, relinqueret memoriā. Vnde Plutarchum ſuprà oſtendimus meritò quæſtū eſſe, im-
pudenter ſimul & aſperè nimis egiſſe primus ex Gręcis, qui trophæa aut marmore inci-
ſa, aut ære ſculpta facientes: odiū ſimul & bellum à cōſeruata uicti ignominia perpetuū
reddidiſſent. Romanos itaq; ultimo Græcorum exemplo trophæa marmorea aut ærea,
præſertim montium dorſo inſculpta poſuiſſe uidemus, quorum multa etiam nunc paſ-
ſim per urbem extare uidemus: ſed illa ſunt omnium maxima Caij Marij de Cimbris ha
bita, quæ à Sylla diſiecta Caium Cæſarem repoſuiſſe Suetonius ſcribit; nunc ad ſancto-
rum Iuliani & Euſebij eccleſias, qua uia ab arcu ſancti Viti ad celebrē ſanctæ crucis ba-
ſilicam itur, ſemiintegra: de eoq; uerbo habet ſic Nonius. Spolia hoſtiū affixa ſtipitibus
uocantur trophæa: ſed de triumphis uideamus. Triumphare, inquit Varro, appellatum, *Triumphare.*
quod cum imperatore milites redeuntes clamitant per urbem in Capitoliū eunti: io tri-
umphe, à Dithyrābo Græco Liberi cognomēto. & Plinius: Liber pater primus triūphū
inuenit. Cicero ad Equites prius quàm iret in exiliū: maiores noſtri eos imperatores, qui
D militum uirtute hoſtium fregerant furorem, iucundiſſimo fructu libertatis recōciliato,
non ſolum ſtatuis dignos putarunt, ſed etiam æterna triumphi laude. lege autē fuit cau- *Lex de triumphantibus.*
tum, ne quis triumpharet, qui minus quàm quinq; milia una acie ſuperaſſet. M. Cato &
Martius tribuni plebis altera lege pœnā ſtatuerunt his, qui mentiti erant. Quare ingreſ-
ſi urbem triumphaturi, apud quæſtores urbanos de ueritate ſcripta iurant. Et legibus itē
ac pro cōſuetudine obſeruatum, ut pro aucto tantū imperio, nō pro inſtaurato triūpha-
retur. Itaq; nec P. Scipioni recuperatis Hiſpanijs, nec M. Marcello captis Syracuſis triū-
phus conceſſus. Primus apud Romanos in triumpho Liberū patrem imitatus eſt Titus
Tatius, qui triumphās de Sabinis, primus omnium ouās urbem ingreſſus eſt: quoniam
rem leuiter abſq; cruore geſſerat, myrtoq; Veneris uictricis coronatus inceſſit, quæ po-
ſtea fuit, ut diximus, ouantium corona. Sed de triumphis multa ſunt dicēda prius quàm
ad particularem eorū deſcriptionem ueniamus. Primū apud maiores nulli licuit trium- *Quibus triumphare liceret.*
phare, qui nec dictator, nec conſul, neq; prætor res geſſiſſet, quod cum L. Lentulo ob-
iectum eſſet, qui proconſul in Hiſpania rem bene geſſerat, ouans ſicut ſuprà oſtendi-
mus, in urbem ingreſſus eſt. Et duodetrigeſimo de Scipione: Ob res geſtas magis tētata
eſt

eſt triumphi ſpes quà petita pertinaciter, quia neminem ad eam diem triumphaſſe, qui E
ſine magiſtratu res geſſiſſet, cõſtabat. In ſeptimoꝗ Liuius. C.Manlius de plebe primus
dictator, de Etruſcis populi iuſſu ſine autoritate patrũ triumphauit: ſoluſꝗ Gneus Pom
peius, quod multi ſcripſere, eques Romanus, & prius ꝙ per ætatẽ conſul fieri poſſet, bis
triumphauit, quod in delubro Mineruæ in titulis Põpeij apparuiſſe Plinius affirmauit.

Lex altera triumphantium.

Lex alia ſiue conſuetudo triumphaturis fuit, ut prius reportarẽt exercitũ, prouinciamꝗ
in qua res geſſerant ſucceſſoribus redderent quietam. Liuius XL. Lucius Manlius conſul ex Hiſpania redierat, cui poſtulanti à ſenatu in æde Bellonæ triumphum, rerum geſtarum magnitudo impetrabilẽ faciebat, exemplum obſtabat. quod ita cõparatum more maiorum erat, ne quis qui exercitum nõ deportaſſet, triumpharet, niſi pacatã perdomitamꝗ ſucceſſori prouinciã tradidiſſet. curru autem ſemper peruectos fuiſſe, qui triũpharent, conſtat: duarum tamen rotarum, quales Romæ in Titi Veſpaſiani arcu ad ſanctam Mariam nouam, & in ſanctæ Martinellæ ſacello L. Veri Antonini marmore inciſos ad iuſtam propè menſuram extare uidemus: ducitur ꝗ uterꝗ dictorũ imperatorum F
currus equis quatuor, prout Liuius lib. quarto: Camilli deuictis Veijs triũphus modũ
exceſſit: Curru equis albis iuncto inuectus clarior, ꝙ gratior fuit. Et tamẽ Liuiũ duodedeuigeſimo ſic habere uidemus. De C. Claudij Neronis & M. Liuij Salinatoris triũpho
poſt inflictã Haſdrubali cladẽ ducto: C. Claudius equo ſine militibus, M. Liuius quadrigis, urbem ineuntem milites ſequerẽtur: itaꝗ iret alter conſul ſublimis curru multijugis
ſi placeret equis: uno equo per urbem curru triumphum ſequi Neronẽ. Et prꝫter equos
tauroſꝗ utroſꝗ albos, elephãtis poſtea ducendo currui nõnulli ex principibus ſunt uſi:
Nam Pompeij triumpho Aphrico elephanti currum traxere. Quẽ in hoc ſicut & in prꝫlio Cæſar ſuperauit, de quo Suetonius: Gallici triumphi die aſcendit Capitoliũ ad lumina, elephãtis quadraginta, dextra leuaꝗ lychnos geſtãtibus. Et Capitolinus de Gordiano iuniore. Quadrigæ elephantorũ Gordiano decretæ ſunt, utpote qui Perſas uiciſſet,
triumpho Perſico triũpharet. Et Flauius Vopiſcus de Aureliano. Fuit alius currus quatuor ceruis iunctus, qui fuiſſe dicitur regis Gothorũ, quo ut multi memoriæ tradũt, Capitolium Aurelianus inuectus eſt, ut illic cæderet ceruos, quos cum eodẽ curru captos G
uouiſſe Ioui optimo maximo ferebatur. Et ſi triumphus ob rerum tranſuehendarũ multitudinem una die perfici non poterat, alij dies perficiendo adhibebantur. Titum enim
Quintium Flaminiũ de Macedonibus & Grꝫcis triduo triumphaſſe infrà oſtendemus.
Suetonius de Cæſare: eodẽ menſe quater ſub diuerſis ducibus triumphauit. & de Augu
ſto: currules triumphos tres egit. Dalmaticũ, Acciacũ, Alexandrinũ cõtinuo triduo. In
ipſoꝗ triumphantũ curru filios ſedere ſolitos fuiſſe, Cicero ꝓ Muræna ſic aſſerit. Cũ ſedere in equis triumphantiũ prꝫtextati potiſſimũ filij ſoleant. Æmilium Paulum ſpecioſiſſimè in triumpho filium duxiſſe legimus, quẽ triduo pòſt amiſerit. Sed gratius egiſſe
uidetur Hadrianus, cùm enim triumphũ ei ſenatus, qui Traiano debitus erat, detuliſſet:
recuſauit ipſe, atꝗ imaginẽ Traiani curru triũphali uexit, ut optimus imperator, ne poſt
mortem quidẽ triumphi amitteret dignitatẽ. & Marcus Antoninus philoſophus petijt
L. fratri, ut ſecũ triumpharet. petijt prætereà, ut filij Marci Cæſares appellarentũ. Triumphauit ſimul de Parthis. In triumpho autem liberos Marci utriuſꝗ ſexus ſecũ uexit: ita H
tamen, ut & puellas uirgines ueheret: cum filio ſuo de Marcomanis triumphauit. è contrà uerò impurus ille & beſtius homo Commodus Antoninorum & imperatorij nominum inquinator, uenia legis Annariæ impetrata cõſul eſt factus, & cum patre de Germanis triũphauit. Romãꝗ ut redijt ſubactore ſuo Antero poſt ſe in curru collocato ita
triũphauit, ut eum Anterus ceruice reflexa pub. oſcularetur, etiã in orcheſtra: & Seuerus Apher Parthicũ deferentibus patribus triumphum idcirco recuſauit, quod cõſiſtere in curru affectus articulari morbo nõ poſſet, filijſꝗ conceſſit, ut triumpharẽt. Deſcriptioni item triumphorũ præmittenda ſunt alia, & in primis nonnulla quæ Cicero Verrinarũ ſeptimo ſic habet: ipſe triumphus quã ob rem gratiſſimus populo Romano fuit
atꝗ iucundiſſimus: quia nihil eſt uictoria dulcius. uictoriꝫ autem teſtimonium dulcius,
ſi quos ſæpe metueris, eoſdem uictos ad ſuppliciũ duci iubeas. At enim qui triumphãt,
eo diutius uiuos hoſtium duces ſeruant, ut his per triumphum ductis pulcerrimum ſpectaculum fructumꝗ uictoriæ populus Romanus percipere poſſit: tamẽ cum de foro in

Triũphus cur gratus populo Romano.

Capitolium

A Capitolium currũ flectere incipiunt, illos duci in carcerem iubent. Idemq́ dies & victo
ribus, imperij, & uictis, uitæ finem facit. Et idem Cicero in Piſonem, differens de trium-
pho: Quid tãdem habet iſte currus? quid uincti ante currum duces? quid ſimulacra op-
pidorum? quid aurum? quid argentum? quid legati in equis & tribuni? quid clamor mi
litũ? quid tota illa põpa? Et uarij itẽ mores adnotandi ſunt. Feſtus Pompeius: Laureati
milites ſequebantˢ triumphantes, ut quaſi purgati à cæde humana intrarent urbem. Ita-
que eandẽ laurum omnibus ſuffitionibus adhiberi ſolitum erat, quòd omni tẽpore ui-
ret, ut ſimiliter reſp. floreat. de qua item lauro Plinius: Laurus triumphis propriè dicatˢ:
Cæſarum pontificumq́ ſola domos exornat, & ante limina excubat: ſterilis earũ maxi-
mè triumphalis, qua triumphantes utuntˢ. Et infrà Plinius, morem dicit triumphantium
notabilẽ, olim triumphaſſe duces cum corona Etruſca ex auro, quæ à tergo ſuſtineretˢ à
ſeruo, triumphantemq́ tunc annulum in digito ferreum habuiſſe: ut æqua eſſet fortuna
triumphantis, & ſerui coronam ſuſtinentis: Sicq́ triumphaſſe de Iugurtha Caium Mari
B um, qui tertio cõſulatu aureum ſumpſerit annulum. ſed in his quæ nunc extant marmo-
reis triumphãtium figuris, fortuna alata nõ ſeruus, coronam ſuſtẽtat, quam quidem for
tunam inaurato corio, aut aliter depicto fuiſſe crediderim: colorem enim ſuum nũc ha-
bet marmor, & de re ipſa nihil ſcriptum inuenio. Tunica autem aurea triumphaſſe Tar-
quinium priſcum. Plinius in Verrio Flacco ſumptũ tradit: Morisq́ itẽ fuit, nõ legis, im-
peratores belli ciuilis uictoria quãtumuis magna, nõ triumphare, quia ciues nõ hoſtes
occiderint. Sic nec Naſica, Tiberio Graccho cũ ſuis perẽpto, nec Metellus, Caio Opi-
mio, neq́ Caius Antonius, Catilina, ſuperatis triumpharunt. Lucius uerò Sylla cùm de
Græcis urbibus captis, & ſimul de ciuibus Marianis ſuperatis triumpharet, ſola urbium
captarũ ſpolia, in triumphum prætulit. Morisq́ pariter fuit, ut ſequentes triumphalem
currũ milites, lœdorias in imperatorem ſuum dicerent. Sicq́ Gallico triumpho Cæſaris
milites, inter cætera carmina iocularia, etiã illud uulgatiſſimum pronunciarunt: Gallias
ſubegit Cæſar, Nicomedes Cæſarẽ: & Ventidium Baſſum Parthici triumphi die ſecuti
C milites decantarunt: Qui mulos fricabat factus eſt cõſul. lege autem cautum erat, quod
Plutarchus in Pauli Æmilij uita tradit, Neminẽ ducem ante triumphi initiũ, urbem in-
gredi. Sed in Vaticano apud territoriũ triumphale, neceſſarios triumpho apparatus fa-
cturi expectabant, quod in Veſpaſiani triumpho & filiorum, infrà diffuſius oſtẽdemus.
Triumphos omnes Romæ & nunquam alibi præter duos fuiſſe ductos atq́ celebratos
cõſtat: mirumq́ in tãta rerum imperij euerſione, in tanta principum & tyrannorum in-
ſolentia, in tanta ſediũ & locorũ mutatione, quantã penè ſinguli fecerunt imperij mode
ratores, neminẽ fuiſſe eorũ, q̃ aut Mediolani, aut Aquileiæ, aut Cõſtãtinopoli uoluerit
triumphare. Luciũ aũt Piſonẽ tradit Plinius ſcripſiſſe: Papyriũ curſorẽ primum in mon-
te Albano triumphaſſe de Corſis. Et Papyriũ Maſonem, cùm triumphum Romę nõ im
petraſſet, in Albano mõte triumphaſſe. Triumphosq́ ipſos oẽs uiginti & trecentos fuiſ *Triumphi*
ſe, Paulus Oroſius omnium, qui ſtantis adhuc Romani imperij geſta ſcripſerunt, ulti- *cccxx.*
mus eſt autor, quẽ glorioſis eccleſiæ doctoribus Hieronymo & Auguſtino, familiarita
D te cõiunctum, de ea re cũ ipſo Auguſtino, uidẽdi triumphi (ſicut initio diximus) auido,
cõtuliſſe crediderim. Deſierant enim pridem antea triumphare Romani: cum ſatis con
ſtet Probum imperatorem fuiſſe, qui triumphauerit ultimum. Et Probũ inter, & ultima
beati Auguſtini tempora, anni paulò plus minus ducentis, adnumerantˢ: Primum apud
Romanos Titum Tatium regem; Dionyſii Bacchi imitatione triumphum duxiſſe dixi
mus, & alium è regibus Tarquinium Priſcum pariter triumphaſſe. Pliniũ ſcribere ſuprà
item oſtẽdimus, ſed quales hi fuerint triumphi, à nemine tradi uidimus. Publius autem
Valerius cõſul, primus pulſo Tarquinio, & Vehijs Tarquinienſibusq́, poſt Bruti mor-
tẽ, ſuperatis, reges pulſos in hoc ſicut & in pleriſq́ imitatus, triũphauit. Et ſi uerò nõnul
los ex triumphis, qui uiſi fuerint ampliores pro tẽpore atq́ ſpecioſiores ſcribere intẽdi-
mus, quo gloriã populi Romani eius temporis, tanquã & nos ipſi cum Auguſtino ad
ſi mus, celebriorẽ lætioremq́ oſtendamus, maiorem tamen eorum partem ſummatim
colligendo pergemus. Seruabimus autẽ temporum ordinem, ut creſcentem populi Ro-
mani potentiã, triumphorum quoq́ amplitudinem imitatam fuiſſe appareat, utq́ omni
bus cõſtare poſſit, quo tempore Romana potentia ſe ipſam ſub Pompeio, & Cęſaribus

ferre nō potuit, triumphos fuiſſe ductos, qui deorum potius quàm hominū opera, opu- B
lentiam faſtumq; imitati ſint: eritq; à Camilli triumpho initium, de quo ſic habet in quin
to Liuius. Aduentus quoq; dictatoris, omnibus ordinibus obuiā effuſis celebratior, ꝙ
Triumphi. ullus unquā antea fuit: triumphus omnem cōſuetum honorandi diei illius modum ali-
quantū exceſſit: maximè conſpectus ipſe, curru equis albis iuncto, urbem inuectus eſt,
parumq; id nō ciuile modo, ſed humanum etiā uiſum: Iouis ſolisq; equis æquiparatum
dictatorem, etiam in religionē trahebant. Triumphusq; eam ob unam maximè rem, cla
rior ꝙ gratior fuit. Hunc triumphum & ſi Liuius magnis effert laudibus, à nulla tamen
alia, ꝙ equorum alborum parte laudare potuit, quod præda (ut aſſolebat) transferēda,
populo erat diſtributa: Et nulli erant digni magnates, quos ante currum captiuos duce-
re potuerit. Alius autē triumphus poſt multos annos, à Papyrio Curſore dictatore de
Samnitibus ductus, & ſi aliquid decoris, nullā tamē habuit prædā cum captiuis ordine
traducēdā, ſic enim ſcribit in nono Liuius. Dictator ex Senatuscōſulto de Samnitibus
triumphauit, cuius triumpho longè maximam ſpeciem, captiua arma prebuere: tantum F
magnificentiæ uiſum in ijs, ut aurata ſcuta dominis argentariorum, ad forum ornādum
diuiderent: inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus cùm tenſæ ducerent.
Nec maioris fuit apparatus triūphus, de quo ſic habet in decimo Liuius: Q. Fabius De-
ciano exercitu relicto in Etruria, ſuis legionibus deductis ad urbē, de Gallis Etruſciſq;
ac Samnitibus triumphauit: milites triumphantē ſecuti ſunt. Celebrata inconditis mili-
taribus nō magis uictoria Q. Fabij quàm mors P. Decij eſt, excitataq; memoria paren-
tis æquata euentu publico priuatoq; filij laudibus: dati ex præda militibus æris octoge-
ni bini, ſagaq; & tunicæ, præmia illa tempeſtate militiæ haud quaquam ſpernenda. pri-
mus poſt hos triumphus fuit Papyrij Curſoris tūc cōſulis, de quo Liuius libro item deci
mo. Cōſul exercitum de Samnitibus deduxit, uenienti Romā triumphus omnium con
ſenſu eſt delatus. Triumphauit in magiſtratu, inſigni ut illorū temporū habitus erat tri-
umpho: equites pediteſq; inſignes donis tranſiere, ac trāſuectis multæ ciuicæ coronæ,
uallareſq; ac murales cōſpectæ: inſpecta ſpolia Samnitiū, decore ac pulcritudine pater G
nis ſpolijs, quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum, cōparabant. ducti nobiles
aliquot captiui clari ſuis, patrumq; factis: æris grauis tranſuecta uicies centum milia, &
auri triginta tria milia: Omne æs argentumq; in ærarium conditum: militibus datum ni
hil ex præda. Maioris lætitiæ & gloriæ prædictis, triumphum duo Coſs. ſimul Claudi-
us Nero & Liuius Salinator, deuicto occiſoq; Haſdrubale, duxerūt, quem Liuius extol
lere eſt adniſus. Nec tñ huic etiam triumpho, plura affuerunt magnifacienda ijs, quæ ſu
periores habuiſſe docuimus. Sic enim in XXVIII Liuius: Ita conſociatus triumphus,
cum utriq; tum ei magis, qui quantū meritò anteibat, tantū honori collegæ cederet, glo-
riam auxit: illum equitē aiebant, ſex dierum ſpatio tranſcurriſſe longitudinem Italiæ, &
eo die cum Haſdrubale in Gallia ſignis collatis pugnaſſe, quo eum caſtra aduerſus ſeſe
in Apulia poſita habere Hannibal crediſſet. ita unum cōſulem pro utraq; parte Italiæ
aduerſus duos duces, duos imperatores, hinc cōſiliū ſuum, hinc corpus oppoſuiſſe: no-
men Neronis ſatis fuiſſe ad cōtinendum caſtris Hannibalē, Haſdrubalem uerò qua alia H
re ꝙ aduentu eius obrutum, atq; extinctum eſſe. Itaq; iret alter coſ. ſublimis curru mul-
tijugis, ſi uellet, equis: uno equo per urbem uerum triumphum uehi. Neronem etiam ſi
pedes incedat, uel parta eo bello, uel ſpreta triumphi gloria, memorabilem fore. hi ſer-
mones ſpectantium Neronem uſq; in Capitolium proſecuti ſunt. Pecuniā in ærarium tu
lerunt, ſeſtertium milies octoginta milia æris. Libet multos ex triumphis tranſire mino
ribus, ut ad maiores citius ueniā. Scipioniſq; triumphum XXXII libro à Liuio deſcri-
ptum primo afferimus: Pace terra mariq; parta, exercitu in naues impoſito, in Siciliā ad
Lilybęū traiecit: inde magna parte militū in nauibus miſſa, ipſe per lætā pace nō minus
quam uictoria Italiā, effuſis non urbibus modo ad exhibendos honores, ſed agreſtium
etiam turba obſidente uias, Romā peruenit, triumphoq; omniū clariſſimo in urbem eſt
inuectus: Argenti tulit in ærarium pondo centū milia XXIII. militibus ex præda qua-
dragenos æris diuiſit: morte ſubtractus, ſpectaculo magis hominū ꝙ triumphantis glo
riæ, Syphax eſt. Eundem uerò triumphum ab Appiano diligentius deſcriptū repetere
libet. Scipio poſt hæc ex Libya in Italiā profectus, uniuerſas copias claſſe traduxit, Ro-
mamq;

A mamq; ad triumphũ reuerſus eſt, quem omnium ante ſe ſplendidiſſimum dicitur egiſſe. Eius forma ut nunc fit ab illo ſeruata eſt, fuit autẽ huiuſmodi: Sertis redimiti omnes præcinentibus tubis, currus ſpolijs refertos deducebant. ferebant & ligneæ turres, captarum urbium ſimulacra, aurum deinceps & argẽtum, partim rudibus maſſis, partim ſignatum: Coronæ præterea, quas uirtutis gratia urbes dediſſent: candidi ſubinde boues & elephanti illos ſequebant. Poſt hoc Carthaginienſium ac Numidarum principes bello capti, Imperatorem lictores præibãt, purpureis amicti ueſtibus, tum citharœdorũ ac tibiarum turba ad Etruſcæ ſimilitudinẽ pompæ: hi ſuccincti coroniſq; aureis redimiti, ſuo quiſq; ordine canentes pſallenteſq; prodibãt: hos Lydios appellãt, ut facilè crediderim Etruſcos à Lydijs ſumpſiſſe originem: horum in medio quiſpiã talari ueſte ſimbrijs ac armillis auro ſplendentibus amictus, geſtus uarios edebat: hoſtibuſq; deuictis inſultãs, riſus undiq; ciebat. Poſt thuris & odorum copia imperatorem circunſteterant, quẽ curru deaurato multifariãq; refulgenti, candidi uehebant equi, aureã capiti geſtamẽ co-

Triumphi.

B ronã lapillis ornatã, gemmiſq;. is ueſtem ſuccinctus purpuream patrio more aureis intextam ſideribus, altera manu eburneum ſceptrũ, altera laurum præferebat, quæ Romani uictoriæ inſignia profitentur. Vehebant & cũ eo pueri uirgineſq;, & ad habenas hinc inde cognati iuuenes: demum qui exercitũ ſecuti erant ſcriptores, miniſtri, ſcutiferiúe: poſtremo exercitus in turmas acieſq; diuiſus, currum ſequebat. Milites quoq; lauro redimiti, laurum manu ferentes, quibus meritorũ inſignia adiuncta. Aderantq; qui hos quidem laudibus ferrent, hos Salibus inſectarent, nõnullos infamia notarent. ſimplex deniq; triumphi forma, & quã unuſquiſq; ſermone facilè explicare queat. cùm in Capitolium uentum eſſet, Scipio depoſito apparatu, epulum (ut amicis mos erat) in tẽplo præbuit. Poſt hunc tamen haud diu M. Porcius Cato triumphũ ex Hiſpania duxit, ſuperioribus primis creſcẽtis reipub. parẽ, de quo Liuius XXXIII. M. Porcius Cato ex Hiſpania triumphauit, tulit in eo triumpho argẽti uigintiquinq; milia pondo, auri mille quadringenta: militibus diuiſit ſingulis ducenos ſeptuagenos æris: triplex equiti. per quod

C tempus L. Quintius triumphum triduo duxit continuo, his qui poſtea ſub principibus ducti ſunt ſimillimum, de quo ſic habet Liuius XXXIII. Poſtquam Romam uentũ eſt, ſenatus extra urbem Quintio ad res geſtas ediſſerẽdas datus eſt. Triumphus initus: die primo, arma, tela, ſignaq; ærea, & marmorea tranſtulit, plura Philippo adempta, quàm quæ ex ciuitatibus ceperat. Secunda die argentum aurumq; factum, infectũq; & ſignatum. Infecti argenti fuit XVIII M. Pondo, & ducenta ſeptuaginta. facti uaſa multa omnis generis, cælata pleraq;, quædam eximiẽ artis, & ex ære multa fabrefacta: ad hoc clypei argentei decem, ſignati argenti octuaginta quatuor milia fuere Atticorum, tetradrachma uocant, trium ferè denariorũ in ſingulis argenti eſt pondus. auri pondo fuerũt tria milia ſeptingenta, decẽ quatuor: & clypeus unus auri totus, & Philippei aurei quatuordecim milia quinq; centũ quatuordecim. Tertio die coronæ aureæ dona ciuitatum tranſlata centũ & quatuordecim, & hoſtiæ ductæ, & ante currũ multi nobiles captiui obſideſq;. Inter quos Demetrius regis Philippi filius, & Armenes Nabidis tyrãni filius

D Lacedæmonius. Ipſe deinde Quintius in urbẽ eſt inuectus, ſecuti currũ milites frequentes, exercitu omni ex prouincia deportato: ijs duceni quinquageni æris in pedites diuiſit, duplex cẽturioni, triplex equiti. præbuerũt ſpeciem triumpho capitibus raſis ſecuti, qui ſeruitute exempti fuerant. Et ſuũ diu poſt triumphũ P. Cornelius Naſica de Boijs duxit in mediocribus numerandum, quẽ ſic Liuius deſcribit. In eo triũpho Gallicis carpentis arma ſigna & ſpolia omnis generis trãſuexit, & uaſa ænea Gallica: & cũ captiuis nobilibus, equorũ quoq; captorum gregem traduxit: aureos torques tranſtulit, æris M. quatuorcentum ſeptuaginta: ad hoc auri ducenta quadraginta ſex, argẽti infecti quod in Gallicis uaſis non infabrè ſuo more factum CCCLX. pondo: bigatorum numerum CXXXIIIIM: militibus qui currum ſecuti ſunt, centenos uicenos quinos aſſes diuiſit, duplex centurioni, triplex equiti. Nec omittendũ duximus M. Fuluij triumphũ, de quo Liuius in XXXVIII ſic habet. Triumphare menſe Ianuario ſtatuerat, ſed cũ audijſſet conſulẽ Æmilium literis M. Aburij tribuni plebis acceptis de remiſſa interceſſione ipſum ad impediendũ triumphum Romam uenientem ægrum in uia ſubſtitiſſe, ne plus in triumpho certaminum q̃ in bello haberet, prætulit triumphi diem. Triumphauit ad

Triumphi. Calendas Ianuarias de Ætolis,& de Cephallenia.aureæ coronæ centū decē pōdo,duæ B
ante currū latæ ſunt:argēti pōdo octuaginta tria:auri pōdo CCXLIII:tetracina Attica CXVIII: Philippei numi decem milia CCCCXXXII:ſigna Ænea CCCCCCCLXXXV:ſigna marmorea CCXXX:arma,tela, cætera ſpolia, hoſtium magnus numerus: Ad hoc catapultæ,baliſtæ,tormēta omnis generis:duces aut Ætoli & Cephallenes,aut regij ab Antiocho ibi relicti,ad ſeptē & uiginti. Multos eo die priuſq̄ in urbē inueheretur,in circo Flaminio tribunos,præfectos,equites,cēturiones,Rom.ſociosq́ donis militaribus donauit.Militibus ex præda quinos uicenos denarios diuiſit, duplex cēturioni,triplex equiti.Et paulopoſt alius apud Liuiū ponit̄ triumphus,quē nos ultimū afferre decreuimus.Extremo anni magiſtratibus creatis,iā ad tertiū Nonas Martias G.Manlius Volſo de Gallis,q̄ Aſiam incolunt triumphauit.ſerius ei cauſa triumphandi fuit,ne Q.Terentio Culeone prætore cauſam lege Petilia diceret:& incēdio alieni iudicij,quo L.Scipio dānatus fuerat conflagraret:eo infenſioribus in ſe quàm in illū iudicibus,quo diſciplinā militarem ſeuerè ab eo conſeruatam,ſucceſſor ipſe omni genere licentiæ corruperat.neq̄ ea ſola infamiæ erāt, quæ in prouincia procul ab oculis facta narrabantur, F
ſed ea etiā,quæ in militibus eius quotidiè cōſpiciebantur. Luxuriæ enim peregrinæ origo,ab exercitu Aſiatico inuecta in urbē erat.Inprimis lectos ęratos, ueſtem ſtragulam tum precioſam,plagulas & alia textilia,quæ tum magnificæ ſupellectilis habebant̄,monopodia & abacos Romā aduexerunt:tunc pſaltriæ ſambuciſtrięq́, & cōuiualia ludorum oblectamenta addita epulis.Epulæ quoq́ ipſæ,cū cura & ſumptu maiore apparari cœptæ,tū coquus uiliſſimum antiquis mancipium æſtimatione & uſu, in pretio eſſe,& quod miniſteriū fuerat,ars haberi cœpta. Vix tamen ea,quæ tum cōſpiciebantur ſemina erāt futuræ luxuriæ. In triūpho tulit. G.Manlius coronas aureas ducētas duodecim. Argenti CCXX M.centum tres. Tetracinum Atticorum CCVII M.XX Ciſtophorū: Philippeorum numorum M.XVI.CCCXX. Arma ſpoliaq́ multa Gallicis carpētis traducta.Duces hoſtium duo & quinquaginta ducti ante currum: militibus quadrigenos binos denarios diuiſit,duplex centurioni: ſtipēdium duplex in pedites dedit, triplex in G
equites:Multi omnium ordinum donati militaribus donis,currum ſecuti ſunt.Carmina à militibus ea in imperatorem dicta, ut facilè appareat in ducem indulgentem ambitioſumq́ ea dici,triumphumq́ eſſe militari magis fauore,q̄ populari celebrem.At iam maiores attingamus triumphos,auctæ Romanarum rerum amplitudini reſponſuros. Nec ab alio dignius id inchoari poteſt,q̄ à P.Æmilio,cui cōtigit ut frugi ipſe in temporibus reipub.adhuc frugalitati inſeruientibus uixerit, & tn̄ triumpho à maximis procedente uictorijs,luxuriem primus in urbem inuexerit.Hic enim P.ille Æmilius fuit,qui quatuor filiorum duos priores clariſſimis domibus,per adoptionē inſeruit, cum maiorem Fabio Maximo quinquies conſuli,minorem Scipioni Aphricano,in filios dedit. Hic fuit Æmilius ille qui frugalitatis & modeſtiæ amator,filiarum maiorē M.Catonis filio uxorem dedit,minorem Ælio Tuberoni: qui quidem Tubero uir optimus maximæ in re-

Tuberonum familia pauperrima. pub.autoritatis ita tenui erat patrimonio,ut ſexdecim uiri ex Tuberonum familia oēs ſimul in eiſdem ædibus,& quidem modicis,cū coniugibus,& liberis habitarent.Itaq́ in H
illis ædibus Pauli Æmilij bis cōſulis,& bis triumphalis filia deducta eſt,in eiſq́ habitauit,nec puduit eam pauperis uiri,ſed uirtutem admirata eſt,per quam pauper erat.Tantis tamen aſſuetus modeſtiæ & frugalitatis artibus continere nō potuit Æmilius, quin tempori adauctæ rerum opulentiæ inſeruiens,triumphum in hanc maximè formam duxerit.Populus Romanus nitidis ueſtib. ornatus,in locis & urbis partibus,per quas tranſiturus erat,ſeſe ad ſpectandū triumphum parauerat, omnia urbis templa erant aperta, & ſertis uaporibusq́ repleta ſuauibus.Multitudo miniſtrorum baculos manibus geſtātiū,ex medio dimouebat turbas, & uias puras apertasq́ præſtabat. Tranſmiſſio in tres dies diuiſa eſt.Prima em̄ dies uix ſignis tabulis & ſtatuis tranſmittendis ſuffecit, quæ uehiculis cōportabantur.Secunda die pulcerrima,& ornatiſſima Macedonum arma,multis curribus delata fuerunt,ſplendētia ære & ferro abſterſo,atq́ ita diſpoſita, ut caſu maximè cecidiſſe uiderentur,galeæ,ſcuta,thoraces,ocreæ,& cretēſes peltæ,&Thracia gerra,pharetræ & equorū frena, ac enſes nudi per hæc iacentes, & fariſſæ infixæ ita, ut nec uictorū quidē abſq́ metu eſſet aſpectus.Poſt hos armorū currus,tria uirorū milia ſequebantur,

A bantur, qui numiſmata ferebant argẽtea, uaſis trecentis quinquaginta. Vas erat quodli bet triũ talentorũ, quatuor uiri ſingula uaſa portabãt. Alij crateras angenteas & phialas caliceſq; ornatiſſimos, & ingentes certo ordine deferebant. Tertia die prima luce tubicines nõ mite neq; ſuaue, ſed bellicũ ſonãtes primi ibant. Poſt eos CXX boues albæ cornibus auratis ducebant̃, uittis ornatæ & ſertis. ducebant eas adoleſcentes ſuccincti ad immolãdũ: & pueri aureas patinas ſacrificij gratia deferebant. de hiſq; bobus albis dicere uoluit Virgilius de tauris tractans, qui in Meuaniæ cãpis ad Clytumnum amnẽ albi naſcunt̃ ſic. Hic albi Clitumne greges, & maxima tauri Victima ſæpe tuo perfuſi flumine ſacro Romanos ad tẽpla deũ duxere triumphos. poſt eos ſequebantur, qui aurea numiſmata gerebant in uaſis trium talentorum, ut ſupra de argenteis numiſmatibus dictũ eſt: numerus uaſorum fuit triadeoctuaginta. His ſuccedebãt qui auream phialam decẽ talentorũ, quã Æmilius ex lapillis effecerat, itẽ Antigonea & Seleucea & Thericlia & Perſei uaſa aurea portabant. Poſt hæc Perſei currus & arma & diadema ſuper armis poſi

B tum: deinde poſt modico interuallo nati regij ducebant̃: & cum ipſis alumnorum & magiſtrorum & pædagogorum lacrymans turba, qui & ipſi manus tendebant ad ciues, & pueros eadẽ facere & precari docebant. Erant maſculi duo, & una fœmina, nõ ſatis infortunium ſuũ per ætatem intelligentes: quæ res magis homines ad miſericordiam cõmouebat, multiq; lacrymas ciues ad illum aſpectum demiſerunt: fuitq; lætitię & doloris plenum ſpectaculum, donec infantes trãſierunt. Ipſe autem Perſeus poſt filios & miniſtros ibat, fuſca ueſte amictus, & crepidas more patrio habẽs, propter magnitudinẽ malorũ ad omnia trepidus ac mẽte turbatus: poſt eum ibat amicorum & familiarium mœſta turba, miſerabiliter ipſum intuentes lacrymantes, ut etiam pleriq; ex Romanis lacrymare ob miſericordiam cõpellerent̃. Poſt eum deferebantur aureæ coronæ, quibus Æmilium uirtutis gratia Græcę donauerãt ciuitates: Erat numerus coronarũ quater centũ: deinde Æmilius ipſe ſequebat̃ ornatiſſimo curru inuectus, uir & citra eiuſmodi honorem ſpectaculo dignus, purpuram auro contextam indutus, & ramum lauri dextera

C gerens: ferebãt & laurũ milites, qui currũ Æmilij ſequebant̃ legiones cohorteſq; & manipuli, partim carmina patria ſalibus permixta & riſu, partim laudes Æmilij cantantes: quæ intuebant̃ & admirabant̃ omnes, nec quicquã ex ijs, quæ ſibi optanda forẽt deeſſe arbitrabant̃. Ob eas res in Macedonico geſtas bello, ſumma populi Rom. gratia Æmilio acceſſit. Tantum enim auri argentiq; in ærarium Æmilius retulit, ut nullum tributũ perſolui à ciuibus opus fuerit, uſq; Hircij & Panſæ conſulatum, qui circa primum Cæſaris & Antonij bellum cõſules fuerũt. Magnus ampliſſimuſq; fuit, quẽ deſcripſimus Pauli Æmilij, maiores amplioreſq; & propterea deo ut uidetur inuiſi, quos Pompeius duxit triumphi fuere. Eos tñ nullo in loco ordine ſcriptos inuenimus, quia ſummatim etiã attingere nimium omnibus eſt uiſum: à Plinio igit̃ ſparſa ut ſunt ſcripta nonnulla ſumemus, qui triumphaſſe eum dicit nondum per ætatem ſenatorẽ de Mithridate, curru quatuor elephantis ducto: & poſt triumphum Ponti, in duos dies partitum, apparatus pro alio triũpho fuiſſe relictos. & addit Plinius: Magni Pompeij triumpho trãſlata ſtatua ar *Triumphi Pompeij.*

D gentea Pharnacis, qui primus regnauit in Põto, item Mithridatis eius patris, & currus argentei. Itẽ Pompeius in triumpho tulit alueum cum teſſeris luſorium è gemmis duabus, latum pedes tres, longũ pedes quatuor. fuit in triumpho luna aurea pondo XXX. lecti triclinares aurei tres. Vaſa ex auro & gemmis abacorũ nouẽ, ſigna aurea tria, myrrhina tria, coronæ ex margaritis XXXIII. Mõs aureus quadratus cum ceruis & leonibus & pomis omnis generis: muſæ ex margaritis inerãt, & in eius faſtigio horologiũ: & Pompeij imago ex margaritis. eadem Põpeij uictoria myrrhina in urbem inuexit, primuſq; Põpeius lapides & pocula ex eo triũpho Capitolio dedicauit, quæ protinus ad uſum hominũ trãſiere, abacis etiã eſcarijſq; uaſis expetitis. Aliqualẽ uerò triumphi ordinẽ Plutarchus in Pompeij uita ſic ponit. Erant regiones de quibus triumphabat ſic literis annotatæ, Põtus, Armenia, Cappadocia, Paphlagonia, Media, Colchis, Iberia, Albania, Syria, Cilicia, Meſopotamia: præterea hi, qui circa Phœnicẽ & Paleſtinam incolunt, Iudæi & Arabes, Piratarum etiã quotquot genera, terra mariq; debellata erant. Inter hæc notabant̃ caſtella haud pauciora quàm mille capta, ciuitates fermè noningẽtæ, piraticæ naues octingentæ, urbes præſidijs Rom. firmatas eſſe undequadringẽtas. his

quoq; addebat, uniuerſa urbis Romæ tributa ante id bellum quinquagies decies cente E
Triumphi. na milia fuiſſe, cum his uerò quæ ipſe quæſiuit octuagies, & quinquagies decies cētena milia: in ærarium præterea uaſa, aurum, argentūq; ſignatum ad uiginti milia talentorū: præter quæ militibus diuiſa ſunt, quorū q minus accepit, mille & quingentos æreos tulit. Captiui poſt principes piratarū in triumpho ducti. Tigranis Armenię regis filius cū uxore filiaq; ipſius Tigranis Zoſime cōiunx: rex Iudæorū Ariſtobolus. Mithridatis ſoror cum liberis quinq;: Scytharum quoq; q; multæ mulieres: Albanorum & Iberorū, ac regis Comagenorum obſides ducti. Trophæa quoq; notata omnia, quæ præliorum numero æqua aut ſe duce aut per legatos nactus eſt. Maximū uerò ac ſplendidiſſimū fuit, & quod Romanorum nemini hactenus cōtigit, quod tertium è tertia orbis parte triumphum duxit. Creuit tāquam per gradus triumphi gloria apparatusq; in Cęſare & ſucceſſoribus ſuis principibus, quos imperatores appellauere. Tam notus autem erat triumphorum apparatus, ut Suetonius Cæſaris & Auguſti omniū maximos pauciſſimis attigiſſe cōtentus fuerit, nam de Cæſare ſic habet. Confectis bellis quinquies triumphauit: F
poſt deuictum Scipionē quater eodē menſe, ſed interiectis diebus, & rurſum ſemel poſt ſuperatos Pōpeij liberos. Primum & excellentiſſimum triumphum egit Gallicū: ſequētem Alexandrinum, deinde Pōticum, huic proximum Aphricanū, nouiſſimū Hiſpanienſem, diuerſo quenq; apparatu & inſtrumento. Gallici triumphi die uelabrū prætereuhens pene curru excuſſus eſt, axe diffracto, aſcēditq; Capitolium ad lumina, quadraginta elephātis, dextra leuaq; lychnos geſtātibus. Pōtico triumpho inter pōpæ fercula, triū uerborum prætulit titulum. Veni: Vidi: Vici. Non acta belli ſignificantem ſicut cæteri, ſed celeriter confecti notā. Veteranis legionibus prædæ nomine, in pedites ſingulos ſuper bina ſeſtertia, quæ initio ciuilis tumultus numerauerat, uicena quaterna milia numûm dedit: aſſignauit & agros, ſed nō cōtinuos, ne quis poſſeſſorū expelleret: populo præter frumenti denos modios, ac totidē olei libras, uicenos quoq; numos quos pollicitus olim fuerat uiritim diuiſit, & hoc amplius centenos ꝓ mora. Cætera extra triumphi apparatū ſcribit Suetonius. Sed iam ad alios deſcendam triumphos, maiori diligen G
tia à ſcriptoribus traditos, quo formā tantæ rei melius noſſe poſſimus. Flauius Ioſephus gente Iudæus, captiuitatem Hieroſolymæ urbis, à Veſpaſiano patre & Tito filio principibus Romanis factam, deſcribens, ipſorum imperatorum triumphum ſic refert. Cōmunem triumphum ob res geſtas agere ſtatuerunt, quamuis utriſq; ſenatus proprium decreuiſſet: prædicto autem die, quo futura erat pompa uictoriæ, nemo ex tam infinita ciuitatis multitudine domi remanſit. Omnes autem cùm prodijſſent, loca ubi tantum ſtare poſſent præuenerunt, quanta ſpectaturis ſufficerent, imperatoribus relicto neceſſario tranſitu. Cuncta uerò pars militaris ante lucem per turmas atq; ordines progreſſa eſt cum rectoribus ſuis, & circa oſtia cōſtituta non palatij ſuperioris, ſed propè Iſidis templum: ibi em̄ principes nocte illa requieſcebant: prima iam aurora incipiente, procedūt Veſpaſianus & Titus lauro coronati, amicti uerò prima ueſte purpurea, & ad Octauias ambulationes tranſeunt. Ibi enim ſenatus & ducum proceres, & honorati equites, eorum præſtolabantur aduentum. Tribunal autem ante porticus factum erat, ſellæq; in H
eo eburneę præparatæ. quò cum aſcendiſſent, conſederunt: ſtatimq; partis eos militaris fauor excepit: multis uirtutum teſtimonijs prædicatis: Illi autem inermes erant in ueſte ſericea, laureis coronati: perceptis autem laudibus eorum Veſpaſianus, cum dicere adhuc uellent, ſilentij ſignum dedit, magnaq; omnium quiete facta ſurrexit: & amictu magnam partem capitis adopertus, ſolennia uota celebrauit: idemq; Titus fecit. perfectis autem uotis Veſpaſianus in commune omnes breuiter allocutus, milites quidem ad prandium, quod ijs ex more ab imperatore parari ſolet dimittit, ipſe uerò ad portam recedit, quæ ab eo, quod per illam ſemper triumphorum pompa ducitur, nomen accepit: Vbi & cibum prius capiebant & triumphalibus ueſtibus amicti dijs ad portam collatis, cæſa hoſtia, inter ſpectacula tranſeuntes triumphum ducebant, ut multitudini facilior præberetur aſpectus: pro merito autem narrari multitudo illorum ſpectaculorum & magnificentia non poteſt, in omnibus quæ quiſque excogitauerit, uel artium factis, uel diuitiarum operibus, uel naturæ nouitate. Nam pene quæcunque hominibus, qui unquā ſunt fortunati paulatim quæſita ſunt, alijs alia mirabilia atq; magnifica, hæc

uniuerſa

A uniuerſa illa die Romani imperij magnitudinem probauerunt. Et enim argenti auriq́;, necnon & eboris & in omni genere ſpecierum, ſiue opum multitudinem non ut in pōpam ferri cerneres: ſed ſi quis dixerit omnia fluere, & alias quidē ueſtes ex rariſſimi generis purpura portari, alias diligentiſſima purpura uariatas arte Babylonica. gemmę autem clariſſimæ & tam multæ, aliæ coronis aureis, aliæ ſpeciebus, aliæ formarę incluſæ traductæ ſunt, ut appareret fruſtra nos earum uſquam rerum eſſe aliquid ſuſpicari. ferebātur autem ſimulacrorum ſingula, quæ illi deos habebant, & magnitudine mirabili, & arte non defunctorie facta. horumq́; nihil non pretioſa materia. Quin & animaliū diuerſa genera producebantur, proprijs ornamentis induta. Erat autem etiā, quæ ſingula portaret, magna hominum multitudo, purpureis ueſtibus atq; inauratis ornata. Ipſi etiam, qui ad pompam fuerant ab illa turba diſcreti, præcipua & mirabili ornamentorum magnificentia culti erant. Inſuper his, ne captiuorum quidem uulgus inornatū uideres, ſed uarietas & pulcritudo ueſtium natam ex fatigatione corporum deformitatē oculis ſub- *Triumphi.*
B trahebat: Maximè autem ſtupor erat machinarum, quæ portabantur, ſiue pegmatum fabricatio, pro quorum magnitudine timendum uiribus portantium occurrentes putabant. Multa enim in tertium nidum undequaq; ſurgebant, & magnificentia fabricæ cū admiratione delectabat, multis aurata ueſte circūdatis: cùm aurum præterea factum & non factum eſſet affixum. Multis autē imitationibus bellum aliter in alias diuiſum machinas, certam ſui faciem oſtendebat. erat enim cernere, uaſtari quandam fortiſſimā terram. totas uerò interfici acies hoſtium, & alios fugere, alios captiuos duci, murosq; excellenti magnitudine machinis dirui, & caſtellorū conſcendi munimina, & populos ante mœnia ciuitatū diſturbari, exercitumq; intra muros diffundi, cædisq; omnia loca plena, & eorum qui reſiſtere non poterant preces: ignemq; templis immiſſum, incendiūq; ſuper domos. & poſt multam euaſtationem euerſionēq;, atq; amnem triſtitia defluentē, non in arua culta neq; in hominū uel pecorum potū, ſed per terrā ex omni parte flagrantem. hæc enim Iudæos eſſe paſſos, ipſi experti ſunt. Ars aūt & confectorū operū magni-
C tudo, neſcientibus adhuc fieri præſentibus oſtendebatur. Erat autē per ſingula pegmata captæ ciuitatis dux ita, ut captus fuerat ordinatus. multæ autem naues ſequebantur: ſpolia uerò alia paſſim ferebantur. Eminebant autem eorū, quæ apud Hieroſolymā in templo reperta ſunt, menſa aurea pōderis talenti magni, & candelabrum ſimiliter auro factum, ſed opere cōmutato ab uſus noſtri conſuetudine. Nam media quidem columna baſi hærebat, tenues aūt à cacumine producebantur formatæ ad ſimilitudinem fuſcinulæ, & ſummum quoq; in lychni ſpecie fabricatum. Erāt autem numero ſeptem, ſeptimi diei qui apud Iudæos eſt feſtus indicantes honorem. poſt hæc portabatur lex Iudæorū, nobiliſſimum ſpoliorū. inde tranſibant plurima uictoriæ ſimulacra portātes, omnia ex auro & ebore facta. poſt quæ Veſpaſianus prior ibat, & Titus deinde ſequebatur. Domitianus aūt adequitabat ipſe quoq; adornatus pulcerrimè, dignusq; ſpectari. pompæ aūt finis fuit ad Capitolini Iouis templum. quo poſtquā uentum eſt cōſtiterunt: Erat enim uetus mos patrius opperiri, donec ducis hoſtiū mortem quiſpiam nūciaret. Poſtq́;
D igitur eum finem uitæ habere nunciatū eſt, omniumq; fauor ſecutus eſt, tunc hoſtias immolarunt, hiſq; omnibus ſecundo per uota ſolēnia celebratis, in palatium receſſerunt. Multis deinde poſt annis Aurelianus princeps nō ignobilis triūphū duxit, quē ſic Flauius Vopiſcus Syracuſis deſcribit. currus regij tres fuerunt, in his unus Odenati, argento auro & gemmis operoſus atq; diſtinctus: alter quē rex Perſarū Aureliano dono dedit, ipſe quoq; pari opere fabricatus, Tertius quē ſibi Zenobia cōpoſuerat, ſperans ſe urbem Romā cum eo uiſurā, quod illā non fefellit. Nā cum eo urbē ingreſſa eſt uincta ac triumphata. fuit alius currus quatuor ceruis iunctus, qui fuiſſe dicit' regis Gothorū, quo ut multi memoriæ tradunt Capitoliū Aurelianus inuectus eſt: ut illic cæderet ceruos, quos cum eodē curru captos uouiſſe Ioui optimo maximo ferebatur. præceſſerunt elephanti uiginti feræ manſuetæ Libycæ, Paleſtinæ diuerſæ ducentæ, quas Aurelianus priuatis donauit, ne fiſcum annonis grauaret. tygrides quatuor, camelopardali, alces, cætera talia per ordinē ducta. gladiatorū paria trecenta. præter captiuos gentiū barbararū, Blennos, Aximiotas, Arabes. erant quoq; Bactriani, Iberi, Saraceni, Perſæ, cū ſuis quiq; munerib. Gothi, Alani, Roxolani, Sarmatę, Frāci, Sueui, Vādali, Germani, religatis ma-

nibus captiui præceſſerunt:inter hos etiã Palmyreni,qui ſuperfuerant principes ciuitatis,& Ægyptij ob rebellionẽ.ductæ ſunt & decem mulieres,quas uirili habitu pugnantes inter Gethas ceperant:quas de Amazonib.ortas titulus indicabat.prælati ſunt tituli gentiũ nomina cõtinentes.Inter hæc fuit Tetricus chlamyde coccinea,tunica Galbina, brachis Gallicis ornatus, adiuncto ſibi filio,quẽ imperatorẽ in Gallia nũcupauerat.Incedebat etiã Zenobia ornata gemmis,catenis aureis, quas ſibi fecerat uincta. præferebantur coronæ ciuitatum aureæ,titulis eminentibus proditæ:Iam populus ipſe Romanus,iam uexilla collegiorum atq; caſtrorum,& catafractarij milites,& omnis exercitus & ſenatus(& ſi aliquantulũ triſtior,quod ſenatores triumphari uidebant) multũ põpæ addiderunt.Deniq; in Capitoliũ uix nona hora peruenit,ſerò aũt ad palatium.Sequentibus diebus datæ ſunt populo uoluptates ludorum ſcenicorum,ludorũ Circenſium,uenationum,gladiatorum,naumachiæ. Vltimus mihi reſtat Romanorũ principũ,quos legerim triumphaſſe Probus.uellemq; Flauiũ Vopiſcũ qua diligentia ſuperiorẽ Aureliani,eadem & hunc Probi è Pannonia imperatoris uerè probi præſtantiſſimiq; triumphũ ſcripſiſſe.Sed uideť dei iudicio factum eſſe,ut qui ultimus omnium in tanto imperio triumphus eſſe debebat,mutilus,truncusq; deſcriberet.Sunt itaq; Flauij Vopiſci hæc uerba.Triumphauit de Germanis & Bemis omniũ gentium ferociſſimis,ad quingẽtos homines ante triumphũ duxit.Venationem in Circo ampliſſimã dedit:ita ut populus cuncta diriperet.Genus aũt ſpectaculi fuit tale. Arbores ualidæ per milites radicitus auulſæ,latè longeq; trabibus affixæ ſunt:terra deinde ſuperiecta, totusq; circus ad ſyluæ ſpeciem cõſitus gratiã uiroris præbuit.Immiſſi deinde per oẽs aditus ſtruthiones mille,cerui mille,apri mille,damæ & cætera animalia quanta ali adinueniriq; potuerunt.Immiſſi deinde populares:rapuit quiſq; quod uoluit.Triumphos iam tandẽ abſoluimus,quos è tanta trecentorum & uiginti multitudine duximus ſeligendos:ut formam triumphi oſtẽderemus,quam inſpexiſſe Aurelium Auguſtinũ optaſſe refertur: quanq; Auguſtinũ non magis id tenuit deſiderium,q̃ è noſtris plurimos habere uidemus.Qua ratione unicum nunc ex omnibus cõflare libet,& ordinẽ formamq; uarijs ſuprà locis & modis deſcriptã ita repetere,ut in præſentis temporis Roma duci uideatur. Venientes Romã ad triumphos duces Romanos Itali,quacunq; uiderent,ſuo & ipſi triumpho excipiebant, qđ de Scipione Liuiũ ſuprà ſcripſiſſe oſtendimus.Expectabãt uerò foris: quia lege cautum fuiſſe docuimus,nullũ ducẽ ante triumphi initium urbẽ ingredi. Eos qui triumphũ ducturi erant ſatis ſuprà oſtendit Ioſephus,ſemper ad portã conſediſſe, quam ipſe dicit nomen inde nactã fuiſſe,q triumphi per eam ducerenť, nosq; in Roma inſtaurata, priſcorum teſtimonio & autoritate docuimus,territoriũ triũphale ad eum fuiſſe locũ, ubi apud baſilicam principis Apoſtolorum Petri,ſancti Andreæ eccleſia & cenotaphiũ extant:quo in celeberrimo priſcis etiam temporibus loco,apud id tunc Apollinis templũ nunc ſanctæ Petronillæ,& ſanctæ Mariæ Febricoſcorũ eccleſiã, obeliſcus eſt ille ſublimis quẽ Caiũ principẽ in Neronis circo erexiſſe Plinius eſt autor. In eo itaq; territorio triumphali parata triumphi pompa per uiam procedebat triumphalẽ, cuius ſtratæ ſilicibus particula adhuc cerniť ſub ſancti Spiritus in Saxia hoſpitali,ut per nunc dirutũ põtem Tyberis triumphalẽ ibi proximũ, & portam pariter dirutã eius pontis triumphalẽ, cuius ampla cernere eſt fundamenta,in urbem & ad Capitolium duceretur. Cõtinuabatur autẽ ea triumphalis uia ad poſteriorẽ nunc porticum eccleſiæ ſancti Celſi, ad quam arcus marmorei ipſam amplexi uiam,altera extat coxa corroſam è marmore ſtatuã retinens coloſſeam.Reflexa inde uia ſancti Laurentij in Damaſo eccleſiã,& poſt Floræ cãpum petebat:idq; hinc maximè ꝓximis temporibus cernere fuit,quod in cõtinuatis ſuper eam domibus fundamenta iacere aut puteos effodere moliẽtes, ſiliceã ueterẽ offenderunt ſpacioſiſſimã,à campo Floræ ad nunc plateã Iudęorum:inde Iunonis templum, nunc ſancti Angeli in foro piſciũ eccleſiã,poſt ad ſanctũ Georgiũ in uelabro procedẽs uia ſub nouis ædibus ruinisq; ab effodiẽtibus inuenitur,quouſq; Iani templo uelabroq; proxima in cliuum deſitura Capitolinum detecta cernitur: A uelabro autem cliuum inchoaſſe Capitolinum,per quem ad Iouis optimi maximi templum erat aſcenſus,ſatis in Roma oſtendimus inſtaurata.Notiſſimumq; eſt ex Suetonio illud, quod breui ſuprà diximus:Cæſarem Gallici triumphi die,prętereuehentem uelabrum curru penè excuſſum fuiſſe

A ſuiſſe axe diffracto. hæc itaq; fuit triumphantium uia ab obeliſco territorio portaq; tri-
umphali ad Iouis templum: cuius magna & diſſipata nunc fundamentorum ubi de faci
noroſis in Capitolino colle ſupplicium ſumit̃, ueſtigia extare uidemus: uiaq; tota quam
deſcripſimus non modo in P. Æmilij (ſicut dictũ eſt) ſed in cæteris quoq; triumphis, un
diq; aulæis lauroq; ornabatur. & fori ſediliaq; ex materia tabulataq; ad utranq; partem
uiæ, feneſtraſq; & per tecta pari diſponebant̃ ornatu, populum commodè exceptura, *Ornatus uiæ*
qui nitidis ueſtibus ita totus conueniebat, ut quod Hebræus noſter ſcribit, nemo ex tan *triumphalis.*
ta multitudine ea die remaneret in domibus. Templaq; ipſi imminentia uiæ, quorũ præ
ter ſancti Angeli eccleſiam, nulla extant: aperta & ſertis uaporibuſq; ſuauibus repleta
erant. Multitudo miniſtrorũ baculos manibus geſtantiũ inauratos, turbas ex medio di-
mouebat, ut uia aperta & pura redderetur. Prius uerò ꝙ ordinē deſcribamus, quem pro
greſſurus cum pompa in urbē imperator ſeruabat: aliqua exponere libet à Ioſepho ſcri
pta, & tamen aliorum quoq; triumphorum deſcriptioni admodum profutura, quę legē
B tibus ſicut hactenus nobis fuerunt dubia eſſe uidemus. Dicit Ioſephus: cuncta pars mili
taris ante lucē per turmas atq; ordines progreſſa eſt cũ rectoribus ſuis, & circa oſtia con
ſtituta non palatij ſuperioris, ſed propè Iſidis templum. Ibi enim principes nocte illa re-
quieſcebant. Noſq; ignotum aliàs Iſidis templi locum nuper edocti ſumus. Honofrius
Tricarienſis epiſcopus, Andreaſq; eius frater germanus conſiſtorialis aduocatus, ciues
ex Crucea gente Romani, ædes habent eorũ uirtuti opibuſq; reſpondentes, uiæ quã de
ſcripſimus triumphali ſuperimpoſitas: campũ inter Floræ & plateã Iudeorũ, quas alio-
quin amplas uetuſtorum priſci operis marmorũ fruſtis, tabulis, ſtrumētiſq; plurimum
exornare nituntur. datum itaq; nuper ab Andreæ clientulo uinitore marmor pergrãde
Luculleum uel (ut appellant) ſerpentinum literas inſcriptũ maiuſculas elegantes, ad do
mus eminentem angulum affixerunt. Eſtq; inciſarum hic tenor ſuperiori in margine pri
mum: SAECVLO FELICI. Deinde ad quadri mediũ ſequitur ſeſquilinea. PHISIAS
SACERDOS ISIDI. Salutaris conſecratio. tres deinceps ſunt lineolæ: Põtificis uotis
C annuãt dij Romanæ reip. arcanaq; morbis præſidia annuãt: quorum nutu Romano im-
perio regna ceſſere. Ipſum lapidem cum ſatis conijceret in templo Iſidis repertũ fuiſſe,
itum eſt in uineã: locuſq; inſpectus multis obſitus ſentibus unde ſaxũ erat auulſum: Fa-
cileq; fuit intelligere, extantes corroſos ſemiq; ruptos fornices, & uix ſolo ſupereminē-
tes murorum pinnas, templũ fuiſſe, quod Iſidi ſacerdos Phiſias conſecraſſet. Id nunc eſt
qua in parte monaſterium inter ſancti Xyſti & ingentes ſpectandaſq; thermarum An-
tonianarũ ruinas uiã fuiſſe nouã, qua nihil Roma habuit pulcrius, in Roma docuimus
inſtaurata. eratq; id templum ad ipſius uiæ nouæ ſupremum caput, in palatiũ maius cir-
cum'ue maximum ſpectans: ut iam liceat intelligere, milites qui ante lucem per turmas
atq; ordines progreſſi erant cum rectoribus ſuis, circa oſtia fuiſſe ædium uiæ nouæ non
palatij ſuperioris ibi proximi. nec moueat principes triumphaturos ad Iſidis templũ in
ciuitatis medio quieuiſſe, & non extra urbem legi obtemperaturos expectaſſe. Lex em̃
ipſa & multæ aliæ ſtante ſub conſulibus rep. caſtè ſeruari ſolitæ ſub principibus exolue-
D rant. Veſpaſianus tamen & Titus legi ex parte aliqua parituri ad territoriũ portamq; tri
umphalem lauro coronati, & ueſtem induti purpureã ſunt progreſſi. Vbi panegyricis
laudũ ſuarũ redundãtibus de more auditis, rem diuinã capite operto fecerũt. Milites ue
rò Ioſephus ſcribit inermes in ueſte ſericea fuiſſe, quod illorũ opinioni aduerſatur, q̃ ue-
teres Romanos rerum dominos parũ ſplendido atq; etiã inepto amictu uſos fuiſſe calũ
niantur. Qualia uerò fuerint ſpectacula, qualis pompa, quantæ qualeſq; diuitiæ in triũ-
pho oſtenſæ, & Ioſephus & Appianus & ſupradicti à quibus ſumpſimus ſcriptores dif-
fuſè dicunt. Aliqua tñ repetere libet, noſtro huius temporis triumpho, quē hic uerbis &
ſcripto ducimus coaptãda. Sitq; prima pars ueſtiũ, quas ex rariſſimi generis purpura, &
diligentiſſima pictura uariatas arte Babylonica Hebræus dicit: & rariſſimi generis pur
purã fuiſſe cõſtat, quã noſtri cũ cremiſſinã, tum uiolaceam appellãt. Artis uerò Babylo- *Ars Baby-*
nicæ à priſcis Romanis dicta ſunt omnia, quæcũq; uariatis colorib. uariatóue ſerico, aut *lonica.*
auro & mixtim ex utroq; contexunt̃: quorũ per Italiã nimius nunc improbandus, perni
cioſuſq; cernitur abuſus. De gemmis quas dicit partim in coronis, partim aliter fuiſſe de
latas notoriũ eſt, ut cum ſola ardēti ambitione pares illis noſtri ſint, à multitudine tamē

eorum

eorum incomparabili ſuperentur. Iam uerò quæ dicit Ioſephus prò merito laudare non poſſe, multitudinem illorũ ſpectaculorũ & magnificentiam in omnibus, quæ quiſq; ex cogitauerit, uel artiũ factis, uel diuitiarum operibus, uel naturæ nouitate, omnibus perſuaſum eſſe non dubitamus, quæ ne dum nũc referri aut excogitari poſſent, ſed ita in ſingulis mutabantur triumphis, ut nihil magis quiſq; curaret q̃ ne ea adduceret ſpectaculorũ machinarumq; genera, quæ prioribus pompis uiſa erant. & diuerſa multi animaliũ genera ducebant proprijs induta ornamẽtis, ut color habituſq; ornamẽtorum urſis adhibitorum, leones aliter ueſtitos ſecerneret, pariter lynces, & pardos, diuerſuſq; damas internoſci & pãtheras faceret ornatus. Nec paruæ erat pulcritudinis delectationiſq; uidere eos homines, qui ſingula præferrent ſpectanda, aut ſingula ducerent animalia, purpureis atq; inauratis eſſe ueſtitos, cum tamen & captiui ordine in ſpectaculum ducti ornatus ſui ſplendorẽ haberent. Inter hæc ſtuporis fuiſſe dicit Ioſephus machinarum, quæ portabant̃ & pegmatũ fabricationem, quarũ rerum ſimilitudinẽ cùm à nobis uiſam dixerimus, facilè erit intelligere qualia fuerint maxima: cùm parua nos inſpecta cũ ſtupore non potuerimus non mirari. Eſt celeberrimus quotannis in urbe Florentia Ioãnis Baptiſtæ feſtus dies, in quo diuerſi generis machinæ, diuerſa transferuntur ſpectacula ingenij ſubtilitate ueteribus illis nullatenus poſtponenda. Adhibenturq; inprimis ſpectãdæ pulcritudinis pegmata, ex illis etiã quæ in tertiũ nidũ undequaq; ſurrexiſſe Hebręus noſter tantopere admiratur. quin ſi ueniã dabunt nobis doctiores, imperitos hoc loco quid ea fuerint pegmata docebimus. Decẽpedalis erat quaquauerſum latitudinis ſolidum tabulatũ, è cuius baſis centro lignea ſurgebat colũna uiginti pedũ proceritate ſublimis, ad quã trina diſtinctione proportionaliter facta terni ramorũ ordines ferreorũ erant. quibus in ramis inauratis fronde multa aurea argenteaúe denſatis, tanquã auicularũ nidi ex corio loruliſúe uerſicoloribus, puerorũ bimulorũ ad ſummumúe trimulorũ ſedes & tanquã cubilia diſponebant̃. Eorumq; puerorũ capite ſolũ exerto, pars toto eminens corpuſculo iucundũ ridiculumúe aliquid prout occultus in fronde præceptor ſuggereret balbutiebat. hancq; molẽ robuſta ſeruorũ multitudo non centonib. ut florẽtiæ nunc, ſed purpureis aureis ue indutorũ perferebat. Multaq; cũ & uaria in triumpho eſſent pegmata, nequaq; continuata ferebant̃, ſed aliæ interponebantur machinæ ſimili in tabulatò ſimiliq; ſeruorũ ornatu delatæ, in quib. præliorũ ſimulacra edebant̃, ut uincentes Romanos cadentes cæſoſq; hoſtes una, fugiẽtes alia hoſtes, in ſequutoſq; Quirites: oppugnari urbẽ defendiq; alia, alia capi, uriq; excindiq; appareret: ſingulisq; in machinis & rebus quæ gererent̃ primarij hoſtiũ duces ſimulati eodẽ erant ueſtiũ habitu, in quo poſt parũ ueri ante currũ uincti inſpiciebant̃. Alia quæ ſequebant̃ fercula ſingulis in triũphis uaria ſuã præbebant delectationẽ. Sed in Titi Veſpaſiani triũpho inde gratioſiora ſunt, quæ a Ioſepho ſcribunt̃; quod ea in marmoreo triumphali arcu ſuo Romę ad ſanctã Mariã nouam uidemus extare, quæ apud Hieroſolymã in tẽplo reperta ſunt. Menſa aurea, & candelabrũ auro factũ, cuius formam melius lapis q̃ Ioſephi deſcriptio nobis oſtendit. poſtea portabatur lex Iudæorũ marmorea item extans. In alijs uerò triũphis, qui ſingulos repetere uolet plurima inueniet admiranda, quæ præcedebant dictas machinas & pegmata aut ſequebant̃: Noſtrum uerò nos triumphũ tandẽ aggrediamur.

Simulacra præliorum.

Triumphi deſcriptio.

Qui bello confecto ad urbem cum reducto exercitu redierat imperator, in Vaticani territorio triũphali tunc ſine ædificijs puro à marmoreis, nunc baſilicæ ſancti Petri principis Apoſtolorũ ſcalis ad obeliſcum expectabat. Ad quẽ locũ ante lucẽ ſeſe omnis ciuitas effundebat. Et quia lentiſſimo ꝓpter impedimẽta tardanteſq; machinás gradu incedẽdum erat, præceſſuri põtifices ſacerdoteſq; & religioni addicta colluuio: ſuã pompã prius ducere inchoabãt, quẽ inter conatũ imperator capite operto rem diuinã faciebat, in qua ſic oraſſe eũ accepimus. Dij nutu & imperio, quorũ nata & aucta eſt res Romana: eandẽ placidi propitiatiq; ſeruate. Miratiq; aliquãdo ſumus, quo ſit factũ modo, ut ſicut triumphalis pompa priſcis omniũ celeberrima è Vaticano & ab Apollinis tẽplo in urbẽ ducebat̃, ita & Chriſtianis tẽporib. eccleſiaſticorũ ordinũ ꝓceſſiones quęcũq; ſolẽnes è Vaticano pariter & à beati Petri baſilica, quę in illius tẽpli parte cõſtructa eſt ineant. Et ſua illa in ſuis põpis, quę tãtus popul. pars pręiret, pars ſequeret̃ ſacra habebãt tenſas ſcilicet, argẽteũ birotũ, currũ, ancilia, Palladiũq; & ſacra alia præferentẽ. Curruiq;

ſummus

A ſummus & ſumptuoſiſſimus adhibebat̃ ornatus. Et tenſas proximiores nullo interme-
dio ſacerdotes Salij præcedebãt, uiri ſemper omniũ grauiſſimi totiuſq; ciuitatis ampliſ-
ſimi: quando Fabiũ Maximũ, & L. Scipionẽ diutiſſimè inter Salios uixiſſe ac obijſſe: &
Titum Veſpaſianum Salijs à quibus erat in collegiũ cooptatus gratias egiſſe ingẽtes ſu
prà docuimus. Veſtes uerò quibus Salij in pompa utebantur, ſubtili ſimpliciq; ſerico cę
ruleo fuere colore, candidioribus uirgulis intertextis, quibus Conſtantinopolitanũ pa-
triarchã uti uidemus. & caudã nullo ſuſtentante trahebant Salij noſtrorũ cardinaliũ mo
re, qui illos imitati uidẽtur cauda longiore: ancileq; unum ex ijs, quæ cœlo decidiſſe di
cebãt, brachio tanquam in prælio aptatũ deferebãt. Eratq; in religione legitimũ Salios
in pompa ternos, ad ſummũ quaternos & ſaltare ſimul & canere; quæ quidẽ carmina o-
mnis pompa cantu uel incondito referebat: fueruntq; ex ijs, quorum nonnulla ad ſingu
los deos Horatius in Odis & ad extremum ſeculare poſuit. Et ne addubitet quiſpiã gra
uiſſimos ampliſſimoſq; felicium ſtãtis reip. ſeculorum uiros adduci potuiſſe, ut in foro
B aut uia triumphali ſaltarent: gloriari ſolitum fuiſſe traditur Maximũ: ſe qui quartũ octo
geſimũ ageret annũ, iuniores multo collegas ſaltu ſuperaſſe. Ad tenſas dehinc quo ſe-
querentur ordine, operoſiſſimum fuerit ſcribere: ſed cum omnia templa omniũ deorũ
dearumq; ſacella, omnes ædes, ſuos & multiplices habuerint ſacerdotes, cum ſodales il
lis & more noſtro ſocietates ac confraternitates, tanto noſtris plures, quanto maior tũc
erat populus fuiſſe docuerimus, pompã quæ aut præcederet, aut ſequeret̃ ad tenſas in-
gentem eſſe oportuit, quã quidem turbam per ſuperius deſcriptam triumphalem uiã &
portã, uaria oblatrãtem in deos carmina, nos nunc uidere & audire uidemur. Singuli ue
rò ordines ſacerdotũ, ſingulæ ſodalitates, ſingula pegmatũ & machinarũ agmina ſuos
habuere ludios, & ſimphoniacos, ſingulos pantomimos, per quos à præcedentib. colle
gijs diuiderentur. Petreiæ enim alicubi fuerunt mulierculæ ebrias ſe geſticulationibus
ſimulantes, quæ dum obtorto uacillantiq; greſſu in caſum & ruinã pendent, ſeſeq; uix
tandem ſuſtentantes totã paucis ſed amplis paſſibus uiã cõplectuntur: turbas in riſum
C prouocant. Et mãducos, aliqui digniores ditioreſq; ſacerdotes, à quibus ſua gratior fie-
ret pompa, præmittebant. Erantq; hi, laruato capite humano maiori, maxillas uaſta mà
gnitudine pariter uaſtis armatas dentibus habẽtes, qui ſuo tanti oris hiatu dentiũq; cre-
pitu, ſeſe in utranq; partẽ uiæ dum flecterent: ridentẽ turbam uertebant in fugã, & quic
quid in eſum ori applicaretur: tanq; deglutientes in ſinum demittebant. Vtq; maiorẽ ua
rietas delectationẽ faceret, Ciceriæ alijs interiectæ ordinib. ſuos & ipſæ riſus etiã uiris
grauibus exciuere. Viri erãt hi, ueſte & laruato oris habitu muliebri, quibus ceruicis p-
ceritas iuſta oblongior appareret, uocis tamen uſus ad labia & inter dentes ita reſpõde
bat, ut uerborũ proprietas nullatenus deſideraret̃: Qui media incedẽtes uia ſpectatores
ad utranq; partẽ mira linguæ uolubilitate, pro uniuſcuiuſq; conditione iocis aut ridicu
lis, lœdorijs laudibus, uituperationibus, aut ſerijs appetebant. Suiſq; pariter pompæ lo
cis interiecti erant lydij, ingens citharœdorum tibicinumq; turba, ſericeis aureiſq; indu
ta, & coronis pariter aureis redimita, cum quibus nonnulli pſallentes canenteſq; prodi
D bant. Eorumq; in medio ludius quiſpiã talari ueſte fimbrijs armilliſq; aureis ſplendenti
bus amictus: uarios edebat geſtus: Subinde Veſtalibus pſaltriæ & phanaticæ muliercu
læ præluſerunt, quarũ geſticulationes marmorib. inſculptas, quoties per urbẽ offendo,
quin ſubſiſtens inſpiciã nequeo cõtinere, pariter & debacchantes quæ ſuis bacchi ſacer
dotibus Bacchidibuſq;, haud ſecus quã in Orgijs capillo per humeros ſparſo, nudæ po
tius uolare q; ſaltare uident̃. Suum quoq; inter alios pompæ ſacerdotũ, ſodaliũ & epulo
num ordines munus, mimi, hiſtriones, pantomimi, & cætera ludionũ turba præſtiterũt:
ut dum ea ſubit menti & memoriæ recordatio, hos ego ſtrepitus, has ſaltantiũ inſanias
calamo nunc cupiã declinare. Poſtq; pontem & portã triumphalẽ omnis ſuperſtitioſa
priſcorũ pompa tranſgreſſa erat, auri, & argenti armorũ bellicarumq; machinarũ, & di-
tiſſimæ ac lautiſſimæ ſupellectilis, quantũ ſinguli triumphatores in ærariũ inferebãt: ſu
prà in deſcriptis multorum triumphis audiuimus: Vnde hãc ſolam partẽ quia noſtrorũ
ſeculi noſtri præſertim eccleſiaſticæ rei Romanæ principum, neminẽ imitaturũ eſſe cre
dimus, in noſtro hoc triũpho effingere deſinemus, & pariter nulla pegmata pręter ſu-
pradicta, nullas machinas adhibebimus. Imper. igit̃: ad cuius exemplũ utinã aliquando

unus

unus uel plures Chriſtiani ſuccedant: currum inſidens birotũ,auro,argento, gemmiſq; B
ſplendentẽ ingrediebatur.Sed ubi in curru illo circuncirca picti erant,hinc Iuppiter ſceptrum,inde Neptunus tridentẽ,Iuno haſtã Quirini,manu geſtantes,deinde Mercurius caput pedeſq; alatus,in noſtro curru,Petrus claues,enſem Paulus manu gerãt,Michael Georgiuſq; Dracones perimant,& Bartholomæus ſuã humero pellem portet.Aureaq; noſter imperator palla induatur,ſtellis ex auro ſplendentibus uariata, ſceptrum manu dextera eburneũ,ſiniſtra lauri ramum geſtans.Nec auream priſco de more Etruſco coronã,ſed laureã habeat.Sicq; non ut olim ſeruum,qui iuxta Plinium ponderis eximij aureã poſt humeros ſtans ſuſtentet,adhiberi oportebit.Nec cogetur imperator noſter ferreum annulum manu habere,ut ſeruo in tanta gloria ſe æquari recognoſcat:ad quã Plinij ſententiam Iuuenalis alluſit. Magnæq; coronæ Tantum orbem, quantũ ceruix non ſufficit ulla.Quippe tenet ſudãs hanc publicus,& ſibi cõſul ne placeat,curru ſeruus portatur eodem.Optimũ itaq; potius imperatorem Titum Veſpaſianũ noſter imitabit̃ imperator,qui non ſeruum in curru poſt humeros,ſed fortunam ex auro habuit alatã,quæ F
ſi noſtro adhibebitur,demiſſus cœlo angelus eſſe uidebitur.Aſſideat tamen noſtro ſi erit filius puer,& Scipionis optimi ciuis exemplo nepotes hac ex cognatione ephebi cãdidorum equorũ currum trahentium frena regant,aut ſi deerunt nepotes & cognati,diſcat à Iuuenale adhibere Niueos ad frena Quirites,Defoſſa in loculis,quos ſportula fecit amicos.Poſt currũ ſegregati à multitudine legati & digniores quiq; ac uirtutib.præſtantiores equo uehant̃.Hoſtium uerò duces & captiui nobiliores ante currũ uincti ducantur,ut ipſorum aſpectu pulcerrimum ſpectaculum,fructumq; uictoriæ ingẽtem populus Romanus excipere poſſit,qui illos in carcerẽ duci uideat.Clamẽt interim obſtrepantq; antè & retrò milites laureati:carmina in ducem ſuũ laudibus plena,&cum libuit ridicula & opprobria,lœdoriaſq; licẽtiſſimè proferãt. Magnaq; cùm ſit ac propè infinita earum,quæ in triumphum ducuntur rerum & captiuorum multitudo,&cùm pompę & populi innumera ſit turba,à territorio triumphali in forum uſq; magnũ Romanũ nouem horis(ſicut in Aureliani triumpho contigit)ægrè perueniat̃:& tamen cùm ad eius G
fori partẽ,quæ iuxta Ouidij uerba de boue nomen habet,erit peruentũ, currus ipſe ſubſiſtat.Nec prius equos flectant,qui eorum frena agent adoleſcentes,quam & ipſe cõſul uexilla aliaq; magiſtratus inſignia,in ipſo foro de more depoſuerit,& ducẽ hoſtiũ in carcerẽ perductũ occiſumq; aliquis denũciauerit:ut quẽ P.R.quẽ milites Romani aliquando metuerunt,ſupplicio affectũ eſſe gaudeant. Tuncq; aſcendens in Capitoliũ cõſul rẽ diuinam in Iouis opt.max.tẽplo faciebat:cuius ad deos oratio hæc fuiſſe refertur. Gratias tibi Iuppiter optime maxime,tibiq; Iuno regina,& cæteri huius cuſtodes habitatoreſq; arcis dij,libens lætuſq; ago:re Romana in hanc diem & horã per manus quod uoluiſti meas ſeruata benè,geſtaq;:eandẽ & ſeruate ut facitis,fouete,ꝓtegite,ꝓpitiati,ſupplex oro.Eundẽq; diẽ,& uictori imperij & uictò finẽ uitæ feciſſe lætus exultabat atq; iubilabat populus.Deducat̃ deinde in palatiũ imperator noſter,ad cœnã mille menſis in foro paratã deſcenſurus,ad quã inuitatus,qui tunc erit conſul non accedat,ne qui triumphauerit,aliquem ſe in ea digniorem accubituq; priorem habeat: Et ſi exemplo Scipionis optimi modeſtiſſimiq; ciuis,noſter triũphator maluerit, minore multo apparatu in Capitolio cœnam paret.Triumphos uiam & Romam abſoluimus triumphantem,ſi unum operi claudendo addet̃,non modo ſcilicet ſcriptura ſicut nuper fecimus depictos ſed ueros & priſcis digniores triumphos Romæ ducendos eſſe ſperari poſſe,ſi eos q ad clauum ſedent reip.chriſtianæ principes ſe ipſos noſſe,& quam ſuſceperint curã mente & animo conſiderare,meliori ſolito dei munere contingeret. neq; enim forma & inſtitutione,utinam ne magis potentatu & magnitudine,multum abeſt ab ea, quam in hoc opere,per ſingulas partes deſcripſimus Romana & publica, hæc in qua uiuimus eccleſiaſtica,res Romana.Sæpe ex Liuio & Cicerone ſuprà diximus:Dũ nullũ faſtiditur genus,in quo uirtus eniteſceret,creuiſſe Romanum imperiũ,& uiros ex omni parte orbis oſtendimus Romæ uiſos eſſe,non ciues modo militeſq; & ſenatores,ſed conſules: qua urbis & rerum cõmunione factũ ſit,ut ne dum Romę geniti & cohabitantes infinita & tamen diuerſi generis hominum multitudo,nedũ Italici generis præſtãtes uiri, ſed hinc ad Caucaſum montẽ,inde ad Tanaim aut ad Gangẽ geniti:Romanã pari affectu remp. amarent

Oratio triumphãtis ad deos perfecto triumpho.

amarent

A amarent, defenſarent, tuerētur, augerent. Similem itaq; præſentis rei ſtatum eſſe hinc dicimus, quia pōtificē Romanū cōſulis, Cardinales ſenatorū, reges, principes, duces, marchiones, comites, & alios Chriſtiani orbis nobiles, legatorū, quæſtorū, tribunorū militū, præfectorum præſidijs, cēturionum, & decurionū, officio fungi & reſpondere uidetur. Epiſcoporum uerò & aliorū eccleſiaſticorū multitudo Romanam frequentās curiam, magiſtratuum obtinet locum, per quos aut reip. officia, aut ſingulæ prouinciarum diœceſes adminiſtrant. Et pōtifices Romani olim originem Aſiaticā habuere, Petrus Apoſtolorum princeps, Anicetusq;, Ioannes quintus, Sergius, Siſinius, Cōſtantinus, Gregorius tertius: Græcia pariter ſuos habuit, Anacletū, Teleſphorū, Hyginiū, Eleutheriū, Antheronem, Sixtum, Euſebiū, Zoſimum, Theodorū, Ioannē ſextum & ſeptimū, Zachariam, & noſtris diebus ex Creta quintum Alexandrum. Nec ſuis caruit Aphrica pontificibus, ex qua Victorē Melchiadē & Gelaſium habuimus. Caium Dalmatia, & Ioannē quartum habuit. Damaſium Hiſpania, & Ioannē primū uigeſimum, nuperq; Caliſtum

Pontificum Romanorum origo & series.

B tertium, Sardiq; fuerunt Hilarius & Symmachus. Agatho aūt Leo ſecundus, & Stephanus tertius fuere Siculi. maiorē numerum Gallia nobis dedit, Martinum primū, Romanum quoq;, & Syluestrum ſecundum, Stephanū nonum, & Vrbanum ſecundū, Caliſtū ſecundum, Vrbanum quartum, Clementē quartum, Ioannē ſecundum uigeſimum, Benedictum duodecimū, Clementē ſextum: & quartus Gregorius, ſecundusq; Clemēs fuere Saxones. Damaſus uerò ſecundus, Victorq; ex Norico geniti ſunt, nunc Bauaria: & Leonē quintū, Gregoriumq; ſextum, Alemania dedit. Hadrianū quartū Anglia, quintū Innocentium Burgundia. Et trina propemodum diuiſione paulo plures prædictis Roma, totidē Italia. Turbā uerò Cardinalium epiſcoporumq; & aliorū in rep. eccleſiaſtica præſtantiſſimorū, quā Aſia, Aphrica, & pars Europæ à Barbaris nunc oppreſſa habuit, infinitum fuerit recenſere. Satis tn̄ pulchrumq; erit nūc ſuperſtites numerare: præter Caliſtum tertium pontificem ex Hiſpania citeriori Valentinum, qui proximo obijt anno, quinq; Cardinales utraq; habet Hiſpania: Ioannē de turre cremata ſancti Sixti, Ioānem

Cardinales Romani.

C de Caruaial, qui legationē actu ipſo apud Pannonas in Turcos exercet, Ioānem Zamorenſem titulo ſanctæ Priſcæ, ulterior: & Rodericum uicecancellarium ſancti Nicolai in carcere Tulliano, Ludouicumq; ſanctorū quatuor coronatorū Caliſti nepotes citerior habet Hiſpania. & ſuum Aſia Beſſarionē ex Pontica Trapezunda Græcum epiſcopum Tuſculanum, & alterum itē habet Græcia, Iſidorum ex Conſtantinopoli epiſcopū Sabinenſem. Tres etiā nunc habet Gallia Cardinales: Gulielmū Rothomagenſem titulo ſancti Martini in montibus, Alanū Auinionenſem titulo ſanctæ Praſedis, & Eduēſem. Germania aūt unicum Nicolaum de Cuſa titulo ſancti Petri ad uincula. Non itaq; iniuria dixiſſe uidemur, Romanæ olim reip. ſimilē eſſe eccleſiaſticā rem Romanā, quæ haud ſecus, q̄ illa ex uiris conficiat, quos omnes orbis terrarum prouincias mittere contigerit digniores: & ſub hac re noſtra oēs nomen profeſſos Chriſtianum uelint nolint regi & gubernari oportet. Neq; eīm regia aut alia poteſtate, neq; magiſtratibus, neq; dignitate fungi, neq; etiā uir haberi poteſt, qui noſtri cōſulis & ſenatus cōuentusq; publici legib.

D conſultis inſtitutisq; aduerſatur: huius eñ reipublicæ ſcita perpetuā animarum ſalutem & gloriā ſpondentia multo pluris faciēda ſunt, q̄ gloria quā ſuis ciuibus remp. conſeruantibus ſpondebat Romana reſpub. ut uero & proprio nomine deſertores appellandi ſint, qui caſtra hæc deſerunt in urbe Roma à reip. Chriſtianæ fundatoribus apoſtolis Petro & Paulo inſtituta, quorum Petri ipſius baſilica eſt prætorium, Conſul eſt pontifex, Magiſter militum eſt Cæſaris imperatorisq; nomē retinens, Legati, quæſtores, tribuni, & cēturiones ſunt quos diximus, reges, principes & duces. Vt affirmare auſim ſi ad hæc caſtra quoad debent ductores ordinū frequentes affuerint, facilè futurū, orbis olim Romani prouincias reip. Romanæ non rebelles, imperio reſtituere ac ſubijcere. Quid autē per immortalem deum ſibi uult ſacroſanctū nomen Chriſtianum quempiā profiteri, ſe Chriſtianum eccleſiæ membrum dicere, Barbaras nationes, Turcos, Saracenos & cæteros infideles uerbo aſpernari, inſectari, & eò amētiæ progredi, ut cum Chriſtiani exercitus caſtra ſigna & munitiones per ignauiā deſerat & prodat, fructu imprimis ſperatæ ſalutis æternæ careat, & quod Græcis hactenus cōtigit, ſenſim ueniat in hoſtiū poteſtatē.

FINIS.

86 Idem monaſterium reædificauit ſumptuoſiſſimũ
87 Amphitheatrum Statilij Tauri
88 Eccleſia S. Crucis
89 Cartuſienſes
90 Quid in Exquilijs fuerit, ſitq; ad præſens
91 Quirinalis & Viminalis colles quid habuerint, aut nunc habeant
92 Quid Suburra
93 Montes quare ſecerni non poſſunt
94 Quid agger Tarquinij
95 Vrbs penſilis
96 Quæ in Exquilijs Quirinali, Viminali, Carinis, Suburra
97 Corneliorum domus
98 Statuæ iacentes in montibus
99 Cabali Praxitelis & Phidiæ
100 Horti Mæcenatiani
101 Habitauit Virgilius in Exquilijs
102 Malæ fortunæ fanum uicus ſceleratus
103 Qui ex Romanis boni coloni
104 De thermis Diocletiani

LIBRI II. INDEX.

1 De Thermis in genere
2 Erant in Thermis balnea
3 Erant natatoria & nemora
4 Thermis aliqui benè uſi ſunt
5 Thermarum amplitudo uſus à principio
6 Thermæ quando primum populi uſibus permiſſæ
7 Alexandrinæ Thermæ ubi fuerint
8 Aggrippinæ Thermæ ubi fuerint
9 Antonianæ Thermæ ubi fuerint
10 Neronianæ Thermæ ubi fuerint
11 Titi & Veſpaſiani Thermæ
12 Domitiani ther. & alia eius opera
13 Naumachia Domitiani ubi fuerit
14 Arcus triumphalis Domitiani nunc triphali
15 Palatium S. Laurentij in Lucina
16 Seuerianæ Thermæ ubi fuerint
17 Gordianæ Thermæ ad S. Euſebium
18 Aurelianæ Thermæ ubi fuerint
19 Conſtantinianæ Thermæ ubi fuerint
20 Nouatianæ Thermæ ubi fuerint
21 Eccleſia S. Pudentianæ à quo conſtructa
22 Olympiadis Thermæ ubi cernuntur
23 Trophæa Caij Marij ubi & quid fuerint
24 Baſilica Caij & Lucij à Cæſare facta nunc thermæ Galuciæ
25 Macellum ubi & quid fuerit
26 Arcus ſancti Viti
27 Quid fuerit in Viminali colle
28 Horti Saluſtiani
29 Quid fuerit in Quirinali colle
30 De Carinis, Suburra, Taberniola uia ſacra ſimul in genere
31 Via ſacra ubi fuerit
32 Curia uetus ubi dicebatur
33 Item uia ſacra ubi fuerit
34 In Carinis quid
35 Eccleſia S. Petri ad uincula
36 Eccleſia ſanctæ Luciæ in Orphea
37 Eccleſia S. Martini in montibus
38 Suburra ubi fuerit
39 Eccleſia S. Agathæ in Suburra
40 De his quæ ad religionem ſpectauere in genere
41 Quid ara
42 Quid templum
43 Iouis Statoris templum
44 Porta palatij ubi fuerit
45 Lacus Curtij ſiue Curtius ubi & quid
46 De Iani templo
47 Numiſma Iani
48 Latium ubi fuerit à principio
49 Forum boarium ubi erat
50 Forum piſcarium ubi
51 Velabri nominis ratio
52 Cliuus Capitolinus
53 Argiletum quid
54 Eccleſia S. Georgij ad Velabrum
55 Idem de foro Boario
56 Templum Veſtæ
57 Aſylum ubi fuerit
58 Pars rupis Tarpeiæ corruit nuper
59 Templum Aſyli quid fuerit
60 Curia uetus ad quid in genere
61 De his quæ ad remp. ſpectauerunt
62 De roſtris comitio Græcoſtaſi & Senaculo
63 Roſtra quid, & ubi
64 Græcoſtaſis ubi, & quid
65 Senaculum ubi
66 Aedes Concordiæ ubi
67 Comitium ubi fuerit
68 Ad quid Comitium inſtitutum
69 Comitia etiam in campo Martio ſolita haberi
70 Locus proprius campi Martij pro comitijs
71 De monte citatorum nunc acceptorum
72 Campus Martius quid
73 Vbi aqua uirginea
74 De manſoleo Auguſti nunc Auguſta
75 De obeliſcis duobus in campo Martio
76 De columna coclide Antonini
77 Italos ad comitia ueniſſe plurimos
78 De inſula quam in urbe facit Tyberis
79 Gelaſius papa II eccleſiã S. Bartholomæi in inſula ordinauit
80 Pontem inſulæ Valentinianus
81 Pontem ipſum Eugenius IIII Tiburtino lapide ſtrauit

82 De ærario ubi
83 Aerarium ad quid
84 Primi æris cuſi nota Ianus bifrons
85 Primi argenti ſignati nota bigæ & quadrigæ
86 Argentum non aurum in tributis imperauerunt Romani
87 Iudiciorum loca ubi
88 Caſtra Rauennatium, Miſenatium, Peregrina
89 Caſtra Prætoria ubi & ad quid
90 Aedes caſtrorum quid
91 De portu Romano
92 De pontibus in genere
93 De arcubus in genere
94 De aquæductibus in genere
95 Aqua Martia
96 Aqua uirginea
97 Aqua Claudia
98 De cauſis ruinæ aquæductorum
99 Gothos non diruiſſe aquæductus
100 De aquilego inueniendis aquis deputato
101 Vetuſtatem non fuiſſe omnino cauſam ruinæ aquæductorum
102 De locis ſpectaculorum in genere
103 Theatri origo
104 Quid fuit ſcena
105 Quid orcheſtra
106 Quid Theatrum temporarium
107 Theatra duo uerſatilia
108 De theatro Pompeij
109 Atrium Pompeij
110 Theatri & ſcenæ locus
111 Eccleſia S. Laurentij in Damaſco
112 Atrium Pompei ubi ſacrum nunc dicitur
113 Theatri uſus quis fuerit
114 De ſpectaculorum origine
115 De hiſtrionibus
116 De Roſcio Amerino
117 De Aeſopo
118 Scenæ uſus quis fuit
119 Pantomimi ad quid
120 Tragœdiæ recitatio
121 Comœdiæ recitatio
122 Pantomimi in ſcena actus
123 Mimi quid
124 Scenæ ædificij magna mutatio

INDEX LIBRI III.

1 Quid ſit amphitheatrum
2 De amphitheatro quod nunc coloſſeum
3 Thermæ T. Veſpaſiani
4 De templo pacis
5 Coloſſeum fuiſſe harenam
6 Epiſtola per quam ſaxa amphitheatri conceduntur Romanis
7 Amphitheatrum Titi ubi certe fuerit
8 Quæ munera ederentur in amphith.
9 Epiſtola oſtendens Amphitheatri crudelitates
10 Mittebantur captiui ad pugnandum cum feris in Amphitheatro
11 Ludi gladiatorij origo
12 Caius Cæſ. minuit gladiatorum numerum
13 Naumachia in amphithea. edita
14 Harena ad quid
15 Expenſæ harenæ fiebant à patricijs collatis in capita nummis
16 De Circis
17 De Circo Neronis
18 De circo maximo
19 Quid fori erant
20 Ad quid Circus fuerit inſtitutus
21 Vnde Circus eſt dictus
22 De carceris loco & parte Circi
23 De ludis Circi
24 De ludo Troiano
25 In Circo carceres aureati patribus conſtituti
26 Quid ſit nunc Circus maximus
27 Quid fuerit prope Circum maximum
28 De columna in quam mittebãt tela ituri ad bella
29 Templum Herculis quod muſcæ nec canes intrabant
30 De Circo Flaminio
31 De pratis Flaminijs
32 De æde Apollinis
33 De Equuria
34 Ab Auguſti mauſoleo currebant in nunc Agone
35 Eccleſia S. Mariæ in Equuria
36 Origo uocabuli uiæ Flaminiæ
37 Flaminiæ prouinciæ origo uocabuli
38 De mutatione nominis Circi Flaminij in nunc Agonem
39 Agonis ludi ab Apollinaribus traducti
40 Sancti Apollinaris eccleſia
41 De minutioribus & diſperſis in genere
42 De Neronis domo
43 Aedes fortunæ ex lapide translucente
44 Domus Neronis ubi fuit
45 Titus in ſtagnis Neronis amphitheatri
46 De Coloſſo à quo nunc Coloſſeum
47 Caput æneum quod nunc eſt ad Lateranum
48 De foro Traiani
49 De equo Traiani æneo
50 De coclide columna Traiani
51 Eccleſia ſancti Blaſij
52 Tres turres militiarum
53 De foro Neruæ quod tranſitorium fuit dictum
54 Eccleſia S. Hadriani in tribus foris
55 Eccleſia S. Martinellæ
56 Statua Marſfori appellata quid
57 De ſeptizonio & ſeptodio

58 Sancta Lucia in ſepta ſolis
59 Arcus triumphalis Seueri
60 De arcu Conſtantini
61 De domo C. Cæſaris
62 De Pantheone
63 Pantheonis mutatio in ſanctæ Mariæ rotundæ
64 Eugenius IIII Pantheon inſtaurauit & chartis plumbeis cooperuit
65 Idem columnas dicti Pantheonis detexit
66 Idem eiuſdem Pantheonis aream lapide ſtrauit
67 Vicus iugarius ubi fuerit
68 Aequimelium quid & ubi fuerit
69 Salinæ ubi fuerint
70 De carceris ui uerbi
71 Latomias fuiſſe ubi nunc eccleſia S. Nicolai in carcere Tulliano
72 Atrium regium, ubi nunc domus Sabellorum
73 Vbi fuit ſumma Vellia
74 Quid fuerit Teſtaceus mons
75 De figulis & plaſticis
76 De ludis Taurijs
77 De locis quorum non habētur certa teſtimonia
78 De eccleſia ſancti Marci
79 De baſilica XII apoſtolorum
80 De eccleſia ſancti Marcelli
81 Tituli Cn. Pompei in delubro Mineruæ
82 Præfatio triumphi Cn. Pompei
83 Querela ignorationis multorũ locorũ ſacrorũ
84 Comparatio qualis uetuſtæ & nouæ Romæ
85 Habet præſens Roma aliquod in gẽtes imperiũ
86 Non armis & ſanguine coacti, ſed religione ſub ijciuntur populi
87 Dictator perpetuus eſt pontifex
88 Senatores ſunt Cardinales
89 Aſiam, Aphricam, Europamq; Romana curia habebit ſubiectam
90 Tributa pendet penè omnis Europa
91 Quæ ſunt ſolida præſentis ſtatus fundamenta
92 Qui Romam non adierit nihil uidit
93 Limina apoſtolorum
94 De Veronica
95 Domine quo uadis
96 Cœmeterium Calixti
97 Sancta ſanctorum
98 Capita apoſtolorum Petri & Pauli
99 Incunabula & circunciſio Saluatoris
100 Lactis uirginei uaſculum
101 Primum altare quod habuit reſpub. Chriſtiana
102 Cathenæ beati Petri apoſtoli
103 Sancti Ioannis Baptiſtæ caput
104 Annulus ſponſalitiorum beatæ uirginis Agnetis
105 Craticula ſancti Laurentij
106 Stephani protomartyris & S. Laurẽtij ſepulcrũ
107 Fons ad effuſum beati Pauli ſanguinem
108 Sanctæ Mariæ maioris eccleſia ueneranda
109 Sancti Hieronymi corpus
110 Sancta Maria in Tranſtyberina regione, ubi fons olei erupit
111 Conciliati ab Eugenio IIII Rom. eccleſiæ Aſiani Romam uenerunt
112 Nulla orbis ciuitas pluribus quàm Roma gentibus frequentatur
113 Quot milia ſingulis annis Romam adeunt ſanctuaria in eadem uiſendi gratia
114 Viget adhuc Romanæ maieſtatis gloria

F I N I S.

Blondus.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS IN ROMAM INSTAVRATAM PRAEFATIO, AD EVGENIUM IIII pontificem maximum.

VRBIS Romæ rerum dominæ ruinarum potius quàm ædificiorum, quę nunc cernuntur noticiam pro uiribus innouare Eugeni pont. ſanctiſſ. multa ſuadent mihi. Sed illud maximè impellit, quod tanta fuit præteritorum diu ſeculorum hominibus ſtudiorum humanitatis ignoratio, ut quum pauca ſingulis in urbis ipſius ædificiorum partibus, quæ olim fuerint, non ab imperita ſolum multitudine, ſed ab his etiam qui doctrina cultiores ſunt ſciantur: tum multa ac penè omnia falſis & barbaris appellationibus inquinata, uel potius infamata cernamus. Vnde breui futurum apparet ut Roma ingeniorum parens, uirtutum alumna, celebritatis ſpecimen, laudis & gloriæ columen, ac omnium quæ uniuerſus orbis ubiq; habet bonarum rerum ſeminarium, in ſuis obſcurata ſtructuris, maiorem celebritatis & famæ iacturam faciat, quàm in rebus pridem factā ac potentia uideamus. Confirmauit etiam noſtrum deſcribendi propoſitū, tuus in ipſam pontificatus tui ſedem reditus, adeo illius conſeruationi utilis atq; neceſſarius, ut conſtet eā ſenio calamitatibusq; confectam, ſi altero abfuiſſes decennio, penè funditus perituram. Neq; enim ſola comitantis curiæ prǫſentia, quod ſemper ciuitatis opulentiæ plurimum profuit, Romanos foues: ſed collapſa deformataq; ædificia, multis in locis maximo inſtauras reficisq; impendio. Decorum certè & magnanimo principe digniſſimum facinus: & quod omnes florente olim Roma iactas moles, factasq; ædificiorum ſtructuras laude & gloria tanto ſuperet, quanto noſtra huius ſeculi tenuitas immani illorū affluentiæ opum cedit. Quando itaq; ego omnia, quę mihi adſunt tuæ ſanctitati debeo, cur & non ipſe contendam, ut ſic tu Romam per ingenioli mei literarum monumēta, ſicuti cementariorum, fabrorumq; lignariorum opera pergas inſtaurare. Accedit enim noſtræ huic urbis inſtaurationi, quæ dignitatis tuæ ſanctimoniam inprimis deceat, & tuā gloriam maximè cumulet, pontificum Romanorum, qui te præceſſerint innouata operum cōmemoratio, dum urbis partes ad ueterem nouamq; nominationem deſcribens, baſilicas quoq; templa & ſacra quas uocamus eccleſias loca, per quos pōtifices & alios Chriſtianos uel fundatæ primo uel auctæ uel fuerint inſtauratæ oſtendam. Et quando in deſcribenda urbis operum magnificentia multos Romanos præſtātes certè uiros, ſed idololatras gentilesq; merita laude non fraudabo, eſt animus noſtrorum quoq; martyrum gloriam, ubi quidam ſcilicet patiendo uicerint, & libidini inſaniæq; tyrānorum ſuccumbendo triumphauerint indicare. Aggrediar itaq; aſſumptum mihi tuam in gloriam munus, futurum confiſus ut poſteri aliquando dijudicent, utrum ne reſarcita & magna ex parte innouata baſilicę principis apoſtolorum & Lateranenſis palatij tecta, uel additas ex ære ædi celeberrimæ ſancti Petri maiores ualuas, aut palatij mœniumq; Vaticani ſuburbiorum reſtitutionem, & ſtratas urbis uias: utrum'ne inquam tanto facta impendio opera uel rudi ſtylo potuerim imitari, & calce, latericio, materia, lapide aut ære, an literis facta ſolidior diuturniorúe maneat inſtauratio. Sed iam immenſo operi manum apponamus.

A BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS ROMAE INSTAVRATAE, LIBER PRIMVS.

ROMAM in Latio ad Tyberim amnem ſitam:& quintodecimo ab infero mari paſſuum miliario, maiores ſcripſere. Nomen eius à Romulo conditore M. Varro & Titus Liuius Patauinus, Saluſtiuſq; affirmant: & Romulum à ficulnea arbore:ſub qua eum & fratrem Remum, alluuio Tyberis deſtituerit: ſcribit in Faſtis Ouidius, his carminibus: Arbor erat, remanent ueſtigia, quæq; uocatur Rumula, nunc ficus, Romula ficus erat. Ambitum eius urbis, quum Arcadij & Honorij imperatorum temporibus, à Viſigothis anno tunc MCLXIIII fuit capta, maiorem fuiſſe eo, qui nunc cernit, multi uolunt. Et nos quidem ſcimus mœnia urbis, ſępe à barbaris alicubi aperta, ſæpeq; B à maioribus inſtaurata. Sed orbē ipſum inter inſtaurandū ſtrictiorē factū, nec legibus nec hoc tempore ab aliquo ruinarum ſigno, niſi parua parte poſt longam inueſtigationem potuimus intelligere. Quanquam enim muri partim collapſi & corroſi ſint, partim ruinam, multis in locis, minentur, in ipſo tamen permanent priſco ueſtigio ueteris fundamenti. fuitq; ambitus Plinij temporibus, ſicut ipſe ex Auguſti traditionibus ſcribit, milia paſſuum uiginti. Et Flauium Vopiſcum ſcribere uidemus, Aurelianum imperatorem, qui prope annos ducentos, ante Viſigothorum irruptionem fuit, ambitū Romæ ad quinquaginta milia paſſuum ampliaſſe. Huius autem ingentis differentię, quam Plinij Veronenſis Flauijq; Vopiſci, in urbis amplitudine aſſertiones uidemus habere, cauſam noſtro iudicio certam, & quæ omnes tollat ambiguitates, quin nullatenus hi duo ſcriptores diſcordent, in Iuris ciuilis Digeſtorum libris reperimus. Marcellus nāq; De uerborum ſignificatione: Vrbs, inquit, eſt Roma, quæ muro cingeretur, ut Alphenus ait. Roma eſt etiam quantum continentia ædificia eſſent. nam Romam non muro-C tenus exiſtimari ex conſuetudine quotidiana poſſe intelligi: quum diceremus Romam nos ire: & ſi habitaremus extra urbem. Et Paulus eodem titulo, urbis appellatio muris Romæ, aut continentibus ædificijs finitur. quod latiuis patet: ædificia Romæ fieri etiā ea uidentur, quæ in continentibus Romæ ædificijs fiant. Et Terentius Clemens. Vrbis in continentibus, qui nati ſunt, Romæ nati intelliguntur. Pliniū itaq; dum uiginti milia paſſuum ſcribit urbis murorum ambitum, & Vopiſcum dum quinquaginta, Romæ & ædium continentium amplitudinem, iuxta legum diffinitiones conſideraſſe crediderim. & quidem Plinij uerba ſunt de Vrbe: quum Vopiſcus de Roma dicat. Noſtri autē temporis circuitus urbis, cui illarum reſpondeat amplitudini, nec ſcimus, nec ea rationē iudicamus ſcire poſſe, quòd noſtra, ætatis noſtræ metiendi, ratio, à priſcorum dimenſiōne multum uariat. Quando quidem Marcus Antoninus in Itinerario infinitorum penē locorum ab urbe Roma diſtantiam, multis paſſuum milibus deſignat pluribus, q̃ nunc homines noſtri faciant, quæ quidem menſurationis diſparitas, non ex Antonij magis, D quàm ex aliorum ſcriptis facilè intelligitur. Sed ſi ad noſtrę ætatis conſuetudinem metiri uolemus, uix paſſuum milia quatuordecim omnis Romæ & Ianiculi, ſiue Tranſtyberinæ regionis & Vaticani ambitus implebit.

1. Vrbis ſitus. *2. Nominis cauſa.* *3. Ambitus menſura.*

PORtas urbis Plinius triginta apertas, & ſeptem clauſas tūc fuiſſe ſcribit. Earū omnium nomina, nec ipſe ponit: nec nos ſatis inuenire potuimus. quanquā omnia inueſtigare nominis uetuſti portarū loca, hinc ſuperfluum eſſe ſcimus, quod apud Liuiū & alios ſcriptores, aliqua inueniūtur nomina portarū, quę olim dū aucta fuit urbs Roma, in medio ciuitatis remanentes, & formā portæ & uſum ſimul amiſere. & quidē nomina quæ apud priſcos fuerunt, hæc inuenimus. Flumentana, Collatina, Collina, Quirinalis, Exquilina, Viminalis, Neuia, Querculana ſiue Querqueculana, Gabiuſa, Lauernalis, Ruduſculana, Rutumena, Saginalis, Latina, Appia, Capena, Trigemina, Aurelia, Fōtinalis, Carmētalis, quæ Scelerata, Pādana uel Libera, Mugonia, quæ & Trigillia, Catularia, Triumphaliſq;. Quarū plærarūq; etymologiā uocabulorū hāc Feſtus Pompeius fuiſſe ſcribit. Flumentana appellata, q Tyberim eā quandoq; influxiſſe affirmant. Collatina à Collatia oppido prope Romam, in quod aliarum ciuitatum opes fuerunt collatæ,

4. Portarum uocabula. *5. Portarum Romæ etymologia.*

Collina Ægonẽſis appellabat̃:erat in mõte Quirinali,qui Ægonos appellabat̃,quę prius Quirinalis dicta fuit: ꝙ ea in collẽ Quirinalem itur: ſiue ꝙ proxime eam Quirini ſacellum. Querqueculana ꝙ quercũ intra muros iuxta ſe habeat. Lauerniones fures antiqui dicebant: ꝙ ſub tutela Deæ Lauernæ eſſent in quouis loco obſcuro abditoq;. hinc & Lauernalis porta. Ruduſculana appellata, quaſi rudis & impolita ſit relicta. Rutumena à nomine cuiuſdã aurigæ ſic appellata. Fõtinalia fontiũ ſacra: unde & Romæ Fõtinalis porta. Catularia porta Romæ dicta, quia haud lõge ab ea ad placãdũ Caniculę ſidus inimicum frugibus, ruffæ canes immolabant̃: ut fruges matureſcentes, ad maturitatem perducerent̃. Viminalis porta & collis appellatur, quia ibi uiminum ſylua fuiſſe dicit̃. quanquã Marcus Varro De lingua Latina collem ipſum, à tẽplo dei Vimini in illo ſiti appellatum ſcribit. Quantũ uerò attinet ad portam Capenam, Solinus dicit Italum regẽ de inſula Siciliæ, cum Syracuſanis ad Ianum perueniſſe, ac eius conſilio auxilioq; ciuitatẽ iuxta Albulam condidiſſe, Capenam nomine, à qua poſtmodum portæ Capenæ nomen fuit. E

6. Tres portæ urbis. *Pandana.*

Iã uerò tres, quas ultimo poſuimus loco, Carmentalem, Pandanam, quæ & Libera, Mugoniam, quæ & Trigillia, primam habuit urbs à Romulo ædificatã: quanq; Varro Pandanã oſtendit Saturniæ urbis, & non Romæ fuiſſe. aliæ autem duæ, Roma poſtmodum aucta ſine forma & uſu, portæ nomen aliquandiu retinuerunt. F

Scelerata porta. Carmentalis.

Dicitq; Feſtus Carmentalẽ portam uocatã Sceleratã, ꝙ per eam ſex & trecenti Fabij, cum clientibus quinq; milibus egreſſi, aduerſus Etruſcos, ad amnem Cremeram omnes interfecti ſunt. Et Ouidius in Faſtis: Carmẽtis portę dextro eſt uia proxima Iano: Ire per hãc noli quiſquis es, omen habet. Illa fama refert Fabios exiſſe trecẽtos: Porta uacat culpa, ſed tamẽ omen habet. Et Virgilius in VIII. Et Carmentalem Romano nomine portam. Attulimus à uetuſtiſſimis petita trium & uiginti portarum nomina. & noſtra ætate Roma omnis treſdecim tãtummodo habet, niſi forte ſuburbij Vaticani: quã ciuitatem Leoninã fuiſſe oſtẽdemus, portas quoq; uelimus addere: quas omniũ nouiſſimas, noua quoq; habere nomina, ſuo docebimus loco. Satis ergo atq; operoſiſſimum fuerit, Romanę urbis & Ianiculi portas, quę ætate noſtra cernunt̃, uetuſtæ appellationis nominibus applicare. G

7. De porta populi quæ Flumentana.

Incipiendum eſt aũt à Flaminiæ uiæ porta, quæ ſiniſtræ Tyberis ripæ appoſita, aliquando Flaminea, & nouiſſimè porta populi eſt dicta. Eam uerò eſſe, quã priſci Flumentanam dixere, & Feſtus Pompeius diffinit: ipſa indicat poſitio, ꝙ nulla inter omnes urbis portas ita Tyberi eſt appoſita: ut eam aliquando is fluuius potuerit influere: cuius meminit Titus Liuius in ſexto ab urbe condita, in hæc uerba: Ita prędicta die in Petilinum lucum extra portam Flumentanam, unde conſpectus in Capitolium non eſt, concilium populi indictum. & in bello Macedonico: Circa portam Flumentanam collapſa quædam. In eodem bello Liuius eam de cœlo tactam fuiſſe narrat.

8. De porta Pinciana, quæ Collatina.

Secunda illi & proximo in colle poſita, multos ante annos Pinciana eſt dicta, à palatio ſibi propinquo, cuius demolita marmora, rex Oſtrogothorũ primus Theodoricus, ſicut Caſſiodori epiſtola oſtendit, Rauennã portari curauit. Ea priſcis tẽporibus dicta eſt Collatina. Oppidũ ẽm à quo eſt dicta, fuiſſe è regione illius oſtendit Liuius in primo ab urbe cõdita. Collatia & quicquid circa illã agri erat Sabinis ademptũ. Seruat quoq; ætas noſtra morem appellãdi in Collatia, quicquid è regione eius portę habet ager Romanus. H

9. De porta Salaria, quæ Collina.

Tertiam quæ nunc Solaria, fuiſſe Quirinalem, poſtea Collinam dicimus: & quidem quantum attinet ad Quirinalẽ Feſtus Pompeius dicit: Quirinalis dicta, ꝙ ea in collẽ Quirinalem itur: ſiue quòd proxime eã Quirini ſacellum. Et Ouidius in Faſtis de Quirino: Hunc igit̃ ueteres donarunt æde Sabini: Inq; Quirinali cõſtituere iugo. Quirinalis autẽ uiæ porta dicta eſt Salaria, quam Feſtus ſic appellatam affirmat, quòd Sabini ſal à mari deferebant. Quod autem poſtea à Quirinali mutatum ſit nomen in Collinam, indicat Marcus Varro cum dicit, Quirinalem collem aliquos exiſtimare dictum à Quirino, alios à Quiritibus, qui cum T. Tatio Curibus uenerunt, quòd ibi habuere caſtra. & plura ſunt in eo nomina collium. Nam collis Tricepſcis, ubi Quirini ædes, collis Salutaris, qui Quinticepſcis, collis Pollinaris, qui eſt ad ædem ſalutis: & collis Mutialis ad ædẽ dei Diffidij. ab qua colliũ uarietate, quã. Quirinalis habuerit collis, dicta eſt porta Collina, & Liuius id manifeſtum facit in libro, ab urbe condita, quadrageſimo, qui et de bello Macedonico ultimus appellat̃. Aquarum quoq; inundatio, in religionẽ uerſa.

Nam

A Nam ita inundauit Tyberis,ut ludi Apollinares Circo inundato,extra portā Collinam
ad ædē Ericinæ Veneris portati ſint.Cæterū ludorū ipſo die ſubita ſerenitate orta, pom
pa duci cœpta ad portā Collinam reuocata, ductaq; in Circum eſt, cum deceſſiſſe inde
aquā nunciatum eſt,læticiam quoq; populo & ludis celebritatem addidit ſedes ſua, ſo-
lenni ſpectaculo reddita.Circum autem Flaminium,in quo celebrantur ludi Apollina-
res conſtat nobis,& infrà in ſpectaculorum ędificijs oſtendemus fuiſſe locum,cui nunc
Agoni tritum eſt uocabulū. Et templum Veneris Ericinæ extra portā Collinam fuiſſe,
ex Faſtis Ouidij,his uerſibus oſtendit:Templa frequētari Collinæ proxima portæ Nūc
decet, à Siculo nomina rege tenet. Et infra: Vtq; Syracuſias Aretuſas abſtulit armis
Claudius:& bello te quoq; cepit Erix.Sicq; ex loci propinquitate cōijcimus ludos,qui
tunc Circo Flaminio,nunc Agone ob aquarū Tyberis inundationē,nō poterāt celebra
ri,cū ad Collinā nunc Salariā portā parati eſſent,poſtea aquis decedentibus ad Circū fu
iſſe reductos. Quartam portā nunc S. Agnetis aut Numentanā aut Dominæ, Eſt em̄ 10. De porta
B ætate noſtra trinomina, priſco more Viminalē.& quintā nūc S.Laurentij,olim Exqui- S. Agnetis,
linam.Sextam quæ maior dicitur Neuiam.Septimam quæ pridem Aſinaria,nunc S. Io quæ uiminalis.
annis, priſcis fuiſſe Cœlimontanā.Et octaua quæ abdito in angulo clauſa cernit,& Me
thodij porta dicitur: Gabiuſam fuiſſe à maioribus appellatam cùm cæteris in locis tum
magna ex parte unico in Liuij loco oſtendere confidimus: quo in loco Collina etiam
quæ fuerit certius oſtēdetur. Nam ſecundo ab urbe condita Liuius Porſennæ obſidio-
nem,qua Romam preſſit deſcribens ita dicit:Porſenna primo conatu repulſus conſilijs
ab oppugnāda urbe ad obſidendam uerſis præſidio in Ianiculo locato ipſe in plano ri-
piſq; Tyberis caſtra poſuit nauibus undiq; accitis & ad cuſtodiā,ne quid frumenti Ro-
mā ſubuehi ſinerēt, & ut prædatū milites trans flumē per occaſiones alijs atq; alijs locis
traijcerent:breuiq; adeo infeſtū omnem agrum Romanum reddidit,ut non cætera ſolū
ex agris,ſed pecus quoq; omne in urbem cōpelleretur,nec quiſquam extra portas pro-
pellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruſcis non metu magis ꝗ̃ conſilio conceſſum.
C Nanq; Valerius conſul intentus in occaſionem multos ſimul & effuſos improuiſo ado
riendi,in paruis rebus negligens ultor,grauem ſe ad maiora uindicem ſeruabat. Itaq; ut
eliceret prædatores edidit ſuis:poſtero die frequētes porta Exquilina, quæ auerſiſſima
ab hoſte erat expellerent pecus:ſcituros id hoſtes ratus,ꝙ in obſidione & fame,ſeruitia
infida transfugerent.& ſciuere perfugæ indicio.multoq; plures ut in ſpē uniuerſæ præ-
dæ flumen traijciūt.Publius Valerius Marcum Herminium, cum modicis copijs ad ſe-
cundum lapidem uia Gabina occultum conſidere iubet:Spurium Largium,cum expe-
dita iuuentute ad portam Collinam ſtare,donec hoſtis prætereat:deinde ſe obijcere, ne
ſit ad flumē reditus.Conſul alter T.Lucretius porta Neuia, cum aliquot manipulis mi-
litum egreſſus: ipſe Valerius Cœlimontana, cohortes delectas educit,hiq; primi appa-
ruere hoſti.Herminius ubi tumultum ſenſit,concurrit ex inſidijs,uerſiſq; in Lucretium
Etruſcis terga cædit: dextra læuaq; hinc à porta Collina, illinc ab Neuia redditus cla-
mor:ita cæſi in medio prædatores,neq; ad pugnam uiribus pares, & ad fugam ſeptis o-
D mnibus uijs:finiſq; ille tam effuſè uagandi Etruſcis fuit.Oſtenſuri quo applicemus mo-
do ſupra dictis priſcis nouas portarum nominationes:primum illis,quos ſcimus cōten
tioſè dicturos,nō Salariam ſed Flaminiam fuiſſe illam,ad quam Spurius Largius,ne ho
ſti ad flumen pateret reditus,ſe oppoſuerit,reſpōdemus:Pontem Miluium, per id tem-
poris nō fuiſſe.Quod & ſi Liuius ſatis indicat,nos alia ratione certum habemus, ꝙ Am
mianus Marcellinus,in rerum geſtarum lib. XXVI. illum dicit ab Æmylio Scauro fu- 11. Quando et
iſſe ædificatum:& Scaurum multa poſt ſecula fuiſſe cōſtat:qui Cn. Pompeio adoleſcen à quo pons
te,ſenex erat.Cum itaq; ad portam ab hoſte auerſiſſimam,quæ fuit Exquilina, nunc S. Miluius.
Laurentij, aut Tyburtina, eſſent expoſita in prædam pecora, non credimus traieciſſe
Etruſcos ea rectitudine Tyberis,quæ à porta nunc populi,uſq; ad locum Miluij pontis
intercedit.cum ſint omnes aſcenſus in montem, & topho ſcabri, & altitudine armatis
inſuperabiles.Sed ut propinquiore à nauibus curſu ferrētur in pecora,ad eum penè Ty
beris locum,quo Anio ipſum influit fuiſſe delatos. Et ſic extra portam tunc Collinam,
nunc Salariam opportunè locati ſunt,qui Etruſcos à reditu ad naues fluuiumq; arcerēt.
alia autē ratione libet oſtendere,Collinā portam eſſe non poſſe illam,quę aut Flaminia
pridem

pridem,aut nunc Populi eſt dicta.Liuius in lib. III,ubi plebis ſeceſſionē narrat, in quā B
Tribuni prmum in Auentino creati ſunt,hæc habet uerba.Neq; in Sabinis quieuit exer
citus.Ibi quoq; autore Icilio Numitorioq; ſeceſſio facta ab decemuiris. Et infrà: Et ipſe
priuſq; iret ad urbem, pari poteſtate eundē numerū ab ſuis creandū curat. porta Colli-
na urbē intrauere.qui itaq; à Sabinis uenit exercitus,fruſtra ad portā Flaminiā flexiſſet,
cùm rectior expeditiorq; eſſet in urbē,qua rediȷt Salaria,tunc Collatina.Similiter Cor-
nelius Tacitus ingreſſum Vitelij imperatoris militum in urbē deſcribens dicit.Tertium
agmē per Salariā Collinæ portæ appropinquabat.Indicat etiā Liuius aduentum Hanni
balis ad Anienē deſcribens, ſexto Punici belli ſecūdi libro : Collinā Exquilinamq; ſatis
proximas fuiſſe.In hoc tumultu Fuluius Flaccus, porta Capena cum exercitu Romam
ingreſſus,media urbe per Carinas Exquiliaſq; cōtendit. Inde egreſſus, inter Exquilinā
Collināq; portā,poſuit caſtra.Et paulò infrà:Inter hæc Hannibal ad Anienē fluuiū, tria
milia paſſuū ab urbe caſtra admouit. Itaq; Romanorū caſtra Hānibali ad Anienē ſeden
12. De porta S.Laurentij, quæ exquilina. ti oppoſita:ſi ad Collinam Exquilinamq; portas, poſita erant,nullo alio loco,q̃ ad Sala F
riā nunc,& ad S.Laurentij portas eſſe potuerunt. Ex prædictis igitur conſtare creditur,
cùm tertia eſſet Collina,quartam fuiſſe Viminalem,& quintam Exquilinā nunc S.Lau
rentij, quam aliquando Taurinam à capite tauri, quod illi inſculptum eſt, legimus ap-
pellatam fuiſſe.Eius uerò,quā priſcis temporibus Viminalem fuiſſe affirmamus, cur Li
uius ſuperiori in Etruſcorum inuaſione,nō fecerit mentionem, nihil eſt aliud ꝙ reſpon
deamus,q̃ ita à caſu,& cōſulum Rom.conſilio factum eſſe,ut alijs portis fuerit ſatis,aut
ſtruere inſidias,aut pecora in prædam exponere, aut turmas præſidiaq; immittere. Sed
13. De porta maiore. cùm Viminalem deſcribemus collem illum fuiſſe, qui hanc eiuſdem nominis portā ha-
buerit,oſtendemus. Neuiam uerò fuiſſe ſextam, quæ nunc maior dicitur. Et pariter
ſeptimam,quæ nunc Aſinaria,ſeu S.Ioannis Cęlimontana, qui ſupra dicta Liuij uerba
14. De porta S. Ioannis. attentē cōſiderabit,certum intelliget.quanquam locus ipſe edocet,Cælium montem,à
quo Cęlimontana eſt dicta,nullam, quæ riuo non dirimatur, aliam habuiſſe. Octaua G
quæ Gabiuſa fuit, quam abdito in angulo ad nouum Eugenianum Lateranenſe mona
15. De porta Methodij. ſterium,clauſam diximus,nihil eſt rationis aut coniecturæ,quod afferamus aliud,quàm
ꝙ recta duceret in Gabios oppidū, cui ætate noſtra demolito Gallicano,multis ſeculis
fuerat appellatio. Liuius in bello Macedonico Gabiuſam portam fuiſſe tactam de cœ-
16. De porta Latina. lo cōmemorat.Latina & immutatum retinet uocabulum: quod tamen apud priſcos nō
inuenimus,aut aliud habuit ex ſupra dictorum uiginti trium nominibus, quod nōdum
potuimus intelligere:eam autem Latinam ab annis mille uocatam fuiſſe,multorum te-
17. De porta Appia. ſtimonio probare poſſemus. Portā autem, qui dicitur Appia nunc olim fuiſſe Cape-
nam,Iulius Frontinus de aquæductibus oſtendit,his uerbis.Anio nouus Marco Vale-
rio,Publio Decio Mure, anno uigeſimo poſt initiū Samnitici belli inducta eſt, Appio
Claudio cenſore:qui etiā uiā Appiam,à porta Capena uſq; ad urbem Capuā muniendā
curauit.Iuuenalis Aquinas Satyricus,uale dicturus amico Cumas proficiſcenti: illū ſcri
18. Arcus ueteres. bit cū rheda,quæ cōpoſitā domū totā proferebat ſubſtitiſſe ad ueteres arcus, madidāq;
Capenā. Arcus uerò ueteres, quos Romulus lateritios poſuit,& florentes poſtea opi H
bus Romani nunq; paſſi ſunt in marmoreos mutari:ne cōditoris urbis ſuę memoria de-
periret:ætate noſtra collapſos fuiſſe,ubi nunc ſunt eccleſiæ S.Mariæ de gratia: & S.Ma
riæ de inferno, & eam uiā ituro cum rheda ad portam Appiam eſſe expeditiſſimā uide-
mus.Nec immeritò appellat eam portā humidam Iunenalis:ꝙ inter cęteras depreſſo ſit
in loco,aquis in Tyberim labentibus abundante. Liuius in bello Macedonico. Cenſo-
res uiā ſternendā,à porta Capena ad Martis ædem locauerunt.Item idē Liuius in ſecun
do bello Punico.Viſebant̃ ab omnibus externis ad portam Capenam dedicata à Mar-
cello templa: legationes omnium Siciliæ ciuitatū,ad eum ueniebant. Et infrà libro no-
no.Ædem uirtutis eo anno ad portā Capenam Marcellus dedicauit.Ea uerò omnia tē-
pla, eas ædes uidemus in uetuſta urbis Romæ deſcriptione: cuius autorē librariorum
incuria ſuppreſſum, nos in Caſſinenſis monaſterij Bibliotheca legimus fuiſſe Sextum
Ruffum conſularem uirum,poſitas eſſe in prima regione porta Capena.Et Solinum ſu
prà diximus uelle eam portam ſic dictam,à ciuitate Capena,quæ ab Italo fuit ædificata.
Vltima reſtat intra Tyberim Trigemina, quam aliquādo Hoſtienſem ꝙ Hoſtiā uerſus:

A aliquando S.Pauli, ꝙ ad celeberrimã eius baſilicã ducat, uidemus appellatã. Trigemina 19. De Trigemina porta.
autẽ cur ſit prius dicta, nondũ reperi. Liuius in bello Macedonico: Ædiles eo anno por
ticum unã extra portã Trigeminã, emporio ad Tyberim addito fecerũt. Et infrà de mul
cta damnatorũ, aliã porticũ extra portã Trigeminã inter lignarios fecerunt. Lignarios
autẽ qui ad Tyberim eſſent cõmodè apud eã, quæ nunc eſt S.Pauli, uel Hoſtieſis dicitˢ,
portã fuiſſe locatos ueriſimile iudicamus. Et Liuius lib. IIII. Trigeminã extra portã, bo
ue aurato Minutius donatus. Nec ſtare poteſt, quod uolunt aliqui, eã portã à Trigemi-
nis fratribus Horatijs, qui Curiatios ante Albã ceciderint dictã: ꝙ hi fratres, qua exiue-
rint porta, mentio nulla fit à Liuio, qui eos forte in caſtris fuiſſe dicit: & tertiũ qui fuerit
ſuperſtes, porta Capena rediſſe, idẽ Liuius eſt autor. Trigeminã itẽ portã fuiſſe eã, quæ
nũc S.Pauli dicitˢ, oſtendit Iulius Frõtinus, dũ aquæ Appiæ finẽ deſcribit his uerbis. Du
ctus eius habet lõgitudinẽ uſq; ad Salinas, q locus eſt ad portã Trigeminã. Salinas au-
tẽ ſub Auẽtino ad Tyberim fuiſſe oſtẽdemus. Eſt alia intra Tyberim porta, cuius apud
B priſcos frequẽs eſt memoria Carmentalis dicta: quã ne dũ noſtra, ſed nec Titi Liuij æta- 20. De porta
te, ullũ portæ uſum habuiſſe oſtendemus. Fuit uerò ad cliuũ, qui ducebat per Sublicíũ Carmentali.
pontẽ in Ianiculũ. Is locus uidetˢ eſſe ultra eccleſiã S.Mariæ de ſchola Græca, ſiue ut ap-
pellant in Coſmedim, ad primas Auentini radices, qua is mõs uergit ad põtes: ubi nũc
uetuſtiſſimos arcus marmoreos, ut in calcẽ decoquerentˢ, dolentes uidimus à fundamẽ
tis excidi. Quos arcus fama fuit, & quibuſdã indicantibus literis apparebat, Horatij Co 21. Arcus Ho-
clitis honori fuiſſe à maioribus excitatos. indicat eã portã Liuius in ſecundi Punici bel- ratij Coclitis.
li li. IIII. Fœdum incendiũ inter Salinas & portã Carmentalẽ, cũ Equimelio lugarioq;
uico, in tẽplo Fortunæ ac matris Matutæ extra portã latè uagatũ. Salinas uerò in Tybe
ris ripa, quæ in põte nũc S. Mariæ ad Auentinũ pertinet, & Equimelium ſub ipſa rupe
Tarpeia, lugariumq; uicũ, ſub Capitolio ſupra forũ Boariũ fuiſſe, etiã alio oſtendemus
in loco. Quare ignis, qui ſub Capitolio & rupe Tarpeia, per ripã Tyberis debacchatus
fuiſſet, cũ extra portã uagatus à Liuio dicitˢ: nõ extra urbis Romæ mœnia, quæ multum
C inde diſtabãt, ſed extra Carmentalem portã, ad Auentinum uſq; medium, ubi Matutæ
matris ædes erat, appoſita Tyberi ædificia cõflagrauit. Pandanã portam infrà ubi de Ca
pitolio dicitur, oſtendit Varro fuiſſe ſub Tarpeia rupe.

SEd iã Tyberim tranſeamus. Eam urbis Romæ partem, uulgus pridem Tranſtyberi- 22. Tranſtyberina regio,
nam appellat regionem, quã ab ipſo initio, & longo poſt tempore maiores Ianicu- quæ Ianiculũ.
lũ dixere. Fallit uerò pleroſq; etiã ætatis noſtræ doctiſſimos, editioris ea in regione loci
prima appellatio, ꝙ ipſo in collis cacumine, ubi nunc ſacræ inhabitant uirgines, Iani tẽ-
plum fuerit: de quo Virgilius in VIII. Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit urbẽ:
Ianiculũ huic, illi fuerat Saturnia nomen. Et Ouidius in Faſtis: Arx mea collis erat, quẽ
cultrix nomine noſtri Nuncupat hæc ætas, Ianiculumq; uocat. Liuius autem primo ab
urbe cõdita, in Anci Marcij rebus geſtis ſic habet. Ianiculum quoq; adiectum non ino- 23. Pons ſublicius.
pia loci: ſed ne quando ea arx hoſtium eſſet: id non muro ſolum, ſed etiam ob cõmodita
tem itineris, ponte Sublicio tum primum in Tyberi facto, iungi urbi placuit. Si igitˢ mœ
D nia ad pontem pertinuerunt, nõ ſolus collis multum ab ipſo diſtans fluuio, quod aliqui
uolunt ab Anco, ſed tota Ianiculi, nunc Tranſtyberina regio eſt munita. Liuius in ſecun
do libro: Cum captum repentino impetu Ianiculum, atq; inde citatos decurrere hoſtes.
Et paulò infrà: Iam plus hoſtium in Palatio Capitolioq;, ꝙ in Ianiculo fore. Ea regio 24. Tres portæ Ianiculi.
tres habet portas, quarum quæ ad occidentem ſolem Tyberi eſt propinqua, nunc dicta
Portuenſis, olim quæ fuerit ignoramus. Alia quæ edito in loco, nunc S.Pancratij, prius
Aurelia. Tertia in Vaticanum dimittens, & nunc ſubtus Ianum dicta, à priſcis Fontina-
lis appellata. Et primam quidem, poſtq; Claudius imperator Romanum fecit portum,
ꝙ in illum dimittat, fuiſſe ab eo Portuenſem appellatam conſtat. Aurelia porta utrum à 25. De porta
uia, an ab ea uia nomen habeat, incertũ habemus. Pręſens uerò nomẽ à proxima S.Pan portuenſi.
cratij eccleſia habet. Fontinalem ex Feſto Pompeio oſtendimus, ꝙ deabus fontium fue 26. De porta
rit ſacrata dictam: extant autem magnæ molis muri, ſcatentiũ adhuc fontium receptacu Pancratij.
la, ſub monte, qui aureus dicitˢ, ipſi portæ proximo, & haud longe ad Vaticani mœnia
pertinentę. Liuius in bello Macedonico. Ædiles alteram porticum ad portam Fontina
lem ad Martis aram, qua in campos iter eſſet, perduxere. Dici autem ſubtus Ianum eam
portam

27. De porta ſubius Ianum. portam ꝙ Ianiculo, uel monti uel regioni ſubiaceat minus ꝗ cæteræ noſtræ ætatis cor- E
ruptela toleret, eſt abſurdum. Quod uerò hæc ſola poſſit eſſe Fõtinalis, inde certum ha-
28. De ædificijs Ianiculi. bemus, quia nulla eſt porta alia, qua in cãpos Vaticani iter eſſe poſſet. præſertim cũ nul
lum tunc temporis alium ad Tyberim pontem, ꝗ Sublicium Roma haberet. Eſſet mihi
nunc ad Vaticani ſuburbia tranſeundum: ſed poſtquam Ianiculi ſiue Tranſtyberinę re
gionis is eſt ſitus, ut à cæteris partibus urbis, flumine muroꝗ dirimat̃, opera illius ſiue à
principibus, ſiue à põtificibus aut populo facta, quæ olim habuerit, & quę nũc cernunt̃
29. Pons ſublicius. aut indicari poſſint, explicabo. Et primo de põte Sublicio habet Plinius, ipſum ꝙ eſſet
ligneus, ſine ferreo clauo, ita diſpoſitus cõtignatione, ut trabes eximerent̃ ſine fulturis
ac reponerent̃: quod quidem ſic facere religioſum fuerit, poſtquã Coclite Horatio de-
fendente, ægre reuulſus fuit. Eũ uerò pontẽ prius ab Anco Marcio, ſicut ex Liuio oſten
dimus factũ. Antoninus Pius imperator marmoreum fecit, cuius ueſtigia eſſe tenemus,
quæ hinc ad primas Auentini radices, inde ad noſtra ętatis noſtrę naualia cernunt̃. Scri
bit Helius Spartianus, Seuerũ imperatorem ex Aphrica oriundum, feciſſe Tranſtyberi F
30. De Thermis Seuerianis & Aurelianis. na in regione ſui nominis Thermas: fecit & alias imperator Aurelianus, quæ eſſent hye
males. Sed cũ late pateat Tranſtyberinæ regionis appellatio, ſub qua cãpus ſuburbiũꝗ
Vaticani, & ipſius Ianiculi munitio comprehenditur, utrum ne ipſarum thermarum ue
ſtigia ſint, quæ intra Ianiculum ad diui Franciſci ædem: an illa, quæ medio in Vaticani
cãpo, ubi nunc prata dicimus, cernunt̃, ignoramus. Sed ea perquirere, quorũ omnis pe
31. Ianiculũ. rijt notitia, ſuperfluũ fuerit: ad notiora ueniamus. Eam urbis Romę Ianiculi, ſiue regio-
nis Tranſtyberinæ partẽ, à noſtris qui martyrum geſta ſcripſerunt, aliquando Rauenna
tiũ urbẽ appellari, ſæpe offendimus. Eſtꝗ eius rei ratio altius repetẽda. Octauianus Au
guſtus imperio, poſt Marcum Antonium Cleopatrãꝗ interfectos, quietẽ potitus, inter
multa, quæ prudentiſſimè prouidit, binã inſtituit claſſem: Vnam apud Miſſenum Lu-
caniæ portum, qua Italiæ inſulas oramꝗ Galliarũ maritimã, Hiſpanias, Aphricã, Mau-
ritaniasꝗ, & Septentrionalis Oceani plagã tutaret̃: alteram apud Rauennã in loco nũc
32. De claſsibus apud Miſenum & Rauennas. Cardiano, in quo fuit poſtea Claſſenſe oppidum, cuius claſſis partes eſſent Adriatici ſi- G
nus, Illyrici, Dalmatiæ, Epiri, Græciæ, Thraciæ, Ponti, Meotidæ, & Aſiæ in noſtrũ ma-
re uergentis, atꝗ Ægypti oræ neceſſitatibus ſubuenire. Tantas uerò claſſes, quãtas eſſę
oportuit, quibus maxima Romani imperij tutelæ cura eſſet cõmiſſa, magno indiguiſſe
exercitu, nullus qui Romanas lectitauerit hiſtorias ambiget. Cum itaꝗ Romano ſena-
tui Romanis'ue principibus, ea in primis fuerit cura: ut quod multis oſtẽdimus in locis,
nulla poſſet Romã frequentare multitudo, cui nõ eſſet habitandi locus publicè aſſigna
tus, attributa eſt Rauẽnatis claſſis militiæ regio Trãſtyberina: quæ poſtea exinde urbs
33. Calixtus in uia Aurelia. Rauẽnatiũ dicta fuit. Hinc ubi papa Calixtus primus eccleſiã S. Marię Tranſtyberinę,
quam nunc inſignem cernimus ædificauit, Templum Rauennatium & tabernam fuiſ-
ſe legimus Rauennatium meritoriam: eiuſdẽꝗ in regionis uia celeberrima Aurelia mil
liario tertio, Calixtus poſtea moriens, eſt ſepultus. nec lõgè ab eo milliario uidelicet ſe-
34. Felix primus eccleſiam ſui nominis. cundo ab urbe, Felix primus eius nominis pont. Romanus cum baſilicã extruxiſſet, in
illa, cui nomẽ ſuum fuit indicium, ſepultus fuit. Et papa Honorius primus baſilicã ſan- H
cti Pancratij, à qua portæ diximus eſſe nomẽ, muro urbis ad ſtadium, propinquã, à ſolo
ædificauit, quã ſtructura ornamentisꝗ inſignẽ breui, niſi ſuccurrat̃, apparet ruiturã. Ec-
35. Adeodati eccleſiá. cleſia S. Petri, quæ uia Portuẽſi ad pontem Meruli dirupta cernit̃, Adeodati primi pon
tificis opus fuit, nec fuit illo in operum magnificentia felicior Hadrianus primus ponti-
fex Romanus, qui inter multa ſuis locis narrãda formas aquarum, Sabbatinam Iouiãꝗ
36. Hadrianus primus. magno impendio, maioreꝗ populi Romani labore, reſtituit. Quarum una fornicibus
centum, ad principis Apoſtolorum baſilicam, ipſumꝗ Vaticani ſuburbium, altera per-
Aureliæ portæ & uiæ cliuũ: partim ad pontẽ Aurelium, cui demolito nũc Rupto eſt no
37. Duæ turres ad naualia. men, ut in urbẽ haberetur: partim ut molis deſeruiret, ſunt perductæ, Mirumꝗ in paulo
plus minus'ue ſexcentis annis, ꝗ abinde effluxerũt, nulla tãti operis, aut in Ianiculo, aut
in Vaticano ueſtigia apparere. Leonẽ IIII pontificẽ manet in Vaticani ſuburbio glo-
ria, eius tñ in Ianiculo cernuntur opera, Turres duæ nunc in naualium faucibus deſtitu-
tæ, quas poſt commiſſum à Saracenis eccleſiæ principis Apoſtolorum, & ipſius Ianicu-
li incẽdiũ, eo excitauit in loco, ne barbaris ultra per Tyberim, ſicut tũc acciderat pateret

A acceſſus. Reſtat Vaticanus, de quo Feſtus Põpeius ſic ſcribit. Vaticanus collis appella- tus eſt, ꝙ eo potitus ſit populus Ro. uatum reſponſo, pulſis Etruſcis. Sed Aulus Gellius in noctibus Atticis lib. XVIII de eodem ſic dicit. Et agrum Vaticanum, & eiuſdẽ agri deum præſidem appellatũ accepimus à Vaticinijs, quę ui atq; inſtinctu dei eius, in eo a- gro fieri ſolita eſſent. Sed præter hanc cauſam M. Varro in libris diuinarum, aliã eſſe tra didit iſtius nominis rationem. Nam ſicut Aius, inquit, deus appellatus, araq; ei ſtatuta, quæ eſt infima Noua uia, ꝙ eo in loco diuinitus uox edita erat: ita Vaticanus deus nomi natus, penes quẽ eſſent uocis humanæ initia. quoniã pueri ſimul atq; parti ſunt, eam pri mã uocẽ edunt, quæ prima in Vaticano ſyllaba eſt. Idcircoq; uagire dicuntur, exprimẽ- te uerbo ſonũ uocis recentis. Hanc nunc urbis Romæ partem, primũ Leo papa eius no minis quartus muro cinxit, & ciuitatẽ Leoninã de ſuo nomine appellauit. Eius uerò mu niendæ cauſa, quã ſuperiore diximus loco, ne ſicut paulò antẽ cõtigerat principis Apo ſtolorũ baſilicã ultra poſſent capere, inquinare, diripere Saraceni. Habuitq; ea munitio B ſex portas etiã nũc extantes, quarũ prima Ianiculum dimittens, ab eccleſia cui ſubiacet, ſancti Spiritus nomẽ retinet: alia edito in colle ſita, dicit̃ Pertuſa. tertiæ cui palatio põti ficis ſubiectæ, à uiridario cõtiguo nunc eſt nomen, Leo pontifex ſancti Peregrini, ad cu ius eccleſiã itur ea uia, appellationẽ dedit. quartã nũc clauſam, quę duceret ad ſcholã Lõ gobardorũ, Saxonumq; Poſterulã appellauit, quanq; eodẽ nomine quintã quoq;, ſepul cro Hadriani imperatoris nũc arci ſancti Angeli, qua in cãpos itur ſubiectã, uocauit. Se xta dicit̃ porta ænea, quæ in Hadriani pontẽ urbemq; perducit. Libet aũt poſtq̃ portas urbis, quæ ætate noſtra extant, ꝓ poſſe deſcripſerimus, locũ indicare unius, quã omniũ ce leberrimã Roma habuit. ea eſt Triũphalis, per quã & nullã aliã triumphi agebant̃. & ut rem, quaſi hominũ opera, quicquid ſolidi haberent, oportuerit ęterna claritate fulgere, tenebris in quib. omnino perierat, certiore abſtrahamus modo, quid & ubi fuerit primo dicemus. Deinde teſtimonia, quib. aſſertio noſtra cõſtet, afferemus. Pons cuius pilarum fundamẽta, nũc ad ſancti Spiritus hoſpitale, in Tyberi cernunt̃, & porta ad intimã Ty- C beris ripã, cuius fundamentorũ moles extat, & uia ab eo ponte, ad Cæſaris obeliſcũ, ad areãq; baſilicæ ſancti Petri ſubiectã, ſecundũ radices montis Vaticani ꝓtenſa, triũphali nomine appellabant̃: nec ulterius q̃ ad beati Petri baſilicã ea uia, ꝙ cõijcere potuerim, prætendebat̃. quin mihi cõſtat, uiã ipſam nullatenus fuiſſe largiorẽ, ꝙ quicquid ſoli prę dictã baſilicã, aut obeliſcũ, & Apollinis templũ adiacebat, triumphale appellabat̃. De porta aũt quod diximus clarẽ & copioſẽ, probat Ioſephus in libro VII de captiuitate Iu daica, ubi Veſpaſiani & Titi imperatorũ, deſcribit triumphũ. Dicit em̃ ipſos imperato- res, qui non in palatio maiori, ſed in Iſidis templo nocte quieuerant, ad Octauianas am bulationes trãſiuiſſe, ubi eos ſenatus & honorati equites præſtolabant̃. Et cũ fauor mili taris, eoſdẽ meritis ornaſſet laudib. uotis ritẽ celebratis, ad portã receſſiſſe, quæ ab eo, ꝙ per illã ſemper triumphorũ pompa duceret̃, nomen accepit. finiſq; pompæ fuit, Capito lini Iouis templũ. territorij etiã triũphalis, nõ leue teſtimoniũ habet uita beati Petri Apo ſtolorũ principis, à beato Hieronymo presbytero, ut titulus præfert, ſiue ut aliq uolũt à D Damaſo papa ſcripta. ubi dicit̃, beatũ Petrũ fuiſſe ſepultũ, in eccleſia ſui nominis, quę ad templũ Apollinis, iuxta territoriũ triumphale, fuerit ædificata. & cõſtantẽ retinet famã ætas noſtra pontẽ, de quo diximus, nobiliũ fuiſſe, nec illo unquã ruricolas trãſiuiſſe. ha bent etiã incidẽter monumẽta cõmutationis factæ Calendis menſis Auguſti, ſiue Sex- tilis à memoria uictoriæ Octauiani Cęſaris Auguſti de Antonio & Cleopatra, ad libera tionẽ beati Petri, à carcere & cathenis Herodis: unde feſtũ ipſius beati Petri ad uincula celebramus: cineres C. Cæſaris obeliſco inſigni poſitos, qui cernit̃ in territorio trium- phali. Iſidis uerò templũ, in Sexti Ruffi deſcriptione urbis Romæ, cõijcimus fuiſſe Mi- neruã inter cuius adhuc durat uocabulum, tunc cognomine Chalcidicã, & uiã latam. & ambulationes Octauianas docet Suetonius Tranquillus, in hæc uerba. Reliquias ſuas Mauſoleo condiderũt: id opus inter Flaminiã uiã, ripãq; Tyberis, ſexto cõſulatu ſuo ex truxerat. circũiectaſq; ſyluas & ambulationes in uſum populi iam publicarat. pauloq; ſu pra eum locũ, Suetonius portæ triumphalis meminit, ubi quoſdã Senatores cẽſuiſſe di- cit, Auguſti funus, porta triumphali ducendũ. Veſpaſianus itaq; & Titus, cũ ad Iſidẽ uia lata quieuiſſent, ad Auguſti ambulationes, ubi nunc Auguſta dicit̃, deſcenderũt: & inde

38. *Quid Vaticanus.*

39. *Vaticani regio.*

40. *Portæ ciuitatis Leoninæ.*

41. *Porta triumphalis.* *Pons triumphalis.*

traiecto Tyberi per proximũ pontẽ,cuius cernunť coſſarũ fundamenta, ad uiã portãꝗ B
42. Hoſpitale ſancti ſpiritus in Saxia. triumphalẽ,ubi nunc eſt ſancti Spiritus in Saxia hoſpitale,receſſerunt,Sed iam hoſpita
lis in Saxia cognominationis cauſam reddituri,multas loco factas mutationes oſtẽda-
mus.Bello Longobardorũ,qd' ducentis & quatuor annis Italiã afflixiſſe,in Romanorũ
Imperij inclinationis hiſtoria oſtẽdimus, per Carolũ Magnũ Francorũ regẽ finito:Ha-
drianus primus Pontifex Ro.Saxones primo, & breui poſt Lõgobardos,multitudinẽ
haud quaquã contẽnendã,ciuitate à Romanis donari curauit:quibus gentibus Roma-
nis,cùm nõ eſſet uiſum ſatis tutũ,intra urbis mœnia dare ſedẽ,aſſignauerũt in Vaticano
tunc immunito:ut cùm pons triumphalis,tunc etiã dirutus eſſet,uiæ illius ædificia à Ty
beri,ad territoriũ triumphale cõtinuata,habitarẽt.Innuũt hæc & nõ parua ex parte nar
rãt Hadriani ipſius,& poſtea Leonis IIII pontificis Romani geſta: quorũ Hadrianus
Longobardos & Saxones fœderatos ſubditoſꝗ recipi curaſſe diciť.Leonis aũt geſtorũ
narratio habet,illũ appellaſſe portã mediã murorũ à mole Hadriani ad palatium perdu
ctorũ:quæ duceret ad uiã Longobardorũ & Saxonũ,nomine Poſterulã: hinc factũ eſt, F
ut celeberrimũ illud hoſpitale,ab Innocentio III ædificatũ,à uico Saxonũ,in quo ædifi
catũ fuit,in Saxia appelleť.Implicat uerò errorib.multos etiã nõ indoctos, fama ꝑ mul-
43. Quid fuit mons qui in Vaticano. tos annos multorũꝗ ſcriptis,cõtinuata,fuiſſe in monte,q arduus ſupra dictũ hoſpitale,
Vaticani ſuburbio includiť,palatiũ Neronis:qd' quidẽ falſiſſimum eſſe nõ dubitamus:
oſtendemuſꝗ ubi Neronis palatiũ fuerit,cũ ad priuata urbis ædificia uentũ erit.Corne-
lius Tacitus,apud quẽ Neronis geſta particulari narratiõe habenť,dicit illũ clauſiſſe in
ualle Vaticani ſpatiũ,in quo equos regeret,haud ꝓmiſcuo ſpectaculo:& paulò infrà ad
dit eundẽ apud nemus,qd' nauali ſtagno circũpoſuit,extruxiſſe conuenticula & caupo
44. Naumachia ubi fuerit. nas:Fuit ergo in mõte illo Vaticani dei templũ:qd' ſupra ab A.Gellio deſcriptũ oſtẽdi-
mus.Nauale aũt ſtagnũ,ſiue ut Græco uocabulo appellãt Naumachia,fuit ſecus ipſum
montẽ,ſub Aurei mõtis radicib.quà ad portẽ Pertuſam itur, & ubi nuper hortos exicca
to limo uidimus inchoatos.unde in multis, quæ legimus apocriphis, magna Vaticani
pars Naumachia appellať:& in uita beati Petri,de qua diximus,etiã habeť, eccleſiã ſan G
cti Petri extructã fuiſſe apud Naumachiã.pariterꝗ hoſpitale,qd' Leo papa III.ædifica
45. Locus martyrij beati Petri. uit,è regione eccleſiæ ſancti Andreæ,à Symmacho I papa dedicatæ:& ſanctæ Petronel
læ,quà templũ Apollinis in obeliſcũ uergit,ad Naumachiã appellatũ eſt.Sed iã cũ ſit uẽ
tũ ad ſanctorũ opera,de beati Petri Apoſtolorũ principis loco martyrij & paſſiõis,quę
nos opinemur,in mediũ ꝓferamus.Nã cum ad Terebinthũ, inter duas metas, illũ fuiſſe
paſſum cõſtans ſit fama:quis ſit is locus,omnino ignorať,nec deſunt, qui Ianiculũ falſo
ea gloria ornare quæritãt.afferemus aũt ad tantã rẽ,noſtro iudicio,demonſtrandã teſti-
moniũ,q̃d eo maiorẽ habere debebit autoritatẽ,quo ab hoſtib.fidei ſumptũ,omni adu-
lationis ſuſpicione carebit.Cornelius Tacitus poſt narratũ incendiũ illud mirabile,quo
Neronis temporib.ſeptẽ diebus Roma arſit:de cauſis illius incendij multa diſputãs,hęc
uerba habet.Sed nõ ope humana,nõ largitionib.principis,aut Deũ placamẽtis decede
bat infamia,quin iuſſum incendiũ crederet.Ergo abolẽdio rumori Nero ſubdidit reos:
& exquiſitiſſimis pœnis affecit: q̃s per flagitia inuiſos uulgus Chriſtianos appellabat: H
autor eius nominis Chriſtus,Tiberio imperãte,per ꝓcuratorẽ Pontiũ Pilatũ, ſupplicio
affectus erat,repreſſaꝗ in paucis exitialis ſuperſtitio rurſum erũpebat,nõ modo per Iu-
dæam,originẽ eius mali,ſed per urbem etiã,quò cuncta undiꝗ atrocia,aut pudenda cõ
fluunt celebranturꝗ.Igiť primũ correpti,qui fatebanť, deinde indicio eorũ multitudo
ingẽs,haud proinde crimine incendij,q̃ odio humani generis cõiuncti ſunt: & pereũti
bus addita ludibria,ut ferarũ tergis contecti,laniatu canũ interirẽt,aut crucib.affixi, aut
flãmæ ui,aut ubi defeciſſet dies,in uſu luminis nocturni urerenť. Hortos ſuos ei ſpecta-
culo Nero obtulerat,& Circenſe ludicrũ edebat,habitu aurigæ permixtus plebi, uel cir
culo inſiſtens.Vnde quanꝗ aduerſus ſontes,& nouiſſima exẽpla meritos, animaduer-
teretur,miſeratio oriebať,tanquã nõ utilitate publica,ſed in ſæuitiã unius abſumerenť.
Oſtendimus aũt ſuprà Corneliũ ſcripſiſſe, Neronẽ clauſiſſe in ualle Vaticana ſpatium,
in quo equos regeret haud promiſcuo ſpatio:& hoc in loco dicit hortos illũ ſuos,ſpecta
culo ſupplicij Chriſtianorum obtuliſſe,ac Circẽſe ludicrũ edidiſſe.Clauſum itaꝗ in ual-
le Vaticana ſpatiũ illud nõ dubitamus eſſe,cuius nunc multis in partibus demoliti mu-

ros,&

A ros,& ſediliũ dimidiatos fornices per uineas, quæ moli Hadriani ſubiacent cernimus. 46. Circus Neronis.
Quãq; Plinius ſemper ubi de obeliſco,qui eſt in Vaticano,mentionẽ facit,illũ deſignat
in Caij & Neronis circo poſitũ fuiſſe.Et cũ neq; ipſa Hadriani moles,neq; cõiũctus põs
tunc eſſent:quę anno abinde centeſimo,Hadriani imperatoris opera fuerũt,nõ immeri 47. Quando ſepulcrum Hadriani.
tò, ut mihi uideor, crediderim circũ Caij & Neronis partẽ ſuburbij,q̃ nũc eſt Vaticani,
occupaſſe:& hortos à Circi illius clauſura,ad Tyberim pertinuiſſe.Quib. in hortis,eoq;
in loco,ubi nũc eſt eccleſia ſanctæ Mariæ in Trãſtyberina,cũ multi fuiſſent torti, occiſi,
laniatiq; Chriſtiani:Petrus fuit cruci affixus.Terebinthũ uerò arborẽ, quæ ſicut gummi 48. De hortis Neronis.
ſui nominis exudat,ſic eſt humoris appetẽtiſſima,fuiſſe ad eã Tyberis ripã, cui dicta eſt
eccleſia propinqua,ueriſimile crediderim:Quæ aũt habẽt aut picturæ, aut ſcripturę de
duab.metis,inter quas martyriũ Petri dicit̃ fuiſſe cõmiſſum,noſtrã cõfirmant opinionẽ. 49. Eccleſia ſancti Petri.
Nã licet Hadriani moles,metarũ una temporib.Petri & Neronis,ſicut oſtendimus, nõ
fuerit,tñ tenemus illos,qui lõgo poſt Petri mortẽ tempore,id factũ literis mandare, aut
B pictura idiotis oſtẽdere uoluerũt,ſignũ id metarũ,quo nullũ erat certius accepiſſe:alte- 50. Symmachus fecit palatiũ ſancti Petri.
ra aũt moles,quã marmorib.ſpoliatã cernimus,utrũ Neronis tẽpore fuerit ignoramus.
Sed iam ad alias Vaticani partes redeamus.beati Petri baſilicã Flauij Cõſtantini impe-
ratoris,cui magno cognomentũ fuit,opus eſſe multi ſcripſerunt.Symmachus aũt,à quo
diximus eccleſiã ſancti Andreę dedicatã fuiſſe,palatia epiſcopalia,per annos fermè ſex 51. Honorius eccleſiam ſancti Petri æneis cooperuit.
centos,ante Leonis IIII tẽpora,ad dexterã lęuamq; ipſius eccleſiæ primus extruxit. Et
Honorius primus omnẽ ipſam baſilicã tegulis ęneis,cuius magna pars etiã extat coope
ruit:quas tegulas ex Romuli tẽplo,in qđ partim mutata, partim ædificata eſt ſanctorũ
Coſmæ & Damiani eccleſia,imperatoris Phocæ cõſenſu accepit.Et Donus primus põ
tifex Rom.areã dictæ baſilicæ,cui paradiſo eſt appellatio:marmorib.etiã extantib.ſtra- 52. Donus paradiſum marmore ſtrauit.
uit:quæ marmora famæ inhærentes cruſtas fuiſſe credimus metæ illius:quã ſpoliatã, cu
ius monumentũ fuerit diximus ignorare.Poſt Leonẽ quartũ Nicolaus quartus, ex gen
te Vrſina pontifex Ro.palatium epiſcopale beati Petri auxit: qđ ad annũ abinde circi-
C ter centeſimũ,Bonifacius IX nõ leui impenſa ornauit. Sed ad Leonẽ quartũ iteratò re- 53. Nicolaus Vrſinus palatium auxit.
uertamur.Is pontifex magnanimus cinctã, ut diximus, muro eã à ſe Leoninã appellatã
ciuitatẽ,Corſis repleuit,qui Saracenorũ perſecutionẽ fugiẽtes, populariter emigrauerunt:magnãq; ſuſcipiẽs ipſius & baſilicæ beati Petri curã,multa fecit,quę in hoc annorũ
uix dum ſexcentorũ,quot in hæc tẽpora interceſſerunt ſpatio,inueterata iã omnino cor- 54. Bonifacius 9. ornauit. 55 Leo ciuitatem Leoninam Corſis repleuit.
ruerãt,breui ad nihilũ peruẽtura,niſi tua beatiſſimè pater Eugeni opera factũ eſſet, ut il
la nunc lætemur cernentes innouata.Vbi eñ Leo donis eccleſiã ornauit,tu illã ſupelle-
ctile ſacrorũ miniſterio pariter donatã,tecto inſuper maiori ex parte innouato,nouiſq;
ſacriſtiæ cameris exædificatis,reddidiſti meliorẽ:ſola una re uideris à Leone ſuperatus,
q̃ ualuas ille argenteas,tu æneas baſilicæ dediſti,niſi par uideat̃ magnificentia,ꝓ argen
teis,nullo exquiſitiori artificio,factis æneas poſuiſſe inauratas, tãtiſq; inſculptas hiſto- 56. Eugenius eccleſiam ſancti Petri ſuppellectile donauit.
rijs unionis Græcorũ, Armeniorũ,Æthiopũ,Iacobinorũ & aliorũ populorũ tua opera,
tuaq; impenſa eccleſiæ cõciliatorũ,ut quadruplo æris auriq; impendiũ, merces opificis
D ſuperauerit. Quid q̃ ubi Leo cãpanariã turrim, quę omniũ prima in orbe terrarũ fuit,tu
ærarij officinã,& ꝓxime portã palatij ſpecioſiſſimã,extruxiſti.Strata palatij area,& ipſa
quæ in urbẽ ducit uia,in multas partes poſtea urbis diuiſa, tanti ſunt decoris, ut alia ab 57. Idem ſacriſtiam tectumq; innouauit.
ea,quę multis retro ſeculis fuit urbs Roma,uideat̃ reddita.Gentiliũ quæ extent alia Va
ticanus ager nulla habet opera præterq; Caij obeliſcum : de quo q̃a unicus ex maiorib.
nunc ſtat,plura dicere nequaq; abſurdũ iudicamus.eas lapideas moles,nullius Romani
opera,aut cura, fuiſſe exciſas conſtat.nam ipſos, qui Romæ integræ corrupti aut fue- 58. Idem portas æneas. 59. Idem ærarij officinam.
rint,aut nunc cernunt̃ à Thebis,aut alijs Ægypti urbibus fuiſſe perductos,Plinius Ve-
ronenſis,Ammianusq; Marcellinus oſtendunt.Hunc aũt q̃ in Vaticano uiſit̃,Plinius in
XXXVI.tertium ex maioribus, q̃ fuerint aduecti ponit libro XVI,ubi de magnitudi-
ne arborũ tractat:hæc habet uerba,Abies admiratiõis præcipuæ uiſa eſt in naui,quæ ex
Ægypto Caij principis iuſſu obeliſcũ in Vaticano circo ſtatutũ, quatuorq; trũcos lapi 60. Idem aream pa.
dis eiuſdẽ, ad ſuſtinẽdũ eũ adduxit:qua naue nihil admirabilius uiſum in mari certũ eſt.
Cẽtũ uiginti M.modium lentis,pro ſaburra ei fuere.Lõgitudo ſpatium obtinuit magna 61. De obel. Vat.
ex parte,Hoſtienſis portus latere læuo. Ibi nanque demerſa eſt a Claudio principe.Ar-

boris eius craſſitudo,quatuor hominū ulnas cōplectētium implebat. Ammianus uerò B
Marcellinus rerū geſtarum lib. XVII iocundiſſimā habet de obeliſcis narrationē, quā
62. De obeliſcis omnibus. libet eius uerbis inſerere,Adminiſtrāte adhuc Orphico præfecturā, obeliſcus Romæ in circo erectus eſt maximo,ſuper quo nunc,quia tēpeſtiuum eſt,pauca diſcurrā.Vrbē priſcis ſeculis cōditā,ambitioſa mœniū ſtructura,& portarū centum quōdā aditib.celebrē hecatompylon thebas inſtituto ex facto cognominauerunt, cuius uocabulo ꝓuincia nunc uſq; Thebais appellat̄.Hāc inter exordia pādentis ſe late Carthaginis, improuiſo excurſu duces oppreſſere Pœnorū.Poſteaq; reparatā Perſarū rex ille Cābyſes,quoad uixerat alieni cupidus,& immanis Ægypto perrupta aggreſſus eſt, ut opes exinde raperet inuidendas,ne Deorū quidē donarijs parcens:q dū inter prædatores turbulenter cōcurrit,laxitate præpeditus indumētorū,cōcidit pronus,ac ſuomet pugione,quē aptatū fœmori dextro geſtabat:ſubito ui ruinæ nudato uulneratus,penè lethaliter interijt.Lō-
Cornelius Gallus. ge aūt poſtea Cornelius Gallus,Octauiano res tenēte Romanas Aegypti ꝓcurator exhauſit ciuitatē plurimis interceptis,reuerſuſq; cùm furtorū acceſſiret,&populatę ꝓuin- F
cię:metu nobilitatis acriter indignatæ,cui negociū ſpectandū dederat imp. ſtricto incubuit ferro.Is ſi rectè exiſtimo eſt Gallus poeta,: quē flens quodāmodo in poſtrema Bucolicorū parte, Virgilius carmine leni decātat.In hac urbe interlabra ingētia,diuerſaſq; moles,figmenta Aegyptiorū numinū exprimētes, obeliſcos uidimus plures, alioſq; iacentes & cōminutos,q̄s antiqui reges,bello domitis gētib.aut ꝓſperitatib. ſummarū rerū elati mōtiū uenis,uel apud extremos orbis incolas perſcrutātes, exciſos,erectos dijs
Formā obeliſci. ſuperis in religione dicarunt.Eſt aūt Obeliſcus aſperrimus lapis,in figurā metæ cuiuſdā ſenſim ad ꝓceritatē cōſurgens excelſam,utq; radiū imitet̄ gracileſcens paulatim,ſpecie
63. De obeliſcorū figuris. quadrata in uerticē ꝓductus anguſtū,manu lęuigatus artificis.Formarū aūt innumeras notas Hieroglyphices appellatas,quas ei undiq; uidemus inciſas, initialis ſapiētiæ uetus inſigniuit autoritas. Volucrū em̄ ferarūq;,etiā aliena mundi genera multa ſculpētes, ad ęui quoq; ſequentes ętates imperatorū uulgatius ꝓuenire,memoria ꝓmiſſa,uel ſolu G
ta regū uota monſtrabāt. Nō em̄ ut nunc,literarū numerus præſtitus & facilis exprimit, quicqd humana mens cōcipere poteſt,ita priſci quoq; ſcriptitarūt Aegyptij:ſed ſingulę literæ,ſingulis nominib.ſeruiebāt & uerbis,nōnunq; ſignificabāt integros ſenſus:cuius
Vultur pro natura. rei ſciētia,in his interim duobus habet exēplū.Per uulturē,naturę uocabulū pādunt,qa nullos mares poſſe inter has alites inueniri,ratiōes memorāt phyſicæ: perq; ſpeciē apis
Apis pro rege. mella cōficiētis,indicāt regē,moderationi cū iocūditate,aculeos quoq; innaſci debere, his ſignis oſtendentes,& ſimilia plura.Octauaianus Aug. cū obeliſcos duos,ab Helio
64. De obeliſco. politana ciuitate trāſtuliſſet Aegyptia,quorū unus in Circo maximo,alter in cāpo locatus eſt Martio,hūc recēs aduectū,difficultate magnitudinis territus, nec cōtrectare auſus eſt,nec mouere.Diſcāt q ignorēt ueterē principē trāſlatis aliquib. hūc intactū ideo prætérijſſe,q; Deo ſoli ſpeciali munere dedicatus fixuſq;, intra ambitioſi tēpli delubra, quæ cōtingi nō poterāt,tāquā apex omniū eminebat. Verū Cōſtātinus id parui ducēs, auulſam hāc molē ſedib.ſuis,nihilq; cōmittere in religionē rectè exiſtimās,ſi ablatū uno tēplo miraculū,Romę ſacraret idē, in tēplo mundi totius, iacere tā diu perpeſſus eſt,dū H
trāſlationi pararent̄ utenſilia:quo cōuecto per alueum Nili, ꝓiectoq; Alexādriæ nauis amplitudinis,ante hac inuſitatæ,ædificata eſt,ſub trecentis remigib.agitāda:quib.ita ꝓuiſis,digreſſoq; uita principe memorato,urgens effectus intepuit, tandēq; ſerò impoſitus naui,per maria fluentaq; Tyberis uelut pauentis,ne qđ penè ignotus miſerat Nilus ipſe parū ſub meatus ſui diſcrimine,mœnib.alūnis inferret:deferē in uicū Alexādri,tertio lapide ſeiunctū:unde cuniculis impoſitus tractuſq;,lenius ꝑ Hoſtiēſem portā,piſcināq; publicā,circo illatus eſt maximo.Sola poſt hęc reſtabat erectio,quę uix,aut ne uix quidē ſperabat̄ poſſe cōpleri.erectiſq; ita paulū altis trabib. ut machinarū cerneres nemus,innectunt̄ uaſti funes,& longi ad ſpeciē multiplicium liciorū,denſitate nimia ſubtexentes:quib.colligatis,mōs ipſe effigiat̄ ſculptilib. elementis, paulatimq; id per arduū mane ꝓtentus,diu penſilis hominū milib.tanq; molendinarias rogātib. metas,cauea locat̄ in media:cui ſphęra ſuperponit̄ ænea,aureis laminib.nitens, quæ cōfeſtim in ignis diuū cōtacta deoq; ſublata,facis imitamētū & figura æreū,itidē auro in bractearū uelut abundāti flāmma cādentis.Secutæq; ætates alios tranſtulerūt,quorū unus in Vaticano

alter

A alter in hortis Saluſtij: duo in Auguſti monumento erecti ſunt. De literis aũt hierographicis, præter ea, quæ ſuperius ſcripta ſunt: Marcellinus itẽ lib. XXII, ubi De pyramidibus Ægypti tractat, infrà ſcripto dicit modo. Sunt & Syringes ſubterranei quidã & flexuoſi receſſus, q̃s ut ferũt periti rituũ uetuſtorũ, aduẽtare diluuiũ præſcij, metuentesq́; ne cęremoniarũ obliteraret̃ memoria, penitus operoſis digeſtos fodinis, ꝑ loca diuerſa ſtruxerunt, & exciſis parietib. uolucrũ ferarũq́; genera multa ſculpſerunt, & animaliũ ſpecies innumeras, quas hierographicas literas appellarunt. Et Cornelius Tacitus ſic ſcribit. Primi ꝑ figuras animaliũ Ægyptij, ſenſus mẽtis effingebãt, & antiquiſſima monumẽta memoriæ humanæ impreſſa, ſaxis cernunt̃. Satis uero iã ſatis, extra uetuſta urbis Romę mœnia uagati ſumus. Ad ipſa priſcorũ monumẽta, cæteraſq́; urbis partes redeundũ eſt.

MOntes in urbe ſeptẽ numerant̃, Capitolinus, qui & Tarpeius, Auentinus, Palatinus, Cęlius, Exquilinus, Viminalis, & Quirinalis, octauoq́; loco Ianiculenſis poſtea adnumeratus eſt. Capitolinus mõs, ſicut Varro De lingua Latina ſcribit, dictus eſt, *65. De montibus.* *66. De Capitolio.*
B ꝙ hic cùm fundamenta ædis Iouis foderent̃, caput humanum inuentum dicit̃. Hic mõs poſtea Tarpeius dictus, à uirgine Veſtali Tarpeia: quæ ibi à Sabinis necata armis & ſepulta: cuius nominis monumentũ relictũ, ꝙ etiã nunc eius rupes, Tarpeium appellat̃ ſaxum. Hunc antea montẽ Saturniũ appellatum ꝓdiderunt, & ab eo latè Saturniã terrã: ut etiã Ennius appellat: antiquũ oppidum in hac fuiſſe Saturnia ſcribit̃, & etiã ueſtigia nunc manent tria, ꝙ Saturni phanum in faucib. ꝙ Saturnia porta, quã Liuius ſcribit ibi, quã nunc Pandanã uocant. Virgilius in VIII. Hinc ad Tarpeiã ſedẽ & capitolia ducit Aurea nunc, olim ſylueſtrib. horrida dumis. Alia de Capitolio etiã nunc notiſſima afferre priſcorũ teſtimonia, ſuperfluum iudicamus. De Auentino ſic habet M. Varro: Auentinum aliq̃t de cauſis dicunt. Neuius ab auibus, ꝙ eo ſe à Tyberi ferrẽt aues. alij ab rege Auentino Albano, ꝙ ibi ſit ſepultus. alij Auentinũ ab aduentu hominũ, ꝙ cõmune Latinorum ibi Dianæ tẽplum ſit cõſtitutum. Ego maximè puto, ꝙ ab aduentu. Nã olim paludib. mõs erat, ab reliquis diſcluſus, ita ab urbe aduehebant̃ ratibus. Palatini mõtis cau *67. De Auentino.* *68. De Palatino.*
C ſam uocabuli hãc affert Marcus Varro. Quartæ regionis palatium, ꝙ Pallãtes cum Euãdro uenerunt: q & Palatini aborigenes ex agro Reatino, q appellat̃ palatium, ibi cõſederunt. Sed hoc alij ab Pallanta uxore Latini putauerunt. Eundẽ hunc locum à pecore dictum, putant qdã. Itaq; Neuius Ballatiũ appellat: Virgilius in VIII. Arcades has oras genus à Pallãte ꝓfectum, Qui regem Euãdrum comites, q ſigna ſecuti Delegere locũ, & po ſuere in montib. urbem: Pallãtis proaui de nomine Pallanteum. De Cælio monte ſic habet̃ apud Varronem: Cęlius mons à Cælio Vibienno Thuſco duce nobili, q cum ſua manu dicit̃ Romulo ueniſſe auxilium, cõtra Latinum regem. Exquilini montis, ꝙ omnium ſit maximus, longã ponit M. Varro nominis expoſitionem: & quæ multas habeat partes nominum etiã ipſius Varronis ætate obſcuratorum, nequaq; intelligibiles: quæ aũt ad rem noſtrã faciãt, ſunt hæc. Secundæ regionis Exquilię: alij eas ſcripſerũt ab excubijs regis dictas. alij ab eo ꝙ excultę à rege Tullo eſſent. Et infrà: Exquilię duo mõtes habiti. Sequit̃ ratio ſimul de duobus, q̃s ob paruitatẽ colles nõ mõtes appellat in hęc *69. De Cælio.* *70. De Exquilijs.* *71. De Quirinali & Viminali.*
D uerba. Tertiæ regionis colles quinq;, ab deorum phanis appellati: è queis nobiles duo colles Viminalis ab Ioue Viminéo, cuius ibi aræ ſunt. Collis Quirinalis à Quirini phano. ſunt q à quiritibus, qui cum Tatio Curibus uenerunt Romã ꝙ ibi habuerunt caſtra.

MOntium nominib. explicatis, urbem primã à Romulo cõditã, ne multis poſt hãc narrationib. officiat eius ignoratio indicemus. Eã Capitolinum ſiue Tarpeiũ & Pallatinum Auentinumq́; mõtes ſolum, cum ijs, quas intercedere uidemus cõuallib. cõprehendiſſe hinc cõſtat, ꝙ oẽs alios quinq; mõtes & colles additos, Titus Liuius oſtendit. Sunt ẽm illius, de Tullij Hoſtilij rebus geſtis, hæc uerba libro primo. Roma interim creſcit Albæ ruinis, duplicat̃ ciuium numerus. Cælius addit̃ urbi mons. & quo frequentius habitaret̃, eã ſedẽ Tullius regiæ capit, ibiq́; habitauit. Secundus nouæ urbi additus mõs fuit Ianiculenſis. Liuius in Anci Marcij geſtis rebus. Ianiculum quoq; adiectũ non inopia loci, ſed ne quãdo ea arx hoſtiũ eſſet. Alij tres poſtea ſimul à Seruio rege additi. Liuius item primo. Vrbs quoq; amplificanda uiſa eſt. Addit duos colles Quirinalem Viminalẽq́;: inde deinceps auget Exquilias, inibiq́; ipſe, ut loci dignitas fieret, habitat aggere & foſſis & muro circundat urbem. Sed Cornelius Tacitus aliter de urbis primę *72. De urbe à Romulo ædificatã.*

ambitu ſentire uidet:cuius ſunt hæc uerba.A foro Boario, ubi æreũ taurum aſpicimus, E
quia id genus animaliũ aratro ſubditur,ſulcus deſignãdi oppidi cœptus, ut magnã Her
culis arã amplecteretur.inde certis ſpatijs interiecti lapides per ima montis Palatini ad
aram Conſucij.mox ad curias ueteres tũ,ad ſacellum,larẽ forumq́; Romanũ, & Capito
lium non à Romulo,ſed à Tito Tacio additum progreſſuri,ad eam, inquam, tendimus
ædificiorum,locorumq́; urbis deſcriptionem,qui nunc ſunt octo mõtes.quidq́; integrũ
habeant uel demolitum,aut uetuſtũ,aut nouũ oſtendere pergamus.Sic enim fiet ut po-
ſtea in cliuis & conuallibus,ac cęteris urbis partib.quæ reliqua ſunt facilè oſtendamus.
73. *Capitolium.* Pudet uerò pigetq́; à Capitolio incipientem eius deformitatem referre. Is etenim mõs,
quem Deorum domicilium Marcus Cicero,cùm ſæpè alias, tum maximè in oratiõe ad
Quirites habita,pridie quàm iret in exilium appellat,& Virgilius Aureũ dicit,qualis etiam
anno poſt functos uita Ciceronem,& Virgilium trecenteſimo,fuerit Ammianus Mar-
cellinus in Conſtantis filij Flauij Cõſtantini Magni geſtis rebus oſtendit. Conſtans em̃
ex Conſtantinopoli,in qua natus & educatus erat,tunc primùm Romã ueniens,ipſa ur F
be inſpecta obſtupuit.Suntq́; de illo,hæc Ammiani uerba lib.XVI. Deinde intra ſeptẽ
montiũ culmina,per accliuitates planiciemq́; poſita,urbis membra colluſtrans & ſubur
bana,quicquid erat primùm eminere inter alia cuncta ſpectabat. Iouis Tarpei delubra
quantũ terrenis diuina præcellunt.Et infrà idẽ Ammianus lib.XXII deſcribens Aegy
pti mirabilia,ſic habet:His accedũt altis ſuffulta faſtigijs templa, inter quæ eminet Sera
peum:quod licet minuatẽ exilitate uerborum, atrijs tamen columnarib.ampliſſimis, &
ſpirãtib.ſignorũ figmẽtis,& reliqua operũ multitudine, ita eſt exornatũ:ut poſt Capito
liũ,quo ſe uenerabilis Roma in æternũ attollit:nihil orbis terrarũ ambitioſius cernat.Ean-
dẽ imitatus ſententiã doctiſſimus optimusq́; uir Caſſiodorus,in edicto Theodorici pri
mi Oſtrogotorũ regis,per qd' formas aquarũ urbis Romę iuſſit reparari:hæc habet uer
ba.Traiani forũ uel ſub aſſiduitate uidere miraculũ eſt: capitolia celſa cõſcendere, hoc
eſt,humana ingenia ſuperata uidere.Nũc uerò pręter lateritiã domũ à Bonifacio IX rui
nis ſuperædificatã,qualẽ mediocris olim faſtidiſſet Ro.ciuis,uſibus Senatoris & cauſi- G
dicorũ deputatã,præter aræ cœli fratrũ beati Frãciſci eccleſiã,in Feretrij Iouis tẽpli fun-
damẽtis extructã,nihil habet is Capitolinus,Tarpeiusúe mõs,tãtis olim ædificijs exor-
natus.Quæ aũt Capitoliũ habuerit loca, ſuperfluũ ſcribere iudicamus. Nã cũ fuerit rei
diuinæ in primis deputatus aras,ſacella,delubra,ædes,& tẽpla habuit ſupra LX. quorũ
nomina,ſi operi noſtro expedire exiſtimaremus,ex maiorũ ſcriptis facile fuerit recēſere.
Et ne uulgi imperitorũq́; cõtendẽtiũ eã fuiſſe nobiliũ imperatorũq́; & ſenatus habitatio
nẽ opinioni,ſine teſtimonio aduerſemur, Valerij Max.li. VI. ſumpta afferamus.M.Mã
lius unde Gallos depulerat,inde ipſe præcipitatus eſt, quia fortiter defenſam libertatẽ,
nefariè opprimere conatus eſt,cuius iuſtæ ultionis nimirũ hęc pręfatio fuit.Manlius e-
ras cũ mihi præcipites agebas Senones.Poſtquã imitari cœpiſti,unus factus es ex Seno
nib.Huius ſupplicio,æternę memorię nota inſerta eſt.Propter em̃ illud lege ſancitũ eſt,
ne quis patritius in arce aut Capitolio habitaret,quia domũ eo loci habuerat,ubi nũc ędẽ
74. *De ſacris locis Capitolij.* Monetæ uidemus.Sed de ſacris locis,quæ is habuerit mõs, uel pauca dixiſſe nũc magis H
apparentia ſatis erit.Celeberrimũ ea in arce Iouis optimi maximiq́; tẽplũ, ad eã ſitũ fuit
Iouis templum. partẽ,ubi nũc dicitẽ Saluator in maximis.Et tẽplum Iani cuſtodis Capitolinæ arcis fuit:
Iani templum. ubi nũc eſt facinoroſorũ cuſtodia,& carceris locus,quã Cãcellariã appellãt.Fuit etiã ce
Iunonis monetæ ædes. lebris famę in Capitolio,& ipſi Tarpeiæ rupi,proxima Iunonis monetę ędes:de qua Liu.
lib. VII ſic habet.Dictator ædẽ Iunoni Monetę uouit,cuius dãnatus uoti,cũ uictor Ro
mã reuertiſſet,dictatura ſe abdicauit.Senatus duũuiros ad eã ædẽ, pro amplitudine reip.
faciẽdã creari iuſſit:locus in arce deſtinatus,quæ area ædiũ M.Manlij Capit.fuerat. Ae
des aũt Mãlij fuiſſe ad ſaxũ rupis Tarpeię, ſuprà oſtẽdimus:& Virg.indicat.In ſũmo cu
ſtos Tarpeiæ Manlius arcis.Magna eſt etiã cliui Capit.per quẽ publicus eſſet in arcẽ a-
ſcẽſus,noſtrorũ hominũ inquiſitio.Is uerò ubi fuerit,docet Liu.in VI belli Maced.Cõſu
les trãsfugas Numidarũ,qui tũ in Auẽtino ad mille & ducẽti erãt, media urbe trãſire Ex-
quilias iuſſerũt:nullos aptiores intra cõualles tectaq́; hortorũ, & ſepulcra & cauas un-
diq́; uias,ad pugnandũ futuros rati.Quos cum ex arce Capitolij,cliuo publico in equis
decurrentes,quidã uidiſſent:captũ Auentinũ inclamauerũt; Itaq́; hinc cõſtare dicimus

cliuum

A cliuum Capitolinũ publicũ fuiſſe ad eã arcis partẽ, quæ uerſa in Auentinum, nunc eccle
ſiã S. Georgij ad uelum aureum è regione reſpicit. De Auẽtino pauciora & incertiora *75. De Auentino.*
dicere poſſumus. multa is mõs habuit ædificia, quorũ notiora fuerũt, quæ Liuius in lib.
primo dicit: arã primã in Auẽtino Herculi ab Euãdro poſitã. Et Iunonis templum, qđ *Iunonis templum.*
iuxta Liuium lib. ſecundo belli Punici ſecundi, Camillus Deæ illius ſimulacro, quia in-
terrogata, uellet ne Romã ire, uelle reſpõdit, à Veijs Romã pducto dedicauit. Ædesq; *Matutæ matr.*
ab eodẽ Camillo poſt actũ triumphũ, Matutę matri dedicatę fuerunt. eodẽ in mõte tem
pla Dianæ & Mineruæ. Item Lucinæ, de q̃ Oui. in Faſtis, Luna regit mẽſes, huius quoq; *Dianæ templum.*
tẽpora menſis Sciuit Auẽtino luna colenda iugo. Fuit & fons, de q̃ bibebãt Faunus & *Fons Fauni*
Picus ſatyri: & Numa Põpilius uinũ poſuit ſatyroſq; inebriauit. Vnde Oui. Lucus Auẽ *& Pici.*
tino ſuberat niger ilicis umbra, Quo poſſes uiſo, dicere numẽ ineſt. In medio gramẽ mu *Caci ſpelunca.*
ſcoq; adoperta uirẽti Manabat ſaxo uena perẽnis aquę. Fuit & maioris famæ ſpelunca
Caci, quæ nunc uiſit̃ ſupra eccleſiã S. Mariæ in ſchola Græca, quã Auentinus ſpectat in
B mõtem Palatinum. De qua re ſic habet Virg. in VIII Hic ſpelunca fuit uaſto ſummota
receſſu Semihominis Caci. & infrà: Alcides aderat tauroſq; hac uictor agebat Ingẽtes,
uallẽq; boues amnẽq; tenebant. At furijs Caci mens effera, & infrà: Reddidit una boum
uocẽ uaſtoq; ſub antro Mugijt, & Caci ſpem cuſtodita fefellit. & infrà: At ſpecus & Ca- *Aedes libertatis.*
ci detecta apparuit ingens regia. Ouidius in Faſtis, Cacus Auẽtinæ timor atq; infamia
ſyluę. Fuit etiã in Auentino ſicut Plinius in Naturalis hiſtoriæ XVI ſcribit, Laurentium
ſylua Ioui ſacrata, in qua Valentinianus II Cõſtãtini comitis & Gallæ Placidiæ filius fu
it interfectus. Fuit q̃q; ædes libertatis, quã Gracchus, ſicut habet Liuius de ſecundo bel
lo Punico, ex multatitia pecunia faciendã curauit: horũ omniũ multorũq; ædificiorũ &
locorũ à maioribus ſcripto celebratorũ, quæ facillimũ fuit cõmemorare, nullũ penitus
extat ueſtigiũ. ſed qđ maiori nobis eſt miraculo Aquarum Claudiæ & Martiæ ductus,
q̃ ſtupẽdo opere in illum mõtem fuerãt perducti parua ac nulla penè in parte cernunt̃.
Iulius Frõtinus li. II De aquæductibus hæc habet uerba, Et ſedula deinde partitione di
C ſtributa regionibus, quibus ſingulæ ſeruiebãt aquæ plures darent̃, tanq; Cęlio & Auẽti
no, in quos ſola Claudia per arcus, Neronianos ducebat̃. quo fiebat, ut quoties defectio
aliqua interueniſſet, celeberrimi colles ſitirẽt, quibus nũc plures aquæ, & inprimis Mar
tia reddita ampliore opere, uſq; in Auentinũ perducit̃. De eadẽ aquæ Claudiæ forma
Caſſiodorus ubi Theodoricus iubet collabentes aquæductus inſtaurari ſcribit, Quis
poſſet ſermonibus idoneis talia explicare: Claudiã aquã per tãtã faſtigij molẽ, ſic in A-
uẽtini caput eſſe perductã, ut cũ ibi ex alto lapſa ceciderit, cacumẽ illud excelſum, quaſi
imã uallem rigare uideat̃. Habet uerò nunc is mõs monaſterium S. Sabinæ, quod Sixti *Monaſterium*
tertij papæ tẽporibus, quidã Petrus epiſcopus ab Illyrico ueniẽs, ꝓpria impẽſa ędificari *S. Sabinæ.*
curauit. habet & aliud S. Bonifacij monaſterium, quę duo monaſteria ſunt ædificiorum *Monaſterium*
ſumptuoſitate ornamentiſq; etiã noſtra ætate cõſpicua. Reliquus mõs, aut ruinis, aut ui *S. Bonifacij.*
n eis præter & S. Alexij cœnobium, quod inibi uetuſtiſſimũ cõſpicit̃, cõtectus eſt. Mul *S. Alexij cœnobium.*
to autem pauciora habet integra Palatinus mõs, q̃ Capitolinus, aut Auentinus. Nã prę
D ter S. Nicolai eccleſiã à Calixto papa ædificatã quæ etiã malè integra cernit̃, nullum is *76. Quid Palatinus habuit.*
celeberrimus mõs habet ædificium. Qualis autem & quãta olim fuerit ea ædificiorum
moles, indicãt ruinę inter cæteras urbis cõſpiciendę. Hunc mõtem incoluiſſe. & poſtea *S. Ni. eccleſia.*
cõmuniſſe Euãdrum, teſtis eſt Liuius in primo, Sed cũ reges primo, deinde cõſules &
poſtea imperatores, maiori ex parte eã habuerint certam ſedem, quis tãta ædificia auxe
rit nullus ſcribit. Quod quidẽ nulla alia ratiõe factũ crediderim, quàm q; unuſquiſq; nul *Aedes Vacci*
la inſigni cõſtructione facta, particulas addidit, quas ſcriptores, ut parũ dignas, mãdare *ducis.*
literis omiſerunt. Habet autẽ Liuius li. III Ædes Vacci ducis quondã in palatio fuiſſe, *Aedes magnæ matris.*
quæ Vacci prata, dirupto ædificio publicatoq;, appellata fuerint. Et in bello Macedo-
nico, Marcus Iunius Brutus ædẽ magnæ matris deum in Palatino dedicauit. Et ludos *Megaleſia*
ob eam dedicationẽ factos, megaleſia appellatos. Suetonius autem Cæſarem templum *ludi.*
Apollinis in Palatio extruxiſſe, Et Liuius in VIII de bello ſecundo Punico, Matrẽ ma- *Apollinis templum.*
gnã deũm à Græcia auectam in ædem uictoriæ, quæ eſt in Palatino perduxere. Et He- *Aedes uictoriæ.*
lius Lãpridius ſcribit Varium imperatorẽ Heliogabalũ cõſecraſſe in Palatino monte,
ibique templum feciſſe, Ipſum uerò montem, qui ſicut ſuprà ex Varrone oſtendimus

triplicẽ habuit nominis cauſam,Ballatiũ nunc poſſe appellari uidemus, ꝙ ubſcunq; nõ E
impediũt magnæ molis ruinæ,aut ubi uineta excelſis in fornicib. pẽſilia nõ occuparint,
totus ager paſcuus nõ ouib. magis ꝙ̃ caballis,bubalis & capris eſt factus.Qua ex re ali-
quãdo in uarias cogitationes uenimus,qd de cætera liceat Roma ſuſpicari,cùm tres il-
los mõtes,qui primi & ſoli in prima urbe,ab Romulo cõprehenſi fuerint,nunc ſi abſint
ruinæ,uidemus penè ad eã deductos ædificiorũ nuditatẽ, quã Roma nõdum cõdita ha
Locus Palla. buerunt.Fuit autẽ in ea parte palatij,quã ſeptentriones uerſus in triumphalẽ, Flauij Cõ
ſtãtini imperatoris arcũ uergentẽ uidemus,locus Palladij,cuius inſignes extãt ruinæ bi
nas habẽtes penè integras ex marmore portas,facile ſuperãtes ædificij pulcritudine cæ
teras oẽs,quas uetuſti ac noui operis Roma nunc habet.Eoq; in murorum ambitu, quẽ
Eccleſia ſancti Andreæ de Pallara. nunc uulgò Pallarum correptè ꝑ Palladiũ appellãt,eccleſia cõcludit̃ ſancti Andreę de
Pallara:in qua qdẽ parua,ſed ornata ſepulcrũ eſt Ioãnis papæ,eius nominis octaui.Cæ-
teras Palladij partes alto circundatas muro , uinea implet prædiũ ſummi uiri Dominici
Capranicenſis tituli ſanctæ Crucis,ſanctæ Romanæ eccleſiæ presbyteri cardinalis,quẽ F
literis ornatiſſimũ,prudẽtia &cõſilij altitudo,haudquaquã minus ꝙ̃ cardinalatus digni
Palladium quid ſit. tas celebrẽ reddũt.Id Palladij uerbũ quid ſibi uelit exponẽdum uidet̃.Palladẽ poetæ di
cunt Iouis fuiſſe filiã ſine matre, ita ut cùm uideret Iuppiter uxorẽ Iunonẽ eſſe ſterilem,
percuſſo ſibi capite Palladẽ armatã emiſerit. Vnde Lucanus lib. IX Hãc & Pallas amat
patrio,quæ uertice nata eſt. Et Oui. Faſtorũ III An qa de càpitis fert̃ ſine matre pater-
ni, Vertice cũ clypeo proſiluiſſe ſuo. Hãc eandẽ Cicero De natura deorũ libro inuentri
Bellona. cẽ ac principẽ belli fuiſſe dixit,ob quod à nõnullis Bellona uocata eſt ſoror ſcilicet &au
riga Martis,dicẽte Statio, Regit atra iugalis Sãguinea Bellona manu,lõgaq; fatigat cũ
ſpide,Nãq; torua oculis & armis inſignis:ferre longã haſtã cum cryſtallino clypeo,&pi
ctum habere peplum à poetis dicit̃. quin & uirgo fingit̃ & innupta, ut Virg. Æneidos
ſecũdo,Pars ſtupet innuptæ donũ exitiale Mineruæ. Sed cùm uirgini Palladi Pallas Gi
gas Titani filius deorũ immitiſſimus , & ſicut Cicero uult eius pater uim inferre attẽta-
Pallas. ret,eum illa peremit,à quo ut quidã aſſerũt,Pallas & ipſa uocata eſt.Nã eadẽ primo Tri G
Tritonia. tonia uocabat̃,quia primitus circa Tritonis paludẽ cõſpecta fuit.Alij aũt uolunt Palla-
dis uerbum à Gręco,quod uibro Latinè interpretet̃:hinc dictum ꝙ haſta uibrare cõſue
Minerua. uerit atq; docuerit.Fuit etiã cognominata Minerua,quaſi uim minet̃ , ſicut apud Cice.
lib. II De natura deorũ interpretatus eſt Balbus:uel ut quidã uolũt,quia ſit minuẽs ner
uos,eo quod q optimis artibus uerum laborẽ impẽdunt,uires corporis minuere uiden-
tur.Nã ipſa eadẽ Sapientiæ dea, & omnium artium inuentrix dicit̃,eo ꝙ teſte Seruio ſu
per ſecundã Virg.Æglogã,de capite Iouis nata eſt.Et Oui.Faſtorum III uult lanifices,
fullones,textores & alios artifices illi ſacrificiũ facere,his uerſibus, Hãc cole q læſis ma
culas de ueſtibus aufers.Hanc cole uelleribus,quiſquis ahena paras.Idẽ libro De fine ti
Templũ Palladis. tulo,Artifices in te uerte minerua manus. Virg. in II Ægloga, Pallas quas condidit ar-
ces,ipſa colat.Eius tẽplũ apď Mileſios teſte Herodoto libro hiſtoriarũ I admirãdũ fuit,
Palla Aſiſia. qď ab Aliate igne cõſumptũ eſt. & apď illos Pallas Aſſiſia dicebat̃ . à Pallade Palladiũ
eſt dictũ , qď fuit in urbe Troiana antiquiſſimũ Palladis ſignum è ligno,mouẽs oculos H
& haſtã,ſicut dixit Seruius, ſuper Æneidos ſecundum , Nã cùm apud Troiã in honorẽ
Palladis arx,& in eius ſummo tẽplum illi ædificaret̃ è cœlo cedit,& locum ſibi in eò tẽ-
plo ſtatuit nõdum cooperta æde:moxq; ab Apolline datum fuit oraculum, eius ciuita-
tis futurũ exitium,ſi id ſimulacrum extra mœnia portaret̃, qď Oui.li. VI Faſtorum elo-
quẽtiſſimè perſecutus eſt:unde cũ tẽpore belli Troiani, Vlixes & Diomedes cuniculis
in arcẽ penetraſſent,occiſis cuſtodibus ſimulacrũ abſtulerũt.hoc cũ poſtea teſte Seruio,
Diomedes haberet oraculo monitus Troianis reſtituere uoluit.Et trãſeũti ad Italiã Æ-
neę offerre conatus eſt.Quẽ cũ ſacrificantẽ uelato capite cõperiſſet , ne ſacrificij ordinẽ
peruerteret,accepit Palladiũ Nautes quidã:unde Mineruę ſacra nõ Iulia gẽs habuit,ſed
Nautiorũ.Hinc Virg.li, V ait, Vnũ Tritonia Pallas,quẽ docuit.Seruius aũt grãmaticus
dicit quoſdã ſcripſiſſe Palladiũ à Troianis tẽpore belli Mithridatici cõpertũ.Et à C.Fim
bria Romã delatũ,ꝙ ab unica tantũ ſacerdote cuſtodiri cõſuetum fuit. Vnde Lucanus,
Troianã ſoli cui fas uidiſſe Mineruã, Palladiũ autẽ Romæ in æde Veſtæ fuiſſe oſtendit
Plinius lib. VII Naturalis hiſtoriæ , Qui cum laudes ſummas L. Metelli ſuą indicantes
felicitatem

A felicitatē enarraſſet, quæ nulli alij poſt Romā conditam cōtigerunt: ſubdit. Hæc omnia
abundè uno caſu cōfutari poſſunt: quoniā is Metellus orbā luminibus exegit ſenectā,
amiſſis incēdio cū Palladiū raperet ex æde Veſtæ: memorabili caſu, ſed euentu miſero.
Quo fit ut infelix quidē dici nō debeat, felix tñ eſſe non poſſit: & infrà, Tribuit ei Roma
nus po. qđ nulli alij ab cōdito æuo, ut quoties in ſenatū iret, curru ueheret̄ ad curiā: ma-
gnum & ſublime, ſed ꝓ oculis datum. De eodem Metello intellexit Iuue. in Satyra, Da
teſtem Romæ tā ſanctum, q̄ fuit hoſpes Numinis Idæi: procedat uel Numa uel qui Ser
uauit trepidā flagranti ex æde Mineruā. Nam hoſpes numinis Idæi Scipio Naſica fuit,
quē Plinius VII Naturalis hiſtoriæ, & nepos eius De uiris illuſtribus, cū adoleſcēs eſſet
omniū Romanorum uirū optimū, ſenatus & populi iudicio laudatū fuiſſe ſcribit. quare
Idæam matrē Peſſimunte uenientē, nō modo in urbē, uerum à mari in palatium detulit.
Numā uerò, quē Liuius lib. primo. ab urbe cōdita, ſecundū fuiſſe Romanorū regē è Cu
ribus Sabinis natū, Pōpilij filiū ſuo ſeculo iuſtitia & religiōe clariſſimum oſtendit Oui.
B Metamor. II Deſtinat imperio clarū prenūcia ueri Fama Numā. Tertius itaq;, quē Iuue
nalis dicit ſeruaſſe Palladiū ex igne fuit Metellus. de quo Iuuena. in Satyra, Credo pudi
citiā. Dicite uos neptes Lepidi cęciue Metelli. ſcilicet cæcati cum ex flagrāti æde ſerua-
ret Palladiū. Qđ in celeberrimo poſtea, in palatij magni loco poſitū fuit, cuius ruinas,
ut diximus, cōſpicuas familia Capranicēſis ætate noſtra poſſidet. Sed ut unde ſupra di-
greſſi ſumus reuertamur, quanq̄ magna ſit admirabiliſq; mutatio, quā Palatino, Auen
tino, Capitolinoq; mōtibus Romā feciſſe diximus: multas tñ maioreſq;, tum circa homi
nū uirtutē ac mores, tū circa publicā priuatāq; gubernationē mutationes fecit, quas nec
huius tēporis nec ꝓpoſiti omittemus. Similiū autē mōtium nuditati eſt ſingulis in par-
tibus Romæ, quā nūc habemus nimia operātiū ſolicitudo, cuius oppoſitū perpulcrè Iu
uenalis in Roma ſui tēporis oſtēdit, his uerſibus, Occurrit qui marmora donat Cōferat
impenſis hic nuda & cādida ſigna. Hic aliquid præclarū Euphranoris & Polycleti Feca
ſianorū uetera ornamēta maiorū: & infrà, Inde caput morbi, rhedarū trāſitus arcto Via
C rū inflexu & ſtātis cōuitia mādræ, Eripiūt ſomnū Druſo uitulisq; marinis. Itē infrà, Scin
dunt̄ tunicæ ſartæ modo, lōga coruſcat Sarraco ueniente abies atq; altera pinū Plauſtra
uehunt, nutāt alte populoq; minant̄. Nā ſi procubuit, qui ſaxa Liguſtica portat, Axis &
euerſum fudit ſuper agmina montē, Quid ſupereſt de corporibus, quis mēbra, quis oſſa
Inuenit. obtritū uulgi perit omne cadauer. De mōte Cælio ſcribit Liui. li. I. Cęlius addit̄ 77. *Mons Cælius.*
urbi mōs, & quo frequētior habitaret̄, eā ſedē Tullius Hoſtilius regiæ capit, ibiq; habi-
tat. & infrà, curiā fecit, quæ Hoſtilia uſq; ad patrū noſtrorū ætatē appellata eſt. & adhuc *Curia hoſtilia.*
infrà: Albanos eum incoluiſſe montē. Suetonius uerò ſcribit Veſpaſianū imperatorē tē
plū diui Claudij in monte Cęlio ædificaſſe. & Iulius Capitolinus in rebus geſtis Tetrici
tyrāni, Tetricorū domus fuit in mōte Cęlio cōtra Liſiū Metellinū: habēt etiā Marci Ci. *Tetricorū*
officia li. III ubi uitia in uendēdis prædijs indicāda ne ſint diſputat. Cū in arce auguriū *domus.*
augures acturi eſſent, iuſſiſſentq; T. Claudiū Centimanū, q ędes in Cęlio mōte habebat
demoliri eas, quarū altitudo officeret auſpicijs, emit Calphurnius Lanarius. Fuerūt ēq;
D eo in mōte Fauni Veneris & Turpitudinis aliorumq; deorū ædes aræ & tēpla. Et urbis *Fauni Veneris ædes.*
deſcriptio, quā Sexti Ruffi fuiſſe diximus credere, multa ponit publica in eo mōte ędifi
cia, Macellū magnū, Lupanaria, Antrū Cyclopis, Cohortes quinq; uigilum, Caſtra pere
grina, Spoliarium & armamētarium. De quib, quid habeamus cōpertum, in poſteriori-
bus dicemus. Nunc uerò noſtris Chriſtiani ritus eccleſiis, mōs ipſe inprimis eſt ornatus. 78. *De eccleſiis, quas habet mōs Celius.*
Nā ea in parte ad quā in Palatinum mōtem uergens cliuum Scauri habet, hinc monaſte
rium eſt beati Gregorij, in paternis ędibus ab eodē ędificatū. Inde eſt ſanctorū Ioānis et
Pauli eccleſia, cuius ſuperbi olim ędificij palatio, qđ ex Romanis ponti. inhabitauerint
nōnulli, & nūc penè funditus diruto cōtinent̄ curię Hoſtilię fundamēta. Medio autē in 79. *De forma Antoniana.*
eius mōtis dorſo, binę aquæductus formę ſupbiſſimi ſumptuoſiſſimiq; operis, etiā nūc
extāt, quarū unā cubitales literę Caracalę Antonini, quā in Capitoliū perduxit: alterā à
Claudio in Auētinū perductā, tituli eius imperatoris marmorea inciſi tabula, quę iuxta 80. *Hadrianus Claudiā formam.*
Lateranēſe xenodochiū cernit̄, fuiſſe oſtēdunt. Quanq; ueteres illas fuiſſe credimus for
mas à Claudio Antoninoq; inſtauratas. Claudiā uerò cùm maiore ex parte corruiſſet,
Hadrianus papa eius nominis primus, anno nūc ſexcēteſimo uigeſimo inſtaurauit. Sūt

ad ipſas

81. Hoſpitale ſaluatoris. Eccleſia ſanctæ Mariæ. Eccleſia ſancti Stephani. 82. Eccleſia S. IIII coronatorum. 83. Hoſpitale magnum Lateranenſe. 84. De eccleſia Lateranēſi.

ad ipſas formas extructa,hoſpitale quod dicit̃ Saluatoris,& eccleſia ſanctę Marię in do E
minica, breui ut apparet ruitura. Alteraq; eccleſia S. Stephani rotunda, de ipſo monte
Cælio cognomen habens,quã tecto nunc carẽtẽ,marmoreis columnis & cruſtatis uarij
coloris,marmore parietibus muſiuoq; opere,inter primas urbis eccleſias ornatiſſimam
fuiſſe iudicamus,eaq; in Fauni ęde prius fundata fuit.Simplicius primus papa aut extru
xit,aut,qđ magis credimus,exornauit. Cernit̃ nunc integra,ad eius mõtis ſiniſtrã,ſan
ctorũ quatuor coronatorum eccleſia,quã Honorius primus papa Romanus, in caſtris
peregrinis,à fundamẽtis extruxit.Sed cùm poſtea ad annũ Chriſti octuageſimumquin
tũ ſupra milleſimũ,ab Henrico ſecũdo imperatore Theotonico deſtructa fuiſſet,Paſca-
lis ſecundus papa eã inſtauratã palatio,quod nunc cernitur inſigni decorauit. Et ſancti
Eraſmi monaſterium, qđ in forma Antoniana cernit̃, Adeodati primi papæ opus fuit.

Proximum noui operis in mõte Cælio eſt xenodochium Lateranenſe, qđ Romano
rum ciuium cura impenſaq; ædificatum,hoſpitalitatẽ ſeruat. Ventum eſt ad uenerabi-
lem eccleſiã Lateranẽſem capitum Apoſtolorũ,quæ ſeruat cæteraq; ſanctimonia & ba F
ſilicę ædiumq; ſuperbiſſimarũ ſtructura,toto orbe celeberrimã. Ipſa ædes, qđ à Flauio
Cõſtãtino data fuit beato Silueſtro pontifici,Cõſtantiniana baſilica eſt appellata: ideo
Lateranẽſis quoq; dicta,qđ Lateranẽſium nobiliſſimæ gentis illa fuerint palatia. Iulius
nanq; Capitolinus,de Marco Anto. Aurelio dicit,Educatus eſt in eo loco,in q̃ natus in
domo aui ſui iuxta ædes Laterani.& beatus Hierony. ad Marcellã, Quis credat mulie-
rem nobilem,& potentem in domibus Laterani,qui Neroniano trũcatus eſt gladio,pu
blicè pœnitentiã egiſſe. Credimusq; illũ fuiſſe, de quo Cornelius Tacitus in hæc uerba
ſcribit,Suelio Cælonio & Plautio Laterano mors remittit̃:& paulò infra,Proximã ne-
cẽ Plautij Laterani cõſulis deſignati Nero adiungit,adeò properè ut non amplecti libe
ros,nõ illud breue morę arbitriũ permitteret. Ea ſicut Romanorũ põtificum primaria
eſt ſedes:ſic ab eorũ plurimis olim habitata fuit. Nuper uerò palatia tãto principatu di-
gniſſima,q̃bus circũdata fuit baſilica,maiori ex parte corruerãt,breui nullũ alicubi paſ-
tura habitatorẽ. Sed tu Eugeni beatiſſime pater aulę ueſtigia primũ,deinde alias circa G
particulas,magno inſtauratas impẽdio,perficere pergis. Monaſteriũq; magni ac ut in
ætate noſtra inſani operis addidiſti. cuius fundamẽta cùm in uineis altius effoderentur,
quãta ibi olim fuerit operũ magnificẽtia oſtẽderunt,quãdoquidẽ octonos denosq; pe-
des ſub uinea & horto defoſſa tellus aperuit fornices, cameras,pauimẽta, & iacẽtes di-
uerſi coloris colũnas, exectasq; marmore tabulas,ingenioſiq; operis ſtatuas,& alia quę
nõ modo ætate noſtra,ſed multis ante ſeculis excitata,cæteris in Italiæ urbibus, ſuperãt
ædificia. Viſitur quoq; in Cælio mõte portã inter nũc dictã maiorẽ, quã diximus olim
fuiſſe Næuiã & amphitheatrũ ſemidirutũ,qđ Statilij Tauri maiores appellauerunt ſan-
ctæ Crucis in Hieruſalẽ eccleſia,Helenæ Cõſtantini Flauij genitricis opus. Cõiunctũq;
eſt monaſteriũ,qđ Carthuſienſibus nunc incolit̃. Nã eccleſiã in palatio Soſoriano ædi-
ficatã ſcribit,in Romanorũ põtificũ rebus geſtis Petrus Lateranẽſis eccleſię bibliothe-
carius,& alios ſcriptores affirmare uidemus Veneris & Cupidinis tẽpla,ſimul eo in lo-
co fuiſſe cõiuncta. Exquiliarũ deinceps ædificia inueſtigemus. Exquilias eſſe montes H
duos ex Marco Varrone oſtẽdimus:celebrior tñ pars fuit, quæ à foro Traiani & turri-
bus,quas nunc comitum & militiæ appellamus, incipiens per mõtẽ, cui Caballo nunc
eſt appellatio,ad thermas Diocletiani protendit̃,deſinit ad portã olim Exquilinã,nunc
S. Laurentij aut Taurinam. Ab Diocletiani uerò thermis continuat altera exquiliarum
pars per montem,qui nunc habet celeberrimã ſanctæ Mariæ maioris baſilicã:protendi
tur per S. Antonij,ſanctæ Praxedis,ſancti Viti, in macello ſancti Euſebij eccleſiarum fi
nes,ad ipſa C. Marij trophæa:quouſq; Lauicanã offendit uiam, quæ ab amphitheatro,
ſiue ut nunc dicit̃ coloſſeo incipiens,& ad ſanctorum quadraginta martyrum, Clemen
tisq; ac Petri & Marcellini eccleſias cõtinuans, priuſquã Næuiam olim,nunc maiorem
attingat portã,Cælium montem dirimit ab ipſis exquilijs. Nec tamen mõs, qui ſecun-
dum eam uiam hinc ad ſanctorum quadraginta martyrum & Clemẽtis,inde ad uincula
Petri & Martini in mõtibus perducitur, ad C. Marij trophæa in Exquiliarum parte ad-
miratus eſt: ſed primum habuit Carinarum nomen. Eſſet nobis nunc inſtitutum ſupra
morem ſecuturis, quid Exquiliæ, uel uetuſti,uel noui operis ædificiorum habeãt,expli
candum

85. Eugenius palatium Lateranenſe inſtaurauit. 86. Idem monaſt. ædificauit ſumptuoſiſſimum. 87. Amphitheatrum Statilij Tauri. 88. Eccleſia ſanctæ Crucis. 89. Carthuſienſes. 90. Quid in Exquilijs.

A cādum.Sed quod nõnullos fore nõ ambigimus, qui aliam Exquiliarum deſignationis,
ꝙ noſtram autoritatē exquirant, duos qui ſunt ex uniuerſa urbe reliqui colles oſtendi-
mus,certa quorũ deſcriptio,certiſſimas oſtēdet Exquilias. Vidimus a Marco Varrone
& Tito Liuio Capitoliũ,Auentinum,Palatinum,Cælium & Ianiculum montes,partim
in primā urbē cõcluſos,partim à regibus additos.Scribit uerò Liuius libro primo, Ser-
uium regē,cùm amplificandæ urbi animum adieciſſet,addidiſſe duos colles,Quirinalē
Viminalēq;.Inde deinceps auxiſſe Exquilias,ibiq; ipſum,ut loco dignitas fieret,habitaſ
ſe,aggere,foſſis & muro circũdediſſe urbē. Cùm ergo Quirinalē collē,ſatis ſuprà oſtē
derimus illũ eſſe,qui à porta Flumētana, nũc populi ad Collinā uſq; nũc Salariam perti *91.Quirinalis & Viminalis.*
net,cõſtare eſt neceſſe Viminalē,qui ſimul cũ illo urbi additus fuit,cõiunctum fuiſſe.Et
ſic collis,qui poſt ſanctā Suſannā ſecundũ hortos Saluſtij protendit, & Viminalis fuit,
& portæ in quā deſinebat,nũc partim dominæ,partim ſanctæ Agnetis,partim Numen
tanæ Viminalē dedit appellationem:cõſequensq; & neceſſarium fiet,ut poſtq; Seruius
B Quirinali & Viminali addito deinceps auxit Exquilias,ceperit bifurcatũ,qui ad Cæliũ
interiacebat mõtem:nec illi alij, ꝙ duo Exquiliarum montes eſſe ullatenus potuerunt.

Interiacens uerò bifurcatas ſicut diximus Exquilias mõticulus, in cuius parte ſancti
Laurētij in panis perna, monaſteriũ uiſitur Suburræ uocabulo cõprehēſus fuit. Nec *92.Quid Suburra monaſt. S.Laurētij.*
uerò nos fugit deſcriptos ſupra mõtes,adeò inter ſe alicubi cõtinuatos,ut nec ab inten-
tius inſpiciente nũc eorũ diuiſio ſecerni,nec ſatis intelligi poſſit. Quãobrem uelim me
cũ peritiores cõſiderent, tales eiuſmodi cõtinuationis mõtiũ cauſas fuiſſe, à quibus ur- *93.Mõtes quare ſecerni nõ poßunt.*
bem Romā ſupra illorũ,qui ipſas ignorāt cauſas,fidem obſtupendā admirabilemq; fuiſ
ſe.Primũ quia Quirinalē collē,ad portam uſq; olim Flumentanā uel Flaminiā, quæ nũc
populi dicit,protendi diximus,nos ita corrigimus,ut collis quē Quirites appellari Qui
rinalē fecerunt,tumulum fateamur à Tarquinio Priſco additũ,de quo Plinius libro ter-
tio deſcribens inquit, Clauditur Roma ab oriēte aggere Tarquinij Superbi inter pri *94.Quid agger Tarquinij.*
ma opera mirabilia.Nanq; eum muris æquauit,qua maximè patebat aditu plano: eſtq;
C is tumulus,quē monaſterio nunc ſanctæ Mariæ in populo ſupereminentem,ad Pincia-
ni uſq; palatij fundamenta ꝓtendi uidemus. Quemadmodum uerò Quirinali iugo, qui
omnium urbis montiũ parte una caput erat, agger ille mirabili ac inſano opere eſt addi
tus,ita cõualles riuiq;,quibus alibi dirimebant montes,iactis fornicibus ſunt æquati:&
nedum riuis ipſis & depreſſis locis,ſuperimpoſiti ſunt ampliſſimi fornices amplioribus
poſtea ædificijs onerati:ſed ipſis etiā montiũ uiſceribus excauatis perfoſſisq;,tota pene
urbs penſilis eſt facta. Sunt enĩ Liuij I I ab urbe cõdita libro, hæc uerba: Tarquinius
foros in Circo faciēdos & cloacā,quæ maxima receptaculum purgamentorũ omniũ ur *95.Vrbs penſilis.*
bis ſub terrā agendam,quibus operibus uix noua hæc magnificētia quicquam adæqua
re potuit.Et Plinius libro triceſimoſexto,Prætereà cloacas operum omnium dictu ma-
ximum, ſuffoſſis mõtibus atq; ut paulo ante retulimus, urbe penſili ſubtusq; nauigata.
Id Marcus Agrippa fecit in ædilitate poſt cõſulatum, corriuatis ſeptem amnibus,curſu
præcipiti torrentium modo radere atq; auferre omnia coactis.

D SED iā mõtis Exquiliarũ,Quirinalis & Viminalis colliũ ac Carinarũ,& Suburræ mõ
ticulorũ uetuſta ac noua deſcribemus ædificia, futurũ cõſiſi, ut pridē nobis ſicut & *96.Quid in Exquilijs.*
multis eſſe uidemus,obſcurā clariſſimorum olim locorum notitiam, nõ parua ex parte
ante oculos ponamus.Eā Exquiliarum partem, quam ad turres comitum militiarumq; *97.Corneliorũ domus.*
diximus incboare,nunc omittemus:& ad fori Traiani,cuius pars fuerunt,deſcriptionē
ipſam reſeruabimus. Prima eius mõtis ædificia,quorum ad dextram maximæ cernun *Vicus Corneliorum.*
tur ruinæ,Corneliorum gētis domus fuerunt:nec facile tota in urbe cuiuſpiā priuati ui-
ri,aut alterius familiæ domus tā certa cognoſcitur: retinet priſcum nomen uicus Corne *Thermæ Corneliorum.*
liorum dictus:retinent etiam ruinæ,quas uulgò Corneliorum thermas appellant.& in-
gentia quæq; ædificia, thermas nunc ab imperitis appellari fecit magnitudo thermarũ *98.Statuæ iacētes in montibus.*
Antonini & Diocletiani imperatorum,de quibus ſuo loco diffuſè dicemus. Viſuntur
ea in Corneliorum uia ad ſiniſtrā,ſtatuæ ingentes duæ coloſſeæ ſenum ſeminudorum,
qui cùm reliquo iaceāt corpore,pectus à ſtrato caputq; brachiorum altero ſuſtentāt,al-
tero cornu copiæ muniunt.Eas Saturni Bacchiq; ſtatuas fuiſſe Apollodorus quidā,qui
Romā annum ante centeſimum deſcripſit,affirmat,additq; proximis in ruinis, quarum

fronti-

99. Caballi Praxitelis & Phidiæ. frontiſpitiũ nõ omnino corruit eorũ deorũ templa fuiſſe. Proximo ac penè cõtiguo lo B
co ſunt lapidei Caballi, Praxitelis unus, alter Phidiæ, ut tituli indicãt, opera ſane tantis
opificibus digna: q; nullus ante actis ſeculis inuentus eſt, qui nedũ ea magnitudine om-
nẽ uiuentiũ formã ſuperãte, ſed uel minima aut mediocri ſtatura equum ſimilẽ, uel ſaxo
excidere uel ęramẽto fundere aut cudere nouerit. Tiridatis eos regis Armeniorũ fuiſſe,
Sex. Ruffi deſcriptio innuit. Fuitq; is Tiridates rex, quẽ ut Romã uenturum Nero, lautè
exciperet theatrũ Põpei unius diei opera, totũ inauraſſe, Cornelius Tacitus & Plinius
ſunt autores. & quidẽ Praxitelis & Phidiæ opera multas ſtatuas, multa ſigna Romam
à multis & ab ipſo Tiridate ex Aſia, Græciaq; fuiſſe aduecta, Plinius ſæpè ac diffuſè ſcri
100. Horti Mecœnatiani. bit. Eadẽ in Exquiliarũ parte, qua eo ex monte proſpectus eſt in depreſſam urbis par
tẽ, hortorum Mœcenatis uiſuntur reliquiæ, adeò etiã nũc ſuperbæ, ut cætera, quæ ubiq;
habet Italia noui operis, ſuperẽt ædificia: ut nõ immeritò Horatius Mecœnatẽ in Odis
redarguerit, qđ nimis ſumptuoſus eſſet in ædificando, maximè cùm eſſet ſenex. Suntq;
hi uerſus, Nõ ebur neq; aureũ, mea renidet domo lacunar, nõ trabes hymetiæ præmunt F
columnas ultima reciſas Aphrica. & in eadẽ Oda, Tu ſecãda marmore locas ſub ipſum
funus, & ſepulcri immemor ſtruis domos. In alia autem Oda, Molem propinquam nu-
Turris ex qua incendium ſpectauit Nero. bibus arduis, omitte mirari beate. Extat penè integra turris, ex qua Suetonius Trãquil-
lus Neronẽ ſcribit ſpectaſſe urbis incendiũ, & in ſcenico habitu decãtaſſe. Quã turrim
uulgo nunc uerbo, ut fermè in omnibus multarũ ſyllabarũ nominibus aſſolet ſyncopa-
to, Meſam pro Mecœnatianã appellant. Sicut pontem Miluium, pari coruptela, molẽ
dicũt. Nec eſt in ea regione fœmella, quæ quid fuerint illæ ingẽtes ruinę interrogata, nõ
dicat eã fuiſſe turrim, ex qua Nero crudelis urbem incẽdio flagrantẽ uidens gaudensq;
ſpectauit, cernere nec eſt alius in Roma locus, è quo tota urbs ſub aſpectũ ueniat. Inco
lit ea hortorũ Mecœnatis ædificia, & quantum opes ſuppetunt, inſtaurat alter noſtri ſe-
culi Mecœnas, ſummæ humanitatis liberalitatiſq; uir & ſtudiorum humanitatis appri-
mè doctus, cultorũq; amantiſſimus, Proſper Columnenſis ſanctę Romanę eccleſiæ car G
dinalis: adeoq; purgãdo & inſtaurãdo illis in ædibus profecit, ut ſubiectæ mõtis Exqui
liarũ radicibus areæ, & incipientis ab ea in ſummam ædium partem aſcenſus pauimen-
ta, marmoreis uarij coloris teſſellis cõpacta uiſant, & ab omibus quotquot Romanam
curiã, aut inhabitãt, aut aduentãt uiris ingenio doctrina & uirtute præditis, ſumma cum
delectatione calcent. Nec moueat quenquã, cui Romanorum rerum monumenta mi-
nus ſint familiaria, quod diximus hortos tã ſuperbis ædificijs eſſe ornatos. Quod enim
Plinius quaſi indignãter libro XIX ſcribit, Cum prius horti agri pauperis eſſe cõſueuiſ
ſent, Romani hortorũ nomine, tũc in ipſa urbe delicias, agros, uillaſq; poſſidebant. Idq;
nõ ſolũ in Mecœnatianis, ſed in Saluſtianis, Seruilianiſq; hortis apparet, quibus pauca
101. Habitauit Virgilius in Exquilijs. in urbe Roma, paris magnitudinis ędificia fuiſſe uidemus. Habuit tertiũ iſta Exquiliarũ
pars maximũq; ornamentũ, qđ inter Corneliorũ & Mecœnatis domos Virgiliũ poetã
Mantuanũ habitaſſe conſtat. Scribit enim Donatus grãmaticus in illius uita, habuit do
mum Romæ in Exquilijs, iuxta hortos Mecœnatis. Quanquã ſeceſſu Campaniæ & Si
102. Malæ fortunæ fanũ. Vicus ſceleratus. ciliæ plurimũ delectaretur. cõtraq; ad eum, qui ſequitur, ut conijcio, locum infamia duo H
monumenta Exquiliæ habuerunt. Malæ fortunæ fanum, de quo Plinius libro II ſcri-
bit, & ſceleratum uicum: quẽ, qui Liuium primo libro accurratè perleget, ſub eadẽ Ex-
quiliarũ parte, & ubi nunc Iuturnæ, corruptè dicta Triuij, regio incipit, intelliget fuiſſe.
103 Qui ex Romanis boni coloni. Prius uerò q̃ urbs Roma luxũ haberet, quẽ imperatores urbem triumphãtes inuexe-
rũt, ornatæ fuerũt Exquiliæ ruſticis uiris terrã egregiè, ac ſumma cum illius tẽporis lau-
de colentibus. Nã Plinius cum libro XIX dixiſſet, Agrum malè colere, cenſorium pro-
brum iudicabat: atq; ut refert Cato, cùm uirum bonum colonũq; dixiſſent, ampliſſimè
laudaſſe exiſtimabãt: inferius addit: Ruſticæ tribus laudatiſſimę eorũ, q rura habitabãt.
Itaq; quatuor ſolæ erant à partibus urbis, quas habitabãt dictæ: ſuburrana, palatina, Col
lina, Exquilina. Sed quãprimum cœpere uiri triumphales, aut ipſi imperatores inſanæ
molis extruere ædificia, quorum nunc ruinas tantopere admiramur: ceſſerunt coloni &
in agros ſuburbanaq; delati, alterã penè Romã, quæ eſſet extra mœnia in circuitu con-
ſtruxere; quod enim in hortorum Mecœnatis deſcriptione ſuprà dicere omiſimus, cùm
Horatius in Odis multis uerbis diſſuadere conatus eſſet Mecœnati, ne tã inſanas domo

rum

A rum extructiões faceret, addit hos uerſus. Quid quod uſq; proximos reuellis agri termi
nos, & ultra limitem clientiũ ſalis auarus. pellitur paternos in ſinu ferẽs deos, & uxor &
uir, ſordidoſq; natos. Quãmultos etiã in agros ſuburbanaq; cõpuliſſe credimus, ſiue ho
neſto natos loco, ſiue plebeios & ruſticos; Diocletianũ imperatorẽ ut thermas in Ex- 104 De ther
quilijs ædificaret: quas nec barbari uictores irati, nec uetuſtas, nec improba manus eo- mis Diocletia
rũ, qui lapides ac marmora in alias ſordidiſſimas extructiones aſportarũt, ita per annos ni.
mille & ſupra centum triginta, poſt Romani imperij inclinationẽ, demoliri potuerunt:
ut non admirabile etiam nunc extet ædificiũ, & tale, cui quatuor ſimul maiora, quę nũc
habeat alibi Italia principum uirorũ palatia, magnitudine & operis ſumptuoſitate nul-
latenus æquiparanda ſint. Nec ſatis tamen ſcimus, ſi Trebellius Pollio rectè opinatus
erat, qui in triginta tyrannorum geſtis rebus, de Piſone ſcribit: quadrigas eius cũ ſtatuis
ex marmore fuiſſe, ubi poſtea Diocletiani thermæ ſunt ædificatæ tam æterni quàm ſacrati
B nominis. Ipſis in Diocletiani thermis eccleſia nũc eſt penè deſtructa ſancti Cyriaci, quę Eccleſia ſancti
cardinalatus eſt titulus. fuitq; à principio, in ipſarum thermarum ædificatione, cùm Ma Cyriaci.
ximinus à Diocletiano Cæſar dictus, feſtum Chriſtianos diem celebrare uidẽs, quæſtio
nibus ſubiectos & idola ſpernentes occidit. Sed dicenda de thermis, quæ multa ſunt in
hunc librum congerere nimis fuerit. Igitur ea in aliud uolumen ducimus reſeruanda.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS INSTAVRATAE ROMAE, LIBER SECVNDVS.

THERMAS in urbe duodecim fuiſſe compertum habemus, Agrippi- 1 Thermæ
nas, Neronianas, Titi Veſpaſiani, Domitianas, Antonianas, Alexãdri quot.
nas, Gordianas, Seuerianas, Diocletianas, Aurelianas, Conſtantinia-
nas, et Nouatianas. Quarum loca pro poſſe indicabimus, quom aliqua
prius de earum inſtitutionis ratione fuerint explicata. Primum thermę
uerbum à Græco, quod calidum ſignificat tractum habent. Vnde ther Diffinitio ther
C mas proprie à Latinis appellatas uidemus loca, quæ calẽtibus aquis, aut ipſo ſine aquis marum.
fornice igne calefacto, lauandi ſudandiq; uſibus deputata ſunt. Romanis autem ſiue ad
huc ſancta in morum ſeueritate illa, quam reip. tempora habuerunt, ſiue ſub principum
faſtu frequentem ac propè quotidianum fuiſſe lauandi uſum, omnibus qui illorum ge-
ſta perlegerunt eſt notiſſimum. hinc & ſi unuſquiſq; uel mediocriter diues ciuis priuatũ
habuerit, multa tamen balnea publicè ſunt inſtituta, in quibus plebs ad libitum lauaret.
Extat M.C. epiſtola, per quam Terentiam uxorem monet, ut curet labrũ in balneo eſſe.
Extant etiam aliæ eiuſdem ad Q. fratrem Aſiæ proconſulem, quibus illum facit certio-
rem de balneis, quas in Arpinate extrui curabat. Primus uerò omnium ſtante rep. Ser-
gius Orata ſicut Val. Maximus lib. VI. ſcribit, balnea penſilia facere inſtituit. Re poſt-
modum ad principum luxuriam perducta, nihil magis populare factitarunt illi, quàm
quom promiſcuè cum uulgò lauabant. Hinc eſt illud Helij Spartiani de Hadriano: pu-
blicè & frequẽter & cum omnibus lauit, ex quo ille iocus balnearis innotuit. Nã quom
quodam tempore, ueteranum quendam notum ſibi in militia dorſum & cæteras partes
D corporis uidiſſet atterere, percontatus cur ſe marmoribus diſtringendum daret, ubi au-
diuit hoc iccirco fieri, quod ſeruum non haberet, ſeruis eum donauit & ſumptibus. Ve-
rum quom alio die complures ſenes, ad prouocandam liberalitatem principis, parieti
ſe attererent, euocari eos iuſſit, & alium ab alio inuicem defricari. & Iulius Capitolinus
ſcribit, M. Aurelium Antoninum philoſophum modeſtiæ conſulentem, tria principali
ter correxiſſe, quod matronarum mores defluentes compoſuit, in ciuitatibus ſederi in
equis aut uehiculis prohibuit, et lauacra mixta ſubmouit. Cõmodum autem imp. ſcribit
ipſe Capitolinus, ſepties in die lauaſſe, & ibi comediſſe, eiuſq; ſucceſſorem in imperio
Pertinacem, quom in multis eſſet modeſtiſſimus, tamẽ in balneis publicè die natalis ur
bis, Cõmodianis miniſtris lauiſſe. Idemq; Capitolinus Gordianum iuniorem lauiſſe, in
die ſepties æſtate, hyeme bis uel tertio. additq; infrà. Quõ iret ad hortos ſui nominis, om
nia officia ſequebant̃. Ibãt præfecti & magiſtri officiorũ, omnes adhibebãtur conuiuijs
& natationibus, lauabant ſimul cum principe. admittebant̃ etiam ſæpè mulieres pulcrę
& puellæ, & cum his anus deformes, idq; quom faceret, ſe iocari dicebat. Principũ ergo

ea luxuria perducta, ut nulla in re modeſtiam ſobrietatemq; ſeruarent, thermarū illi & E
balneorum, ſicut prius hortorum multi ciues fecerant modum menſuramq; exceſſerūt.
Itaq; thermarū nomine inſana ſunt extructa à multis ædificia. de quib. dicit Ammianus
2 Erant in thermis balnea. Marcellinus lib. XVI. Lauacra in modum prouinciarum extructa. Erant uerò ipſis in
thermis ad lauandi uſus balnea. & ne dum plano in ſolo undiq; expoſita, ſed etiam pēſi-
lia, quod facile adhuc poterit intelligere, qui fuliginoſos fornicum canales, quib. emiſſa
defluebat aqua, in Diocletianis thermis inſpexerit: principibus, ut credo, indignū exiſti
mantib. luxu imperatorio, ſi quod auſus eſt Sergius Orata ciuis, ipſi ad luxuriam omiſiſ
ſent. Erant etiam in thermis areæ ampliſſimæ, porticibus circundatæ ſpatioſiſſimis, ca-
merataq; ſuperbiſſimis fornicib. ædificia, in circuitu habētes, in quis columnarū diuerſi
coloris marmorearū ordines immenſarum fuiſſe, hinc conſtat: quod etiam nūc nōnullę
ſtant. nonnullæ iacentes columnæ partim integræ, partim comminutę loco cernuntur,
3 Erant Natatoria. nonnullas alias in baſilicarum ædificia ſcimus fuiſſe tranſlatas. Erant etiam nemora,
erant natatoria populi ludis delitijsq; expoſita. Licet uerò eam extructionum inſaniā, à F
4 Thermis aliqui bene uſi fuerunt. luxu, ſicut diximus, profectā ſciamus, ipſa tamē nōnullos principes benè & utiliter uſos
eſſe uidemus. Quod dum pop. Ro. in eas cōueniens ædes lauat & ludit, colludentes ſpe
ctat, & interim hyeme frigora, æſtate caumata mitigat, quietiorem ubiq; ciuitatis ſtatū
5 Thermarū amplitudo. reddit. Qua ratiōe circos, theatra, amphitheatra à principio inſtituta, ſuo oſtēdemus lo-
co. Quantū autē attinet ad thermas, Helius Spartianus in Alexādri Seueri principis prę
ſtantiſſimi uita, multa dicit. Ex quib. quanta thermarum amplitudo, & quem in uſum à
principio fuerint inſtitutæ, melius eſt, q̄ alibi intelligere. & quędā Spartiani uerba, plu-
rib. diſperſa locis, libet inſerere: Alexander balnea mixta Romæ exhiberi prohibuit. q̄d
quidem prohibitum iam ante Heliogabalus fieri permiſerat. Bractearioū, uitriariorū,
pellionum, clauſtrariorum, argentariorum, aurificum, cæterarumq; artium uectigal pul
cerrimum inſtituit, ex eoq; iuſſit thermas, quas ipſe fundauerat & ſuperiores populi uſi
6 Thermæ quando populi uſibus permiſſæ. bus exhiberi. Syluas in thermis publicas deputauit: addidit & oleum luminib. therma-
rum, quom antea nō ante auroram paterent, & clauderent ante ſolis occaſum. Et infrà: G
Opera ueterum principum inſtaurauit, ipſe noua cōſtruxit. In his, thermas ſui nominis
iuxta eas, quę Neronianę fuerāt: nemus thermis ſuis de priuatis ædibus, quas emerat di
rutis ædificijs fecit. Anton. Caracali thermas, additis natatorijs perfecit & ornauit. Ale-
xandrinū opus de duob. marmoribus, hoc eſt, Porphiriticio & Lacedæmonico primus
inſtituit, etiā palatio exornato. & alibi: Thermis & ſuis & ueterum frequēter cū populo
uſus eſt. æſtate maximè balneari ueſte, ad palatium reuertens. præpoſtero itaq; ordine ſi
7 Alexandrinæ thermæ. cut in Diocletiani thermis incepimus, in iſtis continuantes, Alexādrinas eas fuiſſe ther
mas quarum ingentes ruinæ ab eccleſia ſancti Euſtachij, & ædibus Ioannis Barōcelli iu
riſconſulti, & à cāpo ſanctæ Mariæ rotundę, hinc ad Ænobarborū ſiue, ut uulgus appel
lat, Lōgobardorum platæam & circum Flamineum nūc agonē, inde ad binas penè tur-
res Ioannis Moroni protonotarij Reatini, uarijs in locis uidemus attolli. Quod aūt Ale
xandrinæ fuerint hæ & non alię, colligimus ex deſcriptione Sex. Ruffi nonę regiōis cir
ci Flaminij, in qua Pantheonem & binas thermas Agrippianas & Alexādrinas ponit.
Itaq; coacti binarum huiuſmodi thermarum ratione, præpoſtero itē ordine utraſq; indi H
8 Agrippinæ thermæ. cabimus. Marcum Agrippā ædificaſſe Pantheon, quæ nunc eſt ſancta Maria rotunda:
& ſi propè uulgo notoriū eſt, tamen ſuo oſtēdemus loco. Quando itaq; ad Pantheon &
Circum Flāminiū binas fuiſſe thermas Agrippinianas & Alexādrinas Sex. Ruffi deſcri
ptio urbis habet: uериſimile eſt Agrippinas fuiſſe, quas nunc Pātheon cōtiguas è regiōe
Mineruæ conſpicuas ædes Portiorū & Cincij Ruſtici collegæ noſtri, & Baptiſtæ Lenis
atq; etiā Georgij Cæſarini protonotarij uidemus eſſe cōplexas. Quibus quidē in Agrip
pinianis thermis ſcribit Pli. XXXVI Marcū Agrippā conditorē arcus, & pauimēta ex
uitro poſuiſſe. Itaq; relinquitur eas, quæ pantheō & Circum Flaminiū intercedant: ſupe
riores apud ſanctū Euſtachium oſtenſas, huiuſmodi ingentiū thermarum ruinas fuiſſe,
9 Antonianæ thermæ. ſicut diximus Alexādrinas. Antonianæ thermæ Baſſiani Antonini Caracalę opus, quā
rum ſuperiori loco ex Helio Spartiano facta eſt mentio, nunc etiā ſunt notiſſimę. ſuntq;
in regione olim piſcina publica, & ad uiam Ardeatinā. ubi hinc ad ſeptentrionalē plagā
eccleſia eſt ſanctæ Priſcæ: inde ad orientē ſolem ſanctorū Nerei & Achilei eccleſia, atq;

ſancti

ſancti Syxti monaſteriũ ipſas thermas è regione reſpiciunt.de his Spart.in ipſius Anto
A nini Caracalæ uita ſcribit.Opera Romæ reliquit thermas nominis ſui eximias quarum
cellam Soleurẽ,architecti negant poſſe ulla ratione fieri,niſi qua facta eſt. Nam ex ære
uel cupro cancelli ſuppoſiti eſſe dicuntur,quib. cameratio tota concredita eſt: & tãtum
eſt ſpatij,ut ad ipſum potuiſſe fieri negẽt docti mechanici. Thermis iã quatuor ordine, *10 Neronianæ thermæ.*
quod incidẽtia exegerunt peruerſo indicatis alias oſtendere aggrediamur.Et primũ de
Neronianis,id ſolum habemus,q̃d ſupra Hel.Spartianus dixit:Alexandrum ubi Nero-
nianæ fuerãt,ſuas ædificaſſe. De Titi Veſpaſ.thermis,quãdo deſcribemus amphithea *11 Titi Veſpaſiani thermæ.*
trum nunc Coloſſeum,apud quod eas Sueton.fuiſſe ſcribit,quod habemus cõpertũ apẽ
riemus. Certam uerò & amplam Domitiani ſiue thermarum, ſiue operum notitiã ha- *12 Thermæ Domitiani & alia opera.*
bemus. Nanq; Petrus bibliothecarius Silueſtrum papã dicit eccleſiam ædificaſſe, quæ
poſtea fuit in thermis ſui nominis Domitianis.& Sueton.ſcribit Domitianũ edidiſſe nã
uales pugnas penè iuſtarum claſſiũ,effoſſo & circunſtructo iuxta Tyberim lacu.Et infe
B rius:Flauiæ tẽplum gẽtis,& Methodium,& Naumachiam ab eodẽ fuiſſe extructa. nos
uerò quadratos lateres ampliſſimos ex ruinis,quę eccleſiam ſancti Silueſtri eiuſdẽ mo-
nialiũ,nunc celebre monaſteriũ ſepiunt,extractos uidimus,quorũ pars literas habet à fi
gulo,priuſq; cementũ exiccaret, impreſſas,in hæc uerba.Domitiana maior pars:Domi *13 Naumachia Domitiani.*
tiana minor.unde cõiecimus,quicq̃d ſiue thermæ,ſiue Methodiũ,ſiue Naumachia fue-
rit,Domit.opera teneri debere omnia,quæ ad ſanctũ Silueſtrum undiq; nunc cernunt:
quanq; effoſſi circa uel propè Tyberim lacus,in q̃ pręliũ nauale et Naumachiã ediderit, *14 Arcus Domitiani triumphalis.*
ueſtigia extãt certiſſima,uineis tecta inter Flamineã uiã et collẽ,nũc Pincianũ ad ipſum
ſancti Silueſtri monaſteriũ pertinẽtia. Nec dubitamus,quin triũphalis ex marmore ar
cus ille,qui nunc penè integer cernit,triphali dictus:eccleſias inter ſanctorũ Silueſtri et
Laurẽtij in Lucina,uiã amplexus Flaminiã,Domitiani fuerit honori poſitus:in q̃ ipſum
cernere eſt,qualis à Sueton.deſcribit,ſtatura procerũ,ſed tunc ſedentẽ dormientẽq;, &
Mineruã,quã ſuperſtitioſe colebat, ſomniantẽ excedere ſacrario, negantẽq; ſe ultra eũ
tueri poſſe,q exarmata eſſet à Ioue. Vt cõſequẽs etiã ſit magnos fornices & ampliſſima
C fundamenta,ſuper quib,ædificatũ eſt nobile palatium, q̃d Ioannes ex Gallijs Picardus *15 Palatium ſancti Laurentij in lucina.*
cardinalis Morinẽſis nunc habitat,Domit.operum partẽ eſſe:id palatiũ ad annum ſalu-
tis trecenteſimũ ſupra milleſimũ,à cardinale Anglico in prædictis Domit.operũ ruinis
ædificatũ,Ioãnes cardinalis Rothomag.anno nunc XX,multa impenſa adauxit: q̃d nu
perrimè Ioãnes cardinalis Morinẽſis ſupradictus,tanto ampliauit ornauitq; impendio,
ut nullã pręter põtificale palatiũ ſancti Petri domũ,urbs Roma nunc habeat pulcriorẽ.
De thermis Seuerianis nihil aliud certi habemus:q Seuerũ Afrum imp.illas in Trãſty *16 Thermæ Seuerianæ.*
berina regiõe,ſicut Helius Spart.ſcribit ædificaſſe. De Gordianis uerò thermis,Iulius
Capitol.pauca ſcribit,ſed ualde admirãda. Nã quõ dixiſſet domum Gordianorum tũc *17 Thermæ Gordianæ.*
extaſſe Præneſtina uia,ducẽtas columnas uno ſtylo habentẽ:addidit & thermas ibi fuiſ
ſe,quales præter urbẽ tunc nuſq; haberet orbis terrarum.Cum itaq; Præneſtina uia fue-
rit,quæ ad portã Exquilinã,nunc ſancti Laurẽtij ducit,& domum ſpecioſiſſimã, & ther
mas Gordianorum fuiſſe oportebit,ubi nunc poſt ſanct.Euſeb.multę & maximę cernũ
tur ruinæ. Scribit Flauius Vopiſcus Syracuſanus Aurelianum principẽ thermas feciſ *18 Aurelianæ thermæ.*
D ſe in regione Trãſtyberina hyemales,q aquæ frigidi aeris illic deeſſent. Cõſtãtinianas
thermas ab Apollodoro traditum legimus fuiſſe in Exquilijs, ubi nunc equi marmorei *19 Conſtantinianæ thermæ.*
Praxitelis & Phidię opera cernunt.Extãt uerò in porticu equis illis cõtigua,ſtatuę qua
tuor marmoreę pedeſtres,quarũ baſib.Cõſtantini nomẽ inſcriptum eſt. ſed apud nullũ
ueterum ſcriptorẽ inuenimus,Cõſtantini thermarũ mentionẽ eſſe factã: prærerq; apud
Ammianum Marcell.lib.XXVII: quũ multa dixiſſet de Lãpadio urbis præfecto hæc
ponit uerba:Hic pręfectus eſt motib.crebris urbis agitatus:uno omnium maximò, quũ
collecta plebs infima,domum eius prope Cõſtantinianũ lauacrum,iniectis facib.incẽ-
derat. Thermarum,quas ultimo loco Nouatianas appellari diximus: meminit Petrus *20 Nouatianæ thermæ.*
Lateran.eccleſiæ bibliothecarius,ſiue ille ſcriptor beatus Hieron.ſiue beatus Damaſus
papa fuit,in uita Pij papæ,qui patria Aquilei.fuit,à beato Petro XI.põ.Ro.Ipſum enim
Pium põtificẽ ſcriptũ eſt,rogatu ſanctæ Praxedis dedicaſſe eccleſiã thermas Nouati in
uico patricij,in honorẽ ſanctæ Pudẽtianæ ſororis ſuę.Sed in geſtis martyrij beati Laur.
legimus,monaſterium monialiũ ſancti Laurẽtij,in pane & perna ædificatũ eſſe,in ther-

21 *Eccleſia S.* mis Olymp. Videmus unas atq; eaſdē ruinas, quæ certe ſunt maximæ & inſignes, dictū
Pudentianæ. monaſterium ſancti Laur. & ſimul ſanctæ Pudentianæ eccleſiā palatiumq; fuiſſe cōple- E
22 *Thermæ* xas, ut unæ potius ꝙ duæ fuerint thermæ. Quanq; in tanta tamq; mirabili ruinarum cō-
olympiadis. fuſione, quā nunc habet urbs Romana, ubi duo aut plura, aut multa fuerint ædificia, di-
ſcerni nō poteſt. Sicq; aliarum ruinarum multitudo, quæ in monte Suburræ à monaſte-
rio ſancti Laurētij prædicto, hinc in uiā olim patritij uicum dictā, qua itur ad ſanctā Ma
riā maiorē, inde uergit in plana Suburræ: ſi Decij imperatoris ſicut Apollod. tradit pala
tium fuerunt, binas Nouati & Olympij thermas paruas fuiſſe relinquit. Sed de thermis
ſatis ſupraq; multa ſunt dicta, ad Exquilinarū montē, unde diſceſſimus redeundum eſt.
23 *Trophæa* Trophæa C. Marij de Iugurta, deq; Cymb. atq; Theutōis quę nunc eccleſias inter ſancti
C. Marij. Euſe. & ſancti Viti, in macello cernunt, & Cymbra dicunt, C. Cæſarē inſtauraſſe, quum
Trophæum à Sylla fuiſſent diſiecta, autor eſt Sueton. quorum uocabuli expoſita ratio faciet, ut mul
unde. ti ignorātes, quid ea fuerint intelligant. Quoſdā eñ ex his, qui peritiores eſſe credunt,
tenere & affirmare uidimus illa marmora duo, in quib. ſcuta, thoraces, galeæ, & alia cer
nunt arma, Marij eſſe armati ſtatuas, uetuſtate cōminutas. Sed Nonius Marcell. hæc ha F
bet uerba. Trophæi ſignificationē primā Varro in humarco oſtēdit. Fuga hoſtium Grę
ce uocatur Strophe, hinc ſpolia capta fixa ſtipitib. appellant Trophæa. Alias habēt Ex
quilię uetuſtas ſpectādasq; inſignis olim ædificij ruinas, in quib. tamē cameratus fornix
24 *Baſilica* eſt penè integer. quo poſt Pantheon nullus nunc in urbe uiſit excelſior. Eas uulgo Gal
Caij & Lucij. lutij thermas appellari uidemus. fuitq; ea inſignis baſilica: quā Sueton. ſcribit C. Cæſarē
25 *Macellum* Caio & Lucio nepotib. extruxiſſe. Macellum itē, ꝙd lydiæ dictum eſt: in Exquilijs fuiſ-
ubi & quid. ſe hinc conſtat: ꝙd eccleſia ſancti Viti & arcus illi cōtiguus, uiam cōplexus Prænestinā,
in Macello cognominatur. affert autē M. Varro eius uerbi hanc expoſitionē. Hæc om-
nia poſt cōtracta in unum locum, quæ ad uictū pertinebāt: & ædificatus locus macellū
appellatus, ut quidam ſcribunt, ꝙd ibi fuerit hortus. alij ꝙd ibi domus fuerat ciuis, cui co
gnomē fuerat macellus: quæ ibi publicè ſit diruta. ex qua ædificatū hoc, ꝙd uocet ab eo
macellum. hinc Helius Spart. dicit Heliogabalum imper. luxu inſanientē, quū per ma-
cellum trāſiret, miſeratū populi conditionē: q. ſ. eo inauditis incredibilibusq; debacchā G
te conuiuijs, quæ integrum cōtinuabātur diē, pars Rom. populi emendis uendendisq;
parui pretij oluſculis, aut alijs minutis reb. adulando blandiendo ùe, aut garriendo falla
26 *Arcus S.* ciasq; ſtruēdo, in macello detineret. Fuit uerò arcus ille, ut extantes adhuc indicāt lite-
Viti. ræ, poſitus honori Galieni imperat. Poſt Exquilias reliquū eſt ut Viminalis collis ædi-
27 *Quid fue* ficia, quæ habuerit dicamus: nihilq; aliud certum eſt, ꝙ tres illum collē omnium totius
rit in Viminali urbis ſpecioſiſſimas domos, ſicut Plin. lib. 17. ſcribit, habuiſſe: M. Craſſi oratoris unam,
colle. aliāq; præſtātiorē Q. Catuli illius, qui cū C. Mario Cymbros fudit, ac poſtea tegulas Ca
Lex Aquilia. pitolij inaurauit, ipſumq; Capit. ſpolijs Cymbricis adornauit. Tertiā multo pulcerrimā
C. Aquilij equitis Rom. quē clariſſimum fecit iuris ciuilis ſcientia. Iſq; fuit, quē Mar. Ci-
cer. in Officijs dicit, legē de dolo malo tuliſſe, cuiuſq; ad legē Aquiliā extantium adhuc
legum particula eſt notiſſima. Earum uerò inſignium domorum, quędā fundamēta ſub
terranea, uinetis cōtecta, nunc ad S. Suſannā cernūtur. Sed nec ipſarum nec aliorū ædifi
28 *Horti Salu* ciorum multæ, ipſis in uinetis eminentes, ſuperſunt reliquiæ. Saluſtiani autē horti, quō
ſtiani. rum ingentium, ut in tota ruinarum urbe uulgo nomen eſt notum, in Viminali ne, an in H
Quirinali colle, an in utroq; fuerint, non ſatis indicare poſſumus. Magnæ autem & ob-
ſtupendæ ſunt ipſorum hortorum, quas adhuc extare uidemus murorum fornicumq; re
liquias: quæ à Viminali olim, nunc ſanctæ Agnetis porta, in Collinam nunc Salariā ad
29 *Quid fue* ſanctam Suſannam propemodum extenduntur. In Quirinali colle, quid olim fuerit,
rit in Quirina ſitq; ad præſens, ſatis diximus, quum portæ Collinæ certitudinē loci oſtendere conati
li colle. fuimus. & præterea Liuius in bello Macedonico dicit Ædem Fortunę primogenię fuiſ
ſe in colle Quirinali, quam bello Punico uotam, Cn. Domitius prætor urbanus dedica
uit. Vrbis Romæ montib. thermiſq; ſimul, quoad potuimus indicatis: Carinas Subur-
30 *De carinis* ramq; ac Tabernolā ſacrāq; uiam ſimul oſtendere cogemur, quod quatuor ea celeberri
ſuburra Taber ma urbis loca M. Varro etiam ſimul deſcribit. Nam quū lib. IIII. De lingua Latina de
nola Sacrauia. partibus urbis multa diceret, quæ non minus tunc uetuſtate obſoluerint, ꝙ nobis nunc
penè perierint, ea quæ ipſius Varronis ætate noua & integra erant: aliqua ſcribit ex qui
bus elicit ea loca, quæ ſunt plana Exquilias inter & montē Cælium, ubi nunc monaſte-

rium eſt monialium ſancti Andreæ, quà .ſ. Lauicanam uiam interſecat cliuus à Marij tro
A phæis, ad Lateranenſe palatium ducens: fuiſſe Tabernolam urbis regionem ſic appella
tā: quæ pars tota uineis cānetiſq; plena, proximum ſatis priſco Merulanæ nomē habet.
à quo Tabernolæ loco uult Varro incipere Carinas, quarum lōgitudinis pars poſtrema 31 *Via ſacra*
ſit, ad quam Viæ ſacræ caput incipiebat: quam quidem uiam inde dicit ſacram fuiſſe ap *un.*
pellatam, quod per eam ab arce ad augures ſacra, quot menſib. ferebātur. & addit ſacræ
uiæ partem ſolam tunc fuiſſe uulgo notam, quæ eſt à foro eunti primo cliuo. hinc proxi
mè uidemus poſuiſſe Petrum Lateranenſem bibliothecarium, quum in uita Felicis pō-
tificis Romani ſcribit illum eccleſiam ſanctorum Coſmæ & Damiani feciſſe, uia ſacra
in tēplo Romuli uel urbis Romæ. is enim primus eſt cliuus, qui à foro Romano ad pro
ximam Coſmæ & Damiani porticum, & inde ad ſanctam Mariam nouā per T. Veſpa-
ſiani arcum ducebat ad curiam ueterem, in qua augures ſedem habentes, inaugurari cō
ſueuerant. Ea nanq; in Carinarum parte, ubi nunc apud eccleſiam ſancti Petri ad uincu 32 *Curia ue-*
B la, fornices maximos inter ruinarum uaſtitatem, contra amphitheatrum nunc Coloſſeū *tus.*
extare uidemus: Curia uetus fuit. atq; etiam hoc in tabellionum monumētis, & ab inco- 33 *Via ſacra*
lis appellatur. Vt ſacram uiam fuiſſe conſtet, quæ à curia ueteri proficiſcētes ſecus am- *ubi.*
phitheatrum ad ſeptentrionalem plagam ſubtus prædictos T. Veſpaſiani arcus, ad ſan 34 *In Carinis*
ctum Hadrianum uſq; & ad arcem Capitolij proximam perducebat. In Carinis autem *quid*
præter curiæ ueteris ruinas, eccleſiam ſancti Petri ad uincula nunc & celebrē & ſpacio- 35 *Eccleſia .ſ.*
ſam, ſunt ſancti Martini in montib. & ſanctæ Luciæ etiam inſignes eccleſiæ, quarū quæ *Pe.*
eſt ad uincula ſancti Petri, exinde traxit originē, ſicut Beda presbyter ſcribit: quod Eu-
doxia, quæ Archadij ſuperioris uxor fuerat, quum apud Hieroſolymā catenas reperiiſ-
ſet, quib. Apoſtolorum princeps Petrus in carcere ab Herode uinctus ſeruatus fuerat,
eas Romam detulit. & quum ægrè ferret gentilitatis ritum celebrandæ diei Calēdarum
Sextilium in memoriā uictoriæ, ab Auguſto de Antonio & Cleopatra habitæ, à Rom.
pontifice & Romano ſenatu & populo obtinuit, ut dies Calend. Sextilis menſis, qui ta-
C men Auguſt. per annos quadringētos, fuerat appellatus, in memoriā liberationis beati
Petri celebraretur: & ubi dies ipſa ludis, per theatra, fora. & cōpita cum dapium euiſce-
ratione exhibitis, coronatum populū lætificabat, indulta à ſummo pō. per dominici cor
poris & ſanguinis cōmunicationem, peccatorum omnium remiſſio pœnitentium & ci
nere aſperſorū, animas ea in eccleſia, ad id ædificata, ſpiritualib. epulis ſaginaret. Eccle
ſiam uerò ſanctæ Luciȩ Honorius primus papa extruxit: & Leo IIII ruentem inſtaura
uit. Sergius aūt primus, quē ferunt, quod porci os uocatus fuit, mutaſſe ea ratione nomē
& cauſam fuiſſe, quod omnes poſtea Ro. pontifices mutarent: Eccleſiam ſancti Marti 36 *Eccleſia .ſ.*
ni ædificauit & multis martyrum reliquijs ibi conditis celebrem reddidit. Carinis quæ *Luciæ.*
fuerint oſtenſis, Suburram cognoſcere in promptu eſt, quod Varro Suburrā inde dictā 37 *Eccleſia .ſ.*
affirmat, quod ſub muro Carinarū fuerit. hinc manifeſtum erit uiam nunc ſatis habitato *Martini in mō*
rib. frequentem: quæ à ſancta Lucia uſq; ad ſanctum Hadrianum protenditur, cuius ap *tibus.*
pendices fuerint, quas Exquiliarum montibus diximus interpoſitas. eſtq; certiſſimum 38 *Suburra*
eius noſtræ aſſertionis teſtimoniū in uita beati Gregorij papæ: in qua Petrus Bibliothe *ubi.*
carius Lateranēſis dicit ipſum pontificē ordinaſſe eccleſiā Gothorum, quæ eſt in Sub- 39 *Eccleſia .ſ.*
D urra in nomine uirginis Agathæ. eam nanq; eccleſiam uidemus eſſe in tumulo, qui à pri *Agathæ.*
ma Exquiliarum parte poſt Corneliorum domus, in plana Suburrȩ uergit. Ipſius etiam
dedicationis eccleſiȩ meminit idem ſanctus Gregor. in dialogo ſuo dicēs, quod quum
eā, quȩ à regib. Oſtrogothorum Ariana labe diu fuerat inquinata, cōciliaturus miſſam
celebraret, exiuit altari in porci forma dȩmonium, frequēti inſpectante populo: qui ad
diuina conuenerat, profugumq; nuſquam comparuit. Partibus urbis, quȩ facilius prom
ptiuſq; certis terminis & finib. deſignari undiq; potuerunt, deſcriptis, aliam oſtendēdi
reliqua cogimur inire rationem. Nam in tanta rerum uetuſtate, & infinitarū tantȩ urbis
partium, innumerabiliumq; ædificiorum, à nullo dum etiam integra fuerunt (quod qui
dē legerimus) deſcriptorum multitudine: certum ordinem ſeruare nec poſſe ſperamus,
neq; etiā ducimus id tentandū. Itaq; ut ſingula ſparſim, quodam tamē ordine cōprenſa,
poſſimus explicare, quadripartita diſtributione, quicquid eſt reliquum, cōplectemur.
Vt primo loco ſint. quæ ad religionem cæremoniaſq;. Secundo, quæ ad reipub. admini

40 De his, que ſpectauerunt ad religionem in genere. ſtrationē, Tertio, quæ ad ſpectacula & ludos pertinuerunt: Quarto minutiora quædam B
partim ſuperiorū declarationi, partim implendæ intentioni noſtræ plurimum facientia.
Quibus de partibus, non tamen aliter dicere eſt animus, quàm ut ſingulos actus tantiſper deſcribamus, quoad loci, in quo gereretur id munus, indicium fuerit neceſſarium.

41 Aræ quid.
ET quidem quantum attinet ad religionem, primã aram in Auētino ab Euãdro poſitam, & ab Hercule dicatam Liuius in principio eſt autor. Aræ autem uocabuli
uim ita exponit M. Varro: Vbi frumenta ſecta teruntur, area. propter horum ſimilitudinem in urbe loca pura areæ, à quo poſt etiam ara deûm, quod pura: niſi potius ab ardo-
42 Quid templum. re, ad quem ſic fit. Primum item tēplum fuiſſe dicimus à Romulo dedicatū, ubi aræ cœli
fratrum minorum eccleſiã nunc uidemus. M. Varro, quum de uocabulo tēpli multa diſ-
43 Iouis ſtatoris templum. ſeruiſſet, concludit tēplum à contemplando dictum. Alterius templi Ioui ſtatori à Romulo uoti bello Sabinorū, in quo opima ferebant̃ ſpolia, deſcriptio loci multa habet co-
44 Porta Palatij. gnitu digna. Primo loco non dubitamus eſſe in collis Palatini radicib. ad occidentalē
plagam & propè modū è regione Capitolij nunc habiti, ubi ſpondas murorū ſtare uide F
45 Lacus Curtius. mus altiſſimas: cui loco ſubiectas proximasq́; eſſe diximus, arcuū ueterū à Romulo poſitorū ruinas. fuiſſe autē illi tēplo propinquã portã palatij, ex qua in forum Rom. etiam
propinquū iretur, Liuius itē in primo dicit. In quo Liuij loco oſtenditur, Lacū Curtium
ubi primū ex ꝓfunda emerſus palude equus Curtiū in uado ſtatuit, ad auerſam fori portã fuiſſe, ubi nunc Tyberis eſt: quæ uulgo Pallara appellat̃. & quidē locus depreſſus, qui
lacum ipſum & Fauſtinæ tēplum, in quo ſancti Laur. miranda eſt eccleſia, atq́; imperat.
Neruę monumenta, ubi nunc dicit̃ Noe arca, interiacet: Pallus nunc appellatur. Sed de
lacu Curtio plura q̃ Liuius M. Varro habet, cuius hæc ſunt uerba. In foro lacum Curtiū
à Curtio dictum: extat & de eo triceps hiſtoria. Nam Procilius nõ idem prodidit quod
Piſo, nec q̃d is Cornelius. à Procilio relatū, in eo loco dehiſſe terrã, & id ex ſenatuſconſulto ad aruſpices relatum: eſſe reſpõſum: Deum Manio Peſtilionē poſtulare, id eſt, ciuē Peſtilio.
fortiſſimū eodem mitti. tum quendã uirum fortē armatum aſcendiſſe in equum, & à cõ-
cordia uerſum cum equo in eo præcipitatū. eo facto locum cohiſſe, atq́; eius diuinitus G
humanaſſe, & reliquiſſe genti ſuę monumētum. Piſo in Annalibus ſcribit. Sabino bello
quod fuit Romulo & Tacio, uirum fortiſſimum Metium Curtium Sabinum, quum Romulus cum ſuis ex ſuperiori parte impreſſionem feciſſet: in locum paluſtrē, qui tum fuit
in foro anteq̃ cloacæ ſunt factæ, ſeceſſiſſe, atq́; ad ſuos in Capitoliū recepiſſe: ab eo locū
inueniſſe nomen. huicq́; opinioni Liuius in vij. lib. aſſentiri uidet̃. Cornel. & Luctatius
46 De Iani templo. ſcribunt eum locum eſſe fulguritū, & ex ſenatuſc. ſeptum eſſe. id quia factum eſt A. Curtio conſule, cui M. Genutius fuit collega, Curtiū appellatū. Numam Pompilium regno
potitum dicit Liuius in primo, quum urbē Romam ui & armis conditã iure, legibus ac
morib. condere paraſſet, Ianum ad infimū argiletū indicē pacis belliq́; feciſſe: ut apertus
in armis eſſe ciuitatē, clauſus pacatos circa omnes populos ſignificaret. Id eſt nunc templum, q̃d candido marmore extructū, patentibus quadrifariã portis ad ſanctum Georgium in uelo aureo extat penè integrum, cuius alio loco diximus Liuiū meminiſſe, quū
Fabios dextro Iano profectos dicit. ut autē id templum certiori teſtimonio indicemus,
libet ponere uerſus Oui. de Faſtis, in quib. tēpli locus & cauſa ædificandi demõſtratur: H
47 Numiſma Iani. eruntq́; ſimul rationes redditæ Latiæ & Saturnię uocabulorū, atq́; etiam numiſmatis Iani cuſi: cuius ſculpturæ unū proximis dieb. in urbe nacti ſumus. Ouidius itaq́; Ianum loqui faciens ſic incipit: Noſcere me duplici, poſſes imagine dixit: Ni uetus ipſa dies, extenuaſſet opus. Erat aūt pictus bifrons, qua ratione dicit Satyricus: Iane pater primū, quē
48 Latiū ubi primo fuit. nulla ciconia pinſit. ad alterã numi partē, cuſa erat forma nauis, quæ Saturnū in Italiam
perduxit: unde hæc regio, de qua nūc agimus, primo & ſpecificè Latium appellata eſt.
Ouidij uerſus: Cauſa ratis ſupereſt: Thuſcum rate uenit ad amnē Ante pererrato falcifer
orbe deus. Hac ego Saturnū memini tellure receptū: Cælitib. regnis à Ioue pulſus erat.
Inde diu gēti mãſit Saturnia nomē: Dicta q̃q; eſt Latium terra latēre deo. Quo bona poſteritas puppim ſeruauit in ære, Hoſpitis aduētū teſtificata dei. Ipſe ſolū coluit cuius placidiſſima læuū Radit harenoſi Tybridis unda latus. Hic ubi nūc Roma eſt, incędua ſylua uirebat: Tãtaq́; res paucis paſcua bobus erat. Et quū Ouid. Ianiculi rationē reddidiſſet, quam ſuperiori poſuimus loco, uenit ad noſtrum de quo agimus Ianum; Quum tot

ſint

A ſint Iani, cur ſtas ſacratus in uno, Hic ubi iuncta foris tēpla duobus habes. Duo aūt fuiſſe fora, Boarium uidelicet & Piſcarium, inter quæ templū fuit ædificatū, docet Varro in hæc uerba, Secundū Tyberim ad Ianum forū piſcariū uocant: de Boario dicemus infrà. Eius uerò ædificandi tēpli cauſa fuit, quia T. Tatius ob raptum Sabinarū Romanis bellum inferens, Tarpeia uirgine uitiata potitus arce, poſtea cū Roman. ibi cōflixit, & Iani auxilio, qui aquas terris euomuit ſuperatus eſt: unde Ouid. eodē lib. Vtq; leuis custos armillis capta Sabinis Ad ſummæ tacitos duxerit arcis iter. Inde uelut nunc eſt per quem deſcenditis, inquit, Arduus in ualles & fora cliuus erat. & infrà: Oraq; qua pollens ope ſum, fontana recluſi, Sūq; repentinas eiaculatus aquas. Cuius ut utilitas pulſis percepta Sabinis, Quæ fuerat tuto reddita forma loco eſt. Claudebatˀ aūt Iani tēplum pacis tēpore: & aperiebatˀ fatiſcente bello, Vt populo reditus pateāt ad bella profecto, Tota patet dēpta ianua noſtra ſera. Pace fores obdo, ne quis diſcedere poſſit. Cæſareoq; diu nomine clauſus ero. Quādo aūt ſupra ſancti Georgij, quę eccleſia cardinalis colūnæ Mœcenatis noſtri titulus extitit, ſuborta eſt mētio, oſtendā corruptā eſſe eius nominis appellationē. Nō enim in uelo aureo, ſed in uelabro dici debet. Nam M. Varro montis Auentini reddēs cauſam uocabuli, dicit ſe maxime exiſtimare, quod Auētinus à uehiculo ſit ductus, ꝙd quū mōs ipſe, à cæteris partib. urbis paludib. eſſet excluſus, uehebantur ad illū nauib. omnes homines: cuius ueſtigia, ꝙd ea pars, quæ diciˀ uelabrum & ab eo uehendi actu uelatura à uehendo, ſicut merces à merendo & ære. Vidimus ſuprà ex Ouidio cliuum, per quē à Capitolio in fora deſcendebatur fuiſſe apud Ianū, ꝙd uerſus illi dicunt, Inde uelut nunc eſt per quē deſcenditis, inquit, Arduus in ualles & fora cliuus erat: cui cliuo etiā reſpōdet, quaſi è regiōe Capitolij porta ingēs ruinis ſupra medietatē obruta, ad eccleſiā Saluatoris in Maximinis, qui cliuus erat, eſtq; nūc ornamētis ſpoliatus, Ianū inter & Velabrum ſiue eccleſiā ſancti Georgij, quā in Velabri ruinis ædificatā affirmamus. Innuit huius uerbi locū Sueto. Trāquil. in uita Cæſaris in hęc uerba. Gallici triumphi die Velabrū præteruehēs, pene curru excuſſus eſt, axe diffracto: aſcēditq; Capitoliū C ad lumina, XL elephātis, dextra & ſiniſtra lychnos geſtantibus. Iani templo, ut mihi uideor, amplè oſtenſo Argiletum ad quē locum Liuius illud fuiſſe ædificatū dicit, ꝙd fuerit dicamus. Varro Argiletum ſunt qui ſcripſerunt ab Argo, ꝙd is huc uenerit, ibiq; ſit ſepultus: alij ab argilla, quod ibi id genus terræ ſit. Ad ſuperius dicta ſancti Georgij eccleſiā continēt inſignis ædificij, quod Velabrum fuiſſe diximus, reliquiæ. Extātq; in portæ cuiuſpiam marmoreæ frontiſpicio literæ huiuſmodi, Imperatorib. Lucio Seuero ſeptimio & M. Aurelio Antonino, & Iulię Auguſtę matri negociantes Boarij eorū numini. Vnde uideˀ forū Boarium, ꝙd ibi proximum ac ſubiectum fuit à bobus, ꝗs illi uenderēt emerētq; negociatores fuiſſe dictū, Idq; M. Varro affirmat per hæc uerba: Quò quid genera cōferrent, forū appellatū: additumq; ab eo cognomē, ut forum Boarium. Sed quū ſatis ueriſimile nō uideaˀ in tantę celebritatis loco, quē hinc Iani tēplum inde Capitolij cliuum publicum & alia parte palatij Auguſtorum radices circunſepirēt, boues fuiſſe uenundatos: aliā afferemus eius fori nominis rationē. Cornel. Tacitus primarium colēdæ urbis initium referens, illud in foro Boario fuiſſe dicit, quo in loco tauri ad ſulcum ſi D gnandi ambitus faciendū adhibiti, æneū ſimulacrū fuiſſe oſtendit: ut nō abſurdè innuat ab eo boue, Boarium forum fuiſſe appellatum. cuius ænei bouis memoria nos opinari facit capita boum, quæ omnib. in ædificijs multa uidemus inſculpta, ab optimo bouis augurio, quod in deſignanda urbe habuerit, tantæ uenerati ōi habita fuiſſe. Sūt hęc Cornelij uerba, ſed ut pleraq; eo in libro mutilata. Igiˀ à foro Boario ubi æneum tauri ſimulacrum aſpicimus, quia id genus animalium ei aratro ſubditur, ſulcus deſignandi oppidi cœpit, ut magnam Herculis aram cōplecteretur. De eodē tauro & fori cognominis ratione, Ouid. certiora habet multis in uerſib. in quib. uult taurū ibi fuiſſe immolatum atq; conſecratum, ob memoriā uictoriæ, quam Hercules de Caco ibidē habuit, poſt taurorum recuperationē, quos Cacus abegerat. Cacus Auētinæ timor atq; infamia ſyluæ: & inferius: Immolat hic ille taurū tibi Iupiter unū Victor, & Euandrū ruricolasq; uocat: Cōſtituitq; ſibi, quę maxima diciˀ, arā, Hic ubi pars urbis, de boue nomē habet. Hac eadē in urbis parte apud quā Latij originē fuiſſe, & uetuſtū extare Iani tēplū oſtendimus, duo item extant uetuſtiorē Iano originem habentia, & non minus quam Ianum maiori ex

49 Boarium forum.
50 Piſcarium forum.
51 De uelabri nominis ratione. Auentinus mons.
52 De cliuo Capitolino.
53 Argiletum quid.
54 Eccleſia ſ. Georgij.
55 De foro boa.

ri ex parte integra,ſed quorum præſentia famã minuat.unum eſt Veſtæ,aliud Aſyli tem E
56 Veſtæ templum. plum. Et quidem Veſtæ templum fuiſſe ante cõditam Romam,in quo Æneas deos im
poſuit,ab incenſa Troia adductos Oui.in II Faſtorum oſtendit:Iam pater Æneas ſacra
& ſacra altera patrem Afferet,Iliacos excipe Veſta deos.In lib.autem III conceptũ Ro
muli de Marte & Syluia Veſtali oſtẽdere uolens: Veſtæ tẽplum Tyberi propinquũ fuiſ
ſe oſtendit his uerſib.Syluia Veſtalis,quid.n.uetat inde moueri? Sacra lauaturas amne
petebat aquas. Ventum erat ad molli decliuẽ tramite ripam:Ponitur è ſumma fictilis ur
na coma.Feſſa reſedit humi,uẽtosq́ accepit aperto Pectore,turbatas reſtituitq́ comas.
Dum ſedet umbroſæ ſalices uolucresq́ canoræ Fecerunt ſomnos & leue murmur aquæ.
quod autẽ Tyberi & monumentis Numæ propinquum fuerit tẽplum Veſtæ, oſtendit
etiam Horat.in Odis his carminibus. Vidimus flauum Tyberim retortis Littore Etru-
ſco uiolenter undis Ire deiectum monumẽta regis, Tẽplaq́ Veſtæ.Iliæ dum ſe nimium
querenti Iactat ultorem uagus,& ſiniſtra Labitur ripa Ioue non probante Vxorius am-
nis. Liuius etiam in primo dicit Numã Pompilium poſuiſſe ſacerdotiũ ueſte alba ad- F
uectum,& uirgines inſtituiſſe,ſed locum nõ indicat.Sed quando ſuprà ex Varrone uidi
mus forum piſcariũ fuiſſe inter Iani tẽplum & Tyberim , intelligere poſſumus ex Liuio
in VI de bello Punico ſecundo,Tẽplum Veſtæ apud Tyberim & ad dictum forum fuiſ
ſe.Nã quum Liuius incendium deſcriberet, quo tabernæ argentariæ arſerunt ſubiũxit:
Cõprehenſa poſtea priuata ædificia(neq́.n. tunc baſilicæ erãt) comprehenſæ latumiæ,
forumq́ piſcarium ac atrium regium.ædes uix Veſtæ defenſa eſt. Quãdo itaq́ in numis
æneis argenteisq́,Mammeæ genitricis Alex. imp. & Liuiæ genitricis Aurelij Anton.
ædem Veſtæ ſculptam uidemus rotundam,columnis in circuitu altare munientib. non
dubitamus eam fuiſſe,quæ nunc ad Tyberim contra Iani templum propemodum inte-
57 Aſylum ubi. gra extat. Aſylum autem quid fuerit,oſtendit Liuius in primo, per hæc uerba: locũ qui
nunc ſeptus denſis ſentib.inter duos lucos eſt,Aſylum appellat.eò ex finitimis populis
turba omnis,ſine diſcrimine,liber an ſeruus eſſet,auida nouarum rerũ perfugit.Idq́ pri-
mum ad cœptam multitudinẽ roboris fuit. Ouid. autem in ſecundo Faſtorum oſtendit G
illud fuiſſe extra Tyberim,Capitolium inter & Numæ penetralia,quæ Carmentis tem-
plum fuerunt ad Auẽtini radices,ubi Carmentalẽ portam fuiſſe docuimus. Tum quoq́
uicini lucus celebratur Aſyli. Qua petit æquoreas aduena Tybris aquas.Ad penetrale
Numæ Capitolinumq́ tonantẽ:aduenã autẽ dici Tyberim & ſacris excluſum patrijs quĩ
extra pomœrium labitur, Macrob. ex Maſſurio innuit: & partem urbis Ianiculum ap-
pellatum,qua Tybris ad eum concluſus eſt locum,contra primas Auentini radices fini
58 Pars rupis Tarpeiæ corruit nuper. ri uidemus.Ouid.item in III clare oſtendit Aſylum fuiſſe ſub ſaxo rupis Tarpeiæ,cuius
pars maxima domus amplæ magnitudini æquiparanda proximis dieb. collapſa eſt, &
quinq́ mortales in hoſpitatoria taberna oppreſſit:ſicut Liuius in bello Macedon. alias
ſimile ſaxum,& proximo eidem loco uico Iugario feciſſe ſcribit. Ouid. enim quum de
ancilibus multa dixiſſet,hos ponit uerſus:Romulus ut ſaxo lucum circũdedit alto,Qui
libet huc,inquit,cõfuge,tutus eris.Aſylũ igiẽ dicimus omnia occupaſſe loca, quæ nunc
à collapſo Tarpeiæ ſaxo,ad ſanctæ Mariæ pontẽ,& hinc Veſtæ,inde Iani tẽplo in Auẽ-
tini radices,à proſtitutis mulierib.nunc maiori parte habitata uidemus:ut mulierib. im H
59 Templum aſyli quid. pudicis à parentib.uirisq́ profugis,alterum nunc Aſylum uideatur inſtitutum.Nec ab-
ſurdè uidemur opinari:uetuſtum illud templum,quod ſaxo ingenti quadrato extructũ
ſanctæ Mariæ Ægyptiacæ dedicatum,ad areã pontis ſanctæ Mariæ eſt,Aſyli templum
fuiſſe.Sed templa deſcribere omnia fuerit operoſiſſimum:nec nunc quidẽ expedit quũ
alijs in ſingulorum locorum deſcriptionib. ſæpenumero ſit occaſio affutura. Aliud in
60 Curia uetus ad quid. urbe celeberrimum religio habuit ædificiũ Curias ueteres,quarum ſupra locum in Cari
nis contra amphitheatrũ oſtendimus. Varro ſic de eis habet. Curiæ duorum generum:
ubi curarẽt ſacerdotes res diuinas,ut curiæ ueteres:& ubi ſenatus humanas:ut curia Ho
61 De his quæ ſpectauerunt ad remp. Centum Se. ſtilia.Et alio loco idẽ Varro:Curare à cura dictũ:& cura quod cor urat.Curia, ubi ſena-
tus remp.curat,& illa ubi cura ſacrorum publica. De his quæ ad rempub.ſpectauerunt
dicturi illud præfamur, Nos politica ſcribere non inſtituiſſe: ſed locorum deſcriptio-
nem,in quibus reipublicæ cura uel aliqua ex parte à maioribus gerebatur. Primus au-
tem locus fuiſſe uidetur Aſylum, in quo Liuius in I. Romulum dicit creaſſe centum
Sena-

Senatores:ſiue quia is numerus ſatis erat:ſiue quia ſoli centũ erãt,qui creare patres poſ- *Patricij unde.*
A ſent.Patres certe ab honore,patricijq́; progenies eorum appellati.Locum aũt primum, qui dictis centum patrib.cõſultandi prius fuerit aſſignatus, Varro oſtendit multis alijs implicitum locis,quæ omnia ſimul duximus indicanda. Varro nanq́; quum dixiſſet Tullum hoſtilium regẽ Curiam Hoſtiliã ædificaſſe:ſic ſequitur. Ante hãc roſtra:ſub dextra *62 De roſtris*
huius Comitio locus ſubſtructus,ubi nationum ſubſiſterẽt legati, qui ad Senatũ eſſent *comitiõ Græcoſtaſi & ſenaculo.*
miſſi.hinc Grecoſtaſis à parte,ut multa.ſenaculũ ſupra Græcoſtaſim,ubi ædes Concordiæ & baſilica Opimia.Senaculũ uocatũ ubi ſenatus aut ubi ſeniores conſiſterent.Quatuor hic,roſtra,Comit.Græcoſtaſim,& Senaculũ, quæ in reip. adminiſtratiõe maximo *63 Roſtra*
ſemper uſui fuerunt indicaturi ordinẽ Varronis ſequimur. Roſtra quid fuerint Liuius *quid et ubi.*
in lib. VIII.oſtendit.Naues Antiatum partim in naualia perductæ,partim incenſæ: roſtriſq́; earum ſuggeſtum in foro extructum adornari placuit,roſtraq́; id tẽplum appellatum.Qui ergo deſcriptum ſuprà à nobis forum Romanũ cognoſcit, & Varronis uerba cõſiderat:facile intelliget,roſtra templum ad radices palatij fuiſſe,quà is mõs è regione
B opponit ætatis noſtræ Capitolio,& ubi nũc eſt parua ſanctę Marię de inferno eccleſia. q̃d aũt dicit roſtra fuiſſe ante Curiam Hoſtiliam,ſic accepimus:ut partim Curia hoſtilia à Cœlio monte,in quo eã fuiſſe certiſſimũ eſt,pro ſui magnitudine roſtra uerſus,partim roſtra à Palatino mõte,in illam protendantur. Græcoſtaſis autẽ ſubductus ad dexterã *64 Grecoſtaſis ubi.*
roſtrorum à Comitio,proculdubio fuit in mõtis Palatini angulo:qui cõtra Antonini et Fauſtinæ uxoris extante titulo notiſſima,in quib.ſancti Laur. miranda eccleſia eſt ædificata inſurgit,uineis quantum ruinæ nõ impediunt cõtectus. Senaculi autem locus ſu *65 Senaculũ ubi.*
pra Græcoſtaſim extructus ubi fuerit, ultra dicere non expedit, quum utriuſq́; ædificij ruinas in uineis coniunctas confuſaſq́; cernamus.ædem Concordiæ ex prædictis fuiſſe *66 Concordiæ templum.*
apparebit eodẽ in Palatino colle,contra templum Romuli ſiue ſanctorũ Coſmę & Damiani in illo extructã eccleſiam:ſicq́; melius intelligitur, quod ex Varrone de lacu Curtio diximus:ubi armatum equo inſidentem Curtium,ut rapidiore curſu in hiatũ ſe præcipitaret,à cõcordia ueniſſe dicit:ſ.à loco ubi poſtea fuit Concordiæ templum,quod Li
C uia Germanici mater ædificauit.Id Ouidius in Faſtorum lib. oſtendit primo. Hanc tua cõſtituit genitrix & rebus & ara:Templaq́; feciſti,quæ colis ipſa deę,Eamq́; ædem à Tiberio imp.dedicatã fuiſſe Suetonius oſtendit. Comitium fuiſſe in foro Romano inter *67 Comitium*
turrim quæ Pallara appellat̃,& lacus Curtij locum colliſq́; Palatini,quem foro imminere uidemus radices,& Fauſtinæ monumenta ſiue ſancti Laurẽtij mirandam eccleſiam, *ubi.*
facile intelligi poterit ex ſuperius dictis.De quo quid fuerit priuſquã dicamus, doloris impetu nos trahente,noſtris & futurorum ſeculorum hominib.notũ fore uolumus,por cos nunc ex publico ætatis noſtrę inſtituto ibi,& nullo alio in loco,q̃d ſępè uidimus ue nundari.Is locus quũ multis ſeculis nullum habuiſſet tectũ,eo anno primum,ex q̃ Hannibal in Italiã ueniſſet, ſicut Liuius in VII de ſecundo bello Punico ſcribit, tectus fuit: eum deniq́; à Caio Cæſare inſtauratum fuiſſe Sueton.eſt autor. Comitij uocabulum ſi- *68 Ad quid*
cut A.Gellius in noctib.Atticis oſtẽdit,& loco & actui cõmune fuit. De loco quidem *comitium inſtitutum.*
q̃n ſatis dictum eſt,de actu plura dicamus.Duobus in locis ſupra dicto f. & Cãpo Martio,oẽs deligebant̃ ſiue dictatores ſiue cõſules & prætores,ſiue alij magiſtratus. Fuitq́;
D triplex deligendi modus,de quib.in A.Gellij lib. XVI ſic habetur. In Iulij Felicis libro ſcriptum eſt:quum ex generib.hominum ſuffragium feratur curiata comitia eſſe,quum ex cenſu & ætate centuriata:quum ex regionib. & locis tributa: hinc uidemus in Liuij ab V C ſecundo:ea in cõtentione,quam patres cum plebe per annum habuerunt,nec effugere potuerunt,quin Volero ex plebe tribunus reficeretur,rogationẽ illum tuliſſe ad populum,ut plebei magiſtratus tributis comitijs fierẽt.Per illum enim comitiorũ tributorum modũ conuenientib.ex regionib. & locis ad ſuffragia omnib. cuiuſcunq́; ætatis & conditionis plebis multitudo ſuffragijs præualebat:ubi in comitijs centuriatis, quæ ad eam diem fuerãt patres per cliẽtes etiã plebeios,quẽ uellent creari faciliter impetrabant.Itaq́; præter ſenatus cõſulendi grauitatem,nihil à Romanis factitatũ uidemus, q̃d comitiorũ habendorũ inſtitutioni æquiparandũ ducamus.Comitiaq́; uerus ſolidiſſimę reip.& libertatis neruus,eã uim habuerũt,ut tantũ libertas detrimenti fecerit,quantum ſenſim comitijs eſt detractũ.C.Cæſar ærario expilato, & dictatura per factioſos in perpetuũ aſſumpta,comitia in totũ auferre non auſus eſt:ea cũ populo ſicut Sueton. ſcribit

ſortitus

ſortitus eſt,ut exceptis conſulatus competitorib.de cætero numero candidatorum pro
parte media,quos populus uellet pronunciarenť,pro parte altera ꝗs ipſe dixiſſet. Hinc E
dicimus quod pridē à nobis multi deſiderauerunt : cōſueuerunt qui magiſtratus petere
inſtituiſſent,poteſtatē petendi à ſenatu & populo ſibi fieri impetrare:& quum Comitio
rum dies aduenilſet,eos ut cōſpicui eſſent cādidatos prodire,ſingulos prehēſando ora-
69 Comitia etiam in campo Martio ſolita haberi. re,ut ſuæ dignitatis haberent rationē. Quod autem in campo Martio etiam haberen
tur comitia,& qualiter tribus ad ſuffragia citarenť,innuit in uita Cęſaris Suetonius,ubi
de coniuratorum,à quib.Cæſar interfectus,cōſilijs diſſerens dicit. Qui primum cuncta
ti,utrū ne in campo Martio per comitia tribus ad ſuffragia uocantē,partibus diuiſis pō-
te deijcerent.Pons uerò quis & ubi fuerit,quo Cæſarē coniurati deijcere cogitauerant,
tātum abeſt,ut extet aut ſciatur:quod campi Martij,de quo infrà diffuſe dicemus, comi
tiorum locus ignorať.Sed quādo res poſtulat,eo in loco dicemus,ubi nunc colūna Co-
70 Locus campi Martij pro comitijs. clis extat,quam Antoninū Pium Aurelium poſuiſſe conſtat. Campi Martij proprium
fuiſſe locum:in quo ſuffragia deligendis magiſtratib. ferebantur : & tumulum qui poſt
eam columnā eſt,occidentalē plagam uerſus,corruptè nunc acceptorum dici, quū fue- F
71 De monte citatorum. rit mons Citatorū:eorū ſcilicet,qui poſtquā citati tulerāt ſuffragia,ne laturis ſe immiſce
rent,& cui fauiſſent dicere poſſent,per dictum tranſeuntes pontem ſeparabanť.De Au
guſto autē ſcribit Suetonius,in hęc uerba,Comitiorum quoq; ius priſtinum reduxit,ac
multiplici pœna coercito ambitu Fabianis & Scaptenſib. tribubus ſuis die comitiorū,
ne quid à quoq; candidato deſiderarēt,ſingula milia numū aſſe diuidebat:& infrà:Quo
ties magiſtratuum comitijs interfuiſſet trib.cum candidatis ſuis circuibat,ſupplicabatq;
72 Campus Martius quid. more ſolenni:ferebat & ipſe ſuffragium in tribubus,ut unus è populo. Cāpus Martius
ne ultra promiſſum moremur,ſic à Liuio deſcribitur in ſecūdo:Ager Tarquiniorū, qui
inter urbē & Tyberim fuit conſecratus Marti,Martius deinde campus fuit: ea Liuij uer
ba cōſiderantes uidemus,quicquid Capitoliū & Tyberim interfuit,fuiſſe cāpū Martiū.
Nam urbs prima ad Capitolium finiebať:hoc idem oſtēdit Ouid. Iuturnæ ædem deſcri
73 Vbi aqua uirginea. bēs,quam uult fuiſſe in ea parte,qua campus Martius uirginea ambitur aqua, his uerſi-
bus:Te quoq; lux eadem Turni ſoror æde recepit.Hic ubi uirginea cāpus obitur aqua. G
Iuturnā enim fuiſſe Turni ſororē, quæ lacui in quo ſubmerſa obijt id dedit nomen, ſatis
conſtat:Fuitq; is lacus,ubi prope aquam uirgineam,nunc pro Iuturna corruptè dicitur
Lotreglio. Virgineam autem aquam,per Quirinalis cauernas cāpum olim Martium di
citur illabi.Certum quod nulla alia aqua urbem Romam nūc illabitur,in cuius forma ti
tulus ex marmore exciſus,hæc retinet uerba.Tyb.Claudius Druſi filius Cæſar Auguſt.
ductus aquæ uirginis deſtinatos per Cæſarem à fundamentis nouos refecit ac reſtituit:
quanquā Suetonius aquæ uirginis in urbem perductæ M. Agrippæ laudem attribuit:
quem ſecutus eſt Iulius Front. de aquæductibus tractans his uerbis:Id Agrippa quum
iam tertio conſul fuiſſet G.Sentio P. Lucretio conſulib. poſt annum tertiumdecimū ꝗ
Iuliam deduxerat,aquā uirginē in agro Lucullano collectā Romā perduxit. Dies quo
Virginea aqua. primum in urbe reſponderit v.Idus Iunias.Inuenitur uirgo appellata,quod quærentib.
aquam militib. puella uirguncula uenas quaſdam monſtrauit, quas ſecuti, qui foderūt,
ingentem aquæ modum inuenerunt:habuit uerò campus Martius multa, quorū mini- H
mas nunc ac propè nullas extare reliquias miraculum eſt.Nam ea in parte, quā quia de
preſſior erat,uallem Martiam appellarunt,ubi naumachiam illam Cæſarē edidiſſe infrà
74 De Mauſoleo Auguſti. dicemus:poſtea Octa. Auguſtus Mauſoleum extruxit,quod eſſet non ſuum modo ſed
omnium imperatorum ſepulcrum.de quo Suetonij ſunt hæc uerba. Reliquias Mauſo-
leo condiderunt.id opus inter Flamineam uiam ripamq; Tyberis ſexto cōſulatu ſuo ex
truxerat.Eius Mauſolei opera pulcritudinemq; Suetonius qui inſpexit, quia id æternū
putauit futurū deſcribere neglexit.Caſſiodorus uerò omniū ultimus, qui de rebus Ro-
manis ſcripſerunt,dum adhuc ſtarent,talia de Mauſoleo ſcripſit,quę nullo modo uel ea
ratione omittenda duximus:quia nunc ſolus fornix fundamenta in depreſſa ualle ſuſtē
tans,ubi Auguſta uulgo dicitur extat,ita herbidus, ut nūquā deſtitutis in paſcua anima
lib. careat.Suntq; hæc Caſſiodori uerba:Sed mundi dominus ad potentiam ſuam opus
extollens,mirandam Romanis etiam erigens fabricam in uallem Martiam tetendit Au
guſtus.immēſa moles firmiter præcincta montib.continetur,ubi magnarū rerū indicia
clauderentur.Biſſena quippe oſtia ad XII ſigna poſuerunt.Addit quoq; alia Caſſiodo

rus

A tus,quæ in ſpectaculorum deſcribẽdis locis dicemus:& tamen infrà dicit duos ibi fuiſſe 75 De obeliſcis cãpi Martij.
obeliſcos,quorũ unus minor & loco altior, qui Pinciano nũc in colle proſtratus cernit̃
Lunæ,alter Soli dicatus fuit:de quo Pli.ſic ſcribit:Is obeliſcus,qui eſt in cãpo Martio,cẽ
tum decem pedum eſt à Meroſodide inſcriptus:ambo rerũ interpretationẽ Ægyptiorũ
philoſophiꝑ continent.Eidem qui eſt in cãpo Martio, diuus Auguſtus addidit mirabilẽ
uſum,ad deprehendendas ſolis umbras dierũq; ac noctiũ horas,ſtrato lapide ad magni
tudinẽ obeliſci,cui par fieret umbrarũ effectus,dies & horas paulatim per regulas, quæ
ſunt ex ære incluſæ,ſingulis diebus decreſcere & augeſcere: digna cognitu res & inge-
nio fœcundo.Manilius Mathematicus apicis auratam pilam addidit,cuius uertice um-
bra colligeret̃ in ſeipſa:aliam ſolẽ imitari iaculante apice,ratione ut ferũt à capite homi
nis intellecta.Hæc triginta ferè annis non congruit,ſiue ſolis ipſius diſſono curſu & cœ
lo aliqua ratione mutato,ſiue uniuerſa tellure à cẽtro ſuo dimota ut deprehẽdi et in alijs
B accipio,ſiue urbis tremorib.ibi terra gnomone intorto,ſiue inundationibus Tyberis eſt
immerſa fundo molis in terram quoq; dicantur iacta fundamenta.Et Iulius Capitolinus
in trium Gordianorum geſtis rebus & eorũ ultimi uita ſcribit:Eum inſtituiſſe porticum
in cãpo Martio ſub colle pedum mille, ita ut ab altera parte mille pedũ porticus fieret,
atq; inter eas ſpatium pariter pedum quingẽtorum, cuius ſpatij hinc atq; inde uiridaria
eſſent lauro,myrto & buxo frequentata:medium uerò lithoſtratum breuibus columnis
altrinſecus poſitis,& ſingulis per pedes mille,quod eſſet deambulatorium,ita ut in capi
te eſſet baſilicum,pedum quingentorum. Cogitauerat præterea cum Miſitheo, ut poſt
baſilicũ,thermas æſtiuas ſui nominis faceret,ita ut hyemales & in principio porticus po
neret,ſuo uſu eſſent uel porticus uel uiridaria.Sed hꝑc omnia nunc,& priuatis poſſeſſio
nibus & hortis occupata ſunt atq; ædificijs.Multa adduximus rerum campi Martij teſti
monia,quod tamẽ ſuprà affirmauimus, locum ubi propriè cãpus Martius appellabat̃,
in deligendis magiſtratibus ſuffragia ferebãtur,fuiſſe,ubi nunc eſt Coclis Antonini co-
lumna ex ſuperiorib.Iulij Capitolini uerbis cõiectura aſſecuti ſumus. Nam quum Mar-
C tia Auguſti operib.Mauſoleo adiectis plena eſſent,& alia ſuperiora loca,partim Domi
tiani thermis,ſupra ſanctũ Silueſtrum,partim Iuturnæ templo,& aquꝑ uirgineꝑ ductib.
abſq; campi Martij memoria notiſſima eſſent:nullus relinquit̃ in campo Martio collis,
ſecundum quem porticus illa mille pedum conſtrui poſſet,prꝑter illum,quẽ Coclidi co
lumnæ ad occidentem ſolem proximum in media ſui parte Citatorum diximus appella
tum. Columnam autem Coclidem Antonini Pij fuiſſe honori poſitam cõſtat,quod fa 76 De columna Coclide Antonini.
cies ſua nobis,multiſq; ætatis noſtræ ab numiſmatũ imaginibus notiſſima illis in rebus
geſtis,quib.centum ſeptuagintaquinq; pedes alta inſignitur columna inſculpta cernit̃:
Sexti etiã Ruffi urbis deſcriptio,quum duas tantũmodo in urbe Roma fuiſſe Coclides
columnas dicit,hanc in ara Flaminij regione ſitã Antonini Pij appellat. Nec potuit mi-
nor q̃ mille pedum porticus fieri, quæ parte una clauderet campum, quem ea ratione
ampliſſimũ eſſe oportuit quod multa milia hominũ in illum,deligẽdis deſignãdiſq; ma
giſtratib.concederent.Non enim ſolæ tribus quinq; & triginta oẽm populum,qui Ro-
mæ eſſet,ſiue intra mœnia, ſiue in ſuburbanis & agro cõplexæ, ſed par prope numerus 77 Italos ad comitia Romã ueniſſe plurimos.
D ex Italia ad ferenda ſuffragia comitiorum temporib.cõfluebat.Hæc autem, quia paucis
nota ſunt,libet teſtimonijs cõfirmare.Sueton.in Octauij uita,ſic habet:Vrbe urbaniſq;
rebus adminiſtratis,Italiam duodeuiginti coloniarũ numero deductarum frequẽtauit,
operibuſq; ac uectigalib.publicis plurifariã inſtruxit: etiam iure ac dignitate urbi quo-
dãmodo pro parte aliqua adæquauit,excogitato genere ſuffragiorum,quꝑ de magiſtra
tib.urbicis decuriones colonici in ſua quiſq; colonia ferrent,& ſub die comitiorum ob-
ſignata Romam mitterent. Aſconius aũt Pedianus Cic. orationes exponens oſtendit,
multis Italiæ ciuitatibus,præter illas uigintiocto colonias,ferendi in campo Martio ſuf
fragij ius fuiſſe. Video enim inquit in Annalibus eorũ,qui Punicum ſecundũ bellũ ſcri-
pſerunt, tradi Placentiam coloniam deductã pridie calẽdas Ian.primo anno eius belli,
Cornelio Scipione patre Aphricani prioris, T.Sempronio longo conſulibus:neq; illud
dici poteſt,ſic eam coloniam deductam eſſe,quemadmodum per plures annos Cn.Põ-
peius Strabo pater Cneij Pompeij Magni Tranſpadanas colonias deduxerat.Põpeius
enim non nouis colonis eas inſtituit,ſed ueteribus incolis manẽtibus ius dedit Latij, ut
poſſent

poſſent habere ius,quod cæteræ Latinæ Coloniæ, id eſt,ut petēdi magiſtratus iure ciui E
tatem Romanā adipiſcerentur. Placentiam autē ſex milia hominū noui coloni deducti
ſunt,in quib.equites deducendi fuit cauſa,ut opponerentur Gallis, qui etiā partem Ita-
liæ tenebant. Deduxerunt triumuiri P.Cornelius Aſina,P.Cornelius Muſo,Cornelius
Scipio.Eamq; Coloniā quinquageſimā tertiam deductam eſſe inuenimus.Nec uerò Ita
licis ſolum ciuitatibus,ſed externis quoq; & remotiſſimis à populo principibus ue Ro-
manis,ius Latij datum fuit:quod quidē & ſi multis teſtimonijs docere poſſimus, unico
nunc oſtendiſſe contenti erimus. Vlp.nanq; iuriſconſultus ille egregius in Digeſtorum
libris,titulo de Cenſibus ſic habet: Phœnice ſplēdidiſſima Tyriorum Colonia eſt in Sy
ria:unde mihi origo eſt nobilis regionib.Syriæ Siculorum antiquiſſimæ, armipotēs fœ
deris,quod cum Romanis percuſſit tenaciſſima. Huic diuus Seuerus & imperator no-
ſter,ob gratiam in R.P.Imperiumq; Romanum,ob inſignem fidem Ius Italicum dedit.
78 *De inſula quam in urbe facit Tyberis.* Campi Martij deſcriptio ad alia duo Equuriā ſ.& Iouis inſulam deſcribenda nos trahit.
Sed Equuriā ſpectaculorum loco relinquimus. Inſulæ Iouis originem Liuius poſt cam F
pi Martij deſcriptionē oſtendit,his uerbis, Martius deinde campus fuit:forte ibi tunc ſe
ges fratris dicitur fuiſſe matura meſſi:quem campi fructum, quia religioſum erat conſu
mere,deſectam cum ſtramento ſegetem,magna uis hominum ſimul immiſſa,corbib. fu
dere in Tyberim,tenui fluentē aqua,ut medijs calorib.ſolet:ita in uadis hæſitātis frumē
ti aceruos ſediſſe illitos limo:inde inſulam paulatim & alijs quæ fert temere flumē eodē
uectis factam.Poſtea credo additas moles manuq; adiutum,ut tam eminēs area firmaq;
Templa Iouis & Aeſculapij. templis ac porticibus ſuſtinendis eſſet.Ea autem in inſula duo fuerunt templa Iouis ſ. &
Æſculapij nepotis ſui ex Phœbo,de quibus ſic eſt in primo Faſtorum Ouidij: Quod tū
ex illis licuit mihi dicere faſtis:Sacrauere patres hac duo tēpla die.Accepit Phœbo nym
phaq; Coronide natum,Inſula diuidua, quam premit amnis aqua.Iupiter in parte eſt:ce
pit locus unus utrunq;:iūctaq; ſunt magno templa nepotis auo. Legimus autem ipſam
inſulam aliquando Licaoniam appellatam eſſe,in qua Gelaſius ij. pon.eccleſiam ſancti
79 *Gelaſius eccleſiam ſ.Bartholomæi.* Bartholomęi uel extruxit,uel quod magis credimus inſtaurauit. Pontem qui ipſam G
inſulam iungit urbi,indicat titulus marmore exciſus Quintum lepidum & M. Curium
ædiles:alium uerò qui ipſam inſulam Ianiculo iungit,Valentinianum ſuperiorē & Va-
80 *Pons inſulæ.* lentē,qui Romanum imperium primus ad ruinā perduci adiuuit,extruxiſſe. Quos nu-
81 *Eugenius pontem Valentiniani inſtaurauit.* per tua pontifex Eugeni opera inſtauratos,& Tiburtino lapide ſtratos uidemus.Poſtq;
de Senatus & Comitiorū locis,quæ duo reip.& libertatis maxima fuerunt fundamenta
ſatis eſt dictum, De ærario q̄d caſtè & integrè cuſtoditum fuit libertatis neruus, eſt di
cendum.Eius locus eſt in Tarpeia rupe,cuius non paruam partem,& quā ærarij funda-
82 *De ærario ubi.* menta ſuſtinuiſſe tenemus, per hos dies collapſam uidimus. ſuperiori loco docuimus
Varronem uoluiſſe Tarpeium montem Saturniam à priſcis appellatā, & in eo Saturni
83 *Aerarium ad quid.* ædem fuiſſe.Et Macrobius in Saturnalibus ſic ſcribit: Romani ædem Saturni ærarium
eſſe uoluerūt,quod tempore quo Italiam incoluit, fertur in eius finibus nullum furtum
eſſe cōmiſſum. Varro etiam ad libri quarti De lingua Latina finē ſuper uerbo Trutina:
Veſtigium etiam nunc manet in æde Saturni,quod etiam nunc propter penſuram,tru-
tinā habet poſitam,ærarium ab eo appellatum.Ex quibus omnib.colligitur ærariū fuiſ- H
ſe,ubi nunc ſaxum uidemus ædificijs denudatum,contra Tyberim & eccleſiā ſancti Ni
colai in Tulliano carcere ſupereminēs.Sed multa de illo libet ſcribere,loci dignitatē cū
ctis admirabilem reddditura,quæ ex trigeſimotertio Plinij libro ordine excerpſimus:Po
pulus Rom.ne argento quidem ſignato ante Pyrrhum regem deuictum,uſus eſt.Libra
lis,unde etiā nunc libella dicit̄,& dipondius appendebatur aſſis.Quare æris grauis pœ
na dicta,& adhuc expenſa in rationibus dicuntur:quin etiam militum ſtipendiorū hoc
Libripendes. eſt,ſtipis ponderandæ penſatores libripendes dicuntur.Seruius primus ſignauit æs:an-
Pecunia. te rudi uſos Romæ Timęus tradit.ſignatū eſt nota pecudū,unde & pecunia appellatur:
Denarius. argentum ſignatum eſt anno urbis quingenteſimo octogeſimoquinto Q.Fabio cōſule
Seſtertium. quinq; annis ante bellum primum Punicum.Et placuit denarius pro decem libris æris.
84 *Nota æris.* Quinarius pro quinq;. Seſtertium pro dipondio ac ſemiſſe. Libræ autem pondus æris
imminutum bello Punico primo, quum impenſis res publica non ſufficeret. No-
ta æris fuit ex altera parte Ianus geminus, ex altera roſtrum nauis. In triente uerò &
qua-

A quadrante beſquadrãs antea triuncis uocabatᷓ à tribus uncijs. Poſtea Hannibale urgente, Q. Fabio Maximo dictatore, aſſes unciales facti, placuitq; denariũ ſexdecim aſſibus permutari, Quinariũ octonis, Seſtertium quaternis, ita reſp. dimidiũ lucrata eſt. In militari tamẽ ſtipendio, ſemper denarius pro decem aſſibus datus. Nota argenti fuere bigæ atq; quadrigæ, & inde bigati quadrigatiq;, mox lege Papiniana, ſemiũciales facti aſſes: Liuius Druſus in tribunatu plebis, octauã partem æris argento miſcuit. Aureus numus poſt annum ſexageſimum ſecundum percuſſus eſt. Sed preter alia miror populum Romanum uictis gentibus, ſemper in tributo argentũ nõ aurum imperaſſe, ſicut Carthagini Hãnibale uicto, argẽti põdo annua in quinquaginta annos, nihil auri. & infrà: Auri in populi Romani ærario fuere Sexto Iulio, Lucio Aurelio cõſulibus, ſeptẽ bellis ante bellum Punicũ tertiũ, pondo ſeptingenta uiginti ſex, argenti nonaginta duo milia, & extra numerũ trecenta & ſeptuagintaquinq; milia. Item Sex. Iulio, Lucio Aurelio cõſulibus, hoc eſt, belli ſocialis initio, octingẽta quadraginta ſeptẽ auri põdo. Cæſar in primo

85. Primi argenti ſignati nota.

86. Argentum Romani in tributis imperauerunt.

B introitu in ciuili bello, ex ærario protulit laterũ aureorũ triginta ſex milia; & in numis põdo trecẽta. Nec fuit alijs tẽporibus reſp. locupletior. His quæ ad ærariũ ſpectauere perſcriptis, iudicia magnam in reip. adminiſtratione uim habentia, ubi habita fuerint ſcribendũ nobis fuit, niſi ſatis ſuprà de illis fuiſſet dictũ. In curijs enim ueteri & Hoſtilia põtificij & ciuilis iuriũ cauſæ agitabantur: quanquã pro roſtris, & in comitio, & diuerſis in ędibus templiſq; multas aliquando actas fuiſſe cauſas legerimus. Sed cùm ea abũde docuerimus, loca paſſim minora quæq; indicare pergamus. Res militaris, cuius diſciplina rem auxit, & tutata eſt Romanã, nullum, ante uiolatam à principibus libertatẽ, locum in urbe habuit. Nam etſi Capitolium arcem uidemus ubiq; appellari: illa tamen Romani nullo unquã, præter inuaſionis Gallorũ Senonum tempore, pro munitione & tutela ſunt uſi. Etſi uerò Octauius Auguſtus locũ caſtris in urbe primus omnium principũ cõſtituit: nulla tamẽ alia ratione id fecit, quàm ne milites uagi & per urbẽ diſperſi rapinis, tumultu, cõtentionibuſq; ciuitatẽ redderent inquietam. Hinc Rauennatium, de quibus

87. Iudiciorum loca.

88. Caſtra Rauennatium.

C diximus, in Ianiculo & Miſſenatium, peregrinorumq; militum in Cælio monte caſtra ſunt ab illo cõſtituta. Tyberius aũt pernicioſiſſimã libertati, etiãq; imperio rem exorſus, caſtra ſicut Suetonius Romæ cõſtituit, quibus prætorianæ cohortes uagæ ante id tempus, & per hoſpitia diſperſæ cõtinerenẽ: fuitq; eius arcis & tyrannidũ fomitis locus, quẽ apud ſanctũ Sebaſtianũ uia Appia uel caput bouis appellant. Primus autẽ, qui horum caſtrorũ & corruptæ prẹmio eius militiæ prẹſidio, cõſulibus ſenatuq; renitẽtibus imperium aſſumpſerit, fuit Claudius, q Suetonij uerbis oſtendere libet. Claudiũ latentẽ fortè diſcurrens gregarius miles, animaduerſis pedibus ex ſtudio ſciſcitãdi quiſnã eſſet agnouit: extractumq; & præ metu ad genua ſibi accidentẽ imperatorẽ ſalutauit. hinc ad alios cõmilitones fluctuãtes, nec quicquã adhuc q fremẽtes perduxit. ab his lecticæ impoſitus, & quia ſui diffugerãt uiciſſim ſuccolãtibus in caſtra delatus eſt triſtis ac trepidus, miſerãte obuia turba, quaſi ad pœnã raperetur inſons. Receptus intra uallũ, inter excubias militũ pernoctauit, aliquãto minore ſpe quàm fiducia. Nã cõſules cum ſenatu cohorti-

89. Caſtra prætoria.

D bus urbanis forũ Capitoliũq; occupauerãt aſſerturi Romã in libertatẽ: accituſq; & ipſe per tribunos plebis in curiã, ad ſuadẽda quæ uiderẽtur, ui & neceſſitatẽ teneri reſpõdit. Verũ poſtero die & ſenatu ſegniore in exequẽdis conatibus per tædium ac diſſenſionẽ diuerſa cenſentiũ, & multitudine quæ circũſtabat unum rectorẽ iam & nominatũ expoſcente, armatos pro cõcione in nomẽ ſuũ iurare paſſus eſt: promiſitq; ſingulis quindena ſeſtertia, primus Cæſarũ fidẽ militis etiã præmio pigneratus. Si quis autẽ caſtra prẹtoria ita utrũ in urbe ſicut aliqui cõtendunt, an extra urbẽ, ſicut diximus, fuerint, certius noſſe cupit: Cornelium Tacitũ legat, ubi de Galbæ morte & nouo Ottonis imperio tractans prẹliũ narrat, quod acerrimũ eſt cõmiſſum in Circo maximo, in Capitolio & palatio: ubi apertiſſimè apparet prætorianos milites munimẽto caſtrorũ innixos, cõſulibus ſenatũ & populo Ro. aliter ſentientibus, quos uoluerũt tyrannos effeciſſe, & multorũ bonorũ cædem, in urbe cõmiſiſſe. Helius Spartianus ingreſſum Seueri imperatoris in urbẽ Romam talem diſcribit. Cùm Romam ueniſſet Seuerus, prætorianos cum ſubarmalibus inermes iuſſit ſibi occurrere: eoſdẽ ſic ad tribunal uocauit, armatis undiq; circũdatis. Eò autem proceſſit prẹtorianorũ militum, ſiue autoritas, ſiue audacia, ut quẽ uellent impe-

ratorem facerent, factumq; imperio deturbarēt. Helius Lāpridius narratis Heliogabali B
flagitijs, talia ſcribit, per quæ oſtendit imperij, ac uitæ & necis illius arbitriū, in prętorianis fuiſſe conſtitutum. Suntq; hæc Lāpridij uerba, In caſtris uerò milites precanti præfecto dixerunt ſe parſuros eſſe Heliogabalo, ſi impuros homines & aurigas ab ſe dimoue-
90. Aedes caſtrorum quid. ret, atq; ad bonam frugem rediret. Et Iulius Capitolinus in Maximinorum uita oſtendit ædem fuiſſe in prætorianis caſtris, in quam ſenatus aliquādo uocari cōſueuerit: præſertim cùm de abrogādo alicui imperio agēdum eſſet. Sicq; abrogato imperio Maximinis patri & filio, Gordiani duo pater itē & filius, in æde caſtrorū declarati ſunt Auguſti, cuius ſenatuſconſulti hanc formā Lampridius ponit. Cùm uentum eſſet in ædem caſtrorū, ſexto calend. Iuliarum, & cætera. Iulius Capitolinus Pupieni & Balbini imperatorū geſta deſcribens, quantū caſtra prętoria Romę obfuerint, oſtēdit his uerbis, Et Maximino quidem ad bellum profecto, Romæ prætoriani remanſerūt, inter quos & populum tāta ſeditio fuit, ut ad bellum ueniretur inteſtinum, Romæ pars maxima incenderetur, tēpla fœdarentur, omnes plateæ cruore pollucrentur. & infrà: Interea Romæ iterū ſeditiones F
inter populum & milites ortæ, ut nec cùm edicta proponeret, Balbinus audiretur. Veterani ſe in caſtra prætoria contulerunt cum ipſis prætorianis, quos cœpit populus obſidere: nec unquā ad amicitiam eſſent reducti, niſi fiſtulas aquarias populus incidiſſet. Et idem Capitolinus prędictorum imperatorum uitæ exitum narrās, hęc habet uerba: quę caſtra prætoria extra urbem fuiſſe demōſtrant. In hac cōtradictione illis contendētibus milites ſuperuenerūt, atq; eos nudatos ambos ueſtibus regalibus de palatio cū iniurijs produxerunt, & per mediam ciuitatem ad caſtra raptare uoluerūt, magna ex parte laniatos. Sed ubi compertum eſt Germanos ad defenſionē illorū ſuperuenire, ambos occiderunt, & in itinere medio reliquerūt. Inter hæc Gordianus Cæſar ſublatus à militibus imperator eſt appellatus Auguſtus, quia nō erat alius in præſenti inſultātibus militibus Senatui & populo Ro. qui ſe ſtatim in caſtra receperūt. Idem quoq; Capitolinus ſcribit ſenatuſconſultū de imperio Valeriani principis optimi, in prætorianis caſtris factū fuiſſe.
91. De portu Romano. Portum Romanum in reipub. ædificiorum partibus poni debere non ambigo: de quo G
ſic ait in Claudij uita Suetonius, Portum Hoſtiæ extruxit circundato dextera ſiniſtraq; brachio, & ad introitū profundo iam ſolo mole obiecta: quā quo facilius fundaret, nauē ante demerſit, qua magnus obeliſcus ex Ægypto fuerat auectus, cōgeſtiſq; pilis ſuppoſuit altiſſimā turrim, in exemplū Alexādrini Phari, ut ad nocturnos ignes curſum nauigia dirigerent. Eam autē nauim, de qua dicit hic Suetonius, ſuprà oſtendimus fuiſſe illā, qua obeliſcus, qui nūc eſt in Vaticano fuit aduectus. & turris illius Phareæ partē nō minimam, marmoribus tamen quibus olim cruſtata fuerat ſpoliatā, extare uidemus. Pon-
92. De pontibus. tes item ponere poſſemus in hac reipub. ædificiorum parte. Sed cùm octo illos fuiſſe inueniremus in urbe: nō ſatis eſt nobis certa notitia pluriū, quàm quos ſuprà ex incidenti neceſſitate deſcripſimus, Triūphali, Aurelio, Sublicio, & eo qui Iouis inſulā urbi iungit.
93. De arcubus. Pariter dicimus de arcubus triumphalibus, quorum perpauci nunc integri, uel nō maiori ex parte cōminuti cernuntur: nec dignū ſatis cenſuimus loca ubi magna illorū pars fuerit, inueſtigare. Quatuor uerò ex ipſis nunc extantiū, quos cōſtat fuiſſe triumphales, H
unum Domitiani ad ſanctum Syluestrū deſcripſimus, reliquos tres Cōſtantini, L. Septimij Seueri, & T. Veſpaſiani accommodatiori deſcribemus tempore. Hac etiam in par-
94. De aquæductibus. te aquæductus oſtendere expediens uidetur. Iulius Frōtinus curādis aquis præfectus à Nerua imperatore inſtitutus, elegās De aquæductibus ſcribit opus, ex quo nōnulla ad rem noſtrā facientia hic excerpſimus. Ab urbe cōdita per annos quadraginta, & unum ſupra quadringentos, cōtenti fuerunt Romani uſu aquarum, quas aut ex Tyberi, aut ex puteis, aut ex fontibus hauriebāt: nunc in urbē influunt, Appia, Anio uetus, Martia, Tepula, Iulia, Virgo, Alſietina, quæ eadē uocatur Auguſta, Claudia, Anio nouus. Quæ autem fuerint iſtæ aquæ, & unde, quotq; paſſuū milibus, uel ſub terrā uel arcubus ducerentur, & ſi Frontinus copioſè ſcribit, parum nobis intelligibile eſt: quod & ipſæ formę maiori ex parte corruerūt, & nomina locorum per quæ illorū fines decurſumq; deſcripſit, interierunt. Formarum autem magnificentiā totius orbis & ipſius urbis miracula ſuperaſſe, infrà ſcripta oſtendūt, Frontino excerpta. Quoniam autores cuiuſq; aquæ, ætates præterea ordines & longitudines riuorum & ordinem libræ perſecutus ſum, nō alienū

mihi

A mihi uidetur etiã ſingula ſubijcere, & oſtendere quãta ſit copia, quæ publicis priuatiſq;
nõ ſolum uſibus & auxilijs, uerumetiam uoluptatibus ſufficit. Et per quot caſtella, qui-
buſq; regionibus deducatur, tam intra, quàm extra urbem: & ex eo quantum lacubus,
quantũ muneribus, quantum operibus publicis, quantum nunc Cæſaris, quantum pri-
uatis uſibus erogetur: eorum Frontini uerborũ duo tantummodo duximus exponẽda.
Quid caſtellum lacuſq; fuerint ea in Iuris ciuilis parte, quã Digeſtos appellãt libros, VI-
pianus titulo De aqua quotidiana & æſtiua, Caſtellũ, inquit, eſt receptaculũ, quod aquã *Caſtellum receptaculum aquarum.*
publicam ſuſcipit. Et Iabolenus etiam iurecõſultus, Caſtellũ ex quo fiſtulis aqua duce-
retur. Cùm itaq; ductus aquarum ad uiarum diuortia, uel regionum urbis fines perducti
erant, caſtella in formarũ ſummitate erant, ex quibus aqua per digitos, uncias, & modu-
los ædificijs, operibuſq; & muneribus publicis, ac priuatorũ uſibus diuidebantur. In ſo-
lo autem lacus erãt alia aquarũ receptacula: ex quibus cùm Romanæ plebis & fullonũ,
coriariorũ, aliorumq; opificum neceſſitatibus ſatis fieret, tum horti irrigabãtur: & quod
B planè oſtendit Frontinus, inter plurima aquarum cõmoda, illud nõ extremũ erat, quod
aeris ſalubritati maximè conferebant. Suntq; hęc Frontini lib. II. uerba, Sentit hanc cu- *Aqua confert aeris ſalubritati.*
ram imperatoris pijſſimi Neruæ principis ſui Roma regina orbis & terrarũ domina, cui
par nihil, nihil ſecũdum: & magis ſentit ſalubritas eiuſdẽ æternæ urbis, aucto caſtellorũ
operum munerũ & lacuũ numero: nec minus ad priuatos cõmodum ex incremẽto be-
neficiorũ eius diffinitur. Illi quoq; qui timidi illicitam aquã ducebant, ſecuri nunc ex be
neficijs ferũtur. nec pereuntes quidem aquæ ocioſæ ſunt, alia mundiciarũ facies, purior *Romæ aer infamus.*
ſpiritus: & cauſæ grauioris cœli, quibus apud ueteres aer urbis infamis erat, remotę ſunt.
Licet uerò Iulius Frontinus aquas urbis tantũmodo nouem ſuis temporibus fuiſſe ſcri-
bat, Sex. Ruffus uir cõſularis, qui Frõtino poſterior Diocletiani temporibus urbem Ro
mam deſcripſit, aquas ipſas ad XIX. enumerat, Taianã, Anianam, Atticam, Martiam, *95. Aqua Martia.*
Claudiam, Ceruleam, Iuliam, Auguſtã, Appiam, Algẽtiam, Cuminiã, Sabbatinã, Aure-
liam, Damnatã, Virgineam, Tepulam, Seuerianã, Antonianã, Alexandrinã, quarũ uni-
C ca nũc, ut diximus ſuprà, Virgo urbẽ influit. De earum aliquibus ſic habet in XXXVI.
Plinius, Sed dicantur uera æſtimatione inuiſa alibi miracula: Q. Martius iuſſus a ſenatu
aquarum Anienis ductus reficere, nouam à nomine ſuo appellatã, cuniculis per mõtes
actis, intra præturæ ſuæ tẽpus adduxit. Agrippa in ædilitate ſua adiecta Virginea aqua, *96. Aqua Virginea.*
cæteriſq; corriuatis atq; emẽdatis, lacus ſeptingentos fecit. Idq; fuit quod Octauiũ Au-
guſtum Po Ro. uinum petenti ſubiratum reſpõdiſſe ſcribit Suetonius, Tot aquas intro-
duxit Agrippa gener meus, & uinũ quęritis? Plinius item infrà: Vicit antecedẽtes aqua *97. Aqua Claudia.*
rum ductus, nouiſſimũ impẽdiũ operis inchoati à C. Cæſare & peracti à Claudio. quip-
pe lapideam excelſitatẽ omnes urbes & mõtes æquantem, ut lauacra impleret, Curtios
atq; cœruleos fontes adductos, erogata in id opus talẽtûm quingẽta ſexaginta milia. Is
eſt nunc aquæductus, quem à porta Neuia, cui maiori eſt appellatio ad Lateranẽſem ba
ſilicam, & inde per Cęlij mõtis dorſum ad Auentinũ mõtem fuiſſe perductũ, ex Caſſio-
doro ſuprà oſtẽdimus. Sequitur itẽ Plinius, Quod ſi quis diligẽtius exiſtimauerit aqua-
D rum abundantiã in publico balneis, piſcinis, euripis, domibus, hortis, ſuburbanis, uillis,
ſpatiaq; uenientium, extructos arcus, mõtes perfoſſos, cõualles æquatas, fatebitur nihil
magis mirandum fuiſſe in toto orbe terrarum. Eam nos uerborũ Plinij magnitudinẽ re-
liquijs formarum, quæ nunc cernuntur, cõparantes, illum nullatenus exceſſiſſe, nec rem
magnam uerbis feciſſe maiorem iudicamus. Faciunt etiã ad hoc Frontini uerba, quæ *98. De cauſis ruinæ aquæductorum.*
ſubijciemus, Hi ſunt arcus altiſſimi ſubleuati, ſub quibuſdam locis pedes centũ nouem.
tot aquarũ tam multis neceſſarijs molibus. pyramides uidelicet ocioſas cõpares, aut cę-
tera inertia, ſed fama celebrata Græcorũ. Quod uerò cauſas tantæ iacturæ, quantam fe-
cit urbs Roma, in aquarũ ciuſmodi per formarum demolitionẽ auerſione, duas uulgo
afferri uidemus, uetuſtatẽ ſcilicet & Gothorum crudelitatem, hos ab iniuſta immerito,
& per calumniam nota cùm purgauero, uetuſtas etiam quo ad formarũ demolitionem
ſua inuidia liberabitur. Equidem quantum ad Gothos attinet, Theodericum qui fuit *99. Gothos non diruiſſe aquæductus.*
primus gentis Oſtrogothæ rex, & Romam duodequadraginta annis dominio ſubactã
tenuit, & aliâs diximus, & identidem affirmamus, urbem Romã ſummis beneficijs pro-
ſecutũ fuiſſe: mœnia illius, theatra, amphitheatra, palatia, thermas, cloacas, & in primis

aquarũ formas inſtaurari,arboribus ſentibus purgari,& aliqua ex parte refici curauiſſe, E ut per annos ſeptuaginta,quibus Oſtrogothi regno Romę & Italiæ ſunt potiti,Octauij Auguſti,Traiani,Hadriani,Antonini Pij,aut Alexandri Seueri amorẽ in Romanã rem deſiderari nequaquã oportuerit. Quod quidẽ,quia multis ignorantibus incredibile futurum non ignoramus,libet uno teſtimonio cõfirmare ad aquarũ,de qua nunc agimus, materiã faciente,affertq́; id teſtimonium,nõ doctiſſimus modò, ſed Chriſtianus & uitæ laudatiſſimæ ſenator primo Romanus,& poſtea monachus,Caſſiodorus. Venerat Romam ex Aphrica uir quiſpiam, deducendarũ aquarum laticumq́; inueniendarum periiſſimus: de cuius aduentu,cùm certior ab urbe factus eſſet Theodoricus rex, has ex Rauenna ad Romanos cæteroſq́; prouinciales epiſtolas dedit. Magnitudinis ueſtræ relatione comperimus Aquilegium Romã ueniſſe de partibus Aphricanis,ubi ars ipſa pro locorũ ſiccitate magno ſtudio ſemper excolit̃: quia aridis locis aquas poſſit dare uenãtiles,ut bñficio ſuo humida habitata faciat loca, nimia ſterilitate ſiccata. hoc nobis gratum fuiſſe noſcite,quo induſtria illa maiorũ libris expoſita,noſtris tẽporibus ueniat cõprobanda: ſignis quippe uirentium herbarũ & proceritate arborum uicinitatẽ colligit diligẽter aquarum. Terris enim quibus dulcis humor longe non eſt, ubertas quorundã germinũ ſemper arridet: ut eſt iuncus aquatilis,uimen lętũ,ualidus rubus, ſalix lenta,populus uirens,& reliqua arborum genera, quæ per terrenam humiditatẽ, felici proſperitate luxuriant. Sunt & alia huius artis indicia, cùm nocte ueniente lana ſicca in terram ponitur: hinc ſi aquæ proximitas arriſerit,mane humida reperitur. Sole etiam declarato intuentur magiſtri loca ſoliciti, & ubi ſuper terrã uolitare ſpiſſitudinem munitiſſimarũ aſpexerint omnino muſcarũ, tunc promittitur quod quæritur facile inueniri.addũt etiã in columnæ ſpecie cõſpici quendam tenuiſſimum fumum, qui quanta fuerit altitudine porrectus ad ſummum,tantũ in imum latices latere cognoſcunt. Vt hoc ſit mirabile, q̃ per hæc aliaq́; ſigna mẽſura diuerſa diffinita prædicitur,quãta profunditate quęſita mõſtrentur. prędicunt etiã ſapores aquarũ,ut nec aſpera diſpendioſo labore debeat quæri, nec dulcis neceſſariaq́; in honore contemni. hanc ſententiam ſequentibus pulcrè tradiderunt Greci.& apud Latinos Marcellus,qui nõ ſolũ de ſubterraneis fluctis,ſed de ipſo ore quoq́; fontium ſollicitè tractauit. Dicunt enim aquas,quæ ad orientem auſtrumq́; prorumpunt,dulces atq́; perſpicuas eſſe,& pro ſua leuitate ſaluberrimas inueniri. In ſeptentrionem uerò atq́; occidentem quæcunq́; manant, probari quidem nimis frigidas, & craſſitudine ſuę grauitatis incõmodas. Atq́; ideo ſi memorato illi uiderit ſapiẽtia ueſtra,& lectione codicum & uſu rerum,quę ſunt prędicta cõſtare,competentibus annonis de publico deputatis, peregrinationẽ eius inopiamq́; releuabitis, accepturi mercedem,à quibus artis ſuæ dona præſtiterit.Nam quamuis Romana ciuitas aquis abundet irriguis,ſitq́; fontibus gaudens,& formarũ inundatione lætiſſima: reperiũtur tamẽ plurima suburbana,quę hanc uideãtur deſiderare peritiam,& merito carus tenetur,qui uel pro parte neceſſarius eſſe cognoſcitur. Hic tamen mechanicis iungendus eſt, ut undas quas iſte reperit,illi leuent, & arte ſubire faciant, quod aſcendere per naturam nõ ualet. habeatur igitur & iſte inter reliquarũ artium magiſtros, ut deſiderabile putetur nõ fuiſſe,quod ſub nobis non potuit Romana ciuitas obtinere. Satis iam ſatis oſtendiſſe uidemur Gothos nedum aquęductus deſtruxiſſe,ſed illorum inſtaurationis & nouæ inuentionis curam diligentiſſimam ſuſcepiſſe. Vetuſtatem uerò tanti mali cauſam non fuiſſe hinc iudicamus, quod in annorum paulo plus mille qui à Gothorum excidio effluerunt,adeò corruiſſe, ac penitus euanuiſſe nõ potuiſſent tam ſolidæ extructiones, quarũ partes,quæ in agris à multitudinis cõmodo quàm longè abfuerint,integræ nunc uiſuntur. Solæ igitur incuſandæ & deteſtandæ ſunt manus improbæ illorũ, qui ut priuata & quidẽ ſordidiſſima erigerent ædificia,lapides aut in calcẽ decoquendos,aut caſarũ muris adhibendos, ab illa mœniũ maieſtate nõ ſunt ueriti aſportare: ut tamẽ nos etiam aliqua ex parte uetuſtati deferamus,eam dicemus nulla ratione magis formas aquarũ demolitã fuiſſe, quàm quod urbe Roma,cæteris in gubernationis ſuæ partibus ſeneſcẽte, ſeruandarũ quoq́; formarũ cura ceſſauit.Frõtinus enim de cuſtodia aquis adhibita,hæc habet uerba, Tutelam autem ſingularũ aquarũ locari ſolitã inuenio, poſitamq́; redemptoribus neceſſitatem, certum numerũ circa ductus extra urbem cẽtum ab urbe ſeruorum

100. De Aquilegio aquis deputato.

Aquæ ad orientem ſaluberrimæ. Aquæ ad ſeptentrionem incommodæ.

101. Vetuſtatem non fuiſſe cauſam ruinæ aquæductorum.

F

G

H

A rum opificum habēdi. Et quidem ita ut nomina quoqꝫ eorum, quos habituri ſunt in mi-
niſterio, per quaſqꝫ regiones in tabulas publicas deferrēt: eorumqꝫ operũ probãdorum
curam fuiſſe per cenſores aliquãdo & ædiles, interdum etiã cõſulibus eam prouinciam
obueniſſe, ut apparet ex eo quod factum eſt C. Luctatio & Ceſone cõſulibus. Quãtope
rè autem curæ fuerit, nè quis uiolare ductus aquarum, nec nõ conceſſam deriuare aude-
ret, cùm ex multis apparere poteſt: tum ex hoc quod Circus maximus, ne diebus quidē
ludorum Circenſium, niſi ędilium aut cenſorum permiſſu irrigabatur: quod duraſſe etiã
poſtquam res ad imperatores tranſijt, ſub Auguſto apud Ateium Capitonem legimus.
Agri uerò, qui aqua publica contra legem eſſent irrigati publicabãtur. & infrà: cuius rei
cauſa ædiles currules iubebant per uicos ſingulos ex his qui in unoquoqꝫ uico haberēt,
prædiáue haberent binos pręficere, quorum arbitratu aqua in publicum ſaliret. Primus *Agrippa per-*
M. Agrippa poſt ædilitatē, quã geſſit cõſularis, operũ ſuorũ & munerũ uelut perpetuus *petuus curator*
curator fuit, qui iam copia permittēte ſcripſit, quid aquarũ publicis operibus, quid lacu *aquarum.*
B bus, quid priuatis daretur. Habuit & familiã propriam, aquarum quæ tueretur ductus,
atqꝫ caſtella & lacus: hanc Auguſtus hęreditatem ab eo ſibi relictam publicauit. & infrà
Frontinus Senatuſconſultũ ponit his uerbis, Placere huic ordini eos qui aquis publicis
pręeſſent, cùm eius rei cauſa extra urbē eſſent, lictores binos, & ſeruos publicos ternos,
architectos ſingulos, & ſcribas, & librarios accenſos, pręconeſqꝫ totidē habere, quot ha
bent hi, per quos frumentũ plebi datur. Duabus diſtributionis ſuperius factæ partibus *102. De locis*
pro poſſe impletis, tertiã loca ludis, ſpectaculiſqꝫ ædificata, habituram aggrediamur. In *ſpectaculorũ.*
hac theatra ſcenam, orcheſtram, amphitheatra, arenam & circos deſcribere oportebit.

Theatri originem Caſſiodorus hanc deſcribit, Cùm agricultores feriatis diebus ſacrà *103. Theatri*
diuerſis numinibus, per lucos uicoſqꝫ celebrarent, Athenienſes primũ agreſte principiũ *origo.*
in urbanum ſpectaculum collegerunt, theatrum Gręco uocabulo uiſorium appellãtes,
quod eminus aſtans turba conueniens, ſine aliquo impedimento uideatur. & infrà: hos
ritus Romani ſicut cætera externa, ad ſuam rempub. non inutiliter trahentes, ædificium
C alta cogitatione conceptũ, magnanimitate mirabili condiderunt. Vnde non immerito
Pompeius Magnus creditur fuiſſe uocitatus. Plinius autē M. Scauro nõ Pompeiö hanc
theatri in urbem Romã primum aducti gloriam attribuit, quãquã de Pompeij cogno-
mine Caſſiodorũ erraſſe à Liuio didicimus, cum Magni cognomē illi domeſtica appel-
landi conſuetudine, à pueritia obueniſſe dicat. Sed ad theatrũ quod Romæ primũ ædi-
ficatũ fuit, ueniamus. ea machina ad hemicycli formã facta, frontē qua inter cornua pa-
tebat, ſcenam appellatam binis pluribúſue cõtignationibus conſtratam habebat. Semi- *104. Scena*
rotundum autem id ædificium nullo obtectum fornice, ſedilia habebat, quorũ pars inte *quid.*
rior Orcheſtra appellata. Dumqꝫ ſpectacula ęderentur, fieriqꝫ intelligebant. Primũ itaqꝫ *105. Orche-*
quod Romæ ad dictam formã uiſum eſt theatrum, Marcus Scaurus in ſua ædilitate nõ *ſtra quid.*
quidem perpetuo, ſed triginta tantummodo ludorum ſcenicorũ diebus duraturum ex-
truxit: de quo, quia ſi plura ſine teſtimonio dixerimus, fidē nobis paruã adhibitũ iri du- *106. Theatrũ*
bitamus, Plinij uerba hic apponere libet, Hic fecit in ędilitate ſua opus maximũ omniũ, *temporarium.*
D quæ unquam fuere humana facta manu, nõ temporaria mora, uerum etiam æternitatis
deſtinatione. Theatrum hoc fuit ſcenæ triplicis trecentarũ ſexaginta columnarum: pars
inferior ſcenę de marmore fuit, media è uitro inaudito etiã poſtea genere luxuriæ, ſum-
mæ columnæ tabulis inauratis. Et columnæ, ut diximus, fuerunt uigintiquatuor nume-
ro. Cauea ipſa cepit hominum octingenta milia. Quod autem Plinium ſuprà dixiſſe hic
ſcripſi, fuit in libro XXXIIII. ubi ſunt hęc uerba, In Marci Scauri ædilitate tria milia ſi-
gnorum in ſcena tãtum fuêre temporario theatro. Et libri trigeſimi ſexti capitulo ſecũ-
do, trecētas ſexaginta columnas, M. Scauri ædilitate ad ſcænã theatri temporarij, & uix
uno mēſe futuri in uſu uiderũt portari. & infrà: maximas earũ duo de quadraginta pedũ
Luculei marmoris. Ponit autē Plinius de tēporarijs theatris maiora ſupradictis. C. nãqꝫ
Curionem, qui bello ciuili in partibus Cæſarianis fuit, in funebri patris munere theatra
duo temporaria edidiſſe dicit, in hæc uerba: Theatra duo iuxta fecit ampliſſima è ligno *107. Theatra*
arcelino ſingulorũ uerſatili & penſili libramento, in quibus utriſqꝫ antemeridiano ludo *duo uerſatilia.*
rum ſpectaculo munerũ fiebat editio inter ſe auerſis ne inuicem obſtreperent: & repētè
circũactis, ut cõſtet poſtremo etiã die ſedētibus aliquibus, & cornibus inter ſe coeunti-

bus amphitheatrum gladiatorum ſpectacula edebat, ipſum magiſtratum & populũ circunferens Romanum. Quid enim miraretur quiſnam in hoc? primum inuentorẽ, an inuentum? artificẽ an autorẽ, auſum aliquẽ excogitare hoc, an ſuſcipere, an uidere. Super omnia dãnandus erit populi furor ſedere auſi, tã infida inſtabiliq; ſede: en hic eſt ille terrarũ uictor, & totius dominator orbis, qui gẽtes & regna diriperet, iura exteris mitteret, & quædam munere deorũ immortalium generis humani uictrix portio in machina pẽdens, & ad periculũ ſuum plaudẽs: quod tãtum nefas animarũ iſtarum, aut quæ querela. quantũ mali uideĩ hauriri urbes terræ hiatibus. publicus mortaliũ dolor eſt. Ecce populus Ro. uniuerſus uelut duobus nauigijs impoſitus binis cardinibus ſuſtineĩ, & ſeipſum
108 Theatrum Pompeij. depugnantẽ ſpectat, periturus momento aliquo laxatis machinis. Primũ autẽ theatrum lapide quadrato manſurũ, à Cn. Pompeio poſitũ fuiſſe cõcordãt ſcriptores: de quo Cornelius Tacitus. Nerone quártũ Cornelio Coſſo cõſulibus quinquẽnale ludicrũ Romæ inſtitutũ eſt more Græci certaminis, uaria fama ut cuncta fermè noua. Quin Cn. quoq; Põpeium incuſatũ à ſenioribus ferũt, q manſurã theatri ſedẽ poſuiſſet. Nã antea ſubitarijs gradibus & ſcena in tẽpus ſtructa. & infrà: Sed cõſultum parſimoniæ q perpetua theatro ſedes locata ſit, potius q̃ immẽſo ſumptu ſingulos per annos cõſurgeret ac ſtrueret, nec perinde magiſtratus rem familiarẽ exhauſturos. eius theatri magnitudinẽ nulla ratione, nullo alio teſtimonio melius oſtẽdere poſſumus, q̃ q̃d Nero nobilibus Germanis populi magnitudinẽ oſtẽſurus, ſicut Cornelius Tacitus refert, eos in Põpeij theatrũ populo pleuũ introduxit. Illudq; idẽ theatrũ poſtea unius diei opera Nero, ſicut Plinius lib. XXXIII. capitulo IIII. ſcribit inſano ſumptu inaurauit, ut Tiridatẽ Armeniorũ regẽ exciperet. Hoc theatrũ licet à Cn. Põpeio inchoatũ, & magna ex parte extructũ fuerit, Caligulã imperatorẽ abſoluiſſe Suetonius ſcribit. quod quidẽ annis mix quadringentis integrũ duraſſe hinc ſcimus, quia Theodoricus Oſtrogothorũ rex, illud nõ parua ex parte dirutum inſtaurari iuſſit. Suntq; hæc Caſſiodori ad ſenatũ uerba, molis etiam magnitudinem oſtendẽtia. Et ideo theatri fabricã ſe mole ſoluent cõſilio ueſtro credimus eſſe roborandam, ut quod ab autoribus noſtris in ornatũ patrię conſtat eſſe conceſſum, non uideaĩ ſub melioribus poſteris imminutũ. quid nõ ſoluas ſenectus, quæ tam robuſta quaſſaſti? mõtes facilius cadere putarentur, q̃ ſoliditas illa quateretur, quãdo moles ipſa ſic tecta cautibus fuit, ut præter artem additã & ipſa quoq; naturalis eſſe credatur. hoc potuiſſemus fortè negligere, ſi nos cõtigiſſet talia nõ uidere. Cauea illa ſaxis pendẽtibus abſidatis, ita iuncturis abſcõditis in formas pulcerrimas cõueniſſe uidetur, ut cryptas magis excelſi mõtis crederes, quàm aliquid fabricatũ eſſe iudicares. Fecerunt antiqui locum tantis ſumptibus, ut haberent ſingulare ſpectaculum, qui mũdi uidebãtur ha
109. Atrium Pompeij. Porticus Pompeij. bere dominatũ. Apud id theatrum Põpeius atrium ſui nominis, quæ multis poſtea in locis curia eſt appellata, extruxit. Fuitq; is locus, in quo C. Cæſarẽ occiſum fuiſſe ſcribit Suetonius. ante quod atrium fuit porticus Pompeiana, de qua Ouidius De arte amãdi, Tu modò Pompeia lentus ſpatiare ſub umbra, Quum ſol Herculei terga leonis adit. Ea ædificiorũ moles, quã ex ſupradictis maximam ampliſſimamq; fuiſſe nõ ſuſpicari modò, ſed intelligere licet, uulgo ſed magna in cõcluſione cognita. Nam ea in ruinarum & quidẽ ingentium parte, ad quã monaſterium nunc eſt Roſæ dictum, exterior muri pinna in gyrum arcuata, quandã theatri ſpeciẽ exhibet. Sed remotiſſimo ab inde loco, quà certiores ex fama theatri ipſius ruinæ ad ſancti Laurẽtij in Damaſo aream eccleſiæ uergunt, Angelus Pontanus iureconſultus, cùm proximis diebus cellæ uinariæ locum altius effoderet, fundamẽta reperit ſaxo quadrato ingenti ſtructa: in quorũ uno, quod cementarij extraxerant literæ eſſent cubitales Genium theatri Põpeiani dicentes: ut cõijcere liceat Genium ibi pro iacti primo fundamenti theatralis initio, in cæteris ſi educe-
110. Theatri & ſcenæ locus. rentur, literis oſtendi. Sed noſtra fert opinio, quicquid prędicta à ſancti Laurẽtij area ad Roſæ monaſterium cãpo Floræ, qui olim fuit & eſt nunc in urbe celeberrimus, & ad Iudæorum plateam continent, tria de quibus diximus ædificia Põpeij cõpleſſe. eſtq; iudi-
111. Eccleſia ſancti Laurentij in Damaſo. cio noſtro theatri & ſcenæ locus, in ſanctum Laurentiũ procliuior. Nam in Damaſi papæ uita, ſiue illam idem ipſe pontifex, ſiue beatus Hieronymus, ſiue Petrus bibliothecarius ſcripſit: hæc uerba habentur, Is baſilicam iuxta Pompeij theatrum conſtruxit ſancto Laurentio, quæ ex cõditoris ſui nomine uocatur. eius baſilicę ædes inhabitat nunc,

A qui magno exornauit ſumptu Ludouicus cardinalis tuus, põtifex Eugeni, camerarius,
duplici gloria tuis auſpicijs, tuiſq́ opibus parta, fuſi ac deleti apud Anglariũ Nicolai Pi- 112. *Atrium*
cinini, & pulſi Piceno Franciſci Sforti æ clarus. Atrium uerò Pompeij credere debemus *Pompeij.*
fuiſſe, ubi nunc corruptè Satrum uulgo appellãt. & porticus etiã nunc ſemi integra cer-
nitur: ubi altiſſimæ extãt marmoreæ ad duodecim colũnæ, à Capitolij, ſiue potius rupis
Tarpeię radicibus haud remotę. Põpeiana domus, quã Marcus Antonius illò defuncto
inhabitauit, ubi fuerit nulla poſſimus aſſequi coniectura. Implicamur hoc loco multarũ
ſimul occurrentium rerũ inuolucris. Nam ſi theatrum copioſe uolumus exponere, par- 113. *Theatri*
tes quoq; illius oportet & ſimul ludos ſpectaculaq́, quibus edẽdis illæ inſtitutę ſunt ma *uſus quis fue-*
chinæ deſcribamus. Et quidem quãtum attinet ad Scenã, uidemus eam fuiſſe ſimul cum *rit.*
temporarijs theatris, aut pariter cum Pompeiano inſtitutã. Quandoquidẽ ætate Cicero 114. *De ſpe-*
nis, & ante eum in uſu habebatur. Diximus ſuperiori loco Caſſiodorũ ſecuti, theatrũ & *ctaculorum o-*
ſcenam à Græcis habuiſſe originẽ. Cornelius autẽ Tacitus & ſi non negat exemplum à *rigine.*
B Græcis ſumptũ: tamen induſtriam Etruſcis attribuit: cuius ſunt hęc uerba: Maiores non
abhorruiſſe ſpectaculorũ oblectamẽta pro fortuna, quæ tũc populo Romano erat. eoq́;
ab Etruſcis hiſtriones accitos: & à Tirijs equorũ certamina: & poſſeſſos à Grais Aſiaq́;
ludos accuratius editos. quo in loco uult Tacitus ipſe ducẽtis ante ætatem ſuã annis in
L. Mummij triumpho primum ſpectacula fuiſſe populo Romano præbita. Hiſtriones 115. *De hi-*
laudatiſſimo primũ uiui habitos fuiſſe hic maximè patet, ꝙ Ciceronem ſcimus Roſcio *ſtrionibus.*
Amerino, Æſopoq́; familiariſſimè uſum: adeò ut res rationeſq́; eorum magnis conati-
bus tueretur. Perijt illa Ciceronis oratio, in qua populum Romanũ obiurgaſſe dicitur,
ꝙ Roſcio geſtum agente tumultuauit. Cõtendebatq́; ſæpius cũ hiſtrione Cicero, utrum
ille ſæpius eandem ſententiam uarijs geſtibus efficeret: an ipſe qui eloquẽtiæ copiã ua-
rio ſermone diuerſè pronunciaret. Roſcius autem nõ ut poſteriorum ætatum, & noſtræ 116. *De*
in primis hiſtriones moribus & uita ſordidus: ſed egregiè doctus fuit, qui librũ ſcripſit, *Roſcio.*
quo eloquentiam cum hiſtrionia comparauit. Melior uerò quàm noſtra ſit ætas hiſtrio-
C num tunc ingenia fouit: ꝙ Roſcio mille denarij præter gregalẽ ſtipem, quæ recitãtibus
obueniebat, ſunt de publico cõſtituti. Et Æſopus ex hiſtrioniæ quæſtu, ducẽties ſeſter- 117. *De*
tium filijs reliquit. Sed ad rem noſtram. diximus Scenam locum fuiſſe, qui hemicycli *Aeſopo.*
theatralis cornua per diametrũ cõiungebat. Prima eius inſtitutiõis cauſa fuit, ut exinde 118 *Scenæ*
Comici Tragiciq́; poetę recitarent. Poſtea Pantomimi ſunt adhibiti: à quibus per actus *uſus quis*
tragicorum & poetarũ inuenta, per ſingulorũ actuum ſimulationem oſtenderentur. de *fuerit.*
hac re Caſſiodorus omniũ, qui uiderint ſimul & ſcripſerint ultimus, Symmacho Boetij 119. *Panto-*
Torquati ſocero illuſtri ac doctiſſimo uiro ſcribẽs, ſic habet. Frons theatri dicitur ſcena *mimi ad quid.*
ab umbra luci denſiſſima, ubi à paſtoribus inchoante uerno tempore diuerſis ſonis car-
mina cantabantur: ibi actus muſicus & prudentiſſimi ſeculi dicta floruerunt. Sed paula
tim factum eſt, ut honeſtiſſimæ diſciplinæ improborũ conſortia fugientes, uerecũda ſe
exinde conſideratione ſubtraherent. Tragœdia ex uocis uaſtitate nominatur, quę con- 120. *Tragœ-*
cauis repercuſſionibus roborata, talem ſonũ uidetur efficere, ut penè ab homine nõ ui- *diæ recitatio.*
D deatur exire. Erigitur autem in hircinos pedes, quia ſi quis inter paſtores tali uoce pla-
cuiſſet, tali munere donabat. Comœdia à pagis dicta eſt. come enim pagus uocatur, ubi 121. *Comœ-*
ruſtici geſtientes humanos actus lætiſſimis carminibus irridebant: his ſunt additæ orga *diæ recitatio.*
niſtarum loquaciſſimę manus, litigioſi digiti, ſilentium clamoſum, expoſitio tacita, quę
muſa Polymnia reperiſſe narratur: oſtendens homines poſſe etiã ſine oris affatu ſuum
uelle declarare. Muſæ uerò ab aqua dicuntur. quæ inuicem ſicut uirtutes neceſſariæ ſibi *Muſæ unde.*
eſſe uideantur. his leuium pennarum acumina ideo in fronte pinguntur, quoniam ea-
rum ſenſus celeri cogitatione ſubuectus res altiſſimas intuetur. Pantomimo igitur, cui 122. *Pantomi-*
à multifaria imitatione nomen eſt: quum primum in Scenam plauſibus inuitatus ad- *mi in ſcena*
uenerit, aſſiſtunt conſoni chori, diuerſis organis eruditi. tunc illa ſenſuum manus ca- *actus.*
norum carmen exponit: & per ſigna compoſita, quaſi quibuſdam literis edocet intu-
entis aſpectum. In illàque leguntur apices rerum, & non ſcribendo facit, quod ſcriptura
declarauit. Idem corpus Herculem deſignat & Venerem, fœminam præſentat & ma-
rem, regem facit & militem, ſenem reddit & iuuenem: ut in uno credas eſſe multos tam
uaria imitatione diſcretos. Mimus etiam qui nunc tantummodo riſui habetur, tanta 123. *Mimi*
quid.

Philiſtionis cautela repertus eſt:ut eius actus ponerentur in literis,qui mundū curis eda B
cibus æſtuantem lętiſſimis ſententijs temperaret.Quid apti tabularū tinnitus:quid dul-
ciſſimi ſoni referam,uaria percuſſione modulamē,quod tāta iocunditatis gratia accipi-
tur,ut inter reliquos ſenſus auditum ſibi ad ſummū munus,tunc homines extiment fuiſ-
ſe collatum.Sed ætas ſubſequens ludicra priſcorum inuenta traxit ad uitia, & quod ho-
neſtæ cauſa delectationis inuentum eſt, ad uoluptates corporeas præcipitatis mētibus
impulerūt. Satis iam ex ſuperioribus quid Scena, & ad quem uſum à principio inſtituta
fuerit,cōſtare ex Caſſiodoro poteſt.Quæ autē fuerit mutatio,quā Caſſiodorus dolet in
Scena factā eſſe,paucis perſtringemus: nihil ſcilicet ſpectacula & ludos Scenicos aliud
quàm inceſtus,adulteria,crudelitates, & quæq; flagitia repræſentando edocuiſſe: nt nō
immerito Boetius in cōſolatione refecta,laſciuis carminibus poemata,Scenicas appel-
lauerit meretriculas. Anneus uerò Seneca Cordubēſis in epiſtola ſeptima:Nihil,inquit,
tam damnoſum bonis moribus eſſe poteſt,quàm in aliquo ſpectaculo reſidere. tunc em̄
per uoluptatē facilius uitia ſubrepūt. Quid me exiſtimas dicere? auarior redeo,ambitio F
ſior,luxurioſior,nūc uerò crudelior & immanior,quia inter homines fui. caſu inter me-
ridianum ſpectaculum incidi,luſus expetens,& ſales & aliquid laxamenti,quo hominū
oculi ab humano cruore acquieſcant: contra eſt, quicquid ante pugnatū eſt minus ma-
teria fuit:nūc omiſſis ludis,uaria homicidia fiunt.nihil habēt quo tegātur ad ictum totis
corporibus expoſiti,nunquam fruſtra manum mittunt.hoc pleriq; ordinatis paribus &
poſtulatitijs præferunt.Qui ni præferant:non galea,non ſcuto repellitur ferrum. Vale-
rius etiā Maximus inſtituta referens antiqua,ponit multa, ex quibus uel pauca retuliſſe
ſufficiet.proximus à militaribus inſtitutis ad urbana caſtra, id eſt theatra gradus facien-
dus eſt. quoniam hæc quoq; ſæpenumero animoſas acies inſtruxerunt, excogitataq; à
principio cultus deorum & hominum delectationis cauſa, nō ſine aliquo pacis rubore
124. *Scenæ ædificij magna mutatio.* macularunt.Sed non ſolùm in muneribus,quæ edi conſueuerunt in ſcena,uerum etiā in
illius ædificio ornatuq; ingens facta eſt mutatio. Primo em̄ ab agreſti tuguriolo arbori-
bus camerato ſcena, ut diximus, in lateritiam lapideámue ac marmoreā molem erecta G
eſt.Poſteriorum autē luxuria eò poſtmodum proceſſit:ut omnis illius ludorum appara
tus uel aureus,uel argenteus, uel eburneus fieret. Plinius lib. XXXIII. Et nos fecimus
quæ poſteri fabuloſa arbitrabūtur:Cæſar qui poſtea dictator fuit in ædilitate ſua,mune-
re patris funebri omni apparatu ſcenæ argenteo uſus eſt. feraſq; etiā argenteis uaſis in-
ceſſere,tunc primum uiſum eſt.mox quod etiam in municipijs ęmulantur, C.Antonius
ludos ſcena argentea fecit. Item L. Muręna. Et idem Plinius lib. XIX. Primus omnium
Catulus Capitolium dedicaturus linteis in theatro umbram fecit. & pariter biſſina uela
primus in theatra duxit Lentulus Spinter Apollinaribus ludis.ſuprà item dictū eſt Ne-
ronem excepturum Tiridatem Armeniorum regem, theatrum Pompeij auro in unum
diem operuiſſe.Quo autē modo Pantomimus,quod ſuprà eſt dictum,tam uarias homi
num formas poſſet effingere: Horatius Flaccus ad Numatiū ſcribēs indicat. Dum enim
Pātomimi ludos ſcenicos paraturi Lucullum ueſtes popoſciſsēt,quibus ſe in uarias ho-
minum ætates conditioneſq; perſonarent,quid ſecutum ſit,oſtendit Horatius his carmi H
nibus, Chlamydes Lucullus, ut aiunt,Si poſſet centū ſcenæ præbere rogatus: Qui poſ-
ſum tot ait,tamē & quærā, & quot habebo Mittam. pòſt paulo ſcribit ſibi milia quinq;
Eſſe domi chlamydū, partem ut aut tolleret omnes. Mutationē etiā in Muſicorum mo-
dulatione pariter cum ędificio & muneribus ſcenam habuiſſe oſtēdit in arte poetica his
carminibus, Tibia non ut nunc Orichalco iuncta tubæq; Æmula, ſed tenuis ſimplex fo
ramine paruo, Aſpirare & adeſſe choris erat utilis,atq; Nondū ſpiſſa nimis cōplere ſedi-
lia flatu. Quò ſanè populus numerabilis utpote paruus, Et frugi caſtuſq; uerè auiduſq;
coibat. Poſtquā cœpit agros extēdere uictor, & urbem Latior amplecti murus, uinoq;
diurno Placari genius feſtis impunè diebus, Acceſſit numeriſq; modiſq; li-
centia maior.Sed de theatro ſatis,cuius ſolæ cernuntur ruinæ.

Ad exponenda alia tranſeamus,quorum fa-
bricæ pars nunc extet.

A BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS INSTAVRATAE ROMAE LIBER TERTIVS.

AMphitheatrum quid à Græco in Latinitatē interpretatum ſit: Caſſio- *1. Quid ſit amphitheatrum.*
dorus qui molem ipſam uidit penè integram: & Grecas æquè ac Lati-
nas literas ſciuit, ubi de ludis ſpectaculiſq; iuſſu Theodorici regis po-
pulo edendis tractat, ſic dicit: Hoc Titi potētia principis diuitiarū pro-
fuſo flumine excogitauit ædificium fieri: & cùm theatrū hemiſphæriū
Græcè dicatur, Amphitheatrum quaſi in unum iuncta duo uiſoria re-
ctè conſtat eſſe nominatum: quod ſpeciem eius Arena concludat, ut & currētibus aptū
daretur ſpatium, & ſpectantes omnia facilius uiderent, dum quædam prolixa rotundi-
tas uniuerſa collegerat. quod tamē Titus princeps non fuerit primus, qui ſicut uult Caſ-
ſiodorus amphitheatrum excogitauit, oſtendit Cornelius Tacitus: qui in geſtis à Nero-
B ne ipſo & Piſone cōſulibus ſcribit, C. Cæſarē in campo Martio amphitheatri molem po
ſuiſſe, quam Suetonius ab illo deſtinatam, & poſtea ab Auguſto Mauſoleum ædifica-
turo deſtructā dicit. Suetonius etiā in uita Cæſaris de operibus ſcribit Statilium Taurū
ædificaſſe amphitheatrum. & pariter de Veſpaſiano primum, poſtea de Tito eius filio
ſcribēs, Amphitheatri opus utriq; attribuit. Sed ubicūq; alia fuerint amphitheatra illud
q̃d nunc Coloſſeum appellāt, T. Veſpaſinanū uel inchoaſſe, uel perfeciſſe uel cùm geni
tor incepiſſet, abſoluiſſe nō dubitabamus. Nam quod ſuprà de multis, & nuperrimè de *2. Amphitheatrum quod Coloſſeum dicitur.*
Pompeio oſtendimus: Conſueuerunt Romani principes omnia eorū monumenta, uno
in loco ædificare. Et pacis templum nunc diruptū Veſpaſiani opus uia olim ſacra: dein-
de notiſſimum T. filij arcum, in quo cādelabra & alia gentis ſpolia in triumphum ducta
cernuntur: amphitheatro nunc Coloſſeo propinqua eſſe uidemus: ut nullatenus ſit du-
bitandum, quin omnia uel ſanctæ Mariæ nouæ monaſterij & eccleſiæ ædificia: uel maxi
mæ apud illam extantes ruinæ in Coloſſeum uergētes dicti pacis templi & aliorum Ve
C ſpaſiani ac Titi ædificiorum partes fuerint. quanquā Suetonius quando ſcribit Titū æ-
dificaſſe amphitheatrū, addit quod pariter thermas illi propinquas extruxerit: quas cre
dimus fuiſſe ubi nunc ſunt ruinæ à ſanctæ Mariȩ Nouȩ monaſterio in Coloſſeum, ut di-
ximus, uergētes. Nullū autē in tota urbe ædificiūm facile reperietur, quod maiori ſum- *3. Thermæ Titi Veſpaſiani.*
ptu, maioriq; rerū pretioſiſſimarū apparatu, ꝙ tēplum pacis fuerit extructū: de quo bea *4. Templum pacis.*
tus Hieronymus in Iohelis prophetæ expoſitiōibus ſic dicit: Veſpaſianus & Titus Ro-
mæ templo pacis ædificato, uaſa tēpli Hieroſolymitani, & uniuerſa donaria in delubro
illius cōſtituerūt: quȩ & Grȩca & Romana narrat hiſtoria. Id etiā amphitheatrū, nūc Co
loſſeū à Veſpaſiano & Tito, & nullo alio fuiſſe ædificatū oſtēdit Martialis in epigrāma-
tibus his carminibus. Hic ubi cōſpicui uenerabilis amphitheatri Erigitur moles, ſtagna
Neronis erāt. Martialē uerò Statiūq; poetas, per Veſpaſiani & Titi tēpora floruiſſe Eu-
ſebius ſcribit. Et ſtagna Neronis fuiſſe, ubi nūc Coloſſeū & Cōſtantini arcū uidemus tri
umphalem in aureæ domus Neronis deſcriptione oſtendemus. Videtur autē nobis ex
D duobus uiſorijs, quæ in amphitheatro ſimul iūcta fuiſſe uult Caſſiodorus, eā partē, quæ *5. Coloſſeum fuiſſe Arenam.*
nūc extat Coloſſeus dicta, fuiſſe Arenā. Similes enim illi moles, quæ nunc Veronæ una,
Polæ Illyriorū altera, integrȩ extāt: dicunt Arenæ. Altera autē pars & maior & certiore
uocabulo amphitheatrū appellata, ſimul cū optimis reip. tēporibus uetuſtate, & ipſo
pōdere ſubſedit. Idq; certo oſtēdere teſtimonio uolumus. Theodorico Oſtrogotho rē
Romanā tenēte, & prout ſȩpe diximus paterno fouēte affectu, Senatus populuſq; Ro.
mœnia cupiens inſtaurare: quæ partim Viſigothi aperuerant, partim uetuſtate collapſa
erāt, ſaxa amphitheatri in dictā inſtaurationē petijt: quibus ſic rex ipſe reſpōdit. Optabi *6. Epiſtola per quā ſaxa amphitheatri conceduntur Romanis.*
lis nobis eſt, & grata deuotio, quæ bonā præceſſit uiſionē: & merito acceptū uidet, ſi id
q̃d poſſumus imperare poſcit. Felicitas igitur regnātis eſt famulātes amare. quod expe-
dit quādo labor cogitationis nobis aufertur, dum ſubiecti ſibi profutura diſponūt. atq;
ideo ſuggeſtionis ueſtræ tenore cōperto, quāta caritate curā in cōmuniendis mœnibus
ſuſceptis, abſolutā huius rei uobis cenſemus eſſe licentiā. Nec quicquā de hac re uerea-
mini, unde gratiȩ expectare prȩmia mox debetis. ueſtra enim munitio, noſtra eſt nihilo
minus fortitudo; & quicquid uos ab incerto eripit, famam noſtræ defenſionis extendit.

Saxa

Saxa ergo quæ ſuggeritis de amphitheatro lōga uetuſtate collapſa, nec aliquid ornato E
publico iam prodeſſe, niſi ſolas turpes ruinas oſtēdere, licentiam uobis eorū in uſus dū-
taxat publicos damus: ut in murorū faciē ſurgat, q̄d non poteſt prodeſſe ſi iaceat. Quo-
circa proficite cōſidēter, quicquid cautio ad munimē, quicquid ornatus expedit ad de-
corē, tantū ſcituri gratū fore quod facitis, quantū exinde gratia ſe noſtræ ciuitatis extu-
7. *Amphitheatrum Titi.* lerit. Fuiſſe autē tenemus & affirmamus ipſam amphitheatri oblongā partem, & nunc
demolitam inter arenæ, quæ nunc extat, partem dirutā & arcum Cōſtantini atq; ingen-
tes ruinas, quæ ad primas Cæliꝫ mōtis radices proximè inſurgūt, quas quidē ruinas fun-
damenta curiæ Hoſtiliæ fuiſſe tenemus. nec moueat quempiā nulla nūc fundamēta, nul
las ruinas uideri illius amphitheatri, cuius rotunditatē prolixā appellat Caſſiodorus, ꝙ
populus Ro. à Theoderico permiſſus, in murorū illa inſtauratione funditus aſportauit.
Cuius rei tanta per ſingulos dies uidemus exēpla, ut ea ſolūmodo cauſa nos aliquando
8. *Quæ munera ederentur in amphitheatro.* Romę faſtidiat habitatio. Multis eñ in locis uineas uidemus, ubi ſuperbiſſima uidimus
ædificia: quorū quadrati lapides Tiburtini in calcē ſunt cōcocti. In ea amphitheatri ro- F
tunditate prolixa nō modò adulteriꝫ inceſtus, & cæteræ luxuriæ incitamēta, aut effœmi
nantes ludi edebātur: ſed maximę crudelitatis exēpla certaturi cū feris mali auari homi-
nes morti obijciebāt. Idq; itē ex Caſſiodoro libet oſtēdere. Theodoricus nāq; rex Rauē
nas agēs, cùm oīa ſenatui & populo Ro. permitteret, quæ & ſtāte rep. & à principibus
inſtituta fuerāt: pugnā item in amphitheatro more ſolito cū beſtijs cōceſſit: cuius epiſto
lam, quia & ipſum ſpectaculum, & ea omnia quæ ſuprà ſunt poſita cōtinet, inſeruimus.
9. *Epiſtola oſtendens amphitheatri crudelitates.* SI cōſularem magnificentiā prouocāt, qui pro incerta corporū flexibilitate luctātur:
ſi organo canētibus redditur uiciſſitudo præmiorū: ſi uenit ad pretium delectabilis
cantilena: quo munere uenator explendus eſt, qui ut ſpectātibus placeat ſuis mortibus
elaborat, uoluptatem præſtat ſanguine ſuo, & infelici ſorte conſtrictus feſtinat populo
placere, qui eum nō optat euadere. actus deteſtabilis, certamē infelix, cū feris uelle con-
tendere, quas fortiores ſe nō dubitat inuenire. Sola eſt igitur in fallēdo pręſumptio, uni-
cum in deceptione ſolatiū. qui ſi ferā non mereat̃ effugere, interdū nec ſepulturā pote- G
rit inuenire: adhuc ſuperſtite homine perit corpus. & antequā cadauer efficiat̃, truculē-
ter abſumit̃. captus fit eſca hoſti ſuo. & illū proh dolor ſatiat, quē ſe perimere poſſe feſti-
nat. Spectaculum autē fabricis clarū, ſed actione deterrimū in honorē Scythicæ Dianæ
repertū, quæ ſanguinis effuſione gaudebat. O miſeræ deceptiōis errorē: illā deſideraſſe
colere, quę morte hominis placabat̃. Primū ſibi ꝑ lucos & ſyluas agreſtiū populorū uo-
ta uenationibus deditā hanc triplicē deā falſa imaginatione finxerūt: Ipſam uerò Lunā,
ipſam in ſyluis Dianā, ipſam apud inferos Proſerpinā eſſe firmātes. Sed ſolum Erebi po-
tentē nō improbè forſan exiſtimarūt: ꝙ tali falſitate decepti, in ꝓfundas Erebi tenebras
cū ſuis erroribus intrauerunt. Hunc ludū crudelē, ſanguinariā uoluptatē, impiā religio-
nem, humanā, ut ita dixerim, feritatē Athenienſes primū ad ciuitatis ſuæ induxere cul-
turā, iuſtitia permittēte diuina: ut ad deriſionē ſpectaculi perueniret, ꝙ pro falſo religio
nis ambitu inueniſſet. Hoc Titi potentia principis diuitiarū profuſo flumine cogitauit
ædificiū fieri, unde caput urbiū patuiſſet. & cùm theatrum, quod eſt hemiſphęriū, Græ- H
cè dicatur amphitheatrū, quaſi in unū iuncta duo uiſoria, rectè conſtat nominatū: ꝙ ſpe
cies eius arenā concluderet, ut & currentibus aptū daretur ſpatiū, & ſpectātes omnia fa
cilius uiderent, dum quædā prolixa rotūditas uniuerſa collegerat. Itur ergo ad talia quę
refugere deberet humanitas. Primus ergo fragili ligno cōſiſus currit ad ora belluarum,
& illud quod cupit euadere magno impetu uidetur appetere. Pari in ſe curſu feſtināt &
prædator & præda. nec aliter tutus eſſe poteſt, niſi huic quē uitare cupit, occurrerit. Tūc
in aerem ſaltu corpore eleuato, quaſi ueſtes leuiſſimè ſupinata membra faciūtur: & qui-
dam arcus corporeus ſuper belluā libratus, dū moras diſcedendi facit, ſub illo uelocitas
ferina diſcedit. Sic accidit, ut ille poſſit mitior uideri, qui probat illudi. Alter angulis in
quadrifaria mundi diſtributione compoſitis, rotabili facilitate præſumēs nō diſcedēdo
fugit, nō ſe longius faciendo diſcedit. ſequitur inſequentem, parietibus ſe reddens pro-
ximum, ut ora uitet urſorū. Ille in tenentem angulum ſuſpenſus inuitat exitialem feram.
& niſi periclitatus fuerit, nihil unde uiuere poſſit, acquirit. Alter ſe geſtabili muro cāna-
tum cōtra ſæuiſſimū animal Ericij exēplo receptatus includit, qui ſubito in tergū ſuum
refugiens

A reſugiens intra ſe collectus abſconditur, & cùm nuſquã diſceſſerit eius corpuſculũ non uidetur. Nã ſicut ille ueniente cõtrario reuolutus in ſphærã naturalibus defenſatur aculeis: ſic iſte cõſutili crate pręcinctus munitior redditur fragilitate cannarum. Alij tribus, ut ita dixerim, diſpoſitis oſtiolis paratam in ſe rabiem prouocare præſumunt, in patenti area cancelloſis ſe poſtibus occulentes, modò facies, modò terga monſtrãtes, ut mirum ſit euadere, quos ita reſpicitis per leonum ungues denteſq́ uolitare. Alter labẽti rota feris offertur: eadem alter erigitur, ut à periculis auferatur. Sic hęc machina ad infidi mũdi formata qualitatẽ, iſtos ſępe refouet, illos timore diſcruciat, omnibus tamen uiciſſim, ut decipere poſſit, arridet. Lõgũ eſt per tot periculorũ caſus ſermonibus euagari. Sed aptè iungendum eſt q̃d ait de inferis Mãtuanus. Quis ſcelerum comprendere formas, Quis om̃ia pœnarũ percurrere nomina poſſit. Sed uos q̃bus neceſſe eſt talia populis exhibere, largata manu fundite præmia, ut hæc miſeris faciatis eſſe uotiua. Ne dũ autẽ male auari homines in amphitheatro cũ beſtijs pugnaturi pretio publicè accipiebãtur: ſed multi

10. Mittebãtur captiui ad pugnandum cum feris amphitheatri.

B capite damnati, & plurimi in bellis capti illic cũ feris pugnãdo mortẽ appetere cogebãtur. Et de dãnatis quidem duobus, q̃ dum ad id certamẽ portarẽtur, mortẽ ſibi prius cõſciuerint, Seneca eſt teſtis. Claudius autẽ imperator pacatis Ægyptijs, cũ militũ nõ parua manus ob effluentiã opum rebellaſſet, partẽ illorũ ſuperatorũ occidit, partem Romã miſit cum beſtijs pugnaturos. Iulius Capitolinus hãc Romani populi crudelitatẽ honeſtare uolẽs, in Pupieni Balbini geſtis rebus, ſic ſcribit. Vnde autem tractũ ſit, ut proficiſcentes ad bellum imperatores munus gladiatorũ, & uenatus darent, breui dicendũ eſt. Multi apud ueteres dicũt hanc deuotionem factam cõtra hoſtes, ut ſanguine litato ſpecie pugnarum ſeuerioris uim quandam fortunæ ſatiarent. Ituros autem ad bellũ Romanos debuiſſe pugnas uidere, & uulnera, & ferrum, & nudas inter ſe cohortes, ne in bello armatos hoſtes timerent, aut uulnera & ſanguinem horrerent. Eius autem ſæuiſſimi inſtituti cauſa cõſueuerant ituri ad bella exhibere in ſpectaculis multa gladiatorũ paria, & quò quiſq; ditior erat, eo plura exhibebat. Sed Cęſar lege ſanciuit, quot paria à quocũq;

11. Ludi gladiatorij origo.

12. C. Cęſar minuit numerum gladiatorum.

C pro prouinciæ ſibi cõmiſſæ magnitudine deberẽt exhiberi. Habuiſſe etiã aliquãdo amphitheatrum mitiora ſpectacula hinc conſtat, q̃ Domitianũ imperatorem ſcribit Suetonius edidiſſe ludos, & ſpectacula ratibus in amphitheatro aquis quantũ oportuit inundato. De his quæ ad amphitheatrum ſpectant, uel totum, uel eius partem, quã tenemus demolitam eſſe, ſatis: nunc autem aliqua dicemus de arena illius parte: nunc ut tenemus ſub nomine Coloſſei: Arena quare is locus ſit dictus nullo in loco inuenimus, tamẽ cõijcimus ex actu uocabulũ habuiſſe. Eo nanq; in cauez loco honeſtiſſima palęſtræ certamina edebantur. Eratq́ ſparſum ſolo ſabulũ, in quod certantes ſine læſione caderent. Et nudati perunctiq́ membra pugiles, ut ſolidiorẽ uiciſſim pręberẽt amplexum, eo puluere perfundebantur. indicat id Plinius libro XXXV. de puluerum uarietatibus tractãs, cuius ſunt hæc uerba. Non multum à puluere Puteolano diſtat à mari arena tenuiſſima ſui parte: nec ad ſuſtinẽda maria fluctuſq; frangendos, ſed ad debellanda corpora palæſtrę ſtudijs. inde certè Patrobio Neronis principis liberto aduehebatur. Quin & Leonato

13. Naumachia in theatro edita.

14. Arena ad quid.

D & Cratero, ac Meleagro Alexãdri Magni ducibus, ſabulum hoc portari cũ reliquis militaribus commercijs reperio. Arenæ munerũ impenſam ab utroq; ordine, ſenatorio ſcilicet & equeſtri collatis in capita numis fieri ſolitã innuit Suetonius in uita Tyberij imperatoris: cuius hæc ſunt uerba. Ex iuuentute utriuſq; ordinis profligatiſſimus quiſque quo minus in opera ſcenæ arenæq; edenda, Senatuſconſulto tenerentur, famoſi iudicij notam ſponte ſubibant. Meminit arenæ Helius Lampridius in uita Commodi Antonini his uerbis. Amazonius autem uocatus eſt ex amore concubinæ ſuæ Martiæ, quam pictam in Amazone diligebat: quapropter & ipſe in Amazonico habitu in arenã Romanã procedere uoluit. Deinceps Circos deſcribere aggrediamur: eos in urbe tres fuiſſe, Maximum, Flaminium, & Neronis, nec plures cõſtat. De eo qui Neronis eſt dictus, pauca ſcribit Plinius, ubi de tertio Obeliſco tractat: qui erat, eſtq́ nunc in Vaticano. Illũ enim dicit fuiſſe in Neronis Circo, ſicut ſuprà de Obeliſcis tractantes diximus. Circum qui poſtea Maximus eſt appellatus à Tarquinio rege ædificatum fuiſſe ſcribit Liuius in primo, his uerbis: Tum primum Circo, nunc Maximus dicitur, deſignatus eſt locus: diuiſa loca patribus equitibúſque urbis, ut ſpectacula ſibi ſuiſque facerent, fori appellati.

15. Expenſæ arenæ fiebant à patricijs collatis in capita numis.

16. De Circis.

17. De Circo Neronis.

18. De Circo maximo.

Eoſdem

19. *Quid fori erant.* Eoſdem autem foros opus maximū,de quo Romanus populus ſpectaret,quæ in Circō munera edebātur,Tarquinium,cui Superbo fuit cognomē,extruxiſſe, Liuius in primo item ſic ſcribit:Foros in Circo faciendos,cloacamq́ maximā receptaculum omniū purgamentorum urbis ſub terram agendā, quibus duobus operibus uix noua hæc magni- E
20. *Ad quid Circus fuit inſtitutus.* ficentia quicquam adæquare potuit. Sed ad quid is Circus fuit à principio inſtauratus, oſtēdit ſuperiori loco Liuius,poſtq̃ diuiſa loca patribus equitibuſq́ urbis,ut ſpectacula ſibi quiſq́ facerent:cōtinuat enim, Spectauere foros furcis duodenos ab terra ſpectacu-
21. *Vnde dictus eſt Circus.* la alta ſuſtinētibus pedes.ludicrum fuit, equi pugileſq́ ex Etruria maximè acciti. ſolennes deinde annui manſere ludi, Romani, magniq́,uariè appellati. De Circo aliqua habet Caſſiodorus,quæ duximus inſerenda. Circus à circuitu dicitur. Circenſes quaſi circuenſes. propterea q̇d apud antiquitatē rudē, quæ nec dum ſpectacula in ornatū reduxerat fabricarū, inter enſes & flumina locis uirentibus agebātur. Nec illud putetur irritum,q́ metarum circuitus, ouorū ereptionibus erigitur: quādo actus ipſe multis ſuperſtitionibus grauidis oui exēplo geniturū ſe aliqua profitetur.Et ideo datur intelligi,uolutātes atq́ inconſtātiſſimos inde mores naſci,quos ciuiū moribus aptarēt. Cætera Circi Romani longum eſt ſermone decurrere:dum omnia uideātur ad cauſas ſingulas pertinere. Hoc tātum dicimus omnimodè ſtupendū,q́ illic ſupra cætera ſpectabilia feruor animorū incōſulta grauitate rapiat:tranſit praſinus,pars populi mœret: procedit Venetus,& potior turba ciuitatis affligitur. nihil profitētes feruenter inſultant. nihil patiētes grauiter uulnerantur.&ad inanes cogitationes ſic deſcenditur,tanquā de ſtatu cōditio- F
22. *De carceribus loco & parte Circi.* nis patriç laboretur.Eo in Circo carceres locum,in quo equi & bigę & quadrigæ curſu decertaturæ continerentur, fuiſſe ædificatos quo anno Priuernū à Romanis obſidebatur,ſcribit Liuius in VIII. Obſeruatum autem fuiſſe longiſſimis poſtea temporibus,ut
23. *De ludis Circi.* hi ludi in Circo maximo fierēt,multis legimus in locis.Suetonius in uita Cęſaris. Circē-
24. *De ludo Troiano.* ſibus ſpatio Circi ab utraq́ parte producto,&in gyrū Euripo addito,quadrigas,bigaſq́ &equos deſultores agitauerūt nobiliſſimi iuuenes. Troiam luſit turma duplex &maiorum & minorum puerorū. Huius ludi originem Virgilius in quinto ſic deſcribit. Hunc morem ſacrorum,atq́ hęc certamina primus Aſcanius longā muris cum cingeret Albā G
Retulit: & priſcos docuit celebrare Latinos.Quo puer ipſe modo ſecū, quo Troia pubes Albani docuere ſuos:hinc maxima porro Accepit Roma, & patriū ſeruauit honorem. Troiaq́ nūc pueri,Troianū dicitur agmē. Et tamē aliter aſſerere uidetur Cornelius Tacitus,cuius ſunt hęc uerba.Eaq́ offenſio altius penetrabat,quia idē Thraſea Patauij, unde ortus erat, ludis cetaſtis à Troiano Antenore inſtitutis habitu tragico cecinerat. Suetonius uerò in uita Octauij Auguſti:In Circo aurigas curſoreſq́ & cōfectores belluarū,&unūquēq́ ex nobiliſſima iuuētute produxit. Sed &Troię ludū edidit frequētiſſimum maiorū minorumq́ puerorum, priſci decoriq́ moris exiſtimans claræ ſtirpis indolem ſic noteſcere. Et in Caligula Suetonius:Ediditq́ Circenſes plurimos à mane uſq́ ad ueſperā interiecta modo Aphricanarū uenatione,modò Troiæ decurſione:& quoſdam præcipuos minio & chryſocolla conſtrato Circo,nec ullis niſi ex ſenatorio ordine
25. *In Circo carceres aureati.* aurigātibus.Claudij etiā imperatoris geſta deſcribens Trāquillus,Circenſes frequenter etiā in Vaticano commiſit, nonnunquā interiecta etiam per quinos miſſus uenatione. H
Circo Nero maximo marmoreis carceribus aureatiſq́ metis, quæ utraq́ & tofina & li-
26. *Quid ſit nunc Circus max.* gnea antè fuerāt exculto, propria ſenatoribus cōſtituit loca promiſcuè ſpectare ſolitis, ac ſuper quadrigarū certamina Troię luſum exhibuit. Circi maximi locus,& ſi omi ędi-
27. *Quid fuit propę Circum maximum.* ficiorum ornatu modò denudatus eſt, & in hortos mutatus optimis abundantes oleribus: tamē retinet nomē ſub ruinis palatij maioris.& ſi fortè aliquis addubitauerit, edocet locū Cornelius Tacitus,ubi incēdium illud deſcribens,quo Neronis tēporibus urbs
Aedes Vene. Roma penè tota conflagrauit,ſic ſcribit.Initiū in ea parte Circi ortū, quæ Palatino Cæ-
Aedes Cere. lioq́ montibus contigua eſt. Habuit autē Circus maximus circa ſe præclariſſima quæ-
Aedes Iuuen. dam ædificia.In primis ædem Veneris,quā Liuius lib. X. dicit Fabium Gurgitem con-
Templum Mercurij. ſulis filiū,aliquot matronis ſtupri damnatis,ex eo multatitio ære extruxiſſe.Et ſicut Plinius lib. XXXV. ſcribit, ædes Cereris apud Circum maximum fuit. Liuius ipſe in bello Macedonico ſcribit,ędem Iuuentutis in Circo maximo Licinium duumuirū dedicaſſe. Ouidius uerò ſcribit, templū Mercurij ſpectaſſe Circum maximum; ſuntq́ uerſus ea in

parte

A parte Faſtorũ,cuius eſt initium Clare nepos Atlantis. ubi ita ſequitur: Templa poſuere patres ſpectãtia circũ:Idibus ex illo eſt tibi feſta dies.Habet etiã Ouidius in VI Faſtorũ. Columnã breuẽ marmoreã fuiſſe apud circũ,ad quã Romani ad bella ꝓfecturi haſtã ꝓijciebãt eã partẽ uerſus,in quã ituri erãt:ſuntq́ hæc carmina.Proſpicit à tergo ſummum breuis area circũ: Eſt ibi nõ paruæ parua colũna notæ.Hinc ſolet haſta manu belli prænuncia mitti:In regẽ & gentẽ,quum placet arma capi.Erat etiã altera in parte circi templum Herculis,in quod nec canes,nec muſcę intrabant.Quod tẽplũ Sylla iuſſu Sybillę fecit.Ouidij carmina:Altera pars Circi cuſtode ſub Hercule tuta eſt.Quod deus Euboico.carmine munus habet.Si titulos quæris:Sylla probauit opus.Plinius aũt ſerio reddit cauſam, quare canes Herculis tẽplũ nõ ingrediebant̃:quã quia iocũda eſt omittere noluimus.Dicit eñ clauã Herculis,cũ qua eo in tẽpli loco Cacũ occiderat, poſt primas eius tẽpli ualuas fuiſſe locatã,cuius odore & nõ immerito abſterrerent̃ canes.neſcio aũt an & muſcæ ipſum horruerint clauæ odorẽ.

28. De columna in quam ituri ad bella mittebant tela.

29. Templum Herculis in qđ nec canes nec muſcæ intrabant.

Circi Flaminij M. Varro hãc ponit origi-
B nẽ.Circus Flaminius dicit̃,qui circũ ędificatus eſt Flaminiũ cãpum,& ꝙ ibi quoq; ludis Taurijs equi circũ metas currũt. Liuius lib.III.quũ legẽ latã ſcribit, Ne cui fraudi eſſet ſeceſſio ab decẽuiris facta,ſubiungit ſic.Ea om̃ia in pratis Flaminijs cõcilio plebis acta: quẽ nunc circũ Flaminiũ appellãt.Plinius autẽ lib.XXXV ſic ſcribit.Inuenio à cõſulatu Octauij,qui de Perſeo rege naualẽ triumphũ egit,factã porticum duplicẽ ad Circum Flaminiũ,quæ Corinthia ſit appellata à capitulis æreis columnarũ.Eſtq́ is circus Flaminius,de quo ſuperiori loco portã indicãtes Collinã diximus Liuiũ ſcribere libro ultimo de bello Macedonico,quũ dicit ita abundaſſe Tyberim,ut ludi Apollinares circo inundato extra portã Collinã parati fuerint.De pratis aũt Flaminijs,ſic habet item Liuius in III.Itaq; inde cõſules ne criminationi locus eſſet,in prata Flaminia,ubi nũc ædes Apollinis eſt,iã tũ Apollinarẽ appellabãt,aduocauere Senatũ. De curſu aũt equorum, quos Varro dicit in Circo Flaminio ludis Taureis circũ metas currere, ſic habet Ouidius ad Faſtorũ ſecũdi libri finẽ.Iãq; duæ reſtãt noctes de mẽſe ſecũdo:Marsq́ citos iunctis cur-

30. De Circo Flaminio.

31. De pratis Flaminijs.

32. De æde Apollinis.

C ribus urget equos.Ex uerò poſitũ permãſit,Equuria nomẽ.Quæ Deus in cãpo pręſtitit ipſe ſuo.& M. Varro de Equuria ſic habet:Equuria ab equorũ curſu.eo eñ die ludis currũt in Martio cãpo.De hoc Caſſiodorus in epiſtola,cuius partẽ ultimã ſuperiore de Circenſibus loco poſuimus. poſtq́ id ludicrũ, quo equis iunctis currebãt curribus, multũ laudauit:ſic ſubiunxit:Primũ hoc apud Elidẽ Græciæ ciuitatẽ Oenomaus fert̃ edidiſſe; qđ poſtea Romulus in raptu Sabinarũ, nec dũ fundatis ædificijs ruraliter oſtẽtauit Italiæ. Sed mundi dominus ad potentiã ſuã opus extollens,mirandã etiã Romanis fabricã in uallẽ Martiã tetendit Auguſtus,ut immenſa moles firmiter præcincta montibus contineret̃. Eadẽ uerò in epiſtola ſatis innuit Caſſiodorus ſolitos, ab Auguſti Mauſoleo ſex portis dimitti iunctos currus, q̃ per Equuriã in Flaminiũ circum currerẽt:ut cõſtare credamus locũ,cui nunc Agoni eſt nomẽ circum fuiſſe Flaminiũ. Nam ſi aliquis quod nos aliquando fecimus,poſtremã montis Citatorũ partẽ cõſcenderit, & oculo metiet̃, ꝓfecto intelliget ab Auguſti ſepulcro rectã fuiſſe uiam,ædificijs nunc contectam, quæ

33. De Equuria.

34. Ab Auguſti Mauſoleo currebant in nunc Agonem.

D duceret ad eccleſiã S. Mariæ in Equuria,appellatã.ab ipſa autẽ eccleſia in circum Flaminiũ nunc Agonẽ,recta breuis & uſu expeditiſſima nũc eſt uia. Nec dubitamus quin ea cãpi primo, & poſtea circi Flaminij cauſa factũ ſit,ut uia,quæ ab illis ad Auguſti monumẽta,& ad proximã olim Flumẽtanã,nũc appellatã populi portã ducit,dicta ſit Flaminia. Vtrum uerò eadẽ ratione & regio Italiæ nũc Romãdiola à foro Cornelij, nũc Imola ad Piſaurũ,& uia omnis ab ipſo foro Cornelij uſq; in urbẽ Romã Flaminium habuerit cognomẽ,incertũ eſt.hinc magis angimur animo,ꝙ omniũ Flaminiæ urbiũ ſpecioſiſſima,forũliuij nos genuit,aluitq́: & forte nũc ab eadẽ in urbe Roma ſub Citatorũ monte Flaminiã incolimus uiã. De mutatione nominis Circi Flaminij in Agonẽ, parũ admirari debebũt,qui nouerint agonis uerbũ, cõmune eſſe cuilibet actioni, quocunq; in loco publicè inſtituat̃.& in tãta tãq; abſurda omniũ appellationũ mutatione, quantã fecerunt Romæ urbis ædificia,hæc ſatis uidet̃ toleranda,quando locus ipſe,ne dum florente Roma,multorũ ludorũ ſpectaculorumq́ agones habuit, ſed noſtris quoq; tẽporibus,ſi quis attentè cõſiderauerit,ludorũ quoq; Apollinarium ſimilitudinẽ repræſentet. Quę eñ carnis priuij extremo Iouis die ipſo in circo edunt̃ ſpectacula,originẽ habuiſſe

35. Eccleſia S. Mariæ in Equuria.

36. Origo uocabuli uiæ Flaminiæ.

37. Flaminiæ prouinciæ origo uocabuli.

38. De mutatione nominis Flaminij in ago.

39. Agonis ludi ab Apollinaribus traducti.

uidenſ ab Apollinaribus ludis: de quibus Macrobius in Saturnalibus ſic ſcribit: Bello E
Punico hi ludi ex Sibyllinis libris primũ ſunt inſtituti, ſuadẽte Cornelio Ruffo decẽui-
ro. & infrà: Cẽſuerunt patres Apollini ludos uouẽdos faciẽdosq́. Inq́ eam rem duode-
cim milia æris prætori, & duas hoſtias maiores dari decẽuiris præceptũ, ut Græco ritu
hiſce hoſtijs ſacrũ facerẽt Apollini boue aurato, & capris duabus albis auratis. Latonæ
boue fœmina aurata. ludos in circo populus coronatus ſpectare iuſſus. Qua autẽ ratio-
ne uel cõiectura ducti, affirmauerimus eſſe ludorũ Apollinariũ ſimilitudinẽ, quæ nunc
etiã prædicto tẽpore ſeruaſ, libet oſtẽdere. uidimus ex T. Liuij tertio ſenatũ fuiſſe aduo
catũ in prata Flaminia, ubi poſtea fuit ædes Apollinis. & iam tũ Apollinarẽ appellabãt.

40. Eccleſia S. Apollinaris.

Pandulphus aũt Lateranẽſis eccleſiæ hoſtiarius, quod Petrus omiſerat, bibliothecarius
habet: Hadrianũ primũ põtificẽ Romanum ædificaſſe S. Apollinaris eccleſiã, ubi prius
Apollinis ædes fuit. qđ quidẽ nulla alia ratiõe factũ uideſ, q̃ ut celebri tũc in urbe loco
Apollinaris & loci, & ædis appellatio, à ritu gentiliũ celebris tractu tẽporis, in S. Apol-
linaris præſulis Rauẽnatis memoriã uerteret. Sic in Pantheone proximo illi loco, haud F
diu antea omniũ idolorũ, quibus id tẽplũ erat dedicatũ, cultus in omniũ Chriſti domini

41. De minutioribus et diſperſis in genere.

martyrũ memoriã fuerat mutatus. Iã tandẽ quartæ diſtributionis noſtræ parti, manum
apponẽtes, minutiora & uarijs diſperſa locis oſtẽdere aggrediamur. Prima tñ erit Ne-
ronis domus: de qua Suetonius ſic ſcribit: Domum à palatio Exquilias fecit, quã primo

42. De Neronis domo.

tranſitoriã, mox incẽdio abſumptã reſtitutãq́, aureã nominauit. de cuius ſpatio atq́ cul
tu ſuffecerit hæc retuliſſe: Veſtibulũ eius fuit, in quo Coloſſea centũ uiginti pedum ſta-
ret ipſius effigies: tãta laxitas, ut porticus triplices miliarias haberet. Itẽ ſtagnum maris
inſtar circunſeptũ ædificijs ad urbium ſpeciẽ. Rura inſuper aruis atq́ uinetis & paſcuis
ſyluisq́, uaria cũ multitudine omnis generis pecudũ ac ferarũ. in cæteris partibus cũcta
auro lita, diſtincta gẽmis, unionumq́ cõchis: erãt cœnationes laqueatę tabulis eburne-
is uerſatilibus, ut flores fiſtulis, ut unguenta deſuper ſpargerenſ. præcipua cœnationum
rotunda, quæ perpetua diebus ac noctibus uice mundi circumageret. balineæ marinis
& albulis fluẽtes aquis. Eãdẽ domũ quũ abſolutã dedicaret, hactenus cõprobauit ut ſe G
diceret, quaſi hominẽ tãdẽ habitare cœpiſſe. De ipſa itẽ domo Cornelius Tacitus, ubi
incendium Romæ deſcribit, ſic habet: Eo tempore Nero Antij agens, nõ antè in urbem
egreſſus eſt q̃ domui, qua palatiũ & Mecœnatis hortos cõtinuauerat, ignis propinqua
ret. neq́ tñ ſiſti potuit, quin & palatium & domus, & cuncta circum haurirenſ. & infrà:
Cæterũ Nero nixus eſt patriæ ruinis extruere domũ: in qua haud proinde gẽmæ & au-

43. Aedes fortunæ ex lapide translucente.

rũ miraculo eſſent, ſolita pridẽ & luxu uulgata, q̃ arua & ſtagna, & in modũ ſolitudinũ
hinc ſyluæ, inde aperta ſpatia & proſpectus. Eam in domum Neronem incluſiſſe ædẽ
Fortunæ, quæ ex lapide phengite translucens ædificata, foribus clauſis claritatem diei

44. Domus Neronis locus quis fuit.

intus haberet, ſcribit Plinius in XXXVI. ideq́ in XXXIIII dicit in aureæ domus Ne-
ronis ſolarijs aues ex argento mirabili opere ſculptas fuiſſe. ubi autem fuerint porticus
triplices miliarjæ, ubi ſtagna ſyluæ & arua, tenui poſſumus aſſequi coniectura, ꝙ illis in

45. Titus in ſtagnis Neronis amphitheatrum.

eiſdẽ locis excelſa, ampliſſima poſtmodũ ædificata fuerũt ædificia. Nãq́ id totũ domus
aureæ ſpatiũ fuit ab ea parte palatij, quæ nunc monaſterium S. Gregorij è regione reſpi H
cit, recte ueniendo per Cõſtantini arcũ triumphalẽ Coloſſeum & Traiani forũ, quouſq́

46. De Coloſſo à quo nunc Coloſſeus.

nũc domũ cardinalis Columnę ſub Mecœnatiana turre pertingimus. Sicq́ Septizoniũ
arcum Cõſtantini, amphitheatrũ, & Titi Veſpaſiani thermas Traianiq́ forum diuerſis
poſtea tẽporibus diruptæ domus aureæ ſolũ arua ſyluasq́ ſtagna occupaſſe oportebit.

47. Caput æneũ quod nunc eſt ad Lateranum.

Primũ q tãtæ mutationi manum appoſuerit fuiſſe uideſ Titum Veſpaſianum: de cuius
occupatiõe Neronis ſtagnorũ fidele ſuprà poſuimus Martialis teſtimoniũ. Hinc ubi cõ
ſpicui uenerabilis amphitheatri Erigiſ moles, ſtagna Neronis erant. Vtrum autẽ Titus
Coloſſum, q in domus aureæ porticu erat intra amphitheatrũ ædificãdo cõcluſerit, an
poſtea illuc trãſtulerit: aut prope illud ſtare permiſerit, incertũ habemus. Et tñ cõſtat no
bis eum Coloſſum multis tẽporibus ad amphitheatrum fuiſſe, à quo uulgus totã eã mo
lem poſtea Coloſſeum appellauit. Helius Lãpridius in Antonini Cõmodi uita ſcribit.
Coloſſi autẽ caput dempſit, quod erat Neronis, ac ſuum impoſuit, & titulũ more ſolito
ſubſcripſit. Nosq́ caput Cõmodi in numiſmatibus noſcentes uidemus id æneũ & certe
maximum caput, quod nunc ad Lateranenſem baſilicã cernitur fuiſſe illud, quod ſpur-

cißimus

A ciſſimus ipſe, cōmodus flagitioſiſsimi Neronis capiti ſubrogauit. Secundus autē Tra 48. De foro Traiani.
ianus forum extruxit: de quo Ammianus Marcellinus lib. XVI ſic habet. Verum quū
ad Traiani forū ueniſſet, ſingularē ſub omni cœlo ſtructurā, ut opinamur æterna mœni
um aſcenſione mirabilē, hærebat attonitus per giganteos cōtextus circunferens mētē,
nec relatu effabiles, nec rurſus mortalib. appetēdos. Omnia itaq; ſpe huiuſmodi quicq̃ 49. De equo Traiani æneo.
conādi depulſa, Traiani equū ſolū locatū in atrij medio, qui ipſum principē uehit imita
ri ſe uelle dicebat & poſſe; cui ꝓpe aſtans regalis Ormiſda, cuius ex Perſide diſceſſum ſu 50. De Coclide colūna Traiana.
pra mōſtrauimus, reſpōdit, ante ſtabulum tale condas. Ex omnibus uerò quæ inſignis
tot tātorūq; ædificiorū ſtructura habuit partibus, unica extat integra, Coclis columna
boni præſtātiſſimiq; principis res geſtas mirabili opere inſculpta. ad cuius baſim inciſæ 51. Eccleſia S. Baſilij.
literæ oſtēdunt, terreum collē, ꝗ eius turris altitudinē æquaret, ut area fieret plana, inde
operibus effoſſum aſportatumq; fuiſſe. In eius fori excelſis mirabilibusq; ruinis Symma 52. Tres turres militiarum.
chus primus papa Eccleſias S. Baſilij, & item S. Silueſtri & Martini extruxit. Bonifaci-
B us autē octauus tres turres, quæ nunc integræ extāt, ad eaſdem ruinas ædificauit, quarū 53. De foro Neruæ, quod tranſitorium fuit dictum.
quæ media inde militiarū eſt dicta turris, ꝙ cellis ſuperædificata eſt, in quibus Traiani
principis milites continebant̃. Quod autē Traianus ipſe imperatoris Neruæ, à quo fuit
adoptatus, memoriā cuperet cōſeruari prædictā fori ſui molē Neruæ ipſius foro atrioq;
cōiunxit in celſis: quorum pinnæ ad eā partē, quæ in S. Hadriani eccleſiā uergit, & ubi
nunc uulgi corruptela dicit̃ arca Noe, literæ etiā extant cubitales Neruæ titulos præfe-
rentes. Id uero Neruæ forum fuiſſe trāſitoriū appellatū Helius Spartianus in Alexādri
Seueri uita, indicat his uerbis: Statuas lacoſas uel pedeſtres nudas uel equeſtres diuis im
peratoribus in foro diui Neruæ, qđ trāſitorium dicit̃: locabat omnib. cū titulis & colu-
mnis æreis, quæ geſtorū ordinē cōtinerēt. Sed quare trāſitorium ſit dictum id forū, con-
ijcimus, ꝙ ex eo ad alia propinqua atq; cōtigua fora trāſiret̃, ad magnū uidelicet Roma
num & Traiani forum: unde eccleſia, quæ eſt S. Hadriani ab Honorio primo pontifice 54. Eccleſia S. Hadriani in tribus foris.
Romano tēporibus Focæ imperatoris ædificata, in tribus foris à bibliothecario appel-
C lat̃, ꝙ ipſius eccleſiæ locum ad dicta tria fora pertinuiſſe uideamus. Eſt em̄ ipſius S. Ha-
driani eccleſiæ propinqua alia eccleſia S. Martinellæ nunc appellata, quā uulgo fert̃ in 55. Eccleſia S. Martinellæ.
Martis tēplo fuiſſe ædificatā. Sed ꝙ tēplum ibi Mars habuerit ignoramus. & tamē uide
mus ipſa in eccleſia cohortē Romanā militum more ad inſtar hominis figurā inciſorū,
cuius uexilifer Labarum ꝓ inſigni habet, quæ ornamēta nullum aliud magis q̃ Martis
tēplum decebāt. Eſt itē eidē propinqua loco ſtatua ingens marmorea iacens, Mars fori 56. Statua Mars fori appellata quid.
nunc uulgo appellata: quā peritiores Romani perhibent Ioui Panario fuiſſe dicatā: ar-
gumentaq; afferunt, ꝙ marmoreum ſtatuæ ſtratum, tanq̃ panibus marmoreis uideatur 57. De Septizonio.
obtectum. dicuntq; eam ſtatuā ideo poſitam eſſe, ut memoriam referret panis, quē ma-
iores à Senonibus Gallis in Capitolio obſeſſi, quū famæ perirent in hoſtē, ut mētitā co-
piā rerum prætenderent, proiecerūt. cuius rei ueritatē aliorū, qui melius q̃ nos ſciant, iu
dicio, relinquimus. De Septizonio autē, qđ in domus aureæ ſolo diximus fuiſſe ædifi-
catum, uariè ſcribi inuenimus. Id autē eſt ædificium ante beati Gregorij monaſteriū, cu
D ius magna ex parte demoliti tres columnarū ordines inuicē ſuppoſiti nunc uiſunt̃. Fu-
it uerò Seueri Afri imperatoris ſepulcrū: de quo Helius Spartianus dicit. Opera eius pu
blica Romæ præcipua extant: Septizonium & thermæ Seuerianæ. Et paulo infrà idem
Spartianus: Quum Septizoniū faceret, nihil aliud cogitauit, q̃ ut ex Aphrica ueniētes,
ſuū opus cernerent. & medium ſimulacrum eius locatum additum Pallantis ædibus. Is
regium arcum ab ea parte facere uoluiſſe perhibet̃, quod etiam pòſt Alexander quum
uellet facere, ab Aruſpicibus dicit̃ eſſe prohibitus: quum hoc ſciſcitans non litaſſet. Iuli
us uerò Capitolinus in Antonini Getæ, ꝗ fuit dicti Seueri filius, uita dicit. Illatus eſt ma
iorem ſepulcro, hoc eſt Seueri, quod eſt in Appia uia euntibus ad partem dextrā, ſpecie
Septodij extructū, quod ille ſibi uiuens ornauerat. Et Septodiū ſicut Iulius Capitolinus 58. Septodiū.
appellat, nouimus Græcos dixiſſe locum, ad quē ciuibus frequentatum, multæ perdu-
cant̃ uiæ, cui nunc Lodiæ eſt appellatio: ut uideatur innuere Capitolinus, Seuerum ſibi
parauiſſe ſepulcrum, ad quod ciues ſæpenumero cōuenirent. Quare autem à Spartiano
Septizonium appellet̃, intelligere nequiuimus. Eſtq; noſtra opinio, eo in uerbo, librari
os errauiſſe, & Septizonium ꝓ Septodium poſuiſſe. Sed uidemus eos, qui à mille annis

citra Romanorũ pontificum geſta ſcripſerunt, appellare paruam nunc & integrã eccle B
58. S. Lucia in ſepta ſolis. ſiã illi Septizonio ſubiectã atq; propinquã, quæ eſt cardinalatus titulus, S.Luciã in ſe-
pta ſolis,cuius appellationis rationẽ,haud quaq̃,noſtro iudicio,abſurdã reddere poſſu
mus, ꝙ inuenimus fuiſſe in eius columnaris ædificij ſummitate idolum, ſolis eximium
radios oblongos auratosq; ad caput habẽs.& quod aſpiceret Coloſſum Neronis,à quo
59. Arcus triumphalis Seueri. Coloſſeum diximus appellari. Idem Seuerus arcum triumphalẽ habuit, ſibi & Marco
Aurelio cõmunẽ,à Senatu populoq; Romano poſitũ:qui nunc integer ad S.Hadrianũ
60. De Arcu Conſtantini. ſub capitolio cernit̃.eſtq; titulus,imperatori Cæſari L.Septimio.M.F.Seuero. Cætera
ſunt nota. De arcu Cõſtantini, quẽ in Neronis ſtagnis ædificatũ fuiſſe diximus pauca
dicere expedit,ꝙ in eo nũc integro talis titulus habet̃. Imperatori Cæſari Flauio Cõſtã
tino maximo Publij filio Auguſto S.P.Q.R.ꝙ inſtinctu mentis diuinitatis magnitudi-
ne,cum exercitu ſuo,tã de tyranno q̃ de omni factione, uno tempore iuſtis remp. ultus
61. De domo C.Cæſaris. eſt armis,arcum triumphis inſignẽ dicauit. Poſtq̃ de Neronis domo,& maximis, quæ
in eius demolitæ loco cõſtructa fuerunt ædificijs,dictũ ſatis eſt, & uulgi errorem habe- F
re uidemus,id quod Traiani forũ eſſe docuimus, Iulij Cæſaris domũ fuiſſe.Sed ubi fue-
rit ipſa Cæſaris domus oſtendemus.Primũ Suetonius in illius uita ſcribit.Habitauit pri
mo in modicis ædibus, põtificatum maximũ in ſacra uia domo publica. Et Plinius lib.
XIX.Cæſar dictator totum forum Romanũ, uiamq; ſacrã, ab domo ſua in cliuum uſq;
Capitolinũ,in munere gladiatorio linteis cõtexit.Fuitq; ipſa domus, quã Octauius Au
guſtus à Iulia nepte nimis ſumptuoſe ornatã, ſicut Suetonius ſcribit, ad ſolũ dirui fecit.
In cuiusq; area poſtea porticus Liuia fuit: de qua Ouidius VI faſtorũ. Diſce tñ ueniens
Liuia porti. ætas,ubi Liuia nunc eſt,Porticus immenſæ tecta fuiſſe domus.Ad eamq; porticum ſcri-
62. De Pantheo. bit Plinius Veſpaſianum pacem ſuã ædificaſſe. Pantheon quod tẽplum deſcribere ſu-
prà polliciti fuimus,à Marco Agrippa ædificatũ fuiſſe, titulus in frõtiſpicio adhuc oſtẽ
dit.Plinius lib.XXXIIII ſcribit.Syracuſana ſunt in Pantheo capita columnarũ,à Mar-
co Agrippa poſita.Id tẽplum Spartianus dicit ab Hadriano inſtauratum fuiſſe,& mino
res in frontiſpicio literæ edocent,eandẽ inſtaurationem à Septimio,& M.Aurelio An- G
tonio fuiſſe factã. Macrobius in Saturnalibus magnitudinẽ deſcribens unionis, quem
Cleopatra in auribus geſtabat,ſic ſcribit.Ipſe autẽ cuius fuit magnitudinis, inde colligi
potuerat,ꝙ qui ſuperfuit poſtmodũ uicta regina & capta, Ægypto Romã delatus diſſe
63. Panthei mutatio in S. Mariæ eccleſiam. ctusq; eſt.& factæ ex una margaritæ duæ,impoſitæq; ſimulacro Veneris ut mõſtruoſæ
magnitudinis in tẽplo,quod Pantheon dicit̃. Bonifacius aũt quartus põtifex Ro.à Fo
ca imperatore obtinuit id tẽplum, in honorẽ beatæ Mariæ uirginis, & omnium Chriſti
martyrum cõſecrari:inde apud eos,qui de Chriſtianorũ geſtis in urbe Roma ſeptingen
64. Eug.IIII. Pantheon inſtaurauit. tis annis citra ſcripſerunt,ea eccleſia aliquando ad martyres appellabat̃. Eius ſtupen-
dum fornicẽ uetuſtate ipſa & terræ motibus ſciſſum ruinamq; minantem,tua, pontifex
Eugeni,opera impenſaq; inſtauratũ, & chartis plumbeis alicubi deficiẽtibus coopertũ
65. Idem columnas Pãthei detexit. læta inſpicit curia.Et quũ ipſa inſignis eccleſia cæteras facile ſuperans multis ante ſecu-
lis cælſas,quibus attollit̃ columnas habuiſſet,ſordidiſſimis diuerſorũ tabernis quęſtuũ,
à quibus obſidebant̃,occultatas,emũdatæ nũc in circuitu baſes, & capita denudatæ mi H
rabilis ædificij pulcritudinẽ oſtendunt, acceduntq; decori ſtrata Tiburtino lapide ſub-
iecta templo area,& quæ ad ætatis noſtræ campum Martium ducit uia.

66. Idẽ aream Panthei lapide ſtrauit. QVando aũt nos ære alieno liberare cœpimus,promiſſa item uici Iugarij, Equime-
lij & Salinarũ loca indicemus.Et quidẽ de uico Iugario quod dicere poſſimus,ni-
hil aliud eſt,q̃ qđ Liuius in bello Macedonico dicit:Saxum ingens à Capitolio in uicũ
67. Vicus iugarius ubi fuit. Iugarium procidit, & multos oppreſſit. Nunc autẽ ſeruat ætas noſtra,ut uicino in loco
68. Equimelium quid et ubi fuerit. ſub Capitolio ad eã partem, quæ uerſa eſt in Lucij Septimij Seueri arcum triumphalẽ,
& currus & iuga boum fiant.De Equimelio Liuius in quarto ab urbe cõdita,quũ Spu-
rij Melij ex equeſtri ordine ad cõcupitum regnum factã cędẽ ſcripſiſſet addidit:Nec ſa-
tis eſſe eius ſanguinẽ expetitũ,niſi tecta parietesq;, intra quæ tãtũ amẽtiæ cõceptũ eſſet
diſſiparent̃,bonaq; cõtacta pretijs regni mercandi publicarent̃. Iubent̃ itaq; quęſtores
uendere ea bona, atq; in publicũ redigere. Domum deinde ut memoriæ area eſſet op-
preſſæ nefarię ſpei,dirui extẽplo iuſſit.id Equimelium appellatum eſt.Liuius itẽ in bel-
lo Macedonico. Cenſores ſuper Equimelium in Capitolio, & uiam ſternendã à porta
Capena

A Capena. Et Marcus Varro in quarto De lingua Latina. Equimeliũ ꝙ æquata Meliꝫ domus publice, ꝙ regnum occupare uoluit. Is locus ad buſta Gallica, ꝙ Roma recuperata Gallorũ oſſa, q poſſederãt urbẽ, ibi coaceruata & cõſecta. Salinas in locũ, quo ſal populo uendendum conſeruaretur fuiſſe ea in Tyberis ripa, quæ à ponte nunc S. Mariæ in Auentinum pertinet, Liuius lib. quarto, de ſecundo bello Punico oſtẽdit. Marcus Varro carceris uerbi uim declarãs, ſic ſcribit. Carcer à coercẽdo, ꝙ exire prohibent̃, in hoc pars, quæ ſub terra Tullianũ, ideo ꝙ addita eſt à Tullo rege: quæ Syracuſis ubi ſaxa exciſa cõſeruant̃, uocantur latomiæ: & de latomia translatum, quòd hic quoq;, in eo loco lapidicinæ fuerunt. Liuius autem in bello Macedonico ſcribit M. ſuperiorem Catonẽ q dictus eſt Cenſorinus, in cenſura feciſſe atria duo, Martium & Titium in latumiꝫs. Liuius itẽ in ſexto belli punici incendium deſcribens ſic habet. Cõprehenſa poſtea priuata ædificia (neq; ẽm tunc baſilicæ erant) cõprehenſæ latumiæ, forumq; piſcarium, & atrium regium: ædes uix Veſtæ defenſa. Ex quib. Varronis Liuiiq; uerbis dicere uoluimus *69. Salinæ ubi fuerint.* *70. De Carceris ui uerbi.* *Tullianum.* *Latomiæ.*

B latumias fuiſſe, ubi nũc eſt eccleſia S. Nicolai in carcere Tulliano. Et atrium regium ibi ꝓpinquum, ubi ſcilicet ædes ſunt, quas Sabellorum gens uetuſta & clariſſima nunc habitant. Sicq; ſuperiore loco proprie uidemur forum piſcarium & ædem Veſtæ deſcripſiſſe. Vrgebat nos per hos dies interrogatione, Iuſtinus Planta iurecõſultus & cõſiſtorialis aduocatus, ubi fuerit ſumma Velia. in qua quum habitaret Valerius Publicola primus cõſul ædes demolitus, ad humiliora fori loca inhabitanda ſe cõtulit. Cui reſpondemus M. Varronem, quum palatium deſcribens dixiſſet, ꝙ à balatu ouium fuerit appellatum: addere: Huic Germalium & Velias cõiunxerunt. & infrà. Veliæ unde eſſent plures accepi cauſas: in quibus ꝙ ibi paſtores palatini, ex ouibus ante tonſurã inuentã, uellere lanã ſint ſoliti. Hinc ergo diximus Veliam fuiſſe ea in palatiꝫ parte in forum Romanum uerſa, quę iuxta Palladium cõtra eccleſiã S. Mariæ nouæ celſior inſurgit. Alia item multorum interrogatione ſæpenumero agitati fuimus, quid mõs ille fuerit, cui portam inter Tergeminam nunc S. Pauli, & Tyberim teſtarum laterumq; fragmentis, aggerato *71. Latumia ubi.* *72. Atrium regium.* *73. Vbi fuit ſumma Velia.* *74. Teſtaceus mons.*

C nunc mõti, Teſtatio eſt appellatio. Fama ẽm multis ante ſeculis cõtinuata habet, eã mõtis molem, quæ proculdubio magna eſt, in id celſitudinis creuiſſe ex urnis aliiſq; teſtaceis, in quibus imperio ſubditi Romano populi, tributa Romã pertuliſſent. Et quidem nós eam famã eſſe falſiſſimam, certius probare poſſumus, ꝗ̃ quo autore, qua inſtitutione id factum ſit, edocere. Quantum uerò attinet ad famæ falſitatem, norunt mecum, qui Romanorum geſtas res legerunt, cõſueuiſſe quæſtores in prouincias mitti, quibus curę eſſet tributa exigere, & ſiue legionibus in ſtipendia diſtribuere, ſiue in ærarium Romã deferre. M. Cato Vticenſis quæſtor in Aſiam, in Cyprumq; miſſus, habita à prouinciali bus tributa, nõ fictilibus urnis geſſit, quas homo legum obſeruãtiſſimus in teſtacei mõtis exaggeratione cõfringeret: ſed tenaciſſimo cõſutos corio ſacculos in ſumma nauis puppi geſtauit: ſubere ea ratione lõgiſſimis alligatos reſtibus, ut ſi naufragio ipſe cum nautis periiſſet, ſupernatans ſuber oſtẽderet in fundo depoſitum, & amiſſo præſtanti ciue, populo nihilominus Romano tributorum pecunia, eſſet ſalua. Nec ſolum in exter-

D nis prouinciꝫs, ſed in Italia etiã, tributa per quæſtores exigebãtur. Idq; Macrobius in Saturnalibus de fide ſeruorum erga dominos tractans indicat. Aſinio Pollione Patauinos cogente, ut tributa cõferrent, & propterea dominis latitantibus ſeruorum nullus inuentus eſt, qui libertate propoſita dominum ꝓderet. Sed omiſſa inani, & noſtro iudicio ſuperflua uanæ opinionis cõfutatione, quas ad rei ueritatem habemus cõiecturas, in mediũ proferamus. Plinius in libro trigeſimo quinto multa dicit de figulis & plaſticis, quorum opificum uis uerbo à Græco ſignificat interpretata, eos uel ex terra, uel ex gypſo, uel argilla aliqua ſimilitudines, uel formas effigiare. Sed quod ad noſtrã facit intẽtionẽ, maximum dicit uſum fictilium maioribus, qui Romanorũ fundauerunt imperiũ: adeò ut deorum ſimulacra, templorumq; ornamẽta, & ipſa parietum cruſtamenta, ex fictilibus conficerent̃. Suntq; hæc pauca Pliniꝫ de ea re uerba: Turianum accitum à Fregellis, cui locarat Tarquinus Priſcus Iouis effigiẽ in Capitolio dedicandã: fictilem fuiſſe eam. & ideo non mirari ſolere fictiles in faſtigio templi eius quadrigas: de quibus ſæpe diximus: ab hoc eodem factum Herculem, qui hodieq; materiæ nomẽ in urbe retinet. Hæc ẽm tum deorũ erãt effigies laudatiſſimæ: nec pœnitet nos eorũ, qui deos tales coluere. *75. De figulis & plaſticis.*

Aurum eñ & argentum,ne in dijs quidem conficiebatur:durāt etiam nunc pluribus in E
locis talia ſimulacra.Faſtigia quidem templorum etiam in urbe crebra, & munita mira
cælatura,& arte firmitateq; ſanctiore auro certè innocentiore.Et infrà:Quęq; adhuc di
ximus,uel aſſiduitate ſatiant figulinarum opera, & fictilibus dolijs ad uina excogitatis
ad aquas Tyberis ad balneas,ad tecta coctilibus laterculis. Atqui Numa rex ſeptē col
legia figulorū inſtituit,quin & defuncti ſeſe multi fictilibus ſolijs condi maluere. maior
pars hominum terrenis utitur uaſis. Marcus etiam Varro figulos uno in loco fuiſſe indi
cat,quum dicit Venerem Myrteam fuiſſe inter figulos.& Myrteam ideo appellari,quia

Vicus uitrariorum.

locus ille primus myrti eſſet feraciſſimus.Et Sexti Ruffi urbis Romæ deſcriptio habet,
in regione prima porta Capena fuiſſe uicū uitrariorum.quū itaq; figulorū eam eſſe offi
cij cōditionem uideamus,ut longe ab aquis haberi non poſſit:quum item eius artis pur
gamenta,ſi nimis multa in aruis diſpergant̄,ea reddant cæteris uſibus inutilia.Si uerò in
flumen abijciantur,aut illud in breui compleant,aut difficillime eruantur,prudenti cōſi
lio factum tenemus,ut tam multa figulorum collegia à Numa rege inſtituta, myrteis & F
ſecus fluuium apud uitrariorum uicum,ibi fuerint locata, ubi nunc Teſtaceū inter mon
tem & Tyberim uineas uidemus.q; ſi Numæ regis temporibus,quando urbis Romanę
imperiū intra uigeſimum lapidem coarctabatur,figulorū collegia fuerunt ſeptē: quan
to plura credimus eſſe addita Romani populi multitudine,non minus aucta,q̄ fuit im
perium dilatatū.Hæc omnia attentè conſiderantes mirari ſolemus, cur Teſtaceus mōs

76. De ludis Taurijs.

ſupra fidē eorum,qui non uiderunt arduus,non in alpem potius inſurrexerit.Quæſiuit
uerò nuper Lęlius noſter Vallenſis iureconſultus:nunquid ludi Taurij, quos poſtremo
carnis priuij dominico die,ad eū mōtem fieri ſpectabamus,illi eſſent,quorum meminit
Marcus Varro:cui nūc ſicut polliciti fuimus reſpōdemus.Ludos quidē Taurios ad po
ſtrema Februarij menſis tēpora,Romanos edere conſueuiſſe:ſed quod ex parte ſuperi
ore loco in Equuria,& Circi flaminij deſcriptione diximus,licet ludi appellarent̄ Tau

77. De locis quorum certa non habentur teſtimonia.

rij:nō tauri ſed equi curribus iuncti,à cāpo Martio per Equuriā currentes, quum ad ſe
ptem metas circumacti eſſent,in Circū Flaminium ferebant̄. Amplum & uaſtum nūc G
ingreſſi ſumus campū,diſperſa per urbem loca deſcribendi,cui parti tantū abeſt,ut ple
ne ſatis poſſe facere confidamus:q; licet ea,quæ hactenus ſunt ſcripta,multo maiora ijs,
quæ forent reliqua exiſtimamus futura,tñ pauciſſima in poſterū certa oſtendere ſpera
mus.Si quis eñ urbis Romæ ætatis noſtræ partes ſingulas uel mente,uel oculis luſtran
do peruagabit̄, ea quæ populo nunc & domibus frequētata ſunt, à nobis penè intacta
intelliget:quod quidē nulla à nobis negligentia,aut inaduertentia magis factum eſt, q̄
ne ignota imprudēter aſſerere,aut impoſſibilia uanè & leuiter conari cōpelleremur.Li

78. De eccleſia S. Marci. Pallaturæ.

bet tamen aliqua ex parte ipſam ſcribendi ſine antiquis & dignis fide teſtibus audaciā,
qualis futura fuerit oſtendere. Ea in regione omniū præſentis urbis populo frequētiſ
ſima,quā Capitolio Exquilijs campo Martio & Pantheone uidemus clauſam, Eccleſia
eſt S.Marci,quā tuus,Eugeni, nepos Petrus gēte Barba patritius Venetus, & S.Marię
nouæ cardinalis inhabitat:eam ſcribit Petrus bibliothecarius à Marco pontifice Roma
no eius nominis primo,iuxta Pallaturas fuiſſe ędificatam.Et licet multorum ut apparet H

79. De baſilica XII. Apoſtolorum.

ingentiū olim ædificiorum ruinæ, multa nunc cernantur fundamenta, quid tamen illæ
fuerint Pallaturæ ignoramus.Proximam illi eccleſiam baſilicæ XII Apoſtolorum,nūc
inhabitat & cardinalatus titulo tenet Biſarion ex Cōſtātinopoli urbe Græcus,cui Nice
no uulgaris eſt appellatio.Quis uerò ipſam ædificauerit eccleſiā: aut quæ fuerint ædifi
cia,quorū ingentia apud eam cernunt̄ ueſtigia,mihi penitus ignotum eſt:& tñ extantia
ipſius eccleſiæ monumēta,ante annū tricenteſimū ſcripta,fuiſſe dicūt intra ipſius eccle
ſiæ parrochiā,& ꝓpe Capitoliū Veneris ortū cognomine mirabilē,& multa haud qua

80. De eccleſia S.Marcelli.

quā ignobilia,quorū loci & ſitus nullā ſcire poſſumus certitudinē. Eccleſiā uerò S.Mar
celli, quā Nicolaus patria Surrentinus, & eiuſdē eccleſiæ tituli cardinalis appellatione
Capuanus inhabitat: ſcribit bibliothecarius à Lucina nobili muliere uia Salaria fuiſſe
ædificatā in Catulabio, qđ lanij ſeu carnifices ꝓ animaliū ſtabulo habere cōſueuiſſent,
quo in ſordidiſſimo loco,tentus & paſſus fuerit beatus pont. Marcellus. Sed eius pala
tij,quod idē cardinalis elegantiſſimum apud S. Mariæ in uia lata eccleſiā ædificat: rui
næ inter cæteras urbis conſpicuæ,quid olim fuerint nullo in loco inuenimus ſcriptum.
& tamen

A & tamen quantū ex Sexti Ruffi deſcriptione urbis poſſumus aſſequi cõiectura, Iſidis tē *Iſidis templum.*
plum ibi fuiſſe tenemus, apud quod in portæ triūphalis deſcriptione Veſpaſianū & Ti-
tum triumphatores nocte illa, quæ triumphū præceſſit, quieuiſſe oſtēdimus. Scribit em̄
Ruffus Iſidem prope Mineruam Chalcidicam fuiſſe, ſeruatq; ipſa nunc nomen ſuū Mi- *81. Tit. Cn. Põpeij in delubro Mineruæ.*
nerua, à fratribus ſancti Dominici prędicatoribus, ſub glorioſę uirginis dei genitricis ti
tulo habitata, de quib. ingentibus, quæ nunc cernunt̄, ruinis, qđ dicamus nihil aliud eſt,
ꝗ in eius delubro titulos fuiſſe geſtorū Pompeij, quos Plinius ſic ponit. Pompeius Ma-
gnus imperator bello triginta annorū confecto, fuſis fugatis occiſis in deditionem ac- *82. Præfatio triumphi Cn. Pom.*
ceptis hominū cẽties uicies ſemel octuaginta milibus, depreſſis aut captis nauib. octin-
gẽtis quadraginta ſex, oppidis caſtellis mille quingentis, uigintiocto in fidē receptis ter
ris, à Meotide ad rubrū ſubactis, uotū merito Mineruæ. Triumphi autem præfatio hæc
fuit, Cum oram maritimā prædonibus liberaſſet, & imperiū maris populo Romano re- *83. Querela ignoratiõis multorum locorū ſacrorum.*
ſtituiſſet, ex Aſia, Ponto, Armenia, Paphlagonia Capadocia, Cilicia, Syria, Scythis, Iu-
B dæis, Albanis, Iberia, Inſula Creta, Baſtarnis, & ſuper hoc de regibus Mithridate atq; Ti
grane triumphat. Sunt etiā alia per urbem tunc ſpecioſa, ſed ſimili uetuſtatis ſuæ ignora
tione obſcura, quæ illis relinquimus deſcribenda, quibus fortaſſis curæ erit hanc deſcri
bere, quam noſtrum habet ſeculum Romā, & ſi primæ illi potentiſſimæ multo diſſimi- *84. Comparatio qualis ueteris & præſentis Romæ.*
lem, non parū tamen Europæ & aliquot Aſiæ partibus uenerandā. Et quidem licet Ro
mano nomini ita affecti ſumus, ut nihil poſt religionē maiori colamus ueneratione: nõ
tñ paſſione ita abduci à uero iudicio nos patimur, quin diſcernamus quantū longe ab-
ſit urbis Romæ noſtri tēporis rerū ſtatusq; conditio ab illa, quæ olim illi affuit potenta-
tus & imperij maieſtate. Sed cõtrà nõ ſumus ex illis, quos uidemus præſentē Romanæ *85. Habet præſens Roma aliquod in gentes imperium.*
rei ſtatū haud ſecus ſpernere & pro nihilo ducere, ac ſi omnis eius memoria ſimul cū le-
gionibus, cõſulibus, ſenatu, Capitolij palatijq; ornamentis penitus interijſſet. Viget cer
te, uiget adhuc, & quanq; minori diffuſa orbis terrarū ſpatio, ſolidiori certè innixa fun-
damento urbis Romæ gloria maieſtatis. Habetq; Roma aliquod in regna & gentes im
C periū, cui tutando augendoq;, nõ legionibus, cohortibus, turmis & manipulis, nõ equi- *86. Non armis & ſanguine, ſed religione ſubijciuntur populi.*
tatu, peditatuq; opus: nullo nunc delectu militū, qui aut ſponte dent nomina, aut milita
re cogant̄ eductæ Roma & Italia copiæ in hoſtē ducunt̄, aut imperij limites cuſtodiūt̄.
Nõ ſanguis ad præſentem ſeruandā patriā effundit̄, nõ mortaliū cædes cõmittunt̄. Sed
per dei noſtri & domini noſtri Ieſu Chriſti imperatoris uere ſummi, uere æterni religio
nis ſedē, arcē, atq; domiciliū in Roma conſtitutū, ductosq; in illa ab annis mille & qua-
dringentis martyrū triumphos, per diſperſas in omnibus ęternæ & glorioſiſſimæ Ro- *87. Dictator perpetuus eſt pont.*
mæ templis, ædibus, ſacellisq; ſanctorū reliquias, magna nunc orbis terrarū pars Roma
nū nomen dulci magis ſubiectione colit, ꝗ olim fuit ſolita cõtremiſcere. Dictatorē nũc
perpetuū nõ Cæſaris, ſed piſcatoris Petri ſucceſſorē, & imperatoris prædicti uicariū põ
tificē ſummū, principes orbis adorant & colunt. Senatū præſentis Romæ Cardinales ec *88. Senato. ſunt card.*
cleſiæ poſt pontificē orbis uenerat̄. Nec quiſquā memor tanta à deo noſtro ſanctorum
meritis eſſe tributa, addubitabit, ſi ab huiuſmodi noſtræ reip. curam gerentibus & ad Pe *89. Totum orbem Ro. ec. habebit ſubiectū ſi ſancte uiuet.*
D tri piſcatoris nauiculæ clauum ſedentibus, in ſolā religionē & ſanctimoniam curſus diri
getur, futurum ut non aliter Aſiam Aphricamq; Romano Chriſtianorū imperio ſubi-
gant, ꝗ Europæ regna populosq; ſubiectos habent. Quid quod maiora uel certè paria
priſcorum temporum uectigalibus, Europa penè omnis tributa Romā mittit, dum ſin- *90. Tributa pendet pene omnis Europa.*
gulæ ciuitates à Romano pontifice beneficia accipiunt. Verum hanc ſummo pontifici
& cardinalibus exhibitam ab orbe reuerentiam, eas à populis miſſas ingentes pecunias *91. Quæ ſunt ſolida præſentis ſtatus fundamenta.*
poſſe etiam alteri ciuitati, quàm Romæ dignitatem emolumentumq; afferre quiſpiam
contendet, & Auinionem, Bononiam, Florentiam, Ferrariam ea aliquando fuiſſe glo-
ria decoratas allegabit. Et nos quin id quoq; fateamur recuſare non poſſumus. Sed pro
pria quædam habet urbs Romana adeò præclara, excelſa, admiranda, ut ne dum alibi in *92. Qui Ro. non uiderit nihil uidit.*
orbe inueniantur, ſed nec etiam ea transferri liceat optari. inprimis qui Romam ipſam
rerum caput & dominam non uiderit, temere quicquam alicubi admirabitur. Habet e-
nim urbs ipſa Apoſtolorum limina, & terram ſacro martyrum cruore purpuream. Ha- *93. Limina apoſt.*
bet ſeruatam linteo Veronicæ mulieris, in cunctarum orbis eccleſiarum primariæ atq; *94. De Veronica.*
matris beati Petri baſilica extantem, proprijsq; apparentem liniamẽtis dominici uultus

 effigiem

95. Domine effigiẽ.Extat inſuper notus celebratusq; locus in uia Appia,Domine quo uadis appel- E
quo uadis. latus,ubi perfugo Petro Chriſtus occurrit,& ſuper durã ſilicem ueſtigia reliquit popu-
96.Cœmete. lo celebranda.Quumq; paulo fueris eadẽ uia progreſſus,inuenis ſpecum cœmeteriũq;
Cali. Calixti,beatis ſanctorum oſſibus refertiſſimum,cui additam eccleſiam ſancti Sebaſtia-
97.Sancta ni martyris,quum præteritorum præſentisq; ſeculorum incuria prælatorum ruere per-
ſancto. miſiſſet,tu Eugeni pontifex,magna cum laude nuper iuſtauraſti. Viſitur apud Latera-
98.Capita nenſem eccleſiam Sancta ſanctorum locellus cœleſti gratia plenus. Et in eadem uiſun-
apoſt. tur eccleſia Apoſtolorum Petri & Pauli capita,Venerando ſimul timore applauſuq; in
99. Incunabu ſpicienda.ſub quorũ ſublimi & ſicut par fuit ornato loco, incunabula & circuncißio Sal
la & circun. uatoris,& ipſius genitricis uirginei lactis uaſculum,miro candore cernatur,Eo in altari
ſaluat. quod primum religió Chriſtiana legitur habuiſſe.Sunt in Carinis catenæ,quibus beatũ
100. Lac uir. Petrũ in carcere ligatum Herodes tenuit in eccleſia, quæ ex inde Beati Petri ad uincula
101. Primum appellatur.Eſtq; apud ſacra uirgines ſancti Syluestri monaſterium incolentes, attentè
altare. ueneranterq; contemplandum beati Ioannis Baptiſtæ caput.Agnetis uerò uirgunculæ F
102. Cat.b.P. annnulus dei ſponſi ſui dono de cœlo miſſus, apud celebrẽ pulcerrimamq; illius in uia
103.Io.b.ca. Numentana eccleſiam ſeruatur.Habet quoq; inſignis & ſpecioſiſſima in uia Tiburtina
104.An.b.ag. Laurentij martyris beati eccleſia craticulã,ſuper qua fortiſſimus athleta exuſtus,de gen
105.Crati- tilium rabie triumphauit.Seruatq; eadem baſilica eundem Laurentium & alium ſibi ſi-
cula. milem aliunde aduectum Stephanum protomartyrem ut uirtute meritisq; pares unico
106.Steph, hoſpitio clauderentur. Viſuntur item ab urbe ſecũdo miliario,& Hoſtienſem inter Ar-
& Lau. ſepul. deatinamq; uiam dulcis aquæ fontes,qui fuſo Pauli apoſtoli ſanguine eruperunt.Et ma
107.Fontes gno Exquiliarum monte ſpecioſiſſima eſt ſanctæ Mariæ maioris baſilica, cuius funda-
S.Pau. menta æſtiuæ niuis indicio fuerunt iacta.Qua in eccleſia glorioſiſſimi Hieronymi cor-
108.S.Mariæ pus ad præſepe,in quo primum uagijt Chriſtus Ieſus conſeruatur.Non minorisq; mira-
maio.eccleſia culi eccleſia eſt in Tranſtyberina Ianiculi regiõe uirginis Mariæ, ubi nato domino fons
109.S.Hie- olei deſcẽdit in Tyberim.Sunt uerò multa ac prope innumerabilia,quorum & ſuperio-
ron.corpus. ri loco dictorum inſpiciendi,tangendi,uenerãdiq; deuotione adducti,Pannones, Mœ G
110. S.Maria ſi,Macedones,Acarnanæ,Epyrotæ,Dalmatæ,Iſtri, Liburni, & ipſi inprimis plurimas
Trãſtyberina. in regiones prouinciasq; diuiſi Germani,& Galli, Hiſpani quoq; ac toto diuiſi orbe Bri
tanni,nunc Anglici ſingulos fermè per annos Romam adeunt,Romam uenerãtur, Ro
mam ducunt eorum dominam & magiſtram.Nec Europæ ſolum populi Romam & e-
ius ſanctimoniam uenerantur:ſed tua etiam pater Eugeni, opera factum eſt, tum cura,
tum etiam impenſa,ut ex Aſia quoq; & finitimis illi Europæ & Aſiæ partibus poſt iun-
ctos occidẽtali eccleſiæ Græcos,Armenioſq;,Boſnẽſes ex Europa,Neſtorianos quoq;
111.Concilia & Georgianos ex Aſia minori,Põto,Paphlagonia,Cilicia & Aſſyria,Scythis, Albanis
ti Aſiani Ro. & Iberia,& demum Æthiopes ex Aphrica catholicæ fidei,& Romanæ eccleſiæ cõcilia
112.Ro.fre- tos uiderimus.Quo fit ut à pluribus orbis terrarum populis, nationibusq; aduenis Ro-
quentia. ma,quàm alia orbis ciuitas frequentetur. Nec paruus eſt contemnendusúe is Romam
113.Quot confluentium numerus mortalium,quandoquidem Quadrageſimalis ieiunij tempori-
mil.ſingulis bus,quadraginta & quinquaginta,& quãdoq; plura milia ex multis earum,quas ſuprà H
an.Romam enumerauimus prouinciarum Romam adeunt,Romæ,baſilicas,templa,ſacella, & ſin-
adeunt. gulas ædes circuunt,quorum nullus tam hebeti ſtupidoúe ingenio, qui ſuperba Roma
114. Viget ad norum olim principum palatia, ſuperbiſſimas ſpectaculis edendis inſtitutas extructio
huc Ro. maie- nes,Thermarum celſos fornices & inſana aquæductorum opera perluſtrans, quid fue-
ſtatis gloria. rint,quid'ue ſibi uoluerint ſingulos ſciſcitans obuios,uidiſſe,ſciuiſſeq; non lętetur.Itaq;
uiget adhuc ſolido innixa fundamento Romanæ gloria maieſtatis. Et non parua terra-
rum pars ſponte & abſq; armorum ſtrepitu,dulci reuerentia Romano nomini colla ſub
mittit.Sed quando à propoſito digreſſi ſumus,qui ab ædificiorum locorumq; urbis in-
nouanda memoria diſſerendis,cultus & uigentis adhuc reuerentiæ ratio-
nibus diu immorati ſumus,ad ipſas urbis ædificiorum redeundum
eſſet,ſi plurium quàm hucuſq; deſcripſimus,indicauimusq;
per omnia urbis loca à nobis dimiſſorum,certio
rem dare notitiam poſſemus.

F. I N I S.

A BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS DE ORIGINE ET GEſtis Venetorum ad Franciſcum Foſcari ducem, inclytumq́ Senatum, cæteroſq́ reip. Venetæ Patricios.

MAGNUM Franciſce Foſcari princeps ſereniſſime, uoſq́ ampliſſimi Senatores, ac uiri Patricij negociũ ac omnium maius, quæ excogitari poſſint, Venetæ reip. nunc incumbit: utrum ne geſtum diu in Turcos bellũ continuare, an potius præſidij ab uniuerſo orbe Chriſtiano afferẽdi deſperatione, pacem cum illis conſtituere debeat, conſultatio anxium animiſq́ ſuſpẽſum tenet. Quid uerò ſupremi orbis Chriſtiani principes ad cõmunem ſibi uobiſq́ hanc cauſam conſilij quid opis afferãt, nec ſatis ſcio, qui os in cœlum non ponere, nec ſi coniectura aſſequar, dicere auſim. Sed eſt alia ratio, ut ex plurib. iſta ſit non improbabilis, quæ me impulit ad ſcribendum. Ego enim nomine & profeſſione, & utinã ne ſola Chriſtianus, ego Italicus orbi Chriſtiano, & ipſi Italię ſi quid ſum,
B & inprimis ſi quid eſt in me ingenij debeo: ut non improbè uidear facere, ſi ea quæ mihi ſunt calami & rerum geſtarum peritiæ, arma ad rei Chriſtianæ & Italiæ defenſionẽ cõſero. Ego ueſter ciuis Venetus, eam ab optimo quocunq́ ueſtrũ in me beneuolentia recognoſco, ut ſi rebus nequeo, cogitatione tantum & ſcripto difficillimis horum temporũ rebus poſſibilem reip. opem & operam tenear impartiri. Geſta itaq́ à Venetis, tum aliter à ueſtra urbe condita, tum maxime in Barbaros, adeò breuibus cõmentarijs coarctabo, ut memineritis ac attentè cõſideretis uos maiorum ueſtrorũ propoſita oſtenſaq́ incedentes uia, nuſq̃ dei & hominũ fauoribus, nuſquam ſecuritate, nuſq̃ parti imperij cõſeruatione ac amplitudine carituros. Nullã mihi quiſpiã hiſtoriæ ac rerũ geſtarũ peritia celeberrimus urbẽ dabit, quæ admirabilem obſtupendãq́ ſicut urbs Veneta habuit originem. Qui enĩ urbẽ Romã cõdidit Romulus, paſtores cõuenas ex uicina regione perfugas nactus eſt, quibus in tutum cõfugientibus Aſylum cœptum, non uoluntariè magis, ꝙ auidè urbs & pro uiribus aucta, & ab impetentibus eſt uiriliter defenſa. Thebas
C Cadmus dum cõderet bonitate loci, & ſua illectos ſuaui eloquẽtia populos, faciliter cõgregauit. Brennus Indutiomarus Galliq́ Mediolanũ, Veronã, Vincentiã, Tridentũq́ cõdentes populis repleuerũt, quos uini auidos ſitientes, cupiẽtiſſimoſq́ ea ratione ſola traxerunt in Italiã. Venetã uerò urbẽ nõ uoluntas, ſed timor: nõ propoſitũ, ſed occaſio: nõ conſiliũ, ſed neceſſitas his cõdidit in locis, quæ nulla mẽtis ſanè hominũ prudentia elegiſſet. Fuit tñ cauſa, loco tantæ urbis cõditæ ineptiſſimo, lõge horridior cõdendæ admirabiliorq́. Athila nanq́ Hunnorũ rege potẽtiſſimo, quẽ ſexcentorũ armatorũ milia ſequebant̃ Aquileiã urbẽ premente, Altinũ, Cõcordia, Patauiũ, Montiſſilicis urbes ſolo æquatæ ſunt, pariterq́ capta & funditus diruta, Aquileia, Vincentinis, Veronenſib. Mantuanis, Brixianis, Mediolanẽſibuſq́ & Papienſibus cõtigiſſe cõſtat. quarũ tot urbium populi, ne ordinẽ nunc ſequamur in hiſtoria diffuſè ſeruatum, in hęc paluſtria arena & calamis cœnoq́ contecta cõfugerunt loca, in quibus conditã nunc urbẽ Venetã orbis aſpiciens obſtupeſcit. Nec factus eſt à tantis populis, ad has paludes urbis ædifican-
D dæ animo & intentione concurſus. ſed barbaros efferatiſſimos homines, uiri nobiles et uiribus potentatuq́ in ſingulis locis præſtãtiores, natos ſecũ & uxores miſerabili colluuione trahẽtes, id quærebãt, id ſolũ in uotis habebant, ut ſaluis in cœno paludibus & arena corporibus, quæq́ ſubirent ſubſtinerẽtq́ incõmoda, dũmodo eam barbarorũ ſęuitiẽ, & à filijs uxoribuſq́ peiorẽ morte abigerẽt ſeruitutẽ. Fato aũt & dei nutu ac prouidẽtia, cõditio illa urbi Venetę debebat̃, ut ea loca à barbaris cõplerẽt̃ diuerſarũ Italię urbiũ uiris, quibus perpetua foret cura barbaras gentes, populuſq́ feroces & immanes, à Chriſtianorũ ceruicibus repellẽdi. Si quis enĩ inuidia & odio carens ea uiderit & attẽtè legerit, quæ in Romani imperij inclinationis hiſtorijs, triginta iam & duobus libris ſcripta ſunt à nobis, faciliter intelliget, Venetis ſolis ęquè ac cęteris omĩb. Chriſtianis ſimul acceptũ deberi, Saracenos hactenus Italia & Ægęi, Ionij ſuperiq́ mariũ inſulis pulſos eſſe, quanq̃ ſcriptæ à nobis hiſtorię, leuẽ & mutilatã habeãt geſtorũ à Venetis mentionẽ, cũ in tanta, quã cõplexi ſumus hiſtoriã, Romani olim totius imperij non licuerit ſerioſè ac diffuſè à Venetis geſta attingere, quibus ordine & coploſè explicandis, ſeparatã & quidem amplam cõficere poſſemus hiſtoriã. quod quidẽ facilè indicabũt ea, quæ ad huius

temporis

Venetiæ. Roma. Thebæ. Mediolanum. Verona. Vincentia. Tridentum. Athila. Aquileia. Barbari.

temporis propoſitum,& mutilata ut diximus in noſtris hiſtorijs mẽtione, in hoc breue B
opuſculum identidem reſtringemus. At iam ſenſim manum apponere incipiamus.

Venetiarum initium. VENETAM urbem ad annum ſalutis ſextũ quinquageſimũ & quadringenteſimũ condi cœpiſſe,ita certè docuimus in hiſtorijs,ut labi à uero,ac errare cõſtet eos q cunq; aliter auſi fuerint affirmare:nemo eñ eorũ,qui Venetæ urbis cõditæ materiã atti gerunt,negat cõtinuatæ urbis Aquileiæ obſidione,quã tribus annis duraſſe cõſtat,primum cœpiſſe in paludes & ſtagna confluere populos: à quib.diruta Aquileia, & breui *Athilæ mors.* pòſt mortuo Athila,huius nouæ urbis fundamẽta fuerũt inchoata,& Athilã docet Euſebij Cæſarienſis temporũ ſupputatio,ad anni finẽ excidij Aquileię,poſt urbes de quibus eſt dictũ,uſq; ad Papiã exciſas cũ Italia excederet,fluxu ſanguinis interijſſe, erantq; tunc Martianus Conſtantinopoli imperator,Genſericus Vandalorũ in Aphrica,Meroueus Francorũ in Gallijs reges.Leo primus Romæ pontifex,& Valentinianus iunior, unde trigeſimũ in Romano occidentali imperio agebat annũ,quẽ q perquiret, ſextũ ut diximus quinquageſimũ:& quadringenteſimũ ſalutis eſſe cõperiet. Vnde ſi me ueſtra exau F dierit ſapiẽtia,qs milleſimo cõditæ urbis Romæ anno, Philippus Romanorũ principũ primus Chriſtiano inſignitus charactere, aliarũ pridẽ conditarũ urbiũ exemplo fecerit ludos ſeculares,quos quoq; III ab hinc anno facere diſponetis ſolenni põpa, quã proceſſionẽ appellamus primo,poſt alijs lætitiæ & iubilationis apparatibus ita oſtenſis,ut actis deo noſtro gratijs,tantã urbẽ ad milleſimũ annum,tanta cũ rerũ geſtarũ gloria,tãta cum opulentia perductã eſſe lætari,&ut decet,exultari ſignificetis.Sed ad rem: Vene *Narſes. Totila.* tæ urbis cõditæ primũ oĩs Italia maximũ cepit fructũ,in fauoribus Narſeti Cartulario Iuſtiniani imperatoris cubiculario,& copiarũ ductori præſtitis,quãdo aduerſus Totilã Oſtrogothorũ regẽ urbis Romæ euerſorẽ,cum exercitu ueniebat. erat is annus cõditæ urbis Venetæ LX,ad quẽ iam mirabile acceperat incrementũ, utpote quã uiri nobiles atq; ditiſſimi nõ paſtores & latrunculi inchoaſſent.Cũ itaq; Narſes permenſo mari Rauennã à Cõſtãtinopoli peditatu,ipſe cũ equitatu Italiã ingreſſus eſſet,Totila hoſtis eius G apud Taruiſiũ patriã urbemq; ſuã,apudq; alia Italię Trãſpadanæ loca ſibi ſubdita, ne ulterius progrederet armis reſiſtere cõtendebat:feciſſetq; niſi imperatoriũ Veneti equitatũ,& eius ducẽ Narſetẽ,nauibus tranſportatos in Rauennatẽ agrũ,ubi nũc eſt Ferraria, expoſuiſſent. cuius beneficij memor Narſes quamprimũ Rauennę fuit,opifices Venetias miſit,à quibus ſancti Theodori ſacellum,ubi eccleſia nunc eſt ſancti Marci, & ſanctorum Menæ & Geminiani eccleſia,in capite Brolij ędificata eſt.Sicq; Venetorũ auxi *Cleſis rex.* lio non quidem leui,Oſtrogothi Italia deturbati ſunt.Ad annũ inde circiter quadrageſimum Cleſis ſecundus Longobardorũ rex,omniũ crudeliſſimus, quos ad eam diẽ pertu *Lombardia.* liſſet Italia,populos eius regionis,quã nũc dicimus Lombardiã,inauditis cædiũ rapinarumq; cladibus afflixit:multiq; tunc ac penè omnes,qui prolabi potuerũt, Venetias cõfugerunt,ut à multis eam tunc alterã Venetæ urbis ædificationẽ fuiſſe tradatur. Quinimo ex eo tunc facto inoleuit prouerbiũ:alias urbes pueros lactantesq; alere, Venetam uerò adoleſcentes ac planè uiros ſibi in populum procreare.Per hęc ipſa autem Longo H bardorum tempora Italię infeliciſſima, Romanum orientale imperiũ aliã habuit infelicitatẽ,quæ pariter in Italiam redundauit.Ad quadrageſimum enim annũ Longobardo *Saraceni.* rum in Italiam ingreſſus,Saraceni Aſiam penè omnẽ ac breui poſt Aphricã occuparũt, quam hiſtoriam noſtro propoſito minimè neceſſariã hic omittimus. Sed quod ad rẽ noſtram facit:cũ Saraceni multa ac maxima alibi facinora perpetraſſent, quinquageſimo tandem regni eorũ anno,qui fuit conditæ urbis Venetæ ſextus & ducẽteſimus,ab Alexandria ſoluentes Rhodũ inſulã Romani imperij peruenerunt: eaq; capta Coloſſum fama celeberrimum,à quo ciuitas inſulæ primaria nomen habuit.demoliti ſunt: ex cuius Coloſſi ære noningentos camelos fuiſſe oneratos inuenimus. Rhodo uaſtata Saraceni in Aegęum delati pelagus multas ex Cycladibus afflixerunt. Inde in Siciliam nauigarunt,quam maritimis in locis ſpoliatam incẽdijs,etiam per mediterranea editis uaſtauerunt. Anno item conditæ urbis Venetæ quinto uigeſimo & trecenteſimo, Iuſtiniani ſecundi imperatoris Conſtantinopolitani tẽporibus,Gregorio tertio põtifice Romano, & Pipino primo Fracorũ rege: Turci primũ Aſiam inuaſerunt, Alanosq; primo,poſt Colchos & Armenios:inde Aminoris Aſiæ populos, & ad extremum Perſas Saraceni

agrorum

A agrorum direptionibus & mortaliũ in agris repertorum ac congredi auſorum cædibus infeſtarunt. Fueruntq; ipſi Turci Scythę ex his, quos Alexandrũ Macedonem inter Hyperboreos montes ferreis clauſiſſe repagulis, cùm alij tradunt ſcriptores, tũ beatus Hieronymus affirmat. has uerò Saracenorum Turcorumq; originis digreſſiones hoc loco facere placuit, q̃a cũ his maximè barbaris Veneto populo & magna ſæpè fuit, & maior glorioſiorq; uidet̃ futura cõtentio. Quandiu aũt apud Cõſtantinopolim Romanũ imperiũ fuit integrũ, Veneti illud integrè cõſtanterq; reueriti, exercendæ mari terraq; mercaturæ, & recipiendis in urbem ſuã uiris quibuſq;, non magis Italiæ q̃ aliarũ prouinciarum profugis, paciq; ubi poſſent inter diſcordias, miſſis propria impenſa oratoribus cõſtituendæ, intentiſſimi fuerunt. Qui quidẽ ſtatus nulla uſq; labefactatus iniuria per annos quinquaginta trecentoſq; Venetijs ab externis motibus quietiſſimus fuit: cùm tñ ipſi inter ſe Veneti diſſidia interim nõ parua habuerint, propriã ad declarationem hiſtoriam expoſcentia, & tamen per id temporis maiora ſunt opinione omniũ iacta reip. Ve-

Turcorum origo.

B netæ fundamenta. Cùm enim ad annum ſalutis ſextum octingenteſimum, facta imperij Romani diuiſione, Carolus Magnus occidentale accepiſſet imperium, Veneti ex uetuſta conſuetudine Conſtantinopolitano magis parentes, in difficultates maximas inciderunt, quarũ finem bonũ, eorũ innocentia bonitaſq; tunc eſt nacta. Cõcedente eñ Carolo principe iuſto & magnanimo, permiſſi ſunt Veneti legibus proprijs ita uiuere, ut pariter utriq; imperio obedirent. Cui fœderum conditioni Leo III pont. Ro. adſtipulatus eſt. Sed tertio abinde anno Fortunatus patriarcha Gradenſis, quẽ coniuratio attigerat, in Ioannem & Mauritium duces Venetos intentata, ſibi timẽs in Franciã ſe recepit, & Carolo imperatori Venetos detulit, quod illi à fœderibus ictis diſcedentes, Conſtantinopolitano magis q̃ Romano imperio adhæſiſſent: adeò quod tantũ apud imperatorem eius patriarchæ uerba ualuerunt, ut Pipino filio Italiæ regi ſcribens Venetos bello agitari opprimiq; iuſſerit. Ducens itaq; in Venetos Pipinus Eracliã terreſtrem unicã illorum ciuitatẽ, cuius locum nunc Ciuitatem nouam appellatis, & Equilium eius ciuita-

Carolus Magnus.

Veneti ſuis legibus uiuunt.

Pipinus rex Italiæ.

C tis oppidũ inuaſit. Sed ciues, qui ea loca frequentiſſimè inhabitabant, campeſtribus locis ſuis munitioribus diffiſi, patriã deſerentes cum liberis & uxoribus Venetias commigrarunt: nec alia fuerunt loca unde maior numerus familiarum Venetorũ, qui nunc extent originem traxerit: quandoquidẽ ad centũ familias, eorum præſertim, qui nunc patricij ſunt, Eracliam Equiliũq; deſeruiſſe, Aquileienſis eccleſiæ aſſerunt monumẽta. Breui tamen pòſt Vbolerius & Beatus Venetorũ duces, Ioanni & Mauritio ſuffecti Theodouium delati, Carolumq; imperatorẽ allocuti, cum eo fœdera amicitiamq; iunxerunt. Sed Niceta patricius à Niceforo imperatore Conſtantinopolitano cũ ingenti claſſe in Adriaticũ miſſus, Dalmatas primo, pòſt Venetos adiectis cum Carolo imperatore fœderib. recedere cõpulit: qui Venetias ueniens, paucos ibi menſes moratus, inducias cũ Pipino in paucos menſes conſtituit. quib. uix dũ finitis Pipinus maiore q̃ antea apparatu terra, mariq; mouit: geſtumq; eſt bellũ illud memorabile, in quo illata regi clades Canali Orfano nomẽ dedit: ſed maiori indigeret hæc hiſtoria uolumine. Capita itaq; illius

Niceta patricius.

Canalis Orfanus.

D ſatis fuerit commemorare. Paulus gẽte Ciuranus obſeſſæ urbi cũ claſſe ſubuenit paxq; inter Niceforũ imperatorẽ & Pipinũ regẽ cõſtituta eſt: in cuius fœdere Venetis cõceſſit rex Italicus, ut immunitatẽ, qua à Carolo genitore donati fuerãt, retinentes, Nicefori partiũ bello paceq; cenſerent̃. Eaq; cõſtituta pace, Veneti publico omniũ inſularũ cõſilio ſedẽ, à Methamauco translatã, in Riuoalto manere, & q; Riuuſaltus eſſet ciuitatis nomen conſtituerunt, palatiũq; quod noſtra ætate ſuperbis eſt ædificijs auctũ, apud Theodori ſacellũ tũc primũ fundare cœperũt. pariterq; eodẽ anno q̃a in Oliuolenſi inſula littori proxima caſtellũ fuerat, epiſcopi ſedẽ ibi cõſtitutã appellãt cũ tota Diœceſi Caſtellanã. Tria paulopoſt in orbe terrarũ maxima fũt audita. Primũ dictu leue, malos poſtea ſucceſſus habuit. Saraceni eñ primã omniũ Italiæ urbiũ Centũcellas urbi Romæ proximas ſpoliarũt. Carolus deinde imp. uir excellentiſſimus obijt. Tertio loco Saraceni quatuor tunc primũ tyrãnos Admiratos nomine habere cœperũt, quorũ unus Ægyptũ & Aphricã occupauit. Duo Hiſpanias inter ſe partiti ſunt, & quartus Palæſtinã ac Syriæ loca cepit. Iſq; per Gregorij IIII pontificis Romani edictũ, qui fuerat tituli ſancti Marci Cardinalis, ſacroſancta Palæſtinæ loca obſcœne fœdata, à nemine Chriſtiano adiri permiſit

Riuuſaltus.

Palatium Venetorum.

Oliuolenſis inſula.

Mauri. permiſit. Maurid in Siciliam claſſe delati late incendia cõmiſerunt. Nec ſciuit potuitq́ B Michael imperator Conſtantinopolitanus tantis malis aliter prouidere, q̃ quod Venetis ne mercimonia occidentis in Aſiã perferrẽt inhibuit. & aliquot onerariarũ nauiũ triremiũq́ præſidia Siculis à Venetis afferri curauit: eratq́ per id temporis Venetiarũ dux *Iuſtinianus Particius dux.* Iuſtinianus Particius, anno cuius ſecundo ducatus beati Marci euangeliſtæ corpus Venetias eſt translatũ. & eo qui ſecutus eſt anno conditæ urbis Venetæ primo ſeptuageſimo & quadringenteſimo, eccleſia quæ nunc extat ſancti Marci Venetijs ædificari cœpta. Iuſtinianus eñ dux ea auctus gloria ſancti euangeliſtæ ducatus ſui tẽporibus in urbem adducti à populo Veneto impetrauit, Ioannẽ fratrem ſuũ qui apud Cõſtantinopolim exulabat in patriã reuocari, & ſibi in conſortem ducatus dari. *Ioannes dux creatur.* Michaelq́ imperator audiens Saracenos Siciliã inuaſiſſe per Ioannem in patriã reducem, & ducem creatum à Venetis petijt, ut claſſe Siculis opem ferrent. Dumq́ claſſis à Venetis conceſſa armatur, dum nauigat, dum Siculis laborantibus ſe oſtentat, ſancti Marci eccleſia à Ioãne duce, populi gratiã eo in negocio aucupante, perfecta eſt. anno q ſecutus eſt Saracenis Si- F ciliam iterum Tarentumq́ duce Sabba regis Maurorum præfecto obſidione prementibus, Theodoſius imperatoris Cõſtantinopolitani claſſis præfectus, copijs quas è Græcia adduxerat diffiſus, ad Venetos ſe cõtulit. & Petro Touerdenico ac Ioãne eius filio Venetiarũ ducibus Spatharij dignitate, quæ tunc erat omniũ illius imperij maxima, ornatis ab ea rep. impetrauit ſexaginta triremiũ claſſem à Venetis armari: auctusq́ tanta claſſe Theodoſius nõ prius inchoata in portu Venetiarũ uelificatione deſtitit, q̃ ſinum *Sabbas Saracenus.* attigit Tarentinũ. Sabbas uerò Saracenos quamprimum eam omnem Chriſtianorum claſſem Adriatico emẽſo, in ſinum Tarentinũ flectere intellexit, ſiue q͂a timuerit ſiue q͂a timoris ſimulationem rebus ſuis conducere ſit arbitratus, obſidionẽ ſoluit, & ad Crithonitarum littora repente nauigans, Chriſtianis quid facturus eſſet dubium fecit. Sed ea in magnarum claſſium propinquitate, cùm leuia per occaſiones cõmitterẽtur certamina ad prælium uel inuitis utriuſq́ exercitus præfectis eſt uentum, quod quæ partium inchoaſſet, utriuſq́ claſſis duces ignorare uiſi ſunt: fractis eo in prælio & fugatis Chriſtia- G *Calamitas Venetorum.* norũ copijs, in Venetos pugnæ intẽtiores magna eius cladis calamitas ceſſit. Nam oẽs eorum naues uel merſæ, uel captæ ſunt: militum uerò paucis in barbarorũ poteſtatẽ factis, reliqui aut enecti, aut ad internecionem fuerunt occiſi. Theodoſius autẽ præfectus parte nauium, quas è Cõſtantinopoli duxerat amiſſa, ſaluti ſuæ fuga cõſuluit. Ea elati uictoria Saraceni in Dalmatiam ducentes, Auſtrenſe oppidum ui captum ſpoliarũt. Forte tunc Venetorum naues mercemonijs onuſtæ à Syria reduces, uiſa Saracenorum claſ- *Sinus Tergeſtinus.* ſe in ſinũ ſeceſſerant Tergeſtinum: quas caſu inuentas & fugam moliẽtes barbari interceperunt, odioq́ uſi quo Venetũ perſequebant̃ nomen, mortales in illis repertos ad unum trucidarunt. Exinde ad oram Italiæ flectentes Auconã ui captã ſpoliatamq́ incenderunt. Ad annos inde plus minus uiginti, Saraceni Alexandriã incolentes, Cretã inſulam aggreſſi, ea omni ditione potiti ſunt, quorũ pars maxima in Italiã nauigans, omnes urbes in ſinũ Adriaticum ab AnconeHydruntum uergentes, uel occupatas tenuerunt, uel fugientibus habitatoribus deſertas incenderunt. Nec fuit qui tantę Italorum calami H tati aliquã tulerit opẽ, præter Venetos, qui duce Vrſo Particiaco illos expoſita ſinui Tarentino uaſtantes claſſe adorſi fuderunt, & Italia expulerunt. Eo deniq́ anno, alij Creteſes Saraceni in Dalmatiã ſunt delati, & non ſolum expoſita mari loca, ſed facta pleriſq́ in locis excenſione, mediterranea uexauerũt. Qui Gradum uſq́ delati oppugnauerunt diu, urbe ideo nõ ſunt potiti, quia Veneti uicinæ urbis periculo exterriti, laborãtib. præſidium attulerunt, & fugatos inde Saracenos mari quoq́ ſupero expulerũt: in cuius fortiſſimi facinoris gratificationẽ, Baſilius imperator Cõſtantinopolitanus apochryſarius Dalmatiã adminiſtrans, Vrſum Particiacũ ducem Venetũ protoſpathariũ declarauit. Isq́ dux accepti muneris gratias relaturus, cãpanas duodecim magni ponderis Baſilio imperatori dono miſit, easq́ cãpanas cõſtat primas fuiſſe, quas Grecia alicubi habuerit. Sed & alia barbaries, per tertij Sergij pont. Ro. tempora, Italiã eſt aggreſſa. Nãq́ Vnga- *Primæ campanæ quas habuit Græcia.* ri per uiã Foriulij, quam malo noſtro ab initio mundi deus patefactã barbaris reliquit, Italiã ingreſſi ſunt. Oppoſuit uerò ſeſe illis Berengarius Imperator Romanus ad ipſum Foriulij limitẽ, cum quindecim milibus armatorũ, & manu cõſerta fractum fugatumq́

amiſit

A amiſit exercitū:tum furentes Vngari cæde incendijs & rapinis cuncta uaſtantes, Taruiſium peruenere, eáq; expugnata urbe ultra progreſſi, omniaq; uaſtãtes, per quæ facerẽt iter, Mediolanum inuadere conſtituerant. tum exciti opulentiæ urbis Venetiarũ fama, iam tunc ingenti ſigna conuertentes in eam duxerunt:& lembis tumultuariè fabricatis, *Ciuitas Noua ab Vngaris capta.*
quorum aſſeres pellibus cõglutinarentur. Ciuitas noua capta ad primum impetũ eſt incenſa. Exinde Vngari per littorales inſulas debacchati, Equiliũ & ad alteram partẽ caput aggeris Clugiãq; populati ſunt. Fuit uerò animus Riuumaltũ & Methamaucũ pri- *Clugia depopulata.*
marias eius urbis inſulas inuadere. Sed alia erat tunc eius urbis forma, alia munitio: nãq; Petrus cognomento Tribunus dux, quamprimũ eam gentẽ Pannonia mouiſſe audiuerat, urbem Venetiarum à Riuo caſtelli ad ædem S. Mariæ in Iubanico appellatã, muro cinxerat. Canalem uerò, quẽ magnum dicũt ferrea clauſerat catena, cuius capita unum in ſancti Georgij, alterum in ſanctæ Mariæ prędictæ ædibus firmabantur. Cum itaque Vngari à Clugia mouentes littus, quod cõtra Methamaucum eſt, cepiſſent, ut inde Me-
B thamauco Riuoq; alto per Albiolam potirentur, Veneti Petro Tribuno duce per arma illis reſiſtere perrexerunt. pugnatũq; eſt uarijs in locis, per quę barbari multitudine freti irrumpere conabantur:& cum eo in certamine uano, aliquot diebus laboratũ eſſet, tandem ipſo natalis Petri & Pauli apoſtolorũ die, Vngari uictoriam deſperãtes, re infecta profecti ſunt. Senſit per id tẽporis clades Italia inaũditas. Dum eñ Vngari Venetos infeſtant, Saraceni mõtem occupauere Garganum, quem multis annis undiq; tenuerunt: & Vngari à Venetis in Etruſcos delati, eam cõmiſſis regionem ſumma & aliâs inaudita impietate cædibus, incẽdijs, & rapinis prope deſtitutã deſertamq; reddidere. Omnes eñ motales fœminas æquè ac mares, qui cædibus ſuperfuerant, aut fuga prolabi nequiuerant, in Vngariam adduxere. quin etiam anno, qui ſecutus eſt conditæ urbis Venetæ *Genua capta à Saracenis.*
LXXV. & quadringenteſimo, Saraceni Aphricã Genuamq; urbem ceperunt, in quam maxima uſi ſunt ſæuitia. Vrbe eñ ſpoliata, & his qui arma ad defenſionem induerãt primo impetu cæſis, omnes pariter puberes latebris eductos trucidarunt: redditiq; in A-
C phricã mulieres omnis ætatis & impuberes maſculos, cum facta prę da nauibus impoſitos aſportarunt. Sed iam ſenſim ad aliena prolapſus ſum, ad res Venetas redeamus. Per Agapiti pon. Rom. tẽpora Albertus Berengarij imperatoris filius apud Rauennã conſtitutus, Venetos mercatores multis affecit incõmodis. Comaclenſium eñ nauigio, quod illi haudquaq; tenue habebãt, fretus mare ueſtrũ latrocinijs tenebat infeſtũ. Id cũ Veneti diutius pati nec poſſent, nec uellẽt, in Comaclũ delati oppidũ primo impetu captum, & naues ſimul Comaclenſium incenderũt. Fortè paulo pòſt Petrus cognomento Candianus Venetiarũ dux, Petro filio, ut ſui ducatus cõſors omnia ſecum adminiſtraret, impetrauit. Iſq; Petrus genitori ingratus, cùm in eum cõnſpiraſſet, in exiliũ eſt actus. qui adoleſcẽs acri ingenij ad Berengariũ Albertumq; acceſſit: & cùm fortè XII. onerariæ naues ui tẽpeſtatis in primarium Padi oſtium actæ eſſent, eas Petrus Alberti cõſilio præſidioq; fretus intercepit. Et patre paulo pòſt uita functo, in patriã à Venetis reductus, dux eſt factus. Omitto nũc multas Italiæ calamitates, ut ea quæ ueſtra ſunt propria enumera-
D re poſſim potius quàm deſcribere. Ad annum ueſtræ urbis conditæ ſecundũ quinquageſimum & quingẽteſimum Saraceni bipartito exercitu Italiam ingreſſi, hinc Capuam *Saraceni Italiã ingreßi.*
ceperunt, inde Barrum terra mariq; obſederũt: cui Petrus Vrſeolus ueſter dux annona importata ſubuenit, nec tamen ſoluerunt obſidionẽ Saraceni. Quare cum eſſent Conſtantinopoli nunciata ea, quæ dux Venetiarũ fecerat, Gregorius imperialis Catipanus, id magiſtratus eſt nomẽ, cum claſſe in Adriaticum uenit: qua Venetæ cõiuncta itum eſt in Saracenos, de quibus ſuperatis cęſis & expulſis dux ueſter triũphauit. Eo qui ſecutus eſt anno, Adriæ ciuitatis, à cuius uicinitate ſuperũ mare nomẽ accepit, incolæ maior nũc populus quàm urbis uetuſtas tunc toleraſſe uideatur, Venetorũ fines uaſtarunt: quibus Otto Vrſeolus Venetiarũ dux, Petri defuncti filius, apud Lauretũ Pado & Atheſi uicinũm occurrens conflixit, & ſuperati Adrienſes breui peruenerũt ad eam opum tenuitatem, in qua eos obſorbuiſſe uidemus. Nono poſtea & XX. ac ſexcenteſimo ueſtrę urbis anno, Robertus Guiſcardus uir celeberrimus, ductu cuius regnum primo eſt conſtitutũ, quod appellamus Siciliæ citra Farum, Dyrrachiũ urbem terra mariq; premebat. Nicephoruſq; imperator Grecus, quod per ſe ipſum nequiſſet, Venetos ut preſſæ urbi præſidiũ

afferrent,orauit:qui Dominico Syluio duci ſuo, ut triremiũ onerariarumq; nauium claſ ſe educta imperatori ſatisfaceret, publico cõſilio permiſerunt. Duxitq; in Guiſcardum Syluius claſſem,quã finis oſtendit ingentem paratiſſimamq; fuiſſe.nanq; Normanę cõgreſſa claſſi uictoriam,ſed cruentiſſimã obtinuit,& mare Dyrrachinis redditũ eſt apertum. Poſt aliquot inde annos Robertus Guiſcardus imperium ambiens Cõſtantinopolitanum,quod Alexius imperator peſſimus inuaſerat, claſſem ſuperiore maiorẽ eduxit. E

Alexius imp. Veneti nõ magis ut roganti Alexio ſatisfacerent,quàm quod Roberti potentiam,ſi augeretur,libertati ſuæ ducerent formidabilẽ,claſſem parauẽt ſpe Alexij ampliorem, quæ item Syluio duce alto mari Guiſcardo congreſſa eſt: & fractis fugatiſq; Venetis Alexianiſq; qui aduenerant,Guiſcardus Dyrrachiũ,Dominicus dux Venetias de fuga ſe contulit,

Vitalis Falero. quem inde patres in carcerem coniecerunt: Vitaliſq; Falero illi ſuffectus reparatã illico claſſem ad Alexium duxit. qui imperator Guiſcardo ad Saſium congreſſus fractuſq; & fugatus imperiũ amiſiſſet, niſi Robertus breui poſt febre & caumate per menſem Iulium correptus, apud Caſiopã inſulam interijſſet.

Caſiopa inſul. Inchoata eſt paulo pòſt glorioſiſſima omnium expeditio,quam beatus pontifex Romanus Vrbanus ſecundus in Claromontenſi concilio decreuit,ad quam Veneti claſſem ducentarum omnis generis nauium præfecto Michaele,Vitalis Michaelis ueſtri ducis filio,tranſmiſerunt: eaq; claſſis nõ magis ueſtra militia,quàm Cruceſignatorũ ex omni orbe Chriſtiano ad uos cõfluentium plena fuit.Dalmataſq; conſtat eam nauibus militibuſq; adauxiſſe. Piſani tunc Venetis infenſi,cum triremibus quinquaginta mediterraneũ infeſtabant,id in primis quęrentes,ut naues Venetas caſu obuias interciperent. Siue igitur claſſem Venetorũ Dalmatarumq;,ſua maiorem eſſe ignorarunt,ſiue ea fuerunt audacia,ad portum Rhodienſem tanto nauigio concurrerunt,ſuperatiq; triremes duodeuiginti,& in his militũ quatuor milia amiſerunt.Sed Veneti ob crucis quod deferebant ſigni reuerentiam,triginta Piſanis primoribus in obſides retentis,cæteros incolumes cum redditis triremibus liberarũt. Subinde Laſſimiram,uel ut credo, Smirnam Aſiæ urbem,quæ ſex à mari milibus diſtãs,tunc recens à Turcis diruta fuerat,ea claſſis cepit:& magni Nicolai corpus ibi repertum Venetias miſit:Ea claſſis ueſtra cũ Boglioni Gothifredi tẽporibus cæteræ Chriſtianorum expeditioni auxilio acceſſiſſet,illo ad primi anni captæ Hieroſolymæ finem mortuo,eius fratri Balduino,qui primus rex fuit,primùm uſui eſſe cœpit. Cũ eñ Ptolemaidã,quæ & Accon & corruptè Accia à noſtris eſt dicta,obſideret,uocata claſſis Genuenſis primò, pòſt Veneta acceſſerunt, quas ſimul fuiſſe tunc roſtratas naues & triremes LXXX.refertur:& preſſa mari ac terra Accon,uigeſimo obſidionis die facta eſt in regis Hieroſolymæ poteſtatẽ,liberiſq; duobus his de Italia populis, priuilegia rex in ea urbe cõceſſit ampliſſima. De quibus q̃d ad Venetos ſpectat, infrà diffuſè dicemus. Ad annum nanq; Venetæ urbis conditæ ſexageſimum quartum ſexcenteſimumq;,Balduinus eius nominis ſecundus Hieroſolymæ rex,primo ſuffectus Balduino,de quo proximè ſuprà eſt dictum,Saracenis & Turcis reſiſtendi ſpe deſtitutus Venetorũ auxilia popoſcit,ſocietatem eis in capiendis de terra barbara prouincijs urbibuſq; pollicitus:extareq; uidimus, & uos ſcire non dubito fœderum huiuſmodi formulam, cum Dominico H Michaele ueſtro duce ſolenniter conceptam. Sed priuſquam claſſem Veneti parare potuerint Balduinus iſte, Balach Parthorum regi Hieroſolymã impetenti temerè cõgreſſus, cum magna procerum militumq; Chriſtianorũ parte captus, Chairum in carcerem eſt perductus.

Concilium Lateranenſe. Id cum ſecũdus Calixtus põtifex Romanus intellexiſſet,& fortè tunc Lateranenſe conciliũ celebrabat,Venetos orauit,& ſua impleuit autoritate,ut difficillimis Chriſtianæ expeditionis rebus in Aſia ſubuenirẽt.Erat per id tẽporis Hieroſolymis patriarcha Varinundus,uir nõ magis doctrina & religione,quàm animis & prudẽtia conſpicuus,q̃ Balduino capto Hieroſolymæ & regni adminiſtratio à Chriſtianis fuerat demandata:qui & ipſe ſicut pontifex Romanus ad Venetos mittens fœdera cum Balduino icta illis confirmauit. Dominicus itaq; Michael claſſem adducẽs potentiſſimam ad

An.ſal.1122. annum ſalutis ſecũdum & uigeſimum ſupra centeſimum & milleſimum,in Aſiam nauigauit. Iacobuſq; theologus Genuenſis, qui paulo poſt Hieroſolymis diu uixit, & à quo hæc ſumpſimus, LXX.onerarias naues eam claſſem habuiſſe ſcribit. In qua ſimilius eſt uerò triremes inter & ceteas, ac alias minores, quàm ueſtra habent monumenta naues

A fuiſſe C C. Interea Varinundus patriarcha, quo die certior eſt factus Dominicum Venetijs ſoluiſſe, omnes copias quotquot Hieroſolymis educere potuit, ad Iopem duxerat: quam Hieroſolymæ proximiorem cæteris maritimam urbem, Babylonica ſeptingentarum nauium claſſis arcta & periculoſiſſima obſidione premebat. impetū quem Venetus dux in barbarā claſſem fecit, improuiſum fuiſſe crediderim, quod Genuēſis ſcriptor ęquè ac Venetus autores ſūt, barbaros illico ꝓfligatos fugatoſq́; magna ex parte captos fuiſſe. Iope liberata, iuſſit patriarcha om̄ibus Chriſtianorū copijs terra mariq́; in Tyrū iri, quā urbem omnium præter Hieroſolymam & Antiochiā Aſiæ potentiſſimam Chriſtiani ad id temporis expugnare nequiuerant. Ea tamen ſummis barbarorum conatibus aliquandiu defenſata, tandem multo, ut Genuenſis uerba imitemur, Venetorum ſanguine capta, & Hieroſolymæ regno addita. Conceſſum uerò Venetis a Varinundo patriarcha, & poſtea à Balduino rege pecunia redempto confirmatū, quod uidimus ipſi priuilegium, minora habuit quàm quæ concedentibus in tanti beneficij præmium fuerunt *Iope ciuitas.* *Tyrus.*

B oneroſa. Nanq; Balduinus hic ſecundus ea primo confirmat, quæ primus alter Balduinus rex Venetis in acceptorum principio expeditionis beneficiorum prēmium in hanc maximè formā, in eccleſia S. Crucis apud Achonem altero conceſſerat priuilegio: haberent Veneti omnibus in urbibus Hireroſolymæ & primatus Antiochiæ propriā fori iuriſdictionem: uicum & plateam particularem, ubi furnum, ſtaterā, cauponas, mēſuraſq; proprias, & cætera mercimonia nullis grauati uectigalibus exercerent. Si quis Venetus naufragium feciſſet, ſi deceſſiſſet inteſtatus, bona cederent Veneto magiſtratui. tum in beatorum apoſtolorum Petri & Pauli feſto celebri, regius miniſter ex Hieroſolymæ ærario, trecentos Bizantios Saracenos perſolueret: hiſq; a primo ſecundus addidit Balduinus, ut Tyri Aſcalonisq; urbium, quandocunque in Chriſtianorum fierent poteſtatem, Venetus tertiam partem dominio poſſideret Tyro capta, & Balduino Hieroſolymam reuerſo, periculum palàm eſt factum, quod Chriſtianę expeditioni maximum imminebat, ſi ea à Venetis auxilia non ueniſſent. Nanq; ſuffectus Caloiohanni Emanuel, *Priuilegium Venetorum.*

C tunc Conſtantinopolis imperator, qui tantam Chriſtianis Latinis uictoriam, ſicut & ſui prædeceſſores inuideret, Iope obſeſſa apertè in Venetos cœperat machinari, quos à ferenda Chriſtianis ope cupiebat auertere. Eius itaq; imperatoris per eam ætatem potentiſſimi motibus qui continuabant, territi Venetæ reipublicæ magiſtratus, Dominicum Michaelem ducem ſuum reuocare coacti ſunt. Iſq; probus uir Rhodum primò, pòſt Chium Grę ci imperatoris inſulas ſpoliauit. glorioſum nactus in Chio Theodori martyris corpus, quod in S. Marci baſilicam delatum, in capella inſigni ſeruatur, quam Narſetem cartularium ędificaſſe docuimus. Ductis inde apud Chium hybernis Dominicus dux, Samum, Mytilenas, Andrum & alias de Emanuelis imperio inſulas ſpoliauit: occupatoq; Mothonico, & præda ibi facta inter ſuos diuiſa, urbem communiuit, eadémque claſſis in patriam reditura, Spalatum & Tragurium regis Vngarorum urbes, quod & ipſe Veneto inimicaretur nomini, ui cepit, quas urbes Veneti hucuſque poſſident. Dominicus uerò dux celeberrimus, tantis rebus intra trigeſimum quàm profectus erat

D menſem feliciſſimè geſtis, in patriam eſt reuerſus. Immorati diu ſumus in recenſendis ordine geſtis à Dominico Michaele rebus quidem maximis: ſed eo plurimi à uobis & ueſtra republica faciendis, quod iacta ſunt tunc ueſtræ amplitudini fundamēta. Nam tunc primum extra portum & littora ueſtro ducatu cōprehenſa, aliquid dominij urbs Veneta habere cepit. Idq; ut docuimus, maximo grauiſſimoq; pontificis Romanorū & Hieroſolymæ regis cōſenſu, ac totius orbis Chriſtiani applauſu factum eſſe glorioſiſſimum uobis, ac feliciſſimum ducere ac exiſtimare debetis. Nec paruo poſtmodū reip. decori fuit, tertij Alexandri pontificis Romanorum ad ueſtram ciuitatem acceſſus. Eum enim primo uigeſimo & ſeptingenteſimo Venetæ urbis conditæ anno, ueniſſe cōſtat, ut promiſſam ex fœdere pacem cum Federico primo Barbaroſſa imperatore Romano ueſtris auſpicijs, ueſtro concluderet interuentu. Sebaſtianuſq; Zianus dux ueſter, cùm binos orbis Chriſtiani principes ea pace ſolenniter conſtituta, Federicum primo Rauennam uſq;, & poſt Alexandrum pontificem longiore aliquantiſper nauigatione proſecutus fuiſſet, eodem anno tanta auctus gloria, eſt defunctus. Cumq; paucos poſt annos tertius Clemens Papa Federicum antedictum imperatorem, Philippū regem Francorum,

Ricardum regem Angliæ, Oddonẽ Burgundiæ ducem, ut laborãtibus in Aſia Chriſtianorum rebus ſubuenirẽt, impulit: admoniti ab eodem põtifice Veneti per Henrici Dãduli ducatus tẽpora claſſem, cui Rauennas archiepiſcopus põtificis legatus præfuit: parauere. Primos uerò & omniũ pro tempore utiliſſimos, ea expeditio ex Italia Venetos habuit, & qui ſe eis addiderãt Piſanos. Nã Clemẽtis Papæ edicto palàm facto, Bela Vngariæ rex, Venetiq́ue ut terræ ſanctæ opitulari poſſent, pacẽ utrinq́ue diu denegatã pari facilitate inuicem cõceſſerũt, & coniunctas in Adriatico Venetã Piſanãq́ue claſſes magna uis Italiæ nobiliũ militumq́ue eſt ingreſſa, quibus Tyrũ delatis, & in urbem expoſitis perterriti, prius ac penè deſperãtes in illa Chriſtiani reſpirare cœperũt. perſeuerarũt hæ claſſes triennio rebus Aſiaticis intentiſſimæ. Cumq́ue nauiũ reparatione, & militum regumq́ue ſupplementis permaximè indigerent, ſicut ſimul iuerãt eodem tempore, ſed nequaquã ſimul, aut eadem cum qua iuerant amicitia littoribus Aſiæ ſunt profectæ: quin bellum utrinq́ue mutuum in patriam eſt relatum, quod malo Piſanorũ ſucceſſu prius terminatũ penè quàm geſtũ eſt. Piſana eñ claſſis Polam delata Leſinã urbem Venetis tributa pendentem cepit, apudq́ue eam hyberna egit. & Henricus dux Venetus hãc claſſem in patriã reducẽ exarmauit: inde nouam triremium decem, nauium ſex cetearum raptim armatã emiſit. Qua Polam ducta & urbs ui capta, & Piſanorum pars claſſis reliqua incenſa eſt: partẽ eñ claſſis maximã Piſani reuocarũt præſidio occurſurã, ſex eorum nauibus onerarijs, quæ mercimonia à Tanai fluuio & mari Pontico aduehebant. Venetiq́ue Polæ muro ita aperto dirutoq́ue, ut in eam ultra Piſanis receptus eſſe nequiuerit, Mothonũ urbẽ ſuã in Peloponneſo ſe contulerant, apud quam Piſanis aperto uenientibus Pelago cõgreſſa claſſis Veneta, & præſidium repulit malè habitum, & duas ex ipſis ſex mercimonijs plenas intercepit: paxq́ue breui maximo cum Piſanorum damno compoſita eſt. Sequitur in primis glorioſa Venetis expeditio. Anno cõditæ urbis quarto quadrageſimo ſeptingenteſimo, Bonifacius marchio Mõtiferrati, Balduinus comes Flandriæ, Henricus comes ſancti Pauli, Ludouicus comes Sabaudiæ Venetias aduenerũt, nulla alia ratiõe, quàm ut uia ad Conſtãtinopolim, per uarios pridem in Germania, & nuper in Conſtãtinopoli exortos motus interclusa, à Venetis opem peterent tranſmittendis in Aſiã copijs, quas Chriſtianorũ ſubſidio ducturi erant: pactiq́ue erãt cum Henrico Dandulo duce quales quotq́ue naues haberẽ, quantum pro naulo diſſoluere deberẽt, quingẽtos & quatuor M. equites, & octo M. pedites & commeatus neceſſarios traducturi. militibus uerò ſuis ad edictum tardiuſculè cõuenientibus protracta eſt diutius opinione ſua Venetijs mora, ut æſtate iam in Autumnum uergente, pecunias hi proceres expectando conſumptas, à Venetis mutuas capere ſint compulſi. fortè per id tempus Iadera quintum à Venetis ad Vngaros defecit, cuius recipiendæ cura ducem Henricum & Venetos adeò urebat, ut nauigium importuno tempore pœnituerit proceribus promiſiſſe, quã ut reuocarent promiſſionem nullo abduci incommodo patiebantur: cum melior in re ardua ac difficili conſultãtibus occurrit ſententia, dandas ſ. eſſe dono petitas maioreſq́ue proceribus pecunias, ſi inita ſocietate illis in recipiẽdis Dalmatiæ urbibus oppidiſq́ue rebellibus reipub. opem afferre animum induxiſſent. Ictaq́ue ſunt in annum fœdera educẽdas eſſe à Venetis expeditionem triremes LX. & præter Dalmatiam quicquid urbium, oppidorum, inſularumq́ue, & omnifariam prædæ caperetur æquis inter utroſq́ue portionibus diuidendum. Henricus itaq́ue Dandalus Venetorum dux cum expedita triremium claſſe primus omnium Idib. Octobris ſoluit, cæteri poſtridie ſunt ſecuti. Quam claſſem præter armatas iam ducibus dandas, urſerioſq́ue quibus equi deferũtur uiginti centũ, ac onerarias naues LXX. habuiſſe cõſtat: primumq́ue Tergeſtini & Mulgenſes mare latrocinijs infeſtantes domiti, & Venetis tributarij ſunt effecti. Iaderam uerò delati diutius ad eam ſuã opinione ſederũt, quã ſæpe oppugnatã multis laboribus & multo ſanguine fuſo recepere rũt. Et qa eius quæ ter iam quaterq́ue rebellauerat reſpectu liberari uoluerũt, Veneti muros urbis in mare uerſos aperuerũt. Actũq́ue eſt inter ſocios, ut hyemẽ planè inchoatã, & crebris iam ſequientem tempeſtatibus ibi agerẽt: quare Iaderenſes quiq́ue ditiores & urbis primores Venetorum clementiam deſperantes, ſponte migrarũt. Interim Alexius puer Iſaac Conſtantinopolitani imperatoris filius, Alexij patrui ſui fratricidæ manibus elapſus, Iaderã ſe contulit, cõſilio fretus nonnullorum procerũ paternæ amicitiæ, à quibus

Venetias

Claſsis Veneta & Piſana. *Iadera defecit à Venetis.* *Dalmatiæ urbes.* *Iadera capitur.*

E F G H

A Venetias ducebatur: petentem uerò afflictis rebus opem & multa pollicentem Alexiũ ſocij bello exaudiendum duxerunt:ſuntq; in hac maximè forma fœdera conſtituta. Reſtitutus in patriã Alexius imperatorq; aut ſolus, aut cum patre ſi ſuperſtes in carcere inueniretur conſtitutus, Græcanicam eccleſiam & religionem Romanæ eccleſiæ ac ritui catholico ſubijceret:pro damnis inſuper, quæ tam Venetis, quàm Francis ubiq; cõſtitutis Emanuel imperator pridem intulerat, triginta M. auri marchas diſſolueret: principibus uerò expeditionis nauli impenſæ ſatisfacerent, qua erant Venetis obligati. Soluerũtq; à Iadera ad ueris initia bello ſocij, perpetuo curſu Cõſtantinopolim petituri. Et Iaderenſes patria profugi piraticã ubiq; in Liburnis, patria ſua, hiſtriſq; finitimis infeſtiſſimam exercuerunt, in quos noua à Venetis educta claſſis, & præſidium Iaderæ imminenti inſulæ impoſitum eſt:Cui Malcõſeglio indicta eſt appellatio:quod quidem præſidium Iaderenſes patria extorres opibus Vngariæ regis freti triremibus decẽ apud Caietam armatis diruerunt. Quamobrem nouam atq; ingẽtem Veneti claſſem parare cœ- *Iaderenſes piraticam exercent.*

B perunt. Id cùm Iaderenſes reſciſſent pacem à Venetis ſuppliciter petitam impetrarunt; ut datis obſidibus primatum filijs in patriam reuerterent. Claſſem interim bello ſociam Boſphorum ingreſſam, ad Margaria locum Galathis è regione oppoſitum, haud longè à Conſtãtinopoli diſtantem remorata eſt catena, quam Alexius fratricida denſiſſimam prȩſidijs ad utrinq; latus tetenderat communitam: ad quam dum tentus eſſet exercitus, Cretenſes duabus uecti triremibus publico conſilio inſulam Alexio puero dediderunt, qua ille Bonifacium Montisferati marchionem paterna ſibi auitaq; affinitate coniunctum donauit: catenaq; interim non prius perrumpi potuit, quàm Aquilone nauis cetea uento impulſa ualidiſſimo eſt immiſſa:forfexq; ſimul immenſus illam eodem iuuante impetu ſuccidit. Ea ſeparata peregrina:nam eo ſe nomine totus exercitus appellabat, urbi appropinquant, proceresq; terreſtres copias ducentes primi excenſione facta ad urbis mœnia portáſque ferri cœperant, quum Theodorus Laſcara adulterini imperatoris gener, & copiarum doctor eruptione facta impetum fecit: & prælium utrobique *Iaderenſes à Venetis pacem impetrant.*

C cruentum & atrox commiſſum eſt: tandémque Græcus intra mœnia eſt repulſus. Eodémque tempore claſſis Veneta ad portum urbis circumacta eſt, quam & catena item altera retardauit. Eam enim incluſæ triremes uiginti pro uiribus defenſabant. Continuato tamen perpetuo duorum dierum prælio, & ſciſſa eſt forfice catena, & in portu triremes uacuæ:nam Græci in terram profugerãt:ſunt inuentæ. portu capto peregrini partitis muneribus, illi terra portas, hi de nauibus mœnia, perpetuis agitare oppugnationib. conſtituerunt. Venetique uineas ad promurale in portũ uergens quàm proximas adegerunt: binis inſuper nauiũ malis ſupernè ad caueas colligatis pontes impoſiti ſunt, de quibus muros altitudine ſuperantibus oppidani ſagittis catapultisq; & fuſtibalis feriebantur: quin etiam ignis de pontibus caueisq; nauium in proxima continuantiaq; mœnibus urbis ædificia ſæpenumero iactus eſt:qui tandẽ ampliſſima corripiens ædificia latiſſimum commiſit incendium, ut eo territi metu, crebris inſuper icti uulneribus murorum defenſores eos linquere ſint coacti, quos ſcalis innixa iuuentus Veneta occupauit. *Veneti occupant urbem.*

D Ad eumq; tumultũ in urbe concitum Alexius fratricida territus nocte concubia fugiẽs, ingẽtem theſaurum, qui poſtea reſcitus eſt apud Hirenam filiam uirginem in monaſterio defoſſum liquit. Ea perditi uiri fuga per urbẽ uulgata, Iſaac cȩcus carcere eductus, & puer Alexius maximo populi fauore patentibus portis in urbẽ eſt reductus. Exinde factis utriq; imperatori de more acclamationibus, Iſaac pacta à filio cum peregrinis fœdera ſponſioneſq;, & pecuniarum obligationem præſente & conſentiente populo approbauit: quorum executioni cum probus imperator Iſaac gratiſſimè intenderet, morbo ab aeris, ut creditũ eſt, inſolentia contracto interijt. Nec ſegnior illo erat in oſtendenda gratitudine puer Alexius, quem & ſatis debito facturum & ingentia etiã peregrinis in Aſiam traiecturis allaturum apparebat, niſi ingrata & ſeditionibus per eam tẽpeſtatem nutrita ciuitas, omnia eius cõſilia ſubuertiſſet: tumultus eñ in populo incertis autoribus eſt exortus, & incurſu ad imperiale facto cõuitia in imperatorẽ iactata ſunt, quod puer ignarus rerũ pecunijs auaræ, & ſemper antea inimicæ genti Latinæ dandis urbem expilare, ac omnino intenderet exhaurire. Et puer Alexius ſibi timens prudẽti ſupra ætatem conſilio alta inclamauit uoce, ſeſe in eorum poteſtate dirigẽdis huiuſmodi alijſq;

rebus de cætero permanſurũ: hæc noctu de prima uigilia fiebant. Mane imperator con- E
ſilio paucis communicato ad Bonifacium miſit Monteferatenſem: admonuitq́ atq; o-
rauit, ut de tertia uigilia cum armatis cohortibus ad portam, quæ clanculum pateret de-
latus in palatium aduolaret. Fuit eius conſilij conſtitutiq́ facinoris conſcius quidam &
ipſe Alexius cognomine Murtilus, quẽ Iſaac imperator ex infima plebe in patriciũ pro
tonotariumq́ primariam aulicorum dignitatem extulerat: is malo uir ingenio ad tyran-
nidem anhelabat. Quare primarios factionum & in plebe audentiores allocutus, tu-
multum ad primam uigiliam priori ſimilem concitare curauit: quo tumultu uix tunc ex
orto Alexium puerum titubantẽ, ut in penitiora ſordidioraq́ palatij deliteſceret admo-
nuit, curauitq́ perductum ad locum à ſuis ſatellitibus cuſtodiri: exinde in publicam de-
latus eſt aream: & multa cõcionabundus dixit oſtendens præſentem urbis cõditionem,
imminens ab externa, auara, ambitioſa, & ſemper hactenus inimica gente periculũ, ui-
ro nõ puero indigere: effecitq́ quod in primis anhelans ſatagebat, ut incõditis uocibus
eum populi pars gubernatorem, pars ducem, pars imperatorem acclamauerit. ſecũdum F
Alexij mors. quas acclamationes magna ſtipatus caterua in palatium ſe proripuit, & puerũ Alexium,
quem datum bis uenenum nõ occiderat, eliſo gutture manu propria necauit. Tumultu
exinde ſedato, copias contraxit quantaſcunq; urbs tunc populo frequẽtiſſima dare po-
tuit: & ſuis iam urgentibus fatis hinc defuncti imperatoris pueri amicos tollere, inde pe
regrinos pellere animum adiecit: primũ tamen in peregrinos ducendæ acies ſunt inſtru
ctæ: & accerſiti ſacerdotes pompam producentes, Iconamq́ portantes glorioſæ uirgi-
nis Dei genitricis, quæ in ſacrario ſeruabatur, diuina ituris in prælium armatis perege-
runt. Secundum quæ ritè facta eadem Icona in uexillum & pugnæ ſignum præmiſſa
eſt. Fortè impetus primus factus eſt in Balduini Flandrenſis comitis ſtationes, quæ ad
ſuæ legionis tabernacula ſeruabantur. Iſq; dux non magis corpore, quàm animo præ-
ſens cum paucis occurrens, furentis Græci impetum tam diu moratus eſt, quoad omnis
legio arma rapuit. Quæ in prælium tota cùm irruiſſet, pſeudo imperator in portam uſq;
repulſus eſt, Iconaq; caſu à peregrinis capta parum abfuit, quin tyrannus cum multitu- G
dine ſuorum promurali excluſa fuerit interceptus. Iconam peregrini apud ſe manſiſſe
in eam acceperũt partem, ut uictoriã ſibi de perfido hoſte maligno homine à Deo ſpõ-
deri in ſpem maximam ſint adducti. Quare in conſultationem eſt poſitum quid plurimi
quiq; maiores natu, melioreſq́ cenſerent à peregrinorum exercitu faciendum: uicitq́
ſententia tollendum eſſe & deijciendum tyrannide perditiſſimum hominem, qui tam
multa in ſe tam horrenda in puerum Alexium commiſiſſet. Fœderaq́ primum omnium
inter eos hac formula renouata ſunt, ut urbis captæ atq; imperij Romanię urbiũ ac loco
rum, quæ in poteſtate fierẽt dimidia proceribus peregrinis, altera pars Venetis poſſidẽ-
da daret: urbſq́ ab his mari, ab illis terra uariatis per duos de ſeptuaginta dies oppugna
ta eſt. & licet magna Græci à peregrinis terra pugnãtibus incõmoda acceperint, muro
tamẽ Veneti in portum uerſo ſupernè de nauium malis caueiſq́ ſicut aliàs expugnato,
priores urbe potiti ſunt. Tyrannuſq́ noctis umbra tectus cum pellicibus uxore & the-
ſauro fugiens euaſit. Ciues uerò hinc ad capti ab hoſte muri uoces, inde ad tyranni fu- H
gam uno atq; eodem tempore ſunt exterriti. Sed dante ingenium neceſſitate conuoca-
tos in ſolennem pompam ſacerdotes ſecuti ſunt inermes, & crucibus Iconiſq́ ad fidem
comparandam præmiſſis, tenentes murum armatos ueniam ſupplices orauerunt, qua
facillimè impetrata, portis undiq; patentibus Latini nominis multitudo undiq; eſt in-
greſſa. Quiete urbi data proceres in cõſilio decreuerũt quindecim uiros ex omni exer-
De eligẽdo imperatore & patriarcha. citu deligẽdos, quibus creandi imperatoris deligẽdiq́ patriarchæ poteſtas eſſet irrefra-
gabilis attributa. Quod cum placuiſſet id Veneti petitũ impetrarũt, niſi imperator eſſet
Venetus, patriarchã ipſi poſſent ex arbitrio declarare à Romano pontifice confirman-
dum. partitio electorum in hunc maximè modum æquata eſt, ut quinque uiros externi
principes Flandrenſis & ſancti Pauli comites, totidẽ Montisferatenſis Sabaudienſiſq́
reliquos Veneti deputarent. Balduinuſq́ Flandrenſis ſumma concordia ſublimatus, &
Thomas Maurocenus in ſacris agens, in patriarcham Cõſtantinopolitanum à Venetis
declaratus eſt: qui nouo imperatori ex more inuncto, diadema impoſuit: & breui pòſt
pro confirmatione obtinenda, Romam ad tertium Innocentium pontificem ſe cõtulit.

Vlt

A Vſi uerò ſunt expeditionis huiuſce principes magna in nouum imperatorem liberalitate. Nam ut onera imperij cõmodius tolerare poſſet, dimidia illum partis eos ex fœdere tangentis tam urbis, quàm prouinciarum uectigaliumq́; & portoriorũ imperij donauerunt. Inde ad nonam captæ urbis diem Veneti claſſe, cæteri omnes terra recipiendis Balduini imperatoris nomine, prouincijs, urbibus & inſulis eduxerũt. primuſq́; omniũ Bonifacius Montisferatenſis, & Henricus imperatoris germanus frater, omni Thracia, quæ Adrianopolim & Conſtantinopolim dierum trium itinere, quaqua uerſum interiacet mirabili uictoriæ curſu potiti ſunt, & omnia ut imperatoris poteſtate firmarent, caſtra duces in Adrianopolim ſunt metati. quam in urbẽ Græci nobiles & primores quiq; Latinorum exoſi imperium copias contrahebant. Manſerat apud imperatorẽ Conſtantinopoli Henricus Dandulus ueſter dux, quo partem quartam imperij ſe tangentẽ certioribus diſcretã terminis, ac locorum nominationibus innoteſceret. Et quia Ægei pelagi (Archipelagũ nunc appellant) inſularum pars maxima & adiacẽtes Creta & Aulis

Bonifacius Mõtisferati & Hẽricus imp. frater.

Henricus Dandulus dux.

B Eubœa nunc Nigropontus, in ea adnumerabãtur quarta parte, claſſem ſuam illis primũ recipiendis intendere curauit. Sed cum ad Cretam eſt peruentũ, omnis ea inſula in Bonifacij Montisferatenſis poteſtate pacifica eſt reperta. Quamobrem imperator Balduinus concordiam in expeditione, & fœderum publicè ictorum iuſtitiam conſeruãdi cupidus, Bonifacium in Theſſaliæ regem declaratũ, ut Cretam Venetis dimitteret eſt hortatus: miſſiq́; ſunt ad caſtra in Adrianopolim firmata cum imperatoris decreto Marcus Sanutus Patricius Venetus, & Rabanus de carceribus Veronẽſis Veneti ducis oratores, qui Bonifaciũ imperialis decreti, quod exhibuerunt autoritate regem Theſſaliæ appellatum, ut accepta à Venetis pecunia quanquã modica ius illis ex Alexij pueri extorriſq́; donatione quæſitum cederet, facilè in ſententiã adduxerũt. Thomas interim Maurocenus Romæ fuerat, quem III. Innocentius pontifex libentiore, quàm petitum fuerat animo, in patriarchã Conſtantinopolitanũ confirmauerat, quod ea eccleſia tunc uero Romano pontifici ſubiecta erat. Iſq́; patriarcha cum Venetijs paruo fuiſſet tempore,

C Conſtantinopolim ad ſuam reuerti uoluit eccleſiam. Cui nauigaturo Senatus Venetus triremes quatuor duci Dandulo & eius claſſi addendas tradidit. qua fretus armatarũ triremium occaſione patriarcha, Raguſiũ urbem, quæ à Venetæ reipub. fœderibus deſciuerat, recepit. & Dyrrachio, quã Græci imperatores deſertam liquerant, inſtaurato præſidia impoſuit. Exceptus uerò eſt Cõſtantinopoli patriarcha ſummo applauſu, quòd pont. Innocẽtius Balduinũ imperatorẽ à patriarcha cõfirmato iuſſerat autoritate Apoſtolica coronari. eaq́; dies celeberrimo totius penè Græciæ nõ magis Latinorũ, quàm Græcorum cõuentu lætiſſima fuit. per annum, qui ab urbe Conſtãtinopoli capta, tunc finitus erat, quicquid Iſaac & Alexius fratricida poſſederãt terra & mari, unica Adrianopoli excepta, in Latini imperatoris Latinorũq́; procerũ poteſtatẽ factũ erat. Sed perturbauit tãtos Latinorum ſucceſſus, hinc Balduini imp. inde Henrici Danduli ducis ueſtri mors breui ſubſecuta, & tamẽ res proſperè ſucceſſerunt. Sed iam hoc loco fidẽ promiſſi ueſtræ magnitudini ſupergreſſus ſum, qui penè hiſtoriã, nõ breuiarium hac una in parte deſcripſi,

Balduinus coronatur.

D quod ab ea expeditione magna amplitudinis ueſtræ, quã nunc etiam obtinetis, pars originem habuit. Nec erant tunc ueſtrorũ imò publicorum Chriſtiani nominis hoſtiũ Saracenorũ uires imminutæ, quin potius ſolito potentiores toto orbe effecti erãt, excepta Italia, cui unicæ à ueſtro potentatu, & regum Siciliæ tunc etiã potentiũ & bene Chriſtianorum metu, manũ inijcere formidabãt. Ad annum enim III. Innocentij pontificis prædicti tertium, Ilmamolinus Saracenorũ Aphricã incolentiũ imperator, quẽ Tunici regẽ Soldanumq́; appellarunt, ingentes in Europam traiecit copias. primaq́; ad Toletum fixit caſtra. & inaudito uictoriæ curſu utranq; Hiſpaniã peruagatus, latiſſimis omnia incẽdijs populationibuſq́; fœdauit, adeò ut hinc Arelatũ, inde Auenionũ Gallicas urbes, illud idem afflauerit incendium. Henrico interim imperatore defuncto fratri Balduino apud Conſtantinopolim, & Petro Ziano Veneto in ducẽ ſuffecto, creſcebat in Latinorum manibus imperium Romaniæ. Imperator enim Adrianopolim agitabat, cuius & Græciæ imperij nomẽ Vatari occupauerant: & dux Venetus liberũ ſuis fecerat, ut præter maiora reipub. reſeruata ea, quæ ciues Veneti caperent, ſibijpſis propria retinerent. Primiq́; omnium Marcus Dandulus & Iacobus Viaderus Gallipolim ceperunt. Mar-

Ilmamolinus Saracenos in Europam traijcit.

cuſq; Sanutus & cōfœderati ſecum aliquot ciues, Naxo, Paro, Mela, Herinea: eodemq; B
tēpore Marcus Dandulus Andro, & aliquot Ægæi pelagi inſulis ſunt potiti. Rabanus uerò de carceribus Veronenſis & nepotes Euripium: Andreas & Hēricus Gliſij Tinas, Micholas, Schyrō, Scopulū & Schyatā: Philocalus nauigoſus Stalimenū ſibi dominio ſubegerūt: per quod item tēpus claſſis Venetorū unius & triginta triremiū, perſequendis piraticis miſſa, Corcirā nunc Corphu dictū, & eodē uictoriæ curſu Mothonū & Coronum reipub. rebelles ſubegit. Dominicuſq; De la roſa Cāpanus ex Gallia reliquijs Athenarū & omni Achaia potitus eſt, nec tamē deerāt Græci in latrocinia coeuntes. Hēricus nanq; cognomēto piſcator Maleæ comes Genuenſiū claſſe fretus Cretā inſulā, ut caperet eſt adnixus. Veneti aūt claſſe uiginti quatuor triremiū immiſſa, & ſuā tutati ſunt inſulā, & quatuor Genuenſiū triremes interceperūt. Eaq; Latinorū apud Cōſtātinopolim uictoria, animos Chriſtianorū in Aſia degentiū erexit. Annus aduenerat cōditę urbis ueſtrę ſeptimus quinquageſimus ſeptingēteſimuſq;, cū gubernādę Cretę rebelles animos oſtendēti, & Mothono ac Corono gubernatores dediſtis, q magiſtratus freti ſex F
nauibus ceteis, & totidē triremibus patria eductis, & Cretā ſeruarunt, & Genuenſiū rebellibus fauentiū tres naues interceperūt. Quin etiā Rabanus de carceribus nepoteſq; cū Nigropontis inſula ſeſe uobis feudatarios ſubegerūt. pariter Gofredus De uilla Gallicus, qui in Achaiæ principatu Dominico De la roſa ſucceſſerat: & Michael Cominos Gręcus nobilis cū Pelopōneſo nūc Morea dicta per feudū Venetę reip. obedientiamq; ſpopōderūt. Anno aūt qui ſecutus eſt, Veneti motus Cretenſium rebellionis cōpeſcere cupientes, equites ex ſuis & plebeios pedites eò in coloniā deduxerunt, prędiaq; inſulæ maiora melioraq; tum equeſtri ordini, tum plebeis diuiſa, primuſq; ꝑ rep. Veneta dux Candiæ fuit Iacobus Teupulus, qui paulo antè cùm præturam in Conſtantinopoli gereret, inducias cū Vatari Comino Gręcorū imperatore Adrinopolim obtinente, in quinquennium cōſtituerat. Quæ quidē induciæ ab Henrico imp. pariter fuerant conſtitutæ. Suffectus Henrico mortuo Petrus Altiſiodorēſis ad urbē Romā ueniens, ab Honorio III. pontifice Romano in S. Laurentij eccleſia, quæ eſt extra urbis muros cū Iole uxore G
coronatus eſt. Iſq; pontifex rebus Romaniæ, & ſubſequenter Hieroſolymę opē laturus multos exciuit Cruceſignatos, qui cū eo imperatore Cōſtantinopolim ſe cōferrēt. Ioannes quoq; Colūna Portuēſis epiſcopus cardinalis, in eius expeditionis legatū ſedis apoſtolicæ declaratus eſt, qui ad nonū coronati imperatoris diē, urbe profectus Brunduſiū ſe cōtulit, quo imperator imperatrixq; acceſſerūt, omeſq; ſimul Venetorū nauigio ſunt excepti. Ioānes nunc imperator Venetis promiſerat, ſi ab eis, qui à Cōſtātinopoli detulerunt cū habito à pontifice exercitu, Conſtātinopolim reportarēt, Dyrrachiū eis recuperare. quā urbē Theodorus Epirotes furto doliſq; ſurripuerat. Debellaturus aūt Dyrrachiū imperator hinc Iolē uxorē, inde Cardinalē Columnā Cōſtantinopolim iuſſit accedere, inchoataq; eſt obſidio, & oppugnationes per dies penè ſingulos intētatæ. Sed urbē ueteri muro, quē Venetus inſtauraſſet munitā, Theodorus milite abundās ex Epiro fideli facilè defenſabat, adeo ut imperator potiri deſperans ſibi conſtituerit abeundū. & quia mediterraneas Macedonię urbes inuiſendi deſiderio teneretur, petitā inter ſoluen H
dum obſidionem à Theodoro fidei publicæ ſecuritatem accepit. ſecundum quā ſcripto ſibi datam, ad arctę amnis portum excenſionem in Macedoniæ littora primā fecit. Inde ad Nemoroſa Tēpe delatus, cùm ad mōtium ſaltus perueniſſet ſyluis tectorū ſtructas à Theodoro duce inſidias incidit, & abductus in teterrimū carcerē eſt cōiectus. Andreas per id temporis Vngariæ rex ab Honorio pōtifice in prædictā expeditionē accerſitus, ius omne quod in Dalmatia ſuum ad id temporis regnum habuerat Venetis ideo conceſſit, quia eum uſq; ad Dalmatiā cum exercitu amplo nauibus detulerunt. Eſſet hoc in loco dicendū, quo pacto Cōſtantinopolitanum ad ruinam tendere cœpit imperiū, quia imperator cōciliatam ſibi cum rege Exagonarum à Venetis amicitiā, noluerit accepta in uxorem eius filia cōſeruare. Sed maior eſt res, quā quæ breuiario cōprehendi poſſit. In Italia uerò per id tēporis Federicus ſecundus imperator Germanus, nō minus quàm ſi Turcus fuiſſet aut Saracenus, Romanæ eccleſiæ & Italiæ ac Romano pōtifici infeſtus erat. Is repugnare & prœlio reſiſtere auſos Mediolanēſes aggreſſus, Petrū Teupulū Venetiarum ducis filium cepit, & in Apuliam miſſum in carcere occidi iuſſit. Quàobrem

Creta colonia Venetorum.

Iacobus Teupulus dux Candiæ primus.

Andreas Vngariæ rex.

Gregorium

A Gregorium IX. pontificem Romanũ, quẽ ipſe perſequeretur imperator Iacobus Teupulus ſolito attentius exaudiuit. pacẽq́ eo rogãte cum Genuenſibus cõſtituit annis nouẽ, his cõditionibus duraturã, ut bella uterq; populus ſuſciperet, gereretq; cõmunia. nec poſſet alter ſine altero cũ Vatari Græco imperatore aliqd attẽtare, ut utriuſq; populi nauigia amborũ ſimul deferrẽt inſignia. obteſtatusq; eſt põtifex, q̃d decreto ſancitũ promulgari fecit, partẽ quæ huiuſmodi cõſtitutæ paci cõtraria primũ faceret, excõmunicationẽ cuius ſententia tunc eſt lata, interdictũq; à ſacrificijs incurſurã. Ea pax alioquin laudabilis, uel ea maximè ratiõe fuit neceſſaria, ut hi præpotẽtes Italiæ populi, hinc Federico, inde Græcorũ imperatori Latinos apd' Cõſtãtinopolim opprimẽti, reſiſtere poſſẽt. Ioãnes eñ Brennius imperator ad eos obierat dies, & Balduinus ex decreto acceperat imperiũ. Ioãnes itẽ Vatari apud Adrionopolim orientalis appellatus, & alter apud mare Ponticum Exagonarum Græcorũ occidentalium imperatores, partim diuiſis copijs, partim cõiunctis, Latinos è Græcia eijcere adnitebant: & Vatari cõtinuatũ ab Adriano
B poli uſq; ad Sataliã obtinebat imperium. Cui iuberãt aderantq; in bellis aſſidui Marcus Sanutus Ægei pelagi, & Leo Ganala Rhodũ inſulas tyrãnide obtinentes. Fregerũt tamen Veneti aliquot ante conſtitutã pacem annis, utriuſq; Græci imperatoris audaciã. Cretenſes in rebellione pendentes cõprimere cupiens dux eam inſulã pro Venetis gubernans, Marcũ Sanutum mercede conductum auxilio aduocauerat. Cùm accerſitus à rebellibus Vatari tres & triginta in expeditionẽ adduxit triremes, & quẽ ſolum reperit, cum triremibus octo reſiſtẽtem Sanutũ in patriam prodito Veneto redire curauit. obtinuitq; tunc de inſula Creta Vatari Rhetinium, Mylopotamũ, & Caſtrum nouum Sed cum ulterius progredi Græcus imperator obſiſtãte Veneto nequiret, relicta oppida cũ impoſito præſidio amiſit, treſq; de ſua claſſe triremes apud Cythereã inſulã periere naufragio. Tunc educta Venetijs ingẽs claſſis Raguſinos, qui ſuaſione pollicitationibuſq; Vatari ſeducti deſciuerãt, data uenia in ſolitã fœderationẽ amicitiãq; recepit. neq; uerò potuerũt Latinorum debilitatẽ Veneti adiuuare, quin Conſtantinopolis tanta belli a-
C cerbitate ſit preſſa, ut Balduinus imperator Philippũ filium infantẽ, accepti aeris alieni pignus tradiderit mercatoribus. detractũ quoq; ædium publicarum & baſilicarũ culminibus plumbum uenijt: nec erat alicunde auxiliũ præter opem, quę multa à Venetis ſuo ipſorum impendio adueniebat. Tandẽ Græci imperatores rebus elati proſperè in Latinos patratis, Cõſtantinopolim terra mariq; cinxerũt arctiſſima obſidione, unde in ſalutis deſperationẽ imperator adductus Balduinus Venetos ſuis grauatos periculis, magna euicit precũ inſtãtia, claſſem ab illis triremium uigintiquinq; armandã, cui pro dimidia comunis utriuſq; fieret impenſa. & ne fraudẽ in ſolutione periculũmue amiſſi fortè imperij Venetus timens impendium recuſaret, imperator dedit pignora omniũ pretioſiſſima, lanceã ſpõgiamq;. quibus Dominus & ſaluator noſter hinc potatus, inde uulneratus, & crucis ligni, in quo eam pertulit partẽ maximã. Immiſſæq; illico Venetorũ decretæ XXV. triremes expectãtem in portu & ipſa urbis mœnia infeſtantẽ inſolentiſſimum hoſtẽ Græcũ prælio ſuperarunt, & quatuor & uiginti de inimica claſſe interceptis
D triremibus Conſtãtinopolis obſidione liberata eſt. quãdo etiã Leo Ganala dux, q Græcorum dictæ obſidionis claſſi præfuerat, eodem die Rhodũ inſulam & ſeipſum per fœdera ſubiecit. Et hæc quidem Conſtãtinopolitanæ urbis liberatio, eodẽ facta erat anno, in quo pacem Genuenſi cum Venetis pontifex IX. Gregorius eſſe uoluit. Quare põtifex ipſe maiora indies aduerſus ſecundum Federicum hoſtem ſuum tentare diſpoſitus, anno ueſtræ urbis conditæ ſeptingenteſimo octuageſimotertio, fœdera cum Venetis inijt, per quæ claſſis triremiũ item XXV. cõmuni ac pari impẽdio eſt armata, quam adhiberi uoluit pontifex Federico Sicilia expellendo: ob quã iniuriam Federicus ridiculum Venetis bellum intulit. Nanq; cum exercitu paratiſſimo ſancti Hilarij terram, quæ unica populo Veneto Italię ſolo erat, aggreſſus eſt, terra quę Veneto ſubdita Paduano agro cõtigua uix ſuſtinuit operientem ſeſe Romani imperatoris exercitum, in Bebaſq; turrim exiguam, cùm nõ eſſet terra acceſſus conuitia ſunt iactata. Superueniẽs interim à Venetis cymbarũ ſagittarijs plenarũ multitudo, quę aquas æquè ac illi terrã cõpleret, Federicum pariter conuitijs lacerauit. Incubuerunt tunc totis uiribus pont. Romanus & Veneti deturbando Padua Ferrariáque Ecceelino de Romano tyranno omnium immaniſſimo

Gregorius nonus pontifex.

Pax Genuenſium.

Lancea ſpongia Chriſti.

Conſtantinopolis liberata per Venetos.

Fœdus pontificis cum Venetis.

maniſſimo ſubditas,qui omnē quoq; Tranſpadanā occupauit Italiā. Iacobuſq; Teupu- B
lus dux ad Gregoriū Montelongum ſedis Apoſtolicæ legatū, Ferrariā cum claſſe delatus,eā urbē deturbato per arma Salinguerra Eccelini Romanæ eccleſiæ acquiſiuit, quā idem legatus Azoni Eſtēſi attribuit gubernandā. Fauebant eo tēpore Piſani Federico, claſſemq; ſupra centū,ut fertur,triremium in Genuenſes armauerāt ducendā. Quare petitus ex fœdere Venetus ſuppetias Genuēſi afferre curauit, claſſiſq; triremiū ſexaginta, prefecto Andrea Teupulo ducis filio,ſubitò eſt educta:quæ prima uelificatione Polam delata,eam ciuitatē,quæ in ſuam trireme iuſſa nō dederat imperatam pecuniā, & muro alicubi aperto puniuit. Cōtinuata exinde nauigatiōe Teupulus Dyrrachiū eſt delatus: ubi à nuncio in id miſſo certior eſt factus, Federici & Piſanorū claſſem à Genuēſi apud Corſicam fuiſſe fugatam.Quare Andreas præfectus claſſe in Polam cōuerſa,quam intellexerat iterū defeciſſe,eam ui receptam ſpoliatamq; igne ferroq; uaſtauit.Per quod tempus Ludouicus Francorū rex curāte Balduino imperatore,pignora redemit precioſiſſima Venetis ſicut oſtendimus conceſſa,lanceā ſpongiamq; & partem ligni crucis dominicæ paſſionis. F
Eſſet hoc in loco dicēdū,qd claſſis Veneta expeditiōi profuit in Damiatam ducta. Sed nec mutilari poteſt tot regum, totq; principū, & uarij ſucceſſus hiſtoria, & propoſitū promiſſumq; breuiarij modū excedere diu incepimus: ad ea itaq; reuertemur,quæ ſunt de Eccelino ſuperius inchoata. Ad annū Venetæ urbis cōditæ quartū octingenteſimū, IIII. Alexāder pontifex Romanus cōſtituit laborantibus in Lombardia Trāſpadanis,à tyrānide Eccelini eccleſiæ partiū ſtudioſis, opē ferre, præſertim cùm Venetos haberet ad id cupientiſſimos, qui recipiēda urbe Padua celeberrima nauigiū ſibi & copias pollicebāt:creatuſq; Philippus ex nobili Fōtanenſiū familia archiepiſcopus Rauēnas ſedis Apoſtolicę legatus ſe cōtulit Venetias:qua in urbe armis primū uſus eccleſiaſticis,uitæ æternæ pręmia repromiſit Cruceſignādis,q in bello aduerſus Eccelinum Barbaris truculentiorē,ſigna pōtificis & eccleſiæ ſequerentur.Et ne ſingula proſequantur hic,nimia Venetorū ope & opera Eccelinus Paduā primò,pòſt cætera facilius amiſit,quæ plura tenuit cæteris omnibus tyrānis & principibus, qui ad hæc tempora in G
Trāſpadanis fuerūt dominati.Nec uerò minores fuerūt motus,qui pōtificis quoq; Alexandri IIII.tēporibus hinc Cōſtantinopolim,unde Chriſtianas Aſiæ urbes & inſulas agitauere. Cupiuerat Alexāder ipſe ad prima aſſumptionis ſuæ tēpora Chriſtianis Aſiæ rebus ſubuenire,quod ut intentaret, nedū perficere poſſet à Māfredi regē ſe appellātis agitationibus eſt prohibitus. Erant em̄ Ptolemaida,Acon, Tyruſq; urbes opū amplitudine populorūq; frequētia adauctæ,utpote apud quas Veneti, Genuēſes,& Piſani per annos iam quatuor & lx.quibus à Chriſtianis fuerāt poſſeſſę, omnē orientis occidētiſq; contractauerant mercaturā: qui tres de Italia populi ſeparatas quiſq; areas & uicos domibus cōtinuatos,ſeparata habebāt prętoria, in quibus iudicia in ſuos tam ciuilia q̄ criminalia exercebāt:nihilq; erat duobus eorū populis in eadē urbe pręter eccleſiā comune. De qua tantū apud Ptolemaidā Veneti Genuēſeſq; & altercationibus ſępenumero cōtenderūt,q Veneti tertia eius urbis parte in uim fœderū pridē cū Balduino rege Hieroſolymæ ictorū donati,monaſteriū S.Sabbæ eius urbis primarium ſibi propriū tenere H
quæſiuerūt.Hiſq; auditis cōtentionibus IIII.Alexander pont.Ro.cenſuit,iuſſitq; monaſterij illius collatiōis ius & omnē diſpoſitioē utriq; populo fore cōmune: cuius cōceſſiōis Apoſtolicas literas Philippo Mōteforti Gallico Ptolemaidę urbi tūc de more expeditionis Chriſtianæ pręfecto oſtēdit,& eius amicitia fretus monaſteriū in arcē caſtellúmue cōmunitū ſibi excluſe Veneto retinere cōſtituit.Suborta exinde cōtentio tumētes prius nō inuidia magis q̄ illatis hinc inde iniurijs & dānis,duorū prępotētū populorū exacerbauit animos,quos tanto ab ęſtu demulcere ac mitigare quęſiuerit Philippus, q Venetos populariter abire iuſſit.Eā iniuriā id dedecus,id damnū indignè tulit Venetus,& Tyri quò ſe receperat,Piſanos allocutus facilè in ſentētiā duxit,ut ſpreto fœdere, quod cum Genuēſi paulo antè icerāt, ſocietatē ipſi nouam in cōmunē utriq; hoſtem inirent. dum eis Veneti fauoribus cōparandis intenti ſunt, Placentia Cypri regina, duxq; Antiochenus,& tēpli Hieroſolimi magiſter,ac Ioānes Ibedim comes,quibus eſſet aſſidua Ptolemaidæ Tyriq; cōuerſatio,Montenfortem inſolētiæ temeritatiſq; & iniuſtitiæ increpuernut,fore dicentes,ut niſi re in integrū reſtituta Venetos conciliet,rem in Aſia Chriſtianam

Piſani fauentes Federico.

Pola uaſtata.

Philippus Mōtefortis Gallicus.

A Chriſtianam, id erratum, id ſcelus ſuum euerteret. Cumq́ elatum, & quod cõſtat, ſemianimẽ hominẽ in peruicacia perſtare Veneti reſciuiſſent, triremes tredecim, quæ ſibi tũc Tyri erãt raptim educunt, Ptolemaidã aduolant, catenã qua portus claudebatur, refringunt, illicoq́ naues Genuenſium tres & uiginti, triremesq́ binæ ibi exarmatæ incendio abſumpta, & S. Sabbæ caſtellum monaſterio impoſitum eſt deſtructũ. Genuenſes uerò interea apud Tirum & ipſi duas & uiginti triremes armauerãt, quæ adauctæ indies Venetorum claſſi ſæpenumero concurrerunt. Seceſſit enim paulisper Veneta claſſis in mare Ponticum, delataq́ Meſembriã urbem de Saraceno expugnatã diripuit. His quæ apud Ptolemaidam geſta erant Genuæ nunciatis, claſſem ea reſpub. ingentem armauit, triremes quadraginta, naues ceteas decem, quæ Tyrum ſunt miſſæ: & pariter Rainerius Zenus dux triremes Venetijs quindecim taradas decem, & qui ex Venetis Ptolemaidæ agebant, unde quadraginta uachetas, naues ceteas decem parauere: pareſq́ potẽtatu & armis in Aſia Venetis Genuenſes hoc uno erãt inferiores, quod Tyrum uterq́ populus Naues Genuenſium incendio abſumptæ.

B cõmunem habebat urbẽ: in qua quantũ claudebat portus Hoſtilia à Latini nominis magiſtratu inuicem facere prohibebãtur. Ptolemaida uerò Genuenſis cum ſuo Mõteforti erat excluſus: unde Veneto cõmoda præſidiaq́ accedebãt. Alexãder interim pont. Romanus his, quæ apud Ptolemaidã malè inchoata, peiores apud Genuã Venetiasq́ progreſſus habebant auditis, oratores ab utraq́ repub. & pariter à Piſana ad ſe mitti curauerat, pacemq́ inter eos cõponere erat connixus, quæ iam pro concluſa habebatur. Cum ad annũ cõditæ urbis Venetæ quartum & octingenteſimũ, ex Aſia eſt allatũ ingẽtes & niſi Piſano Venetus acceſſiſſet pares eas claſſes Ptolemaidã inter & Tyrũ acre prælium depugnaſſe, cuius uictoria duobus cõiũctis populis cõtigiſſet. & hinc Genuẽſis quinq́ & uiginti de ſuo amiſſis nauigio in Tyri portum cõfugit: inde uictrix Veneta Piſanaq́ claſſis Ptolemaidam eſt reducta. abuſuſq́ eſt uictoria Venetus, qui publica tunc primũ & priuata Genuenſis populi in Ptolemaide ædificia demolitus eſt: turrim ingentẽ cum prætorio cui erat appoſita, & horrea mercatorumq́ apothecas. quin etiã uiatores & apparitores, qui de Genuẽſi ad eam diem mãſerunt Ptolemaida ſunt expulſi. Cũ itaq́ Ge- Turris magna in Ptolemaida.

C nuenſis reſpub. ſuos à Romana curia reuocaſſet ad pacem tractandam miſſos oratores, id à Venetis põtifex impetrauit, ut captos in prælio dimitterẽt Genuenſes. Erãt item ea tempeſtate res apud Cõſtantinopolim in peſſimũ adductæ locũ, adeo ut Balduinũ imperatorẽ, cæteroſq́ Latini nominis in Romania agẽtes, retinẽdi ea quæ erãt reliqua deſperatio inuaſiſſet. quibus & uires & animos reſtituit ducta in Ægeũ primò, pòſt in Põticum mare Veneta claſſis, quã ex uictoria in Ptolemaidæ portũ reductam docuimus. Et fortè tunc accidit Theodorũ Vatari Grecorũ, ut appellabant, imperatorẽ mori duobus filijs, quibus pueris Michaelẽ Paleologũ ſibi affinitate coniunctũ teſtamẽto tutorẽ dederat. qua ut apparuit ſecuritate per imperatoris Greci mortẽ Latinorũ rebus addita, claſſem Veneti à Pontico reuocarũt. Sed Michael Paleologus uir ingẽtis ſpiritus, multa in Latinos eſt agreſſus: quæ Vatari penè decrepitus dimiſerat intentata. primumq́ omniũ Guilelmo Frãcigenæ Achaiã & proximas Græciæ regiones obtinẽti prælio cõgreſſus,

D eũ ſuperauit, captiuũq́ Adrianopolim perduxit. Inde uerſam in mare Ponticũ regionẽ ut reciperet miſſo exercitu curare cœperat. Cũ Balduinus imperator copias quę ſibi erãt oẽs nauib. impoſuiſſet, quas præfecto claſſi Cõſtãtinopolitano gente Veneta ad ipſius Ponticę orę defenſionẽ uoluit circũduci, interea qui erãt Cõſtantinopoli uetuſta origine Gręci odioſum pridẽ, ut eſt gẽtis natura, Latinũ nomen inde cõſtituerũt eijcere. Initaq́ cõiuratiõe Paleologus de urbe recipienda, per idoneos eſt admonitus. Claſſe igitur imperatoria, quę oẽs aſportauerat Latinorũ neruos, in Põtico iã agẽte adueniens cũ exercitu Paleologus, refracta à cõiuratis porta, nocte cõcubia eſt admiſſus. Balduinus uerò imperator & Pãtaleo Iuſtinianus patriarcha nauigio de repẽte cũ ſuis omnibus & rapta ſupellectile, ad Euripũ ſeſe profugi receperũt. potitus urbe Paleologus ea iecit rebus ſuis impietatis ſceleriſq́ fundamẽta, quibus poſtea reſpõdit omnis ſua ſucceſſorũq́ ex ea cognatione imperatorũ uita: quod tãtũ imperiũ, quod tãtã Romani olim poſt Greci Latiniq́ nominis dignitatẽ, ſuis leuiſſimis perditiſſimiſq́ moribus, in Turcorũ manus dedere potius quam peruenire aut prolabi permiſerunt. Is enim tutor crudeliſſimus pueros fidei ſuę ab affini homine, ab eo qui eũ extulerat, cõmendatos cũ interfeciſſet, imperiũ aſſumpſit: finiſq́ fuit Coniuratio.

Latinorum

Finis Latinorũ in Cõſtantinopolim imperij per annos 58.

Latinorum in Cõſtantinopolim imperio per annos duodeſexaginta cõtinuato. Erat is E
annus quarti Vrbani pont.Rom.primus, conditæ urbis Venetæ quintus octingenteſi-
mus. In quo Veneti Paleologum bello agitare perſeuerabant, quem ui & armis tyran-
nide deturbaſſent, niſi illum Genuenſes ſummis conatibus protexiſſent. Nanq; belli ſo-
cietate ſecum inita claſſem eo perduxerũt omnem, quam poſt acceptam prælio cladem
apud Tyrum, maiorẽ prima inſtructioremq; habebant. Guilelmus ille Gallicus Achaię
& Bithiniæ princeps, quem à Paleologo ſe tutorem gerente ſuperatũm captumq; fuiſſe
oſtendemus, caſtrum Maluaſię munitiſſimum obtinebat, quod cum Paleologo permi-
ſiſſet, carcere liberatus eſt. Iſq; Venetis fœderatus bellum acre in Conſtantinopolim
ſubditaſq; Paleologo prouincias gerebat, ut Creta, Nigropõto, Motonio, Coronoq; &
Nauplio, ſiue ut dicitur Neapoli Romaniæ Venetorum locis, Guilelmi principatus re-
gioni bello cõiunctis, tãto Paleologus indignatus præſidio, quãtũ inuexerat Genuẽſis.

Mare Ionium. Sinus Theſſalonicenſis.

Venetæ eñ claſſi, quæ in ponto fuerat ad primos nunciatæ Paleologi tyrãnidis motus
ſeptem & triginta triremes, Rainerius Zenus dux ex Venetijs addiderat, quæ dũ Ionio F
mari nauigat LX. Genuenſium Græcorũq; triremibus, ad Theſſalonicẽſem ſinũ obuia-
uit. Illiſq; nihil mouentibus Veneta claſſis minor maiorẽ impetere nõ eſt auſa. Sed hac
noua claſſe Nigropontũ appulſa, tres aliæ Venetorum triremes Cõſtantinopolim præ-
datum iuerunt. Dumq; factã ingentẽ aſportant prædam, nauigio quod apud Theſſalo-
nicã Genuenſem Gręcumq; habuiſſe diximus in Boſphoro obuiæ fuerũt captæ, & par-
tem uirorum, qui inerãt Genuenſis interfecit: partẽ aliam omnẽ Conſtantinopolim du-
ctã Paleologus excęcauit. Eadẽq; Genuẽſis & Gręca claſſis paulopoſt egreſſa Boſpho
ro ad Veneti damna circumacta eſt. Cui duæ & triginta Venetorũ triremes fortè apud
mõtem Patras inſulã ſunt cõgreſſæ, præliumq; potentiſſimæ claſſes magnis utrinq; ani-

Magiſter hoſpitalis Rhodi.

mis decertarunt. & Venetus ſuperior quatuor ex hoſtili claſſe captas abduxit. cæteræ
cõnixæ remis uelíſq; in portum Malueſiæ cõfugiũ habuere. In Aſia uerò interim Ptole-
maidã urbẽ incolentes hoſpitalis Rhodi magiſter, cæteriq; nominis Latini proceres ita
Venetis fauebãt: ut ipſorum ea urbs iuris potius, q̃ omnium Latini nominis populorũ G
eſſe uideret. Cõtra Tyrum incolentes Genuenſi fauores pro uiribus ſupraq; præſtabãt.
Anno inde urbis ueſtræ ſeptimo octingẽteſimo, Rainerius Zenus dux quinq; & quin-
quaginta triremes ad Siciliæ orã miſit, quæ claſſis Genuẽſi, ut ſperabat, nõ inuẽta, in A-
ſiã nauigauit, caſuq; apud Tyrũ obuia Genuenſiũ nauis cetea eſt expugnata. portũ dein
de Venetus eadẽ, qua nauim ceperat lętitia ingreſſus, Tyro ut potiret adnixus eſt, auxi-
lijs ad expugnationẽ terreſtribus Ptolemaida Accone accerſitis. ceſſit tñ conatus ina-
nis. Tertio ab inde anno claſſis Veneta quatuor & uiginti triremium tribus Genuenſiũ
triremibus apud Lilibęum fortuitu obuia, eas cèpit. quod cum Genuã perlatũ eſt, edu-
cta aduolauit duodetriginta triremium claſſis, quæ perquiſitam accuratiſſimè Venetã
ad Drepani portum reperit. cõflictuſq; habitus eſt acerrimus: in quo maximũ Genuen-
ſis res publica accepit incommodum. Nam tribus ex ſuis triremibus in pręlio crematis,

Inducie quinquennales.

cæteræ oẽs in prælio ſuperatæ utrinq; crudeliſſimò fuerũt captæ. Quæ clades à Genuẽ-
ſi accepta effecit, ut Michael Paleologus illius ſocietate ſpreta, inducias cũ Venetis cõ- H
ſtituerit quinquẽnales. Eodemq; anno triremes Genuenſium XXV. Venetis XXX. a-
pud Mothonum cõcurſuræ cùm uiderent, retroceſſit Genuenſis: & naui oneraria mer-
cibus Venetorũ magni ualoris plena, apud Euripum expugnata Genuẽſes potiti ſunt.
Eademq; Genuenſium claſſis orã Cretę circũuecta, Caueam illius inſulæ oppidũ cepit,
ſpoliatũq; penitus diruit. Vrebat Venetos acceptę in naui oneraria & Caueæ ruina cla-
dis aliqua ulciſcendæ cura. Miſerũt itaq; Ptolemaidã tres & uiginti triremes, occaſiõnẽ
ibi aliquã gerendæ rei expectaturas. quæ caſu Ptolemaidã inter & Tyrũ duodetrigintà
Genuenſium triremibus obuiæ cõflixerunt. Fecitq; locorum cuiq; ſuorũ propinquitas
animos, & in rerũ diſcrimine utrinq; audentius depugnatũ eſt. Inferior tamen Genuen-
ſis quinq; triremes amiſit. Clemẽs IIII. pontifex Romanus utrunq; populum per nun-
cios & epiſtolas monuit: ut belli inducijs conſtitutis, oratores ad ſe acturos de pace Vi-
terbiũ mitterẽt. Idipſum etiã dictos orarunt populos reges Franciæ & Siciliæ, ſuã uterq;
operam opemq; in pacis, quæ fieret conſeruationẽ ſtabilimẽtumq; polliciti. ueneruntq;
Viterbiũ oratores, & re aliquot menſibus tractata nihil eſt cõcluſum, Fames ea tẽpeſta-
te ualida

A te ualida Venetias affligebat. frumentumꝗ Apulia & Sicilia, ut cõſueuerat, abſꝗ claſſis præſidio importandi facultas Genuenſi bello adimebat. Orator tunc magna precũ inſtantia Taruiſinos, Patauinos, & Ferrarienſes ut annona iuuarent Laurẽtius Teupulus dux Rainerio Zeno defuncto ſuffectus, pecunia etiã exceſſiuè ꝓmiſſa emollire nequiuit. Noua itaꝗ mari Adriatico nauigãtibus tunc primũ uectigalia, & ut certiore dicam uocabulo frena impoſuit. Lex eñ tunc ſuper inde lata in hanc diẽ ſeruata eſt, ut intra oſtium Fanaticũ ad Polã promontoriũ & Rauennatiũ plagam nauigantes, ad uectigal ſoluendũ mercesꝗ & onera ſi magiſtratibus collibuiſſet deponẽdum Venetias ſe cõferrẽt. Creatusꝗ magiſtratus cũ barchis attributis, ne legi fiat fraus, die noctuꝗ utriusꝗ littoris plagas portuſꝗ perluſtrat. Quæ ratio præter Genuenſe bellũ Venetos impulit, ut cũ Piſanis Carolo regi ex Andegauis primo apertis hoſtibus fœdera in quinqueniũ renouarent. Eodemꝗ anno ueſtræ urbis conditæ quintodecimo octingenteſimo, Bononiẽſes magnã Romandiolæ partẽ dominio prementes, clauſam à Veneto Romandio-

Fames ualida in ciuitate Ven.

B lis per Adriaticũ mare nauigationẽ, ui adaperire conati ſunt. parato eñ uarijs modis ſimulationibusꝗ exercitu cum Veneto per oratores egerunt, ut abrogata lege cuſtodibusꝗ ammotis, priſtinã ſibi Romandiolisꝗ nauigandi Adriatico redderent libertatẽ. mouitꝗ pariter cum oratore exercitus. Diuerſi uerò hic Rauẽnã: ille Venetias petiere. Senſerat dolũ Teupulus dux, pariꝗ fuerat uerſutia uſus. Nouẽ enim eius triremes ꝓximum Rauennæ primariũ Padi oſtiũ ingreſſæ, Bononienſem exercitũ mare inter & Padum locũ occupare accelerare uiderunt. & ſubito præſidia duo unũ Bononienſis ad primarium, Venetus alterũ ad ſanctum Albertum, ſummis conatibus excitauere. In Bononienſium exercitu XL. milium copiæ militabant. tandem ſuperati prælio Bononienſes, pacẽ ea acceperunt conditione, ut ſuo exciſo ad primarij oſtium caſtello, libera ſibi quarundam rerũ eductio, cuſtodia Padi oſtiorũ Veneto linqueretur. Anconitani autem cũ Bononienſium exemplo, Venetis bellum inferre nõ poſſent, ad Gregorium decimum pontificem mittentes, querelas detulerunt: quibus põtifex motus mare à Venetis libe-

Bononienſes ſuperati à Venetis.

C rum linqui iuſſit. Venetiꝗ tunc minimè paruerunt, ea nuntijs prætenſa ad contumaciã excuſatione, quod Anconitani maledictis mendacijsꝗ & falſa ſuggeſtione uſi, pontificem ſeduxiſſent. Acta uerò eſt paulopoſt in Lugdunenſi concilio, cui idem pręfuit Gregorius Anconitanorũ cũ Venetis cauſa, Abbasꝗ Neruoſiæ, cui pontifex eam cõmiſit, Anconitanos nil ſatis ſolidè probantes reiecit, permiſſa põtificis autoritate Venetis cura, eam de qua diximus maris Adriatici oram à Saracenis piratisꝗ ſimul cum uectigaliũ portoriorumꝗ ſuorũ iure uiribus defenſandi. Quo item tẽpore pontificis Gregorij cura, induciæ Venetos inter & Genuenſes Cremonæ paulo prius conſtitutę, in biennium prorogatæ ſunt. Anno poſtea urbis conditæ undeuigeſimo octingẽteſimo, Venetos inter & Genuẽſes bellũ propè innouatũ eſt. Iacobo eñ Cõtareno in ducem creato, duæ Genuenſiũ triremes Tandari unam mercimonijs plenã de Venetis apud Meſſanam ceperunt, cuius rupti fœderis fama Michael Paleologus imperator Græcus ſuum & ipſe fœdus ut apparuit uiolaturus, ad Artã uſꝗ Acarnaniã cum claſſe peruenit. Veneti uerò

Datur Venetis imperium Adriatici.

D XXV. triremiũ claſſe intra dies XV armata, oratorem Genuã ad res repetẽdas miſerũt: quæ ſi non eſſent redditæ, bellum indici iuſſum: ſatisꝗ fecit Genuenſis, & orator in reditu fœdus cũ Piſano in quinquennium renouauit. Adriano paulopoſt quinto in Romanũ pontificem aſſumpto, Veneti Anconitanos bello mari acerrimoꝗ perſecuti, qđ ad orã Iſtriæ & Romandiolæ, nauib. clandeſtinè cũ mercimonijs penetrantes, latæ Venetijs legi & uectigalibus portorijsꝗ fraudẽ facere præſumpſiſſent. delectoꝗ ad id bellũ præfecto ſex & uiginti triremes dux Contarenus attribuit. & machinæ ad urbis oppugnationẽ onerarijs nauibus cõportatæ. Dum aũt portus magno oppugnat̃ conatu, tẽpeſtas de repente coorta, nauigium in altũ pelagus tranſuerſum egit. ſexꝗ triremes impactæ littoribus Senogalliæ perierũt. Immiſerũt paulopoſt Veneti ſupplemẽto naues tardas & triremes, quib. aperte nauigantib. mare Anconitanus perbellè ſtruxit inſidias. Omnibus eñ, quæ ſibi eſſent nauib. & triremibus, Venetorũ & præfecti claſſis inſignia ſunt aptata, ad quas applauſu nautico occurrẽtes, cũ duæ declinaſſent Venetorũ naues captæ, & Anconã magno gaudio ſunt perductæ. Cuius cladis acceptæ bifariã indignatio ſenatũ perpulit Venetum, ut reuocatus cum claſſe prima præfectus in carcerem ſit

25. triremes armatæ 15. diebus.

Fraus Anconitanorum.

coniectus,& noua inſtructior expeditio in Anconam ducenda paulopoſt Venetijs eſt E
educta.Eodem quoq; tempore Tēplarij Tyrum urbē pro expeditione Chriſtiana admi
niſtrantes,ſolitā ante bellum Genuenſe iuriſdictionē & portoriorū exemptionem Ve-
netis in ea urbe reintegrarunt.Tertius interea Nicolaus gente oriundus Vrſina, in Ro-
manū pontificē & quidē præſtantiſſimum eſt creatus. Venerunt ad eius creationis no-
Veneti oratores. uitatē in more Veneti oratores,qui diu ſpreti cum ad ſalutationē reuerentiamq; ſicut &
alij non admitterentur,à Contareno duce ſuo reuocati,urbe Roma ꝓfecti ſunt.Sed eos
Oratores reuocantur à duce. de itinere accerſitos pontifex admiſit,multisq; & duriſſimis uerbis de Anconitanæ ur-
bis Ro.eccleſiæ iuris oppreſſione redargutos,& reſpondere prohibitos reiecit.Siue au
tē interea parauerant eduxerantq; Veneti,ſiue poſtquā ea intellexerunt, quæ ſuis apud
pont.oratoribus acciderāt,certū eſt octo eorū triremes,quo die oratores Venetias atti-
gerūt ad cæteram claſſem Anconā obſidētem perueniſſe.miſerunt per id tempus Anco
nitani Venetias legatos de pace acturos,quæ prope modū conſtituta erat, cum eſt alla
tum duas Anconitanorū triremes tardam de Venetijs ſecus Siciliꝫ littora prædatā eſſe. F
Quamobrē & dimiſſi ſunt re infecta oratores, & triremes quatuordecim Venetijs edu
ctæ in Anconitana caſtra expeditionēq; aduolarunt, quarū duas paulopoſt incautè ab
Pax conſtituitur. alijs ſeparatas Anconitanus ſilentio inter cuſtodias delapſas cepit,in portūq; perduxit.
& pax paulopoſt æquis conditionib.eſt conſtituta. Ad annū poſtea ſecundum trigeſi-
mū octingenteſimū urbis conditæ,IIII.Nicolai pontificis anno ſecūdo, Tripolis urbs
inſignis obſidione ac uiribus facta eſt in Soldani Babyloniæ poteſtatē.quam quidē ur-
bem ditiſſimā,poſt cōmiſſam in mortalibus cædem maximā, poſtq; abactā aſportatāq;
omnifariā rerum prędā,igne primū poſtea ferro abſumi diruiq; curauit.progreſſusq; eo
dem furoris impetu Barbarus Tyrum quoq; Sidonem & Barutum,ac earum urbiū op-
pida inter tertiū Nicolai pontificis annum cepit,ac ſicut Tripolim incenſam diruit.Isq;
princeps aſtu & prudentia æquè ac uiribus & potentatu pollens, ne ea clades accepta
Crux datur. nominis Chriſtiani principes occidentis in Aſiā cōciret, induciarū fœdera in duos an-
nos Ptolemaidæ habitatoribus Chriſtianis conceſſit. Nicolaus tn̄ pontifex de more aſ- G
ſumenda cruce,edicto propoſita,ſtatuit afflictis Chriſtianorū Aſiæ rebus ſubueniendū.
Iuſſaq; eius exinde maioris fuerunt efficaciꝫ qđ mille quingentos ipſe equites ex publi
co eccleſiæ fiſco curauit primo omnium Ptolemaidā cōportari, quē & multi in magnū
exercitū ſine certo præſtātiq; ut oportuit aliquo duce ſecuti ſunt,qui quo plures, eo fue
runt pernicioſiores.Ptolemaida urbs populis tunc frequentata innumeris, quātos nūc
non temere alat aliqua urbs Italiæ,à ſeptem diuerſis ſibiq; inuicem contrarijs premeba-
tur potiusq; lacerabatur,ꝗ gubernabatur magiſtratuum gentiumq; generibus. patriar-
cha enim titulo Hieroſolymitanus ſibi temporalē æquè ac ſpiritualem uendicare quæ-
rebat gubernationem:eādē hinc Templarij,inde Hoſpitalarij & pariter Theutonici ab
armorum tractatione & ſanguinis ut dicebatur effuſione repetebant: ſuam & ad ſe ſolū
ſpectantē rex Cypri uel ea ratiōe uolebat,quod tertio ante anno regni Hieroſolymꝫ ti-
tulos in comitis Attrebatenſis contentionē ſponte ſua,& paucis adſtipulantibus aſſum
pſerat.Rex quoq; Carolus ſecūdus Neapolim ex carcere reuerſus,nihil duxit antiquius H
quam Ptolemaidam mittere,qui de Hieroſolymæ regni titulis cum Cyprio rege cōten
dentes,paterna auitaq; & proauita in illa urbe iura,uel armis & uirib. cōſeruarent. Qua
in re uſq; adeo exarſit animis,ut Tēplariorū Hoſpitalariorūq;, quos Cyprio regi magis
cupere audiuiſſet prædia in regno ſita Neapolitano direpta uaſtauerit. Conſulē quoq;
ibi habuere Piſani,qui maiore uſus eſt ambitione,qua ibi quoq; Genuenſis & Venetus
utebatur.Milites itaq; nouos IIII Nicolai pontificis, iuſtum in exercitum ſine duce &
rectore eius, quæ requirebatur autoritatis miſſos, nullus qui continere poſſet & ſciret,
nullus erat qui à flagitijs & ſceleribus ꝓhiberet. Eaq; militū multitudo in Chriſtianorū
cædibus & rapinis,adulterijs,uiolationibus,& incendijs aliquādiu debacchata,in agrū
Soldani noctu aliquando,poſt parū interdiu per furta & latrocinia penetrauit, atq; eo
uſq; progreſſa eſt,ut prædas iumentorum mortaliumq; & rerum omnium tanquā iuſto
bello propalā abigeret.tulit tamen patienter iniuriam, diſſimulauitq; diutius omnium
ſpe Soldanus,resq; per nuncios & abactam prædā ter quaterq; repetijt.Et quando tan-
dem non ſunt redditæ,annū præfixit intra quem niſi fieret ſatis, ſeſe cōminatus eſt Pto-

lemaidæ

A lemaidæ excidio,poſtergatis quas ipſi uiolaſſent inducijs,acceſſurū. Annoq́; exacto cē
tum quinquaginta milia armatorum in Ptolemaidam duce filio ſuo immiſit. Dumq́; is
adoleſcens duobus iam menſibus urbem premit,defuncto genitore Soldanus ab exer-
citu eſt ſuffectus,quo elatus ſucceſſu,urbis Ptolemaidæ prædam per edicta præconūq́;
uociferationes,quæ à Chriſtianis intra munitiões exauditæ ſunt,exercitui donauit.Tūc
diſcordes in ciuitate noſtros deſperatio cepit.multiq́; nulla uſi timoris ſimulatione, par
tim captatis abeundi cauſis,partim clādeſtina per noctē fuga deſertores effecti ſunt: ad
eamq́; paulopoſt animorum conſternationē eſt uentū,ut publico omnes cōſilio mulie-
res primum paruulos & debiles cum ſupellectile emiſerint. Deinde conſtituerunt duo
decim mille armatos in urbe retinendos,qui defenſioni ſufficere uiderentur, cæteris e- *Deſperatio Ptolemaidarum.*
migrandum.Manſerūtq́; ex primoribus,rex Cypri,patriarcha,& Hoſpitalis, templario
rumq́; magiſtri,rexq́; Cypri ignauia,quæ certiori uocabulo appellari poſſet, uſus illico
perfugam multitudinem eſt ſecutus.Fuitq́; exemplo eius,ut omnes,quibus nauigio fa-
B cultas non defuit,Ptolemaida emigrarent. poſtremi omniū Hieroſolymi patriarcha ma
giſtriq́; non prius urbem deſeruere,q̄ Soldanum uiderunt ſiue à caſu ſiue quod fugæ à
Chriſtianis cōmiſſæ certior eſſet factus,oppugnationem ſolito maiore impetu oſtenta-
re.hiq́; Dromone in id ſeruato porta delapſi,ſecunda primum nauigatione ſunt uſi. Sed
uento poſt parū in ualidā tempeſtatē mutato,ſub ipſam Cypri plagā periere naufragio.
Soldanuſq́; eadem die & hora Ptolemaidam à paucis, quos nauigij carentia detinuerat
Chriſtianis male defenſatā cepit:& mortalibus in ea repertis ad unum trucidatis,prædā
quidē militi ſuo promiſſam iterato conceſſit edicto. Sed tanto tenebatur illius exciden
dæ urbis deſiderio,ut parumper ſuppoſitus ubiq́; eo præſente atq́; incitante ignis, maxi
mam prædæ ipſius partē abſumpſerit.mœnibus inde & urbis parietibus paſſim ſolo æ- *Ruina Ptolemaidæ à ſoldano.*
quatis,duriore Saracenus miles ſoldani imperio eſt oneratus, qđ fundamenta ubiq́; ita
confodi diſſipariq́; iuſſit,ut nullum urbis nullū poſt hæc ædificij ueſtigiū appareret. An
C nus erat is ueſtræ urbis conditæ quartus trigeſimus octingenteſimus, in quo tandē reli-
quias amiſimus uictoriæ illius celeberrimæ,quā anno ante quarto de ducenteſimo Vr-
bani ſecundi pontificis Romani auſpicijs,& uirtute Chriſtianorum expeditio inchoa-
uerat.Fui de induſtria prolixior recenſendis rebus maximis,quas apud Ptolemaidā ge-
ri contigit,ut qđ feci oſtendere poſſem propè ducentos annos pugnatū eſſe in Sarace-
nos,per quod tempus ferè omnia cepit ueſtra reſpublica,quæ aut mari cōtigua,aut inſu
lis poſſidetis.Expectabūt credo à me qui hucuſq́; legerint,quid poſt amiſſas à Chriſtia-
nis Cōſtantinopolim & Aſiæ ciuitates,à ueſtris progenitoribus fuit geſtum.Sed multa
maximaq́; fuerunt & maiori digna cognitione, q̄ hoc epitomate poſſimus uelimuſq́;
deſcribere.Paleologus em̄ & Genuenſes,cùm poſſe uobis reſiſtere diffiderent, Turcos *Genuenſes Turcos in europā traduxere.*
tunc primū in Europā traduxere.à quibus tandē præſenti anno quinto ferè ſexageſimo
& centeſimo,meritas tāti ſceleris & admiſſi flagitij pœnas punitionēq́; acceperūt. Geſ-
ſerunt inde paulopoſt res maximas Veneti.tum in bello quod cum ipſis Genuēſib. diu-
turnū uariū,periculoſum,& tandem per uictoriā glorioſiſſimū fuit. tum in tuenda urbe
D Taruiſina,quā per ea tempora primā omnium in ſolo Italiæ cōtinente poſſidere cœpi-
ſtis:Maſtinuſq́; Scaliger tyrannus omniū eius ætatis potentiſſimus, à Veneta repub. ſo
cijſq́; bello Florentinis & Bononiā pro Romana eccleſia gubernantib. Italiæ Tranſpa
danæ & Lucæ & Parmæ urbiū dominio deturbatus eſt:& Turci interea à uobis cladib.
& quidem ingentibus proſtrati,cæſi,afflictiq́; fuerunt.bella exinde ſequerentur,in qui-
bus capienda Padua excellentiſſima urbe, poſt Verona, deinde ſubigenda Forumiulij
patria, & demū Brixia ac Bergomo, nuperq́; Crema reip. imperio adiungendis maxi-
mis laboribus ac impenſis,ſed pari gloria depugnatū eſt.Notoria ſunt hoc tempore ſu-
pradicta,ſed certe promerentia eleganti ornataq́; hiſtoria poſteris ita tradi,ut aliquot q̨
te prçceſſerunt ducum & tuum in primis Sereniſſime Dux nomen ,& ueſtrę reipublicę
gloria,& multorum ac propè infinitorū ex uobis patria,ordinis decus gerendis tot bel-
lis,tot obeundis laboribus quęſitum,ad poſteros trāſeat illuſtratum. Idq́; ego minimus
ſicut nunc epitomate & breuiario aſſumendū non cenſui:ſic amplè fuſa & copioſiſſima
tractare ac abſoluere hiſtoria,cū uos cupere intellexero paratiſſimus eſſem:profectoq́;
efficerem ne aliquid memoratu dignum ex his,quę à condita urbe Veneta in hanc diē,

uel mari,uel terra,uel bello,uel pace fieri contigit,aut nunc,aut futuris temporibus deſi E
deretur.Sed ad propoſitæ à principio intentionis noſtrę finem concluſionemq; uenien
dum eſt.Satis multis pro tempore ſed paucioribus fortaſſe,quàm multi fieri oportuiſſe
Venetiarum ſunt opinati,oſtenſum eſt urbem Venetam diuina potius quàm humana ope ideo con-
maxima laus. di cœpiſſe,ut Barbaris Chriſtianæ fidei & religionis hoſtibus aduerſaretur, ut profugis
ab Hunnorum,Oſtrogothorum,Longobardorum,Vngarorum,Saracenorum, & de-
mum Turcorum ac etiam à Chriſtiano abutentium nomine tyrannorum facie ac perſe-
cutionibus confugium apud uos portus,aſylum, & quietis refrigerijq; , & ſalutis arx &
domicilium ſine muro,ſine portis die noctuq; pateret:ut irrumpentes, diſcurrentes, &
impetere parãtes barbaros efferatos populos Chriſti dei & ſuorum populorum hoſtes,
reſp.repararet,abigeret,ac conficeret:ut hortantibus, iubẽtibus Romanis pontificibus
dei ipſius noſtri uicarijs,ut implorantibus ubiq; Chriſtianis opem protectionemq; affer
ret.Quæ quidem opera meriti apud optimum maximum deũ noſtrum, & laudis ac glo
riæ apud ſeculi tam præſentis quàm futurorum,omnes plurimum promerentia dum ue F
ſtri præſtiterunt maiores,intra ducentos de quibus diximus annos,mari & poſt breuio
re temporis ſpatio terra,amplam hanc,præpotentẽ,glorioſamq; peperere rem-
publicam,tandiu duraturam,& ipſo deo autore noſtro maximam &
ingentem accepturam amplitudinem,quandiu ea uitæ &
gubernationis forma,qua eſt parta illam
regere & adminiſtrare
pergetis.

BLONDI FLAVII FORLIVIENSIS, DE GESTIS
VENETORVM FINIS.

A BLONDI FORLIVIENSIS IN ITALIAM ILLVSTRATAM PRAEFATIO.

QVOM multi hiſtoriam uarijs extollant, celebrentq; ſententijs, tum maxime Alexander Antonius, Mãmea genitus Chriſtiana imperator Romanus omnium iudicio optimus, unica ratione eam ampliſſimè uidetur laudaſſe, qui hiſtoricos & ſuos appellauit, & habere uoluit conſiliarios, quorum prudentia & exemplorum copia gerendis imperij rebus quam maxime uteretur. Clariſſimi etiam plæriq; ſenatores, conſulares quoq; uiri, & nonnulli glorioſiſſimi principes, qui bellicis actibus res geſſerunt æterna dignas memoria, delectati ſunt hiſtoria: uſq; adeo ut non ſolum hiſtorias libẽter, ſed eas quoq; ſcribendo tam præclari muneris gloriã cum rerum ſcriptoribus cõmunem, habere uoluerint. Nam ut cæteros taceam: Fabius patritiæ gentis decus cognomẽto Pictor: Lucius Lucullus, Aulus Albinus, Aſinius Pollio, Cornelius Nepos, & Caius Cæſar, eiusq; nepos Octauius Auguſtus, ac Hadrianus ſcripſere hiſtorias. Sed maximam tãtum munus præteritorum longe ſeculorum malitia & infelicitate incurrit iniuriam, quòd urbe Roma à uarijs gentibus, ſicut in hiſtorijs accuratius à nobis eſt ſcriptũ, oppreſſa, & ſi bonarum artium ſtudia intermiſſa fuerunt, ſola inprimis omnino ceſſauit extinctaq; eſt hiſtoria: factumq; eſt ut Barbaris omnia euertentibus, & nullo interim ea quæ gerebantur literarum monumentis ad poſteros tranſmittente, nedum mile qui effluxerũt annorum geſta ſciamus: ſed Italiæ regiones, urbes, oppida, lacus, flumina, monteſq;, quorum nomina à uetuſtis frequentãtur ſcriptoribus, ubi ſint, magna ex parte ignoremus: & qđ maiorem nobis affert admirationem, multorum oppidorum & potentiſſimarũ ciuitatum, quas interea in magnam amplitudinẽ creuiſſe cernimus, cõditarum tempora nos lateant, & ipſi etiam conditores. Itaq; poſtquam propitiore nobis deo noſtro, meliora habet ætas noſtra, & cum cæterarum artium, tum maximè eloquentiæ ſtudia reuixerũt, ac per ea hiſtoriarum diligentius noſcẽdarum amor noſtros cepit homines: tentare uolui, ſi per eam quam ſum nactus Italiæ rerum peritiam, uetuſtioribus locis eius & populis nominum nouitatem, nouis autoritatem, deletis uitam memoriæ dare, deniq; rerum Italiæ obſcuritatem illuſtrare potero. Nec tamẽ ipſam omnem nominum mutationem temeraria & inani arrogantia ſpoponderim indicare: ſed gratias mihi potius de perductis ad littus è tanto naufragio ſupernatantibus, aut parum apparentibus tabulis haberi, quam de tota naui deſiderata rationem expoſci debere contenderim.

Alexander. Mammea. F. Pictor. L. Lucullus. C. Cæſar. Octauius. Aug. Hadrianus.

Italiæ regiones ſeu prouinciæ. XVIII

Liguria ſiue Genuenſis	Aquileienſis ſiue Foroiuliana
Etruria	Iſtria
Latina ſiue Campania & maritima	Samnium ſiue Aprutium
Vmbria ſiue ducatus Spoletanus	Terra laboris ſiue Campania uetus
Picenum ſiue Marchia Anconitana	Lucania
Romandiola ſiue Flaminia & Æmilia	Apulia
Gallia ciſalpina ſiue Lombardia	Salentini ſiue terra Hydrunti
Venetiæ	Calabria
Italia tranſpadana ſiue Marchia Taruiſina	Brutij

Blondus.

Italia unde. ITALIAM deſcribere exorſi, Prouinciarum orbis primariã à laudibus
ſuis incipere debemus, quod quidem pro ampla parataq; materia, tam
faciliter quàm libẽter feciſſemus, niſi ab eximio poeta Virgilio, & poſt
à Plinio Veronenſe, demum à Franciſco Petrarcha inſigni poeta, orna
tiſſimæ illius laudationes extarent. Itaq; à ſuo nomine & ſitu duximus
inchoandum. Nomen pro temporum diuerſitate nacta eſt uarium: quã
Plinius & Solinus ab Italo rege quoſdam, & nonnullos à bobus quos gigneret multos
Heſperia. priſca lingua Italiam dici uoluiſſe ſcripſerunt: quom tamen eam Græci magnam interea
Heſperiã appellarint, quod ſecutus eſt in ſeptimo Virgilius: Heſperia in magna. Et Ser
Aborigines. uius exponit. Heſperia in magna dixiſſe Virgilium ad Hiſpaniæ diſcretionem. Iuſtinus
autem in Trogi epitoma ſcribit Italiæ cultores primos fuiſſe Aborigenes, quorum rex
Saturnus tantæ fuerit iuſtitiæ, ut neq; ſeruiret quiſquam ſub illo, neq; quicquam priuatæ F
Saturnia. rei haberet, ſed cõmunia & indiuiſa fuerint omnia. Vnde Italia regis nomine Saturnia
fuerit appellata. Ea uerò ſicut Plinius ex Octauio Auguſto tradit, querno folio adſimi-
lis, mari gemino maxima parte cingitur: quod ab oriente Adriatico ſiue ſupero, & à me
ridie occaſuq; Tyrrheno ſiue infero abluitur. quà uerò in ſeptentrionem uergit, montes
Longitudo Italiæ. altiſſimi Alpes lingua Gallica à celſitudine dicti, illam à Barbarorum, ut inquit Cicero,
incurſu naturæ benignitate cõmuniunt. Longitudo eius ab Alpino ſinu prætoriæ Au-
Latitudo. guſtæ ad Hydruntum decies centena uiginti milia extẽditur: Latitudo ubi eſt amplior,
à Varo ad Arſiam quingenta, & quadraginta: & circa urbem Romam ab oſtijs Aterni,
Ambitus. nunc Piſcariæ in Adriaticum defluentis, ad Tyberina oſtia centum & uigintiſex milia:
Apenninus. totusq; ambitus à Varo ad Arſiam tricies centena & inſuper trigintaocto milia cõple-
ctitur. Habet Italia dorſum, & ceu in piſcibus eſſe uidemus à capite in infimã partẽ ſpi-
næ formã, Apenninũ, qui mons ex Alpibus quà ab infero mari recedunt oriundus, cum
recto propemodũ curſu Anconæ urbi, ut uult Plinius, appropinquauit, in mare ſuperũ G
ferri, & ibi finiri uidet̃. & tamen inde rurſus ab eo mari recedens per mediã Italiã in Bru
tios ac Siculum fretũ fertur. Situ menſuraq; oſtenſis ad regionũ diuiſionem locorumq;
deſcriptionẽ ueniamus. Eſt uerò perdifficile in tanta mutatione rerũ regionumq; quan
tã uident factam, qui Romanas hiſtorias attentè legunt, modũ adinuenire diuidẽdis re-
gionibus, recenſendisq; ordine ciuitatum, oppidorũ, montium, fluminumq; uocabulis.
Et quidẽ quantũ attinet ad ipſa uocabula, eximius ſcriptor Liuius Patauinus, Romanæ
pater hiſtoriæ, qua in parte nobis ſupereſt populorum nominibus utitur, qui nedũ ad
noſtram, ſed parua ex parte ad ſuam peruenerunt ætatẽ. Quod enim ex Strabonis Cre-
tenſis geographia, ac ex Plinij Veronenſis naturali hiſtoria facile eſt cõijcere, in Octa-
uij Auguſti, cuius temporib. & adiumento ſcripſit Liuius, deſcriptione Italiæ quã fecit
accuratiſſimã, interierũt multa oppida plurimiq; populi, quorũ nomina apud Liuiũ ce-
lebrant̃. In ea uerò deſcriptione, quã Plinius ipſe anno uix octogeſimo, poſt functũ uita
Octauium diligenter fecit, maior, ꝗ pro temporũ breuitate & florentiũ tunc Italiæ rerũ H
conditione par fuerit, mutatio eſt facta. Quæ aũt ex Strabonis primũ, pòſt ex Plinij enu
meratione, & Pomponij Melæ ac Ptolemæi deſcriptionibus, haud quaq; multum diſtã
tibus inter ſe ætatibus factis, deſint nobis, horrendũ infinitũq; fuerit referre. quanq; licet
multos interijſſe populos, multa exciſa oppida, multas deletas urbes nõ negauerim, plu
rimas tamen ex ipſis ſimul cum regionibus, montibus & fluminib. mutaſſe nomina con
ſtat: quo fit ut nec priſca legentes intelligãt, neq; poſſit nouus ſcriptor illis uti uocabu-
lis, magnã uel eo ipſo ꝗ apud illuſtres uetuſtos ſcriptores frequentia habent̃, dignitatẽ
hiſtoriæ allaturis. factã uerò eſſe locorũ nominumq; mutationẽ, & ſimul exinanitã eſſe
populis & urbibus ac oppidis, quorũ nomina nobis deſunt, Italiã hinc tenemus, ꝙ poſt
habita urbis Romæ populi magnitudinis, cui nihil in orbe unquã fuit eſtq; nunc par, ia
ctura, nulla eſt huius ſeculi & feliciũ quæ ſtante rep. fuerunt ſeculorũ cõparatio multitu
Piceni laus. dinis populorũ. Picenum enim infra ex Plinio oſtendemus trecenta ſexaginta milia in
reip. ditionẽ dediſſe, quod nunc uix decimam partem habet. Plinius etiã laudes Italię
ſuorũ priorũq; temporũ narrans, eam dicit dijs ſacrã L. Æmilio Paulo C. Attilio Coſſ.
nunciato

A nunciato Gallico tumultu,ſolā ſine auxilijs externorū,atq; etiā tunc ſine ullis trāſpadanis,equitū triginta,peditū octingenta milia armaſſe.Noſtra uerò huius temporis Italia, quātū ſine trāſpadanis externorumq; auxilijs equitatum peditatumq; armaret, nō ſatis facile eſt nobis iudicare.Sed non dubitamus quin difficile ſit futurū, ſi tertiā quis partē conatus fuerit ita armare, ut extra fines quiſq; ſuos in bellū expeditionēq; ducat.Quanta autē ſit facta locorum mutatio,hinc etiā apparet; quod Iginius,qui de urbibus Italiæ ſcripſit,& eū ſecutus Guido presbyter Rauennas, prouidere, ſeptingentas fuiſſe Italiæ ciuitates.Nos uerò nunc Romanæ eccleſiæ ſtylū ſecuti, facta per ſingulas regiones diligenti enumeratione,ſexaginta quatuor ſupra ducentas tātummodo inuenimus: ſed appellant Romanæ eccleſiæ inſtituta ciuitates,loca quæ epiſcopos habent. & Iginiū uidemus ac Guidonē etiā multa ex oppidis quę noſtra ætate proprio carentia epiſcopo alterius diœceſeos cenſent,pro ciuitatibus poſuiſſe: & iñ omniū ab ipſis poſitorū pro ciuitatibus quæ nunc extent,numerus uix quadraginta cōplectitur loca, ut aut exciſas eſſe
B ciuitates, aut mutationē omnino incognitā in eis factā eſſe neceſſariū uideamus. Quā alijs fortaſſe impoſſibilē uiſam tot locorum acceptam in Italia per ſexcentos annos,qui poſt Guidonis tempora fluxerunt cladem,nos ideo minus mirabilem ducimus,quia ſcimus uidemusq; per ſeculum noſtrum,quod dei noſtri munere eorum quæ ante patrum noſtrorum ętatē fuerunt ſeculorum reſpectu,felix appellari poteſt,ſupra triginta ciuitates & oppida ſolo æquata,ut cum eorum pars paucis nunc habitet colonis,tū pars omnino manſerit derelicta.Cuniū nanq; oppidum Romādiolæ, à quo clariſſima fluxit Comitum Cunij & Lugi familia,omnino derelictum ut nunc aret,uidemus: pariter ꝓpinquo in loco cōtigit Barbiano:pariter in Latio uetuſtiſſimę urbi Prænestę,Zagarolo,& Gallicano oppidis.Pariter ad aliā urbis Romæ partē Centumcellēſi ciuitati, Morlupo caſtello nos accidiſſe cōſpeximus. Par etiā affert hac in deſcriptione incōmodum diuiſionis nominationisq; regionū mutatio,ter quaterq; in aliquibus,& in quibuſdā pluries facta,adeo ut ſolæ Etruriæ uetuſta cū finibus ſuis & integra manſerit appellatio.Quam
C obrem octo & decem regionibus,in quot Italiā ſine inſulis cōmode diuiſam eſſe iudicauimus,deſcribendis,illa ex multis ſequemur uocabula, quæ cùm in ætate noſtra ſint notiora,tū noſtræ intētioni accōmodatiora uidebunt.Suntq; nomina: Liguria ſiue Genuenſis,Etruria,Latina ſiue Cāpania & maritima, Vmbria ſiue ducatus Spoletanus, Picenū ſiue Marchia Anconitana,Romādiola ſiue Flaminia & Æmilia, Gallia ciſalpina ſiue Lōbardia, Venetiæ,Italia trāſpadana ſiue Marchia Taruiſina, Aquileiēſis ſiue Foro Iuliana,Iſtria,Samniū ſiue Aprutiū,Terra laboris ſiue Cāpania uetus,Lucania,Apulia, Salētini ſiue terra Hydrūti,Calabria, Brutij. Poſtq; uerò omnem Italiā peragratus ero, uiros præſtātiores,qui ſingulis in urbibus & locis pridē geniti fuerūt, eoſq; qui ſunt ſuperſtites,pręſertim literarū aut cuiuſpiā uirtutis gloria claros,enumerabo:atq; res in ſingulis locis ſcribi dignas breuiter narrabo:ut nō magis hæc Italiæ ſit deſcriptio q; uirorū eius illuſtriū præſtantiūq; catalogus, ac nō paruæ partis hiſtoriarum Italiæ breuiarium.

CCLXIIII urbes It. dic.

Cunium. Barbianum.

Diuiſio Italiæ.

REGIO PRIMA, LIGVRIA.

D AB Liguria autem Plinium ſecuti duximus inchoandum. Ea regio latiſſimos aliquādo habuit terminos, quippe quum Piſas in Liguribus conditas Trogus ſcripſerit, & Apuanos Ligures quos agri Piſani populos eſſe conſtat à maioribus traditum uiderimus. Quin Maſſiliā Trogus Pōpeius inter Ligures & feras Gallorum gentes poſitam dicit: cui opinioni concordat Liuius lib. XLI Fuluius Flaccus primus tranſalpinos Ligures domuit bello, miſſus in auxiliū Maſſilienſiū aduerſus Saluios Gallos,qui fines Maſſilienſium populabātur. Et pleriq; Lucā Liguriæ ultimā poſuere.Sed hæc remotiora omittentes,ſatis fore tenemus,ſi diuiſionē Italiæ quæ Romana repub. florēte fuit noſtris tēporibus,accōmodare poterimus. Igit Liguria à Varo fluminæ ad Macræ amnis oſtia lōgitudinē habet: & hinc Apennino inde mari infero claudit: qua ratione pars inferi maris adiacens à Varo ad Macram dicit Liguſticum pelagus.Populi eius prouinciæ Ligures quo tempore,quibus'ue ducibus Romano pop. ſubiecti fuerint,Iordanus Cōſtantinopolitanus monachus, qui Iuſtiniani imperatoris tēporibus rerum à populo Romano geſtarum epitoma cōfecit, et L.Florus T. Liuij abbreuiator,hiſdē fermè uerbis ſic habent:Peracto Punico bello pri-

mo nec quantulum reſpirato ſequit̃ Liguſticum. Ligures imis Alpiũ iugis adhærẽtes, E
inter Varũ Macramq; amnes impliciti dumis ſylueſtribus uictitabant, quos penè maius fuit inuenire ꝙ uincere. Tuti ſiquidem locis & fuga durum atq; uelox genus ex occaſione locorum latrocinia magis quàm bella factitabant. Itaq; quum diu multumq; eluderent, Salturi, Deciates, Exubrij, Euburiates, Ingauni, tandẽ Fuluius latebras eorũ igni ſepſit. Bebius uerò in plana deduxit, Poſthumius ita exarmauit, ut uix linqueret ferrũ, quo terra coleret̃. Quod uerò Iordanus ſummatim attigit Ligures obſtinatius iugũ Romanorũ recuſaſſe, & illis animoſè aduerſatos fuiſſe, Liuius ipſe in libris qui extant, multis oſtendit in locis. Nã libro nono, dum hæc geruntur coſs. ambo in Liguribus gerebãt bellum. Is hoſtis uelut natus ad continendã per interualla bellorum Romanis diſciplinã militarem erat: nec ulla prouincia militem magis ad uirtutem acuebat. In Liguribus n. erant quæ militẽ exercerent loca montana & aſpera, quæ & ipſis capere labor erat, & præoccupatis hoſtem deijcere: hoſtis leuis & uelox & repentinus, qui nullũ unquã tempus nullũ locum quietum aut ſecurum Romanis ſineret. Oppugnatio autem munito- F
rum caſtellorum laborioſa ſimul periculoſaq; inſidijs, regio quæ ſi penuria aſtringeret militi haud multum prædæ præberet. Itaq; non lixa ſequebatur, non iumentorum longus ordo agmen implebat, nihil præter arma omnem ſpem in armis habẽtibus erat. nec deerat unquã cum his uel materia belli uel cauſa, quia propter domeſticam inopiã uicinos agros incurſabant. Nunquam tamẽ in diſcrimẽ ſummæ rerum pugnabant. Hannibal poſt inflictã Romanis Trebienſem cladem, traiecto Apennino primũ cõceſſit in Ligures, & illi oppoſitus. Sempronius cos. Romanus ſe cõtulit Lucã. & uidemus apud Liuiũ XXVIII Magonẽ Hamilcaris filiũ capta Genua diu in Liguribus reſtitiſſe Romanis, ex qua regione Romanos in Gallia Ciſalpina plurimũ agitauit, ad quẽ inter Alpinos Ligures Genuamq; agentem naues Carthagine uenerunt. Seruius Virgiliũ in undecimo exponens Apenninicolæ bellator filius, dicit quia Liguria maiori ſui parte in
Ligures. Apennino ſita eſt. Ligures autẽ oẽs fallaces ſunt ſicut Cato in Originibus tradit. Virgilius, Aſſuetumq; malo Ligurẽ. Et Lucanus in primo: Et nunc tonſe Ligur, quondã per G
Varus fl. colla decora Crinibus effuſis toti prælate comatæ. Varus priſci præſentiſq; nominis fluuius capite Alpium & Saluij montis effuſus, haud procul à Nicea mari ſe infundens nulla re notior eſt, ꝙ quod brachatam Galliam ab Italia diſterminat. Adiacẽt illi ad dexte-
Rocheta. rã oppida primum Rocheta poſt Gilecta: & ad ortum fontemq; Buſonium. Nicea in-
Nicea op. de oppidũ à Maſſilienſibus in littore conditũ Alpes dorſo contingit: dehinc portus eſt Herculis Monœci quondã nunc Villa francha: de quo Virgilius in ſexto Aggeribus ſa-
Portus Herculis. cer Alpinis atq; arce Monœci, & Seruius grammaticus exponit de Liguria ubi eſt portus Monœci Herculis. Dictus autẽ Monœcus uel quod pulſis omnibus illic ſolus Hercules habitauit, aut quod in eius tẽplo nunquã aliquis deorum ſimul colitur. Cæſar ex Gallijs ueniens illac deſcendit in Italiã. Et Lucanus lib. primo: Quaq; ſub Herculeo ſacratus nomine portus, Vrget rupe caua pelagus, non corus in illum Ius habet, aut Zephyrus, ſolus ſua littora turbat Circius, & tuta prohibet ſtatione Monœci. Poſt hęc Monicus portus ut Ptolemæo placet nũc Monachus Genuenſiũ imperij terminus. Eũ ſiue H
ſcopulũ ſiue collẽ Federicus cui Barbaroſſo fuit cognomẽ Cæſar Germanicus Genuẽſi populo mœnibus cõmuniendũ, anno nũc plus minus ſexageſimo ſupra ducenteſimũ cõceſſit. Imminet Monacho caſtellũ nunc ignobile ſola uiarũ aſperitate notiſſimũ, paſ-
Torbia uicus. ſuũ ꝓpe duo milia à mari recedẽs, Torbia appellatũ, quod Iacobus meus Bracellus uir eloquens & doctiſſimus trophæa Auguſti à priſcis appellatũ fuiſſe affirmat. quẽ quidẽ tenemus fuiſſe locũ patriæ Helij pertinacis Romani imperatoris, de quo Iulius Capitolinus ſic ſcribit: Natus eſt in Apennino in uilla materna. Nã pater eius tabernã cratillariã exercuerat, ſed poſtea ꝙ in Liguriã uenit. Sequit̃ Mentonũ ipſo in littore, & Rocha
Vintimilium. bruna ſuperius, ſterilis ſoli caſtella. & proxime Albintimiliũ ciuitas, nũc Vintimiliũ: cuius latus qua in orientẽ uergit ſolẽ Rutuba abluit fluuius nũc Rodoria appellatus. proximo deinceps ad mille paſ. loco collis attollitur cui Appio eſt nomẽ, & inde arx eſt ex qua primũ naſcentis Apennini iugũ haud procul remotũ cernit̃. abeſt à Rutuba fluuio paſſuum decẽ milia S. Romuli caſtellũ, cuius ager citri eſt palmæq; arborum in Italia rariſſimarũ ferax, unde Ro. pont. uidimus palmarũ ramos in dominica quadrageſimalis

A ieiunij poſtrema inde appellata benedicendos & populo dãdos habere. Emenſus inde paſſuũ quinq; milia caſtellum attingit exiguum duos mille paſſus mari propinquum, quod Tabia nomen habet à uinorum fama celeberrimum, quippe cũ ea muſcatum appellata, nec Cyprijs, nec Creticis, nec Falernis cedere à bonis potoribus exiſtimenť. De cẽ ab eo paſſuũ milia ad Mauritium numeranť portum nomine uerius, q̃ re: ſed indicta ibi iuriſdictio celebrem locũ reddit. Sequitur Vnelia uallis aliquot habitata uicis: mox oppidum Dianæ, nunc Dianũ duo prope milia à mari recedens, olea uitiq; undiq; cõſitũ. Poſt hęc ipſo in littore Ceruũ, & ipſo in edito colle Andoria uitiferis collibus circundatum. Andorianos fines parui admodum uici excipiunt: hos Albũ ingaunũ urbs opibus ac uetuſtate nobilis nunc Albinga Proculo imperatore Romano alumno & ciue ornata, de quo Flauius Eutropius ſic ſcribit. Proculo patria Albingaunum in Alpibus maritimis, domi fuit nobilis, ſed maioribus latrocinantibus: Albingę abluit latus Merula fluuius Centa appellatus quod centenis torrentibus augeať. Hãc ciuitatẽ cãpeſtri lo-
B co uix paſſus quingentos à mari recedentẽ, cùm ualidiſſimi exercitus Philippi Mediolanenſiũ tertij ducis præfecto copijs omnibus Berardino Vbaldino uiro fortiſſimo arcta obſidione cinxiſſent, quatuor oppugnatã mẽſibus omnia quæ bello inferunť mala perpeti coegerunt, & tandẽ conſtantia & fortitudine populi fatigatus hoſtis, re infecta obſidionẽ ſoluit. Proximũ in littore eſt Petra caſtellũ, deinde ad duos mille paſſus aberat Finariũ oppidũ ab aeris, ut uulgare ſonat uerbũ, ſalubritate appellatũ, quod uallis in cuius faucibus erat ſitũ anguſtias claudebat. Sed Fregoſi & populus Genuẽſis ut Charrectenſes inimicos inde nobiles eijcerẽt, oppidũ quoq; proximo anno ſuſtulerunt. eſt proximo in littore Nauliũ ciuitas portu ac turribus inclyta, eſt & uadorũ Sabbatiorum portus, à quo ſeptẽmilibus diſtat Sauona urbs, multorũ populorum cõmertio nobilis, quã Titus Liuius Magonis aduentũ referens Sauonã nominauit ſicut noſtra facit ætas, & tñ Plinius Sabbatiũ, Pompeius Mella Sabbatiam appellauit. eam nunc poſſidet qui & Genuenſiũ ducatui ſumma cũ laude bis præfuit uir ingenti uirtute, & quod ætas no-
C ſtra rarum in principibus habuit literis ornatus Thomas Fregoſus, multa cuius belli & pacis temporibus pręclare geſta in hiſtorijs ſcripſimus. Albiſſolam Cellasq; uicos ignobiles in littore cernimus. Deinde Viraginem oppidum, quod quidã uicum uirginis dixere. Succedit Vulturũ uicus, quẽ Cheruſa torrens interfluit. Portifera dehinc ut maior ita uiolentior amnis, qui ualli nomẽ dedit, ædificiorum pulcritudine ſuperbiaq; potius ſolo alioquin ſterili amœniſſimæ: portusq; ſuccedit Genuæ inſignis, q mole ingenti obiecta fluctibus, oſtia in Aphricũ uerſa pãdit. Vrbs Genua quos & quo tẽpore habuerit cõditores, incertũ nobis eſt. Non. n. ſatis probamus, quã de Phaethõte & eius ſocio Genuo Bracellius noſter nõ improbat fabulã, nullius certioris ſcriptoris autoritati nixam: & inſulſè fictas de Iano ineptias improbamus. uidemus uerò ante belli Punici tẽpora, nullã alicubi eius urbis haberi mentionẽ: & Iordanũ Florũq; dum ſuperius ſubactos Ligurię populos Salturios, Deciates, Euburiates, Ingaunos enumerant, genuam ſi cõdita tunc aut nota fuiſſet, nõ omiſſuros fuiſſe crediderim. Primã uerò eius mentionẽ facit Li-
D uius lib. uigeſimoprimo, ubi P. Scipionem dicit cùm admodũ exiguis copijs Genuam repetijſſe eo qui circa padum exercitu Italiã defenſurũ. primũ autẽ incrementũ habuiſſe uidetur, de quo Liuius lib. XXIX ſic dicit, Lucretio prorogatum imperium ut Genuã oppidum à Magone Pœno deſtructum exædificaret. Poſt quæ tempora Romani Liguribus Genuenſibusq; amicioribus uſi fuerunt. & tñ multitudinẽ conſiderans coloniarũ quas Romani per omnia penè Italiæ loca deduxerunť, mirari ſoleo nec Genuã nec aliũ quempiam in Liguſtinis locum pro colonia captum fuiſſe: quod à ſitus ſterilite, quã milites horruerint crediderim proceſſiſſe. Poſt belli uerò Punici ſecundi finem, Romanus populus Gallis Inſubribus & Alpinis cæterisq; Galliæ ciſalpinæ populis & inde Illyrijs ſubigendis arma conuertit: ad quæ bella quum magnæ copiæ uariaq; bello uſui futura mitterenť, maxime opportuna fuiſſe uideť Genua loci natura tunc etiam portuoſa, ex qua Cõmodus in Mediolanenſes Papienſesq;, ſicut nunc eſt, tranſitus etiã tunc erat. Nihil autẽ æquè augendis opibus cõducere ac frequentiam cõmeantium: & quibus in locis opum quærendarum facultas adſit maxime populos coaleſcere cõſtat. Nec tamẽ in mille annis, qui bellũ id ſecũdũ Punicũ ſunt ſecuti, caput multũ attollere potuit, Genua,

quam

Tabia.

Vnelia uallis.

Album ingaunum.

Petra op.

Finarium op.

Albiſola.

Genua.

quã anno à Lucretij inſtauratione plus minus ſeptingenteſimo, ad annũ uidelicet ſalu- E
tis Chriſtianæ ſexcẽteſimũ atq; ſexageſimũ, Rotharis Lõgobardorũ rex Romanis quo
rum imperio ſemper antea fuerat ſubiecta, abſtulerit. Eam tñ à fera Longobardorũ gen
te patũ humanè gubernatam, Carolus Magnus imperator Pipinusq; filius rex Italię &
ſucceſſores franci reges per annos circiter centum, ſumma cum iuſtitia & humanitate
ſicut & cæteras Italiæ, urbes gubernarunt, ducibus illi adminiſtrãdæ, qui comites appel
larent̃ præfectis, quorũ Ademarchus Corſicã à Mauris oppreſſam liberauit: quo ab eiſ
dẽ Mauris poſtea interfecto, Corſica nihilominus per Genuẽſes recepta & naues Mau
rorum XIIII captæ ac demerſæ ſunt. Berengario autẽ tertio in Italiã unde pulſus fue-
rat reuerſo, imperij nomen ſuis titulis fœdante, & Vgone Arelatenſe Italiæ regni nomi
ne abutente, quũ peſſimè apud oẽs noſtros ageretur, Saraceni Pœnis ſibi ſubiectis im-
mixti, anno Chriſti nongẽteſimo & trigeſimoquinto Stephani ſeptimi põtificis Roma
ni temporibus Genuã ceperũt ſpoliaruntq;: & quod rarò alibi eſt auditũ, omnibus mor
talibus q cædi ſuperfuerãt populariter aſportatis, muros urbis omni humano habitato- F
re uacuos reliquerunt. Scribit tñ Andreas Dandulus Venetiarũ dux Frãciſci Petrarchę
amicitia clarus, impuberes oẽs breui Genuam fuiſſe reductos. Eſtq; eius teſtimoniũ eo
locupletius, quod Veneti Genuẽſesq; magna ſemper æmulatione cõtendere ſoliti, per
Dãduli ducatus tẽpora graui ac periculoſiſſimo utriſq; bello cõflictati ſunt. A quadrin
gentis uerò annis maximũ Genua habuit incrementum, quæ uires nacta ingentes terra
ſed mari lõge maiores Liguriæ cui imperat nomen obſcurauit: ut quæ pars in Varũ am
nem expoſita occidentẽ ſpectat ſolem Riperia occidentalis, quæ ad Macrã pertinens
in orientẽ eſt uerſa dicat̃ Riperia Genuæ orientalis. Et inſuper Corſicam, Cyprum, A-
ſiam, Thraciam, Scythiam deductis colonijs ac ſuis uictorijs illuſtrauit: & negocio q̃
ocio felicior nunc illis terrori eſt, quorũ inſidijs prius & crudelitate bis cõcidit. Ornata
fuit Genua duobus ex gẽte nobili fiſcha põtificib. Romanis, quarto Innocẽtio, & quin
to Hadriano: habuitq; eadẽ familia ad triginta Romanæ eccleſiæ cardinales, quorũ uni
cus ſupereſt Georgius Præneſtinus epiſcopus. Dux Genuæ nũc eſt Ludouicus Frego- G
ſius ingenti prędítus humanitate, dignusq; genitrice clariſſima muliere Catharinę, quę
ex Forliuienſi Ordelaffa gente præclara, alterũ quoq; genuit celebris famæ Ianũ Frego
ſiũ, cuius ingens ſpes morte nuper nobis abrepta eſt. Ornatur uerò nunc ciuibus naui-
gatione ac mercatura toto orbe notiſſimis: ſed paucos habet egregiè literatos, quorum
notiores nobis ſunt Nicolaus Ceba, & noſter itẽ Iacobus Bracellus ac Gottardus prin-
cipis ſcriba. Genuæ latus orientale Feritor amnis præterfluit, quẽ nunc Biſamnẽ appel-
lant. Neq; tñ uetuſti nominis uſquequaq; facta uidet̃ obliuio: nanq; illum paulo ſupra
influens minor fluuius Feriſanus dicitur. profectus à Biſamne Neruium, Buliaſcũ, Sau-
lium tenues uicos: & paulopoſt illis maiorẽ Rechũ inde Camulium inuenit. Sunt uerò
quatuor & uiginti milia ab amne Cheruſa ſuperius dicto ad Camulium, quæ tota regio
non modo mari in planicie expoſita, ſed quantũ pertinentes ad eam ualles ac colles lon
gius extendunt̃, magnifici & ſumptuoſi operis ædibus decoratur: ut qui alto nauigan-
tes pelago eam petunt terram, unã ſe urbem proſpicere opinentur, à Camilio Simiarum H
promontorium incipit, quod S. Fructuoſo ſacrum eſt: cuius templum in intimo receſſu
poſitum magna ueneratione à uicinis populis frequẽtatur. Id illi promontorium caput
montis appellant, quod arduum & ſaxoſum in mare procurrens ſiniſtroq; latere irrum-
pentes aquas anguſtis faucibus admittens, Delphini portum efficit: quem incolę dem-
pta prima ſyllaba quaſi potius à bonitate q̃ à Delphine nominandus ſit, portũ Finum
appellant. Sequit̃ alius ab oriente ſinus, quem Rapalli nominant: id Cõualli nomẽ eſt,
quæ ut inter montoſas haud ſterilis citriq; & oleæ plurimum ferax, uicum eiuſdem no-
minis haud quaquã obſcurum in littore habet: quinq; milibus abeſt Clauarum noui no
minis oppidum. Quippe quod ante centum & quinquaginta annos nõdum mœnibus
cinctum erat: in eoq; nunc maritimis & montanis populis fori & iuriſdictionis cõuen-
tus habentur. Proxime Entella fluuius mare illabitur, quem aliquando Laboniam di-
ctum, nunc Lauaniã appellant: habetq; ad dexteram oppida, Riparoſam, Mulinum, &
ad fontẽ Rochataiam. is Graueia, Olo, Sturla torrentibus auctus, ad dexterã oræ mari-
timæ ripã Lauanium uicum habet, à quo originem traxit Fiſcorum proſapia Lauaniæ
comitũ

Genua ſpoliatur. *Biſamnis flu.* *Delphini portus.* *Clauarum.* *Lauania.*

A comitū dicta in Italis nobiliſſima, quæ pontificibus illis Romanis & cardinalibus orna
tafuit:& Sturlæ Proſonaſiū, Graueiæ uerò ad ſiniſtram adiacēt Vignolum. Garibaldū, *Sturla.*
Freliū,& ad fontē Rupſa. Ab oſtio Entellæ quatuor milibus abeſt Sigeſtrū uicus in lit- *Vignolum.*
tore,apud quē Sigeſtam Tiguliorum à Ptolemæo & Plinio appellatam fuiſſe credide-
rim:cui obijcit ſe inſula tenui admodum riuulo à cōtinente diuiſa. Ea præruptis monti-
bus quaſi muro cincta,incolas ab omni maritima terreſtriq; incurſione tutos reddit,ge-
mino portu dextra leuaq; acceſſibilis: quāquā qui ad orientē uergit ſolē tutior ueriorq;
portus eſt. Huic cōtermina ſunt Monilia,quos colles duos uitiferos Moneliā nunc ap-
pellant. Superius oppida ſunt Banchaleſium, Matuſcū, Matalana: Monilianos fines cō
tingit Framula: quā ob ſaxoſos aſperoſq; colles Ferramulā accolæ hinc putant dictam
eſſe, quaſi diligenter eo loci ſoleandas eſſe mulas uiatores admoneant. Paululum inde
abeſt Leuantum nobile municipiū magis quàm uetuſtum amœnis uallibus collibusq;
cōſpicuum:ad cuius oram quinq; ſunt caſtella paribus prope interuallis inter ſe diſtan-
B tia. Mons ruber, Vulnetia uulgo Vernatia appellata: Manarola: Riuus maior quæ loca
nō in Italia magis q̄ in Gallijs Britanniaq; ſiue Anglia à uini odoratiſſimi ſuauiſſimiq;
excellentia ſunt celebria: res profectò memoratu & ſpectaculo digna: uidere montes a-
deo ſublimes præcipiteſq; uti aues uolando fatigent: quibus omnino ſaxoſis & nihil hu
moris retinentibus, uitium palmites tam pretioſæ feraces uindemię haud ſecus q̄ hede
ra muris paſſim hæreant. Eas autem uineas & alias per Liguriam ætate Plinij non fuiſſe
hinc uidemus, quod quū ille edocendis uinis optimis quæ ubiq; habeat Italia diligens
ſit ac prope nimius, nullū in Liguria ponit: niſi forte hæc ſint uina Lunēſia, quæ ipſe Pli
nius plurimū laudat. Riuum quem maiorem appellant inde tranſgreſſos uetuſtæ olim
& nobiliſſimæ urbis Lunæ portus excipit, à ſcriptoribus quidem, ſed minus q̄ deceat *Portus lunæ.*
celebratus. Quantum autē ex paucis quæ extant de eo ſcriptis, conijcere potuimus, ma
ximi quæſtus cōmercium in ipſo portu fuit. Vnde Perſius Satyricus auaritiam & nimi-
am ad rem pecuniariam populi Rom. attentionem redarguere intēdens, ſic ironicè ſcri
C bit. Lunai portum, operæ eſt, cognoſcite ciues. Inſulā, quæ illum ab Auſtro Aphricoq;
tutum reddat, natura obiecit: ſecus quam uaſtæ ſe pandunt fauces, multis reflexibus tor
tuoſæ, in longum amplumq; ſinum, qui paſſuum quinq; milia longitudine ac latitudine
protenditur, nauigia admittentes. Portuſq; ipſe omnium capaciſſimus nauigiorū Ma- *Macra fl.*
cra augetur: quod Lucanus in ſecundo ſic indicat, Nulloſq; uado qui Macra moratur
Aluos, uicinæ prorumpit in æquora Lunæ. Supremo in eius inſulæ faſtigio Veneris o- *Portus Ve.*
lim templum, Chriſtianis poſtea temporibus ſancto Venerio conſecratum, portui Ve-
neris nomen dedit. Qua uerò promontorium ſiue inſula occidentem ſpectat ſolem, op
pidum eſt portus Veneris pariter appellatum Genuēſis populi Colonia, & finiū quon
dā terminus: & è regione Ilex eſt caſtellum uel ex hoc celebrius, quod ſicut illud Genu *Ilex op.*
enſiū, ita hoc Piſanorum agri fines terminare cōſueuit. In ſinuq; Lunenſis ſiue Veneris
portus intimo Spedia eſt nouū oppidū circa annos LX muro circundatū, ſecus quā in- *Spedia op.*
ſpecta Italiæ deſcriptione ac pictura à maioribus facta Tiguliā fuiſſe coniector. Idq; op
D pidum Bartholomæo Facio uiro doctiſſimo eſt ornatum. Lunēſiſq; portus ab ea orien
tali parte promontorio claudit̄ nunc Lunenſi appellato, quod præterlabitur Macra flu
uius amœnus piſcoſuſq;, & quia Liguriā ab Etruria diuidat notiſſimus. Adiacent Ma-
cræ amni ad ſiniſtram Vetianum, Arbianum, Podentianum, Richū, Luciolum: & Mu-
latium. Ex quo Marchionū eius cognominis familia nobilis fluxit. Eius Liguſticæ oræ
quā deſcripſimus à Varo ad Macræ oſtia lōgitudinē olim undecim ſupra ducēta milia
fuiſſe ueteres ꝓdidere, quā noſtri uix centū octoginta milibus cōputāt: pelaguſq; adia-
cens qđ Liguſticū appellari diximus tres habet inſulas, ſcopulis tñ q̄ inſulis ſimiliores:
unā Albingauno oppoſitā, quæ trepidis nauibus ſæpenumero tutelæ fuit: aliam Nau-
lo, tertiam Lunenſis portus promontorio occidentali propinquā, ut continens uideat̄.

REGIO SECVNDA, ETRVRIA.

ETruria ad Macrā ſequit̄ regio Italiæ ſecunda uel inde notiſſima, quod priſcū ſem- *Etruria.*
per ſeruauit nomen. Eius ſunt notiſſimi etiā nunc fines Macra & Tyberis amnes
centum & ſeptuaginta quatuor milibus inter ſe diſtantes. Apenninus mons & inferū
mare. eius maris pars, quæ à dictorum amnium oſtijs longitudine & ad Sardiniam uſq;
latitudi-

latitudine terminata fuit, quandoq; Thuſcū, quādoq; Tyrrhenum pelagus dicta eſt. Ete B
nim Thuſcorū gens, ſicut Iuſtinus à Trogo tradit, ex Lydia Aſiæ ꝓuincia ueniēs, pulſis
Vmbris incoluit hanc Italiæ partē, quæ primo Tyrrhenia ab eorū rege Tyrrheno, mox
Etruria à multo ac frequentato deorū per thura cultu eſt appellata. Leonardus aūt Are
tinus primo hiſtoriarū dicit Etruſcos ueniſſe ex Mœonia, unde Lydi gēs maxima naui-
bus in Italiā aduecti ſunt. Huius ꝓuinciæ uetuſtatem dignitatemq; Liuius Patauinus li-
bro ſexto ſic oſtendit: Thuſcorum ante Romanorum imperiū latè terra mariq; opes pa
tuere: mari infero ſuperoq; quibus Italia modo inſulæ cingit̃ quantum potuerint, nomi
na ſunt argumento, quod alterū Thuſcum cōmuni uocabulo gentis, alterum Adriati-
cū mare ab Adria Thuſcorum Colonia uocare Italicæ gētes, Græci eadem Tyrrhenum
atq; Adriaticum uocāt: & in utrunq; mare uergentes incoluere urbibus duodenis ter-
ras, prius cis Apenninū ad inferum mare; poſtea trans Apenninū: totidem quot capita
originis erāt miſſis Colonijs, & trans Padū omnia excepto Venetorū angulo q ſinum
circū colunt maris uſq; ad Alpes tenuere. Duodecim autem urbes, quibus Etruſci inco F
luerint Etruriā ſingulis magiſtratibus annis quos uocabāt Lucumones creatis, qui om-
nē prouinciam gubernabant, has fuiſſe inuenimus. Lunam, Piſas, Populoniā, Volater-
ram, Agillinam, Feſulas, Ruſſellanam, Aretium, Peruſiam, Cluſium, Faleriam, & Vulſi-
niam, quarum quatuor tantummodo integræ extant. Etruſcorum uerò dignitatem fuiſ-
ſe maximam hinc conſtat, quod Liuius tradit Romanos ab his accepiſſe prętextam, tra
beas, faleras, annulos, togas pictas, & palmatas, currus triumphales, faſces, lictores, tu-
bas, ſellā currulem: additq; Liuius Romanos conſueuiſſe pueros mittere ad diſciplinā;
ſicut poſtea in Græciā fuerunt miſſi. Potentiæ etiam Etruſcorum maximū eſt argumen
tum, quod ſæpius ob Etruſcū q aliud bellum Romę trepidatum eſt, ſæpius dictator eſt
dictus. Subacti uerò ſunt Romanis Etruſci ad annū urbis cōditæ ſeptuageſimū & qua-
dringenteſimum cū apud Vadimonis lacum, ingenti prælio ſuperati eſſent. Bis tamen
Romano populo rebellare conati ſunt. Primum Hānibalis tēpore ducibus Aretinis, de G
quibus ſcribit Liuius XXVIII: Cornelius cos. in Etruria iudicijs agitauit eos, q ad Ma-
gonē reſpiciebant, & animos rebelles præ ſe ferebant. Secunda rebellio intentata fuit
bello Marſico ſiue ſociali: quæ quidē rebellio Aretinorum, Feſulanorum, & Cluſinorū
multo ſanguine atq; urbium Aretij & Cluſii uaſtatione ſopita eſt. Paruitq; poſtmodum
Etruria Romanis quietiſſimè per annos circiter ſeptingentos, uſq; ad Archadij & Ho-
norij tēpora, quando Romani imperij inclinatio inchoauit: multas poſtmodum paſſa
calamitates, quarum minores fuerunt quas Gotthi intulerunt. A Lōgobardis uerò cru
deliter oppreſſa fuit, quam ſicut libro hiſtoriarum octauo oſtendimus, principio aduen
tus in Italiā ſui ſupra cæteros oēs afflixerunt, adeo ut unicus eorum magiſtratus Caſtal-
dio Etruriæ appellatus, gubernatiōi illius ſatisfacere potuerit. Lōgobardis uerò eiectis
cū Caroli Magni & filiorū tēporibus Etruria, ſicut & aliæ Italiæ regiones reſpirare cœ-
piſſet, eā Lodouicus Caroli filius cū Paſcali Romano pōtifice partitus eſt, ut Aretium,
Volaterræ, Cluſiū, Florētia, Piſtoriū, Luca, Piſæ, & Luna imperio, cæteræ oēs pontifici
Romano parerent. Poſtquā uerò Caroli Magni ſtirpis reges ab Italia ſunt eiecti, Beren H
gariusq; Italicenſis imperator & Lotharius eius filius rex Italiā adminiſtrare cœperūt:
maximas Italia atq; horrendas incurrit calamitates. in quarum una ad annū ſalutis qua-
drageſimū ſupra nongenteſimum, Ioanne decimo pontifice Romano Vngari Etruriā
omnem ſpoliarunt: & mortales, qui cædibus ſuperfuerant, utrūq; ſexum in Vngariam
aſportarūt. Helius Spartianus de eadē Etruria honoratius ſcribit, qui Adrianū dicit im-
peratorē in Etruria præturam geſſiſſe. Sed iam ad noſtrum reuertamur ordinem. Secus
Macrā amnē uetuſta interijt Luna inter capita Etruriæ numerata, quæ Eutichianū pon
Luna c. tificē Romanum patre Maximo genuit: eius uerò urbis deſolationē, quā nūc habet diu
tiſſimè antea inchoaſſe indicat Lucanus in primo, his uerſib. Hoc propter placuit Thu
ſcos de more uetuſto Acciri uates, quorū q maximus æuo Arunt incoluit deſertæ mœ-
nia Lunæ. Indicatq; Martialis poeta eius urbis regionē caſeo abundaſſe his uerſib. Caſe
us Etruſcæ ſignatus imagine lunæ, Præſtabit pueris prādia mille tuis. Eius tn̄ urbis reti-
net denominationē regio Lunēſis appellata, Genuēſibus maiori ex parte ſubiecta. Eſt
Sarzana. ad Macræ dexteram ſupra Lunam Sarzana, cuius arcem Sarzanellum appellatā Tho-
mas

A mas Fregoſus Genuenſis uir ſicut oſtẽdimus illuſtris & egregiè cõmuniuit, & intus lau
tiſſimè ac ſplendidiſſimè exædificauit. Sunt etiã ad eãdem dexteram Caſtrum nouum,
Foſſa noua, Ortus nouus, Villafrancha. Torrẽs Bagnonus cũ oppido eius nominis, Fi- Ortus no.
latera, Malgratũ. Et in Apẽnini radicibus, Pontremulum nobile regionis oppidũ. Sunt Villafrancha.
quoq; interius hinc Fiuizanũ, Verucula & Gragnola. Inde Mõtionũ, Chararia maſſa. et
aliquot minora caſtella in mõtibus olim Violatũ Tiguliorũ & Segaunorũ ac Appuano
rum populorũ olim Liguſtinorũ appellatis: qui montes ab Apẽnino in littus inferi ma
ris trãſuerſo, ab oriẽte ad meridiẽ tractu producti, Montana nũc Lunenſis Charrariæ di
cunt. De hisq; ſic habet in decimo Liuius: Sẽpronius à Piſis in Appuanos Ligures ua-
ſtãdoq; uicos & caſtella eorũ aperuit ſaltũ uſq; ad Meram fluuiũ & Lunæ portũ: hoſtes
autẽ antiquã ſedẽ maiorum ſuorum ceperunt. & inde ſuperata locorum iniquitate prę-
lio deiecti ſunt. Ex ipſis montibus fodinas habentibus celeberrimas, magna uis marmo
rũ Romã olim importata eſt, adeò ut uſq; in præſens tẽpus columnæ ibi & alia marmo-
B rũ ingentia cernant frusta, quæ poſt fractas Romani imperij uires derelicta nullus qui
quæſiuerit, aut potuerit, aut deterrente impendio aſportare uoluerit eſt inuctus. Quũ ta
mẽ minoris impendij & laboris marmora, Piſas olim & nuper Florẽtiã & quãdoq; Ro
mam Genuãq; importata ſint. Vnde Iuuenalis de marmoribus Liguſtinis, quæ Romã
portabant, ſic habet, Nam ſi procubuit qui ſaxa Liguſtica portat axis: dicitq; Plinius al
bos Ligurię lapides ſerra faciliter ſecari. Secũdus in Etruria fluuius Auxeris à quibuſdã
uetuſtis, ſed à Liuio Mera ut ſuprà apparet appellatus, quẽ nũc Serclũ dicunt, cui eſt re- Auxeris. Serclus.
motius ad ſiniſtrã in maris littore Mutronũ arx uetuſtiſſimo in monumento ædificata,
quã à Florẽtinis, ad annũ ſalutis ſexageſimumquintum ſupra ducenteſimum & milleſi-
mum, Captã Carolus Sicilię rex Lucẽſibus reddidit: & tñ eam ætate noſtra receptã nũc
populus obtinet Florentinus. Intus Petra ſancta, & ad Auxeris ipſius oſtiũ eſt Virego; Petra ſancta.
Libet uerò prius ꝙ mediterranea, & ad dexterã Auxeris ripã ſita attingã: ad certiorem
locorũm indaginẽ orã Etruriæ maritimam uſq; ad Tyberim deſcribere. Quæ quidẽ ſi-
C cut ſemper hactenus fuit, nunc maiori ex parte eſt ſyluoſa. Nã Flauius Eutropius in Au
reliani imperatoris uita ſic habet. Statuerat uinũ gratuitũ populo Ro. dare, ut quemad-
modũ & panis & porcina gratuita præbent, ſic etiã uinũ daret. quod perpetuũ hac ra-
tione cõſtituerat facere. Etruriæ per Aureliã uſq; ad alpes maritimas ingẽtes agri ſunt:
hicq; fertiles & ſyluoſi ſunt. Statuerat itaq; à dominis locorũ incultorum, qui tñ uellent
gratis dare emere, atq; ex eo uinũ dare gratuitũ. prima poſt Auxerim ſunt Arni oſtia, à
quibus paulũ recedit Liburniũ Piſani portus munitiſſima arx: apud quã in ſcopulo paſ- Liburnum.
ſus mille à cõtinẽti recedẽte fundata eſt turris Pharea, nocturnũ Tyrrheno mari nauigã Turris
tibus lumẽ ꝙ remotiſſimè præbẽs, & Piſanũ à lõge oſtendẽs portũ: Arnũq; Arecedẽtes Pharea.
tertio à mari milliario Piſæ põtibus iungunt: ſuperbisq; ædificijs ornant. eam urbẽ uetu
ſtã & geſtarum rerum gloria claram, ab Alpheis originẽ habuiſſe dicit Virgilius. Et Pli
nius, Piſas inter Auxerim & Arnũ amnes à Pelope & Atintanis Græca gente ortas aſſe Piſæ.
rit. Iuſtinus uerò dicit Piſas in Liguribus Græcos autores habere. Et Lucanus in primo,
D Hinc Tyrrhena uado frãgentes æquora Piſæ. Liuius XXI: eà cauſa cõſuli fuit, cũ Piſas
nauibus ueniſſet ad Padũ feſtinãdi. Piſæ tertio Eugenio pont. Ro. ornatæ fuerũt. eã ur-
bẽ florentibus Romanorum rebus nullum habuiſſe potẽtatum uidemus. Poſtquã uerò
maritimæ urbes Etruſcæ, hinc Luna inde Populonia deletæ fuerunt, quieſcentibus per
Caroli Magni & filiorũ tẽpora Italiæ rebus, Piſæ multos habuerũt præſtãtiſſimos ma
ritimo bello uiros, quorũ geſta in noſtris hiſtorijs celebrant. Sed ab annis quadragin-
ta, poſtꝙ ea ciuitas Florentinis ſubiecta fuit, infrequẽs populo opibusq; exinanita peni
tus eſt reddita. Liburno intus cõtigua ſunt ſtagna, eius oppidi nomine appellata, dein-
ceps eſt Mõs niger. Succedit eo in littore fluuius Cecinna ſicut nũc fit à Plinio appella-
tus, cui ad ſiniſtrã in oſtio hærent uada Volaterrana à priſcis appellata. ꝙ aũt hic portus
fuerit Volaterranorũ & Volaterrani cognomine Voliẽſes appellati ſint, autor eſt Plin.
Magna dehinc ad Vmbronẽ fluuiũ, quẽ Plinius nauigiorũ capacẽ fuiſſe ſcribit interca-
pedo habet. In qua primũ eſt in littore oppidũ S. Vincẽtius. Interius eſt Vibona uetu- S. Vincentius.
ſti nominis oppidũ. Superius eſt Subretũ. Sinũ deinceps efficit mare ad quẽ oppidũ eſt Vibona.
portus Barattus. Supra eſt Cãpilia, maior deinde habet ſinus, ad quẽ eſt Plũbinũ noui

nominis oppidum, quē locū Romanæ eccleſiæ rerū ſcriptores anno nunc trecēteſimo E
Plumbinum. plumbinariā dixerunt. Ad partē Plūbini ſinus aduerſam eſt portus Foreſius, in mediterraneis Scarlinū oppidū, deinceps in littore caſtrū Troue Caſtilionū Piſcarię. dehinc habet̃ littoreum pene caſtellum, ad paludis olim cœnoſæ emiſſorium. Inde ꝓgreſſi lacum inueniūt Orbitelli olim Aprilē dictū: poſtea Vmbronis ſunt fluuij oſtia, mediocres admittētia naues. apd' quæ Populonia fuit uetuſtiſſima, de qua Liuius lib. xxx, Claudiū
Populonia. Coſ. ꝓfectū ab urbe inter portus Cōſanum Laurentinumq; atrox uis tēpeſtatis adorta Populoniā impulit. inde quum ſtetiſſet ibi dum reliquum æſtatis exiret, Iluā inſulā & ab Ilua Corſicā, à Corſica Sardiniā traiecit: & Virgil. miſit Populonia mater. Nicea patricius Cōſtantinopolitanus dux naualis exercitus regnante in Italia Bernardo Caroli magni nepote ui captā diripuit, & igni ferroq; funditus euertit, ut parua ipſius urbis ueſtigia nūc appareāt. Vmbroni ad ſiniſtrā adiacet Groſſetū ciuitas, ad dexterā uerò Iſchia, pòſt inſula, ſuperius Bonconuentus. & paulo infra eius fluuij fontē Allianum, deinceps maritimo in ſinu Telamonis eſt portus Telamonoſa à Plinio appellata, Senēſi mercatu F ræ ſatisfaciens: inde Argētarius mōs in pene inſulā mari immiſſus, in quo eſt uetuſti no
Portus Herculis. minis portus Herculis: quæ loca nullæ nunc inhabitāt gentes, quum tñ eo in monte & circa portum, multa ædificiorum fundamēta cernant̃. poſt montē Argentarium à mari
Caput alui. paulum recedit Caput alui caſtellum, ad cuius fines Piſſia labit̃ torrēs mutilatæ in patrimonium S. Petri Etruriæ finium limes. Terra nanq; quā de Etruria Matildis certè glorioſa, ut ſcriptores appellāt, comitiſſa anno nunc triceſimo ſupra trecēteſimum ſeptimo Grego. pont. Ro. in beati Petri patrimonium dono dedit, ad illum Piſſiæ torrentē hac in parte terminata fuit. Sequit̃ fluuius Martha appellatus lacu Vulſinēſium nunc Bol-
Mons altus. ſenæ effuſus, ſuper cuius oſtia paulum à mari recedit Mōs altus caſtellum, uetuſto in loco Grauiſcarum, ut appellat Virg. intēpeſtarum, quod amnis ꝓpinquitas indicat, ſitū. Scribit uerò Plinius apud Grauiſcas corallum gigni ſolitū, prout nunc & gigni & expiſcari cōſtat. Minio inde habet̃, cuius meminit Virg. eo itē nūc nomine appellatus, iuxta quē tertio à mari milliario Cornetum eſt ciuitas, quā turrium frequētia, mœniumq; ſuperbia uetuſtiſſimā eſſe oſtēdunt. Id uerò eſſe crediderim, qd' Ptolemæi Plinij Pompo. G Mellæ deſcriptiones caſtrum nouum appellant. Auctum uerò tradit̃ eſſe Tarquinię ibi proximæ olim urbis uetuſtæ ruinis, qua ex Tarquinia poſtremi Romæ reges Tarquinij priſcus & Superbus originē duxere. Magnum ætate noſtra ornamētum habuit ea ciuitas malo terminatum fine, Ioannē Vitellēſem Ro. eccleſiæ cardinalē, q in Hadriani mole caſtello S. Angeli captus interijt. Eius ſupereſt nepos literis & prudētia ornatus Bartholomæus Cornetanus, & Mōteflaſconenſis epiſcopus. Abeſt à Corneto paſſuū mi-
Ciuitas uetus. Centumcellæ. lia decē, portus celebris arcē habens munitiſſimam, cui Ciuitati ueteri nunc eſt appellatio. Nec dubito quin is fuerit Cētumcellēſis portus, mētio cuius apud ueteres ſæpe habet̃. Paruo eñ ſpatio inde abeſt Centumcellenſis olim ciuitatis locus, quā Saraceni per tēpora Italiæ regis Bernardi Caroli Magni nepotis deſtruxerunt. & poſtea ædificatam nos ultimo habitatoribus anno nunc undeuigeſimo deſtitui uidimus. Fuitq; is locus in quo Plinius poſterior in epiſtolis narrat, Hadrianū imperatorē centū ædificaſſe cellas, H centū iudicibus audiēdis ſe præſente cauſis publicè inſtitutis deputatas: & in quo beatū Aureliū Auguſtinū librū. De tri. cōſtat ſcripſiſſe. Ciuitatis uerò ueteris portum præter
Pyrgi. greſſi, magna inueniunt uetuſti ædificij fundamēta, in quib. Pyrgo appellatis paruū eſt ſacellū, eoq; in loco Pyrgos fuiſſe ueteres à Virg. appellatos cōſtat. Et proximo in littore monaſteriū eſt Seueræ uirgini dicatū, qd' in arcē portūq; proximis tēporibus cōmu-
Cere. nitū eſt. Proximusq; mari influit Cæretanus amnis, ſecus quē intus eſt Ceruertere nūc, quod fuiſſe ſcimus Cære ſeruatorum, quo tēpore Galli Senones urbē ceperunt, ſacrorū memoria celebre oppidū: cuius facti exēplar cęremonijs uocabulum dediſſe grāmatici affirmant, de quo Liuius in primo, Inde Turnus Rutuliq; diffiſi rebus ad florentes opes Etruſcorū Mezentiumq; eorum regem cōfugiunt, qui Cære opulento tunc oppido imperabat. Et Marcialis poeta ſcribit pernā fieri optimā apud Cæretanos, ſic: Cæretana mihi fiet uel maſſa licebit. Et interius mille quadringētis paſſibus, ſicut uult Plin. ab op-
Agilina. pido Cęre diſtat locus Agillinę urbis uetuſtiſſimę, quā inter capita Etrurię diximus numeratā fuiſſe. Eſtq; nūc ſaxoſo in tumulo paruis ædificiorū reliquijs notus. Sequit̃ per-

tenuis

A tenuis locus in paludibus, cui Pergæ olim appellato nunc Palus dicit̃, ab Vrſinis poſſeſſus. Nec eſt quicꝗ ædificiorũ aut ruinarũ ultra quouſꝗ Romani portus à Claudio primum, pòſt à Traiano ædificati reliquię inueniunt̃, certè maiores ꝗ̃ credere poſſit, qui illas nõ inſpexerit, quorũ partẽ in Roma inſtaurata diximus: & tñ quod inaduertẽtia ibi eſt omiſſum addere hic uolumus: Portuẽſem urbẽ genuiſſe Formoſum pont. Ro. & omni ea in paluſtri littoreaꝗ inſula, quã ſciſſus ſuprà Oſtiã urbẽ ſecundo milliario Tyberis efficit, marmorum fruſta herbis rubiſꝗ & uirgultis obſita, ac alluuionibus ſemiſepulta paſſim penè cõtigua uideri, quæ ſcabra & impolita à mercatoribus per felicia reip. & imperatorũ tẽpora mari aueċta quoſcunꝗ in ædificij uſus poterant dedolari, & quũ multitudo ſit maxima urbẽ, ut uidet̃ ædificatura, cernere eſt eorũ partẽ tantæ molis, ut q Obeliſcos ignoret Ægypto aduectos, illa nõ credat potuiſſe nauibus cõportari. literas unum quodꝗ fruſtũ numerales duobus in lateribus eſt inſcriptũ. quarum unis docẽte Plinio pondus lapidis, alteris miſſorũ à mercatore fruſtorũ ordinẽ ſignificari nouimus. Vt autẽ unde ſupra digreſſi ſumus reuertamur, Auxeris fluuius, quẽ nunc Serclũ uocant, primum habet ad dexterã oppidũ Librafactã: ad ortum ſuum in Apẽnino habet Grignanum ignobile caſtellum: & ad perpetuũ fluuij alueum, quoſꝗ ad mẽditerranea ſit deſcẽſum, uallis eſt Carfagnana, caſtellis uilliſꝗ plurimis habitata, maiorẽ cuius partẽ nũc obtinet marchio Ferrariẽſis. Eorũ uerò oppidorũ quæ Auxeri deſcẽdẽdo ad dexterã adiacent notiora ſunt Caſtrũ nouũ & Barcha: Serclusꝗ in mediterraneis Lucę urbis Romanæ coloniæ latera abluit, de qua Liuius XXI: Hãnibal in Ligures, Sẽpronius Lucã cõceſſit. Oſtẽdimus uerò in hiſtorijs Narſetẽ eunuchũ Lucam à Gothis poſſeſſam ſeptem mẽſibus oppugnaſſe, priuſꝗ ea potiri potuerit. Ea urbs tertiũ Luciũ pont. Ro. atꝗ etiã Alexandrũ ſecundũ, aduerſus quẽ Lombardi Cardolũ Parmẽſem erexerãt in idolũ, genuit: quã ad annũ quinquageſimũ malo ſuo ſibi ſubegit Paulus gẽte Lucẽſi Guiniſia nobili genitus. Cumulauerat is triginta in annis ingentẽ uim pecuniarũ & filios proceauerat. Sed quũ magno in faſtu ipſe & filij adoleſcẽtes degunt, beatiꝗ ſibi & ſuis eſſe uidentur, fortuna derepente mutata exemplar facti ſunt multis, quia nihil in rebus humanis ſolidũ, nihil eſt firmũ. Capti eñ & patria uiolẽter abacti diuitias diu accumulatas, poſtea uitã in carcerib. amiſere. Luca aũt poſt Guiniſiorũ eiectionẽ uarijs & multiplicibus agitata bellorũ motibus, intra XX annos magnas eſt paſſa calamitates: quæ tamẽ Florẽtinum populũ eius ambientẽ dominium pariter afflixerũt. Nã præter alias ibi acceptas clades eorũ exercitus, cui Guidantonius præerat Vrbini comes: ſicut in Hiſtorijs diffuſè oſtendimus, à Nicolao Piccinino ſuperatus fuſuſꝗ eſt, quo in prelio quatuor equitũ tria peditũ milia, & ingentẽ machinarũ bellicarũ uim Florentinus amiſit. Lucaꝗ dudũ honeſtis mercatorib. frequentata lanipetro ornata eſt Græcè & Latinè eruditiſſimo, & Victorini Feltrenſis ſui pręceptoris mores redolente. habet itẽ ad dexterã Luca colles, in quib. eſt caſtellũ Verucula, inde Altus paſſus, ſuprà Lumenicus, & ad fluuiũ Colodũ eiuſdẽ nominis oppidũ. cui fluuio item adiacet Piſa oppidũ, quod ad annũ ſalutis LXX ſupra ducenteſimũ & milleſimũ Florentini Lucenſeſꝗ ſicut Leonardus ſcribit Aretinus deſtruxerũt. Et paulò inde abeſt Bugianũ, ſuperiuſꝗ eſt Vgianũ. Quà uerò Lucenſis ager uergit in Florentinũ palus eſt Bentina in lacũ à Florentinis cõcluſa, cui ſupereminet mons Carolus oppidũ: & ubi is lacus in Arnũ exoneratur, Bientina eſt caſtellũ. Supremo aũt in ſinu amplæ, quã habet primũ Etruria planiciei, Piſtoria eſt ciuitas: in cuius agro Catilinę exercitũ fuiſſe ſuperatum, multi ex uetuſtis ſcripſere. Ea ſicut Aretino placet prima fuit Etrurię urbiũ, quas populus Florẽtinus tunc primũ liber, ad annum ſalutis duodecies centenũ & quinquageſimũ, in poteſtatẽ redegit. Circunſtantꝗ Piſtoriã, Summanũ, Serauallẽ, Victolinũ, & ſuperius mons Catinus. Circundãt Piſtoriã paruo diſtãtes ſpatio amnes duo, Stelſa & Vmbro, qui ſecus Carmagnanum delapſi apud mõtẽ Lupum oppidum in Arnũ exonerant̃. Viſentiuſꝗ amnis deinceps ex Apennino defluẽs Prati oppidi omniũ Etruriæ opulẽtiſſimi mœnia præterfluit. Supra Pratũ eſt Murlus oppidũ, & Marina torrens Calencranum oppidum præterlabit̃. Vltimuſꝗ ad Florentiæ mœnia Munio habet̃ amnis, Florentiæ urbis inclytæ originẽ geſtaſꝗ res abundè cõplexus eſt in Hiſtoria clariſſimus Leonardus Aretinus. Quod autẽ ad nos attinet eius urbis origo referẽt in Syllanorum militum, quibus is ager à Sylla aſſignatus fuit, aduentum

Romanus portus. *Portuenſis urbs.* *Marmora.* *Caſtrum nouum.* *Luca.* *Bentina palus.* *Piſtoria ciuit.* *Florentia.*

uentum:& quia primas illi ſedes ad Arni fluēta ceperint, Fluentiā inde primo dicti ſuo B
ſunt. Et quidē Pli. apđ quē primũ eius loci mētio facta eſt, Fluētinos dicit ꝓfluēti Arno
appoſitos. Venerunt uerò hi milites ad annũ cōditę urbis Romæ ſexcēteſimũ & ſepti-
mũ ſupra ſexageſimũ, unde initiũ Florētia habuiſſe uideť ante Chriſti dei noſtri aduen-
tũ, annos circiter octogintatres. Multis ea ciuitas per Gothorũ tēpora incōmodis agi-
tata eſt. Nec tñ à Totila aut alio quopiā tunc aut alias unquam deſtructa fuit. Idq; qđ de
reædificatione à Carolo Magno facta aliqui ſentiunt nō probamus, quum geſta Caroli
ab Alcuino eius præceptore ſcripta, tãtummodo dicāt illum Romā euntē, bis in Floren
tia dominicum paſcha celebraſſe. Seruata uerò eſt ab ingēti deſolationis, qđ incurrerat
Farinata Vbertinus. periculo unius ciuis Farinatæ Vbertini uirtute: cũ Piſanis Senēſibusq; & alijs Etruſcis
in cōuentu apud emporiũ habito, Florentiā eſſe deſtruendā cenſentibus, Farinata licet
lōgo poſtliminio in ipſam patriā reuerſus, eā ſe dixit, quā nō ædificaſſet, ſe uiuo ab illis
deſtrui nō paſſurum. Itaq; Florentia acceptis ui & in ſe populariter traductis Feſulanis,
ad annũ ſalutis quartum & uigeſimum ſupra milleſimũ, plurimum opibus & gloria eſt F
aucta. Quo itē anno Henricus primus imperator eccleſiā S. Miniatis, ad muros Floren
tiæ ædificauit. Arſit uerò Florentia duobus incendijs, paruo in temporis ſpatio, ad an-
num ſalutis ſextum, & ſeptuageſimum ſupra undecies centenũ. Ex eo ferè tempore pri-
mùm per priores artium & uexilliferum iuſtitiæ, ſicut nũc fit gubernari cœpit: fuitq; in-
ter primos uexilliferos ex nobili gente Stroza unus baſilica inſignis, quæ per noſtrā æ-
tatē curāte Philippo Brunalicio nobiliſſimi ingenij Florētino ſtupendi operis fornice
eſt ornata, glorioſęq; uirgini dicata, anno ſalutis duodecies cēteno, & nonageſimoquar
to inchoata eſt: & quarto abinde anno palatiũ itē ſuperbiſſimũ, qđ inhabitant priores,
ædificari cœpit. Quintoq; poſtmodũ anno productũ eſt pomœrium, & mœnibus quæ
Campanariũ. nunc extāt urbs eſt ampliata. Turris uerò marmorea inter cæteras orbis cāpanarias ſpe-
cioſa ad annũ inde primum & triceſimum excitata, per quæ tempora ciuitas Florētina
duobus ornata eſt poetis, Dāte Aldegherio, & Frāciſco Petrarcha. quorũ hic patre Flo
rentino, ſed exule apud Aretium natus, & Arquadæ inter colles Euganeos mortuus ac G
ſepultus eſt. ille Florētinis parētibus Florentiæ natus obijt Rauennæ patria exul. paulò
poſt Florentia Iotũ habuit pictorem celeberrimũ Apelli æquiparādum. Habuit quoq;
Accurſium Iurecōſultorum principem, qui Ius ciuile nunc extās egregiè interpretatus
eſt. famaq; eſt nullo nobis cōfirmata autore Claudianum poetā fuiſſe Florentia oriun-
dum. Colutius uerò ſalutatus & ſi prius didicerit, ꝙ Ciceronianæ imitatio eloquentiæ
ſui ſeculi adoleſcentibus nota eſſe cœpiſſet, & eloquens eſt habitus, & multa ſcripſit pru
dentiā magis & doctrinā, ꝙ eloquentiā redolentia. Nicolaus Nicoli per ætatem noſtrā,
& ſi nihil ſcripſerit & doctus fuit & multis adoleſcētibus, ut literis operā darent opem
attulit. Ab his uerò plus minus centum annis, qui Frāciſci Petrarchæ mortē, & hæc tem
pora intercedunt mirabili felicitate Florentia opes auxit. Cuius imperio per ætatem no
Caſtrum carum. ſtrā Caſtrum carum, Mutiliana, Donadula, Caſſianum, Porticus, & alia caſtella in Ro-
mandiola & Piſæ ac Cortona urbes uetuſtæ ac Burgum ad ſepulcrum, & regio Caſen-
tina in Etruria ſunt ſubactæ. Ab ipſis uerò centum annis ſuperauit omnia Florentiæ or- H
namenta, cōcilium in ea celebratum, in quo quartus Eugenius, pōt. glorioſiſſimus, oriē
talis eccleſiæ cũ occidentali unionem, maximo diu quæſitā impendio celebrauit, Ioan-
ne Paleologo impe. Cōſtantinopolitano & patriarchis, archiepiſcopis, epiſcopiſq;, ac
ingenti doctiſſimorum nobiliũq; totius Græciæ uirorum, qui interfuerāt multitudine
Ro. eccleſiæ ſumptibus in patriā reportatis: Armenij etiā, Æthiopes, Georgiani & Iaco
bitæ, Libyā, Aſiāq; incolentes catholicæ fidei documenta, in eodem cōcilio à prædicto
pont. Eugenio acceperunt. Viris etiā nunc Florentia ſicut antea cōſueuit, omni uirtutũ
laude præſtātiſſimis ornať, Coſmo imprimis Mediceo, quem oēs totius Europæ ciues
opũ effluentia ſuperantē prudentia, humanitas, liberalitas: & quod nos maximè ad eius
laudes incitat, bonarũ artiũ præſertim hiſtoriarũ peritia celebrem reddunt. Cumulātq;
eius felicitatē Petrus, Ioannes & Carolus nati paternæ uirtutis imitatores. Nec ſuppri-
menda ſunt maxima, quæ Coſmus Florētiæ urbi addidit ornamēta. Monaſterium cele
bre S. Marci: in quo quum ſuperbæ ſunt, & ut aiunt inſanæ extructiones cæteræ: tũ ma-
xime Bibliotheca alias ſuperat omnes quas nunc habet Italia. Et ad ſancti Laurentij for

nices

A nices marmoreæ columnæ, & opus totum ſummi uiri magnificẽtiam oſtendunt. Quid
quod priuatæ ædes ſuæ recens in uia lata extructæ, Romanorũ olim principum & qui-
dẽ primariorum operibus cõparandæ ſunt: quin ego ipſe, qui Romam meis inſtauraui
ſcriptis, affirmare nõ dubito nullius extare priuati ædificij principum in urbe Romana
reliquias, quæ maiorẽ illis ędibus prę ſe ferãt operis magnificentiã. Palla Strozza clariſ
ſimus equeſtris ordinis Florentinus, opera, ſtudijs philoſophiæ aſſiduè Patauij impẽſa
exilij incõmoda prudẽtiſſimè cõſolat̃. Angelus Accięiolus equeſtris ordinis, nõ minus
claræ gentis ſuæ nobilitatẽ, prudẽtia, ingenuis moribus & literarum ſtudijs ornat, ꝗ ab
illa decorat̃. Andreas Floccus Apoſtolicus ſecretarius canonicusꝗ Florẽtinus, uir opti
mus eloquẽtia & edito De magiſtratibus opere, ac Ianectus Manectus literarũ Gręca-
rũ Latinarũꝗ peritia atꝗ eloquentia, & Baptiſta Albertus nobili & ad multas artes bo
nas uerſatili ingenio, patriã exornãt. Decorat etiam urbem Florentiã ingenio ueterum
laudibus reſpõdente Donatellus Heracleotæ Zeuſi æquiparãdus ut uiuos, iuxta Virgi
B lij uerba, ducat de marmore uultus. Secus Florentiã Feſulana urbs uetuſta, & multorũ *Feſulæ.*
ſcriptis præſertim Saluſtij in bello Catilinario, & Liuij illud idẽ ſcribẽtis bellũ lib. cente
ſimoſecundo celebrata interijt, uel quod ſuprà diximus in Florentiã populũ opesꝗ mu
tauit. Orit̃ ex mõtibus Feſulanis, qui ad orentẽ uergunt ſolẽ, Munio torrens Florenti- *Munio fl.*
na abluẽs mœnia: ſecundum cuius alueum ſexto ab urbe milliario ſacellum eſt, cui ea ra
tione inditum ad cruces nomen fuiſſe opinor, quod eo in loco ſepulta fuerit moles illa
cadauerũ, quæ facta fuit in ſtupenda ſtrage illa magnæ partis ducentorũ penè miliũ ex
Radagaſii Gothorum regis exercitu apud Feſulas, ſicut in Hiſtorijs oſtendimus interfe
ctorũ. Interꝗ eos mõtes & Apenninũ uallis eſt amœniſſima, & uicis uilliſꝗ præſertim
Mediceorum ſpecioſiſſimis frequentata, Mugellũ ſicut cõſueuerat appellata, quæ Di- *Mugellum.*
num habuit Mugellanũ Iurecõſultorum ſuperioris ſeculi celeberrimum. Eã illabit̃ diui
ditꝗ mediã Seua fluuius ex Apennino oriundus. Primumꝗ regionis Mugellanæ oppi
dum eſt uia Bononiẽſi, Scarparia Iacobo ornata Angeli filio, cuius Græce Latinæꝗ do *Scarparia.*
C ctiſſimi extat M. Tullij Ciceronis uita ex Plutarcho in Latinitatẽ luculenter traducta.
Deinceps habet̃ Nicolaiũ dura Piccinini obſidione cui fortiter reſtitit noſtris in Hiſto-
rijs clarũ. In Seuã defluit Ronta torrẽs, ad quẽ uia Fauẽtina eiuſdẽ nominis eſt uicus, &
ſub eo S. Laurẽtij burgus. Quinto ab inde milliario Seuã pariter illabit̃ Ducaria, à cuius *Ronta fl.*
torrẽte apud Gaudentiũ Apẽnini uicũ oriundo quicquid magno ſinu cõplectit̃ Arnus
amnis uſꝗ ad agri Aretini fines dicit̃ Caſentinum, quam regionem mõtuoſam populo *Caſentinum.*
Florentino proximis tẽporibus quæſitã fuiſſe oſtendimus. Vbi uerò Sena fluuius Arnũ
illabit̃, eſt caſtellum mœnibus munitum Pons ad Seuã dictus. Florentinã urbem diui-
dit, Arnus amnis, põtibus in ea quatuor magni operis iunctus. ſed quãtum ad inchoatã
attinet Florentini agri deſcriptionẽ, ſecundum Arni fluenta ſub Florentia ſunt caſtellã
Mons Lupus & Signia quouſꝗ nauigia admittit Arnus. Supra Florentiã ad quintum-
decimum lapidem, primum eſt ad Arni fluenta oppidum Inciſa, cuius oppidi nomen
originem habuiſſe cõiector, ab ſucciſo obijce ſaxeo curſum Arni ſolito remorari. Indi-
D cãt nanꝗ quernarum trabium ſtipites maximi, quos defodientes inueniunt agricolæ,
uallem Arni ſuperiorem, qua nullã habet nunc ager Florentinus uini optimi feraciorẽ, *Vallis Arni.*
quãtum profluenti Arno appoſita planicies ambit fuiſſe paluſtrem. & qui XXII Hiſto
riarum Liuij Patauini in principio attentè leget, paludem illã in qua Hannibal æger o-
culis & uerna primum intemperie uariante calores frigoraꝗ Elephanto, qui unicus ſu-
perfuerat quò altius ab aqua extaret: uectus uigilijs, tũ & nocturno humore paluſtriꝗ
cœno grauãte caput, altero captus eſt oculo, hanc fuiſſe uallem Arni peruidebit. Nam
quum fama eſſet Flaminium Cõſulẽ Aretium cũ exercitu præueniſſe, Hannibal ex hy-
bernis mouens, quę in Liguribus habuerat Aretium cõtendebat. Sunt autem Liuij hac
in parte uerba, Quũ aliud lõgius cæterum cõmodius oſtenderet̃ iter, propiorem uiam
per paludẽ petijt, qua fluuius Arnus per eos dies ſolito magis inundauerat. Et paulò in-
frà exercitus incõmoda & iumentorum hominumꝗ ſtragem, quę fiebat deſcribẽs, per
præaltas dicit fluuij & profundas uoragines hauſtos penè duces. Et maximè omnium
confeciſſe uigilias per quatriduum iã & tres noctes toleratas, cum omnia obtinentibus
aquis, nil ubi in ſicco feſſa ſternerent corpora, inueniri poſſet. Iter igitur quod longius

Aretiũ ab Liguribus ducturo offendebatˀ per Lucenſem, Piſanũ, Volaterranũ, & eius E
quæ nunc eſt Sena agros eſſe oportuiſſet, qđ certè nullus regionis peritus dubitat fuiſ-
ſe cõmodius,ꝙ quum propiorem ingreſſus ad Arni fluenta, ubi nunc eſt Florentia ue-
nit: & inde amnis Arni alueũ apud nũc Inciſam,uel paulo ſuprà eſt ingreſſus, tandiuq́
per paludẽ, qua fluuius Arnus per eos dies ſolito magis inundauerat eſt ꝓfectus, quo-
uſq; ſiccum ubi cõſiſteret primum in Aretino inueniret.Eam uerò inundationem,easq́
paludes nõ fuiſſe,ſicut aliqui uolunt in ea planitie,quã Pratũ Signiamq́ & Florentiam
intercedere uidemus:ea cõſtat ratione quod regionem illã dicit Liuius, in qua Hanni-
bal primum in ſicco conſtiterit,inprimis Italię fertilem tunc fuiſſe Etruſci cãpi,qui Feſu
las inter Aretiumq́ iaceret.Subiungitq́ Liuius: quoq; pronior eſſet in uitia ſua Conſul
irritare eum atq; agitare Pœnus cœpit, & lęua relicto hoſte Feſulas petens, Etruriæ a-
gros prædatũ ꝓfectus,quãtum maximã uaſtationẽ poteſt cædibus incendiisq́ Conſuli
procul oſtendit.Qui itaq; relicto hoſte apud Aretium agente ad læuã Feſulas petiit ual
lem Arni ſuperiorem profecto attigerat: atq; ut in ſicco cõſiſteret, ea poſt tergum reli- F
cta ulterius proceſſerat.Sed palus illa quo obduruerit modo,ut aratrum pateret, quum
aliquãdo ſcire cupiuerimus,confragoſas ſaxis apud Inciſam oppidum Arni ripas & ſa-
xorum fragmẽta medio adhuc alueo hærentia cernentes,adapertum fuiſſe tenemus hu
mano ingenio tumẽtem ſaxo,& repagulum aquę facientem fluminis fundum,labenti-
busq; poſtea pro iuſto amnis curſu aquis, quæ reſidere & ſuperiori in parte quaqua uer
ſum ſtagnare fuerãt conſuetæ,exiccatum limi humorem, quod alibi ſæpe contingit cã-
pos feraciſſimos reliquiſſe. habet ea uallis ad dexterã Arni poſt Inciſam Fichinũ,quod
oppidum Aretinus ſcribit à comite Guidone nouello exulibusq; Florẽtinis occupatũ
pace,per quã exules in Florentiam reducti ſunt,facta fuiſſe à populo Florentino deſtru
ctum,habet quoq; ea uallis ſanctum Ioannnem monte Vargum & Quaratã. ad ſiniſtrã
uerò Caſtrum franchum,Terrã nouam.Laterinam,Pontenanam:quorum ſanctũ Ioan-
nem & Caſtrum franchum populus Florentinus ducenteſimo & nonageſimoſexto ſu-
pra milleſimum ſalutis anno ædificauit, & Terrã nouã Poggii uiri eloquentiſſimi & ali G
quot editis operibus clari,Patriã Guido petramalẽſis Aretinus epiſcopus muro,quem
nunc habet cinxit.In mõtibusq; altiſſimis,qui ad ſiniſtrã Arnũ intercedũt, eſt uallis um
broſæ monaſteriũ.Sunt etiam aliquot regionis de qua diximus Caſentinæ oppida,quo-
rum primaria habentˀ Romena burgus & Puppiũ à comitibus dudum habitata cogno-
mine Guidis,quos proximis tẽporibus pepulit populus Florentinus. Ad alteram uerò
Arni ripã & ſub ipſius fonte eſt Porclanũ, inferius Stia:poſt Pratum uetus, infra quod
oppidum Arnus Corſolana augetˀ torrente ſecus Bibienam oppidum, ut in montibus,
nobile delabente.Augetˀ etiam Carchiano torrente,qui ad dexteram habet Gellum &
Choretiũ parua oppida.qua etiã Arnus ſe Aretium uerſus incuruat eſt caſtrum nouum.
Si agrum Florentinum Aretino Senenſi, ac Piſano & Volaterrano conterminum de-
ſcribere uolumus,ad proximam uallem uerſus meridionalem plagam tranſeundum eſt
à Peſa fluuio appellatã:cui fluuio ad ſiniſtram proxima ſunt ad oſtiũ,quo exoneratur in
Arnũ Mons Lupus,ſupra Colina. Supra ipſo ſub fonte Sambuca,ad dexterã Mons Iu- H
ſtus,Linariũ,ſanctus Donatus.aliusq; ſequitur fluuius Elſa appellatus, cui ſunt ad ſini-
ſtram Emporium,mons Rapolus,mons Partolus, Barberinũ, Caſtellina: & ad dexterã
Saminiatum,Cambaſſium,Florentinum,Certaldum Ioannis Boccatii uulgaris potius,
ꝙ Latinæ eloquentiæ fama clari patria,& ad fontem Caſulum. Augetur uerò Elſa am-
nis torrente uno,qui apud Staggiam oppidum delapſus,fertur ad Boniciũm nobile op
pidum.& in ea inſula,quam Elſa fluuius torrensq́ prædictus efficiunt,Collis & Gemi-
nianum ſunt oppida paucis Etrurię oppidis ſecunda.Eſt etiam Elſam inter & proximũ,
qui Arnum illabitur torrentem, mons Topulus oppidum. Sequiturq́ Era fluuius, cui
hinc eſt pons ad Eram oppidum prælio clarum, in quo quum Piſani Lucenſes Floren-
tinorum ſocios fudiſſent, ſuperueniens Florentinorum exercitus fortuna prælii con-
uerſa Piſanos fudit, ex quibus ad tria milia ſunt cæſi:& ſuperius eſt Petiolum. Inde Cal-
cinaria.proximoq́ torrenti in Arnum defluenti,hinc pons Sachi oppidulũ: inde eſt bal
neum aquarum,in quibus ſolis calentibus à ſulphure aquis ranas gigni Plinius dicit. ea
in regione Piſani agri caſtella ſunt alia Volaterranis contermina. Superiusq́ arduis in
montibus

Fichinum.

Caſtrum franchum.

Pratum uetus
Bibiena.

Caſtrum nouum.

Certaldũ
Collis.
Geminianum.

A montib. Volaterra.de qua Liuius in decimo. Scipioni hoſtes Etruſci ad Volaterras ſtructo agmine occurrunt. Pugnatum maiore parte diei, magna utrinq; cæde, nox incertis qua data uictoria eſſet, inuenit. fuitq; Volaterra Perſio Satyrico ciue ornata: nũc Caſparis noſtri patria, qui Græcas Latinasq; literas edoctus, celeberrimi Græcorũ cardinalis Niceni Biſſarionis epiſtolarũ eſt ſcriba. uetuſta eſt hæc ciuitas, quam ſimul cum Aretio & Cluſio à Tyrrhenis ante bellũ Troianũ fuiſſe conditã, Leonardus Aretinus in Polybio edoctus affirmat. Nosq; ſuprà docuimus inter capita Etruriæ numeratam fuiſſe. Liuius bellum ciuile Marij & Syllæ deſcribens libro LXXXVIII dicit Volaterras qđ oppidum adhuc in armis erat, in deditionem accepit. autorq; eſt Plinius in calidis Volaterranorum aquis haud procul à mari ſitis piſces gigni. ea urbe in hunc maximè modũ potiti ſunt Florentini, ad annum ſalutis quinquageſimum & ducenteſimum ſupra milleſimum. Quum Volaterrani à Florentinis prælio, quod ad montis, in quo ſita eſt urbs, radices committebatur, ſuperati in urbem confugere eniterentur: inſecutus eos miles Flo- *Volaterræ.*

B rentinus uictor pari impetu cum uicto ingreſſus urbem cepit. Ab agri Volaterrani finibus regio incipit maritimæ oræ Etruſci pelagi, quam deſcripſimus, adiacens: quæ uaſtiſſima & populis pro ambitu infrequens Senenſi populo ſubdita eſt. in qua ſunt præter ſuperius enumerata, Maſſa ciuitas, Mallianum, Paganicum. Poſt ad ſiniſtram Campagnaticum arduo in colle ſitum, uinis cæterisq; frugibus feraciſſimum. Petrioli & alia balnea. Nam multa quę nunc etiam frequentantur agri Senenſis balnea olim fuiſſe grata uidemus. Martialis Coquus poeta ad Oppianũ. Etruſcis niſi tremulus laueris, illotus morieris Oppiane. & ad dexteram in montibus mons Altinus. ea regio maritima ſuperiori in parte ueſtigia habet urbis Ruſellanæ, quam diximus inter capita Etruriæ numeratã eſſe: de qua Liuius in decimo. M. Valerius maximus dictator caſtra in agrum Ruſellanum promouit. eò & Etruſci hoſtes ſecuti: ubi quum fortè quodam loco malè denſatus agger, pondere ſuperſtantium in foſſam procubuiſſet, atq; eo cùm deos pandere uiam fugæ conclamaſſent: plures inermes quàm armati euaſere. hoc prælio fractæ iterum E- *Maſſa.* *Petrioli. balnea.* *Mons altinus.*

C truſcorum uires. & pacto annuo ſtipendio, & duûm menſium frumento induciæ bienni datæ. & infrà: in Ruſellanum agrum exercitus ductus. ibi non agri tãtum uaſtati, ſed oppidum etiam oppugnatum, càpta amplius duo milia hominum, minus duûm milium circa muros cæſa. & inferius: tres ualidiſſimæ urbes Etruriæ, Ruſellæ, Peruſia, Aretium pacem petiere. Adiacetq; Ruſellarum loco balneum cognomine Ruſellarum. Sena eſt interius urbium Etruriæ uiribus opibusq; nunc ſecunda, quæ & ipſa inter nouas numerari poteſt, quum nullis in ueterũ monumentis reperiatur. Suntq; qui affirmant Carolũ, cui Malleo fuit cognomentum eã cõdidiſſe. & Caroli ætatem plus minus ſexcenteſimo & ſeptuageſimo ab hinc anno abfuiſſe conſtat. Sed nuper Venetijs in ſancti Georgij de Alga celebri monaſterio, quod glorioſus põtifex Eugenius, relicto primum ſeculo propria ædificauit paternę hæreditatis pecunia, inuenimus in libro literis ſcripto peruetuſtis Ioannem Romanum pontificem nominis ordine duodeuiceſimum, acceptis de Peruſina, Cluſienſi, Aretina, Feſulana, Florentina & Volaterrana diœceſibus ſex pleba- *Sena.*

D tibus ciuitatem hanc ædificaſſe, quæ ab ipſo ſex plebatuum numero Sena fuerit appellata. Habuit ea ciuitas tertium Alexandrum pontificem Romanum, qui à Federico Barbaroſſo agitatus, quatuor aduerſa ſe erectos in idola adulterinos pontifices ſuperauit. Magno autem decori Senarum urbi fuit celebratum in ea concilium, in quo Gerardus Florentinus epiſcopus in ſecundum Nicolaum põtificem Romanum creatus conſtitutionem fecit, quæ in Decretis patrũ extat, diſtinctione tertia & uigeſima, pontifices Romanos eligendi cardinalium collegio, & nemini ulterius ius eſſe: cui concilio centum et triginta epiſcopi interfuere. Prælio etiam feliciſſime geſto, ornati fuerunt Senenſes. Nã quum Florentini Altinatibus fœderatis opem laturi ad Arbiam fluuium, quarto à Senis milliario uia Aretina diſtantem conſediſſent, Senenſes auxiliaribus copijs Manfredi regis exulibusq; Florentinis immixti, facta eruptione Florentinum exercitum fuderunt: occiſiq; ſunt Florentini tres mille, capti milia quatuor: & curru qui ex more uexilla deferebat cum ipſis uexillis Senas relato, tantus Florẽtinos pauor inceſſit, ut urbe propemodum deſerta meliores quiq; pars Bononiam, pars Lucã cõmigrarint, exulesq; in patriam ſunt reuerſi. Obijt proximo tempore Vgo Senẽſis, medicus & philoſophus,

cæteris ſui ſeculi poſt functum uita Iacobum Forliuiēſem doctior clariorq; habitus. Ha E
buit etiā nuperrimè Sena illuſtrās ſidus ſanctum Bernardinum: cuius reliquiæ apud A-
quilam urbem miraculis per ſingulas dies multiplicatis coruſcant. Quanquam neſcio
quæ maiora uiri unius dici aut ſcribi poſſint miracula operibus, quæ per triginta annos
in religione fecit: qui eloquentiſſimus tam uehemēs, tamq; efficax diuinorum eloquio-
rum ſuaſor fuit, ut omni in Italia mirabilem fecerit animorū à uitijs ad uirtutes cōmuta-
tionē: primusq; omnium ordinē beati Franciſci ad eam, quæ nūc tantopere uiget obſer
uantiam regulæ perduxerit. Quo in diuino opere eum ſummis adiuuit conatibus, quar
tus Eugenius pontifex omni in gerendo pontificatus munere, ſed inprimis augenda cō
ſeruandaq; religione præſtantiſſimus. Nuncq; Sena Syluio Ænea poeſis primū laurea,
pòſt epiſcopali mitra redimito, Franciſcoq; Patritio ſtudijs & eloquētiæ deditiſſimo, ui
Vmbro. ris quoq; plurimis iurium & philoſophiæ doctrina excultis ornatur. Vmbronem Senē
ſis agri fluuium inter & paludem Danam, ſiue fluuiū Paliam, quē ea palus efficit, multa
ſunt montana ac campeſtria oppida. quæ nullo, ut in ſuperioribus factum eſt, ordine de F
Cluſium. ſcribi poſſunt. Ineſtq; Cluſium uetuſtiſſima urbs, quam Plinius Carmon olim nomina-
tā fuiſſe dicit. Fuit uerò inter capita Etruriç primaria olim nominata, quā Gallorū Seno
nū bella, & Porſennæ regis ſui hiſtoria inprimis clarā reddūt. Ea penè derelicta nūc urbi
Senæ ſubiecta eſt. nec aliqualiter dubitamus, quin populorū cæterarūq; rerū reliquijs
interituræ, olim Cluſium & Ruſellæ urbē Senam à principio dum cōderetur, auxerint.
Refert ex M. Varrone Plinius Porſennā regem extruxiſſe ſibi apud Cluſium monumē-
tum. in quo mirabili opere labyrinthus fuit, cuius nullæ Plinij temporibus extabant reli
Dana. quiæ. Adiacent uerò ciuitatis ipſis ruinæ epiſcopo etiam nūc ornatæ paluſtri fluuio Da
Politianum. næ à Plinio, ſicut etiā nunc fit, dicto. ad ſuperioremq; eius partem Senas uerſus Politia-
Turrita. nū eſt nobile oppidum Florentinis ſubditum, amœnis in collibus ſitū. poſt Turrita. de-
Corſignanum. hinc Lucinianū. Interius ſunt ſanctus Quiricus, Corſignanum, Chiancanū. & arduo in
monte Radicofanū: eſtq; ultimū ea in parte patrimonij beato Petro & Romanæ eccle-
ſiæ à Mathildi comitiſſa dati caſtellū. Deinceps ultra Cluſiū Sarthianum eſt oppidū Al G
Cetona berto Minoriſta diuinorum dogmatum prædicatore inſigni ornatiſſimū: & poſt Ceto-
Aretium. na. fecit agrorum Florentini & Senēſis deſcribendorū neceſſitas, ut illis cōterminā ur-
bē Aretium diſtulerimus. Ea ciuitas uetuſtiſſima inter primaria Etruriæ capita annume
rata eſt: Nā Liuius lib. x dicit legatos ad conſulē ueniſſe ex Aretio, Cortona & Peruſio,
quæ tunc principes ciuitatū Etruriæ erant. Innuit uerò Plinius Aretiū in duas urbes fuiſ
ſe diuiſam. Nā ſcribit Aretini ueteres. Aretini noui. cauſam huius eā uidemus fuiſſe, de
qua principio Etruriæ diximus: cum Hannibale Italiā premente Etruſci ducib. Aretinis
in rebellionē ꝓcliues uiderent̄, ſicut in Liuio habet̄ XVII. C. Terentius Varro obſides
ab Aretinis ſenatorum filios accepit CXX. Romani em̄ tumultum in Etruria ab ipſis o-
riri uerebant̄. & quum claues ac ſeras nouas portis impoſuiſſet in Appuliā redijt. poſt-
modum bello Marſico ſiue ſociali, quum Etruſci ſeſe Marſis & Picentibus furoris ſoci-
os adiunxiſſent, L. Sylla, qui ei bello finē impoſuit, in Feſulanos Aretinosq; deſæuit, a-
deo ut Aretio ciuibus ꝓſcriptis exinanito, nouam poſtea coloniā ſuperinduxerit, unde H
noui & ueteres fuerunt Aretini. Dicere enim ſolitus fuit Leonardus Aretinus ſe uidiſſe
Aretij in eccleſia ſanctæ Mariæ ad gradum lapidē literas inciſum uetuſtiſſimas, inſcri-
ptūq; decretum Aretinorum ueterū. Aucti tamen poſtea ſunt opibus Aretini, quos Li-
uius in bello ſecundo Punico dicit iuuiſſe claſſem mirabili illa celeritate ab Aphricano
paratā, multis uarijsq; rebus conſtruendis nauibus, & alendo milite oportunis. uiros A-
retium habuit præſtantiſſimos. Extat nanq; in Macrobij Saturnalibus diui Auguſti e-
piſtola, per quā affirmat Mecœnatem ſuum fuiſſe Aretij oriūdum. & Horatiū uidemus
dicere Mecœnatem ipſum genus ab Etruſcis regibus duxiſſe. Cornelius uerò Nepos in
Attici Pomponij uita, quod ad Aretij dignitatem facit, Atticum ipſum dicit prædiū in
Aretino poſſediſſe, quod Cęcilianum ſit appellatū. remotioribus poſt ea temporib. Are
tium ad annos ſalutis milleſimum & decimumoctauum Guidone ornatum fuit celebri
muſico. & anno inde ducenteſimo alterum Guidonem epiſcopū ex Petramalenſi fami
lia habuit ciuē & dominū, qui urbē ipſam muro cinxit, quē nūc habet: Burgū quoq; ſan
cti ſepulcri, ciuitatem caſtelli, Caſtilionem, Aretiū, Terrā nouā uallis Arni, & Ciuitellā

nunc

A nunc ea de cauſa epiſcopi appellatam mœnibus cingi cõmuniriq́; curauit.Inſuper uias,
quæ ad omnes portarum Aretij exitus nunc cernuntur dirigi,dilatari,& ubi oportere ui
ſum eſt ſterni,aut pontibus iungi fecit.Quin etiam eius fuit opus recta & ſpacioſa uia,in
qua ab Angulario ad Burgũ ad ſepulcrum ducente Nicolaum Piccininum ab eccleſiæ
copijs ſuperatum uidemus.Per ætatem quoq; noſtrã eloquentiſſimo ac clariſſimo Leõ
nardo Aretino Caroloq́; Græcis & Latinis literis eruditiſſimo,nunc populi Florentini
cancellario,& Benedicto ac Franciſco fratribus iureconſultiſſimis cognomine Accol-
tis:quorũ Franciſcus nõ minus bonas artes, & oratoriã ac omnẽ hiſtoriã,q́; leges excel
lenter edoctus eſt: & Ioanne Tortellio Romani pontificis ſubdiacono & cubiculario
Græcis ac Latinis literis,ac ſingulari humanitate prædito:cuius præclarũ De orthogrã
phia opus uerba edocet ſelecta,quib.ẽ Græcia ſumptis Latine utimur: Aretina urbs de
corata eſt.Nec indignũ ducent,qđ referemus tam multi præſtantes Aretini,Pliniũ ſcri-
pſiſſe Aretinos in Italia fictilium uaſorum nobilitatẽ obtinuiſſe, qđ quidẽ Martialis af-
B firmat libro primo.Sic Aretinæ uiolant cryſtallina teſtæ. Cortona ſequitur urbiũ Etru- *Cortona.*
riæ uetuſtiſſima,quã Pelaſgi cõdidere.hisq́; pulſis poſſedere Tyrrheni.Expugnauerunt
uerò eam ac mœnibus priuauerunt Aretini,à quibus diu poſſeſſa fuit. Per ætatem uerò
noſtrã Ladislaus rex Neapolitanus ipſam uendidit Florẽtinis, in quorũ ſubiectiõe per
ſeuerat:Quã Iacobus Peruſinus epiſcopus ciuis ſuus nunc plurimum exornat. Ad eius
urbis agri proximos fines lacus eſt Traſumenus,qui dicitur Peruſinus acceptæ per Fla- *Traſumenus*
minium Coſ.ab Hannibale cladis memoria notiſſimus.Isq́; lacus in circuitu oppidis or *lacus.*
natur,& caſtellis Malborghetto ad eã partẽ,quæ in Cortonam uergit,Caſtilione,Cluſi *Malborghe-*
no,& Panicali Clauas uerſus.deinceps monte Pontighino: & qua Peruſium à Florẽti- *tus.*
na petit Paſſignano. Traſumenumq́; & Clauas inter oppidũ eſt caſtellũ plebis.Sunt eti
am in lacu tres inſulæ habitatæ.Succedit ordine Peruſia urbs uetuſtiſſima capitũ & ipſa *Peruſia.*
Etruriæ,ſicut ſæpe ſupra diximus,olim primaria:quã Iuſtinus ab Achæis cõditam fuiſſe
dicit.Eſtq́; hæc ſola inter omnes Italiæ urbes felicitatẽ nacta penitus inauditam, q̃ can-
C dem pene ſtatus,& rerũ conditionem,quã ante conditam urbem Romam, & poſtmo-
dum Roma ſub regibus,conſulibus,& imperatoribus,& tyrãnis agente habuit,nũc re-
tinet.paſſa eſt tamen uarias,ſed tolerãdas agitationes.Nã Liuius in nono:Eodem anno
cum reliquijs Etruſcorum ad Peruſiam, quę & ipſa induciarũ fidẽ ruperat Fabius Coſ.
nec dubia,nec difficili uictoria dimicãs ipſum oppidũ,quũ ad mœnia acceſſit, cepiſſet,
ni legati dedentes urbẽ exiſſent.Et libro decimo.Nec in Etruria pax erat.nam & Peruſi
nis autoribus poſt deductum à Conſule exercitum rebellatũ fuerat.Fabius quatuor mi-
lia quingentos Peruſinorũ occidit.Cepit ad mille ſeptingentos quadraginta, qui redẽ-
pti ſunt ſinguli æris CCCX: præda alia om̃is militi cõceſſa.Et inferius:Tres ualidiſſimæ
Etruriæ urbes Ruſellana,Peruſia,& Aretium pacem petiere.Et ſi uerò per infauſtiſſimi
Triumuiratus tempora L.Antonium M.Antonij fratrẽ Octauius Cæſar in Peruſia ob-
ſedit,famemq́; raro aliàs ſimilem auditã Antonij exercitus in ea clauſus,& Peruſinus po
pulus ſuſtinuere,& capta urbs diruptaq́; eſt:eam tamen breui inſtauratã mœnibus,por-
D tisq́; nunc extantibus cõmuniuit,idem Octauianus Auguſtus, quam à ſuo cognomine
Peruſiam Auguſtam,ſicut literæ cubitales portis inciſę oſtendunt,uoluit appellari. De
cauſis autem diruptionis ſic habet Liuius libro CXXV. L. Antonius Coſ. M. Antonij
frater Fuluia conſulente,bellum Cæſari Octauio intulit.& receptis in partes ſuas popu
lis,quorum agri ueteranis Cæſarianarũ olim partium aſſignati erant,inter quos Peruſi-
nus erat:& M.Lepido qui cuſtodiæ urbis Romæ cum exercitu præerat, fuſo hoſtiliter
in urbem irruit.Libro aũt CXXVI Liuius ſic ſequitur:Cæſar annorum XXIIII obſeſ-
ſum in oppido Peruſia L. Antoniũ conatũ aliquando erumpere,& repulſum fame coe-
git in deditionẽ uenire.ipſiq́; & omnibus militibus ignouit,Peruſiam diruit. Baldus pa
trũ noſtrorũ memoria in ea claruit,prout magis magisq́; eius nomen indies claret, q̃ cũ
Bartolo Saxoferratenſi iuriũ ciuilis,& pontificij obtinuit principatũ. Viris uerò pacis
& belli artibus,ſed inprimis docendo & dicendi iure præſtantiſſimis,ea nũc abundat.in
ter quos Iuonẽ,Saluſtiũ,Ioannẽ Petruciũ,& Benedictũ Bargiũ primarios nouimus.Ex
his uero qui rei bellicæ operam dedere, Biordus & Ceccolinus Michelotti primum,
poſt eos Nicolaus,Franciſcus,& Iacobus Piccinini, de quibus in Montono oppido ſi-
mul

mul cum Braccio dicemus, fuere clariſſimi. nūcq; Braccius Balionus incipit eſſe clarus. B
Supra Peruſiā à Tyberis ripa pauliſper recedunt, Ciſterna primū, poſt Anglariū quod
è regione Burgi ad ſepulcrū regionis Vmbriæ ſitum uiā habet ad illud rectiſſimam, in
qua Nicolai Piccinini copias à quarti Eugenij glorioſiſſimi copijs fuſas fuiſſe in Hiſto-
rijs oſtendimus. Diſtatq; ab Anglario Tyberis ea uia paſſuū tria milia: & ſuperius ad Ty
beris fontē eſt Cotulū arx ærea. Reſtat in Etruriæ partibus regio, quā beati Petri patri-
monium diximus appellari. Supra Piſſiā torrentē, ad quem eā in maritimis inchoare di
Soana oppi. ximus, eſt Soana oppidum ſeptimo Gregorio pontifice Romano certè præſtantiſſimo
S.Flora. ciue ornatum. Superiusq; eſt oppidum S.Flora: interiusq; medium id quod hinc Soanā
inde montem Alcinū & Radicofanum interiacet ſpatium, montes complent altiſſimi
Apennino penè, à quo plurimū diſtant celſitudine cōparandi, Monſamita appellati. in
quibus diuerſa regione aliquot ſunt caſtella, ſed præſtantius eſt ſancti Philippi balneū:
Porcenum. & proxime illis montibus Vulſinenſium inter lacum & Paliā amnem ſunt Porcenum,
Aquapendens. Aquapendens, Griptæ, ſanctus Laurentius, Romanæ eccleſiæ oppida. Vulſinenſiū ue- F
Bolſena. rò lacui adiacet oppidum Bolſena dictū, in ruinis ædificatum urbis Vulſinenſium inter
capita Etruriæ olim numeratæ: de qua Liuius in decimo. Conſul alter Poſthumius in E-
truriam traducto exercitu, primùm peruaſtauerat Vulſinenſium agros. deinde cū egreſ
ſis ad tuendos fines, haud procul mœnibus eorum depugnat: duo milia trecēti Etruſco
rum cæſi. Et infrà idem Liuius undecimo libro eam dicit totius Etruriæ potentiſſimā à
ſeruis occupatam, qui dominos ceperant, Romanis permittentibus populo in libertatē
reſtituto ſubactā fuiſſe. Scribitq; Plinius nullū eſſe in Italia agrū feraciorem olea q̄ Vul
ſinenſem: in quo ſata primo anno fructificet. Ad dexteram haud longè abſunt caſtella:
Caput montis lacui imminens, cui propinqua eſt inſula nūc à fratribus ſancti Franciſci
habitata, & in qua rex ſecundus Oſtrogothorū Almaricus Amalaſiunthā genitricē ſuā
præſtantiſſimā mulierem occidi eſt paſſus. & poſt Martha ad lacus emiſſorium, ubi flu-
uius eiuſdem nominis incipit, Deinceps in mediterraneis Caſtrēſis ciuitas, cauis rupib.
adeò circundata, ut ſpeluncā potius ingredientes, q̄ ciuitatē adire ſuſpicentur. Obijtq; G
nuper clarus ciuitatis ipſius ciuis Paulus Iurecōſultorū ſui ſeculi ſaulè princeps. & pro-
Tuſcanella. xime eſt Tuſcanella oppidum eccleſiæ opulentiſſimū. Demum arduo in colle Mōs Fa
Mons Faliſcorum. liſcorū corruptè dictus Mons Flaſconus. Interiusq; arduis item in collibus Paliæ amni
uicinis ciuitates ſunt: hinc Balneumregium, inde Vrbsuetus, nomina quarū ante mille-
ſimū annū nullus ponit ſcriptor. Sed in Hiſtorijs aſſerit Aretinus Vrbeuetanos à Florē-
Vrbsuetus. tinis originē habuiſſe. Fuit uerò Vrbsuetus per hanc ætatē infelicitate par Bononiæ &
Narniæ ciuitatibus, q in hac ſicut & in illis inter ciues Merculinæ & Muffatæ, ut appel-
lant, factionū maxima ac crudeliſſima ſanguinis effuſio eſt cōmiſſa. eaq; ciuitas ornata
Pallia. eſt eccleſia & palatio magnifici operis, quod Vrbanus V pont. Ro. ad annū ſalutis ſexa
Orta. geſimumſeptimū ſupra milleſimū extrui curauit. eam urbem præterlabit̄ Pallia fluuius,
qui à Clauis paludibus, ut diximus, ortū ducens inter Ameriā & Ortā cadit in Tyberim.
eſtq; Orta ad Tyberis fluenta ciuitas uetuſta, cuius nomē prior habet inter ueteres ſcri-
ptores Plinius: niſi forte eā eſſe uelimus, de qua Virgilius, Ortanæ claſſes. poſt eā ſecun- H
dū Tyberis ripā in uia Flaminia pons inuenit̄, olim Tyberi ad uiā Flaminiā à Cęſare Au
guſto impoſitus, nuncq; caſtello ſuperimpoſito dirutus. Continebāt uerò ſtante Roma
nare ad eū pontē hincinde maxima ædificia, quę ab Ocriculo ad ipſam urbē Romā ita
cōtinuabant̄, ut nō uicus unus neq; plures uillæ uiderent̄ eſſe, ſed ipſam urbē uſq; ad O-
criculū protendi appareret. Siquidē Amianus Marcellinus Conſtantij Cæſaris Cōſtan
tino primo nati aduentū à Cōſtātinopoli Romā lib. ſextodecimo deſcribēs, dicit ipſum
duxiſſe in comitatu Ormiſdā Perſarū gētis architecturæ peritiſſimū, iuſſiſſeq; illi ut pri-
maria quæq; digniorāq; urbis Romæ ædificia diligēter inſpecta, ordine ſibi oſtenderet.
& quū Ocriculū de itinere eſſet uentū, Perſam, imperatore iubēte, omniū colloquio de
ſtitutū ab Ocriculo Romā prius ingreſſum fuiſſe q̄ q̄ in loco urbs inchoaſſet diſcerne-
re ac intelligere nouerit. poſt Tyberis pontē, ut diximus, dirutum prius in uia Flaminia
Burghettus eſt uicus S.Leonardi appellatus. octauoq; inde milliario eadē uia eſt ciuitas
Caſtellana. Caſtellana altiſſimis inſuperabilibusq; rupib. adeò circūdata, ut ad inexpugnabilē mu-
nitionē nullo indigeat muro. Eam uerò nonnulli ex doctioribus ætatis noſtrę opinant̄

prædicant

A prædicantq́ꝫ fuiſſe locum Veientanæ urbis decennio à Romanis obſeſſę,& poſtea à Camillo Felici in relegatione ſua habitatę.ſed Tyberis remotior primũ,poſt Plinius eos redarguunt erroris. Dicit nanq́ꝫ Tyberim intra ſextundecimũ lapidẽ diuidere Veientem agrũ à Cruſtumeno, & poſt à Fidenate,deinceps Latiũ à Vaticano.& Cruſtumiũ fuiſſe ubi nũc mons Rotundus, Fidenasq́ꝫ propè Romã ſecus Anienẽ in Vmbriæ deſcriptione oſtendimus.quod quidẽ Franciſci Fiani poetę Romanarum hiſtoriarum peritiſſimi autoritas confirmat.Is enim Fiano oriundus propinquo Tyberi caſtello, certiſſimis docuit coniecturis Veios fuiſſe apud Pontianũ caſtellũ Tyberi item & Fiano propinquũ. *Veij.* Veiorũ urbis loco ſituq́ꝫ oſtenſo rerũ, quas cum populo Romano geſſerũt breuiarium *Pontianum.* conficere libet.Fidena Veientiũ Etruſcorũ Colonia trans Tyberim fuit inter Cruſtuminum Romanumq́ꝫ agrũ. *Fidena.* Fidenates itaq́ꝫ præda onuſtos in Romano agro facta, Romulus tanto impetu eſt inſecutus,ut fugientes inſecutiq́ꝫ Fidenas ſimul ſint ingreſſi. Veij ut Fidenates ulciſcerent̃,agrũ populati ſunt Romanũ,in quos Romulus legiones eduxit:
B paxq́ꝫ inter utroſq́ꝫ cõpoſita.Poſtmodum rege Tullo Hoſtilio regnante Fidenates Romanis per Romuli pacẽ ſubditi rebellarunt, Veientesq́ꝫ opem tulerunt,Metio Suffetio rege Albano in id bellũ aduocato:q̃ quum neutris fidẽ ſeruaſſet,à Tullo in quatuor fruſta corporis laceratus eſt:Tullusq́ꝫ uictor Fidenas recepit,Albã euertit.Tertiũ regib.exactis cum Po.Ro.Veientibus bellũ fuit,in quo prima pugna Romani fuerũt inferiores. Secunda uerò omniũ atrociſſima ſuperati milites iurare coegerunt, ſe niſi uictores nunquam redituros.qua religione obſtrictis animis obſtinatius q̃ ante pugnatum eſt, non ſine utrorumq́ꝫ maxima occiſione. Cecideruntq́ꝫ Cn. Manlius Coſ. & Q. Fabius alterius coſ.frater:capta Romana caſtra,ſed mox fortuna mutata,ſunt recuperata,uictiq́ꝫ tũc Romani uicerunt.Quartum exinde fuit bellum,in quo trecentos Fabios cũ quinq́ꝫ milibus ſeruorum clientumq́ꝫ Veientes ad Cremeram interfecerunt.Quinto bello Veientes L.Memium coſ.non procul item à Cremera caſtra habentẽ,magno aggreſſi impetu repulſum fugatumq́ꝫ caſtris exuerunt.Moxq́ꝫ fugientes Romanos inſecuti Ianiculũ ce-
C perunt,urbemq́ꝫ Romanã aliquot menſibus obſeſſam tenuerunt. Sexto demum bello urbs Veientana decem annis à Romanis obſeſſa:à Camilloq́ꝫ capta eſt. Vbi tantũ prædæ fuit,quantũ Romani ante per annos quinquaginta & trecentos ex omnibus alijs uictorijs habuerant. Vniuerſusq́ꝫ populus Rom.tunc ad prædam in caſtra uocatus eſt. fuitq́ꝫ tam gratus Romanis ſitus,ut de Roma relinquenda Veioſq́ꝫ transferenda aliquando ſit cogitatũ,& inter patres actum.hinc eſt uerſus: Roma domus fiet Veios migrate Quirites.Sequit̃ ad Tyberim mons Soracte à priſcis dictus:de quo Virgil. Hi Soractis *Mons Soracte.* arces habet.Et Plinius:ad Soractẽ Varro aſſerit fontẽ eſſe,cuius ſit latitudo quatuor pedũ,ſoleq́ꝫ oriente cũ exundare feruenti ſimilẽ.auesq́ꝫ quæ guſtauerint iuxta mortuas iacere,quod quidẽ nos certius ea ratione credimus,quia quũ uir ſummus Proſper cardinalis columna Ro.nosq́ꝫ ſimul Antiatis urbis ruinas perluſtraremus, ſyluas ibi uicinas,in quib.maxime ſunt ruinę,ingreſſi fonticulũ offendimus,in cuius labris auiculę duę poſt guſtatã,ut apparebat,aquã occubuerant. Soracti aũt monti nomen mutatũ eſt nouum
D ſancti Syluestri,ab eius ſancti pontificis Romani ſacello, qđ ſummo in cacumine ædificatũ habet.Idemq́ꝫ obtinet Syluestri uocabulũ ad radices eius montis Tyberi imminẽs oppidulũ.Soracte aũt per hyemẽ eſſe niuoſum ſic oſtendit Horatius carminum primo. Vides ut alta ſtet niue candidũ Soracte,nec iam ſuſtineant onus Syluæ laborantes, geluq́ꝫ: Flumina conſtiterint acuto.ulterius uia Flaminia eſt Arianũ oppidũ,quod ab ara Iani olim dictũ in Theodoræ nobilis Romanæ mulieris prædio, per tempora beati Gregorij ædificatũ fuiſſe legimus. *Arianum oppidum.* ultra Arianũ eadẽ Flaminia eſt Caſtrũ nouum,& nil ultra *Caſtrum nouũ.* uſq́ꝫ ad portam olim Fluentanã poſt Flaminiã nunc populi dictam, habet uia Flaminia cõmunitum.at poſt Ortam ciuitatem intus ſunt hinc Gallienſiũ oppidũ Romano urbis Romanæ pont.ornatũ.Inde Nepeſum ciuitas in Romanorum hiſtorijs crebro inuẽta, *Nepeſum.* quam Liuius XXVII dicit fuiſſe unã ex duodecim colonijs, quæ diſſicillimis reip. tẽporibus Hannibale in Italia agẽte militiã detractauere:& lib. XXVIII ſcribit eam cũ alijs poſt ſextũ annũ dediſſe duplũ.Lacũ Vulſinenſiũ prætergreſſos campi excipiũt amplíſſimi,in quibus eſt Viterbiũ ciuitas parũ uetuſta,cuius primũ nomẽ paruo in caſtello ad annũ nũc ſexcenteſimũ erat Vituruiũ.& è regione illius ad ſextũ lapidẽ, ruinæ extãt *Viterbium.*

ingentes

Faleriæ. ingentes Faleriæ urbis, quam diximus inter capita Etruriæ numeratam fuiſſe. Eius à Camillo captæ celebris eſt memoria, qꝫ perfidum ille Grammaticũ uinctum uerberatumqꝫ in urbem reduci curauit à pueris, quos hoſti prodere quæſiuiſſet. Scribitqꝫ Plinius in Faliſco agro, amnis aquam potatã cãdidas boues facere. Et alibi, haud procul urbe Roma in Faliſcorũ agro familiæ ſunt paucæ, quæ uocitantur Hirpiæ, quæ ſacrificio annuo qđ fit ad montem Soracte Apollini, ſuper ambuſtã ligni ſtruem ambulantes non amburũtur. & ob id perpetuo Senatuſconſulto militię omniumqꝫ aliorum munerũ uacationẽ habent. Adiacet Viterbium monti quem Ciminũ fuiſſe appellatum cõſtat: quod etiam nomen olim fuit ſubiecto ad alteram montis partẽ lacui nũc Vici dicto. quorũ utriuſqꝫ Virgilius ſic meminit: & Cimini cũ monte lacus: de quo mõte & rebus apud eũ, apudqꝫ Sutrium geſtis ſic habet Liuius in nono. Sutrium ab Etruſcis obſidebatur: flectit cõſul Fabius in cliuos agmen. aſpreta erant ſtrata ſaxis: non tulerunt impetũ Etruſci, uerſiſqꝫ ſignis fuga effuſi caſtra repetunt. Sed equites Romani prouecti per obliqua campi, quũ ſe fugientibus obtuliſſent in ſyluam Ciminam penetratum eſt. Romanus multis milib. Etruſcorum cęſis duo de quadraginta ſignis militaribus captis caſtris etiam hoſtiũ cum præda ingenti potitur. Sylua erat Cimina magis tum inuia atqꝫ horrenda, qꝫ nuper fuere Germanici ſaltus: nullus ad eam diem nec mercatorũ quidem, abdita ea intrare aut ferre quicquã præter ducem ipſum audebat: tum ex ducibus qui aderãt, M. Fabius uel Cæſo. cæſa, aut capta eo die hoſtiũ milia ad quadraginta. eodemqꝫ in monte, qua uia olim fuit Caſſia caſtellum eſt Surianum arcem habens omnium Italiæ munitiſſimã, quę diu à Britonibus etiam poſtea qꝫ eos Albricus Cunij comes Italię expulerat poſſeſſa fuit, nullaqꝫ itinera Romã perducentia per ætatem noſtram aliquandiu tuta eſſe permiſerunt, quouſqꝫ Martini V pontificis Romani opera operibuſqꝫ in poteſtatem eccleſię arx ipſa peruenit: euntibuſqꝫ ea uia Romã obuium eſt oppidum, nunc Vetralla, olim forũ Caſſi dictum, quod indicat ſanctæ Mariæ eccleſia Vetrallæ contigua, quæ in foro Caſſii appellatur. Adiacent ad ſiniſtram Sutrium uerſus colles caſtigatioreſqꝫ monticuli, quib. dicit Montaniola, quæ eſt aliquot oppidulis habitata: in quis duo ſunt, quæ Romanæ eccleſiæ integerrimã fidẽ Longobardorum temporibus ſeruauerunt, Polimartium & Bleda duobus Romanis pontificibus ſuis ciuibus Sabiniano, cuius temporibus fames horrenda Italiã & urbem Romam uexauit: & Paſcali primo ornata. Deinde Sutrium ciuitas uetuſtiſſima, apud quã præliũ illud ingens ſuperius ſumptum ex Liuio cõmiſſum fuit, cui urbi in montibus adiacet hinc Roncilionũ, inde Crapalica. & in uia Caſſia duodecimo à Sutrio abſunt Bachanæ uetuſti nominis locus, qui ſicut nunc eſt ſemper antea tabernis hoſpitatorijs deputatus fuit. ex paruoqꝫ lacu Bachanas attingẽte, paruus oritur fluuius apud Valchã in Tyberim cadens, qui licet aquis ſit tenuis ac exilis celebratũ in hiſtorijs habet nomen. Eſt nanqꝫ Cremera apud quẽ trecenti Fabij cum quinqꝫ milibus ſeruis à Veientibus, ſicut ſuprà diximus, ad internecionẽ cęſi fuerunt. Bachaniſqꝫ ſecundo milliario adiacet Campagnanum Vrſinorũ oppidũ. Supra Sutrium ad dexterã quintodecimo milliario eſt lacus Tarquiniæ nunc Anguillariæ ab oppido, quod illi imminet dictus: ex quo familia fluxit, ut in Romanis noſtræ ætatis uetuſta comitũ Anguillariæ appellata, quorum Vrſus urbis ſenator Franciſcum Petrarchã laurea inſigniuit. Adiacetqꝫ lacui huic Barbatanum populi præſentis Romani peculiare oppidũ. inde Vicarellum & Romã uerſus Galeria Vrſinorũ. Sunt quoqꝫ plurima Sutrium Ameriam Nepeſumqꝫ inter & Romã caſtella in uillis olim ciuium Romanorum ædificata, quæ & alia loca nihil uetuſtatis, aut alicuius memorandæ dignitatis habentia duximus omittenda, Præter unum fama celeberrimum, & aſpectu penitus negligẽdum. Nam ad montẽ Roſulum, qui quatuor paſſus milia à Sutrio Nepeſoqꝫ penè pariter abeſt, lacus eſt altã quidem aquarũ profunditatem habens, circuitu uerò breuis, quẽ inſpecta Liuij deſcriptione lacum eſſe conijcimus Vadimonis, apud quem ſuperati Romanis Etruſci ad annum urbis conditæ ſeptuageſimũ ſupra quadringenteſimũ manum dedere: & ſeſe Romano populo publicè permiſerunt: ſicut in Liuij nono his uerbis habetur. Interea res in Etruria geſtæ ad Vadimonis lacum: Etruſci lege ſacrata coacto exercitu, quum uir uirũ legiſſet, tandem ſuperati ſunt. Illeqꝫ primùm dies fortuna uetere abundantes Etruſcorũ opes fregit: cæſum in acie quod roboris fuit: caſtra eodem impetu capta direptaqꝫ.

Margin notes: Hirpiæ familiæ. Ciminus mons. Vetralla. Bleda. Sutrium. Roncilionũ. Vadimonis lacus

A REGIO TERTIA, LATINA

FINIS Etruriæ ad Tyberim nos perducens Romam ordine deſcribendam offerebat. Sed quum id anno ante quarto tribus libris IIII. Eugenio Romano pontifici celeberrimo inſcriptis, ſub Romæ inſtauratæ titulo effecerimus, urbem ipſam relinquentes, regionem in qua eſt Latinam, nouo uolumine deſcribemus: huius regionis uocabuli cauſam Virgilius in VIII. ponit his uerſibus. Primus ab æthereo uenit Saturnus olympo, Arma Iouis fugiens, & regnis exul ademptis. Is genus indocile ac diſperſum montibus altis, Compoſuit legeſq; dedit, Latiumq; uocari Maluit, his quoniam latuiſſet tutus in oris. Seruius autem grammaticus Virgilium in VII. exponens populos propriè Latinos appellatos, dicit eos qui intererant Albani montis uiſcerationi: quos quidem Latinos tanto amore Romanam gentem proſecutos fuiſſe uidemus: ut Liuius libro LXXII. enumeratis Italiæ populis, qui bello ſociali defece-

B runt à Romanis dicat auxilia Latini nominis, & exterarum gentium miſſa populo Romano. Hanc autem regionem ætatis noſtræ ac ſuperiorum aliquot ſeculorum morem licet abſurdum ſecuti, Campaniã & maritimam appellabimus: & quidem Campaniam ſcimus dictam fuiſſe à priſcis regionem, quæ eſt circa Capuam. *Campania.* Scimuſq; Latij appellationem à principio anguſtiora complexam fuiſſe, quàm quę nunc Campaniæ & maritimæ uocabulo comprehenduntur. Sed contrà uidemus Strabonem Cretenſem, qui per tempora Tyberij Auguſti floruit, ponere in geographia fines Latinorum, maritima regione ab hoſtijs Tyberinis ad Sitanum ſinum, in quo fuit Sinueſſa urbs maritima: & in mediterraneis Aborigines, Rutulos, Volſcos, Hernicos, Æquicolos, Marſos & eos qui proximum Marſis incolunt Apenninum uſq; ad ueteris Campaniæ terminos. unde peritiſſimum hunc uetuſtatis ſcriptorem, & ſimul Plinium, qui ab eo ſumpſit, ſecuturi eam Latinorum regionem, noſtræ nunc Campaniæ & maritimæ cogimur applicare. nec ſatis ſcio ſi in ipſa præſentis temporis Latina regione ſatis potero facere: ſicut Liuius Pa-

C tauinus, diuus Auguſtus, Virgilius, Strabo & Plinius, ut uetuſtiſſimis ſatisfaciam adiuuabunt: quanquã non eſt in eo flore nunc, quem priſcis habuit temporibus: adeò ut per eius oppida Hadrianum imperatorem glorioſiſſimum dictatorem, ædilem & duumuirum fuiſſe ſcribat Helius Spartianus. Vt ergo à maritimis incipiamus, Oſtiam urbẽ condidit mare inter & Tyberim Ancus Marcius: quanquam Seruius grammaticus in Virgilij VII. dicit exitum Tyberis naturalem nõ eſſe, niſi circa Oſtiam, ubi primum Æneas *Oſtia.* noſtra conſtituit, quum poſtea in agro Lauino caſtra fecerit ingentia, quorum ueſtigia ſuis temporibus uidebãtur: deſcribit uerò eam Strabo importuoſam propter alluuiões Tyberis, oportuiſſeq; dicit tunc adhiberi ſcapharum copiam, quæ miniſterijs ſeruirent, & onera exciperent, ac rurſus onerarent, ut leuatæ naues facilius flumen attingerẽt. Per ea enim tempora portus non erat Romanus, quem poſtea Claudius fecit. & Tyberius Strabonis temporibus Antij portum inchoabat: unde hæc legens ſcribenſq; in eam ueni o conſideratione, quę prudentes quoſq; debet attẽtos uigileſq;, ut rebus humanis pa-

D rum confidãt reddere: nõ potuiſſe imperatorum Romanorũ, & quidem potẽtiſſimorũ profuſionẽ opum, & adhibitam diligentiam efficere, quin Oſtiæ ciuitatis Antiatiſq; & urbis & portus, ac Romani itẽ portus opera paucioribus annis mille, integra permanſerint, & eadẽ quæ prius fuerat Oſtiæ, annis iam quingentis mãſerit importuoſitas. Primã calamitatẽ paſſa eſt Oſtia Cinnę & Marij tẽporibus: cũ ſcribat Liuius lib. LXXIX. Cinnã & Mariũ quatuor exercitibus, ex quibus duo Q. Sertorio & duo Carboni dati ſunt, urbẽ circũſediſſe. Oſtiã coloniã expugnaſſe, ac crudeliter diripuiſſe. habuitq; aliquãdo Oſtia ingẽtia ædificia, quorũ nullũ nũc extat ueſtigiũ. Flauius Eutropius ſcribit Aurelianum Auguſtũ cœpiſſe fundare Oſtiæ forũ nominis ſui ad mare, in quo poſtea prætoriũ publicũ fuit cõſtitutũ. Nec omittẽdũ duximus eã optimos habuiſſe melones, quorũ decem Claudiũ Albinũ imp. unica cibatione inter multa alia comediſſe ſcribit Iulius Capitolinus. Et quia aerẽ ſemper habuit, ut in maritimis habitatoribus grauẽ, ſacroſancta lege populi Ro. uacationẽ militię & publicorũ munerũ habuit, quã uacationem Liuius XXVII. ſcribit ſub aduentũ Haſdrubalis in Italiã fuiſſe ad dies XXX. ſuſpenſam, ut plures milites reſp. haberet. Vrbẽ Oſtiam, quũ à Saracenis fuiſſet deſtructa, Leo IIII. pontifex

tifex Romanus inſtauratam Corſis repleuit. & tam diu deſtructa ac derelicta manſit, ut E
nil ſit reliquiarũ, prẹter turrim, quã celebris famæ pont. Ro. Martinus V. in urbis Romę potius ꝙ in oſtiorũ Tyberis & portus cuſtodiã ædificari curauit. Deinceps Antium eſt
Antium. Romana Colonia. de qua Liuius in VIII. Antium noua Colonia miſſa. naues inde lōgę abductæ, interdictũq; mare. & infrà: naues Antiatũ partim in naualia Romæ ſubductæ, partim incenſæ, roſtriſq; earũ ſuggeſtum in foro extructum adornari placuit, roſtraq; id templum appellatũ. Eam urbem Strabo dicit ab Oſtia diſtantẽ ſtadijs ducentis ſexaginta fuiſſe temporibus ſuis ædificatã ſuper ſaxo, ab imperatoribus Tyberio Druſo, & Germanico ad otium relaxationemq; laborũ ciuilium, & additas fuiſſe ædes multas magnificentiſſimi operis, cùm antea Antiates prædæ ſtudium cum Tyrrhenis cōmune haberent, quãuis Romanis ſubiecti eſſent: unde Alexãder Epirota, & poſtea Demetrius ſucceſſor captiuos prẹdones remittentes Romanis dixerũt dono eis dare corpora propter illam, quã cum Græcis haberent cognationem. Indignum tamen ducere: uiros ipſos, & ſimul Italiæ imperare, & myoparones ad piraticam emittere. Fuit autẽ in Antiatũ foro F
Caſtoris & Pollucis templũ, quos ſeruatores ſuos nominabãt: hæc à Strabone. Sed Horatius uoluiſſe uidetur Fortunã ab Antiatibus in primis fuiſſe cultã, his uerſibus ad Fortunam ſcriptis. O diua gratũ quæ regis Antiũ, Potens uel imo tollere de gradu Mortale corpus, uel ſuperbos Vertere funeribus triumphos. Liuius autẽ lib. LXXX. ſcribit Cinnam & Marium expugnaſſe Antium. Et uidemus Suetonium ad alios ſcribere Neronẽ poſtea tam inſanis molibus extruxiſſe & portum & urbem Antiatũ, ut non modò ærarium, ſed Romanũ quoq; imperium pecunijs exhauſerit, effodiendiſq; poſtea theſauris ita applicuiſſe animum, ut mẽtitos per ſingula mathematicos arioloſq; nihilominus ſectaretur. habuitq; Antium, ſicut ſuprà de Oſtia diximus, ſacroſanctã à publicis muneribus uacationem, quæ pariter eodem tẽpore eſt ſuſpenſa. Vrbem uerò Antiatũ nũc eſſe nullã, ſed in mari, in littore, in nemoribus mirandas extare ruinas uidimus. Neptunium autẽ oppidum in Antij ueſtigiorum angulo ædificatum, nouam & iocũdam in re parua cōſiderationem effecit: miratiq; ſoleo nullam eius rei, quam cum orbe condito originẽ G
habuiſſe oportuit, fieri à Plinio mentionem. Alitur eius oppidi populus nō exiguus piſcatione, aucupio, & uenatu. ꝙ Antiatũ olim ager, ut Strabo innuit, tũc ſegetis uiniq; feraciſſimus, nũc à Lauinio oppido in maris littora duodeuiginti milia paſſuũ latitudine ſyluis obtegitur. Eſtq; hæc non Lauinia, ſicut multi opinantur, prima Æneæ urbs, cuius incolis poſtea ob Ænęę memoriã bello Latino Romani pepercerũt: ſicut Liuius VIII. lib. ſic ſcribit: Lauinijs ciuitas data ſacraq; ſua reddita, cũ eo ut ædes lucuſq; ſoſpitę Iunonis cōmunis Lauinijs cum populo Romano eſſet. quin potius Lanuuiũ cardinalis Columnæ Proſperi oppidum, à quo Murænarũ genus Romæ præclara fuit, quodq; omnibus penè in ueтuſtis Romanorũ monumentis celebre habetur. Sed ad Neptuniũ. piſces quidem ſaxoſum, uel potius glareoſum mare multos ac optimos habet. uenationẽ, ſicut alibi ampliſſimæ ſyluæ apris capreiſq; abundantem præbẽt. aucupium uerò eſt duplex, cuius tempora ſunt diuerſa. Nam cùm ad prima ueris ſigna hirundines & ſimul cũ ipſis coturnices nunc dictæ à ſono uocis Qualeæ, trãſmiſſo mari infero in Italiã redeũt, omia H
Antiatum quondã littorũ ſupercilia, paſſuũ quinq; milia Neptuniẽſes cōtiguis retibus complent, ſedenſq; unuſquiſq; in fundi proprij, & magno pretio cōparati loco ad particulam retium propriam, uenientes noctu coturnices fiſtula illectat. & quum turmatim illæ retibus intricẽtur, ſi aliqua de longiſſimo uolatu feſſa extra rete in ſabulũ ceciderit, eam auceps manu percipit. fuiſſeq; audiuimus intra menſem unum, quo id continuatur aucupiũ dies aliquot, in quorum ſingulo centies huiuſmodi auicularũ mille ſit captum.
Coturnices. De ipſis uerò coturnicibus ſic habet Plinius. Coturnices antẽ ſemper adueniũt ꝗ grues: parua auis & quũ ad nos peruenit, terreſtris potius ꝙ ſublimis: aduolat nō ſine periculo nauigantium, quum appropinquauere terris, quippe uelis ſępe incidunt: & hoc ſemper noctu, merguntq; nauigia. Auſtro nō uolãt, humido ſcilicet & grauiore uento, aura tamen uehi uolunt propter pondus corporeum uireſq; paruas. Et infrà: In Cãpania primũ ueris principio multiplicare cōſpiciuntur, prius ꝙ ueniſſe ſciant. Aliud item in Antiate agro eſt aucupium per autumnum. Palumbæ cum mari tranſuolato Italiã relicturæ ſunt aliquãdiu in nemoribus Antiatum cōmorantur. Quare periuſſimi Neptunienſes retia

quàm

A quàm maxima,in id aucupij magno parata impendio ſuſpendũt. Exinde palũbes quaſ-
cunq; longo tractu uiderint cõgregatas in arboribus cõſidere, iactu lapidis & clamore
territas in aera uolare cõpellunt: dumq; aues in magnum coactas numerum aduolãdo,
tenſis retium inſidijs uiderint ſupereminere, cõtorta funda paruum lapidẽ uel naturali-
ter album, uel gypſo delinitum maximo emittunt crepitu. quo territæ bõbo palumbes,
ut accipitres Chiluones à Plinio appellatos,quibus nunc falconibus eſt nomen,quas in *Chiluones.*
lapide bomboq; fundæ timẽt,declinãdo ſeruentur,terræ quàm poſſunt uolatu rapidius
appropinquant,ſicq; amentes in retia ſe præcipitãt. De palumbis Plinius dicit eas quot
annis aduolare mari in Veliternũ agrum:qui quidẽ ager Antiati cõtinet.& alibi ſcribit,
poſt hirundines,ſturnos,turdos,abeunt palũbes,ſed quònam incertum:hirundines ue-
rò in propinqua Aphricos mõtes petunt.ex aucupio palumbarũ Romanus noſtri tem-
poris populus nuptias & cõuiuia maiori ex parte parat. Melioris nanq; ſaporis & nutri
menti hæ paruæ ꝙ aliæ ſunt palumbes. In medio duarũ, quas deſcripſimus maritimarũ
B urbium,Ardeã ponit Strabo Rutulorum olim habitationẽ,ſtadijs circiter ſeptem à ma-
ri recedentẽ,& dicit prope eam fuiſſe Aphrodiſiũ,ubi panagyrim Latini agerẽt.Idq; Pli
nius appellat lucum Iouis indigetis:cui propinquus eſt amnis Numicus. Virgilius autẽ
libro ſeptimo ſic habet.Audacis Turni ad muros:quã dicitur urbem Acriſioneis Danae
fundaſſe colonis:Pręcipiti delata noto.locus Ardea quõdam dictus auis,& nũc magnũ
manet Ardea nomẽ:& infrà. Quinq; adeò magnis poſitis incudibus urbes Tela nouãt.
Atina potẽs,Tyburq; ſuperbũ,Ardea Cruſtumeri & turrigerę Antemnę.& Seruius Vir
gilij ſeptimo dicit. Iginius ab augurio auium Ardeã: & Ouidius impropriè ac fabuloſè
incenſam ab Hannibale Ardeã: & in hanc auem eſſe cõuerſam. Item Seruius eodem li-
bro uerbum exponẽs Sacranæ acies: dicunt quędam Coribantem ueniſſe ad Italiam,&
tenuiſſe loca,quæ nũc urbi uicina ſunt:& ideo populos Sacranos appellatos:nã ſacrati
ſunt matri deorum Coribãti.Alij Sacranas acies Ardeatũ uolunt,qui aliquãdo cum pe-
ſtilentia laborarẽt,uer ſacrum uouerũt:unde Sacrani ſunt dicti:dicit Plinius Ardeã fuiſ-
C ſe conditã à Danae Perſei matre.Fuitq; Ardea una ex duodecim colonijs,quę dum Hã-
nibal magis urgeret Romanos,militiã & collationem tributorum detractauerũt. Id ue-
rò oppidum rarò habitatũ colono,nũc Iacobus Columna poſſidet:quod Leone Roma
no pontifice, ſicut cõijcio,nominis ordine ſecũdo ornatum fuit. Numicus uerò fluuius,
quẽ Strabo dicit propinquum eſſe Ardeæ à Virgilio ſic celebratur in ſeptimo: & fontis
uada ſacra Numici. Et infrà:ac fontis ſtagna Numici.Sup quo Seruius.Iſta iã ab incolis
diſcuntur,quod ait ſtagna uerum eſt. Nã Numicus antè ingẽs fluuius fuit,in quo reper-
tum eſt cadauer Æneæ & cõſecratum. Pòſt paulatim decreſcẽs, in fontem redactus eſt, corpus Æneę
qui & ipſe ſacratus eſt. Veſtæ enim libari nõ niſi de hoc fluuio licebat. Poſt Antium eſt
quinto milliario Aſturæ Antonij Columnæ arx mari circũdata:prope quã Aſtures fue-
re uetuſtiſſimi:de quibus Virgilius.Aſtur equo fidens.ad quam parum feliciter diuertit
M.Cicero Antonij gladios fugiens,euaſurus tamẽ, ſi cœptam ibi nauigationem conti-
nuaſſet.Pari item infelicitate ad eandem Aſturam ſe de fuga cõtulit Cõradinus Henrici conradinus
D filius, quem genitor Federicus ſecundus imperator Siciliæ rex in carcere mori coegit.
Nanq; rex Petrus Arrago inſulã Trinacriam Cõſtãtiæ uxori ſuæ, hæreditario iure aui
ſui Federici ſuperius dicti debitã,armis ceperat. Cõradinuſq; Carolum primum Ande-
gauẽſem ſic poſſe Neapolitano regno pellere cõfiſus,ſicut illũ Arrago Trinacria expu-
lerat apud Beneuentũ infauſtè conflixerat. Qui unico ſociatus comite fugiens Aſturæ
interceptus,ad Carolũq; perductus,tam deteſtando,quàm ſemper aliàs regibus & prę-
ſtãtibus inſueto principibus more exẽploq;,ſecuri publicè eſt percuſſus.Deinceps Cir-
ceius mons magna parte mari circũdatus:in quo Circen fabulæ perhibẽt habitaſſe. ha- *Circeius mons.*
buit uerò is mons Strabonis ætate urbem,ut dicit, paruam, & Circes templũ ac Miner-
uæ antra: dicitq; monſtrari cõſueuiſſe quandam Vlyſſis fialam.Seruius in Virgilij ſepti-
mo:ſuper Circeæ raduntur littora terræ,Mons eſt,antè inſula fuit.Paludibus enim à cõ-
tinenti ſeparabat̃,quas excluſit fluuius de Albanis mõtibus fluens:& dicebatur Circeis
ab errore tranſeuntiũ,quia homines mutabat in feras. de qua re beatus Aurelius Augu-
ſtinus,dum Dei ciuitatẽ ædificat: ſic habet. Varro aſtruit Circen ſocios Vlyſſis mutaſſe
in beſtias. Et infrà. nã de mulieribus malis artibus imbutis, & nos dum eſſemus in Italia

audiebamus talia, de quadam regione illarum partium, mulieres imbutas his malis arti- E
bus in caſeo dare ſolere, quibus poſſent ſiue uellẽt uiatoribus, unde in iumẽta uerteren-
tur, neceſſariaq; comportarent: poſt quæ perfuncta opera iterum ad ſe redirent. nec ta-
men in eis mentem fieri beſtialem, ſed rationalem humanamq; ſeruari. in hoc monte op-
Circeum. pidum fuit, quod & Circeum dictum eſt. Liuiuſq; utrunq; Circeos appellat. Sed nos in
Romanæ eccleſiæ geſtis rebus, præſertim Gelaſij ſecundi temporibus, ad annum ſalu-
tis centeſimum uigeſimum & milleſimum ſæpe legimus: in Circeo monte fuiſſe arcem
Circeam, omnium quas Romana eccleſia ubiq; haberet munitiſſimã. quæ afflictis Ro-
manæ eccleſiæ rebus, auxilio ſæpe fuit. Nunc ad eius montis radices oppidum eſt ſan-
ctæ Felicitatis. fluuium qui proximè illabitur Storacẽ Strabo, Plinius Nymphæum uo-
cat, ſuper quo hi Formium fuiſſe dicunt oppidũ: Deinceps perpetuum mare. Et in me-
diterranea regione porrigitur campus Põtinus, quam regionem totam uetuſtiſſimis &
multis ante cõditam urbem temporibus Auſones habitarunt, qui etiam Campanũ ha-
bebant agrum: unde Italiam Auſoniam, & Auſonium pelagus uocitatum fuiſſe Strabo F
aſſerit. Poſt Auſones fuerunt Oſci, quibus etiam Campania erat communis: & poſtmo-
dum omnia fuerunt Latinorum uſq; ad Sinueſſam. Sed quicquid Strabo hic habeat, Pli-
nius ſic dicit. mirum eſt quod de hac re tradere hominum notitiæ poſſumus. Theophra-
ſtus qui primus externorum aliqua de Romanis diligẽtius ſcripſit. Nam Theopompus
ante quem nemo mentionem habuit, urbem tantummodo à Gallis captã dixit: Dithar-
gus ab eo proximus, legationem tantum ad Alexandrum miſſam. hic iam & pluſquam
fama Circeiorum inſulæ mẽſuram poſuit ſtadia octuaginta milia eo uolumine, q̃d ſcri-
bit Nicodoro Athenienſium magiſtratui, qui fuit urbis noſtræ quadringenteſimo qua-
drageſimo anno. Quicquid uerò terrarum eſt, præter decem milia paſſuum ambitus, an-
nexum inſulæ, poſt eum annum acceſſit Italiæ. aliud miraculum à Circeis palus Põtina
eſt, quem locum XXIIII. urbium fuiſſe Mutianus ter cos. prodidit. Deinde flumen Au-
fentum, ſupra quod Terracina oppidum, Volſcorum lingua Anxur dictum, ubi fuerũt
Amyclæ à ſerpẽtibus deletæ. Repetij à Strabone Plinioq; uetuſtiſſima, quæ & ipſi à ue- G
tuſtiſſimis acceperunt. Liuius uerò XLVI. ſcribit Pontinas paludes à Cornelio Cethe-
go cos. cui ea prouincia obuenerat ſiccatas. agrumq; ex his factum. à campis Põtinis ad
Terracinenſem agrum ſtadia fuiſſe tradit Strabo, quum noſtri octo milia nunc compu-
tent. Terracinæ etiam nunc adiacet paludis Pontinæ pars, quam paludem faciũt amnes
duo, eorumq; maior Aufens appellatus, apudq; Terracinã uia Appia primùm mare in-
ferum attingebat. Terracinam dicit Liuius, cùm fuiſſet à Romanis direpta, cauſam de-
diſſe ſolutioni ſtipendij militaris. Fabius quod maximè petebatur, ad Anxur oppugnã-
dum ſine ulla populatione acceſſit. Anxur fuit, quæ Terracinæ nunc ſunt, urbs prona in
paludes, & ab ea parte oppugnationem oſtendit. Circummiſſæ quatuor cohortes cum
C. Seruilio Hala, cùm imminentem urbi collem cepiſſent, loco altiore, qua nullum erat
præſidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia inuaſere pronuntiatum, ne quis præter
armatos uiolaretur, reliquam omnem multitudinem uoluntariam exuit armis, quorum
ad duo milia quingenti uiui capiuntur, à cætera præda Fabius militem abſtinuit. poſtea H
ubi uenerunt tribuni, oppidum uetere fortuna opulẽtum tres exercitus diripuere, cuius
prædæ gratia factum eſt, ut ſtipendium miles tunc primum acciperet. quum ante id tem-
pus de ſuo quiſq; munere eo functus eſſet. Octauo autem libro Liuius habet. Cohors u-
na quum haud procul Anxur eſſet, ad Lautulas ſaltu anguſto inter mare & montes cõ-
ſedit. Et Seruius ſeptimo Virgilij ſuper uerbo Circeiumq; iugum dicit. Circa hunc tra-
ctum Campaniæ colebatur puer Iuppiter, qui Anxurus dicebatur à uerbo Græco, quod
ſine nouacula interpretatur, quia nõ barbam raſiſſet. Eſt autem fons circa Terracinam,
qui aliquando dictus eſt Anxur. Et infrà Seruius: haud longè à Terracina oppidum eſt
Satura Satura, & eius cognomine fluuius Vfens, quem Virgilius ſignificat anguſtum eſſe, qui
Vfens. inter ualles ſerpens mare petat. Suetonius Tranquillus in uita Tyberij imperatoris ſcri-
bit iuxta Terracinam in loco, cui prætorio nomen eſt, cœnante eo complura & ingẽtia
ſaxa fortuitu ſupernè delapſa ſunt, multiſq; amicorum & miniſtrorum eliſis præter ſpem
euaſit. Elius Spartinus in uita Hadriani dicit Palmam conſularem uirum Hadriani inſi-
diatorem Terracinæ interfectũ fuiſſe. Idemq; Elius Spartianus ſcribit Antoninũ Pium

inſtauraſſe

A inſtauraſſe Tarracinẽſem portũ. Et Liuius li. XXVI dicit Anſurinã coloniã habuiſſe ſa-
croſanctã uacationem, quæ aduentu Haſdrubalis ſit ſuſpenſa. lib. autẽ XXI dicit Minu
tium à Fabio maximo dictatore miſſum ad firmandũ ſaltũ, qui ſub Terracina imminet
mari, ne Hannibal per uiam Appiã in agrum Romanũ iret prędatũ. Lucanus autem ac-
ceſſum Cæſaris primũ poſt leges ad Rubiconẽ transgreſſas deſcribens ſic dicit. Iãq; prę
cipites ſuperauerat Anſuris arces. Et qua Pontinas uia diuidit uda paludes. De Anſure
ſic habet Martialis Cocus poeta ad Fauſtinũ. O nemus ô ſortes ſolidumq; madẽtis are-
næ Littus, & æquoreis ſplendidus Anſur aquis. Et ad Frontinũ. Anſuris æquorei placi-
dos Frõtine receſſus. Seruius grãmaticus Virgilij uerſum libri IX Æneidos, Tacitis re-
gnauit Amyclis exponens, ſic habet. Inter Caietã & Terracinã, oppidũ eſt cõſtitutum à
Laconibus, q comites Caſtoris & Pollucis fuerũt: ab Amyclis ꝓuinciæ Laconiæ ciuita *Amyclæ.*
te. hi ſecundũ ſectã Pythagoreã à cæde omniũ animaliũ abſtinuerũt, adeò ut natos in ui
cinis paludibus ſerpentes occidere nollẽt, à quibus interẽpti ſunt. aliter: quũ frequen-
B ter nuntiarẽt hoſtes affuturos, & inani terrore ciuitas quaſſarẽt, lege cauerũt, ne quis ho
ſtes nuntiaret affuturos. Poſtea quũ uerè uenirẽt hoſtes, nullo nuntiãte deleti ſunt: & ſic
Amyclæ ſilentio periere, unde Lucilius Satyricus: Mihi neceſſe eſt loqui: nã ſcio Amy-
clas tacẽdo periſſe. Solũ Terracinũ dicit Strabo intus attingere Formias, Minturnã &
Sinueſſam: additq; uenietes à Brũduſio Romã, ꝓpe Terracinã attingere foſſam plenam *Foſſa.*
in multis locis paluſtrib. & fluuialibus aquis, ꝓpinquã uiæ Appiæ: & nauigari nocte ma
ximè, quãdoq; interdiu. eosq; q ad ueſperã intrãt, manè egredi. Deinceps haberi Phor- *Phormiæ.*
mias Laconicũ ædificiũ, qđ antea Hormie dicebãt, à bono portu, quẽ Lacones Euor-
mon dicũt. Eam urbẽ amœniſſimi ſitus, in qua Cicero Phormianam habuit uillam, Sa-
raceni ad annũ ſalutis octingenteſimũ quinquageſimum ſextum deſtruxerunt: & tunc
Eraſmi martyris reliquijs Caietã translatis, datus eſt Caietanę eccleſiæ à Gregorio IIII
Rõm. pontifice primus epiſcopus. & tñ Strabo cõſentit Caietã ſcribere quoſdã à nutri-
ce Æneæ fuiſſe dictã, ſicut Virgilius ſexti principio. Tu quoq; littoribus noſtris Æneia
C nutrix, Æternã moriẽs famã Caieta dediſti. Sed licet Caietæ ſinus arxq; celebris & per- *Caieta.*
uetuſtæ fuerint famæ: ea tñ non fuit ciuitas priuſquã Sphormias, ut ſupra oſtendimus,
deſtruxerint Saraceni. Diſtat uerò à Terracina arx, ut Strabo, & ut nunc eſt ciuitas Caie
ta ſtadijs centum, quæ nunc uiginti milia cõputant. Portũ Caieta eo in ſinu habuit ſem- *Portus Caie.*
per optimũ: quem tñ Elius Spartianus ab Antonino Pio magnis extructionibus inſtau
ratum ſcribit. Et Fauſtinam eius uxorem ſcribit idẽ Elius cõditiones ſibi & nauticas & *Fundi.*
gladiatorias Caietæ elegiſſe. Primaq; eſt ea in uia ciuitas Fundana decimo à Terracina
milliario: de qua Liuius lib. VIII. Fundanis ꝙ per fines eorum tuta parataq; ſemper fuiſ
ſet uia, ciuitas ſine ſuffragio data. & infra Fũdanus Vitrubius Baccus Priuernis ſe ducẽ
rebellionis exhibens Romanos compulit, ut Lu. Papirium coſ. in eos mitterent. fuſi Pri
uernates. Plautius alter coſ. in Fundanos ducebat: ingredienti fines Senatus Fundanus
occurrit, negare ſe ꝓ Vitrubio ſectamq; eius ſecutis precatũ ueniſſe, ſed ꝓ Fundano po
pulo: quẽ extra culpã belli eſſe, ipſe Vitrubius indicaſſet, quũ receptaculũ fugæ Priuer-
D nũ habuit nõ patriã Fundos. coſ. collaudatis Fundanis eis pepercit. Fundanorum uina
Martialis Cocus innuit nõ eſſe talia, quæ inueteranda ſint. Hæc Fundana tulit felix au-
tumnus opima. Expreſſit muſtum cõſul, & ipſe bibet. Eũtibusq; à fundis Formias ſini-
ſtorſum eſt uilla oppidũ, à quo Galba imperator originẽ duxit. Dextrorſumq; eſt lacus
Fundanus. Inde Itrum quinto, quæ ciuitas Lemurnarũ fuit: de qua Horatius: tãdẽ deſeſ *Lemurnæ.*
ſi Lemurnarũ uenimus urbẽ. & altero itẽ quinto, ſed extra uiã Appiã eſt Caieta: ea autẽ
decẽ milia paſſuũ uiã habẽt, ſilicibus Romano ueteri modo ſtratã, inter arduos celſosq;
montes, ſed uiti olea arborũq; cõſitionibus amœniſſimos. & ſecundũ littus marisq; un-
das à Terracina petitĩ turris S. Anaſtaſii, deinde oppidũ Spelunca appellatum: ubi dicit
Strabo ſpeluncas patere ingentes, quæ habitatiões magnas ſpecioſasq; exciperẽt. Poſt
Speluncas in littore eſt Caieta, à qua nunc urbe ad Traiectum ſiue Lirim fluuium nunc *Liris.*
Gaurianũ appellatũ, milibus decem terra eſt omnium, nedum Italiæ, ſed orbis totius a-
mœniſſima, ꝙ fontibus ibi ſcatentibus, aquæ paſſim lucidiſſimæ citrangulis arantijsq;
conſita interfluunt, irrigantq; loca: præcipuusq; fons decimo poſt primam ſcaturigi-
nem paſſu, molas uerſat plurimas, uico celebri pulcerrimoq; circundatas, per quæ loca

Scipionem Læliūq; conchas & umbilicos legiſſe Cicero indicat in ſecūdo De oratore: E
Lælius & Scipio ſemper adinuicē ruſticari: tuncq; mirabiliter repuerascere erant ſoliti:
cùm rus ex urbe tanq̃ è uinculis euolaſſent: & ad Caietā Laurētūq; cōchas & umblicos
legere cōſueuiſſent: & ad omnē animi remiſſionē ludumq; deſcēdebāt. quo quidē in decem miliū ſpatio Herculanea fuit uia, omniū quas Romanū ubiq; habuit imperiū amœniſſima: de qua Cicero oratione in legē Agrariā Rulli ſecunda ſic habet: Accedēt ſileta ad Minturnas, adiungiť & illa uia uēdibilis Herculanea multarū deliciarū & magnę pecuniæ. Suntq; deinceps Caſtellonū oppidū & Honoratū uilla, quā Honoratus fundorū comes ſpecioſiſſimā ædificauit. In cōſpectu aūt Speluncarū, quas ad Caietę ſinū eſſe diximus, ſunt propoſitæ in pelago inſulæ duæ, Pādana & Pōtia colonia: ſicut Liuius IX. lib. dicit à Romanis deducta: eaſq; dicit Strabo paruas, ſed pulcrè habitatas inter ſe parùm, ſed à cōtinenti ducentis quinquaginta ſtadijs diſtare. Fuerunt uerò hæ inſulæ poſt Strabonis tēpora multorū martyrū & Chriſti cōfeſſorum exilio decoratæ. ſinum Caietanum Cecubus mōs uini præſtātia celeber tangit, & Cecubū ciuitas Fundorū in uia Appia. hęcq; omnia loca boni uini copiā habere dicit Strabo. utraq; autē ciuitas uetuſta ſingulo ornata fuit Ro. pont. Caieta ſecūdo Gelaſio: Funda Sotere, patre Cōcordio. Sed iā limites attingimus noſtræ huius Latinæ regionis Sinueſsā, & Liris, ſiue Gauriani oſtia, & maritimā abſoluimus orā: & tamē prius q̃ ad mediterraneā redeamus, ea docebimus, quæ Liris ad ſiniſtrā in regione Latina habet. Supra Traiectū oppidū tria milia paſſuū à mari diſtās, eſt Liri cōtiguū Speninū caſtellū, à quo diſtāt octo milia paſſuū Fractę oppidū totidē à Pōtecoruo ſemotū: q̃d oppidū Fregellas fuiſſe oſtēdimus. Superius alijs itē octo milib. abeſt Ceparanū nobile oppidū: reliqua ad fontē Liris ꝓximius accedētia in Veſtinorū Samnitiūq; partibus dicēť. In mediteraneo autē Latinorū ſolo frequētes fuere urbes, infinitaq; penè oppida & caſtella: ex quibus autor eſt Plinius quinquaginta tres populos ſine ueſtigijs interijſſe. hac autē deſcribēda mediterranea regiōe modū hactenus in alijs ſeruatū à fluuiorū oſtijs fōtibusq; & diſcurſu ſeruare nequibimus. ſed aliū certius facturū ſatis, qui in nulla reperiatur alia Italiæ regione, tenebimus: uijs incedēdo G
tribus Appia, Latina, & Tiburtina, quæ inter ſe diuerſæ ad Lirim amnē & Sinueſsā Caietāq; perducunt. Nec tamē certiore gradu ita per ſingulas pedē figere poterimus, quin delabi & aberrare uideamur: q̃d quidē neceſſitas faciet, cùm uiæ alicubi dirutis pōtibus auerſæ, alicubi ut penitus ignorenť, omnino ſint perditæ. Igitur Roma nunc petentibus Terracinā, iter eſt primū duodecimo milliario Marinū, q̃d nō abſurdè Marianā uillā fuiſſe, ut credā facit proxima L. Muręnæ uilla ſemi etiā integra, & prædiū Portiū uulgo notum. Eademq; Lucij Muręnę uilla, priſcū etiā retinēs nomē, nos hactenus fecit credere, aut marinū, ſi nō fuit ut diximus, Mariana uilla, aut Zagarolū noui nominis oppidū, ſed ut indicāt ruinæ, uetuſtæ fuiſſe Lanuuiū, ex quo uetuſtiſſimo & celebratiſſimi nominis municipio urbi ꝓpinquo, Muræn as Patritios & cōſulares uiros originē duxiſſe Cicero in oratione pro L. Murena affirmat. nuper autē in oppido, q̃d corruptè Ciuita indiuina appellāt, à Proſpero cardinale Columna poſſeſſo, lapis repertus eſt literas inſcriptus maiuſculas, quæ Lanuuiū illud oppidū eſſe oſtēdunt. A Marino autē octauo diſtant Velitræ ciuitas uetuſta: de qua Liuius in octauo. In Veliternos ueteres ciues q̄ toties rebellaſſent grauiter ſæuitū, & muri deiecti, & ſenatus inde abductus, iuſſiq; Trāſtyberim habitare. in agrum ſenatorū Coloni miſſi, quibus aſcriptis ſpeciē antiquæ frequētiæ Velitræ receperūt. Eſtq; ea ciuitas tum aliter uetuſtate ſua, tum ea ratione notiſſima, q̄ Octauij Cæſaris Auguſti progenitores, inde originē habuere. Quintoq; ab ea milliario ad ſiniſtrā diſtat uetuſtiſſimi nominis oppidū Bora, ab uno trium fratrū cōdita, quorū alius Tybur ædificauit, alius mōti proximo Catillo cognomē dedit: de quo Virgilius in VII. Tū gemini fratres Tyburtia mœnia linquūt, Fratris Tyburti dictā cognomine gētē, Catillusq; acerq; Corax, Argiua iuuentus. Deinceps à Velitris recto itinere inſtituto diſtat XIIII. oppidū Sarmineta: & tertio abſunt aquæ fœtidæ, ad quas palus incipit Terracinā uſq; nō minus nūc, q̃ Strabonis ætate cōſueuerit nauigabilis, quā locorū uicinitatē Martialis Cocus poeta indicat his uerſibus: O nemus, ó fontes, ſolidumq; madentis arenæ Littus, & æquoreis ſplendidus Anxur aquis, Et non unius ſpectator lectulus undæ, Qui uidet hinc puppes fluminis inde maris. Ab hiſq; aquis q̃nto diſtat Setia uetuſti nominis

Vinum Cecubum. F

Velitræ. H

A nominis oppidum,arduo in colle ſitum, uini ut refert Plinius optimi ferax.Et Martialis
poeta,Pēdula Pōtinos quæ ſpectat Setia cāpos, Exigua uetulos miſit ab urbe cados.&
alibi.Setinū dominæq; niues denſiq; trientes, Quando ego te medico nō prohibēte bi-
bam.Priuernumq; item uetuſtū quinto à Setia diſtans,nō ut olim cāpeſtre eſt,ſed arduū *Priuernum.*
in collē mutatū,poſtq; Theotonica ſimul & Britonū rabie fuit deſtructū: cuius alumna
fuit Camilla, quam uirginem Virgilius miris effert laudibus Volſca de gente Camilla.
Super quo uerbo Seruius exponit eam fuiſſe Priuernatē:ſolidior uerò & certior Priuer-
natium laus fuit illa argutiſſima oratoris eorū ad ſenatum Romanū reſpōſio,cùm inter-
rogatus qualis eſſet pax, quā Priuernates tātopere peterēt, reſpōdit perpetuam ſi bona
daretur futurā. Fluuiuſq; ipſum præterfluens oppidū,dictus eſt olim Amaſenus,de quo
Virg.in VII.Amaſene pater. circūſtātq; Priuernū oppidula,Maiētia,arx Gorga,& arx
Sicca.Somninū hinc quinto abeſt oppidū, quod ſit arduo in colle ſitū pro Summino di
ctum,à quo abeſt item quinto Terracina.hāc inter ubiq; mōtuoſam,& eam uiā,quæ pri
B mo ſecundū littus eſt deſcripta,habet Appia,eiuſq; uitę prima urbs Alba XVI.ab urbe
diſtat.qua quidē in uia multo maiora ſunt ædificiorū monumentorūq; & iactatū moliū
ueſtigia,ꝗ quiſq; poſſit credere,qui omnia attētè nō uiderit.Eſtq; hęc Alba cuius memi
nit Virg.in primo,Albaniq; patres.Nā tredecim fuerūt Albani reges de Æneæ & Laui- *Alba ciuit.*
niæ gēte.Et Liuius ſcribit, Albam à Romanis deſtructā Albanos in urbē receptos Cæ-
lium montem incoluiſſe: de cuius origine Virg.in VIII.Aſcanius clari condet cognò-
minis Albā.eam urbē trecentis ante Romā annis cōditam,ultimo imminutam reddidit
Hēricus III.rex Germanicus:in paruo cuius angulo oppidulū nunc extat à Sabellis ci-
uibus Romanis poſſeſſum, ſicut & poſſidēt Sabellū uetuſtiſſimi nominis nūc oppidū,
à quo familiæ hinc Romanæ nobili nomen fluxit,Ludouicuſq; cardinalis Aquileienſis
Romani pont.camerarius,monaſteriū ꝗd Henricus III.de gente Sabella ibi ædificauit
penè funditus dirutū magna inſtaurauit impēſa: adeò ut ſiue monaſterij,ſiue uillæ inter
cęteras Italiæ amœniſſimę ruſticanas inibi habitatiōes habeat,ductus aquarū inſtaura- *Ductus aquarum.*
C uerit, & demortuæ urbi aliquā oppidi faciē reddiderit. eademq; in uia Appia eſt proxi-
ma Albę ſexto milliario Aritia olim ciuitas uetuſta:de qua Liuius in VIII.Aritini eodē
iure quo Lauinij in ciuitatē accepti.nūc uerò penitus eſt derelicta,cuius marmora & cę
tera ornamēta marini oppidi eccleſias decorarūt:eſtq; Aritia una ex urbibus qnq;,quas
facit Virgilius in VII.miniſtraſſe tela Æneæ. quo in loco appellat eam potentem, quia
fuit præſtās in regione ciuitas:eam dicit Seruius nactā eſſe nomē à morbis,quos gigne-
ret,quia uicina eſſet Pontinę paludi.& alio loco dicit Aritiā à Virgilio appellari matrē,
ut plauderet adulareturq; Auguſto,cuius mater fuerit Aricina. Nam Iulia Cæſaris ſoror
genuit Actiā ex Balbo in Aretia, & Actia ex Octauio genuit Octauianū: ſic em̄ habet
Virgilius,Ibat & Hippolyti proles pulcerrima bello, Virbius inſignem quē mater Ari-
tia miſit.eſt uerò hęc Hippolyti fabula ab Ouidio ſcripta.nam Diana Hippolytū ab in-
feris reuocatū miſit Aritiam, quem nutriri curauit ab Egeria nympha Numæ Pompilij
amica,cuius monitis & cōſilio rempub.adminiſtrare ſimulabat.appellat itaq; Virgilius
D Hippolytū uirbium,id eſt,bis uirum.Nota eſt uetus hiſtoria:Etruſcos, qui cum Arunte
regis Porſennæ filio ad oppugnandū Aritiam iuerant, amiſſo duce redeuntes Romam
amicè & hoſpitaliter fuiſſe acceptos:quibus fuit datus ad inhabitandū in urbe celeberri
mo loco uicus, ſemper poſtea Thuſcus appellatus: quamobrē Porſenna obſides in fœ-
dere habitos benignè remiſit.Liuius lib.LXXX.ſcribit Cinnā & C.Mariū expugnaſſe
Aritiam coloniam. Plinius uerò dicit braſſicam Aricinam altitudine nō excelſam repu
tari utiliſſimā,quia ſub omnibus penè folijs fructificat cauliculis peculiaribus,cùm Sa-
bellanæ braſſicæ folia dicat fuiſſe in admiratione criſpa. eorumq; craſſitudinē extenua-
re caulem,ſed dulciſſimū ex omnibus perhiberi: & Martialis poeta Aritinos porros ſic
laudat,Mittit pręcipuos nemoralis Aritia porros. Deinceps eadē uita ſecus Storacē,ſi-
ue Nymphęū amnē,ubi olim fuit forū Appij uetus oppidū,nūc eſt monaſteriū foſſa no- *Forum Appij.*
ua appellatū,ꝗd cētū olim pluribuſq; monachis habitari ſolitū, poſtq; multis annis mā-
ſerat derelictū, quarti Eugenij pōt.religioſiſſimi opera adiumētoq; Ciſtertienſiū abbas
anno ante quinto decē duodecimue monachis habitari curauit. Fūdiq; ciuitas poſtmo-
dum habet,quæ ſuperius deſcripta ab Honorato Caietano principe humaniſſimo poſ-

ſidetur. Alia quæ nos ad Latinorum limites ducit, uia eſt latina: in qua primum decimo B
ab urbe milliario cernuntur ueſtigia Columnę oppidi, à quo clara Calumnenſium fami
Algidum lia multis ante ſeculis originem habuit & cognomen: ibiq; Algidum incipit uetuſti, &
ſylua. in hiſtorijs celebrati nominis ſylua. in cuius medio biſurcatũ eſt iter hoc noſtrũ; & hinc
ad dexteram XIIII. à columna diſtat Valmõtonum, ubi Lauicos fuiſſe ad finem huius
regionis oſtendemus: inde ad ſiniſtrã minore ſpatio abeſt Gallicanũ, quem locum Ga-
Regillus bios fuiſſe conijcimus. Eo autem itinere in ipſo Algidi ſylug ingreſſu Regillus eſt lacus,
lacus. apud quem Aulus Poſthumios dictator proſpere aduerſus Tarquiniũ Superbũ patria
eiectum, & Latinorum exercitũ Romanis bellum inferentes pugnauit. à Gallicano au-
tẽ ſiue Gabijs tertio diſtat Præneſte ciuitas, de qua inferius copioſe dicemus. Et inde ſe-
cundo abſunt Cauæ Adoardi Columnæ oppidũ, & pariter ſecũdo item milliario abeſt
Zinzanũ. quod oppidũ ciuitatulæ cuipiã ædiũ ornatu, populi frequẽtia, & opũ affluen-
tia cõparandum, à Martino quinto pontifice glorioſiſſimo, multiſq; Romanæ eccleſiæ
cardinalibus, & ſimul à præſtantibus Romanæ curiæ uiris, per æſtatis caumata ſæpenu- F
mero inhabitatũ eſt. abeſt a Zinzano decẽ milibus Anagnina ciuitas in Hernicis uetu-
ſtiſſima: de qua Virg. Hernica ſaxa colũt, q̃s diues Anagnia paſcit. Seruius uerò exponit
Virgiliũ alluſiſſe ad hiſtoriã. Nã Antonius Fuluia Auguſti ſorore cõtempta, poſtquam
duxit Cleopatrã Ægypti reginam, eius monetã in Anagnia cudi iuſſit: unde diues eſt à
Virgilio appellata. Hernicos autẽ Seruius Sabina lingua à ſaxoſa patria dictos uult, q̃a
herne Sabini ſaxum dicerẽt. Liuius in IX. P. Cornelius Aruina, M. Tremulus Cos. cõci-
lium populorũ omniũ habẽtibus Anagninis in Circo, quã maritimũ uocãt. præter Ala-
trinatem & Verulanũ omes Hernici bellũ Romanis indixerunt: & infra: Martius cõſul
omnẽ gentem Hernicã in deditionẽ accepit. Et inferius: Anagninis, quia arma Roma-
nis intulerãt, ciuitas ſine ſuffragij latione data, cõſilia cõnubiaq; adempta, & magiſtrati-
bus præter q̃ ſacrorũ curatione interdictũ fuit. Anagnia ciuitas duobus Romanis põtifi
cibus tertio Innocẽtio, & octauo Bonifacio ciuibus decorata: Bonifaciuſq; uel ea ratio-
ne glorioſus põtifex fuit. q̃d annũ Iubileum primus Romanorũ pontificũ Romæ inſti- G
tuit. Iſq; qui quartũ pręſenti anno celebratur Iubileus maiorẽ multo cæteris hucuſq; ha-
buit populorũ multitudinẽ, melius in dies ut uidebatur proceſſurus, niſi exardeſcere in-
cipiens præſenti Iunio peſtilẽtia & multos aſſumpſiſſet, & curiã abire ſuaſiſſet, & popu-
los ab aduentu deterruiſſet. Inde uerò fuit Bonifacius infelix, quod Sarrã Columnẽſem
capitali pſecutus odio Præneſte uetuſtiſſimã urbẽ, quã is Sarra paterna poſſederat ſuc-
ceſſiõe ſolo æquauit, & duos ex hac familia cardinales dignitate priuauit, quos Clemẽs
V. illico reſtituit: & poſtmodum regẽ Frãciæ Bonifacius adeò irritauit, ut immiſſus ad-
iutuſq; ab eo Sarra eundem pontificẽ in patria & domo paterna ceperit, Romamq; ca-
ptiuum abduxerit: ubi nulla magis ratione alia, diẽ male obijſſe creditus eſt, quàm quia
ſimplicem corde & ſanctum uirum Cęleſtinum quintum, qui pontificatu quo ſe per re-
nuntiationẽ exuit illũ ornauerat, in Fumonis carcere mori coegerat. Scribit Plinius Fu-
cinum lacum, qui Marſorũ appellatur, ſubterraneos habere cuniculos, quibus aqua cer
to effluens tempore amnẽ faciat. & ſiue Plinij textus, ut ſæpe alibi eo in loco corruptus, H
ſiue aliter uitiatus & mutilatus eſt, non ſatis potuimus intelligere, quo in loco fluuiũ ille
Tophanus oriri affirmet. Sed fontem eſſe ſcimus Agnaniæ Tophanũ nomine, qui hyeme quando
fons. Fucinus glacie aſtringitur, ſiccus: uere poſtmodum æſtate ac autumno, ingentẽ euomit
uim aquarũ, quę Lirim amnẽ a ſancto Vito oriundum adaugent. diſtat quinto ab Ana-
gnia Ferentinũ Romana colonia olim & ipſa Hernicorũ, de qua Liuius lib. tertio: pro-
greſſus Tullius ad caput Ferentinũ. & lib. VII. Ferentinum urbem Hernicorũ ui cepit.
Et lib. IX. Hernicorum tribus populis Alatrinati, Verulano, Ferẽtinati, ſuæ leges quia
maluerũt quàm ciuitatem Romanã, redditæ. Item inferius: Feenrtinũ inde quãquã nihil
quietis dabatur: tamẽ ſumma alacritate ductũ. cæterũ ibi plus laboris & periculi fuit, &
defenſa ſumma ui mœnia, & locus erat munimẽto naturaq; tutus: ſed euicit omnia aſſue
tus prædæ miles. ad tria milia hominum cæſa, præda militũ fuit. Suetonius autẽ Tran-
quillus ſcribit Otonis imperatoris, q Galbę ſucceſſit, maiores ortos fuiſſe oppido Ferẽ-
tino familia uetere honorata, atq; ex principibus Etruriæ; & ab eo totidẽ Fruſinonã, de
qua Liuius Fruſinates tertia parte agri damnãt, quod Hernicos ab eis ſollicitatos cõper
tum

A tum. fuitq́ duobus olim ornata Romanis pōtificibus, Hormiſda patre iuſto ꝑ Symma-
chi & Boetij tēpora cōſulatus, & Syluerio eodem genito Hormiſdá, quē Iuſtiniano pri-
mo imperatore Theodatus rex Gothorum tertius per pecuniam ordinauit. á Fruſino-
naq́ diſtat duodecimo Cęperanū, noſtræ huius regionis alter limes. Sed ꝓpinquo huic *Ceperanum.*
itinere ſunt ad Zinazani dexterā Pallianum, Serronū, Pilium, Acutum, Triuilianū, col-
lis Padi, Anticulum, Verulæ uetus oppidum, de quo Liuius in IX. Verulanis ſuæ leges:
quia maluerunt q̃ ciuitatem Romanam, redditæ: connubiumq́ inter ſuos quod aliquā-
diu ſoli Hernicorū habuerant permiſſum. Fumone Cæleſtini pōtificis Romani carcere
& morte clarum. Deinceps Alatrū ueruſti nominis ciuitas, cui ſimul cum Verulanis ſuę
leges redditę á Romanis & connubium permiſſum, & Babucum olim ciuitas apud Li-
uium Bouillarū nomine nota. Turritiū, Poſe, Vicus, Ripæ, Porcilianū, Treuum, Felecti
num. Altera autem uia, quā medio in Algido liquimus, primum eſt oppidum olim Laui
canum, de quo Liuius libro IIII. & renunciatū eſt nouos hoſtes Lauicanos cōſilia cum
B ueteribus iungere. Lauicos legati miſſi, cùm reſpōſa inde retuliſſent dubia, quibus nec
tum bellum quidem parari, nec diuturnā pacem fore appareret, Tuſculanis negocium
datum aduerterēt animos, ne quid noui tumultus Lauici oriretur. nunciarūt legati Laui
canos arma cepiſſe: & cum equorum exercitu depopulatos agrum Tuſculanū caſtra in
Algido poſuiſſe. Q. Sulpitius priſcus dictator captis, direptiſq́ illorū caſtris oppidū La-
uicos corona circundatum ſcalis diripuit, cenſuitq́ Senatus frequentem coloniā Laui-
cos deducendam. Coloni ab urbe mille quingenti miſſi bina iugera acceperūt. Id oppi-
dum nunc dicitur Valmontone, quod á nobili comitum familia cuius eſt poſſeſſum, nū- *Valmontone.*
per magno priuatū eſt decore Lucido diacono cardinale ſtudiorū humanitatis flagran-
tiſſimo. Sed eius frater Altus, uir doctus ſimul & prudens, Ioanne ornatus filio rei belli-
cæ gloriæ apud Venetos florente, oppidi illius aliorumq́ quibus præſunt decus cōſer-
uat. Fuitq́ Lauicanum olim uuis copioſum optimis, ex quibus Clodium Albinū pōdo
uiginti, unica cibatione comediſſe ſcribit Iulius Capitolinus. proximumq́ eſt Valmon-
C toni Mōsfortinus oppidū Stephani noſtri familię nobilis, quæ oppidi cognomē habet,
oriundi patria atq́ uilla. deinceps ſunt Zanchatum Gauignanum, & Signia oppidū ue-
tus: uinum, ut inquit Plinius, faciens Signinum, quod aluum maximè reſtringit: & Mar-
tialis poeta, Potabis liquidum Signina morantia uentrem. Ne nimium ſitias, ſit tibi par-
ca ſitis. Quę Signia Vitaliano pōtifice Romano patre Anaſtaſio ornata fuit. Vlteriuſq́
ſunt Scucula, Merulū, Supinū, Patrica, Cecanum & Caſtrum: ibi alius eſt noſtrę Latinæ
regionis nunc Campaniæ limes. Tertia reſtat nobis per quā ad alios noſtræ Latinæ re-
gionis limites itur Tyburtina uia. Eam ciuitatē ſextodecimo ab urbe diſtātē, multo an-
te Romam originem á Græcis habuiſſe uult Strabo, & Virgilius eam a Tyburtio con-
ditam facit, cuius frater Catilus nomē mōti dederit propinquo. Fuitq́ Tybur ex quinq́
ciuitatibus, quas facit Virgilius Æneæ arma fabricaſſe, ubi Tybur appellat ſuperbum:
& Seruius exponit, aut nobile, aut quia aliquādo Tyburtini á ſenatu reſpōſum accepe-
runt, quod eſſent ſuperbi. ubi etiam Virgilius in ſeptimo dicit ſub Albunea, Seruius ex-
D ponit Albuneam altum eſſe fontem in Tyburtinis mōtibus ob aquę qualitatem, quæ in
ipſo fonte eſt, ſic dictum. & Plinius Tyburtinum lapidē nō magis ab ipſo uocabulo Ro
mæ trito conſtruenda, ornanda, conſeruandaq́ Roma iuuiſſe dicit conſtare, quàm eum
ad omnia fortem idoneumq́ fuiſſe. Sunt Tyburi propinquæ ingētes admirādæq́ ruinę,
cum aliorum penè infinitorum magnificentiſſimi operis ædificiorum, tum uillæ quam
Hadrianus imperator extruxit: de qua ſic ſcribit Elius Spartianus. Tyburtinā uillam mi
rè ædificauit, ita ut in ea & prouinciarū & locorum celeberrima nomina poneret. cæte-
ra Strabonis uerbis paulo pōſt dicemus. ea ciuitas Simpliciū pont. Romanum genuit,
quā Federicus primus imperator Ro. Theotonicus ab alijs Theotonicis aliquot annis
prius ſpoliatā dirutamq́ reędificauit. ſupra eàm ciuitatē montes ſunt ardui & latè diffu-
ſi, in q̇bus fortiſſimi olim habitauerūt Æquicoli, de quibus Virgilius in ſeptimo Ænei- *Aequicoli.*
dos, Horrida pręcipuè cui gēs aſſuetaq́ multo Venatu nemorū duris Æquicola glebis,
Armati terrā exercent, ſemperq́ recentes Conuectare iuuat pręd as & uiuere rapto. Fue-
runt uerò ex primis Latinorum populis, qui Romana repub. creſcente deleti ſunt. Nam
Liuius lib. nono: populus Romanus bellū fieri Æquis iuſſit: ad XL. oppida intra LX.

dies omnia opppugnando ceperunt,quorum pleraq; diruta atq; incenſa ſunt, nomenq; E
Æquorum prope ad internecionẽ deletum. Primũ ipſis in mõtibus ad Anienis ſiniſtrã
eſt oppidũ, amœnis Vrſinorum Taliacoccij comitũ domibus ornatũ, Vicus Varronis
Vicus Varronis. appellatũ,ſuperius Porcella & Cãtalupum oppidula.Deinde arduo in mõte riuus frigi-
dus, quo ſuperato alij item celſiores ſuperãdi ſunt mõtes Apennini iugis quãtũlibet al-
tiſſimis cõparandi, in quorũ ſummitate putei, ut fertur,plures: ſed quos uiderimus duo
extãt tam altè exciſi defoſſiq;, ut delectum bilibre ſaxum nõ prius referat caſus ſui ſoni-
tum,quã duo Virgiliani uerſus debita ſint pauſa pronuntiati: quæ quidẽ perforatis ſuc-
ciſiſq; & excauatis in imo mõtibus, ſiue à Martio ædile, ſiue à Claudio imperatore per-
ducendis Romã à lacu Fucino aquis,ne cõcluſus aer curſum aquæ moraretur,ſpiracula
fuerunt adhibita.Suetonius nanq; Tranquillus Claudium principem dicit triginta milia
ſeruorũ undecim annis emittendo lacu Fucino,& aqua Romã perducenda tenuiſſe. ſu-
pra riuum frigidũ recta eſt Arceolum:ſecus quod planities incipit,ut in ea mõtium ſum-
mitate gratiſſima:in qua uetuſtiſſimi fuerunt Carſeoli,de qua Liuius lib.decimo ſcribit, F
eodem anno Carſeolos colonia in agrum Æquicolorũ deducta.& lib. XXVII. dicit eã
fuiſſe unam duodeuiginti coloniarum,quæ Hannibale in Italia agente milites,& pecu-
niam ſenatui dare recuſauerũt.Deinceps ſunt Celæ, Sculcula,& Peretũ : unde in Talia-
cotium eſt deſcenſus: quod noui nominis oppidum, ſed populo diuitijſq; refertum nu-
per maximum amiſit ornamentum,Ioannem cardinalem Tarentinum philoſophiæ lite
rarumq; ſacrarum dogmatibus clariſſimũ.Iamq; ad Marſorum regionem eſt peruẽtum,
quã Hannibal ſicut Liuius uigeſimo ſecũdo ſcribit,deuaſtauit: & iterũ reuertẽs ab urbe
Roma,ſicut Liuij uigeſimoſexto habetur,per eius agrũ iter fecit:eaq; in regione interijt
Valeria ciuitas Bonifacij quarti pont.Ro.q cohortãte Focas imperator Pantheon Ro-
mæ in omnium Chriſti martyrum baſilicam permiſit cõſecrari,patria:à qua ciuitate per
Longobardorũ tempora Marſorum nomẽ in Valeriã eſt conuerſum. Fuiſſe uerò Mar-
ſos urbem,à qua nomẽ regio accepit,Plinius ſic aſſerit: Gellianus autor eſt lacu Fucino
hauſtum Marſorum oppidum cõditum à Marſia duce Lidorũ.Virgilius lib. VII.Quin G
& Marubia uenit de gente ſacerdos: & ſeruius exponit Medeã, quãdo relictis Colchis
Iaſonem ſecuta eſt ad Italiã perueniſſe, & populos quoſdam circa Fucinum ingentẽ la-
cum habitãtes,propter paludis magnitudinem docuiſſe remedia cõtra ſerpentes: quã-
quam alij Marubios à rege dictos uolunt:hiq; populi Medeã Angitiã nominauerũt, eo
quod ſerpentes ſuis carminibus angeret.& Plinius:ſimile & in Italia Marſorũ genus du
rat,quos à Circæ filio ortos tradũt:& inde ineſſe eis uim naturalem eam: & tamẽ omni-
bus hominibus cõtra ſerpẽtes ineſt uenenũ. Ferunt ictas ſaliua, ut feruentis aquæ cõta-
ctu fugere: quod ſi in fauces penetrauerit,etiam mori,idq; maximè humani ieiuni oris:
quã ſerpentum in ea regione frequentium, & peritiæ incãtationis Marſorũ opinionem
cõfirmat Iulius Capitolinus,ubi uitam ſcribens Heliogabali imperatoris, dicit ſerpẽtes
eum per Marſicæ gentis incantationẽ collegiſſe,eoſq; ſubitò ante lucem,ut ſolet popu-
lus ad ludos celebres cõuenire effudiſſe,multoſq; afflictos morſu aut fuga alliſos.nec fal
ſa aut fabuloſa tenenda ſunt ea,quæ hic de ſerpentũ incantatione ſunt ſcripta.Propheta H
Dauid propheta. nanq; Dauid in Pſalmo LVII.ſic habet, Furor illis ſecundum ſimilitudinẽ ſerpentis, ſi-
cut aſpidis ſurdæ & obturantis aures ſuas,quæ nõ exaudiet uocem incantantium & ue-
nefici incantationis ſapiẽter.& beatus Aurelius Auguſtinus in dicti pſalmi expoſitione
ſic ſcribit:attende quid ibi dicatur ad ſimilitudinem,quid moneatur ad prohibitionẽ.Ita
ergo & hic data eſt quędam ſimilitudo de Marſo:qui incantat,ut educat aſpidẽ de tene-
broſa cauerna utiq; in lucem uult educere. Illa autem amando tenebras ſuas, quibus ſe
inuolutam occultat, dicitur quod cum exire noluerit, recuſans tamẽ audire illas uoces,
quibus ſe cogi ſentit,allidit unam aurem terræ & de cauda obturat alteram : atq; ita uo-
ces illas quantum poteſt euitans nõ exit ad incantantem.Liuius bellum ſcribens Italicũ
lib. LXXII.quod quia à Marſis inchoauit dictum eſt Marſicum,inter populos,qui Ro
manis rebellarũt enumerat Marrucinos & Marſos.& lib. LXXVI. dicit Marſos à Pin-
na, & Cęcilio Pinna legatis ſuperatos pacẽ petijſſe à Sylla:bellũq; hoc id felicitatis Ro-
mæ urbi attulit,quod M.Cicero in eo militãs abominatus eſt Romanorum ciuium cru-
delitates,& ad literarum ſtudia ſe cõtulit:unde factum eſt, ut Roma ingenium haberet,
quod

A quod ſua magnitudine illi par eſſet. abeſt à Taliacoccio Fucinus Marſorũ lacus decimo
milliario, & edito in colle Apenninum uerſus eſt Alba Marſorũ Romana colonia: ſicut
Liuium diximus lib. x. ſcripſiſſe: qui & libro xxvii. eam fuiſſe dicit unam ex duode-
uiginti colonijs, quæ Hannibalis tẽporum difficultate militiam detrectarũt: eamq́ Stra
bo urbẽ, ut appellat, ſolam in Latina regione pro mediterranea ſcripſit, quã dicit excel-
ſo in mõte ſitam lacui Fucino imminere pelagi ſimilitudinem magnitudine habenti, ex
eoq́ lacu ductos fuiſſe fontes aquæ Martiæ, qua potaret Roma. Noſq́ in Roma inſtau-
rata oſtẽdimus Martiũ in ſua Ædilitate introduxiſſe aquã eius nomine appellatam, quę
quidem aqua ſupra omnes alias introductas probabatur. & Plinius dicit Iuuencũ amnẽ
ſupernatare Fucinũ, qui Iuuencus Romã à Martio ſit perductus. additq́ alibi Plinius in
lacu Fucino piſcem eſſe qui octonis natet pennis, cùm cæteri omnes ubiq́ quaternis tã-
tummodo natẽt. Alba uerò dicit Strabo, quia eſſet natura loci & munimẽto arcis ualida
ſępe Romanos præſidij loco ſeruãdis in cuſtodia noxijs uſos fuiſſe. & nos in Liuio inuẽ
B nimus lib. xxii. Q. Fabium Maximum Conſulem Pauli nepotẽ aduerſus Allobrogas
& Bituitum Aruenorum regẽ feliciter pugnaſſe, ex Bituitiq́ exercitu occiſa cxx. mi-
lia, ipſumq́ cùm ad ſatisfaciendum ſenatui Romam profectus eſſet Albam cuſtodien-
dum fuiſſe miſſum. circunſtãt lacũ ſancti Apetitus ſancti Ionæ caſtella, paternũq́ Trãſa-
cum, Gaianum, Auecianũ, Mallianum oppida. & comitatus titulo, ac opibus præcipuũ
eſt Celanũ noſtræ hac parte Latinorũ regionis limes. Omiſſa uerò ſunt à nobis ſuperius
nulli prædictarũ trium uiarum propinqua aliquot caſtella & oppida, una tamen eadẽq́
in mõtium regione Præneſte Tyburq́ inter & uicũ Varronis ac Zinatianũ ſita, Rhoca
Cauarũ, Capranica, quæ præſtãtiſſimã Romæ dedit familiã Capranicẽſem, in qua Pau-
lus Archiepiſcopus grauiſſimo Martini quinti pont. Rom. teſtimonio maximæ in ſuo
ſeculo prudẽtiæ uir fuit. & Dominicus Cardinalis ſanctæ Crucis frater ſuus multa ciui-
lis pontificijq́ iuris & ſtudiorum humanitatis doctrina, multaq́ prudentia nunc claret:
cùm tamen Angelus Aſculanus epiſcopus, & Nicolaus Protonotarius nepos eiſdẽ do-
C ctrinis uirtutibuſq́ ornẽtur. Deinceps ſunt oppida, Guadagnolũ, Polium, Caſa Corbo-
la, S. Gregorius, Rocha Liricis dicta. Sunt etiã his proxima oppida Cæcilianum, Sam-
buca, Sarracineſcũ, Rocha Mutiorũ, Giranum, Ceretũ, Anticulũ, Riuate, Afile, Ciuitel-
la & Olibanũ, clariſſimę ac prudẽtiſſimæ mulieris Fueuę Albę Marſorũ comitiſſę Pro-
ſperi cardinalis Columnæ, & fratrum genitricis delicię. poſt Olibanum ſunt Piſcianũ &
ſanctus Vitus oppidum, fonte uno Liris ſiue Gauriani, quẽ propinquum habet Clarũ.
Eſtq́ ſuperius celſis in mõtibus Sublacũ, uel uti Plinius appellat Sublaqueũ nobile op-
pidum, lacui eiuſdem, & tamen priſci nominis imminẽs: redditq́ utrunq́ fama celebra-
tum beati Benedicti nõ magis diutina conuerſatio ibi habita, quã eius toto orbe notiſſi
mum ibi ædificatũ magnifici operis monaſteriũ. cernit uerò in dextera Anienis ripa ab
ipſo ſublaci lacu ad uicũ uſq́ Varronis inciſus ſaxeo in mõte ductus aquarũ, quę formis
partim eo inciſis modo, partim altum defoſſis, partim ſublimi fornice muroq́ excitatis
Romã quadrageſimo milliario uenibãt. Sed in hac eadẽ Latinorũ regiõe ad prędicto-
D rũ declarationẽ Romanis in cõſpectu eſſe dicit Strabo Tybur & Pręneſte, & Tuſculũ. &
Tybur quidẽ qua eſt Heracliũ habere Cataractẽ, quę facit Anio decidẽs ex loco altiſſi-
mo in profundã uallem, & per lucos iuxta ipſam urbẽ ubi incipiat eſſe nauigabilis: inde
digredi ad metalla lapidis Tyburtini, & eius qui eſt in Gabijs, qui etiã dicit rubeus: un-
de plurima Romæ opa fabricata ſunt. De Pręneſte dicit Virgilius in ſeptimo, Nec Præ-
neſtinæ fundator defuit urbis Cæculus. & Plinius dicit Pręneſte dici, quia arbor prinus
multa ſit eo in mõte: eam uerò ciuitatẽ dicit Strabo habuiſſe inſigne templum Fortunæ
à Sylla ædificatum, à quo putabatur oraculum. additq́ Plinius ſimulacrum id Fortunæ
adeò fideliter fuiſſe inauratum, ut craſſiſſimæ inaurationes dicerentur Præneſtinæ. &
alio loco de pauimẽtis tractans, dicit Lithoſtrata cœptauere iam ſub Sylla paruulis cer-
tè cruſtis, quod in Fortunæ delubro Præneſte cœpit. Et ambas urbes Tybur & Præne- *Fortunæ*
ſte Strabo dicit in eadem montana regione conſtitutas eſſe, ſed diſtare inuicem ſtadia *templum.*
centum. & Præneſte diſtare ab urbe Roma etiam duplo, ſed Tybur minus: dicitq́ à
quibuſdam Græcas eſſe ambas, atq́ Præneſtinam Poliſtephanum uocari prius. qua in
parte Strabonem crediderim diuinaſſe, cum poſſit Præneſte nunc Poliſtephanum dici,

qua

qua ciuitas eſt Stephani Columnæ. Additq́ Strabo, quanquã utraq; munito ſit loco po B
ſitam, tamen munitiore præneſtũ, quod urbis ſummitas montẽ habet excelſum, & retro
quidem à continenti montana regione dorſum elatum, quẽ nõ dubito eſſe montem, in
Rocha Cauarum. quo eſt munitiſſima arx Rocha Cauarũ dicta: dicit quoq; idẽ præter ſitus Præneſti mu-
nitionẽ occultas foſſas undiq; foratas uſq; in cãpos eſſe, aliàs aquationis gratia, aliàs ob
latentes inuaſiones, in quarũ una obſeſſus Marius interijt. Liuius libro LXXXVII. ſcri
bit, Sylla C. Marium exercitu eius fuſo deletoq́ ad Sacrij ortã in oppido Pręneſte obſe-
dit: & libro LXXXVIII. Præneſtinos inermes occidi iuſſit. Quã crudelitatis maximè
hiſtoriã Lucanus in II. perſtringit his uerbis, Iam q̃d apud ſacri cecidere cadauera por-
tum. & infrà, uidit Fortuna colonos Pręneſtina ſuos cunctos ſimul enſe receptos, unius
populũ pereuntis tẽpore mortis: & item Liuius infrà, C. Marius Præneſte obſeſſus à Lu
cretio Aſella Sillanarũ partium, cùm per cuniculum caperet fugam, & ſentiret ſe euade-
re nõ poſſe, cũ Theleſio fugæ ſuæ comite, utrinq; gladio cõcurrerunt & occiſi ſunt. Vſi
autẽ ſunt libẽter Romani principes eo ſeceſſu ad animi curarumq́ relaxationẽ: ſed Au- F
relius Antonius imperator optimus ibi parũ fortunatus fuit. Nam ſcribit Iulius Capito-
linus eum in ſeceſſu præneſtino agentẽ, filium nomine Verum Cæſarẽ ſeptennem ami-
ſiſſe, quẽ non plus diebus quinq; luxerit. Et Plinius De Metallis tractãs ſic habet, anno
urbis CCCCCCLXXI. q̃d ex Capitolinæ ædis incẽdio, cæteriſq́ omnibus delubris Ca-
ius Marij filius Pręneſte detulerat, tredecim milia pondo auri ſub eo titulo in triumpho
tranſtulit & argenti ſex. Itẽ ex reliqua omni uictoria pridie tranſtulerat auri põdo quin-
decim milia argenti põdo centũ quindecim milia. Proſequitur uerò Liuius lib. XXIII.
Pręneſtinos milites miris laudibus, q̃d cùm apud Cannas infeliciſſimè pugnatũ eſſe au-
dijſſent, apud Caſilinũ diuertentes duriſſimã in oppido obſidionem, omniũ memorabi
lem fortiſſimè pertulerũt: unde Senatuſconſulto duplex ſtipendiũ & quinquennij uaca
tionem militiæ habuerũt. Addit uerò unum Strabo uſu per ætatem noſtrã, & ſæpius an-
tè actis temporibus cõpertum: munitionem ſcilicet, quę alijs ciuitatibus cõducere con-
ſueuerit, Præneſtinis ſæpe calamitati fuiſſe ob Romanorũ ſeditiones. deſugere enim il- G
luc eos, qui tumultu ſint uſi, hiſue expugnatis fieri, ut etiã Pręnèſtini urbem deſerãt cau-
ſa in eos translata. Quod enim ſuprà eſt dictum: hac de qua Strabo dicit, ratione factum
uidetur, ut Sarræ Columnenſis tẽporibus Pręneſte fuerit deſolatũ. Et Põcelletti ac Ni-
colai Fortebratij, aliorumq́ urbi infeſtorũ receptione factũ uidimus, ut urbs obſeſſa ca-
Verreſtis fluuius. ptaq; ſolo ęquaret. Fluuiũ eius regionis Verreſtim Strabo appellat: & addit in ea mon-
tana regione ipſarũ urbium aliud dorſum eſſe, quod inter tibias linquit Algidũ. & illud
quidem dorſum eſſe excelſum uſq; ad montem Albanũ. In quo dorſo ſit Tuſculum ſita
urbs non ineptè fabricata. Romanæ uerò naſcenti reipub. hæc urbs hinc infeſta fuit, q̃d
Mãlius Tuſculanus gener Tarquinio exuli ſocero auxiliũ attulit, unde pugna ad Regil
lum originẽ habuit. cui Romanus populus poſt rebelliões cum Latinis factas pepercit,
ſicut Liuius in VIII. ſcribit, Tuſculanis ſeruata ciuitas quam habebãt, crimẽq́ rebellio-
nis à publica fraude in paucos autores uerſum. Et Plinius inter inſignia fortunæ uarian-
tis exempla ponit Lucium Furium Tuſculanũ. Is Tuſculanorũ Romanis rebellantium H
cõſul eodem quoq; honore transfuga exornatus eſt à populo Romano, qui ſolus eodẽ
anno, quo fuerat hoſtis Romæ triũphauit ex his, quorũ cõſul fuerat. Liuius lib. XXVI.
acceſſum Hannibalis ad urbem Romã deſcribens dicit, per Anagninũ agrum uenit in
Lauicanũ, inde Algido Tuſculanũ petit. nec receptus mœnibus infra Tuſculũ dextrór-
ſum Gabios deſcẽdit. Cõtinuat uerò ſupradictis Strabo Tuſculũ ornari inſitionibus cir
cum atq; ædificijs, & ad eam maximè partem, quæ eſt uerſus Romã. Tuſculi nanq; col-
lem dicit eſſe fœcundum aquiſq́ abundantẽ, & paulatim multis in locis in altum attolli;
habereq́ regiam magnificentiſſimi apparatus, & cõtinua eſſe loca, quę ad Albanũ uer-
gunt montẽ, eandẽ tum uirtutẽ, tum apparatũ habẽtia. Deinceps cãpos eſſe, quorũ alij
ad Romã attingunt eiuſq́ ſuburbia, alij ad mare: hæc ſumpſimus penè ad literã ex Stra-
bone, de hac regione Columnenſi familiæ ante quadringẽtos annos, ſicut nũc eſt maio-
ri ex parte ſubiecta. & quidẽ apud Præneſte montes peritiſſimè ſunt deſcripti: ſed mino
Horatij uilla. ra nõ ponit Strabo loca, qui illis in montibus ſitã Horatij Flacci poetæ uillã omiſit, ubi
ſancti Ioannis in campo Horatij nunc appellãt. Alia etiã à Strabone omittuntur, quæ ſi

tunc

A tunc temporis non erant, ſcimus ante quingentos annos fuiſſe. Cauas eñ à ſitu dictas, quem in caua foſſa habent, nunc Odoardi Columnæ oppidũ, Petrus Columna per ſecũdi Paſchalis Romani põtificis tempora poſſedit paterna, ſicut Pandulſus hoſtiarius ſcriptor tradit hæreditate: ſicut etiã tunc Præneſte Pullũ & Pullanũ, nunc dicta Piliũ & Palianum poſſidebant. quæ aũt de Tuſculanæ olim urbis collibus dicit, uera eſſe oſtendũt etiam nunc monaſteriũ ſanctæ Mariæ de Gripta ferrata in uilla Ciceronis Tuſculana ędificatũ, & marinũ, ac ſuperiori edito in colle Roccha Papę Proſperi cardinalis Columnæ oppida: circa quæ duobus aut tribus à Tuſculo millibus diſtãtia agri fertilitatẽ & aquarũ abundantiã uidemus eſſe maximam. regiæ aũt magnificentiſſimi ut Strabo dicit apparatus fundamenta eſſe nõ dubitamus, quæ proximis pariter Griptæ & Marino locis fornices è manu factos, cauernasq; habere uidemus oppidi unius populũ in habitationẽ & quidẽ cõmodã admiſſuras. Eſt etiã Tuſculo propinquũ olim Lucullanũ Lucij Luculli uilla, cui nũc dicit Fraſcatũ: ubi aquã uirginẽ, quæ nunc unica Romã perducit,

B inuentam eſſe conſtat: Tuſculaniq; duce Rainone eorũ tyranno Federici imperatoris Barbaroſſæ appellati copijs coniuncti populũ Romanũ clade maxima affecerunt, quæ Cannenſi cladi prope ſimilis numero cęſorum fuiſſe dicitur, adeò ut Roma poſtmodũ caput nunquã attollere potuerit. unde factũ eſt ut anno inde ſeptimo Romanus populus ipſam urbẽ tanta animorũ ferocia demolitus ſit, ut uix fundamentorũ ueſtigia nunc appareant: ea uerò uetus & præclara olim urbs, nunc ſolo titulo ciuitas gentem Portiã inde oriundã, & quod eſt conſequens illuſtriſſimos Catones habuit ciues, quæ diu poſt pontificibus Romanis tribus, ſexto Benedicto qui primũ Henricũ regem Theotonicũ coronauit, Decimonoq; Ioanne illius germano, & ſeptimo Benedicto utriuſq; nepote ornata fuit. nec aliã habet aliquã priſtinæ felicitatis & gloriæ partẽ, præterquam quod eam titulo epiſcopatus gubernat uir ſummus Græcè Latineq; eruditiſſimus, & ſumma præditus cum bonitate, tum etiã humanitate Biſſarion Græcorum cardinalis Nicenus, Bononiæ nunc & exarchatus Rauennatis Apoſtolicæ ſedis legatus. De campis quos

C Strabo dicit aut ad urbem, aut ad mare pertinere, nimis uerum eſſe uidemus, qđ ſuburbijs tunc & uillis habitatos nunc ſolis tectos ruinis & ſyluis propriè magis campos appellari poſſe cõſtat. quũ aũt Albam Strabo à principio nominauerit, proximã illi Aritiã omiſit, quã nunc ſolo æquatam tunc urbẽ in uia Appia fuiſſe ſuprà oſtendemus. eſt Albæ Marinoq; ꝓximus Albanus lacus, emiſſorio cuius mirabili opere facto licet tenues effluant aquæ: origo nunc habetur amnis, qui apud locum cędis apoſtoli Pauli labẽs paludẽ ad aquas Saluias appellatã efficit: eſtq; is lacus de quo uates Etruſcus ſicut Liuius refert prædixit, futurũ ut ſi emitteretur inde aqua Romani Veijs potirẽtur. diſtat ab Albano Aritiaq; pariter paſſus circiter quatuor mille lacus, quẽ Suetonius Trãquillus Nemorẽſem appellat, ad quem dicit C. Cæſarẽ uillam inchoaſſe quã reliquerit imperfectã: cuius quidẽ lacus aqua mirabilis operis emiſſorio educta Numicũ amnem efficit, quem apud Ardeã in mare labi diximus. Ad eumq; lacum eſt ſitũ oppidũ Nemus appellatum.

D Seruius grãmaticus in ſeptimo Virgilij uerſus hos exponens: Audijt & triuiæ longe lacus, dicit Nemus appellari lucum haud longe ab Aritia, in quo lacus eſt ubi ſpeculũ Dianæ dicitur. & Nemorẽſi item oppidũ ꝓximè adiacet Cinthianũ quod à Cinthia quæ & Triuia nomen licet nunc corruptũ habuit: hunc uerò lacum Dianæ ſpeculũ à maiorib. appellatũ Romana re florente, eò fuiſſe dignũ nomine nullus mirabitur, qui præſentis temporis amœnitatẽ eius inſpexerit: uallem enim concauam duo in circuitu mille paſſus complexam hic lacus dimidiã obtinet: pars reliqua ubi Caium Cæſarem ædes diximus inchoaſſe, tunc ut uidet nemoroſa fuit, à qua oppidum extans Nemus appellatum eſt. Eaq; nunc arboribus frugiferis adeò pulcre eſt conſita, ut nulli in Italia quantumuis cultiſſimo conſitionibus loco cedat. Quantũ autẽ lacus ipſe maioribus fuerit gratus magnum hoc tempore apparuit argumentũ. Proſper columna cardinalis patritiusq; Romanus cũ Nemorenſe illud Cynthianumq; caſtellũ paterna poſſideat hęreditate aliquãdo audiuit Nemorenſes dicere, naues ſuo in lacu binas eſſe ſubmerſas, quæ nec adeo putres ſint, ut laceratæ funiculos de induſtria alligatos, nec retia caſu implicita tractæ ſequanť: nec integræ ſuis ipſorũ omnium incolarũ uiribus queant extrahi: quare uir ipſe bonarũ artium ſtudijs & inprimis hiſtorię deditiſſimus nec minus uetuſtatis indagator

Cauæ oppidum.

Conſitiones.

curioſiſſimus q̄d magnæ naues paruo & altiſſimis undiq; circundato montib. in lacu ſi- B
bi uoluerint noſſe animū adiecit, noſterq; Leo Baptiſta Albertus geometra noſtri tem-
poris egregius, qui De re ædificatoria elegātiſſimos cōpoſuit libros, ad id operis eſt uo
catus. Qui uaſa uinaria multos colligata in ordines ea ratione in lacu diſpoſuit, ut de ip-
ſis tanquā pontib. hincinde penderent machinæ, quibus harpagone ferreo denſioribus
appenſo rudentibus, captā mordicus nauē fabri peritiores lignarij attraherent. Et à Ge-
nua urbe maritima mercede conducti aderant, piſcibus q̄ hominibus ſimiliores nōnul
li, quorum partes fuerunt in lacus profundiora natando deſcendere, & quanta eſſet na-
uis quamq; integra ſentire, & demiſſos funibus harpagones in morſum capturamq; ap-
plicare: tandē capta ligataq; ad proram nauis, quū integra nō ſequeret̄ fracta eſt, & eius
particula trahentes harpagones eſt ſecuta. Spectaculo fuit omnibus Romanæ curię no
bilioris ingenij uiris, particula nauis, quā hac ratione fabricatā fuiſſe apparet. Nauis to-
ta larice ligno, aſſeribus trium digitorū craſſitudine cōpacta, bitumine extrinſecus deli
buta fuit: q̄d bitumen ut etiam nunc apparet croceū purpureumue cōtexuit cōtinuitq; E
uelamen, & plumbeis deſuper chartis ſuperficies tota ab aq̄s imbribusq; nauē bitumēq;
defenſura obtecta eſt: quas quidē chartas clauiculi nō ut nūc aſſolet ferrei: ſed ænei fre
quētes infixi, ita cōpreſſerūt ut oīs humor perpetuò arceret̄. Interior nauis pars nō ab
imbribus magis & humore q̄ ab igne & ferro fortiſſimam habuit defenſionē. nam cum
argilla & creta quicquid ligneæ ſoliditatis nauē intus cōpegerat, ad digiti unius craſſi-
tudinem tectum delibutumq; eſſet, ferrum uehementi igne concoctum liquefactumq;
ſuper infuderunt: quo ad digiti unius & alicubi duorū craſſitudinem ſenſim dilatato, tā
tandem magnitudinis ferrea ut ita dixerim habuit nauis quantum laricea prius habue-
rat, & ferro inſuper alia argillæ ac cretæ bitumatio, uel ut olim in ædificijs appellabatur
complaſtratio ſuper infuſa eſt: obſeruatumq; fuiſſe uidemus, ut concocto liquefactoq;
ferro priuſquā refrixiſſet argilla cretaq; & ipſa eodem decoquenda calore ſuperinduce
rent̄, quo & ſubſtrata & ſuperius deducta argilla, unum ſicut etiā nunc ſunt cōmixtū
ex lateritio & ferro bitumen efficerentur. dumq; huic expiſcandæ naui omnis undiq; in G
ſudat multitudo, fiſtulæ in fundo lacus inuentæ ſunt plumbeę, bicubitales longitudine,
firmiſſima craſſitudine, quas mutuo morſu ac compagine combaſiantes in quantūuis
maximam longitudinem producere licuit: earum uerò ſingulis elegātes inſculptæ ſunt
literæ, autorem ut conijcimus nauis ſuum Tyberium Cæſarem Auguſtum indicantes:
Magnus fons. cenſuitq; Leo Baptiſta fontis copioſiſſimi lucidiſſimiq; ad Nemorenſe oppidum, ſcatē
tis aquas nunc molas cōuoluentes multo ipſarum fiſtularū ordine ad medium uſq; lacū
fuiſſe perductas, quæ ædibus inſeruirent ampliſſimis latiſſimisq;, quas nauib. prædictis
ſuperimpoſitas fuiſſe tenemus. Pulcrū autem & penè mirum eſt uidere clauos maiores
æneos, quibus cubitalibus nauis cōſtructa erat, ita integros, ita politos, ut nuper à fabri
ferrarij incudibus exijſſe uideant̄. Lucanus in tertio uiam ſicut ſupra diximus deſcribēs,
qua C. Cęſar primū poſt belli ciuilis initia Romam uenit, infraſcriptos ponit uerſus, qui
ad Albani quoq; montis deſcriptionem ſatisfacere poterunt: cōſtabitq; Cæſarē à Terra
cina ſupra Arritiā ad Cinthianū, inde ad montem Albanū ubi nunc caſtrum eſt Gandul H
ſum perueniſſe, quo de excelſo monte Romā primū inſpexit. Iamq; præcipites ſupera-
uerat Anxuris arces: Et qua Pontinā uia diuidit uda paludē: Qua ſublime Nemus Scy-
thicæ qua regna Dianæ: Quaq; iter eſt Latijs ad ſummā faſcibus Albā. Excelſa de rupe
procul iam proſpicit urbem. & dixit. Te ne deum ſedes non ullo Marte coacti Deſerue
re uiri, pro qua pugnabitur urbe? Vltima nūc reliqua eſt nobis in hac Latinorū regione
pars urbi Romæ Tybur Anienēq; uerſus propinqua, oſtijs Tyberinis unde incepimus
è regione aduerſa: & ut eò unde nuper digreſſi fuimus reuertamur, Præneſtini mōtis ra
Gallicanum. dicib. Algido proximū eſt Laurentij Colūnæ oppidū nūc Gallicanū, qui ut diximus o-
Gabij. lim Gabij fuerunt uetuſtiſſimi: q̄s Liuius in primo dicit fraude Sexti Tarquinij captos à
Tarquinio patre: & Virgilius in VII. Quiq; arua Gabinę Iunonis, ubi Seruius exponit
Gabios diu in agris moratos tandē Gabios cōdidiſſe: quamobrem Virgilius dixit arua
non mœnia. Alibi tamen Seruius ſuper uerbo Nomentū, & Gabios dicit ab Albanis re
Anio flu. gibus eas conditas fuiſſe: & paucis milib. inde abeſt Anio fluuius, quē Virgilius dicit fri
gidumq; Anienem: habetq; originem à Sublaco: de quo ſcribit Plinius, Anio in monte

Trebano-

A Trebanorum ortus lacus tris amœnitate nobiles, qui nomē dedere ſublaqueo defert in
Tyberim. Liuius ſcribit Camillū apud Anienē Gallos Roma redempta exeuntes truci
daſſe, ubi Mālius torque detracto Gallo Torquatus eſt appellatus. Is in uia Tiburtina
pōte iungit marmoreo maximis tñ, quæ habere ſolitus fuit ornamentis penè ſpoliato,
quē nunc Mamolum appellant. Hunc uerò pontē Mammeam Alexandri Syri impera-
toris Romani certè optimi genitricē Chriſtianam mulierem ædificaſſe in Gelaſii ſecun
di pontificis Romani rebus geſtis inuenimus. Sed quis proximè illi ſubiectum Numēta
næ uiæ pontem conſtruxerit nobis incertū eſt, qui certiores ſumus omnes tres Anieni
ſuperimpoſitos pontes à Romanis fuiſſe deſtructos quando urbe à Beliſario inſtaurata
Totilæ aduentū pauidi expectabant. Secūduſq; eſt uię Numētanę pons & ipſe licet in-
teger ornamentis quæ maxima habuit ſpoliatus: demū tertius in uia Salaria extat à Nar
ſete eunucho duce præſtantiſſimo Oſtrogothorum oppreſſore, ſicut inciſus illi marmo
reti tulus indicat ædificatus. Ad proximaq; Anienis oſtia quibus in Tyberim fertur: ſed
B ultra ipſum Anienē in Vmbria regione fuiſſe conijcimus Fidenas urbem uetuſtiſſimā, *Fidenæ.*
de qua Suetonius Tranquillus in uita Tyberij Cæſaris: Fidenis caſu uiginti hominū mi-
lia interierunt. Cui cladi ſimilem Nero ſæuiſſimus imperator ſui imperij temporibus o-
ptauit. Plinius etiam dicit in Fidenate agro iuxta urbem ciconiæ nec pullos nec nidum
faciunt: & alibi Romanos accepiſſe lapides ad ſtructurā ex Fidenate agro circa urbem
optimos. Et ſuprà diximus Tyberim diuidere agrū Veientem à Fidenate, mox Latium
à Vaticano. de hac Virgilius in VI: urbē Fidenam. Et Liuius libro IIII ſcribit. Legatis
Romanorū à Fidenatibus occiſis, quia ob remp. occiſi erant, ſtatuæ in roſtris poſitæ: &
poſt Fidenas in poteſtatē redactas, eoq; colonos miſſos: quibus occiſis Fidenates cum
defeciſſent à M. Æmilio dictatore uicti & Fidenæ captæ ac deſolatę ſunt. Facta eſt alicu
bi ſuperioribus in locis mentio acceſſus Hannibalis à Capua, tūc à Romanis obſeſſa & *Via Hanni-*
triplici uallo circundata ad urbis Romæ mœnia. Quare libet ordine uiam repetere qua *balis.*
is uenit. Liuius libro XXVI primùm dicit Q. Fuluium Flaccū cos. iterum Romā Han-
C nibalem ſecutum uia Appia: & Setiam Lanuuiumq; præmiſiſſe, qui cōmeatus in uia pa
rarent exercitui ſuo. Setiaq; & Lanuuiū notiſſimæ ſunt & ſupra à nobis deſcriptæ. Han
nibalē uerò dicit præter Cales in agrū Sidicinū per Sueſſulam Aliphanumq; & Caſina-
tem Interamniā ac Fregellas ad Lirim ueniſſe: quæ loca partim in ueteri Campania nūc
terra laboris dicta, partim in Samnitibus à nobis infrà ſunt indicata. Hannibal poſtea Li
ri tranſmiſſo agrū præſentis Latinę regionis attigit. Primo Fregellanum, qui locus licet
fuerit in Samnitibus, tñ habuit agrum ſuum in regione Latina: & nunc dicit pons Cor- *Pons coruus.*
uus: de quo Liuius in VI Hannibal infeſtius perpopulato Fregellano agro propter inci
ſos pōtes: & in octauo P. Plautio Proculo P. Cornelio Scapula coſſ. Fregellas Colonia
deducta. Et infrà: G. Petilius Dictator quū audijſſet arcē Fregellanam ab Samnitibus
captam omiſſo Bouiano ad Fregellas pergit. Vnde nocturna Samnitū fuga ſine certa-
mine receptis Fregellis, præſidioq; ualido impoſito in Campaniā redijt. Ornataq; fuit
Fregellana colonia M. Sextilio, quē Liuius dicit reſpondiſſe ꝓ duodeuiginti colonijs,
D quæ milites prius denegatos & tributa dare promiſerunt: ſequiturq; Liuius in Hanniba
lis itinere. Poſt Fruſinatem Ferētinatem & Anagninum, quæ loca nunc parua nominis
mutatione facta ſunt notiſſima: ex Anagnino autē in Lauicanum uenit, quem locū ma
xima nominis mutatione facta diximus Valmontonem nunc appellari. Dicit enim Li-
uius peritiſſimè, Hannibalem qui eſſet in Lauicano agro mouiſſe Algido, quia oppidū
illud ſicut nunc eſt tunc etiā Algido proximum ac prope contiguum erat: & perueniſſe
Tuſculū ea ſcilicet uia, qua nunc à Valmontono marinū ſyluis petitur: & quia ſequit Li
uius Hannibalem quum non eſſet Tuſculi mœnibus receptus, dextrorſum deſcendiſſe
Gabios, certiſſimum nobis facit quod ſuperiore diximus loco, Gabios fuiſſe, qd nunc
eſt oppidum Gallicanum. Quæ autem fuerit Pupina quam poſt Gabios acceſſerit igno *Gallicanum.*
ramus: quod plurimas ea regio habet oppidorum uillarumq; ruinas à nemine habita-
tas, priſca quarum nomina nullus nouit. Sed iam magno circuitu ab oſtijs Tyberinis ſe-
cundum maris inferi littus ad Lirim ſiue Gaurianum: & inde per Marſos & Mediterra-
nea ad Anienem facto ad Tyberim eſt reditum. Quo in circuitu omnis regio olim Lati
na, ſiue ut nunc dicitur Latium Campania & maritima eſt concluſa.

PROLIXIORES fuiſſe uidemur tertia deſcribenda Latina regione ꝙ aliarum habenda ratio poſtulabat: & tamen multo pauciora, quàm oportuit, certè quàm uoluiſſemus, in illa diximus, quæ plura habeat loca à Liuio Virgilio & à uetuſtiſſimis ſcriptoribus frequentata cæteris Italiæ regionibus. Sed cum plus iacturæ in ea quàm in cæterarum aliqua ſit factum, adeò ut nulla incultior populisq; infrequentior manſerit, breuitatem noſtram ab inueniendi ea quæ non extent impoſſibilitate conſolemur.

Vmbria. Ad quartamq; regionem tranſeamus, eam priſci dixere Vmbriam, noſtri ducatum appellant Spoletanum. Idq; ducatus nomen primo ab exarchis Italiæ ſedem Rauennæ tenentibus, ſicut in Hiſtorijs oſtendimus inditum, eam habuit uim ut à militari conſuetudine tractum dignitatem nunc referat, quę poſt regiam eſt ſuprema. Quantis uerò olim polluerint uiribus Vmbri, hinc maximè apparet, quod Liuius in IX ſcribit: Vmbri ſe F urbem Romam oppugnaturos minati fuerunt: quàm latos autem fines hæc regio olim habuit, hinc maximè conſtat, quod Plinius dicit ſextam regionem Vmbriam complexã agrumq; Gallicum circa Ariminum. Et eam Galliæ Vmbrorum gentem Italiæ antiquiſſimam exiſtimari, trecentaq; eorum oppida à Thuſcis quando Etruriam ceperunt debellata fuiſſe. Sabinos etiam uidemus fuiſſe in Vmbris comprehenſos, & Vmbriam ad ſuperum uſq; nunc Adriaticum mare pertinuiſſe hinc conſtat, quod Trogus & magis apertè Plinius dicunt interijſſe in Vmbris Spinam urbem Delphicis theſauris claram, à Diomede ædificatam, quæ oſtio Padi ſibi proximo dedit Spineticum nomen: & Rauẽnam cui proxima fuerit Spina, cuiuſq; ruinis ea ſit ædificata, Sabinorum oppidum fuiſſe Valerius Martialis poeta ſic docet, Mollis in æquorea quæ creuit Spina Rauenna.

Fines umbriæ. Nos itaq; quum Vmbriæ fines Latio finitimi fuerint, huius noſtræ regionis quã conſuetudinis inueteratæ neceſſitas ducatum Spoletanũ appellare coegit fines conſtituemus: G Apenninum à Tyberis fonte ſuperius in Etruria indicato uſq; ad Anienis fluuij etiam apud urbem notiſſimi ſiniſtram ripam, & Tyberim quouſq; eum Anio illabitur. *Pratolinum.* Prima ex Apennino ad ſiniſtram Tyberis partem deſcendentibus, obuia ſunt oppida Pratolinum & mons Dolius: exinde unico à Tyberi milliario abeſt oppidum, ſancti ſepulcri Burgus appellatum, mœnibus arcibusq; quatuor munitiſſimum, quas Guido de Petra mala epiſcopus & dominus Aretinus ſuperiori ſeculo extruxit. Nullum uetuſtatis ſignũ eo in loco eſſe inſpeximus & tamen C. Plinij nepotis epiſtolam legentes, in qua uillam ſuam ad radices Apennini & prope Tyberim amnem deſcribit, theatralem ſicut ipſe dicit montium in circuitu poſitorum aſpectum, hoc in loco eſſe deprehẽdimus, ut in eius uillæ ruinis prima dicti oppidi fundamenta fuiſſe iacta credamus. Ornatur autem nunc id oppidum Malateſta Cataneo Iureconſultiſſimo, quem non magis Camertinorum, cui præeſt eccleſia, quàm uitæ integritas ſanctimoniaq; conſpicuum reddunt. Infra ad

Tifernum. Tyberim eſt Tifernum, Ciuitas caſtelli dicta, quæ nunc ciue ornatur præſtantiſſimo Ni- H colao Vitellio equeſtris ordinis, quem ſtudia humanitatis & mores ingenui apud quartum Eugenium pontificem præſtantiſſimum imbibiti clarum reddũt. Ab eaq; urbe Plinius maior in Naturali hiſtoria dicit Tyberim ratibus Romam uſq; nauigabilem fuiſſe. Incipit eo in loco Tyberis quàm longe ab Apennino recedere, ut quanto magis urbi Romæ appropinquamus, eo magis noſtræ regionis diſtantia amnem ipſum montemq;

Eugubium. intercedat. diſtatq; à Tiferno uiginti milia paſſus Eugubium ciuitas ad Apennini radices ſita, quæ uetuſta Romanæ eccleſiæ iuris à Federico gubernatur comite montis Feretri, quem rei militari cum gloria deditum literæ & prudentia plurimum ornant. Supra Eugubium caſtella ſunt Brancha, deinde Schigia, quo tramite facillimus eſt per uiã olim Flaminiam Apennini in Romandiolam tranſitus. Et à Schigia ſecundum Apennini latera hanc ingredienti prouinciam obuium fit Coſtaciarium Eugubini agri oppidũ deinceps eſt ſigillum Peruſinorum: inter quæ duo oppida fluuius oritur Chieſius, qui inter Eugubinos Aſſiſinateſq; montes delapſus fertur ſub Cannaria oppido in proximum amnem Tinium, ſiue ut nunc dicitur Topinium. Poſt ſignum eſt Foſſatum arduo in Apennini colle caſtellum. Et quarto inde milliario abeſt Vallidum, cui Gual-

dum

A dum dicunt: quod oppidum in ciuitatis à Longobardis ſubiecto in campo exciſæ locũ
fuit ædificatum: paruusq; torrens à Vallido breui curſu labitur in Chieſium: per cuius Vallidum.
amnis alueum uenientibus Ancona Piceniq; regione per foſſatum Vallidumq; qui ex
Fabriano traiecerunt Apenninum iter eſt Peruſiam. Et medio itinere Caſa caſtalda op-
pidũ arduo in colle Chiaſio imminet: deinceps in Planellũ uicum campis adiacentẽ uia
continuatur quouſq; ad Patullorum ſiue uallis Cippi ſiue ſancti Ioannis uicũ pontibus
Tyberis tranſmittitur. Poſt Vallidum recedere ab Apennino oppida incipiunt, primaq;
eſt Nuceria ciuitas cognomine Alphatenia ueteſti nominis: de qua Liuius: coſ. profe- Nuceria.
ctus ad Nuceriam Alphateniam oppugnando ad deditionẽ ſubegit: eſtq; ad Teniũ am
nem nunc Topinum poſita, ſecundũ cuius alueum ingentes cernuntur moles ſternẽda
uia olim Flaminia iactæ. Iturq; illac duodecimo milliario Fulgineũ, per quã is amnis de Fulgineum.
fluit ciuitatẽ, quæ ſuffecta fuit foro Flaminij uetuſtæ urbi à Longobardis propinquo in
loco ad annũ nunc ſeptingenteſimũ funditus exciſę. Fuiſſe tñ legimus uetuſtis tempori
B bus alios in Vmbris Fulginates ab hoc loco remotiſſimos, qui apud Tudertinos habi-
taſſe uidentur, eosq; crediderim ad hanc inhabitandã urbẽ nouã populariter cõmigraſ-
ſe. Ornata uerò fuit Fulginei ciuitas, patrum noſtrorũ memoria, Gentili medico ſui ſecu
li celeberrimo. Eſt apud Fulgineũ planities totius Vmbriæ ampliſſima pariter & amœ
niſſima, in qua ſunt quinto ad Fulginei dexterã milliario Pelliũ ut appellat Plinius: & ut
nunc dicitur Speliũ uetuſti nominis oppidũ. Deinde pari penè ſpatio Aſſiſia arduo in
colle ſita, ciuitas uetuſtiſſima paſſuũ tria milia à Chieſio recedens, Seraphicoq; Frãciſco
cuius ſeruat reliquias ciue & eius templo omnium Italiæ ædificij magnificentia celeber
rimo ornatiſſima, quã Propertius poeta Axim appellat, innuitq; conſtruendo eius ur-
bis muro conſilium attuliſſe his uerſibus. Scandentisq; axis cõſurgit uertice muros, Mu
rus ab ingenio notior ille tuo. Tennius ſiue Topinus amnis quum ad Cannariam oppi-
dum Chieſio iunctus eſt, ſuũ amittit nomen: & deinceps Chieſius appellatus Bettonio
oppido à libertate diu ſeruata inſigni ad ſiniſtram relicto apud Torſanum oppidũ labit̃
C in Tyberim, nec ullo Tyberis præter Narẽ Anienemq; maiore augetur fluuio. Ad alterã
uerò Chiaſii partẽ multa ſunt Peruſini agri oppida, quorũ Fracta Tyberi eſt cõtigua: &
interius eſt Montoniũ Braccio rei bellicæ præſtantiſſimo duce illuſtratum, à quo Brac-
cianorum ſectã factionemq; habuimus, in qua magnæ per ætatem noſtram celebritatis
fuerunt Nicolaus Piccininus, & poſtea Frãciſcus filius, fuitq; pariter Nicolaus Braccio
ex Stella ſorore nepos. Superſunt etiã Carolus Braccij & Iacobus Nicolai Piccinini fi-
lij, quorũ ille aliquas, hic magnas in Venetorum exercitu copias ducunt, maximo exin-
de preſſi onere, quod paternæ uirtutis & potentiæ eorum uterq; exemplar ad imitatio-
nem propoſitum habeat. Supra Fulgineum ad ſiniſtram arduo in colle, qui tamen lon-
ge Apennino abeſt, Triuium eſt: cuius oppidi & ſitus & nomen faciunt ut credam hũc
eſſe locũ, de quo ſcribit Seruius in expoſitiõe Virgilij ſuper uerbo, oliuiferæq; Mituſtę.
Dicit eñ hæc Treuia poſtea dicta eſt, quã modo Trebulã dicunt. de qua Martialis, Hu-
mida qua gelidas ſubmittit Trebula ualles: Et uiridis cancri menſib. alget ager. Et quidẽ
D hoc Triuium eſt nũc ualde oliuiferum, & in Sabinorum uetuſtis finibus ſitum, ſicut Mi
tuſtas fuiſſe ſcribit Virgilius. è regione autem Triuij amœno in colle Falcum eſt oppi- Falcum.
dum, haud quaquam uetuſti nominis, ſed populo frequentatum. Ad collisq; illius radi- Meuania.
ces in uia olim Flaminia eſt Meuania, de qua Liuius in IX: Decius cos. magnis itinerib.
ad Meuaniam ubi tum copiæ Vmbrorũ erant perrexit: fuitq; id oppidum ciue ornatũ
Propertio Aurelio, qui de ſe ipſo ſcribit ad Tullũ libro Monobiblo, uel ut Nonio Mar
cello placet libro Elegiarum. Proxima ſuppoſitos, cõtingens Vmbria campos Me ge-
nuit terris fertilis uberibus. Idemq; in Elegiarum quarto, Vmbria te notis antiqua Pena
tibus edit, Mentior, an patriæ tangitur ora tuæ: Qua nebuloſa cauo irrorat Meuania cã
po, Et lacus æſtiuis intepet Vmber aquis. Scandentisq; axis: & cætera. poſtquam uerò
Propertij teſtimonium de ſeipſo attulimus, alium Vmbriæ poetam dare uolumus igno
tæ nobis ſicut & ipſi Propertio fuit patriæ. nam in eodem Elegiarũ IIII ſic dicit. Vt no
ſtris tumefacta ſuperbiat Vmbria libris, Vmbria Ro. patria Callimachi: & Lucanus in
primo: Eſt qui tauriferis qua ſe Meuania campis Explicat, audaces ruere in certamina
turmas. planitiei item quam hoc in loco ampliſſimam eſſe diximus poſt Triuium immi

Spoletum. net Spoletum,quam ciuitatem Liuius libro uigeſimo Coloniam à Romanis deductam E
fuiſſe ſcribit,& libro XXII Hannibalem dicit poſt Traſumeni pugnã recto itinere per
Vmbriam uſq; ad Spoletum perueniſſe.inde cũ depopulato agro urbem adorſus eſſet
expugnare cum magna cæde ſuorum repulſum,coniectantem ex unius coloniæ haud
proſperè tentatæ uiribus,quanta moles Romanæ urbis eſſet,in agrum Picenũ cõuertiſ
ſe exercitum.& libro XXIIII idem Liuius prodigia unius tempeſtatis enumerans,nar
rat Spoleti nunc ex muliere uirum factum.Euſebius autem dicit MeliſſumSpoletanum
grammaticum inſignem Spoleti natum fuiſſe. Martialiſq; poeta uinum laudans ſpole-
tinum ſic dicit:De Spoletinis quæ ſunt carioſa lacunis Malueris quàm ſi muſta Falerna
bibas.Et nos hiſtoriarum XII oſtendimus Theodericum regem primũ Gotthorũ Spo
leti ampliſſimas ædificaſſe ædes:& alios qui ſucceſſerunt Gotthos deſtruxiſſe Spoletũ
mœnibus euerſis,quam Narſes eunuchus refici curauit.Ea ciuitas,ubi ſtante Romanæ
reipublicæ felicitate theatrum fuit, arcem habet omnium Italiæ munitiſſimam, & quæ
ædificiorũ pulcritudine nuperrimè ornatiſſima eſt reddita. Nuceriæ ciuitati,& præter- F
labenti Tennio ſiue Topino amni,ac Fulgineo Treuio & Spoleto adiacent atq; immi-
nent colles monteſq; altiſſimi,pluribus tamen uallibus torrẽtibuſq; inter ſe diuiſi,ut ab
ampliſſima quam deſcripſimus planitie Spoletana ualle appellata ad Apenninum ma-
gna ſit diſtantia,caſtellis,oppidis,ciuitatibus uicis & uillis etiam uetuſti nominis habita
ta,quæ altera penè regio,ſed mõtoſiſſima poſſit appellari.Primum his in montib.ſupra
Caput aquæ. Fulgineum eſt Caput aquæ caſtellũ à ſcaturiẽte ibi celeberrimo fonte dictum, qui ſons
Collis floridus. amnem efficit breui curſu Tenium adaugentem.Supra eſt collis Floridus, item caſtellũ
lacui adiacẽs parum amplo,& caſtelli ipſius nomine appellato, quem paruulus riuulus
prope Fulgineum exonerat in Topinum. imminentq; undiq; lacui montes altiſſimi,in
quibus Sanctæ notoriæ notius eſt oppidũ Camertinis ſubiectum. Et per collẽ Floridũ
itur ad arctiſſima Apennini clauſtra:per quæ Serauallis appellata Camerinum petitur
ciuitas uetuſtiſſima in Piceno à nobis poſt hac deſcribenda. quanquã Serauallis prima
domus tectum habet,cuius anterior pars inVmbros,in Picentes poſterior aquã pluuiã G
dimittit.Subeſt colli in quo Triuium eſſe diximus perlucidus fons, tantam ſubito euo-
mens aquã,ut intra ſtadij unius curſum efficiat fluuium, qui infra Fulgineum labitur in
Clitumnus. Topinũ.Eſt uerò is amnis Clitumnus:de quo Virgilius in Georgicis: Hinc albi Clitũ-
ne greges & maxima tauri Victima ſæpe tuo perfuſi flumine ſacro, Romanos ad tẽpla
deum duxere triumphos.Qđ uerò Virgilius ſupradictis in uerſibus innuit,Plinius diſ-
fuſè ſcribit,eam oram tauros gignere omnium Italiæ maximos,in quis plurimi ſint albi:
unde Lucanus ſuprà oſtendit Meuaniam ſecus quamClitumnus labitur in Topinũ eſſe
in campis tauriferis:&Propertius item poſt ſuperius ab eo ſcripta de Meuania addit,Et
pecus & niueos abluit unda boues.Triuiũ inter & Spoletũ multa ſunt Spoletinorũ ca-
ſtella quouſq; montes arduos penetrantes Ceretum & ſubiectum illi Pontẽ oppida in-
ueniunt:quorum primũ infamis quæſtus populo frequentatur,quod omnem penè Eu-
ropam illi peragrantes,diuerſis ad fallendos homines ſuæ miſeriæ famiq; religioſi alicu
ius inſtituti prætenſis coloribus,ſtipem mendicando petunt,& diuitias inde multas ac- H
cumulant:& eo uſq; gentis illius ceſſit infamia, ut quemadmodũ à gnatone adulatore
gnatonici,ſic ab hac gente importuni inuerecundiq; petitores Ceretani ubiq; per Italiã
uocitentur.quæ ignominia per Italos penè omnes ne Europam & alios ducatus Spole
tani incolas per Italiã inquinet,publico Romani pontificis edicto inhibitum eſt Cereta
Pontani. nis,ne ultra menſem iniuſſu prætorũ domo abſint.Pontani uerò licet à Ceretro originẽ
ducant,aliquot uiros per ætatẽ noſtram doctiſſimos habuerunt,inter quos Ludouicus
Iureconſultorum cõſultiſſimus fuit:& ex eadem cognatione ac profeſſione Paulus Ro
mæ cõſiſtorialis aduocatus celeber habetur.Magnæ etiam indolis prædictæ ſuccreſcit
pontanæ genti adoleſcẽs Iouianus,qui iambico uerſu & ſcribendis elegijs aſſiduo dedi
tus ſtudio Propertij & Callimachi contribuliũ, aut uici inOuidij,aut quẽ magis imitať
Pons op. Catulli Veronenſis laudibus reſpõſurus uideť.Pontẽ oppidũ à ponte dictum Narẽ ibi
prope fluuium iungente prætergreſſi ad ſextũ milliariũ inueniunt Caſſiam noui nomi-
nis oppidũ,ſed populo frequens ac libertate cõſpicuũ:qđ fluuius attingit Coruus,apud
altiſſimum

A altiſſimum regionis montẽ, qui & ipſo coruus appellatᷣ oriundus, & in Narem fluuium
apud Tripontiũ caſtellũ defluens: cuius caſtelli iuriſdictionis poſſeſſionisꝗ cauſa Nur- Tripontium.
ſini Spoletiniꝗ crudeliſſima inter ſe proximis tẽporibus prælia cõmiſerunt, in quib. ca-
pti ſuperatiꝗ cõcertatoris ſanguini & uitæ nullus pepercit. Septimo à Caſſia milliario
arduos inter montes, uallibus tñ cũ amplis tum etiã amœnis diſtinctos, eſt Nurſia urbs Nurſia.
uetuſta, quã Liuius lib. XXX dicit dediſſe milites Publio Scipioni armãda claſſe quam
in Aphricam duxit: paruusꝗ illius mœnia attingens torrẽtulus medio inter Caſſiam &
Narẽ tractu illabitᷣ Coruum amnem. Vetuſtũ uerò à ſcriptoribus celebratũ eſt Nurſiæ S. Benedictus.
nomẽ, quod quidẽ oppidum libertate, ſed inprimis beato Benedicto monachorum pa
tre alumno clariſſimũ, priorem tempore Benedicto ſummũ genuit uirũ Quintum Ser-
torium nulli Romanorũ ducum uirtute ſecundum. Seruius grãmaticus in Virgilij ex-
poſitione ubi uerba ſunt quos frigida miſit Nurſia: ſic dicit. Ciuitas frigida re uera, aut
certè uenenoſa nocens, nã ubiꝗ in cõcionibus ſuis Gracchi Nurſinos ſceleratos appel-
B lauerunt. Seruius uerò uidetᷣ ſitũ eius oppidi ignoraſſe: nãꝗ poeta excellẽtiſſimus qui
omnia & inprimis hiſtoriã ac Italiæ regiones peritius noſſet ꝙ Seruius, frigidam dixit
Nurſiam, non quia ſceleratos ſcelerati Gracchi Nurſinos iudicauerint eſſe, ſed quia al-
tiſſimis frigidiſſimisꝗ Nurſia mõtibus cingeretᷣ. quod enim ipſe docet effectus, Nurſia
gignit uiros, quorũ qui inferioris uidentᷣ eſſe cõditionis, non magis peritè & induſtriẽ
aratrũ & ligones ſiue fibulã & forfices ꝙ reip. ad quem ſedent clauũ tractare nouerunt:
& digniori in ciuium cœtu multos uidimus, plures audiuimus literis ornatiſſimos, qua-
lẽ habet ætas noſtra Benedictũ Reguardatũ, qui originẽ ſicut & nomẽ referẽs in beati
Benedicti progeniẽ, uir eſt nõ magis philoſophiæ & phyſicæ quib. claret artibus, ꝙ pru
dentia & cõſilio excellẽs. Nurſinũ multas gignere rapas Martialis ſic indicat: Nurſinas
poteris parcius eſſe rapas. Eſt ſupra Caſſiã decimo milliario Coniſſa noui nominis oppi
dũ, ſed populo ut in montoſiſſimis frequẽtiſſimũ. Et hæc quidẽ in ea montiũ parte, quæ
Spoletũ è regiõe reſpicit. citra Narẽ Viſſiũ eſt uetuſti nominis oppidũ uiginti paſſuum
C milibus à Cereto, & ſub ipſis penè Apennini iugis remotũ. Viſſii mœnia abluit Nar flu
uius de quo Virg. Sulphurea Nar albus aqua, ortũ ſuũ ſuperiori in Apẽnini iugo habẽs:
eſt amnis ipſius origo ea ratione memorabilis, quã ſicut à maioribus tradi uidemus &
uis ipſa uerbi ſignificat: fons geminus fluuiũ inchoãs ex duobus manat orificijs, nariũ a-
nimalis cuiuſpiã ſpeciẽ in ſaxoſi montis capite imitãtibus. Ad hãc Naris ripã deſcẽden
tes quumCeretũ Põtũꝗ oppida prætergreſſi ſunt, Schizinũ inueniũt oppidũ ſex à Spo
leto milibus ſemotũ, ubi Sublicius pons Narẽ iungẽs iter Spoleto ad montẽ Leonẽ op
pidũ Caſſiamꝗ & Leoneſſam ac ad caſtella circiter octo monaſterij Ferẽtili præbet. Et
inferius Narẽ pariter iungit pons lapideus ad oppidũ Haronẽ: infrà quod oppidum flu
uius Nar Velini amnis lacusꝗ caſu mirabili adaugetur. Is amnis Velinus in Apennino
binos habet fontes. primũ remotiorẽꝗ apud oppidum ciuitatem Regalem appellatũ,
& alterũ apud Interdochum oppidum: delapſusꝗ ad ciuitatẽ Reatinã Velinus interſe-
cat penè mediã. de qua Liuius lib. XXVI. aduentũ Annibalis ad urbem Romã deſcri-
D bens, Cælium dicit ſcriptorẽ iter ab Reate & Cutilijs ordiri. Ea ciuitas ſicut rectè opina
ri uideor Veſpaſianum genuit & Titum ac Domitianum filios imperatores Ro. quan-
doquidẽ uicus Phenne, à quo ipſi duxere originẽ, non ſolum in Reatino agro ſed Reati
propinquũ eſt. Dicit tñ Suetonius à quo hæc ſumpſimus Phẽne uicum modicũ in Sam
nio eſſe, ſicut iure optimo Reatina ciuitas eſt ponenda: quę Thomã nunc habet Morro
num eloquentia & ſingulari memoria præditũ. Progreſſus paruo ab Reate ſpatio Veli
nus amnis è multis riuulis & fontibus, quorũ unum Neptunini appellatũ dicit Plinius;
alio atꝗ alio exoriri Velinũ facit lacum, nunc à Pede luci propinquo oppido uocitatũ.
Prius uerò ꝙ in lacũ tot colligantᷣ aquæ paludes efficiũt, in quibus tantũmodo ſcripſit
in admirandis Cicero ungulas iumentorũ indurari. In eo aũt lacu Italiæ umbilicum eſſe,
M. Varronẽ ſcripſiſſe refert Plinius. Decidit aũt eo ex lacu in Narẽ idem fluuius alta ru Vmbilicũ
pe: in quo exitu ſaxũ creſcere dicit Pli. Sonitũꝗ facit is fluuij in Narẽ amnem caſus, qui Italiæ.
decimo exauditᷣ milliario: quum tñ eundẽ ob caſum fumus aſcendat perpetuus, aerem
in ſublime obnubilans: & ſpumãs quum in fundũ cadit aqua ſcintillas exilire facit, quæ
apud Interamniã ſexto diſtantẽ milliario conſpiciuntur. Virgilius in ſeptimo: Eſt locus

Heſperiæ medio ſub montibus altis Nobilis,& fama multis memoratus in oris, Anſan E
cti ualles,denſis hunc frondibus atrũ Vrget utrũq; latus nemoris,medioq; fragoſis Dat ſonitũ ſaxis & toto uertice torrens:Hic ſpecus horrẽdũ, & ſæui ſpiracula ditis Mõſtrantur,ruptoq; ingens Acheronte uorago Peſtiferas aperit fauces.& cętera.Seruius ſic exponit:Hunc mediũ Italiæ coſmographi dicunt.Eſt aũt in latere Cãpaniæ & Appuliæ iuxta Venuſiũ ubi Hirpini ſunt,& habet aquas ſulphureas. ideò grauiores quia ambit̃ ſyluis.ideo ibi dicit̃ aditus inferorũ,q; grauis odor iuxta accedẽtes necat, adeò ut uictimæ circa hunc locũ nõ immolarent̃,ſed odore perirẽt ad aquã applicatæ:hoc erat genus litationis. Sciendũ eſt tñ Varronẽ enumerare,quot loca in Italia ſunt eiuſmodi:unde Donatus dicit,Lucaniæ eſſe qui deſcribit̃ locus à poeta,fluuiũ qui Calor uocat̃. quod adeò nõ procedit,quia cum Italiæ medio ſub mõtibus altis,hoc niſi ad totã Italiam referas nõ procedit, & ſi nõ eſt in ualle Italiæ montoſa. Nam in hoc loco montes penitus nõ ſunt. Seruius aũt cuius ſunt prædicta uerba,nõ minus à me q; Donatus ab eo reprehendi poteſt,quia iuxta Venuſium non eſt Italiæ medium,ſed in hoc lacu Velino, ſicut à Marco F
Varrone habet̃. Et licet Venuſii locus nobilis ſit & habeat circa ualles ſanctas. ſ. fertiles,tñ non habet mirabilem fertilitatẽ, quam hic habuit Velinus quãdo à principio fuit exiccatus, Nã ipſe idem Seruius uerba Virgilij alio in loco exponens Roſea rura Velini dicit lacus iuxta agrũ qui Roſulanus uocatur. Varro tamẽ dicit lacum hunc à quodã Conſule in Nare fluuio deriuatũ,poſt quod tanta eſt cõſecuta fertilitas, ut perticæ longitudinem altitudo ſuperaret herbarũ. quin etiã per diem quantum demptũ eſſet tantũ per noctẽ creſcebat.unde Plinius lib. VIII Cæſar Vopiſcus quum cauſam apud Cẽſores ageret,cãpos Roſiæ dixit Italiæ ſumen eſſe,in quibus perticas pridie defectũ gramẽ operiret. Dicit̃ ergo notanter Virgiliũ ſignificaſſe hanc ſoli fertilitatẽ per uerbum Anſancti, quod ipſe Seruius exponit omni ex parte ſancti.& quum cætera cõgruãt,mediũ Italiæ,altitudo montiũ,caſus fluuij & lacus qui ſpeciem præ ſe ferat ſpiraculorũ ſæui ditis,eſſe hunc Velini caſum in Narem locum Italię medio à Virgilio deſcriptũ oſtendũt.

Interamnia. Interamnia eſt prima in ordine ſuperiore poſt Spoletũ,ciuitas uetuſta,quã Liuius libro G
uigeſimoſeptimo dicit unã fuiſſe ex colonijs Romanis duodeuiginti, quæ difficillimis per Annibalis præſentiã Romani populi rebus militiam & collationem tributorũ detractauerunt: Cuius prata dicit Plinius quater in anno irrigua ſecari & non irrigua ter. quod Naris illam circumeuntis uicinitas efficere uidet̃. Ornatur ea ciuitas Ioanne Marcincollo cameræ Apoſtolicæ auditore,legũ ac bonarum artium ſtudijs decorato.Prius uerò q; ad Naris fluenta ulterius proſequamur: omiſſa ſecundum Tyberim repetamus,

Diruta. poſtquã amnis Chieſius in Tyberim eſt delapſus primũ adiacet haud procul Tyberi op

Ameria. pidũ Diruta populo frequẽtatum. Deinceps Ameria ciuitas uetuſtiſſima.nam Marcus Cicero, ſicut refert Plinius, eã ante Perſei bellum annis nongentis LXXIIII.cõditam ꝓdidit. Virgilius in Bucolicis:Amerina retinacula. & Seruius exponit, Virgas quibus uites ligant̃,quæ uirgæ abundant circa Ameriam: fuitq; Roſcio olim ornata ciue, quẽ Marcus Cicero parricidij accuſatum cõtra Syllæ dominantis potentiam defendit. patrem eñ Roſcij hominem locupletem & bonum, ſed magis q; par eſſet erga filium in- H
clementem clam occiderunt quidam.filiuſq; per occaſionem diſcordiarum quaſi paternæ cædis autor ab hiſdem interfectoribus accuſabat̃. præda ad Chryſogonum quendã Lucij Syllæ ſatellitem redibat.nemine itaq; ob Syllę metum audente defenſionem ſuſcipere,innocentem bonumq; adoleſcentem defendit Cicero,qui in Syllano exercitu militauerat.Fuitq; poſtea Roſcius tantæ in hiſtrionia excellentiæ, ut Cicero & cæteri florentiſſimæ illius ætatis uiri recitantem ſedulò audirent:qui adeo doctus fuit, ut librum

Tudertum. ſcripſerit,in quo hiſtrioniam eloquentiæ cõparauit,Interius eſt Tudertum ciuitas uetuſta,ſiue ut Plinus appellat Tuder tertio Martino põt.Ro.ciue ornata,cui multa ſubſunt oppida & caſtella Tyberis ripas & colles monteſq; adiacentes complentia,ſed minime digna quæ deſcribendo ſingulariter proſequamur. Proxime uerò illis atq; etiam Interamniæ niſi medius intereſſet Nar eſt S. Geminus præſtans in regione oppidum. Abeſt

Narnia. Interamnia ſexto milliario à Narnia arduo in colle ſita à profluenti Nare dicta,quam Liuius & Plinius Nequinũ fuiſſe dictam affirmant: una coloniarum quæ Annibale Italiã premente,militiã & collationem tributorum detrectauerũt; in cuius agro dicit Plinius

ſcripſiſſe

A ſcripſiſſe in admirandis Ciceronẽ terrã eſſe, ex qua ſiccitate lutum fiat, imbre puluis. de
qua Martialis ſic dicit, Narnia ſulphureo quã gurgite candidus amnis Circuit, ancipiti
uix adeunda iugo. Quæ pontẽ habuit ſuperbiſſimi operis nũc dirutũ, de quo Martialis:
Sed iã parce mihi nec abutere Narnia Quinto: Perpetuo liceat ſic tibi põte frui. Ea ciui
tas uetuſtiſſima, ciuili diuiſione alias per ætatẽ noſtram, ſed magis magisq́ proximo tẽ-
pore lacerata, horrẽdas ſuorũ mortes uidit, quæ Gattamelatã genuit clariſſimũ belli du
ctorẽ. & nunc Berrardum habet Spoletinum epiſcopum ciuilis & pontificij iuris excel Ocriculum.
lentia celeberrimũ. Septimo inde abeſt milliario in uia item Flaminia Ocriculum uetu-
ſti nominis oppidũ, ultra quod Sabinæ fines Tyberim attingũt. Liuius in nono: Ocricu
lani ſponſione in amicitiã accepti. & in XXII dicit Fabiũ Dictatorẽ uia Flaminia profe
ctum obuiã Cõſuli exercituiq́, quum ad Tyberim circa Ocriculum conſpexiſſet, agmẽ
uiatorẽ miſiſſe, qui nunciaret ut ſine lictoribus ad Dictatorẽ ueniret. Igitur à Velino la-
cu repetentes omnem ex ueteri Vmbria nobis reliquã regionem, ea quæ ipſum Velinũ
B & Reatinã urbem, Tyberim Anienẽ flumina ad lacũ Marſorũ interiacent explicemus.
Maximus aũt is eſt mõtium & camporum globus, & quem nec incolæ ſatis norunt, in
quo multa fuerunt priſci uocabuli loca, quæ præſentibus conferri nequeunt: tum quia
interierunt quædã: tum quia incõprehenſibilis mutatio in alijs eſt facta. Erant aũt olim
hæc omnia Sabinæ loca regionis omniũ Italiæ uetuſtiſſimæ. Nam uidemus Virgilium
dicere ante inditũ nomen Italiæ Oenotros illã coluiſſe. & Oenotriam fuiſſe cõſtat Sabi
norum tractũ: quod docet Seruius in VII ſuper uerbo Oenotria tellus. Romanos etiã
originẽ habuiſſe à Sabinis per raptum mulierũ cõſtat. Vnde eſt quod dicit Virgilius. in
parte eſt data Roma Sabinis. & factum inter Romulũ & Titũ Tatium fœdus per quod
recepti ſunt in urbẽ Sabini, ea lege ut in omnibus eſſent ciues Romani, niſi in ferendis
ſuffragijs. Nã magiſtratus nõ creabãt. Dicimus ergo fuiſſe in Sabinorum mõtibus, qui
nunc Reate & inter ſabinã præſentis tẽporis regionem altiſſimi cernuntur, Tetricę hor
rentis rupes montẽq́ Seuerũ & Caſperiã ac Forulos ciuitates. Fuerũt etiã Arcades ge-
C nus à Palante profectũ, qui regem Euandrum comites ſunt ſecuti: & Imela fluuius. His
generatim dictis notiora particulariter explicemus. Primũ eſt à Velini in Narẽ caſu Sa Velini
binos noſtri tẽporis petẽtibus colles Scipionis oppidũ populo frequentatũ. Poſt mõs colles.
Bonus & Teranũ caſtella fluuiolo propinqua, qui nũc nomine carẽs Imela fuit ex mõti
bus oriũdus, quos Vergilius ſupra docuit caſui Velini in Narẽ imminere, & inter Ocri
culũ ac Malianũ cadens in Tyberim. Ab ipſo autẽ Imelæ ortu apud Pedelucũ montes
incipiunt, q ſiniſtra ciuitate Reatina perpetuo in meridiẽ curſu cõtinuati ſemperq́ cre-
ſcentes, & q̃ lõge ab Apennino recedens Æquicolorũ olim nũc Taliacotij montibus
proximè adhærent, Tyburq́ ferunt̃. quos quidẽ mõtes ſi uetuſtiora quærimus Arcades
incoluerunt, & tetricæ horrentis rupes monsq́ olim Seuerus, mons S. Ioannis nunc &
mõs niger dicunt̃. Supraq́ eos dextrorſum eſt oppidulũ Caputfarfari dictum, quod eo
in loco Farfarus amnis habet originẽ, qui fama notiſſimus Sabinam regionẽ præſentis
tẽporis mediam diuidit. Imelæ autem ſiniſtrorſum eſt propinquũ Villæ nunc oppidum
D Vacunna appellatũ, cuius meminit Horatius ad Ariſtium: Hæc tibi dictabam poſt fa-
num putre Vacunnæ. Acronq́ exponit Vacunnam apud Sabinos plurimum cultã. qui
dã Mineruã: alij Dianam putauerunt. nonnulli Venerem. Sed Varro rerum diuinarum
primo uictoriam eſſe ait, quod ea maximè hi gaudent qui ſapientiæ uacant. Imelæ uerò
dextrorſum imminet Mallianũ ciuili cultu habitatũ & primariũ hoc tempore regionis
Sabinæ oppidũ. Poſt arduũ montẽ in quo Mallianũ eſt deſcendentes in Sabinæ medi-
terranea uallẽ inueniunt, ut in montoſa regione amplam: in qua Imelæ fluuio proxima
eſt S. Mariæ ſanctiq́ Eutimi eccleſia Sabinæ regionis epiſcopi: cui dextrorſum adiacet
oppidum Turres pro Curibus uetuſtiſſimis Numę Pompilij patria appellatum. Beatus Turres op.
enim Gregorius in Regiſtro ſcribit Gratioſo epiſcopo Nomẽtano: curã gubernationẽq́
S. Eutimi eccleſiæ Curium in Sabinorum territorio conſtitutæ tibi prouidimus cõmit-
tendã. L Nomentũ nanq́ regioni Sabinæ ad hanc urbi Romæ conterminã partẽ conti Nomentum.
net. quã urbẽ Seneca epiſtola quinta ſupra cẽteſimã dicit aerem habere inſalubrẽ, unde
nunc penitus derelicta eſt. Martialis autẽ Cocus poeta, quum uillam ibi poſſederit eam
ſæpenumero laudat. Nomentana meũ tibi dat uindemia Bacchum. Si te quintus emat
commodiora

cōmodiora bibas.Et de roſa tractans ſic habet:Seu tu Peſtanis genita es,ſeu Tyburis ar E
uis : Seu rubuit tellus Thuſcula flore tuo : Seu Præneſtino te uillica legit in horto : Seu
modo Cāpani gloria ruris eris.Pulcrior ut noſtro uideare corona Sabino:De Nomen-
tano te putet eſſe meo.Nomētūq; ciue ornatū fuit præſtāti Creſcētio, ꝗ dignitatē Cōſu
larē Eugenij I I I & quintidecimi Ioānis pōtificū Romanorum tēporibus,omnium ulti
mus reſumere,ac aliquādiu retinere eſt auſus. habuitq; pro arce Hadriani molē ab ipſo
poſtea caſtrū Creſcētij appellatā.Supra Cures ſiniſtrorſum in mōtib.ſunt caſtella Stron
conum,mōs Caluus & S. Petrus.inferius ad dexterā Cotanellū, Rocha antiqua & aſpe
ra ſecus quā torrens labit̃ Calentinus breui curſu in Tybrim cadens.Cotanellum etiam
& Rochā antiquā ſupereminent colles ardui,ultra quos Buccinianū eſt oppidum S.Pe
tri.Inter Calentinū etiā & Mallianū oppidū ſunt caſtella, Collis uetus,Stemiliana,Fura
num,Cabinianū.transmiſſoq; Calētino caſtellū eſt in colle Poggiū Mirretū:cui torren-
tulus adiacet Riuus ſolis dictus . uidet̃q; is eſſe quē Horatius in primo epiſtolarū ſic de-
ſcribit:Me quoties reficit gelidus Digentia Riuus:Quē Mādela bibit , rugoſus frigore F
pagus,Quid ſentire putas,quid credis amice precari?& Acron exponit:Mādela pagus
in Sabinis ubi riuus Digētia.ſupraq; eius riui fontē dextrorſum eſt Mōtopolis oppidū,
publicā cuius areā innatū ferrei coloris obdurū ſternit ſaxū.dedit uerò Montopolis ma
gnū huius ſeculi Sabinis ornamētū Petrū Odum,qui grāmaticus Romæ celeber Naſo-
nianā Flaccianāq; ſimul in oīni carminū genere facultatē facilitatēq; eſt nactus. Sequit̃
Farfarus flu. ad Tyberim Farfari amnis oſtium,fuitq; is fluuius priſcis tēporibus Farfar & Fabaris ap
pellatus.Nam Seruius dicit Fabarim eſſe fluuiū,qui per Sabinos trāſiens & Farfarus di-
cit̃:unde Plautus diſſipabo te tāquā folia Farfari.Ouidius uerò:Et amœnæ Farfaris un-
dæ:prout certè nunc etiā ſunt amœniſſimæ. lōgiſſimo eīn tractu poſtq; Farfarus mōtes
reliquit per plana labit̃ culta opacis undiq; tectus arboribus.qua quidē in amœniſſima
planitie,monaſteriū,ipſi fluuio dextrorſum imminet ampliſſimū Farſenſe appellatū,ca
Poggium op. ſtella ad decē poſſidens,quorū primū Fara dictū colli impoſitū eſt monaſterio imminē
ti.Et illi dextrorſum adiacet oppidū Poggiū Curteſii à Curteſio amne ſubtus delabente G
uocatū.quē quidē fluuiū Alliā priſco nomine dictū fuiſſe cōſtat. Farfenſi etiā monaſte-
rio dextrorſum imminet Nerula oppidū nobile.Superius ſunt Scandrilia,Tophia,mōs
S.Mariæ,Fraxum,Poggiū,Donadeum,Salixanū,Poggiū Maiani . hæc uerò uallis quā
Farfarus efficit tam multis habitatā caſtellis illa eſſe uidet̃,in qua Horatius uillam habu
it.Mōtes enim quos à Pedeluco Tybur uſq; cōtinuari oſtendimus: hac ſola ualle inter-
rumpunt̃ : Horatius ad Quintū:Scribetur tibi forma loquaciter & ſitus agri : Continui
montes ni diſſocient̃ opaca Valle,ſed ut ueniēs dextrū latus aſpiciat ſol,Læuū diſcedēs
curru fugiente uaporet.Tēperiē laudes:quid ſi rubicūda benigni Corna uepres,& pru-
na ferāt:& quercus & ilex Multa fruge pecus , multa dominū iuuet umbra . Scribit etiā
Horatius in primo carminū de eodē ſic.Velox amœnū ſæpe Lucretilem Mutat Lycęo
Faunus:& igneā Defendit æſtatē capellis Vſq; meis pluuioſq; uentos: Et Acron expo
nit Lucretilē eſſe montē in Sabinis:ex eaq; uilla uinū fuit uile,ſicut in frigidis locis naſci
uidemus.quod Horatius Mœcenati miſit cū his uerſibus: Vile potabis modicis Sabinū H
Cantaris Græca quod ego ipſe teſta Conditū leui,datus in theatro Cū tibi plauſus.Erat
etiā in huius uillæ agro ſylua,de qua Horatius carminum item primo ſic ſcribit : Nanq;
me ſylua lupus in Sabina,Dum meā canto lalagen, & ultra Terminū curis uagor expe-
ditus Fugit inermem. fuitq; Horatio tam grata hæc uilla ut carminum tertio ſcribat:cur
ualle permutem Sabina diuitias operoſiores . & infrà eiuſdē uillæ fontem ſic laudat.O
ſons Blanduſiæ Splendidior uitro , Dulci dignè mero nō ſine floribus Cras donaberis
hædo.&infrà:Te flagrās atrox hora caniculę Neſcit tāgere.tu frigus amabile Feſſis uo
mere tauris Præbes & pecori uago.Fies nobilium tu quoq; fontiū,Me dicente cauis im
poſitā ilicē Saxis,unde loquaces Lymphæ deſiliunt tuæ: Vt nō ſit mirandū ſi Horatius
ad hācueniens uillā , fidem amico fefellit ſicut his uerſibus . Quinq; dies tibi pollicitus
me rure futurum,Sextilē totum mendax deſideror . Sequunt̃ ad Tyberim fluuij Curte-
ſii ſiue aliæ oſtia:ubi Sabinæ regionis olim finis erat & Cruſtumij incipiebant:quorum
Veientes populorum locorūq; appellationē Plinius ſcribit X V I. ab urbe Roma millliario poſt
Sabinos inchoaſſe.& Veiētes ab ipſis Cruſtuminis è regiōe poſitis ibi fuiſſe diuiſos.un
de mons

A de Mons rotundus Vrſinæ, Palūbaria Sabellæ familiarū urbis Romæ patritiarum oppida ut in regione opulentiſſima in Cruſtumerijs annumeranda erunt. Allia uerò fluuius eſt: de quo Virgilius. Quosq; ſecans infauſtum interfluit Allia nomē. & Seruius exponit. Allia fluuius haud lōgè ab urbe eſt, iuxta quem Galli Breno duce XV Calen. Augusti deleto Romanorum exercitu, poſtridie deleuerunt urbem. Quam Hiſtoriam Liuius in ſexto diffuſè narrat. unde dies illa Allienſis dicta præ cæteris omnib. nefaſta ſemper eſt habita. Fidenæ dehinc deſcribendæ inter montē rotundū Anienēq; & Tyberim fuerunt. De quibus in Latina regione, & in Etruria Veos deſcribentes, quorū Colonia erāt abunde diximus. Ornata fuit Sabina regio Landone Romano pōtifice. cuius patriam ignoramus. Poſtquā ager Sabinus Cruſtumenusq; cū fluuio Allia monteq; rotundo poſt tergum eſt relictus, Annio fluuius tertio à Roma milliario fertur in Tybetim.

Allia fluuius. *Fidenæ.*

REGIO QVINTA, PICENVM SIVE MARCHIA ANCONITANA.

B SED IAM peruentum eſt ad fines omnes ducatus Spoletini, Annioq; fluuius nos traxerat ad loca in Latinorū partibus à Strabone Plinioq; enumerata. Quare pedem referentes ad propinquam conterminamq; regionem tranſeamus: quæ olim Picenum dicta, nunc eſt Marchia Anconitana, quum tamen aliquādo prius fuerit appellata Marchia Firmana. Nā in geſtis rebus ſeptimi Gregorij pontificis Romani in concilio Lateranenſi legimus Robertum Guiſcardum, quia Marchiā occupaſſet Firmanam fuiſſe excōmunicatum. Piceni fines ſunt à ſeptentrione Apenninus, eum à ducatu Spoletano ut oſtendimus diuidens; & ab oriente præſertim hyemali fluuius olim Iſaurus nunc Folia dictus. A meridie ſuperū mare. poſt fluuius Troentus Aſculum præterlabens. Liuius lib. XXII Annibalis progreſſus deſcribens, poſt inflictam ad lacum Traſumenum populo Ro. cladem. dicit eum ueniſſe in agrum Picenum, non copia ſolum omnis gene-
C ris frugum abundantem ſed refertum præda. Et Pli. ſcribit Picentes quondā uberrimæ multitudinis trecenta ſexaginta milia in reipublicæ deditionem uenere à Sabinis orti. Quom. uerò ſocialis belli incentores, ut primi Marſis incentorib. ſocij fuiſſent, in eos à Romanis crudeliter eſt ſæuitū. Liuius lib. XXIII: C. Terentio procos. negotiū datum ut in Piceno agro cōquiſitionē militum haberet. Et lib. XXVII Claudij Neronis Coſs. ad Liuium Salinatorē Coſ. aduerſus Haſdrubalem ituri deſcribens iter eū dicit flexiſſe in Picenum. Martialis attribuit rerum triū proprietatē Piceno his uerſibus: Hæc quæ Picenis uenit ſubducta trapetis, Inchoat atq; eadē finit oliua dapes. Et alibi. Picentina Ceres niueo ſic nectare creſcit: Vt leuis arrepta ſpōgia turget aqua. Item alibi. Filia Picenę uenio lucanica porcæ, Pultibus hinc niueis grata corona datur. Libet uerò ab orientali parte Piceni, ſiue Marchiæ Anconitanæ deſcriptionē incipere. Iſaurus amnis folia nūc dictus ex Apēnino ad Cotulum arcē ortū habens Piſauri ciuitatis uetuſtæ mœnia attingit, ubi portum ſed tenuē rarò maioribus nauigijs apertum facit: eam ciuitatē q penes Iſaurum ſit nomen nactam à Romanis conditā fuiſſe conſtat. Liuius etiā lib. XXXIX.
D eā à Romanis ſimul cum Mutina & Parma coloniā deductā ſcribit. Scribit Euſebius de temporibus Acium tragœdiarū ſcriptorē, natum parentibus libertinis Piſaurū inter colonos fuiſſe deductum, & fundū Accianū fuiſſe iuxta Piſaurū, credimusq; fuiſſe ubi nūc corruptæ dicit Farnazanū. Piſaurū urbem nos à Totila deſtructā à Beliſarioq; inſtauratam in Hiſtorijs oſtendimus. Quæ ſuperiori ſeculo principem nacta eſt præſtātē Malateſtā Pandulphi filiū literis moribusq; ornatiſſimū, qui natos tres & unicā inter rariſſimas clariſſimasq; numerandā mulierē genuit Paulam, Mantuanorum præſentis tēporis principū genitricē. Primum ſupra Piſaurū ad Iſauri ſiue Foliæ ſiniſtrā ripam oppidū eſt Mōs abbatis, è regione cuius oppidi Idaſpis torrens Iſauro iungit, quod poeta Lucanus nouit ubi dicit: Et iuuctus Idaſpis Iſauro. Suntq; multa inter Idaſpim & Iſaurnm Piſaurēſis & Vrbinatis agrorū oppida, quorū Mōs fabrorum notius habet. editiſſimo autē inter flumina ipſa monte Vrbinum eſt uetuſti nominis ciuitas, cuius inter ueteres primū meminit Cornelius Tacitus Vitelliēſi bello: & Pli. dicit Vrbinates cognomine Methaurēſes. Noſq; in quinto Hiſtoriarū oſtēdimus Beliſariū, quia fons in ciuitate per

Picenum. *Iſaurus.* *Folia flu.* *Vrbinum.*

æſtatis

æſtatis caumata aruerat,ciuitate ipſa per incolarū deditionem fuiſſe potitū. fuit ea urbs B
diu à Mōtis feretri comitibus ꝓ Romana eccleſia gubernata, prout etiam nunc guber-
nat idē Federicus, cui ſuprà diximus Eugubium eſſe ſubditum.Habet uerò nūc ipſa ci-
uitas Seraphinum iuris & bonarum artium doctrina ornatiſſimum conſiſtorialē in Ro
Argilla. mana curia aduocatum.ſupra Piſaurum ad ſiniſtrum oppida ſunt quā plura,ſed notiora
Fanum. mons Barocius,& Nuuolaria:inter quæ torrens labitur Argilla nomē à limo quem al-
tum & tenacē habet nacta,Fani fortunæ mœnia attingens.quæ maritima ciuitas & ipſa
Romanos habuit cōditores:à Totilaq; ſicut Piſaurū deſtructa fuit, & à Beliſario inſtau
rata.Abſunt tertio à Fano Fortunæ milliario Methauri fluuij oſtia. Ad dexteram cuius
partē intus eſt Forum Sempronij ciuitas uetuſta,uiæ imminens Flammineæ,quā Fede-
ricus idē Feretranus ꝓ Romana eccleſia nunc gubernat. Eſt uerò is Methaurus amnis
uelox à Lucano appellatus,clade Haſdrubalis per Liuij Salinatoris Claudijq; Neronis
Coſs.Romanorū uictoriā lib.Liuij XXVII copioſè narratā clarus. quem ad ſiniſtram
tertio ſupra Forū Sempronij milliario fluuius illabit̃ Cādianus:ſiniſtra in cuius ripa uiæ F
Flamineæ,quā Auguſtus Octauianus ab urbe Roma Ariminum uſq; ſtrauit, pars uiſit̃
mirabili & ſumptuoſiſſimo opere facta: quod duriſſimi ſaxi mōs quingentis exciſus in
lōgitudinem paſſibus iter præbuit curribus. & ne ſubiectus amnis rapidum currēs uiæ
corroderet fundamēta, murus ab aquis in ſummam uiā quadrato lapide pluribus locis
in ſublime excitatus illā ſuſtentat. Sed maiori opera impenſaq; ſaxum ſiliceam habens
duritiē,ducentis ut teneo paſſibus longitudine,&octo altitudine perforatum,curribus
item factum eſt peruium,cui à forma actuq; Forulo eſt appellatio:docetq; titulus literis
cubitalibus in frōte exciſus T.Veſpaſianū & nō Octauianū Auguſtum, qui uiam ſtra-
uerat Flamineā,id Foruli opus fieri curaſſe. Is Candianus torrente auctus uno ad dexte
rā habet Aqualaneam uicum tabernis hoſpitatorijs frequētatum. Et paulò ſuprà habet
Montē falconem:ſuprà uerò ad ſiniſtrā Callij ciuitatis mœnia abluit Cādianus, & ſupe
rius eſt Candianū oppidum ab eo fluuio appellatū.quod tamen ex Luceolis oppidi ue- G
tuſti propinquo loco,quà ex uia Flaminia Eugubiū eſt iter à Lōgobardis exciſi, ruinis
ædificatū fuiſſe,nō dubito.Eſtq; Luceolis locus ad quē libro Hiſtoriarū ſeptimo oſtēdi
mus Narſetē eunuchū caſtra habuiſſe,quādo mors Totilæ ſibi fuit nuntiata. Et lib. IX
diximus Eleuteriū Italiæ exarchum ab Eraclio imperatore conſtitutum,quia uſus perfi
dia ad imperiū aſpiraret ab exercitu Rauennate apud Luceolim interfectum.Supra fo-
rum Sempronij plus minus octauo paſſuū milliario, Methaurus amnis Firmiani mœ-
nia abluit oppidi Vrbinatiū,iuxta quod mōs eſt Haſdrubalis nomē habens.& cum du-
cē ibi ſuperatū fuiſſe,& cōſtans in regione fama eſt, & nos Liuij Patauini libris attentè
lectis certiſſima deprehendimus cōiectura.Interius uerò ad Methauri ſuperiora ꝓgre-
dientes planitiē inueniūt ſpecioſiſſimā: in qua primum eſt oppidum à Methauro penè
in inſulā circundatū,quod Guilielmus Durandi Carnotenſis decanus pōtificij iuris cō-
ſultiſſimus ſpeculi eius doctrinæ libri autor,cum Martini IIII.Pon.Ro.nuntius & Ro
mandiolæ theſaurarius eſſet à fundamentis ædificauit, & à ſuo nomine Caſtrū Durātis H
appellauit. Quinto inde milliario abeſt S. Angeli in uado oppidum mercatoribus fre-
quentatū.Et proximè Apennino Mercatellum,ſuperiusq; Amola caſtellum ad Apen-
nini tramitē poſitū,quà in Etruriam à Romandiola difficili aſcēſu itur. Eam uerò regio
nē à Federico Feretrano poſſeſſam,quæ Maſſa trabaria appellatur, Romanam eccleſiā
cuius iuriū eſt ſic uocaſſe conſtat, quia ex ipſis Apennini iugis immenſæ magnitudinis
abiegnæ trabes Romā in ædium Baſilicarumq; ſtructuram portari conſueuerint,prout
etiā nunc portant.unde uidetur hac ratione Plinium non abſurdè ſcripſiſſe quod ſuprà
retulimus:Tyberim amnē à Tiferno hinc Apennino appropinquantem fuiſſe Romam
ratibus nauigabilem,prout certè nunc eſt quando imbribus adeò intumuit,ut clauſuræ
eius cogēdis ad molēdina aquis ubiq; in alueo iactæ,omnino prohibere nequeant.Sūt
etiā in montibus qui Methaurum inter & Iſaurum ac Apenninū Maſſæ imminent Tra-
bariæ Carola oppidū,& minora aliquot caſtella:Raſpagata, Miraldella, Sorbedullum,
S.Martinus,Braſticaria,Belforte Campus,Turris foſſati,Paganicum.Perlū potentis o-
Vbaldini. lim Vbaldinorū dominij reliquiæ,quas Octauianus poſſidet Vbaldinus patre genitus
Bernardino,cuius adoleſcētis egregiè docti humanitas ac modeſtia grauitate cōdiunt̃
prudentiaq;

A prudentiaq; ſenili,ut alterũ in ipſo expectemus Ioannem Accionis proauũ,qui patrum
noſtrorũ memoria,uirorum ſui ſeculi arma tractantiũ facilè princeps, & tamen pruden
tiſſimus grauiſſimusq; eſt habitus.Poſt Methaurũ fluuium in Adriatici littore ſequitur
Ceſanus torrens:ad cuius ſiniſtram intus eſt Mondoſum,& inde Mondauium,& ſuprà
S.Laurentius oppidum Vgone ornatum domino familiæ Montis ueteli,qui uita &mo
ribus dignitatem magis decorat abbatialem q̃ ab ea decus accipiant.Et interius ad Ce-
ſani fontem Pergula oppidum,quod nuper habuit Angelum rei bellicæ gloria clarum.
Miſa fluuius poſt torrentẽ Ceſanũ primus mare illabit̃ ad Senæ nunc Senogalliæ mœ- *Miſa flu.*
nia urbis uetuſtiſſimæ à Gallis quondã Senonibus habitatę.qui urbe capta,direpta,in- *Pergula.*
cenſa,ac auro redempta,poſtmodũ à Romanis duce Camillo ad internecionẽ fuerũt cę *Senogallia.*
ſi.& nunc ſolo æquata , in cuius ſuperborũ olim mœnium partis ambitu arces ſunt per-
tenues duæ,quæ à Sigiſmundo Malateſta cũ fano Fortunæ ac Arimino ꝓ Romana ec-
leſia gubernantur. Sunt uerò multa interius circa Miſam amnẽ oppida & caſtella, quo
B rum notiora mons Boddij,Corinaltũ & Rocha,cuius nomen ſæpe in ætatis noſtræ Hi-
ſtorijs inuenit̃.Et paulo ſuperius augetur Miſa Sentino amne ad Saxiferrati mœnia de-
labente , cuius oppidi nomen ſæpe per ora uirũ uolitare facit Barto[illegible] Iurecõſultorum
ſuperioris ſeculi excellentiſſimus. Habet uerò nunc id oppidum A[illegible]drũ theologia
ac philoſophia,& Nicolaũ Perottũ eloquentia ornatiſſimos. Sentinus [illegible]is uetuſtum
retinet nomen,ſecus quẽ ſecundo ſupra Saxumferratũ ſtadio Sentina [illegible]fuit uetuſta:
in cuius agro Liuius lib.x.præliũ ſcribit præclarum fuiſſe geſtum, in qu[illegible]bio Maxi-
mo Decio Coſs.ab Vmbris,Etruſcis,Gallis,& Samnitibus cũ Ro.pugna[illegible] eſt.& De
cius filius genitoris Decij exemplo deuotis hoſtiũ telis obrutus interijt, Romaniq; ui-
ctoria potiti,peditum quadraginta milia trecentos triginta,equitum ſex milia de hoſti-
bus interfecerunt : Samnitiumq; agmen cum fuga prolapſi per agrum Pelignum fuge-
rent circunuentũ à Pelignis eſt.ex milibus quinq; ad mille cæſi.eſtq; id prælium,in quo
quum ſtructæ acies undiq; ſtarent, cerua fugiens lupũ è montibus exacta per campum
C inter duas acies diſcurrit . inde diuiſæ feræ cerua ad Gallos lupus ad Romanos curſum
deflexit.lupo data eſt inter ordines uia.ceruã Galli cõfixere. Tũ ex anteſignanis Roma
nus miles:Illac fuga inquit:hinc uictor Martius lupus integer & intactus gẽtis nos Mar
tiæ & cõditoris noſtri admonuit.ex Sentinæ urbis a Lõgobardis deſtructę ruinis Saxũ-
ferratũ,& pariter ſexto ab inde milliario Fabrianũ oppida fuerũt à principio inchoata.
Ortũ uerò habet Sentinus in Apennino ad tramitem, unde Foſſatum Vmbriæ oppidũ
eſt acceſſus.poſt Senogalliã prima inueniunt̃ in littore flu.Eſini oſtia,ad quæ arx eſt mu
nitiſſima Anconitanorũ præſidio cuſtodita.Intus ad eundem fluuium ſui nominis eſt ci
uitas Eſis & ipſa uetus:& interius ac ſub primis Apennini collibus frequens opificibus
Fabrianũ,quod nobiliſſimũ totius Piceni ſiue Marchiæ oppidũ,Sentinæ urbis uetuſtæ
ibi ad ſex mille paſſus uicinæ excidio ædificatũ per ætatem noſtram Gẽtilem habuit pi-
ctorum ſui ſeculi celeberrimum:In eoq; familia nobilis Elauelenſium uiri ſimul pueri et
infantes,in quibus Baptiſta literis ornabat̃,ciuium conſpiratione dum ſacris in Baſilica
D intereſſent,ad internecionẽ ſunt cæſi.fortunatũ uerò eſt pręſenti anno ſicut &proximo
fuit Fabrianũ Romanæ curiæ eo ductæ præſentia, unde multas diuitias maxima cũ di-
gnitate accumulat:tulitq; ipſius oppidi ſors ut adulterini põtificis reliquiæ peſtiferi do-
gmatis in eo fuerint punitæ, quod quidẽ memorabile facinus non ab re cenſuimus refe
rendũ.Quum Ioãnes XXII.pont.Ro. Ludouici Bauari adulterini imperatoris impor-
tunitati ac inſolentiæ cõſtanter reſiſteret , ueniens Romã ipſe Bauarus quendam Petrũ
Coluij de Corbario Reatinæ diœceſis minorũ ordinis in Antipapã ꝓfanari curauit : q *Antipapa.*
miſer factæ de ſe electioni quum eſſet aſcenſus anticardinales creauit, & cõplicibus in
ueſania impietateq; ſua coactis ꝓ uiribus eſt conatus ſcindere dei eccleſiæ unitatẽ.& ta-
men interim Ioãna Matthei filia de Corbario repetijt in iudicio eundẽ maritũ ſuum,qui
ſecum annis quinq; priuſquã ad fratres minores inhabilis confugiſſet, matrimonialiter
fuerat copulatus,fuitq; per epiſcopũ ſeruato iuris ordine in Petrũ ſentẽtia redintegrãdi
matrimonij promulgata.Sed quum Petrus ipſe in idolũ ꝓphanatus à Bonifacio comi-
te Piſano captus & ad Romanum pont.Auinionem perductus eſſet,ibidem in carceris
pedore obijt. Nec tamẽ ſemper poſtea defuerunt illius ueſaniæ ſectatores Fraticelli de *Fraticelli.*

opinione uulgariter appellati, aſſerentes nec Ioannẽ XXII nec quẽpiã illius ſucceſſo- E
rẽ iure & ordine creatum eſſe pontificem: quod malũ adeò diffuſum eſt, ut in multis ma
gnisq; Italiæ ciuitatibus, atq; per oram Græciæ præſertim in Athenarum urbis reliquijs
multi hactenus ſint inuenti Romanis pontificibus eam ob fatuitatẽ animis & cõuenticu
lis clã initis aduerſantes. Quanquã magis luxus & libidinis ſequi oblectamenta uiden-
tur, q̃ iuris pontificij quærere fundamenta. Nam præter ſtupra & adulteria, quæ paſſim
unuſquiſq; abditis in locis, & ad hoc occultè paratis cõmittunt, aliud publicis eorum cę
remonijs tale fit ſcelus. uocatę & de induſtria ſeductæ ſpecioſiores quæq;, uel uiduę, uel
uirgines, uel matronæ, quum in antra noctu cõuenerint, ſacerdotes & clerici eius ſectæ
eodẽ in antro clauſi, diuinas quidem laudes ad fidem à ſimplicibus cõparandã ex ritu
Chriſtiano legũt, cãtitant, immurmurant, quibus nocte, ut aiunt, media finitis, ſacerdos
eorũ maior alta admonet uoce, binos debere maſculũ & fœminã ſancto ſpiritu inuoca-
to, in cõplexum carnalemq; copulam cõmiſceri. inde luminibus illico extinctis, quęq; F
uirum proximã, aut manu captam, aut etiam de induſtria obſeruatam mulierẽ ſibi pro-
ſternere. ſi uerò ex huiuſmodi coitu cõceperit mulier, infans genitus ad conuenticulum
illud in ſpeluncam delatus, per ſingulorum manus traditur tandiu totiesq; baiulandus
quouſq; animam exhalauerit. Isq; in cuius manibus infans expirauit, maximus põtifex
diuino, ut aiunt, ſpiritu creatus habet̃. & quum alter item ex tam multis uitiatis mul ie-
ribus offert̃ fœtus, eũ ſacerdotes collegialiter cõgregati prunis aſſant, collectũq; inde
puluerẽ in uaſculũ mittentes, uinum ſuperfundũt, quo nouitios & execrabilibus huiu-
ſmodi initiandos ſacris potant: à quo cõbibendi modo crudelis hæc ſuperſtitio uaſculi
Barilotum. quo fit uocabulo Barilotum appellata eſt. Retulitq; nobis religioſiſſimus & certè ſan-
ctus uir Ioannes Capiſtranus: huic perſequendæ hominũ ſectæ præfectus, ſceleſtiſſi-
mã mulierculã ſponte ſibi faſſam fuiſſe, cũ eo ex diabolico coitu peperiſſet infantẽ, geni
tũ læto animo lætioreq; fronte in ciſtella de induſtria ornatiſſima ad ſpeluncã detuliſſe,
præfatã ſe munus afferre pretioſiſſimũ: eandemq; parentem non modo ſiccis oculis ſed G
hilari animo eiulantẽ, miſerandumq; uociferantẽ aſſari filium inſpexiſſe. Eam itaq; cru-
deliſſimã hæreſim quum Fabriani degentes accuratius proſequunt̃, conuicti ad duo-
decim & reſipiſcere pertinaciter recuſantes, igni ut erant meriti ſunt cõſumpti. eſt uerò
Locus here. ad Eſis fluuij dexterã ſub ipſis Apennini iugis, quã Validũ Vmbrię oppidũ petit̃, locus
fratrũ Seraphici Frãciſci heremita dictus, quo uiſo, ut inquit, poeta Ouidius poteſt dice
re numen ineſt: ædificijs certè quantum religioſis uiris ſat ſit ea in locorũ aſperitate tam
cõmodè inſtructus, ut alia eiuſdẽ ordinis Italiæ urbiũ loca amœnitate ſuperet. ſeruatq;
Mathelica. picta in eo tabula Gentilis Fabrianẽſis, opus cæteris, quas uiderimus pręferenda. habet
Eſis fluuius ad dexterã intus Serram oppidum S. Quirini appellatum quingẽtis paſſi-
bus ab ipſo amne & arduo in colle ſemotũ. ei auerſa à Fabriano regione Mathelica op-
pidum non ignobile, cuius nomen in Picentibus ponit Plinius, ſexto abeſt milliario, iu
Cimera mons. xta quod labitur torrẽs breui curſu in Eſim & ipſe cadens. ſecundũ littus, poſt Eſis oſtia
Mons Anconæ. montoriũ Cimera incipit Mons Anconæ dictus. qđ quidẽ promontoriũ tã propinquũ
Ancona. eſt Apennino, ut aliqui montẽ ipſum ibi opinati ſint ſcripſerintq; finiri. unde oſtendit H
Plinius eo in loco Italiã ſe flectere, & aduerſam huius cubiti partẽ concauum eſſe luna
tum ac maximũ, quod à Piſtoria incipiens per Caſentinum Burgumq; ad ſepulcrũ tan-
quã primo cornu procedens, Centralem ſinum apud Foſſatum Validumq;, & poſtea al
terum cornu ad Nurſiã Caſſiamq; habeat. ſub promõtorio quà uergit in mare eſt Anco
na ab ipſa littoris & Italiæ ſe flectentis curuitate dicta, cuius uetuſtæ urbis & à Doricis
Græcis ut Iuuenalis & ut Plinius à Siculis ædificatæ portũ Traianus imperator. quod
extantes tituli etiã nũc oſtẽdũt, inſigni opere & tutiſſimũ nauibus & ornatiſſimũ extru-
xit. Oſtendimus Hiſtoriarũ quarto Anconã urbẽ dũ Conon Iuſtiniani imperatoris par
tiũ dux male defenſat, Gotthos ſuburbium quod tunc mare inter & montẽ urbe inclu-
ſum eſt, igni ferroq; uaſtaſſe: & lib. VII diximus Narſetis Eunuchi duces cũ triginta na
uibus quadragintaſeptẽ Gotthorum naues profligaſſe, & Anconam obſidione duriſſi
ma tunc leuatã fuiſſe: undecimoq; docuimus libro Saracenos per tempora Lotarij im-
peratoris & Sergij papę q̃ dictus fuerat os porci Anſerẽſi urbe in Dalmatis euerſa, naui
buſq; Venetorũ ceteris trib. in Tergeſtino ſinu captis inceſiſq; Anconã quoq; captã ac

ſpoliatam

A ſpoliatam incendiſſe: qua expeditiōe Saraceni diſſenſionibus freti, quibus cū fratribus agitabaĩ Lotharius imp. poſt incenſam deſolatamq́ Anconam quicquid urbium & locorū uſq́ Idruntum ea habet ora maritima ſpoliarunt. ciuibus ea ciuitas moratis & in primis mercaturæ deditis ſed maximè omniū ſeruatæ dudū libertatis gloria decoratur: habetq́ nunc Franciſcū Stalamontē & Nicolaum Iureconſultos bonarū literarum ſtudijs ornatos: quum nuper amiſerit Citiacum, qui monumenta inueſtigādo uetuſtiſſima mortuos ut dicebat uiuorū memoriæ reſtituebat. Primus poſt Cimericū promōtorium eſt amnis Muſio, quē ad hoſtia Aſpidum uocant. Tertioq́ ab eo amne milliario & paulo ſuprà mare uetuſtiſſima interijt urbs Humana: & paruo ab inde ſpatio adhæret mari ipſo in promontorio Siriolū oppidū. Ad alterā uerò promontorij partem in mediterranea uerſam primū eſt caſtrum Ficarellum. interius decimo ab Ancona milliario eſt Auximū ciuitas uetuſtiſſima, cuius ardui mōtis in q̃ eſt ſita radices Muſio attingit. ea urbs in multis locis preſertim in belli ciuilis C. Cæſaris cōmentarijs & noſtris Oſtrogothorū

Muſio flu. *Ficarellum.* *Auximum.*

B Hiſtorijs inuenit̃ celebris. quā oſtendimus durā pertuliſſe & longā obſidionē priuſquā in Belliſarij poteſtatē deueniret, ea maximè cauſa ꝙ Gotthi illam ualido defenſabant. ſuperius itē XII milliario ſub Apennini collibus eſt Cimbulū oppidum à Labieno ædificatū, cuius item cælſum ſicut Auſimi montē Muſio circuit, & paulo ſuperius ortum habet: ſed medio inter Auximū Cimbulumq́ ſpatio eſt Staphilū haud ignobile Piceni oppidū, ſuperiusq́ ad dexterā inter colles Apennino proximos eſt Lapirus uetuſti nominis caſtellū. Attingit uerò in mediterraneis mari ꝓpinquioribus Muſio Recanetum ciuitatē, quæ Ricinetū principio appellata eſt. quum enim Gotthi Eliam Tricinam ciuitatem campeſtrē ab Elio Pertinace Romano imp. ædificatā, cuius Maceratæ propinquiora cernunt fundamenta, demoliti eſſent: eius incolæ in oblongum iſtud dorſum demigrantes Recanetū ciuitatē ſumpto nomine à prima parum mutato ædificarunt: idq́ decreta Ricinatū marmoribus inciſa, quæ apud Maceratam ſunt ex parte oſtendūt. ea ciuitas magnū ex patria & affinitate noſtra Forliuio habet ornamentum Nicolaum Aſteū

C Recanatēſem, & Maceratēſem epiſcopū ſacris & philoſophiæ ac medicinæ literis quibus adoleſcens operam dedit egregiè eruditū. Recanetū inter & Adriaticū mare paululū à Muſione recedit celeberrimū totius Italiæ ut in aperto immunitoq́ uico ſacellum glorioſæ uirginis Mariæ in Laureto appellatū, quo loco preces ſupplicantiū à deo genitricis ſuæ interceſſione exaudiri illud maximum certiſſimūq́ eſt argumentū, quod eorū, qui uotis emiſſis exauditi fuerunt, ex auro argento cera pānis ueſte linea laneaq́ appenſa donaria, magno luendo pretio, baſilicáq́ omnē penè cōplentia, epiſcopus in dei uirginisq́ gloriā intacta conſeruat. Potentia amnis ſequit̃, ad cuius oſtium uetuſta interijt eiuſdē nominis urbs inter primas Picētum aliquando numerata. is amnis in Apennino ſupra Matelicā & quaſi è regione Nuceriæ Alphateniæ oriundus habet intus ad dexterā & ſub primis Apennini collibus ad duos mille paſſus diſtans Monticulū oppidum. Ad ſiniſtrā uerò inferius Montem ſanctum egregium in Picētibus oppidum. Su-

S. Maria in Laureto.

D perius uerò & ad primos Apennini colles Potentia præterlabit̃ ſanctum Seuerinū nōbile ſed nouū oppidū, ad ruinas ædificatum Septempedæ oppidi uetuſtiſſimi à Longobardis ſolo æquati. Aſinus inde torrēs perexiguus mare illabit̃, cui ſuperius adiacet ſancta Maria in Caſſiano oppidū ad dexteram, & intus ad ſiniſtram paulum à mari recedit Ciuitas noua nobile oppidū. Et ſexto ab Aſino torrēte milliario adſunt Chienti amnis hoſtia, cui intus ad dexterā adiacet mōs Caſuarius oppidū. pauloq́ remotius Morrum, & tertio ab inde milliario ſuperius Macerata ciuitas noui nominis & ipſa Eliæ Ricinæ ſicut Recanetū excidio inchoauit. quintoq́ inde milliario ſuperius eſt mōs Vlini oppidū nō ignobile: qđ Frāciſcus Sfortia quo tēpore primū Eugenio IIII. pont. Ro. hoſtis eſſe cœpit diripiendū militi cōceſſit. Inde eſt Arantia Varanēſium uilla. Superius item ad Chientū amnem eſt Tollētinū uetus oppidū, quod populo frequēs beato cōfeſſore Nicolao ornat̃: cuius relationis in numerum ſanctorū Apoſtolicas literas Ego IIII Eugenij pon. Ro. ſecretarius cōfeci. habuit uerò Tollentinū per ætatē noſtram Nicolaum Matruciū Tollētinatē inter primarios rei militaris duces annumeratū. habetq́ nūc Frāciſcū Philelphum literarum Græcarum Latinarumq́ excellentia ac editorum operū fama notiſſimū, ſupraq́ Tollētinū tertio milliario eſt Belforte oppidū. Vbi uerò Chiētus

Tolentinum. *S. Nicolaus.*

ſontes in Apẽnino habet Serauallis eſt & caſtellum & uicus,quo tramite Camerinũ ex E
Camerinum. Vmbria adiri oſtendimus.eſt ad ſiniſtrã ſuperius Camerinũ ciuitas uetuſtiſſima,ad quã
Liuius libro IX. Fauij Maximi fratrẽ quãdo motus Etruſcorũ iuerat exploratũ perue-
niſſe & multa exceptum comitate ſcribit.& lib.X.dicit Camertes dediſſe P.Scipioni ar
mãda claſſe quã duxit in Aphricam cohortem unam ſexcentorũ militum armatorũ.Ea
dudũ fuit in Picentibus ſicut & nũc eſt populi frequentia opibusq́ primaria:quæ proxi
mis annis ſimilẽ uidit Fabrianenſi nobiliũ Varanenſiũ cędẽ.ſed nunc à duobus ex eadẽ
Varanẽſiũ gẽte adoleſcẽtibus Rodulpho & Iulio literis uirtutibusq́ ornatis gubernata
quieſcit.Influit Chientũ amnẽ ſupra Tollẽtinũ,torrẽs Fiaſtra,in Apẽnino proximè ſon
tibus Naris Vmbrorũ amnis oriũdus, cui in ipſis Apẽnini iugis adiacet Fiaſtrũ inde ap
pellatũ caſtellũ:& qua torrens ipſe in Chientum labitur eſt Chaldarola oppidũ nõ exi-
le.Ad Chienti ſiniſtrã intus eſt S.Elpidij oppidũ.Superius S. Iuſti caſtellũ, quod torrẽs
Lætus cognomine Viuus attingit,& in Chientũ breui curſu labitur. Itemq́ ſuperius ad
primos Apẽnini colles S.Geneſii eſt oppidum haud ignobile, cui interius Seruana ad- F
hæret. Interq́ ea duo oppida planities Plicæ eſt apud quã Lætuſuiuus torrens originẽ
habet.Ad eumq́ torrentẽ quinto infra, Seruanã milliario urbs eſt Saluia,uetus nomen
& pariter multæ uetuſtatis ingentes ædificiorũ ruinas habens,inter quas certum eſt tria
fuiſſe theatra,nec ſatis inuenimus quo tẽpore,aut à quo ea urbs fuerit cõdita.paucis eiã
in locis præter q̃ in Plinio & noſtra Gotthorũ Hiſtoria illius nomen apud uetuſtos in-
uenit:nunc quidẽ reliquiarum & quidẽ ingentium loco derelicto extat in earum angu
lo oppidum,urbis alię corruptũ à uetuſto tenens nomen.ſunt etiã tertio infrà Saluię ue
ſtigia milliario ad Lętiuiui torrentis undas ingentis monaſterij Claraualleñſis ruinę.At
Tignia flu. in littore prima ſequunt amnis nunc,Tennæ olim Tigniæ oſtia: cui amni haud longè
ad dexterã adiacet oppidum,nunc S.Maria in Georgio appellatũ,inter primaria Mar-
chiæ annumeratũ.Quæ urbs olim fuit Tigniũ:de qua in cõmentarijs C.Cęſaris ſic habe
tur:Interea certior factus Tignium Thermũ Prætorẽ cohortibus quinq́ tenere,oppidũ
munire,omniumq́ eſſe Tigniorum optimã erga ſe uoluntatẽ, Curionem cum tribus co G
hortibus, quas Piſauri & Arimini habebat mittit. cuius aduentu cognito diffiſus ciuiũ
uoluntate Thermus cohortes ex urbe educit & profugit: milites in itinere ab eo diſce-
dunt ac domum reuertunt.Curio ſumma omnium uoluntate Tignium recepit.Et citra
ultraq́ Tennam multa ſunt ibi propinqua agri Firmani oppida & caſtella. ſed primum
ſuperius ad Tennã eſt mons S.Martini,& tertio ſupra abeſt milliario Penna.Poſt quar-
to milliario ad primos Apẽnini colles eſt Amondula,& ipſum inter primaria Piceni op
Mons For pida numeratũ:ad ſiniſtrãq́ Temnæ in Apẽnino eſt Mõs Fortinus nobile oppidum: ſu
tinus. pra quod in Apẽnini iugo Tẽna is fluuius fontẽ habet:inferiusq́ ad hoſtia eadẽ ſiniſtra
caſtellum eſt portus Firmanus appellatum, quum tñ mare et fluuius nedum faciant ibi
portum,ſed uix tolerabilẽ nauibus præbeant manſionẽ.intusq́ tertio milliario eſt ciui-
tas Firmana Romanorũ colonia ex duodeuiginti, quæ difficillimis ſecũdi belli Punici
tẽporibus primo detrectarũt militiã & tributorũ collationẽ, poſt in Senatus & populi
Romani poteſtatẽ ſe permiſerunt. Et tñ haud quaq́ in hoc murorum ambitu quem ha- H
bet uetuſta,quo illã circundedit ſuperiore ſeculo Ioannes Auolius Vicecomes rei belli
cæ ductorũ ſui temporis præſtantiſſimus,quum tñ ſaxeo in tumulo,qui mœnibus inclu
dit oppidum fuerit peruetuſtum, cui Caſtello Firmano erat appellatio. cernunturq́ in
ſaxo cubitales literæ, diui neſcio cuius Auguſti titulo inciſæ. fuit pridem eo in tumulo
arx munitione & ornatu inter primas Italiæ numerata:quã deturbato ac per arma pulſo
Letus mor põtificis Eugenij uiribus Frãciſco Sfortia populus Firmanus muro & omni munitione
tuus flu. ſimulq́ ornatu ſpoliauit.Abſunt à Firmano portu quinto milliario torrẽtis,Lętimortui
oſtia,ad quæ magni ædificij ueſtigia cernunt. eſtq́ fama nullius quod ſciã uetuſti literis
cõfirmata Picenum ibi fuiſſe urbẽ,à qua ꝓuinciam nomẽ autumant nactã eſſe. isq́ tor-
rens paulo ſupra Petriclum inter & Belmontẽ oppida ortũ habet: eundemq́ torrentem
inter & proximũ Aſonẽ fluuiũ eſt mons Rubianus oppidũ,& ſuperius ad Aſonis dexte
rã intus ſunt Seruilianum, pòſt S. Victoria,& ſuperius Mons falco oppida:& ſuperius
itẽ ſummo in Apẽnino mõs Monachus non ignobile oppidum ſub Aſonis fluuij fonte
ſitũ,ad Aſonis ſiniſtrã littori fluuioq́ adhæret Pedaſum caſtellum: ſupraq́ eſt Mons flo

ræ,ſuperius

A tæ,ſuperius oppidũ Mõsnouem dictum, quod à nouẽ nobilibus fuit ædificatum : inde habet Mons altus & Forte & ſuperius oppidum cõmunalia Aſculana appellatum:illabitur poſt hæc mare torrẽs perexiguus,ad cuius oſtia eſt Morcinum caſtellum interius ripa Traſonum,quod oppidum loci natura muroq́ munitiſſimum nulli Picentum populo diuitijs concedit:& tamen dum pellendo prouincia Franciſco Sfortia bellum gerit, id oppidũ Sfortiani diripuere.ſupra eſt Coſſignanum nobile oppidum:ſuperius Caſtignanum.Superius his in mediterraneis abeſt tertio milliario à Coſſignano Aufida nobile munitiſſimum natura loci oppidum. Altiſſimis uerò in montibus qui prædictis oppidis è regione reſpondent:ſummo in Apennino eſt Mons S. Mariæ in Gallo oppidũ: cui ipſo in Apennino propinqua eſt cauerna ingens Sibyllæ uulgo appellata : & paulo ſuperius eſt lacus ille in Nurſinorum agri Apennino:quem uano ferunt mendacio piſcium loco dæmonibus ſcatere.ea tamen duorum locorum fama multos diebus noſtris & plures ſuperioribus ut audiuimus ſeculis pellexit necromantia delectatos aut noſcedarum rerum mirandarum auidos, ut arduos hos montes magno uanoq́ labore cõſcenderent. Diſtant in littore ab Aſonis fluuij oſtio Griptæ oppidum octo,à Griptisq́ S.Benedictus item oppidum duo milia paſſuum : quæ maritima regio omnium Italiæ præter Surrentinam Caietanamq́ amœniſſima mali quod Arantium uocant feraciſſima, uiti[illegible]xem arboribusq́ & oleis eſt cõſita,& tribus S.Benedicto milibus diſtat arx Aſculanu[illegible]rtus appellata:quę oſtijs Troenti fluminis ad cuſtodiã eſt appoſita:ubi fines ſunt litto[illegible]oſtræ regionis Piceni ſiue Marchiæ Anconitanæ. Eſt primum intus ad Troenti dext[illegible]ppidum Mons Brandonus, ciue nunc uno feliciſſimum Fratre Iacobo ordinis S.Franciſci de Marchia appellato, quem ardentiſſimum pariter & eloquentiſſimũ uerbi diuini præconem uitam ducere in terris angelicam conſtans fama conſentit,adeo ut nullus dubitet quod multi uidiſſe affirmant eum ut eſt uiuum miraculis coruſcare. tribus ab hoc oppido & totidem milibus à ripa Traſonum abeſt Aquauiua oppidum : ex quo duces Adriæ prouinciæ Aprutinæ originem duxere.ſecundum hãc Troenti dexte

C ram ipſo in Apennino eſt Arquata oppidum nobile,quod Nurſini pontificum Romanorũ conceſſione in aliena obtinent regione. Superius quinto milliario pariter ad Troenti dexteram eſt Accumulum nobile oppidum:& item ſuperius ſub Troenti fonte eſt Amatrix oppidum ut in montanis egregium,quod fortaſſis propinqua in regione quæ ultra fontem & ad Troenti ſiniſtram ſit annumerari debuit. Difficilis uerò eſt montium huiuſmodi & ſitorum in ipſis locorũ deſcriptio : quod ſaltuoſiſſima ſunt & riuis altisq́ rupibus quandoq́ ita diuiduntur,ut nec pictura ſit nec elocutio,quæ plenam illorũ notitiam dare poſſit.hinc unum dictis addere libet,quod ſuo loco commodè nequiuimus explicare:ea in Apennini parte, in qua ſuperius oppidum Arquatam eſſe diximus,ipſe Apenninus ſe ipſum ſuperans arduum facit grumum,qui Nurſinos à Picẽtibus dirimit: appellaturq́ mons Victor quod cæteros regionis mõtes altitudine uincat : ad cuius orientale lacus ille dæmonibus infamis, ad aliudq́ latus in meridiem uerſum duo ipſius colles altiſſimi & pauliſper in ꝓfundo inter ſe diuiſi Furculas faciũt Preſtæ appellatas,

D inter quas Troentus labitur, & mox ab ipſis Furculis per arctam & tanquam manufactam decurrens foſſam Arquatæ mœnia attingit. Vltra atq́ etiam infra Amatricem medio in Apennino fluuius oritur nomine Caſtellanus: qui paruo curſu ad mœnia Aſculi defertur:& paruo inde ſpacio cadit in Troentum,ut hinc Caſtellanus iſte Troentus inde Aſculi mœnia circunluant. Ea ciuitas uetuſtiſſima aliquando Picentum primaria fuit.& Liuius quum libro LXXII.dixiſſet Italicos populos bello ſociali defeciſſe primos ponit Picẽtes.Poſtea lib. LXXVI. dicit Aſculum à Pompeio Strabone captum quo in prælio quum terra tremuiſſet, Strabo Tellurem æde Promiſſa placauit. & tamẽ poſt cędem incendiaq́ cõmiſſa urbem euertit:quia Aſculani initio belli miſſos ad ſe legatos interfecerunt. Aſculũ uiros ſæpe habuit præſtantiſſimos, Titum Betutium Barrum oratorem, quem Cicero in Bruto cæteris ſuæ ætatis oratoribus externis præfert: Ventidium Baſſum ducem Romanum, qui primus Parthos attigit : in quem militare illud lædoriũ fuit dictum, qui mulos fricabat factus eſt Conſul. Habuit etiam Nicolaum tertium pont.Ro. Cicumq́ excellentiorem mathematicum quàm uulgarem poetam.

Monsnouem.
Mons altus.
Forte op.
Aſculum.

REGIO SEXTA, ROMANDIOLA SIVE FLAMINIA. E

Flaminia. SED iam finis adeſt Piceni ſeu Marchiæ Anconitanę deinceps Flamini
am ſiue Romandiolam adeamus. Flaminiæ quantum ad hanc ſpectat
Flaminia uia. regionem uocabulũ ante finitum ſecundũ bellum Punicum nuſquam
reperitur. Nam Flaminium uetus oppidum iuxta Tyberim & Soracte
montem fuit: de quo Virg. in VII Hi Soractis habẽt arces Flaminiaq;
arua: & Flaminia dicta eſt uia: quam Octauius Auguſtus ab urbe Ro-
Ariminum. ma uel potius à circo Flaminio, ſicut in Roma inſtaurata docuimus, Ariminũ uſq; ſtra
uit. Per totum uerò ſecundum bellum Punicum, ſicut & belli primi Punici temporibus
factum erat, hanc regionem Liuius Patauinus quantũ ad Romanos ſpectabat ſolo Ari
Boi. mini uerbo appellat. Nam lib. XXIIII ſic dicit Prætori Sempronio prouincia Arimi-
Aemylia. num obuenit, quum reliqua omnia Padum uerſus Apenninum & Alpes partim Boios
partim Galliam diceret Ciſalpinam. pariter dicimus de Æmilia quæ & ipſa in Roman- F
Via Aemylia. diola eſt comprehenſa. Liuius autem lib. XXXVIII ſcribit M. Æmilium Cos. Liguri-
bus ſubactis uiam à Placentia productam Flaminiæ cõiunxiſſe, ut certum ſit uiam a fo-
ro Cornelij uſq; Placentiam inde Æmyliam appellatam. & infrà innuit Liuius, Quintũ
Flaminium fratrem: qui ut meretrici Placentinæ placeret, Gallum ſecuri percuſſit: quã-
do Bacchanalia Romæ ſublata ſunt, uiam ſtrauiſſe quam Flamineam appellarit: habue
rintq; fines Flaminia ab Iſauro ad Vaternũ fori Cornelij nũc Imolæ amnem, & Æmylia
inde ad Trebiã Placentiæ urbis fluuium, quam longitudinẽ & nunc habet Rauennatis
eccleſiæ exarchatus, prouincia cuius tota id Romandiolæ nomen olim obtinuit: quod
quidẽ nomẽ oſtendimus in Hiſtorijs Carolum Magnum & primum Adrianũ pon. Ro.
poſt oppreſſos dominioq; priuatos Lõgobardos ea maximè ex cauſa indidiſſe: q̃d toto
Longobardorũ tempore Rauenna cum propinquis aliquot ciuitatibus & oppidis Ro
mano populo fidẽ conſtantiſſimè ſeruauit. Sed nos conſuetudini adhærentes iam inue
teratæ fines Romandiolæ intra Iſaurum ſiue Foliã & Scultennam ſiue Panatiũ amnes G
Apenninumq; montẽ, ac mare Adriaticum, Paduſamq; paludem citra Padum, & ultra
illũ quicquid ager Ferrarienſis ad Veronenſium Patauinorumq; paludes & ultima uſq;
Padi oſtia fornaces appellata mare inter Adriaticũ & Padum habet, conſtituemus. Ad
dexterã Iſauri amnis ripam primum habet Romandiola oppidum Poccium, poſt Mon
tem Lurũ. Inter Iſaurum & proximum torrentem Cruſtumiũ, de quo Lucanus: Cruſtu-
miumq; rapax, ſiue ut nunc appellant Cõcham: Focaria eſt promontoriũ quatuor habi
tatũ oppidis: Granariolo, Caſtro medio, Gabitijs, Florẽtiola, & uinetis & oliuetis egre
giè cõſitũ. ſuperiusq; ſunt oppida: Tumba, Planũ mõtis, mons Caluus. Pes Campi, ſaxũ
Corbariũ, & Macerata mõtis feretri. Sub Focaria Ariminum uerſus Catholica uicus ad
quẽ abſorptum mari oppidum Concham eminentes aquis muri turresq; per æquoris
tranquillitatẽ oſtẽdunt. Interius eſt Gradaria Sigiſmundi Pandulphi uilla, ſuperbis ædi
ficijs, amœnisq; cõſitionibus & ampliſſimis uinetis ornata, ad ſiniſtram ſita Cõchæ am
nis, à quo ſummerſum oppidũ nomẽ habuit. Suntq; ſuperius Sanctus Ioannes in Mace H
gnano, Mondainum, Saluditiũ, mõs Gridolfus, Metellum, mons Florum, Gemanum,
Tauletũ, Planum caſtelli, Caſtrum nouum, mons Tauelij. Certaldum Petri turci uiri do
ctiſſimi patria, Planũ Ioannis: Franciſci nobilis & ſtrenui à literisq; non abhorrentis ui-
ri patria Planũ meleti, Petra rubia, Carpegnum, à quo nomẽ accepit mons arduus am-
pliſſimusq; paſcua præbens per æſtatẽ animalibus uberrima. Qui quidem mons Arimi
no ſiue ut nunc dicit̃ Marida fluuio ab Apennino diuiſus, omnium Italiæ Apẽninũ nõ
cõtingentium mõtium eſt maximus. ſubeſt item illi Caſtellatia, poſt ſequitur mõs Cero
gnonus, monaſterium Sextini, apud quod multa extãt uetuſtatis monumẽta. Ad Con-
Mõs ſcutulus. chæ uerò dexterã Sanctus Clemens, Agellum, Corianum, Mõs ſcutulus, ubi hæc ſcribi
mus, Albaretũ, Gypſum, tumba Gaiaeni, mõs Zardinus, Saxũ, mons Grimãnus, mõs
Taxorũ, mõs Copiolus. Et mari in uia Flaminia & prope mare imminet ſanctæ Trinita
tis eccleſia. Suntq; ad eius torrentis dexteram oppida & caſtella, in Arimini ſiue Mari-
S. Marinus. dæ amnis ſiniſtram uergentia, Seraualle, Veruculum, ſanctus Marinus, ſub arduo cuius
monte torrens ipſe ortum habet. Superiusq; in montis Feretri regione Mons maius, Pe

tra

A traacutula, Toranum, ſanctus Leo epiſcopi ſedes, Scaulinum antiquum, Soane, Penna,
Bilium, Maiolum, Ciconiaria, Montironum, Mercatum ranchi. Succedit ordine Arimi *Ariminum.*
num uetuſti clariq́ nominis colonia Romanorum ſimul cum Beneuento ſicut Liuius
XIIII lib. ſcribit deducta, anno qđ ex Euſebio cōputauimus ante Ieſu Chriſti domini
natiuitatē ſecundo octuageſimo & ducenteſimo. ea ciuitas durā à Vitigite Gothorū re
ge pertulit obſidionē, Ioanne Vitaliani partium Iuſtiniani imp. ſicut in Hiſtorijs oſtēdi
mus uiriliter defenſante, & nunc Sigiſmundo Pandulpho Malateſtæ clariſſimo rei mili
taris duci uicariatus eccleſiæ titulo eſt ſubiecta: Cuius latera irrigat eiuſdē nominis flu-
uius Marida nunc dictus. Scribit Liuius lib. XXI L. Sempronium cos. cōpoſitis Siciliæ *Marida.*
rebus decē nauib. orā Italiæ legentē Ariminum perueniſſe, inde cum exercitu ſuo profe
ctum ad Trebiā amnem. Et lib. CIX dicit belli ciuilis Cęſaris & Pompeij initio Curionē
Tribunum plebis perueniſſe Ariminum, quā hiſtoriam Hirtius in cōmentarijs & Luca
nus poeta diffuſè narrant, ut eam prolixius à nobis ſcribi oportere nō iudicemus. & bea
B tus Hieronymus eccleſiæ doctor ſcribit cōcilium ętate ſua & cui ipſe interfuerit Arimi
ni celebratum fuiſſe, qđ poſtea patres reprobauerint, & geſta in eo cenſuerint eſſe nul-
la. Eam ciuitatē ſuburbiumq́ coniungit pons, nunc ſolus integer ex ueteribus quatuor,
quos Octauius Auguſtus Flaminia uia ab urbe Roma Ariminum ſilicibus ſtrata pręter
minorum pontium turbā maximo extruxit opere atq́ impendio. Qui enī eſt ad Tybe-
rim Miluius nomine à Marco Scauro ſicut Amianus Marcellinus refert conſtructus,
multa quę ab Octauio accepit ornamēta omnino amiſit. & qui Tyberim itē ſub Ocri-
culo iungebat parte una ſucciſus in arcis fundamēta cōceſſit: Is uerò qui ſub Narnia Na
rem amplectebat̃ fluuium, multis ut uidet̃ ſeculis uel ſucciſum uel collapſum uetuſtatē
fornicē medium amiſit. Ornata fuit Ariminenſis ciuitas ſuperiorib. ſeculis Maſtino Pā-
dulpho & Galeoto ex Malateſta gente principibus omni uirtute ornatis. Ortiq́ eodē
Galeoto, Carolus Malateſta princeps fortiſſimus atq́ doctiſſimus, quem in Hiſtorijs
Marco Catoni ſuperiori ſimilem fuiſſe diximus, & Pandulphus qui Brixię & Bergomi
C dominiū multis obtinuit annis, inter ętatis noſtrę Principes primarij ſunt habiti: cum tn̄
nulla ratione eis fuerit uirtute inferior Malateſta tertius frater. Clarā uerò dulcemq́ ſui
memoriā ſeculo noſtro reliquit Galeotus Robertus, qui licet paternę hęreditatis urbes
oppidaq́ amplum in Italia principatū iuſtiſſimè ſimul & prudentiſſimè adminiſtrauit,
res tamē mundanas tanta eleuati in ęternę ſalutis deſideria, ſpiritus mundicia & purita-
te contempſit, ut poſtquā adoleſcēs in cœlum unde uenerat reſtitutus carnis ſarcina eſt
exutus, beatitudinis famam ſignaq́ in terris reliquerit. Ariminumq́ nunc habet Petrum
ac Iacobum Perleones fratres Latinis & Græcis literis apprimè eruditos. Ad ſiniſtram
Maridæ intus eſt ut diximus Verruculū prima Malateſtarum patria, Maiolum, Biliū,
& ad fontem in Apennino caſtrum ilicis. Eſt etiam ut diximus in exceſi montis cacumi-
ne Samarinum oppidum, olim Acer mons dictum, perpetuæ libertatis gloria clarū, ul-
terius uia Flaminia eſt ſancta Iuſtina uicus, & ſuprà primis in collibus Sanctus archan-
gelus nobile oppidum. & in uia item Flaminia Sauignanum oppidum interſecat Pluſa
D uetuſti nominis fluuius, qui ſub Belaere caſtello mare influit Adriaticum. Inde habetur
paruus torrēs Butrius, cui ſupra uiam Flaminiā adiacet Longianū uiti oleaq́ in circuitu
perpulcrè conſitum. ſequit̃ magni quondā nominis torrens perexiguus Rubicon, Ciſ- *Rubicon.*
alpinæ Galliæ & Italiæ arua diſterminare ſolitus: Piſſatellum nūc qui ſub Flaminia uia,
Ruconem qui ſupra accolūt, uocant. fuitq́ olim ſtante & integra republica Romana le
ge prohibitum, ne quiſpiam armatus illum iniuſſu magiſtratuū trāſgrederetur. Eaq́ lex
loco mota in quo ab initio fuit poſita, marmore literis inciſa elegantiſſimis etiam nunc
uiſitur, quā libuit hic ponere: Iuſſum mandatumúe P.R. Conſ. Imperator miles tyro cō *Epigramma.*
milito quiſquis es manipularieúe centurio turmæ'ue legionariæ hic ſiſtito, uexillum ſi-
nito, nec citra hunc amnem Rubiconem ſigna ductum cōmeatum'ue traducito. Si quis
huius iuſſionis ergò aduerſus ierit, feceritúe adiudicatus eſto hoſtis P.R. ac ſi contra pa
triam arma tulerit, penatesq́ è ſacris penetralibus aſportauerit S.P.Q.R. SANCTIO
PLEBISCITI S. VE. C. Notiora ſunt quæ de huius amnis & legis tranſgreſſio-
ne C. Iulij Cæſaris ſcripta ſunt à multis, quàm ut ea à nobis hic ſcribi oportere iudice-
mus, ſatiſq́ fuerit & locum & legem indicaſſe. Incipit uerò hic ſecundum uetuſtos

Gallia Ciſalpina de qua M.Cicero in Philippicis.Nec uerò de uirtute,cõſtantia,grauita B
te Galliæ taceri poteſt,eſt em̃ ille flos Italiæ,illud firmamentũ imperij Ro. illud ornamẽ
Portus. tũ dignitatis:& Plin.in hoc tractu interiere Boi,quorũ tribus CXII fuiſſe autor eſt Ca-
Ceſenſis. to.Item Senones qui ceperãt Romã: qua Rubicon torrens influit Adriaticũ portus eſt
Ceſenas parua admittẽs nauigia,intus ſupra Flaminiã ſunt amœni & feraces agri Ari-
minenſis caſtella,quorũ primariũ eſt Runchfridũ:ultra Ceſenatẽ littori propinqua eſt
Ceruia ciuitas rariſſimo habitata colono Salinas faciente, quã Malateſta nouellus Ce-
ſenæ princeps præſtantiſſimus in arctiorẽ reſtrictã orbem muro nuper ualido cõmuni-
uit,& quinto ab inde milliario abſunt Sapis fluuij oſtia, adiacetq; ei fluuio intus in uia
Flaminia ciuitas Ceſena uetus habens nomen,quæ Malateſtæ nouelli literis præſertim
hiſtoria ornatiſſimi adminiſtratione nunc gaudet,à quo ornat̃ Bibliotheca melioribus
Italiæ æquiparanda,quũ tñ hoſpitale idem in urbe ſumptuoſiſſimũ ædificet, ac mœnib.
illã nouis alicubi cõmuniat,ponte lapideo & quidẽ inſigni Sapim fluuiũ ad uiã Flami-
niam iunxerit:eſtq; nunc pluris facienda,ꝙ innuerit M.Cicero,quũ in ultima ad Lentu- F
lum epiſtola ſignificare uolens quempiã Romanum ciuẽ paruifaciendũ eſſe,dicit nõ ſa
tis dignum eſſe cui Ceſena aut Tabernolæ fuerint cõmittendæ. Plinius autem Cicero-
ne poſterior uina docens Italiæ optima connumerat Ceſenaticum.Ea ciuitas cum ciui-
libus diſſidijs tumultuaretur,ad annum ſalutis triceſimumoctauum ſupra tricenteſimũ
& milleſimum à Britonibus Romanæ eccleſiæ fidem ſeruare ſimulantibus direpta fuit.
Superius ad Sapis fluenta intus eſt emporium Saracenũ uicus,& paulo ſuprà ad Apen-
nini radices Saſſina uetuſtiſſima ciuitas,quæ in Bois nobiliſſima Plautũ comicum ciuẽ
habuit,quem Euſebius tradit propter annonæ difficultatẽ ad molas manuarias piſtori
ſe locaſſe, ibiq; quoties opere uacaret fabulas ſcribere & uendere ſolitũ fuiſſe.in eiusq;
urbis ruinis epiſcopium eſt,cuius diœceſeos & dominij ſunt caſtella & oppida ad uigin
ti Boibo pro Boio uetuſto nomine appellata. ad Sapis uerò fluuij fontem uel paulò in-
S.Maria in frà oppidum eſt ſanctæ Mariæ à balneis,quæ intus habet lateritio opere cõcluſis dictũ,
balneis. & ſecundum amnis eiuſdẽ decurſum uallis eſt Balinea caſtellis uicisq; plurimis frequen G
Boi. Bononia. tata.obtinuerũt uerò Boi à principio omnem eam nunc Romandiolæ regionem,quæ à
Saſſina Bononiẽſem includit agrum,perhibetq; Plinius Bononiam pro Boionia dictã
eſſe,quanquam non modo Bononienſem agrũ Boi,ſed eos qui nunc Mutinẽſis Regiẽ
ſisq; dicuntur complexi fuiſſe uidentur,quod indicat Liuius libro XXII his uerbis, Q.
Minutius inde in agrũ Boiorum legiones duxit,Boiorum exercitus haud ita multo an-
te traiecerant Padum,iunxerantq; ſe Inſubribus & Cenomannis, quod ita acceperant
coniunctis legionibus conſules rem geſturos,ut & ipſi collatas in unum uires firmarẽt.
Poſtquam fama accidit alterum conſulem Boiorum urere agros ſeditio extemplo orta
eſt:poſtulare Boi ut laborantibus uniuerſi opem ferrent,Inſubres negare ſe ſua deſertu-
ros,ita diuiſæ copiæ,Bois in agrum ſuum Tannetũ profectis.ſi itaq; Tannetum fuit Bo
iorum,Mutina pariter & nunc Regium,ultra quam ciuitatem Tannetum eſſe oſtende-
mus,in Bois fuere.Fuerunt tum potentiſſimi bellaciſſimiq; populi,quod innuit Liuius
libro XXI: Boi ſolicitati ab Inſubribus defecerunt,nec tam ob ueteres in Romani po- H
puli iras,ꝙ quod nuper circa padum Placentiam Cremonamq; Colonias in agrum Gal
licum deductas ægrè patiebantur,Triumuiri ad deducendas Colonias miſſi Placentiæ
mœnibus diffiſi Mutinã confugerunt.Legati ad Boios miſſi uiolati ſunt Mutina obſeſ
ſa,& ſimulatum de pace agi,miſſiq; ad eam tractandam à Gallis cõprehenſi L. Manlius
imp.effuſum agmen ad Mutinam ducit,cæſi ſunt Romanorũ octingenti, ſex ſigna mili
taria adempta.itẽ Liuius XXXVI,P.Cornelius Scipio Naſica cos.uir optimus à Sena-
tu iudicatus Boios Gallos uictos in deditionẽ accepit, de quib. triũphauit. Prima poſt
Candianum. Sapis oſtia in Adriatici littore loca deſcribi digna ſunt parua Candiani ſiue uallis ſiue
ſtagni oſtia,documento prudentibus rerũq; peritis futura,qua in rebus humanis omnia
Sapis flu. fluxa omnia ſunt caduca.Sapis fluuius,quẽ octauo milliario deſcriptũ poſt terga linqui
mus,ad annũ nũc plus minus ſexcenteſimũ ipſam illabebat̃ Candiani uallẽ,efficiebatq;
Portus. portũ in primis Italiæ celeberrimum, ꝗ quo ſicut Sueto. Trãquil. Vegetiusq; & pleriq;
uetuſtiores ſcripſerũt,Octauius Aug.primus Ro.imp.claſſem inſtituit, quæ ſinũ Adria
ticũ,Illyricũ,Dalmatiã,Græciã,Pontũ,Armeniã,Aſiã,Ægyptũ, & omnẽ mediterranei

maris

A maris orã tueret. Scribitq; Pli. in eius portus oſtijs turrim fuiſſe Phaream omnium maxi mam, quas Romanũ ubiq; habuit imperiũ: & breui ab inſtituto eo portu factum eſt, ut à naualibus turmis cõuenientibus undiq; mercatoribus ciuitas ibi ſit ædificata & quidẽ opulentiſſima, de qua Helius Spartianus in Didij Iuliani uita ſcribit: Sed dum hæc agit Iulianus, Seuerus claſſem Rauennatẽ occupat. Ea uerò ciuitas cũ antea tũ maximè beati Gregorij tẽporibus epiſcopũ habuit: capta uerò fuit à rege Longobardorũ Luthprãdo atq; direpta, unde & urbe ſublata & qđ magis crediderim fluuio Sapi in remotũ auerſo curſum, uidemus factũ ut nec urbis mœniũ, nec turris Phareę neq; portus niſi minima ex parte aliquod appareat ueſtigiũ, præter ſancti Apollinaris in ipſa claſſe ciuitate Baſilicã uarijs ornatã marmoribus, cæteris æquiparadã, quas Italia ubiq; habeat uetuſtæ magnificentiæ ſpecioſiores, quæ Theoderici Oſtrogothorũ primi regis opus fuit. Influunt uerò ipſam Candiani uallem, qui & tanti olim portus tenues cõſeruant reliquias parui torrentes Aucla & Beuanus appellati: quorũ primus latera abluit Foripompilij ciuita- *Forumpompilij.*

B tis olim nunc oppidi nominis uetuſti. Ea ciuitas in uia Flaminia unũ fuit ex quatuor foris, quę Plinius illa in regione ſimul enumerat: quã ciuitatẽ ad annum ſalutis ſeptingẽteſimum Vitaliani pont. Ro. natione Signienſis temporibus Grimoaldus Longobardorum tyrannus, dum ſabbato ſancto cõficeret criſma furto occupatã diripuit, ſolo æquauit. & eandẽ poſtmodum à Foroliuienſibus inſtauratã iterum deſtruxit, arariq; fecit ad annum ſalutis tredecies centenum atq; ſexageſimum Egidius Sabinenſis Romanæ cardinalis eccleſię celeberrimus. ſuprà eminenti in colle eſt Bretenorium ciuitas, in quã deſtructi Foripompilij epiſcopalis dignitas eſt translata: fuitq; id oppidũ quod Plinius uetuſtiora repetens Brintũ appellat, Vmbrię apud Rauennã ultimum: & poſtea inter quatuor fora enumeratum dicit eſſe forum Brintanorũ. ſub Bretenorij colle imminet torrẽti Auexæ Polenta oppidum paucis habitatum colonis, ad quẽ locum oſtendimus in Hiſtorijs prælium illud Romæ & Italię infeliciſſimum fuiſſe cõmiſſum, in quo laceſſiti magis q̃ clade aliqua confecti Viſigotthi omiſſa ad Gallias quã intendebant profectione

C arma in urbem Ro. uictricia conuerterunt: & ea capta direptaq; ac alicubi incenſa Ro. imperij inclinatio noſtræ Hiſtoriæ titulus initiumq; inchoauit. Poſt claſſenſem Candiani portum prima ſunt Hedeſi amnis oſtia, Rauennæ portũ efficientia. Diſtatq; inde ſecundo milliario Rauenna urbs uetuſta, quã diximus fuiſſe oppidũ Sabinorũ: unde Liu. *Rauenna.* lib. XXI: Cornelius cos. quũ audijſſet à Bois ante ſuũ aduentũ incurſiones in agrum ſociorum factas, duabus legionibus ſubitarijs tumultus eius cauſa ſcriptis additiſq; ad eas quatuor cohortib. de exercitu ſuo C. Appiũ præfectum ſuum hac tumultuaria manu p Vmbriã, quã tribum Sabinianã uocãt, agrum Boiorũ inuadere iuſſit. fuit itaq; ager Rauenas hæc trib. Sabiniana. & infrà addit Liuius: deinde ad caſtrum Mutillum, ubi nunc *Mutilina.* dicit̃ Mutilina. cinxit Rauennã muris nunc extantib. Tyberius imperator. qđ literæ do *Porta aurea.* cẽt cubitales ad portam eius clauſam, quę aurea dicit̃, quadrato lapide ſpecioſam: auxit uerò ipſam Oſtrogotha gens, cuius rex Theodoricus Italiæ omnis Dalmatiæ Vngariæ Germaniæ & partis nõ paruæ Galliarum dominus, annis duodequadraginta eandẽ in

D coluit ciuitatẽ, & qđ cõſtat ſuperbas in ea ædes baſilicaſq; cõſtruxit. uiſit̃ eius regis monumentum ab Amalaſuntha filia poſitum extra Rauennæ mœnia, in quo ſanctę Marię monaſterium eſt ædificatum in rotundo ea ratione appellatum, qđ altare maius eccle- *S. Maria rotunda.* ſiæ chorusq; XX capax monachorum, ordine ut eſt moris in ſtallo pſallentium, unico atq; integro rotundo lapide cõtegunt̃: præeſtq; illi monaſterio abbas Matthæus Blondus nobis frater germanus. populo nunc Rauenna eſt infrequẽs, quæ uiros olim habuit cum ſanctos tum etiã doctos, Apollinarẽ, Vitalẽ & eius filios Geruaſium & Prothaſiũ, Vrcinumq; medicum, omnes martyrio coronatos: Ioannẽ nominis ordine decimumſeptimum põt. Romanum: Petrum Rauennatẽ Foricornelij epiſcopum, qui multas ſacri eloquij ſcripturas eloquẽtiſſimè dilucidauit: & Caſſiodorum urbis Romæ ſenatorẽ regumq; Oſtrogothorum epiſtolarum ſcriptorem, & poſt monachum: qui præter ſcripta ſecularibus literis haud quaq̃ cõtemnenda libros de anima grauiſſimè ac eruditiſſimè ſcriptos reliquit. Videt̃ etiã genuiſſe Fauſtinum, ad quẽ Martialis poeta multa ſcripſit. Quos fauſtine dies qualẽ tibi Roma Rauennã abſtulit. Genuitq; ſuperiori ſeculo Rauẽna Guilielmum phyſicum, quẽ Petruſpaulus Vergerius notiſſimũ amiciſſimũq; ſibi

hominem

hominem magnis effert laudibus.Genuit etiam eodem temporeIoannē grammaticum B
rhetoremq́ doctiſſimū,quem ſolitus dicere fuit Leonardus Aretinus omni in re ſed po
tiſſimè in hac una grauiſſimus locupletiſſimusq́ teſtis,fuiſſe primū à quo eloquētiæ ſtu
dia tantopere nūc florentia longo poſtliminio in Italiā fuerint reducta, digna certè co-
gnitio,quæ à nobis nunc illuſtranda Italia in mediū adducaē. Vident intelliguntq́ q̄ La
tinas literas uero & ſuo cū ſapore deguſtant,paucos ac propè nullos poſt doctorum ec
cleſiæ Ambroſii Hieronymi & Auguſtini,quæ & eadē inclinantis Romanorum impe-
rij tempora fuerunt,aliquali cum elegentia ſcripſiſſe,niſi illis propinqui temporib.Bea-
tus Gregorius ac uenerabilis Beda,& qui lōgo poſt tempore fuit beatus Bernardus, in
prędictorum numero ſint ponendi.primus uerò omnium Franciſcus Petrarcha magno
uir ingenio maioreq́ diligentia & poeſim & eloquentiam excitare cœpit, nec tamen is
attigit Ciceronianę eloquētiæ florē,quo multos in hoc ſeculo uidemus ornatos,in quo
quidē nos librorū magiſquam ingenij carentiā defectumq́ culpamus : ipſe em̄ & ſi epi-
ſtolas Ciceronis Lētulo inſcriptas Vercellis reperiſſe gloriatus eſt, tres Cicerōis de O- F
ratore & Inſtitutionū Oratoriarum Quintiliani libros nō niſi laceros mutilatosq́ uidit,
ad cuius notitiā Oratoris maioris & Bruti de Oratoribus claris,itē Ciceronis libri nulla
tenus peruenerunt.Ioannes aūt Rauennas Petrarcham ſenem puer nouit,nec dictos ali
ter q̄ Petrarcha uidit libros,neq́ aliquid quod ſciamus à ſe ſcriptū reliquit,& tamē ſuo-
pte ingenio & quodā dei munere,ſicut fuit ſolitus dicere Leonardus,eum Petrum Pau-
lumq́ Vergerium, Omnebonū ſchola Patauinum, Robertum Roſſum & Iacobū An-
geli filium Florentinos,Poggiumq́,Guarinum Veronenſem, Victorinū Feltrēſem,ac
alios qui minus profecerūt auditores ſuos,ſi nō ſatis qđ plenè neſciebat docere potuit,
in bonarū ut dicebat literarū amorē Ciceroniſq́ imitationē inflammabat.Interea Ema-
nuel Chryſolora Conſtantinopolitanus uir doctrina & omni uirtute excellentiſſimus,
quū ſe in Italiā contuliſſet partim Venetijs,partim Florentiæ,partim in curia,quā ſecu-
tus eſt Romana prædictos penè oēs Ioannis Rauennatis auditores literas docuit Græ-
cas:effecitq́ eius doctrina paucis tn̄ cōtinuata annis,ut qui Græcas neſcirent literas La G
tinis uiderenē indoctiores.& quum magnus benè diſcendi ardor multos in Italia appre
hendiſſet,cōciliumq́ apud Conſtantiam Germaniæ ab uniuerſo populo Chriſtiano ha
Concilium. berec.quærere ibi & inueſtigare cœperunt ex noſtratibus multi,ſi quos Germanię loca
Conſtanti. Conſtantiæ proxima,ex deperditis Romanorum & Italiæ olim libris in monaſteriorū
latebris occultarent.Quintilianuſq́ integer repertus à Poggio primū tranſcriptus in I-
taliam uenit,ſecutæq́ ſunt incertò nobis datæ libertatis patronæ Ciceronis ad Atticum
Quintilianus. epiſtolæ:cumq́ hic in Quintiliani Inſtitutionibus & ad Atticū epiſtolis noſtrorū Italiæ
adoleſcentiū ingenia deſudarent,Gaſparinus Bergomenſis grammaticus rhetorq́ cele
berrimus Venetijs meliori ſolito doctrina nonnullos erudiuit, plurimos ad ea imitāda
ſtudia incitauit:florebantq́ iam & fama celebrabantur Petruſpaulus Vergerius Omne
bonū ſchola natu maiores.Leonardus Aretinus,Robertus Roſſus, Iacobus Angeli &
Poggius,ac Nicola Mediceus,quē pręceptor domi aſſiduus erudierat Aretinus,Guari
nuſq́ Venetijs & Victorinus Mantuæ multos cœperant erudire,cū Philippus Medio- H
lanenſis dux tertius Gaſparinū à Bergomo ſubditū hominem inuitū Mediolanenſibus
edocendis Padua & Venetia euocauit. Vbi id maximè adiumenti ſtudijs eloquentię at
tulit,qđ repertus Laudæ à ſummo uiro Gerardo Landriano tunc ibi epiſcopo, multis
maximiſq́ in ruderibus codex Ciceronis peruetuſtus & cuius literas uetuſtiores pauciſ
ſimi ſcirent legere,ad eius perueniens manus interitū euaſit. Continebat is codex præ-
ter rhetoricorū nouos & ueteres qui habebantur, tres quoq́ de Oratore integerrimos,
Brutū de Oratoribus claris & Oratorē ad Brutū M.Tullij Ciceronis:unde liberatus eſt
bonus ipſe uir Gaſparinus ingenti,quē aſſumpſerat labore ſupplendi quoad poterat li-
brorū de Oratore defectus:ſicut diu antea in Quintiliani inſtitutionibus multo labore
ſuppleuerat.Et quū nullus Mediolani eſſet repertus,q̄ eius uetuſti codicis literā ſciret le
gere,Coſmus quidā egregij ingenij Cremonenſis tres de oratore libros primus tranſcri
pſit,multiplicataq́ inde exempla omnem Italiam deſideratiſſimo codice repleuerunt.
Nos uerò cū publicis patriæ tractandis negotijs adoleſcētes Mediolanum adijſſemus,
Brutus. Brutum de Claris Oratoribus primi omnium mirabili ardore ac celeritate tranſcripſi-

mus,

A pſſimus,ex quo primũ Veronã Guarino poſt Leonardo Iuſtiniano Venetias miſſo, om
nis Italia exemplis pariter eſt repleta.Quo ex tot librorum ipſius eloquentiæ fomitum
allato,noſtris hominibus adiumento factum uidemus,ut maior meliorq; ea quã Petrar
cha habuit dicendi copia in noſtrã peruenerit ætatem.nec paruum fuit cùm adiumentũ
ad diſcendum eloquentiã,tum etiã incitamentum Græcarum acceſſio literarum , quod
qui eas didicere præter doctrinã & ingentem hiſtoriarum exemplorumq; copiam inde
comparatã,conati ſunt multa ex Græcis in Latinitatem uertere , in quo uſu aut aſſidui-
tate ſcribendi reddiderunt quã habebant eloquentiã meliorem , aut qui nullã prius ha-
bebant,inde aliquã effecerunt.Hinc ferbuerunt diu magiſq; nunc ac magis feruent per
Italiã gymnaſia,pleriq; ſunt ciuitatibus ludi,in quibus pulcerrimum iucundumq; eſt ui-
dere diſcipulos,ne dum poſtquã ſunt dimiſſi,ſed quouſq; etiã ſub ipſa ferula declamant
& ſcribunt,præceptores dicendi ſcribendiúe elegantia ſuperare.Ex his autem quos Io-
anni noſtro Rauennati diximus fuiſſe diſcipulos duo ætate priores, Guarinus & Victo
B rinus hic Mantuæ ille Venetijs, Veronæ,Florentiæ & demum Ferrariæ infinitam penè
turbã & in his Ferrarienſes Mantuanosq; principes erudierunt.Georgius Trapezunti-
us publico Romæ gymnaſio Hiſpanos,Gallos,Germanosq; multos,ut qui nonnulli a-
liquando ſunt magni præſtantesq; uiri,ſimul cum Italicis oratoriæ ac poeticę auditores
habet.Franciſcus uerò Philelphus ab ipſa gente Chryſolora Conſtantinopoli eruditus *F. Philelphus.*
Venetijs Florentiæ,Senis,Bononiæ & demum Mediolani Græcas plurimos literas do
cuit,& Latinas.quid quod Valla Laurentius nõ modo ſuis elegantijs quoſdã Neapoli
impleuit,ſed eas quoq; per omnẽ Italiã diſſeminari obtinuit,Petruſq; Perleo Ariminen
ſis Mediolani primum,pòſt Genuæ,Iacobus frater ſuus Bononiæ,Procellius Romæ &
Neapoli & Thomas Pontanus Peruſiæ,uarijſq; ciuitatib.Seneca Camertinus, Italia bo
nis literis implenda pro uiribus enitunť:autor eſt Plinius olim nebulas nutrire uuas,di-
ſputat Rauẽnæ uina præſertim uermicula haberi optima. Sed Martialis cõtrà ſentit his
uerſibus:Sit Ciſterna mihi quã uinea malo Rauennæ.Nã poſſum multo uendere pluris
C aquã:& alibi dicit nullo in ſolo gratiorẽ gigni aſparagũ ijs,quos uidit in hortis Rauen- *Aſparagus.*
natium,quod Martialis confirmat his uerſibus,Mollis & æquorea quæ creuit ſpina Ra
uenna:Non erit incultis gratior aſparagis.Et alio item loco ſcribit Plinius in Rauenna
tium mari rombum eſſe optimũ.Martialis uerò indicat Rauennę ſemper alias ſicut nũc
eſt,ranas fuiſſe multas.Cum cõparata rictibus tuis ora, Niliacus habeat crocodillus an-
guſta,meliuſq; ranæ garriant Rauennates.Cingunt Rauennã amnes duo Bediſum faci
entes,quorum qui ad dexterã Montonus,qui ad ſiniſtrã olim Vitis nunc Aquæductus
diciť,ortum in Apennini iugis propinquo Tyberis fonti loco habẽs:adiacetq; illi intus
Meldula oppidũ,& ſuperius Galeata,poſt ſancta Sophia. Ad Mõtoni fluminis ſiniſtrã
in uia Flaminia eſt Forumliuij ciuitas uetuſti nominis,tertiũ obtinẽs locũ inter quatuor
fora,quæ innominata Pliniũ ea in regione diximus poſuiſſe. Videmus aũt Euſebiũ de
temporibus dicere Gallum poetã cuius ſæpe Virgilius & Horatius meminerunt fuiſſe
Foroliuieẽſem , & Plinius in uinis Italiæ optimis Liuienſes enumerat : fuit uerò ea ciui- *Forumliuij.*
D tas, qđ procul à uanitate mendacij de patria noſtra ſit dictũ,uiris præſtantiſſimis præſer *Gallus poeta.*
tim literatis fœcunda:quæ præter Gallum poetã Guidonẽ Bonactũ aſtrologorũ princi
pem habuit,quæ Rainerium Arſendum Iureconſultũ celebrẽ Bartoli Saxoferratenſis
præceptorẽ,& per eadẽ fermè tempora Checho Rubeo & Nereo Morãdo uiris doctiſ
ſimis & Franciſco Petrarchæ ſicut ipſe in epiſtolis ſæpe memorat amicis ornata fuit.ex
celluit uerò per ætatẽ noſtrã Iacobus de Turre Forliuienſis cunctos philoſophiã medi-
cinamq; profeſſos:& Iacobi Alegreti Forliuienſis bucolicũ carmen extare uidemus cæ
teris poſt Virgilianũ eo in genere ſcriptis carminibus facilè ut periti iudicant præponẽ
dum.quid qđ Vgolinus cognomine Vrbeuetanus Forliuij genitus & nutritus oẽs æta
tis noſtræ muſicos ſine cõtradictione ſuperat,æditusq; ab eo de muſica liber haud ſecus
omniũ qui ante ſe ſcripſerũt labores obſcurabit,q; Bonati opera uetuſtiſſimorũ ſcripta
aſtrologorũ ſeponi faciũt:obijtq; nuper Ludouicus Forliuienſi & epiſc.& ciuis philoſo
phorũ ætatis noſtræ theologorũq; facilè princeps . Rei aũt bellicæ gnaros & in eo mu-
nere claros habuit patria noſtra Ioannẽ Ordelaffum, Brandolinũ & Tybertũ Brãdulos
ac Moſtardã:quæ etiam nunc ornata eſt Nicolao Haſteo Recanetenſi ac Maceratenſi
epiſcopo

epiſcopo literis moribus & bonitate cōſpicuo, paritercꝫ eius pronepote Stephano Nar E dino cameræ Apoſtolicæ clerico, doctrina uirtutibuscꝫ decorato. Magnam item ſpem dei munere conſtitutam uidemus in quincꝫ Blondis natis noſtris, qui literis oēs pro ætate ſunt pleni. feraciſſimi etiam & in multis naturæ benignitate pręcipui eſt patria noſtra ſoli, quæ præter communes cæteris Italiæ urbibus fruges, uini, olei, frumenti, ſeminibus quocꝫ abundat aromaticis, nulli in Italia alteri ſolo ꝙ Apulo cōceſſis, aniſo, cardamomo, fœnogræco, cymino, coriandro: eā ciuitatē quartus Martinus pont. Ro. murorum munitione ſpoliatā, in uici ruriſúe formam redegit, quam ignominiam honeſtiſſima populo & male à pontifice exiſtimata præceſſit cauſa. Quū enim Galli eccleſiæ ſoliti militare Guidone Appienſi ductore urbem duriſſima ac diutina preſſiſſent obſidione, cuius meminit uulgaris poeta Dantes, populus Forliuienſis hortante Bonato Guidone armis correptis facta eruptione magnā in illis edidit occidionē. ſed qui armis reſiſtēdo fortes fuerant ciues ſuaſionib. poſtea molliſſimis ſe decipi permiſerūt, in quos pontifex immeritò iratus in mœnium urbis excidio deſæuijt. ad Montoni dexterā caſtrū Carū eſt F oppidū prius Salſubium à ſcatente ibi ſalſo fonte dictū: inde Donadula, poſt Caſſianū: deinceps arduo in colle eſt Porticus, eloquētiſſimo & Græcè Latinecꝫ doctiſſimo Ambroſio Camaldulenſi principe monacho quem genuit clarum: ut non immeritò nos aliquando gloriari ſoleamus, qđ ueteſti patriæ noſtræ agri, ius à Forliuienſi Prætore patrū noſtrorū memoria petere ſoliti, oppida, Plautū Saſſina, Ambroſiū Porticus genuerūt. Rauēnæ mœnia ſecus Montonū amnē foſſa attingit, à uetuſtiſſimis ut ingt Plinius

Paduſa. Meſſaniū appellata, duodecim milibus nauigia in padū perferēs: Paduſa ad eam foſſam incipit palus ueteſti nominis, & quā geographi unicā in Italia paludem eſſe uolunt, de qua in Georgicis Virgilius, piſcoſoúe amne Paduſa. Cōplectitur uerò quicquid lacunę aut ſtagnorū aut paluſtris ſoli, ab ea Rauēnate foſſa quinquageſimo fermè milliario Padū inter & Flaminiæ aut Aemiliæ agros intercedere uidemus, Annomocꝫ fluuius nec Adriaticū mare nec Padū attingens in eam primus delabitᷣ paludē: cui fluuio primus in ſicco adiacet trauerſaria Rauennatū uicus, & pari ſpatio ad dexterā Bagnacauallū no- G ui nominis oppidū prius Tyberiacū & aliquādo ad Caballos appellatū. Diuidit aūt interius Annomo Fauentiā ueteſti nominis ciuitatem, cuius tamē factā primo mentionē inuenimus apud Liuium libro LXXXIX Sylla Carbonem cum exercitu ad Cluſium, ad Fauētiam, Fidenciolamcꝫ cæſo Italia expulit. Et Helius Spartianus in uita Hadriani: interfecti inſidiatores Hadriani conſulares, Palma Terracinæ, Nigrinus Fauētiæ. Idēcꝫ Spartianus: Ceionius Cōmodus qui & Helius uerus natus eſt maioribus Fauentinis. & Iulius Capitolinus Lucij ueri Helij imperatoris uitā ſcribēs ſic habet, Origo eius paterna ex Etruria fuit, materna ex Fauentia. eamcꝫ urbem Gotthi ſuſtulerunt, & poſtea reædificatam Federicus cognomine Barbaroſſus male habitā reddidit immunitā. Et anno abinde uix dum ducenteſimo Brittones in Italia tunc militantes diripuerunt. Nuper uerò Guidatius Manfredus primò, poſt Aſtorgius frater, præſtantes rei militaris duces eādem uicariatus eccleſiæ titulo gubernantes, muro cingere præualido inceperunt. Ornata fuit Fauentia nuper Martino præſtanti rei militaris ductore. Tradi uidemus à multis H Octauium Auguſtum M. Lepidū, & M. Antonium de ſceleſtiſsimo Triumuiratu ſuo apud Cōfluentia prope Bononiam cōueniſſe. Abeſſe autem non poteſt, quin aut Fauētia aut ꝓxime apud Bagnacauallū Cutignolam & Lugū ubi flumina Annomo Senius

Confluentia. & Vatrenus ac Padus in mare unis oſtijs cōfluunt ea fuerint Confluentia: de quo nefario ſcelere in hāc ſententiā ſcribit Liuius libro CXIX. In Triumuiratu proſcriptio facta eſt in qua plurimi Equites, Senatores CXXX uiciſsim conceſsi. Lepidus enim L. Paulū fratrem, Antonius L. Cæſarē auunculū, & Octauius M. Ciceronem, qui à Popilio legionario milite, quū haberet annos LXIIII occiſus eſt, caputcꝫ cū dextra manu in roſtris poſita, ubi multos defenderat. Plinius de lino Italiæ tractans Fauentinū in Aemylia uia miris effert laudibus. & alio loco eos numerans, quos Veſpaſianus imperator facta Italiæ deſcriptione excellenter inueteratos reperit, unā dicit mulierē Fauentiæ inuentam fuiſſe, quæ annos XXV ſupra centeſimum nata erat. Interius quarto ſupra Fauentiā mil

Aureolum. liario Aureolū eſt oppidū, eccleſię Rauēnatis amœniſsimo in colle ſitū, ſub quo in Annomonē defluit Martianus torrēs, qui latera abluit Mutilanę uetuſtiſsimi oppidi, cuius

Mutili

A Mutili tunc appellati Liuius in principio belli Macedonici, ſicut in Rauēna oſtēdimus meminit, fuitq́ ante quingētos annos nobilis familiæ Comitū, qui Guido cognomine per Flaminiam & Etruriam floruerunt. Supra Fauentiam ad Anomonis fluenta Coualliſ eſt fluuij nomē retinēs populis frequētata, in qua Braſgella, Rōtana, Grattaria, Caſtilionum, Caſtella, Marrate & Biſurcus uici, & ſub Apennino Criſpinus. poſt Anomonē Paduſam paludē influit Sennius amnis, cui ipſa in palude & in ſylua, quā Lugi dicūt, adiacet Fuſignanū oppidū. Et ad dexterā Sennij ripam Cutignola eſt oppidum: unde Attendula gens Sfortiorum familia fluxit in Italis nunc clariſſima. Adiacet Lugo Zagonaria caſtellū acceptæ à Florētino populo cladis in Philippenſi bello, & capti in eo prælio Caroli Malateſtæ, quod in hiſtorijs diffuſè oſtēdimus memoria celebratū. Et intra ſecūdum inde milliarium ad Sennij ripam exciſum eſt oppidū Cunium, ex quo operis huius principio diximus familiā nobilem Cunij Comitum originem duxiſſe, quæ multos habuit belli duces. nō itaq́ duximus omittendum, quod maximè ad præſentē facit intenB tionem, Albricum Cunij Comitē, qui primus hoc nomine in ea familia fuit, fato quodā illum fuiſſe, qui maximā in re militari Italica fecit mutationē. Vt enim remotiora omittamus tēpora reipub. & imperatorū, qui ad inclinationē uſq́ imperium Romę & in Italia integrum tenuerūt. ut etiā illa prætereamus, quæ per annos fermè quadringētos malo ſuo Italia per Viſigothorū, Erulorum, Oſtrogothorū & Longobardorū tēpora uidit accuratè noſtris in hiſtorijs narrata, magnā quietem Italia ſub Carolo Magno & ſuis filijs ac nepotibus Romæ imperātibus, per annos circiter cētum habuit. Sed mox ad priſtinos penè labores ſub Italicis tribus tyrānis Berengarijs redacta, breui poſt Germanorum regū imperij titulo ornatorū tēporibus uaria uti fortuna cœpit. quę aliquot ex ipſis tyrānos, aliquot inertes malignos paſſa nihil minus mali uidit, q̄ cùm inter ſeipſam diuiſa eſt. & parte oppreſſa pars aſtu, dolis aut fortitudine uſa calamitatē ad tempus potuit declinare: unicū uerò tantis malis remediū aliquādo excogitatū eſt, cùm implorata Romanorū pontificū auxilia aliquos à mali regis, ſiue imperatoris Germani ſęuitia tutabāC tur. Quanq̄ tempora ſæpe fuerūt, in quibus magis ipſa pōtificū diſſidia cum malis principibus nocuere. Cùm itaq́ ad Romanorū pōtificum aliquādo inefficax remediū eſſet uiſum, cœpere urbes in Italia potentiores præſertim Lōbardiæ & Marchiæ Taruiſinæ ſeſe in libertatē erigere, & ſocietatibus initis inuicem ſe tueri. Irruerunt uerò aliquoties Germani reges, Otto tertius, tres Henrici, tertius & quartus, & poſtea ſeptimus. deinde primus Federicus, & ſecūdus, & demū Ludouicus Bauarus. & hinc pōtificibus ſocijſq́ bello populis inde regibus, uel impugnātibus, uel iniuriā propulſantibus ſtrages ubiq́; cędes, direptiōes, incēdia in Italis ſunt cōmiſſa: ut auſim affirmare plus aliquādo calamitatis ab hac gēte acceptū, q̄ rarò aliâs à barbaris omnino Chriſtianæ fidei hoſtibus perpeſſum erat. In tātis malis ultimo penè Bauari tēpore cœperūt Ro. pōt. atq́ etiā aliquæ bellorū ſociæ ciuitates aduerſus Germanicā tyrānorum rabiē externos milites, Frācos; Hiſpanos, Anglicos, Brittoneſq́ mercede conductos in Italiā uocare: quinetiā quoties orta inter electores imperij, q̄d ſępe cōtingit, aut aliter inter Romanos principes diſcorD dia uiſum eſt tutū eſſe Germanorū electo imperatori inimicorū pręſidia pretio ſunt accepta. Vnde factū eſt, ut per annos circiter centum à Martini quarti pontificatu uſq́ ad Gregorij XI. tempora diuerſis in regionibus Italia, aut Theotonicos, aut Brittones, aut Anglicos habuerit mercede cōductos. Nulla em̄ erat Italiæ ciuitas, quæ Italico homini ſtipēdia penderet. ſed ſinguli populi inter ſe centuriati ſuę reip. munera gratis obibāt. & uexilla curru uecta, quod appellarūt Charrotiū in expeditiones ac prælia ducebātur. accidit q́ dimiſſos aliquādo aut aliâs cùm prædandi libido inceſſit, huiuſmodi cōductos mercenarios milites plura maiora q́ dāna noſtratibus, q̄ eos à quibus timebātur intuliſſe. dicūt hoc maximo experti dāno Peruſini clade ingēti XII. miliū, uel ferro cæſorū, uel Tyberi enectorū à Brittonibus Anglicíſq́ afflicti. teſtantur Cęſena Fauentiaq́ crudeliter direptæ, & omnis regio affirmat urbi Romæ adiacens, in qua ferunt, qui interfuerūt ſupra LX. oppida, & caſtella partim funditus, ut nunc manēt exciſa. partim habitatoribus pulſis ſpoliata fuiſſe, ut felices habiti ſint ex ipſis, q nihil rerū amiſſione durius ab Anglicis Brittonibuſq́ fuerūt paſſi. Creſcebat interim Vicecomitū in Lōbardis potentia, Benedicti XI. pōtificis Romani autoritate in Bauari damnum dedecuſq́ Luchino Vice-

Vallis Anomonus.

Albricus comes Cunij.

Charrotium.

comiti & Ioānі eius fratri Mediolanēſi archiepiſcopo attributa. & uariè per aliquot tē B
pora inter Lōbardos, quod diffuſè in hiſtorijs diximus, eſt certatū. quibus in bellis cùm Brittones, Anglicię́ cōtraria Bernaboui Vicecomiti ſentirēt, armauit ille cū alios in Italia tum in primis Albricū, de quo dicere cœpimus Cunij comitē, qui externo militi ſępe cōgreſſus ſupior uictorq; euaſit. Et tamē uariāte ut fit fortuna exercitu Bernabouis fracto fugatoq; Albricus eſt captus, quē ut militari ętatis noſtrę more dimitterēt, cū illi precibus rationibuſq; alijs adduci non poſſent, Bernabos argento ad trutinā quāti pōderaret impēſo redemit. Iſq; prę́ſtātiſſimus ductor eam gentem externā breui expulit Lombardia, quæ Vicecomiti erat ſubdita. Bernaboue poſtmodū à nepote in carcerē coniecto, Albricus ſtipēdio dimiſſis Italis omnibus, qui arma ferre cœperāt, ſeſe ducem ea ratione exhibuit, ut coacti eam in militiā prę́ſtātiores quiq; inito fœdere, quod ſacramēto firmatū eſt, una eſſent ſocietas ſancti Gregorij appellata. qua cum ſocietate adeo ardēti celſoq; animo externos Albricus eſt inſectatus, ut nullus qui paterna auitaq; origine in Italia genitus nō eſſet, arma per eū circūferre ſit auſus. Fuiſſe aūt ad quadraginta equitū F
milia externos Italia tūc pulſos audiuimus: cū Albricus ſua ſocietate repētino tumultu cōgregatos, uix duodecim milia habuerit. Fomeſq; id & origo quædā fuit omnium rei militaris ducū, quos audiuimus & ipſi uidimus adminiſtrādorum bellorū gloria excelluiſſe. Nā Braccius Mōtonenſis domeſticus Albrico familiariſq; fuit. Sfortia cum Laurentio Attendulo cōſanguineo prima ductu Brādolini Foroliuienſis in Albrici exercitu tyrocinia fecit, pariter Paulus Vrſinus, Moſtarda Foroliuiēſis, Tartaliaq; Lauellēſis, & Thomaſinus Cribellus Mediolanenſis, Albrici ductu, auſpicijs, & diſciplina militiā ſunt ſecuti. Inſtitutæ aūt in Italia militiæ Albricus nouū addidit ornamētum, q; ubi thoraces, ocreas, brachialiaq; ex corio, q̄d nos uidimus, uel externi, uel ciues in tumultibus patrię militantes induebātur, ferro ipſe & chalibe totum armari hominem primus edocuit, & in ſua ſocietate curauit. Externis Italia pulſis Albricus in Neapolitanum ſe cōferens regnum Ladislao regi, à quo magni cōmeſtabilis dignitate ornatus fuit, talē pręſtitit operā, ut nedum regno à multis potentiſſimiſq; inuaſoribus occupato ſit potitus, ſed G
talia per Italiā iecerit fundamēta, ex quibus apparuit eum niſi morte poſt Albricū præuentus fuiſſet regni Italici atq; imperij dignitates in Italiā reducturū fuiſſe. Sentiāt uerò quicqd alij uolūt, noſtra fert opinio, tāti fuiſſe externos milites, Anglos, Brittones, Germanos, Italia pulſos eſſe, ut & opibus magis abundauerit, & maiorē certè tutiorē quietem poſtea ſemper habuerit. Nā etſi in bellis, quæ poſt eam externorū eiectionem ſunt geſta urbium oppidorumq; direptiones cōmittuntur: ab excidio tamē incendio & ſanguine noſtri ſæpius temperāt, & q̄d uni in expilatione damno eſt, opes alteri Italico accumulat, quas externus barbaruſq; aſportaſſet. Quinetiā ecōtra factū uidemus, ut cùm multi ex Italicis magna cōducti mercede Francis & Anglicis cœperint militare, ſpolia inde & pecunię in Italiā deferātur. Nulluſq; mihi oſtenderet ædificādi, ueſtiendi, ornandi, & cæterā omnem uitæ noſtræ, quam hoc ſeculo uiuimus luxuriem, lautitiam, cæteroſq; magnificos apparatus certè ſuperioribus ſeculis fieri ſolitis maiores aliūde, quàm ab hac ſecuritate & tutela originē habuiſſe. Quæ omnia Albrico noſtro Cunij alumno, H
quod exciſum nunc aratur, nō immerito laudem gloriamq; perpetuam accumulāt. Nec tamen negamus Ro. curiæ in Italiā ab Auinione reuerſionē opulentiā Italiæ plurimum adauxiſſe. Nam cùm per annos LXX. Auinione Ro. pont. curiā tenuiſſent, Gregorius XI. natione Lemouicenſis eandem ad annum ſalutis LXXX. ſupra milleſimū & trecēteſimū, in Italiā traduxit. At poſtq; Dei munere & eloquētia per uiri Romādioli Rauēnæ geniti uirtutē reuiuiſcere cœpit, & noua tutiorq; rei militaris forma in Italia externis eiectis per Albricum item Romādiolum eſt reddita, eandē quoq; Romandiolā per noſtras manus tertiā in rebus maximis gloriā Italiæ ſperamus dediſſe, q latentē ſupra mille annos hiſtoriā tanta attigimus diligentia, ut omnem nedum Italiæ, ſed totius olim Ro. imperij prouinciarum, regionumq; ſtatum, ad quorum uel regum, uel principū, uel nationum manus peruenerit, clarè magis & q; fieri poſſe uideretur, diffuſè oſtenderimus, cùm Roma interim inſtaurata, Italiā quoq; abſterſa errorū obſcuritatumq; multa rubigine, nouerimus illuſtrare. Interius uia Flaminia Sennium iungit pons Proculeius, & ad dexterā in eadem uia Bologneſium eſt noui nominis oppidum, quod patrū noſtrorum

Braccius. *Sfortia.* *Roma inſtaurata.*

A memoria Bononiẽſis populus à fundamẽtis ędificauit. Supra ſunt Soſenana & in Apẽnino Palatiolū caſtella olim rei militaris gloria clariſſimæ genti Vbaldinæ ſubdita, quæ ſuperiori ſeculo ſimul cū lōgiſſimi tractus Apẽnini uicis, caſtellis, & oppidis ab eadem gẽte poſſeſſis populus Florẽtinus per arma cepit. In Paduſã itẽ Vatrenus ſequit̃ amnis; *Vatrenus flu.* quẽ Plinius ſcribit ſolitū fuiſſe oſtia Padi, nunc primaria ubi Spineticū appellabatur adaugere. Sed nũc auerſo penè uiginti milibus curſu noui nominis oſtia in Paduſam & Padum habet Zaniolū appellata, ubi claræ memoriæ Nicolaus Eſtẽſis Marchio magnifici operis arcẽ, & poſtea Leonellus ſucceſſor, ac filius uiã, quę duodecimo milliario perducit Lugū fecerunt. Intus ad Vatreni dexterã in uia Flaminia eſt Imola Forumcornelij priſcis appellata, *Zaniolum.* ad quod erat Æmyliæ regionis initiū. Martialiſq; poeta hãc urbem inhabitaſſe uidet̃, ſicut his in uerſibus innuit, Si quibus in terris quã ſimus in urbe rogabit, Cornelij referas me licet eſſe foro. Ea ciuitas à Narſetis militib. ſicut in hiſtorijs diximus diruta, & breui pòſt à Clephi immaniſſimo Lōgobardorū rege ſub nouo hoc Imo-

B læ nomine, ut Rauẽnatibus fidẽ po. Ro. ſeruãtibus opponeretur ædificata eſt. habuitq; paulo ſupra ętatem noſtrã Beneuenutū, qui grammaticus & ludi magiſter tunc in Italia primarius, cùm hiſtorias noſſet aliqua ſcripſit. Claruitq; diebus noſtris Ioannes Imolenſis pōtificij & ciuilis iuriū peritiſſimus. Eſt interius ad Vatreni ſiniſtrã ſeptimo ab Imola milliario Taxignanum oppidum, quod decimum Ioannem Romanū pōtificem genuit ingentis certè uirtutis & famæ uirum, à quo Saraceni mediam fermè Italiam obtinentes in fugam primo cōuerſi, poſt ad Lirim fluuiū magna occiſione profligati Italiam reliquerũt. Fuit quoq; Taxignanum ſuperiori ſeculo ornatum Petro excellẽti medico: & nuper ex uico Codregnano, qui Tãxignano mille quingentis paſſibus abeſt, originẽ habuit Ioãnes Ferrarienſis epiſcopus uir cùm doctus, tum omnimoda uitę ſanctimonia redundans. Suprà ad Vaterni dexteram Coderonchum, & ſuperius ſub ipſis Apennini radicibus eſt Florentiola nouum oppidū à populo Florentino, cui ſubeſt ædificatū. Proximo item in Paduſæ loco oppidũ eſt Caput ſilicis appellatū, per quod tranſmiſſa lintri-

C bus ſeptimo millario Paduſa per Zaniolū nauigat̃ in Padū. uia quæ ab eo oppido Imolam XII. dicit milliario Silicis nomẽ retinet, inde olim inditū quod ſilicibus Roma auectis ſtrata fuit. Cùm enim Ro. Impe. florente, aliquã belli aut pacis uſibus neceſſaria in Æmyliã deferri eſſet opus, ea mari aduecta per Padi oſtia, & inde per Paduſam huc loci cōportabantur: unde uiam natura ſoli & paludis propinquitate cœnoſam, & raro tũc ſicut & nunc etiã æſtate plauſtra perferentem ſterni neceſſitas adegit. Silices autem Roma auectos, ut dicamus facit Plinius, qui genus id lapidis nullo alio quàm circa urbẽ & mare Etruſcum loco reperiri dicit. Diſperſos uerò per Ferrariam Imolã ac circunſtantia loca ſilices, ab hac nũc ſpoliata uia acceptos uidemus eſſe ex his, qui nunc in ſtratis circa urbem Romã uijs paſſim cōſpiciuntur. Sequitur torrẽs in Paduſam labens Siler, cui intus appoſita ſunt agri Bononienſis oppida S. Petri ad dexteram, & Ducia ad ſiniſtram. Superius uerò in montibus eſt Flagnanum oppidum, II. Honorio pont. Ro. ibi genito decoratum. Torrens inde habetur Claterna Paduſam iuxta uicum ad Caballos petens,

D ad cuius nominis pōtem uiam Flaminiam iungentem oppidū fuit Claterna, cuius modica apparẽt fundamẽta, de quo Cicero ad Lentulū, Erat Claternæ noſter Hircius, ad forum Cornelij Cæſar. paruo inde ſpatio à Paduſa abſunt oppida: hinc Medicina inde Butrium populo & quidem diuite frequẽtiſſimum. Suprà eſt in collibus Varagnana. Idex inde habetur fluuius apud Mulinellã uicū Paduſam attingẽs, unde uigeſimo ſtadio ad Padi ripas lintribus nauigatur. Ad ſiniſtramq; Idicis primo in colle caſtellū eſt Brittonū ſub Apennino, ad ſiniſtrã Viſanum, ad dexterã Caburatiū. amni Sauenæ Paduſam illabenti Bononia adiacet. Suntq; intus ad eius amnis ſiniſtrã uia Florentina uici Planoriū primò, pòſt in mōtibus Loianū, inde Scaricalaſinum, & in Apẽnino Caprenū. deinceps eſt Rheni Bononienſis pars foſſa manufacta per urbem ducta. quæ Aueſam torrentulū urbẽ diuidentem ad Pomerium augẽs, Lintres per Paduſam dimittit in Padū. Secundū huius nauigationis ſiniſtrã Paduſæ adiacet Ocelinum turris in Ferrarienſi uia ad limitis *Ocelinum.* agri Bononiẽſis cuſtodiam cōmunita. Apud Ocelini turrem Paduſæ finem olim fuiſſe, & Rhenū Bononienſem eo in loco aut propinquo Padum influxiſſe, indicãt peruetuſti utriuſq; amnis aluei: indicantq; pariter Ptolemęi ac aliorum geographorū deſcriptio ac

pictura:cùm uerò Padus quatuor ferè milia paſſuũ retroceſſerit,quicquid præſentẽ Pa- E
di ripam & Ocelinum intercedit,Paduſę acceſſit:nec ut antè cõſueuerãt,Padũ illabunt
Rhenus & Scultẽna,ſed Lauinio & Samogia auctus Rhenus & Scultẽnæ & Formigi-
ni torrentulo iungit,coactaq́ꝫ huiuſmodi aquarũ moles per ultima Paduſę oſtia ad Bõ-
denum illabitur Padũ.Id uerò Bononienſis agri, quod Rhenũ Paduſam & ipſam inter-
Podium. cedit urbẽ,plurimis uicis,oppidis & caſtellis frequẽtatur.Podio Lambertinorũ,Proſpe
Galeria. rio Plateſiorũ,Venãtio,Galleria,Peretulo,Centio & Plebeio. Bononiã urbem uetuſtã
Bononia. ſcribit Plinius,urbium quas Etruſci ultra Apenninũ habuere primariã Boiorum poſtea
caput fuiſſe, ut pro Felſina credatur primũ Boionia pòſt Bononia eſſe dicta. Eã Liuius
XXXVII.dicit,coloniã à Romanis deductã,agrumq́ꝫ eum fuiſſe captum de Bois Gal-
lis,qui ager primus fuerat Etruſcorum.quã per Auguſti & aliquot imperatorum tempo
ra trium opulentiſſimarũ Italiæ ciuitatum ſupero mari adiacentium unam fuiſſe, quum
alij dicunt ſcriptores,tum affirmat Plinius. Suetonius autẽ dicit Octauianũ Bononien-
ſibus,quod in Antoniorum clientela antiquitus fuerant,gratiam feciſſe cõiurandi cum F
tota Italia pro partibus ſuis.Idemq́ꝫ Suetonius ſcribit,Neronem imperatorẽ oraſſe Lati
nè pro Bononienſibus ad Cõſulem & ad Senatũ.Iulius Capitolinus in XXX.tyranno-
rum geſtis rebus de Cẽſorio dicit, Erat eius ſepulcrũ grandibus literis circa Bononiam,
inciſi ſunt eius honores:ultimo tamẽ aſcriptũ eſt Felix per omnia infeliciſſimus. Ad an-
num ſalutis XXXX.ſupra DCCC.Sergij põt.Ro.os porci prius appellati temporibus,
quum Lotharius tunc imperator Ludouicum filium Romam cum copijs mitteret,Bo-
nonienſes illum multis incõmodis damniſq́ꝫ affecerunt.Quamobrem ille conuerſo,qui
iam præterierat exercitu ultionis modum exceſſit,quod poſt agri uaſtationẽ, factaq́ꝫ in
inſontibus per uicos uillaſq́ꝫ repertis,cædem,obſeſſam urbẽ captamq́ꝫ reddidit immuni
tam.& tamen illam ad annum ſalutis LXXI.ſupra ducenteſimum & milleſimũ tam ſci-
mus fuiſſe potentẽ,ut aduerſus Venetos liberã mari Adriatico nauigationẽ prohiben-
tes,tribus annis bello cõtenderit,in quo Bononiæ Prætor caſtra habẽs apud Padi oſtia,
ubi caſtellum Bononienſes ædificauerãt,quadraginta milia equitũ peditumq́ꝫ in exerci G
tu tenuerit.repulſiq́ꝫ Veneti amiſſis aliquot copijs,cum ducis Venetiarũ Laurẽtij Teu-
poli ductu paratiores rediſſẽt,inter Bononiẽſes Venetoſq́ꝫ pax firmata eſt:in qua actũ
eſt,ut Padi oſtiorũ cuſtodia Venetis relicta,poſſent Bononienſes per ea ſal & frumenta
abſq́ꝫ uectigali ad libitũ deportare. Sequenti anno orta ciuili diſſenſione Bononiẽſes fa
ctionẽ ciuium,ut dicebãt, imperialẽ patria eiecerũt,Lãbertatios,& eorũ partes ſecutos
Aſinellos,de Andalo,comites Panici,Carboneſios,Storletos,Albaros, de Villa noua,
de principibus,de abbate,comites Butrij,Fuſcardos,de Albeſio,de Fratta, de Lamola,
de Ruſticanis.exinde cũ pars quæ in ciuitate uictrix mãſerat,extorres animoſius inſecu
ta Forũliuiũ in quã illi ſe receperãt ciuitatẽ obſediſſet, Bononiẽſis exercitus fractus eſt
& fugatus,quo in prælio legi in Venetorũ monumentis octo milia Bononiẽſium ceci-
diſſe. Quoquo autẽ modo res poſtea ſe habuerint, Bononiã anno XC. uix dum elapſo
fuiſſe à Ro.eccleſiæ magiſtratibus hoc nouo,quẽ nunc habet, circundatã muro ſcimus:
cõſtatq́ꝫ eam nõ muro magis per id temporis, ac diu poſtea quàm opibus amplificatam H
fuiſſe.habuit Bononia,ſicut tradit Euſebius,L.Põponium Bononiẽſem Atellanarũ ſcri
ptorem.& paulo pòſt per M.Tullij Cice.tẽpora,ſicut ipſe in Bruto dicit,C Ruſticellum
oratorem haudquaquã cõtemnendum.& ſecundo Lucio põt.Ro.Alberti filio ciue or-
nata fuit.Martialis uerò eam urbem Ruſo ornatã fuiſſe dicit his uerſibus, Funde tuo la-
crymas orbata Bononia Ruſo,Et reſonet tota plãctus in Æmylia.Pliniuſq́ꝫ refert cũ Ve
ſpaſiani imp.edicto Italiæ cenſus haberetur, L.Termicium Marci filium Bononienſem
XXV.& centũ annos fuiſſe natum.Idemq́ꝫ Plinius dicit nullos calamos aptiores eſſe ſa-
gittis,q̃ Bononiẽſes:& ſpeculares lapides breues,maculoſoſq́ꝫ cõplexu ſilicis in Bono-
nienſi agro reperiri. Habuit autem paulo ſupra ætatem noſtram Bononia Ioãnem An-
dreæ Calderinũ Iurecõſultorum ætatis ſuæ celeberrimũ. Gaudemuſq́ꝫ ætatem noſtram
tuliſſe Nicolaum Albergarũ,qui primò Cartuſiæ monachus, pòſt Bononiæ epiſcopus,
demũ Ro.eccleſiæ cardinalis,uir fuit cùm celebris ſanctimoniæ, tum etiã ſapientiæ ſin-
gularis.nuper quoq́ꝫ Antonius claruit Bẽtiuolius,uir nobiliũ ætatis ſuæ in Bononia po
tentiſſimus:& potentiũ ſui ſeculi,bonarum artium,cęterarumq́ꝫ uirtutũ,pręſertim libe-

ralitatis

A ralitatis gloria celeberrimus. Obijtq́ proximis tẽporibus philoſophorũ ſui ſeculi præ-
ſtantiſſimus Nicolaus Faba Bononienſis. Superſunt autẽ Gaſpar nunc epiſcopus Imo-
lenſis & philoſophus inſignis, & multi iuriũ ciuilis & pontificij & philoſophiæ ac medi
cinę ſtudijs ornatiſſimi, Ludouicus de gẽte Ludoſia ſacri palatij Apoſtolici auditor, Ba
ptiſta Floriani Iurecõſultiſſimi filius, Gaſpar Arrẽgherius & noſter Bornius Salẽſis. Ma
trem uerò ſtudiorum Bononiã tam paucis nunc ornari elegãter doctis nullus mirabiť,
qui meminerit (quod cum horrore dicimus) ciuiles diſcordias plures ferro per ætatẽ no
ſtram Bononiæ abſtuliſſe præſtãtes ciues, his quos nunc ipſa & duæ ſimiles in Italia ha-
beant ciuitates. Ad Rheni ſiniſtrã interius Oliuetũ, ubi cõuallis Rheni incipit uicus. Ad
dexterã ſub Apẽnino Caſium, in Apennino Granariolũ arx altiſſima. Inter Samogiam *Caſium.* *Granariolum.*
torrentem & Scultennã amnem ſunt oppida & caſtella Creualcoriũ, Perſicetum, Fran-
cum, ubi olim fuit forum Gallorũ, apud quod oppidum M. Antonium Hircius & Panſa
Coss. prælio ſuperarũt: de quo prælio ſic habet Liuius lib. CXIX. Cum Panſa Cos. ma-
B lè aduerſus Antonium pugnaſſet, M. Hircius conſul cum exercitu ſuperueniens fuſis
Marci Antonij copijs fortunã utriuſq́ partis æquauit. Victus deinde ab Hircio & Cæ-
ſare Antonius in Galliam cõfugit. At Hircius, qui poſt uictoriam in ipſis hoſtiũ caſtris
ex uulnere ceciderat, & L. Panſa ex uulnere defunctus in cãpo Martio ſepulti ſunt. De-
inceps intus ſunt Pluinatium, Bazanum, mõs Velius, agri Bononienſis caſtella. Eſt etiã
in Bononienſi agro in paludem Paduſam uergenti Nouãtula oppidum monaſterio in-
ſigni ornatum, quod glorioſæ Matildis comitiſſæ opera impẽſaq́ ædificatũ eſt. Sed iam
Scultẽnæ ripa ad quã peruenimus, Ciſpadanæ Romãdiolæ regionis finis, ad Trãſpada-
nam eiuſdem partem tranſeundũ eſſe admonet. Ad prima Padi oſtia Spinã urbem Dio-
medicis opibus fuiſſe cõditam ſcribit Plinius; ſed eius nunc parua extãt ueſtigia partim
Vallis, partim dorſum Spinæ appellata, unde propinquũ Padũ ueteres Spineticũ appel
lant, de quo in Spinetico tradit Suetonius Claudiũ imp. de Britannis triũphaturũ nauẽ
ædificaſſe omnium maximã, quæ potius magna domus potuerit appellari. Primum ea
C dextera Padi ripa uicum habet Sanctalbertũ, ubi nũc anno LXXIX. atq́ cẽteſimo Ve-
neti caſtellum ędificarũt Marcomama appellatũ, ut Bononienſibus reſiſteret hoſtibus,
qui aliud caſtellum in aduerſa Padi ripa, ſed inferius iuxta mare magnis ſumptibus com
muniuerant. Eſtq́ is S. Alberti locus, unde per foſſam Paduſæ Meſſanicũ XII. milliario
Rauennã itur. Ea in Padi ripa frequentes & propè contigui intra uiginti milia ſunt uici;
Humana, Foſſa, Putula, Lõgaſtrinus, Filus à Padi rectitudine milia paſſuũ ſex cõtinua-
ta dictus, Rupta, Blaſianus in quo uillã habemus locupletẽ è regiõe Zanioli ſitã, in qua
horum partẽ ſcripſimus. & poſt Argenta oppidũ ſimul cum Ferraria à Smaragdo exar- *Argenta.*
cho, ſicut in hiſtorijs diximus primò mœnibus cõmunitum, duodeuiginti milia paſſuũ
diſtãs à Ferraria ciuitate: quo in ſpatio ſecundũ Padi ripam diſtat ab Argẽta tribus paſ-
ſuum milibus Coſandala uilla Marchionum Eſtenſium magnifici operis ædibus orna-
tiſſima. Ad eamq́ uillam rectus & primarius Padi curſus, qui præterlabitur anno nunc
centeſimo tortuoſiore ueniebat alueo: quẽ nunc à uico Codera corruptè pro capite Eri
D dani dicto, ſecus uillam Belreguardam deſiccatum uidemus. Nam pictura Italiæ, quam
in primis ſequimur, Roberti regis Siciliæ & Frãciſci Petrarchæ eius amici opus, Vicuẽ-
tiã Vicueriamq́ & Conã uicos proflueñti Pado appoſitos habet. Quare partes ipſas Pa-
di à Ferraria Coſandalũ, & à Coderea in mare nunc defluẽtes à centeſimo anno initium
habuiſſe nõ dubito. Supra Coſandalum alia eſt uilla, Monaſteriolũ appellata. At ſecun-
dum maris littus diſtãt à primarijs Padi oſtijs paſſus quindecim mille ſtagni, quod priſci
Capreſiam dixere, oſtia nũc Magna uaca uulgo appellata: ad quod ſtagnũ paſſuũ ſupra
duodecim milia in circuitu patens Comaclenſis ſita eſt uetuſta ciuitas, quã per Gotho-
rum Lõgobardorumq́ tempora claſſem armare ſolitam Veneti ab Alberto Berengarij
regis filio Comaclenſium auxilio iniuria laceſſiti, ad annum ſalutis nongenteſimum tri
ceſimum ſecundũ deſtruxerũt, ut ſemper poſtea, ſicut & nunc à paucis fuerit incolis ha-
bitata. Mirum uerò eſt cernere quantã id ſtagnum præſtet piſciũ copiam. quod anguil-
larum cephalorumq́ ſale cõditorum uis maxima inde habita, magnũ Eſtenſibus Mar-
chionibus uectigal omĩ propemodũ Italię ſatisfaciat. Scimus uerò, uidimuſq́ hac in pi-
ſcatione cõtingere, ꝗd Plinius de Bęnaco Mintioq́ ſcripſit his uerbis, In Bęnaco Octo-

bri menſe glomeratę anguillæ uoluunt mirabili multitudine,ut in excipulis eius flumi- E
nis Mintij,ob hoc ipſum fabricatis ſingulorū milium globi capiãtur. Volana ſequuntur
uetuſti præſentiſq; nominis oſtia,quæ ramus auget à Pado ueteri apud Codeream, ſiue
caput Eridani ſciſſus.Suntq; ea in inſula,quã biſurcatus hac ſciſſura Padus mare Adria-
ticum,ac palus Capreſia efficiunt uici populis frequẽtiſſimi,& uillis ciuium,ac omimo-
Maſſa. do agreſti cultu amœniſſimi:in queis eminẽt inferius Maſſa & Foſſadalbarū, Miliare &
Belreguar- Milliarinūq; & Medelana,& ſupra portus ac Belreguardū,ingentia cuius uillę magnifi-
dum. centiſſimi operis palatia à pręclaro pręſtãtiſſimoq; principe Nicolao marchione Eſtẽſi
in ueteri uico Vicœria ædificata,cæteris æquiparari poſſunt omnibus,quæ in ciuitatib.
alios Italiæ principes ædificaſſe uiderimus : hicq; Volanæ ramus uigeſimo ſupra mare
milliario dextrorſum ſe in alterū ſcindit ramū,cuius oſtia appellant Ghorū. Sunt quoq;
in inſula inde facta Codeghorium,& Maſſentia uici populis refertiſſimi.Ineſt quoq; cla
riſſimū, ædificijſq; ſuperbiſſimū Pomposiæ monaſterium. Quartus dehinc habetur ra-
mus Padi,quem cõtra Ficarolum diximus primum ab eo ſcindi:diciturq; in oſtio ad for F
naces ſic à uico,uel potius ab hoſpitatoria taberna denominatus.Idq; ultimū Padi oſtiū
limitem efficit,quo Romandiola ſecũdum mare diuiditur à Venetijs. In ea uerò inſula,
quã duo hi rami a Veteri Pado quintodecimo ſecundum ripam ſuperiorẽ diſtãtes mil-
liario efficiunt,Ferraria eſt ad ſecundum ueteri Pado appoſita: quã ciuitatẽ in Hiſtorijs
primum fuiſſe mœnibus circundatã a Smaragdo patritio , & Italiæ exarcho oſtẽdimus.
Nominis cauſam hanc afferũt uetuſta Rauennatium eccleſiæ monumẽta, ꝙ urbis illius
archiepiſcopi tria iurium eccleſię ſuæ loca à tribus metallorū nominibus appellauerint.
Aureolum Forliuienſis agri in amœno colle ſitum ab auro & Argentã Pado primario
appoſitã ab argento: Ferrariamq; à ferro. Ob eam autẽ quæ in Padi ramorum ſciſſura &
alueorum mutatione facta eſt locorū cõfuſionem nõ ſatis indicare poſſumus, utrúmne
in hoc Ferrariæ loco,an ſuprà ubi ramus eſt Ficaroli,incoluerũt Aſſarigi,quos populos
Etruria oriundos uult Plinius Aſſagiam foſſam in Adrianorū paludes deriuaſſe: & inde
urbis Adriæ ſummerſionẽ inchoaſſe Sed uetera hæc,ut ſunt dubia relinquentes,ad no- G
ſtrum redeamus inſtitutū.Cùm Ferraria urbs ab ipſo conditionis initio in partibus Ra-
uennatiū Romanorumq; ſimul aduerſus Lõgobardos duraſſet,illis à Carolo uictis poſt
donationem de exarchatu Rauennate factã Romanæ eccleſiæ , in eius obedientia per-
ſeuerauit. Tãdem quo tempore Germani imperatores eccleſiæ aduerſari cœperũt : ipſa
quoq; ciuitas ſub alterutris uacillauit. Sed ad annum ſalutis undecies centenū Matildis
comitiſſa Venetorū Rauennatiumq; auxilio eandẽ urbem ab Henrico III.eccleſię ho-
ſte occupatam ſibi ſubegit.Et anno ab inde centeſimo,& XXI.cùm Marchiones Eſtẽ-
ſes amicitijs diuitijſq; potẽtiſſimi in Ferraria eſſent: Salinguerra quidam Ferrariẽſis per
eorum & Ecelini de Romano amicitiæ occaſionẽ pręſidio uſus,Federici Barbaroſſi in-
ſtigationibus,auxilioq; Ferrariæ dominium occupauit : quem Innocentius IIII.pont.
Romanus Venetorum auxilio ad annum ſalutis duodecies centenum atq; quadrageſi-
mum expulit. Et Marchiones Eſtenſes Ferrariã ſibi paulo pòſt ſubigere inceperũt. Sed
anno abinde LXVIII.Veneti ipſis Marchionibus per arma pulſis Ferraria ſunt potiti: H
eamq; ut dimitterent adduci nõ potuerunt : licet Clemẽs quintus pont. Romanus ciui-
tatem Venetiarum eccleſiaſtico ſuppoſuerit interdicto : unde omnia eorum bona per
Gallias Britanniamq; direpta fuerũt.nec paruiſſent iuſſionibus Papæ Veneti,niſi lega-
tus eccleſię in Italiam Auinione ueniẽs,Marchionū Eſtenſium & Ferrarienſium extor-
rum auxilio fretus Venetos ui & armis Ferraria primū : pòſt caſtello Thealdo,quod ad
pontem retinebant,magnis utrinq; cõmiſſis cædibus deturbaſſet. Fuitq; poſtea ſemper
Ferraria ſub Eſtẽſis familiæ gubernatione põtificibus obediẽtiſſima:& adeo tali domi-
no felix,ut cum opibus & potentia creuerit per ſingulos annos: tum maximè proximis
Concilium. XX.annis mirabile habuerit incrementū,quod tum multiplicare fecit cõcilium à quar-
to Eugenio pont.Romano ibi celebratum Cui interfuerunt Ioannes Palęologus impe-
rator Conſtantinopolitanus:& quicquid pręſentis temporis Græcia Chriſtianis ſubdi-
ta uirorum habuit excellentiſſimū. Inchoata nanq; eſt Ferrariæ quam Florentiæ cõclu-
ſam fuiſſe diximus orientalis unio cū eccleſia occidentali. Habuit etiã Ferraria per æta-
tem noſtram pręſtantiſſimū principem Nicolaum Eſtenſem,cui ad ſummã gloriam ni-
hil præ-

A hil præter literarum ornamenta defuit: quã felicitatis partem additam uidimus principi Leonello, quẽ nuper amiſimus. Et nouus Marchio Borſius, & ſi literarũ ornamento caret: humanitate tamẽ, liberalitate & prudẽtia genitorẽ Nicolaum nobis redolet. Quod uerò præteritis tẽporibus nouæ, ſed ſplendidiſſimæ ciuitati defuit, preſens ſuppleuit ſeculum, in quo uiros habemus nobiles, literis humanitatis ornatos, Nicolaũ, Laurẽtium, Robertũ & Titum fratres Strozzas: Lippum Plateſiũ, & qui peritiſſimus etiam eſt medicus & philoſophus Hieronymũ Caſtellum. Difficilis nunc nobis reſtat limitũ huius regionis deſignatio, præſertim Adriam exarchatui Rauennæ ſubiectã ſimul cum Ferraria in Romãdiola claudere cupiẽtibus. Pado quẽ Ficaroli diximus appellari, decimo ſupra mare milliario ad dexterã ubi primum tellus habetur ſolida, & aratri patiẽs, adiacẽt Corbulę uici duo, aliquot paſſuũ milibus inter ſe diſtãtes. dehinc Criſpinũ. pòſt eſt foſſa Peloſella: cui intus adiacet Orchanũ ſpecioſa uilla prædictorũ, Nicolai, Laurentij, Roberti & Titi Strozzarũ doctrina æquè ac nobilitate gentis ornatorum. multas ab oſtio

B foſſæ Peloſellæ Padus alienas accipit aquas. Nam paruo ducta tractu ipſa foſſa paludes exonerat ampliſſimas: utpote quas magna pars Atheſis fluuij Veronẽſiũ, & totus Tartarus, totuſq; Menacus torrẽtes adeò latè longeq; augent, ut maris ſinũ amplitudine, ac ſublatis quãdoq; fluctibus oſtentẽt. Iuſuntq; & plura caſtella & uici, quorum ad dexteram primum eſt Fratta oppidũ: in quo ad annum ſalutis duodecieſcentenum atq; uigeſimum quartũ magna ac propè uniuerſalis populi utriuſq; ſexus cædes facta eſt ab Azzone nouello Marchione Eſtenſe partes Salinguerrę Ferrariẽſis tyrãni acrius inſequẽte. Ad ſiniſtramq; paludum Peloſella ingrediẽtibus eſt ſylueſtris domus: unde Patauina uia in Arquatã uicum peninſulæ Rodienſis eſt paſſuum duorum milium traiectus: mediaq; in ualle ſunt Treſienta, & oppidulũ Guilielmũ, ac ipſius uetuſtæ Adriæ fundamenta: inter quę uicus eſt eccleſia una, & aliquot domibus, ſed caſis ut plurimum piſcatorijs frequentatus. Ea urbs olim præclariſſima, quã mari Adriatico nomẽ dediſſe oſtẽdimus, à Græcis, Lydis, ſicut uult Iuſtinus, & ab Etruſcis, ſicut Liuius Pliniuſq; ſcribũt, originẽ

C habuit: quæ etiã nunc ciuitatis titulum ac diœceſim retinet. Oritur Menachus torrẽs ad Magnanũ agri Veronenſis uicum Ceretamq; & Prętellas uicos pręterlabitur. Tartarus item in agro Veronenſi ad Graecianũ oriũdus, Micarolum inſulã Porcariã ad ſiniſtram, & Gagium ad dexterã uicos habet. Atheſis autẽ pars, quæ dictas illabitur paludes, ſub Liniaco & uilla Bartholomacha primam ad Caſtagnarium ſciſſurã facit. Trium uerò huiuſmodi fluuiorum per cõtiguam regionem Marchiam Taruiſinã delabentium: ideò in hac curſum deſcripſimus, ut peninſulã Rodigienſem Hatrienſiũ diœceſeos ac regionis, quã claudunt, ſicut par eſt in partibus Romãdiolæ colligamus. Eſtq; ea in peninſula Rodigium nobile oppidũ Bartholomęo ornatũ Rouerella archiepiſcopo Rauennate ſtudijs eloquentiæ ac humanitate plurimum decorato. Eſt & Venetium caſtellũ antiquæ Venetiæ nomẽ ſeruans Sunt quoq; oppida Lendenaria & Abbatia populis frequentata. Supra foſſæ Peloſellę oſtium ſunt ad ſiniſtrã Francolinus, ad quem uia Paduana profecti Ferraria Padũ tranſmittunt. & ad dexterã pontis lacus obſcuri uicus. Supraq; per-

D uenitur ad Padi integri ripã, unde ramus ſcindit Ficaroli: deincepsq; integer eſt Padus. Hunc uerò Ficaroli ramũ intra centũ proximos annos inchoaſſe, ideo non dubitamus: quia Roberti regis Neapolitani, & Franciſci Petrarchæ pictura Italiæ, quã nos ſequi ſuprà diximus, ipſum nõ habet ramum. Præterea monaſteriũ ſancti Saluatoris, in quo arx Ficaroli ædificata fuit: & eius uices obtinens S. Laurentij de Caſellis eccleſia, monaſterio S. Mãrci Ferrarienſis annexa, uetuſta habet annorum quadringentorũ iurium ſuorum monumenta, in quibus facilè intelligit̃, ubi Padus ipſe nunc eſt Ficaroli dictus fuiſſe agros. confirmatq; nos in hac nouitatis huius rami opinione appoſiti ſingulis prædijs, ſinguliſq; iuribus monaſterij ultra citraq; Padũ hunc exiſtentibus fines, quibus deſignandis nulla unquã ipſius rami mentio facta eſt. Sunt ea in Padi integri ripa Serraualiæ, & caſtrum nouum arces. Maſſa, Brigantinus & Melaria uici tum opulentiſſimi, tum etiam populis frequentiſſimi. Deinceps terra, & per Padi ripam Lombardiæ, & ad contiguas Melariæ ac Brigantini agro paludes Taruiſinæ Marchiæ limites habentur.

Robertus Strozze.

Venetium. Lendenaria. Abbatia. Francolinus.

PErducta eſt ſuperiori libro Romandiola hinc ad ſiniſtram Scultennę am-
nis ripam: inde ad Melariam agri Ferrarienſis uicum, certos ultra citraq;
Padum limites ſuos: Lombardiæ nunc opera eſt impendenda. id nomen à
Longobardi. Lombardis tractum eſſe conſtat. Quando enim Carolus Magnus, & Ha-
Gallia Ciſalpina. drianus primus pontifex Romanus nomen, ut diximus, Romandiolæ in-
diderunt, hanc quoq; partem Italiæ aliquãdo dictam prius Galliam Ciſalpinam, uolue-
runt cenſeri nomine Lombardiæ, quod à Longobardis ad X. & VIII. ſupra ducentos
annos fuerat occupata. ſicq; eam Romana eccleſia ab ipſo tempore citra ſuis in monu-
mentis per annos ſexcentos quinquaginta fecit appellari. & quanquam Verona, Vin-
centia, Padua & Taruiſium ciuitas, ac omnis regio Aquileienſis eccleſiæ ab eiſdẽ quoq;
Longobardis ſemper fuerint poſſeſſę: certa tamen nobis ratione, quam ipſas deſcriptu-
ri regiones afferemus, quatuor illæ ciuitates cum aliquot alijs Marchia Taruiſina, & re-
liqua pars Italiæ illi adiacens: tum Aquileienſis, tum Foroiulij regio ab eo tempore fue- F
runt nominatæ. Sunt Lombardiæ fines Scultẽna & Padus amnes, Apenninus & Alpes
citra Padum, & ultra eum quicquid intra Alpes Bænacumq; lacum & amnem ipſo clau
ditur Pado. Igiť ad Scultennæ dexterã quà influit Formigo torrẽs foſſæ immixtus à Mu
tina defluenti Bomportus eſt uicus. infrà eſt Finale oppidum, ad quod ea quã diximus a-
quarum moles Rheno, Scultenna, Formigine, & pleriſq; torrẽtibus coeuntibus foſſam
efficit Fiſtorenã, ultima Paduſæ oſtia facientem: apud Bõdenum oppidum, ubi opinor
fuiſſe Bõdomacum, quod Plinius lingua Gallica ideo ſic appellatũ affirmat, quod im-
menſum ibi Padus profundum habeat. Scultenna fluuius uetuſtũ id nomen ſupra uiam
Æmyliam nũc retinet, infrà Panarius appellatur. Eſt is fluuius, apud quẽ ad annum ſalu
tis ſexcenteſimum & ſeptuageſimũ prælio inter Rauennates & Longobardos cõmiſſo
cecidiſſe in Rauenatium partibus octo milia oſtendimus in Hiſtorijs: cui interius ad ſi-
niſtram adiacẽt Spilinbercum, Vignola, Maranum: & in Apẽnino Fananum, per quod
oppidum arduus eſt in Etruriam ad Piſtoriam trames. Formigo torrẽs apud Spezanum G
oriundus Mutinam attingit uetuſti, & in Hiſtorijs frequẽtati nominis ciuitatem: quam
Liuius lib. XXXIX. dicit fuiſſe cum Piſauro & Parma deductam à Romanis coloniam.
& lib. CXVIII. idem Liuius ſcribit M. Antonium obſediſſe Mutinę D. Brutum: & cùm
miſſi ad eum de pace legati parum ualuiſſent populũ Ro. ſaga ſumpſiſſe. Infrà autem lib.
CXIX. idem Liuius. Cauſa malorum fuit, quũm C. Octauius D. Brutum ab obſidione
Antonij liberaſſet, ſenatus ipſi Bruto triumphũ decreuit leui mentione habita militum
Octauiani. Quare iratus, & Antonio ac Lepido reconciliatus Romã cum exercitu ue-
nit, & annos agens decẽ & nouem, cõſul eſt creatus. Tradit autẽ Plinius exire Mutinen.
agro, ſtatis diebus Vulcanũ. eam Mutinam, quæ nunc extat nouã eſſe, & uetuſtæ funda-
menta pauxillum diſtare cõſtat. Quis autẽ uel hanc ædificauerit nouã, uel fuerit ueterẽ
demolitus, nõ inuenimus: certũ tamen habemus ipſam, quę nunc eſt tricenteſimo quin-
quageſimo abhinc anno nõ fuiſſe, & utriuſq; ſolum annis ante reædificationẽ quadrin-
gentis munitionibus in urbẽ coactis caruiſſe. In hiſtorijs enim Gothorũ Longobardo- H
rumq; nuſquã eius nomẽ inuenitur: cùm Bononiæ, Tanneti, Brixilli & Parmæ nomina
ibidẽ ſint frequẽtia. Qua ratione in ea diuiſione terrarũ Italiæ, quã Carolus Magnus &
Ludouicus, ac alij filij & nepotes Romana cũ eccleſia fecerũt in neutrius partiũ ſortem
hæc ipſa ciuitas uenit. unde nec põt Ro. cẽſum pendet, nec ab imperatore aliquã depen
dẽtiã habet. Fecit hactenus Paduſa palus, ut ſiniſtrã Padi ripã à primarijs oſtijs ad Bõde-
nũ deſcribere nequerimus. Poſt Bõdenũ qnto milliario in Padi ripa eſt Stellata uicus, ar
cẽ habẽs. unde catena in alterã trahiť è regiõe Pado appoſitã arcẽ: quibus pręſidijs Mar
Sermedum. chiões, Eſtẽſes, Padi integri, & utriuſq; eius ripę clauſtra cõmuniũt & defenſant. Serme-
dũ in hac Padi ripa ſequiť uetuſti nominis oppidũ, per qđ Antonini Pij itinerarius liber
oſtẽdit iter fuiſſe à Patauio Ateuoq; Cõcordiã oppidũ, & inde Bononiã acceſſuris: quæ
ratio facit, ut nõ dubitẽ Ramũ, q ſub Ficarolo cęteris maior à Pado ſcindiť, nedũ p An-
tonini tẽpora, ſed neq; diu poſtea, ſicut in Romãdiola diximus, fuiſſe. Poſt Sermedũ in
Padi ripa eſt Reuerũ nouũ oppidũ è regione Oſtiliæ ſitũ. qđ Ludouicus Gõzaga Mar-
chio Mãtuanus ualidiſſimus cõmunitũ mœnibus pulcerrima domo ornare perſeuerat.

A Intus eſt Mirãdula,& interius Corrigia oppidũ nobilis Corrigiorũ familiæ patria. Poſt Mirandula.
eſt Carpum opulentiſſimum oppidũ,nobilis Piorum familiæ domicilium. Primus dein Corrigia.
ceps fluuios inter,ſolus Padum illabitur Sicla:cui ad ſiniſtrã imminet Nuuolaria uicus; Carpum.
Turris,Aqua lõga,Saxolum:& ubi torrente Dollo augetur Salcinium. & ad Dollũ ſub Sicla.
Apennino Fraxanoriũ.& in Apẽnino Peregrinũ,qua arduus item eſt in Etruriã & Lu- Salcinium.
nenſem agrum ſaltus. apud Salcinium etiã altero Sicla dextrorſum augetur torrẽte, cui
adiacẽt oppida Carponetum, Volognum, & in Apẽnino Piolum. ad Siclæ dexterã eſt
S.Benedicti celebre monaſterium,à glorioſa Matildi comitiſſa ædificatũ. Intus S. Mar-
tini oppidũ,& ubi foſſam Taram Cruſtulus illabitur torrẽs Regiolum. interius ad dex-
teram Roberia.ad ſiniſtrã,Lora,Bræſium.& ſub Apennino Caſtrum nouum.ad Cruſtu
li ſiniſtrã in uia Æmylia eſt Regium Lepidum ciuitas: quã cum Mutina obtinet Eſten-
ſis Marchio Ferrarienſis. Et ſi uerò hæc ciuitas ſatis eſt uetuſta, quã Lepidum per ſcele-
ſtiſſimi triumuiratus tempora ædificaſſe cõſtat:tamen ſicut de Mutina diximus,nomen
B eius in nullis Gothorũ aut Lõgobardorum hiſtorijs reperitur.cùm Parmæ, Tãneti, Bo-
noniæ, & Brixilli nomina eiſdem in hiſtorijs frequẽtia inueniantur,ut nõ abſurdè uidea
mur ſuſpicari,ne aliquot ſeculis deſtructa mãſerit,aut immunita. Frontinus eñ in ſtrate
gematibus ſcribit:In legionem quæ Regiumlepidum oppidũ iniuſſu ducis diruerat,ani
maduerſum eſt:ita ut quatuor milia cuſtodiæ tradita necarẽtur.Præterea S. C.cautũ eſt,
ne quẽ ex eis ſepeliri,uel lugere fas eſſet. Superius ſunt Palus & Sarcha. & ad dexteram
Gypſum & Canoſſa.in quo oppido glorioſam Matildim comitiſſam in hiſtoria oſtẽdi-
mus VII.Gregoriũ pont.Romanũ ab inſidijs & uiolẽtia Hẽrici tertij imperatoris tuta-
tam fuiſſe,& Henricum poſtea decalciatis pedibus,& nudo capite per mediã hyemẽ de
niuibus & glacie ueniã à pontifice impetraſſe.Sequitur in ripa Padi Guardaſtallũ olim,
nunc Guaſtalla,quo in oppido miratus ſum pontifices Ro. Vrbanũ & Paſchallẽ utrũq;
nominis ordine ſecundũ ante annos trecentos duo cõcilia celebraſſe. unde crediderim
illo ꝗ tunc fuerit oppido deſtructo,nouũ hoc poſtea ædificatũ fuiſſe.deinceps eſt Bri-
C xillũ,uetuſti & in hiſtorijs celebrati nominis oppidũ,nũc inciuile: cuius arcẽ Corrigien
ſes nobilis Lõbardię familia magnifici apparatus ornatã ædificijs inhabitãt.primus ue-
rò omniũ Rotharis Lõgobardorum rex Brixillũ,ꝗd Rauennatibus ſuberat, cùm ui ce-
piſſet demolitus.Eodemq; bello à Lõgobardis materia,paucisq; cõmunitũ Rauẽnates,
iniecto igni penitus deſertarũt.Tannetũ fuit oppidũ Æmyliã inter uiam & Brixillũ Re
gio urbi propinquũ.de quo Liuius lib. XXI.infraſcripta habet,quæ potuerunt Mutinę
eſſe cõmunia. Triumuiri ad deducendas colonias miſſi Placentię mœnibus diffiſi Mu-
tinam cõfugerũt.legati ad Boios miſſi uiolati ſunt: Mutina obſeſſa. & ſimulatũ de pace
agi,miſſiq; ad eam tractandam à Gallis cõprehenſi. L.Manlius imp. effuſum agmen ad
Mutinã ducit. & in ſyluis, quæ tunc circa Mutinã erant, cæſi ſunt Romanorum octin-
genti.cæteri Tannetum petierunt. Et lib. XXI.ſicut in regione Romandiola Saſſinam
deſcribẽtes Boiorum caput diximus: oſtendit Liuius Tannetũ fuiſſe Boiorum oppidũ
his uerbis. Ita diuiſæ copiæ, Boiſq; in agrũ ſuum Tannetũ profectis. Apudq; id oppidũ
D Longobardi equitum decem milia, quos Narſes patritius copiarum Iuſtiniani impera-
tor dux mercede cõductos primum in Italiam duxit: Totilam Gothorũ regem, ſicut in
hiſtorijs diximus,ſuperatũ interfecerũt.Eo deniq; paulo pòſt in loco idem Narſes Buc-
cellinum ducẽ Gallicũ magnas regis Metenſiũ copias aduerſum imperatorias legiones
ducentẽ,magna in illius exercitu facta occidione ſupauit.Scribitq; Liuius in cẽſu Italię,
qui Veſpaſiani imp.edicto habitus eſt:uirum unũ Brixilli repertũ fuiſſe,qui cẽtum XX.
annos natus eſſet.Poſt Brixillũ Lentia fluuius Padum illabitur:ad cuius ſiniſtrã intus eſt
Guardaſionũ.ſuperius Roſſana. defluit poſtea in Padũ Parma fluuius. ad cuius dexterã
eſt Colorniũ tolleratę bis in ætate noſtra duriſſimę obſidiõis fama notũ.Intus uia Æmy
lia Parmã ciuitatẽ uetuſtã Romanorum coloniã,quã Liuius lib. XL.ſimul cum Piſauro
& Mutina deductã fuiſſe oſtẽdit,idem fluuius Parma diuidit. Viros habuit ea urbs præ-
clara pręſtãtes:ſed maximè duobus Caſſio poeta,&altero cẽturione Caſſio ornata fuit:
Macrobiumq;,cuius extant doctrina pleni de Saturnalibus libri,Parmenſem fuiſſe legi
mus:in cuius ſepulcro Parmæ celebri noſtra ętate cõditus eſt Blaſius Parmẽſis philoſo-
phus non incelebris.Quatuor ipſa urbs ornata eſt magnatum familijs ampliſſimis,eius
agri

agri oppida fermè omnia ditione tenentibus,magnũq; alentibus equitatũ,Roſſis, Cor B
rigienſibus,Palauicinis,ac Vitalenſibus.qui cum uni domino parẽt,& Lõbardiæ aditũ
& ipſam cuſtodiunt ciuitatẽ.Cùm uerò quicquã in prouincia,aut inter ſeipſos acciderit
diſturbij:diuiſos ſecum quadrifariã ciues,& omnem prouinciã motibus inuoluunt. Au
tor uerò eſt Plinius, cùm imperator Veſpaſianus Italiæ populos deſcribi faceret inuen-
tos fuiſſe duos Parmæ:quorũ uterq; uigintiquinq; ſupra centum annos uixiſſet.& Mar-
tialis poeta oſtendit agrũ Parmenſem ſemper antea,ſicut nunc eſt,bene paſcuum fuiſſe:
Tõdet & innumeros Gallica Parma greges. Interius ad Parmæ amnis ſiniſtrã Sapellũ
Brotium. Chęſta & Brotiũ oppida.& ſub Apennino Belforte.ad dexterã Bagãtiano torrẽti,Par-
Tarus. mam augẽti Caleſtanũ adiacet. Tarus exinde fluuius Padum illabitur. Intus ad ſiniſtrã,
Conius. ubi Conio torrente augetur Fornouum:ſuperius Cõplanum,ſancta Maria,& ad ortum
Fornouum. fluuij Citium caſtella. ad dexterã Solegnanũ & Bargum, ubi alpẽ Bardonis olim fuiſſe
dictũ inuenio, in quo Luthbrãdus Lõgobardorum rex monaſteriũ, ꝗd Barcetum dici-
tur,ædificauit.Ad Conij ſiniſtrã,& ubi Ocha torrẽs illum influit,eſt Stoparinũ. poſt Ta F
mugola & Cornus,& ad Conij ortum eſt Rumũ:ſub quo eſt Cariſiũ. medio quod Tarũ
amnẽ & proximũ torrentẽ Ardã interiacet ſpatio,in uia Æmylia burgus eſt Dononius
nobile oppidũ:infrà eſt Buſchetũ nouũ oppidũ.ad Lardę ſiniſtrã Scargia.intus Colum-
banium.& in uia Æmylia eſt Fidentiola oppidũ nobile uetuſti nominis. de quo Liuius
lib.LXXXVIII. Sylla Carbonẽ exercitu ad Cluſium, ad Fauentiã, Fidentiolãq; cæſo
Italia expulit. ad dexterã eſt nobile oppidũ Arquata, uinum habens omnium regionis
ſuauiſſimum Sequitur Nura fluuius:ad cuius dexteram intus Carminiũ Ripa & Rauen
gonum. ad ſiniſtram Rõcouerum. & ſub Apennino Nucetum. Poſt amnem Nurã pri-
mus Padum illabitur fluuius Trebia.ad cuius oſtium eſt Placentia: quã Q.Aſconius Pe
dianus tradit ordine quinquageſimã & tertiam coloniam Romanorum deductã fuiſſe
à P.Maſone Aſina:à Cn.Põpeio Strabone:& P.Cornelio Scipione Triumuiris.Suntq;
eo miſſa ſex milia hominũ noui coloni:in quibus equites deducendi fuit cauſa,ut oppo
nerentur Gallis,qui eam partem Galliæ tenebãt. Liuius autem lib.XXI.Agro Gallorũ G
capto coloniæ deductæ ſunt Placentia & Cremona.& lib.XXVII.Haſdrubal quod ce
leritate itineris profectũ erat, id mora ad Placentiam, dum obſidet magis quàm oppu-
gnat,corrupit.Crediderat Cãpeſtris oppidi facilem oppugnationẽ eſſe:& nobilitas co-
loniæ induxerat eum.Et libro XXVIII.Placentini & Cremonenſes queſti ad ſenatum
de agri populationibus,quas fecerãt Galli accolæ:iuſſit ſenatus Mãlio prætori,ut cura-
ret.& decreuit ſenatus,ut qui ciues Placẽtini & Cremonenſes erãt, in colonias mitterẽ-
tur.Trebellius Pollio in Aureliani geſtis rebus.Cùm autẽ Aurelianus uellet oñibus ſi-
mul Marcomãnis facta exercitus ſui cõſtipatione occurrere, tanta apud Placentiã cla-
des accepta eſt,ut Romanũ penè ſolueret imperiũ.Scribit etiã Liuius XXI.fuiſſe apud
Placentiã emporiũ ope magna munitũ, & ualde firmatũ præſidio, ꝗd Hannibal expu-
gnare nequiuit.Id emporiũ fuerat à Romanis bello Gallico munitũ: inde locũ frequẽta
uerant accolæ,mixti undiq; ex finitimis populis:quos prçlio ſuperatos Hãnibal crude-
liſſimè diripuit. Ornata fuit Placẽtia T.Tinca oratore Placẽtino, ſicut Cicero in Bruto H
dicit,dicaciſſimo.Idemq; Cicero pro Muræna dicit patrẽ L. Piſonis eius qui fuit C.Iulij
Cęſaris ſocer,fuiſſe Placentinũ,& bello Marſico faciẽdis armis pręfuiſſe.& diu pòſt ha-
buit Gregoriũ X.põt.Romanũ,qui Lugdunẽſe cõcilium celebrauit. Iſq; pont.celeber-
rimus poſt multa glorioſè in eccleſia Dei geſta,Aretij obijt & ſepultus eſt,ubi ſępe mira
culis coruſcauit.Scribitq; Plinius,cũ Veſpaſiani imperatoris edicto cẽſus Italiæ habere
tur,uirũ unũ Placẽtiæ repertũ fuiſſe,q XXX.centũq; uixiſſet annos. Eaq; ciuitas ad an-
Palauicini. num XLIX.ſupra ducẽteſimũ & milleſimũ Palauicinis nobilibus ſubiecta fuit,cũ nũq;
prius cuiq; alteri ſubdita fuiſſet,q nõ Italię omnis,aut ſaltẽ Lõgobardię totius dominiũ
obtineret. Caſus uerò ꝗs poſtea per ætatẽ noſtrã ꝓtulit horrẽdos referre infinitũ fuerit.
ſed ſatis ſuperq; ſit nũc clariores breuiter explicare.Poſt mortẽ Ioãnis Galeatij Viceco-
mitis,q fuit primus Mediolãi dux intra duos annos Placẽtia octies prędę expoſita fuit,
ad eãq; tũc deuenit calamitatẽ,ut nos ipſam pluſtrauerimus totã oĩi mortaliũ,pręterq;
unius publici hoſpitatoris habitatiõe deſtitutã. & ad annũ poſtea plus minus XL.Phi-
lippo duce Mediolanẽſiũ tertio uita functo,cũ pop.Mediolan.ſe liberũ eſſe parũ fortu-

A nato cōſilio quæſiuiſſet, Placentiaq́ Venetis ſe dediſſet, in eam Mediolanēſes arma uerterunt. Frāciſcuſq́ Sfortia Mediolanenſis populi ductor exercitus, illā duriſſima preſſit obſidione. Defenſabat autē urbs à Thadeo Eſtenſe: quem Veniti cum duobus equitū, totidēq́ peditū milibus præſidio immiſerāt: cùm tamē populus ineſſet magnus milia uirorum octo. Mediolanenſiū uerò exercitui præter Sfortianos milites decē milia inerāt. Frāciſcus Piccininus, Guidacius Manfredus, Ludouicus Vermes, Carolus Gōzaga, & alij minores copiarum ductores, quos omnes cōſtat ſupra XV. milia equitū peditumq́ habuiſſe. Oppugnata uerò eſt Placentia aliquot diebus copijs bipartitis, quod unis caſtris Sfortiani, alij cęteri omnes tenderēt, & muri utrobiq́ bōbardis aperti ſunt. Fortè autem fortuna accidit Padum cōtinuis aliquot dierum imbribus auctum adeò intumeſcere, ut naues ad mœnia appellerentur. Quā ob occaſionē tertio nauali prælio urbs oppugnari cœpta: & Guidatio Gōzagæq́ id muneris eſt iniūctū. captaq́ eſt magno impetu urbs præclara. Tāta autē in diripiendo fuit rabies, tam effrenis libido, ut nihil humani aut diuini iuris aliter ſit ſeruatū, quàm ſi in barbariem quandā publico Dei principumq́ orbis B Chriſtiani edicto fuiſſet ſęuiendum. Et ne ſingulas percurram ſcelerum formas, ea quæ aliàs in urbium direptione miſerrima ſunt uiſa, matronas uiolari, uirgines parentū ſinu euelli, inter minima Placentię tunc ſunt uiſa. Secus Trebiam paulò ſupra Placentiam locus eſt inſigni clade Romana Sēpronio cos. ab Hānibale inflicta notiſſimus: & Trebia intus ad ſiniſtrā habet Runchuuerū: & ſuperius Bobiū monaſterio beati abbatis Galli, *Bobium.* quod ipſe anno aduentus Lōgobardorum in Italiam LXXXVII. Addoaldi Theudelindæ reginæ filij & ipſius reginæ impenſa ædificauit clarum: ubi uerò torrente Auanto Trebia augetur, eſt Argonaſtū: ſuperius ad dexterā Octunū, Iouenū, & ad fontē Mōbrunum, qua in Ligures ſupra Genuā eſt trames. Ad torrētis Auanti ſiniſtrā, ubi torrēte Algretia augetur ſancti Ioānis oppidū, & in Apennino Talliolum eſt caſtellū. in Padi ripa ſunt Tuni torrentis oſtia, qui torrens in uia Æmylia S. Ioānis agri Placentini oppidum attingit. Infrà eſt ad dexterā Boſenaſcū. ulterius ad Padum Stella. & ad Torrētis Copæ *Argonaſtum.* C oſtia Bricolanum: ad huiuſq́ torrentis ſiniſtrā intus eſt Claſtidum illud Pœnorū ſecundo bello Punico horreum nunc mediocre oppidū: de quo Liuius XXI. Hānibal inopia quæ per hoſtiū agros euntes nuſq́ præparatis cōmeatibus maior in dies excipiebat, ad Claſtidium uicum, quo magnū frumenti numerū congeſſerant Romani, mittit. Ibi cùm uim pararent ſpes facta proditionis, nec ſanè magno pretio numis aureis quadringētis datis P. Brunduſino præfecto præſidij corrupto traditur Hānibali Claſtidium. Id horreū fuit Pœnis ſedentibus ad Threbiā. Illud autē oppidū, & adiacētes ciuitates per id ſecūdi belli Punici tempus fuiſſe Ligurum ditionis oſtēdit Liuius XXII. Q. Minutius in læuā Italiæ ad inferū mare flexit iter, geminoq́ exercitu educto à Liguribus orſum eſt bellū, oppida Claſtidiū & Licubium utraq́ Ligurū, & duæ gentis eiuſdem ciuitates Celelates, Cordiciateſq́ ſeſe dediderūt: & tum oīa cis Padū, pręter Gallos, Boios, Ligurū ſub ditione erāt. Superius ſunt Trochoneū & Turris: influit inde Padū Staffola torrens: ad cuius oſtia eſt Albianū. Suprà ad ſiniſtrā Nazzanū & Vorcū ad dexterā: intus Vogheria D oppidū nunc opulentiſſimū. torrens inde habetur Coronus, ad cuius ſiniſtrā intus Caſſium: ad dexterā ſuperius Muleta & Caſtellatiū. Fluuius ſequitur Schirmia, ſupra cuius oſtia ad ſiniſtrā Caſtrum nouum oppidū, & ipſum opulentiſſimū, quo inſignē Borſium Eſtēſem Philippus Anglus Mediolanenſiū dux donauit. Suprà eſt Terdona ciuitas uetus, quā ad annum nūc LX. ſupra ducenteſimū Federicus Imperator Barbaroſſus uaſtauit. Superius ad Schirmię ſiniſtrā Serauallis, quod oppidum Philippi Mediolanenſium tertij ducis dono poſſidet Blaſius Agereus Genuēſis, quē res maritimis expeditionib. bene geſtæ clarum fecerūt. Et ſupra eam ſunt inſula Biſſuda, & in Apēnino Torilia. Sequitur amnis Tanarus duodecim auctus torrentibus, quorū quatuor ad ſiniſtrā, ad dexteram octo accipit. Ad Tanarum amnem ora incipit celebris nunc Mōſferatus appellata, cuius fines ſunt hinc Padus, inde Apēninus: & Tanarus ipſe à fonte ſuo ad oſtia, quibus fertur in Padū, & ſuperiori in parte mōtes Mōcalerio proximi, ubi Pedemontium incipit: Ferratēſiſq́ ora penè omnis marchionibus eſt ſubdita in Italia nobiliſſimis. Qui ex Palęologis Cōſtantinopolitanis imperatoribus oriūdi quinquaginta iā & centū annis eā orā poſſederūt. Supſuntq́ fratres quatuor Ioānes Guilielmus, Bonifacius & Theodorus *Tanarus.* *Monſferatus.*

odorus ſedis Apoſtolicę notarius. Etſi uerò om̄es literis ſunt ornati, treſq; natu maiores E
arma cum laude tractarunt. Guilielmus tamē pluribus per Italiā bellis interfuit. Loco-
rum eius oræ ordinē ſequi, & ſimul digniora copioſius deſcribere operoſum fuerit atq;
impeditū nimis opus. Quare ſummatim quęcunq; uidebuntur digniora explicabimus.
Baſsignana. Ad Padi ripā ſunt Baſſignana, ubi ponte iunctus eſt Padus. & Valentia, uel potius Va-
Valentia. lentium ſicut Plinius, ubi primò Forumfuluij dicebatur: deinde pomatum, Fraſſinetū,
Caſale. Caſale ſancti Euaſij, quod per ætatem noſtram ornatum fuit Facino Cane pręſtātiſſimo
Moncalerium. rei bellicæ ductore deinceps habētur pōs Sturię, Camianū, Gabianum, Verrucula, ſan-
ctus Raphael, Graſſinū, & Mōcalerium oppida, ac Salutia Marchionū eius cognomi-
nis illuſtrium patria, in qua principē nunc habemus literis, & omnimoda uirtute cōſpi-
cuum Ludouicum. & ſecundum amnis Tanari ripam poſt Baſſignanā ſunt mōs Caſtel-
lus & Panonum oppida Deinceps Bergolium: & altera potior eiuſdē ciuitatis pars A-
lexādria, quā Mediolanenſes, Placentini, & Cremonenſes, ut Papienſibus inimicis cō-
modius obeſſe poſſent ad annum ſalutis LXV. ſupra centeſimum & milleſimū ædifica- F
runt: & ut nouę urbi ac facto ſuo maior accederet autoritas, eam à tertio Alexādro tunc
Romano pont. Alexandriam uocauerunt. Supra quam ſunt oppida Felicianum & Mo
rum. Deinceps Aſta ciuitas malo uſuræ quæſtu opulenta, quā nunc obtinet dux Aure-
lianenſis Francorū ſtirpe regia oriundus. & inde habētur oppida Guarene, Mōticellū,
ſancta Victoria, & Pollentū: ubi Cn. Plancus cos. à M. Antonio ſuperatus, interfectuſq;
fuit. Superius ſūt Ceua oppidū nobile, & ſui marchionatus oppida, & caſtella, inter quę
Tanarus fluuius ortum habet. Deinceps per Tanari ſiniſtrā deſcendēdo obuia eſt Alba
ciuitas Pōpeiana à Plinio appellata. inde Rocha Tanari oppidū: & ſuprà ubi Burmida
fluuius Tanarum amnem illabitur, ſunt ad ſiniſtrā oppida, Caſtellatiū, Caſtine, deinceps
Aquæ ciuitas. Supraq; eam ſunt Baſtanium, Curtiſmilium, & Cariū oppida nobiliū Sca
ramporum: quibus locis oppida continentur, & caſtella marchionū Charrectenſium in
Apennino ſita, & ad Genuenſium occidētalem Riperiam cōtinentia. Infrà uerò torrēs
Borbus ad dexterā Damianium, ad fontē habet Canachium, cui proximum eſt oppidū G
Carmagnola. Carmagnola, quod ætate noſtra ornatū fuit Frāciſco cognomine Carmagnola, quo ex-
cellētiſſimo rei bellicæ ductore Philippus Mediolanēſis, dux tertius, ſi diutius benè uti
ſciuiſſet rem Venetā Florentinamq; in maximum diſcrimen perduxiſſet. poſt ſuprà di-
cta Padus in ſiniſtro duorū cornuum, quæ ſub ortu ſuo efficit, habet Vncinū, in dextro
Cricium. inter quæ duo oppida eſt ipſe Padi ortus: quem Plinius fontē Viſundum ap-
pellat, dicitq; eum medijs diebus æſtiuis uelut interquieſcentē ſemper areſcere. & ardu-
us à quo fons ipſe ſcatet mons Veſulus à priſcis eſt appellatus. Ex quo primū naſci, & ab
Alpibus diſcedere incipit Apenninus. Padum amnem à Virgilio lib. VI. Eridanū appel
latum Seruius grāmaticus ſcribit: ideo à poetis dici apud inferos naſci, quia naſcatur in
Apennino in mare inferum uerſo. ſed cōtrarium eſſe uidemus, cùm ea pars Apēnini, ex
qua ortum habet, ſit in mare ſuperum uerſa. Quod aūt poſtea Seruius ſubiungit, uerum
eſt, Eridanum fuiſſe dictum à Solis filio in curru fulminato, quē malè regebat, poſtea ſo-
rores flentes uerſas in populos. Sed iam tranſeundum eſt ad aliam Lōbardiæ partē, quę H
olim dicta eſt Italia Trāſpadana: de qua Plinius. Trāſpadana Italia addita faba, ſine qua
nihil conficiunt. & ubi de rapis lib. XVII. tractat, dicit: Tertius hic Trāſpadanis fructus.
primuſq; illi eſt in Padi ripa Mintius noti uetuſtiq;, & à Virgilio celebratiſſimi nominis
fluuius lacu Bænaco effuſus. Mintio ad ſiniſtrā prope Padum Gouernū oppidū, apud
quem locum primus Leo papa Athilā Hunnorum regem, qui flagellum Dei dictus eſt,
ne ulterius Italiā ingrederetur ſuæ ſanctitatis grauitate deterruit. & ubi Mintius palude
emittitur, Mantuam urbem circundāte, Formigoſa eſt caſtellum. Mantuā urbem uetu-
ſtiſſimam ab Etruſcis cōditam, & unam fuiſſe XII. coloniarum: quas ſuperius ex Liuio
Patauino docuimus trans Apenninum ab ea gente miſſas magis conſtat, ꝙ ut alia indi-
geat probatione: pręſertim cū poeta inſignis Virgilius ciuis ſuus, id orbi faciat notiſſi
Mantua. mum: diffuſiuſq; eius uerbis narrat originē: Mantua diues auis, ſed non genus omnibus
unum. Liuius libro XXII. Ita diuiſæ copiæ, Boiſq; in agrum ſuum Tannetum profectis
Inſubres Cenomanniq; ſuper amnis Mintij ripam cōſederunt: intra mille paſſuū & Cor
nelius cos. eidem flumini caſtra applicuit. & libro XXIII. prodigia enumeratis, quæ

A anno v ſecundi belli Punici fuerũt dicit. Mantuæ ſtagnũ effuſum Mintio amni cruentũ
uiſum. Paſſa eſt pridẽ Mantua calamitates maximas, præter illas, quæ Virgiliano uerſu
ſunt notiſſimæ: Mantua uæ miſeræ nimiũ uicina Cremonæ. Nã ab Athila Gothis, Lon-
gobardis, & Chachanno Bauarorũ rege eam quandoꝗ; dirutam, quandoꝗ; ſpoliatam,
quandoꝗ; mœnibus apertis immunitã fuiſſe relictam in Hiſtorijs oſtendimus. Mantuæ
per Caroli Magni tempora ſanguis Chriſti miraculoſus apparuit: ad quem uiſendum II Sanguis
Leo papa ſe contulit: & inde in Germaniam ad Carolum acceſſit. Caroluſq; Caluus Ma Chriſti.
gni filius Mantuę ueneno interijt: quod Hebręus medicus pecunia corruptus dedit. Ea Carolus.
dem quoꝗ; in urbe II Nicolaus pontifex Romanus cõcilium celebrauit, in quo confir-
mata eſt conſtitutio de pontificis Ro. electione à cardinalibus facienda. Interfuitq; con
cilio Mathildis glorioſa, in cuius poteſtate ea urbs tunc erat. Obijt in ea nuper præſtãtiſ
ſimus princeps Ioannes Franciſcus Gonzaga bello & pace clariſſimus, uirtute cuius &
proximarũ Lombardiæ ciuitatũ infortunijs, per ætatẽ noſtrã opibus Mantua populoq;
B quàm multis ante fuerit ſeculis plenior eſt facta. Supereſtq; Paula uxor, mulierum æta-
tis noſtræ à religionis ſapientiæ & humanitatis partibus celeberrima. Et huiuſmodi pa-
rentũ laudibus reſpondentes Ludouicus marchio, Caroluſq; frater, & ſi arma cũ laude
tractãt literis exornant. Quibus eos & fratres & ſorores imbuit uir doctiſſimus, ac om-
nimoda uirtute cõſpicuus Feltrenſis Victorinus. Epiſcopũ itẽ & ciuẽ nunc habet Man
tua præſtantiſſimũ Galeaciũ Caprianum, literis honeſtate & prudẽtia ornatiſſimũ. Min
tium amnem põte iungit Valegiũ oppidũ. Supra ad lacus emiſſoriũ eſt Piſcaria magni
portorij oppidũ: arce & ponte magnifici operis à Scaligeris olim Veronen. conditum.
Iſq; pro Benaco Gardæ lacus nunc appellatus eſt. Virgilius, Quos patre Benaco uela-
tus arundine glauca Mintius infeſta ducebat in æquora puppi. Benacuſq; oppida & ui
cos habet ad dexterã Lagiſiũ Gardãq;. à quo nomen accipit: Turrim Malſeſinũ & Tur-
bolum, ſub quo illũ intrat Sarcha fluuius in Tridentinis montib. oriundus. Eſtq; is Tur-
boli uicus turri munitus debiliſſima, ad quẽ primaria hiſtoriarũ noſtræ ætatis pars ꝓ mi
C raculo narrat triremes Venetorũ Philippenſi bello altiſſimis traductas montib. in Be-
nacũ fuiſſe dimiſſas. Sarchiæ itẽ ad dexterã ſunt caſtella & uici, Archus, Drenna, Madru
ſiũ. & ad parui lacus quẽ in mõtibus facit dexterã Vocianũ. ſuperius in ualle Pontionũ:
& ad fluuij Sarchæ fontẽ ſancta Maria. Ad Mintij ſiniſtrã Goidũ, Volta & Capriana. ad
lacus uerò ſiniſtrã Riuoltella, Deſentianũ, Mineruiũ, & in ſinus quẽ facit lacus angulo
Salodiũ. pòſt in circuitu Madernũ, Gargnanũ, Lucioniũ, & Riua nobiliſſimũ regionis
oppidũ, qđ in hiſtorijs Longobardorũ legimus ſic appellatũ fuiſſe à riuo ſanguinis, qui
factus eſt, cũ rex Longobardorũ Grimoaldus Frãcos Italiã per Tridentũ ingreſſos, ma
gna occidione in prælio ſuperaſſet. Superius ad Sarchæ ſiniſtrã Trienniũ & Cadarcio-
nũ. Eſtq; in lacus inſula Sermionũ. Vltra Mintiũ per Padi ripã eſt Burgus fortis, ubi Mã
tuanus marchio illũ munitiſſimis hincinde cuſtoditũ arcib. catena claudit: paulò ſuprà
ſunt amnis Ollij oſtia. Is fluuius lacu Sebuino, quã nũc Iſei uocãt, effuſus breui ſupra Pa-
D dum tractu, ad dexterã Cleſio auget fluuio, ꝓpe cuius oſtia eſt oppidũ Marcharia. & ad
ipſa oſtia Caluatũ caſtellũ. Ad Cleſii uerò dexterã ſunt Aſola, Morum, Mons clarus, cui
ampliſſima adiacet planities, & Lunatũ oppidũ. Ad eiuſq; ſiniſtrã Gauardũ, Buarnum,
Angoſeniũ: ſuperiuſq; Cleſiũ tres augẽt torrentes, Touerus, Degnus, Biocolus. Ederũ
inde habet caſtellũ, apud ſui nominis lacũ, quẽ ſub Ludronio caſtello altiſſimis in mon
tib. influit Chaffar torrẽs. ad Cleſii uerò fontẽ Bargatiũ eſt oppidulũ. At ad Ollij flumi-
nis ſiniſtrã ſunt, pons uicus, Vrcei noui, Vrcei ueteres oppida. & ſuprà ad Sebuinũ eſt I- Pons uicus.
ſei oppidũ, à ꝗ lacus nouũ accepit nomẽ. Suprà ubi Ollius ipſe lacũ influit, eſt Piſognum Vrcei.
caſtellũ. & ubi torrente auget Grinia, Buenũ Superius Ciuitale & Brenũ. ubi fontẽ ha- Iſeum.
beat Ollius, difficile eſt diffinire. Nã quum à Frigidolfo lacu, q eſt in Alpib. torrentes de Ollius.
cidãt duo, q ad ſiniſtrã eſt Frigidolfum nomẽ retinẽs Olliũ influit: q uerò eſt ad dexterã, Frigidolfum.
in aliũ cadit torrentẽ, à ꝗ Ollium habere initiũ incolæ affirmãt. Quum itẽ alter torrẽs a-
pud Poggiũ caſtellũ oriundus duorũ, quos habet ramorũ, altero ad ſiniſtrã ꝑ Dialengũ
S. Bartholomæum, Armicũq; & Cuſiã uallis ſolis loca Abduã, altero ad dexterã Ollium
illabitur: cõmunẽ cũ Abdua ortũ Ollius habere uidetur. Sed ad inferiora amnis Ollius pau
lo ſupra Cleſii oſtia ad ſiniſtrã habet Platinã, poſt Rebechũ, inde Soncinũ opp. ſuperius

Palatiolum & Calebium. Ad lacuſq́ ſiniſtrã Sarnagũ, Pranoriũ, Loarium, Mõticulum, E
Brixia. Cemmium & Edoliũ. medio qđ Cleſium & Ollium amnes interiacet ſpatio Brixia eſt
prępotens ciuitas, quã Iuſtinus ex Trogo dicit cõditã fuiſſe, ſimul cũ Mediolano, & plu
rib. alijs ciuitatib. à Gallis, qui urbẽ Romã ceperunt. Sed Liuius uelle uidet̃ eã fuiſſe Ce
nomãnorum olim, à quib. cõdita ſit caput. Eſt aũt uetuſto nomine, & rebus apud eã ge-
ſtis clara, quã Liuius lib. XXI fuiſſe Romanis auxilio his uerbis ſcribit. L. Æmilius imp.
effuſum agmen ad Mutinã ducit. & in ſyluis, quæ tũc circa Mutinã erãt, cæſi ſunt Roma
norum LXXX. Cæteri Tãnetum petierunt. ſex ſigna militaria adempta. Fuere tunc au
xilio Romanis Brixiani Galli, aduerſus alios Gallos & Boios. Et lib. XXII. Ita diuiſæ
copiæ, Boiſq́ in agrũ ſuum Tannetũ ꝓfectis, Inſubres cũ Cenomãnis ſuper amnis Min
tij ripã cõſederunt: intra mile paſſuum & Cornelius coſ. eidẽ flumini caſtra applicuit, in
de mittendo in uicos Cenomannorum Brixiãq́, quæ caput gentis erat, ut ſatis cõperit,
& cætera. Nec tñ minus clara eſt reddita, per ætatẽ noſtrã obſidione, quã omnium duriſ
ſimã Philippenſi bello, & Franciſco Barbaro inſigni Veneto præfecto defendente per F
Mella. tulit. Brixiã præterlabit̃ fluuius Mella, ſcatentib. ubiq́ per regionẽ fontibus & riuis po-
tius ꝙ torrentib. quatuor influentibus, nõ multis auctus aquis, quas ad nullum ꝓximo-
rum amniũ integer perducit. Habet Mella ad dexterã Mompianũ, Cõciſum & Sereniũ
caſtella, ad ſiniſtrã ubi creſcere incipit Choriũ, ſubinde uillã & Vncinum, & ubi influit
Broccus torrẽs Brocciũ, & ad Broccij ortũ Lodriũ. ad fontẽq́ Mormę torrẽtis Peſaciũ,
ſecusq́ Mellæ ipſius alueum Boratũ & Coium. Ad Padi alueũ ſequit̃ Doſiolum, & poſt
Vitelliana oppidum, opib. populoq́ refertiſſimum, qđ Vitellius imp. direpta Cremo-
na, dum Ottonis Romæ imperantis mortẽ cum ꝓditorib. cõſtitutã expectat, pro caſtris
primo habuit, poſtea ut pro oppido habitaret̃, reliquit cõmunitũ. Superius eſt Sablone
ta oppidum, q̃ familia in Cremonenſib. nobilis comitũ Perſiceti, quæ nũc habet Brocar.
Caſale maius. dũ literis ornatiſſimũ duxit originẽ. Inde quinto milliario in Padi ripa abeſt Caſale, qđ
cognomine dicunt maius, oppidũ populo frequentiſſimũ. Inde milib. paſſuum triginta
Cremona. abeſt Cremona uetus Romanorũ Colonia ſimul cũ Placentia, ſicut Liu. XXI. ſcribit de G
ducta: quæ ſicut Virg. nõ de præterito magis uerè dixit, quã de futuro uaticinatus fuit,
multas ſæpenumero calamitates incurrit, ꝙ poſt tẽpora Virgilij à Vitelliano exercitu
primũ, ut diximus, direpta: & poſt annos circiter quadringentos à Gothis, inde à Giſul-
pho Lõgobardorũ rege, & Sclauis illi militantib. per diẽ XII. Septẽbris ad annũ ſalutis
circiter ſexcẽteſimũ & trigeſimũ euerſa: & annis poſtea plus minus ſexcẽtis inde elapſis
à Federico imperatore Barbaroſſa ſpoliata ac immunita fuit derelicta. Nũc aũt Frãciſco
Sfortię per Blãchę Marię uxoris dotẽ ſubiecta eſt. habuit ex uetuſtiſſimis M. Furiũ poe
Quintilius. tã cognomine Bibaculũ, & poſtea Quintiliũ poetã Virgilio & Horatio familiariſſimũ
Euſebiũ quoq́ Cremonẽſem eccleſiaſticorũ dogmatũ peritiſſimũ. Habuit quoq́ Gerar
dum Sablonetiũ excellentẽ phyſicum, & aſtronomũ, q Chaldæas Græcasq́, ſicut & La
tinas edoctus literas Auicẽnæ & Raſis, ſiue Almãſoris libros, q nunc Latinè legunt̃, trã
ſtulit ex Arabico: & nuper habuit Ioannẽ Baliſtariũ præceptorẽ meũ grãmaticę, rheto
ricæ, & poeſeos, quib. adoleſcẽs ab eo imbutus fui peritiſſimũ. Habuit quoq́ tum mul- H
tos iuri & medicinæ deditos: tum maxime Nicolaũ Placẽtinũ epiſcopũ Vincẽtiũ fratrẽ
Amidanos ciues eloquẽtia exornatos. Suprà ad dexterã eſt Machaſtorma caſtellũ cęde
Caualcaboum, q̃s Cabrinus Fundulus crudeliſſimè ibi occidit, notiſſimũ: deinde proxi
mo loco ſunt oſtia fluminis Abduę. Intus ad dexterã paucis ſupra Padũ milib. Abduã in
fluit Serius amnis: ad cuius oſtia imminet Abduæ Picigitonũ oppidũ populo frequẽta-
tum arcẽ habẽs inter primas munitioresq́ Lõbardiæ numerandã. Et ad Serij dexteram
ſunt S. Sebaſtianus, Caſtilionũ, Ruminẽgũ, Martinengũ, & in mõtib. Ghiſalbagum Se-
riacumq́: & inde uallis Seriana uicis plurimis frequẽtata. Ad Serij fluminis ſiniſtrã pri-
Crema. mum eſt Crema oppidũ nobile à Federico Barbaroſſa poſt afflictã Cremonã in eius ci-
uitatis dãnum opprobriumq́ ædificatum, q̃ Veneti per fœdera ſunt potiti, quæ cũ Fran
ciſco Sfortia aduerſus Mediolanẽſes inierunt. Suprà ſunt Nemberium & Vertorium, et
ad fluuij fontẽ Bardionũ. Imminet oſtijs Abduæ ad ſiniſtrã caſtrum nouũ cognomine
Bucca Abduæ. interius quinquageſimo ſecundũ amnis decurſum milliario eſt Lauda
ciuitas, quã Federicus Barbaroſſus Mediolano deſtructo ædificauit, ornat̃q́ ea ciuitas I
Ambro-

A Ambroſio Vignatenſi Iurecõſulto in Lõbardis præſtãtiſſimo, bonarumq; artiũ ſtudijs
dedítiſſimo:& pariter Mapheo Veggio doctiſſimo atq; optimo uiro:aliq̃t editis operi
bus partim metro,partim oratione ſoluta claro. Diſtat à præſenti Lauda ciuitate tertio
milliario,altera Lauda uetus dicta,quã uulgo ferũt Cn.Põpeium ædificaſſe, datis ibi co *Lauda uetus.*
lonis primarijs piratarum,q̃s duxerat in trumphum:qđ quidẽ nullo inuenimus in loco.
Quin potius Seruius in Virgilij expoſitione eſt autor,piratas partim in Græcia, partim
in Calabria à Põpeio agros habuiſſe:niſi forte aliter uoluiſſe uideatᷓ innuere Lucanus in
primo,ubi facit Cæſarẽ Arimini cõcionantẽ ſic dicere: Quæ ſedes erit emeritis, quæ ru-
ra dabuntᷓ Quæ noſter ueteranus aret,quæ mœnia feſſis? An melius fient piratę magne
coloni.Plinius uerò uelle uideᷓ eã urbem fuiſſe cõditã à populis nomine Liuijs & Mari
cis,qui fuerunt Tranſalpini:& tñ eã appellat Laudã Põpeianã:rarã autẽ in ueterib. ſcri-
ptis eius urbis aut loci uidimus fieri mentionẽ. Primusq; præter Plinium locus, in quo
Laudæ ciuitatis nomen legatᷓ eſt, ubi nos Odoacris Erulorum regis aduentum in Italiã *Odoacer.*
B deſcribentes diximus:qđ & aliunde accepimus Oreſtẽ patritium Auguſtuli imp.geni-
torẽ,apud Laudã Odoacri cõgreſſum,ab eoq; ſuperatum Papiã cõfugiſſe.Supra Laudã
Abduæ imminet Caſſianum oppidum.poſt regio eſt Mons Brigãtius appellata,multis
habitata uiculis,& uini optimi caſtanearumq; feraciſſima.ubi uerò Abduæ mõs ipſe im
minet Brippium eſt oppidum qđ Veneti obtinent. Et ſuprà uarios inter colles Abduã
dextrorſum illabiᷓ Brembus amnis,cuius cõualli inter montes inſunt caſtella & uici, S.
Petrus,Menium,Augum,S.Peregrinus,S.Ioannes,&Platia.Cõtra Brembi amnis oſtia
eſt Vauarium caſtellum,& intus Gorgonziola.attrahit ex lacu Lario nunc Comi dicto
Abdua ſinum,quẽ Lauci lacum dicunt.Eſtq; ad lacus ipſius emiſſoriũ, qua fluuius Ab-
dua in mediterranea exit,Leucum oppidum:ubi põs eum iũgit amnẽ. Et ſecundũ lacus *Leucum.*
dexterã ſuperius ſunt Abbatia,Mãdellũ.deinceps Lerniũ,Varena, Bollanũ, Corcenũ, *Mandellum.*
Prona:& ubi Abdua ipſe ex Alpib.cadẽs Lariũ influit,eſt Colungũ.ſupra ſunt Morbẽ-
gum,Stationa,Tiranũ,Machũ.& ubi cõmunẽ Abduæ cũ Ollio ſontẽ eſſe diximus, ſub
C Frigidolfo Burinũ.Sunt etiã ad Abduæ lacũ influentis ſiniſtrã Poſtaleſium,Xundrũ.&
ſupra lacunã,quæ Abduæ fons à multis eſſe crediᷓ Poſclauinũ. Medio qđ Abduã influ
entes Serium,& Brembũ fluuios intereſt ſpatio editiſſimis in montib.eſt Bergomũ ciui
tas uetuſta,à Gallis ſimul cũ Mediolano,& Brixia,& Verona, eodẽq; tẽpore ſicut Põ-
peius Trogus dicit ædificata:quæ Gaſparino Bergomenſi rhetore &grãmatico exorna
ta eſt.Eo itẽ ſpatio qđ Brembum,Seriũ,Abduãq; amnes,& Bergomẽſes intercedit mõ
tes,regio eſt Glarea Abduæ appellata. Inſunt & caſtella Triuilium,Mozanica: & quæ
ſuprà ſunt dicta,Ruminengũ,Martinengũ,& Carauagium prælio inſigne omnium æta
tis noſtræ memorabili:in quo Mediol.tũc reip. exercitus copias Venetorũ equitũ XII
peditũ IIII milia fregit,fuditq;: uel potius maiori ex parte cepit.Sequiᷓ ad Padi dexte-
rã Belgioſium uilla opulentiſſima: quã Philippi Angli Mediolanẽſis tertij ducis dono
obtinet Ludouicus Cunij comes,Albricum tertium & Malateſtã comitum Cunij,ſicut
oſtendimus clariſſimorũ reliquias in ea fouens.poſtea habenᷓ Vmbronis fluminis, qđ
D Eupilum lacus Larij ſiue Comenſis partẽ exonerat oſtia. primũ habet Vmbro ad dextẽ
rã caſtellum Villalantẽ:poſt ſanctum Angelum.Et lõgè ſuprà intus Cãturium oppidũ,
ſuperiusq; Comũ ciuitas uetuſta lacui Lario, cui dat Comenſem appellationẽ cõtigua:
quæ à Gallis cum Mediolano,Brixia & Verona,ſicut Trogus ſcribit, cõdita fuit. Ciuẽ
ea ciuitas habuit paterna origione Plinium:quẽ mutatus incolatus uocari fecit Veronẽ *Plinij patria.*
ſem,qui ſcribit Comum & Bergomum Oromoniorũ ſtirpis fuiſſe,Catonẽ tradidiſſe: q
faſſus fuerit ſe gentis originem ignoraſſe. Quã poſtea docuit Cornelius Alexãder affir
mãs ortã fuiſſe eã gentẽ à Græcis,interpretatione nominis indicãte,ꝙ uitã in montibus
degant.Catullusq; poeta innuere uideᷓ Cæcilium poetã fuiſſe Comenſem hoc epigrã-
mate:Poetæ tenero meo ſodali Velim Cęcilio Papire dicas: Veronã ueniat,noui relin-
quens Comi mœnia Lariumq; littus. Nã quaſdã uolo cogitationes Amici accipiat ſui
meiq;.Quare ſi ſapiet uiam uorabit.Isq; Plinius Comi cõuerſatus fontẽ eſſe dicit in Co-
menſi, qui ſingulis horis ſemper intumeſcit ac reſidet. & idem affirmat Abduã amnem
lacum Larium ſupernatare.quodq; nunc quoq; uſu cognoſcitur,lapidẽ eſſe dicit in Co-
menſi,qui cauatᷓ,tornaturq; coquendis cibis. Longobardorũ quoq; habent hiſtoriæ in

lacu Lario inſulã eſſe,quę Comantina appellaret:in qua legimus Franciſionẽ primò du E
cem Romanum:poſtea aliquos Gothorũ & Longobardorum reges multas conſeruaſ-
ſe diuitias.& forte maiores omnib.quæ ab illo tempore alicubi in Italia fuerint congre-
gatæ,eaq́ insula nunc nobis ignota nõ longe à domo aberat,uel oppido,uel uico. Scri-
bit etiã Plinius Tranſpadanã Italiã iuxta Alpes Larium lacũ habere amœnũ arbuſto a-
gro,ad quẽ ciconiæ nõ tranſuolant.Sunt ad eã lacus partẽ,quæ à maiorib.appellat̃ Eu-
pilus:dextera in parte Fenium,Palantium,Ripa,Neſium, Leſeniũ:& qua ſe lacus in Ab
duã flectit Belaſium.Ab Vmbronis fluuij oſtijs paruo ſupra Padũ tractu ſunt S. Colum
Sanctus Columbanus. banus:poſt uia Laudenſi à Mediolano Melegnanum oppida:inde uicus mercatus po-
pulo frequẽtiſſimus:& ſuperius Modoetia nobiliſſimũ totius Lõbardiæ oppidum.in q
Modoetia. ſeruat abſurda cõſuetudo ab trecentis annis introducta,Cæſares Germanos corona fer
rea in Romanos reges,imperatoresq́ inſigniri. id oppidum reddidit prius ex paruo am
pliſſimũ Theodoricus rex Oſtrogothorũ primus,palatio ibi magnificẽtiſſimi operis ę-
dificato:& Theodelinda Lõgobardorũ regina inſignis: ad quã beatus Greg. dialogo- F
rum libros ſcripſit:baſilicã beati Ioannis Baptiſtę,ac palatium ſuperbiſſimum ſumptuo
ſiſſimo opere in eodẽ extruxit. Supraq́ Modoetiã Vmbroni fluuio adiacet Charrarũ.
Secus Comũ ad Vmbronis ex lacu Eupilo ortum Brixia influit torrẽs:ad cuius ortũ ca-
ſtella ſunt Murgũ,Canoſſiũ & Vatallũ. Ad ſecundũ latus Larij uel Comi ſiniſtrã ſunt,
Sennobiũ,Arcinium,Cãpus:& ubi torrẽs aqua Seria influit.Monaſium: dehinc Raſo-
negũ,Gundũ,Grauidona,Damaſſium,Iera,Soregiũ:& ubi fluuius lacum influit eſt Se-
Clauenna. nolegũ.Supra torrentẽ ſunt,Larium, Victoria: & dehinc caſtellũ Clauenna: apud quã
Plin.dicit curiã Rhetiarũ fuiſſe.Ea uerò montana regio cur olim Rhetia fuerit appella-
ta:Iuſtinus in Trogo ſic docet.Tuſci à Gallis pulſi ſedib. Alpes occupauere, & Rheto-
rum gentẽ ſic ab eorũ duce appellatã cõdidere. Fueruntq́ hi populi bifariã in primã &
ſecundã Rhetiã diuiſi.Ad alterũ uerò latus Caſatium,& in extremo lacus angulo Megi
ulla caſtellũ.Ad dexterã Padi ripã poſt Vmbronẽ prima habent̃ Ticini oſtia.Is fluuius
Verbanũ lacum,quẽ nunc maiorẽ dicunt exonerat.Adiacet huic amni ad dexterã quar G
to ſupra oſtium milliario ciuitas nunc Papia Ticini nomine uetuſtior:quã Plin.uelle ui
det̃ fuiſſe cõditã à populis Leuijs & Maricis,q fuerunt Tranſalpini.Sed quantũ licet ex
Liuij ſcriptis cõijcere Ticinum urbs, q tẽpore Annibal in Italiã uenit,nondum erat.Nã
lib.XXI ſic habet:Iã tñ Scipio Padum traiecerat ad Ticinum amnẽ motis caſtris. & in-
frà:quum utrinq; ad certamen accenſi militum animi eſſent Romani ponte Ticinũ iun-
gunt tutandiq́ pontis cauſa caſtellum ſuperimponunt:& inferius:auxit pauorẽ Cõſulis
uulnus periculumq́ intercurſu tum pubeſcentis filij ꝓpulſatum:hic erat iuuenis Africa
nus.Dicimus itaq; nõ potuiſſe abeſſe,quin ſi Papia tunc fuiſſet, aut Ticinum urbs, eius
nomen aliqualiter Liuius poſuiſſet:nec pontẽ Romani feciſſent, factoq́ caſtellum im-
poſuiſſent.Eã ciuitatẽ Athila rex Hunnorum direptã uaſtauit. & quũ paulopoſt inſtau
Odoacer. rata eſſet Odoacer Erulorum rex Oreſtẽ patritium, Auguſtuli imperatoris genitorẽ in
eo obſeſſum uiq́ captum interfecit: Ticinumq́ urbs crudeliter direpta atq; uaſtata eſt:
ubi tunc cædes maxima fuit ciuium Rom.quanta nunquã alibi poſt Romani imp.incli H
nationẽ cõmiſſa fuerat:Pariterq́ ad annum inde circa centeſimum & uigeſimum uoue
rat ſe facturum Alboinus rex primus Longobardorum,nimia Papienſium reſiſtentia fa
ſtiditus.Sed cũ ipſo ingreſſu equus ſub eo collapſus,ſurgere nequiret, admonitus à bo-
no uiro comite ſuo mutauit ꝓpoſitum,equusq́ illicò ſurgens,illum in urbẽ detulit inco
lumem.Rodulfo aũt Burgundo Italiæ regnum occupãte, per VII Stephani pontificis
Ro.tempora Vngari Salodo duce Italiã ingreſſi,Papiã obſeſſam captamq́,ferro igniq́
uaſtarunt.Alunda fuit adoleſcẽtula nobilis,& pulcerrima Papiæ incerto nobis iure do
minio potita:quã Vgo Arelatenſis Italiæ rex Lothario filio dedit uxorẽ. Eoq́ mortuo,
tertius Berengarius Vgoni in Italiæ regno ſucceſſor Papia potitus, mulierẽ carcere te-
nuit.Interea Agapitus pont.Ro.Italiæq́ ꝓceres & populi, Berengarij & Alberti filij ty
rannidẽ exoſi,Otonẽ primum ex Germania in Italiã uocauerunt. Iſq́ cum armatorum
milib.L. Veniens Berengario & Alberto deiectis,Alundã Carcere eductã matrimonio
ſibi copulauit.tumq́ Italia à malis,quæ diu fuerat perpeſſa reſpirare cœpit.Pertharis Lõ
gobardorum rex monaſterium ſanctæ Agathæ:& Theudelinda regina ecleſiã ſanctæ

A Mariæ ad Perticas in ea ciuitate cõſtruxerunt. Et Luthprandus Lõgobardorũ rex oſſa beati Auguſtini ex Sardinia Papiã, ubi ueneratiſſimè ſeruantur, deferri curauit. Idemq́ʒ rex monaſterium beati Petri Cellula aurea appellatum, & apud Holonam, ubi curiã ſæpè reges tenuerunt monaſterium S. Anaſtaſii martyris ędificauit. Gondiberta regina ecclesiã S. Ioannis Baptiſtæ: & Petrus epiſcopus Luthprandi regis cõſanguineus eccleſiã S. Sauini Papiæ cõſtruxerunt. Eã urbẽ ſitu & aeris ſalubritate amœniſſimã reges Oſtrogothorum, & poſtea Lõgobardorum libẽter incoluerunt: unde apud ipſam multa fuerunt præclarè geſta à nobis in Hiſtorijs præter prædicta accuratiſſimè ſcripta. ornauit eandẽ maximisq́ʒ proſecutus eſt ſpiritualibus adiumẽtis Epifanius epiſcopus Aquileiæ oriundus: qui ſex milia captiuorũ Mediolanen. à Francorũ rege liberari impetrauit. Et duodeuigeſimus nominis ordine Ioannes pont. Ro. qui à Bonifacio Ferrutij filio pontifice adulterino captus, in arceq́ʒ S. Angeli coniectus diem ui adhibita obijt, ciuis fuit Papienſis. Habet nũc Papia in gymnaſiis multos iuriũ ciuilis & põtificij ac philoſophię

S. Auguſtinus. Epifanius.

B & medicinæ ſcientia claros. Sed ex ciuilibus Catonẽ Saccũ, & Silanum Nigrũ ciuili deditos iuri & bonarũ artium ſtudijs exornatos, Adiacet Ticino amni intus ad dexterã & foſſæ manufactę ab eodẽ fluuio ductæ hæret Abbiagraſſum. Superius eſt Vigiuenũ Petri Cãdidi literis Græcis, ac Latinis, ac editis operib. clari patria. Inde Cuccionũ & poſt Sextiũ lacui ꝓpinquũ: qua in parte Verbanũ lacum duo minores augẽt lacus, quorum qui eſt ad dexterã Lugani: q̃ ad ſiniſtrã S. Iulij appellat̃. Ad Verbani ſiue Maioris lacus dexterã Angleria primum eſt oppidum, à quo Vicecomitum familia originẽ traxit. Recedit uerò intus ad dexterã eius lacus partẽ Vareſium oppidum populo frequẽtiſſimũ. Supra curuatus eſt bifariã Verbanus, ſiue Maior lacus Lugani ea in parte appellatus, cui adiacẽt, Broſiuũ, Portus, Caput laci, Cãpronũ, Oſtenũ & Porlectia: & ubi Lauenus influit amnis ſunt ad lacus Vndas, Seſſa, Morchũ & Luganũ, à quo lacus nomẽ accepit. Ticinũ ad ſiniſtrã paruo ſupra Padũ tractu torrẽs influit Graualonus, ad cuius ſiniſtram eſt Gropetũ. intus ſunt Mortaria oppidũ nobile, & Laumelũ nũc exile, ſed opulẽtiſſimũ

C olim oppidũ, multis celebratũ, prę ſertim Lõgobardũ hiſtorijs. Nã Theudelinda Antaris Lõgobardorũ regis relicta Agillulſum Taurinẽſem ducẽ apud Laumeliũ ſibi in maritũ, & Lõgobardis ut permiſerunt, in regẽ aſciuit. A Laumeloq́ʒ nomẽ habet om̃is peninſula regio aliquot oppidulis uicisq́ʒ frequẽtata, in qua lignũ gigni & multum & optimũ, Plinius eſt autor. Interius eſt Nouaria ciuitas, quæ Albutio Silo claro oratore, ſicut tradit Euſebius per Octauiani imperatoris ætatẽ ornata fuit. & ad annũ ſalutis VIII, & terdecies cẽtenũ habuit Dulcinũ hæreſiarchã, in quẽ cũ Clemẽs V põt. Ro. animaduertendũ cenſuiſſet: ipſe in mõtes, q̃ Nouariæ altiſſimi imminẽt, cũ ſectatoribus quingẽtis ſe cõtulit: quos ſaltuoſus natura, & penè inacceſſibilis locus fuiſſet tutatus, ni ſuperueniens ſolito maior nix plurimã eorũ partẽ fame ac frigore mortẽ feciſſet oppetere. Dulcinusq́ʒ & Margarita uxor cũ reliquis, eo cõfecti incõmodo in poteſtatẽ uenerũt. nec tñ errori ut abrenunciarẽt, adduci potuerunt: quin Margarita in cõſpectu mariti mutilata: & ipſe item pari laceratus ſupplicio, in ꝓpoſito pertinaces, tot penè mortes, quot habe

Nouaria.

D bãt mẽbra perpeſſi ſunt. Mõs nãq́ʒ Boſus nomine, Cottiarũ Alpium ꝓmõtoriũ, cęteros ſuperãs Italiæ mõtes, ad ipſum uerticẽ, quẽ ſemper cõtinuatis etiã æſtate niuibus tectũ habet omnino inacceſſibilis eſt, cui hæret cõtiguus paulo celſitudine demiſſior mons, nũc ab hoc Dulcini facto Gazaronũ appellatus, in ſummo cuius uertice, & ad eũ locũ, in quo ſe cõtinuerãt hæretici, ſacellũ nũc eſt S. Bernardi uocabulo appellatũ. Adiacẽtq́ʒ eius mõtis radicibus ad auerſam partẽ, Triueriũ, Cozola, & Crepacorũ agri Vercellẽſis oppida & caſtella. Ad Ticini itẽ undas eſt Caſtalletũ: & paulò ſuprà ad lacus Verbani, ſiue Maioris emiſſoriũ, à q̃ Graualonus amnis ortũ habet, ſinũ efficit ipſe lacus, quẽ Mergotij lacũ dicũt. Illabũturq́ʒ torrẽtes duo Grais Alpibus defluẽtes: quorũ unus Tõſa dicit̃. alter ꝙ S. Iulij lacũ trãſeat: eius lacus retinet nomẽ. Nã in eo lacu inſula eſt à S. Iulij eccleſia, ſicut & lacus appellata, Viſunturq́ʒ ibi cõfeſſoris Iulij reliquiæ miraculis coruſcãtes. Suntq́ʒ ad lacus Mergotij ſiniſtrã Omagnũ, Acabriũ, Aimũ, Boguinũ, & ad dexterã Vpaiũ atq́ʒ Apeliũ. Ad Tõſæ ſiniſtrã Vergõta, & ſuprà in Alpibus Domuſſula, quã nũc Domoduſulã appellãt. eſtq́ʒ unus ex quatuor tramitibus, unde à Mediolano in Gallias ſiue Germaniã traijcit̃. Ad Tõſæ uero dexterã Mergotium, à quo ſinus nomen accipit:

Vpaium. Domiſſula.

& ad eandẽ ſinus dexterã Palãtia. Sequunturq́ſ ſecundum Verbanum lacum oppida & B
caſtella, Canobiũ, Briſagũ, Aſcona, Carniũ, Gardola. & ubi Ticinus ex Alpibus Graijs
cadẽs lacũ Sebuinum influit, caſtellum eſt nomine Magainum. Deſcripſimus ſuprà du-
os amnes Padũ illabẽtes, hinc Vmbronẽ, inde Ticinum: & ſimul docuimus quibus in
locis uterq; amnis, ex Verbano hic, ex Eupilo ille, ortũ ducat. Dumq́; loca explicuimus
Mediolanum. ipſis uel fluminibus, uel lacubus adiacẽtia, mediã liquimus intactã planiciẽ omnium Itã
liæ populis frequentiſſimã. In qua Mediolanum eſt ciuitas potentiſſima: quã noſtro iu-
dicio inſulſè opinati ſunt quidã inde dictã, q̃ in medio Padi, Ticini, Abduæ & Vmbro-
nis amniũ ſita eſt. Sed alia eſt eiuſdẽ nominis ciuitas in Gallia, cuius fines nullis amnib.
ſimiliter ſunt coerciti. Originẽ uerò habuit Mediolanum Lõbardiæ, quã Liuius Patauĩ
nus & Trogus Põpeius narrãt, à Gallis, qui duce Brenno in Italiã deſcẽderũt: populiq;
loca incolẽtes, in quibus eſt ædificata, inſubres appellabanť. de quibus L. Florus ex Li-
uio dicit: Galli Inſubres ferini & immẽſi corporis Alpium accolę ſæpè aliàs, ſed Virido
maro duce iurauerunt ſe nõ ſoluturos balthea, niſi in Capitolio. Æmylius uictor eos do F
muit. nec uidemus alia fuiſſe Italiæ loca, in quib. facilius coaluerit mortaliũ multitudo
tãta, quãtã Inſubres primũ poſt Mediolanẽſes per omne ſeculũ habuerunt: Roma enim
nõ modo nõ genuit, quẽ habuit multo maiorẽ Mediolanẽſi populum: ſed faciẽte aeris
ſemper ab ipſa cõdita inſalubris diſpoſitione, cõfluentẽ ex tota Italia cõportatãq;, & ul
ductã ex toto orbe mortalium exuberantiã malè cõſeruauit. Quæ apud Inſubres Me-
diolanẽſesq; poſt eã cõditã urbẽ hiſtorici geſta ſcribunt, hic referre operoſiſſimũ eſſet:
ſed noſtro inſiſtẽtes inſtituto, indices earum rerum ponemus. Scribit Euſebius in tẽpo-
rum ſupputationibus Statium Cæcilium comediarum ſcriptorẽ clarum fuiſſe Inſubrem
Gallũ, & Ennij cõtubernalẽ: & quoſdã exiſtimaſſe ipſum fuiſſe Mediolanẽſem. Scribit
Liuius libro ab urbe cõdita XX exercitũ Romanorũ, tũc primum ultra Padũ fuiſſe du-
ctũ, & Gallos Inſubres aliquot prælijs ſuperatos in deditionẽ tunc primũ ueniſſe: quod
quidẽ ad annos Romanæ urbis cõdi. CCCCLX fuiſſe uideť. XXX inde Liuij liber ha-
bet Magonẽ Annibalis fratrẽ in agro Inſubriũ uulneratũ, dum in Aphricã per legatos G
Corſica. reuocatus nauigaret: apud Corſicã obijſſe. & lib. XXXI habet, L. Furiũ Prætorẽ Roma
nũ Gallos Inſubres rebellantes, & Hamilcarẽ Pœnum in ea parte molientẽ acie uiciſſet
Halmicareq; occiſo milia hominũ XXXVI cæſa fuiſſe. & lib. XXXI habet Cornelium
Cethegũ coſ. Gallos Inſubres prælio fudiſſe: paulò pòſt L. Furiũ Purpureonẽ, & Claudi
um Marcellũ Boios & Inſubres Gallos ſubegiſſe, Marcellũq; triumphaſſe. Poſt eũ uerò
triumphũ urbs Mediolanẽſis per annos fermè quingẽtos pacatiſſima, atq; adeo florẽs
Traianus. fuit: ut illã principes Ro. quoad p̃ occupationes licuit, inhabitauerint Neruа Traianus,
Hadrianus, Maximianus, Philippus, Cõſtãtinus III. Cõſtãs & Conſtantinus IIII, qui
dictus eſt Gallus. Iouianus, Theodoſius, Valẽs & Valentianus. Iulianumq; Galli fratrẽ
Mediolani Cæſarẽ appellatũ fuiſſe tradit Euſebius. poſt eã uerò tã diuturnã felicitatem
primas paſſũ eſt moleſtias Mediolanũ beato Ambroſio adhuc ſuperſtite: Arianis ſicut
ipſe in Omelijs ſcribit infeſtãtibus, quorũ perſecutiones ut declinaret in Illyricũ exul ſe
cõtulit. Poſt ſerã uerò, ſicut Euſeb. tradit, Auxẽtij mortẽ Ambroſio Mediolani epiſco- H
po in ſuã ſedẽ reſtituto: om̃is Italia ad rectã Chriſti fidẽ eſt cõuerſa: paulo tñ poſt Athila
Italiã ingreſſus, quũ omnẽ afflixiſſet Venetiã Mediolanũq; diruit. Inſtaurataq; tunc pa-
rũ quieuit bellis agitata: quæ Oſtrogothi cum Iuſtiniani imperatoris ducibus geſſerũt.
Quib. in bellis, ut Gothis reſiſteret, & in partibus Iuſtiniani imperatoris duraret, Medio
lanũ eas pertulit difficultates & anguſtias, quæ hominibus uix tolerabiles eſſe uidẽtur.
& tñ ſuperãte famis acerbitate deditionẽ tunc etiã, ſicut & nũc inuitã fecit. A Lõgobar
dis autẽ eadẽ urbs nõ quidẽ deſtructa unq;, ſed maximis moleſtijs agitata eſt. Illiſq; à Ca
rolo Magno domitis regnoq; priuatis Mediolanũ per annos LX & CCC ſub Italiæ &
Romæ regib. imperatoribuſq; quaſi liberũ floruit, nullas interim magnas paſſum agita
tiones quouſq; Federicus imperator Barbaroſſus ad annũ ſalutis LXV, & undecies cen
tenũ eã diruit & ſolo æquauit. populũ autẽ in ſex tribus portarũ nominè diuiſum, ſex lo
ca decimo ad minus diſtãtia paſſuũ miliario habitare coegit. Sexto autẽ ab inde anno,
quũ Federicus bello à Frãciæ regibus pro tertij Alexandri põtificis Ro. ſalute agitaret
Mediolanen. à Parmenſibus Placentiniſq; adiuti repetitã patriam tanto reædificarunt
animorum

A animorum ardore: ut intra triennium ditior, populo frequentior potētiorq́ ſolito facta uideretur. Habuit uerò per annos CL mirabile incremētū, adeò ut niſi ciuilia obſtitiſſent diſſidia Turrianorū Vicecomitumq́ omī Lōbardia faciliter fuerit potitura. Anno aūt ſalutis LXXVI. ſupra duodecies cētenū Vicecomites, pulſis Turrianis, Mediolani tyrānide ſunt potiti. & anno abinde LXXIIII. ſextus Clemens pōt. Ro. quū à Ludouico Bauario imperatore adulterino multis agitaret̄ moleſtijs, in illius damnū dedecusq́ Luchinū Vicecomitē Ro. eccleſię in Mediolano uicariū, & eius germanū Ioānē Mediolanēſem archiepiſcopū creauit: annoq́ ab inde plus minus quinquageſimo Ioānes Galeacius Vicecomes primus ab imperatore dux Mediolanēſi in ea familia eſt cōſtitutus, princeps certè regno & imperio potiusq́ eo ducatu ſolo dignus, cū propter inſignes alias uirtutes, tū maximè q́ doctrina & uirtutibus excultos uiros apd' ſe habere, atq́ extollere curauit. omniū aūt externorū quos dilexerit, primus fuit Petrus Cretēſis patria Candianus, q̄ Nouariēſis epiſcopus, poſt Mediolan. epiſcopus, deinde Ro. eccleſiæ cardinalis: & demū ſummus pōt. Alexāder V nomine eſt appellatus. Isq́ omniū ſui ſeculi uir do-

B ctiſſimus, quo tēpore Ioānes ipſe Galeacius ducatu Mediolani à Venceslao Lucinburgēſi Romanorū rege ornatus eſt, orationē habuit doctrina, & rerū uariarū copia redundantē: quæ inter multa ornamētū urbis Mediolani cōtinētia hęc habet. Mediolanū phyſico naturali ſitu ſuo ab incēdijs caumatū, & frigorū rigoribus æqualiter abeſſe, ac propterea locū totius orbis tēperatiſſimū, aereq́ ſereniſſimū, & aquarū in puteis & fontib. ſalubritatē obtinere. Quū tñ lacus pulcerrimi decē & ſeptē, & LXIIII flumina terræ ſuperficiē irrigātia in illius agro reperiant̄: dicitq́ idē pōt. Barnabā Pauli cōdiſcipulum & comitē primū fuiſſe Mediolanēſis eccleſiæ epiſcopum, cui paulò pòſt ſucceſſerit beatus Ambroſius doctor eccleſiæ celeberrimus: à quo S. Aurelius Auguſtinus doctor & ipſe excellētiſſimus in ipſo Mediolano ad fidē Chriſti cōuerſus fuit. Ioāne Galeacio, & poſt eū duobus filijs Ioāne Maria primū, & poſtea Philippomaria, q̄ tertius dux fuit uita functis: populus Mediolanen. in libertatē ſe erigēs, poſt aſperā inſignēq́ famē bello

C perpeſſam urbē dedidit Frāciſco Sfortiæ Attēdulo Cutignola Romādiolæ Sfortia primo patre oriundo: cuius decorat robur atq́ principatū Maria Blāca uxor Philippo tertio duce nata, regio titulo faſtuq́ digniſſima. Genuit Mediolanēſis urbs Alexādrū ſecūdū, tertiūq́ Vrbanū ex nobili gēte Cribella: ac Cęleſtinū IIII pont. Ro. Datiūq́ epiſcopū ſuū, q̄ uir, ſi beato Gregorio credimus, ſanctus & doctus patriæ, cuius fuit amātiſſimus, plurimū ꝓfuit. Imperitè uerò ſcripſit Alexāder V pōt. Ro. Valerianū & Galienum imperatores Mediolani genitos fuiſſe. Sed Helius Spartianus ſcribit auū paternū Didij Iuliani imperatoris fuiſſe Mediolanen. & Iulius Capitolinus dicit Valerianū iuniorē nō natū, ſed ſepultū fuiſſe Mediolani. Et Flauius Eutropius in alterius Valeriani geſtis reb. tradit acceptā fuiſſe cladē ſub Aureliano, à Marcomānis ꝑ errorē. Nā dū is à frōte nō curat, occurrerūt ſubito erumpētibus. dūq́ illos à dorſo perſequi parat, om̄ia circa Mediolanum uaſtata ſunt. Fuerunt etiā patrum noſtrorū memoria Mediolanēſes Iureconſulti excellētes Obertus de Orto, qui eā cōpoſuit iuris ciuilis partē, quæ uſus feudorum ap-

D pellat̄. & Criſtoforus Caſtilioneus Iurecōſultorum ſuę ętatis facilè princeps. At Ioānes itidē Caſtilioneus epiſcopus Vincētinus, ac paulò pòſt ad noſtrā peruenerunt ætatē uiri duo elegāter docti, ordinis S. Auguſtini unus, S. Frāciſci alter: quorum ille Andreas Bilius, hic Antonius Raudēſis appellati aliquot ediderūt opera, quid ipſi dicēdo & ſcribēdo ualeāt abſq́ noſtro teſtimonio oſtēdētia. Ornat quoq́ patriā Ioſeph Biprius ſacris ſecularibusq́ literis apprimè eruditus. Sed ad ꝓpoſitū iter noſtrū, poſt Ticini oſtia Padus lōgo tractu, nullo flumine ad dexterā auget̄. Eſt uerò inter proximū Sicidā, & S. Iulij lacum torrens Gogna apud Cochium oriūdus. & ad S. Marthā Nebloſamq́ curſum perdens. Ad Padi ripā, ubi Sicida fluuius oſtia habet Bremide oppidū, & ad eius fluuij dexterā Paleſtrum: ſuperiusq́ Romagnū oppida inueniunt̄. Ad Sicidæ autē ſiniſtrā prius q́ Saruus influat torrens ſunt Vercellæ ciuitas uetus Apollineæ à Martiali poeta appellatæ, & quas Plinius à Saluijs, Libicis ortas tradit. Tenuerunt autē Saluij populi mōtes Niceæ ſupereminētes. de hac urbe Plinius: Extat lex cenſoria Vintimiliarum aurifodinæ, quæ in Vercellenſi agro cauabat̄, ne plus quinq́ M hominum in opere aurum facienti publicani haberent. Et Euſebius Cæſarienſis in temporum ſupputationibus

Io. Galeacius.

S. Ambroſius.

S. Auguſtinus.

Padus.

Sicida.

Romagnum.

Vercellæ.

tradit Euſebium Vercellen. epiſcopum ſacrorũ dogmatum peritia claruiſſe. Noſq; Hi- B
ſtoriarũ ſecundo oſtendimus Valentinianũ tertiũ Conſtantij,comitis ex Galla Placidia
filium miſiſſe Ardaburum orientis præfectũ aduerſus Caſtinũ comitẽ Ioãnis adulterini
imperatoris ducẽ.& prælio apud uercellas cõmiſſo Caſtinũ ſuperatum captumq; fuiſſe.
Burgus. Superius ad eandẽ ſiniſtrã Sicidæ adhæret Burgus:Saruoq; ad dexterã Andurnũ.ad ſi-
niſtrã eſt Bedulũ.dehinc ad Padũ eſt Triduũ oppidũ,Brolia patrum noſtrorũ ętate cele
berrimo militũ ductore ornatũ. & monaſterio Locedi Duria Baltea proxime habetur
amnis apud Haſtubiã in Alpibus oriundus: cui amni inferius cõtinet Creſcẽtinũ nobi-
Salugiæ. le oppidum,ſuperius Salugię,& paulò ſuprà eſt Eporedia à bonis equorũ domitoribus
lingua Gallica,ſicut Plinio placet appellata. Quã idẽ affirmat populum Ro. Sibyllinis
libris admonitum,ac iuſſum cõdidiſſe.Dehinc aſcẽdendo per uallẽ Auguſtæ prætoriæ
itinere unius diei eſt mõs Iouettus. & ſuprà eſt Auguſta prætoria iuxta geminas Alpiũ
fores ſita Graias atq; Peninas,quibus Herculẽ & Pœnos trãſiiſſe Plinius aſſerit Graios F
opinari,apudq; eã inciſus fuit marmore titulus ille pergrãdis populos enumerans,quos
Cæſar Auguſtus in Alpibus ſubegit. dicitq; Plinius Coccianas ciuitates XII non fuiſſe
additas titulis Auguſti,quia nil hoſtile cõmiſerant.geminas autẽ fores Graias atq; Peni
S. Bernardus. nas nunc appellant alterã montẽ Iouis,ubi monaſterium eſt nobiliſſimum,S.Bernardo
Iſera. dicatum.alterã columnã Iouis,qua uia iter eſt ad uallẽ Tarantaſiæ Allobrogum, quam
Maſadium. quidem uallem Iſera amnis excipit.ad ſiniſtramq; Duriæ oppidũ eſt Mazadium.Orcus
Orcus. dehinc fluuius Padum illabiť,cui ad oſtium eſt Danaſium nobile oppidum, & ſuperius
S.Martini ad dexterã.ad ſiniſtramq; S. Benedicti de Fructeria habenť oppida. Duriæ,
Taurinum. Riparię amnis Padum deinceps illabentis proxima hæret oſtio Taurinum ciuitas uetu
ſtiſſima,per quam primum Annibalem Italiã ingreſſum ueniſſe, Liuius XXI oſtendit.
Taurini Galli proxima gẽs erat in Italiã digreſſo.& infrà peropportunè Taurinis proxi
mæ gẽti aduerſus Inſubres motum bellum erat.Inde ex ſtatiuis mouerat Annibal,Tau-
rinorumq; unam urbem caput eius gentis,quia uolentis in amicitiã nõ uenerat,ui expu G
gnauit. Duriæ ripariæ fluuio ad dexterã oppida Lancium & Bellegerium,ad ſiniſtram
Cariacum & Druentum ſunt proxima.Eoq; in terrarum ſpatio quod Padũ binasq; Du-
rias & Alpes interiacet, eſt regio Canapicium appellata, in qua tres nobilium familiæ
oppida poſſident & caſtella, Valpergani,S.Martini,& S. Georgij comites. Nec longè
abſunt à Taurino Sangoni amnis in Padum labentis oſtia, cui ad dexteram hærent op-
pida Ripolum Auiliana:inter quæ eſt celebre monaſterium S.Antonij de Renuerſo.S.
Ambroſius oppidum.& paulò ſuprà ciuitas eſt Secuſa.ſuperiusq; ad Sangoni amnis or
tum eſt Seſanna. Cluſiola poſt hac amnis Padum illabitur, cui proximum ad ſex milia
Pinnarolum. paſſuũ eſt Pinnarolum nobile oppidum,nobili item monaſterio exornatum. Superius
Petroſa oppidum,& ad fontem ſiniſtrorſum eſt oppidum Pragellatum, cum amni Bri-
Pelix. cariaſium primo poſt mons Bobius dextrorſum hæret.poſt Cluſiolã Pelix fluuius Clu-
Panchaleriũ. ſono auctus,Padum illabitur Pãchalerium inter,& Villanfrancham oppida populis fre
quentata. fuitq; Panchalerium Auguſta Taurinorum antiquæ Ligurum ſtirpis, apud H
quam Plinius dicit Padum primo nauigabilem eſſe. & Villafrancha primum ponte Pa
dum ſublicio eſt complexa.Pado autem fonti ſuo iam propinquanti oppida ſunt proxi
ma,Reuellum & Paſana:& ad ſupremi ultimiq; torrentis illum illabẽtis fontem, ut dixi
mus,oppidum eſt Circium.Deinceps ſunt Alpium iuga:& ea quidem quæ Annibal Ita
liam ingreſſurus aceto rupit.

REGIO OCTAVA, VENETIAE.

LOMBARDIA ad finem perducta,ſi hactenus ſeruatum morem ſe-
qui uolumus, ad proximorum Pado amniũ oſtia reuertendũ eſſet.
Sed quum ab ultimis Pagi oſtijs ad fornaces appellatis Venetiarũ
urbis ducatus fines ad aquas gradatas ſtagnãtes mari Adriatico a-
quę ſalſæ obtineãt,in quas Atheſis fluuius,poſt Meduacus,deinde
Timauus defluunt amnes,ipſam Venetiarũ ciuitatem eiſdem ſalſis
circundatam aquis,prius quàm Marchiam Taruiſinam, ſiue Foro-
iulienſem regiones deſcribi neceſſe eſt. Poſtmodũ nanq; oſtia cur-
ſusq; fluuiorum in ſicco melius proſequemur,ſecundum ripas,quorũ ex noſtro inſtitu-
to eaſdem

A to eaſdē regiones, & earum particulas certius inuenimus. Venetias ciuitatē in intimo Adriatici maris ſinu ſitā, ad annū ſalutis quinquageſimumſextum ſupra quadringentenum fuiſſe conditam, quo anno Athila rex Hunnorum Aquileiam diruit, docuimus in Hiſtorijs. Habet autē eius ducatus regio terminos lōgitudine miliū octoginta ab aquis olim gradatis, ad Lauretum oppidum à Vitali Faledro ędificatum: nunc autē Pado proximum, ubi ad fornaces diximus Padi oſtia appellari. Latitudo autē uaria nullos habet alios terminos ꝙ quouſq; cedentes recendentesq; maris aquæ ad ſiccū ſtagnando peruenīūt. Eius regionis diuerſo modo nōnulli meminerūt uetuſti ſcriptores. Antoninus enī Pius in Romani imperij, puinciarū regionumq; itinerario, quum à Rauenna Aquileiā per Altinum iter deſcriberet: hæc nunc Venetiarum ſtagna appellat ſeptem maria, ꝙ à Rauenna Altinū uſq; ſeptē uada eſſent naui tranſmittenda. Et Virgilius quod diffuſè in Pauij deſcriptione infrà oſtendemus: ubi Pauij ędificationē ab Antenore factā narrat, ſic habet. Et fontē ſuperare Timaui. Vnde per ora nouem uaſto cum murmure
B montis It mare præruptum, & pelago premit arua ſonanti. Mare enim quod per ora nouem it prærupū, & premit arua pelago ſonanti: eſt hoc totū quod à Pado ad aquas gradatas littus rumpens, colles eius poeticè à Virgilio mōtes appellatos inter ipſa uada linquit: quæ nunc littora appellamus. Inſulæ eo cōcluſæ ſpatio, quæ habitantur uarios habuerunt conditores, qui in unicam hāc Venetiarum ciuitatem opes & conſilia cōtulerunt. Vnde hāc Venetiarum ciuitatem pro una regione non immeritò à nobis poſitam eſſe intelliget, qui cōſiderabit nō modo opes eius cuiuſcunq; alterius regionis Italię opibus æquiparandas eſſe: ſed multas fuiſſe urbes, multa oppida, quorū excidio hæc unica ſit condita: Aquileiam, Altinum, Concordiam, Patauium, Montemſilicis, Opitergum, Eracliam, Equilium, Gradum, Caprulas & Lauretum: quanquam & ex Vicentia, Verona, Mantua, Brixia, Mediolano & Papia ab Athila afflictis, & ab alijs Italiæ ciuitatibus, præſertim urbe Roma diuerſis in perſecutionibus nobiles & potentiores quoſq; Venetias à principio cōfugiſſe, in Hiſtorijs abundè docuimus. Igitur Aquileienſes primi Gra
C dum, Cōcordienſes condidere Caprulas. Altinates ſicut urbem ſuam in ſex portas diuiſam habebant: ſex quoq; in ſtagnorum inſulis oppida cōdiderunt, Torcellum, Maiorbum, Burianum, Amoriacum, Conſtantiacū, & Aimanum: Patauinorum pars, Riuumaltum, & poſtea Dorſum durū. Montēſilicenſes, Ateſtiniq; Methamauchū, Albiolam, Paleſtrinam: ſiue, ut Plinius appellat, Philiſtinam, & foſſam Clodiam, quæ nunc eſt ciuitas Clugia. Creuit autem ilico ab ipſo cōditionis initio Veneta ciuitas, quia non à paſtoribus, ſicut Roma, ſed à potentioribus, ditioribusq; regionis olim Venetiæ fuit à principio, ſicut diximus, habitata. primus externorum Venetijs ornandis attulit adiumētum Narſes eunuchus patritius primi Iuſtiniani imperatoris copiarū in Italia aduerſus Gothos miſſarum dux: qui ꝙ Veneti cum traducendis à Taruiſio Rauennam copijs nauigio iuuiſſent, poſtquā ſubegerat Gothos, eccleſias S. Theodori & Geminiani de capite Brolij in Venetijs ædificauit. Quinetiā anno ipſius cōditæ cēteſimo & trigeſimo ſecundo Arnulfus rex Longobardorū Patauium ciuitatē poſt Tothilenſe excidium à prędi
D cto Narſete eunucho, Rauēnatibusq; inſtauratā, igni ferroq; abſumpſit: & quotquot primæ cladi ſuperfuerāt, ac in patria coaluerāt, Patauini ſecunda trāſmigratione in ſtagna Venetiarū cōfugientes, Riuū altū implerūt: & Oliuolenſe caſtrū, ubi nūc Caſtellanum eſt epiſcopiū, cōdidere: atq; eo tempore S. Martini, & ſancti Ioānis in Bragula eccleſias cōſtruxerunt. Mirū uerò eſt, & ſummo extollendū laudis præconio potuiſſe à tot tamq; diuerſis urbium & oppidorū populis conditā ciuitatē per annos propemodū mille hāc quā retinent rempub. conſeruare. Nec tñ rerū humanarū conditionis adeò fuit expers hæc ciuitas, quin per ſingulas quaſq; ætates ſuos, ut inquit poeta, manes fuerit perpeſſa. Quamobrē eius incremēta ſummatim, ſicut in cæteris facimus Italiæ ciuitatibus explicando: labores quoq; & difficultates pariter oſtendemus. & ne in aliarū urbiū, quas in hac cōdenda deſtrui cōtigit, negocio ulterius laborādū ſit, omnia ſimul cōtexemus, ut facta inter cōdendū deſtruendumq; uariatio certius habeatur. Nec incōgruū uidetur à ſciſſa patriarchali dignitate inchoare, ꝙ eā ſcimus in rebus Italiæ ſemper momenti pluri mū habuiſſe. Ad annū ſalutis ſexcenteſimū decimū Giſulfus dux Foroiulianus conſenſu Agilulfi Longobardorū regis elegit Ioannem abbatē in patriarchā ueteris Aquileię

Venetiae. Athila. Lauretum. Septē maria. Inſulae Venetiarum. Opes Venetiarum. Narſes eunuchus.

Candiano

Candiano ſuperſtite patriarcha nouæ Aquileiæ, quę apud Gradū fuerat à Romanis pō E
tificibus cōſtituta. Et anno inde quinto partiū conſenſu conſtitutum eſt, ut qui eſſet A-
quileiæ patriarcha omnem cōtinentis regionem moderaretur: qui eſſet apud Gradum,
omni huic, quę nūc eſt, Venetiarū ducatus regioni præeſſet. Quartodecimo abinde an
no quū Rotharis Longobardorum rex Opitergium ciuitatē diruiſſet, eius ciuitatis epi
piſcopus nomine Magnus ad ſtagna cōfugiens cōſenſu & autoritate Seuerini pōt. Ro.
ac Eraclij imperatoris ciuitatem cōdidit, quæ ab ipſo imperatore Eraclea eſt appellata.
Eodēq; anno Paulus Altini epiſcopus cū populo ſuo, qui cladibus ſuperfuerat, Torcel
lū ſe conferens, ſedem ibi Seuerini pont. Ro. autoritate firmauit quæ nunc extat. Cuius
pōtificis conſenſu pariter Patauinus epiſcopus Arianā hæreſim, quæ tunc in multis Ita-
liæ locis feruebat, declinans ſedem epiſcopalem in Methamaucū tranſtulit. Quo anno
fœdere inter Longobardos regē & duces ac Venetiarū ciuitatē icto declaratū eſt, ut to
ta terreſtris Venetia ab Abdua ad aquas ſalſas Lōbardia & quicquid in ipſis eſſet ſalſis
aquis Venetiæ appellarentur. Ad annū uerò ſalutis ſexcenteſimū & quinquageſimum F
Conſtantius imperator Eraclij filius Torcellum ueniens ut Romā accederet, uicū qui
Eraclea. eſt in Torcello primarius Conſtantiacū de ſuo nomine uoluit appellari. Eraclea ciuita-
te interim aucta eius populi pars in uicinā commigrans inſulam Equilium cōdidit ciui
tatem. quūq; annis triginta duobus ſupra ducentos Venetiæ uariā ſub tribunis habuiſ-
ſent gubernationis formā: primus earū dux in Eraclea & ciuis Eraclianus Paulinus an-
no ſalutis ſexcēteſimo nonageſimoſeptimo à patriarcha epiſcopis clero tribunis, ꝓceri
bus & plebeis creatus eſt, qui dux fœdere cum Lōgobardis inito Eracleæ fines à planè
maiore ad minorē ꝓduxit. Et anno inde undeuigeſimo Vrſus itē Eraclianus dux mor-
tuo Paulino ſuffectus eſt, qui anno ſeptimo ducatus ciuili in tumultu occiſus eſt, ſicq; la
borum ſuorū Veneti initia habere cœpere. Nam eo ducatus nomine antiquato Domi-
nicus Leo magiſter militum attributa ducatus poteſtate creatus eſt, cui poſt annum pri
mum defuncto ſuffectus Felix Cornicula magiſter militum pariter eſt dictus. Et tertius
item Iulianus Ceparius ac quartus Ioannes Fabriciacus magiſtri militum ſunt dicti. Sed G
hic ciuili item tumultu magiſtratu depoſitus oculiſq; priuatus eſt. Ad annūq; ſalutis po
ſtea ſeptingēteſimum quadrageſimumq; ſecundū, Deus dedit Vrſi quondam ducis in-
terfecti filius mutata ab Eraclea in Methamaucū ſede & magiſterij militum nomine ex-
ploſo dux eſt dictus, qui anno ducatus tertiodecimo, quū ad Brintæ amnis oſtia caſtel-
lum ædificare cœpiſſet, in tyrannidis ſuſpitionē uenit, & tumultu exorto depoſitus fuit
excæcatus, eiq; in ducatu ſuffectus Galla, año quartodecimo tumultu captus, oculoſq;
eſt effoſſus, nouaq; ſubinde regiminis forma eſt facta. Nam creato duce dominico Mo-
negario Methamaucēſi duo annales tribuni ad annū pari poteſtate cōſeſſuri fuere crea
ti: & tamen hic etiam dux poſt annū in tumultu oculos ſimul cū ducatu amiſit. Ad Era-
cleanoſq; item res Veneta redijt & Mauritius dux eſt factus, qui poſt annū malo exem
plo filium ducatus cōſortem aſſumpſit. Quo anno primus Adrianus papa Obeliabatū
Oliuolenſi eccleſiæ primū dedit epiſcopū, à quo ſancti Moyſi eccleſia ædificata eſt. In-
iecit uerò Mauritius dux in Ioannē patriarcham Gradenſem manus adeo uiolentas, ut H
breui ille obierit, ſuffectuſq; patriarcha Fortunatus cōſpiratione contra ducem in præ-
deceſſoris ſui ultionem inita, exorto tumultu pulſus in Franciā ſe contulit, deiecti tamē
ducatu ſunt Mauritius dux & filius: & illis unicus Obelerius tunc tribunus Methamau
cenſis in Venetiarū ducatu eſt ſuffectus, eodem anno qui erat ſalutis octingenteſimus
quartus Obelerius dux ciuili tumultu patria pulſus Taruiſium ſe contulit, ubi ab exuli
Pipinus. bus Venetis iterū dux creatus fuit, qui Beatum fratrem ducatus conſortem accepit. In-
Carolus terea Pipinus Caroli Magni filius, rex Italiæ à primo Adriano pōtifice Romano cōſti-
Magnus. tutus, anno ſalutis LXXX in Italiam ueniēs, hinc patriarcha, Fortunato inde Obelerio
& Beato inſtigantibus, bello Venetos agitare cœpit: qui prælio apud Taruiſium com-
miſſo ſuperati, cùm Carolo Magno & Pipino filio Italiæ rege per fœdera conuenerūt:
quibus in fœderibus eſt, ut Obelerius Beatuſq; duces apud Methamaucum exularent:
nec tamen inuenio aliquem à Carolo & Pipino magiſtratum adminiſtrandis Venetia-
rum rebus fuiſſe impoſitum. Eodem autē anno Eracleā Veneti deſtruxerūt: unde maxi
ma nobiliū pars, qui poſtea Venetias uſq; in hæc tēpora gubernarūt, in urbem cōfluens
illam

A illam auxere, pariterꝗ eodem anno Aquileienſes in Venetiarū urbē populariter cōmigrarunt, ut tunc ſecūda Venetiarū urbis cōditio fuiſſe uideaṫ. Eoꝗ anno Agnellus Particiacus Heracleanus primus dux fuit, q in Riuoalto inſula electus palatiū ducale nunc extans ædificauit: pariterꝗ eodē anno apud Oliuolēſe caſtrū exiſtens cathedralis eccleſia ab eo caſtello appellata eſt Caſtellana, & pro Veneta Riuuſaltus ciuitas dici cœpta. Agnellus exinde dux tertio, qui ſecutus eſt anno, Heracleā reædificans ambitu ſtrictiorē appellauit Ciuitatē nouā, quod & nūc ratione epiſcopatus magis, ꝙ habitationū retinet nomē. Idēꝗ Agnellus filijs ſuis duobus aſſumptis in ducatus cōſortes monaſterium S. Zachariæ ædificauit, inibiꝗ eiuſdē ſancti corpus reliquiasꝗ locauit. Vrſus aūt epiſcopus eccleſiā ſuā caſtellanā S. Petri uocabulo decorauit, quo tēpore eius cōſanguinei S. Seueri & S. Laurentij eccleſias in geminis inſulis cōſtruxere. cōſpirarūt uerò aduerſum hos tres duces patrē & filios, Ioannes Tornaricus, & Bonus Bragadinus, qui capti conuictiꝗ & appenſi patibulo interierunt: & tū eorū de quibus ſumptum erat ſupplicium
B agnati, per id tēporis S. Danielis eccleſiam conſtruxerunt. ad octingenteſimum autem uigeſimumſeptimum ſalutis annum, defuncto Agnello Iuſtinianus Particiacus in ducatu ſolus eſt ſuffectus. Anno cuius ſecundo beati Marci corpus ex Aſia eſt delatum, eoꝗ qui ſecutus eſt anno, quum Iuſtinianus obijſſet dux, Ioannes frater eſt ſuffectus, quo anno beati Marci eccleſia eſt ædificata. Et per id temporis ducto in Methamaucum exercitu Obelerius ibi exul occiſus & ciuitas eſt deſtructa, cuius demolitionis cædisꝗ Obelerij cauſa factū eſt, ut uocatus in Franciam Ioannes dux acceſſerit, eoꝗ abſente Caſtellanus epiſcopus duoꝗ ciues Riuialti ciuitatis curam adminiſtrationis ducali attributa poteſtate geſſerunt: Ioannes aūt dux Francia reuerſus ciuiliꝗ tumultu ducatu deiectus, & tōſoratus mœſtitia diē obijt. anno poſtmodū qui ſecutus eſt trigeſimoſexto & octingenteſimo, Petrus Trodonicus Pola oriundus dux eſt creatus, qui Ioannē filium ducatus cōſortem habuit, eccleſiamꝗ S. Pauli ædificauit: quartoꝗ abinde anno Sclaui Caprulas Venetorū urbem ui captā deſtruxerunt Sergio, qui dictus eſt os porci, tunc pon
C tifice Ro. In quo anno epiſcopus Maurus eccleſiā S. Margaritę extruxit. Petro Trundōnico uita functo Ioānes filius ducatum ſolus obtinuit, quem à ſancti Zachariæ eccleſia redeuntē populus tumultu concitato occidit, & in eadem eccleſia ſepeliuit anno ſalutis octingenteſimoquarto: eratꝗ Vrſus Particiacus ſolēni tūc more electus, quū defuncti ducis famuli palatiū populo nō prius reddidere, ꝙ Pupiliam ſibi inſulam certa cum immunitate habitandam impetrauerunt. Vrſusꝗ dux anno ducatus ſui tertiodecimo Ioannē filium ducatus cōſortem accepit. qui campanas duodecim anno ſalutis octingenteſimo ſeptuageſimo imperatori Græcorum miſit: fuerūtꝗ hæ cāpanę, quas primū Grę cia uidit. Geſſit uerò Vrſus iſte dux maximas res nō minus Italiæ, ꝙ Venetis glorioſas. Nam Saraceni ſpoliata inflammataꝗ Ancona omnē Italiæ oram, quæ inde ad Idruntū intercedit pariter afflixerunt, in quos ſinus Tarentini oram uaſtare parantes quum Vrſus duxiſſet ſuperarunt Chriſtiani, fugataꝗ inde claſſis Saracena Gradū urbem inuaſit. Tuncꝗ Vrſus, qui illorum terga fuerat inſecutus, repulſos à Grado non prius perſequi
D deſtitit, ꝙ omnis Italiæ ora in ſuperū mare uerſa reddita eſt pacatiſſima. Vrſo duce mortuo, Ioannes filius dux ſolus Comaclum ciuitatem de Rauennatibus cepit: & anno inde tertio Petrum fratrem ſuum ducatus conſortem habere obtinuit, qui nouus dux eccleſias ſanctorum Cornelij & Cypriani in Methamaucenſi littore ędificauit. Sed ambo duces intra tertiū, qui ſecutus eſt annum, ducatu ſe abdicarunt. Creatus eſt autem ad annum ſalutis octingenteſimum octuageſimumſeptimum Petrus Candianus uir præſtantiſſimus, quem Sclaui uno ſuperati altero redintegrato prælio interfecerunt, Ioannesꝗ Particiacus, quem ducatu ſe abdicaſſe oſtendimus, ut ſeditioni occurreret in urbe fatiſcenti ducatum reſumpſit, quumꝗ eum ſexto depoſuiſſet menſe ſuffectus eſt dux ad annum octingenteſimum octuageſimumoctauum Petrus cognomine Tribunus, quo anno reges duos Italia poſthabitis Francis ex Italicis habere cœpit, Berēgariū Foroiulienſem, & Guidonē Spoletanum ducem. Anno autem qui inde tertius eſt ſecutus, hic dux Petrus Tribunus urbis Venetiarū partem muro cinxit à riuo caſtelli uſꝗ ad ſanctā Mariam in Iubanico, ibiꝗ canale maius ferrea clauſit catena, cuius capita hinc in prædicta eccleſia inde in ſancto Gregorio obſerabantur, qui annus Italiæ infeliciſſimus fuit,

quod

Aquileienſes.

Riuuſaltus.

Ciuitas noua.

S. Laurentij eccleſia.

S. Daniel.

Iuſtinianus dux.

Sancti Marci translatio.

Caprulæ.

quod Vngari à Taruiſio Mediolanũ uſq; omnia cædibus incendijſq; fœdarũt,& ſtagna B
Venetorũ pelliciatis nauibus tumultuariè fabricatis ingreſſi Ciuitatem nouã,Clugiãq;
& caput aggeris populati ſunt: eos tñ Berengarius rex cũ quindecim armatorum mili-
bus aliquantulũ repreſſit.Et tandem omni penè amiſſo exercitu ingẽti data pecunia,ut
in Vngariã redirent,deliniuit.Petro tribuno ducatus ſui anno uigeſimo tertio uita fun-
cto ſucceſſit Vrſus Particiacus ſecũdus,per cuius tẽpora Cõradus Alemãnus ex ea gẽ-
te primus,licet papali cõfirmatione caruerit,imperium inuaſit,& rebus per Italiam flu-
ctuantibus Saraceni maiorem eius partem occupauerunt. Succeſſitq; huic poſt uigeſi-
Petrus Candianus. mũ annum in ducatu alter Petrus Candianus,qui nactus per debilitatem imperij,& Ita
liæ occaſionẽ primus Venetorum potẽtiã in Lyburnis Dalmatiſq; auxit,& Genua tũc
à Saracenis ſpoliata Veneti in Italis mari potentiores eſſe cœperunt, quã quidẽ poten-
tiã uſq; in hæc tempora per Imperij Romani, tam Græci ꝙ Latini inclinationem auxe-
runt.Nam Germani imperatores & ſi terra quãdoq; aliqualem, nullam tñ aliquãdo ma
ri potentiam habuerunt. Itaq; deinceps in hac Venetiarum regione breuitati cõſulen- F
tes nihil aliud,ꝙ motus inteſtinos aut fabricas locorum,quod noſtri eſt propoſiti attin
gemus.per Ottonis ſecũdi imperatoris tempora ad annũ ſalutis nongenteſimũ ſeptua-
geſimum quartum Veneti Petrum Candianum ducẽ deijcere cupientes,quum ille ſe in
palatio tuerẽt iniecto igni pice & ſulphure mixto,& palatium & eccleſias.S. Marci S.
Theodori S. Mariæ in Iubanico, & pluſquã trecentas ciuium domus funditus cõbuſſe
rũt,duxq; cum filio & cõplicibus eſt interfectus:hæcq; omnia ædificia ſuffectus illi dux
Petrus Vrſeolus uir optimus inſtaurauit,qui & Gradum ciuitatẽ inſtauratam muro cin
xit:quo itẽ tempore monaſterium S.Georgij à Ioanne Mauroceno monacho eſt ampli
ficatum.Ad annum uerò ſalutis milleſimum & nonum Adriẽſes magnæ olim Adriæ ur
bis reliquias apud Laurentũ ſuperatos Veneti tãta cõfecerunt occidione,ut dies ille ulti
mus fuerit ciuitati à qua mare Adriaticum eſt appellatũ.Quo item anno Pepus patriar-
cha Aquileienſis Gradũ ciuitatem dolo captam deſtruxit, quam Veneti iterũ illico re-
ſtaurarunt.Anno inde XX Dominicus Vrſeolus pulſo Petro Barbolano per arma dux G
fit,& tertio die Rauennã metu cõfugit.Dominicuſq; Flabonicus tũc exul in patriãq; re
uocatus dux eſt factus:& ad annũ XXXXIII ſupra milleſimũ Pepus patriarcha Aqui
leiẽſis noni Benedicti põt. autoritate atq; cõſenſu Gradum ſibi ſubijcit,eccleſias diruit,
urbẽ ſpoliat,& Veneti eiuſdem pontificis autoritate eandem inſtaurarũt. Annoq; inde
XXXX Dominicus Cõtarenus dux,monaſteriũ S. Nicolai in littore & propinquo lo-
co monaſterium S.Angeli ædificauit. Ad centeſimũ uerò atq; milleſimũ ſalutis annum
incendia bina Venetijs fuerunt, quibus parrochiales eccleſiæ ad uiginti ſimul cũ parro
chianorum domibus arſerunt,quo tempore Methamaucenſis ciuitas inundatione ma-
ris atq; incẽdio uaſtata & penè ſummerſa eſt,terræmotuſq; ſuperueniẽs Venetias ubiq;
afflixit.Tertiodecimo aũt abinde anno,Quintus Henricus impe. Verona Venetias ue-
niens,ſitumq; & regionẽ ciuitatis admiratus,Venetias regnum appellari decreuit,eoq;
qui ſecutus eſt anno Marcus Iulianus monaſteriũ uirginis de caritate extruxit.Duode-
cimo deinceps anno Veneti Motonio Pelopõneſi ſunt potiti,Petruſq; Gatiloſus eccle H
ſiã ſancti Clemẽtis, & hoſpitale in Canalis orphani ripa ædificauit: undeuiceſimo inde
anno turris cãpanaria S.Marci excitata eſt.Sed nec adeo cõtinuare potuit quies inchoa
ta,quin ad annum ſalutis LXXI ſupra undecies centenum Vitalis Michael dux fuerit
interfectus.Augebanẽ tamen indies Venetorum opes mirabili incremento. Nã ad an-
num quartũ de duodecies centeno Veneti Francis bello ſociati urbis Cõſtantinopoli-
Sancti Franciſ. tanæ dominio ſunt potiti.Et anno inde XXXX eccleſia S.Franciſci Venetijs,& mona
Pons riuialti. ſterium S.Cypriani in Torcello ædificatum, undetrigeſimoq; inde anno pons Riuialti
ſublicius eſt conſtructus, quo tempore quum duplicatum eſſet Venetijs molituræ ue-
ctigal populus in tumultum cõcitus arma cepit.Sed his qui ſe duces incẽſoreſq; ingere
bant captis eculeoq; appenſis,quies illico ciuitati reddita eſt.Maiorẽ uerò plurimiq; fa-
Baiamons ciendũ anno inde undequinquageſimo tumultũ urbs Veneta ſenſit, quum Baiamons
Teupolus. Teupolus rerũ nouarũ cupidus unà cum Quirinis,Barocijs,Doris,Badoarijs & Baſilijs
regnũ affectauit,in quos pro demeritis publico cõſilio animaduerſum eſt, quieſq; ciui-
lis & cõcordia in hæc uſq; tempora annis duodequadraginta atq; cẽtum Venetijs fuit.

ſed

A Sed iam ſatis multa de Venetiarum origine, ac inter ipſam cōſtituendam remp. uel ædi-
ficatis uel dirutis ciuitatibus & oppidis ſunt dicta. Ad uiros itaꝗ eiuſdē ex noſtro more
inſtitutoꝗ ueniamus. habuit ſemper hactenus urbs Veneta uiros maritimorū bellorum
& mercaturę gloria claros. Sed ante patrum ętatem nullo decorata eſt uiro literis orna-
to, præter quàm Andrea Dandulo duce, quem Fran. Petrarchæ teſtimonio doctū fuiſſe
ſcimus. Patrum uerò memoria Carolus Zenus uir inter Venetos nō ſolū ætatis ſuæ, ſed — *Andreas Dandulus.*
priorum ſeculorum literis ornatiſſimus, & rebus bello geſtis ita clarus fuit, ut alter Ca- — *Carolus Zenus.*
millus meritò à Venetis appelletur, quandoquidē Clugienſi bello, quod cum Venetis
Genuenſes difficillimū ac periculoſiſſimū geſſere, unico nauali prœlio feliciſſimè geſto,
Genuenſes à Venetis etiā eo bello uinci poſſe primus docuit, & omni eo bello hoſtium
ferociam ſua fortitudine cōſtantiaꝗ compeſcuit, demumꝗ Bucicardum regis Franco-
rum naualis exercitus ſupremū ducem, dum opem Patauinis afferre cuperet, prælio in-
genti glorioſiſſimoꝗ ſuperauit, quæ omnia Leonardus Iuſtinianus funebri luculentiſſi-
B ma oratione & Petruſpaulus Vergerius elegātiſſimis duabus epiſtolis copioſiſſimè ꝓ-
ſecuti ſunt. fuit & paulo pòſt Zacharias Taruiſanus uir doctrina cōſilioꝗ celeberrimus,
oratio cuius extans coram Gregorio pont. Ro. habita pro eccleſiæ unione ſuadēda, il-
lum eloquentiſſimū fuiſſe oſtendit. hoc autē ſeculo multos præſtantiſſimosꝗ uidimus,
Petrum Emilianum epiſcopum Vicentinum literis multū, plurimum prudētia decora-
tum, Leonardum Iuſtinianum magni nobilisꝗ ingenij uirum, qui inter alia humanitatis
Latina & Græca ſtudia muſicæ adoleſcens iuuenisꝗ deditus dulciſſimis carminibus &
peritiſſimè uulgariter compoſitis omnem repleuit Italiam, & pòſt natu grādior ſcripto,
& pronuntiatione tam Latina ꝙ uulgari eloquentiſſimus & ſenator grauiſſimus in ad-
miniſtratione reipub. potētiſſimus fuit. Marcus quoꝗ Lippomānus iuriecōſultus Græ-
cas, Chaldæas, Hebræas literas æquè ac Latinas egregiè doctus erat. Pauluſꝗ Venetus
religioſus dialecticos noſtri seculi ſuperauit, qui & paucis in philoſophia cedēs, theolo
gus quoꝗ inſignis eſt habitus. Frāciſcus Barbadicus grauis optimus ac propemodū ſan
C ctus, & Daniel Victorius ciues ſplendidiſſimi fuerunt humanitatis literis haudquaquā
mediocriter eruditi. Petrum Lauredanū rebus bello geſtis clariſſimum, quē Veneti al-
terum Claudium Marcellū in ſua patria appellare poſſunt, hoc in loco à nobis poni mi-
rabūtur qui meminerint eum Latinas literas grammaticales penitus ignoraſſe. Sed eius
ingenium nō duximus merita fraudandū laude, quod omnia quæ per ætatem ſuam ma-
ri geſta ſunt, quorum ipſe magna pars fuit, & maris portuoſitatis nauigandiꝗ rationem
uulgari ſcripto copioſiſſimè proſecutus eſt. ſed dum eos ex mortuis, qui in patria clarue
runt, doctos perquirimus, dignitatem maximam Venetorum narrando poſt poſuimus.
Fuerūt ex gēte Corraria XII. Grego. pont. Rom. & Antonius nepos ſuus Romanæ ec-
cleſiæ cardinalis ea uterꝗ morū & uitæ ſanctimonia, quæ priuatos quoꝗ celebres red-
dere potuiſſet. Fuerūt ex Maurocena & Landa gente cardinales duo uirtutibus literiſꝗ
ornatiſſimi: Alterum uerò pontificē paulo pòſt habuere Veneti ex Cōdulmaria gente
Eugenium quartū, cuius geſta per hiſtorias noſtras orbi notiſſima, pont. Rom. qui ante
D ſe fuerunt pręſtantiſſimis parem, & aliorum turbæ multo digniorem eum reddiderunt.
Quantū autem ad doctrinam literaſꝗ attinet, quibus hoc in catalogo primas partes tri-
buimus, & ſi Eugenius pont. nec iuri, nec alicui ſcientię particulariter perdiſcendæ ani-
mum adiecit, doctorū eccleſiæ oratorum hiſtoricorumꝗ Latinorū libros omnes & le-
git aſſiduè, & quo erat mirabili ingenio ſubtiliſſimè intellexit. ornauit autem cardinala-
tus dignitate Petrum Barbum ex ſorore nepotem, qui adoleſcēs optimus tanta duode-
cim hactenus annis humanitate atꝗ etiam integritate & ſimul liberalitate eſt uſus, ut & — *Petrus Barbus.*
alter Titus Veſpaſianus, & quod illi tribuebatī delicię humani generis ſit appellatus, uir
autē factus, titulo ſancti Marci eſt ornatus, & patrio cognomine cardinalis Venetiarū
dictus. Superꝗ ſunt Venetis dux Franciſcus Foſcharus omni uirtutū præterquam lite-
rarum gloria ornatiſſimus, & ciues Frāciſcus Barbarus excellentiſſimi uir ingenij, cuius
literarum Gręcarum & Latinarū doctrinæ an eloquentiæ editis operibus celebratę, aut
in adminiſtranda repub. ſapientiæ & pietatis, aut geſtarum præſertim apud Brixiam re-
rum gloriam anteponas haud facilè poſſis diſcernere. Andreaſꝗ Maurocenus bonarū
artium ſtudijs ornatus, ſapiētiæ & gubernāda repub. peritiæ gloriam habet, & Hermo-

laus donatus & ſi gerenda rep. fuit occupatiſſimus in literis adeò eſt imbutus,ut cùm hi- B
ſtoriam teneat,tum heroicos uerſus ſæpe cõpoſuerit elegantes.Pariter Zacharias Triui
ſanus ſuperioris Zachariæ filius ac uirtutis hæres Barbonus Maurocenus, Ludouicus
Foſcharenus, Vitalis Landus. Candianus Bolanus Iureconſultiſſimi,Nicolauſq; Cana-
lis & ſi iuri ciuili & ſimul reip.ſunt dediti, tamen oratores poematàq; & hiſtorias egre-
Io.Cornarius. giè callent. Laurus Quirinus magnæ Græcarũ Latinarumq; literarum peritiæ iuris co-
Paulus gnitionem addidit.Ioannem uerò Cornelium,ſiue ut nunc corruptè eam appellãt uetu-
Barbus. ſtam gentẽ Cornarium doctũ elegantemq; moribus Venetię habent.Et Paulus Barbus
equeſtris ordinis germani fratris ſui Petri Barbi Romanæ eccleſiæ cardinalis integer-
rimi humaniſſimiq; ac doctæ ab Eugenio pont. originis maternę gloriam bonarum ar-
tium,in quibus excellit ſtudijs accumulat. Andreas Iulianus bono uir ingenio, Bernar-
dus Iuſtinianus Leonardo genitus, Hieronymus Barbadicus Franciſci prædicti filius,
Nicolauſq; Barbus literarij ornamenti gloriam,laudem habent. Quid quod alterum in
narrationis ordine errorẽ incurrimus, qui prælatos eccleſiæ Venetos ſecularibus poſt- F
poſuimus. Sunt ex Venetis Laurentius Caſtellanus, Fantinus Paduanus epiſcopi uiri
doctrina & grauitate ac ſapientia uenerãdi, Gregorius patrui pontificis nomen referẽs
ſedis Apoſtolicæ prothonotarius,Hermolaus Barbarus Frãciſci nepos Taruiſinus,Pe-
trus Mõteus Brixianus,Iacobus Zenus Feltrenſis & Belunenſis,Dominicus Torcella-
nus epiſcopi nõ modò iurium ciuilis & põtificij ac theologiæ doctrina ſicut eorũ decet
profeſſionem abundè pleni,ſed eloquẽtia quoq; ornatiſſimi ſunt,ut ei mancipatorũ ſtu
dio peritiorũ multos ætatis noſtræ ſcribẽdo dicendoq; æquent. Petrus Thomaſius me-
dicorum non magis Venetorum quàm cæterorum ætatis noſtræ eloquentiſſimus ha-
betur.Sed iam non inuidiæ nimis expoſuit breuitatis reſpectus,qui multos præteriri fa-
cit,quos tanta ciuitas habet literarum ſtudijs,uel imbutos,uel operam impendentes.

REGIO NONA, ITALIA TRANSPADANA, ſiue Marchia Taruiſina.

G

TRibus earum quæ ſuprà à nobis deſcriptæ ſunt octo regionum cor tinen
tem eſſe oſtendimus Marchiam Taruiſinam, Romandiolę ſcilicet ad Me
lariæ Brigantiniq; paludes, Venetæ urbi ad aquas ſalſas, & Lombardiæ
ad Mintium & Bænacum: fecit tamen Bænaci certius & copioſius de-
ſcribendi neceſſitas, ut ad eius dexteram littoralem ſita oppida & caſtella
Lombardiæ regioni, cuius eſſe non debent,adiunxerimus. Prædictis itaq; trium regio-
num & Alpium, & Padi atque limini amnis contra Caprulas inſulam in mare Adriati-
cum defluentis finibus concluſa erit Marchia Taruiſina. eam regionem quandoq; aliàs
Galliæ Ciſalpinæ,quandoq; Tranſpadanæ Italiæ partem, quandoq; Venetiam appel-
latam Romanæ eccleſię monumenta eſſe uolunt partem Dalmatiæ ſupra mare:ut nihil
abſurdius potuerit excogitari,cùm nulla ex parte Dalmatia ad huius regionis fines un-
quam pertinuerit: quanquam par eſſe uidetur abſurditas barbaro Marchiæ uocabulo
maximas atq; ampliſſimas urbes Veronam Patauiumq; titulo ſubijci Taruiſio: quam H
ciuitatem illæ opulentia potentatu & dignitate ſemper antea, ſicut & nunc longiſſimè
anteierunt.Poſterior tamen fuit indita ab eccleſia appellatio.Nam Longobardi omniũ
qui Italiam inuaſerint externorum ſuperbiſſimi, Romani imperij & Italiæ dignita-
tem euertere,ac omnino delere conati, leges nouas, quæ alicubi in Italia extant condi-
dere: mores ritus gentium & rerum uocabula immutauere: ut affirmare audeamus lo-
cutionis Romanę Latinis uerbis,qua nedum Italia,ſed Ro.quoq; imperio ſubiecti ple-
riq; populi utebantur, mutationem factam in uulgarem Italicam nunc appellatam, per
Longobardorum tempora inchoaſſe.Idq; incognitum nobis quando opus de locutio-
ne Romana ad Leonardum Aretinum dedimus: poſtea didicimus uiſis Longobardo-
rum legibus, in quibus de mutatione facta multarum rerum uocabuli tituli tractatuſq;
ſunt poſiti.Quinetiã publicę adminiſtrationis & priuatim uiuendi inſtituta accuratiſſi-
mè ab eiſdẽ ſunt mutata,& eo uſq; ipſius gẽtis proceſſit inſania,ut Romanorum chara-
ctere literarũ penitus poſtpoſito, nouas ipſi & ſua ineptia gentis barbariem indicantes
ciſras ꝑ literis adinuenerint.Ecõtra uerò Oſtrogothi æquè ac ciues Romani Latinis de

A lectati literis, nullā in illis barbariem offuderunt. Nam Theodoricus rex primus Latinè & Grecè doctus, Amalaſciūtha eius filia doctior, Theodatus rex tertius & primi nepos doctiſſimus fuere: quod Longobardorū regū uel principū uirorū nemini cōtigit. Nullam uerò aliam ab Oſtrogotis factam fuiſſe mutationē hinc maximè credimus cōſtare: quod Theodoricus & eum imitati reges cæteri Oſtrogothorum cuſi ſua imagine numi ambitione abſtinentes, aurum, æs, argentum, priſco cudi Romanorum ſigno uoluerūt. ſed ad rem: Longobardi in ea Italiæ parte maxima quā obtinebant regiones habuerunt quatuor à ducibus adminiſtratas, in quibus nullū ſucceſſionis ius filijs & nepotibus cōpetebat: Beneuentanā, Spoletanā, Taurinenſem, & Foroiulienſem: duaſcꝫ opulentia & amplitudine ſuperioribus pares Anconitanam, atcꝫ Taruiſinā eſſe uoluerūt ea affectas legis conditione: ut qui regum aut gētis Longobardorū cōcilij permiſſione & decreto impetraſſet, eas filijs & agnatis ſucceſſione poſſidendas relinquēdi ius facultatemcꝫ haberet. Nomencꝫ hunc ſignificās perpetuū magiſtratū in Lōgobarda barbarie Marchio

Theodoricus. *Amalaſciuntha.* *Theodatus.*

B natus eſt appellatū. Quo autem tempore Carolus magnus, ſicut ſuprà diximus, nomine indito Romādiolæ Lombardiā uoluit appellari regionem, in qua regni ſedem gens illa diutius habuerat: Romana eccleſia hāc, de qua nunc agimus regionem, de Lōgobardis ſumptam appellauit, ut diximus Dalmatiā ſupra mare. Sed credo factū eſſe à minori nominis abſurditate, ut hæc ipſa manſerit appellatio Marchiæ Taruiſinæ. Mintio eiuſcꝫ, ut inquit Virgilius, patre Benaco ad ſiniſtrā relictis, noſtrę deſcriptionis Padotenus initiū faciemus. Cui primū ad Mintij oſtia imminet Sachetta uicus familiæ nobilis Capſianēſium uilla, quā ſucceſſione annis ducentis in cognatione continuata poſſederunt. Inferiuſcꝫ eſt Serauallis arx principū Mātuanorū munitiſſima. unde paſſus mille abeſt Oſtilia oppidū in regione primariū, ſuperbi operis arce mœnibus & ductis in circuitu foſſis cōcluſiſcꝫ paludibus munitiſsimū, quod à Veronenſi populo, cuius agri iurium fuit ad annum ſalutis quinquageſimū, deciesꝫ centenū ædificatum Marchiones poſtea Mantuani diutiſsimè poſſederūt. Amplacꝫ & recta eſt uigeſimo inde milliario Veronā uſcꝫ

Marchio unde.

C uia aliquot apud Oſtiliā locis ſucciſa: impoſitis pōtibus arcibuſcꝫ & caſtellis munitioni Oſtilienſibus pręſidiocꝫ futuris, ꝑtinētcꝫ ad hos pōtes paludis initia, quā in Romādiolæ finibus deſcriptā Melariæ Brigantinicꝫ agro diximus cōtinere. Augentcꝫ, ſicut oſtendimus, eam paludē Tartarus & Menachus amnes: quorū Tartarus in Veronēſi agro ad Gręcianum oriundus habet ad ſiniſtrā Nugarolum, quod nobili familiæ Veronēſi Nugarolæ uilla & primæ originis patria fuit. Inſulacꝫ Porcaritia & Gagium uicus eidē fluuio dextrorſum adiacent. At Menachus amnis ortum ad Magnanum habēs Ceretā uicum Pręteliaſcꝫ pręterfluit. Inferius uerò eadem palus, ſicut in Adriæ urbis uetuſtiſsimę deſcriptione oſtendimus, augetꝰ ab Atheſis fluuij ſciſſura ad Caſtagnariū appellata, eācꝫ nos ſciſſurā pro noſtro hactenus omni in Italia ſeruato more pro oſtio Atheſis ſiniſtrorſum cogimur accipere. Is autē Atheſis famæ celebris fluuius, de quo Virgilius in Bucolicis, Atheſin uel propter amœnum: primum habet ad ſiniſtrā uicum uillam Bartholomęam appellatum. Paulòcꝫ ſuperius Atheſi ſiniſtrorſum hæret Liniacū oppidū populo

Villa Bartholo.

D opibuſcꝫ plenum. Inde Atheſi Zeuedum adiacet oppidū braſicæ & multæ & dulciſsimæ feraciſsimū: adeò ut Plinium credamus, ſi ſuam nunc incoleret Veronā, nec Sabellam in admiratione, ut ſcribit, Criſpā, nec pullulantē cauliculis Aricinā, niſi à ſuis Veronenſibus uellet diſſentire prępoſiturum. Eos uerò uicenos mille paſſus, quos Veronam Oſtiliamcꝫ diximus intercedere, cāpi quaqua uerſum excipiūt ampliſsimi æquiſsimicꝫ, in quibus rectæ imminet uiæ uicus inſula Scaligerū appellatus, cōmunito præſidio, eccleſijſcꝫ & Veronenſium uillis adeò ornatus, ut accedente populi quē habet multitudine, urbis potius quàm oppidi ſpeciem præ ſe ferat. Campoſcꝫ hos, ut diximus, patentiſsimos manufacta ab agricolatore rarò impedit foſſa, adeò ut eos natura cōmittendis maximos inter exercitus pręlijs de induſtria feciſſe ac cōplanaſſe ſit uiſa. Eſtcꝫ hic locus, de quo Liuius undeſeptuageſimo eā habet, quę L. Flori breuiatoris uerbis libuit apponere. C. Marius Cimbros per hyemē Alpibus deuolutos in cāpis Venetis uſu iam uini & coctarum carnium mitigatos aggreſſus eſt. Et illis petentibus proximum diem pugnę ſtatuit: inde LX. milia ceciderunt, hinc tertio minus. rex eorum Volerius pugnans interijt, nō inultus; uxores eorum acerrimo bello captæ libertatem non impetrantes, ſuffocatis

Liniacum. *Zeuedum.*

eliſiſq; infantibus mutuis uulneribus & capiſtris capilleis ſe necarunt. Quę uictoria eodē die Romæ per laureatos Caſtorē & Pollucē ſcita & celebrata fuit. Tigurini qui Noricos Alpium tumulos inſederant, fuga diſperſi in latrocinia euanuerunt. Theodoricus quoq; Oſtrogothorum rex primus Odoacrem Erulorū regem, qui Romā & Italiam annis iam octo occupauerunt, apud Soncium amnem, ubi primū occurrit, recedere compulit. Deinde in campis Veronenſibus ingenti prælio, quod tres continuatū eſt dies, ſuperauit: factaq; eſt maxima in utroq; exercitu, ſed in Odoacris partibus maior cędes. Arnulfus etiā Bauarorum dux ductis aduerſus Vgonem Burgundū Italiæ regem copijs à Veronēſibus in urbē receptus atq; rex appellatus eſt: quūq; Vgo ad Veronæ recuperationē maximas duxiſſet copias, prælium his in Veronæ campis eſt cōmiſſum: in quo ſuperauit Vgo, & Arnulfus fugiēs Veronæ portis à ciuibus eſt excluſus. Veronēſes uerò rebellionis culpa in Racherium epiſcopū ſuum reiecta, ueniā deprecati impetrauerunt, & epiſcopus Papiā relegatus eſt. Sed ut iam Atheſim redeamus, is fluuius qua cāpi ad primos colles deſinere incipiūt, Veronam diuidit penè mediam: quam urbem autor eſt ex Trogo Pompeio Iuſtinus Gallos, qui urbem Romā ceperunt, & pariter Mediolanum Brixiam & Bergomum ædificaſſe. Nec tamen minus cingit, quàm diuidit Veronā Atheſis, ut cuſtodiæ ſimul ornamentoq;, ſubuehendiſq; mercibus & frugibus magno ſit uſui Veronenſibus: quādoquidē ſuprà infraq; & circum ager eſt præcipuæ bonitatis multa gignens in urbem cōuehenda, olei uim maximā, frumenta incolis in mercaturam ſuperabundantia, uinorum uarietatem atq; præſtantiam, pomorū omnis generis copiā, & lanam cæteras Italiæ ſubtilitate ſuperantem: ut nulla ſit Italiæ regio, quæ partem inde non accipiat indumentorū: oleumq; quum cæteræ agri partes, tum maximè Benaci lacus dextera præſtat ora, olearum conſitis in ſyluæ ſpeciē ampliſſimæ contecta: frumentaq; ſeminarius ager ampliſſimus undiq; patens mittit. uinorum præſtantia cum multis poſſit alijs oſtēdi rationibus, tum maximè uno extollitur argumēto. Theodatus Oſtrogothorum rex tertius, cùm ſciret in Veronēſi agro eſſe uinum, ſicut Caſſiodorus appellat, accinaticū, odoris ſaporiſq; ſuauiſſimi, illud Romā nauibus Atheſi in ſuperum mare delapſis cōportari curauit. Libetq; Caſſiodori uerba apponere: uinum etenim illud colore purpureo regium, ſapore præcipuū, dulcedo cuius ineffabili ſuauitate ſentitur, cùm tamē tactus eius denſitate pingueſcat, ut carneus liquor aut potio edibilis uideatur. pomorum copiam, & ſi nōnullæ habent aliæ ciuitates Italiæ Veronenſi parem, nullo tamē in loco tam odorātia, tamq; uaria ſpecie inueniuntur, quæ perpetuitatem habēt plurimi faciendam, cùm ſeneſcentia iam ſeruentur ſolida & illæſa, ut florentibus & nouellis immixta manducētur. Lanę pręſtantiā greges à paſtionis proprietate accipiunt: quā prata campiq; proſpectu quoq; amœniſſimi naturaliter pręſtāt: quum tamē mons altiſſimus urbi ſupereminens Balbus nomine, & eandem herbis ſuis ingenitam, & multo maiorem uirtutem pręſtet, quod herbilegi undiq; cōfluentes, multa herbarum radicumq; genera animantiū ſaluti opitulantia inde legant. diuerſæ etiā per agrum Veronenſem, per quæ oppida ſcaturiunt aquæ, nō minus ornamento à natura quàm uſui attributæ, ſeu irrigationis, ſeu innumerabilia artificiorū genera, ſeu hauſtum ipſe cōſideres: è quibus celebrem unius uim nō reticendam eſſe cenſuimus. In ualle quam à telluris uirtute & frugum pręſtātia Policellæ appellāt, ubi Negarinæ loco eſt nomen, māmæ ad iuſtā muliebrium formā de ſaxo fabrè ſunt ductæ, ſub quarum papillis perpetuæ ſtillant aquæ. Et ſi lactās mulier papillas aſperſerit atq; lauerit, exiccatus aliquo, ut fit, uel morbo, uel caſu alio illi humor lacteus reuocatur. Sed iam ſolidiora Veronę, ſicut & cęteris urbibus, ornamēta uiros omnis ætatis pręſtantes attingamus. Zenoq; ſicut religionē Chriſtianam & ſuā ipſius decet ſanctitatē primus erit, qui Veronę pręſul celebris ſanctimonię multa ſcripſit extantia ſacras utriuſq; teſtamenti literas declarantia: & Ambroſianam quam imitatus eſt eloquentiam redolentia. Æmiliū Macrū Veronenſem poetam Euſebius in Aſia obijſſe aſſerit. Paulopoſt Catullus poeta, ſubinde uterq; Plinius ſępe à nobis hac in Italia celebrati Veronenſes fuere: & longè poſteriores ætate genuit Verona Rainaldū inſignem ſicut F. Petrarchę placet grāmaticum. deinde Ioannem Madium Iureconſultū nō incelebrem: iſq; Madium genuit nobis adoleſcentibus familiaritate coniunctū iuri ediſſerendo defendendoq; addictum: qui legum peritiæ eloquentiā coniunxerat: adeò ut ſcriberet

Verona. Theodatus rex. Caſsiodorus.

B F G H

ut ſcriberet ornatè,pronunciaret ſuauiter: & in cunctis ſeſe quantũ noſtra ætatis noſtræ
A patitur exigitq́ꝫ conſuetudo,bonũ oſtenderet oratorẽ. medicoſq́ꝫ genuit Verona ſui ſe-
culi prǽſtãtiſſimos Auantium & Iacobum Lauagnolum,cuius nomen refert & cogno-
mẽ Iacobus Equeſtris ordinis Lauagnolus humanitatis ſtudijs & eloquẽtia exornatus.
Bernardus quoqꝫ honeſto genitus Cãpaniæ loco, nõ parũ Veronæ attulit ornamentũ:
q medicus & philoſophus inſignis tãta uiguit memoria, ut Themiſtoclis inſtar nihil illi
exciderit:quod aut diſcere,aut eum attentius legere cõtigiſſet. Ioannes etiã Salernus ad *Ioan. Salernus.*
Equeſtris dignitatis inſignia doctrinã & facũdiã ſocias addidit. Ad res militaris prǽcla-
ros nobis oſtentat uiros, qui Veronæ laudes accumulãt, quorũ memoriæ altior repeti-
tio efficiet,ut uarios eius urbis caſus referre cogamur. Floruerũt in ea præclaræ familiæ
Mõticulenſes & S. Bonifacij comites. hiq́ꝫ illos quum eieciſſent Azzonẽ Marchionem
Eſtenſem urbis dominio præfecerunt. Iſq́ꝫ ad annum duodecies centenum & duodeci-
mum ab Ecelino de Romano per arma eiectus, armis Mantuanorũ reſtitutus eſt. Qua
in reſtitutione duriſſimũ in Braida Veronæ uico prælium eſt cõmiſſum. Azzone mor-
B tuo Ecelinus ad annum duodecies centenũ & uigeſimũ quintum Veronã obtinuit: qui
immaniſſimus omniũ tyrãnus ducentos Veronenſes ſimul cum eo carcere,in quo tene
bantur,uno cõbuſſit incendio. Cumq́ꝫ ſibi Veronæ agenti,quod in Patauio referemus,
eſſet allatũ Patauium ſibi rebellaſſe, duodecim mille Patauinos, quos militiæ prætextu
obſides ſecum duxerat,diuerſis affectos cruciatibus in Verona occidit. Eo autem apud
Soncinum Cremonenſis agri oppidũ interfecto, Veronenſes reductis S. Bonifacij co-
mitibus in libertatem erecti quietem nacti ſunt,quæ paucis cõtinuata eſt annis,q̃d Sca-
ligeri ciues & ipſi Veronẽſes,ſed noui per capitaneatus populi occaſionem tyrãni ſunt
effecti. primuſq́ꝫ omnium Caniſgrãdis Scaliger Dantis Franciſciq́ꝫ Petrarchæ amicitia *Caniſgrandis*
magis quàm ſua potẽtia notus, cùm anno uno & quinquageſimo Veronæ dominiũ te- *Dantes.*
nuerit: ciuitates interea Cremonã,Parmam,Regium, Vicentiã,Patauium,Feltrum, Ci- *F.Petrarcha.*
uitatum, Taruiſium in poteſtatẽ redegit: Gonzagamq́ꝫ familiã ditioni Mantuæ eiectis
Paſſarinis impoſuit. Sed & Scaligeri cum annis LXX. Veronæ ſummo cũ ſplẽdore do-
C minati fuiſſent ob uarias in familia diuiſiões ter quaterq́ꝫ ſubortas,quãdoqꝫ a Vicecomi
tibus Mediolanẽſibus,quãdoqꝫ à Charrarienſibus Patauinis patria pulſi ſunt, per quas
cõtentionum occaſiones Veneti ea urbe,quã annos iam XLV. obtinẽt,ſunt potiti. Lu-
chinus Vermes Veronenſis uir bello inſignis Cretam inſulam Venetis rebellẽ ſua uir-
tute recepit. deinde in Turchos Chriſti Dei noſtri hoſtes pugnãs cecidit. Eiuſq́ꝫ filius Ia-
cobus Vermes patri haudquaquã diſſimilis, rẽ primi ducis Mediolani Ioãnis Galeacij
ab imminẽtibus periculis fortitudine & cõſilio ſæpe tutatus eſt. Qui Armeniaci comitẽ
& Ioannẽ Haucut Anglicum aduerſus Mediolanũ maximo cum exercitu ruentes præ-
lio apud Alexandriam cõmiſſo profligauit, & maxima cæde cõmiſſa Armeniacum ce-
pit. Ea quoqꝫ expeditione, in qua Luchinus Vermes Cretã Veneto reparauit imperio
Georgius Caballus Veronẽſis Eques prǽſtãtiſſimus,militares ducẽs ordines nauatę for
titer operę id retulit decus,ut Senator à Venetis fuerit cõſtitutus. Sed iam claudat Vero
nenſium gloria digniorũ aciem Guarinus,quẽ ſuprà in eorum catalogo, quos eloquen-
D tiam in noſtrum ſeculũ longo poſtliminio reduxiſſe oſtendimus, meritò laudũ præco-
nio decorauimus. Pictoriæ artis peritũ Verona ſuperiori ſeculo habuit Alticheriũ. Sed
unus ſupereſt,qui fama cęteros noſtri ſeculi faciliter anteceſſit,Piſanus nomine, de quo
Guarini carmẽ extat,qui Guarini Piſanus inſcribit. Geſta uerò ſunt uario euentu Vero
næ multa à nobis in Hiſtorijs celebrata. Alboinũ nanqꝫ primum Longobardorũ regem
libro quarto oſtẽdimus uxoris Roſmõdæ inſidijs ab Helmechilde in Verona occiſum
fuiſſe,& utroſq́ꝫ adulteros Rauẽnæ quo cõfugerant ueneno mutuè dato interijſſe. Et in
octauo diximus Theudelindã Grimoaldi Bauarorũ regis filiam, ad quam cùm in præ- *Theudelinda.*
claram reginã deuotiſſimamq́ꝫ Chriſtianam euaſiſſet beatus Gregorius dialogorum li-
bros inſcripſit, Veronæ in Sardicenſi campo deſponſatã fuiſſe. Eſtq́ꝫ in XI. Veronenſes
Aldegiſio Deſiderij Longobardorũ ultimi regis filio ciuitate, quã firmo tenebat præſi-
dio ui eiecto Carolo Magno deditionẽ feciſſe: quorũ exẽplo omĩs regio Carolo & ſuis
illicò manũ dedit. ædificijs Verona mediocribus publicè priuatimq́ꝫ ornata theatrũ ha-
bet cæteris quæ ubiqꝫ extẽt,pręter Romanũ amphitheatrũ nunc coloſſeum operis ma-

gnificentia cõſpiciendũ:habet & põtes quatuor ſuperbi operis Atheſi impoſitos,& cathedralem eccleſiam nõ minus uetere decorã ædificio, quàm nouo inſignem. Supra Veronam Atheſis ſiniſtrorſum Põtonem oppidum habet appoſitum, ſuperius caſtrũ Barchum nobile item oppidũ. inde Cadenium,& qua torrẽs uallem ſolis interſecãs in Atheſim labitur, Mecium eſt oppidũ. Supraq́ illud Ignatum, ſuperius Formigarium. Ad fontem uerò Atheſis in Alpibus paruo ſub lacu, quẽ fons ipſe efficit, eſt oppidũ Lamiũ. Diximus ſupra ſiniſtrã Atheſis ripam deſcribẽtes, eius oſtium ad Caſtagnarij ſciſſurã, qua in Adrianorũ paludes labiť neceſſariò accipi deſignariq́ oportere: nec aliter dicere, aut ſcribere debuimus, quia quicquid ab ea ſciſſura ad mare pertinet, in Romãdiolæ partib. eſt cõprenſum. Dexteram uerò eiuſdem amnis ripam ab ipſo mari Adriatico ad fontem uſq́ totã Marchiæ Taruiſinæ, cuius eſt, poſſumus applicare. Igitur qua Atheſis in mare labitur, oſtium efficit portuoſum, ubi appellãt Foſſiones. Idq́ primum eſt eorũ quæ priſcos ſeptẽ maria diximus uocitaſſe. adiacent intus huic amni paludibus ſtagniſq́ immixto, hinc turris noua præſidio & uectigalium cuſtodiæ appoſita, inde caput aggeris, q̃d item præſidium ducatus Venetiarum finibus ea in parte inſtitutæ reip. initio fuit impoſitum. Interius Atheſis bifurcatus peninſulã Rodigij efficit: quæ ſiniſtrorſum in Romãdiola ſuperius eſt deſcripta. Atheſiq́ dextrorſum qua fluuius illabitur nouus adiacet Caſtrum Baldũ. ſuprà eſt portus oppidũ, q̃d Atheſi à Liniaco diuiſum põte illi cõiungitur, ut unũ idemq́ oppidũ cenſeanť. Influit paulò ſupra Atheſim amnis nomine Albus: cui dextrorſum Cereda hæret uicus in regione primarius. Siniſtrorſum uerò ſunt Arcella, ſuprà Sãctus Bonifacius oppidũ, à quo nobili Veronenſiũ familiæ fluxit cognomẽ. Et ſupius Villanoua. Deinceps ſupra fluminis Albi oſtiũ adhęret Atheſi Porcilę oppidũ, à quo parũ diſtat amnis, quem Mõtis aurei nomine appellãt oſtium: iſq́ amnis fonte oritur uberrimo, cui in Mõtis aurei uico omnium regionis amœniſſimo uilla eſt ea ratione ſuperædificata, ut fons ipſe media in aula ſcatens, eam euomat uim aquarũ, quæ ſubitò intra lapidis iactum, molis ſufficit cõuoluendis. Suntq́ atterendo in farinã fumento & bõbicinis in ſcriptum coagulandis tam frequentia amni ſuperimpoſita ædificia, ut uix ſtadio colligendis aquis inuicem ſeparẽtur. Sextoq́ inde abeſt Verona: ſupra quam dextrorſum itẽ hæret Atheſi Peluſium oppidũ, à quo uallem uulgus dici exiſtimat Peloſellam: licet eam à telluris uirtute & frugum præſtantia Pollicellam Guarinus exiſtimet appellari. Licena deinceps eſt oppidum, & ſuperius Roueredum, apud quod oppidũ uia ſcalpris mõte exciſa, arctũ uiatoribus præbet iter, ualidumq́ Veronenſi agro ea in parte à Germanorũ inſultibus eſt munimẽ. Beſenum deinde habetur oppidum, & ſuperius qua fluuius à Pergine oppido defluens in Atheſim cadit, eſt Tridentũ, quã urbem Iuſtinus ſcribit à Gallis, qui urbem Romã ceperũt, ſicut & Veronam Vicẽtiamq́ fuiſſe ædificatam: apudq́ eam urbem auget Atheſim amnis iuxta Pineam oppidũ in Alpibus oriundus: Cui dextrorſum hæret Secconzanũ, ſupra Parclalium & Viſum ac Chanazium. Atheſim item ſuprà influit amnis apud Perſonoriũ oppidũ nobile oriundus: Cui amni Valeſiũ Fœſpergũ & Ceuedonũ oppida dextrorſum: ſiniſtrorſum uerò Cluſa corruptè, ſed Latino uerbo Clauſura, ubi arctiſſimo aditu trames Alpiũ eſt cõcluſus. Bolgianũq́ oppidum nobile parum ab Atheſi recedẽs torrenti eſt appoſitũ, qui à Sirentino oppido breuem curſum habet. Domus inde noua oppidum,& ſuperius eſt Maranũ populo frequens oppidũ, quod & ſi Italia ſitum eſt, gentis locutione & moribus totum eſt Theotonicum prius quàm Italicum. Deinceps ſunt Alpium iuga, quorum aditibus & quidẽ arduus in Germaniam eſt acceſſus. Atheſis curſu ab oſtio in fontem undiq́ deſcripto, amnem quo eum ſuperius auctũ eſſe diximus,& cui nouo flumini eſt appellatio, deſcribi neceſſe eſt prius quàm Meduacum, ſiue ut nũc appellãt Bachilionẽ aſſumamus ordine oſtendendũ. is fluuius nomine Nouus, quẽ apud caſtrum Baldum Atheſim illabi diximus, ſiniſtrorſum attingit intus Coloniam oppidum populo opibuſq́ pleniſſimũ, ſuperiuſq́ eidem hæret fluuio Mõs bellus nobile item oppidum: & ad fontẽ ſunt Brendulæ oppidum populo opibuſq́ refertũ: Brenduliſq́ paulò infrà ad amnis dexteram propinquum eſt Leonicũ populi opumq́ exuberãtia Ciuitatulæ æquiparandũ. Quod Omnebono ciue ornatur literis Gręcis Latiniſq́ apprimè erudito,& præ ſe mores ferẽte, quos à Feltrẽſi Victorino nutritus imbibit. Ab coloniaq́ in ſubiectas paludes Ateſto oppido uicinas

Margin notes: Mecium. Turris noua. Maranum. Alpes. Atheſis.

Margin letters: B, F, G, H

A uicinas foſſa eſt in currentem fluuium manufacta, apud quā Rouerędum & Mōtagnana oppidum regionis primariū ſunt ſita. Ad eiuſq; foſſæ oſtia, quibus in paludes labitur, & paulò infrà Locium caſtellū, Meduacus ſiue Bachilio amnis proximè à nobis deſcribendus alterum habet oſtium. attingitq; primò Bachilionē ſiniſtrorſum Cuſtodia oppidum populo frequentatū, medio in cuius ſuburbio fodinas eſſe inſpeximus, per quas lōgo tractu in ſubterranea penetratur. eſtq; lapidis eius mōtis minera Tiburtino lapidi aſſimillima: ut quod nullo in loco ſcriptū inuenimus, nequaquā dubitemus ſaxa cōſtruendæ conſeruandæq; urbi Patauinæ, uetuſtiſſimis olim tēporibus inde excauata ſumptaq; fuiſſe: & cum ea in cauerna noxij olim ſeruari conſueuerunt, Cuſtodia inde uicus eſt appellatus. Eſtq; locus apud quem Bononienſes milites, quorū opera Guilelmus Rauennas archiepiſcopus ſedis Apoſtolicæ legatus, Ecelinum de Romano eiecerat Patauio, eundem deſeruerūt legatū, unde factum eſt, ut paulo pòſt Ecelinus reaſſumptis uiribus, uires eccleſię retuderit, legatumq; apud Gambarā Brixiani agri oppidum pręlio ſuperatum in carcerem cōiecerit. Superiuſq; Meduacus ſiue Bachilio Vincentiā diuidit penè mediā, quæ urbs à Gallis Romæ incēſoribus, ſicut ſæpe ſuprà diximus cum Mediolano Brixia Bergomo & Verona fuit principio ædificata. Et altero item fluuio urbē Vincētiam illabēte, Teſina appellato, apudq; Lādrigum oppidū oriundo Meduacus augetur amnis. Qui Teſina apud Luxianum oppidū ſciſſus, alterum ramum cui Barcanū hæret, oppidum facit. iſq; Meduacum priuſquā Brētellas attingat, ingreditur. Genuit ex uetuſtis Vincentia Palæmonē, ſicut Euſebio placet inſignem grāmaticum, qui interrogatus quid inter ſtillam & guttā intereſſet. Gutta, inquit, ſtat: ſtilla cadit. Noſtra autē ętate illuſtrata eſt Vincētia Antonio Luſco: qui uir doctiſſimus eloquētiſſimuſq;, & primus & ſolus in orationibus M. T. Ci. duodecim, ars rhetoricæ practicæ, qua ratiōe à Tullio fuerit applicata, tā clarè, tamq; diffuſè cōmentus eſt: ut nihil magis noſtros homines perdiſcēda eloquentia iuuiſſe uideatur. extant etiam uiri eiuſdem heroica quædā carmina Virgilianam maieſtatem carminum redolentia. Mathacuſq; Biſſarius Iurecōſultus eloquētia

B

C & bonis artibus apprimè eruditus patriam exornat. multa ſuppeterēt in Vincentinorū laudē dicenda à ducentis annis geſta, dum Patauinorū Veronenſiumq; pariter penè uicinorum uiolētiæ iniurijſq; reſiſtūt. Sed unicum eos facinus abūdè reddit ornatiſſimos: Quandoquidē primi fuere, qui Venetorum imperio ſeſe ſponte ſua ſubijciētes, præclaras urbes Patauiū, Veronā, Brixiam, Bergomumq;, & quicquid aliud illi nunc obtinent de Italia in poteſtatē uenire plurimum adiuuerunt. Supra Vincentiā Meduaco adhęret Caldogium oppidū, & ſuperius fonti eius imminet oppidū Porcelletū. Meduacuſq; priuſquā Cuſtogiā attingat oppidū ſuprà deſcriptū, altero ſciſſus ramo foſſas attingit, quibus Brētellis eſt appellatio, munimēto Patauij circūductas. Inde apud Ingentionū delapſus, fertur ad oppidum Pubolentā: defluens poſtea ad pōtem longum cōtinuato curſu ſtagnis ſe immiſcet. à quibus alterno fluxu refluxuq; retractus, uel repulſus in foſſā Clodiam ſe exonerat: quæ urbis Clugiæ ab ea foſſa appellatæ, portū efficit omniū regionis profundiſſimū. Plinius nanq; Meduacum amnē in foſſam Clodiā labi docet. Fuiſſe etiā

D Bachilionē amnem Meduacum Liuij Patauini uerbis ex decimo libet oſtendere. Eodē anno claſſis Gręcorū Cleonymo duce Lacedęmonio ad Italię littora appulſa Thuriorū urbem in Salentinis cepit: aduerſus hunc hoſtē Cos. Æmilius miſſus prælio uno fugatū compulit in naues. Thuriæ redditæ ueteri cultori, Salentinoq; agro pax parta. Iunium Bubulcū dictatorē miſſum in Salentinos in quibuſdā annalibus inuenio, & Cleonymū priuſquā cōfligendum eſſet cum Romanis Italia deceſſiſſe. Circūuectus inde Brunduſij promōtorium medio ſinu Adriatico uētis latus, cū leua importuoſa Italię littora dextera Illyrici Liburniq;, & Iſtri gētes feræ, & magna ex parte latrocinijs maritimis infames terrerēt, penitus ad littora Venetorū peruenit. Ibi expoſitis paucis qui loca explorarēt, cùm audijſſet tenue prętereundū littus eſſe, quod prętergreſſis ſtagna ab tergo ſint irrigua oſtijs: maritimos agros haud ꝓcul proximos cāpeſtreis cerni, ulteriora colleis uideri: eſſe oſtium fluminis prærlti, quo circumagi naues in ſtationē tutā uidiſſent: (Meduacus amnis erat) eò inuectā claſſem ſubire flumine aduerſo iuſſit. grauiſſimas nauiū non pertulit alueus fluminis, in minora nauigia tranſgreſſa multitudo armatorum ad frequentes agros tribus maritimis Patauinorum uicis colentibus eam oram peruenit.

Meduacus. Bachilio.

Vincentia.

Porcelletum.

Brentellæ.

ibi egreſſi præſidio leui nauibus relicto uicos expugnant, inflammãt tecta, hominũ pe- B
cudumq; prædas agunt, & dulcedine prædãdi longius uſq; à nauibus procedũt. hęc ubi
Patauium ſunt nunciata (ſemper autẽ eos in armis accolę Galli habebãt) in duas partes
iuuentutẽ diuidũt: altera in regionẽ qua effuſa populatio uidebatur: altera ne cui prædo
num obuia fieret altero itinere ad ſtationem nauium, milia autẽ quatuordecim ab oppi
do aberãt, ducta: in naues paruas cuſtodibus interemptis impetus factus, territiq; nautæ
cogũtur naues in alterã ripam amnis traijcere. & in terra proſperũ æquè in palatos præ-
datores præliũ fuerat, refugientibus ad ſtationẽ Græcis Veneti obſiſtũt. Dicimus itaq;
prætteritum à Cleonymo tenue littus, tranſgreſſa ſtagna, oſtium amnis præalti, in quem
circũacta ſit aduerſo flumine claſſis & ad quatuordecim milia oppido Patauio ꝓpinqua
ta, ſatis oſtẽdere Meduacũ fuiſſe amnem deſcriptũ: cui Bachilioni fuit poſtea, eſtq; nũc
indita appellatio. Neq; enim aliũ habet regio fluuiũ ex agro Patauino in ſtagna mariſue
oſtia delabentem: niſi fortè eum quis proximũ illi amnem nunc Brintã eſſe opinabitur,
qui ſuã & ipſe pauciſſimis cognitã fecit nominis mutationẽ. Eſt enim Timauus priſco- F
Timauus. rum ſcriptis, præſertim Virgilij celebratus: quẽ ſæpe miratus ſum uiros noſtri ſeculi do-
ctrinę fama celebres in Iſtris & Liburnis quęſiuiſſe errore adductos atq; ignoratiõe ſen
ſus Virgilij: quem uolũt nouem Timauo fontes in ſuo carmine attribuiſſe: quum potius
Antenorẽ ille faciat à Troia Italiã petentẽ regna Liburnorũ & Timauum ſuperaſſe am-
nem, in ipſo fontis nomine poetico more indicatũ. Seruius enim id uerbũ exponens ſic
habet: fontẽ Timaui: amãt poetæ rem unius ſermonis circũlocutionibus ducere: ut pro
Troiam dicãt urbem Troianã: ſic modò pro Timauo fontẽ Timaui, & paulo pòſt urbẽ
Patauì pro Patauio, & ora nouem multi ſeptem eſſe dicũt. Supereſſe aũt ea parte unde,
pro qua per ora nouem mare it præruptum: & premit ſtagnorũ arua pro campis & pla-
nitie poſita ſonãti pelago, ſicut ſemper ſonare uidemus, quũ littoris aut portus cuiuſpiã
fauces paulo uiolentior commotiorq; ingreditur: eaq; nouem ora etiã nunc notiſſima
ſunt, littoris Veneti aperturæ, quarum partem maximam à Rauennati agro in Altinum
Septem maria. priſci & in primis Antoninus Pius imp. in itinerario ſeptem maria appellauere. uerſus G
Virgilij licet notiſſimi ſint ſubijciemus: cũ prius Lucani de Timauo teſtimoniũ attule-
rimus. Euganeo ſi uera fides memorãtibus augur Colle ſedẽs, Aponus terris ubi fumi-
fer exit, Atq; Antenorei diſpergitᷣ unda Timaui. Si ergo unde Timaui Antenorei diſper
gitur prope Aponum, nunc etiã notiſſimũ & Patauio propinquũ. non oportuit in Iſtris
illũ aut Foroiuliẽſibus à noſtris hominibus requiri. Virgilius. Antenor potuit medijs e-
lapſus Achiuis Illyricos penetrare ſinus, atq; intima tutus Regna Liburnorũ & fontẽ ſu
perare Timaui: Vnde per ora nouem uaſto cum murmure mõtis It mare præruptum, &
pelago premit arua ſonãti. Extant quoq; carmina Muſati Patauini poetæ tragici ſepul-
cro inſcripta, Timauum affirmãtia Pataúij propinquũ eſſe: Condita à Troiugenis poſt
diruta Pergama tellus: In mare fert Patauas unde Timauus aquas: Hunc genuit uatẽ. Et
Martialis Laneus Euganei lupus excipit ora Timaui. Si ergo Timauus fuit Euganeus
neceſſariò erit Brinta nũc Patauij fluuius: nã idẽ Martialis appellatione telluris Aponæ
Patauiũ ſignificat hoc uerſu: cenſetᷣ Apona Liuio ſuo tellus. Et L. Florus infraſcripta ha H
bet uerba: ex quibus licet cõijcere Timauũ ab Arſia & finibus Italię, in quibus nuper re-
quirebatur plurimũ diſtare: Illyrici ab Alpium radicibus inter Arſiam & Timauum per
Adriaticum littus effuſi regnante Teutana muliere. Timauuſq; ubi ſalſas attingit aquas
biſurcatus parte dextera Pupiliam Methamaucumq; petit; ubi portũ efficit cum ampli-
Portus Venetus. tudine, tum etiam profunditate optimum. Rectiore autem ad ſiniſtram curſu Venetam
urbem mediam ſcindere ſolitus portũ efficit Venetum cui munitiſſimę arces duæ hinc
& inde prędidio ſunt appoſitę. Sed hęc pars occluſis pridem ad Luciafuſinã meatibus in
ſtagna paludeſq; diffunditur. nõ fuiſſe autem Meduacũ quem Timauũ eſſe dicimus, aut
ecõtra præter rationes ſupradictas hinc maximè uidetur cõſtare: ꝙ Plinius ſcribit cõtra
Timauũ amnẽ inſulam fuiſſe paruam in mari cum fontibus calidis: qui pariter cum æſtu
maris creſcerent minuerenturq;. & recto Brintæ amnis curſui quẽ naturaliter per mediã
urbem Venetã habebat oppoſitã, fuiſſe conſtat inſulã cui caſtelũ Oliuolenſe appellatũ
fuit impoſitũ. Vnde cathedralis eccleſia dicitᷣ Caſtellana. Si uerò calidi nõ apparẽt nũc
fõtes minime mirãdũ: ꝙ nedũ littoreis & maritimis locis in quæ maris ſępe deſæuit uiolẽ
tia: ſed

A tia,ſed in mediterraneis mõtaniſq; firmioribus multos aruiſſe fontes inuenimus. Timauuſq; ſupra Luciafuſinã integer primũ habet ad dexterã uicum Auriganũ tabernis hoſpitatorijs frequentatũ: ibiq; Timauum illabitur Tegola torrẽs, cui adiacet rus Peragũ. Deinceps Timauo ſiniſtrorſum adiacet Strata oppidulũ: à quo ſexto milliario foſſa manufacta Paduã cõpendio nauigatur. Eam urbem Italiæ uetuſtiſſimã clariſſimamq; magis certum eſt Antenorem Troia profugũ cõdidiſſe, quàm ut indigeat teſtimonijs: uerſibus enim, quos ſuprà poſuimus, ſic addit Virgilius: Hic tamen ille urbẽ Pataui ſedeſq; locauit. & Liuius Patauinorũ decus in primo idem ſerioſè narrat. Cicero autẽ in Philippicis Patauinos dicit Romanis amiciſſimos fuiſſe: qui rẽp. difficillimis tẽporibus pecunia & armis iuuerunt. Et Macrobius in Saturnalibus, ubi de fide ſeruorũ tractat: innuit Patauinos fuiſſe perhumanos, qui cum ſeruis clemẽtiſſimè atq; indulgẽtiſſimè ſe habuerunt: quandoquidem aſſerit Aſinio Pollione Patauinos cogẽte, ut tributa cõferrent, & propterea dominis latitantibus, neminẽ ſeruorum fuiſſe inuentũ, qui libertate propoſi-

B ta dominum proderet. Fuit autem poſtmodũ Padua per feliciſſima ſtantis reip. tempora Romanorũ colonia nõ eo modo deducta, quo cęteræ deducebãtur ductis nouis populis in coloniam. ſed datũ eſt Paduanis ius Latij, ut in deſignãdis Romę magiſtratibus ferendi ſuffragij ius haberent: quod à Q. Aſconio Pediano in expeditionibus orationũ Ciceronis habetur: ea uerò deſcribẽda urbe ſi prolixiores erimus, ſua nos dignitas excuſabit. Nullam enim ædificiorũ pulcritudine, pręſertim publicorum in Italia ſibi ſimilem eſſe tenemus. Sunt tamẽ noua quæcunq; in ea nunc extant uel publica, uel priuata, quãdoquidem ad trigeſimũ & quadringenteſimũ ſalutis annum Athila rex Hunnorum ferro igniq; uaſtatam reliquit im̃unitã: & à Narſete Eunucho Rauennatibuſq; inſtauratam anno à prima dirutione uixdũ centeſimo Lõgobardi incenſam penitus deſertarũt. aucta uerò eſt mirabili incremẽto per Caroli Magni & filiorũ nepotumq; imperij tempora: nec aliquod poſtea incõmodũ ſub Germanis imperatoribus accepit: quouſq; Federici primi Barbaroſſi temporibus Ecelinus de Romano, tyrannorũ omniũ qui unquã

C fuerũt crudeliſſimus, ad annum ſalutis trigeſimũ ſeptimum, & duodecies centenũ eam ſibi ſubegit, qui præter cõmiſſas cædes aliàs, perſecutioneſq; propè innumeras ciuium ea uſus eſt, de qua in Verona diximus, crudelitate rarò aliàs audita, cædis per uaria cruciatuũ genera perpetratæ duodecim miliũ Patauinorũ, quos Mantuanorũ ingreſſurus fines ſub militiæ pretextu obſides ſecũ duxerat. paulo tamen poſtquã is tyrannus apud Soncinũ interijt, Charrarienſes ſub capitaneatus titulo, rerum in Patauio potiti ſunt, qui eam urbem annis paulo plus minus centũ per uarias ſucceſſiones poſſeſſam opulentiorem ornatioremq; reddiderũt. Nã gẽtis Charrariæ opera maiori ex parte excitata ornataq; fuerunt mœnia, quibus triplici circuitu Patauium cõmunitur. Et licet eam per urbẽ Timauus ſemper fuerit delapſus: quod Liuius in X. li. oſtẽdit, multis tamẽ uarijſq; foſſis magno & ingenti opere manufactis, aquæ circũ urbẽ & per diuerſa agri loca ornamento urbi cõmodoq; futuræ, ab eiſdẽ Charrarienſibus ſunt perductæ, cùm arx in urbe muniti ſſima, & coniunctũ illi perductis brachijs palatiũ facilè in Italis primariũ, ſuperbiq;

D operis nõnulli in urbe põtes gentis eiuſdem fuerint opera. Henricus autẽ quartus imp. Germanicus cathedralem Patauij eccleſiã, quę extat, ædificauit: pretoriumq; quo nullũ in orbe pulcrius eſſe tenemus, quum eſſet caſu crematum, ſpecioſius Veneti conſtruxerunt, oſſaq; T. Liuij cõſpicuo in eius faſtigio collocarunt. Inſignis uerò & cui rariſſimæ ſunt in Italia ſimiles, beati Antonij baſilica à Patauinis ſub Ro. imperio ſemiliberis ędificata eſt. Parrochiales eccleſias quadraginta & mẽdicantiũ quatuor loca, magnifici certè operis, ciues Patauinos diuerſis ædificaſſe temporibus conſtat. Eſt ea in urbe Iuſtinæ uirginis templũ, ampliſſimæ cuius ædes mille in circuitu paſſus amplexæ aquis circumluuntur, quod in uetuſtæ ædis ueſtigio ædificatum fuiſſe hinc cõſtat, quod effodientes ubiq; pulcerrima inueniunt lithoſtrata: eodemq; in loco T. Liuij ſepulcrũ ætate noſtra repertum fuiſſe conſpiximus, ut credere liceat uetuſtum Iouis templum ibi fuiſſe, in quo ipſe Liuius in X. narrat ſpolia de Cleonymi Lacedęmonij piratę uictoria Patauiũ reportata fuiſſe. Seruat uerò nunc idem templum Iuſtinæ ipſius uirginis, Lucæ Euangeliſtæ, Maximi & Felicitatis: Mathiæ Apoſtoli, ſuper quem ſors cecidit, Proſdocimiq; tutelaris Patauinorũ ſancti corpora & reliquias. Areas Patauium publicas quinq; habet, nobilium

Luciafuſina.

Aedificia Paduæ.

Gymnaſium Patauinum. bilium ſcilicet &herbaticam,frumentariã,lignariam,palearem.In eius quoq; gymnaſio omnium Italiæ celeberrimo ædes ſunt ampliſſimæ,ſtudentium quibus opes ſint tenuio res auxilio deputatæ. Viros Patauium doctrina clariſſimos genuit, T.Liuium:cuius ſepulcri priuſquam Romam accederet,ſibi & filijs duobus uxoriq; poſiti ſaxum nuper ui dimus literas haudquaquam elegantes inſcriptum. T.Liuius Caij filius ſibi & ſuis Tito Liuio Titi filio priſco F. T.Liuio.T.F.longo F.Caſſiæ Sextię primæ uxori.Aliudq; elegantiores maiuſculas marmore inciſas, ſepulcrũ etiam Patauij in Iuſtinæ uirginis ueſtibulo extat titulis ornatũ: & militiæ cui ad decus utilitatẽq; fuit aſcriptus: & uirtutis ſuæ qui diſſidentes Patauinos ciues,in patriam reuerſus ad concordiam reuocauit. Viuens fecit T.Liuius Liuiæ T.F. Quartæ legionis alis cõcordialis Patauij ſibi & ſuis omĩbus. Ratio autem quę nos adduxit,ut futuram in minore uiro uanam huiuſmodi diuerſitatis ſepulcrorum curioſitatem adhibuerimus, illa fuit quod in primo ſepulcro omnes quos habuit Patauij degens uxorem & filios in ſucceſſionem annotauit.In altero autẽ omĩtibus dixit, qui filia Romæ eſſet auctus, quæ Lucio Magio nupſit oratori Romano: de quo Seneca declamationũ VIII.ſic habet: Non puto quomodo Lucius Magius gener Titi Liuij declamauerit,quãuis aliquo tẽpore ſuum populũ habuit:cûm illum homines non ipſius honorem laudarẽt,ſed in ſoceri efferrent. fuitq; is magnus uir Liuius, ad quẽ nobiles ex ultimis Hiſpanarium partibus ueniſſe, & quos Romani nominis fama non mouerat,eius hominis famam perduxiſſe beatus Hieronymus ex Plinio ſumptum ſcribit. Pauluſq; Iuriſconſultus apud uetuſtiſſimos celebratus fuit Patauinus. Et Martialis poeta duos dilexit Patauinos poetas Stellam & Flaccum his uerſibus. Verona licet audiente dicam, Vicit maximè paſſerem Catulli. Tanto Stella meus tuo Catullo Quanto paſſere maior eſt columba. Et infrà: O mihi curarũ precium nõ uile mearũ Flacce Antenorei ſpes & alumne laris. Catullus uerò Voluſium poetam Patauinum:qui ad Ennij exemplar rerum geſtarum populi Romani annales carmine ſcripſit,damnare & uitupe rare conatus eſt his epigrammatibus. At Voluſi annales Paduam morientur ad ipſam, Et laxas ſcõbris ſæpe dabunt tunicas.Item alio loco:Annales Voluſi cacata charta: Vo tum ſoluite pro mea puella.Nã ſanctæ Veneri cupidiniq;, Vouit ſi ſibi reſtitutus eſſem, Deſiſſemq; truces uibrare iambos,Electiſſima peſſimi poetæ Scripta tardipedi Deo da turã Infelicibus uſtilanda lignis. Et hæc peſſima ſe puella uidit Iocoſè lepidè uouere diuis.Nunc ô cęruleo creata põto, Quæ ſanctũ Idalium uiroſq; apertos, Quæq; Ancona Gnidũq; arundinoſam Colis,quæq; Amathũta,quæq; Aleos,Quęq; Dyrrachiũ Adriæ taberna; Acceptũ face redditumq; uotum, Si non illepidũ neq; inuenuſtum eſt. At uos interea uenite in ignẽ Pleni thuris & inficetiarum Annales Voluſi cacata charta. Petrũ etiam de Abano conciliatorem appellatum philoſophiæ & aſtronomiæ uſq; ad magiæ ſuſpicionem peritiſſimum:Muſattumq; & Lonattum Iurecõſultos poeſi ornatos Patauium ciues habuit.Franci.Zabarella Iurecõſultiſſimus & Pileus de Prata Romanæ eccleſiæ cardinales dignitatem literis & prudentia ornauerunt. Marſilius quoq; & paulo poſt Io.Galeatiuſq; & Guilelmus Sophilici.Ioã.quoq; Horologius:&paulo pòſt Anto nius Cermiſonus excellentes medici Patauium patriã exornarunt. Agrum etiam habet Patauinum non minus quàm urbis ædificia conſpiciendũ. quandoquidẽ montes in illo ſunt excelſi,nec Alpes & Apenninũ quod nullo in Italię loco alibi cernitur cõtingẽtes: & uſq; ſumma cacumina uinetis oliuetiſq; & cõſitis tecti:in quibus uina gignũtur: quæ Plinius in intimo Adriatico ſinu optima deſcribit.Gemulã unũ in cuius ſummitate mulieres Deo dicatæ monaſteriũ habent à Beatrice Eſtenſi uirgine nobili ædificatum: & Vendam alterum appellant monaſterio ornatũ,quod montis Olieuti fratres inhabitãt: hiſq; adiacẽt mõtibus colles Euganei fama apud Latinos uates notiſſimi. Eam eñ uatibus ſedem fuiſſe innuit Martialis poeta his uerſibus:Si prius Euganeas clemẽs Eliconis in aras Pictaq; pampineis uideris arua iugis.&Lucanus in primo:Euganeo ſi uera fides memorantibus Augur colle ſedens. & quũ uici uillæq; multæ hos contegãt colles,tum maximè Arquatum populo frequẽtem uicum decorat Fran.Petrarchæ prędiolũ: apud quod diutiſſimè uixit: multaq; ſcripſit. eſtq; eius ſepulcrũ marmoreo in ſarcophago columnis quatuor ſuſtentatũ. Balneaq; apud rus Euganeum etiã nunc appellatũ plurima uiſunt:quęTheodericũ regẽ Oſtrogothorũ muris cõcluſiſſe ac ornaſſe Caſſiodorus eſt autor

T.Liuij epitaphium.

E F G H

A autor, in eiſq; herbas gigni ſcribit Pli. de quibus poeta Martialis. Nullę ſic tibi blandiẽt undæ, Ac fontes Aponi rudes puellis. Quibus uerò ea opitulenť morbis Michael Sauõnarola opere in id edito diſſeruit. Sed iam ad Timauum eſt redeundum. Is fluuius ſuprà Limiuum uicum, ubi incipit eſſe integer, primũ habet ad dexteram oppidũ Citatellam: quod Patauini ad annũ ſalutis quartum de duodecies centeno ædificarunt. deinceps eſt Maroſtica. ſuperius Baſſianũ, quæ duo oppida populis ſunt frequẽtia. ſupraq; Baſſianũ Timauus, ubi Ciſinũ eſt oppidũ, Ceſino flumine augeť, in quod Arciuagus Nauoriuſq; torrentes exigui ex Alpibus delabunť, Ciſinuſq; apud Pemechũ oppidulũ habet ortũ. Timauo ſupra Ciſinum ad dexterã Grignum adiacet oppidũ à torrente ibi augente dictum. Vlterius oppidũ habetur Iuanũ, ſupraq; illud oritur Grignus, & ſuperius emiſſorium lacus incubat Tuſopum. Caldonacium deinceps oppidũ & uni imminet lacui, & alijs ſubiectũ eſt binis lacubus, à quibus tribus originẽ Timauus habet. Primus poſt Timauum Muſio fluuius ſtagna Venetorũ apud Meſtre oppidum illabitur, cui ad ſiniſtrã

Maroſtica.

Baſſianum.

B Villa noua primũ eſt proxima. Supraq; paulo remotius Campus S. Petri oppidum adiacet opulentum: eiuſq; fonti in mõtibus oppidulum imminet collis Muſonis ab ipſo fluuio appellatus. ad dexteram uerò Muſoni intus continent Caſtrũfrancum nobile oppidũ, ſuperiuſq; Aſola longè nobilius. deinceps amnis eſt Silus, quẽ Plinius aſſerit oriri in mõtibus Taruiſinis, apud Torcellũ in ſtagna cadens: Torcellumq; ciuitatẽ, nunc epiſcopo ornatã doctiſſimo Dominico de Dominicis, ſupra Venetã deſcribentes regionẽ diximus ædificatã fuiſſe ex ruinis excidioq; Altini. Cuius uetuſtæ urbis parua admodũ ueſtigia ad eam cõtinentis partẽ, quæ ſiniſtrorſum Sili amnis oſtio eſt appoſita, nũc cernunť. Altiniq; nomẽ primus apud ueteres ponit Plinius. Et poſt Martialis poeta tãti feciſſe uidetur Altini oppidi ſitũ: ut dicat Æmula Baianis Altini littora uillis. Antoninus uerò Pius in itinerario uias deſcribẽs à Rauẽna Aquileiã, dicit aut ſeptẽ maria recta Rauenna ſecundũ Adriatici littus ad Altinũ tranſmitti: aut eos qui per Bononiã Fermedũ Ateſtum Patauiumq; terreſtri petãt itinere, Altinũ primo & poſt Aquileiam accedere.

C In eo autem quod Muſionẽ & Silum amnes interiacet ſpatio nouale eſt oppidũ nobile, Siluſq; ſupra in Mediterraneis Taruiſium urbem diuidit, cuius nomen prior inter uetuſtos habet Plinius. per tempora uerò Oſtrogothorũ dignitatem inchoaſſe uidetur, quã nunc habet. Nam cum Totilæ pater Veronam æquè ac Taruiſium dominio poſſideret, Taruiſij tamẽ cõtinuo eſt moratus. Vnde Totila, qui poſtea quintus fuit Oſtrogothorũ rex, & quidẽ præſtãtiſſimus Taruiſij natus educatuſq; eſt. poſtea Longobardorũ initio regni, quũ Albonius rex eius gẽtis primus Italiã eſſet ingreſſus: Aquileiamq; qualiſqualis tũc erat, & cæteras regionis urbes per deditionẽ cepiſſet: Taruiſium quia eius incolæ deditionẽ tardiuſculè obtuliſſent, ſpoliare ac diruere cõſtituerat: niſi Felix illius epiſcopus uir timoratus Rauenna oriundus regis barbariẽ ſua prudentia & precũ inſtãtia deliniſſet. Ornataq; nunc eſt ea ciuitas altero pręſtante epiſcopo Hermolao Barbaro, q ſicut decet epiſcopũ populo magis prodeſſe adnititur q̃ pręeſſe. Regionẽ uerò, quã nũc deſcribimus ſub nomine abſurdo Marchię Taruiſinę, & pariter ꝓximã Forumiuliũ olim

D Gallię Ciſalpinę partẽ Pli. in regione Italiæ decima poſuit: quã Carnorũ fuiſſe affirmat. Nã cũ multa dixiſſet de fluuio Silo, oppido Altino, flumine Liquẽtia, colonia Cõcordia, Taliauẽto, Anaxo, Alſa, Natiſone: deq; Aquileia colonia, ſubiũgit: Carnorũ hęc regio fuit: q̃d uocabulũ regiones ipſæ alicubi etiã noſtra ætate retinẽt. Ad Sili fontẽ oppidulũ eſt Caſacorba. deinceps Anaxũ eſt flumẽ, cui nunc Plaui uulgatiſſima eſt appellatio. ad eiuſq; oſtia Equiliũ eſt inſula ſtagnis paludibuſq; à cõtinenti diuiſa, fuitq; ea inſula ciuitas eiuſdẽ nominis ab Heracliẽſibus uicinis ędificata nãq; Heracleã in Hiſtorijs & in Veneta huius Italiæ regiõe oſtẽdimus fuiſſe poſt Aquileię Cõcordię & Altini demolitionẽ à dictarũ urbiũ populis ædificatã: qui ab Heracleo illius tempeſtatis imp. id nomẽ indiderũt ciuitati. Sed Heracliẽſes inde Venetias cõmigrarunt, ut nunc urbis ueſtigia requirãtur: Equileiq; pariter, ubi mutato nomine ciuitas diciť noua epiſcopio & quidẽ tenui nota, paruæ & tenues reliquiæ uix ſciuntur. Anaxo ſeu Plaui fluuio ad ſiniſtram adiacent oppida Venetiũ, Limina & Aquoriũ. & ſuperius arduo in mõte eſt Feltrum ciuitas epiſcopo nunc Iacobo ornata Zeno nõ minus doctrina quàm gẽtis nobilitate conſpicuo. Ad dexteram Plaui primum hæret oppidulum Madiriũ, inde mediterraneis

Feltrum.

Victorium. raneis Vetorium. Superius ubi Varianus olim nūc Calorius auget fluuius eſt oppidum E
Belunum. Teſega, eidēq; amni Variano ſiue Calorio appoſita eſt Belunū ciuitas uetuſtiſſima, quā
Plinius cæteriq; ſcriptores Velunum appellāt, eidemq; nunc cum Feltro in eundē con-
Varianus flu. iuncta epiſcopatum idem Zenus preeſt epiſcopus. Varianum uerò, ſiue Caloriū amnē
in Alpibus oriundum, quas grammaticę incolunt gentes, quinq; augent torrentes: quo
rum conuallibus marginibusq; caſtella uiciq; plures inſunt barbaris nominibus appel-
lati. Sed & ubi Plauum diximus Variano ſiue Calorio incipere augeri alter influit Cor-
doualus amnis, & ipſe ex ſummis defluens Alpibus: cui Falchachium Tabuliumq; op-
pida, & quamplures uici Germanica potius quàm Italica nomina habētes adiacent. Li-
quentia ad mare ſequitur amnis uetuſti nominis, quem ex montibus Opiterginis naſci
Plinius eſt autor. eum nunc Liuentiam appellāt. habetq; oſtij bifariam diuiſi partem ad
eaſdem paludes, quibus Equilium inſulam à continenti diximus ſeparari: alteraq; parte
ad proxima Caprularum inſulæ ſtagna paludeſq; delabitur. ubi uerò in dictas ſcinditur
partes ad dexteram Turricium eſt caſtellum. Interiuſq; ubi Liquētiam ſiniſtrorſum tor- F
rens auget Mutegus Opitergium eſt nūc oppidulum: quam uetuſti nominis ciuitatem
ſimul cum Aquileia Altino & Concordia ab Athila deſtructam, & poſtea quum eſſet
reædificata à Longobardis eodem anno quo & forum Popilij deletam fuiſſe in hiſto-
rijs oſtēdimus. Ad Mutegiq; amnis fontem Conilianum eſt nobile ditiſſimumq; oppi-
dum. Liquentiam item dextrorſum Meduna auget fluuius ſupremis in Alpibus Iulijs
oriundus. Cui dextrorſum Corua & ſuprà ad Imeuli torrētis fontem Portoneum, ſupe-
riuſq; Prata, & in mediterraneis Portilium, oppida ſunt appoſita: Prataq; & Portilium
duabus, ut in regione præſtantibus nobilium familijs patrij cognominis exornantur.
Vbi uerò Liquentiam ipſe auget Meduna amnis Sacilum nobile ditiſſimumq; eſt oppi
dum. Ad Liquentiæ ſiniſtram ſupra Mutegi torrentis influxum eſt oppidum Buffolet-
tum. & ſupra ubi Meſulus auget torrens Ciuiolonum eſt oppidum: ſuperius Serualle.
Sequitur Alſa uetuſto nomine fluuius, nunc Liminius appellatus. quod nomē eum in-
de crediderim nactum eſſe, quod ſicut huius regionis principio diximus, & eius & Fo- G
roiulij limes à barbaris fuit dictus. habetq; ad oſtium quo in paludes ſtagnaq; exonera-
tur Caprulas inſulam, in quam Opiterginos Athilæ ſæuitiam declinantes ſæpe aliàs o-
ſtendimus confugiſſe. habetq; Alſa ſiue Liminus ad ſiniſtrā oppidum nomine Sextum.

REGIO DECIMA, FORVMIVLIVM.

SEquitur regio Foroiulienſium, quos Plinius dicit dictos eſſe cognomine
Tranſpadanos. Id Foroiulij nomen notiſſimum, & quod ante C. Iulij Cę-
ſaris tempora in ipſa regione, inq; ſupereminentibus eidem Alpibus Iu-
lijs inchoaſſe cōſtat, unde poſt factam lapidum aut Ciſalpinæ Galliæ mu-
tationem habuerit originem ignoramus. undecunq; autem ſit natum no-
ſtræ inhærentes diuiſioni regionis ipſius, quam tamen nonnulli Aquileienſem appella-
Portus Gruarius. ri uolunt initium ad Alſæ, ſeu Limini fluuij dexteram inchoabimus. Cui portus Grua-
rius oppidum, poſt Cordeuallum, & ſuperius Porclanum oppida ſunt appoſita. dein-
ceps eſt Taliauentum priſci præſentiſq; nominis flumen, quod Plinius dicit maius mi- H
nuſq; fuiſſe, quum nunc unico in Adriaticum oſtio feratur. Sunt ei ad ſiniſtram primum
à ripa remotius oppidum ſanctus Vitus, pòſt Valua caſtellum, & ſuperius in montibus
Spilimbergum natura loci munitionibuſq; ualidiſſimum, & populo frequentatum.
Dextrorſum uerò hæret Taliauento Tiſana nobile munitiſſimumq; item oppidum, &
ſuprà ab amnis margine ſemotum Cuchagna, ſuperius in monte arduo ſanctus Da-
niel præſtans in regione oppidum, & ad fontem in Alpibus Dugonia eſt caſtellum. In
ea littoris ubique inæqualis & maiori ex parte ſtagnoſi ora torrens eſt in mare cadens,
cui Palazolum in mediterraneis caſtellum hæret, & ſtagno magnum in ſignum receſ-
ſum que curuato piſcoſiſſimoque imminet Maranum oppidum populo frequentiſſi-
mum. Torrenti autem id illabenti ſtagnum continet Caſtelletum. Interius in mediter-
raneis oppidum nobile eſt Belgradum, ſuperiuſq; Coldroitum. At in maritimis eſt ſta-
gnis circunfuſa Gradus inſula alter Venetiarum regionis & urbis limes, in quam & in
Hiſtorijs, & ipſa in Venetiarū deſcriptione ſæpenumero diximus Aquileienſes patria
profugos ſeſe cum opibus & ſacra ſupellectile recepiſſe, & urbem ædificaſſe Granden-
ſem

A ſem,quam pluries dirutã reædificatamq; tandẽ pauci nunc inhabitant. Aquileia etiam Aquileia.
urbium quondã Italiæ Tranſpadanę primaria potẽtiſſimaq; atq; etiã pulcerrima quin-
todecimo ut inquit Plinius à mari ſemota nunc penè derelicta eſt.Nã pręter ſacerdotes
canonicos numero haud quaquã multos:ornatiſſima ſpecioſiſſimaq; in baſilica diuinę
faciendæ rei addictos, præter paſtores piſcatoreſq; rariſſimos,nulli nũc incolũt populi:
ut uix caſtellulũ tãta olim urbs nũc poſſit appellari. Suntq; & eccleſia ſuperius dicta &
patriarchale atrium & muri oppidulo circũducti & monaſterium uirginibus deputatũ
Peponis patriarchæ operũ reliquiæ. Eam urbem qui prius condiderint non eſt memo-
riæ proditum.Liuius autẽ in bello Macedonico ſic habet. Romæ literæ Fabij magnam
trepidationẽ fecerunt:eo maiorẽ quod paucos poſt dies Marcellus tradito exercitu Fa
bio Romã quum ueniſſet,exercitum in Ligures traduci poſſe negauit, quia bellum cũ
Iſtris eſſet prohibẽtibus coloniam Aquileiam deduci. Et paulò infrà. Aquileia colonia
Latina eodẽ anno in agro Gallorũ eſt deducta. Florere aũt cœpit quo tẽpore primùm
B Romani ſubigendis barbaris ad Danubiũ incolentibus manũ apponere cœperũt. Vn-
de Octauius Cæſar Auguſtus,etſi maiorẽ bellorum partẽ per legatos adminiſtrauit, ut
illis propinquior eſſet in his Italiæ partibus frequẽter obuerſatus eſt.Nã Suetonius:Re
liqua bella per legatos ad niniſtrauit,ut tñ quibuſdam Pannonicis atq; Germanicis aut
interueniret,aut nõ lõgè abeſſet, Rauennã uel Mediolanũ uel Aquileiã uſq; ab urbe ꝓ-
greſſus eſt:& Iulia eũ comitata Aquileiæ ab ortu facto puerum amiſit. Glorioſiſſimè de
Aquileia ſcribit Iulius Capitolinus in uita duorũ Maximinorũ his uerbis: Prætereundũ
ne illud quidẽ eſt, quod tãta fide Aquileiẽſes cõtra Maximos ꝓ ſenatu fuerũt ut funes
de capillis mulierum facerent quũ deficerẽt nerui ad ſagittas emittendas. & inferius aſ-
ſerit Capitolinus nuncium qui ex Aquileia ad ſignificãdã Maximini mortem Romam
fuerat miſſus,tanto impetu mutatis apud Rauennã animalibus cucurriſſe,ut quarta die
Romã uenerit. Eius uerò urbis amplitudo maxima unde proceſſit non iniucundũ, aut
inutile fuerit explicare. Primũ legiones Romanas ibi obuerſatas ut clauſtra Italiæ tue-
C rent,eam non peperiſſe opum affluentiam,quæ fuit Aquileiæ: hinc conſtare uidetur ꝙ
nec Rauẽna neq; Mediolanũ neq; in Gallis Marſilia aut in Hiſpanis Taraco,apud quas
urbes Romanæ legiones diutiſſimè fuerũt moratæ, ad id opulẽtiæ aut diuitiarũ potue-
runt peruenire. Auxit igit̃ mirabili incremento & immenſè ditauit Aquileiam, orienta
lium occidentaliumq; mercimoniorum mutua cõportatio ibidẽ inſtituta: quod nullus
ſtãte Aquileia locus alter circa Adriaticũ mare fuit,in cuius portu & diuerſorio occidẽ-
tales orientaleſq; ꝓ cõmutandis mercãdis coemendiſq; & uendendis inuicẽ rebus con
uenirent. Eademq; ratio Spinã olim urbem, ut inquit Plinius, iuxta Padũ & Rauennã
à Diomede cõditã,& ea omnino deſtructa Adriã,quæ mari Adriatico nomen dedit,&
poſtremo diruta Aquileia Venetias creſcere augeri & mirum in modũ ditari fecit.Lon
gum nimis atq; ſuperfluum fuerit res apud Aquileiam geſtas eſt noſtro inſtituto recen-
ſere:quia id à nobis multis in locis diligenter eſt factũ.Sed uirorum eius urbis ornamen
ta non duximus omittenda. Euangeliſta Marcus dũ à beato Petro & Apoſtolorũ Chri S. Mar.
D ſti principe in Alexandriã mitteret,nauigaturuſq; naues illic ex more ut diximus operi Euangeliũ.
retur:Aquileienſes ad Chriſti fidem conuertit, ſanctumq; Euangelium ſuum cuius co-
dex manu exaratus ſua Venetijs nunc ueneratiſſimè ſeruatur ſcripſit. Hermacoraſq; &
ipſe ſanctus ad Marci prædicationẽ cõuerſus à beato Petro Aquileiæ & omnis Vene-
tiæ protopræſul inſtitutus omnem eam regionem deo noſtro lucratus eſt:quẽ Nero im
perator & ſimul Fortunatum ſubdiaconẽ ſecuri percuſſit. Syrus exinde uir Aquileien- S. Syrus.
ſis doctiſſimus Papiã ab Hermacora miſſus mira ſanctitatis opera ibi edidit. Fuit & A-
quileiẽſis Chromatius, ad quẽ glorioſus Hieronymus multa inſcripſit opera,multaſq;
extantes dedit epiſtolas.nihilq; feciſſe uidet̃ glorioſius Chromatius, quàm quod beati
Hieronymi notarios atq; librarios ſuſtentauit. Præſtantẽ ultimo loco Aquileienſem ui
rũ ponimus Ruffinum præsbyterũ Latinis Græciſq; literis adeo eruditum: ut eius quę Ruffinus.
extant cum opera tum translationes nullis cuiuſpiã eccleſiæ doctoris operibus ſecũda
eloquentia ornatuq; ducamus. Viſitur Aquileiæ marmoreus lapis grandes elegantesq;
literas huiuſmodi inciſus. Imp. Cæſ. Augu. Aquileienſium reſtitutor & conditor, uiam
quoq; geminam à porta uſque ad pontem, per tyrones iuuentutis nouæ Italiæ ſui dele-

Liſontius flu. ctus poſterioris,lōgi temporis labe corruptā muniuit ac reſtituit. Adiacet ſiniſtrorſum B
Aquileia Natiſoni fluuio,cui nunc Liſontio eſt appellatio. Et eo quod ad Talliauentū amnē proximum intercedit cāpeſtri, in ſpatio ſupereminet Aquileiæ ad Triginta milia Vtinum. paſſuū Vtinum,prēſtans ditiſſimūq; regionis oppidum noui nominis,quod nec in Gothorum,neq; in Lōgobardorum aut proximioribus ætati noſtræ rebus geſtis id inuenitur:hinc quod uulgo ferē,Auſtrinos id ad trecenteſimum ab hinc annum cōdidiſſe credo.eā enī regionem duces Auſtriæ tunc temporis obtinebant.Habet uerò nunc Vtinū Iacobum ciuem & Aquileiæ canonicum eloquentia ornatiſſimū.ſuntq; ſuperius ad primos colles Faſagna,ſuperiori loco in montibus Glemona uetuſti quod Gothorū Longobardorumq; hiſtoriæ habent nominis oppidum.&ad Natiſonē eſt in montibus Ventionum.Natiſoni ſiniſtrorſum eſt propinquum Mons falco oppidum regionis egregiū arduo in monte ſitum:quod Theodoricus rex Oſtrogothorum primus ædificauit. Superius cælſos inter montes eſt ciuitas Auſtriæ nunc Ciuidale appellata, quam urbē & aſpectu ueterrimā,& ut montuoſa in regione ſpecioſam, ciuiliq; cultu habitatam fuiſſe F crediderim oppidum illud à Gallis prope Aquileiam ædificatum, de quo Liuius libro XXVIII ſic habet.Eodem anno Galli Tranſalpini tranſgreſſi in Venetiā ſine populatione & bello,haud procul inde ubi nunc Aquileia eſt locum oppido condendo ceperunt:legatis Romanis trans Alpes miſſis reſponſum eſt: neque profectos ex autoritate gentis eos: nec quid in Italia facerent ſe ſcire. Dirimitq; urbs ipſa Germanos ab Italis certiore atq; etiā celebratiore modo cęteris omnib. limitaneis uel urbibus uel oppidis: quæ aut Gallis aut Germanis aut Sclauonibus ubiq; in Alpibus ſunt cōterminæ, quod mores in illa & omnis uitæ apparatus à Germanis omnino eſt diſſonus. Supra ciuitatē Auſtriæ Natiſoni cōtinet Soſimbergū. Tarro amni ſub ciuitate Auſtrię Natiſonē illabenti,& quem Plinius cum Natiſone Aquileiā profluere dicit, ad fontē in Alpibus adiacet Vapochum. & infra ad medium ſui curſum cælſo in mōte appoſitum eſt Dogriū. & ſupra montem Falconē cęlſiore item ſub Alpibus loco Cromona eſt oppidum in noſtris Lōgobardorum hiſtorijs celebratū. Sed ad ea quę maris littoribus ſunt propinqua G poſt montem Falconem cælſo item in colle eſt Duinum nobile munitiſſimumq; oppidum,& minore in collo Mocolanū. deinceps urbs Tergeſtum Romana colonia,cū uetuſta,tum etiā apud uetuſtos ſcriptores C. Cæſarem in cōmentarijs Plinium & alios cū hiſtoricos tū coſmographos celebrata, tertioq; & triceſimo milliario ut inquit Plinius diſtans ab Aquileia: ultraq; Tergeſtum ſex milia paſſuū eſſe dicit Plinius Phormionē amnem, cui nunc Ciſano eſt appellatio,& unde ducēteſimo paſſuum miliario à Rauenna diſtātem,qui quidem amnis fuerit antiquus Italiæ terminus. Labitur autem is amnis Phormio ſiue Ciſanus inter Mulgā proximum Tergeſto oppidū & Iuſtinopolim urbē caput Iſtriæ haud quaquā impropriè appellatum, quādo ad prædictum Phormionem Iſtria inchoetur.Sed priuſquā nouę huic nobis regioni manū apponamus, paucula explicemus quæ retro in montibus de Foroiuliēſibus ſunt omiſſa. In ea montiū parte quæ Goricia. in Adriaticū è regione duini oppidi eſt uerſa,Goricia eſt ſub Alpibus:quod oppidū fa- Caſtrum nouum. miliæ nobili patrium comitatus titulum referenti ſubditum populo & opibus eſt refertum:ſupraq; Tergeſtum pariter ſub Alpibus eſt caſtrum nouum. H

REGIO VNDECIMA, ISTRIA.

Iſtria. ISTRIAM nunc non quidem nouam quæ ante Cæ. Aug. tempora Italiæ cenſebatur, ſed inter cæteras oras ultimo additam inchoemus. Eam Pli. ut in peninſulam excurrere dicit latitudine quadraginta milium circuitu uigintiquinq; & centum. & quidem à Phormionis ſiue Ciſani oſtio ubi ultima eſt Tergeſtini ſinus pars,ad Fanatici ſinus: quem nunc Carnarium appellant, intimam concauitatem, ubi eſt Caſtrum nouum ſiue Arſiæ fluminis oſtium, uia difficilior quidem per arduos mōtes, ſed breuior uix quadraginta milia paſſuū implet: quum circuitus mari ſecundū littora factus ſupradicta XXV & centum ampliſſimè complectatur: hinc pulcrum eſt cognoſcere:oram Adriatici maritimam ſupra à Venetijs Iuſtinopolim uſq; à nobis deſcriptam,ubiq; ſinuoſiſſimam & adeo tortuoſam eſſe,ut dimidio breuius ſit mari q̄ terra directum è regione cētum milia paſſuū iter. A Phormione autem fluuio ad Fanatici

ſiue

A ſiue Camarij promontoriū ea ſicut dicit Plin. peninſula Iſtriæ ſe in mare Italiam uerſus
dextrorſum flectit. Sed ad rem. Iſtriam regionem Iapidiā prius ſimul cum Foroiulio ap- *Iapidia.*
pellatā uult ex Trogo Pompeio Iuſtinus ſic fuiſſe appellatam ab Iſtri amnis qui & Da-
nubius accolis, qui cū argō nauim ab Argonautis à Danubio in Adriaticū mare hume-
ris deferri adiuuiſſent, in ea Iapidū regione conſedentes Iſtriam de patriæ regionis no-
mine appellarunt. Pli. uerò quum aliquorum confutaſſet errorem dicentium & quidem
abſurdiſſimè Iſtriā dici à parte Iſtri fluminis in Adriaticum delabente: ſubinfert argò na
uim flumine in mare Adriaticū deſcendiſſe nō procul Tergeſto: nec iā cōſtare quo flu-
mine: Alpinoſq; diligētiores affirmare humeris fuiſſe trauectā: ſubijſſe aūt Iſtro, dein Sa
uo, dein Nauporto cui nomē ex ea ſit cauſa inter Emoniā Alpeſq; exorietī. Prima Iſtriæ
urbs eſt ut diximus Iuſtinopolis, quā Iuſtinus Iuſtiniani primi imp. filius atq; imperij ſuc *Iuſtinopolis.*
ceſſor in inſula tūc Capraria ſed prius Pullaria appellata ædificauit. Cauſam aūt eius cō *Capraria.*
dēdæ urbis in Hiſtorijs fuiſſe oſtēdimus, ut in eo natura loci munitiſſimo loco tuti eſſēt *Pullaria.*
B Iſtriæ populi: uarijs diutiniſq; barbarorū incurſionibus agitati. Iungitur tñ cōtinenti ex
inſula brachio, mille paſſus lōgitudine & ad decē latitudine ducto, in cuius medio arx
ualida Leoninum appellata caſtellum oppidanis à terreſtri oppugnatione præſidio eſt
impoſita. Magno fuit per ætatem noſtrā Iuſtinopoli ornamento Petruſpaulus Vergeri
us Iureconſultiſſimus & philoſophus, quodq; ſuprà ſæpenumero diximus inter primos
huius ſeculi eloquentiſſimus. primum à Iuſtinopoli V. milia paſſuū ſemotum eſt Inſulæ
oppidum. & poſt tantundē inde diſtans Piranum ciuitas. & tertio loco Salodi promon
torium totidem abeſt paſſus, quartumq; paris à ſuperiori diſtantiæ Humagū nobile op
pidum, curſu propè recto & ad Italiam tranſuerſo, per medium pelagus incuruari ferriq;
uidetur. Deinceps æqualiore ad Fanaticum ſiue Carnarium promontorium, & tñ ſinuo
ſiſſimo inter ſe proſpectu, cætera Iſtriæ maritima oppida habentur, ab Humagoq; quin
que pariter milia paſſuū abeſt Emonia ciuitas, cui nunc Ciuitati nouę eſt nomen: propè
quam Nauporti ſunt oſtia fluminis, Quieti nunc appellati: in quem Alpibus exorientē
C argò nauim Pli. aſſerit fuiſſe dimiſſam. poſt Nauportū prima eſt Parentium ciuitas uetu
ſta: cui Orſarium continet & mons & oppidum prominens illi impoſitū: poſt hæc Ru-
uignū oppidulū, deinde ſinu ſupereminet amplo colli impoſita arduo naturaq; loci mu
nitiſſimo urbs Pola Romana colonia, & Iſtriæ ac Italiæ urbiū poſtrema. Ab ea uerò ur-
be incipiens Fanaticū promontorium poſtquam longo tractu contra Ariminum, uel ſi
cut Plinio placet contra Anconē in mare ſe proripuit, ſinum eiuſdē nominis effecit quē
nunc Carnariū diximus appellari. eſtq; eiuſdem ſinus nouum priſco correſpondens uo
cabulū, quod Fanaticus à priſcis à tempeſtatum frequentia, atq; ut ita dixerim inſania,
nunc uerò Carnarius à multitudine cadauerum, quæ frequentibus ibi tēpeſtatibus fiūt,
eſt appellatus: prius uerò ꝙ ea deſcribimus quæ Fanatico ſinu appoſita ad Arſiam am-
nē, certiſſimū atq; notiſſimum Italiæ ad Liburnos terminū pertinēt mediterranea, quæ
altiſſimis in montibus à Iuſtinopoli ad Nauportū ſiue Quietū amnem interiacēt expli-
cabimus. Suntq; in mōtibus Iuſtinopoli ſupereminētibus iuriſdictionis ſuæ caſtella Rā
D ſponū & Rogium. Sunt item in montibus à mari lōgius ꝙ prædicta recedentibus in ea,
quam diximus flectentis ſe ad Italiā peninſulæ curuitate, Bulea, Mimianū, S. Laurenti-
us, Portulæ, Griſana. & ſuperiori loco, Pimontium, Pigmentium & Petra piloſa: quæ
omnia Iuſtinopolitanorum ſunt oppida & caſtella. medioq; fermè eorum omnium ſpa-
tio, Petram piloſam inter & Portulā ac Primontē eſt oppidulū, nunc nomine Sdrigna, *Sdrigna.*
quod fuiſſe cōſtat olim Stridonis oppidum. Vnde glorioſiſſimus eccleſiæ dei doctor il *Stridon.*
luſtratorq; Hieronymus originē duxit. & trās Nauportū ſiue Quietum amnē ad Arſiā
uſq; amnē, caſtella nunc in montibus oppidaq; extant uallis duo caſtra Iuſtinopolita-
nis ſuppoſita: ſuperiuſq; Montona & Piſſium. Ne etiā ſuperius promiſſum ulterius dif-
feramus, à Fanatico promontorio ad Arſiæ amnis noſtri limitis Italiæ oſtium, quo ſe in
Carnariū ſiue Fanaticū ſinū exonerat, oppida ipſi ſupereminēt ſinui, Albona & Terra-
noua: quæ duo & ſuperius dictū Piſinum quod Arſiæ & ſinui Fanatico propinquent,
Iſtriæ atq; Italiæ ultima ſunt cenſenda. Adhibita eſt nobis ſuperiori loco deſcribendis
Iſtriæ mōtiū oppidis & caſtellis ſolito maior diligentia: qd' quidē nulla alia fecimus ra-
tione, quā ut rem minime nobis peritiſq; regionū dubiam, ſed de qua multos ambigere

uidimus præſtantiſſimos Italiæ, atq; orbis chriſtiani aliarũ prouinciarum uiros, docere- B
Diui Hieron. patria. mus: Stridonẽ oppidum glorioſi Hieronymi patriã in Italia & quæ nunc & quæ Octa-
uij Aug. imperatoris & multomagis Plinij atq; etiã natalium ipſius Hieronymi tempo
ribus erat, ſitum eſſe: ut tãtum uirum planè Italicum & nõ alienigenã fuiſſe conſtet. Idq;
uerba ſua de ſeipſo ſcripta, in libro De uiris illuſtribus certiſſimum efficiunt. Hierony-
mus præsbyter patre natus Euſebio, ex oppido Stridonis: quod à Gothis euerſum Dal
matiæ quondam Pannoniæq; cõſinium fuit, uſq; in præſentem annum id eſt Theodoſii
principis quartumdecimum hæc ſcripſit: uitã Pauli monachi, epiſtolarum ad diuerſos li
brum unum. &c. Viſit uerò apud Sdrignam ſiue Stridonem prædicti Euſebij genitoris
S. Hieronymi ſepulcrum, & fama per ætatis ſucceſſiones tradita, & literis laminæ in ſcri
ptis plumbeæ, in eo ut ferunt repertæ notiſſimũ. Videmus uerò multis in eã de qua di-
ximus opinionẽ ductos fuiſſe, ut crederent beatum Hieronymum Dalmatã fuiſſe, quia
literas illis adinuenerit cõpoſueritq; à Latinis Græcisq; diuerſas: quæ ſint poſtea appel-
latæ Sclauonicæ à Sclauonibus Germaniæ olim populis, quos nunc appellãt Boemos, F
à quibus ſicut in Hiſtorijs oſtendimus, regio Dalmatię Iſtris cõtermina, paulopoſt fun-
ctũ uita ipſum beatũ Hieronymũ fuit occupata, & ſemper poſtea ſicut nunc quoq; ſit,
Sclauonia eſt dicta. & quidẽ nõ ſolũ eas prędictis cõpoſuit, deditq; Sclauonicas literas:
ſed officium quoq; diuinũ, quo catholici utunt̃ Chriſtiani ex Græco in id nouũ idioma
traduxit: qd' glorioſus põn. Eugenius quartus, per noſtras manus illis cõfirmauit. Quo
tẽpore apud Florentiã & Græcorum unio cum eccleſia occidentali eſt facta, & Arme-
nij Iacobitæ Neſtorini ac Æthiopes acceperũt ab eodẽ Eugenio catholicæ eccleſiæ do
cumenta. Illis uerò qui pertinaces cõtenderent beatum Hieronymũ, ſi in patria ſua idio
mate, ab Italico penitus alieno uſus fuit, & ſuos cõtribules Iſtros uti docuit atq; uoluit,
uideri fuiſſe alienigenã: reſpondemus maiorem melioremq;, quam ſit Iſtria partem eſſe
Italiæ Calabriã atq; Brutios: quibus in regionibus ſine cõtrouerſia Italicis, & ſemper an
tea uiguit, & nunc quoq; uiget Græcanicæ linguę uſus. Quinetiã circa Haſtã Taurinos
Eporedienſes, & omnẽ eam Alpibus ſubiectã Italiæ regionẽ, cui gentes diu pręfuerunt G
Gallicæ, alieno magis populi illi q̃ proprio idiomate Italico abutunt̃: pariter apud Vin
centiã Veronamq; præclaras elegantiſſimasq; moribus Italiæ urbes, licet à Germania
ſint remotiſſimæ, multi ſunt uici, multa oppida ipſis ſubdita ciuitatibus: quorum popu
li Theotonica frequentius, q̃ Italica locutione utuntur. Sed iam ad noſtrum ordinẽ re-
uertamur. Geſta in Iſtris particulatim referre non expedit: ſed ſatis fuerit ea, quæ ſuprà
diuerſis in locis ſunt dicta, in ſuum hunc locum colligere. primã ſcilicet inuaſionem fa-
Teutana. ctã in regionem ab Iſtris qui Iapidas uel expulerunt uel dominio oppreſſerunt. Teuta
naq; muliere præſtantiſſima in Iſtris regnãte, barbaros ſuperueniſſe: qui omnia in Iſtris
ferro igniq; uaſtarunt: tertiãq; his populis fuiſſe maximã, & horribilem cladem illã à Vi
ſigothis illatam: de qua nos in Romanorum imperij inclinatione initio ſcripſimus: quę
quidẽ clades illa fuit, de qua glorioſiſſimus ipſe Hieronymus apud Bethleẽ degens uo-
luit intelligi, & ſupradicto in libro De uiris illuſtribus, & in expoſitionib. minorũ duo-
decim prophetarum: ubi textum declarans ꝓphetæ Abacuch, multas in urbes ꝓuinci- H
asq; deſolationes ſpiritu prophetico prædicentis, in hanc maximè ſententiã commenta
tus eſt. Nonne hoc impletum eſſe audiuimus, in noſtræ originis regione finium Panno
niæ atq; Illyrici: ubi poſt uarias barbarorum incurſiones, ad tantã deſolationem eſt per-
uentum: ut nec humana ibi manſerit creatura, nec animal ſupereſſe cõuerſariq; dicat̃, ex
his, quæ hominibus amicari & cõuiuere cõſueuerunt: quæ quidem deſolatio quum ad
annos centum cõtinuaſſet: Iuſtinum impulit ut ſicut ſuprà diximus, Iuſtinopolim muni
tiſſimo & tuto à barbarorũ incurſionibus loco, ædificari curauerit. Proximę uerò ætati
noſtrę, in bello quod Venetos inter & Genuẽſes acerrimũ fuit, & Iuſtinopolis de Vene
tis in poteſtatẽ Genuenſiũ eſt facta, & ea adiacẽteſq; urbes maxima calamitate aliquã-
diu preſſæ & cõculcatæ fuerunt. Finita iã ad hanc Alpium per milia paſſuũ quadringen
ta & quinquaginta, ab Varo ad Arſiã amnẽ externis nationibus munimento Italiæ op-
poſitarum partẽ ſit Italiæ noſtræ latitudo in recentẽ glorioſiſſimi Hieronymi doctoris
commemorationem, qui ſic eam & me ſibi deuotum ab omnibus tueat̃ aduerſantibus,
ſicut ad hos limites originem illum in ea habuiſſe oſtendimus.

REGIO

A REGIO XII, APRVTIVM, SIVE SAMNIVM, CAMPANIA, Apulia, Lucania, Salentini, Calabria & Brutij.

ABSOLVTA Iſtria regionum Italiæ ad Alpes Liburnicas ultima, breuis à Fanatico eius ſinu promontorioq; nunc Carnario per Liburnicũ mare in Troenti amnis oſtia eſt traiectus: ut alias à nobis deſcribendas ſeptẽ regiones aggrediamur: Samnium, Cãpaniã, Apuliã, Lucaniã, Salentinos, Calabros, & Brutios. *Aprutium.* Licet uerò mihi in hac parte, quod Liuius Patauinus ſeptimo libro habet uſurpare: maius ſolito negotiũ meis impendere humeris, cui maiora deinceps ſint perueſtiganda, quod his in regionibus celebriora bella ꝙ alibi in Italia fuere geſta, & uiribus hoſtium & lõginquitate tẽporum, quibus bellatum eſt. Facilè tñ erit Alexander Epirota, Pyrrhus, Annibal, Alaricus, Totila uetuſtiores earum regionum hoſtes, quas res & quibus in locis geſſerint, à maiorum aut noſtris Hiſtorijs ſumere, & per ſingulas ciuitatum locorumq; deſcriptiones, ſicut ſu-
B prà fecimus, edocere. Quæ uerò à quadringentis annis, poſt quã ſeptem hæ regiones, in unicã regni appellationẽ ſunt cõfuſæ in eo acciderint: & qua ratione facta ſit ipſa regni cõſtitutio, uidet̃ unico cõtextu diligentius enarrandum, ne ſingulis poſtea in locis cogamur ſæpe dicta identidẽ replicare. Per Ludouici Frãcorum regis tempora, Tãcredus *Tancredus.* miles Normannus generoſi uir animi, quod liberorum duodecim ex duabus procreatorum uxoribus põdere premeret̃: nouas quærere ſedes cõſtituit, fortunã meliorem, & opes ſub alio cœlo uiribus ſibi & ingenio facere cõfiſus. Qui quum in Italiã perueniſſet, primum in Romandiola ſubſtitit. Pandulfus per id temporis Capuanus princeps, bello aduerſus Guaimarum Salernitanum principem multum implicitus: qui quum auxilia undiq; cõquireret, hanc gentem armis deditã promiſſo ſtipendio accerſiuit: tantaq; illico & talia Normanni geſſere facinora, ut uiros fortes præſtãtiſſimosq; eos ſuo malo ſenſerint hoſtes. Pandulfus uerò hebetioris ingenij ingratusq; ipſos ſpernebat. Vnde factũ eſt ut tempore ſtipendij, de quo in Romandiola conuenerat finito, trãſiuerint ad Guai-
C marum: cuius principatum multis præclarè geſtis breui auxerunt: premebat uerò Normãnos duces, ut aſſolet, aulicorum Guaimari inuidia, quum peropportunè accidit imperatoris Cõſtantinopolitani in Calabris, Brutijs, Lucanis, & Neapolitana urbe magiſtratus petere Salernitanum illi ſubditum imperio auxilia, aduerſus Saracenos, Siciliã opprimentes: cuius inſulæ pars maxima, Græcis per id temporis erat ſubdita, Græciq; forti ac fideli Normãnorum opera uſi, Saracenos omni penè Sicilia deturbarunt. Sed & ipſi Græci Normãnorum uirtute per ſingulos dies cum admiratione conſiderata, in eorum inuidiam ſuſpicionemq;, ꝙ in accepti beneficij muneratione, procliuiores eſſe cœperunt. Id quum Normanni qua erant prudentia peruidiſſent cupientibus Græcis faciliter perſuaſerunt dimittendum eſſe in pinguis uberrimæq; rerum omnium Apuliæ hyberna uictorem exercitum, qui exhauſtam belli diuturnitate & barbarorum crudelitate Siciliam, inſtanti hyeme conſumpturus uidebatur. Traductis in Italiam copijs Normanni in Apuliam delati, magnam illius partem ſibi ſubegerunt. Qui ut ſedem haberẽt *Apulia capta.*
D in qua mulieres pueros impedimentaq; tuta cõſeruarent: Melphim urbem arduo & natura communito loco ædificauerunt. Erat tunc temporis Conſtantinopoli imperator Michael Ethiriachis, qui magnis per legatos ex Græcia Siciliaq; & Italiæ ſibi ſubditæ regionibus cõparatis exercitibus in Normannos duci curauit, cõmiſſumq; eſt ſecus Aufidum Cannarium Apuliæ amnem & Oliuentem oppidum ingẽs prælium, in quo Normanni ſuperiores uictoresq; euaſerunt. Multa hic de Normannorum ſucceſſibus & geſtis rebus dicenda omittimus, quæ tertiodecimo Hiſtoriarum noſtrarum libro cõtinentur. Tancredo patre & poſt parum Drogone filio comite, ut tunc dicebant Apuliæ mortuis, Hunfredus fratrum unus in eo comitatu ſucceſſit. Hicq; quum annis ſeptem comitatum tenuiſſet moriens Gothfredum fratrem habuit ſucceſſorem, per quod tempus Leone quinto Pon. Ro. Guaimarus Salerni princeps, à ſuis interfectus eſt. Giſulphusq; Normannus Salernitanum obtinuit principatum: qui paulopòſt Beneuentum Rom. eccleſiæ urbem ut caperet eſt adnixus: quod cùm reſciſſet Henricus II. imperator è Germania Romanus, Leoni ponti. per literas & nuntios ſuaſit ut Theotonicorum copijs, quas ipſe Vercellis Italiæ præſidio reliquerat acceptis, duceret in Normãnos. Id quum

feciſſet Leo Pōtifex,ſuperatus prælio & cū aliquot Cardinalibus captus fuit. Normāni tñ ſicut decuit principes Chriſtianos,maxima uſi erga pontificem reuerētia,eum comitéſq; honore proſecuti ad urbem Romā qua uenerat deduci curauerunt: feliciorq; fuit Normānis & melius in Romano pōtifice,quā in cæteris quibus ad eā ſeruiuerant diem collocata liberalitas, quod Romanæ eccleſiæ & pōtificis autoritate ea permiſſi ſunt gubernanda tenere,quæcunq; de Italia tunc temporis obtinebant.Exinde Gotfredus fato functus,Bagelardum filium reliquit hæredem, quod quum ægrè tuliſſet Robertus cognomine Guiſcardus filiorū Tancredi ordine ſextus,uir ingētis animi, nepote deiecto gentis Normānæ principatum aſſumpſit.Erat tunc ſecundus Nicolaus pōtifex Romanus.Is à capitaneis Romæ,quos nunc barones appellāt agitatus, Guiſcardū ad Aquilā urbem,parum ante conditā,in colloquiū accerſiuit: & quum Guiſcardus Beneuentum & cætera,quæ iurium eccleſiæ tenebat reſtituiſſet,papa illum terræ Apuliæ & omnium quæ in Italia obtinebat,ſub ducatus Apuliæ titulo legitimū inſtituit poſſeſſorē.Robertuſq; ligium ſe,quod arctiſſimū ſeruitutis uocabulum eſt,pōtifici & eccleſiæ iureiurando addixit: pauloq; poſt in capitaneos ducens Romanos proceres, eos oēs edomitos pōtifici parere fecit.Nec multo poſt auctus animis Guiſcardus,Guilelmum fratrē Apuliæ præfecit,& in Calabriā ducens ſancti Marci urbem cōmunire aggreſſus eſt. Inde,pgreſſus, & caſtra ſecus amnem Mocatum ad aquas calidas metatus,Cōſentinos, Martiranenſeſq; ſubegit.ſecundum quā uictoriā Sillaceum ſiue ut appellant Squilaceum accedens per Ionij maris littora peruenit Rhegiū: quā dum obſidet ciuitatē Leucaſtrum Maiā & Cannalem pactione recepit.Rogerius interim fratrū Guiſcardi natu minimus, caſtris aliquandiu in Vibonēſi mōte habitis, uallē Salinarū & multa in circuitu Normānorum ditioni adiecit.Nicepholā uerò oppidū cōmuniens proprio curauit pręſidio cōſeruari. Quo itē tempore Guiſcardus Ganfredo etiā fratri Guilliniacū & totā Teatinā in nunc Aprutij regione occupata attribuit gubernādā. Inde reuerſus ad Regij obſidionem Guiſcardus Calabris Brutijſq; omnibus & ipſo regno in ſuā & fratrum poteſtatē redactis,tunc primum dux Calabriæ & Apuliæ fratrum cōſenſu appellari cœpit. Forte per id temporis Betticminus Beſcauetti Maurorum principis Siciliā pro Saracenorum ſoldano adminiſtrantis admiratus,Rogerium Guiſcardi fratrem in Brutijs agentem occultus adijt:& præmio proditionis impetrato,eum impulit,ut in Siciliā rebellare paratiſſimā duceret:quē Guiſcardus nauigio eſt ſubſecutus:& prima de Siculis in Normannorum poteſtatem uenit urbs Meſſana.& ne plura hic q̄ tempus locuſq; poſtulet dicamus,omnis Sicilia in Guiſcardi fratriſq; Rogerij poteſtatē breui eſt facta. Tūcq; Rogerius Alexādro ſecundo pon.Ro.qui defuncto Nicolao ſuffectus erat,camelos quatuor prædæ de Saracenis Sicilia pulſis factæ partē dono miſit. Fuit uerò mirabilis dicti Roberti & fratrum curſus uictoriarum:quandoquidē intra decem & octo annos, quorum ultimus fuit ſeptuageſimus poſt milleſimum ſalutis annum, prędictis Italiæ regionibus & Sicilia ſunt potiti.Paulopòſt quū Henricus tertius imperator germanus,Gregorium ſeptimū pon.Ro.acerrimo perſequeret̄ bello, cōtulit ſe Aquinū dictus pōtifex.& eandem conceſſionem,quam ſecundus Nicolaus fecerat Roberto confirmauit:ea tū adiecta cōditione ut Marchiā Anconitanā paulò antè Picenum appellari ſolitā,à ſuis Normannis occupatā dimitteret.unde factū eſt ut quū Greg. pōtifex in Mole Hadriani caſtello S. Angeli ab Henrico obſideret̄, accedens cum copijs Guiſcardus & Romā per portā Flumentanā ſiue Flaminiā ceperit, & Henrico ui expulſo pontificē obſidione liberatū deduxerit Salernū,ubi diē pòſt parū obijt. Tātis tā multiſq; in Italia & Sicilia geſtis rebus,pellendo Cōſtātinopoli Alexio imperatore Græco & quidē ſceleſtiſſimo, q̄ Chriſtianis inimicaret̄,Guiſcardus animū adiecit:ſed dū Dyrrachio plurimiſq; Epiri et Acarnaniæ ac Græciæ oppidis,caſtellis,& inſulis ui captis, maiora in dies molit̄, apud Caſſiopā inſulā, febri per Iuliū mēſem ex caumate correptus,interijt:cuius filio natu minore Rogerio Vrbanus ſecūdus pōt.Ro.in Melphiēſi cōcilio,paternū in Italia Apulię & Calabriæ ducatum cōceſſit. Alter uerò Roberti filius natu maior Boemūdus,patris quē ſemper ſecutus fuerat dominij in trāſmarinis hęres,&exercitus ductor relictus eſt. Qui quū in Rogeriū fratrē dñio Italico eū excludere cupiētem traduxiſſet exercitū,meliorē ſibi à caſu oblatā ſecutus eſt fortunā. Gallicos eñ Germanos Hiſpanos & Angli-

Margin notes: Robertus. Guiſcardus. — Henricus III. imperator.

Section letters in margin: B, F, G, H

cos

A eos proceres in Chriſtianã expeditionẽ, ab urbano ſecundo põtifice Ro. apud Clarũ mõtẽ Aluerniæ inſtitutã, ſecutus, Antiochiã duriſſima obſidione cepit: cuius ducatu & amplißimo principatu ab expeditionis magiſtratibus donatus fuit. Rogerio Normanno poſt quintum & uigeſimũ annũ defuncto, Guilielmus filius ſucceſſit. Qui Alexij imperatoris Cõſtãtinopolitani filiã in matrimoniũ promiſſam habere ſperãs, in Græciã profecturus ſuos Apuliæ & Calabriæ ducatus, Calixto ſecũdo põtifici Ro. cõmẽdauit. Sed Rogerius altero genitus Rogerio Normãno Guiſcardi germano fratre, comes Siciliæ, nihil põtificem ueritus Calabriã inuaſit: & prius dimidiã cepit quam põtifex de ferenda ope potuerit cogitare: miſit tamen Vgonẽ cardinalem Calixtus, per quem ſedis apoſtolicæ legatũ Nicephorim arcem, quam obſideret in Calabris Rogerius conſeruare, & ipſum uerbis cõminationibusq; ab incepto deterrere ſperauit. Ipſeq; põtifex cardinalium collegio, & Romanorum copijs tumultuariæ contractis ſociatus, Beneuentum uſq; ſe cõtulit: qua infauſta in expeditione multos ſibi cariſſimos febribus correptos amiſit: & ipſe

Alexius imperator.

B mala pariter uſus ualitudine, lectica in urbẽ æger mœſtusq; relatus eſt, Qua fretus benẽ gerẽdæ rei occaſione Rogerius, Calabriã omnẽ Apuliãq; ſubegit. Guilielmus uerò uxoris ſpe fraudatus, quũ ad affines Salernitanos in Italiã reuerſus confugiſſet: diem ibi nullis relictis filijs obijt. Ex eoq; tẽpore Rogerius, tantarũ rerũ ſucceſſu elatus, non ſe ultra Apuliæ & Calabriæ ducẽ, Siciliæq; comitem, ſed Italiæ rẽgẽ appellare cœpit. Secundus uerò Honorius põtifex, Calixto defuncto ſuffectus, eã diſſimulauit indignitatẽ, quam ſecundus Innocẽtius Honorij ſucceſſor ferre nõ potuit: adeo ut iracũdia magis ductus quam uiribus ad tantã rẽ aggrediendã neceſſarijs fretus, tumultuario cõtractũ impetu exercitũ in illũ duxerit. tãta uerò profectus eſt celeritate, ut Rogerium, qui nullos audijſſet à põtifice factos apparatus, apud S. Germani oppidum, ex improuiſo adortus repulerit. & eo oppido ui capto, tyrannum in caſtro Gallutio, in quod ſe de fuga receperat, obſederit. Sed Calabriæ dux Rogerij filius cũ exercitu ueniens, & patrem obſidione liberauit: & pontificẽ cum cardinalibus, fuſis eorum copijs, cepit. Vſus tamẽ modeſtia Roge-

C rius, põtifice cũ ſuis omnibus liberato, quicquid uoluit ac eo, præter quam regni titulũ, impetrauit. Reuerſus Romã Innocentius, adulterinũ põtificẽ nouũ ſibi ſuffectum reperit Petrũ Petrũleonis filium, qui ſe Anacletũ Põtificẽ appellaret. Quare Piſanorũ Triremibus cõſenſis in Franciã nauigauit. Rogerius nouo & adulterino Anacleto in pontificẽ adorato, regni titulũ & coronã ab eo obtinuit. primusq; omnium Normãnorũ abſurdũ utriuſq; Siciliæ regni titulũ habuit. Ad tertiũ inde annum Innocentius pontifex Piſanorũ auxilio Romã reuerſus, Lotharium Theotonicũ imperatorem Romanũ declarauit, & in Lateranenſi eccleſia coronauit: amboq; primarij Chriſtianorũ principes, aduerſus Rogeriũ cũ exercitu profecti, omnibus eũ ſpoliarunt, quæ citra fretum Siculum occuparat. Nec multi interceſſerunt anni, quũ Rogerius Innocentij pontificis occaſione mortis fretus ſecundo Celeſtino primùm, pòſt ſecundo Lucio, pontificibus Romanis rẽ ſuã frigidè adminiſtrantibus, & demũ Eugenio tertio præſtanti Romano Pontifice multis agitato difficultatibus, omnia de Italia receperit, quæ Innocẽtius ſibi Lothariusq; abſtu-

D lerãt. Is ad annũ regni Siciliæ aſſumpti quartũ & uiceſimũ Panormi moriẽs, Guilielmũ filiũ habuit ſucceſſorẽ, cui ab Hadriano quarto primũ, poſt à tertio Alexãdro, Romanis põtificibus regni Siciliæ, & ducatus Calabriæ, ac Apuliæ titulis ornato, ad annũ ſui principatus quintũdecimũ Panormi defuncto, alter Guilielmus filius hæres ſucceſſorq; fuit. hic uerò pacis quietisq; amator, quũ in multitudinẽ pontificũ Romanorũ intra annos XXV inciderit, tertiũ Lucium, tertium Vrbanum, tertiũ Clementem, nulla ab eorum quoq; moleſtia agitatus, Boni cognomine eſt ornatus. Tandẽ & ipſe Panormi ſine liberis eſt defunctus. Erat tunc Panormi Tancredus, quẽ Rogerio ſupradicto ex cõcubina genitum oẽs ad eam diem ſpreuerant: ſed regni Siciliæ proceres, ne in Romani pontificis ſuum id regnum recipere adnitentis poteſtatem fierent, uel potius, ut hoc in regnũ ſublato & prætenſo ſignũ ſuam conſeruarent tyrannidẽ, huic regni titulum demandarunt. Iamq; Tancredus pro rege habitus, Siciliam retinebat, & Calabriæ Apuliæq; manum inijcere conabatur, quum Celeſtinus III pon. Rom. illi obſiſtere conſtituit. Sextũ is Henricũ Sueuũ tunc in imperatorem electũ, ea cõfirmauit conditione, ut regno Siciliæ proprijs recuperato ſumptibus, & cenſum ſolueret annuũ, & terras iuris eccleſiaſtici ſibi

Guilielmus rex.

redderet.idq; quo facilius aſſequeretur, Conſtantiā Rogerij regis ſupradicti filiā uirginē in monaſterio Panormi agentem, natu grandiorē q̄ quæ uix filios procreatura uideretur, diſpenſatione apoſtolica ab eo uxorē traduci permiſit. Ingreſſi cū exercitu rex & regina primo imperij ſui anno Neapolim obſederūt. ſed quū peſtilētia exercitū inuaſiſſet, re infecta abeūtes, in Alemanniā ſe cōtulerūt: q anno inde quarto cū paratiore exercitu reuerſi, uniuerſo regno potiti ſunt: Tancredo & Margarito Epirotarū rege, q præſidio illi aduenerat interceptis. Henrico ad octauū imperij annū mortuo, electores imperij diſſidentes, pars Philippū Henrici defuncti germanū fratrē: pars Otonē Saxoniæ ducē delegerūt: quē Honorius III pont. Ro. coronauit. Et quia paulopòſt contra eius uoluntatē regnū Siciliæ hoſtiliter aggreſſus eſt, excōmunicauit. Id enī regnum Federicus Henrico ſexto, & Cōſtātia monacha genitus obtinebat: qui adoleſcēs bonæ, ut uidebatur indolis Saracenos omni Sicilia deturbauerat. Sed hic ſecundus Federicus ab Honorio prædicto pōtifice, poſt Otonis excommunicationē in imperatorē declaratus, Federico primo Barbaroſſa immanior tā multa in pontificem Honorium machinatus eſt: ut qui coronauerat eum bonus pontifex, imperio ac regno priuare atq; excōmunicare fuerit cōpulſus: quem Gregorius IX pontifex Honorio ſuffectus, pariter priuatū excōmunicauit. Isq; ſceleſtiſſimus Federicus pontifici Gregorio per annos XIIII, quibus uixit, adeò infeſtus moleſtusq; fuit: ut diē ille mœſtitia cōfectus obijſſe ſit creditus: ferunt Senebaldum de Fiſco cardinalē Genuenſem, per tēpora Honorij & Gregorij pōtificū ſupradictorū, nō uulgari cum Federico amicitia uſum eſſe, & quum is in Romanū pontificem Innocentiū quartū Gregorio ſucceſſiſſet: dixiſſet Federicum malo euentu bonū ſe amicū cardinalē, in uehementem hoſtem Romanum pontificem permutatum habere: quod quidē ipſe rerū ſucceſſus uerū fuiſſe oſtendit. nanq; Innocētius cōcilio apud Lugdunū cōgregato, his quæ prædeceſſores ſui in Federicū geſſerāt approbatis, Lāgrauiū Haſiæ illi in imperatorē primo, & paulopòſt eo defuncto, Guilielmum Hollandiæ comitē ſubrogauit: ſolēniq; ſanciuit decreto, qđ diſtinctiōe quarta & ſexageſima extat: nullum de cætero qui imperator ſit Romanus regno Siciliæ, quod peculiare eſt eccleſiæ Romanæ membrum, præfici poſſe. Superuixit poſtea Federicus annis quinq;, quo tēpore multis agitatus eſt calamitatibus. primo nāq; Henricū filiū, quē ſibi Conſtantia regis Aragonū filia uxor pepererat, ob ancillæ zelotypiā in carcere necauit. Inde apud Parmā urbē prælio ſuperatus, ditiſſima impedimenta, & decē milia militū ferro occiſos amiſit: alterq; filius legitimo matrimonio ex eadē uxore genitus nomine Eniſius, à Bononiēſibus, quorū infeſtaret agrū, occiſus eſt. tandē à Māfredo filio ex ancilla ſuſcepto, quē Tarenti præfecerat, quū leuiter ægrotaret, ſuffocatus interijt: poſt cuius mortē, electores illico Cōradū dicti filiū, quē ex filia Ioānis Hieroſolymitani regis uxore ſuſceperat, imperatorē declarauerūt, qui nullo deterritus paternæ priuationis exemplo, regnū Siciliæ uiolenter ingreſſus eſt: & Neapolim accedens, cū ciues excōmunicato deditionē facere obſtinatius recuſaſſent, urbe poſt obſidionē famēq; potitus, mœnia multis in locis aperuit: ciuesq; præſertim primarios male habuit: ſubtractus tn̄ eſt paulopòſt morte, quā Māfredus frater dato ueneno acceleraſſe dictus eſt. At pōtifex Innocētius quartus, q ſub ipſum necis Federici tēpus exercitū parare cœpiſſet: peropportunè Cōradi morte intellecta, Neapolim ſe cōtulit, quē apparuit etiā aduerſante magnis conatibus Manfredo potiturū regno, niſi eū mors breui apud Neapolim ſubtraxiſſet: per cuius mortis occaſionē Māfredus prætēſo Cōradini ex Henrico, quē patrē Federicū mori coegiſſe diximus, & Cōſtātia Aragonēſi nepotis tutelæ titulo, regnum omne mirabili celeritate ſubegit: adeò ut prius rē cōfecerit q̄ Cōradini pueri in Alemānia agētis tutores uerī tātæ uictoriæ certiores facti, aut uenire potuerūt, aut oratores mittere principib. regni, ac populis factæ celeriter deditionis gratiā à rege puero, ſicut decuit relaturos: qđ qdē ne poſſet accidere, Māfredus dolo ex ſua ingenij malignitate uſus, nuntios de repēte ſimulātes adueniſſe ſubornauit: à quibus in regno palàm eſt factū, pueri regis Cōradini interitū luctu oīa lacrymisq; in Alemānia, ipſis præſentibus, repleuiſſe. Moxq; ſub ipſum rumorē accuratè diſſeminatū, Māfredus regio ꝓcedēs apparatu, ſeſe regē appellari ſalutariq; curauit. Id quū reſciſſet quartus Alexander pontifex Ro. qui Innocentio ſucceſſerat: & Manfredū de more excōmunicauit: & paratiſſimū aduerſus eum duxit exercitū.

Federicus imperator.

Manfredus rex.

Manfredus

A Manfredus uerò pecuníã abundans, quã in ſuorũ cædibus, & regni direptione cumula
uerat: & multos ex Aphrica Saracenos & Florẽtiæ, aliarũq; Lõbardiæ urbiũ extorres:
qui tunc multi erant, mercede cõduxit: quo fretus exercitu Alexandrũ papã cũ ignomi Alexander
nia repulit. Creatus poſt Alexãdri mortẽ, quæ tunc forte accidit pont. IIII. Vrbanus ex IIII. papa.
Trecis Gallicus Saracenos à Mãfredo in Italiã Siciliamq; perductos per cruceſignatos
undiq; ex Christiano orbe coactos primũ repulit: poſt Carolũ Ludouici regis Frãcorũ
ſancti fratrẽ germanũ, ꝓuinciæ & Andegauorũ comitẽ, regni Siciliæ citra ultraq; fretũ
regẽ declarauit. Carolus uerò Romã ueniẽs, ſenatoriã dignitatẽ tandiu adminiſtrauit;
quouſq; ſuus ex Gallijs ueniſſet exercitus. coronamq; Carolus & Beatrix uxor regnorũ
Siciliæ & Hieruſalẽ accepturi, per ſolennẽ ſtipulationem annuos duodequinquaginta
mille aureos põtifici, & eius ſucceſſoribus ſpopõderunt. Delatus ad Caſinenſem Saltũ
cũ copijs rex Carolus eo ui ſuperato, Manfredũ quoq; reſiſtentẽ repulit: quẽ retrocedẽ-
tem paribus caſtris uſq; Beneuentum inſecutus eſt: pareſq; animis & uiribus præſtãtiſſi
B mi duces ad diẽ quartum Calẽdas Maij, anni ſexti & ſexageſimi ſupra duodecies cente
num ſalutis cõflixerunt. Manfredus uerò quẽ aliquãdo uariante prælio uiciſſe apparu-
it, ſuperatus occiſuſq; eſt: in cuius exercitu duo milia hominum ceciderũt. Quarto Cle-
mẽte paulopòſt in defuncti Vrbani locũ ſubrogato, quum Carolus adeptus, nullo poſt
Mãfredi mortẽ reſiſtẽte, regnũ quietiſſimè poſſideret, Cõradinus adoleſcẽs ſuis Alemã
norũ uiribus, & quidẽ maximis fiſus, ut auitũ reciperet regnũ adnixus eſt: ferũtq; ponti-
ficẽ, q̃ habitus ſit ſanctus, cũ Alemãno adoleſcenti ipſe in Gallijs oriundus, manifeſti pe
riculi audaciã diſſuadere ſit ueritus, multis dixiſſe cõtraria in Romana curia & urbe ſen
tiẽtibus, puerũ ꝓ uictima ductũ ingredi regnũ. Sed erat tunc Romæ ſenator Henricus
Caſtellæ regis frater, ex cuius ſorore Cõſtantia Cõradini genitorẽ natum fuiſſe oſtendi
mus: quo ſuadẽte, atq; ex urbe Roma tunc ſub banderesiis ſemilibera auxiliũ ſubmini-
ſtrante, Alemãni furentes ingreſſi ſunt regnum, cõmiſſoq; in cãpis Palẽtinis prælio: cui
Hẽricus ipſe ſenator interfuit, Carolus ſuperior euaſit, quũ cædes in Alemãnis maxima
C cõmitteret, ſenator Romanis deducẽtibus in tuta euaſit, Cõradinus & dux Auſtriæ ſer
uorum habitu fugiẽtes ad Aſturã peruenerũt: ubi ad diẽ cõmiſſi prælij octauã recogni
ti ſunt, ad Carolũq; perducti: in quos Carolus publicè animaduerti iuſſit. Ad annũ po-
ſtea regnorũ Caroli circiter octauũ, Gallis ſitis in Sicilia pudicitiã mulierũ laſciuè nimis
& petulãter pertentãtibus, Siculi omniũ penè urbiũ, ac oppidorũ populi cõiurarunt, ꝙ
primũ die cõſtituta aduesperaſcere Cãpanis ſignificari cœpiſſe, cõfodiẽdos eſſe à ſingu
lis Gallos intra mœnia repertos. qđ quũ eſſet nõ minus crudeliter q̃ cõſtãter factũ, do-
minio Gallis publicè abrogato, Petrus Aragonũ rex accerſitus eſt, q demãdatũ ſibi Tri
nacriæ regnũ octogeſimo ſecũdo & duodecies cẽteno ſalutis anno, ea prętenſa ratione
audẽtius accepit, ꝙ illud Cõſtãtię uxori hæreditario patris Mãfredi iure diceret deberi.
Carolo ad duodeuiceſimũ q̃ regnare inceperat annũ defuncto & Neapoli ſepulto, ſucceſ
ſit alter Carolus, q regni Italiæ partẽ Siciliæ regnũ nihilominus appellatũ quatuor & ui
ginti annis obtinuit. Is nulla re alia notior q̃ quia proletarius in regno quieuiſſe uidetur,
D anno ætatis quadrageſimo moriẽs quatuordecim filios ex Maria uxore regis Vngariæ
filia: nouẽ mares, fœmellas quinq; reliquit. quorũ notiores fuere Carolus cognomento
Martellus Vngariæ regni titulo inſignitus: Ludouicus q ordinis minorũ in ſanctorũ nu
merũ trãſlatus fuit. Et tertius Robertus, q illi & patri in regna ſucceſſor Frãciſci Petrar-
chæ amicitia nobis eſt notus, huicq; ad annũ Chriſti tertiũ & quadrageſimũ ſupra trede
cies cẽtenũ diẽ obeunti Ioãna, quæ prima eſt dicta in regno ſucceſſit. Ladislaus exinde Ioanna prima.
diebus noſtris, poſt ſecũda Ioãna, dehinc Ludouicus, demũ Renatus extremi Galliarũ Ladislaus.
ex Andegauis regũ noſtri huius regni gubernacula diuerſis rationib. ſucceſſibusq; uſi, Ludouicus.
qđ in noſtris Hiſtorijs diffuſè apparet obtinuerũt. Et duodecimo iã anno quieta eius re Renatus.
gni & Neapolitanę urbis poſſeſſiõe gaudet Alphonſus Aragonũ rex inclytus: cui inter Alphonſus.
prædictos oẽs ſoli cõtigit, ut de capto maximis XX annorũ laborib. & periculis tãto re
gno, curru aureo Neapolim inuectus triũphauerit. Si uerò qđ factitãt mercatores, calcu
lũ in ſũmas redigere uolumus, Normãni qnq; & cẽtũ triginta, Germani ſex & ſeptuagin
ta, Galli octo & cẽtũ ſeptuaginta, Alphon. Arragonũ XII an. quadringẽtos, & unũ cõfi
ciẽtes has, de qb. dicturi ſumus, ſeptẽ Italię regiões, ſub unico regni quãdoq; Neapolit.
quandoq;

quandoq́ Siciliæ citra fretũ dicti titulo tenuerunt. Sed iam noſtrũ cõtinuaturi ordinem B
Troentum. ad Troentũ amnem redeamus. Continet eius fluminis ſiniſtræ Samnitũ regio cùm ampliſſima, tũ etiam uarijs populis oriſq́ diſtincta. Siquidem Pręcutini, Pinnenſes, Ferẽtani, Peligni, Marrucini, Furconẽſes, Amiternini, Veſtini plurima poſſidẽtes loca populi in Samnitibus annumerati ſunt. pertinuitq́ omnis ea regio (ut tandẽ noſtrę ætatis nominibus utamur) ab hoc Troento amne ab Aquilaq́ Amiternenſiũ, à Fregellis, ubi nũc dicĩ pons Coruus, ab Reate ab Sueſſaq́ Pometia Veſtinorũ nunc Seſſa, hinc ad Beneuẽtũ, quã incluſit ciuitatẽ, inde ad Larinates Apulorũ fines. Mutatũq́ ex Samnio præſentis Aprutij nomen magnã illius partẽ cõplectĩ. Abſurda uerò eſt hæc facta mutatio, & propter quã multi ex doctioribus uiris, ſed regionũ imperitis credãt Aprutiũ eſſe quod olim Brutij fuere, cũ trecẽtis, & alicubi pluribus paſſuũ milibus Aprutiũ diſtet à Brutijs. Tolerãda uerò uel ea ratione uideĩ ipſa mutatio, q̃ ex particula licet tenui, tã amplæ Samnitiũ regionis, id Aprutij corpus ſumpſit nominationẽ. Siquidem ubi Precutinus dici fuit ſolitus ager, facta ab imperitiſſimis mutatiõe dici incepit Aprutinus. & quod prima inchoauit Samnij ad Picentũ fines particula, cæteræ Samnitium particulæ atq́ oræ ſunt cõplexæ: ut omnis regio nõ Præcutiũ, ſed corruptè Aprutiũ uocareĩ. Nam Plinius ubi hãc deſcribit regionem, à ſuperioribus inchoãs, ut ad Picenum ueniat, ſic habet. Ab Aterno amne, ubi nunc ager Præcutinus Pennẽſiſq́ idẽ, Caſtrũ nouũ, flumen Iuuatinũ, Truentũ, cum amne quod ſolũ Liburnorũ in Italia reliquũ eſt, flumẽ Albula Teſſuinũ, quo finiĩ Præcutiana regio, & Picentũ incipit. Eſt uerò hæc uia, per quã duo omnium, F
Annibal. qui arma tractarunt, exercituſq́ duxerũt præſtantiſſimi duces Hannibal primũ, & pòſt
Cæſar. C. Cæſar gerẽdis rebus maximis, in huius regni loca regioneſq́ uenerunt. nanq́ Liuius lib. XXII ſcribit Annibalem poſt cladem ad Traſumenũ Romanis inflictã Spoleto nequicq́ oppugnato duxiſſe in agrũ Picenum, & præda omnifariã rerum per aliquot dies facta, profectũ per Præcutinũ & Adrianũ agrũ Marſos inde Marrucinoſq́ & Pelignos deuaſtaſſe. Caius autẽ Cæſar, ſicut elegantiſſimis cõmentatijs ſuis habeĩ, maximo progreſſu omnẽ agrum Picenum percurrit, cunctæ earum regionum præfecturæ libentiſſimis animis eum receperunt, exercitumq́ eius omnibus rebus iuuerũt. inde Cæſar ſeptẽ G
omnino dies ad Corfinium cõmoratus per fines Marrucinorũ, Ferẽtanorũ & Larinatũ, in Apuliã peruenit. Sed iã urbes, oppida & flumina, quæ Plinius hic in Præcutianis nũc Aprutij initio fuiſſe dicit, noſtris nominibus declarare pergamus. Illudq́ inprimis non omittamus Truentũ oppidũ, qđ Plinius à Liburnis Dalmatię populis, ſecus Truẽti amnis oſtia ædificatũ fuiſſe indicat nõ extare, nec aliquod in eius ueſtigio parũ apparente ſubrogatũ eſſe uel oppidũ, uel caſtellũ. Eſt uerò primũ ad dictã Troenti amnis ſiniſtram oppidũ Columella, deinde ſequuntur Cõtraguerra, Ancaranum, Morrũ & Minotraſſinium, quod uetus oppidũ Plinius Teſſuinũ appellat: cui proximũ eſt Caſtellani amnis Aſculũ ambiẽtis oſtiũ, quo ſe in Troentũ exonerat. Et ad ipſius Caſtellani ſiniſtrã caſtella ſunt Monſſanctus, Macula, Buſſariũ, ſanctus Vitus: cui oppido hęret uallis Caſtellana ab eius fluuij fonte, quẽ ibi habet, appellata, & aliquot uiculis habitata. Ab eaq́ ualle ad Amatricẽ nobile Præcutinorũ oppidũ Troento amni mõtes imminẽt altiſſimi, nullis caſtellis, aut oppidis habitati. Secũdus ſequiĩ in Pręcutinis fluuius Librata, quẽ ab aquarũ colore Albulã maiores appellauere. Eſtq́ paſſuũ quinq́ milia ſecũdũ littus à Troento ſemotus. cui dextrorſum ignobilia hærẽt oppida & caſtella Carapolis, Neretiũ, & ad ſiniſtrã Torturetũ, Sanctomerus, & S. Egidius, ad qđ caſtellũ Libratæ ſiue Albulæ H
Salinus. amnis fontes origoq́ habenĩ. Salinus deinceps eſt amnis ab Apẽnino defluẽs, à q̃ amne uix duo milia paſſuũ à Librata recedẽte, remotiora ſunt ad dexterã in mediterraneis mõ
Rochetta. tibus Rochetta caſtellũ, & Ciuitella oppidũ, arcem habẽs omniũ eius oræ, natura loci, mœnibuſq́ munitã. Siniſtrorſum uerò caſtella illi adiacent Mõtoriũ, & ſuperiore loco
Trodinus. Poggiũ morelli, ſuperius Troia. Quinq́ dehinc milia paſſuũ abeſt Tordinus amnis, quẽ Plinius Viuantiũ appellat, habetq́ in Apẽnino ad radices Corni mõtis originẽ. Hæret uerò ei dextrorſum in maris littore oppidũ Flauianeum olim nobile, nunc paucis habitatũ colonis: qđ Ptolemæus Pliniuſq́ Caſtrũ nouũ appellãt. Supraq́ Flauianeũ in mediterraneis Tordino dextrorſum proxima ſunt oppida, Moſanũ, Ripatoni & Villantũ. Siniſtrorſum uerò eidem amni, & pariter littori proximũ eſt Caſtellum Mõs paganus.

ſupraq́

A ſupraq́; XII à mari milliario Viciola fluuius in Apẽnino ad Cornũ oriũdus Tordinũ au
get. Ibiq́; Teramũ eſt nobiliſſimũ regionis oppidũ, quã Ptolemęus Pliniusq́; Interamni Teramum.
am appellant. Paulo eẽ ſupra Teramũ torrens nomine Flumicellus influit Tordinũ, ut
tot circundatũ amnibus oppidũ Interamnia debuerit appellari. Genuit is locus magnũ
regioni ornamentũ Simonẽ patrẽ & Theodorũ filium Iureconſultiſſimos gente proge
nitos Lælia: quorũ ille in Piſana Cõſtantienſi & Baſilienſi ſynodis, pontificũq́; Roma-
norũ curia cauſas egregiè perorauit. hic ſacri palatij cauſarum auditor eſt: genitorq́; Ve
netijs natus Romã nunc incolunt. Ad proximumq́; Flumicelli ortũ, tria ſunt proxima,
& prope cõtigua, ut unicum oppidum ſolo Campli uocabulo nominent. Supraq́; Vici
olæ ortũ caſtella ſunt Biſignum & Rugnanum. Tordinum autẽ ſiue Iuuãtinum inter &
proximum uetuſti præſentisq́; nominis Vomanũ amnẽ, ſex in littore milia paſſuũ inter
cedunt, oppidaq́; & caſtella inter utrunq; ſunt plurima, partim pariter ab utroq; diſtan-
tia, partim alterutris ꝓ montiũ, in quibus ſunt inæqualitate & alueorum utriuſq; amnis
B inflexu proximiora, quæ ab infimo ad ſupremũ, quo ſita ſint ordine ſatis fuerit explica-
re, Morrũ, Lochariſtũ, Cuſtodia uomani, Caſtrũ uetus, Trãſmũdũ, Cautianũ, Forcella,
Mianũ, Rapinum, Collis uetus, Fornariolũ, Montoriũ, Ripa mõtorij, Poggiũ umbre-
chi, & Roſſenum. Ad Vomaniq́; fontẽ uici ſunt in Apẽnino populis frequẽtes, Cãpus
toſtus, Poggiũ caſtellũ & Maſſionũ: habetq́; Vomanus ſiniſtrorſum in mediterraneis Maſsionum.
caſtella Motullã, Montẽ uiridẽ, & Montẽ gualchũ Hucuſq; fuerunt Precutini: quãdo-
quidẽ Plin. ad agrũ Hadriæ coloniæ, & ad Aterni amnis fines agrũ Precutinum finiri di
cit. deinceps uerſabimur in Marrucinis: quos Liuius lib. XXVIII dicit dediſſe uolunta Marrucini.
ria nomina in claſſem, quã Scipio in Aphricã duxit. & lib. LXXII bellũ deſcribẽs Itali-
cũ dicit Marrucinos Marſis rebellibus cõſenſiſſe. & lib. LXXVI ſcribit Sulpitiũ legatũ
Marrucinos cecidiſſe. Poſt Vomanũ amnẽ fluuius Plũba ſequit̃: cui caſtellũ hæret Ha-
driæ portus appellatũ. ſuperius eſt Silua oppidũ, & Troia, ſicut Plinius: ut nũc aũt quin
que milia paſſuũ à mari, & ab utroq; fluuio pariter diſtat Hadria uetus Romanorũ colo
C nia arduo in colle ſita: quę ciue ornatiſſima fuit Hadriano imperatore Romano: de quo
Helius Spartianus. Hadrianus Hadria ortus maiores ſuos in Hiſpania ortos, per tẽpora
Scipionis in Italia reſediſſe in libro uitæ ſuæ ſcribit. & infrà: Hadrianus apud Neapolim
demarchus in patria ſua Hadria quinquẽnalis fuit. Liuius li. XXIIII. Anno quinto bel
li punici ſecũdi Hadriæ arã in cœlo, ſpeciesq́; hominũ circa eã cãdida ueſte uiſas eſſe. ſu
pra Hadriã Plumbæ fluuio ad dexteram caſtellum hæret Celinum: Superiusq́; ad ipſius
fluuij fontẽ oppidũ eſt Schiranũ. eidẽ aũt Plumbæ fluuio ſecundo ſupra mare milliario
ſiniſtrorſum imminet oppidũ nobile, ciuitas S. Angeli appellata: idq́; Plinius & Ptole-
mæus Angolũ dixere: quod eẽ in multis cõtigiſſe uidemus tã facilis ꝙ pia fuit Angoli
ad Angelũ Chriſtianis tẽporibus facta mutatio: & ſupra illud Plumbæ amni Ilex oppi-
dũ pariter eſt propinquum. Diſtat à Plumba fluuio ſecundum mare tria milia paſſuum
amnis Salinus. Eiq́; ad dexterã in littore hæret caſtellũ, portus S. Angeli dictũ: ſupraq́;
in mediterraneis Salinus fluuio auget̃ nomine Fino in Apennino ad Corni radices ori- Salinus.
D undo: cui dextrorſum octo imminent oppida & caſtella, quæ ſatis fuerit ordine recenſe
re: Caſſilentum, Mons ſiccus, Pignanum, Biſentum, Coruignanum, Serra, & Valuianũ:
paulo etiã ſupra Fini amnis oſtium altero Salinus auget̃ flumine Tauo: quod pariter in
in Apennino ad Cornum exorit̃. Interq́; hęc flumina pari penè diſtãtia, & quarto à mari
milliario oppidũ eſt in regione primarium ciuitas Penne appellata, Pennenſiũ nomine Penne.
apud uetuſtiſſimos notiſſima. Sunt eẽ hi quos ſuperius Plinium poſt Præcutinos Pen-
nenſes diximus poſuiſſe. Eaq́; in fluuiorum peninſula Tauo dextrorſum imminet collis
Coruinus & Lauretũ nobile oppidũ. Sequit̃ in littore Aterni amnis in regione primarij
oſtium, quẽ amnẽ nunc Piſcariã uocant. Is fluuius Nuria apud monaſteriũ Caſæ nouæ
ſecus Apẽninum oriundo dextrorſum auget̃. Suntq́; ad Nurię dexterã mons Syluanus Nuria.
Caſtellum, Spoltorium oppidũ, & Moſcufum, Planellũq́; & Capagattũ caſtella. & ſub
ipſo fonte abbatia, Caſanouæ ædificijs & cætero ornatu, ut in ea montiũ aſperitate, cõ-
ſpicua. Supra Nuriã fluuium Aterno ſiue Piſcariæ amni dextrorſum adiacent, Roſanũ Roſanum.
Alandum, Petranicũ, turris Antonelli, & ſuperius eſt Caſtilionum. deinceps aſcenden
ti obuius eſt fluuius Caput aquęductus uberrimo manans fonte, cui fluuio ad ſiniſtram
caſtella

Capiſtranum. caſtella Buxum primo, & ſuperius ad fontē Offenū adiacet: interq; ea Capiſtranū duo E
milia paſſuū ab eodē fluuio eſt ſemotum: qđ oppidū uiro nunc ornaẗ celeberrimo Ioā-
ne Capiſtraneo ſeraphici Franciſci ordinis, quē decorat, alumno, miraculis & quidē fre
quentibus, qđ poſt Apoſtolorum tēpora rarum ac ꝓpe inauditum fuit, in uita coruſcan
te. Supraq; Capiſtranum in mediterraneis eſt oppidum Carapellum. dehinc arduo aſcē
ſu Aterno amni adiacent Vetoritum & Raianum: & ſuperius eſt Aquila urbs pręclara:
eius originē relaturi quędā noſtri huius operis intentioni accōmodata altiuſculè repete
mus, ut minori ſit miraculo noſtris hominibus, tantā ciuitatē potuiſſe in ea montium a-
ſperitate, tam breui tēpore coaleſcere. Roma ſub cōſulibus, atq; etiā poſtea ſub princip
bus florente, hi montes, in quib. Aquilā nunc eſſe uidemus, duas habuere ûrbes, quarū
unā nomine Amiternum populo, q̄ nunc ſit Aquila frequentiorē fuiſſe conſtat. Liuius
em̄ lib. x ſcribit Spurium Caruilium alterum conſulē Amiternum oppugnatū de Sam-
nitibus cepiſſe: cæſaq; oppidanorum duo milia octingent. captos quater mille ducen-
tos octuaginta. & tñ poſtea idem Liuius populos Italiæ enumerans, qui Lucio Scipio- F
ni in Aphricā traducturo ſpōte auxilio fuere, dicit Amiterninos ſimul cū Vmbris Nur-
ſinis & Reatinis milites illi dediſſe. Virgilius uerò Amiternas appellat Turrigeras: fu-
itq; ſitum Amiternum in continuato ac plano montis dorſo quinq; milia paſſuū ab A-
quila diſtans, cuius theatri templorumq; turrium ingentis, ut apparet, urbis reliquiæ fun
Saluſtius. damenta cernunẗ. Habuit uerò ea urbs magni ornamenti ciuē Saluſtium Criſpum no-
Furconium. bilē hiſtoricum. Altera urbs in montib. Aquilæ adiacētibus fuit Furconium appellata,
quæ & ſi Amiterno nominis uetuſtate populi frequentia, & opum magnitudine fuit im
par: ſuā tñ tēporibus Chriſtianis habuit dignitatem: ꝙ omnibus concilijs, quæ ante an-
nos ſexcentos Romæ, aut alibi per Italiam celebrata fuere, epiſcopū Furconēſem aſſcri
ptum legimus. Eratq; Furconium diuerſa ab Amiterno regione octo milia paſſuum ab
Aquila diſtans in Aterni amnis fluenta ꝓcliuior: ubi etiā nunc extātia quadrati lapidis
ſundamenta Furconiū appellaẗ, uideturq; eius urbis agrum fuiſſe illum maiori ex parte,
quē nunc poſſident Aquilani. Itaq; Amiternis ab ignoto nobis hoſte, & Furconio qđ G
ſcimus à Longobardis ſolo æquatis, ipſarum urbium & ſuorum agrorum populi, quos
ſoli mōtuoſiſſimi aerisq; ſalubritas multos gigneret cōſeruaretq;, in grumoſis arduisq;
aſcenſu montibus, cōmunitis oppidis, & caſtellis ſeſe cōtinuerunt. & quum diſperſi ea
in locorum aſperitate ipſi populi nullā regiminis formā cōmunem poſſent cōtinere: in
tyrannorum ſubiectionē poteſtatemq; uenerunt, à quib. diu multumq; lacerati oppreſ-
ſiq; ſunt: crediderimq; ꝙ tradita per quatuor, aut ad ſummum quinq; ætatum ſucceſſio-
nē publica nunc fama Aquilani affirmant factum eſſe, ut quum diu inuiſum tyrannidis
iugum excutere ſtatuiſſent: ſinguli caſtellorum populi, qđ prius coniuratione unita ſe
facturos ſpoponderant, ſuos quiq; tyrannos eadē trucidauerint hora. Qđ aūt magis cō
ſtat liberati tot populi nihil duxere antiquius, q̄ hoc murorū orbe, quē nūc habet Aq-
la inchoato ſingulis caſtellorum populis, q̄s futura in urbe tenerent inhabitarentq; ui-
cos, qui hodie quoq; internoſcunẗ diſtribuere, ut eo quiſq; ardentius operi intenderet,
quo ſeſe domui & rei ſuæ familiari ſtudium impendere intelligeret, operāq; nauare. No H
men uerò Aquilā non ab augurio, ſicut gentiles olim, ſed à ſimilitudine indiderunt: qa
ſperauerint eā urbem omnib. circa populis haud ſecus, q̄ aquila cæteris auibus poten-
tiorem digrioremq; futurā. Quo aūt anno Aquila urbs condi cœperit, incertum omni
bus eſſe uidemus. ſed eam ſcimus minus nouam eſſe q̄ incolæ opinentur & prædicent.
Nāq; in ſecundi Nicolai pontificis Romani geſtis rebus habeẗ, qđ ſuprà oſtendimus,
Robertum Guiſcardum ad annum ſalutis decies centenum & ſexageſimum, accepiſſe
ab eo pontifice in Aquila ciuitate ducatus Apulię cōceſſionē. Cœperat uerò eius urbis
fortuna reipublicæ proximis temporib. à ciuium diſcordia labare, adeo ut ad priſtinam
S. Bernardinus. calamitatem reditura uidereẗ, niſi maximo dei munere ſanctum Bernardinū Senenſem
apud eos diem obire contigiſſet: tantus nanq; ex omni orbe Chriſtiano populorum cō
curſus ad ſancti eius ſepulcrum, miraculaq; uiſenda eſt factus: ut quum urbs Aquila opi
bus ſit aucta, tum maximè ciues concordes unanimesq; ſint facti. Supra Aquilam am-
nis Aterni ſiue Piſcariæ fonti ſubiacet in Apēnino oppidum Mons regalis, cui oppido
incolæ affirmant, nobisq; oſtēderunt pyrum eſſe proximā, colli innatā taliter faſtigiato

ut aqua

A ut aqua in eam pluens arborē, triplici facta diuiſione in tres magnos amnes, diuerſas pe
tentes regiones, Velinū, Troentum Aternumq;, ſiue Piſcariā dilabatur. Habet ſiniſtror-
ſum Aternus oſtio in maris littore proximum Piſcariā oppidum, cuius nomē ſicut fluuij *Piſcaria.*
eſt mutatum. Siquidē Aternum eam uetuſtiſſimā urbem Plinius Ptolemæusq; appellāt.
Superiusq; urbs Theatina Marrucinorū à Plinio dicta, ſeptimo milliario à mari recedit, *Theatè.*
epiſcopo nūc & ciue ſuo ex nobili Volognanorū familia oriundo ornata: quā Pipinus *Pipinus.*
Caroli Magni filius, ꝙ Lōgobardis obſtinatiore fauiſſet animo demolitus eſt: & tñ anno
abinde paulo plus minus ducenteſimo, Normāni eam duxerunt dignā, apud quā Apru
tinorum gubernationis ſedē tenerent. Nā quod ſuprà oſtendimus Gaufredus Roberti
Guiſcardi frater, per II. Nicolai pontificis Romani tempora occupatæ regionis caput
hanc urbē Guillianicumq; oppidū faciebat. Auget ſuperiore loco Aternū Alba fluuius
binis auctus torrentulis ex Maiella oriundus, inter quos oppidū eſt Manuplellū, Vrſo
ornatū comite, ex patritia Vrſinorū gēte Romana oriundo, & literis decorato. & paulo
B ſuperius Maiellę adiacet Rocha moriſij: inferius Cuſanū, & ad Aterni ripā eſt oppidulū
Turris dictū. Lucus deinde oppidū Aterno eſt proximū ad fluuij unius oſtiū: quē hinc
Rufeus inde Orta torrētes ex Maiella cadētes efficiūt: interq; eos torrētes Caramanicū
eſt oppidum nō exile. Cātalupum deinde oppidulum ab Aterno recèdens, mōti hęret,
ſub quo fons olei Petronici perēnis ſcatet: quod quidē oleū Theotonici Vngariq; dili- *Oleum Pe-*
gentius ꝗ Italici & colligunt & aſportāt. proximè ad Aterni ripā Tochū eſt oppidum, *tronicum.*
& quatuor inde abeſt milia paſſuū Populiū natura loci munitiōibusq;, & populi frequē-
tia nobiliſſimū. Nā cum eo cōfluant Aternū cōficientes fluuij hinc ab Aquila, ſiue à mō
te regali, inde à Sulmone labētes, pōs Aterno primū integro, & nuſquā inferius uadoſo
apud Populiū eſt impoſitus: & arces ductaq; utrinq; ad amnē murorū brachia clauſtrū
efficiunt, ut in regione mōtuoſiſſima munitiſſimū: hicq; Peligni Marrucinis continere
incipiunt, ad eam Aterni partem hinc inde appoſiti, quā labi diximus à Sulmone. primū
uerò ad hunc amnem oppidū fuit Corfinium, cuius diruti ruinis tertio milliario à Popu
C lio diſtātibus Scimpelini in cāpis, & Pentinia eſt appellatio. fuitq; id Cornifium, in quo
Domitius Enobarbus ſeſe C. Cęſari, ne Pōpeium perſequeretur, oppoſuit. Oſtēdit uerò
Lucanus pōtem, qui eum iungeret fluuium fuiſſe prope Corfinium: ut nō liceat ſuſpica-
ri eum fuiſſe, qui nunc eſt ſublicius ad Popilium. Ite ſimul pedites ruiturum aſcēdite pō-
tem. Pelignosq; quod diximus cōtinuiſſe Marrucinis, & his Ferentanos, poſtea Larina-
tes, Hircius in ciuilis belli cōmentarijs ſic oſtendit. Cęſar ſeptem omnino dies ad Corfi-
nium cōmoratus per fines Marrucinorū & Ferētanorū & Larinatū in Apuliā peruenit.
Sed Aterni amnis q̃d eſt reliquū, & illi adiacētes Pelignos, priusq; Ferētanos deſcriba-
mus. Ea Aterni pars, quā diximus, ad Sulmonē labi, geminum habet fontē, unum apud
Pacentrum, alterū apud Vallem obſcurā: delabentesq; inde fluuij apud Sulmonē coeūt,
& Aternus à Populio Sulmonē usq; integer planitiem XII. milia paſſuum lōgitudine,
& uix dimidio latitudine patentem interſecat, nec ipſi integro amni præter Corfinij, ut
diximus, diruti ruinas, aliud ꝗ Pratula caſtellum adiacet. Sulmoq; proximum fluuio ad
D Vallem obſcurā oriundo oppidū eſt celebre: quod ciuibus opificibusq; præſtātibus, &
populi multitudine frequētatur, eoq; nos uiſo Naſoni Ouidio poetę excellētiſſimo cō-
gratulati ſumus, qui patriam ſe dignā tantopere exornauerit. Isq; eam ſcribit ædificatam
fuiſſe à quodā Solymo Æneę comite, his uerſibus. Huius erat Solymus Phrygia comes
unus ab Ida: A quo Sulmonis mœnia nomē habent. Erat uerò Ouidius exul in Scythia, *Ouidius.*
quādo dictos & alios q̄ ſequūt uerſus in Faſtis ſcripſit. Sulmonis gelidi patriæ Germa-
nice noſtrę: Me miſerū Scythico ꝗ procul ille ſolo eſt. Ergo ego tam longè, ſed ſuppri-
mè muſa querellas. Supra Sulmonē Pectoranū oppidum: ſuperius eſt Vallis obſcura, ui
cus planitiei quinummilium, & in ea mōtium celſitudine tam mirabili, quàm amplę ad-
iacens. Fuit uerò ea planities aliquot habitata uicis, quod extātes ruinæ oſtēdunt. & Pli-
nius eos populos ſuperequanos Pelignorum appellat. Fluuius autē apud Pacentrū ori-
undus, cùm Maiellam mōtem, à quo cadit linquere, & in cāpos Sulmonenſes labi inci-
pit, monaſterium attingit ædificijs ornatiſſimum: quod frater Petrus de Morrono, quā-
do in papā Celeſtinum electus fuit, inhabitabat. Hanc oram, & eam quę à Populio Sul-
monem usq; cāpeſtris eſt, & ipſam unde geminos diximus fluuios Aternū efficere: mō-

tes undiq; altiſſimi ſiniſtrorſum Maiella Apẽninus dextrorſum claudũt:adeò ut paucis, E
& quidẽ arduis pręſidioq; cõmunitis aditibus in eam ſit acceſſus: unde factum eſt,ut ab
Valuenſis. octingentis annis citra antiquato Pelignorum nomine dicta ſit Valuenſis, qua ratione
prępoſitum Sulmonenſi eccleſię,& omni olim Pelignorũ oræ epiſcopum Romana ec-
Peligni. cleſia Valuẽſem dicit.Sed hæc iã de Aterno fluuio ſatis.alia quę de Pelignis ſuperequa-
nis reliqua nobis ſunt ultra Maiellã ad dexterã Sari nunc Sãgri amnis melius deſcriben
Lentus. tur.Aterno ſiue Piſcariæ amni proximus eſt ad mare Lẽtus fluuius ex Maiella oriundus
Ferentanorũ oræ primus:cui dextrorſum & ſub ipſo mõte Maiella adiacet monaſteriũ
S.Liberatoris,templo,ædificijs,& quod nos illuc traxit,multis & elegãtibus libris uetu
ſtiſſimis Lõgobarda ſcriptis litera ornatiſſimum.eiuſq; fluuij ſiniſtræ in maris littore hę
ret nunc Franchauilla:quã priſci Frentanã appellauere urbem Frentanorũ primariã:de
qua Liuius in IX.Aulus cõſul Frentanos uno ſecũdo prælio debellauit,urbemq; ipſam
quo ſe fuſa cõtulerat acies obſidibus imperatis in deditionem accepit.& infrá de Æquis
triumphatum,exẽploq; eorum fuit,ut Marſi,Marrucini,Frentani mitterent Romã ora- F
tores:his petentibus fœdus datum eſt.Frentanos uerò omnium populorum ſolos fuiſſe
fortiſſimos nõnulli opinantur,in eam adducti ſentẽtiam malè cõſideratis uerbis Plinij,
hanc regionem quæ ſibi fuit quarta deſcribentis. ipſe eñ ordine procedens noſtro huic
cõtrario,& à ſuperioribus inchoans dicit à Tiferno amne ſequi regionem quartam gen
tium,uel fortiſſimarum Italiæ in ora Frentanorum:ut intelligi uelit & ipſos Frẽtanos,&
qui ſequerentur adiacerentq; Marrucinos,Pelignos,& Pręcutinos eſſe fortiſſimos:no-
tiſſimũ uerò eſt hiſtorias callentibus Romanas,cohortes Pelignas cæteris Latini nomi
nis fuiſſe pręlatas.Lento amni in mediterraneis hæret Buchianicũ nobile ditiſſimumq;
Olea oppidũ.Superius item ſub Maiella eſt Rocha Mõtiſplani,& ſupra fontẽ Lenti eſt
caſtrũ Menale.Ad Lentũ in littore ſequitur Forus amnis Maiella pariter oriundus.Cui
quinto à mari milliario proximum eſt dextrorſum uilla Maina oppidũ: & ſuperius ſub
Maiella Prętorium item oppidũ,Foroq; ſiniſtrorſum eſt proximũ Milianicum,& ſuprà
ad ipſum torrentem aliud oppidum Fara:ſuperius Rapinum caſtellum,& ad Maiellam G
Penna.Recedit in littore à foro Morus alter fluuius octo milia paſſuũ:& cum eo in ſpa-
tio littori immineat,& Foro proximũ ſit caſtellum Tullum, Moro proxima eſt ad duos
mille paſſus,mariq; cõtigua uetuſtiſſima urbs Ortona:quã Ptolemęus ſimul cum Ater-
ni amnis oſtio in Pelignis enumerat:ſed Plinius,cui in rebus Italię magis credimus,quic
quid eſt ab Aterni amnis oſtio in Larinates Frentanorũ oræ attribuit:quin ipſe etiã Pto
lemæus ſicut & Plinius Frentanã urbem Aterno ſiniſtrã,ubi nunc eſt Villafrancha,po-
nit:ut aut Ptolemæi picturã eſſe deprauatam,quæ cõtraria habeat, aut eos qui retulerũt
ſibi erraſſe nõ dubitemus.Inter urbem Ortonam & Forum amnem ad uſq; Maiellã mõ-
tem multa ſunt oppida & caſtella,quæ ab infimis ad ſuprema,quo ſint ordine ſita,doce-
bimus. Tullo Iuianum ſupereminet, & Ortonæ ad dexterã Arum, Arouacrum, ſupraq;
ea oppida eſt Caſa candidella caſtellũ.ſuperius ſanctus Martinus,& illi ſiniſtrorſum eſt
Flettum.Ortonã uerò inter & Morum fluuium in mediterraneis eſt Crechium.ſuperius
ſunt Ariellum atq; Orſogna, Moroq; fluuio ad ſiniſtram hæret S. Apollinaris: ſuprà eſt H
Caſtrum nouum. Friſium,& ſuperius Caſtrum nouum Lanciani.At ſupra eius fluuij fontem ad duos mil-
le paſſus oppidum eſt Guardia Galli dictum.paruus deinceps fluuius ad Morum ſequitur
Guardia Galli. Feltrinus:cui unicum hæret in littore caſtellum, ſanctus Vitus Lãciani dictum, & in eo
quod quatuor milia paſſuum ad Sarum amnem intercedit ſpatio Lancianum oppidum
pręſtãtiſſimum quatuor item milibus à mari recedit: quod Anaxanum à maioribus ap-
pellatum magna populorum ad nundinas quotannis cõuenientium frequẽtia celebra-
tur.Lancianoq; dextrorſum ad Maiellæ radices Palumbarium procul abeſt,cui oppido
Penna Caſtellum in mõtibus ſupereminet. Saro amni quem nunc corruptè Sãgrum di-
cunt,dextrorſum in maritimis proximum eſt monaſterium S.Ioãnis,ubi celeberrimum
fuit Veneris templum.Suprà ſunt caſtella,Foſſa cęca,& Rocha S.Ioannis Venere:ſupe
riuſq; Saro ſunt proximæ ingentes reliquiæ urbis dirutæ, quam Ptolemæus & Plinius
Bicam, nunc Secam incolæ appellant. Auget dextrorſum amnem Sarum, ſiue San-
grum Auentinus fluuius,in ſuperequanis Pelignorum apud Furcam Palenæ oriundus:
in ipſumq; Auentinum item dextrorſum ſe exonerat. Viridis torrẽs inter monaſterium
ſancti

A ſancti Martini,& Faram oppidum ex Maiella mõte oriundus,& ſupra ſanctum Martinum Viridiſq; torrentis ortum Maiellæ radicibus proxima ſunt oppida, Ciuitella & Lama. Auentino autem amni poſtquã Viridi auctus eſt dextrorſum proxima ſunt oppida, Tarãtum lectumq; Paleni,& Palenum pro Pelignum corruptè appellatum. Nam ea eſt Pelignorũ altera pars, quos diximus Superequanos à maioribus uocari. ſicq; paulò ſuperius Furca oppidũ, ubi Auentinus oritur, Palenæ pro Peligna nunc dicitur: cui cernunt proxima oppidi, ut apparet, uetuſtiſſimi fundamenta. Ornatũ uerò fuit Furca oppidum ſancto & celebris famæ Anachorita Nicolao Furcenſi: qui proximo anno apud urbem Romam cẽtenarius eſt defunctus, miraculiſq; plurimis coruſcauit. Apudq; hæc loca, ut in ampliſſimis mõtibus ampla & plana finit mons Maiella: quẽ, ut diximus, ſuperatum ab Apẽnino Samnitium olim, nunc Aprutij regio habet altiſſimum. Ad Furcã uerò Palenæ, ſiue Pelignam planities ſiniſtrorſum cõtinet Furcæ appellatã, in qua ſunt Peſchũ, Cõſtantium & Riuus ſonulus oppida populis frequentata: quæ quidem loca breuibus,

Furca.

Mons Maiella.

B ſed arctiſſimis inter ſcabros mõtes ſemitis aditum habent ad planitiem quinummilium: quã ſuprà in Superequanis Pelignorum primariam eſſe diximus. Auentino amni ſiniſtrorſum, qua eum influit torrẽs Viridis proximum eſt Caſale oppidum, ſuperius collis Macinarum & Falaſcuſium. Inde altiſſimi mõtes Piciorum Auentinum amnem uſq; ad fontem magnis & inacceſſibilibus rupibus ſuperincubãt. Sed amni Saro ſiue Sãgro ſupra Auentini amnis influxum item dextrorſum plurima adiacẽt oppida & caſtella, quæ aſcendendi ordo faciet notiſſima, Altinũ, Rocha Scalogna, Gipſum, Turricellà, Pennà hominis, mõs Niger, Bonanox uilla, ubi põte amnis eſt iunctus Mons Lapianus Fallũ: & paulò ſuperius arduo inter mõtes altiſſimos aditu petitur Ciuitas Luparellà oppidũ, natura loci additis operibus, & populi frequentia munitiſſimum. Suprà ſunt Quatrum, Miſſeratum, Gãbatarum, Petra Anſuria: & ſecus Sarri ſiue Sangri fluenta eſt oppidum ſancta Maria de quinq; milibus, ſuperius Rocha quinquemilium. deinde influit Sarum Raſinus torrens ad planitiẽ Furcæ Pelignorũ oriundus: cui caſtellum hæret Rocha raſini dictum. ſuperius ad Sarum ſunt item dextrorſum Scontronũ, pòſt uilla uallis regiæ

C Sari ipſius, ſiue Sãgri amnis fonti proxima. at iuxta mare Saro amni ſiniſtrorſum eiuſdẽ nominis ciuitas uetuſta erat appoſita: cuius pridem deſtructæ ueſtigia dinoſcũtur: ſuperiuſq; caſtrum Palietti proximis temporibus nouum eſt ſuffectum à palearum copia dictum, quòd in eum campeſtrẽ locum mõtanę adiacentis oræ ſegetes demeſſæ ad triturã à uillicis cõgregantur. prius uerò quàm adeatur proximus mons arduus Palani dictus, oppidũ cui Archæ appellatio eſt Saro proximum inuenitur. In mõte autẽ Palani oppida ſunt & caſtella, Bomia, Collis medius: & trans riuũ Mõs Ferrandus, inde Petra Ferracina. pertinẽt uerò ſuperius ad Sarum plurima item oppida & caſtella, quæ aſcendendo in fontem ordine deſcribemus. Petræ Ferracinæ ſupereminet Caſtrũ Pili, & pòſt eſt ciuitas Bucelli: deinde ſunt Pręſulum Pineatatij, ſanctus Angelus Peſculi, Caſtrũ Iudicis clarum in regione memoria Iacobi Caudolæ magni per ætatem noſtram exercituũ ductoris: qui ex eo oppido duxit originem. ſupraq; eſt ſiniſtrorſum arduo in colle oppidũ Ca-

D pracotta: & interius in depreſſa ualle adiacet Maiellæ Anglona, quod oppidum nũc in regione primarium priſci Aquiloniam appellauere. inde ſanctus Petrus de Auelana, & poſtea ad Sari amnis fluenta oppidũ eſt pręſtãtiſſimum Caſtrum Sangri appellatũ, opificibus uarijs, ſed in primis fabris ferrarijs frequentatũ: hi enim minima quæq; & maiuſcula cuiuſq; uſus inſtrumenta ex ferro tam fabrè ducunt, ut paris ponderis ac menſuræ argentea pulcritudine, ac precio uel ſuperent, uel æquent. Supra Caſtrum Sangri eidem fluuio hæret oppidum Aufidena: de qua Liuius in decimo. C. Fuluij cõſulis clara pugna ad Bouianũ fuit. Bouianum inde aggreſſus, nec multo poſt Aufidenã ui cepit: deinceps ſunt caſtella, Vallis regia, Ciuitella, Rocha: inter mõtes Opum & Peſculum, Aſſerulum in Apennini iugo amnis Sarni fontibus ſubiectũ. At in littore maris ſequitur Sentus fluuius in monte Palario oriundus: cui in mediterraneis dextrorſum Atiſſa & Tornaticum oppida adiacent, & Sentum inter ac proximum Aſinellam fluuium ſancti Stephani mõnaſterium eſt in littore. Intus uerò caſtella ſunt & oppida, Turinũ, Caſale, Burdinũ, Polutrum, Serniũ, Caſalangra, Pilicornũ. Ad Aſinallæq; ſiniſtrã in littore eſt Penna caſtellum: ſuperiuſq; Vaſtũ Aimonis nobile & uetus oppidum, quod priſci dixere Hiſtoriũ.

idq; theatri uetuſtiſſimi ueſtigijs & palatio eſt ornatū: q̃d Iacobus Caudola, ut in ea ora ſuperbiſſimū ædificauit. Aſinellæq; fluuio in mediterraneis dextrorſum adiacet Mons Doriſius oppidulū, comitatus Ampli titulo inſignitū: ſuperiuſq; ad Aſinellæ fontē tendenti, caſtella ſunt obuia, Gipſum, Carpinionū, Baſilica, Gelinū & Tripalum. Deinceps E
Trinius. Aſinellæ proximus eſt in littore Trinius amnis Portuoſus à Plinio appellatus. ſiniſtrorſum uerò Trinius habet Mōtemnigrū oppidū quatuor milia paſſuū à mari, & totidē ad
Triuentum. ipſo fluuio ſemotū. ſuperiuſq; ſunt, Caſtelluciū, Rochauiuara, Triuentum nobile oppidum, comitatus ampli titulum ditionēq; habens: quod nunc Antonius Iacobus Caudola, & ipſe fortiſſimus ductor poſſidet. Inde ſunt Salcitum, Foſſa cæca, Bagnodū & Ciuitas noua. deinceps in ipſius Triuij amnis ortum, mōtes altiſſimi Apennino cōtinuātur: quibus in mōtibus caſtella ſunt rara, & ipſa populis infrequentia. poſt Triuium amnem Tifernus Samnitium in mare Adriaticū ultimus illabitur: qui fluuius apud Bouianū urbem uetuſtiſſimā in mōte item Tiferno habet originem: de quo monte Liuius in decimo. Volumnius in Samnio interim res gerit. Samnitiumq; exercitum in Tifernum mōtem cōpulſum, nō deterritus iniquitate loci fundit fugatq;. Eſt in Tiferno amni ad dexteram oppidum Termole mari proximum, quā Guido Rauēnas Interamniam uult fuiſſe dictā, ut locus uideatur fuiſſe, in quo magnus philoſophus Plato libros De ideis ſcripſit: quos in locis Italiæ eius oræ, & in urbe Interamnia illum ſcripſiſſe cōſtat. Intus octauo à mari milliario amni Tiferno ad mille paſſus hæret Guillimacū oppidum nobile: & ſuperius VIII. item milliario eſt Guardia Alferi dicta. Inde Luparia, Carchabotatiū, Lucitū, Lumeſanū, Caſtrū pignani, Ochetta, Caſale riparādi, Liſpinetū, Tornaquiſtū. Et ſupre- F
Bouianum. mo, ut diximus, loco Bouianū, quæ urbs ditiſſima, & penè omniū totius Samnij primaria aliquando fuit habita. Liuius eñ lib. IX. Cōſules egregia uictoria parta protinus inde ad Bouianum oppugnandū legiones ducunt, ibiq; hyberna egerūt. & infrà. Inde uictor exercitus Bouianū ductus. captum hoc erat Pentheorū Samnitum longè ditiſſimū atq; opulentiſſimum armis uiriſq;. ſpe prædæ milites accenſi, oppido potiuntur, prædæ plus ibi, quàm ex omni Samnio unquā eſt egeſtum: benigneq; omnis militi conceſſa. & G
infrà cùm Bouianum rebellaſſet, C. Fuluij cōſulis clara pugna ad Bouianū fuit. Bouianum inde aggreſſus, nec ita multò pòſt Aufidenā ui cepit. Sed iam finis adeſt Samnitiū regionis, quæ à Troento ad Tifernū amnem Apulis cōtinentem, Apennino & mari ſupero, ſiue Adriatico cōcluditur: quāq; nunc Aprutium, ut diximus, corrupto à Prçcutinis uerbo appellant: ad aliam tranſeundū eſt partem Samnitū, qui Tranſapenninum incoluere. Difficiliorem uerò habet hæc regio cæteris omnibus deſcriptionem, nō ſolum ꝙ multis abundat rebus in ea geſtis: uerum quia hæc ſola Apenninū hincinde cōplexa eſt, ut flumina, quibus diuiditur deſignaturq; proxima regio Cāpania prius dimidiata in mōtibus huic ipſi Samnio, pòſt in cāpos deducta Cāpaniæ ſint attribuenda. habebit tamen id cōmodi ipſa deſcriptio, ꝙ faciliorem reddit Campaniæ deſcriptionē: quia quæ Samnium ad hanc partem in mōtibus terminant flumina, eadem quoq; Campaniam in mediterraneis, & ad mare cōplectuntur. Liris itaq; nunc Gaurianus duos in Samnio habet fontes, unum ad Capiſtrellū, in Apēnino caſtellum, & octauo ſupra Sorā milliario: H
alterū ad Poſtam caſtellū, quatuor ad Sora milibus diſtans: fonſq; hic aquis copioſiſſimus eſſe uidetur ille, quē Plinius aſſerit uideri à lacu Fucino originē trahere. duo hi rami, cùm infra Soram coeant inſulam efficiunt. In qua ſunt caſtella Peſchum, Poſta & Lobrottulum. Soram autem uetuſti præſentiſq; nominis urbem Samnium primam hac in parte habet: de qua Liuius in ſeptimo: L. Genutio, Sergio, Cornelio cōſulibus Sorā atq; Albā coloniæ deductæ. Sora agri Veſtini fuerat. ſed poſſederāt Sānites. eò quatuor milia hominum miſſa. ꝙ autē Soram dicit Liuius fuiſſe agri Veſtini hac ratione certum eſt: quia cùm Veſtina urbs fuerit ad Lirim in campis, qui nunc Seſſæ dicuntur: ſicut in Campanię deſcriptione dicemus: quicquid ab oſtio Liris, quo in mare defluit, ad Soram uſq; ipſi adiacebat fluuio, Veſtinorū uocabulo eſt cōprenſum. unde Lucanus Lirim deſcribens dicit Veſtinis impulſus aquis. & Sueſſa Pometia, quæ nūc eſt Seſſa, Veſtinorū appellata eſt. Cùm uerò Sorani ad ſuos Sānites defeciſſent: ſic de eis dicit Liuius. Mutata tamē belli ſedes eſt ad Sorā, & ex Samnio Apuliaq; traductæ legiōes. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum: quo cùm prior Romanus exercitus ad ulciſcendum

A ſcendum ciuium necem, recuperandamq; coloniã magnis itineribus perueniſſet: ſparſi per uias ſpeculatores ſequi legiones Samnitiũ, nec iam procul abeſſe alij ſuper alios nũtiant. obuiam itum hoſti, atq; ad Lauſulas ancipiti prælio dimicatũ eſt. Soram inde reditum: nouiq; conſules M. Petilius. C. Sulpitius, quia per difficilem urbis ſitum Soranus transfuga decem Romanos in arcem duxit: & ciuibus per noctem refractis ui portis fugientibus ingreſſus eſt Romanus exercitus: trecenti XXV. qui omniũ cõſenſu deſignabantur nefandæ colonorum cædis & defectionis autores uincti, Romam ducti, & uirgis in foro cęſi, & ſecuri percuſſi ſummo gaudio plebis, cuius maximè intererat tutã ubicunq; in coloniis multitudinem eſſe. Soram uerò quum poſt prædictã cladẽ deducta à Romanis fuiſſet noua colonia, & diu ſatis floruiſſet: Federicus ſecundus imperator Germanicus per tempora Gregorij IX pontificis Romani eam deſtruxit. Nihilominus ipſa nunc ducatus titulo & duce optimo literiſq; decorato ornata mediocris oppidi populum diuitiaſq; habet. Inſulæ quam bifurcatus in Samnio Liris, ſicut oſtendimus, efficit:

B montes ſupereminent altiſſimi ad Apennini iuga pertinẽtes, in quibus nulla eſt hominũ habitatio. Eiſq; dextrorſum adiacet Plaga, ut in ea mõtium aſperitate amœniſſima, cui nunc Cominũ eſt appellatio: montibus enim circunſepta altiſſimis, caſtella habet ad octo populis frequentia Vicaliũ, Aluetum, ſanctum Donatũ. Septem fratres, Picineſtum, Calinariũ & Caſaliuerum. Eam uerò Plagam uetuſtiſſimi Comminium appellauere ab urbe eius nominis, cuius locũ incolæ nunc ignorant: de qua Liuius in decimo. Inde Caruilius ad Comminium captum: cæſa quatuor milia octuaginta. accepta in fidem XV milia CCCC. Sed hac eadem in ora montibus dextrorſum ſubiecta eſt Atina urbs uetuſtiſſima: ſecus quam Melſa fluuius labitur, ex Apennino oriundus, & apud Fregellas in Lirim defluens. Eſtq; Atina, quam Virgilius facit arma Aeneæ fabricaſſe. Quinq; adeò magnæ poſitis incudib. urbes Tela nouãt, Atina potens, & Liuius in nono. C. Petilius dictator, quũ audiiſſet arcem Fregellanã ab Samnitibus captã, omiſſo Bouiano, ad Fregellam pergit. unde nocturna Samnitiũ fuga ſine certamine receptis Fregellis, præ-

C ſidioq; ualido impoſito, in Campaniã reditũ maximè ad Nolam armis repetendã, quæ capta eſt à C. Caſſio conſule: à quo etiã Atina & Calatia captæ. Deſcendendo ad infima prædictæ regionis montanæ, fluuio Melſæ ſub Caſaliueri caſtello ſiniſtrorſum hæret Schiaui oppidulũ. Inferius celſo item in loco eſt Arpinũ, fama celeberrimũ M. Tullij Ciceronis, & C. Marij, quos habuit glorioſiſſimos ciues: de qua Liuius in nono. Eo anno Sora & Arpinum recepta à Samnitibus. & libro decimo. Arpinatibus & Trebulanis ciuitas data. & ſub Arpino Melſæ fluuio ſiniſtrorſum proxima ſunt caſtella, Fontana & Arce. At ſub Sora, ubi bina Liris capita coeũt, eſt Inſula oppidũ, ab ipſis duobus fluuijs circundatũ: quod maiores Interamniam appellauere. & ſecundũ eius fluuij decurſum caſtella, Turris, Campus latus, & Inſuletta inueniuntur. eſt etiã nunc paulò ſuperior parua nunc, ſicut ſemper fuit inſula magno eloquentibus gaudio inuiſenda: apud quam natus eſt & non Arpini M. Cicero. ſic enim ipſe in ſuis legib. ſcriptũ reliquit. Sed uentum in inſulam eſt. hac uerò nihil eſt amœnius. Vt enim hoc quaſi roſtro finditur Fibrenus,

D & diuiſus æqualiter in duas partes latera hæc adluit: rapideq; dilapſus, citò in unum cõfluit: & tantum complectitur quod ſatis ſit modicæ paleſtræ loci, quo effecto tanquam id habuerit operis ac muneris, ut hanc nobis effecerit ſedẽ ad diſputandum ſtatim præcipitat in Lirim. & quaſi in patritiam familiã uenerit, amittit nomen obſcurius: Liremq; multo gelidiorem facit. Nec enim ullum hoc frigidius flumẽ attigi, cum ad multa acceſſerim, ut uix pede tentare id poſſim, quod in Phædro Platonis facit Socrates. & infrà ſecundo lib. Quia ſi uerum dicimus, hæc eſt mea, & huius fratris mei germana patria, hic enim orti ſtirpe antiquiſſima ſumus: hic ſacra, hic genus, hic maiorũ multa ueſtigia: quid plura: hanc uides uillam, ut nunc quidem eſt lautius ædificatam patris noſtri ſtudio: qui cùm eſſet infirma ualetudine, hic ferè ætatem egit in literis. Sed hoc ipſo in loco, quum auus uiueret, & antiquo more parua eſſet uilla, ut illa Curiana in Sabinis, me ſcito eſſe natũ. Quare id eſt neſcio quid, quod latet in animo ac ſenſu meo, quo me plus hic locus fortaſſe delectet. Succedit ordine deſcribendus à nobis fluuius apud pontem Coruum, ubi olim Fregellas fuiſſe diximus, cadens in Lirim, & apud montis Caſini radices labẽs. Cui fluuio haud longè remotum, & Caſino ad quinq; milia proximum eſt Campeſtre oppi-

Aquinum. dum gloria Arpino nullatenus cedens, Aquinum Thoma primùm ſanctiſſimo atque doctiſſimo eccleſiæ doctore, & Peſcenino Nigro imp. Romano, certè præſtantiſſimo, ac Iuuenale poeta Satyrico ciuibus decoratum. Gregorius quoque VII. pōtifex Romanus, anno ſalutis tertio ſeptuageſimo, ſupra milleſimum, Roberto Guiſcardo Apuliæ & Calabriæ ducatum in Aquino oppido ſolenniter conceſſit. At ultra Aquinum hinc eſt ſiniſtrorſum Rocha ſicca oppidum, inde celſo in monte, ubi olim urbs fuit Caſinenſis, eſt monaſteriū Caſinenſe à ſancto celebrique monachorum patre Benedicto ędificatū, quāquam ea quæ nunc extant ipſius monaſterij ædificia non ſunt illa, quæ bonus ipſe pater Benedictus extruxit, quod paulò poſt illius obitū Lōgobardi omnia funditus demoliti ſunt. cōtulit ſe ad id monaſterium Totila rex Oſtrogothorū fama ductus ſanctimoniæ tanti uiri: & tentare uolens, ſi quod ſibi dictū erat, Benedictus ſpiritu prophetico occulta cognoſceret: ſeſe famulum indumento mentitus alium præmiſit, qui regio ornatu & apparatu regem Totilam ſimularet: quē recognitum ſanctus abbas, cum placido uultu ad cæterum famulatū reieciſſet, regem digito ſignificatum, ut erat ſordidè indutus, ad ſe in monaſterij ueſtibulum uocauit. nec tamen hæc & alia ſanctitatis ſigna, quæ Longobardi à Benedicto uiderunt, adeò eos continere potuerunt, quin præſcito, & per ſanctū ipſum monachis prędicto Dei iudicio, crudelis & effera gēs prædicta celebre id cœno- F

S. Germanus. bium diruerit. Ad Caſini quoque mōtis radices nouum eſt oppidum ſanctus Germanus, à ſancti abbatis conditoris ſui nomine appellatum: intra cuius mœnia, & per circuitum ſcatentes uberrimi fontes, amnem augent quarto ſupra milliario apud oppidū ſanctum Eliam oriundū: qui tertius Lirim amnem in Samnitibus efficit. Iſque amnis duodecim expletis paſſuum milibus, in maiorem Liris curſum apud caſtellum pōtem Coruum, ſicut oſtendimus, cadit. Vrbs uerò, quam fuiſſe diximus in Caſino monte republica florente, fuit Romana colonia: de qua Liuius in nono: Volſci Pōtiam inſulam ſitam in cōſpectu littoris ſui incoluerāt: & uicerunt, ut Caſinum deduceretur colonia, ſicut factum eſt. tradit que Plinius, Lucio Craſſo, Caio Caſſio Lōgino cōſulibus Caſini puerum factū ex uirgine ſub parentibus: iuſſu que aruſpicum deportatum in inſulam deſertam. Et Liuius lib. G XXII. imperat duci, ut ſe in agrum Caſinatē ducat, edoctus à peritis regionis, ſi eum ſaltum occupaſſet exitum Romano ad opem ferēdam ſocijs intercluſurum. Liuius quoque uiam deſcribēs, qua Hannibal ex Campania Romā petijt, ſic habet in XXVI. per Sueſſulam Aliſanumque & Caſinatē agrum in uiam Latinā ducit: ſub Caſinū biduo ſtatiua habita, & paſſim populationes actæ: inde præter Interamniā Aquininumque in Fregellanū agrū ad Lirim fluuiū. Interamniā uerò fuiſſe credimus, ubi ſub ſancto Germano ad duo milia paſſuū eidem fluuio magnæ ingenteſque uetuſtorū operū ruinę cōtinent: & Fregellas fuiſſe, quē nunc pōtem Coruum dicimus, ſatis conſtat. ultimo ſuprà dicti Liris fonte apud ſanctum Eliam oriundo, haud longè Vulturni amnis origo diſtat. Nam cùm intra duodecim milia paſſuū Vallem rotundā, & aquam fundatā oppidula ad Apenninū pergens, poſt tergum reliquerit, ſancti Vicentij oppidum reperit: quod monaſterio eiuſdē nominis, à quo id accepit nomen, ad mille paſſus eſt proximum: idque monaſterium olim frequentia monachorum opumque affluētia & magnificētia ædificij celeberrimū omnibus penè nunc temporum malitia ſpoliatū eſt. Circundatū uerò eſt naſcentis loco Vulturni fluuiolo, qui breui curſu maximum à ſcatentibus circunquaque fontibus accipit incrementum. Iſque amnis ſuperiore parte, ſicut diximus, per Samnites delapſus Cāpaniam poſtea in mediterraneis & maritimis penè dimidiā diuidit. qua ratione cū ab oſtijs, quibus in mare defluit, nunc ex more noſtro nō liceat deſcriptionem, è contrà à fronte incipimus. Primùm deſcendētes ad dexteram oppidum Vulturno adiacens Mōtaquillum inueniūt: poſt Rocham rauimolam, deinde ſanctā Mariam de Oliueto. deinceps obuiū

Venafrum. eſt Venafrum in Campaniæ partibus deſcribendum. In mōtibus autem Apennino cōtiguis, qui Vulturni amnis fonti dextrorſum ſupereminent ſunt caſtella, Mons niger & Riuus frigidus. & inferius eſt Forulū uetuſti nominis caſtellum: Poſtea ſecundū Vulturni decurſum deſcendētes Fornellum ipſi amni ad tria milia paſſuū proximū inueniunt: q̄d oppidū noui nominis populo opibuſque plenū, uini præſtantiā in regiōe habet. Vulturnoque è regiōe Fornelli cōtinet uallis, quā Porcinā appellāt: in qua uetuſti, & ut apparet, magni olim oppidi ruinæ cōſpiciūtur: pauloque inferius Vulturnum influit amnis ab

Eſernia

A Eſernia delapſus uetuſtã olim Romana colonia, de qua Liuius in belli Italici ſiue ſocialis LXXII. Eſernia & Alba coloniæ ab Italis obſeſſæ. Ad eū uerò Eſerniæ fluuiū paulò prius, quàm in Vulturnum labatur, ueſtigia cernuntur ingentia urbis uſq; ad fundamēta dirutæ. quam fuiſſe conſtat Teleſiam urbem Samnitium potentiſſimã: de qua Liuius in XXII. Annibal ex Hirpinis in Samnium tranſit: Beneuentanum depopulatur agrū: Teleſiam urbem capit. Et in XXIIII. Fabius in Samnio oppida ui recepit Compulteriam Teleſiamq;. & Compulteria quidem Teleſiæ dextrorſum uicina fuit: in ea tamē procliuior loca, quæ nunc Trapiatã & Pratum appellãt ac Maſtratum. deinceps Beneuentana ſequitur ora totius Samnij primaria, & cæteris de Italia rerū geſtarū multitudine ac magnitudine copioſior: quæ montes habet Apenninum ſua celſitudine ſuperantes, niuis alicubi, rupibuſq; omnino inſuperabilibus ſeparatos. Eſt tamē fluuijs, torrentibus, lacu, fontibus quàm irrigua: protenditur uerò hęc ipſa Samnij pars, ſi Apennini iugum ſequimur milibus paſſuū octuaginta ab ipſis Vulturni fontibus ad Silaris Lucanię fluuij ac li-
B mitis ortum. & qui ipſi inſunt oræ fluuij præter admodum paucos unico amne Sabbato excepti defluunt in Vulturnum, ut Sabbatū parte infima ſtipes cęteri amnes arboris rami eſſe uideantur: unde cogimur ab ipſo incipientes ſtipite ramos, qui ad dexterã aſcendendo inueniuntur primum, poſtea eos, qui ſiniſtrorſum Apennino dilabuntur ex ſuperiore inſtituto noſtro deſcribere: intraq; eam arboris amnium deſcriptionem, quicquid regionis ſamnitium nobis eſt reliquum comprehēdemus. Attingamq; prius eos amnes qui dextera Sabbati cōfluentia quàm longè ab Apennino in mediterraneis oriūtur: primuſq; poſt Eſerniēſem Pratellus fluuius à proximo eius nominis oppido appellatus, ex infimis Matheſij montis radicibus ortum habet. Nam Matheſium Apennini promōtorium & in ſublime ſurgens, & longè in mediterranea lateq; diffuſum, ſterile ut plurimū atq; petroſum, unico ad hanc partem caſtello habitatum eſt Gallo Pratelli amnis fonti proximo: fuitq; mons in quo primarij Samnitium habitauere uiri fortes, utpote mōtani. unde Monteſij prius appellabantur, à quibus facta uerbi corruptela Matheſium dicitur

Matheſium promontorium.

C promontorium. Hi autem montes ſunt, de quibus habet Liuius IX. Samnites ea tempeſtate in mōtibus uicatim habitantes campeſtria & maritima loca contempto cultu molliore, atq;, ut euenit, loci diſſimilitudine ipſi montani atq; agreſtes depopulabãtur. Quæ regio ſi fida Sãnitibus fuiſſet, haud peruenire Arpos Romanos quiuiſſet exercitus. ſub Matheſio lacus eſt decem milia paſſuum circuitu complexus: ad cuius inferiora parum à Vulturno diſtãtia Aylonum eſt oppidū, inde ſancti Angeli caſtellum de Rupe canina appellatum: à quo haud longè recedit pes montis oppidum colli ſuperimpoſitū arduò, ex quo fluuius orit̄ breui quatuor miliū curſu ſecus Aliphas urbem decidens in Vulturnum: ut eum collem eſſe oporteat illum, in quo Fabius maximus Annibalem inſecutus arduo conſedit loco: ſicut Liuius in XXII. per hæc uerba habet. Annibal tranſducto per ſaltum & quibuſdam in ipſo ſaltu hoſtibus oppreſſis in agro Aliphano poſuit caſtra. Fabius quoq; mouit caſtra: tranſgreſſuſq; ſaltum ſuper Aliphas loco alto ac cōmunito cōſedit: & de Aliphis in IX. Dum hæc in Etruria geruntur, conſul alter C. Martius Ruti-

Aliphæ.

D lius Aliphas de Samnitibus ui cepit. & infrà: Fabius cōſul ad urbē Aliphas cum Samnitium exercitu ſignis collatis conflixit. minimè ambigua res fuit: fuſi hoſtes, atq; in caſtra cōpulſi. poſtera die deditio fieri cœpta: & pacti qui Samnitium forent cum ſingulis ueſtimentis emitterentur: hi omnes ſub iugum miſſi. ſocijs Samnitium nihil cautum, ad ſeptem milia ſub corona uenierunt: qui ſe ciuē Hernicū diceret in cuſtodia habitus. Fluuius inde ſequitur ſupra Petram roiam oppidum ex Matheſio oriundus Cuſanū correctum habens oppoſitum, qui prope Puianellum oppidū labitur in Vulturnum: habetq; ſiniſtrorſum is fluuius oppidum Fauiculum, & Loium in mediterraneis propinquū: ſed iam ad Sabbati ſtipitem eſt peruentum. Is amnis primo dextrorſum Seritella augetur ex Caudinis montibus oriundo: & in ualle quã Seritella toto efficit curſu hęc ſunt oppida: Caſtrum potonis, Peſolia, Mons Saticulus, de quo Virg. in VII. Saticulus aſper. & Liu. XXIII. Marcellus à Caſilino Calatiã petit. Inde Vulturno amne traiecto per agrū Saticulanum Trebulanumq; ſuper Sueſſulã peruenit Nolã. Et ſuperius uallis eſt Caudina, in qua apparent uetuſtæ urbis Caudij fundamenta. Nec lōgè abeſt Harpadiū nunc, ꝗd prius Hirpinū dicebatur. In oppidum Furculis proximum eſt Caudinis clade Romanō

Loium. Seritella.

rum inſignibus. De hiſq; duobus locis ſic habet Liuius in IX. Samnites eo anno conſulem C. Pontium Herennij filium habuerunt. exercitu educto circa Caudiũ quàm poteſt occultiſſimè ducit: Inde ad Callatiam ubi iam cõſules Romanos caſtraq; eſſe audiebat, milites decem paſtorũ habitu mittit: pecoraq; diuerſos alium alibi haud procul Romanis paſcere iubet, prçcipiens ut ubi inciderint in prædatores, idem omnibus ſermo conſtet: legiones Samnitium in Apulia eſſe: Luceriam omnibus copijs circũſedere, nec procul abeſſe, quin ui capiant. Saltus duo alti, anguſti ſyluoſiq; mõtibus circà ꝑpetuis inter ſe iuncti: latet inter eos ſatis patens clauſus in medio cãpus herbidus aquoſuſq;: per quẽ medium iter eſt. ſed antea quàm uenias ad eum intrandæ primo anguſtiæ ſunt: & aut eadem, qua te inſinuaueris retrò uia repetenda: aut ſi ire porro pergas per alium ſaltũ altiorem impeditioremq; euadendũ. T. Veturius Caluinus, Spurius Poſtumius cõſules erãt. Item Liuius de Hirpino lib. XXIII. Annibal poſt Cannẽſem pugnã ex Apulia in Samnium mouerat, accitus in Hirpinos à Statio pollicente ſe Cõpſam traditurum. Itẽ infrà. E

Eadem æſtate Marcellus à Nola, quã præſidio obtinebat crebras excurſiones in agrum Hirpinũ & Samnites Caudinos fecit. & infrà Annibal profectus Harpis ad Tiphata. Et Liuius item in bello ſociali lib. XXV. Lucius Sylla Hirpinos domuit: Sãnites fudit. Abſunt hæc loca à Beneuẽto fluuijs, ubi expedit trãſmiſſis, decimo uallis Caudina milliario & Furculę quatuordecimo. Ad alterãq; uallis Caudij partẽ oppida ſunt ſanctus Martinus: Penna, Scurmina & Sanctangelus ad Scalas. fluuius deinde ſequitur dexterũ illabens Sabbatum ex monte uirginis arduo quidem & latè diffuſo naſcens. Ad cuius uallem Alta uilla primum eſt oppidũ: pòſt Mons freddunus caſtellum. & in proxima ualle F

Auelinum. Auelinum ciuitas uetuſta, quam Ptolemæus Abellam: Plinius Abelinum uocat. & tamen ab auelana nuce appellatum dicit, quæ ibi plurima habebatur. Superius eſt *Mercuriale.* Mercuriale caſtellum, & lõgè ſuprà uirgi[n]is monaſterium: quod ex magnæ matris deûm fano *Virginis monaſterium.* in glorioſæ uirginis Mariæ Dei genitricis eccleſiam Chriſtianis temporibus eſt mutatũ. Nam Antoninus Pius in itinerario uiam deſcribens à Beneuento ad columnas, ad Mercurialem primùm, pòſt ad magnam partem poſuit. Altera iterum uallis ſuperior torrẽti appoſita in Sabbatũ defluenti, hinc Atram paludem inde Serenum oppida habet. deinceps ſunt Apennini iuga montes Tremuli appellata, à quibus Sabbatum habet ortum. G

Inferius ad Sabbati ſiniſtrã urbs eſt Beneuentum: quam urbem Seruius in Virgilij octauum ſuper uerbo Diomedis ad urbem, dicit à Diomede conditam fuiſſe, de qua Liuius IX. Ad Beneuentum quod tunc Maleuentum triginta milia Samnitum cæſa aut capta, Sulpitio & Petilio conſulibus. & libro decimoquarto ſcribit coloniam à Romanis cum Arimino fuiſſe deductam. Et lib. XXII. Annibal ex Hirpinis in Samnium tranſit, Beneuentanum depopulatur agrum. Et lib. XXIIII. ubi & amnis proximi mentio eſt. & ad Beneuentum, inquit, parte altera Hanno ex Brutijs cum magna peditum manu, altera Gracchus à Luceria acceſſit: qui prius oppidum intrauit. Inde ut Hãnonem ad amnem Calorẽ tria milia paſſuũ ipſe egreſſus mille fermè paſſus ab hoſte caſtra locat. Nec hoſtes moram dimicãdi fecerunt. decem & ſeptẽ milia peditũ erant maxima ex parte Brutij & Lucani, equitum tria milia ducenti: pugnatũ eſt quatuor horis. Volones facti ſunt H

liberi, minus duo milia hominum ex tãto exercitu euaſere. ex uictoribus Romanis fermè duo milia ceciderũt, quam pugnam Gracchus Romæ pingi fecit in atrio Libertatis in Auentino. Et Liuius uigeſimoquinto. Hanno ex Brutijs cum Beneuento appropinquaſſet ad tria milliaria caſtra communiuit: quo Campani duo milia plauſtrorum duxerunt, ut frumentum Capuam deferrẽt. Fuluius conſul ex Bouiano Beneuentũ cùm ueniſſet, caſtra ui cepit. cæſa ſex milia. capti ſeptem milia. Et lib. XXVII. Beneuentanos Liuius ponit inter colonias ex rebellibus decem & octo, quæ in poteſtatẽ ſenatus ſunt factæ. Beneuentanam urbem nos Hiſtoriarum ſexto oſtendimus à Totila Oſtrogothorum rege deſtructam fuiſſe. Et lib. XII. ſcripſimus Saracenos montem Garganũ tenentes Beneuentum, quæ pridem fuerat inſtaurata, & à Longobardis ducibus per annos ſupra ducentos poſſeſſa, iterum ſpoliatam dirutamq; ſolo æquaſſe. Et infrà diximus Guilielmum Normannum Siciliæ regem, ab Adriano tertio pont. Romano in eccleſia ſancti Martini apud Beneuentum, ſeſe ligium hominẽ feciſſe Romanæ eccleſiæ, & dimiſſa urbe ipſa pro peculari & propria Rom. eccleſiæ in regno fuiſſe quod occupauerat confirmatum

A firmatum. Eſt autem Beneuentum in campeſtri ſolo, cui colles ſunt proximi fertiles uillis longè ac latè frequentati: hiſq; in collibus ſexto à Beneuento diſtat milliario Mons fuſculus oppidum: ſupra quod eſt turris & oppidum Mõs nitidum appellatum. Sabbati amnis uallis, quam ſiniſtrorſum efficit caſtella hoc ordine continet. Mõs falconus eſt primitus, Candida deinde & Serpitum. Superioribuſq; in montibus arduis Tremulis appellatis Vulturaria habetur oppidum. Calor fluuius tertio fermè ſupra Beneuentum ſtadio Sabbatum influit: ad cuius dexteram in colles monteſq; uergentem, quos Beneuento diximus ſupereminere caſtella & oppida inueniuntur: Iapygium, Cuſanum, Caſtrum uetus, & ſuperius Montella oppidum nobile. Caloriq; amni ſecundo ſupra Sabbatum milliario Valẽtinus põs fuit in uia Appia poſitus à Valente imperatore appellatus, nũc dirutus. & ipſi fluuio ſiniſtrorſum adiacent oppida, primò Apicium, ubi alter dictæ uiæ pons fuit eximius, pòſt Mirabella, Tauraſum, Cuſanũ, Balneolum, Caſſianũ, Nuſcus, & ſuperiori loco inſurgit Apẽninus, ubi dictus oritur Calor amnis. Quo item in loco alter

Iapygium. Cuſanum. Valentinus pons.

B fluuius habet originem Aufidus: quem per Apuliam labi in mare Adriaticum oſtendemus. Tropoaltus inde fluuius Calorem dextrũ influit: Cui Tropoalto dextrorſum ſylua eiuſdem nominis latiſſima continet: Supra quam caſtella eidem fluuio hærent: Bonetum, Grypta mamardi, Flomarlum & Vicus ciuitas. ſiniſtrorſũm uerò caſtella habet is fluuius appoſita Miletũ, Amandũ, Iunculum, & ſuperius in Apennino Grumus eſt mõs Crepacorius appellatus: ex quo is fluuius ortũ ducit. Muſcanus inde fluuius à Crepacorio naſcens Calorem eodem loco quo & ſuperior Tropoaldus influit. Cui dextrorſum adiacent Curſanum & Mons caluus. Eoq; quod prædictos Muſcanum & Tropoaltum interiacet ſpacio, in colle eſt Arianum ciuitas, Ara Iani priſcis temporibus appellata. & Muſcani dexteræ ualli inſunt oppida & caſtella Mõs malus: Bonus albergus, Caſale albulum, Caſtrum franchum. ſed & Calorem paulò priuſquam ipſe Sabbatum ingrediatur ad Valentini pontem Tamarus influit amnis, nulli prædictorum quos auget aquarum copia inferior. Ab ipſiſq; duobus fluuijs pari penè ſpacio abeſt Padule oppidum

C in regione primarium. Superiuſq; dextero hærent Tamaro oppida & caſtella: Sanctus Gregorius, Molinaria, Caſale Ioannis, Reganum, ſancta Maria, Collis apud quem Iacobus Caudola apoplexi interijt: Carcellum, Coffianum, Sãcta crux: quo in loco ſylua incipit ampliſſima Apenninum hincinde complexa, ut pars in Fortorium Apuliæ amnem, pars in hunc Tamarum ſe extendat: quæ cum latitudine quatuor milliaria tum lõgitudine XX. implet. ſuntq; illius quernæ arbores ſublimitate inſignes, ramis omnino in uertice carentes. Tamaro ſiniſtro hæc adiacent loca: Petra pulcina, Pauum, Peſtulum, Farnetrum, Campus lotarius, monaſterium Guiletti, Marconum, Saxum honorij, & in Apennino Sepinũ uetuſti nominis oppidum: de quo Liuius XXI. Papyrio ad Sepinum maior uis hoſtium obſtitit: obſidẽdoq;, ui, ac operibus urbem expugnat. uno de quadringentis captis minus tria milia cęſi. & pòſt ſequitur Alta uilla: & ſuprà eſt Caſtrum uetus in Grumo, ad quem Tamarus fontem habet. Sed iam ad ſiniſtram ſtipitis Sabbathi amnis eſt redeundum. Teleſia urbs uetuſta colli in planitie ſubiacet milliario

D uno à Sabbati ſtipite remota. Eaq; in urbe fluuius oritur cadens in Sabbatum tantæ frigiditatis, ut nullos gignat piſces: de qua Liuius XXI. Annibal ex Arpinis in Samnium tranſit: Beneuẽtanum depopulatur agrum: Teleſiam urbem capit. Limataq; oppidum proximè Sabbato hæret: quatuor dehinc torrentes ad Caſtrum pontis oppidum unicis oſtijs in Sabbatum cadunt: quorum torrentũ fontibus ab Apennino remotiſſimis quatuor hærent caſtella: Sanctus Laurentius, Sanctus Lupus, pons Landulphi & Caſaltonum. Sabbato amne cum ſuis fluuiorum torrentumq; ramis deſcripto, ad finem Samnitium regionis eſt peruentum: ut Campaniam ab ipſo Sabbato in Capuanam urbem uerſo, hac in parte inchoantem deſcribendam aggredi poſſimus.

SAmnij regione ad utranq; Apennini partem abſoluta ad proximam conti-
nentemq; atq; connexam illi in Ciſapẽninis Campaniam eſt tranſeundũ,
uel ea maximè ratione, ut inchoatos in Samnitium montibus fluuiorum
curſus, qui Campaniam quoq; interſecant, expediamus. Cur autem eam fe
Felix Campania. licem Campaniam poſtea alij terram laboris appellauerint, ſuo tempore
& loco dicemus. licet uerò tota hæc regio uetuſtiſſimis celebrata ſit omniũ dignitatum
monumentis, nullum tamen locum, nec ipſa, nec alia pars Italiæ habet, in quo maior ꝗ
in hoc Campanię initio dignarum relatu rerum mutatio ſit facta. Inchoat Campania ad
dexteram Liris fluuij, quem nunc Gaurianum diximus appellari: quem quidem Lirim
Strabo dicit ferri deſuper ex Apennino & à Veſtinis: labiq; in mare, ad Fretealas uicum,
quæ fuerit urbs præclara. Cui concordat Lucanus & umbroſæ Liris per regna Maricæ
Veſtinis impulſus aquis. Et cur Maricæ regna Lucanus dicat, Seruius in Virgilij ſepti-
mo, ſic oſtendit. Marica fuit uxor Fauni: quæ eſt dea littoris Minturnenſium iuxta Li- F
rim fluuium. De Veſtinis & Minturnenſibus qui fuerint dicturi prius Auſones docebi-
mus, à quibus Italia olim Auſonia fuit appellata, & proximum mare Auſonium pelagus
eſt dictum. de his tribus populis Liuius ſic habet in nono: Conſules Sora profecti Au-
ſonibus bellum intulerunt. & infrà: Auſonum gens proditione ciuium ſicut Sora in po-
teſtatẽ uenit. Auſonia & Veſtina & Minturnæ urbes erant, ex quibus principes iuuen-
tutis duodecim numero in proditionem urbium coniurati ad conſules uenerunt. Qui-
bus autoribus mota propius caſtra, miſſiq; milites partim armati, partim inermes. ita
portæ occupatę, triaq; oppida eadem hora, eodemq; conſilio capta, ſed quia abſentibus
ducibus impetus factus eſt, nullus modus cædibus fuit: deleta Auſonum gens uix certo
defectionis crimine. Auſonibus & eodem impetu Veſtina urbe deletis, Veſtinũ nihilo
minus nomen ab ipſo Liris oſtio uſq; Soram manſit regioni, & Auſonum omnino inte-
rijt. Minturnaq;, quam Liris diuideret fuit Romana colonia: de qua Liuius in decimo. I-
ta placuit, ut duæ coloniæ circa Veſtinum Falernumq; agrum deducerentur. una ad o- G
ſtium Liris fluuij, quæ tunc Minturnæ appellata. Fuit Marcellini papæ temporibus ge-
nerali concilio eccleſiæ decorata, cuius ingentia nunc ueſtigia cernuntur, ubi ad turrim
Scaphaniq; Gauriani prope traiectum, oppidum extat theatrum penè integrum & a-
quæductus forma. inchoauit uerò pridem Minturnarũ urbis deſolatio. Nã in beati Gre
gorij regiſtro epiſtola eſt, quam ſcribit Becardæ epiſcopo Formienſi, in hæc uerba: Et
ideo quoniã Minturnẽſium eccleſiam funditus tam clericis, quàm plebeijs deſtitutam
deſolatione cognouimus, tuam pro eo petitionem, quatenus Formianæ eccleſię, in quã
corpus beati Eraſmi martyris quieſcit, cuiq; fraternitas tua præſidet, adiungi debeat ex-
audiri neceſſarium duximus. Fuit Minturna una ex urbibus, quæ propter aeris grauita-
tem ſacroſanctam uacationem à Romanis habuit, eſtq; locus apud quem C. Marius ſi-
cut Valerius Maximus ſcribit urbe profugus, cùm in paluſtri canna deliteſceret, uiſo a-
ſino aquas hilarius petente, bonum concepit omen. & inde tranſuectus mare copijs re-
paratis, uictor in patriam eſt reductus, de quo Liuius ſeptuageſimoſeptimo ſic dicit C. H
Marius pater, cùm in palude Minturnenſium lateret, extractus eſt ab oppidanis: & cùm
miſſus ad occidendum ſeruus natione Gallus maieſtate tanti uiri perterritus receſſiſſet,
impoſitus publicæ naui delatus eſt in Aphricam. hunc eundem locum duodecimo Hi-
ſtoriarum docuimus illuſtratum fuiſſe inſigni prælio, quod x. Ioannis Romani pontifi-
cis tẽporibus geſtũ fuit in Saracenos maxima occidione ibi ſuperatos: & nunc Italia pe-
nitus exactos. Sicq; uidemus duas urbes olim præclaras, primò Fretealas, pòſt Mintur-
nas ad Liris oſtia interijſſe, & pariter omnino deletã eſſe omnẽ memoriã Auſonũ & Ma
ricæ. Mõs uerò prædicto Liris oſtio in Cãpaniæ initio ꝓximior uarias & fama celebres
habet nominationes. q alicubi Gaurus, alicubi Maſſicus, alicubi Gallicanus eſt dictus.
primaq; pars & eidẽ oſtio proximior Gaurus dicta Gaurelianũ, ut diximus, illũ appella
ri facit: quẽ quidem Gaurũ mõtem Plinius dicit ſicut & Veſeuum Cãpaniæ item mon-
tem ſulphura ſudare, quod aquæ oſtendũt calidæ paulò ſuperius etiam nunc ſcatentes:
ubi turrim balneorum & balnea nunc uidemus. cæteræ mõtis nominationes cum adia-
centibus locis & urbibus oſtendentur. Secundũ adiacens Minturnis oppidũ in Gauro
&

A & Campaniæ initio fuit Trifanum: quē locum Liuius in octauo dicit medium fuiſſe inter Minturnas & Sinueſſam. tertio loco fuit Sinueſſa ſtadijs quadraginta ſicut Strabo: ſed ſicut nunc octuaginta à Minturnis ſemota: de qua habet Liuius in octauo, q̄d ſuprà de Minturnis diximus. ita placuit, ut duę coloniæ circa Veſtinū Falernūq; agrū deducerentur: una ad oſtium Liris, quæ nūc Minturnę: altera in ſaltu Veſtino Falernū agrū cōtingente, ubi Sinope Gręca urbs dicit̄ fuiſſe, Sinueſſa deinde à colonis Romanis appellata. Huius uerò ciuitatis ad caput nunc Mōtis draconis deletę, ingētes & latè diffuſę in cōtinenti, ſed maiores in mari, quæ portus moles fuerunt, apparēt nunc ruinæ. Liuius etiam XXII. ſcribit Fabium Maximū per iuga Maſſici mōtis ducētem prohibuiſſe Annibalem ad Romanæ coloniæ mœnia tendentem, cùm ſuprà dixerit Annibalis milites prædatum iuiſſe uſq; ad aquas Sinueſſanas: unde patet aliā montis partem, quæ à Sueſſa Pometia, uel Aurūca nunc Seſſa, ad Calenū oppidum nunc Carinulam protendit̄ fuiſſe Maſſicum, per cuius iuga Fabius tunc ducebat. Supplet autē uices Sinueſſæ oppidum B arx Mōs draconis dictū, uel potius eius ſuburbium mille paſſus à mari ſemotū. & paulo inde abſunt ſupradicta Gauri Balnea, quæ Strabo dicit morbis quibuſdā prodeſſe pluri mū. Poſt Mōtis draconis arcē in Maſſico mōte uicis uilliſq; plurimis frequētato, ad partē in mare uerſam nullū eſt oppidū uel caſtellū. Ad eam uerò partē, qua aduerſo Liri & dextro Maſſico itur, ſolū eſt octo milia paſſuū quaqua uerſum inter mare, uiam Appiā, Lirim, & Maſſicū patēs, nuncq; cultiſſimū & uicis uilliſq; frequētiſſimū: quæ Sueſſę caſalia appellant̄, quod quidē ſolum ſtante Romana rep. ſilis ſiue trifolijs herbis prata cōficientibus optima abūdauit: unde Valerius Martialis poeta. Cęruleus nos Liris amat, quē ſylua Maricę Protegit: hinc ſilæ maxima turba ſumus. & quidē etiā nūc ea regio maximū habet in fœno quæſtū. M. Cicero in oratione cōtra legem Agrariā Rulli ſecunda, cùm uellet diſſuadere uenditionē agri Cāpani, Mōtis Gauri, prædictiq; cāpeſtris ſoli in pratis tūc culti, & uiæ Herculaneæ à Gaieta ad ipſa prata ꝑductę, ſic habet: Hac lege tribunitia Decēuiri uēdēt agrū Cāpanū. accedit & mōs Gaurus: accedēt ſilleta ad Minturnas. adiūgit̄ & illa uia uēdibilis Herculanea multarū diuitiarū & magnæ pecunię. In uia C aūt Appiá, ubi ea primū attingit Maſſicū mōtem urbs eſt uetus Sueſſa olim Pometia, & quādoq; Auruncorū dicta, quę uarias fecit regionū mutatiōes: quod Auruncorū olim, qui & Auſones Sidicinorūq;, & pòſt Volſcorū, demū fuit Veſtinorū, prout ex ſequētibus faciliter apparebit. Liuius in primo: Anci liberi Sueſſā Pometiā exulatū ierāt, & infrà de Tarquinio ſuperbo: Is primū Volſcis bellū in ducentos amplius poſt ſuā ætatem annos mouit, Sueſſamq; Pometiā ex his ui cœpit. Et infrà idē Liuius eandē Sueſſam rebellem prędæ militi Romano datā oſtēdit. Et in octauo: Arunci metu oppidū deſeruerunt: profugiq; cum cōiugibus ac liberis Sueſſam cōmigrarunt: quę nunc Aurunca appellata: mœnia eorūq; urbs ab Sidicinis deleta. Item in nono: Sueſſam eodē anno colonia deducta: fuerat Aruncorū. progreſſi Sueſſa Pometia ſiue Aurunca per Appiā ſilicibus ſtratā, & per cauas uias dextro Maſſico Calenū octauo milliario inueniunt uetuſtā urbē: quæ nunc Carinula dicitur. Eſtq; hinc Falerno agro inde Maſſico mōti contigua. D quanquā uetuſta Caleni oppidi ueſtigia aliquantulum à nunc Carinula ſunt remota: de qua urbe Horatius: molle Calenum. cōtinet ſiniſtrorſum Appiæ uiæ, qua Calenū urbē à Sueſſa peti diximus, & ipſi pariter ciuitati mōs item Maſſicus ſupra Teanum ciuitatē, ut diximus, Caleſq; uſq; ad Calatiā cōtinuatus. & licet mons ipſe dorſo uno à Calibus ſiniſtrorſum ad Venafrū, & inde ad Vulturnum recto curſu protēdatur, altera pars fracta alicubi uijs cauis & ſyluoſa ad Caliculā, ſiue nūc Caianellū ſe dextrorſum flectit: & Vulturnum, ſed inferiori loco petit: adeò ut inter prędictos mōtes & Vulturnū, ſed ſuperiorem Samnitibus cōtinentem, campi relinquātur Venafrani ſemper antea ſicut & nūc à ciuitate illis cōtigua appellati. Nanq; Plinius de oliuis tractās Venafranos cāpos dicit glareoſos, ſed pingues feraciſſimoſq; oleę eſſe: hiſq; cāpis adiacēt hinc Mignanum, Peſantianū Varianumq;, inde Sextū & ſuperius ſic, ut diximus, ùltra Vulturnū ſunt Aliſe. ſed alia parte Vulturnū inter interiorē cōtra Caianellum labentem quouſq; per Capuā & olim Caſilinum fertur in mare, & omnem ſuperius dictum mōtis tractum, & alteram eiuſdē Maſſici partem, quæ à Carinula ad maris littora & Sinueſſanū olim agrum nunc Mōtis draconis ſuburbiū pertinet: cāpeſtre eſt ſolum totius Italię amœniſſimum, quem olim

Triſanum. *Sinueſſa.* *Campi Venafrani.*

De campo Stellate. olim cãpum Stellatẽ appellauere: eidemq; cãpo partim imminẽt, partim inſunt Calenũ E
primo, ſiue Carinula turris Frãcoliſij, Teanũ Sidicinũ, Cales ſiue Calui, & Calicula ſiue
Caianellũ. ſed q̃d Maſſico mõti cõtigiſſe diximus, ut ad Liris oſtia pars eius appellaret
Gaurus, pariter ad aliã cõtigit partẽ, ut inter Carinullã turrimq; Frãcoliſij Galicanus o-
lim ſit dictus: ubi Caſcanũ incolę nũc appellãt. De cãpo autẽ Stellate ſic habet Liuius in
nono: in cãpum Stellatẽ agri Cãpani Samnitium incurſiones factę. idẽ in decimo: Sam-
nitium legiones, cùm partẽ Appius Claudius prætor, partem L. Volumnius proconſul
perſequeretur, in agrum Stellatẽ cõuenerunt. pugnatũ infeſtis animis. cæſa Samnitum
ſexdecim milia trecẽta. Item XXII. Annibalẽ Teleſia potitũ auditis Capuanis duobus
alternis fidentẽ ac diffidentem, ut Campaniã ex Samnio peteret, monuerunt. Ipſe impe
rat duci, ut ſe in agrum Caſinatem ducat, edoctus à peritis regionũ, ſi eum ſaltũ occupaſ-
ſet, exitum populo Romano ad opem ferendã ſocijs intercluſurum. ſed Pœnum abhor-
rẽs ab Latinorũ prolatione, nomẽ Caſilinum pro Caſino ducẽ accipere fecit. auerſuſq;
ab itinere per Aliſanũ, Calatinumq; & Calenum agrum in cãpum Stellatẽ uſq; ad Caſi- F
linum deſcendit: ubi cum mõtibus fluminibuſq; clauſam regionem circunſpexiſſet: uo-
catum ducem uirgis cæſum in crucem ſuſtulit. caſtris ad Vulturnum amnem cõmunitis
Maharbalẽ cum equitibus in agrum Falernum prędatum dimiſit: uſq; ad aquas Sinueſ-
ſanas ea populatio peruenit: ut uerò ad Vulturnum amnem caſtra ſunt poſita, exurebat
amœniſſimus Italię ager: uillęq; paſſim incẽdijs fumabãt, per iuga Maſſici mõtis Fabio
ducẽte: ut uerò in extrema iuga Maſſici mõtis uentum eſt, hoſtes ſub oculis erant Faler
ni agri colonorumq; Sinueſſæ tecta urẽtes. qui ergo à Teleſia nunc etiã id retinente no-
mẽ, & à nobis in Sãnio ſupra Vulturnũ dextro Eſernienſi amne deſcripta mouebat An-
nibal ut ad Caſinũ iret: per Aliſanum quidẽ primo, ſed inde dextrorſum ad Venafrũ, ab
eoq; oppido Caſinũ fuit ducendus. ſed dux errore nominis, auerſo ſicut propriè dicit Li
uius itinere ſiniſtrorſum flexit in Calatinum, cuius urbem nunc Caiaciã pro Calatia di-
cunt: & trãſmiſſis, quod euitari nõ potuit anguſtijs cãnarum ſyluoſarumq; uiarum, quæ
ad Caliculã nunc Cauanellum ducũt, peruenit ad Calenum agrũ, eius ſcilicet ciuitatis, G
quæ pro Cales Sidicino dicta eſt Calui. & per ipſum Stellatẽ procedẽs cãpum, nõ prius
uiæ intellexit errorem, quàm ad propinquum Caſilini, quod nunc Caſtellutiũ appellãt
Vulturnũ perductus clauſam mõtibus & fluminibus Vulturno ac Saono regionẽ mœ
ſtus circunſpexit. Caſtris itaq; ad Caſtellutiũ, uel ibi propè poſitis, facile fuit Maharbali
uſq; ad aquas Sinueſſanas, ubi ſcilicet Saonus in ſtagnũ effuſus labi incipit in Vulturnũ,
prædatũ ire. Vt uerò ad prędictum Vulturnum caſtra ſunt poſita, exurebatur amœniſſi
mus Italię ager, is ſcilicet, q Falernus tunc appellatus pertinebat à Carinula ad Caſtellu-
tiũ, ſiue tunc Caſilinũ: quod Liuius agrũ Falernũ à Cãpano diuiſiſſe aſſerit: per iuga Maſ
ſici mõtis ea uidelicet, quæ à Carinula ad Maritimã oram protenduntur Fabio ducẽte.
Vt uerò ad extrema ipſius Maſſici mõtis peruenit Fabius, hoſtes ſub oculis erant: quod
ab ipſo mõte Maſſico uix quatuor milia paſſuũ Caſtellutium & Vulturni fluẽta diſtãt.
Prius uerò q̃ Annibalis reditum in Samnites deſcribam, aliqua referre libet, ex quibus
cãpus Stellas qualis quãtuſq; fuerit patebit Marcus Cicero legem diſſuaſurus Agrariã, H
qua Rullus Cornelius Decemuir & collegæ agrum Cãpanum Stellatẽq; cãpum, & ſu-
pradicta ad Gaurũ Lirimq; & Sileta quoq;, cũ uia Herculanea uẽdere intendebat, ſic ha
bet. At enĩ ager Campanus hac lege amittitur orbis terrę pulcerrimus. & infrà: adiungit
Stellatem campum agro Campano & in eo duodena diſtribuit in ſingulos homines iu-
gera, quaſi uerò paulum non differat ager Campanus à Stellate. Nã dixi antea lege per-
mitti, ut quæ uelint municipia, quas uelint ueteres colonias, colonis ſuis occupẽt: Cale-
nũ municipiũ cõplebunt: Tranũ opprimẽt & Atellã. Oſtẽdit uerò prędictis in orationi
bus Cicero nõ ſolum uiam Herculaneã Gaurumq; & Sileta ad Minturnas: ſed campum
quoq; Stellatẽ peculiares fuiſſe populi Romani fundos, ex quibus alerentur exercitus.
Suetonius. Quod quidẽ Suetonius Tranquillus innuere uidetur, cùm dicit C. Cęſarem in conſula-
tu ſuo, ad gratiam Romani populi cõparandam, diuiſiſſe cãpum Stellatem uiginti mi-
libus ciuibus Romanis, quibus tres ſiue plures filij eſſent. ut autẽ ad Annibalem redea-
mus: dicit Liuius Fabium tandiu extraxiſſe reliquum æſtatis, ut Annibal deſtitutus ab
ſpe ſumma appetiti certaminis, iã hybernis locũ circunſpectaret: quia ea regio pręſentis

A erat copiæ nō perpetuæ,arbuſta uineæq; & conſita omnia magis amœnis ꝙ neceſſarijs
fructibus. Itaq; quum ſciret Annibali per eaſdem anguſtias, quibus intrauerat redeun-
dum eſſe,Gallicanum montem & Caſilinū occupat modicis præſidijs.& infrà: Incluſus
deinde uideri Annibal & ad Caſilinū obſeſſus.cum Capua & Samnium & tantū à tergo
diuitum ſociorū Romanis commeatum ſubueherent,Pœnus tunc intra fortunæ minas
ſaxa ac Linterni arenas,ſtagna per horrida ſitu hybernaturus eſſet.Itaq; quum per Caſi-
linū euadere nō poſſet,& iugum Caliculæ ſuperandū eſſet,ludibriū oculorū in ſpeciem
terribile ad fruſtrandum hoſtem cōmentus,duo milia boum cornua faſcibus ſarmento-
rum igni accenſorum in montē Gallicanum, nunc Caſcanum turri ſicut diximus Fran-
coliſii imminentē,à Fabio præoccupatū egit. & interea Romani q ad tranſitū ſaltus in-
ſidendū locati erant, ubi in ſummis montibus ac ſuper ſe quoſdā ignes conſpexerunt,
præſidio exceſſere.Interea toto agmine Annibal tranſducto, in agro Aliſano poſuit ca-
ſtra.Fabius quoq; mouit caſtra:tranſgreſſusq; ſaltū ſuper Aliſas loco alto cōſedit. Tum
B Annibal ſimulans ſe per Samniū petere Romā, uſq; in Pelignos peruenit:fuitq; uia nūc
etiā trita,& qua nuper Neapolim iuimus ipſi:ab Aliſis traiecto amne Vulturno ſub For Formelum.
melo monaſterij S. Vincentij ſicut in Samnio oſtēdimus caſtello, ad Caſtrum Sarni ſi-
ue ut dicunt Sangri:eo exinde ſuperato,qui adiacet colle ꝓfectus Annibal,amnē Raſi- Raſinus.
nū ſiniſtrorſum relinquens ad Furculas Pelignorū nūc Palenæ dictas peruenit,unde fle
xo itinere per Frentanos,Ortonēſes, Aprutinos retro Apuliā repetijt. Sed iā ad noſtrū
ordinē redeamus. Vulturni amnis oſtio dextrorſum urbs olim adiacebat ipſius nomi-
ne Vulturnū appellata.Liuius uigeſimoſexto. Capua interim ſūma ui à cōſulibus obſi-
deri cœpta eſt:quæq; in eā rem opus erant cōportabantur parabanturq;:Caſilinum fru-
mentum cōuectum:ad Vulturni oſtium ubi nunc urbs eſt Caſtellum communitum, an
te Fabius Maximus cōmunierat: præſidium impoſitum ut mare proximum & flumen
in poteſtate eſſet.Item Liuius libro trigeſimoſecundo oſtendit, coloniā Romanā fuiſſe
deductā Vulturnum urbem ad oſtia Vulturni amnis ſitam, ubi nūc oppidū Caſtellum
C ad mare dictum,uidemus:ſupraq; Caſtellum ad mare Vulturno dextrorſum adiacet ui-
culus Caſtellutium appellatus,ubi Caſilinū fuiſſe nō cōiecturis modo,ſed multis quoq;
ducimur argumentis:primumq; nominis ſimilitudo in cæterarū cōcurſu rationū nō pa-
rū ualet:ſed & cętera habet Caſtellutiū,quæ de Caſilino apud Liuium ſcripta uidemus:
propinquitatē Caſtello qđ Fabius ad Vulturni oſtium cōmuniuerat, ut in his duobus
maritimis oppidis,uix tertio inuicē diſtātibus milliario,frumentū deponi potuerit Sar-
dinia auectū,quod poſtea Capuā importaretur. Caſtellutium quoq; diuidit ſuprà deſcri Caſtellutium.
ptum Falernum agrum à Campano,& propinquū eſt Sinueſſano olim nunc Mōtis dra
conis agro. Nec moueat quenquā ruinarū ueteris ædificij paucitas:quæ nunc in Caſtel-
lutio apparet. Caſilinum enī parua urbs nequaquā mœnium ſtructurarumq; munimen
to,ſed Præneſtinorū Peruſinorūq; qui forte præſidio inerant uirtute,eā pertulit duriſſi-
mā obſidionē.Si uerò fuerint qui apud uicos ſuperiore loco appoſitos Vulturno, Can-
cellum & Arnonū fuiſſe Caſilinum,ideò opinenť, quod in prædictorū aliquo maiuſcu-
D læ cernanť uetuſtates,cōſiderare debebunt,ſolam eorum à mari & à Vulturno caſtellò
diſtantiā,ne maritima appellari potuerint aduerſari:& præter id eſſe apud Caſtellutium
nō apud Cancellum aut Arnonum eā amnis Vulturni tortuoſitatem, quā Liuius apud
Caſilinum fuiſſe dicit. Arnonum etiā paululum à priſco mutatū eſt uetus Romanū no-
men,quo & nō Caſilino Liuius ſi uoluiſſet uti potuiſſet. Nam Petrus noſter cādidus in
Parallelarū Plutarchi translatione,uitā Fabij Maximi & geſta Annibalis ad Caſilinum
deſcribens,ſic habet:In ultimas,Cāpaniæ oras Caſilinū uſq; delatus eſt, quà Vulturnus
fluuius,quē Natoronū Romani appellāt defluit. Ea regio montibus undiq; obſeſſa uer
ſus mare duntaxat importuoſum ac fluminis oſtia aperiť. Cætera de Caſilini obſidione
notiora ſunt ꝙ ut ea hic poni oportere iudicemus. Sed id unum in Caſilini præconium
libet dicere:Caſilini obſidione factū eſſe ut ſalua fuerit ab Annibale res Romana: quan
doquidē eius loci obſidionis cauſa Annibalis animi ex recenti uictoria Cannenſi arden
tes refrixerūt; & incluſus Capuæ exercitus ille ferociſſimus Cāpanis delitijs eneruatus
eſt. Ne etiā Arnonum pòſt amiſſam Caſilini nominis uetuſti gloriam, qua à nonnullis
ornari cōſueuit,ſuo etiam careat præconio, rem nouam ipſius uici occaſione dicemus,

falconis auis aereę & rapaciſſimæ aucupiũ, quo inclytus Rex Alphõſus Arago apd' Ar B
nonũ plurimo utit̃, ante ducentos annos omnino incognitũ fuiſſe. Nã & ſi Seruius grã
maticus Capuã dicit ab augurio Falconis eo nomine appellatã: quod Etruſci eius urbis
conditores Capim inaugurantes uiderint, quo nomine falconẽ appellabãt: tñ quis fue
rit hominibus dictæ auis uſus nõ ſcribit. pariter Plinius quum multa ponat rapaciũ auiũ
nomina, accipitres ſcilicet maiores & minores ac chiluones, quos aliqui falcones fuiſ-
ſe uolunt: tñ nullam aucupij uſus earundem auium facit mentionem: ut etiam nõ ſit du-
bitandum, quin ſi temporibus Virgilij eius aucupij uſus fuiſſet, Æneam facturus fuerit
& Didonem eas quoq; aues in uenationem tuliſſe, ubi dixit, Maſſiliq; ruunt equites &
odora canum uis. Audemusq; confidenti aſſertione dicere, ante ducenteſimum ut dixi-
mus annum, nullã gentẽ aut nationẽ conſueuiſſe, rapaci aliqua aue manſueta, alias aues
terreſtres aut aquatiles aut aerias capere. Supra Caſtellutium ſiue Caſilinũ & duodeci-
mo à mari milliario amni Vulturno adiacet urbs Capua nouo quidẽ loco: qui duo M.
Capua. paſſus à priori Capua eſt ſemotus: Nec id multis diſſeri oportet: quando uetuſtæ urbis F
fundamẽta, portæ, theatra, tẽpla, & cætera ædificia moles magnæ apud S. Mariæ baſili-
cã, cui de Gratia eſt cognomẽ internoſcunt̃. De Capuæ autem origine & nomine ſic ha
bet Liuius in quarto: Peregrina res ſed memoria digna traditur eo anno facta: Vultur-
nũ Etruſcorum urbem, quæ nunc Capua eſt ab Samnitibus captam: Capuamq; ab duce
eorum Capuo uel quod propius eſt uerò, à cãpeſtri agro appellatã. cepere autem prius
bello fatigatis Etruſcis in ſocietatem urbis accepti. deinde feſto die graueis ſomno epu
lisq; incolas ueteres, noui coloni nocturna cæde adorti. Notiſſima uerò ſunt & relatu lõ
giuſcula, quæ Liuius de Capua tradit: ſed digniora ſummatim accipiemus. li. XXIII. di
cit Annibalẽ quum deſcẽdiſſet ad mare inferũ oppugnaturus Neapolim, flexiſſe iter in
Capuã luxuriantẽ lõga felicitate ac indulgentia fortunæ, eamq; recepiſſe. & infrà eundẽ
Annibalem caſtris apud Caſilinum cõmunitis præſidioq; modico impoſito in hyberna
Capuam conceſſiſſe, ubi exercitus ille Campanis emarcuit delitijs. quem uerò finẽ ha-
buerit Capuanorũ cum Annibale amicitia, & ſi uulgo notiſſimũ eſt paucis dicemus. Ca G
pua à Romanis capta dicit Liuius, quoſdã ex Romanis cenſuiſſe delendum eſſe urbem
præualidã propinquam inimicam: cæterum præſens uicit utilitas: nam propter agrum
quem omniũ fertilitate terræ, ſatis conſtabat in Italia primũ eſſe, urbs ſeruata eſt: ut eſſet
aliqua aratorum ſedes. Vrbis frequentandæ multitudo incolarũ libertinorumq; & inſti
torum, opificumq; retenta: ager omnis & tecta publica populi Romani facta. cæterũ ha
bitari tantũ urbẽ Capuã frequentariq; placuit, corpus nullum ciuitatis, nec plebis conſi
lium, nec ſenatus eſſe, ſine conſilio publico, ſine imperio. nec ſæuitum incẽdijs ruinisq;
in tecta innoxia murosq;. Marcus aũt Cicero quum legem Agrariam ſupradictã diſſua-
deret, qua Capuã deduci coloniã uolebant, oratione prima habet aliqua, quæ non du-
bitamus Titum Liuiũ, quando ſupradicta ſcribebat perlegiſſe. Capuã deduci coloniam
uolunt, illã urbem huic urbi rurſus opponere. Qui locus propter ubertatem agrorum,
abundantiamq; rerũ omnium, ſuperbiam & crudelitatem genuiſſe uidetur. maiores no
ſtri Capuę magiſtratus, ſenatum, conſiliũ cõmune, omnia deniq; inſignia reipub. ſuſtule H
runt: neq; aliud quicquã, niſi inane nomen Capuæ reliquerunt: quod uidebant ſi quod
reipub. ueſtigiũ illis mœnibus cõtineretur, urbem ipſam imperio domicilium præbere
poſſe. & in oratione itẽ in Rullum ſecunda. At enim ager Cãpanus diuiditur orbis terrę
pulcerrimus: & Capua colonia deducit̃ urbem ampliſſimã atq; ornatiſſimam: & infrà.
Vnum ne fundũ pulcerrimum populi Romani, caput ueſtræ pecuniæ, pacis ornamen-
tum, ſubſidiũ belli, fundamentũ uectigalium, horreum legionum, ſolatium annonæ di-
ſperire patiemini? At uerò hoc agri Cãpani uectigal quum eiuſmodi ſit ut domi ſit, &
omnibus præſidijs oppidorum tegatur, neq; bellis ſit infeſtũ, nec fructibus uarium, nec
cælo & loco calamitoſum. Et infrà. Cãpani ſemper ſuperbi bonitate agrorum & fructuũ
magnitudine, urbis ſalubritate ac pulcritudine: ex hac copia & omniũ rerum affluẽtia,
primùm illa nata eſt arrogantia, quæ à maioribus noſtris alterum cõſulẽ poſtulauit, de-
inde ea luxuries, quæ ipſum Annibalem, armis etiã tunc inuictum, uoluptate uicit. hãc
ipſam urbẽ contra ac Cicero ſuaſerat Iulius Cæſar coloniam deduci uoluit: de quo Sue
tonius: quũ in colonia Capua deducti lege Iulia coloni, ad extruẽdas uillas uetuſtiſſima
ſepulcra

A ſepulcra diſiicerent,idꝗ eo ſtudioſius facerent, quod aliquantũ operis antiqui ſcrutantes reperiebãt,tabula ænea in monumẽto,in quo dicebat Capis conditor Capuæ ſepultus inuenta eſt.eãdẽ uerò Capuã urbem,quam Romanus populus in tam iuſto odio ſeruauit, & quam Cicero tantis extulit laudibus, rex Vandalorum Genſericus ad annum ſexcenteſimũ poſtquã Romanis fuerat ſubdita, ferro igniꝗ deſtructã reliquit habitatoribus deſtitutam:& cum Oſtrogothis à Narſete omni potentatu deiectis eodẽ loco,eoſdẽꝗ inter parietes & muros Capua rehabitata eſſet:ad annum inde circiter centeſimũ à Lõgobardis ſub triginta ducibus tunc agentibus iterũ deſtructa fuit. Quis autẽ & quo tẽpore poſtea eã ad hunc, in quo nunc eſt duos mille paſſus remotũ tranſtulerit locum, nec alicubi legimus,nec ab his, qui inhabitant ciuibus ſcire potuimus. Plinius in Italiæ deſcriptione quũ ad Capuã peruenit,cãpum illi adiacere dixit Leborinum totius Italiæ amœniſſimum:& libro ſeptimodecimo,de terrarum diuerſitate tractans, Leborinũ Capuæ cãpum nobilem appellat: eiusꝗ ſolum dicit arduum opera & difficile cultu bonis *Campus leborinus.*

B ꝗuitijs uberius paſcere.eſt uerò hoc totum cãpeſtre ſolum, quod à Tiphatis mõte urbi imminente ad Neapolitanos Puteolanosꝗ colles pertinens Vulturno ab ipſa urbe Capua ad eius oſtia quibus ſe in mare exonerat eſt clauſum. & periti regionis Capuani ciues affirmant,cãpos qui Aduerſam urbẽ nouã ad Atellæ urbis uetuſtæ ruinas ædificatã circunſtant, in trecentorum annorum publicis priuatisꝗ monumentis dici Leborios: eã uerò uim habuit Leborinæ terræ appellatio,ut Campaniæ nomen in ſuũ mutari obtinuerit.Idꝗ nos meliuſculè ꝙ à prauis chronicorum ſcriptoribus eſt traditum,referre cõfidimus. Capua urbe uetuſti in eam Romanorum odij, & binæ deſolationis execrabili infamia laborante,uicini urbiũ oppidanorumꝗ populi Campanos ſe appellari ignominioſum periculoſumꝗ ducentes,id declinarunt patriũ nomen,& ſeſe Leborinos ꝓ Cãpanis dixere, effecitꝗ obſtinata eorũ perſeuerantia, ut quicquid urbium & locorum in Cãpania cenſeri ſolebat de terra Leboris diceret. Sed corruptum nunc laboris uerbum in eã partem ab ignorantibus accipitur: ut laboris terram cui labor utiliter impendatur *Terra leboris.*

C dictã exiſtiment:quanquam non deſunt, qui magis abſurdè dicãt terram hanc à labore, quẽ illi capiendæ & dominio ſubigendæ impendi oporteat, ſic à maioribus appellatã. Atella uerò urbs, cuius ſæpe meminit Liuius: & quã Cicero ſuprà de lege Agraria cum Teano opprimi ęgrè ferendũ oſtendit,fuiſſe ubi nũc eſt noua urbs Aduerſa præter alias rationes hoc uno cõſtat argumento,quod S.Mariæ eccleſia haud longè ab Aduerſa cognomen in Atella uetuſtum retinet.Libetꝗ utriusꝗ urbis & ueteris & nouę dignitates referre:primũ Atella haud quaꝗ minorà in re parua,ꝙ Capua in magnis præbuit Campanæ luxuriæ documenta.ſi quidem pro ſuperbiæ & crudelitatis origine,quam Cicero tribuit Capuæ, hæc Atellanarum carminum laſciuiam modulationemꝗ: quod nomen indicat,& Macrobius affirmat inuenit:quid uerò hę fuerint Atellanæ M.Varro,Aulus Gellius,Macrobiusꝗ & Iuuenalis Satyricus ſæpe indicãt,earumꝗ artis cũ non expediat,nec ſit huius tẽporis & loci inquirere documentũ,ſatis ſupraꝗ fuerit obſcœnam notare laſciuiã.Pueri & puellæ luxuriemꝗ ſpumantes natu maiores, cõpoſitum metro ac *Atella.* *Laſciuia Atellanarum.*

D muſica,modulatione, laſciuis & omnia dictu factuꝗ pudenda exprimẽtibus uerbis carmen,motu quoꝗ corporis & geſtu,quaqua uerſum etiã reſupinato,ita in choreis, & ad impudicorũ menſas pronuntiabãt geſticulabanturꝗ,ut nihil præter ipſum coeundi exquiſitiſſimũ deeſſet effectũ. meliora autem originis & diſciplinæ rudimẽta habuit urbs Aduerſa.Robertus Guiſcardus uir gloria & laude digniſſimus,magnam & pręſtantem eã Italiæ partem,quæ regnum Siciliæ aut Neapolitanum eſt appellata,à Saracenis Gręcisꝗ laceratã,ad regni ipſius formam primus redegit:qui Neapolim Capuamꝗ una eademꝗ premens obſidione, caſtra apud Atellã habuit cõmunita:in quibus quũ aliquot perſeueraſſet annis ciuitatem cõdidit,ab ipſoꝗ aduerſandi pręclaris & potentibus urbibus affectu Aduerſæ illi nomen in rei geſtæ memoriã dedit.Sed iã ad maris littus eſt redeundum.Poſt Vulturnum ſequitur Clanius apud Sueſſulã oppidũ, medio penè inter Capuã & Nolam urbes tractu,in montibus oriundus. Eſtꝗ is fluuius de quo Virgilius Clanius nõ æquus Acerris:quia Acerrarum urbis agrum ſicut & Capuanum olim Atellanum nunc Aduerſanum,multis inundat in locis:adeò ut longiuſculis pontibus eũ Capuã inter & Aduerſam urbem oporteat iungi: ad quos pontes molas eſſe multas uide- *Atella.* *Aduerſa.* *Clanius flu.*

mus.eidem Clanio haud lōgè à mari infero turris appoſita eſt patū uetuſta nunc patriæ E
appellata,& in ruinis Linterni Scipionis Aphricani uillæ ædificata.Nanq; Ptolemæus,
Pōponiusq; Mela,Plinius & Guido Rauennas Iginij imitator Linternum inter Vultur
nū & Cumas ponunt.Liuius autem uno in loco cum ſupradictis ſentire,in alio diſcrepa
re uidet̃.Nam libro uigeſimoſecundo,quum difficultates afferret quibus Annibal coa-
ctus uideret̃ ex Falerno agro,qua uenerat anguſta uia in Samnium rediturus, quod ſu-
prà diximus ſic habet, Pœnus tunc intra fortunæ minas ac Linterni arenas per horrida
ſitu hybernaturus eſſet. Quū ergo ad ſiniſtrā Vulturni tunc ageret Annibal,nec ipſum
amnē ibi præaltū uado,neq; ponte ad Caſilinum cōmunito ac præſidijs firmato,trāſmiſ
ſurus uideret̃,oportuit ad Falerni agri partē eſſe Linternum : ubi eum Liuius niſi angu-
ſtias ſuperaſſet hyematurum fuiſſe dicit.& libro uigeſimotertio,idem Liuius cum frau-
dē ſcribit qua Capuani Cumas ſuis partibus adijcere ſint conati ſic habet:Interim Titus
Sempronius cōſul Sinueſſæ, quo ad conueniendum diē edixerat exercitu luſtrato trāſ-
greſſus Vulturnum flumen circa Linternū poſuit caſtra. Ex quibus nulli dubium fuerit F
cōſtare Linternum fuiſſe,ſicut dicti aſſerunt coſmographi,ad eā Vulturni partem,quæ
ſpectat in Cumas:neceſſariumq; erit & dicere & tenere Liuium,qui loca perambulaue-
rit & Linterni ſicut infrà oſtendimus Scipionis ſtatuam tempeſtate diſiectā uiderit,ſci-
uiſſe uillam quidē ultra Vulturnum, ſed eius agrum Arenoſum ſtagnoſumq; circa exti-
Linternum. tiſſe.Eſt uerò Linternum locus in quo P. Scipio Aphricanus uoluntariū egit exilium:
quem fama eſt morientē ſepulcro inſcribi iuſſiſſe:Ingrata patria ne oſſa quidem mea ha
bes.Quæ facta in monumento ingratitudinis patriæ inſcriptio effecit, ut locum nuper
certius exploratiusq; inuenerimus. Nanq; ad dictum amnē Clanium paulò ſupra oſtiū,
quod habet in mare,turris eſt ruinis ædificiorum ueterū ſuperædificata: quā ut diximus
turrim patriæ uocant,ubi id monumentum fuiſſe tenemus.Et præter id patriæ uocabu-
lum,præterq; ſupradicta Ptolemæi,Plinij,Liuij & aliorū teſtimonia, certitudinē quoq;
attulit nobis euidentiorem fons aquæ acidulæ:quem Plinius Linterni fuiſſe dicit:cuius
aqua uini modo faciat temulentos. Scatet ēm nunc etiam inter prædictas ædificiorum G
ruinas aqua, quam paſtores affirmant epotam omnes capitis langores curare.Nos eaq;
accuratè guſtata,ſaporem quidem ut cęterarum,quę bibunt̃,bonum eſſe cognouimus,
ſed quamuis fumos ab ea in nares ſicut à uino cōſueuit non ingratos olfecerimus,quos
Seneca. potatio habeat effectus,fortè ob hauſtus moderationē intelligere nequiuimus.Seneca
epiſtola. LI. Linterni honeſtius Scipio q̃ Baijs exulabat.Sepulcri autem eiusq; inſcri-
ptionis & monumenti ac ſtatuę ſi nullum nunc extat certum indicium minus miror,qđ
Liuius. Liuius Patauinus,qui minus centum annis ab illius ætate abfuit, quid ipſe uiderit libro
XXVIIII.ſcribit.Scipionem alij Romæ alij Linterni mortuum & ſepultum ferunt, u-
trobiq; monumenta oſtendunt̃ & ſtatuæ.Nam & Linterni monumentum, monumen-
toq; ſtatua ſuperimpoſita fuit:quā tēpeſtate diſiectā nuper uidimus ipſi.& Romæ extra
portam Capenam in Scipionum monumento tres ſtatuæ ſunt,duæ Publij & Lucij Sci-
pionum dicuntur eſſe,tertia poetæ Q.Ennij.& Seneca epiſtolæ LXXVII initio uidet̃
Cumæ. id ignoraſſe ſepulcrum.Nam dicit in ipſa Scipionis uilla iacens hæc tibi ſcribo adoratis H
Vaciæ uilla. manibus eius & ara,quā ſepulcrum eſſe tanti uiri ſuſpicor.Linterno Cumæ ad quintum
adiacent milliare, interq; utrunq; locum qua in parte littus inter ſtagnum & mare incur
uatur uilla fuit Seruilij Vaciæ:quā Seneca epiſtola LV deſcribit. dicitq; prætorium ho-
minem illum diuitem,nulla alia re notum fuiſſe,q̃ eius uillæ otio,in quo conſenuerit:ut
occupati aliquando clamauerint O Vacia ſolus ſcis uiuere, quum tñ ille,iudicio Sene-
cæ,ſciret latere non uiuere : Vnde dicit de ſe ipſo Seneca ſolitum quoties illac tranſiret
iocando dicere,nō de uiuo ſed tanquā de mortuo:hic ſitus eſt Vacia.Cumanæ urbis ori
ginem hanc tradit Liuius in VIII.Cumani à Chalcide Euboica originem trahunt:claſ-
ſe qua aduecti domo fuerant, multum in ora maris eius quod incolunt potuere. primo
in inſulā Ænariam & Pytacuſas egreſſi,deinde in cōtinentem auſi ſedes transferre. Vir
gilius:Et tandē Euboicis Cumarum illabit̃ oris.&,Hic ubi delatus Cumęā acceſſeris ur
bē:ſuper quo Seruius Euboea inſula eſt:de cuius ciuitate Chalcide profecti ſunt ad no-
uas ſedes quærēdas:& haud lōge à Baijs,qui loco à Baio Vlyſſis filio hic ſepulto nomē
accepit,inuenerunt uacuū littus,ubi uiſa muliere grauida ciuitatem cōdiderunt.Liuius

A in ſecũdo.Accerſita deinde auxilia & à Latinis populis & à Cumis.Cumanæ cohortes
arte aduerſus uim uſæ declinauere paululũ: effuſeꝗ palãtes hoſtes cõuerſis ſignis à ter-
go adortæ ſunt.& infrà:Inſignis hic annis nuntio Tarquinij mortis: mortuus eſt Cumis
quo ſe poſt fractas opes Latinorũ ad Ariſtodemum tyrannum contulerat.& libro quar
to: Eodem anno à Campanis Cumæ quam Græci tunc urbem tenebant capiuntur: &
octauo Cumanos Sueſſulanosꝗ eiuſdẽ iuris cõditionisꝗ,cuius Capua eſſe placuit. Eſt
uerò celſus in urbe Cumana collis,in cuius cacumine fuit templũ Apollinis:de quo Vir *Templum*
gilius Arces quibus altus Apollo prȩſidet.Et quidẽ nunc ea in urbe,quam uidimus om *Apollinis.*
ni deſtitutã habitatore,præter rupes ſaxo ſtupendas uiuo,pinnæ cernuntur murorũ ex-
celſæ. & ubi Apollinis arx fuit, ſacellũ eſt Chriſtianũ & ipſum uetuſtate conſumptum:
nihilꝗ extat integrũ,niſi cauerna frontiſpitio decorata manufacto:quam Sibyllæ antrũ *Sibyllæ*
fuiſſe ſocius itineris noſtri Proſper Camuleius uir doctus eam ingreſſus,quibuſdã con- *antrum.*
iecturis affirmauit. Fuit quoꝗ Cumis propinquus ad tria milia paſſuũ Hamarũ locus ſa *Hamæ.*
B cer,de quo Liuius uigeſimotertio:Campani adorti ſunt rem Cumanã ſuȩ iuriſdictionis
facere,primo ſolicitãtes ut ab Romanis deficerent:ubi id parũ proceſſit,dolũ ad capien
dum eos comparant.Sacrificium ad Hamas nocturnũ erat:huius uerò olim celebris lo-
ci mons arduus,qui à balneis nunc Tripergulanis uix mille quingẽtos abeſt paſſus,rui-
nis ad uerticem tegitur cõſpiciendis:& quibus nulla eſt propior Tripergulis hominum
habitatio aut cultura.ad partẽ uerò,qua Cumȩ ſpectant in Auernũ & Baias,diſtat pari-
ter ab utriſꝗ urbibus fornix lateritio opere ſublimibus columnis ſuſtentatus, cuicunꝗ
Romano operi comparãdus. Abeſt deinde quinto àCumis Miſenus mons Virgilij car *Miſenus mons.*
mine celebratus:Et nunc Miſenus ab illo dicitur.Eidemꝗ qua ſpectat in Cumas lacunȩ
adiacent nunc Mare mortuũ appellatæ:circa quas in cõtinentis ſupercilio ruinæ & fun
damenta cernũtur eximia.Fuit nanꝗ locus in quo Suetonius Tranquillus ſcribit Octa
uianum Auguſtũ claſſem apud Miſenum inſtituiſſe ingẽtem: quȩ uerſas in Tyrrhenum
mare imperij Romani prouincias, hinc Galliã & utranꝗ Hiſpaniã, inde Mauritaniam
C Aphricamꝗ & interiectas inſulas tutaretur.Eratꝗ eius claſſis præfectus Plinius Vero-
nenſis: quãdo apud Veſeuum montẽ incẽdio eſt abſumptus.Diſtant à Miſeni promon
torio hinc Cumȩ ſicut diximus,quinto inde Lucrinus Auernusꝗ totidem mille paſſus.
& cum à Cumis uix quatuor milibus terreſtri uia abſit Auernus, illa quinum undiꝗ mi
lium maritima lõgitudo,terrã ambit omniũ olim Italiæ pulcerrimã,in qua Baiȩ fuerunt *Baiæ.*
ciuitas opulẽta.Idꝗ omne ſolũ & ſi quinis,ut diximus, productũ eſt milibus, latitudine
tamen parũ uariata, duo alicubi & minus alibi milia explet,ut digiti unius ſpeciem præ
ſe ferat:quo in terrarum, ut ita dixerim, digito tam multa cernuntur, partim integra in
ſubterraneis,partim ſuperius ſemiruta,partim in ruinas collapſa ueterum operũ monu-
menta,ut extra urbis Romæ mœnia,nihil illi toto in orbe terrarũ ædificiorũ magnitudi
ne ac pulcritudine par credã:exiſtimemꝗ fuiſſe,ut nõ iniuria dicat Horatius, Nullus in
orbe locus Bais prælucet amœnis. Quumꝗ Miſenus è regione Puteolos ſpectet,mare
quo inuicẽ dirimũtur,ex Suetonij Tranquilli in uita Caij Caligulæ ſentẽtia,uix tria mi- *Suetonius.*
D lia paſſuũ & ſexcẽtos implet,unde ſinus utrobiꝗ dictus olim Baianus,à Miſeno in inti- *Sinus baianus.*
mum Auerni ſinũ quinis & totidẽ abAuerno in Puteolos milibus eſt productus.Fuerit
uerò operoſum ſingula deſcribere, quæ aut digitus ille terreſtris, aut ſinus Baianus ha-
bet. ſed digniora quantũ fieri poterit breuiter attingemus. Primũ Miſenus ipſe mons,
qua in promontoriũ coarctatur & ſi natura cauernoſus fuerit:tamẽ tantis excauatus eſt
operum laboribus,tantis uel marmoreis, uel lateritio & lapide quadrato compactis,in
ſublime ductis ſuſtẽtatur columnis, ut ubiꝗ penſilis uideat.erantꝗ ut apparet intus bal
nea,erant natatoria,erãt ad cœnas luxumꝗ triclinia.ſuperius uerò in continenti, & quà
uergit in prȩdictũ Miſenatiũ claſſis locũ,fundamenta uiſuntur his, qui non uiderint in-
credibilia:ubi Piſcinã uulgò mirabilem dicunt.nam cum ea pulcerrimè,ut conſtat ædis *Piſcina mira.*
deſuper deſtructæ fundamẽta fuerint,pars hæc extans ſubterranea,ſublimibus ſuſtenta
ta lateritijs columnis,ducẽtos quinquaginta lõgitudine centumꝗ & ſexaginta latitudi
ne paſſus patet.& ita eſt integra ut noua uideatur:quam Lucij Luculli domum,quæ illi *L.Luculli*
erat in Baiano fuiſſe tenemus. & quia in loco omnium Italiæ calido eſt ſita,uidetur eſſe *domus.*
illa de qua Plutarchus ſcribit Lucullum perbellè cum Cn.Pompeio ac MarcoCicerone

& pleriſq; illius ſeculi principibus uiris iocatū fuiſſe: cū ipſis omnibus Romanis in Lucullano nunc Fraſcato apud Lucullum æſtate cœnantibus, Pompeio imperitiam ædificandi in Lucullo damnanti, quod domum pulcerrimam ſumptuoſiſſimamq; nimis multis porticibus feneſtriſq; apertam, æſtati quidem idoneam ſed hyemi omnino inhabilē feciſſet: ille reſpondit, uirtuti ſuæ Pompeium detrahere, qui grues ſe prudētiores exiſtimet, æſtiua loca hyemaliaq; alternis inhabitantes. Seſe enim dicit qui hanc in Lucullano æſtati idoneam fabrefecerit, alteram in ſemper uernanti Baiano hyemalem pulcerrimamq; exædificaſſe. ſepulcra uerò & uillarum aliorumq; monumētorum ueſtigia, partim omnino proſtrata: partim ſemiintegra tam multa eo in quinum milium peninſulæ & digiti territorio cernuntur: ut continuatam ibi urbem potiuſquā diſperſas per agrum uillas fuiſſe appareat. Sed iam ſinum deſcribamus Baianum: de quo nihil eſt quod admirabilius dicere poſſimus, q̄ quod omnia eius littora decē milia paſſuū à Miſeno ad Puteolos in circuitu protenſa, ædificijs & quidem omnium quæ rarò alibi uiderimus maximis contecta ac continuata fuerunt: quum eorum pars collibus impoſita celſiſſimis, & in apertum prominentibus pelagum brachijs ſuſtentata fuerit, inſanarum molium opere in profundiſſimum mare iactis. extant tamen aliqua penè integra; thermæ ſcilicet

Baianus ſi. ad ipſum Baianum ſinum intimum: qui unicus nunc locus priſcam Baiani appellationem memoriamq; conſeruat. ſunt & aliæ penè ſimiles thermæ illis propinquæ: quarum conditoris & nominis notitiam habere nequiuimus. Sed balneum longè infra Auernū petentibus & Lucrinum eſt obuium, nedum ædificij ſtructuram ſed & picturam quoq; aliqua ex parte integram conſeruans: in quo uerſuum pars pictorum extat, ex quorum uerbis carptim lectis conijcere licet, id fuiſſe Ciceronis balneum: cui id carmen libertū eius adſcripſiſſe Plinius aſſerit. ſupraq; illud idem Ciceronianum aliud eſt balneum, in longam tortuoſamq; foſſam ſaxo excauatum: quod ſine aliquo aquæ calentis uſu ſolo

Frictolæ. uapore ſudores prouocat copioſiſſimos: & ſicut ferunt medici ſaluberrimos. Fuit uerò maioribus thermarum huiuſmodi uſus, quas ab actu fricandi tergendiq; neceſſario Frictolas appellarunt: eaſq; æquè ac balneas uiduis & uirginibus Chriſtianis euitandas eſſe, glorioſus eccleſiæ doctor Hieronymus admonuit. Tritolam nunc corruptè appellant. Incipitq; ad eam ſinus Baiani partem Lucrinus eſſe: De quo in Virgiliani uerſus

Lucrinus. expoſitione. An memorem portus Lucrinoq; addita clauſtra: Seruius ſic habet. in Ba-

Auernus. iano ſinu Campaniæ contra Puteolam ciuitatem lacus ſunt duo, Auernus & Lucrinus: qui olim propter copiam piſcium uectigalia magna præſtabant. Sed quum maris impetus plerunq; perrumpens exinde piſces excluderet, & redemptores grauia damna paterentur, ſupplicauerunt ſenatui. & profectus Cæſar ductis brachijs excluſit partem maris quæ ante infeſta eſſe conſueuerat: reliquitq; breue ſpacium per Auernum, quo & copia piſcium poſſet intrare, & fluctus non eſſent moleſti: quod opus Iulium dictum eſt. de eodem Suetonius. portum Iulium apud Baias immiſſo in Lucrinum & Auernū mari lacum effecit. Et Seruius in Virgiliani uerſus expoſitiōe Diuinoſq; lacus, ſic dicit Auernus & Lucrinus lacus antea ſyluarum denſitate ſic ambiebant, ut exhalans inde per anguſtias aquæ ſulphureæ odor ſuauiſſimus ſuperuolantes aues necaret: unde & Auernus dictus. Quam rem Cæſar audiēs deiectis ſyluis amœna reddidit loca. & infrà in Virgilianum uerſum Acheronte refuſo, Acheron fluuius dicitur infernorum. Sed conſtat locum eſſe haud procul à Baijs undique montibus ſeptum: adeo ut nec orientem ſolem poſſit aſpicere, nec occidentem, ſed tantum meridionalem. Baiani ſinus latitudinem de qua diximus, Suetonius in Caligulæ uita ſic oſtendit: Baianum medium interuallum &

Pons trium milium. Puteolanas moles, trium milium & ſexcentorum ferè paſſuum ponte iunxit, contractis undique onerarijs nauibus, & ordine duplici ad ancoras collatis, ſuperiecto aggere terreno ac directo in Appiæ uiæ formam. per hunc pontem ultro citroq; commeauit biduo continenti. primo die falerato equo, inſignis quoque ciuica coronā, & ſcutum tenens, & gladio aurea'que clamyde. poſtridie quadrigario habitu, curriculo'que bijugi famoſorum equorum. ſed & Nero illius ſucceſſor maiores circa Baianum excogitauit inſanias: de quo Suetonius. inchoabat piſcinam à Miſeno ad Auernum lacum contectam porticibus quaſi concluſam: quo quicquid totis Baijs calidarum aquarum eſſet conuerteretur. foſſam ab Auerno oſtiam qua nauibus necnon uia iretur, longi-

A dine centum ſexaginta milium, latitudine qua contiguæ quinqueremes commearent. De eodemꝗ ſceleſtiſſimo imperatore Suetonius: Agrippinam matrē literis Baias euocauit ad ſolennia quinquatriū ſimul celebranda: datoꝗ negocio trierarchis qui liburni cam qua aduecta erat uelut fortuito concurſu cōfringerent, ꝓtraxit conuiuiū. ſed quum nando euaſiſſet iugulari fecit. Seruius Virgilianū exponens uerſum, Inferniꝗ lacus: dicit Lucrinum & Auernū ſignificari: inter quos eſt ſpelunca, per quam ad inferos deſcendebatur. Sed iam ſatis de uetuſtioribus, ad recentiora ueniamus: Helius Spartianus de Alexandro imperatore optimo Māmeæ Chriſtianæ filio ſic habet: In Baiano palatium fecit cum ſtagno Mammeæ matri: quæ Mammea tunc dictum hodieꝗ uocatur. fecit & alia opera in Baiano magnifica in honorem affinium ſuorū, & ſtagna ſtupenda admiſſo mari. fuit Baiano ſinui propinquus Bauli locus Herculis. quem Seruius dictum putat quaſi bouali quod illic habuerit animalia. hæc ſunt quę de Baiano ſinu ſiue uetuſta, ſiue recentiora duximus diceda: reſtat ut ea præſentibus applicemus. ad Fri〈c〉tolas nunc Tri- *Bauli.* *Tritolla.*

B tollam Lucrinus incipiebat: cernūtur enim regione illius in littore brachia murorū, quę Cæſar ut uiolentum excluderet mare iecit. Auernus uerò à Lucrino nunc ſeparatus eſt quod breue ſpacium à Cæſare relictum, quo piſcium copia poſſet intrare mare ſuperinducta arena concluſit: quæ quidem clauſura diligentiſſimè de induſtria conſeruatur, ne creſcentes accedente mari aquæ balneis officiant: quæ uicus nunc Tripergula appellatus plurima & ut medici perhibent omnium Italię ſaluberrima habet. Adiacent uerò ea omnia Auerno lacui ſalſum in aquis retinenti ſaporem: quas quidem aquas ita habet altas, ut nullis etiam lōgiſſimis funibus ſaxo aut plumbo magni ponderis ad perpendiculum colligato, eius profunditas tangi poſſit. mirūꝗ eſt cernere ſtupendi & inſani operis ædificia, quę aut in circuitu Auerni, aut in eius aquis ripæ proximioribus fuerunt iacta: quum tamen uiæ ſilicibus in circuitum ſtratæ, & aquarum formę dulcium ſuperioribus in collibus penè ſint integræ. Egreſſi depreſſa hæc Lucrini & Auerni loca & Puteolos petituri, uia incedunt ſilicata, ad quam undiꝗ maiorum ſupradictis ædificiorū in Baia-

C num ſupernè deſpectantium ruinæ cernūtur, quouſꝗ ad uiam eſt uentum Attellanam: quæ ab urbe Roma Atellas per Appiam, & poſt ab Atellis ducebat ad Baias: qua quidem in uia haud longè à Puteolis & Baiano medioꝗ ad nunc Aduerſam ſpacio, tam integra adhuc ſunt ueterum operum monumenta, ut ſi oſtia addantur & feneſtræ, uideantur habitationem non incōmodam præſtitura: eademꝗ uia ad Baiani ſupercilium ubi ſanctæ Mariæ ſacellum eſt poſt tergum relicta, maiorum etiam omnium, quæ hactenus circa Baianum deſcripſimus, ædificiorum ruinæ in ſublimi erectæ cernuntur: quas incolæ Belgermanum appellāt. fueruntꝗ opera ſicut literę pila inciſę marmorea oſtendunt, quæ Tiberius Cæſar bello Germanico feliciter perfecto, unde Germanicus eſt appellatus, ad facti eius famam memoriamꝗ extruxit. Eiꝗ pulcerrimo etiam nunc operi proximum eſt penè integrum extans theatrum, cuius occaſione factum eſſe dicit Suetonius, ut cum celeberrimis ludis, quibus Cæſar intererat Auguſtus ſenatorium uirum frequenti conſeſſu nemo recepiſſet, idem princeps ſpectandi modum correxerit. Dehinc ſunt

D Puteoli, de qua ciuitate uetuſta ſic habet Liuius in quarto. Exitu eius anni Q. Fabius ex autoritate ſenatus Puteolos per bellum captum frequentari fecit: emporiumꝗ communiuit, atque præſidium impoſuit. & infrà de Annibale: Ad lacum Auerni per ſpeciem ſacrificandi re ipſa ut tentaret Puteolos deſcendit. ſacro deinde perpetrato ad quod uenerat, & dum ibi moratur peruaſtato agro Cumano uſque ad Miſenum promontorium, Puteolos repentè agmen conuertit ad opprimendum præſidium Romanum. & infrà: P. Cornelius Scipio Aphricanus & C. Aelius Pætus magna inter ſe concordia ſenatum ſine ullius nota regebant: & portoria naualium Capuæ Puteoliſꝗ inſtituerunt. & infrà: conſul Atinius tulit, ut quinque colonię in oram maritimam deducerētur: quarum una fuit deducta Puteolos. Helius Spartianus dicit Adrianum imperatorem quum mortuus eſſet apud Baias, ſepultum fuiſſe Puteolis in uilla Ciceroniana: ubi Antoninus ſucceſſor templum pro ſepulcro illi conſecrauit. Puteolis noſtro ordine tranſmiſſis, locus occurrit medio inter ipſam & urbem Neapolitanam ſpacio, fama apud ueteres celebratus. nanque uilla, quam Plutarchus tradit Lucium Lucullum habuiſſe prope Neapolim, & apud eam montem excidiſſe, atque ita excauaſſe, ut mare introduceret, unde *Puteoli.* *Villa Luculli.*

Xerxes. Togatus. Cn.Pompeius & M. Cicero illum appellare ſoliti fuerunt Xerxem togatum, ea eſt cu- E
ius ruinæ ingentes balneo ſupereminent Agnani dicto. quanquam nõ balnea loco ſed
alteræ ſunt Frictolæ ſuperioribus meliores: & qui rerum huiuſmodi magnarũ ingenio
uiribusq́ factarum peritiam habent, facillimè ſciſſuram præuident, intelliguntq́ manu
factam unde defoſſus reiectusq́ mons uiam præbuit, nunc etiam leui opera reparabi-
lẽ, qua mari nunc Agnani lacum ita impleret: ut ad uillæ muros porticusq́ nauigari poſ
ſet. procedentesq́ eo itinere ad cauernam perueniunt Griptam nunc appellatam: ubi
Pauſilypus pulcerrimis olim ſicut Plinius tradit uillis habitatus ad ſexcentos paſſus ex-
cauatus planum uia Puteolana curribus iter præbet. quis autem id memorabile opus fe
cit ignotum eſt nobis, qui tamẽ legimus factam apud Senecam Cordubenſem ipſius lo
Cripta. Neapo. ci mentionem epiſtola quinquageſimaſeptima, ubi dicit: Excepit me Cripta Neapolita
na: nihil illo carcere longius, nihil illius faucibus obſcurius, quæ nobis præſtant non ut
per tenebras uideamus, ſed ut ipſas cernamus: ſi locus haberet lucem, puluis auferret,
in aperto quoq́ res grauis & moleſta: quid illic ubi in ſe uolutatur, & quum ſine ullo in- F
ſpiramento ſit incluſus in ipſos à quibus excitatus eſt recidit? & Donatus in Virgilij ex-
poſitione tradit, ipſum poetã ſepultum fuiſſe Neapoli uia Puteolana ad ſecundum lapi
dem, quod ſepulcrum circa prædictam Criptam ſæpe quæſitum nequiuimus inuenire.
Neapolis. Sequitur Neapolis urbs uetuſta atq́ pręclara, cuius originem Liuius in octauo refert in
Cumanos his uerbis: Palæpolis fuit haud procul ubi nũc Neapolis eſt: duabus urbibus
idem populus habitabat, Cumis erant oriundi: Palæpolimq́ quam tenerent Græci di-
cit infrà Liuius à Publio Plautio conſule captam fuiſſe. & infrà iam Publius inter Palæ
polim Neapolimq́ loco opportunè capto diremerat hoſtibus ſocietatẽ auxilij mutui.
& infrà item dicit Neapolim auxilio Nolanorum Romanis deditam fuiſſe. uſi uerò ſunt
ſemper poſtea Neapolitani erga Romanos & alios dominos conſtantiſſima fide, pri-
mum Romana rep. Cannenſi clade conſternata, cùm ad Gerionem iam hyeme impen-
dente cõſiſteret bellum, Neapolitani legati Romam uenerunt, ab his quadraginta pa-
teræ aureæ magni ponderis in curiam delatæ, quas quidem ſenatus contra morem ſuũ G
accepit, & Neapolitanis gratias egit. Quũq́ Annibal Neapoli ſummopere potiri quæ-
ſiuerit, Neapolitani in Romanorum partibus perſtiterunt. Liuius in XXIII. de Anni-
bale. Ipſe per agrum Cãpanum mare inferum petit oppugnaturus Neapolim, ut urbem
maritimam haberet. & infrà. Annibal Capua recepta, cùm iterum Neapolitanorum ani
mos partim ſpe partim metu nequicquam tentaſſet, in agrum Nolanum exercitum du-
xit. & infrà quarto: Inde ad populandum agrum Neapolitanũ magis ira q̃ ſpe potiundę
urbis duxit. Floruit autem ſemper poſtmodum Neapolitana urbs Romana re, ſub con-
ſulibus & pariter ſub principibus integra: adeò ut apud eam graues uiri animorum à cu
ris laxamentum quærerent, & diſcoli laſciuiæ diuerſorium. Suetonius de Nerone: Re-
uerſus è Græcia Neapolim, quod in ea primum artem Muſicam protulerat, albis equis
introijt diſiecta parte muri. & infrà: Nero de motu Galliarũ Neapoli cognouit die ipſo
quo matrem occiderat. Sed & uiros uidemus literis celebratos Virgilium diu, Titũ Li-
uium aliquando, & Horatium Neapoli moratos fuiſſe. & Seruius aſſerit Virgilium ſcri H
pſiſſe Georgica Neapoli: quam Parthenopem appellauit: ac otij ignobilis notauit. Frã-
ciſcus quoq́ Petrarcha præſtanti uir ingenio, à Roberto rege Neapolitano Gallicana
oriundo progenie, rogatus Neapolim bis ſe contulit, nulla quidẽ maioris lucri ſpe ſua-
ſus: quàm ut optimo atq́ humaniſſimo regi doctos & uirtuoſos uiros unicè amanti gra
tificaretur: eamq́ uim habuit inita inter diuitem regem & doctum integrumq́, ſed rerũ
inopem uirum, & tamen animo & uirtute diuitem poetam, ut per unicam eiuſmodi a-
micitiam conſeruatus nunc uiuat rex Robertus. Nam quod omnibus in quorum ma-
nus hæc uenient faciliter oſtendere, ac quoad uixerimus probare poterimus, extra ur-
Robertus rex. bem Neapolitanam pauciſſimi ac penè nulli ſunt uiri quantumuis docti, qui Robertus
rex quis & unde aut quo tempore fuerit alia nouerint ratione uel cauſa: quàm quod eũ
in amiciſſimi Franciſci Petrarchæ operibus ſiue Latinis ſiue uulgaribus legendo reco-
gnouerũt. Seruius in Virgiliani uerſus expoſitione: Nec tu carminibus noſtris indictus
abibis Oebale: dicit Oebalus filius eſt Thelonis & nymphę Sebetridis. Hic aũt eſt iuxta
Neapolim. ſed Thelo regnauit Capreis: filiusq́ eius tranſiit ad Cãpaniã, & multis ſubiu

gatus

A gatis populis,ſuũ dilatauit imperium. At poſtq̃ Romani imperij inclinatio cœpit,cre-
breſcentibus barbarorũ inſultibus Neapolitani partes Romanorum pro poſſe, ſupraq;
ſecuti ſunt.& quod in Hiſtorijs copioſe oſtendimus,rex Vandalorum Genſericus claſ-
ſe ingenti ab Aphrica ducta,Romanam urbem captã ſpoliatamq;,& omni humano ha-
bitatore deſtitutã reliquit: qui & Capuã quoq; euertit:ad Neapolim uerò quũ ueniſſet,
eã diu obſidione preſſam capere nequiuit. Paucis ab inde annis Beliſario Iuſtiniani im-
peratoris duci adeo conſtanti animo reſtiterunt Neapolitani: ut quum poſtea per lapi-
deũ aquæductus foramen ſcalpris dilatatum urbs in eius poteſtatẽ facta eſſet,Neapoli-
tani ſola principis humanitate ab excidio ſint ſeruati. Multis poſtea interiectis annis,
quũ Saraceni omnẽ orã maritimã, quæ à Caieta Rhegium uſq; protẽditur per bellũ ob-
tinuiſſent,Neapoli quoq; ſunt potiti,quã ad annos triginta poſſederũt: quouſq; Ioãnes
decimus pont.Romanus uir excellentiſſimus,pellendis Italia Saracenis animũ adiecit:
quo hortante,& auxilia ſubminiſtrante,Neapolitani omniũ primi id diu inuiſum abie-
B cerunt iugũ,ſecutiq; eius urbis exemplum,cæteri Cãpaniæ,Lucaniæ,& Brutiorũ popu-
li eã ſcilicet incolentes orã,quæ à Neapoli cõtinet freto Siculo,dominio Saracenorum
abiecto,ſeſe in Chriſtianã uindicarũt libertatẽ. Qua afflicti clade Saraceni auxiliaribus
copijs ex Aphrica Mauritaniaq; accerſitis,oppida & urbes, quæ ſibi erant in Italia reli-
quæ præſidijs cõfirmatas maioribus retinere conati ſunt.Phormias, Minturnas, Sinueſ-
ſam, Vulturnũ,Linternũ,Cumas,atq; Baianũ:nã Puteolani Neapolitanis ab initio in re-
bellione cõſenſerant.Perſtitit uerò perſeuerauitq; ſanctiſſimus pont.in ſua expellendæ
barbariei æternis digna laudibus uoluntate:& Italos oẽs quantumuis inter ſe alijs ratio
nibus laceros atq; diſcordes,in fidei Chriſtianę tutelã orando ſuadendoq; magis quàm
q̃ nequiſſet iubendo,armari obtinuit.Quibus in magnum coactis exercitum,pontifice
Ioanne duce,uentum eſt ad Minturnas.& quod in eius urbis deſcriptione diximus, prę-
liũ apud eã geſtũ eſt:in quo Saraceni maxima clade ſuperati ſunt.unde factum eſt, ut ea
gens impia,& nõ magis Chriſtiano q̃ Italico nomini inimica regionẽ prædictã à Phor-
C mijs ad Baianũ:& quicquid urbium , oppidorum munitorũ locorũ in ea præſidijs obti-
nebant,incendijs & toto conatu reliquerint dirutum,adeò ut ea quã hucuſq; uix conan-
do potuimus ſingulis in locis ad nominis antiqui notitiam perducere manſerit ſolitu-
do.Aucta uerò eſt ſemper poſtea opibus urbs Neapolitana : & feliciter ſub Ioanne de-
cimo inchoatas in barbaros inimicitias feliciſſimè retinuit.Nanq; quum Leonis quarti
papæ temporibus Saraceni ſanctorũ Petri & Pauli apoſtolorum utraſq; urbis Romæ
baſilicas ui captas incendio abſumpſiſſent,urbemq; Romam diu obſeſſam capturi uide-
rent,nullis maioribus ex omni Italia q̃ Neapolitanorum uiribus, & ſeruata eſt Roma,
& barbari ſunt expulſi.Nimis multa huic operi & loco eſſent illa , quæ de Neapolitano
rum uarijs caſibus ſcribi poſſent, dum Guiſcardis Germaniſq; & Gallicis regibus, qui
Neapolim à trecentis annis regia ornarunt dignitate obedientiſſimè parent. ſed oẽs eo-
rũ laudes accumulat glorioſa calamitas in magnam conuerſa felicitatem, dum pro ſer-
uata Gallico Andegauenſi principi Renato fide duriſſimã ab Alphõſo Aragonũ regẽ
D obſidionẽ pertulerunt : quoſq; pari cũ Beliſarij temporum euentu per aquæductus cu-
niculum ab ipſo rege capti, atq; ad hanc, in qua nunc beati florent felicitatem eiuſdẽ re-
gis præſentia clementiaq; ſeruati ſunt:ut non immeritò is rex triumphi cõſuetudinẽ diu-
tiſſimè intermiſſam,lõgo tandem poſtliminio in Italiã reuocauerit. Habet urbs Neapo-
litana baſilicas,mœnia,& arces, & publicas priuataſq; ædes ſuperbas , & cæteris Italiæ
maioribus cõparãdas:in queis præclarum eſt uirginis Clarę monaſteriũ:quod à Sancta
Aragone regina Roberti regis inclyti uxore ædificatũ , facilè omnia Italiæ monaſteria
antecellit, eiq; proximum eſſe uidetur S. Martini extra urbis mœnia cartuſienſe cœno-
bium ædificij magnificentia pulcerrimum . Conſtat tñ arcem unam Caſtellum nouum
appellatum,mari imminentem Alphõſi regis laude & memoria dignum opus , cæteris
quæ in Italia nunc extent ueteribus,ſiue nouis operibus monumentis & ſtructuris prę-
ferendũ eſſe,ſiue turrim eius murorumq; altitudinẽ & craſſitudinem & pulcritudinem,
ſiue aularum cubiliumq; & ſingularum eius partium amplitudinem,& ornamẽta peri-
tus eiuſmodi rerum exiſtimet. Ornata fuit Neapolis patrum noſtrorũ ætate Bonifacio
nono põtifice Romano ex Tomacella gente oriundo:qui primus non modo urbẽ Ro

mam,ſed & ipſum quoq; pontificatum in dominij poteſtate continuit. Pauloq; poſt alterum Neapolis pontificem Romanum habuit Ioannem XXIII ex gente Coſſea: quē alioquin prudentē Sigiſmundus imperator in Germaniam ſeductum à concilio Conſtantienſi,pro eccleſiæ facienda unione priuari curauit.magno item per id temporis ornamēto Neapolitanæ urbi fuit Ladiſlaus rex Galliæ regum proſapia, Neapoli genitus & nutritus:qui militiæ omnino deditus,pręter id Neapolitanū omne regnū armis quęſitum,urbem quoq; Romam Peruſiamq; & Aſſiſiam de iuribus eccleſiæ & Cortonā de Etruria cepit:quam uendidit Florentinis:conſtansq; fuit omnium eius ætatis prudentium opinio,ipſum Italico regno,& quod poſtea facillimum erat imperio Romano, niſi florentē eum mors intercepiſſet breui potiturum fuiſſe.Neapolitanæ urbi ſecūdum litus Pōpeij à uetuſtis ſcriptoribus proximi deſcribuntur: qui uicus olim fuit amœniſſimus,Romanisq; gratiſſimus:adeo ut M. Cicero legem,de qua ſæpe diximus,diſſuadēs Rulli agrariā ægre ferendum oſtendat Pōpeios à Decemuiris uenūdari.& quia doctos qui hoc tēpore Neapoli apud regem in precio habentur errare uidemus, Pompeios & Herculaneum ubi nunc turris eſt Octauij fuiſſe affirmantes,uetus teſtimoniū oſtendendo certius Pompeiorum loco afferemus. primumq; dicimus, ubi nunc Annūtiata & caſtellum eſt ad mare Pompeios uicum oblōgum uillisq; ſpecioſiſſimis frequentiſſimum fuiſſe.Liuius in nono.Per idem tempus claſſis Romana à P.Cornelio, quē ſenatus maritimæ orę prçfecerat,in Campaniam acta:quum appulſa Pompeios eſſet ſocij nauales ad populādum Nucerinum agrum profecti, facta præda exuti ſunt.qui ergo Nucerinū prædaturi fuerunt agrū,nauales milites Sarni oſtia potius ingredi oportuit,q̃ ad diſtantem ſexto milliario turrim Octauij facere excenſionem . Herculaneum uerò ulterius & multis diſtans milibus fuiſſe infrà oſtendemus. & quidem turris Octauij nominis noui uicus,cui diſtantia ab urbe Neapolitana dederit appellationē,nullas habet uetuſtatis reliquias,præter ſuperioris Plinij mortis locum, quē ibi fuiſſe neceſſariū tenemus. Nulla em̄ in parte alia Veſeui montis incendia, quibus imprudēter inſpiciēdis Plinius eſt necatus,naui potuerunt adiri: & quidem ea omnis ora ubicunq; ſaxa etiā in littoris ſupercilio terræ ſupereminent,incēdij ueſtigia oſtendit adeo certa, ut nihil præter flammā fumumq; deſit,quo illa paſſim nunc etiā ardere aduena ſuſpicetur:fuitq; id incendium,de quo Suetonius Tranquillus in Titi Veſpaſiani uita ſic dicit:Quædam ſuo tēpore triſtia acciderūt,ut cōflagratio Veſeui in Cāpania:curatores reſtituendæ Campaniæ conſularium numero ſorte duxit:bona oppreſſorum in Veſeuo,quorum hæredes nō extabant, reſtitutioni afflictarum ciuitatum attribuit. Veſeuum uerò montem uitium agrorumq; cultura ditiſſimū nunc appellant ſummum, q̃ in conſpectu Neapolitanæ urbi poſitus, & hinc cāpis, inde mari maiore parte circundatus uidetur eſſe ſummus. In mediterraneis cāpeſtribus,quæ Aduerſam urbem Veſeuumq; montem interiacent:duo extāt loca,ueterum memoria celebrata.Merelanium olim nunc Marlianum oppidum,& urbis Acerræ. de qua Liuius XXIII. Hannibal Acerras cepit uacuas, & incendit. & libro XXVII:Acerranis permiſſum eſt,ut ædificarent,quę incenſa erant:ad quam hiſtoriam alluſit Virgilius in Georgicis,ubi terras laudans culturę excellentioris dicit:Talē diues arat Capua, & uicina Veſeuo Ora iugo,& uacuis Clanius non æquus Acerris.Quo in loco Virgilius id quod ſupradiximus de terra Leboris innuit,omnē eā regionē,quę undiq; Clanio amni adiacet,Leborinā olim appellatam, feraciſſimi eſſe ſoli:ſicut de ea Plinium ſcripſiſſe oſtendimus:qui tamē de terris tractans ad ſationem uitium optimis, dicit Cāpaniam ubiq; optimam uitibus eſſe,quæ tenues exhalat nebulas:& cretā in Pompeianorum agro,ac argillā cūctis ad uineas generibus anteponi,quoniā excipitur cum illis inuicem ſabulū album.Sed iam uētum eſt ad ſuperiorē Clanij amnis partem:quum ab Acerris diſtet quatuor mille paſſus Sueſſula oppidum nūc uacuum, iuxta quod ſicut à principio diximus,fontem is fluuius habet.Sarnusq; poſt hac nobis deſcribēdus ordine uidet̄ occurrere,quum cætera explicuerimus de Sueſſula: de qua Liuius in ſeptimo. Tertia pugna ad Sueſſulam commiſſa eſt:qua fugatus à M. Valerio Samnitium exercitus.& in octauo.Cumanos Sueſſulanosq; eiuſdem iuris cōditionisq;, cuius Capuam eſſe placuit.& infrà:Inter Capuam & Sueſſulam caſtra caſtris cōferamus. & libro XXIII Hannibal ſuper Sueſſulā per montes Nolam peruenit.& infrà. M.Claudius proconſul ad eum

Ladiſlaus rex. *Veſeuus mons.* *Marlianum.* *Acerræ.* *Sueſſula.*

B F G H

A ad eum exercitum, qui ſupra Sueſſulam Nolæ præſideret miſſus. Et inferius Claudiana caſtra erant ſupra Sueſſulam. Sed iã aliqua de Campanis propter dimidiatũ in Samnio ſicut oſtendimus, Vulturnum ſuperius omiſſa repetẽda ſunt. Ea in parte ad quã Sabbati amnis ſtipite utrinq; deſcripto, Samnium omne finitum eſſe oſtendimus, Iſclerus ſequitẽ omnium Campaniæ hac in parte fluuiorum primum in Vulturnum ſupra Capuã quinto fermè milliario cadens: qui Iſclerus ex montibus Caudinã uallem claudentibus ortũ habet. & inter Soritellã fluuium ſuperius in Samnio deſcriptum: & ipſum Iſclerum ſunt montes altiſſimi: in quibus primum eſt Gripta oppidũ, cui ſupereminet mons nunc Tabor, olim Taburnus: quẽ Seruius Virgilium in Georgicis exponẽs, Campaniæ mõtem eſſe dicit: qui uites ab induſtria cõtra naturã alat. Et idẽ ſuper uerſu item Virgilij Æneidos XII. Ac uelut ingenti Sila ſummo'ue Taburno: dicit Taburnus mõs eſt Cãpaniæ. ualli aũt ex monte Taburno in Iſclerũ uergẽti imminet collis pacis: & uallis quam Iſclerus efficit, dextrorſum habet Lunatulã & Ducentiũ. Superiusq; in monte eſt Airola no-

Iſclerus. *Tabor.* *Taburnus.* *Airola.*

B bile oppidũ, comitatus titulo inſigne, duobus milliaribus à Furculis Caudinis diſtans: pertinẽt in hæc uſq; loca mõtes ardui, Capuæ ad aduerſam regionẽ imminentes: qui & lõgiuſculo tractu ad Nolã urbẽ ferunẽ, Triphata olim appellati: in quibus oppida ſunt Meronida, Caſerta comitatu inſigne, Magdalonũ, & ſuperius Duraganũ: in proximaq; ualle Furculis Caudinis ſuperiore argentũ eſt: & infra Marilianũ uetuſti, ut diximus, nominis oppidũ. Proximè ad medium montem eſt Cancellum oppidum, ſuperius Forinũ. Sunt uerò hi mõtes Tiphata: De quibus ſic habet Liuius in ſeptimo. Nã ſamnites omiſſis Sidicinis, ipſam arcẽ finitimorũ Campanos adorti, unde æquè facilis uictoria prædæ atq; gloriæ plus eſſet, Tiphata imminentes Capuæ colles cum prẹſidio firmo occupaſſent: deſcẽdunt inde quadrato agmine in planitiem, quæ inter Capuã Tiphataq; interiacet. Et idẽ infrà: præliũ ad Tiphata atrox, in quo oculos Romanis ardere dixerunt. Fuſi cæſiq; Samnites. Et lib. XXIII. Hannibal ad Tiphata caſtra habebat: qui raptim currens Gracchum nõ inuenit. & infrà: Inter Capuã caſtraq; Hannibalis, quæ in Tiphatis

Tiphata montes.

C erant. & inferius Hannibal præſidio medio relicto in Tiphatis, profectus cum exercitu toto. & libro XXIIII. Hannibal profectus Arpis, ad Tiphata in ueteribus caſtris ſuper Capuam reſedit. Liuius itẽ lib. XXXII. Cornelius Scipio Aphricanus, C. Ælius Pẹtus ſub Tiphatis Capuæ agrũ uendiderunt. Ad eiuſdẽ montis decliuia, quæ auerſa à Capua regione in Caudinæ uallis ſuprema deſinere incipiunt, Sarnũ eſt oppidũ, à Sarno fluuio ibi fontes copioſiſſimos habente dictum: in quibus fontibus ſcribit Plinius ligna & folia quũ ceciderint, in lapides dureſcere. Sed inter eos fontes & Veſeuũ montẽ lõgè ſuprà à nobis deſcriptũ, Nola eſt urbs uetuſtiſſima, & in Hiſtorijs celebrata: quam Iuſtinus à Iapygis conditã fuiſſe aſſerit: cuius agrũ eſſe fertiliſſimũ Virgilius in Bucolicis ſic ſcribit: Talem diues arat Capua, & uicina Veſeuo Nola iugo: licet ora poſuerit ꝓ Nola: Nolanis, ſicut Seruius ſcribit, iratus: quia eũ aut hoſpitio nõ acceperant, aut aquulã noluerãt ei cõcedere in ſuũ agellũ Veſeui radicibus ſubiectũ deriuandam. Liuius in nono. In campaniam reditum maximè ad Nolã armis repetendã: quæ capta eſt à C. Liuio con-

Sarnum. *Plinius.* *Nola.*

D ſule. & lib. XXIII. Hannibal Capua recepta cùm iterum Neapolitanorum animos partim ſpe, partim metu nequicquã tentaſſet: in agrũ Nolanũ exercitum duxit, Item infrà. M. Claudius proconſul ad eum exercitum, qui ſupra Sueſſulã Nolæ præſideret miſſus. Item inferius: & Nolæ ſicut priore anno, ſenatus Romanorũ, plebs Hannibalis erat. Itẽ inferius: eadẽ æſtate Marcellus ab Nola, quã præſidio obtinebat. & inferius Hannibal præſidio modico relicto in Tiphatis profectus cum cætero exercitu ire Nolã pergit. Et lib. XXIIII. Aduentu Hãnibalis Nolana mota eſt plebs. Liuius item lib. IIII de nonageſimo. Sylla Nolã in Samnio recepit, & agros eius legionibus diuiſit. Si autem Liuius hoc in loco Nolã in Samnitibus annumerat, minimè mirandum, quod eo in ſociali bello, quod tunc is ſcribebat, Nola uicinis Samnitibus ita obſtinatè cõſenſerat: ut ex ea regione haberi potuerit. Suetonius Tranquillus mortẽ Octauij Cæſaris Auguſti deſcribens eum dicit à Capreis Nolã delatũ in eodem cubiculo, in quo pater Octauius obijſſe: & cẽturiones eũ à Nola Bouillas humeris detuliſſe. Plinio uerò Sarnus, deſcriptio cuius bis ſuprà à nobis eſt inchoata, in mare inferũ cadit ad loca Annuntiatæ nunc proxima: ubi olim Pompeios fuiſſe oſtendimus. Isq; fluuius, de quo Virgilius in ſeptimo, &

qua

Sarnus. qua rigat oppida Sarnus,& nocturnæ auræ editor à Lucano appellatus,nunc dicit̃ Sca B
Scafati. fati à ſcafis:quæ ibi tenent̃ uiatoribus in agrum Nucerinum traijciendis.Nam proxima
Nuceria. ad quatuor mille paſſus eſt urbs Nuceria:quam M.Cicero legem diſſuadens Agrariam, Rullo Cornelio propoſitam,querit̃ in decem uirorum libidinem peruenturam,his uerbis,Neapolim Pompeios Nuceriam ſuis præſidijs deuincient.Liuius autem lib.XXII ſic habet Nicerini Atellam quia id maluerant,Atellani Calatiam migrare iuſſi.Nuceriæ dextrorſum montes imminent,in quorum medio oppidum eſt à ſitu nomẽ nactum. Inter montes enim appellatur, uallisq́ his montibus ſiniſtrorſum proxima ſanctum Seuerinum habet nobile oppidum, à quo clara eius cognominis familia originẽ habet, eaq́ uallis omnigenum fertilis frugum,uinis præſertim uermiculis abundat.Ad infimam uerò eius uallis partem apud oppidum,quod Aqua malorũ appellat̃,fluuius eſt, qui paucis delapſus paſſuum milibus hiatu terræ abſorbetur: & poſt cẽteſimi fermè paſſus ſpacium integer,& quãtus fuerat in amplam ſcaturiginem euomitur.Cauaq́ urbs à ſitu appellata ualli & fluuio dextrorſum in monte imminet. ſed à Nuceria urbe ad prædictas cauas progreſſi, montes dextrorſum linquimus celſos ampliſſimosq́ in mare inferum excurrentes,& promontorium facientes,quod Mineruæ cognomẽ priſcis temporibus habuit:nunc ab Amalphi oppido appellatum,cuius oppidi nomen nullo in ueteri loco inuenimus.primaq́ eius loci mentio nobis occurrit:ubi in Hiſtorijs oſtendimus,ad an-

S.Seuerinus. (margin note)

F

Otho imperator. num ſalutis quintum uigeſimum undeciesq́ centenum Othonem imperatorem Theotonicum ab Innocentio ſecundo pontifice Romano, contra Rogerium Siciliæ comitẽ fuiſſe uocatum: Rogerioq́ Italiæ continenti pulſo Amalphim ciuitatem, & Riuellum cum caſtellis circũuicinis ſpoliatum fuiſſe. Sed fama eſt qua Amalphitanos audiuimus gloriari,magnetis uſum, cuius adminiculo nauigantes ad arcton diriguntur, Amalphi fuiſſe inuentum,quicquid uerò habeat in ea re ueritas, certũ eſt id noctu nauigandi auxilium priſcis omnino fuiſſe incognitum. Nam licet legamus Hiſpanos ad heſperi ſideris directionem nauigaſſe in Italiam, unde ſicut operis principio diximus,Italia Heſperiæ appellationem habuit:nullum tamen ad eam rẽ cœlo nubibus obſcurato à magnete,aut ab alio inſtrumento petebatur auxilium.ipſis uerò in montibus Amalphitanis uini oleiq́ feraciſſimis,qua in mare inferum deſinunt,& meridianum excipiunt ſolem,regio eſt omnium Italiæ amœniſſima cedri maliq́,quod arantium uocitamus, & punicorum cæterorumq́ malorũ ferax, quibus Neapolitana urbs inprimis gaudet: ſuntq́ hoc in promontorio preter Amalphim oppida in mare pariter uerſa, Maius & Minus nomine appellata:inde Caput urſi, & ulterius Veterum uicus uillis amœniſſimis habitatus. G

Salernum. Poſt promontorium eſt Salernum urbs ad Silerim fluuium,oriturq́ is fluuius in Apennino,qua in parte Drumentum in mare ſuperum currens,ſuos habet fontes.uallem nũc deſcribi oportuit: quam Siler amnis ſiniſtrorſum à mari ad Apenninum oppidis alicubi caſtellis & uicis habitatam habet.Sed eam dexteramq́ ſimul Lucaniæ regionis contiguæ deſcriptionem aggreſſuri deſcribemus, ut montes Lucaniæ excelſos, & pleraq́ inſuperabiles melius oſtendamus.Sunt enim illi,de quibus dicit Liuius in nono, quum difficultates enumerans, quas inuenturus fuiſſet Alexander magnus, ſi in Italiam traieciſſet,interrogat,quis illi habitus fuiſſet Lucanos montes & ſaltus Apuliæ cernenti. Sed iam Apuliæ manum apponamus H

REGIO

A OPORTVIT ſupra Samnitium regione ad Tiferni amnis dexterã à no-
bis expedita, ad eiuſdem fluuij ſiniſtrã tranſire,& ibi inchoantem Apu
liã exordiri:ſed cõnexam,ſicut oſtenſum eſt, Samnio Campaniã prius
deſcribere coacti fuimus. Itaq; ad Apuliã finita Campania redeundum *Apulia.*
eſt.eam regionẽ à duce eiuſdẽ nominis ſic appellatam Ptolemæus biſa
riã diuidit,ut Apulos,Daunos & Tifernos ad Barium urbẽ,Peucetios
inde uſq; ad Salentinos eſſe uelit.Seruius uerò in octauo Virgilij uerba exponens, Dio
medis ad urbem, ſic habet. Diomedes tenuit partes Apuliæ:& edomita omni Gargani
montis multitudine,in eodem tractu multas cõdidit ciuitates, Beneuentum, Equituci-
um,& Arpos, quę & Argirippa eſt dicta:pars uerò ad quã Virgilius facit miſſum fuiſſe
Meſappum,Meſappia,&Peucetia à fratre.Item Daunia à Dauno rege.Geſta in Apulis
referre operoſum eſſet: ſed aliqua ex more noſtro ſummatim attingemus. Apuli prius
B bello quam micitia Romanis noti fuerunt. Nam Liuius lib. VIII dicit. C. Sulpitio, Q.
Æmilio cõſulibus, ad defectionẽ Samnitiũ acceſſiſſe nouum Apuliæ bellũ: cuius tunc
ager ſit uaſtatus:& lib. IX. Publiũ conſulẽ in Apuliã profectũ,aliquot expeditionibus *Apuli.*
populos aut ui ſubegiſſe,aut conditionibus in ſocietatẽ accepiſſe. & infrà:Inclinatis ſe-
mel in Apulia rebus,Teatini quoq; Apuli ad nouos cõſules,Q.Iuniũ Bubulcũ,Q.Æmi
lium Barbulã fœdus petitũ uenerũt,pacis per omnẽ Apuliã præſtandæ populo Ro.au-
tores.Id audacter ſpõdendo impetrauere ut fœdus daretur, neq; ut æquo tum fœdere,
ſed ut in ditione populi Ro.eſſent.ſicq; Apulia eſt perdomita.li.aũt X. Magnus motus
ſeruilis eo anno in Apulia fuit:Tarentũ prouinciã L.Poſthumius prætor habebat: is de
paſtorũ cõiuratione,qui uias latrocinijs paſcuaq; publica infeſta habuerãt,queſtionẽ ſe
uerè exercuit:ad ſeptẽ milia hominũ cõdẽnauit,multi inde fugerũt, de multis ſumptum
eſt ſupplicium.ſunt prima Apulorũ ad Tiferni ſiniſtrã oppida Cãpus marinus in littore: *Campus ma-*
& intus decimo milliario Larinũ nouum oppidũ alteri ſuffectũ, uetuſtiſſimo eiuſdẽ no *rinus.*
C minis proximè ad duos mille paſſus demolito.de quo Liuius lib. XXII.poſt deſcriptã *Larinum.*
Hãnibalis fugã ab agro Falerno ſic habet. Hãnibal ex Pelignis flexit iter, retroq; Apu-
liã repetẽs, Galeranũ peruenit: ad urbẽ dictator in Larinate agro caſtra cõmuniuit. C.
Cæſar in cõment.Inde Cæſar ſeptẽ omnino dies ad Corfiniũ cõmoratus, per fines Mar
rucinorũ,Frẽtanorũ,& Larinatum in Apuliã peruenit.Quartò ſupra Larini ueteris rui-
nas milliario eſt Caſacalenda oppidũ,cui ad duos mille paſſus proximę ſunt ruinæ Ge-
rionis oppidi uetuſtiſſimi:de quo Liuius li.XXII.quũ ad Gerionẽ iã hyeme impedien-
te cõſiſteret bellũ,Neapolitani oratores uenerũt Romã.&infrà:ꝙ diu ꝑ Gerionis Apu
liæ caſtelli inops,tanꝙ pro Carthaginis mœnibus pugnauit. Superius ſunt: Iouenifcũ,
Morronũ,Caſtellũ lineũ,Petrella,mõs Saganus Iacobi copiarũ ductoris egregij patria,
à qua cognomẽ habet.inde coacta Rochetta,Ratinũ,Buſſum,Baranellũ,Vinculatori-
um:qđ à Bouiano & Tiferni amnis origine q̃nq; milia paſſuũ abeſt. Medioq; in mõtiũ
à mari ad Bouianũ tractu monti Sagano ad ſiniſtrã quarto proximũ eſt milliario Cãpus *Campus*
D baſſus, à q̃ oppido patriã quoq; & cognomẽ habẽt comites Cãpi baſſi:quorũ Carolus *baſſus.*
copias cũ prudentiæ &fortitudinis laude ducit.A Tiferno aũt fluuius nũc Fortorius ui-
ginti milia paſſuũ in littore diſtat. Qui quidẽ fluuius in mare ſe exonerat ꝑpe lacũ Leſi-
næ appellatũ,paſſuũ quadraginta milia in circuitu cõplexũ.Leſinaq; oppidũ quatuor à
mari milibus diſtans lacui cui dat nomẽ,mille paſſibus eſt propinquũ. Intus aũt quarto
ſupra Leſinã milliario proximũ eſt ad mille paſſus amni Fortorio, & arduo in colle op-
pidũ, in regione egregiũ, Serra capriolla appellatum. ſuperius ſunt oppida & caſtella;
S. Iulianus,Collis tortus,Machia,Petra cratelli, Campus petræ, Geldonum, & in ſum-
mo Circus maior,cui proximum Fortorius amnis habet ortũ. Ad ſiniſtrã uerò Fortorij
ſanctus Nicãder oppidũ quinq; milia paſſuũ à mari diſtãs lacui Leſinæ imminet ad eã
partẽ,quæ mõti Gargano eſt proxima.Interiusq; Porcina oppidũ quindecim à Forto-
rio,duo à Gargani montis radicibus milia paſſuũ abeſt:ſextoq; ſupra Porcinã milliario
oppidũ S.Seuerus,ſexdecim à Fortorio,& ſex à Gargano milibus recedit.Priusꝙ ultra
procedamus, Garganum piſci præſentiſq; nominis montẽ fama notiſſimum deſcriba- *Garganus*
mus: is ad infimas radices in planitiem deſinentes, ducentorum milium circuitu patet. *mons.*
Qua

Qua uerò in parte ad occidentē ſolem uerſa, Fortoriū amnē, & maris Adriatici ſinū ſpe B
ctat, lacū habet Varrani appellatū, triginta milia paſſuū in circuitu cōplexū: cui quidē
lacui caſtella circumimminent, Caprinum, Cognatū & Sitella: & quà mōs ipſe in mare
prominet Rodium, ut nunc appellant, oppidum inferiora obtinet: quod quidem pro-
montorium & oppidum Ptolemæus Pliniusq;, & cæteri omnes priſci Tirium appella-
runt: ſuprà eſt oppidum Vicus dictum: & ſuperius montis ſummitatem obtinet, præcla
rum Sancti angeli oppidum: à quo mons ipſe præſentis temporis, ut plurimum nomi-
nationem habet. ornaturq; templo cum ædificijs, cæteroq; apparatu, tum maximè ipſa
religioſitate conſpicuo: quod archangeli Michaelis patrocinium apud deum noſtrum
imploraturi totius Chriſtiani orbis populi, maximo per uniuerſa anni tempora concur
Alexander III papa. ſu frequentant. Quà uerò Garganus ſpectat in orientē ſolem oppidum eſt portuoſum,
nūc Beſtia olim Veſtice appellatum. Vnde oſtendimus in Hiſtorijs, Alexādrum tertiū
pontificem Ro. à Guilielmo ſecundo Normānorum gentis rege adiutum ſoluiſſe cum
tredecim triremibus: ut pacē cū Federico primo imperatore peſſimo cōpoſiturus, Ve- F
netias nauigaret. Eoq; in loco, quū ſit ſecundū Gargani promontoriū. Ptolemæus Adri
atici maris ſinū finire, ac Ionium mare aſſerit inchoare. Qui etiā dicit Diomedis inſulam
Garganeo ad triginta milia paſſuū è regione proximā eſſe. Eſtq; hæc inſula, de qua Bea
S. Auguſtinus. tus Aurelius Auguſtinus De ciuitate dei ſcribens, aliqua dicit, quibus ab ipſo tranſcri-
Diomedis aues. ptis unuſquiſq; ꝓ autoris grauitate fidē quā uolet, poterit adhibere. Diomedem ferunt
deificatū: & ſocios ſuos in aues eſſe cōuerſos, nō fabuloſo poeticoq; mēdacio, ſed hiſto-
rica atteſtatione: quin etiā templū eius eſſe aiunt in inſula Diomedica, nō longo à mōte
Gargano: & hoc tēplum circumuolare atq; incolere has alites tā mirabili obſequio, ut
aquā impleāt & aſpergāt. & eò ſi Græci uenerint, aut Græcorū ſtirpe progeniti, nō ſolū
quietas eſſe, uerū & inſuper aduolare: ſi aūt alienigenas uiderint, ſubuolare ad capita cū
grauibus ictibus, ut etiā perhibeāt uulnerare. Nā duris & grandibus roſtris ſatis ad hæc
prælia perhibent armatæ. Eam uerò inſulā Tremiti appellatā: & Diomedis, ut uidet, tē-
plum illud nunc inhabitant religioſi Canonici regulares appellati: quos nō minus hoc G
in loco ꝙ Venetijs, ſicut oſtendimus, & fouit & auxit glorioſus pōtifex IIII Eugenius:
quorū uitæ auſteritas, & ſanctimonia adeò cunctis eſt admirabilis: ut cū aduenis omni-
bus ſint hoſpitales ac munifici, à nullis uel perditiſſimis quarūcunq; gētium & nationū
piratis ullā hactenus acceperint læſionē: eorū nos quoſdā narrare audiuimus, has aues
Diomedis nomen retinentes, magnitudine anſeris inſulam habere multas: ſed omnino
omnibus innocuas, nec aliquod eis aut templo præſtantes obſequiū. De Gargano mō-
te habent aliqua Virgilius & Seruius: quæ ad uniuerſæ Apuliæ notionē plurimum faci
unt. Nam quum Virgilius in nono dicat, Gargani cōdebat Iapygis arces: exponit Serui
Iapygia. us: Iapygia eſt pars Apuliæ, in qua eſt mons Garganus, qui uſq; in Adriaticum proten-
dit pelagus. Lucanus etiā dicit: Apulus Adriacas Garganus exit in undas. Garganum
mentem adiacentiaq; oppida Saraceni per Grimoaldi Lōgobardorum regis tempora,
ad annum ſalutis paulò plus ſeptingenteſimum ceperunt: quos idē rex expulit populis
Chriſtianis ubiq; cōſeruatis, ut nullā gens Longobarda in ducentis regnorum ſuorum H
annis talem præſtiterint Italiæ operā. Ad annum exinde paulò plus minus centeſimum
Carolus Magnus imperator, & Francorū rex Saracenos Garganum opprimentes, quū
expuliſſet: omnia pacificè poſſedit, quæ ab ipſo Gargano ad Cordubam Hiſpaniæ urbē
intercedunt. Prius autem ꝙ expoſita mari poſt Garganum montem proſequar, alia de-
ſcribam, quæ ad amnem Fortorium inchoaui. Supra ſancti Seueri oppidum quarto mil
liario eſt Turris maior caſtellum duodecim milibus à Fortorio recedens: & ſuprà toti-
dem milibus à Turri maiore abeſt Caſtellutium oppidū, unde paruo diſtat ſpatio mons
Rotanus: & ſuprà eſt Cellentia, poſt oppidum ſanctus Marcus: inde Vultu-
raria: & proximè ſancti oppidum quod dicitur Gaudij: ſupraq; id
eſt Roſſenū, ſuperius Fortorij amnis fonti mons.
Falco caſtellum eſt proximum.

Blondi Forliuienſis Italiæ illuſtratæ Finis.

A01 1469079